

en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân

KUR'ÂN LÜGATİ

HASÎRÎZÂDE ELÎF EFENDÎ

1. CİLT

[١ - ص]

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 53

Dinî İlimler Serisi : 7

Kitabın Adı : EN-NÛRU'L-FURKÂN Fİ ŞERHİ LUGATİ'L-KUR'ÂN
KUR'ÂN LÜGATİ
1. CİLT (2 CİLT) [ص - أ]

Müellifi : Hasîrîzâde Mehmed Elif b. Ahmed Muhtâr (1850-1927)

Özgün Dili : Osmanlıca

Yayına Hazırlayanlar : Prof. Dr. Mustafa Koç Doç. Dr. Eyyüp Tanrıverdi
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Dicle Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Sütlüce Dergahı, No. 445

Kitap Tasarım : Abdusselam Ferşatoğlu

Yapım : Fotografika Ltd. Şti.

Baskı : Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş.
Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul
Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 31345

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2015

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Hasîrîzâde Elif Efendi
en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân
Kur'ân Lügati, 1. Cilt (2 Cilt)

1. Kur'ân-ı Kerîm, 2. Sözlük, 3. Dinî İlimler, 4. Garîbu'l-Kur'ân, 5. Elif Efendi,
6. en-Nûru'l-Furkân

ISBN: 978-975-17-3784-7 (Takım) 978-975-17-3785-4 (1. Cilt)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No:5 34116 Fatih / İstanbul

Tel. : +90 (212) 511 36 37

Faks : +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

EN-NÛRU'L-FURKÂN
FÎ ŞERHÎ LUGATÎ'L-KUR'ÂN
KUR'ÂN LÛGATÎ

HASÎRÎZÂDE ELÎF EFENDÎ
(ö. 1927)

1. CİLT

[أ - ص]

Yayına Hazırlayanlar

Mustafa Koç
Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örececek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanların geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

T. C.

Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Büyük medeniyetler kültür ve düşünce alanındaki yapıtlarıyla sadece muasırlarını değil sonraki kuşakları da etki alanlarına alabilen medeniyetlerdir. Batı'da on ikinci asırdan itibaren tercüme edilmeye başlanan ve uzun yıllar bilim ve felsefe metinlerinin inşasına kaynaklık eden İslam el yazmaları, medeniyetimizin kültürel değerlerinin somut göstergeleridir. İnsanlık bilgi birikiminin hemen her alanında kaleme alınmış olan bu eserlerin, aynı zamanda farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların çok geniş bir yelpazedeki düşüncelerinin yansıtıldığı en güzel örnekler olduğunu da görmekteyiz.

Bugün, dünya coğrafyasının pek çok noktasında izlerini görebildiğimiz kültürel ve ilmi mirasımızın bilgiye, hikmete ve irfana dayalı eserlere dönüşerek günümüzü nasıl etkilediğini kavrayabildiğimiz takdirde, geleceğin inşasına yönelik daha tutarlı ve bütüncül bir bilinci elde etmemiz o denli mümkün olacaktır. Zira güçlü bir gelecek inşası, ancak bir bütün olarak geçmişimizden devralmış olduğumuz bu büyük kültür ve medeniyet mirasının aslına uygun bir şekilde korunması ve doğru anlaşılmasıyla gerçekleşecektir.

Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerimizde ve müzelerimizde bulunan eserlerimiz geçmişe dönük bin yıllık bir tarihin ince derin detaylarını gözler önüne sermektedir. Bu detaylarda milletimizin dil, kültür, tarih ve toplum bilinci, başka medeniyetlerle olan karşılıklı ilişkileri, tarihten tevarüs ettiği mirasın yansımaları saklıdır. Bu çeşitlilik ve zenginlik, Türkiye'yi bütün dünyada medeniyet birikimi açısından önemli bir konuma taşıırken, insanlık adına bu mirası korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak için belirlenecek politika ve stratejiler için çok büyük çabalar harcanmasını da zorunlu kılmaktadır.

Bu çabaların bir gereği olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumumuz yazmaların tıpkıbasım, eviri, eviri yazı ve eleştirmeli basımını yaparak bilim, sanat ve kültür insanların istifadesine sunmak maksadıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu alışmalar neticesinde önemli ürünlerin ortaya çıkacağına yürekte inananmaktayız.

Kültürümüzün zenginliğini daha çok anladıkça, müşterek değerlerimizin yarattığı toplumsal kabiliyetlerimize dair sahip olduğumuz zgven daha da artacaktır. Bu zenginlik aynı zamanda, sadece kendi toplumsal sistemimizde değil, bölgemizde ve dünyada yaşanan toplumsal sorunlara yönelik çözüm arayışlarına da katkı sağlayacaktır. Toplumsal sorunlarda çözüm, kendimize, çevremize, geçmişimize, geleceğimize, kültürümüze, medeniyetimize, diğer medeniyetler ve kültürlere karşı sunacağımız katkılara bağlıdır.

Ömer elik

T. C.

Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
SUNUŞ	6
MADDE BAŞLIKLARI LİSTESİ	11
ÖNSÖZ	29
GİRİŞ	31
Süleyman Sıdkî Efendi	33
Hasan Rızâ Efendi	34
Ahmed Muhtâr	34
Elîf Efendi ve Eserleri	36

EN-NÛRU'L-FURKÂN FÎ ŞERHİ LUĞATİ'L-KUR'ÂN

BÂBU'L-HEMZE	53
BÂBU'L-BÂ'İ'L-MUVAHHADE	189
BÂBU'T-TÂ'İ'L-MUSENNÂTİ'L-FEVKIYYE	225
BÂBU'Ş-ŞÂ'İ'L-MUSELLESE	303
BÂBU'L-CÎM	311
BÂBU'L-ĤÂ'İ'L-MUHMELE	335
BÂBU'L-ĤÂİ'L-MU'CEME	371
BÂBU'D-DÂLİ'L-MUHMELE	397
BÂBU'Z-ZÂLİ'L-MU'CEME	413
BÂBU'R-RÂ'	421
BÂBU'Z-ZÂY	459
BÂBU'S-SÎNİ'L-MUHMELE	475
BÂBU'Ş-ŞÎNİ'L-MU'CEME	521
BÂBU'Ş-ŞÂDİ'L-MUHMELE	541
TIPKIBASIM	567

MADDE BAŞLIKLARI LİSTESİ

66	[etrābun] اَثَرَابُ	66	[e-enzertehum] اَنْذَرْتَهُمْ
66	[etevekke'u] اَتَوَكَّا	53	[e-ifken] اِنْفَكَا
67	[utrifū] اُتْرِفُوا	53	[i'temirū] اِتَّمِرُوا
67	[itteseḩa] اِتَّسَقَا	54	[i'tiyāl] اِتَّيَّيَا
67	[eṣāšen] اِثَّأَا	54	[i'zen lī] اِثْذَن لِي
68	[eṣāmen] اِثَّأَمَا	54	[i'zenū] اِثْذَنُوا
68	[eṣārū] اِثَّارُوا	55	[ālu fir'avne] اَلْ فِرْعَوْنُ
68	[eṣlin] اِثْلُ	56	[āyātun] اَيَّاتُ
69	[eṣāratin] اِثَّارَةُ وَفَرَى اَثَرَةُ	57	[el-āfilīne] اَلْاَفِيلِيْنَ
69	[eṣḩantumūhum] اِثْḩَشْتُمُوهُمْ	57	[ābā'ike] اَبَابِكُ
69	[eṣābehumu] اِثَّأَبُهُمْ	57	[ātet] اَتَتْ
69	[eṣḩālehā] اِثْḩَالَهَا	57	[āmmīne] اَمِّيْنَ
70	[iṣṣāḩaltum] اِثْثَاḩْلْتُمْ	58	[ānestum] اَنْتَشْتُمْ
70	[iṣmun] اِثْمُ	58	[ālā'allāhi] اَلْاَلَاءُ اللّٰهِ
70	[ecli] اِجْلُ	58	[āsā] اَسَى
71	[eclib] اِجْلِبُ	58	[āl'āne] اَلْاَلَنُ
71	[ecāehā] اِجَّأَهَا	59	[āvi] اَوِي
71	[el-ecdāṣi] اِلْاِجْدَاصُ	59	[āvā] اَوَى
72	[ecramū] اِجْرَمُوا وَ اِجْرَمْنَا	59	[āṣerake] اِثْرَكَ
72	[ucūrahunne] اِجْرَاهُنَّ	59	[ānāe'l-leyli] اَنَاءُ اللَّيْلِ
72	[ucācun] اِجَّأْ	60	[āzentukum] اَذَنْتُكُمْ
72	[uctuṣṣet] اِجْثَثْ	60	[āzennāke] اَذَّنَاكَ
73	[ucnubnī] اِجْنُبْنِي	60	[āzene lekum] اَذَّنْ لَكُمْ
73	[uccilet] اِجْلَتْ	60	[āṣifūnā] اَسْفُونَا
73	[icterahū] اِجْتَرَا	60	[ānifen] اِنْفَا
73	[icrāmī] اِجْرَامِي	61	[āsinin] اَسِنُ
74	[ictebāhu] اِجْتَبَاهُ	61	[āzerahū] اَزَرَهُ
74	[aḩasse] اَحْصَ	61	[el-āḩiru] اَلْاٰخِرُ
74	[aḩṣanne] اَحْصَنُ	62	[āniyetin] اَنِیَّةُ
75	[aḩṣanet] اَحْصَنْتُ	62	[ānin] اِنُ
75	[aḩbārahum] اِخْبَارُهُمْ	62	[ebben] اِبَّأُ
75	[aḩādīṣe] اِحَادِیْثُ	62	[ebābīle] اِبَابِیْلُ
76	[el-aḩzābi] اِلْاِخْزَابُ	63	[el-ebteru] اِلْاِئْتَرُ
76	[aḩbebtu] اِحْبَبْتُ	63	[ebṣir bihī ve esmī] اِبْصِرْ بِهِ وَ اَسْمِعْ
76	[aḩtenikenne] اِحْتَنَكَنَّ	63	[ebramū] اِبْرَمُوا
77	[el-aḩḩāfi] اِلْاِحْḩَافُ	63	[el-ebrāra] اِلْاِبْرَارُ
77	[aḩḩāben] اِحْḩَابَا	63	[ebraḩu] اِبْرَحُ
77	[aḩvā] اِخْوَى	64	[ubsilū] اِئْتَسِلُوا
78	[aḩadūn] اِحْدُ	64	[ubri'u] اِبْرِئُ
78	[uḩṣirtum] اِخْصِرْتُمْ	64	[uberri'u] اِبْرِئُ
78	[uḩṣirū] اِخْصِرُوا	64	[iblīse] اِبْلِیْسُ
79	[uḩṣurūhum] اِخْصُرُوهُمْ	64	[ibtelā] اِبْتَلَا
79	[iḩṣānen] اِخْصَانَا	65	[ib'as] اِبْعَثْ
79	[aḩzeytehū] اِخْزَيْتَهُ	65	[ibtigā'e] اِئْتِغَاءُ
80	[aḩluku] اِخْلُقْ	66	[etrafnāhum] اَثَرَفْنَاهُمْ
80	[aḩdānin] اِخْدَانُ		
80	[aḩlede] اِخْلَدُ		

96	[ezellehumā] أَزَلَّهُمَا	81	[aḥbetū] أَحْبَبْتُوا
96	[el-ezlāmu] الْأَزْلَامُ	81	[uḥrākum] أَخْرَاكُمْ
97	[ezrī] أَزْرِي	81	[uḥfihā] أَخْفِيهَا
97	[ezlefnā] أَزْلَفْنَا	82	[el-uḥdūd] الْأَحْدُودُ
97	[ezifetu'l-āzifetu] أَزِفْتُ الْأَزْفَةَ	82	[iḥse'ū] اِخْسَوْا
98	[ezzen] أَزَّا	82	[iḥtilāk] اِخْتِلَاقٌ
98	[üzlifeti] أَزْلِفْتُ	83	[iḥfid] اِخْفِضْ
98	[üzdücira] أَزْدَجِرْ	83	[edlā] أَذْلَى
99	[izdādū] إِزْدَادُوا	83	[ed'iyāekum] أَذْعَبَاءُكُمْ
99	[eslemtu] أَسْلَمْتُ	83	[ve edbāre's-sucūdi] وَأَذْبَارُ السُّجُودِ
99	[el-esbāti] الْأَسْبَاطُ	84	[edbera] أَذْبَرَ
100	[el-esbābe] الْأَسْبَابُ	84	[iddāra'tum] إِدَارَاتُكُمْ
100	[esāṭiru] أَسَاطِيرُ	85	[idra'ū] إِدْرَأُوا
101	[esifen] أَسِفًا	85	[iddārakū] إِدَارِكُوا
101	[eslefet] أَسْلَفْتُ	85	[el-ezā] الْأَذَى
101	[esrā] أَسْرَى	86	[ezā'ū bihī] أَذَاعُوا بِهِ
102	[esri] أَسْرَى	86	[ezilletin] أَذَلَّةٌ
102	[esḳaynākumūhu] أَشَقَيْنَاكُمْوهُ	86	[ezānun] أَذَانٌ
103	[esefen] أَسَفًا	87	[ezākahā] أَذَاقَهَا
103	[esāvira] أَسَاوَرُ	87	[el-ezḳāni] الْأَذْقَانُ
103	[esrā] أَسْرَى	87	[ezinet] إِذْنَتْ
104	[eselnā] أَسَلْنَا	88	[uzunun] أَذُنٌ
104	[estaḥliṣhu] أَسْتَحْلِصْهُ	88	[uzunu ḥayrin] أَذُنٌ خَيْرٌ
104	[eserrū] أَسَرُّوا	88	[iz] إِذْ
104	[eslemā] أَسْلَمَا	89	[izā] إِذَا
105	[esbābe] أَسْبَابُ	90	[el-erḥāmi] الْأَرْحَامُ
105	[esfāran] أَشْفَارًا	90	[erkesehum] أَرْكَسَهُمْ
105	[esfera] أَشْفَرُ	90	[erci'phu] أَرْجَيْتُهُ
105	[esrahum] أَسْرَهُمْ	91	[erāzilunā] أَرَاذِلُنَا
106	[esḥaṭa] أَشْخَطَ	91	[erzeli'l-umuri] أَرْذَلُ الْعُمُرِ
106	[usluk] أَسْلُكٌ	91	[erbā] أَرْبَى
106	[istevḳade] اِسْتَوْقَدَ	91	[el-erāik] الْأَرَائِكُ
107	[isrāile] إِسْرَائِيلَ	92	[el-erzelün] الْأَرْزَلُونَ
107	[istecābe] اِسْتَجَابَ	92	[erdākum] أَرْدَاكُمْ
107	[isteysera] اِسْتَيْسَرَ	92	[ercāihā] أَرْجَائِهَا
108	[istekānū] اِسْتَكَانُوا	92	[ersāhā] أَرْسَاهَا
108	[isrāfenā] إِسْرَافَنَا	93	[urkuḍ] اِرْكُضْ
108	[istehvethu] اِسْتَهْوَتْهُ	93	[urkisū] اِرْكِسُوا
109	[isterhebūhum] اِسْتَرْهَبُوهُمْ	93	[urīkum] اِرْيَكُمْ
109	[ista'marakum] اِسْتَعْمَرَكُمْ	93	[urhiḳuhū] اِرْهَقْهُ
109	[ista'same] اِسْتَعْصَمَ	94	[irhebūni] اِرْهَبُونِي
110	[istemte'a] اِسْتَمْتَعَ	94	[irṣāden] اِرْصَادًا
110	[istey'esū] اِسْتَيْتَأَسُوا	94	[irteḳibū] اِرْتَقِبُوا
110	[istefziz] اِسْتَفْزِزْ	95	[irteddā] اِرْتَدَّ
110	[istebrakun] اِسْتَبْرَقَ	95	[el-irbeti] الْاِرْبَةِ
111	[usvetun] اِشْوَعٌ	95	[irame] اِرْمَ
111	[isteftihim] اِسْتَفْتِهِمْ	96	[irtābū] اِرْتَابُوا

127	[aʕʕiru] اغصِرْ	111	[istaḥveze] اسْتَحْوَذْ
127	[aʕʕernā] اغصِرْنَا	111	[isʕav] اسْعُوا
127	[el-aʕcemīne] الْأَعْجَمِينَ	112	[istaḡʕsev] اسْتَعْشُوا
128	[aʕcāzu] أَعْجَازُ	112	[isteṽā] اسْتَوَى
128	[el-aʕlāmu] الْأَعْلَامُ	113	[istebeḡaʕl-bābe] اسْتَبَقَا الْبَابَ
128	[aʕnetekum] اَعْتَنَکُمْ	113	[eṣḡhurun maʕlūmātun] اَعْشُرُونَ مَعْلُومَاتٍ
129	[aʕnākuhum] اَعْنَاکُهُمْ	113	[eṣuddehū] اَشْدُّهُ
129	[aʕtezilukum] اَعْتَزِلْکُمْ	114	[eṣakḡku] اَشَقُّ
129	[uʕiddet] اَعَدَّتْ	114	[eṣtāten] اَشْتَاتَا
130	[iʕtemera] اَعْتَمَرَ	114	[eṣiḡḡhaten] اَشْهَقَّتْ
130	[iʕṣāran] اِعْصَارُ	114	[eṣṣrāṭuhā] اَشْرَاطُهَا
130	[iʕterāke] اَعْتَرَاكَ	115	[eṣirun] اَشِيرُ
130	[iʕtilūhu] اِغْتَلَبُوهُ	115	[eṣeddu vaʕen] اَشَدُّ وَطْنَا
131	[iʕtezelūkum] اِغْتَزَلُوکُمْ	116	[uṣribū] اُشْرِبُوا
131	[iʕtebirū] اِغْتَبِرُوا	116	[iṣmeʕezzet] اِشْمَازَتْ
131	[efaḡtum] اَفْضَئْتُمْ	116	[aṣberahum] اَصْبِرْهُمْ
131	[efiḡdū] اَفْضُوا	117	[aṣbu] اَصْبُ
132	[efriḡ] اَفْرِغْ	117	[aṣilen] اَصِيلَا
132	[efḡdā] اَفْضَى	117	[el-aṣnāme] الْأَصْنَامُ
132	[efele] اَفَلْ	117	[el-aṣḡfādi] الْأَضْفَادِ
132	[efnānin] اَفْنَانِ	118	[eṣarrū] اَصْرُوا
133	[eflaḡa] اَفْلَحْ	118	[iṣṭafā] اِضْطَفَى
133	[efāʕallāhu] اَفَاءَ اللّٰهُ	118	[iṣṣri] اِصْرِي
133	[uffin] اِفْ	118	[iṣḡaʕ] اِصْدَعْ
133	[ufriḡ] اُفْرِغْ	119	[iṣbir] اِصْبِرْ
134	[ufike] اَفَكْ	119	[iṣlevhā] اِصْلَوْهَا
134	[ifterā] اِفْتَرَى	119	[iṣḡah] اِصْفَحْ
134	[iftaḡ beynenā] اِفْتَحْ بَيْنَنَا	120	[veʕṣṭanaʕtuke] وَاِضْطَنَعْتُكَ
135	[el-ifki] اِلْاِفْكَ	120	[aḡḡāṣu] اِضْغَاثُ
135	[ifterāhu] اِفْتَرَاهُ	120	[eḡalle] اِضْلُ
135	[aḡṣeṭu] اَفْصَطْ	121	[aḡḡānehum] اِضْغَانَهُمْ
136	[aḡlāmeḡum] اَقْلَامُهُمْ	121	[uḡṭturā] اِضْطُرُّ
136	[eḡallet] اَقْلَتْ	122	[uḡmum] اِضْمُمْ
136	[eḡāmū] اَقَامُوا	122	[aṭvāran] اَطْوَارًا
137	[aḡṭāriḡhā] اِفْطَارُهَا	122	[aṭḡā] اَطْعَى
137	[aḡvātehā] اِفْوَائِهَا	123	[aṭḡaytuhū] اَطْعَيْتُهُ
137	[aḡnā] اَفْنَى	123	[aṭṣrāfe] اَطْرَافُ
137	[aḡvemu ḡilen] اَقْوَمُ قِيَلَا	123	[aṭṣrāfiḡhā] اَطْرَافِهَا
138	[aḡḡberahū] اِقْبَرَهُ	123	[eṭṭayyarnā] اَطَّيْرُنَا
138	[uḡsimu] اِقْسِمْ	124	[iṭmis] اِطْمِسْ
138	[uḡḡkitet] اَقْتَتْ	124	[iṭṭayyarnā] اِطَّيْرُنَا
139	[iḡṭṭereṭṭumūhā] اِقْتَرَفْتُمُوهَا	124	[aṭṣferakum] اِظْفَرْکُمْ
139	[iḡḡdū] اِقْضُوا	125	[aṭṣleme] اِظْلِمْ
139	[iḡṣid] اِقْصِدْ	125	[eṭṣunnu] اِظُنْ
140	[iḡṭṭehame] اِقْتَحِمْ	125	[aṭṣherahū] اِظْهَرُوهُ
140	[iḡṭṭifiḡhi] اِقْذِفِيهِ	126	[eʕizzetin] اَعِزَّةَ
140	[el-ekmeḡe] اِلْاَكْمَهْ	126	[el-aʕṣrāfi] اِلْاَعْرَافِ

157	[umlī lehum] اُمْلِي لَهُمْ	140	[ekinneten] اَكِنَّتَ
157	[ummu'l-kurā] اُمُّ الْقُرَى	141	[ekābira] اَكَابِرَا
157	[ummu'l-kitābi] اُمُّ الْكِتَابِ	141	[ekbernehū] اَكْبَرْنَهُ
158	[ummuhū hāviyetun] اُمُّهُ هَاوِيَةٌ	141	[eknānen] اَكْنَانَا
158	[imāmen] اِمَامًا	141	[ekfilnīhā] اَكْفَلْنِيهَا
159	[imlākīn] اِمْلَاقٍ	142	[ekmāmihā] اَكْمَامِهَا
159	[imran] اِمْرًا	142	[ekvābin] اَكْوَابٍ
159	[imteḥinūhunne] اِمْتَحِنُوهُنَّ	142	[ekdā] اَكْدَى
160	[imsākun] اِمْسَاكٍ	142	[ukuluhū] اَكُلُوهُ
160	[endāden] اَنْدَادًا	143	[iktālū] اِكْتَالُوا
160	[ennā] اَنْى	143	[elfeynā] اَلْفَيْنَا
161	[enṣārī] اَنْصَارِي	143	[el-elbābi] اَلْاَلْبَابِ
161	[enḳazekum] اَنْقَذَكُمْ	144	[eleddū] اَلَدُّ
161	[enbā'i] اَنْبَاءٍ	144	[elīmūn] اَلِيمٌ
161	[enʾumillāhi] اَنْعَمَ اللّٰهُ	144	[el-āne] اَلْاَنَ
162	[enzele] اَنْزَلَ	145	[elkā] اَلْقَى
162	[enṣeʾekum] اَنْشَأَكُمْ	145	[elḳiyā] اَلْقِيَا
162	[el-enfālī] اَلْاَنْفَالِ	146	[eletnāhum] اَلْتَنَاهُمْ
163	[enībū] اَنِيبُوا	146	[ellāʾī] اَللّٰهِي
163	[enābe] اَنَابَ	146	[elfāfen] اَلْفَافَا
164	[enbiz] اَنْبَذَ	147	[elhākumu] اَلْهَأَكُمْ
164	[enkāsen] اَنْكَأْنَا	147	[ulātu'l-aḥmālī] اُولَاتُ الْاَحْمَالِ
164	[enāsiyye] اَنَاسِي	147	[ilḥāfen] اِلْحَافَا
164	[enkera] اَنْكَرَ	148	[ilāheteke] اِلَاهَتِكَ
165	[el-enāmi] اَلْاَنَامِ	148	[illen velā zimmeten] اِلَّا وَلَا ذِمَّةَ
165	[enkiḥū] اَنْكِحُوا	148	[ilḥādin] اِلْحَادٍ
166	[enkālen] اَنْكَالًا	148	[ilyāsine] اِلْيَاسِينَ
166	[enṣerehū] اَنْشَرَهُ	149	[ilḡav] اِلْغَاوَا
167	[enḳaḍa] اَنْقَضَا	149	[ilteffeti] اِلْتَفَفَتِ
167	[infiṣāme] اِنْفِصَامٍ	150	[ilteḳaṭahū] اِلْتَقَطَهُ
167	[el-incīle] اَلْاِنْجِيلِ	150	[el-emānete] اَلْاِمَانَةِ
168	[infaḍḍū] اِنْفَضُّوا	150	[emāniyye] اَمَانِي
168	[ināšen] اِنَاأَ	152	[emeneten] اَمَنَتَ
168	[inteḳamnā] اِنْتَقَمْنَا	152	[emsik] اَمْسِكْ
169	[infirū] اِنْفِرُوا	152	[emṭarnā] اَمْطَرْنَا
169	[inseleḥa] اِنْسَلَخَا	153	[emernā ve āmernā] اَمْرَنَا وَآمَرْنَا
169	[intebezet] اِنْتَبَذْتَ	153	[emṣeluhum] اَمْسَلَهُمْ
169	[ināhu] اِنَاهُ	153	[emten] اَمْتَا
170	[inṣizū] اِنْشَرُوا	154	[emrullāhi] اَمْرُ اللّٰهِ
170	[inkederat] اِنْكَدَرَتْ	154	[emlā lehum] اَمْلَى لَهُمْ
170	[infaṭarat] اِنْفَطَرَتْ	154	[emṣāci] اَمْشَاجٍ
171	[inbaʿaṣe] اِنْبَعَثَ	155	[emdednā] اَمْدَدْنَا
171	[inḥar] اِنْحَزَ	155	[emedden] اَمَدَا
171	[inbeceset] اِنْبَجَسَتْ	155	[ummiyyūne] اُمِّيُونَ
172	[inṣarafū] اِنْصَرَفُوا	156	[umenniyyennehum] اُمْنِيَّتُهُمْ
172	[inhāra] اِنْهَارَ	156	[umettiʿuhū] اُمْتَعَهُ وَامْتَعَكُنَّ
172	[evlā] اُولَى	156	[ummetun] اُمَّةٌ

ب

189	[be'sun]	بَاش	172	[el-evleyāni]	الْأَوْلِيَانِ
189	[be'se]	بَاسٍ	173	[evḥaytu]	أَوْحَيْتُ
189	[el-be'sāu]	الْبِاسَاءُ	173	[evzārahum]	أَوْزَارُهُمْ
190	[be'sikum]	بِاسِكُمْ	174	[evḍa'ū]	أَوْضَعُوا
190	[bi'se]	بِشٍ	174	[evvāhun]	أَوَاهُ
190	[el-bāṭinu]	الْبَاطِنُ	175	[evcese]	أَوْجَسَ
190	[bāri'ikum]	بَارِيَكُمْ	175	[evvābīne]	أَوَابِينَ
191	[bā'ū]	بَاؤُوا	175	[evšānen]	أَوْتَانَا
191	[bāgin]	بَاغٍ	175	[evzi'nī]	أَوْزَعْنِي
191	[bāširūhunne]	بَاشِرُوهُنَّ	176	[evḵadū]	أَوْقَدُوا
192	[bāzigan]	بَازِغًا	176	[evḵid lī]	أَوْقِدْ لِي
192	[bādiye'r-ra'yi]	بَادِيِ الرَّأْيِ	176	[evvibī]	أَوْبِي
192	[bāḥi'un]	بَاخِعٌ	176	[el-evvelu]	الْأَوَّلُ
193	[el-bāḳiyātu's-šālīhātu]	الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ	177	[evvelu'l-ābidīne]	أَوَّلُ الْعَابِدِينَ
193	[bārizeten]	بَارِزَةٌ	177	[evla lehum]	أَوَّلَى لَهُمْ
193	[bālu]	بَالٌ	177	[evveli'l-ḥašri]	أَوَّلُ الْحَشْرِ
193	[el-bādi]	الْبَادِ	178	[evceftum]	أَوْجَعْتُمْ
194	[bāsiratun]	بَاسِرَةٌ	178	[el-evfā]	الْأَوْفَى
194	[bāsiqātin]	بَاسِقَاتٍ	178	[evsaṭuhum]	أَوْسَطُهُمْ
194	[bāligatun]	بَالِغَةٌ	179	[ev'ā]	أَوْعَى
195	[el-bā'ise]	الْبَائِسِ	179	[evḥā lehā]	أَوْحَى لَهَا
195	[bāḳiyetin]	بَاقِيَةٌ	179	[evtāden]	أَوْتَادًا
195	[bāreke]	بَارَكٌ	179	[ulu'l-erḥāmi]	أَوَّلُو الْأَرْحَامِ
196	[be'sse]	بَثَّ	179	[ulī ecniḥatin]	أَوَّلِي الْأُحْنَةِ
196	[be'ssī]	بَثِّي	180	[ulu'l-'azmi]	أَوَّلُو الْعِزِّمِ
196	[baḥīratin]	بَاحِرَةٌ	180	[uvāriye]	أَوَارِي
197	[baḥsin]	بَاحِسٍ	180	[el-ehilleti]	الْأَهْلِيَّةُ
198	[baḥsen]	بَاحِسًا	181	[ehu'ssu]	أَهْشُ
198	[el-buḥli]	الْبُحْلُ	181	[ehemmethum]	أَهْمَثْتُهُمْ
198	[bedī'u]	بَدِيعٌ	181	[ehvā]	أَهْوَى
199	[el-budne]	الْبُدْنِ	181	[ehvenu]	أَهْوَنَ
199	[bidāran]	بِدَارًا	182	[uhille]	أَهْلٌ
199	[bid'an]	بِدْعًا	183	[uhcurnī]	أُهْجِرْنِي
200	[berā'etun]	بِرَاءَةٌ	183	[ihdinā]	إِهْدِنَا
200	[berazū]	بَرَزُوا	183	[ihbiṭū]	إِهْبِطُوا
200	[beraze]	بَرَزَ	184	[ihtezzet]	إِهْتَزَّتْ
200	[berzaḥun]	بَرَزَحَ	184	[eyyednāhu]	أَيَّدْنَاهُ
201	[beriḵa]	بَرِيقٌ	184	[eyyāmin]	أَيَّامٌ
201	[berden]	بَرْدًا	185	[eyyāmillāhi]	أَيَّامُ اللَّهِ
201	[el-beriyyeti]	الْبَرِيَّةُ	185	[eyyāne]	أَيَّانٌ
202	[berren]	بَرًّا	185	[el-eyāmā]	الْأَيَّامِي
202	[burhānekum]	بُرْهَانَكُمْ	186	[el-eyketi]	الْأَيْكَةُ
203	[burūcin]	بُرُوجٌ	186	[el-eydi]	الْأَيْدِ
203	[burrizeti]	بُرُزَّتْ	186	[ī ve rabbī]	إِي وَرَبِّي
203	[el-birra]	الْبِرُّ	187	[iyābehum]	إِيَّابَهُمْ
			187	[īlāfi]	إِيلَافٍ

221	[beyāten]	بَيَاتَا
221	[el-beyti'l-atīkī]	الْبَيْتِ الْعَتِيقِ
221	[beydun]	بَيْض
222	[el-beyti'l-ma'mūri]	الْبَيْتِ الْمَغْمُورِ
222	[biya'un]	بَيَّعَ

ت

225	[te'vīlihī]	تَأْوِيلُهُ
226	[te'ezzene]	تَأَذَّنَ
226	[te'vīli'l-ahādīši]	تَأْوِيلَ الْأَحَادِيثِ
226	[te'uzzuhum ezzen]	تَوَزَّهْمُ أَزَّا
226	[te'bā]	تَابَى
227	[te'curanī]	تَأْخُزْنِي
227	[te'fikenā]	تَأْفِكْنَا
227	[te'sīmun]	تَأْتِيْمُ
227	[tu'vī]	تَوَوِي
228	[et-tāliyāti]	التَّالِيَاتِ
228	[teblū]	تَبَلُّو
228	[tebeyyenū]	تَبَيَّنُوا
229	[tebū'e]	تَبَوَّءَ
229	[tebhāsū]	تَبَحَّسُوا
229	[tebte'is]	تَبَتَّسَ
229	[tebzīran]	تَبَذَّرَا
230	[tebī'an]	تَبِعَا
230	[tebhetuhum]	تَبَهَّهْمُ
230	[tebāreke]	تَبَارَكَ
231	[tebgī]	تَبَغَى
231	[teberrūhum]	تَبَرَّوْهُمْ
231	[tebberrā]	تَبَرَّنَا
231	[tebesseme]	تَبَسَّسَ
232	[teberrecne]	تَبَرَّجْنَ
232	[tebābin]	تَبَابَ
232	[tebevve'u'd-dāra]	تَبَوَّءُوا الدَّارَ
232	[tebāran]	تَبَارَا
232	[tebettel ileyhi]	تَبَتَّلَ إِلَيْهِ
233	[tebbet]	تَبَّتْ
233	[tubevvi'u]	تَبَوَّئِ
233	[tubezzir]	تَبَذَّرْ
233	[tubde lekum]	تَبَدَّلْكُمْ
233	[tubsele]	تَبَسَّلْ
234	[tublā]	تَبَلَّى
234	[tibyānen]	تَبَيَّنَا
234	[tetlū]	تَتَلُّو
235	[tetbībin]	تَتَبَّيْبَ
235	[tetefeyye'u]	تَتَفَيَّأُ
236	[tetrā]	تَتَرَّى
236	[tetbīran]	تَتَبَّرَا

204	[bestaten]	بَسَطَتْهُ
204	[besera]	بَسَرَ
204	[busseti]	بُسَّتْ
205	[bisātan]	بَسَاطَا
205	[beşerun]	بَسَّرَ
206	[beşīran]	بَشِيرَا
206	[el-bušrā]	الْبُشْرَى
206	[buşşira]	بُشِّرَا
207	[başāiru]	بَصَائِرُ
207	[başīratin]	بَصِيرَةٌ
207	[başurtu]	بَضَرْتُ
208	[biḏā'atin]	بَضَاعَةٌ
208	[biḏ'i]	بَضَعُ
208	[baṭše]	بَطَّشَ
209	[el-baṭsete]	الْبَطْشَةُ
209	[baṭīrat]	بَطَرْتُ
209	[baṭāīnuhā]	بَطَانِيْنَهَا
209	[biṭāneten]	بَطَانَةٌ
210	[ba'lī]	بَغَلِي
210	[ba'idet]	بَعْدَتْ
211	[ba'asnākum]	بَعَثْنَاكُمْ
212	[bu'şirat]	بُعْثِرْتُ
212	[bağteten]	بَعَثَتْهُ
212	[bağīyyen]	بَعِثَا
213	[bağā aleyhim]	بَغَى عَلَيْهِمْ
213	[el-biğā'i]	الْبِغَاءُ
213	[bağīyyetullāhi]	بِقِيَّةِ اللَّهِ
214	[el-buk'ati]	الْبُقْعَةُ
214	[bekkete]	بَكَّةٌ
215	[bukmun]	بُكْمٌ
215	[bukīyyen]	بُكْيَا
215	[belā']	بَلَاءٌ
216	[el-beledi'l-emīni]	الْبَلَدُ الْأَمِينُ
216	[belāgun]	بَلَاغٌ
216	[benānin]	بَنَانٍ
216	[bunyānun marşūşun]	بُنْيَانُ مَرْصُوصٍ
217	[bevve'ekum]	بَوَّأَكُمْ
217	[bevve'nā]	بَوَّأْنَا
218	[el-bevāri]	الْبَوَارِ
218	[būran]	بُورَا
218	[būrike]	بُورِكَ
219	[behīmetu]	بَهِيمَةٌ
219	[behīcin]	بَهَجٌ
219	[buhite]	بُهَّتْ
220	[buhṭānun]	بُهْتَانٌ
220	[beyyete]	بَيَّتْ
220	[beynekum]	بَيَّنَّكُمْ

252	[teraktu] تَرَكَتْ مَلَّةً قَوْمٌ	237	[tetecāfā] تَتَجَافَى
253	[terdā] تَرَدَّى	237	[tetemārā] تَتَمَارَى
253	[tercūne] تَرَجُونُ	237	[teş̌kafennehum] تَتَقَفَّئُهُمْ
254	[terheḵuhā] تَرَهَقَهَا قَتْرَةً	237	[teş̌rībe] تَتَرَبَّبُ
254	[terkuḏū] تَرَكُضُوا	238	[teş̌bīten] تَتَبَيَّنَا
254	[et-terāʾibi] التَّرَائِبُ	238	[tuş̌īru] تُثِيرُ
254	[teraddā] تَرَدَّى بِالشَّدِيدِ	239	[teczī] تَعْزِي
255	[tarcufu] تَرَجَفُ	239	[tecellā] تَعَلَّى
255	[tarkebunne] تَرَكَبْنِ	239	[techer] تَجْهَرُ
255	[turhibūne] تُرْهِبُونُ	240	[tecʿerūne] تَجْأَرُونَ
255	[turīḥūne] تُرِيحُونَ	240	[tecessesū] تَجَسَّسُوا
255	[turhiḵnī] تُرْهِقْنِي	241	[tuczā] تُجْزِي
256	[turtī] تُرْجِي	241	[ticāreten] تِجَارَةٌ
256	[turtīni] تُرْدِينِ	241	[teḥussūnehum] تَحْصُونَهُمْ
256	[et-turāše] التَّرَاشُ	242	[teḥassesū] تَحْصَسُوا
257	[tezhaka] تَزْهَقُ	242	[taḥruşūne] تَحْرُشُونَ
257	[teziḡu] تَزِيغُ	243	[teḥāvurakumā] تَحَاوِرُكُمَا
257	[tezderī] تَزْدَرِي	243	[taḥrīru raḵabetin] تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ
258	[tezāveru] تَزَاوَرُ	243	[teḥarrav] تَحَرَّوْا
258	[tezeyyelū] تَزَيَّلُوا	243	[tuḥş̌inūne] تُحْصِنُونَ
258	[tezekkā] تَزْكِي	244	[tuḥissu] تُحِشُّ
258	[teziru] تَزِرُ	244	[taḥtānūne] تَحْتَانُونَ
259	[tesfikūne] تَسْفِكُونَ	244	[taḥluḵu] تَحْلُقُ
259	[tesʿemū] تَسْمَعُوا	245	[taḥluḵūne] تَحْلُقُونَ
259	[testaḵsimū] تَسْتَقْسِمُوا	245	[taḥruşūne] تَحْرُشُونَ
260	[tesraḥūne] تَسْرَحُونَ	245	[teḥavvufin] تَحْوَفُ
260	[tesrīḥun] تَسْرِىحُ	246	[taḥrika] تَحْرِقُ
260	[tesevervū] تَسَوَّرُوا	246	[teḥaztu] تَحَذُّتُ
261	[tesīruʾl-cibālu] تَسِيرُ الْجِبَالُ	246	[teḥallet] تَحَلَّتْ
261	[tesnīmin] تَسْنِمُ	247	[taḥtafuhū] تَحْطَفُهُ
261	[teş̌harūne] تَشْحَرُونَ	247	[tuḥāfit] تُحَافِتُ
261	[tusīmūne] تُسَيِّمُونَ	247	[tuḥbite] تُحْبِتُ
262	[tusharūne] تُشْحَرُونَ	248	[tuḥsirū] تُحْسِرُوا
262	[tisʿa āyātin beyyinātin] تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ	248	[teddeḥīrūne] تَدْخِرُونَ
262	[teş̌ābehe] تَشَابَهَ	248	[tedrusūne] تَدْرُسُونَ
263	[teşteki] تَشْتَكِي	249	[tedmīran] تَدْمِيرًا
263	[teş̌ḥaşu] تَشْحَصُ	249	[tudhinu] تُدْهِئُ
263	[teş̌aḵḵaḵu] تَشْحَقُّ	249	[tudlū] تُذَلُّوا
264	[teş̌kā] تَشْقَى	250	[tudemmīru] تُدَمِّرُ
264	[teş̌ʿurūne] تَشْعُرُونَ	250	[tezrūhu] تَذْرُوهُ
264	[tuş̌mit] تُشْمِتُ	250	[tezhelu] تَذْهَلُ
264	[tuş̌tiḥ] تُشْطِطُ	250	[tezūdāni] تَذُودَانِ
265	[taş̌rīfi] تَضْرِيفُ	251	[tezarū] تَذُرُ
265	[taş̌gā] تَضْغِي	251	[terabbuşu] تَرَبُّصُ
266	[taş̌diyeten] تَضْدِيَةٌ	251	[tertābū] تَرْتَابُوا
266	[taş̌talūne] تَضْطَلُّونَ	252	[terhaḵuhum] تَرَهَقُهُمْ
266	[taş̌addā] تَضَدَّى	252	[terkenū] تَرَكَنُوا

281	[tuftenüne] تُفْتَنُونَ	266	[tuş'idüne] تُصْعِدُونَ
281	[taḵfu] تَخْفُفُ	267	[tuşna'a] تُضَنَعُ
282	[taḵriḍuhum] تَخْرِضُهُمْ	267	[tuşa'ir] تُصْعِرُ
282	[teḵadda'ū] تَخْطِطُوا	267	[tuşrafüne] تُضَرِّفُونَ
282	[teḵāsemū] تَخَاسِمُوا	268	[taḍḥā] تُضْحِي
282	[taḵşa'irru] تَخْشَعِرُ	268	[tuḍillu] تُضِلُّ
283	[teḵallubuhum] تَخْلُبُهُمْ	268	[taṭṭavvā] تَطْطَوُّوا
283	[taḵḍī] تَخْضِي	269	[taṭayyarnā] تَطَيَّرْنَا
283	[tuḵāten] تُخَيِّتُ	269	[taṭavva'a] تَطَوَّعَ
283	[tuḵsimū] تُخْصِمُوا	269	[teṭāvele] تَطَاوَلُ
284	[tuḵlebüne] تُخْلَبُونَ	270	[teẓāherüne] تَظَاهِرُونَ
284	[teklīmen] تَكْلِمًا	270	[taẓme'u] تَظْمًا
284	[et-teḵāşuru] التَّكَاثُرُ	270	[tuẓhirüne] تُظْهِرُونَ
285	[tukinnu] تُكِنُّ	271	[ta'sev] تَعْتَصِفُ
285	[tukferūhu] تُكْفِرُوهُ	271	[ta'kilüne] تَعْقِلُونَ
285	[teleḵḵā] تَلْقَى	272	[ta'ḍulūhunne] تَعْضُلُوهُنَّ
285	[telbisüne] تَلْبِسُونَ	272	[ta'beşüne] تَعْبِثُونَ
286	[telḵafu] تَلْخَفُ	273	[ta'du] تَعْدُ
286	[telfitenā] تَلْفِتَنَا	273	[tarucu] تَعْرِجُ
286	[tellehū] تَلَّهَ	273	[ta'ülū] تَعُولُوا
286	[teleḵḵavnehū] تَلْخَوْنَهُ	273	[taburūne] تَعْبُرُونَ
287	[telfeḥu] تَلْفَحُ	274	[ta'sen] تَغْسَا
287	[et-telāḵi] التَّلَاقُ	274	[te'āsertum] تَعَاسَرْتُمْ
287	[telmizū] تَلْمِزُوا	274	[ta'iyehā] تَعِيَهَا
288	[telvūne] تَلْوُونَ	274	[ta'zimū] تَعْرِضُوا
288	[telīnu] تَلِينُ	274	[ta'ceb] تَعَجَّبُ
289	[telehhā] تَلْهَى	275	[tu'izzu] تُعِزُّ
289	[telezzā] تَلْظِي	275	[tu'azzirūhu] تُعَازِرُوهُ
289	[telezzu] تَلْدُ	275	[taḡlū] تَعْلُوا
289	[tulhīhim] تُلْهِيمُ	275	[teḡaşşāhā] تَعْشِيهَا
290	[tuleḵḵā] تُلْقَى	276	[taḡīḍu] تَغِيضُ
290	[tilḵā'i] تَلْقَاءُ	276	[teḡayyuzan] تَغَيُّظًا
290	[temīde] تَمِيدُ	276	[et-teḡābuni] التَّغَابُنُ
291	[temūru] تَمُورُ	277	[tuḡmiḍū] تُعْمِضُوا
291	[temārav] تَمَارِوا	277	[teḡselū] تَغْسِلُوا
291	[temeyyezu] تَمَيِّزُ	277	[teftinnī] تَفْتِنَنِي
291	[temessenā] تَمَسَّنَا	278	[tefte'u] تَفْتِئُوا
292	[temunnū] تَمُنُّوا	278	[tefeşehum] تَفْهَمُهُمْ
292	[temetta'] تَمَتَّعُ	278	[tefridū] تَفْرِضُوا
292	[temeşsele] تَمَثَّلُ	279	[tefsīran] تَفْسِيرًا
292	[temhīden] تَمْهِدَا	279	[tefraḥ] تَفْرَحُ
293	[tumāri] تَمَارُ	279	[tefī'e] تَفِيءُ
293	[tumārūnehū] تَمَارُونَهُ	279	[tefekkeḥüne] تَفَكِّهُونَ
293	[tumnūne] تُمْنُونَ	280	[tefesşeḥū] تَفْسَحُوا
293	[tumsikūhunne] تُمْسِكُوهُنَّ	280	[tefāvutīn] تَفَاوُتُ
294	[tenḵimūne] تَنْقِمُونَ	280	[tufīḍüne] تُفِيضُونَ
294	[tenfedē] تَنْفَدُ	281	[tufennidūni] تُفَنِّدُونِ

ج

311	[el-cāri] أَلْجَار
311	[cāsimīne] جَائِمِينَ
311	[cāsū] جَاشُوا
312	[cānnun] جَان
312	[el-cāriyeti] الْجَارِيَّة
312	[el-cāriyāti] الْجَارِيَّات
313	[cāšiyeten] جَائِيَّة
313	[cābū] جَابُوا
313	[cādeltenā] جَادَلْتَنَا
314	[cebbārīne] جَبَّارِينَ
314	[el-cebīni] الْجَبِين
315	[el-cubbi] الْجُب
315	[cubullen ve cubulen] جُبُلًا وَجُبُلًا
315	[el-cibti] الْجَبْتِ
315	[el-cibillete] الْجَبْلَةِ
316	[cušiyen] جُشِيَّة
316	[ceddu] جَدَّ
316	[cudedun] جَدَّدَ
317	[cudurin] جُدِّرَ
317	[cidāle] جَدَّالٌ وَجَدَّالَتَا
317	[cezvetin] جَذْوَةٍ
317	[cuzāzen] جُذَاذًا
318	[cuzū'i] جُذُوع
318	[ciz'i] جَذَع
318	[cerahtum] جَرَحْتُمْ
318	[curufin] جُرُف
319	[el-curuzi] الْجُرُز
319	[cuz'en] جُزْءًا
320	[el-cizyete] الْجِزْيَةِ
320	[ceseden] جَسَدًا
321	[el-cismi] الْجِسْم
321	[cufāen] جُفَاءً
321	[cifānin] جَفَانٍ
322	[celābībihinne] جَلَابِيْبِيْن
322	[el-celā'e] الْجَلَاءِ
322	[cellāhā] جَلِيْهَا
323	[celdeten] جَلْدَةً
323	[culūden] جُلُودًا
323	[cemmen] جَمًّا
324	[cemālun] جَمَالٌ
324	[el-cemelu] الْجَمَلُ
324	[cumi'a'ş-şemsu] جَمِيعُ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ
325	[cimālātun şufrun] جَمَالَاتُ صُفْرٍ
325	[cenne] جَنِّ
325	[cenneteke] جَنَّتَكَ

294	[teniyā] تَنِيَا
295	[tenkişüne] تَنَكِيْصُوْنَ
295	[tenū'u] تَنُوْءٌ
295	[et-tenāvuşu] التَّنَاوُشُ
296	[et-tenādi] التَّنَادُ
296	[tenābezū] تَنَابَزُوا
296	[teneffese] تَنَفَّسَ
296	[tenhar] تَنَهَّرَ
297	[tenkilen] تَنَكِيْلًا
297	[tunziru] تَنَذَرُ
297	[et-tevvābu] التَّوَابُ
298	[et-tevrāte] التَّوْرَةَ
298	[tevārat] تَوَارَتْ
298	[tūlicu] تَوَلَّجَ
298	[tūrūne] تُوْرُوْنَ
299	[tehvā] تَهْوَى
299	[tehvī] تَهْوِي
299	[et-tehluketi] التَّهْلُكَةُ
300	[tehinū] تَهْنُوا
301	[tehecced] تَهَجَّدَ
301	[tehcūrūne] تَهْجُرُوْنَ
301	[tehtezzu] تَهْتَزُّ
302	[teyemmemū] تَبَيَّمُوا
302	[et-tīni] التَّيْنِ

ث

303	[sāniye 'itfihī] ثَانِي عَطْفِهِ
303	[sāviyen] ثَاوِيًا
303	[sāķibun] ثَاقِبٌ
304	[šebbetnāke] ثَبَّتْنَاكَ
304	[šebbeṭahum] ثَبَّتَهُمْ
304	[šubātin] ثُبَاتٌ
305	[šubūran] ثُبُورًا
305	[šeccācen] ثَجَّاجًا
305	[eş-şerā] الثَّرَى
306	[su'bānun] ثُغْبَانٌ
306	[seķiftumūhum] ثَقَّفْتُمُوهُمْ
306	[seķulet] ثَقُلْتُ
307	[suķifū] ثَقَّفُوا
307	[šiķālen] ثَقَالًا
307	[sulletun] ثَلَّةٌ
308	[semūde] ثُمُودٌ
308	[sumurun] ثُمُرٌ
308	[sevābun] ثَوَابٌ
309	[suvvibe] ثَوْبٌ
309	[šiyābeke] ثِيَابَكَ

342	[hıcran] حَجْرًا
343	[hadebin] حَدَب
343	[hadāika] حَدَائِقُ
343	[ve hadāika gulben] وَحَدَائِقُ غُلْبَنًا
343	[hudūdullāhi] حُدُودُ اللَّهِ
344	[hidādin] حَدَادٍ
344	[el-ħarīki] الْحَرِيقُ
344	[ħarse] حَزَتْ
345	[ħarriði] حَرَضَ
345	[ħaraðan] حَرَضًا
345	[el-ħarri] الْحَرَى
346	[el-ħarūru] الْحَرُورُ
346	[ħardin] حَزْدٍ
346	[el-ħarāmi] الْحَرَامُ
347	[ħarfin] حَرْفٍ
347	[ħarasen] حَرَسًا
347	[ħurumun] حُرْمٌ
348	[el-ħurri] الْحُرَى
348	[ħasraten] حَسْرَةً
348	[ħasbunallāhu] حَسْبُنَا اللَّهُ
349	[ħasīben] حَسِيبًا
349	[ħasīsehā] حَسِيسَهَا
349	[ħasīrun] حَسِيرٌ
349	[ħusbānin] حُسْبَانٍ
350	[ħusūmen] حُسُومًا
350	[hisānun] حِسَانٌ
350	[hisāben] حِسَابًا
351	[ħaşarnāhum] حَشَرْنَاهُمْ
351	[ħaşūran] حَضُورًا
352	[ħaşirat] حَصِرَتْ
352	[ħaşīran] حَصِيرًا
352	[ħaşħaşa] حَضْحَضَ
352	[ħaşīden] حَصِيدًا
353	[ħaşabu] حَضَبٌ
353	[ħaṭaben] حَطَبًا
353	[ħuṭāmen] حُطَامًا
354	[el-ħuṭameti] الْحُطْمَةُ
354	[hiṭṭatun] حِطَّةٌ
355	[ħazzi] حَظٌّ
355	[ħafiyyun ‘anhā] حَفِيٌّ عَنْهَا
356	[ħafedetun] حَفْدَةٌ
356	[ħafefnāhumā] حَفَفْنَاهُمَا
356	[ħakīkun] حَقِيقٌ
357	[ħakķa] حَقٌّ
357	[ħakķu’l-yakīni] حَقُّ الْيَقِينِ
357	[ħuķuben] حُقُبًا
358	[ħuķķat] حُقَّتْ

326	[cenahū] جَنْحُوا
326	[ceniyyen] جَنْيَا
326	[cenā] جَنَى
326	[cenefen] جَنْفًا
327	[cenbillāhi] جَنْبُ اللَّهِ
327	[cunāħa] جُنَاحٌ
327	[cunubin] جُنُبٌ
328	[cunneten] جَنَّةٌ
328	[el-cinneti] الْجَنَّةُ
328	[el-cevārihi] الْجَوَارِحُ
329	[el-cevābi] الْجَوَابُ
329	[el-cevāri] الْجَوَارِ
330	[el-cevāri] الْجَوَارِ
330	[el-cūdiyyi] الْجُودِيّ
330	[el-cū’i] الْجُوعُ
331	[cehraten] جَهْرَةً
331	[cehhezehum] جَهَّزَهُمْ
331	[cehde] جَهْدٌ
332	[cuhdehum] جَهْدَهُمْ
332	[ceybike] جَنْبِيكٍ
332	[cuyūbihinne] جُيُوبِهِنَّ
333	[cīdihā] جِدَهَا
333	[el-ciyādu] الْجِيَادُ

ح

335	[hāşe ve hāşā] حَاشَ وَحَاشَا
335	[hāķa] حَاقَ
336	[hāşirīne] حَاشِرِينَ
336	[el-hāmilāti] الْحَامِلَاتُ
336	[hāşiben] حَاصِبًا
336	[hāffīne] حَافِقِينَ
337	[hāddallāhe] حَادَّ اللَّهَ
337	[hāceten] حَاجَةً
337	[hāccūke] حَاجُوكَ
338	[el-hāfirati] الْحَافِرَةُ
338	[hāmiyeten] حَامِيَّةٌ
338	[el-hāķķatu] الْحَاقَّةُ
339	[hāmin] حَامٍ
339	[ħablin] حَبْلٌ
339	[ħabiṭat] حَبِطَتْ
340	[ħabbe’l-ħaşīdi] حَبَّ الْحَصِيدِ
340	[el-ħubuki] الْحُبُكُ
340	[hibāluhum] حِبَالُهُمْ
341	[ħaşīsen] حَشِيئًا
341	[ħacce] حَجَّ
341	[el-ħucurāti] الْحُجُرَاتُ
342	[ħucūrakum] حُجُورُكُمْ

374 [ḥā'inete'l-a'yuni] خَائِنَةُ الْأَعْيُنِ
 374 [ḥāṭi'īne] خَاطِبِينَ
 374 [ḥāteme'n-nebiyyīne] خَاتَمُ النَّبِيِّينَ
 374 [ḥāmidūne] خَامِدُونَ
 375 [ḥāfiḍatun] خَافِضَةٌ
 375 [ḥāsi'en] خَاسِئًا
 375 [ḥābe] خَابَ
 375 [ḥabālen] خَبَلًا
 376 [ḥabet] خَبِثَ
 376 [el-ḥab'e] الْخَبَاءُ
 376 [el-ḥabīṣātu] الْخَبِيفَاتُ
 377 [ḥubran] خُبْرًا
 377 [ḥatemallāhu] خَتَمَ اللَّهُ
 378 [ḥattārin] خَتَّارَ
 378 [ḥitāmūhū miskun] خِتَامُهُ مِسْكٌ
 379 [ḥaddeke] حَدَّكَ
 379 [ḥazūlen] خَذُولًا
 379 [ḥarakū] خَرَقُوا
 380 [ḥarrū] خَرُّوا
 380 [ḥarcen ve ḥarācen] خَزَجًا وَخَرَجًا
 381 [el-ḥarrāšūne] الْخَرَّاضُونَ
 381 [el-ḥurtūmi] الْخُرْطُومُ
 381 [ḥazenetuhā] خَزَنَتُهَا
 382 [ḥizyun] خِزْيٌ
 382 [ḥasirū] خَسِرُوا
 382 [ḥasefe] خَسَفَ
 383 [ḥaše'ati] خَشَعَتْ
 383 [ḥašiye] خَشِيَ
 383 [ḥuṣṣa'an] خُشْعًا
 384 [ḥašimūn] خَصِيمٌ
 384 [ḥašimūne] خَصِمُونَ
 384 [ḥašāṣatun] خَصَاصَةٌ
 384 [el-ḥiṣāmi] الْخِصَامُ
 385 [ḥaḍiran] خَضِرًا
 385 [ḥuḍrin] خَضِرَ
 385 [ḥuḍtum] خُضْتُمْ
 385 [ḥaṭbukunne] خَطْبُكُنَّ
 386 [ḥaṭife] خَطَفَ
 386 [ḥuṭuvāti] خُطُوبَاتُ
 386 [ḥiṭbeti] خِطْبَةٌ
 387 [ḥiṭ'en] خِطْنًا
 387 [ḥalākin] خَلَاقٌ
 387 [ḥalīlen] خَلِيلًا
 387 [ḥaleftumūnī] خَالَفْتُمُونِي
 387 [ḥalfun] خَلَفَ
 388 [ḥalā'ife] خَلَّافٌ
 388 [ḥaleṣū] خَلَصُوا

358 [ḥakemen] حَكَمًا
 358 [el-ḥakīmu] الْحَكِيمُ
 359 [ḥukmu] حُكْمٌ
 359 [el-ḥikmete] الْحِكْمَةُ
 359 [ḥalā'ilu] خَلَائِلُ
 360 [ḥuliyyihim] خُلِيَّتِهِمْ
 360 [ḥullū] خُلُوا
 360 [el-ḥulume] الْخُلْمُ
 361 [ḥillun] حِلٌّ
 361 [ḥamīmun] حَمِيمٌ
 362 [ḥamūleten] حُمُولَةٌ
 362 [ḥamelet ḥamlen ḥafifen] حَمَلَتْ حَمَلًا خَفِيفًا
 362 [ḥame'in] حَمَلًا
 362 [ḥami'etin] حَمِيمَةٌ
 363 [el-ḥamiyyete] الْحَمِيَّةُ
 363 [ḥamlin] حَمَلٌ
 363 [ḥammālete'l-ḥaṭabi] حَمَالَةُ الْحَطَبِ
 363 [ḥumilet] حُمِلَتْ
 364 [ḥummile ve ḥummiltum] حُمِلَ وَحُمِلْتُمْ
 364 [ḥimlu] حِمْلٌ
 364 [ḥanīfen] خَنِيفًا
 365 [ḥanīzin] خَنِيلٌ
 365 [ḥanānen] حَنَانٌ
 365 [el-ḥanāciri] الْحَنَاجِرُ
 366 [ḥunefā'e] حُنَفَاءُ
 366 [ḥuneynin] حُنَيْنٌ
 366 [el-ḥinṣi] الْحِنْثُ
 366 [el-ḥavāriyyūne] الْحَوَارِيُّونَ
 367 [el-ḥavāyā] الْحَوَايَا
 367 [ḥūben] حُوبًا
 367 [ḥūrun] حُورٌ
 368 [ḥivelen] حِوَلًا
 368 [ḥayrāne] خَيْرَانُ
 368 [el-ḥayavānu] الْخَيَوَانُ
 369 [ḥuyyītum] حُيَيْتُمْ
 369 [ḥīle] حِيلٌ
 370 [ḥīn] حِينٌ

خ

371 [ḥālidūne] خَالِدُونَ
 371 [ḥāṣi'īne] خَاشِعِينَ
 372 [ḥāsi'īne] خَاسِئِينَ
 372 [ḥāviyetun] خَاوِيَةٌ
 372 [ḥā'ibīne] خَائِبِينَ
 372 [ḥāḍū] خَاصُّوا
 373 [ḥādi'uhum] خَادِعُهُمْ
 373 [ḥā'inetin] خَائِنَتِي

404	[dessāhā] دَسَاهَا
404	[dusurin] دُشِر
405	[da'vāhum] دَعَوَاهُمْ
405	[da'] دَعُ
405	[da'an] دَعَا
405	[du'iyē] دُعِي
406	[di'ʔun] دَفِئْ
406	[dekken] دَكَّا
406	[dukketā] دُكَّتَا
407	[dellāhumā] دَلَّاهُمَا
407	[delvehū] دَلَّوْهُ
407	[dulūki] دُلُوكِ
408	[demdeme] دَمَدَمَ
408	[demmera] دَمَّرَ
408	[ed-dem'i] الدَّمْعُ
409	[denā] دَنِي
409	[ed-dunyā] الدُّنْيَا
409	[ed-devā'ira] الدَّوَائِرُ
409	[dületen] دَوْلَةُ
410	[ed-dehru] الدَّهْرُ
410	[ed-duhni] "الدُّهْنُ"
411	[ed-dihāni] الدِّهَانُ
411	[dihākan] دِهَاقًا
411	[deyyāran] دَيَّارًا
412	[dīn] دِين

ذ

413	[zāti] ذَاتُ
413	[ze'l-kifli] ذَا الْكِفْلِ
414	[ze'n-nūni] ذَا النُّونِ
414	[ez-zāriyāti] الذَّارِيَاتُ
414	[zātu'l-ekmāmi] ذَاتُ الْأَكْمَامِ
414	[zebaḥūhā] ذَبَحُوهَا
415	[zubāben] ذُبَابًا
415	[zibḥi] ذَبَحَ
415	[zera'ekum] ذَرَأَكُمْ
416	[zer'uhā] ذَرَعَهَا
416	[zer] ذَرَّ
416	[zurriyyetun] ذُرِّيَّةُ
417	[zekkeytum] ذَكَّيْتُمْ
417	[zikrā] ذَكَرِي
418	[zikrun leke] ذَكَّرْتُكَ
418	[zelūlun] ذَلُولٌ
418	[zelūlen] ذَلُولًا
419	[zullilet] ذَلَّلْتُ
419	[zululen] ذَلَّلَا
419	[zilletun] ذَلَّلَتْ

388	[ḥaletū] خَلَطُوا
388	[ḥuluḳu'l-evvelīne] خُلِقُوا الْأَوَّلِينَ
389	[ḥulletun] خَلَّةُ
389	[el-ḥuleṭā'i] الْخُلَطَاءُ
389	[el-ḥulūdi] الْخُلُودُ
389	[ḥilāfin] خِلَافٌ
390	[ḥilālun] خِلَالٌ
390	[ḥilfeten] خِلْفَةٌ
391	[ḥamṭin] خَمَطٌ
391	[ḥumurihinne] خُمْرِهِنَّ
391	[el-ḥannāsi] الْخَنَاسُ
392	[el-ḥunnesi] الْخُنْثَى
392	[ḥavvelnākum] خَوَّلْنَاكُمْ
393	[el-ḥavālifī] الْخَوَالِفُ
393	[ḥavḍihim] خَوَضِهِمْ
393	[ḥavvānin] خَوَانٌ
393	[ḥuvārūn] خَوَارِ
394	[el-ḥayṭu] الْخَيْطُ
394	[ḥayrātun] خَيْرَاتُ
395	[el-ḥayri] الْخَيْرُ
395	[ḥifeten] خِيفَةٌ
395	[el-ḥiyeratu] الْخَيْرَةُ
395	[el-ḥiyāṭi] الْخِيَاطُ

د

397	[de'bi] دَأْبُ
397	[de'eben] دَأْبًا
397	[dā'ibeyni] دَائِبِينَ
398	[dābbetin] دَائِبَةٌ
398	[dābiru] دَابِرُ
399	[dāru's-selām] دَارُ السَّلَامِ
399	[dā'irātun] دَائِرَةٌ
399	[dāḥirūne] دَاخِرُونَ
400	[dāḥiḍātun] دَاخِضَةٌ
400	[dāfikin] دَافِقٌ
400	[dāniyetun] دَانِيَةٌ
400	[ed-duburi] الدُّبُرُ
401	[deḥāhā] دَحَاها
401	[duḥūran] دُحُورًا
401	[deḥalen] دَخَلَا
402	[duḥānin] دُخَانٌ
402	[duḥānun] دُخَانٌ
402	[deracātun] دَرَاجَاتُ
403	[ed-derki] الدَّرَكُ
403	[deraken] دَرَكَا
403	[derasū] دَرَسُوا
404	[durriyyun] دُرِّيٌّ

437	[ruḥā'en] رُحَاءُ	419	[zimmeten] ذِمَّةٌ
437	[raddū] رَدُّوا	420	[zenūben] ذَنُوبًا
437	[radife] رَدِفَ		ر
438	[radmen] رَدَمًا		
438	[rudidtu] رُدِدْتُ	421	[ra'ufun] رُؤُفٌ
438	[rid'en] رَدَّءًا	421	[ra'feten] رَافَةً
439	[razeḡnākum] رَزَقْنَاكُمْ	422	[er-ru'yā] الرُّيَا
439	[ruzikū ve ruziknā] رَزَقُوا وَرَزَقْنَا	422	[ri'yen] رَيْثًا
439	[rizḡakum] رَزَقَكُمْ	423	[er-rāsiḡūne] الرَّاْسِيْحُونُ
440	[er-rassi] الرُّسَى	423	[rābiṡū] رَابِطُوا
440	[er-raṡādi] الرُّشَادِ	424	[rā'inā] رَاعِنًا
441	[raṡidin] رَشِيدٌ	424	[er-rācifetu] الرَّاجِفَةُ
441	[raṡeden] رَشَدًا	424	[er-rādifetu] الرَّادِفَةُ
441	[er-ruṡdū] الرُّشْدُ	425	[rābiyen] رَابِيًا
441	[raṡaden] رَصَدًا	425	[rāsiyātin] رَاسِيَّاتٍ
442	[er-ra'adu] الرُّعْدُ	426	[rāvedethu] رَاوَدْتُهُ
443	[er-ru'be] الرُّعْبُ	426	[rāga] رَاغٌ
443	[er-ri'āu] الرِّعَاءُ	426	[rākin] رَاقٍ
444	[raḡaden] رَعَدًا	426	[rāne] رَانَ
444	[raḡaben] رَغَبًا	427	[er-rabbāniyyūne] الرَّبَّانِيَّونَ
444	[rafeṡe] رَفَعْتُ	427	[rabā'ibukumū] رَبَائِبُكُمْ
445	[rafrafin] رَفُوفٌ	428	[rabeṡnā] رِبَاطُنَا
445	[rafr'u] رَفِيعٌ	428	[rabet] رَبَتْ
445	[rufāten] رُفَاتًا	428	[rabvetin] رِبْوَةٌ
446	[er-rifdu] الرُّفْدُ	429	[er-ribā] الرِّبَا
446	[er-raḡimi] الرِّقِيمِ	429	[ribbiyyūne] رِبِّيُّونَ
446	[raḡabetin] رَقَبَةٌ	429	[ribāṡi] رِبَاطٌ
446	[raḡībun] رَقِيبٌ	429	[ratḡan] رَثَقًا
447	[ruḡiyyike] رُغَيْبٌ	430	[rattili] رَتَلٌ
447	[ruḡūdu] رُغُودٌ	431	[er-rac'fetu] الرَّاجِفَةُ
447	[rakḡin menṡūrin] رَقِيْ مَنْشُورٍ	431	[racilike] رَجَلِيْكَ
448	[rakūbuhum] رَكَوْبُهُمْ	431	[rac'ihī] رَجْعِهِ
448	[er-rakbu] الرُّكْبُ	432	[race'ake] رَجَعَكَ
448	[rakkebeke] رَكْبَكَ	432	[er-rac'i] الرَّجْعُ
449	[rukbanen] رُكْبَانًا	432	[rac'un] رَجْعٌ
449	[rukāmen] رُكَامًا	432	[er-racimi] الرَّجِيمِ
449	[rikzen] رِكْزًا	433	[ruccet] رُجَّتْ
449	[rikābin] رِكَابٌ	433	[er-ruce'ā] الرَّجْعَى
450	[ramzen] رَمَزًا	433	[rucūmen] رُجُومًا
450	[ramīmun] رَمِيمٌ	434	[er-rucze] الرَّجْزُ
450	[er-rav'u] الرَّوْعُ	434	[ricālen] رَجَالًا
451	[ravāsiye] رَوَاسِي	434	[er-ricze] الرَّجْزُ
451	[ravākide] رَوَاكِدُ	434	[ricsun] رَجَسَ
451	[ravāḡuhā] رَوَاحِئُهَا	435	[er-raḡmānu] الرَّاحِمُنُ
451	[ravḡun ve rayḡānun] رَوْحٌ وَرَيْحَانٌ	435	[er-rahīmu] الرَّحِيمِ
452	[rūḡun minhu] رَوْحٌ مِنْهُ	436	[raḡiḡin] رَجِيقٌ
453	[rahven] رَهْوًا	436	[ruḡmen] رُحْمًا

469	[zenīmin] زَنِيم
470	[zencebilen] زَنْجَبِيلَا
470	[ez-zinā] الزَّيْنَى
470	[zevvecnāhum] زَوْجُنَاهُمْ
471	[zeheka] زَهَقَ
471	[zehrate] زَهْرَةٌ
471	[zeygun] زَيْغٌ
472	[zeyyelnā] زَيْلُنَا
472	[zeytūnetin] زَيْتُونَةٌ
472	[zeytuhā] زَيْتُهَا
472	[zuyyine] زُيَيْنَ
473	[zīnetu] زِينَةٌ
473	[ziyādetun] زِيَادَةٌ

س

475	[su'leke] سُؤْلَكَ
475	[sāribun] سَارِبٌ
476	[sāigān] سَائِغًا
476	[sāmīran] سَامِرًا
476	[sāḥatihim] سَاخِثِهِمْ
477	[sāheme] سَاهَمَ
477	[sābigātin] سَابِغَاتٍ
477	[sālīmen] سَالِمًا
477	[es-sā'ili] السَّائِلِ
478	[sāmīdūne] سَامِدُونَ
478	[sā'ihātin] سَائِحَاتٍ
478	[es-sā'ihūne] السَّائِحُونَ
479	[es-sāḥirati] السَّاهِرَةُ
479	[sā'ibetin] سَائِبَةٍ
479	[sākin] سَاقٍ
480	[es-sāḥirīne] السَّاحِرِينَ
480	[es-sābiḥāti] السَّابِحَاتِ
480	[es-sābiḳāti] السَّابِقَاتِ
480	[seb'an mine'l-meṣānī] سَبْعًا مِنَ الْمِثَالِي
481	[sebeben] سَبَبًا
481	[seb'a ṭarāika] سَبْعَ طَرَائِقَ
481	[es-sebtu] السَّبْتُ
482	[es-sebu'u] السَّبْعُ
482	[sebe'in] سَبِيلًا
482	[sebḥan] سَبْحًا
483	[sebbeḥa] سَبَّحَ
483	[subḥāneke] سُبْحَانُكَ
484	[subāten] سُبَاتًا
484	[secā] سَجَى
484	[secede] سَجَدَ
485	[succirat] سُجِّرَتْ
485	[siccīlin] سَجَّيلٍ

453	[er-rahbi] الرَّهْبِ
453	[raheben] رَهَبًا
453	[rahbeten] رَهْبَةً
454	[rahbāniyyeten] رَهْبَانِيَّةٌ
454	[raḥṭin] رَهْطٌ
454	[rahekan] رَهَقًا
455	[rahīnun] رَهِينٌ
455	[rayb] رَيْبٌ
455	[raybe'l-menūni] رَيْبُ الْمُنُونِ
456	[rayḥānun] رَيْحَانٌ
456	[rīṣen] رِيْسًا
456	[rī'i] رِيْعٌ
456	[rīḥukum] رِيْحُكُمْ

ز

459	[zākiyeten] زَاكِئَةٌ
459	[ez-zācirāti] الزَّاجِرَاتِ
460	[zāga] زَاغَ
460	[ez-zādi] الزَّادِ
461	[zāḥikun] زَاهِقٌ
461	[ez-zāniyetu ve'z-zānī] الزَّانِيَّةُ وَالزَّانِي
461	[zebūran] زُبُورًا
462	[ez-zāniyete] الزَّانِيَّةُ
462	[zuburan] زُبُرًا
462	[zubera'l-ḥadīdi] زُبُرُ الْحَدِيدِ
462	[zecratun] زَجْرَةٌ
463	[zucācetin] زُجَاجَةٌ
463	[zahfen] زَحْفًا
463	[zuḥziḥa] زُحْزِحَ
464	[zuḥrufe] زُحْرُفٌ
464	[zerābiyyu] زَرَابِيٍّ
464	[zurḳan] زُرْقًا
465	[za'imun] زَعِيمٌ
465	[zefīran] زَفِيرًا
466	[zekāten] زَكَاةٌ
466	[zekā] زَكَى
466	[zekkāhā] زَكَّاهَا
466	[zekiyyeten] زَكِيَّةٌ
467	[zelekan] زَلَقًا
467	[zeleltum] زَلَلْتُمْ
467	[zelzelete] زَلْزَلَةٌ
468	[zulzilū] زُلْزِلُوا
468	[zulefen] زُلْفًا
468	[zulfā] زُلْفَى
468	[zulfeten] زُلْفَةٌ
469	[zemherīran] زَمْهَرِيرًا
469	[zümeran] زُمْرًا

502	[sekenun] سَكَنَ	486	[es-sicilli] السِّجِلِّ
502	[sekeran] سَكَّرَا	486	[es-sicnu] السِّجْنُ
503	[sekratu] سَكْرَةٌ	486	[siccīnin] سِجِّينَ
503	[sukkirat] سُكَّرَتْ	487	[sehīkin] سَحِيقَ
503	[sukārā] سُكَارَى	487	[seḥarin] سَحَرِ
504	[es-selvā] السَّلْوَى	487	[seḥarū] سَحَرُوا
504	[selefe] سَلَفَ	488	[es-suḥti] السُّحْتِ
504	[selemen] سَلَمَا	488	[suhkan] سُحْقًا
505	[selāmen] سَلَامًا	488	[es-sihru] السِّحْرِ
506	[seleḵūkum] سَلَفُوكُمْ	489	[seḥḥara] سَحَّرَ
506	[selekekum] سَلَكَكُمْ	489	[seḥaṭin] سَحَطَ
506	[selsebīlen] سَلَسْبِيلًا	490	[suḥriyyen] سُحْرِيًّا
507	[sullemen] سُلِمَا	490	[sedīden] سَدِيدًا
507	[sulṭāniyeh] سُلْطَانِيَّةَ	490	[es-seddeyni] السَّدَيْنِ
507	[sulṭān] سُلْطَان	491	[suden] سُدَى
508	[sulāletin] سُلَالَةٍ	491	[sidrin] سِدْرَ
508	[semmā'ūne] سَمَاعُونَ	491	[sidratin] سِدْرَةَ
509	[semmi'l-ḥiyāti] سَمَ الْخِيَاطِ	492	[es-serrā'i] السَّرَّاءِ
509	[es-semūmi] السَّمُومِ	492	[seraben] سَرَابَ
509	[senā] سَنَا	492	[serābīluhum] سَرَابِيْلُهُمْ
510	[se-nesimuhū] سَنَسِمُهُ	493	[serābin] سَرَابِ
510	[se-nuyessiruhū] سَنُيَسِّرُهُ	493	[sermeden] سَرَمَدًا
510	[se-nefruḡu] سَنَفْرُغَ	493	[serriḥūhunne] سَرَحُوهُنَّ
511	[se-nurāvidu] سَنُرَاوِدَ	493	[es-serdi] السَّرْدِ
511	[sundusin] سُنْدُسِ	494	[surādīkuhā] سُرَادِقَهَا
511	[sinetun] سِنَةً	494	[sururun] سُرُورَ
511	[es-sinīne] السِّنِينَ	494	[es-sirra] السِّرِّ
512	[sevā'i] سَوَاءَ	495	[suṭīḥat] سَطِخَتْ
512	[sev'ete] سَوَاءَ	496	[es-se'iri] السَّعِيرِ
513	[sevvelet] سَوَّلَتْ	496	[sa'yekum] سَاغَبَكُمْ
513	[sevṭa] سَوَّطَ	496	[se'aten] سَعَةً
513	[seviyyen] سَوِيًّا	497	[su'urin] سُغْرَ
514	[suven] سُويَ	497	[su'irat] سُعْرَتْ
514	[sūratun] سُورَةٌ	497	[sefihe] سَفْهَ
514	[sū'u'l-ḥisābi] سُوءُ الْحِسَابِ	497	[seferatin] سَفَرَةَ
515	[sū'u'd-dāri] سُوءُ الدَّارِ	498	[es-sufehā'u] السُّفَهَاءُ
515	[es-sū'ā] السُّوَى	498	[es-sakfi] السَّكْفِ
515	[es-sū'ki] السُّوقِ	499	[seḵara] سَقَرَ
516	[sūrun] سُورَ	499	[seḵīmun] سَقِيمَ
516	[suvā'an] سُوَاغًا	499	[suḵiṭa] سَقَطَ
516	[sivā] سِوَى	500	[ve suḵyāhā] وَسُقْيَاهَا
516	[es-seyyārati] السَّيَّارَةِ	500	[suḵnāhu] سُكْنَاهُ
517	[seyyidehā] سَيِّدَهَا	500	[suḵufen] سُكْفًا
517	[seynā'e] سَيْنَاءَ	501	[es-sikāyete] السِّقَايَةِ
517	[suyyirati] سُيِّرَتْ	501	[sikāyete] سِقَايَةَ
518	[sīmāhum] سَيِّمَاهُمْ	501	[sekete] سَكَّتْ
518	[sīḥū] سَيِّحُوا	502	[sekīnetehū] سَكِينَتَهُ

534	[šeklihī] شَكْلِهِ
534	[šukūran] شُكُورًا
535	[šeneʾānu] شَنَانٌ
535	[eş-şevketi] الشَّوْكَةُ
535	[şevben] شَوْبَانٌ
536	[eş-şevā] الشَّوَى
536	[şūrā] شُورَى
536	[şuvāzun] شُوَاطٍ
536	[şehide] شَهِدٌ
537	[eş-şehra] الشَّهْرُ
537	[şuhuben] شُهْبَانٌ
538	[şihābin] شِهَابٌ
538	[seyʾen] شَيْئًا
539	[şiyete] شَيْعَةٌ
539	[şiyaʿan] شَيْعَانٌ
539	[şīʾatihī] شَيْعَتِهِ
540	[şīben] شَيْبَانٌ

ص

541	[eş-şāʾikatu] الصَّاعِقَةُ
542	[eş-şāʾibīne] الصَّابِئِينَ
542	[şāğirūne] صَاغِرُونَ
542	[eş-şāffātu şaffen] الصَّافَّاتُ صَفًّا
542	[eş-şāfinātu] الصَّافِنَاتُ
543	[şāffātin] صَافَّاتٌ
543	[eş-şāffūne] الصَّافُّونُ
543	[eş-şāḥḥātu] الصَّاحَّةُ
543	[şārimīne] صَارِمِينَ
544	[şabera] صَبَرٌ
544	[şabbārin] صَبَّارٌ
544	[şabebnā] صَبَبْنَا
545	[şubbū] صُبُّوا
545	[şibgate] صِبْغَةٌ
545	[şibgin] صِبْغٌ
546	[şihāfin] صِحَافٌ
546	[eş-şahḥrati] الصَّخْرَةُ
546	[şaduḡātihinne] صَدُوقَاتِهِنَّ
547	[şadefe] صَدَفٌ
547	[eş-şadefeyni] الصَّدَفَيْنِ
547	[şadīdin] صَدِيدٌ
547	[şadīḡin] صَدِيقٌ
548	[eş-şadʿi] الصَّدْعُ
548	[şaddū] صَدُّوا
548	[eş-şudufeyni] الصَّدُفَيْنِ
549	[şiddīḡan] صَدِّيقًا
549	[şarfen] صَرْفًا
549	[eş-şarḡa] الصَّرْخُ

518	[sPe] سِيءٌ
519	[sinīne] سِينِينَ

ش

521	[şeʾnin] شَأْنٌ
521	[şāvirhum] شَاوِرُهُمْ
522	[şakḡullāhe] شَاقُوا اللَّهَ
522	[şākiletihī] شَاكِلَتِهِ
522	[şāṭiʾi] شَاطِئِي
523	[şāḥişatun] شَاخِصَةٌ
523	[şāmiḡātin] شَامِخَاتٌ
523	[şahidin ve meşhūdin] شَاهِدٌ وَمَشْهُودٌ
524	[şāniʾeke] شَانِئَكَ
524	[şubbihe] شُبَّيْهِ
524	[şettā] شَتَّى
525	[şecera beynehum] شَجَرٌ بَيْنَهُمْ
525	[eş-şeceratu] الشَّجَرَةُ
525	[şeceratiʾl-ḡuldi] شَجَرَةُ الْغُلْدِ
526	[şedīduʾl-ḡuvā] شَدِيدُ الْقُوَى
526	[şedednā] شَدَدْنَا
526	[şuddū] شُدُّوا
526	[şidādun] شِدَادٌ
527	[şerav] شَرَّوْا
527	[şerrid bihim] شَرَرْتُ بِهِمْ
527	[şeraʿa] شَرَعَ
528	[şerʾatin] شَرِيعَةٌ
528	[şurraʿan] شُرَّعًا
528	[şirʾaten] شِرْعةٌ
528	[şirzimetun] شِرْذِمَةٌ
529	[şirbu] شِرْبٌ
529	[şatṛa] شَطْرٌ
529	[şeṭaṭan] شَطَطًا
529	[şaṭʾehū] شَطْطَاهُ
530	[şaʿāirillāhi] شُعَائِرُ اللَّهِ
530	[şuʿūben] شُعُوبًا
530	[eş-şiʿrā] الشُّعْرَى
531	[şeḡafehā] شَغَفَهَا
531	[şefā curufin] شَفَا جُرُفٌ
531	[eş-şefeki] الشَّفَقِ
532	[eş-şefʿi veʾl-vetri] الشَّفْعُ وَالْوَتْرُ
532	[şeḡaknā] شَغَقْنَا
532	[şakiyyun] شَكِيٌّ
533	[şakiyyen] شَكِيًّا
533	[eş-şuḡḡatu] الشُّغَّةُ
533	[şikḡi] شَقِيٌّ
533	[şikḡakun] شَقَاقٌ
534	[şekūrun] شُكُورٌ

558	[šalevātun] صَلَوَاتُ	550	[šarīḡa] صَرِيحٌ بِالْعُجْمَةِ
558	[šalšālin] صَلَّالٌ	550	[šaršaran] صَرَّضُوا
558	[šiliyyen] صِلِيًّا	550	[šarratin] صَرَّةٌ
558	[eš-šamedu] الضَّمْدُ	551	[šarʿā] صَرْعَى
559	[šammū] صَمُّوا	551	[eš-šarīmi] الصَّرِيم
559	[šummun] صَمٌّ	551	[šarafe] صَرْفٌ
559	[šanaʿū] صَنَعُوا	552	[šurhunne] صُرْهُنَّ
560	[šunʿallāhi] ضَنَّعَ اللَّهُ	552	[šurifet] صُرِفَتْ
560	[šunʿan] ضَنَّعَا	552	[eš-širāṭa] الصِّرَاطُ
560	[šinvānun] صِنُونُ	553	[širrun] صِرٌّ
561	[šavmen] صَوِّمُوا	553	[šaʿīden] صَعِيدًا
561	[šavāffe] صَوَّافٌ	553	[šaʿaden] صَعْدًا
561	[šavāmiʿu] صَوَامِعُ	554	[šaʿika] صَعَقٌ
562	[šavāben] صَوَابًا	554	[šaḡārun] صَغَارٌ
562	[šavti] صَوْتٌ	554	[šaḡat] صَعَتٌ
562	[eš-šavāʿika] الضَّوَاعِي	555	[šafrāʿu] صَفَرَاءُ
563	[šavverakum] صَوَّرَكُمُ	555	[eš-šafā] الضَّفَا
563	[eš-šūri] الضُّور	555	[šafvānin] صَفْوَانٌ
564	[šuvāʿa] صَوَّاعٌ	555	[šaffen šaffen] صَفَا صَفَا
564	[šihran] صِهْرًا	556	[šafšafen] صَفِّصَفَا
565	[šayyibin] صَيِّبٌ	556	[šafhan] صَفْحًا
565	[šayāšihim] صَيَّاشِيهِمْ	557	[šakket] صَكَّتْ
565	[eš-šayḡatu] الضَّيْحَةُ	557	[eš-šalāti] الضَّلُوةُ
		557	[šalden] ضَلَّدَا

ÖNSÖZ

İstanbul'un Haliç kıyılarında, Eyüp semtine nazır bir yamaç üzerinde kurulu Hasîrîzâde Tekkesi'nin son şeyhlerinden Elîf Efendi, irfan ve ilim mesleğinde telifleri ve kuvvetli şahsiyeti ile cemiyet üzerinde tesirleri olmuş, Osmanlı'nın inkıraz devrinde rastladığımız sûfî meşrepli âlimleri arasında yerini almıştı. Geleneğin "Mevâlî Cinsinden Sûfîyye Meşrepliler" dediği silsilenin bu siması, bir taraftan İbn Arabî'nin kâmilan vaz' ettiği vahdet-i vücûdun müşkil meselelerini halli, Mevlana'nın *Mesnevî*'si etrafında aşk mesleğini ittihaz, muhitin yeni âşına olduğu pozitivizm ve materyalizmin reddi hususunda İslam'ı müdâfaa, edebiyatın, şiirlerin zarîf ikliminde seyahat ile vücûda getirilmiş bir dîvân, meclis-i meşâyıh reisliği gibi bir yığın sa'yin arasında her bir tarikatten icazetli Elîf Efendi getirdiği hususî neş'e ile müstesna bir kalemdir.

Elîf Efendi ömrünün sonlarında birçok ayrı mevzuda telif ve tercümeleri arasında birbirini tamamlayan iki eserini, *Muhtârü'l-Enbâ* ve *en-Nûru'l-Furkân* adlı dil çalışmalarını ikmal etti. Kaynakların bahsettiği bu eserleri yakın zamanlara kadar mütalaadan mahrum kalmış, metne erişilememesinden dolayı alaka görememişti. Tekke koleksiyonlarının geç intikali, harp yıllarının buhranlı zamanlarına ait eserlerin yangınlarda ziyânı vesair sebepler onun ziyadesiyle emek mahsulü bu iki çalışmasından *en-Nûru'l-Furkân*'ın varlığını Arafat Aydın'ın haber vermesiyle öğrendik, kendisine teşekkür ediyoruz. *Kamusu'l-Muhît* ve *Vankulu Lügatı* neşirlerinden sonra muhtevası Kur'an olmak itibarıyla "sonu misk" olan *en-Nûru'l-Furkân*'ı yayına hazırladık.

Bu aileye dair me hazlar başta Hasîrîzâde Tekkesi'nin son postnişini Yusuf Zâhir'in nakilleri, bu silsilenin en kuvvetli şahsiyeti Elîf Efendi ile doğrudan temas kurarak ondan malumat veren *Sefîne* sahibi Hüseyin Vassâf ile bir başka *Sefîne* müellifi Ahmed Sâfî'nin söylediklerinden ibarettir. Bu kaynaklara İbnülemin'in ilaveleri dışında tali çalışmalar fazla bir şey katmaz. Bu yekûnu Hüseyin Kurt'un Elîf Efendi'nin eserlerini, Hür Mahmut Yücer'in Sa'dî tekkelerini, Baha Tanman'ın Hasîrîzâde Dergâhı'nı merkeze alan neşirleri tevsi eder. Giriş bölümünde bu kaynaklardan istifadeyle Elîf Efendi'nin aile ve şahsî biyografisine, biyografisi içinde de eserlerine dair muhtasar bilgi verdik. Ağırlık merkezimiz *en-Nûru'l-Furkân* ve *Muhtârü'l-Enbâ* oldu.

Metin kısmı orijinaline sadık olarak iki cilt halinde hazırlandı. Metne hadis tahriri ve ayet mealleri (Diyanet'in meali esas alındı) dışında müdahale edilmedi. Özel isimler transkripsiyon işaretleriyle tesbit edildi. Metnin başına yazmada işlenen kelime kadrosunun kolaylıkla bulunması için bir söz varlığı listesi ilave edildi.

Eserin hazırlanması ve basılması için bizi teşvik eden Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Prof. Dr. Muhittin Macit Bey'e, Çeviri ve Yayın Daire Başkanı Yard. Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya içtenlikle teşekkür ediyoruz.

GİRİŞ

ELİF EFENDİ VE ESERLERİ

Elif Efendi b. Ahmed Muhtâr b. Süleymân Sıdkî (Sülün Efendi) b. Mustafa İzzî b. Halîl ed-Demenhûrî, İstanbul Sütölçe’de Mustafa İzzî Efendi tarafından teşkil edilmiş Sa’dî Hasîrîzâde Tekkesi’nde doğdu.

Mısır’ın Demenhûr şehrinde ticaretle meşgul olan Halîl Efendi (ö. 1208/1793) bir münasebetle geldiği İstanbul’a Kasımpaşa semtine büsbütün yerleşir. Halîl Efendi’nin daha sonra sarayda hasırcıbaşı olacak olan diğer oğlu Emîn Ağa’nın hasır dükkânında zaman geçirmesinden dolayı “Hasırcı Şeyh” şeklinde anılması, ailenin kendisinden sonra da Hasîrîzâde-ler ismiyle şöretini temin eder.

Elif Efendi’nin dedesinin babası Mustafa İzzî Efendi’dir:

Kısa biyografisine göre Mustafa İzzî Efendi daha sonra oğluna ismini verdiği Taşlıburun Sa’dî Tekkesi Şeyhi Süleymân Sıdkî Efendi’nin (ö. 1197/1783) halifesi ve damadıdır. Süleymân Sıdkî’nin emri üzere şeyhin oğlu İsmâil Necâtî (ö. 1204/1790) ile beraber Mustafa İzzî Efendi Sütölçe Sa’dî Tekkesi inşasını şeyhlerinin vefat yılında ikmal eder; kırk yıl kadar Hasîrîzâde adıyla maruf bu tekkenin şeyhliğinde bulunduktan sonra 1239/1823’te vefat eder.

Mustafa İzzî’nin şeyhi olduğu Sa’dîlik, İstanbul’a geç giren sufi cereyanlardandır. 13. yy’da yaşamış olan kurucu şeyh Sa’deddîn-i Cibâvî’nin teşkilatlanması daha çok Suriye’yle sınırlı tarikatı ancak III. Mustafa’nın saltanatı sonlarında 17.yy’da İstanbul’da müesseseseleşebildi. Şâmî Şeyh Abdüsselâm Efendi’nin (ö. 1165/1751) İstanbul’a taşıdığı bu yeni neşenin cemiyetteki ilk karşılığını şöyle anlatır:

Sa’dî tarîki mukaddemen işitilmemiş iken devr-i Mustafa Hân-ı Sâlis evâhirinde Şam’dan Abdüsselâm Efendi İstanbul’a geldikte kendiye Papasoğlu tekkesi tevcîh olunmakla anda mukâbeleye başlayıp o takrîb [ile] biraz adamlara hilâfet verip silsilesi çoğalıp etrâf tekkelere ve bazı hâlî mesâcide istilâ ve kimi evlerini tekke yapıp mukâbeleye ibtidâ eylemişlerdir.

Sa’dî ve Rufâî zuhûru mu’ahhar olarak halkın ve ulemânın bu makûle itirâzât-ı beyhüdeden ferâgat eyledikleri zamânda âsitâneye gelmiş olduklarından meydânı hâlî bularak bunlar bu asrda ferah bulmuşlar-

dır. Sebebi budur ki ahālî-i âsitânenin işi ve gücü olmayanları mukad- demlerde Mevlevî ve Halvetî tekkelerine gitmeği âdet eylediklerinden onların yalnız savt-ı ilâhîden ve devrânlarından mütelezziz olurlar idi. Sonra Sa'dî ve Rufâî zuhûrunda onların da tekkelerine varıp âyînlerini gördükte usûl üzere mevvâl ve kasîde ve şugl okunmak ve mazhar de- nilen kalbur gibi şeyler çalınmak ve zil ve tablbâz vurulmak ve adamlar dönmek ve şiş ve bıçak oynamak gibi halkın hoşuna gidecek şeyler ol- duğundan herkes Halvetî tekkelerini bırakıp Sa'dî ve Rufâîlere giderler. Şimdi Sünbül Efendi ve Hüdâyî Mahmûd Efendi gibi meşhûr tekkeler- den başka kenârda olan Halvetî tekkelerinin ekserisi mesdûd hükmün- dedir. Ve Sa'dî ve Rufâîler her gün bir kaç mahalde mukâbele ederler, halk da cem' olurlar. Ne yaparlar orası lâzım değil. (bkz. Süleymân Fâik Efendi, Mecmua, vr. 19b., İÜ TY, no. 9577)

Süleymân Fâik İstanbul'da kadim tarikatler varken Arap muhitinden gelenlerin cemiyetten takdir görmesine itiraz eder. Şüphesiz bu itiraz, ha- riçten gelen sufi cereyanları Türk zevkine muhalif bulmasından ileri gelir. Onun bu mutaassıp duruşuna karşın Sa'dilik kısa sürede İstanbul'da zarif bir üslupta kendini inşa edecektir.

Sa'diliğin İstanbul'a taşınması Şeyh Abdüsselâm'ın dışında Ebü'l-Vefâ eş-Şâmî (ö. 1170/1756) vasıtasıyladır. Henüz 18. yy başında ziyaret ettiği İstanbul'da kendisine müntesip halifeleriyle Sa'diliğin ilk kadrolarını bura- da şekillendiren Ebü'l-Vefâ ile İstanbul'a bu kıyam usullü sufi yapı büsbü- tün yerleşir.

Bir taraftan merkez asitanesi Koska'da Papazoğlu Tekkesi (Kovacı) olan Abdüsselâm-ı Şâmî neşesini, diğer taraftan merkez asitanesi Eyüp'te Lagarî (Taşlıburun) Tekkesi ile Ebü'l-Vefâ neşesini bunlara bağlı yirmiyi aşkın tekke (Yağcızade Tekkesi, Abid Çelebi Tekkesi, Etyemez Tekkesi, Sancaktar Tekkesi, Kadem-i Şerîf Tekkesi, Ciğerim Dede Tekkesi, Hasan Kudsî Tekkesi, Şeyh Râşid Efendi Tekkesi, Ejder Tekkesi, Yağcızade Tek- kesi, Hallâc Baba Tekkesi, Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi, Hamidiye Tek- kesi, Balçık Tekkesi, Cafer Paşa Tekkesi, Hasîrîzâde Tekkesi, Çakır Ağa Tekkesi, Seyfeddin Efendi Tekkesi...) İstanbul'da sürdürür. (Bu tekkeler için bkz. Hür Mahmud Yücer, *Şeyh Sa'deddîn Cebâvî ve Sa'dilik*, İstanbul, 2010) Umumiyetle tesir dairesi çıkış yeri dışında İstanbul ve Balkanlar- la mahdud kalmış ve bünyesinden birkaç istisna dışında kudretli kalemler

çıkarmamış olan Saʿdîlik, daha ziyade irfan mektebi hüviyetiyle cemiyet hayatında akisler bırakır.

Mustafa İzzî Efendi'nin intisabı yukarıda kaydettiğimiz gibi Ebü'l-Vefâ'nın halifesi Hüseyin Efendi'nin kurduğu Taşlıburun Tekkesi postnişinlerinden Süleyman Sıdkî Efendi'yedir. İzzî Efendi Saʿdîliği hem Ebü'l-Vefâ hem de Abdüsselâm-ı Şāmî şubelerinden cem etmiş, ilaveten bu meşrebe Şâzelîlik ve Mevlevîlik neşesini taşıyarak Sütlüce Hasîrîzâde Tekkesi'nin ilk şeyhi hüviyetiyle kendisinden sonra gelecek olan beş şeyhin takip edeceği sufî mesleği takdir etmiştir. Bu meslek diğer turuktan icazet, İbn Arabî ve Mevlana'yı beraber mütalaa etmek, meşihat vakarına halel getirecek hâllerden ictinab ve güzel ahlak maddeleridir.

Onun Şâzelîliğe intisabı Unkapanı'ndaki Şâzelî Dergâhı şeyhi Hüseyin Efendi'yedir. *Sefîne-i Evliyâ* sahibi Hüseyin Vassâf bu intisabı şöyle aktarır:

*1235/1820 senesinde bir gün kendilerinde bir hâl zuhûr eder. İmâm hazretlerine kavî bir incizâb ile meclûb olur, kalkar Unkapanı Dergâhı'na gider. Dergâhın kapısı önünde hâli müştedd olup, derhâl başını dergâhın kapısı eşiğine kor. “Yâ Ebe'l-Hasan!” diye istimdâda başlar. Dergâhın hâdimi görür, şeyhe haber verir. Şeyh gelir onu alıp, içeriye getirir. Bir sâat kadar hem-sohbet olurlar; sonra sahva gelir. Hüseyin Efendi, kendisine tarîk-ı Şâzelî üzere, telkîn-i zikr eder, hizb-i şerîf verir. Teberrüken buna devâm eder. (bkz. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul, 2006, c. I, s. 437)*

Aynı yazarın “âşık, gözü yaşlı, hâlât-ı acîbe ve himmet-i azîme sâhibi, kerîmü'l-hısâl, ganiyyü'l-kalb, cevâd bir şeyh-i kâmil” diye tarif ettiği İzzî Efendi'nin (ö. 1239/1823-24) vefatından sonra yerine oğlu Süleyman Sıdkî Efendi geçti.

Süleyman Sıdkî Efendi

Haliç kıyısında yükselen yamacının müstesna bağları ve sahilinin yalılarıyla daha 16. yy'da sufîleri çeken Ca'fer-âbâd, Hasan-âbâd ve Karamanî tekkeleri gibi şehrin hayatında tesirler bırakmış mekânlara ev sahipliği yaptıktan sonra (bkz. İhtifalci Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul, 1336, c. II, s. 226-227) Eyüp'e bakan bu şöhretli yerde kurulan Hasîrîzâde Tekkesi'ne ikinci şeyh olarak Süleyman Sıdkî Efendi postnişin oldu (1239/1823-24).

Tekkenin inşasından iki yıl sonra doğan Sıdkî Efendi henüz otuzuna varmadan yüklendiği şeyhlik vazifesini on dört yıl vefatına kadar sürdürdü. Hanesi Sütlüce'de bulunan Şeyh Galip'ten Mevlevîlik ve Fatih Murad Molla Tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi'den Nakşbendîlik tevarüs eden Sıdkî'nin arkasında bir divançe bırakacak kadar şairliği de vardı. Mahviyet-kâr, fevkalade zarif ve cömertlikle maruf şahsiyetine işaret eden kaynaklar onun ilmî vaziyetini de takdir eder. Babası İzzî döneminde III. Selim ve II. Mahmud'un alaka gösterdiği tekkeye onun döneminde II. Mahmud'un teveccühü devam etmiş, sarayın yardımlarıyla tekke ta'dil edilmişti.

Sülün adıyla da bilinen Sıdkî henüz yaşı kırk beşine girmeden vefat ettiğinde (1253/1837) arkasında üç oğul bıraktı. Bunlardan ikisi sırasıyla Hasîrîzâde Tekkesi'ne şeyh olacak olan Hasan Rızâ ve Ahmed Muhtâr, üçüncü oğlu ise hilâfetnâmesi olmasına rağmen topçu mirlivalığına kadar yükseldiği askerlik mesleğini tercih eden İsmail Necâ'dır (ö. 1314/1818). (İsmail Necâ için bkz. Sâfî, *Sefîne-i Sâfî*, s. 1386-88)

Hasan Rızâ Efendi

Sıdkî Efendi vefat ettiğinde Hasan Rızâ yirmi dört yaşında ve küçük oğlu Ahmed Muhtâr henüz küçük olduğundan, her ikisi de eski usule göre babalarınca berat ile posta şerik olmakla beraber Hasan Rızâ kıdemine ve ehliyetine binaen şeyhliği uhdesine alır.

Rızâ Efendi bir süre yürüttüğü bu vazifeden 1265/1849'da içine girdiği cezbeden çıkamayarak feragat eder. 1280/1863'te dergâhtan ayrılarak Üsküdar'da bir hanede uzleti ihtiyar eden Rızâ Efendi, başlarda Sütlüce'ye zikir günlerinde gelerek ayin yürütmeğe devam ederse de daha sonra bunu da terk etmesiyle post makamı boş kalır. Hasan Rızâ 1302/1884'te yetmiş üç yaşında vefat ettiğinde cenazesi Hasîrîzâde Tekkesi'nde babasının yanına defnedildi.

Ahmed Muhtâr

Hasîrîzâde'nin feyizli irfan mektebinde 1236/1821'de doğduğunda dedesi İzzî Efendi hayattaydı. Babası Sıdkî Efendi vefat ettiğinde yaşı on yedi civarında olan Muhtâr, babasının vefatına takaddüm eden devrede hastalığı ile hilafet merasimi tertip edilemediğinden taç ve hırkayı alenî bir mecliste babasının halifelerinden halazadesi Şeyh İbrahim Atâullâh'tan giyer. Bira-

derinin cezbeli zamanlarında tekkeyi idare eden Muhtâr, Rızâ Efendi'nin vefatıyla şeyhliği bütünüyle uhdesine alır.

Ahmed Muhtâr selefleri gibi esas tariki olan Sa'dilik dışında Alibeyköy'deki Silâhdâr Abdullah Ağa Tekkesi şeyhi Mehmed Emîn Efendi'den ve bilahere de Medine'den gelen Şeyh Berâde'den Şâzelilik hilafeti alır, Mevlevîliği Hemdem Çelebi döneminde Aşçı Mehmed Dede'den ve Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhlerinden Osman Salâhuddîn Efendi'den ikmal eder. (bkz. Yusuf Zâhir, "Tercemetü's-Şeyh Ahmed Muhtâr Efendi", *Ten-şütü'l-Muhibbîn* içinde, s. 47-48; Ahmed Sâfî, *Sefîne*, s. 1390.)

Muhtâr Efendi'nin Yenikapı Mevlevîhanesi ile kurduğu temas, devrin merkezî şahsiyetlerinden Hatuniye Dergâhı şeyhi Hâce Hüsameddîn Efendi'nin tesiri, İbn Arabî ve Mevlana Celâleddîn-i Rûmî'nin cem edilmesi, hülâsa İstanbul sufi muhitlerinde öteden beri bu mihverde şekillenen terkinbin müstesna numunesi birkaç tekke ile Hasîrîzâde'de öne çıkar. Bu terkiye Muhtâr'dan sonra posta geçen Elîf Efendi'nin medrese ilimlerini dahil etmesiyle yapı esas kıvamını bulur. Lâkin Osmanlı'ya geç giren ve kalabalık bir mürit temini yoluna gitmeyen Sa'diliğin Hasîrîzâde şubesi esas tesir dairesini halk tabakasından ziyade herhâlde yüksek muhit üzerinde icra eder. Döneminde dergâh Tophane Nazırı Seyyid Mehmed Tevfik Paşa tarafından yenilenir.

Ahmed Muhtâr'ın küçük bir risale hâlinde biyografisini kaleme alan torunu Yusuf Zâhir onun temas kurduğu farklı tarikat (Nakşibendiyye, Rufâiyye, Halvetiyye, Sâviyye) erbabından teberrüken icazetlerini sıraladıktan sonra ruhaniyetlerinden bilâ-vâsıta Geylâniyye ve Bedeviyye'den manevî nisbetlerini de sıralar.

Onun fikir ve ruh dünyasını daha ziyade elinden düşürmediği Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb*'u, Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, İbn Arabî'nin *Risâletü'l-Kuds*'ü, Şa'rânî'nin *el-Envâr* ve *Letâifü'l-Minen*'i şekillendirir.

"İmâm Şa'rânî şeyhim, *Letâifü'l-Minen* müridimdir" sözünün sahibi Ahmed Muhtâr'ın elinden çıkma Şa'rânî'nin *Kitâbu Medârici's-Sâlikîn Îlâ Rûsûmi Tarîki'l-Arifîn*'i ile *Risâletü'l-Azîmet*'inin istinsahları (Süleymaniye Ktp., Sütluçe Dergahı, 17) ve İbn Arabî'nin *Esmâü'l-Hüsnâ* ile *Kitâb-ı Ehadiyyeti*'ni bulunduran bir dua mecmuası (Süleymaniye Ktp., Sütluçe Dergahı, 110) ona aittir. Aynı dergâh koleksiyonunda Derviş Muhtâr mühürli bir mecmuada yer alan manzumeler muhtemelen kendisininindir.

Ömrünce güzel ahlakında cüzî bir inhiraf görülmemiş, zaruret dışında dergâhta halveti ihtiyar etmiş, hac dönüşü ilmiye mensuplarının ittihaz ettiği şiar üzere fes üzerine sarıkla dergâhında mütevazî bir ömür sürmüş olan Muhtâr'ın telifatı olmadığı halde herhâlde en büyük serveti ve eseri arkasında halef olarak bıraktığı oğlu Elîf Efendi'dir. 84 yaşında vefat ettiğinde (1319/1901) dergâhta babası ve biraderi yanına defnedildi.

Elîf Efendi ve Eserleri

1280/1863'ten itibaren Hasîrîzâde Tekkesi'nin şeyhliği uhdesinde bulunan Ahmed Muhtâr, 1297/1880'da gittiği hac dönüşü postu, makamına niyabet eden oğlu Elîf Efendi'ye tamamıyla terk ederek küşe-i ferâgatta zikrle meşgul olmuştu. Henüz babası hayattayken tekkeyi idare eden Elîf Efendi, geçen asrın başlarında inkırazın bütün hâlleri zuhur eden devlette sufiliğin hala kudretini isbat eden az sayıda şahsiyetinden biri olarak temayüz etti.

Hasîrîzâde Tekkesi'nin Mustafa İzzî, Süleyman Sıdkî, Hasan Rızâ ve Ahmet Muhtâr'dan sonra posta oturan beşinci şeyhi Elîf Efendi dergâhta 1266/1850'de doğar.

Teberrüken ilk hocası Hüsameddin Efendi'dir. Elîf Efendi'nin "sıgar-ı sinnimde ibtidâ telkîn-i besmele-i şerîf ve ta'lîm-i hurûf-ı hicâ buyurmak itibarıyla üstadım ve üstad-ı vâlidim" dediği Mesnevîhân Hacı Hüsameddin Efendi'yi (ö. 1280/1864) Elîf Efendi çocuk yaşlarında şeyhin vefatından önce Eyüp'te ancak kısa bir süre uzaktan gördü. Cevdet Paşa'nın "Her taraftan ve her sınıftan nice zevat onun dersine müdavemet ile nutkunu nimet ve nasihatini ganimet bilirlerdi" dediği bu manevî hocasına hürmeten Elîf Efendi yıllar sonra *Tenşîtu'l-Muhibbîn bi-Menâkıbı Hâce Hüsameddin* (İstanbul, 1342) adıyla biyografisini yazacaktır.

Eyüp'te Şah Sultan Mektebi'nde Hafız İbrahim Efendi'den başlayan tahsil hayatına *Şerh-i Akâid*'i okuduğu Hâdimîzâde Ahmed Hulûsî Efendi ile devam eder, hocasının vefatıyla Bâyezîd dersiamlarından Ahmed Nüzhet Efendi'den 1303/1886'da tahsilini ikmal ederek icazet alır. Vilâyet kapı kethüdalarından Hoca Faik Efendi, Hoca Şâkir halkasına devam ettiği hocalardandır.

Tarikatça Sa'edî hilâfetnamesini doğrudan dedesi Süleymân Sıdkî'den alır, halazadeleri Şeyh Atâullah Efendi'den müntakîl tarikat hırkasını babası Ahmed Muhtâr'dan giyer. Baba ve dedesi yoluna salık olarak kendisi de Şâzelilik ve Mevlevîlik tariklerine müntesiptir. Mevlevîlikte nisbesi Yenikapı

Mevlevîhanesi Şeyhi Osmân Salâhuddîn Efendi'ye, Şâzelîlik nisbesi önce Alibeyköy'de Şâzelî Şeyhi Emîn Efendi'ye, daha sonra Medine'den İstanbul'a gelmiş olan Ümmî Muhammedî Şeyh İbrâhîm Berrâde'yedir. Bu intisap, medreseden icazet ve nihayet mensubu olduğu tekkeyi idare vazifesi hep aynı yıla tesadüf eder.

Bursa'dan gelerek İstanbul'a yerleşen ve bilahare Üsküdar Mevlevîhanesi şeyhi olan Zeki Dede'den (ö. 1881) ve Rakım Efendi'den hat meşk eder. Kendi desti hattı eserlerinde, bilhassa divanında hüsn-i hattının yüksek seviyesi görülür.

Devrin tekke şeyhlerinde ekser görülegelen sufi mesleği dışında telifle meşgulietsizliğe karşın Elif Efendi mantık eseri *İsagocî'ye Mebde'* adıyla yazdığı Arapça şerh (Süleymaniye Ktp. Sütlüce Dergâhı, 129), Darwin nazariyesini iptal için kaleme aldığı *İrşâdu'l-Gavîn bi-Reddi Nazariyyeti Darwin'i* (eserin nüshası tesbit edilememiştir) onun ilk telifleri arasında yer alır.

Mahdut sayıda tekkenin zengin kütüphaneye malik olduğu İstanbul'da 1983'te geçirdiği büyük yangın sonrası harap semahanesi dışında neredeyse geride bir şey kalmayan tekkeden intikal edebilen hususî koleksiyon (272'si yazma toplam 646 cilt) Elif Efendi'nin etrafında döndüğü irfanî ve ilmi metinlerdir.

Şahsiyetini babası dışında en ziyade şekillendiren halifesi sıfatıyla takipçisi olduğu piri Osman Salâhuddîn Efendi'dir. Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Salâhuddîn Efendi'den aldığı *Mesnevî* okutma icazeti ile Sütlüce'de devrin meşhur Mesnevîhanları arasında yer aldı. Konya Mevlevîhanesi Şeyhi Abdülvâhid Çelebi'nin ruhsatıyla Mevlevî sikkesine destar sarması hususundaki icazetnamesi ile artık Mevlevî karakteri büsbütün şekillendi. Elif Efendi devrin Mesnevî etrafında tebarüz eden iki büyük simasını, Hâce Hüsâmeddîn Efendi ve Osmân Salâhuddîn Efendi'yi *Tenşîr*'inde bir vefa nümunesi olarak ele alacaktır.

Tam adı *Tenşîtü'l-Muhibbîn bi-Menâkıbı Hâce Hüsâmeddîn* olan bu eserin matbu metni üç bölümden oluşur. İlk iki bölümü Elif Efendi'ye ait olan *Tenşîtü'l-Muhibbîn* ve Osman Salâhuddîn Efendi'ye ait olan zeyli içerir. Son bölüm Yusuf Zâhir Efendi'nin kaleminden dedesi Ahmed Muhtâr'ın biyografisidir. (bkz. Hür Mahmut Yüceer, "Eyüp'te Hâtûniye Tekkesi ve Tenşîtü'l-Muhibbîn bi-Menâkıbı Hâce Hüsâmeddin", Tasavvuf (10) 2003, s. 219-249).

Elif Efendi 1283/1866'da tekkeleri bir teşkilat bünyesinde toplamak, şeyh tayinlerine resmîyet temin etmek, çıkacak meseleleri halletmek maksadıyla Şeyhülislâmlığa bağlı bir alt daire olarak kurulan Meclis-i Meşâyih'in 1327/1911'de reisliğine getirildi. 1914'e kadar bu vazifeyi yürüttü.

Dergâhta ders taktiri dışında telif ve tercüme faaliyetlerini sürdüren Elif Efendi sûfî mesleğinde Muhammed b. Fazlullâh el-Burhânîpûrî el-Hindî'nin (ö. 1029/1620) 991'de vahdet-i vücûda bu doktrine müteallik varlık mertebelerine dair yazdığı Arapça *et-Tuhfetü'l-Mürseletü* adlı eserini *el-Kelimâtü'l-Mümeletü Fî Şerhi't-Tuhfeti'l-Mürseleti* (İstanbul, 1342) adıyla Türkçeye tercüme ve şerh etti. Osmanlı tasavvuf geleneğinde vahdet-i vücûd ve merâtib-i vücûd mevzularını talimî mahiyette işleyen bir yığın eser arasında Elif Efendi'nin bu tercüme ve şerhi ifadesindeki vuzuh, doktrinin işlenmesindeki selasetle devrin alaka gören metinleri arasında yer aldı. (Arapça metni üzerinde de bir hayli şerh yapılmış olan bu eserin Elif Efendi tarafından yapılan Türkçe muhtasar ve müfîd yeniden şerhi için bkz. Ekrem Demirli, "et-Tuhfetü'l-Mürsele", DİA, c. 41, s. 358-359).

Yine *Bârikât*'ta (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2035, 1b-18a) merkezinde 111 hikmetli sözün ele alındığı ahlak ve tasavvuf risalesi, zikri ele aldığı *et-Tenbîh* (19b-25a) ve yine aynı mecmuuda manzum *en-Nehcü'l-Kavîm li-Men Erâde En Yestakîm* (26b-41a) adlı Arapça risaleleri onun eserleri arasındadır. Nefs meselesini işlediği *Semerâtü'l-Hads Fî Ma'rifeti'n-Nefs* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2036), Nur suresi 35. ayetini tefsir ettiği *ed-Dürrü'l-Mensûr Min Hizâneti Esrâri'n-Nûr* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2038) onun diğer Arapça eserlerindendir. Bu külli-yata Türkçe yazdığı ölüm, kader mevzuları etrafında dönen *Def'ü'l-Vecel bi-Cünneti'l-Ecel* (Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa, 477) adlı risalesini ilave etmek gerekir. (Bu eserleri için bkz. Hüseyin Kurt, "Hasîrîzâde Mehmed Elif Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, 2003). Namaza dair *Tasrîhü'l-Ümme*'sinin nüshasına ulaşılammıştır.

Elif Efendi 2 Ocak 1927'de vefat ettiğinde irili ufaklı arkasında bir yığın eser bıraktı. Bütün külliyyatı içinde en mühim üç eseri sırasıyla *Dîvân*, *Muhtârü'l-Enbâ* ve nihayet *en-Nûru'l-Furkân*'dır.

Dīvân: 19. yy'da edebiyatımızın klasik formu içinde edebî ve irfanî üslup, geleneğin kırılmasından birkaç asır sonra ancak mahdut sayıda kalemde görüldü. Cemiyet hayatının değişmesi ile dil ve edebiyatta umumî bir zevksizlik, istidatsız şairlerde geçmiş malzemenin seviyesizce taklidi, ruhtan mahrum lafızlarla inşa edilen manzumeler Tanzimat sonrası metinlerde sıklıkla tesadüf ettiğimiz tecrübelerdir. Bu itibarla bugün bize bu devreden intikal etmiş yüksek kıymeti haiz klasik eserlerden bahsedilemez. Müesseselerin çözülüşü, zevkin buhranı arasında klasik sese ancak bir kaç şairde rastlanır, Elîf Efendi bunlardandır. Klasik şiirin irfanî temaları onun mürettep divançesinde her cepheden ortaya çıkar:

‘Usât-ı ümmetinden bir zelîlim yâ Resûlallâh
Sudâ^c-ı cürm ile gâyet ‘alîlim yâ Resûlallâh

Hevâ-yı nefse ‘ömrüm geçirdim eyledim zâyî^c
Recâ-yı ‘afve yüzüm yok hacîlim yâ Resûlallâh

Gider benden bu gaflet zulmetin nûr-ı hidâyetle
Elim tut düşmüşüm rahm et sefîlim yâ Resûlallâh

Vücûdun ‘âlemîne bâ‘is-i gufrân u rahmettir
Meded ‘âsîler içre bî-mesîlim yâ Resûlallâh

Bağışla Hazret-i Zehrâ ile sıbtayne Muhtâr’ı
Der-i âl-i ‘abâya ben dahîlim yâ Resûlallâh

Hâfız’da ve emsali şairlerde, Attar’ın *Mantıku’t-Tayr*’ında ve bütün sûfî literatürde kutlu sefere davet ve bu davete iltihak etmekte tereddüt eden ruhları seyahat ahirinde cananla vuslatı müjdelemek temalı manzumelere sıkça rastlanır. Varlıktan tecrit, fenadan ıtlak, masivadan feragat ile çıkılacak meşakkatli yolda tevakkufa meyillileri ikaz ve tenbih ile ruhun zahmetin neticesinde nail olacağı rahmeti yad ederek teşvik eden şeyhin hikâyesi; esfelden a’lâya, nüzûlden urûca, fenâdan bekâyâ, maksad-ı aslîye giden kervan motifi işlenerek ele alınan tasvirlerden bir örnek:

Yiter ey üştür-i ten bak haber var
Yüri gel kūy-i mahbūba sefer var

İdersen mahmel-i ışkı tahammül
Bu vādī-i ʿatāletten güzere var

Reh-i metrūk sanma rāh-ı ışkı
Görinür reh-revānından eser var

Bu tih-i hemm ü gammında fenānın
Yatup kalmakta mihnet var hatar var

Güzer kıl menn ü selvā ibtilādır
Nazar it sende de elbette nazar var

Yüri gel gir çerā-gāhına ışkın
Şütür ne bunda kudsī āhūlar var

Açup per anda tāvūs-ı maʿnā
Olurlar dāne-çīn anda neler var

Yüri üştür yüri bu mahmeli çek
Reh-i ışkta revişde zīb ü fer var

Bakup da sebze-zār-ı kâināta
Tevakkuf itme gürg-i kīne-ver var

ʿAzīmet eyle ol maksūda vāsıl
Terāhī itme yolda şūr u şer var

Elif-āsā sakın sen yolda çökme
Reh-i ışk içre çökmekte zarar var

Klasik tarzın bütün nazım şekillerinin işlendiği divanında Türkçe (92), Farsça (43) ve Arapça (7) manzume yer alır. (Divan üzerinde tanıtma makalesi için bkz. Hüseyin Kurt, “*Osmanlı Son Dönem Mutasavvıfı Mehmed Elif Efendi ve Divān Adlı Eseri*”, Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı 16, Temmuz-Aralık 2006, s. 161-188).

Üç bölümden oluşan ve Süleymaniye Ktp., Sütluçe Dergâhı, no. 444'te kayıtlı olan divanın her bir bölümü bir "sifr"e ayrılmıştır. Birinci sifr (2a-26a) münacat, na't, Cāmī'nin na'tına nazire, Hz. Ali üzerine muhammes, dört halifeye na't, tarikat uluları (Cibāvī, Rūmī, Geylānī, İbn Arabī), medhiyeleri, hikmetli mesnevîler ve Tūrābī Baba'ya nazireden müteşekkildir.

İkinci sifr (28b-51b) mürettep 75 gazelden oluşur. Son sifr (53b-62a) muhtelif vesilelerle yazdığı tarihlerdir: Tekkesinin yanbaşında hat sanatının enfes nümünelerini kendisine borçlu olduğumuz Karahisārī'nin (ö. 1556) mezarı, az ileride Mahmūd Ağa Camii'nin avlusunda Halvetiyye'nin 16.yy'ın başlarında yaşamış hattat şeyhlerinden ve Karahisārī'nin mürşidi, Şeyh Hamdullah'ın talebesi Cemāl Halīfe'nin Sinan eseri türbesinin tamir kitabesi (52b-53a) Elif Efendi'ye aittir. İstanbul'da Sa'dilik gibi hayli geç bir tarihte, 18. yy'ın son çeyreğinde müesseseseleşebilen ve ancak üç tekkeyle temsil edilen Şazeliliğin en eski dergâhı olan Alibeyköy'deki Silāhdār Abdullah Ağa Tekkesi'nin inşasından 97 yıl sonra II. Abdülhamid tarafından müceddeden inşasına Elif Efendi'nin söylediği manzume "Şāh-ı cihān Abdülhamīd-i dād-ger vālā-himem - Bārān-ı lutfı eyledi gül-zār-ı zikri nevbahār" (1297/1880) tarih beytiyle nihayetlenir. Şeyhimizin bu tekkenin semahanesinin kible cihetine vaz edilmiş olan tuğra-i hümayūn için de bir dörtlüğü yer alır (53b). Henüz on bir yaşındayken vefat eden kızı Necīle Hanım için yazdığı mersiye fevkalade dokunaklıdır (54a): "Nār-ı firākı ile sīnem misāl-i tennūr / Hālī n'olur bilinmez dil nāra yane yane"

Bundan sonra halifesi olduğu Yenikapı Mevlevīhanesi şeyhi Osman Salāhaddin Dede'nin 1304'de vefatı için yazdığı Farsça manzume (54a-55b)'yi Abdülvāhid Çelebi'nin 1305'te posta oturuşuna düşülen Türkçe tarih manzumesi (55b) takip eder. Pederi Ahmed Muhtār Efendi'nin 1319/1901'de vefatı için söylediği tarih mersiyesi (56a), tarikat ihvanından Hariciye Nezareti Evrak Müdürü Muavini Rāşid Efendi'nin aynı yıl vefat eden kızı Suad Hanım'ın vefat manzumesi (57b), Sütluçe'de Kapağası Mahmud Ağa tarafından yaptırılan mektebin 1323'te tecdidi için söylenilen tarih kitabesi (57b-58a), 1326'da vefat eden dayızadesi Hasan Hālet Efendi'nin (58a) ve Yenikapı Mevlevīhanesi şeyhi Osman Salāhuddīn Efendi'nin vefat mersiyesi (58a-59b) ve diğer tarihler yer alır.

Muhtārū'l-Enbā' fi'l-Hurūf ve'z-Zurūf ve Ba'zi'l-Esmā': Elif Efendi'nin

bu eseri Arapçanın özellikli bazı kelime kadrosunun anlam ve kullanımlarını ele alan Türkçe bir çalışmadır. Bu kelime kadrosu, gramatik açıdan Arapçanın geleneksel kelime taksimindeki isim-fiil-harf gruplarının her üçüne de taalluk etmektedir ve bu husus eser başlığına özlüce yansımıştır. Bu kelimeler yapısal açıdan sarf ve nahiv kitaplarının konusu olmakla beraber, bunların anlam ve kullanımları klasik sözlüklerde de detaylı olarak ele alınmıştır. Arapçada gelişen el-hurūf, hurūfu'l-ma'ānī veya el-edevāt terkipleri esasen bunların sadece harf olanlarını ifadeye kabildir, ancak bu kavramlar taglib yani genelleme yapılarak üçüne teşmil edilmiştir. Klasik genel gramer eserlerinin yanı sıra genel sözlüklerin de hakkında genişçe izah verdiği hurūfu'l-ma'ānī bazı eserlerde bölümler halinde de ele alınmış, diğer taraftan bunlara dair müstakil eserler de telif edilmiştir. Hatta bu çerçevede bir hurūfu'l-ma'ānī literatürünün oluştuğunu söylemek mümkündür. Sözelimi er-Rummānī'nin *Menāzilu'l-Hurūf* u, Ebu'l-Kāsım el-Hasen b. Bişr el-Āmidī'nin *el-Hurūf fi'l-Luga*'sı, Ebū Abdullāh M. b. Ca'fer el-Kazzāz'ın *el-Hurūf fi'n-Nahv*'i, Ebu'l-Kāsım Huseyn b. el-Velīd b. el-Arif'in *Ma'āni'l-Hurūf* u, Abdulcelīl b. Feyrūz el-Gaznevī'nin *Ma'āni'l-Hurūf* u, el-Mucāşī'ī'nin *Şerhu Ma'āni'l-Hurūf* u, İbnu'l-Kayyım'ın *Ma'āni'l-Edvāt ve'l-Hurūf* u, İbn Hişām'ın *Mugni'l-Lebīb*'i, el-Mālekī'nin *Rasfu'l-Mebānī*'si el-Antākī'nin *el-Minhāc*'ı hurūfu'l-ma'ānīyi bölüm olarak ya da müstakil olarak konu edinen klasik kaynaklardır.

Ferag kaydı eserin 2 Cumadelula 1309'da tamamlandığını gösteriyor. Müellif nüshasından istinsah edilen mevcut nüsha ise Elif Efendi'nin mahdumu Yūsuf Zāhir tarafından on dokuz yıl sonra 1326'da Sütlice Dergāhında vücut bulmuştur. Yūsuf Zāhir bu nüshayı istinsahtan sonra müellif nüshası ile tekrar mukabele ettiğini belirtmektedir. Bu nüsha halen Milli Kütüphane, 06 Hk 305 numarada mahfuzdur.

23 satırlı 213 sayfadan müteşekkil eser alfabetik düzende 23 fasıl olarak tasarlanmıştır. Fasıllar da kendi içinde alfabetik dizilmiş, anlam ve gramatik özellik gösteren 200 civarında harf, isim ve birkaç tane de fiil yapısal özellikleri örneklendirilerek anlatılmıştır.

Elif Efendi eserin plan ve içeriğinde İbn Kāsım el-Murādī'nin *el-Ce-ne'd-Dānī fi Hurūfi'l-Ha'ānī*'si İbn Hişām'ın *Mugni'l-Lebīb*'i, Ebu'l-Bekā-i Kefevī'nin *Kulliyyāt*'ı ile *Kāmūs*'u esas aldığını bunun yanı sıra temel gramer kaynaklarını referans olarak kullandığını belirtmektedir.

İsim fiil ve harf kategorilerinden anlam ve gramer açısından özellikle yaygın yapıları derlemeye ve Türkçe açıklamaya matuf eserde yapıları izah sadedinde kullanılan bütün örnek cümle, ayet, hadis ve beyitlerin çevirilerinin yapılmış olması eserin ayırıcı niteliklerindendir. Müşkül gramer meselelerinin izahında Elif Efendi'nin kendine has akıcı anlatımı ve rahat üslubu bu gramer çalışmasına bir canlılık katmıştır. Elif Efendi'nin diğer eserlerinden de aşına olunduğu üzere bunda da yer yer tenbîh, fâide, latîfe gibi başlıklar altında ek bilgilendirme notlarına rastlanabilmektedir.

en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân: Kur'ân-ı kerîm'de anlamı herkesçe yaygın olarak bilinemeyen kelime kadrosuna yönelik anlam tespiti faaliyetleri onun ilk muhataplarına kadar uzanır. İzah gerektiren veya çeşitli izahları kabil olan kelimelere dair bütüncül araştırma faaliyeti bir ilim dalı haline gelmiştir. İbn Abbās (68/687-88) bunun müessisi sayılmaktadır. Başlangıçta tefsir ilmi içinde mütalaa edilebilse de bu faaliyet usul ve kapsam olarak iki asır içinde ikmale ulaşmış ve “garîbü'l-Kur'ân” adı altında müstakil bir disiplin olarak şekillenmiştir. Kur'ân'ın sözü edilen kelime kadrosunu ifadeye matuf bu kavram aynı zamanda filoloji ve hadis dallarında da garîbü'l-hadîs ve garîbü'l-lüga başlıkları altında hususî alanlar açılmasını sağlamıştır.

İlk telif örneği İbn Abbās'a nisbet edilen garîbü'l-Kur'ân alanı, II/VIII. yüzyıldan itibaren aynı ad altında kendi literatürünü kurmaya başlamıştır. el-Ferrā' (207/822), Ebū Ubeyde Ma'mer b. el-Musennā (ö. 209/824 [?]), el-Ahfeş el-Evsat (215/830 [?]), Ebū Ubeyd Kāsım b. Sellām (224/838), İbn Sellām el-Cumahī (231/846), İbnu's-Sikkīt (244/858), İbn Kuteybe (276/889), ez-Zeccāc (311/923), Ahmed. M. el-Herevī (401/1011), Mekkī b. Ebī Tālib (437/1045), Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzī (597/1201), Ebū Hayyān el-Endelusī (745/1344), es-Suyūtī (911/1505) gibi namlı İslām âlimleri tarafından telif edilen garîbü'l-Kur'ân eserleri bu alanın başlıca referans kaynakları olmuştur. Garîbü'l-Kur'ân alanında telif edilen temel eserlerin sayısı bazı sayımlara göre iki yüz elliye ulaşmaktadır. Bu alanda İslām dünyasında en yaygın şöhreti haiz eser ise Rāgıb el-İsfahānî'nin (ö.V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Mufredāt fî Garîbi'l-Kur'ân* adlı eseridir. (Kavramsal analiz ve literal gelişim için bkz. Hüseyin Elmalı, Şükrü Arslan, “Garîb”, DİA, XIII, 374-375; İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân”, DİA, XIII, 379-380; M.Yaşar Kandemir, “Garîbü'l-hadîs”, DİA, XIII, 376/378.)

İlk dönemlerde telif edilen garībü'l-Kur'ân eserleri surelerin Kur'ân'daki dizisini takip ederken IV.yüzyıldan itibaren alfabetik dizi yaygınlık kazanmıştır. Râgıb el-İsfahânî ise üçlü kök harflerin baştan sona dizisini uygulamıştır. Kapsama alınan kelime kadrosunun mahiyeti değişken olup eserlerin hacmi de bundan büyük ölçüde etkilenmiştir. Aynı şekilde bazı eserler kelimelere dair filolojik çözümleme ile yetinirken, bunların ıstikak, anlam ve kullanımlarını ayrıca farklı kıraatleri, Kur'an'daki benzer kullanımları, hadis ve eski şiir metinleriyle tanımlayarak detaylı inceleyen eserler de telif edilmiştir.

Garībü'l-Kur'ân alanında ilk dönemlerde telif edilen eserlerden biri de Ebū Bekr Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin (330/941) *Nuzhetu'l-Kulûb*'udur. Elif Mehmed Efendi'nin *en-Nûru'l-Furkân*'ı telif ederken dizisini örnek aldığı eser budur. Ebū Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*'ından yapılmış bir özet derleme olduğuna dair iddiaya karşılık eserin özgünlüğünü teyit edici bulgular ağır basmaktadır. es-Sicistânî eserinde kelimeleri Kur'an'da geçtiği şekliyle ve ilk harflerine göre alfabetik dizi yaparak sıralamıştır. İlk harfin zamme, fetha ve kesre halleri de müstakil bab başlığı almıştır. Bundan dolayı bundaki bab sayısı 85 olmuştur. Elif Efendi de kelimeleri Kur'an'da geçtiği şekliyle diziye sokmuş, ancak birinci harfin zamme fetha ve kesre hallerini kendi içinde alfabetik diziye sokmuştur. Ayrıca ikinci harfi de dizide dikkate alarak her bab için ikinci harflere göre fasıl açmıştır. es-Sicistânî, sadece kelimelerin ayet içindeki tekli veya terkib halindeki formunu tespit ederek kısa açıklamalarla yetinirken Elif Efendi önce madde başı kelimeyi tespit etmiş, bunun geçtiği âyet veya âyetleri göstermiş, akabinde genellikle detaylı açıklama yapmıştır. es-Sicistânî'nin madde ve muhtevasını tamamen derc eden Elif Efendi her iki açıdan kapsamı oldukça genişletmiştir. Söz gelimi bâbü'l-hemzedeki madde sayısı es-Sicistânî'de 350 civarında iken bu sayı Elif Efendi'de 420 civarındadır. Mükerrerler de dahil edildiğinde eserde tamamen veya kısmen yer verilen ayet sayısı dört bini aşmaktadır. Muhteva açısından Elif Efendi'nin dikkatle takip ettiği diğer temel kaynak er-Râgıb'ın *el-Mufredât*'ıdır. İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sini de aynı şekilde göz önünde tuttuğu anlaşılan Elif Efendi'nin bütün tespitlerinde *Kāmūs Tercemesi*'nden teyit ve kontrol yaptığı da görülmektedir. Bilhassa kelimelerin ıstikak, anlam ve kullanımlarına, sıklıkla kıraatlere göre yaptığı çözümlemelere yer veren Elif Efendi, bütün Arapça kelime ve ifadelerin Türkçe karşılıklarını göstermiştir. Eser bir taraftan da

temel Arapça tahsiline sahip okuyucunun Arapça müktesebatına katkı yapmaktadır. Elif Efendi tespit ettiği filolojik materyali tanıklamış, İslamî ilmi geleneği temel referans kaynaklar arka planıyla ilmî fakat sade bir terkip ile büyük bir başarıyla terkip etmiştir. Aynı zamanda akıcı üslubu ve kolay anlatımı okuyucunun bunaltıcı filolojik bahislerin ağırlığını hissetmeden meseleyi kavramasını temin etmektedir. Bu itibarla Elif Efendi'nin *en-Nûru'l-Furkân*'ı Râgıb'ın Arapça kültüründe sahip olduğu konumun Türkçe kültürdeki karşılığı olarak kabul edilmeyi fazlasıyla hak etmektedir.

Kaynakları: Elif Efendi'nin sıklıkla atıfta bulunduğu genel tefsirlerin başında İbn Abbās'a nisbetle andığı *Tefsîr-i İbn Abbās* yer alır. Bu tefsîr Ebü't-Tahir Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî (817/1415) tarafından *Tenvîr-rü'l-Mikbâs Min Tefsîri İbn Abbās* adıyla yapılmış bir derlemedir. Ebü Cafer İbn Cerîr et-Taberî'nin (310/923) *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ı, Fahreddîn er-Râzî'nin (606/1209) *Tefsîr-i Kebîr* adıyla bilinen *Mefâtihu'l-Gayb*'ı, Ebü Saîd Nâsirüddîn Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (685/1286) *Tefsîr-i Kâdî* veya *Tefsîr-i Beyzâvî* adıyla bilinen *Envârü't-Tenzîl* ve *Esrârü't-Te'vîl*'i, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'nin (710/1310) *Tefsîr-i Nesefî* adıyla bilinen *Medârikü't-Tenzîl* ve *Hakâikü't-Te'vîl*, Alâeddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Hâzin'in (741/1341) *Tefsîr-i Hâzin* kısa adıyla bilinen *Lübâbü't-Te'vîl Fî Meânî't-Tenzîl*'i de Elif Efendi'nin çeşitli konular sadedinde atıfta bulunduğu genel tefsîr kaynaklarıdır. Ayrıca eser boyunca Elif Efendi'nin “ba'zı tefâsîrde”, “kütüb-i fikh”, “kütüb-i kelâm”, “kütüb-i hakâyık” gibi genel atıf ifâdelerine rastlanabilmektedir.

Lügat kaynakları arasında Elif Efendi'nin temel referansı Mütercîm Âsım Efendi'nin (1235/1819) *Kāmūs Tercümesi*'dir. Yine onun çevirisi *Burhân-ı Kâtrî*, İbnu'l-Esîr'in (606/1210) *en-Nihâye*'si Ebü Abdullâh er-Râzî'nin (666/1268?) *Muhtâru's-Sihâh*'ı, el-Feyyûmî'nin (770/1368) *Misbâhu'l-Munîr*'i, Ebü Alî el-Kâlî'nin (356/967) *el-Bârî*'i gibi muteber sözlükler yer almıştır. Elif Efendi ayrıca kelime ve yapılar dair tafsilat için sıklıkla kendi eseri *Muhtâru'l-Enbâ*'ya atıfta bulunmuştur.

Görüşlerine yer verdiği tefsir ve dil bilginleri: Ayetlerin tefsiri, anlamının tespiti ve kelimelerin filolojik çözümlemeleri sırasında yaptığı izahlar sadedinde mühim tefsir ve filoloji âlimlerinin görüşlerini hususiyetle kaydeder. Listenin başında sıklıkla görüşüne işaret edilen isim İbn Abbās'tır.

Eserde ayrıca Hazreti Alī, İbn Mes'ūd, Mukātil, Ubeyy b. Ka'b, el-Hasen el-Basrī, Sa'īd b. Cubeyr, Mücāhid, Katāde, İkrime, Enes, İbn Cureyc, İbn Sīrīn gibi birinci kademe tefsīr ālimleri de çeşitli konular vesilesiyle görüşlerine mürācaat edilen isimler olmuştur. Ayrıca Sullemī, Neseфі, Zemahşerī, İbnu'l-Esīr, Kādī Beyzāvī, Munāvī, Hāzin gibi müfessirlerin de görüşleri çeşitli şekillerde eserde yer bulmuştur. Elif Efendi ayrıca pek çok hususu refere ederken “‘ulemā-i tefsīr”, “ba'zı ‘ulemā-yı tefsīr”, “ba'zı ekābir-i e'imme-i tefsīr”, “ekser-i mütekellimīn”, “ba'zı ehl-i ‘ilm” gibi genel tabirler kullanmıştır. Diğer taraftan özellikle filoloji sahasında şöhret sahibi el-Mufaddal, Sībeveyhi, Şa'leb, Ferrā, Muberrred, el-Ahfeş, Ebū Alī el-Kālī, Ebū Amr, el-Lihyānī, İbn Hācib gibi otorite filologların da gerek ayet anlamları gerekse filolojik çözümlemelerine işaretlemeler mevcuttur.

Elif Efendi sadedinde bulunduğu konuyla bir şekilde irtibatlı veya tespitinde fayda mülahaza ettiği hususları da sıklıkla istitrād, tenbīh, fā'ide, tetimme, hātıra, tavzīh, tenvīr, ihtār gibi başlıklar altında tespit ederek okuyucuya aktarmayı tercih etmiştir.

Birincisi 600, ikincisi 512 sayfadan oluşan iki ciltten müteşekkil *en-Nūru'l-Furkān*'ın müellif hattı olan tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Sütluçe Dergahı no: 445-446 numarada kayıtlıdır. Birinci cilt 1340, ikinci cilt 1341'de tebyiz edilmiştir.

EN-NÛRU'L-FURKÂN
FÎ ŞERHÎ LUĞATÎ'L-ĞUR'ÂN

Mehmed Elif b. eş-Şeyh Ahmed Muhtâr

el-Cüz'ü'l-Evvel min Kitâb
“en-Nûru'l-Furkân fî Şerhi Luğati'l-Ğur'ân”
mimmâ mennallâhu ta'âlâ 'alâ 'abdihi'l-fakîri'z-za'îf

Mehmed Elif b. eş-Şeyh Ahmed Muhtâr
'ufiye 'anhumâ

Târîh-i ibtidâ-i tebyîz-i kitâb fî 22 rebî'i'l-evvel 1339 yevm-i cum'a
Ve temme bi-'avnillâhi ta'âlâ fî 17 rebî'i'l-evvel 1340 yevmi'l-cum'a

el-Hamdu lillâhi 'ale't-tevfîk ve estagfirullâhe 'ale't-taksîr ve sallallâhu ve
selleme ['alâ] seyyidinâ Hâtemi'r-rusul ve 'alâ âlihi ve 'itretihi ve sahâbetihi

el-Hamdu lillâhillezî 'alleme'l-Ḳur'ân, haleka'l-insâne 'alleme-hu'l-beyân, fe-subhâne men 'alleme bi'l-kalem, 'alleme'l-insâne mâ-lem ya'lem.

Ve's-salâtu ve's-selâmu'l-ahassâni'l-ekmelâni min-hu 'alâ-'abdihi'l-a-hassi'l-ekmelillezî nezzele 'aleyhi'l-Furḳân ve erselehu ilâ kâffeti'n-nâsi bi-ebde'i'l-beyân ve efsahi'l-lisân, Seyyidinâ Muḥammedi'l-muham-medi fi'l-Ḳur'âni bi'l-Ḳur'ân ve'l-mubecceli kadruhu beyne'l-enbiyâi bi-ebka'l-mu'cizâti ve ecle'l-burhân. Ve 'alâ âlihi ve 'itretihi ve ehli beytihi't-tâhîrîne'l-mulakkinîne li-men iste'adde mine'l-ummeti hakâika ahkâmi'l-Ḳur'ân; ve'l-mufehhimîne le-hum dekâika serâiri'l-Furḳân; ve'l-muṣîrîne ile'l-ahassi min-hum dekâika işârâti'l-hudûsi ve'l-kıdem ve gavâmiza esrâri'l-vucûdi ve'l-'adem.

Summe's-selâmu ve't-tahiyyetu ve'l-ikrâmu 'alâ's-sahâbeti'l-kummeli'l-kirâm ellezîne hum a'lâmu'l-hudâ li'l-enâm ve nucûmu semâi'l-hidâyeti li-men ihtedâ mine's-sâirîne 'alâ-sirâti'ş-şer'ati ilâ-likâi'l-Meliki'l-Ḳuddûsi's-Selâm.

Ve radıyallâhu 'ani't-tâbi'îne le-hum bi-ihsân ve'l-mutehallîne bi-siye-rihimu's-seniyyeti fi'd-dîni ilâ-yevmi'l-kıyâm.

Ammâ ba'du:

Pîşgâh-ı tetallu'ci erbâb-ı dânişe 'arz ve beyân-ı hâle şöyle ibtidâr ediyorum ki eyyâm-ı ahîre-i 'ömrüme müsâdif şu harb-i 'umûmî denilen melhame-i kübrâ-yı fâci'a ve eyyâm-ı nahisât-ı fiten-i mütetâbi'a ve belâyâ-yı müte'âkıbede kalb-i hazîn ve fikr-i küdûret-rezîn-i fakîrânemi işgâl ile şedâid-i ahvâl-i rûzgârı âsânca geçirmek için bir meşgale [3] taharrîsine muhtâc oldum. Ve düşündüm, istedim ki meşgalem hayrlı ve nâfi' ve nef'i dâim ve 'âmm [ve] şâmil olsun ve esnâ-yı iştigâlde onunla kendim müte-sellî olayım ve bi-lutfihi ta'âlâ muvaffakiyyet elverirse netîceden ihvân-ı dînim müstefid olsun, bu yüzden de ecr ve sevâba nâil olayım ve Hakk'ın kerem ve ihsân ve rahmetiyle benden sonra bir hayr-ı cârî ve zuḥr-ı âhîret olsun ve bu sûretle eyyâm-ı ahîre-i hayâtım olan hengâm-ı pîrîde melâhî ve mâ-lâ-ya'nî ile iştigâlden sâlim kalayım ve la'ib ü lehvle imâte-i vaktten kurtulayım.

Fe-bi-hamdihi ta'âlâ tevfi'k-i rabbânî ve hidâyet-i subhânî ile bu emr-i hayrî dünyâ ve 'ukbâda mâ-bihi'n-necât ve vesîle-i sa'âdet-i ebediyyemiz

olan Qur'ân-ı kerîm hizmetinde tasavvur ettim. Ve bu sebeble de evvelce ârzû edip de her neden ise muvaffak olamadığım bir şey'i tahattur eyledim. O da şu idi ki ekâbir-i 'ulemâ-i dînimizden İmâm Ebû Bekr Muḥammed b. 'Uzeyz es-Sicistânî rahimehullâhın şerh-i garîbü'l-Qur'ân bâbında te'lîf etmiş olduğu *Nuzhetu'l-Ḳulûb* nâm eser-i makbûlünü tercüme etmek olup zamân-ı mukadder hulûl etmediğinden mi nedir başlamak müyesser olmamış idi, derhâl ona şürû' etmek istedim. Lâkin hazret-i müşârün ileyh yalnız garîb-i lûgat-ı Qur'ân'ı cem' etmiş olmakla eserde pek az kelimât-ı kerîme derc ve şerhinde de gâyetü'l-gâye icâzı iltizâm ederek kitâbın fâidesini ancak o zamân için erbâb-ı zekâ' ve isti'dâd-ı kâmil sâhibi olan müntehlilere hasr etmiş olduğunu gördüm. Zamânımızda ise 'ulûm-ı edebîyyât-ı 'Arabîyyeye kıllet-i ragbet ve tenâkus-ı sa'î ü himmet sebebiyle lûgat-ı Qur'ân cümleten garîb hükmüne girdiğinden yalnız eser-i mezkûrun 'aynen [4] tercümesinden bir fâide hâsıl olamayacağını anladım.

Binâ'en 'aleyh yalnız kitâb-ı mezbûrun üslûbunu iltizâmıla berâber onda olan kelimâtı tamâmen alarak şürûhunu da tercîhen akvâl-i sâireye takdîm ve diğerk fevâid 'ilâvesiyle tetmîm ve şerhe muhtâc gördüğüm daha birçok lûgat-ı Qur'ânîyyeyi de elimden geldiği ve gücüm yettiği kadar bi't-tetebbu' cem' ve Râğıb-ı İsfahânî rahimehullâhunun *Mufredât*'ıyla İbn Eşîr'in *Nihâye*'si ve kütüb-i tefâsîr-i mu'tebere-i mu'tenâ-bihâ ve kütüb-i mu'temed-i lûgatten bi'r-rivâye ve bi'd-dirâye olan tefsîrleri de bi't-taharrî bunlara zammıla tahrîre mübâderet ettim.

Ve esnâ-yı tahrîrde mütâlibîn-i kirâma teshîl için her kelimenin ikinci harfini de bi'l-iltizâm tertîbe alarak ebvâbı fusûle taksîm eyledim, meselâ "Bâbu'l-Hemze"de "faslu'l-hemze ma'a'l-hemze" "faslu'l-hemze ma'a'l-elif" "faslu'l-hemze ma'a'l-bâ" ilâ-âhirihi sûretinde yazdım. Ve her faslda harf-i evveli meftûh olan kelimeleri takdîm sonra mazmûm olanları sonra meksûr olanları bir sıraya dizdim. Hâsılı kudretim yettiği kadar ehl-i 'ilme teshîlât icrâsına çalıştım. Ve "*en-Nûru'l-Furḳân fî Şerḥi Luḡati'l-Qur'ân*" tesmiye ettim. Ümîd ederim ki hulûs-ı niyyetime merhameten mütâla'asına tenezzül eden erbâb-ı dâniş gerek kıllet-i bizâ'a ve şeyhûhatım hasebiyle vukû'u pek tabî'î olan âsâr-ı zühûl ü zellât ve nevâkıs u hatî'âtımı mürüvveten 'afv ve setr ederler: "el-Ma'zûru ma'fuvvun ve'l-kerîmu 'afuvvun."

İhtâr: Kitâbımı Sicistânî'nin üslûbu üzere yazdığımı evvelce işâret et-

miş idim. Murādım müşārün ileyhın yaptığı gibi lügatların ‘ale’l-usûl [5] hurûf-ı asliyyelerini iltizāmla tertīb etmeyip Kitāb-ı Kerīm’deki lafzını iltizāmla gerek aslî gerek gayr-ı aslî mutlakan birinci harfleri “bāb” ikinci harfleri “fasl” ittihāz ettim. Bu sûretle hurûf-ı zāide tertībde mu‘teber tutulmuş oldu. Meselā:

﴿يَأْتُونَكَم﴾ kelimesi aslen mehmūzü’l-fā’ olmakla “bābu’l-hemze”de yazılması ‘ilm-i lügat kavā‘idinden iken “bābu’l-yā”da yazıldı. Ve

﴿أَنْعَم﴾ kelimesi de “نعم” lafzından olmakla “bābu’n-nūn”a yazılmak lâzım iken “bābu’l-hemze”ye yazıldı.

Bundan maksad mürāca‘at edenlere teshīl-i emr ile vakt kazandırmaktır. Meselā bir kārī yā mütālī﴿لَعَلَّكُمْ تَضْطَلُونَ﴾ cümle-i kerīmesinde vākī﴿تَضْطَلُونَ﴾ kelimesini bilmek isterse evvelā bunun aslı ne olduğunu düşünecek, “صَلَّى” olduğunu tahatturla lafz-ı mezkûr mutasarrıfātından “إِفْتَعَالٌ” bābından “إِصْطِلَاءٌ” yı bulacak ve “تَضْطَلُونَ” bundan bir fī‘l-i müstakbel cem‘-i muhātab olduğunu anlayacak, işte bu sûretle vakt zāyi‘ edecek. Bu iltizām edilen tertīb ve üslûbda ise doğrudan doğruya “bābu’t-tā”da “faslu’t-tā’ ma‘a’ş-şād”da “تَضْطَلُونَ” yı kolayca bulup ve orada hemān asl-ı kelimeyi ve esbāb-ı tagayyür-i lafzīyi de görüverecek. Vallāhu’l-muyessir ve mā tevfikī illā billāhi, ‘aleyhi tevekkeltu ve ileyhi unību, subhāneke lā ‘ilme lenā illā mā ‘allemtenā inneke ente’l-‘alīmu’l-hakīm, ‘allimnā min ledunke ‘ilmen nasīru bihi kāmīlīne fī’l-mahyā ve’l-memāti.

Harrerehu’l-cāmi‘u’l-fakīru’d-da‘īfu Ḥaşīrī-zāde Meḥmed Elīf b. eş-Şeyḥ Aḥmed Muḥtār ‘afā ‘anhume’l-‘Afuvvu’s-Settār fī Tekyeti’s-Sa‘diyye fī Sütlüce tucāhe beldeti Ebī Eyyüb el-Enşārī radiyallāhu ‘anhu. [6]

BĀBU'L-HEMZE

FASLU'L-HEMZE MA'A'L-HEMZE: “أ،ء”

• أُنذَرْتَهُمْ [e-enzertehum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾¹ أَيَّ أَعْلَمَتْهُمْ بِمَا تُحَذِّرُهُمْ

Ya'nī “Gazab u ‘azāb-ı Hak’tan tahzīr ettiğini onlara bildirdin mi?” Ya'nī “Onlar üzerine inzār ve ‘adem-i inzār müsāvīdir,onlar imān etmezler” demek olur.

“إِنذَارٌ” tahzīr olunan şey’i i‘lāmdır, “مُعْلِمٌ” ki mutlakan i‘lām eden, bildiren kimse i‘lām ile tahzīr etmedikçe “مُنْذِرٌ” olamaz,binā’en ‘aleyh her bir “مُنْذِرٌ”; “مُعْلِمٌ”dir, lākīn her bir “مُعْلِمٌ”; “مُنْذِرٌ” değildir. Rāgıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ında “إِنذَارٌ”ı kendinde tahvīf bulunan ihbārdır, nitekim “نَبَشِيرٌ” kendinde sürūr bulunan ihbārdır diye tefsīr ve ta’rīf etmiş. Bu takdīrce “Mahūf olan ‘azābı onlara haber verdin mi?” demek olur. Bu kelime “نَذِرٌ” lafzından “i‘fāl”dir. Bābu’n-Nūn’da “نَذِيرٌ” kelimesine de nazar buyurula.

• أُنْفَكَا [e-ifken]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أُنْفَكَا آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ﴾²

“إِنْفَكٌ” esve-i kizbdır, ya'nī “Kizbin eşnaı olan reyinizle ittiḥāz ettiğiniz Allāh’tan gayrı ālihe-i bātılaya ‘ibādeti mi kasd ve taleb ediyorsunuz?” demek olur. Rāgıb *Mufredāt*’ta bu āyetin zikrinde “أَتُرِيدُونَ آلِهَةً مِّنَ الْإِنْفَكِ” takdīr olunmak saḥīḥ olur ve “إِنْفَكَا” kelimesi “أَتُرِيدُونَ”ye mef’ul ve “آلِهَةً” ondan bedel kılınmak da saḥīḥ olur ki İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām “آلِهَةً”yi “إِنْفَكٌ” tesmiye etmiş olur diyor. Ve bu lafz ātiyen “إِنْفَكٌ” kelimesinde beyān olunur.

1 “Onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” el-Bakara, 2/6; Yāsīn 36/10.

2 “Allah’ı bırakıp da birtakım uydurma ilahlar mı istiyorsunuz?” es-Sāffāt, 37/86.

MEKSÜRETU'L-HEMZE: “إِ” [7]

• [iˤtemirū] إِئْتَمَرُوا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَتَمِرُوا بِئِنَّكُمْ بِمَعْرُوفٍ﴾³ أَيَّ شَاوَرُوا

“إِئْتَمَر” kelimesi “أَمَر” den “ifti‘āl”dır, “أَمَر”, “شَأْن” ma‘nāsına olup “شَأْن” ise hāl, kasd, taleb ma‘nalarına gelir. Binā‘en ‘aleyh “إِئْتَمَر” kelimesinin de mahalline göre ma‘nāsı değişir, siyāk ve sibāk itibāriyle ﴿وَأَتَمِرُوا بِئِنَّكُمْ بِمَعْرُوفٍ﴾ kavlı-i kerīminde “Aranızda evlādınız için hayrlı ve nāfi‘ olmak üzere ücret-i irdā‘ hakkında müşāvere ediniz” demek olur. Ve “أَمَر” ya‘nī buyruk ma‘nāsına olarak “ba‘zınız ba‘zınıza ma‘rūfla emr ediniz” demektir de denildi; bir de “إِئْتَمَر” kabūl-i emr ma‘nāsına olur. Bundandır ki müşāverede müteşāvirinin ba‘zı ba‘zının işāret ettiği şeyde emrini kabūl ettiği cihetle “تَشَاوَر” e “إِئْتَمَر” denildi. Ve “يَتَشَاوَرُونَ فِي قَتْلِكَ وَيَقْصِدُونَ وَيَهْمُونَ بِهِ”, ﴿إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يَأْتِمُرُونَ بِكَ لِيُثْلُوكَ﴾⁴ denildi.

• [iˤtiyā] ائْتِيَا

• ﴿اِئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾⁵

İmām Ṭaberī *Cāmi‘u’l-Beyān*’da ‘Abdullāh b. ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumādan “اِئْتِيَا”, “اِئْتِيَا” [ve] “اِئْتِيَا”, “اِئْتِيَا” ‘ibāretiyle tefsīrini rivāyet etmiş ki “Ey semā ve ey arz, sizin vücudunuzda halk ve tevdi‘ ettiğim şey’i veriniz.” Ya‘nī semā yağmur ve sāireyi ve arz nebāt ve sāireyi demek olur. Ve “اِئْتِيَا”, “كُونَا وَاحِدًا” Ya‘nī “Olunuz, vücūda geliniz, tahaddüs ediniz” demektir de denildi. Ve “جِيَا” Ya‘nī “Getiriniz veya geliniz ya‘nī emrime münkād olunuz” demektir de denildi. Rāgıb’ın *Mufredāt*’ta yazdığına göre “اِئْتِيَان” sühūletle gelmektir, tabī‘ati üzere mürür eden sele “اِئْتِي” ve “اِئْتِيَا” demek bundandır. Bu [8] kelime “رَمَى” bābından gelir: “أَتَى يَأْتِي أَتِيَا فَهُوَ آتٍ” denir. “اِئْتِيَان” bundan ismdir. Bi’z-zāt ve bi’l-emr ve bi’t-tedbīr mec‘re denir. Hayr ve şerrde ve a‘yān ve a‘rāzda isti‘māl olunur. Qur‘ān-ı Kerīm’de “اِئْتِيَان” māddesinden gelen kelimāt mec‘re, i‘tā, vücūd, hudūs, inkıyād, muvāfakat, cimā‘ ma‘nalarıyla tefsīr olunmuştur, her biri mahallerinde beyān olunur.

• [iˤzen lī] اِئْذَنْ لِي

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي﴾⁶• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَذْنُ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ﴾⁷

“اِئْذَنْ” bābından “اِذْنٌ يَأْذُنُ اِذْنًا” den sīga-i emrdir. Bu kelime lisānımızda da müsta‘meldir

3 “Ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın.” et-Talāk, 65/6.

4 “İleri gelenler seni öldürmek için aralarında senin durumunu görüşüyorlar.” el-Kasas, 28/20.

5 “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler.” Fussilet, 41/11

6 “Onlardan “Bana izin ver” diyen de vardır.” et-Tevbe, 9/49.

7 “İçlerinden dilediğine izin ver.” en-Nūr, 24/62.

ki bir fılda bir kimseye murahhas olduğu ve onu işlemekte kendine destür verildiğini bildirmektir. Evvelki āyetle “bana izn ver” ikincide “onlardan dilediğin kimseye izn ver” demektir.

• **إِنذُنُوا** [iʔzenū]

• **فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَذْنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾⁸ أَيِ اعْلَمُوا ذَلِكَ**

Ya'nī “Me'mūr olduğunuz şey'i işlemeyen iseniz bunun Allāh ve Resülü cānibinden size harb olduğunu biliniz ve işitiniz ve ondan ötürü istimā'a hāzır olunuz” demektir. Ve hemzenin meddiyle “فَأَذْنُوا” kırā'atine göre “أَعْلِمُوا غَيْرَكُمْ ذَلِكَ” Ya'nī “Allāh ve Resülü-ne karşı muhārib olduğunuzu diğerlere i'lām ve i'lān ediniz” demek olur. Bu sūrette kelime-i mezbūre “إِفْعَالٌ” bābından “أَذَنْ يُؤَذِّنُ إِيْدَانًا” den sīga-i emrdir. “أَذَانٌ” ve “مُؤَذِّنٌ” de bundandır. Bu kelime için bu bābda “أَذَانٌ” kelimesine de nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MA'AL-ELĪF: “آ”

• **آل فِرْعَوْنَ** [ālu fir'avne]

• **﴿آل فِرْعَوْنَ﴾⁹ أَيِ قَوْمُهُ وَأَهْلُ دِينِهِ**

Ya'nī “Fir'avnın tebe'ası ve onun dīniyle mütedeyyin olanlar” demek olur. Bazı e'im-me-i lūgat “آل” kelimesinin aslı [9] “أَهْلٌ” dir, lākin ibdāl dāhil oldu da “آل” oldu dedi ve kavline “آل” kelimesinin taşgīrinde elife ibdāl olunan “ها” avdet ederek “أَهْلٌ” denilme-siyle istiṣhād etti. “آل” kelimesi bir şahsın ehli ki zevū-karābetidir. Ve ehl-i beytine ve etbā'ına dahi itlāk olunur.

İstitrād: “آل النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ” akārib-i tāhiresidir. Ve havāss-ı ümmete de min-haysü'l-ilm ve'l-camel zāt-ı risālet-penāhilerine ihtisāsı olmak şartıyla “آل” denir, mukallidīne ya'nī 'avāmm-ı mü'minīne “أُمَّةٌ” denir. Binā'en 'aleyh her bir “آل”-i nebī ümmettir, lākin her ümmet “آل” değildir. İmām Ca'feru's-Şādiq radiyallāhu 'anhū hazretlerine nās-ı müslimūnun cümlesi “آل”-ı nebīdir diyorlar denildikte, “كَذَّبُوا” وَصَدَقُوا, Bu kelāmin ma'nāsından su'āl olundukta ümmet kāffeten “آل”-i nebīdir dediklerinde kāzib oldular ve lākin şarāyit-i şerī'at-ı Muḥammediyye ile kāim olduklarında “آل”-i nebīdirler kavlinde sādık oldular buyurdu.

“أَهْلٌ” ile “آل”ın farkı “آل” kelimesi Zeyd'e 'Amr'a Bekr gibi a'lām-ı nātikīne izāfete mahsūs olup nekerāta izāfe edilmez. Meselā “آلُ الزَّمَانِ”, “آلُ الْقَرْيَةِ”, “آلُ النَّبِيِّ” denilmez. Bir de ednāya izāfetle “آلُ الْخِيَاطِ”, “آلُ الْحَيَاكِ” ta'bīr olunamaz, belki hakīkaten veyā me-cāzen ve sūreten veyā ma'nen a'lā ve eşref ve efdale izāfet edilip “آلُ اللَّهِ”, “آلُ الرَّسُولِ”, “آلُ السُّلْطَانِ” denir.

8 “Allah ve Rasülüyle savaşa girdiğinizi bilin.” el-Bakara, 2/279.

9 “Firavun ailesi” Kur'ān-ı kerīm'de 12 yerde geçmektedir. örnek için bkz. el-Bakara, 2/49.

”أَهْلُ الزَّمَانِ“، ”أَهْلُ الْحَيَاكِ“، ”أَهْلُ الْحَيَاطِ“، ”أَهْلُ السُّلْطَانِ“، ”أَهْلُ النَّبِيِّ“، ”أَهْلُ اللَّهِ“، āmmdır, ”أَهْلُ“
 ”أَهْلُ“، ”أَهْلُ الصَّلَاحِ“، ”أَهْلُ الْعُقْلِ“، ”أَهْلُ الْعِلْمِ“ ve ma'neviyyāt ve ma'kulāta da ”أَهْلُ الْقَرْبَةِ“
 ”أَهْلُ“ ve gayru zālike denir. [10]

• آيَات [āyātun]

• ﴿آيَات﴾¹⁰

”آية“in cem'idir, aslen 'alāmet ma'nāsınadır. Ve sāir birtakım ma'ānide de isti'māl olunur.
 ”آية من القرآن“ ma'rūftur. Ve cemā'atu'l-hurūftur da denildi. Ve mutlak cemā'at ma'nāsına
 da gelir, ”خَرَجَ الْقَوْمُ بِآيَتِهِمْ“، ”بِجَمَاعَتِهِمْ“ demektir. Bu eş'ar-ı Arabda da vardır. Ve Kur'an-ı
 kerīm'den bir hüküm üzerine delālet eden her bir cümleye de ”آية“ denir. Ve 'alāmet
 ma'nāsına olan ”آية“ hissī ve 'aklī olur. Ve böylece 'acibe ma'nāsına da gelir. Ber-ve-
 ch-i mezkūr 'alāmet, 'acibe ma'naları asl olmak üzere Kur'an-ı kerīm'de ”آية“، mu'cize,
 delīl, šāhid, binā-i 'ālī ve muhkem, 'azāb ma'nalarına vārid olmuştur. Emsile:

• ﴿تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ﴾¹¹

Bunda āyet-i ma'rūfedir.

• ﴿قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً﴾¹² أَنِّي عَلَامَةٌ

• ﴿لَثَرِيهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾¹³ أَنِّي عَجَابٌ قُدْرَتَنَا

• ﴿فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ﴾¹⁴ أَنِّي عَلَامَاتٌ ظَاهِرَةٌ عَجَبِيَّةٌ

• ﴿وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾¹⁵ أَنِّي مُعْجَزَةٌ

• ﴿إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ﴾¹⁶ أَنِّي دَلِيلٌ مُلْكِهِ وَسَلْطَنَتِهِ عَلَيْكُمْ

• ﴿أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ﴾¹⁷ أَنِّي بِنَاءٌ عَالِيًا مُحْكَمًا

• ﴿وَمَا نَرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا﴾¹⁸ أَنِّي عَذَابٌ كَالطُّوفَانِ وَالْجَرَادِ وَالْقُمَّلِ وَالْدِّمِّ

Ve emsāluhā kesīretun fi'l-Kur'āni'l-kerīmi.

10 “āyetler” Kur'an-ı kerīm'de nekre olarak 51 yerde geçmektedir. örnek için bkz. el-Bakara, 2/99.

11 “Bunlar Kur'an'ın, apaçık bir kitabın āyetleridir.” en-Neml, 27/1.

12 “Zekeriya, “Rabbim! (çocuğum olacağına dair) bana bir alāmet ver” dedi.” Āl-i 'İmrān, 3/41.

13 “Kendisine āyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye.” el-İsrā, 17/1.

14 “Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır.” Āl-i 'İmrān, 3/97.

15 “Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir mucize getiremez.” er-Ra'd, 13/38; el-Mü'min, 40/78.

16 “Onun hükümdarlığının alameti size o sandığın gelmesidir.” el-Bakara, 2/248.

17 “Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?” eş-Şu'arā, 26/128.

18 “Onlara gösterdiğimiz her bir mucize önceki benzerinden daha büyüktü.” ez-Zuhuf, 43/48.

• الأَفِلِينَ [el-āfilīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أَحِبُّ الْآفِلِينَ﴾¹⁹ أَيُّ فَلَمَّا غَابَ قَالَ لَا أَحِبُّ الْغَائِبِينَ

“غَائِبٌ”, gārib, zāil maʿnālarıdır.

Faslu'l-Hemze Ma'a'l-Fā'da “أَفَلَ” kelimesine nazar oluna.

• أَبَائِكَ [ābā'ike]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ﴾²⁰

“آبَاءٌ” meddle “baba” demek olan “أَبٌ” cem'idir, ancak [11] ‘Arab baʿzen baba er kardeşi olan “عَمٌ”den “أَبٌ” ve ana kız kardeşi olan “حَالَةٌ” ya'ni teyzeden “أُمٌ” ile taʿbīr ederler, nitekim bu āyet-i kerīmede vākīc olmuştur, zīrā İbrāhīm ve İshāk ‘aleyhime’s-selām Yaʿqūb ‘aleyhi’s-selāmın ābāʾındandır lākin İsmāʿīl ‘aleyhi’s-selām amcasıdır, cümlesi-ne birden “آبَاءٌ” denildi.

Ve kıssa-i Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmda²¹ ﴿وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ﴾ kavlı-i kerīminde “أَبَوَيْهِ”den murād Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmın pederiyle teyzesi idi, çünkü vālidesi evvelce vefāt etmişti. Rāğib rahimehullāh *Mufredāt*’ta cedd ile peder birlikte ve vālide ile peder birlikte “أَبَوَانِ” tesmiye olunduğu gibi ‘amm ile de peder de “أَبَوَانِ” tesmiye olunur demiş ve sālifü’z-zikr āyetle istiṣhād etmiş.

• آتَتْ [ātet]

• ﴿فَاتَتْ أَكْلَهَا ضِغْفَيْنَ﴾²² أَيُّ أَغْطَتْ ثَمَرَهَا

Ya'nī “Meyvesini diğer arāzīnin meyvesinin iki misli verdi” demek olur. Ānifen “إِثْيَا” kelimesi bahsinde tahkīki mürūr etti, ircā'-ı nazar oluna.

• آمِينَ [āmmīne]

• ﴿وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ﴾²³ أَيُّ غَامِدِينَ قَاصِدِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ

Lafz-ı mezbūr ya'nī feth-i hemze ve teşdīd-i mīm’le aslen kasd maʿnāsına “أَمٌ”dendir, “رَدٌ” bābından “أُمُّهُ يَوْمُهُ أُمًّا فَهُوَ أَمٌ” denir. Ve “tefīl” bābından “أُمُّهُ” ve “tefaʿul”den “تَأْمُمُهُ” birdir, “فَصَدَهُ” demektir. Bu maʿānī-i sāirede dahi müstaʿmeldir.

İstitrād: Tahfīf-i mīm’le duʿāda zikr olunan “آمِينَ” kelimesi “أَمٌ”dendir veyāhūd “إِسْتَجِبْ” maʿnāsına kelime-i İbrāniyyedir. Ve ‘alā-kavlin esmāʾullāhtan bir ism-i celīlü’ş-şāndır.

19 “Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi.” el-Enʿām, 6/76.

20 “Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilahı olan tek bir ilāha ibadet edeceğiz.” el-Bakara, 2/133.

21 “Ana babasını tahtın üzerine çıkardı.” Yūsuf, 12/100.

22 “İki kat ürün verir.” el-Bakara, 2/265.

23 “Kāʿbe’ye gelenlere (sakın saygısızlık etmeyin).” el-Māide, 5/2.

Her hâlde kasr-ı hemze ile “أَمِين” dahi denir. Kelime-i İbrāniyye olması akvādır, çünkü Yehūd ve Naşārā da du‘āda zikr ediyorlar. [12]

• آَنْسْتُمْ [ānestum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنْ آَنْسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا﴾²⁴ أَيَّ عَلِمْتُمْ وَوَجَدْتُمْ

• وَقَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ﴿إِنِّي آَنْسْتُ نَارًا﴾²⁵ أَيَّ أَبْصَرْتُ

‘İlm ve vıcdān ma‘nālarıdır. Kuvā-yı ‘akliyye ile olur āyet-i ūlāda olduğu gibi, kuvā-yı hissiyye ile de olur āyet-i sāniyye olduğu gibi. Ve “آَنْسْتُ نَارًا”, “آَنْسْتُ” demek olduğu gibi, “آَنْسْتُ مِنْهُ طَيِّبًا” ve “دُقْتُ”, “آَنْسْتُ مِنْهُ حَلَاوَةً”, “آَنْسْتُ صَوْتًا”, “آَنْسْتُ” demek olur.

“آَنْسْتُ” den “if‘āl”dır, “آَنْسْتُ يُونُسَ إِينَاسًا فَهُوَ مُونِسٌ” denir, sülāsisi “عِلْمٌ” ve “ضَرْبٌ” bāblarından gelir: “آَنْسْتُ-يُونُسَ, يُونُسٌ-يُونُسٌ” denir. Zammıla “آَنْسْتُ” bundan isimdir, rü‘yet ve ‘ilm ve hiss ve teferrüs ma‘nāsıyla müştakkātı ma‘ānī-i sāirede de müsta‘meldir.

• آَلَاءُ اللَّهِ [ālā‘allāhi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاذْكُرُوا آَلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾²⁶ أَيَّ نِعَمِ اللَّهِ

Ya‘nī “Allāh’ın ni‘metlerini yād ediniz” ki murād itirāf-ı ni‘amla ifā-yı şükr-i Mün‘im’dir. Bu lafz cem‘dir, vāhidi feth-i hemze ve sükūn-i lām’la “آَلِي”dür. Ve hemzenin feth ve kesriyle feth-i lām’la maksüren “آَلِي” ve “إِلَى” da denir ki ni‘met demektir.

• آَسَى [āsā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَكَيْفَ آَسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ﴾²⁷ أَيَّ أَحْزَنُ

Ya‘nī “Niçe mahzūn olurum, gussalanırım” demektir. Hüzn ve gussa ma‘nāsına “تَعَبٌ” bābından “آَسَى يُوَاسِي. فَهُوَ آَسٍ” denir. “آَسَى” lafz-ı mezkürdan “mufā‘alet”tir. “آَسَى” sīga-i mütekellim-i vahdedir.

• آَلَانَ [ālāne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿آَلَانَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ﴾²⁸

“آَلَانَ” ma‘nāsına olan “آَلَانَ” kelimesi üzerine hemze-i istifhām dāhil olarak medd olunmuş ve “şimdi mi” demek ma‘nāsına vārid olmuştur. “آَلَانَ” ma‘nāsına olan [13] “آَلَانَ” kelimesi mu‘arref bi’l-lām olarak lisānımızdaki şimdi ta‘bīri gibidir. Ve “آَلَانَ” bābından “آَلَانَ” gibidir.

24 “Eğer reşid olduklarınızı görürseniz.” en-Nisā, 4/6.

25 “Ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum).” Tāhā, 20/10; Neml, 27/7; el-Kasas, 28/29.

26 “Allah’ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz.” el-A‘rāf, 7/69.

27 “Şimdi ben, inkārcı bir topluluğa nasıl üzülürüm?” el-A‘rāf, 7/93.

28 “Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiştin.” Yūnus, 10/91.

• آوِي [āvī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ آوِي إِلَىٰ رُحْنٍ شَدِيدٍ﴾²⁹ أَنِّي أَنْضَمُّ

Ya'nī "Sa'b ve kavī olan bir 'aşirete munzamm olaydım" demek olur. "صَرَبَ" bābından "أَوَى يَأْوِي أَوْيَا وَمَأْوَى" denir, munzamm olmak ma'nāsınadır. Ve "مَأْوَى" masdar olduğu gibi ism-i mekân da olur: ³⁰ ﴿فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ ve kavluhu ta'ālā ³¹ ﴿إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ﴾. "إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ" aslında yapışmak bitişmek, ulaşmak ve yapıştırmak, bitıştirmek, ulaştırmak ma'nalarına gelir, "صَمَّ إِلَيْهِ فَانْضَمَّ" gibi. Ve "آوَاهُ غَيْرُهُ", "if'āl"den müte'addī olur. Ve mef'üleyne te'addī eder, "آوَاهُ إِلَيْهِ" denir. Bizim lisānımızda "me'vā" yurt ve mesken yerinde kullanılır. Binā'en 'aleyh "آوَاهُ إِلَى الْمَنْزِلِ" lisānımızda "Onu men-zil ve yurt ve meskene yerleştirdi" ibāretiyle tercüme edilir. Âyetteki kesr-i vāv ile "آوِي" sülāsiden fi'l-i muzāri' mütekellim-i vahdedir.

• آوَى [āvā]

- ﴿أَوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ﴾³² أَنِّي صَمَّمُ إِلَيْهِ

Feth-i vāv'la sīga-i māzīdir, nitekim mā-kablinde mufasssalen beyān olundu.

• أَثَرَك [āṣerake]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَاللَّهِ لَقَدْ أَثَرَكِ اللَّهُ عَلَيْنَا﴾³³ أَنِّي فَضَّلَكَ

Ya'nī "Allāh'a kasem ederiz ki tahkik seni teşrīf ve in'āmda bizim üzerimize tafdīl etti" demek olur. "İz" ma'nāsına olan "أَثَرُ"den "if'āl"dir. "أَثَرُ" fazl için, "إِثَارُ" tafdīl için isti'āre olundu. "أَثَرُ يُؤَثِّرُ إِثَارًا [14] فَهُوَ مُؤَثِّرٌ" denir. Ve "tef'īl"den "تَأْثِيرٌ" ma'lūm lisānımızda da müsta'meldir.

• آتَاءُ اللَّيْلِ [ānāe'l-leyli]

- ﴿آتَاءُ اللَّيْلِ﴾³⁴ أَنِّي سَاعَاتِ اللَّيْلِ

Ya'nī "gecenin dāhilindeki vaktler" demektir. İzāfet bi-ma'nā "فِي"dir. Bu kelime cem'-dir, müfredi hemzenin harekāt-ı selāsesiyle "أَنِي، أُنِي، إِنِي"dir. "إِنَاهُ", "وَفْتُهُ" demektir.

Ve sā'at-ı latīfe ma'nāsına olan "آن"ın cem'idir de denildi. Bābu'l-Ayn'da "عَيْنِ آيَةٍ" kelimesinde mufasssalen zikr olunur.

29 "Ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim." Hūd, 11/80.

30 "Şüphesiz, cennet onun sığınağıdır." en-Nāzi'āt, 79/41.

31 "Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı." el-Kehf, 18/10.

32 "O, kardeşi Bünyamin'i yanına bağrına bastı." Yūsuf, 12/69.

33 "Allah'a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı." Yūsuf, 12/91.

34 "Gece saatlerinde" Âl-i İmrān, 3/113; Tāhā, 20/130; ez-Zümer, 39/9.

• أَذْنُتُكُمْ [āzentukum]

• ﴿آذَنْتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ﴾ ³⁵ أَيَّ أَعْلَمْتُكُمْ

Ya'nī “Ben bildirdim.” “عَلَى سَوَاءٍ” kaydı “Ben bildiğimi size bildirdim; şimdi ben ve siz ‘ilmde müsāwī ve yeksānız” ya'nī ben bu bābda sizden ziyāde bilmiyorum ve siz de benden noksān bilmiyorsunuz demeği ifāde eder. Kulak demek olan “أُذُنٌ” den me'hūz “if'āl”dir. “أَذَنُ يُوْذِنُ إِذْنًا.” denir. İ'lām ma'nāsī “إِيقَاعٌ فِي الْأَذْنِ” tasavvuruydur, lisānımızda da “Senin kulağına koydum, sana bildirdim” demektir. “أَذَانٌ” kelimesine nazar oluna.

• آذَنَّاكَ [āzennāke]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَذْنَاكَ مِمَّا مِنْ شَهِيدٍ﴾³⁶ أَيُّ أَعْلَمْنَاكَ

Nitekim beyān olundu. Ve “إِئْذَنْ لِي”, “إِئْذُنَا” kelimelerinde sebk etti. Ve ātiyen “أَذَانٌ” kelimesinde de görülür.

• آذَنَ لَكُمْ [āzene lekum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ أَدْنِ لَكُمْ﴾³⁷

Bu kelime destûr vermek ma'nāsına olan “إِذْنٌ” den fī'l-i muzārī'e mütekellim-i vahdedir, aslı “أَذْنٌ” olup “أَنْ” ile mansûbdur. “Benim size izn ve destûrumdan evvel ona îmân mı ettiniz?” ibâretiyle tercüme olunur. [15]

• آسفونا [āsifūnā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا آسَفُونَا انتَقَمْنَا مِنْهُمْ﴾³⁸ أَيِ أَغْضَبُونَا

Ya'nı “Vaktā ki bizi gazablandırdılar, onlardan intikām ettik” demek olur. “أَسَفٌ” lafzından “if'āl”dır, “أَسَفٌ” hüzn ile muhtelit gazabdır. Ba'zen yalnız hüzn yalnız gazab yerinde de isti'māl olunur. Ve hakikat-i “أَسَفٌ” intikām arzusuyla kalbdeki kanın se-verânıdır. Eğer dün ve za'ife karşı vâki^c olursa gazab olur; mā-fevk ve kavīye karşı vâki^c olursa münkabız olup hüzne tahavvül eder. Bu lafz sülāsīde “تَعَبٌ” bâbindan أَسَفًا “أَسَفُ أَشْفَاً” demektir. Ve hemze ile ta'addî eder: “أَسَفُ يُوسِفُ إِسْإَفًا” denir “أَغْضَبَ” demek olur, işbu âyette vâki^c olduğu gibi.

• أَنْفًا [ānifen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَاذَا قَالَ آتِفًا﴾³⁹ أَيُّ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ

35 “(Bana emrolunanı, ayırım yapmadan) size eşit olarak bildirdim.” el-Enbiyā, 21/109.

36 “Sana arz ederiz ki, içimizden onları gören hiçbir kimse yok.” Fussilet, 41/47.

37 “Demek, ben size izin vermeden önce ona (Mūsā’ya) inandınız ha!” Tāhā, 20/71; eṣ-Şu‘arā, 26/49.

38 “Onlar bizi bu şekilde öfkelerince biz de onlardan öc aldık.” ez-Zuhruf, 43/55.

39 “Az önce ne söyledi?” Muhammed, 47/16.

“Şu sâatte ya'nî bize en yakın olan vaktin evvelinde ne dedi?” demek olur. Bir şey'e ibtidâda “إِسْتَأْنَفْتُ الشَّيْءَ” kavbindendir. Bunun aslı burun demek olan “أَنْفٌ” lafzıdır sonra bir şey'in ucu ve çıkıntı yerine tesmiye olundu. Ve ibtidâ ma'nâsında da isti'mâl edildi, hattâ “إِسْتَأْنَفْتُ الْأَمْرَ” Gūyâ “İş burnundan tuttum” demek olup “مَبْدَأٌ” inden demek yerinde kullanılır.

• آسِن [āsinin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ﴾⁴⁰ أَي غَيْرِ مُتَغَيِّرٍ رِيحُهُ وَطَعْمُهُ

Ya'nî “kokusu ve çâşnisi tagayyür etmeyen” demek olur. Ve “آسِنٌ” bilâ-medd dahi kırâat olundu, her hâlde ma'nâ birdir. Bâb-ı evvelden ve sâniden “أَسْنُ الْمَاءِ فَهُوَ آسِنٌ” denir, “Tab'an müstekreh olan [16] bir rih ve ta'm getirdi, ta'affün etti” demektir. Ve tab'atın ihtilâliyle kendine baygınlık gelen bir marazla hastalanan kimseye “أَسْنُ الرَّجُلِ” denir.

• أَرْزُهُ [āzerahū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَزَرَخَ أَخْرَجَ سَطْنَهُ فَأَرْزُهُ﴾⁴¹ أَي قَوَّاهُ وَأَعَانَهُ

Ya'nî “Onu kuvvetlendirdi ve i'âne eyledi” demek olur. Bu kelime kuvvet ma'nâsına olan “أَرْزٌ” den “if'āl” dir. “أَرْزُهُ يُوزَرُهُ إِيزَارًا” denir, “قَوَّاهُ وَأَعَانَهُ” demektir. Bu “أَرْزٌ” de aslen “إِزَارٌ” dan me'hûzdur ki libâs-ı ma'rûfun ismidir. Bundan birer takrîble ma'ânî-i 'adîdede isti'mâl olunmuş. Meselâ: ⁴² ﴿هَنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ﴾ ma'nâsı mülâhazasıyla “مَرْأَةٌ” den kinâye ve “شَدُّ الْإِزَارِ” ma'nâsı münâsebetiyle kuvvet-i şedîde ve i'âne ve takviye ma'nâlarında isti'mâl olundu, nitekim ⁴³ ﴿أَشَدُّ بِهِ أَزْرِي﴾ kavlı kerîminde vâki' olmuştur ki “قَوِّ بِهِ ظَهْرِي” ile tefsîr olundu, murâd “Kuvvet-i zahrımı teşdîd ve tahkîm eyle” demektir.

• الْآخِرُ [el-âhîru]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾⁴⁴

Bu âyet-i kerîmede olan işbu esmâ-i erba'a, esmâ-i hüsnâ-yı ilâhiyyedendir. Ancak esmâ-i celîle-i mütekâbileden olmakla ekser ve aaleb vürûdu müctemî'an olduğu için mecmû'unun tefsîri burada îrâd edilmiştir. Ve bunların tefsîrinde gerek bi'r-rivâye gerek bi'd-dirâye akvâl-i 'adîde vardır. Ez-cümle 'Abdullâh b. 'Abbâs radiyallâhu 'anhumâdan mervî olan “هُوَ الْأَوَّلُ” O Allâh-ı 'azîmü's-şân her şeyden mukaddem ve bilâ-ibtidâ evveldir, zîrâ ancak Allâh var idi ve hiçbir şey mevcûd değildi.” “وَالْآخِرُ” “Her bir şey'in fenâsından sonra Allâhu ta'âlâ bilâ-intihâ âhirdir; her şey fenâ bulur o bâkî kalır.”

40 “Orada bozulmayan su ırmakları vardır.” Muhammed, 47/15.

41 “Onlar filizini çıkarmış bir ekin gibidirler.” el-Feth, 48/29.

42 “Onlar, size örtüdürler.” el-Bakara, 2/187.

43 “Onunla gücümü artır.” Tâhâ, 20/31.

44 “O, ilk ve sondur. Zâhir ve Bâtın'dır.” el-Hadîd, 57/3.

“Allāhu [17] ta‘ālā her şey’ üzerine gālib ve her bir şey’den ‘ālī ve ber-terdir.”
 “وَالْبَاطِنُ” “Her bir şey’i ‘ālimdir.” İntehā.

Akvāl-i sāire dahi cümleten bu tefsīre rücū eder ki cümlesinin gāyet ve neticesi budur.
 “أَوَّلُ” kelimesi bir sānīnin vücūdunu muktezī ve “آخِرُ” kelimesi bir mevcūd-ı mukad-
 demin sebkini ifāde eden lügat ma‘nāsına haml olunamaz, nitekim da‘avāt-ı me’sūrede
 “اللَّهُمَّ أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْبَاطِنُ
 فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ” vārid olmuştur.

• آيَةٌ [āniyetin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آيَةٍ﴾⁴⁵ أَيْ شَدِيدَةِ الْحَرَارَةِ

Bābu'l-‘Ayn’da “عَيْنِ آيَةٍ” kelimesine nazar oluna.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآيَةٍ﴾⁴⁶

Kap ve zarf ma‘nāsına olan “إِنَاءٌ” lafzının cem‘idir, murād ku‘ūs ve akdāhtır.

• آيٍ [ānin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَبِيبٍ آيٍ﴾⁴⁷ أَيْ شَدِيدِ الْحَرَارَةِ

Bābu'l-‘Ayn’da “عَيْنِ آيَةٍ” kelimesinde mezkūrdur.

FASLU'L-HEMZE MA‘A'L-BĀ‘İ'L-MUVAHHADE: “أَبْ”

• أَبًا [ebben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَفَاكِهَةً وَأَبًّا﴾⁴⁸

Feth-i hemze ve bā-i müşeddede ile “أَبْ”, en‘ām ya‘nī koyun, deve, sığır, at ve emsālī-
 nin otladığı şey’dir ki biz çayır deriz. Behāyim için “أَبْ”, insān için “فَاكِهَةٌ” gibidir. Ve
 “أَبْ” gayr-ı mezrū‘ ḥudāyī nābit hayvān yiyeceğidir ki yedirilir ve biçilip iddihār olunur.

• أَبَابِيلَ [ebābīle]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ﴾⁴⁹ أَيْ جَمَاعَاتٍ فِي تَفْرِقَةٍ [18]

“Fırka fırka, bölük bölük, küme küme olduğu hālde” demek olur. Sicistānī rahimehullāh
 “حَلَقَةٌ حَلَقَةٌ” ta‘bīr etmiş, ma‘nā yine böyledir. “أَبَابِيلَ” lafzı cem‘dir, vāhidi hemzelerin
 kesri ve muvahhadelerin teşdīdiyle “إِبَالَةٌ” ve “إِبُولٌ” ve “إِبِيلٌ”dir. Ve vāhidi olmayan bir

45 “Son derece kızgın bir kaynaktan içirilirler.” el-Gāşiye, 88/5.

46 “Etraflarında kadehler dolaştırılır.” el-İnsān, 76/15.

47 “Onlar, cehennem ateşi ile yüksek derecede kaynar su arasında gider gelirler.” er-Rahmān, 55/44.

48 “Meyveler ve otlaklar (ortaya çıkardı).” ‘Abese, 80/31.

49 “Üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi.” el-Fīl, 105/3.

cem^cdir denildi. Bu kelime ba^czı ‘avāmm ‘indinde bir nev^c kuşun ismi olmak üzere tanınmış ise de galattır, mā-kablindeki “طَيْرًا” kelimesinden hāl veyā ona sıfat vāki^c olmuştur.

• الأَبْتَرُ [el-ebteru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾⁵⁰ أَيِ الْمُنْقَطْعِ الْعَقَبِ

Ya'nı “zürriyyeti kesilmiş”, *zīrā* “أَبْتَرُ” , “الَّذِي لَا عَقَبَ لَهُ” *ma'nāsına* “أَفْعُلُ” vezninde na'ctır. “أَبْتَرُ” maddesindendir, “نَصَرَ” bābından “بَتَرَهُ بَتْرًا” denir ki bir şey'i kable'l-itmām kat' etmektir. Ve “infī'āl” den “إِبْتَارًا”, “إِقْطَاعًا”dır. Ve “طَرَبَ” bābından “بَتَرِ بَتْرًا” denir, bundan “أَبْتَرُ” sığası maktū'z-zeneb hayvān ve evlād u ahfādı olmayan kimse ve her bir hayr ve fāideden kalmış şey *ma'nālarına* müsta'meldir.

• أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ [ebşir bihī ve esmiʿ]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ﴾⁵¹ أَيَّ مَا أَبْصَرَهُ تَعَالَى وَمَا أَسْمَعُهُ

Sîga-i ta‘accübdürler, ‘alâ-tarîki’l-mecâz “Ne ‘aceb gördü ve işitti” demek olur ki ‘ilm-i ilâhî semâvât ve arzın gaybını muhît olmakla hiçbir şey’ ondan gâib olmaz demek murâd olunur.

• اَبْرَمُوا [ebramū]

• ﴿أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ﴾⁵² أَيِ أَحْكُمُوا

”إِزَامٌ”, ”بَرَمٌ”den “if’al”dir. Bir işi muhkem eylemek ma’nāsına isti’māl olunur. ”إِزَامٌ” kavbindendir ki ipin bükümünü tekrār ile teşdīd ve tahkīmdir. [19] ”بَرَمٌ” kelimesi daha dīğer ma’ānīde isti’māl olunmuştur, nitekim mufasssālāt-ı kütüb-i lügatte görülür.

• الأبرار [el-ebrāra]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ﴾⁵³ وَ﴿وَتَوْفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾⁵⁴

“بَارَ” lafzının cem’idir. Bābu’l-Bā’da “بَرًّا” kelimesi zikrinde mübeyyendir, mahall-i mezkūra nazar oluna.

• أَبْرَحُ [ebraḥu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَقَالَ مُوسَى لِفَتْنِهِ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا﴾⁵⁵ أَي لَا أَزَالُ أُسِيرُ

50 “Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.” el-Kevser, 108/3.

51 “Göklerin ve yerin gaybını bilmek O’na aittir. O ne güzel görür, O ne güzel işitir!” el-Kehf, 18/26.

52 “Yoksa (gerçeği kabul etmeme konusunda) bir işe kesin karar mı verdiler? Şüphesiz biz de (onları cezalandırmakta) kararlıyız.” ez-Zuhuruf, 43/79.

53 “Şüphesiz, iyiler Naīm cennetindedirler.” el-İnfītār, 82/13; el-Mutaffifīn, 83/22.

54 “Canımızı iyilerle beraber al.” Āl-i Ġmrān, 3/193.

55 “Hani Mūsā beraberindeki gence şöyle demişti: “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.” el-Kehf, 18/60.

Ya'nī "Gitmekten münfekk olmam" demek olur. "زَالٌ" ma'nāsına olan "بَرَحٌ" dendir, "تَعِبٌ" bābindan "بَرَحٌ يَبْرَحُ بَرَحًا" denir, "زَالٌ مِنْ مَكَانِهِ" demek olur, "أَبْرَحٌ" muzārīc mütekelim-i vahdedir, "لَا أَبْرَحُ", "لَا أَزَال" demektir. Bununla bir şeyde devām ve sebāt ve isrār murād olunur.⁵⁶ ﴿قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى﴾ kavlı-i kerīmi de bundandır ve lafz-ı mezbūr ma'ānī-i sāirede dahi müsta'emeldir.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُبْ"

• أُبْسَلُوا [ubsilū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا﴾⁵⁷ أَيِ ارْتَهَبُوا وَأَسْلَمُوا لِلْهَلَكَةِ

Ya'nī "Sevāb u na'im-i āhiretten merhūn ve memnūc kılınırlar ve helāka teslīm olunurlar." Bu kelime "بَسَلٌ" lafzındandır ki şecā'at ma'nāsına "طَرَفٌ" bābindan "وَقَدْ بَسَلَ بَسَالَةً" denir. Bu lafz "if'āl" [bābindan] terhīn ve teslīm ma'nāsına gelir ve dīger ma'ānīde de müsta'emeldir.

• أُبْرِئُ [ubri'u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأُبْرِئِ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ﴾⁵⁸ أَيِ أَشْفِي

"بُرءٌ" dendir, "سَلِمٌ" bābindan, "بَرِئٌ مِنَ الْمَرَضِ بَرَاءَةً" denir, "Halās oldu, şifā' buldu" [20] demek olur. Aslı mücāveretinden istikrāh olunan şeyden halās ve tebā'ud ma'nāsınadır. Bābu'l-Bā'da da "بَارِئُكُمْ" ve "بَرَاءَةٌ" kelimelerinde tafsīlī görölür, mürāca'at oluna.

• أُبْرِئُ [uberri'u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي﴾⁵⁹ أَيِ أَخْلَصُ وَأُبْعِدُ مِنَ الرَّلِّ

Ya'nī "ben kendimi vukū'-ı zeleden tahlīs ve tebrī'e edemem" demek olur. Mā-kablinde vākīc "أُبْرِئُ" gibi "بُرءٌ" den "تَفْرِئٌ" dir. "بَرَأَ يُبْرِئُ تَبْرِئَةً" denir, lafz-ı mezbūrdan muzārīc mütekelim-i vahdedir. Kezā Bābu'l-Bā'da "بَارِئُكُمْ" ve "بَرَاءَةٌ" kelimelerine nazar oluna.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: "إِبْ"

• إِبْلِيسَ [iblīs]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسَجِدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ﴾⁶⁰ هُوَ أَبُو الْجِنِّ كَانَ مَعَ الْمَلَائِكَةِ فَطُرِدَ

56 "Onlar da, "Mūsā bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz" dediler." Tāhā, 20/91.

57 "İşte onlar kazandıkları yüzünden helake sürüklenmiş kimselerdir." el-En'ām, 6/70.

58 "Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim." Āl-i 'İmrān, 3/49.

59 "Ben nefsimi temize çıkarmam." Yūsuf, 12/53.

60 "İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişlerdi." el-Bakara, 2/34; el-A'rāf, 7/11; el-İsrā,

Bu lafz “يُسِّسَ” ma‘nāsına olan “أُبَلِّسَ” lafzından “إِفْعِيل” dir, binā‘en ‘aleyh kelime-i ‘Arabiyyedir denildi. Şeytânın bununla tesmiyesi racīm ve la‘în olmakla rahmet-i ilāhiyyeden ye’sine binā‘endir. Lâkin esahh ve akvā olan kavl, lafz-ı “إِبْلِيسَ” ism-i A‘cemî olup kelime-i ‘Arabiyye olmaması kavlidir, gayr-ı munsarîf olması da delîl-i kâfidir.

• [ibtelā] إِبْتَلَى

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ﴾⁶¹ أَيْ اخْتَبَرَ وَامْتَحَنَ

Ya’nî “İbrāhîm ‘aleyhi’s-selāmı rabbisi turuk-i tâ‘atte ‘ibâdet ettiği a‘mâl ile ihtibâr ve imtihân ettikte” demek olur. “إِبْتَلَى” tecribe ve imtihân ve ihtibâr ya’nî sinamak ma‘nāsına “بَلَى” dan “ifti‘âl” dir.

Fâide: Âyet-i kerîmede vâki‘ “كَلِمَاتٍ” tan murâd şu on haslettir ki bunlardan beşi başta-
dır: Saçları tarayıp fark-ı serde iki cânibe ayırmak, bıyıkları kesmek, misvāk ile dişleri temizlemek, mazmaza ya’nî su ile [21] gargara etmek, istinşāk ya’nî dâhil-i enfi su ile tenkiye etmek. Beşi de sâir-i bedendedir ki hıtân, mahall-i mestürdaki mâni‘-i tahâret tüyleri tırâş, istincâ, tırnak kesmek, koltukta olan tüyleri yolmaktır denildi. “فَأَتَمَّهُنَّ” Ya’nî “Bu mükellef olduğu a‘mâlî icrâ ile kelimât-ı mezbûrenin hükmünü itmâm eyledi”. İntehâ.

Asl-ı “إِبْتِلَاءٌ” meşakkatli bir emr ile bir kimseyi mükellef etmektir. Ve “إِحْتِبَارٌ”, “إِبْتِلَاءٌ”, “إِحْتِبَارٌ”, “إِبْتِلَاءٌ” halk tarafından olursa bilmediği bir şey’in zuhûru içindir, Cenâb-ı Hak tarafından ise ezelen ‘ilminde sâbit olan şey’in izhâr ve ibrâzı içindir. Vallâhu a‘lemu bi-hakîkati kelâmihi.

• [ib‘as] إِبْعَثْ

• ﴿إِذْقَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ إِبْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾⁶² أَيْ أَقِمْ لَنَا مَلِكًا

“Bize bir pâdişâh nasb et” demek olur. İbn ‘Abbās radiyallâhu ‘anhumâdan “إِبْعَثْ لَنَا مَلِكًا” tefsîri de rivâyet olunmuştur. Beynehümâda fark vardır, evvelki tefsîre göre melik nasbını katıyyen nebîye tefvîz, ikincide evlâ ve ahrâ olanı istifsârdır. Vallâhu a‘lemu bi-murâdihi. Bu lafzın tahkîki Bâbu'l-Bâ’da “بَعَثْنَاهُمْ” kelimesinde mufassalen mezkûrdur.

• [ibtigā'e] إِبْتِغَاءُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ﴾⁶³ أَيْ طَلَبَ رِضَاءِ اللَّهِ

17/61; el-Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116.

61 “Bir zaman Rabbi İbrâhim’i birtakım emirlerle sınamış, İbrâhim onların hepsini yerine getirmişti” el-Bakara, 2/124.

62 “Hani, peygamberlerinden birine, “Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım” demişlerdi.” el-Bakara, 2/246.

63 “Zaten siz ancak Allah’ın rızasını kazanmak için harcarsınız.” el-Bakara, 2/272.

Bu kelime aslen “طَلَبَ” ma'nāsına olan zamm-ı bā ve meddle “بَعَاءٌ”dandır. İkinci bāb'dan “بَعَى يَبْعِي بَعًى وَبَعَايَةً بَعَايَةً” , “طَلَبَ طَلَبًا” demektir. Bu lafz ebvāb-ı muhtelifeden mücāveze-i hadd, ifrāt, zulm, i'tidā ve ma'anī-i sāirede de isti'māl olunmuştur ki mahallerinde mezkûrdur. Bābu'l-Bā'da “بَاعَ” ve “بَعَى” ve ahavātına nazar oluna. [22]

FASLU'L-HEMZE MA'A'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE: “أَت”

• أَتَرَفْنَاهُمْ [etrafnāhum]

• ﴿وَأَتَرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾⁶⁴ أَي نَعْمَنَاهُمْ

“Biz onları bu dünyā hayātında ni'metlendirdik”; mülkte ibkā ettik demek olur. Sükūn-ı rā ile “عُرْفَةٌ” vezninde “تُرْفَةٌ” ni'met ve huzūr ve refāhiyet ma'nāsınadır. Bir kimse tena'um ettiği vakte bāb-ı rābī'den “تَرَفَ الرَّجُلُ تَرَفًا” denir. Ve “if'āl”den “إِثْرًا” ve “tef'īl”den “تَثْرِيفٌ” ni'met ve refāhın kesret ve vefreti sāhibini bagy ve dalāla düşürmek ve “إِسْتِفْعَالٌ”den “إِسْتِثْرَافٌ” kesret-i ni'met sebebiyle tугyān ma'nalarına da gelir.

Rāğīb *Mufredāt*'ta “تَرَفٌ” lafzını “تُرْفَةٌ” māddeşi zikrinde beyān etmiş ve sebab-i cem'in-de sükūt etmiş. Diğer lügatlerde de buna dāir bir şey'e tesādūf edilmemiştir.

• أَتْرَابٌ [etrābun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطُّرُفِ أَتْرَابٌ﴾⁶⁵ أَي أَفْرَانُ أَسْنَانٍ

“Sinnde ya'nī yaşıda akrān” demek olur. Bu lafz cem'dir, vāhidi kesr-i tā ile “تَرَبٌ” dir ki yaşıda müsāwī demektir, lezzet ma'nāsına da gelir.

Kavluhu ta'ālā: ⁶⁶ ﴿فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرُبًا أَتْرَابًا﴾ ve ⁶⁷ ﴿وَكُؤَاعِبٌ أَتْرَابًا﴾ hep birdir.

• أَتَوَكَّأٌ [etevekke'u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَ أَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَ لِي فِيهَا مَارَبٌ أُخْرَى﴾⁶⁸ أَي أَعْتَمِدُ عَلَيْهَا

“Ona dayanırım” demek olur. “وَكَيْ” lafzından “tefa'ul”dür ki “إِغْتِمَادٌ” dayanmak ma'nāsınadır, “ifti'āl”den, “إِتْكَاءٌ” da ma'nā-yı mezkûrda isti'māl olunur. “تَوَكَّأُ عَلَى عَصَاهُ” ve “إِتْكَأُ عَلَى عَصَاهُ” birdir.

Ḳur'ān-ı kerīm'de her ikisi de vākı'dırlar. Ve “إِغْتِمَادٌ”dan ahz ile ma'anī-i sāirede de is-

64 “Bizim dünyā hayatında kendilerine bol bol nimet verdiğimiz (ileri gelenler şöyle dediler).” el-Mü'minūn, 23/33.

65 “Yanlarında gözlerini kendilerinden ayırmayan yaşıt eşler vardır.” Sād, 38/52.

66 “Onları hep bir yaşta eşlerini çok seven gösterişli bakireler yaptık.” el-Vāk'ra, 56/37.

67 “Kendileriyle bir yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar vardır.” en-Nebe', 78/33.

68 “Mūsā dedi ki: “O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.” Tāhā, 20/18.

ti'māl olunmuştur. Ve itimād ve mekân-ı itimād ma'nāsına olan “تَكْنِيَّة” lafzı bundandır, “tā”, “vāv”dan [23] mablūbdur. Bābu'l-Mīm'de “مَتَّكَأ” kelimesine nazar buyurula.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أ،ت”

• أَتَرَفُوا [utrifū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاتَّبِعِ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أَتَرَفُوا فِيهِ﴾⁶⁹ أَيِ نَعْمُوا

“Şol kimseler ki fesād ve irtikāb-ı zenble zālīm oldular, kendinde ni'metlendirildikleri şey'e tābi' oldular” demek olur. Bu lafz ānifü'l-beyān “أَتَرَفْنَا هُمْ” kelimesinde beyān olundu. Ve mef'ul sīgasıyla “مُتَرَفٌ” başı boş terk olunmuş behīme gibi dilediğini yapan kimseye denir. Bābu'l-Mīm'de “مُتَرَفُوهَا” kelimesine de nazar oluna.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “إ،ت”

• إِتَّسَقَ [itteseḳa]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ﴾⁷⁰ أَيِ اجْتَمَعَ وَتَمَّ وَكَمَلَ نُورُهُ

“الِّلِّيَالِي الْبَيْضُ” tesmiye olunan, mehtāblı gecelerde kurs-ı kamerin en ziyāde münevver olduğu vakte “إِتَّسَقَ الْقَمَرُ” denir, āyet-i kerīmede o zamānında kamere kasem buyuruluyor. Ve “إِتَّسَقَ” ile tefsir olundu. Bu takdīrce “إِسْتَوَى”, “إِسْتَوَى” ile tefsir olundu. Bu takdīrce “بَلَغَ حَدَّ الْكَمَالِ”, “إِسْتَوَى” ile tefsir olundu. Bu kelime müteferrikin cem'i ma'nāsına olan “وَسَقَى” lafzından “ifti'āl”dir. Aslı “إِوْتَسَقَ” olup vāv, tā'ya kalb ve tā-i sāniyede idgām olunmakla “إِتَّسَقَ” olmuştur.

FASLU'L-HEMZE MA'A'Ş-Ş_Ā'İ'L-MUSELLESE: “أ،ث”

• أَثَاثًا [eṣāṣen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا لِلْحَيَاتِ﴾⁷¹ أَيِ مَتَاعًا لِبُيُوتِكُمْ

Ya'nī seccāde ve kalīçe ve eksiye gibi ev eşyası demek olur. “أَثَاثٌ” cem'dir, vāhidi hā ile “أَثَاثَةٌ”dir, ancak metā'-ı keşīrde isti'māl olunur. Bu kelime aslen feth-i hemze ve teşdīd-i şā-i müsellese ile [24] “كَثُرَ وَتَكَثَّفَ” ma'nāsına olan “أَثٌ” kelimesindendir ki “Çoğaldı ve sıkıştı” demektir. Binā'en 'aleyh metā'-ı beyt kesret ve keşāfet hāsıl ettiğinde “أَثَاثٌ” denir, kalīline “مَتَاعٌ” denir. Ve “أَثَاثٌ” kelimesi “مَتَاعٌ” gibi vāhidi olmayan lafz-ı cem'dir

69 “Zulmedenler ise içinde şımartıldıkları refahın ardına düştüler.” Hūd, 11/116.

70 “Dolunay hâlindeki aya andolsun.” el-İnşikāk, 84/18.

71 “Onların yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi.” en-Nahl, 16/80.

de denilmiş. Ve ⁷² ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَانًا وَرَعْيًا﴾ kavlı-i kerîminde de tefsîr böyledir. “أَثَانًا”, “مَتَاعًا وَمَالًا” ve “رَثِيئًا” “مَنْظَرًا وَصُورَةً” demektir.

• أَنَا [eṣāmen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يُفْعَلْ ذَلِكَ يَلَقْ أَثَامًا﴾ ⁷³ أَيُّ عُقُوبَةٍ

“إِثْمٌ” ma‘nāsına “إِثْمٌ” ile “إِثْمٌ” ma‘nāsına da gelir.

Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta “إِثْمٌ” ve “أَثَامٌ” sevāb ve hayrâtta ibtā’ ve ihmāl ve te’hîr eden ef‘āle ism olmuştur demiş. ‘Ukūbet ve ‘azābı mücib olmakla ‘ukūbetle ve *Mufredāt*-ı Rāğıb’da ‘azābla tefsîr olunmuş. Ātîde “إِثْمٌ” ve Bābu’t-Tāi’l-Müsennāt’ta “تَأْثِيمٌ” kelimelerine de nazar buyurula.

• أَنَاوَا [eṣārū]

• ﴿وَأَنَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا﴾ ⁷⁴ أَيُّ حَرْثُوهَا وَقَلْبُوهَا

Zirā‘at için arzı sürmek ve kabartmak ma‘nāsına “Ektiler, sürdüler” demek olur. Bu kelime “نَوَّرَ” lafzındandır ki bi-ma‘nā intişārdır. “قَالَ” bābından “نَارَ الْغُبَارِ وَالسَّحَابِ نَوَّرًا” denir, “Toz ve bulut kabardı, intişār etti” demek olur, lākin “إِنْتِشَارٌ” mutlaktır, “نَوَّرَ” sāti‘an intişāra denir ki yukarıya doğru intişār, dağılmaktır. Biz bundan “Toz kabardı, kalktı, koptu” ta‘bîr ederiz. Āyet-i kerîmedeki “أَنَارُوا” bundan “if‘āl”dır ki hemze ile müte‘addî olmuştur. “[25] أَنَارُوا الْأَرْضَ أَوْ الْغُبَارَ إِثَارَةً” denir. Toprağı sürdüğü için masdar bi-ma‘nā “fā‘il” olarak öküze “تَأْثِيرٌ” ma‘nāsına “نَوَّرَ” denildi. Bābu’t-Tā’da “نَوَّرَ” kelimesine de nazar oluna.

• أَنَالِ [eṣlin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاعْرُضُوا فَاذْهَبْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِنِ أَكْلِ خَمْطٍ وَ أَثَلِ وَشْيٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾ ⁷⁵ أَيُّ شَجَرٍ لَا ثَمَرَ لَهُ

İlgın ağacına benzer bir ağaçtır, ancak bu ılgından büyüktür; eşcār-ı gayr-ı müsmireden ya‘nî yabanî ağaç demek olur.

72 “Biz onlardan önce, mal-mülk ve görünümü daha güzel olan nice nesilleri helak ettik.” Meryem, 19/74.

73 “Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.” el-Furkân, 25/68.

74 “Yeryüzünü sürüp işlemişler ve orayı kendilerinin imar ettiğinden daha çok imar etmişlerdi.” er-Rûm, 30/9.

75 “Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik.” Sebe’, 34/16.

• أَنْزَرَهُ وَقَرِئَ أَثَرُهُ [eṣāratin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَوْ أَثَارَهُ مِنْ عِلْمٍ﴾⁷⁶ أَيُّ بَقِيَّةٍ مِنْ عِلْمٍ

Yāhūd evvelinden mervī bakiyye-i ‘ilmden bir şey demek olur. Bu kelime “أَنْزَرَهُ” dendir. Ma‘ānī-i ‘adīdede müsta‘meldir. “قَتَلَ” bābından “أَثَرُ الْحَدِيثِ أَثَرًا” demektir. Ve “نَقْلُهُ” demektir. Ve “مَنْقُولٌ”, “دَعَاءٌ مَأْثُورٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” ve “حَدِيثٌ مَأْثُورٌ” demektir. Ve kezā fethateynle “أَثَرُ الدَّارِ” evin bakiyyesi ki vücūduna delālet eder. Ve Türkçe iz ta‘bīr ettiğimiz ayak yerine de “أَثَرٌ” denir. Rivāyet ma‘nāsına da gelir, “نَقْلٌ” gibi. Ve rivāyet olunan ve yazılan şeylere ve yazılmış kalmışlara denir. “أَثَارَةٌ” ve “أَثَرٌ” de birdir. Ve sāir müştakkāt-ı mutasarrafātı daha dīger ma‘nālarda da isti‘māl olunur.

• أَنْحَنُوهُمْ [eṣḥantumūhum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا أَنْحَنُوهُمْ فَشَدُّوا الْوُثَاقَ﴾⁷⁷ أَيُّ أَكْثَرْتُمْ الْقَتْلَ فِيهِمْ وَأَغْلَظْتُمْ

“Onlarda ya‘nī aralarında katli teksīr ve onlara bu husūsta gılzat ve şiddet ettiğiniz vakte” demektir ki düşman üzerinde kahr ve galebenin tahakkuku murād olunur. “نَحْنُ” lafzındandır, bāb-ı hāmisten “نَحْنُ يَنْحُنْ نَحْنًا وَتُحُونَهُ فَهُوَ نُحَيْنٌ” denir, kesīf, şedīd ve galīz ya‘nī katı demektir. “İf‘āl”den “إِنْحَانٌ”, iğlāz demek olup darb, katl, istiḥfāf [26] mahallerinde iksār ve teşdīd ma‘nalarına isti‘āre olundu. Ve “أَنْحَنُوهُ” “أَوْهَنُوهُ بِالْجِرَاحَةِ”, “أَنْحَنُوهُ” demek ya‘nī “Onu yaralayıp kuvvetten düşürdüm ve hareketten iskātla za‘īf bıraktım” demek olur.

• أَنَابَهُمْ [eṣābehumu]

• ﴿فَأَنَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا﴾⁷⁸ أَيُّ جَارَاهُمْ اللَّهُ

Bu kelime cezā ve ıvaz ma‘nāsına olan “نَوَابٌ” māddesinden “if‘āl”dir. “نَوَابٌ” da “نَوْبٌ” dendir ki bir şeyin hālet-i ulāsına rücū‘udur. Bundan ahz ile cezā-yı a‘mālinden insāna rücū‘ eden şey’e “نَوَابٌ” denildi. Hayrda ve şerrde isti‘māl olunur, ancak hayrda isti‘mālī ekser ve müte‘āreftir. “نَوَابٌ” mukābili “عِقَابٌ”dır. Ve “نَوَابٌ” kelimesinin Ḳur‘ān-ı kerīm’de hayr ve şerrde isti‘mālī vākī’dir. Fusūlünde beyān olunur. “قَالَ” bābından “أَنَابَهُ يُنِيبُهُ إِنَابَةٌ فَهُوَ مُنِيبٌ وَذَلِكَ مُنَابٌ” denir. Hemze ile ta‘addī eder: “نَابَ يَنْوِبُ نَوْبًا وَنَوْبَانًا” denir, tecziye ma‘nāsındır.

• أَنْقَالَهَا [eṣḳālehā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَنْقَالَهَا﴾⁷⁹ أَيُّ دَفَنْتَهَا وَكُنُوزَهَا أَوِ الْأَمْوَاتِ

76 “Yahut bir bilgi kırıntısı” el-Ahkāf, 46/4.

77 “Nihayet onları çökertip etkisiz hāle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın).” Muhammed, 47/4.

78 “Dedikleri bu söze karşılık Allah onlara, devamlı kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri mükāfat olarak verdi.” el-Māide, 5/85.

79 “Yeryüzü içindekileri dışarıya çıkarıp attığı zaman” ez-Zilzāl, 99/2.

[“اِنَّا قُلْتُمْ” kelimesinin cem’idir. “قُلْتُ” ağırlık, yük ma’nāsınadır.

Defāin, künūz, emvāt, arzın zahrında olsun batnında olsun arz için “قُلْتُ” dir, binā’en aleyh “اِنَّا قُلْتُمْ” defāin, künūz, emvātla tefsīr olundu. Bu “قُلْتُ” kelimesinin tahkiki Bābu’s-Şā’da “قُلْتُ” kelimesinde görülür.

MEKSÜRETU’L-HEMZE: “اِثْ”

• [issākaltum] اِنَّا قُلْتُمْ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ائْتَا قُلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ﴾⁸⁰ أَيُّ تَنَاقُلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ

Ya’nī “Arza, meskene meyl ile ağırlaşıp cihāddan geri kaldınız.” [27] Bu kelimenin aslı “tefā’ul” olup bi’l-idgām tagayyür etmiştir. Keyfiyyeti ātiyen “اِذَارَاتُمْ” kelimesi şerhinde mezkûrdur, mürāca’at oluna.

• [işmun] اِثْمٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾⁸¹ أَيُّ ذَنْبٍ كَبِيرٌ

Ya’nī “Hamr ile kumārda büyük günāh” vardır. “اِثْمٌ”, zenb, günāh ma’nāsınadır. “عِلْمٌ” bābından “اِثْمٌ يَأْتُمُ اِثْمًا فَهُوَ اِثْمٌ وَائْتِمٌ وَاثْمٌ” denir, “اِذْنٌ” demektir. “اِثْمٌ” bundan ism de olur. Ve “جَعَلَهُ اِثْمًا كَذَا يَجْعَلُهُ اِثْمًا”, “اِثْمُهُ يَأْتُمُهُ، يَأْتُمُهُ”, “بَابِلَارِندَانِ مِثْمَعَادِدِ” olur. “قَتْلٌ” ve “صَرْبٌ” demektir ki “Onu günahkār etti ve eder.” El sine-i nāsta günāha sokmak ta’bīr olunur. Ve “تَفِيلٌ” den “تَأْتِيْمٌ” de “اِثْمٌ” demektir. “اِثْمٌ اِثْمًا يَتَنَازَعُونَ”⁸² أَيُّ اِثْمٌ اِثْمًا بُنَا دَاİRِ بَا’زِی فَهَآئِدِ اِنْفِی’l-beyān “اِثْمًا” kelimesinde ve Bābu’t-Tā’da “تَأْتِيْمٌ” kelimesinde mezkûrdur.

FASLU’L-HEMZE MA’A’L-CĪM: “اَجْ”

• [ecli] اَجَلٌ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَنْ اَجَلَ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾⁸³ أَيُّ مِنْ جِنَايَةِ ذَلِكَ

Ya’nī şunun, Kābīl’in cināyetinden ötürü yāhūd “مَنْ اَجَلَ الْجِنَايَةِ” takdīrinde olarak şü cināyetten ötürü demektir. Lākin Mufredāt’ta Rāğıb ma’nā-yı ahīri hemzenin kesriyle “مَنْ اَجَلَ ذَلِكَ” kırāatine tahsīs etmiş ve meddle “جَرَاءُ ذَلِكَ” ve kasr ile “مَنْ جَرَا ذَلِكَ” ve

80 “Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız.” et-Tevbe, 9/38.

81 “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır.” el-Bakara, 2/219.

82 “Orada, (içilince) boş söz söyletmeyen, günah işletmeyen dolu bir kadehi elden ele dolaştırırlar.” et-Tür, 52/23.

83 “Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitapta) şunu yazdık” el-Māide, 5/32.

tahfifle “جَرَا” da denir ki “مِنْ جَرَاكَ” kavlindendir. Bu takdīre göre “مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ” “مِنْ أَجْلِ” ile tefsīr olunur ki şu sebebdan için demek olur. Ebū Bekr-i Sicistānī “مِنْ أَجْلِ” cümle-i kerīmesini tefsīrde [28] tefsīrini takdīm etmesinden tercīh münfehim oluyor. Vechi budur ki bu kelime aslen bir kimse hakkında yā nefesine yā bir ‘uzvuna yā mālına bir zarar īrās etmekle cināyet irtikāb etmek yāhūd bir ma‘śūm ‘aleyhinde bunu iddi‘ā etmeğe mevzū‘ olup sonradan mutlakan cināyette kullanıldı. Ve “مِنْ” “مِنْ سَبَبِ ذَلِكَ” zeyl etmesi kelime-i mezkūrenin ahīren mutlakan ‘illet mevki‘inde “مِنْ سَبَبِ ذَلِكَ” ma‘nāsında şüyū‘una mebnīdir. Vallāhu a‘lemu.

• أَجْلِبُ [eclib]

• ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾⁸⁴ أَنِي أَجْمَعُ عَلَيْهِمْ

“Onlar üzerine topla, cem‘ eyle” demek olur. “جَلِبُ” lafzından “if‘āl”dir. “أَجْلِبُ” de bundan emr-i hāzırdır. “جَلِبُ” aslen bir şey’i sevk ma‘nāsına mevzū‘dur. Binā‘en ‘aleyh sebk ve sür‘at için hayvānın ardından haykırmak, seslemek Türkçede haydamağa denir. Ve cezb ve taleb ma‘nalarına da isti‘māl olunur, hāssaten “if‘āl”, “أَجْلِبْتُ عَلَيْهِ” “Onun üzerine kahr ile haykırdım” demek olur. Bu takdīrce ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ﴾ kavlı-i kerīmi tehdīd ve tahvīf ve ta‘zīb et demek olur ki ﴿بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾ şibh-i cümleleri de bu ma‘nāyı te‘yīd eder, ya‘nī süvārī ve piyādenle bi’l-cümle cünūd ve olanca kuvvetinle demek olur.

• أَجَاءَهَا [ecāehā]

• ﴿فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ﴾⁸⁵ أَنِي جَاءَ بِهَا

Ya‘nī “Hazret-i Meryem ‘aleyhe’s-selāmi getirdi” demektir. Ve “أَلْجَأَهَا” dahi denir ki “Onu hurmā ağacına gelmeğe muztarr etti veyāhūd onu hurmā ağacına isnād etti” demek olur. Bu kelime “مَجِيءٌ”den “if‘āl”dir, çünkü “جَاءَ” bi-nefsihi fīl-i lāzım olup yā harf-i cerr ile yāhūd hemze ile ta‘addī eder. “مَخَاضٌ” veca‘-ı vilādetdir. [29]

• الْأَجْدَاثُ [el-ecdāši]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ﴾⁸⁶ أَنِي مِنَ الْقُبُورِ

Kabr demek olan “جَدَثٌ”in cem‘idir, s̄ā-i müsellese yerine “fā” ile “جَدَفٌ” dahi denir, lafzen ve ma‘nen müttehiddirler.

84 “Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü.” el-İsrā, 17/64.

85 “Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti.” Meryem, 19/23.

86 “Sūra üfürülür. Bir de bakarsın kabirlerden çıkmış Rablerine doğru akın akın gitmektedirler.” Yāsīn, 36/51.

• أَجْرُمُوا وَ أَجْرَمْنَا [ecramū]

• ﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ﴾⁸⁷

• ﴿قُلْ لَا تَسْأَلُونَنَا عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا نُسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾⁸⁸

Hemze-i meksürede “إِجْرَامِي” kelimesi tahkîkinde mezkûrdur, mahall-i mezkûra nazar oluna.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أُجْ”

• أُجُورُهُنَّ [ucūrahunne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاتَّوَهُنَّ أُجُورُهُنَّ﴾⁸⁹ أَيُّ مُهُورُهُنَّ

“أُجْرَ” kināyeten mehr-i mer'e ma'nāsına isti'māl olunmuştur. Ve Qur'ân-ı kerîm'de nisā-ya izāfe olunan “أُجْرَ” kelimesi cümleten mehr ma'nāsınadır. Aslen lafz-ı mezkûr müzd ve kirā ma'nāsına olup dünyevî ve uhrevî 'āmile 'āid sevāb-ı 'amel ma'nāsına da isti'māl olunur. Ve zamm-ı hemze ile “أُجْرَةَ” sevāb-ı dünyā ve 'amel-i ecīre bedel verilen şey'e itlāk olundu. Kirāya da denir.

• أُجَاجٌ [ucācun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا﴾⁹⁰ أَيُّ شَدِيدِ الْمُلُوحَةِ مَرُّ

“Ziyāde tuzlu, acı ya'nî su. “Rāğıb Mufredāt'ta “أُجْ” māddesinde zikr etmiş ve شَدِيدٌ “أَحْيِجُ النَّارِ” kavlindendir demiş ki ‘alev ve Türkçe yalın denir. Ve “يَأْجُوجُ، مَأْجُوجُ” de bundandır, güyā kavm-i merkûm iş'âl edilmiş ve yalınlanmış āteşe ve miyāh-ı mütemevviceye teşbîh edilmiştir demiş.

• أُجْشَتْ [uctuşşet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِثْلُ كَلِمَةِ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾⁹¹ أَيُّ اسْتَوْصِلَتْ

“İsti'sāl olunan kökünden koparılan şecere-i habîse gibi” demektir. Cîm'in fethi ve mü-

87 “Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir.” el-En'âm, 6/124; er-Rûm, 30/29; el-Mutaffifîn, 83/29.

88 “De ki: “Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu tutulmazsınız. Sizin işlediklerinizden de biz sorumlu tutulmayız.” Sebe', 34/25.

89 “Kendilerine mehirlerini verin.” en-Nisâ, 4/24; et-Talāk, 65/6. Ayrıca bkz. en-Nisâ, 4/25; el-Māide, 5/5; el-Ahzāb, 33/50; el-Mümtehine, 60/10.

90 “O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.” el-Furkân, 25/53.

91 “Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir.” İbrâhîm, 14/26.

sellesinin [30] teşdidiyle “جَتْ” lafzındandır. “قَتَلَ” bābından “جَنَّتُهُ فَانْجَتْ” denir ki onu kökünden kopardım o da koptu demek olur. “أُجِنْتُ”, “ifti‘āl”den mazī-i mechûl mü‘en-nestir. Bu kelime-i kerîme “أُقْتِلْتُ جُنَّتُهُ” ‘ibâretiyle de tefsîr olunmuştur. “جُنَّة” lafzı da bundandır. Bir şey’in yerden mürtefi‘ karaltısına şahsına denir. *Mişbâh*’ta diyor ki insân için “جُنَّة” oturur olduğu yâhûd yattığı vakte denir, dikildiği vakte “طَلَل” denir. “شَخْصٌ” ‘ammdır. Vallâhu a‘lemu.

• اُجْنَبِي [ucnubnī]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَذَقَالِ إِبْرَاهِيمَ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ﴾⁹² أَنِّي بَعْدَنِي وَبَنِيَّ

Beni ve evlādımı putlara ‘ibâdet etmekten uzak eyle demek olur. “أُجْنَبِي” ve “جَنْبِي” birdir. Bu kelime “جَنْبٌ” lafzındandır ki koltuk altından boş böğüre kadar olan mahallin ismidir. Bundan yan ve taraf ve nâhiye ve sâir ma‘nâya nakl olunmuştur. “müfā‘alet”ten “مُجَانِبَةٌ”, “مُبَاعَدَةٌ”, ma‘nâsınadır. Ve “ifti‘āl”den “إِجْتِنَابٌ” da “تَبَاعُدٌ” ve çekinmek ma‘nâsına isti‘mâl olunur. Ve “جَانِبٌ” taraf ve nâhiyedir. Mecmû‘u da “جَنْبٌ”den me’hûzdur.

• أُجِلْتُ [uccilet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَوْمَ أُجِلْتُ﴾⁹³ أُخِرْتُ

“Te’hîr olundu.” “تَأْجِيلٌ”, te’hîrdir. Va‘de ve mehl ve müddet ma‘nâlarına mevzû “أَجَلٌ” lafzından “tef‘îl”dir, te’hîr ma‘nâsı “إِلَى أَجَلٍ” mülâhazasına mebnîdir.

MEKSÛRETU'L-HEMZE: “إِجْ”

• اِجْتَرَحُوا [icterahū]

• ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾⁹⁴

Bābu'l-Cīm’de “الْجَوَارِحُ” kelimesine nazar buyurula.

• إِجْرَامِي [icrāmī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ إِنْ أَفْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي﴾⁹⁵ أَنِّي إِثْمِي

“Benim günâhım” demektir. [31] Bu kelime “أَجْرَمْتُ إِجْرَامًا” kavlinde görüldüğü üzere

92 “Hani İbrahim demişti ki: “Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.” İbrāhīm, 14/35.

93 “(Bu) hangi güne ertelenmiştir?” el-Mürselât, 77/12.

94 “Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!” el-Câsiye, 45/21.

95 “De ki: “Eğer onu uydurmuşsam, suçum bana aittir.” Hūd, 11/35.

masdardır ki feth-i cīm ve sükūn-ı rā ile “جَزَمَ”den “ifāl”dir, aslen ağaçtan meyve kesmek ma'nāsınadır. “صَرَبَ” bābından “جَزَمَ الرَّجُلُ جَزْمًا فَهُوَ جَارِمٌ وَقَوْمٌ جِرَامٌ وَتَمَرٌ جَرِيمٌ” denir. Ve zamm-ı cīm ile “جَزَامَةٌ” hurmānının redī kısmına denir. Ve “ifāl”den “أَجْرَمَ”, “صَارَ ذَا جَرِمٍ” demek olup sonra her bir iktisāb-ı mekrūha isti'āre olundu ki gerek kavlen gerek fi'len irtikāb-ı ism ü zenbden 'ibārettir.

• [ictebāhu] اجْتِبَاهُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاجْتَبِيَهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾⁹⁶ أَيِ اضْطَفَاهُ

Bābu'l-Yā'da “يَجْتَبِي” kelimesine nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MA'A'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE: “أ،ح”

• [aḥasse] أَحَسَّ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾⁹⁷ أَيِ عِلْمٍ وَ وَجَدَ

“Vaktā ki 'Īsā 'aleyhi's-selām onlardan küfrü hiss eyledi, ya'nī vicdānıyla bildi ve idrāk eyledi” demek olur. Bunda şu ma'nâyı ifhām vardır ki gūyā küfr onlardan o mertebede zuhūr etti ki fehmi şöyle dursun kuvve-i hissiyyeye de aşikār oldu. Āsār-ı küfrün kemāl-i zuhūrundan 'ibarettir. “حَسَّ”dendir. Ve “حَسَّ” de duygudur. Bu lafzın tahkīki Bābu't-Tā'da “تَحْسُونَهُمْ” kelimesi bahsinde görülür, oraya mürāca'at oluna.

• [aḥṣanne] أَحْصَنَّ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا أَحْصَيْتَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفٌ مِمَّا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ﴾⁹⁸

Feth-i hemze ile kırā'ate göre “تَرَوُّجُنَ” ve zamm-ı hemze ile kırā'ate göre “رُؤُجُنَ” ile tefsir olunmuştur ki evvelki te'eħhül ettikleri vakte; ikinci te'eħhül ettirildikleri vakte 'ibāretiyle tercüme olunur. Bu kelime kal'a ve mümteni'u'd-duhül mahall-i müstahkem ma'nāsına olan “حَصْنٌ” lafzındandır. Sonra her bir tahazzün ve tahaffuz mevki'inde bi't-tecevvüz kullanıldı. “إِمْرَأَةٌ مُحْصَنٌ” denir fā'il sīgasıyla ve “[32] إِمْرَأَةٌ مُحْصَنٌ” denir sīga-i mef'ul ile, zīrā “إِحْصَانٌ” iki vechle tasavvur olunur, yā 'iffet ve şeref ve hürriyyet muktezāsı olarak taharrüz ve tahassun ve tahaffuzdur ki mer'enin nefsindendir, bu i'tibār ile fā'il sīgasıyla “مُحْصِنٌ” denir yāhūd mer'enin zevcinden zevceynin onu “إِحْصَانٌ” ile takayyüdünden olan tahassun ve tahaffuz ve taharrüzdür ki mer'enin gayrından müteħassıldır. Bu i'tibār ile mef'ul sīgasıyla “مُحْصَنٌ” denir ki zevci onu “إِحْصَانٌ” etmiştir.

96 “(Fakat böyle olmadı.) Rabbi onu (peygamber olarak) seçti ve salih kimselerden kıldı.” el-Kalem, 68/50.

97 “İsa onların inkārlarını sezince, “Allah yolunda yardımcılarım kim?” dedi.” Āl-i 'İmrān, 3/52.

98 “Evlendikten sonra bir fuhuş yapırlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır.” en-Nisā, 4/25.

ta'meldir, kelām, kavı, söz ma'nāsına gelir. Ve 'inde ehli's-şer' kelām-ı Resūlullāh'a 'alem olmuştur.

• الأخزاب [el-aḥzābi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَخْزَابِ مِثْلَ دَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَ ثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ﴾¹⁰³ أَيُّ حِزْبٍ بَعْدَ حِزْبِ

Bu “مِثْلَ دَابِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَ ثَمُودَ وَالَّذِينَ”lerden murād hangileri olduğu siyākındaki “تَحَزَّبَ الْقَوْمُ”¹⁰⁴ denir. Ve gerek hayr ve gerek şerr üzerine te-hazzüb edenlere de itlāk olunur, nitekim¹⁰⁵ ﴿فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ﴾¹⁰⁶ ve ﴿كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ﴾¹⁰⁷ mā kāle ta'ālā:

• أَحَبُّتُ [aḥbebtu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَقَالَ إِنِّي أَحَبُّتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي﴾¹⁰⁸ أَيُّ أَرَدْتُ وَرَجَعْتُ حُبَّ الْخَيْلِ

“Ben atların muhabbetini irāde ve ihtiyār ettim, tercīh ettim rabbimin zikrinden” ya'nī atlara meyl ve ragbetle rabbimin zikrinden meşgūl oldum demek olur. “خَيْلٌ” ya'nī at cinsine “خَيْرٌ” tesmiyesi kesret-i menāfi' ü fevāidindendir ki başkasıyla ondan gınā hā-sıl olamaz. Hadīs-i nebevīde¹⁰⁹ “الْخَيْرُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِي الْخَيْلِ” hikmeti vārid olmuştur. “حُبٌّ” kelimesi sevgi ma'nāsına mevzū olmakla berāber irāde, ihtiyār, tercīh ma'nālarına da gelir.”istifāl”den “إِسْتِحْبَابٌ”, “إِسْتِحْسَانٌ” ma'nāsına kullanılır.

• أَحْتَنِكَنَّ [aḥtenikenne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا﴾¹¹⁰ أَيُّ لَأَسْتَأْصِلَنَّ ذُرِّيَّتَهُ

103 “İman etmiş olan adam dedi ki: “Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nūh kavmi, Ād kavmi, Semūd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum.” el-Mü'min, 40/30-31.

104 “Nūh kavmi, Ād kavmi, Semūd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olaylar” el-Mü'min, 40/31.

105 “Şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir.” el-Māide, 5/56.

106 “İyi bilin ki, şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.” el-Mücādele, 58/19.

107 “Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.” el-Mü'minūn, 23/53; er-Rūm, 30/32.

108 “Süleyman, “Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim” dedi.” Sād, 38/32.

109 Buhārī, Menākıb, 28, no: 3643; Muslim, İmāret, 97,98,99.

110 “Yine demişti ki: “Benden üstün tuttuğun kişi bu mu, söyler misin? Andolsun eğer beni kıyamete kadar ertelersen, onun soyunu, pek azı hariç, (azdırarak) kontrolüm altına alacağım.” el-İsrā, 17/62.

“Elbette onun zürriyyetini kökünden koparırım” ya'nī onları bi'l-küllîyye helāk ederim demektir. “İfti'āl”den “إِخْتَنَكَ الْجَرَادُ الزَّرْعَ” denir, “Ekini köküne kadar yedi” demek olur. Çene demek olan “حَنَكٌ”dendir. “أَكَلٌ” ma'nāsına alınıp mübālagaten isti'sāle haml olunmuş. Ve “حَنَكٌ” yuları hayvânın çenesinden dolaştırıp licām gibi sıkıp çekip gitmek ma'nāsınadır [35] dahi denildi, lisānımızda dişindirik denir. Bununla galebe ve istilā'dan kināye olunur. Bu ma'nāya göre ﴿لَاخْتَنَكَ﴾ kelimesi، لَأَغْلِبَنَّ، لَأَسْتَوْلِيَنَّ، لَأَقْوَدَنَّ كَيْفَ شِئْتُ، لَأَسْتَمْلِكَنَّ kelimesi، لَأَسْتَمْلِكَنَّ ibārātıyla tefsir olunur. Bāb-ı evvelde “حَنَكُ الْفَرَسُ يَخْتَنُ حَنَكًا” ve “ifti'āl”den “إِخْتَنَكَ إِيْتَانًا” denir, ma'ānī-i mezkûrdan biri murād edilir.

• الْأَخْقَافِ [el-ahqāfi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَخْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ التُّدُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾¹¹¹ أَيُّ فِي وَادٍ بِالْيَمَنِ فِيهِ مَنَازِلُهُمْ

“Nihāyeti olmayan zamānlar” demek olur. Zamm-ı hā ile “حُفْبٌ”un cem'idir. “حُفْبٌ” seksen senedir. Sīga-i cem'la ityānı her “حُفْبٌ” nihāyetinde “حُفْبٌ”-ı diğeri ona tābi' olarak ilā-mā lā-nihāyete-lehā cehennemde eğlenirler ma'nāsını ifhām içindir. Ve ﴿وَأَذْ قَالَ﴾¹¹² bu ma'nāyadır. Rāğib *Mufredāt*'ta “حُفْبٌ”u “دَهْرٌ” ile tefsir edip “وَالْحَقْبَةُ ثَمَانُونَ عَامًا وَجَمْعُهَا حَقَبٌ” dedikten sonra sahīh olan budur ki “حَقْبَةُ” zamāndan bir müddet-i mübhemedir kavliyle kendi 'indinde müreccah olanı beyān ediyor. Vallāhu a'lemu bi-murādihi min-ke'lāmihī.

• أَخْقَابًا [ahqāben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَبِينُ فِيهَا أَخْقَابًا﴾¹¹² أَيُّ دُحُورًا لَا نِهَآيَةَ لَهَا

“Nihāyeti olmayan zamānlar” demek olur. Zamm-ı hā ile “حُفْبٌ”un cem'idir. “حُفْبٌ” seksen senedir. Sīga-i cem'la ityānı her “حُفْبٌ” nihāyetinde “حُفْبٌ”-ı diğeri ona tābi' olarak ilā-mā lā-nihāyete-lehā cehennemde eğlenirler ma'nāsını ifhām içindir. Ve ﴿وَأَذْ قَالَ﴾¹¹³ bu ma'nāyadır. Rāğib *Mufredāt*'ta “حُفْبٌ”u “دَهْرٌ” ile tefsir edip “وَالْحَقْبَةُ ثَمَانُونَ عَامًا وَجَمْعُهَا حَقَبٌ” dedikten sonra sahīh olan budur ki “حَقْبَةُ” zamāndan bir müddet-i mübhemedir kavliyle kendi 'indinde müreccah olanı beyān ediyor. Vallāhu a'lemu bi-murādihi min-ke'lāmihī.

• أُخْوَى [ahvā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى فَجَعَلَهُ غُثَاءً أُخْوَى﴾¹¹⁴ أَيُّ أَسْوَدَ

Ya'nī “kara” demektir. Bābu'l-Gayn'da “غُثَاءٌ” kelime[sine] nazar oluna. [36]

111 “Kendisinden önce ve sonra uyarıcılar gelip geçmiş olan Ād kavminin kardeşini (Hūd'u) hatırla. Hani Ahkāf'taki kavmini, “Ancak Allah'a ibadet edin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum” diye uyarıyordu.” el-Ahkāf, 46/21.

112 “İçinde çağlar boyu kalacakları (bir dönüş yeridir).” en-Nebe', 78/23.

113 “Hani Mūsā beraberindeki gence şöyle demişti: “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.” el-Kehf, 18/60.

114 “O, yeşil bitki örtüsünü çıkaran, sonra da onları çürüyüp kararmış çerçöpe çevirendir.” el-A'lā, 87/4-5.

• أَحَدٌ [aḥadūn]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾¹¹⁵ أَيُّ وَاحِدٌ لَا ثَانِي لَهُ وَلَا شَرِيكَ لَهُ فِي أُلُوْهِيَّتِهِ

Ya'nī şol ferddir ki onun için bir ikinci mutasavver değildir. Ve ulūhiyyetinde ona şerîk yoktur demek olur. Bu kelime-i celîle mutlakan vasf olarak vâhid-i mutlak olan Zât-ı Hak'tan gayrıda isti'mâl olunamaz. Ve esmâ-i hüsnâ-yı ilâhiyyedendir. Ma'ânîsi bu muhtasara sığmaz. Bir nebzecek şürûh-ı esmâ-i hüsnâda görülebilir. Mahall-i tafsîli kütüb-i hakâyıktır. Lâ-ilâhe illâ hû. Ve istigrāk-ı efrâd-ı münekkerede isti'mâl olunur. Hiçbir kimse demek ifade eder: “مَا جَاءَنِي أَحَدٌ” gibi ki “Bana hiçbir kimse gelmedi” demektir. Ve ¹¹⁶ ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ kavî-i kerîminde ma'nâ-yı ahîr murâddır ki “Onun için hiçbir kimse küfv olmadı” demektir. Ve ¹¹⁷ ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ﴾ kelimât-ı kerîmesinde dahi böyledir. “أَحَدٌ” kelimesinin aslı “وَاحِدٌ”dır, hemze vâv-ı meftûhadan mübdeldir. Emsâli vardır, mahall-i mufassalât kütüb-i lügattır.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أَح”

• أَحْصِرْتُمْ [uḥşirtum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنْ أَحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ﴾¹¹⁹ أَيُّ حَبْسْتُمْ وَمُنْعْتُمْ

“Hastalık ve havf-ı 'adüvv ve sâir mevânî' ve 'alâyıktan bir sebeble seyrden men' ve habs olundunuz ise” demektir. “حَصْرٌ” lafzı men', habs, ihâta, tazyîk ma'nâlarında da vârid olmuştur.

• أَحْصِرُوا [uḥşirū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ﴾¹²⁰ أَيُّ حَبَسُوا أَنْفُسَهُمْ عَلَى الْجِهَادِ وَتَعَلَّمَ الْقُرْآنَ فَمُنِعُوا مِنَ الشَّرْعِ إِلَى الْإِكْتِسَابِ

Ya'nī “Kendi nefslerini cihād ve ta'allüm-i Qur'ân'a hasr eylediler de iktisâba şürû'-dan [37] memnû' ve mahbûs oldular demektir.” Bâbu'l-Hâ'da “حَصِرْتُ” ve “حَصِيرًا” ve “حَصُورًا” kelimelerine nazar buyurula.

115 “De ki: “O, Allah'tır, bir tektir.” el-İhlâs, 112/1.

116 “Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.” el-İhlâs, 112/4.

117 “Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.” el-Kehf, 18/110.

118 “Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz.” el-Fecr, 89/25-26.

119 “Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin.” el-Bakara, 2/196.

120 “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir.” el-Bakara, 2/273.

- **أَخْضَرُوهُمْ** [uḥṣurūhum]
- ﴿فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْضَرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ﴾¹²¹ أَيِ امْنَعُوهُمْ وَاحْبِسُوهُمْ مِنَ التَّصْرِيفِ
- “Onları tasarruftan men^c ve habs ediniz.” Ve “صَبِّقُوا عَلَيْهِمْ” Ya’nī “Onlar üzerinde tazyîk icrâ ediniz” ‘ibâretiyle de tefsîr olundu. Kezâ Bâbu’l-Ḥâ’ya nazar oluna.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “ح،ْ”

- **إِحْسَانًا** [ihṣānen]
- في قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾¹²² أَيُّ بَرًّا
- Yaʿnī “vālideyne itāʿat ve inkıyād ve tīb-i nefisle hizmetlerinde bulunmak.” “بِرٌّ” lafzı aslen hayrda tevessüʿdür. Bu maʿnâda Cenâb-ı Hakk’a nisbet olunur, nitekim “الْبِرُّ” feth-i muvahhade ile esmâ-i hüsnâdandır; ‘abde nisbetinde emr-i hayr ve itāʿat ve inkıyâdda tevessuʿ maʿnâsıdır. “إِحْسَانٌ” dahi iyilik ve güzelliğe tevessuʿ ve ‘alâ-mâ yelzem ve yenbağîde ziyadedir. “فُتِحَ” ın zıddı olan “حُسْنٌ” den “ifʿāl”dir. “أَحْسَنَ يُحْسِنُ إِحْسَانًا فَهُوَ مُحْسِنٌ.” “فَعَلَ الْحَسَنَ.” “İyilik etti” demektir. “إِحْسَانٌ” kelimesi bu âyette ve ﴿وَوَضَّيْنَا الْإِنْسَانَ﴾¹²³ بَوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا kavl-i kerîminde “بِرٌّ” ile tefsîr olunmuş. Sâir mahallerde kendi maʿnâsıyla müfesserdir.

FASLU'L-HEMZE MA^cA'L-ḤĀ'Ī'L-MU^cCEME: “أَخ”

- أَخْرَيْتَهُ [ahzreytehū]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَيْتَهُ﴾¹²⁴ أَيَّ أَهْلِكَتَهُ
- Ve Ebū ‘Amr rahimehullāhu “بَاعَدْتُهُ مِنَ الْخَيْرِ” ibāretiyle tefsīr etmiş ki hayrdan teb‘îd de ihlâktır. Züll ve hevân ma’nāsına olan “حَزْبِي” lafzından “if’āl”dir. “عَلِمَ” bābindan “حَزْبِي بَابُ يَحْرِى” “أَخْرَاهُ يَخْرِى” denir, “ذَلَّ وَهَانَ” [38] demektir. Hemze ile ya‘nī “if’āl” bābindan “يَخْرِىهُ” “يَوْمٌ لَا يَخْرِى اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا” demek olur. “أَهَانَهُ يُهِينُهُ” ve “أَذَلَّهُ يَذُلُّهُ” müte‘addidir ki “يَذُلُّهُ” demektir. Lākin Rāgıb’ın “لَا يَذُلُّ اللَّهُ النَّبِيَّ وَلَا يُهِينُهُ” demektir. Lākin Rāgıb’ın¹²⁵ “مَفْرَدَاتُ”taki beyânının hulâsası bu ki “حَزْبِي” luhûk-ı inkisâr ma’nāsına olmakla “حَزْبِي”

121 “Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin.” et-Tevbe, 9/5.

122 “Anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz (diye).” el-Bakara, 2/83; en-Nisā 4/36; el-En‘ām, 6/151; el-İsrā, 17/23.

123 “Biz insana anne babasına iyi davranmayı emrettik.” el-Ahkāf, 46/15. Ayrıca bkz. el-Ankebūt, 29/8.

124 “Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan onu rezil etmişsindir.” Āl-i Ġmrān, 3/192.

125 “Allah’ın peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde” et-Tahrīm, 66/8.

ettiler. Me'āl bir ise de ta'bīr dīger-gündür. “فَعَدَ” bābından “حَلَدٌ يَحْلُدُ خُلُودًا فَهُوَ خَالِدٌ” denir, “أَبْقَاهُ وَأَدَامَهُ”, “أَخْلَدَهُ اللهُ وَخَلَدَهُ اللهُ” demektir. Ve hemze ve tad'f ile ta'addī eder. “حَلَدٌ” demektir. Ve hemze ve tad'f ile ta'addī eder. “أَخْلَدَهُ اللهُ وَخَلَدَهُ اللهُ” demektir. 129 “يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ” kavlı keriminde de bu ma'nāyadır.

Ve “if'āl”den meyl ve rükūn ma'nāsına da gelir, nitekim ātīde öyledir. Ve fethateyn ile “حَلَدٌ” bāl ve kalb ma'nāsında müsta'mel ismdir. Bābu'l-Hāi'l-Mu'ceme'de “خَالِدُونَ” kelimesine nazar buyurula.

• أَخْبَتُوا [ahbetū]

- الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ¹³⁰ أَيَّ سَكَنُوا وَاطْمَأْنَنُوا وَأَنَابُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ

“Kalbleri rablerine sākin ve ona mutma'inn oldular, gönüllerine ārām hāsıl oldu ve ona rāci' oldular” demek olur. Ve “تَوَاضَعُوا وَخَشَعُوا” ile de tefsīr olundu. Aslen “خَبَتْ” [40] lafzındandır ki arzdan mutma'inn olan mahaldir. Ya'nī etrāfı mürtefī ve kendi münhatt ve vāsi' ve müstevī olan yer demektir. “أَخْبَتِ الرَّجُلُ” denir, vasf-ı mezkūr ile mevsūf arzı kasd etti yāhūd ona nüzūl etti demek olur. “أَضْحَىٰ، أَمْسَى” gibidir. Sonra “إِخْبَاتٌ” mülāyenet ve tevāzu' ve huşū' ma'nālarında isti'māl olundu, nitekim bahsinde olduğumuz āyette vākī'dir. Ve الْمُتَوَاضِعِينَ¹³¹ أَيَّ الْفِتْنَةِ لَهُ قُلُوبُهُمْ¹³² أَيَّ تَلِينَ وَتَخَشَعُ ve وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ¹³³ ile tefsīr olunmuştur.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أُخ”

• أَخْرَأَكُم [uħrākum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَىٰ ﴿إِذْ تُضْعَدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُم﴾¹³³ أَيَّ آخِرِكُمْ
- Kelime-i mezkūrenin te'nīsī “فِي سَافَتِكُمْ وَجَمَاعَتِكُمُ الْآخِرَىٰ” takdīriyledir. “سَافَةٌ” asker in mu'ahharına denir ki “dümdār” ta'bīr edilir. Ve “جُنْتُ فِي آخِرِ النَّاسِ” denildiği gibi “أَخْرَأَهُمْ” da denir, nitekim “فِي أَوَّلِ النَّاسِ وَأَوَّلَاهُمْ” denilir.

• أَخْفِيهَا [uħfihā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَىٰ ﴿إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَىٰ﴾¹³⁴ أَيَّ اسْتُرَهَا وَيُقَالُ أَيَّ أَظْهَرَهَا

129 “O, malının, kendisini ebedileştirdiğini sanır.” el-Hümeze, 104/3.

130 “İman edip, salih ameller işleyen ve Rablerine gönülden bağlananlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” Hūd, 11/23.

131 “Alçak gönüllüleri müjdele!” el-Hacc, 22/34.

132 “Ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye” el-Hacc, 22/54.

133 “Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan daha yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz.” Âl-i İmrān, 3/153.

134 “Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim.” Tāhā, 20/15.

Bu birbirinin zıddı iki güne tefsîr “اِخْفَاءٌ” kelimesinin azdâddan bulunmasına mebnîdir ki örtmek, gizlemek ve izhâr ve âşikâr etmek ma'nâlarına isti'mâl olunmuştur, gerek “أَخْفَيْتُ” ve gerek sülâsî olarak “خَفِيتُ”den muzârîc mütekellim-i vahde ola; “أَخْفَيْهَا”, “أَطْهَرَهَا” demekten başka değildir. Bunda Sicistânî böyle diyor lâkin hilâfını kâil olan da var. Ehl-i lügatın bu bâbda akvâl-i keşiresi vardır ki mufasssalât-ı kütüb-i lügatta görülür. İtnâbdan ictinâben zikri terk olundu. [41]

• الأُخْدُودِ [el-uhdūd]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَتِلْ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ﴾¹³⁵ أَيِ الشَّقِّ فِي الْأَرْضِ

“أُخْدُوْدُ” Arzda olan şakk, hendektir ki müstafıl yaraktır; tabîr ve sunî olur, “خُنْدُقُ” sunî olanıdır. Bu âyette “أُخْدُوْدُ” ile küffârın mü'minîni ta'zîble îmândan rücû'ları için ittihâz ettikleri derûnu âteşle memlû hendektir. “أُخْدُوْدُ” un cem'ı “أَخَادِيْدُ” gelir. “جَدُوْلُ” Ya'nî su harkına da “أُخْدُوْدُ” denir.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “اِخْ”

• اِخْسَؤْوا [ihseʔū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ احْسَبُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾¹³⁶ أَيْ أَبْعَدُوا أَذْلَاءَ فِي النَّارِ

[illegible]

• اِخْتِلَاقٌ [iḥtilāk]

• ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ﴾¹³⁷ أَنِّي كَذِبٌ

Ya'nî “yalan, uydurma şey”dir. Bu kelime bir şey'i bilâ-asl ibdâ^c ve takdîr etmek ma'nâsına olan “خَلَقَ” dandır. “İftî'âl”den “إِخْتِلَاقٌ” da aslı olmayan bir şey'i uydurup söylemek ma'nâsına isti'mâl olundu. Bābu't-Tā'da “تَخْلُقُونَ” ve Hā-i Mu'ceme'de “خَلَقَ” kelimelelerine de nazar oluna. [42]

135 “(Mü’minleri yakmak için) hendek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir.” el-Burûc, 85/4.

136 “Allah, “Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!” der.” el-Mü’minün, 23/108.

137 “Bu ancak bir uydurmadır (dediler).” Sād, 38/7.

• اِخْفِضْ [ihfid]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾¹³⁸ أَيْ أَلِنْ جَانِبَكَ

Onlara olan tarafını ilāne et, ya' nī mülāyemet ve rıfkla tatyīb-i kalblerine tenezzül eyle demekten kināyettir. Bābu'l-Hāi'l-Mu'ceme'de “خَافِضَةُ رَافِعَةٍ” kelimesinde tafsili görülür.

FASLU'L-HEMZE MA^cA'D-DĀLĪ'L-MUHMELE: “أ، آ”

• أَذْلَى [edlā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ﴾¹³⁹ أَي أَرْسَلَ دَلْوَهُ

“Kovasını salıverdi” ya’nī su almak için kuyuya sarkıttı demek olur.

[illegible]

• ادْعِيَاءُكُمْ [ed^ciyāekum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ﴾¹⁴⁰

• ﴿لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجٍ أَدْعَايُهُمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا﴾¹⁴¹ أَيَّ مَنْ تَبَيَّنُوهُ

“Evlâdlık ittihâz ettiğiniz kimseler” demek olur. “أَدْعِيَاءَ” kelimesi “دَعِيَ”nin cemi’dir, dāl’ın fethi ve ‘ayn’ın kesriyle. Lafz-ı mezkûr oğul ittihâz edilen ya‘nî evlâdlık ve bir kimse tarafından bu benim oğlumdur diye iddi‘â edilen kimseye denir. “دُعَاءَ” ve “دَعْوَى” mâddesinden “fa‘l” dir ki bi-ma‘nâ “mef‘ûl”dür.

• وَأَذْبَارَ السُّجُودِ [ve edbāre's-sucūdi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ﴾¹⁴²

• **وَفِي قَوْلِهِ [43] تَعَالَى ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ﴾**¹⁴³ **وَقُرِئَ بِكُسْرِ الِهْمْزَةِ**

138 “Mü'minlere (şefkat) kanadını indir.” el-Hicr, 15/88. Ayrıca bkz. eş-Şu‘arâ, 26/215.

139 “Bir kervan gelmiş sucularını suya göndermişlerdi. Sucu kovasını kuyuya salmıştı.” Yûsuf, 12/19.

140 “Evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır.” el-Ahzāb, 33/4.

141 “Eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın.” el-Ahzāb, 33/37.

142 “Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da onu tespih et.” Kâf, 50/40.

143 “Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O’nu tespih et.” et-Tür, 52/49.

Fethle “أَذْبَرُ إِذْبَارًا” if’āl” bābından masdardır “أَذْبَرُ”ün cem’i ve kesrele “إِذْبَارُ” [Ve] “ذُبِّرَ” son ve āhir ve art ma’nalarına, “إِذْبَارُ” ardını dönüp gitmek ma’nāsına olmakla kelime-i mezbûre her iki hâlde de āhirinde ve sonunda demek olur. Emîrî’l-mü’minîn ve ya’sûbu’l-muvahhidîn ‘Alî b. Ebî Tâlib radiyallâhu ‘anhu hazretlerinden mervîdir ki “أَذْبَارُ السُّجُودِ” ba’de salâti’l-magrib kılınan iki rek’at ve “إِذْبَارُ النَّجُومِ” kable salâti’l-fecr kılınan iki rek’attır buyurdular. İşbu bi’r-rivāye tefsîr ‘umûm-ı e’imme-i tefsîr beyninde ehâdis ve âsâr-ı sahâbe ve tâbi’ınle sâbit olmakla icmā’ hâsıl olduğu İbn Cerîr-i Tâberî tefsîriyle sâir tefâsîrde sarâhaten ve işâreten tenbîh buyurulmuştur.

[edbera] • أَذْبَرُ

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاللَّيْلُ إِذْ أَدْبَرَ﴾¹⁴⁴
- وَفِي ﴿ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَى﴾¹⁴⁵
- وَ﴿ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ﴾¹⁴⁶
- وَ﴿تَدْعُو مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى﴾¹⁴⁷

Kelimât-ı kerîmesinin cümlesinde “إِذْبَارُ”ın zıddıdır ki arka dönmektir. Ānifen beyân olunduğu üzere “ذُبِّرَ”den “if’āl”dır. “أَذْبَرُ يُدْبِرُ إِذْبَارًا فَهُوَ مُدْبِرٌ” denir. Ve “ذُبِّرَ” aslen “فُئِلَ”ün mukâbilidir ki insân ve sâir hayvânda mahrec-i necâset olan ‘uzvdur. Bundan art, arka, son ma’nalarına alındı. Bābu’d-Dāl’da “الدُّبِيرُ” kelimesine bak.

MEKSÛRETU'L-HEMZE: “إِ،د”

[iddāra’tum] • إِذَارَاتُمْ

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾¹⁴⁸ أَي تَخَاصُمْتُمْ وَتَدَافَعْتُمْ

“Onda muhāsame ve müdāfa’a ettiniz” demek olur. Bunun aslı “تَدَارَأْتُمْ”dür ki def’ ma’nāsına olan “دَرَاءٌ”den “tefā’ul”dür, “تَدَافَعْتُمْ” demektir ki “Āmîl”in katli ve kâtili hakkında müdāfa’a ve [44] muhāsama ve ihtilāf ettiniz” ya’nî fi’l-i katli ba’zınız ba’zıların üzerine attı. Bu kelimenin “إِذَارَاتُمْ” şekline girmesi kurb-ı mahrec sebebiyle “tā”, “dāl”da idgām olunarak sükûn hâsıl olmakla imkân-ı ibtidâ için hemze-i vasl getirilmesiyledir, nitekim “إِطَارَاتُمْ”, “إِنَارَاتُمْ”, “إِطَارَاتُمْ” ve emsâli kelimâtta vâki’ olmuştur.

144 “Çekilip gittiğinde geceye andolsun.” el-Müddessir, 74/33.

145 “Sonra sırt dönüp koşarak gitti.” en-Nāzi’ât, 79/22.

146 “Sonra arkasını döndü ve büyüklük tasladı.” el-Müddessir, 74/23.

147 “O, (hakka) arka döneni ve (imandan) yüz çevireni kendine çağırır.” el-Ma’âric, 70/17.

148 “Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız.” el-Bakara, 2/72.

• أَدَاوُا بِهِ [ezā'ū bihī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَاوُا بِهِ﴾¹⁵⁴ أَيُ أَفْشُوهُ

“İfşā ettiler, etrafa yaydılar, dağıttılar” demek olur. Zuhūr ve intişār ma'nāsına olan feth-i zāl ve sükūn-i yā ile “ذَبَعَ”dendir. “بَاعَ” bābından وَذُبِعُوا وَذُبِعُوا “ذَبَعَ” demektir. Sır saklamayan boşboğaz kimseye mīm'in kesriyle “مِذْيَاعَ” denir. “لَيْسُوا بِالْمَذَائِيعِ”¹⁵⁵ hadīs-i şerīfnde “مِذْيَاعَ”, “مِذْيَاعَ” in cem'idir.

• أَذَلَّةٌ [ezilletin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾¹⁵⁶ أَيُ عَاطِفِينَ مُشَفِّقِينَ لِّبَنِينَ [46]

“Mü'minler için 'atūf ve şefkatli ve mülāyim ve münkād olan kavm” demek olur. Bu ma'nā yumuşak başlı, münkād ya'nī yedeğe gelir, iyi hüylü hayvāna 'Arabın “ذَابَةٌ ذَلُولٌ” kavlinden me'hūzdur. Binā'en 'aleyh bu āyette ﴿يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ kavlı kerīmiyle memdūh olan bir kavme sıfat olmakla hevān ve hakāret ma'nāsına haml olunamaz. “ذُلٌ” memdūh ve mezmūm olur. Memdūh olan mücerred rıfk ve şefkat ve lutf kasdıyla bir kimsenin kimse tarafından icbār edilmeksizin tīb-i nefsiyle ihtiyār ettiği “ذُلٌ”dür. “ذُلٌ”-i mezmūm ki hevān-ı hakārettir yā gayrın kahr ve galebesiyle makhūrda hāsıl olur yāhūd 'inād ve serkeşlik ve ibrāz-ı celādetten sonraki inkisārdan tahassul eder. Evvelkinde zammla “ذُلٌ” ikincide kesr ile “ذِلٌ” denir. Bāb-ı sānīden “أَذَلَّةٌ وَهُمْ أَذِلَّاءُ وَأَذَلَّةٌ” denir. Ve zammla “ذُلٌ” bundan ism de olur. Ve hemze ve tad'īfle müte'addī olur. “أَذَلَّةٌ” “ذِلٌ” zıdd-ı su'ūbet ya'nī “līn”dir de denildi.

• أَذَانٌ [ezānun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ﴾¹⁵⁷ أَيُ إِغْلَامٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ

Bildirmek, beyān etmek murād olunur. “أَذَانٌ، تَأْذِينٌ، إِيْذَانٌ” i'lāmdır. Bunun aslı kulak demek olan “أُذُنٌ” lafzıdır. Bundan ahzle “إِغْلَامٌ” ma'nāsına isti'mālī meselā “كَأَذَنَهُ بِالْأَمْرِ” kav-

154 “Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar.” en-Nisā, 4/83.

155 Beyhakī, Şuabu'l-İmān, 12/68, no: 9223.

156 “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlerle karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.” el-Māide, 5/54. Ayrıca bkz. Āl-i 'İmrān, 3/123; en-Neml, 27/34, 37.

157 “Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resülünden bütün insanlara bir bildiridir.” et-Tevbe, 9/3.

linde “أَوْعَ الْأُمَرَاءِ فِي أَدْنَاهُ” ma'nāsı mülâhazasına binâ'endir. Bu bâb'ın evvelinde vâki "إِنِّدْنَ" kelimesine ircâ-ı nazar buyurula.

• أَذَاقَهَا [ezākahā]

• ﴿فَإِذَا قَهَّ اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ﴾¹⁵⁸ أَيَّ عَاقِبَ اللَّهُ أَهْلَ الْقَرْيَةِ

Ya'nī [47] “Ehl-i karyeyi ki murād ehl-i Mekke'dir, Allāhu ta'ālā mu'ākabe eyledi” ya'nī açlık, kaht ve havfe bürünmek elemini onlara tattırmak ile demektir. “ذَوْقٌ” ten “if'āl” dir, “ذَوْقٌ” tatmaktır. “إِدَاقَةٌ” tattırmaktır. Sülāsīde “قَالَ” bābindan ذَوْقًا فَهُوَ “ذَا قٌ يَذُوقُ ذَوْقًا فَهُوَ” bābindan “ذَائِقٌ” denir. “أَذَاقَهُ يُذِيقُهُ.” müte'addīdir. Bu āyette “لِبَاسٍ” ın “جُوعٍ” ve “خَوْفٍ” e izāfeti elem-i cū' ve havfın karye ve ehlini libās gibi bürümesini iş'ār eder, gūyā Allahu ta'ālā hazretleri küffār-ı Mekke'ye vāsī' ve muhīt ve şümüllü bir kaht ve havf elemini tattırdı demek olur. Ve “أَذَاقَهَا اللهُ” kelimesi “الَّتَبَسَهَا اللهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ” 'ibāretiyle de tefsīr edilmiş. Val-lāhu a'lemu bi-murādihi.

• الأَذْقَانِ [el-ezḳāni]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَفِي إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ﴾¹⁵⁹ جَمْعُ ذَقْنٍ

“دَقَنَ” lafzı menbet-i lihye olan ve lisānımızda çene kemiği, Türkçe enek tesmiye edilen iki kemiğin birleştiği mahaldir, biz ona çene deriz. “إِلَى الْأَذْقَانِ” “çenelerine kadar” demektir.

• أَذِنْتُ [ezinet]

• ﴿إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ﴾¹⁶⁰ أَيْ سَمِعَتْ وَأَطَاعَتْ وَانْقَادَتْ

“Semā’ inşikāk emrine rabbisini dinledi”, ya’nī emrine münkād oldu demek. “إِسْتِمَاعٌ” ma’nāsına olan “أَذُنٌ” dendir, “طَرَبٌ” bābından “أَذُنٌ يَأْذُنُ أَذْنًا” denir, “إِسْتَمَعَ” demektir, lākin Kūr’ān-ı kerīm’de dördüncü bābdan vākī’ olmuştur, herhâlde “أَذِنْتُ”, “سَمِعْتُ وَأَطَاعْتُ” “أَذِنْتُ” demektir. “إِسْتِمَاعٌ” dan itā’at ve inkıyād ma’naları alındı. Aslı kulak demek olan “أَذُنٌ” lafzındandır. Bu faslın evvelinde “أَذَانٌ” kelimesine de mürāca’at oluna. “وَحُقَّتْ” “Hak oldu” ya’nī vācib oldu üzerine rabbisinin emrini dinleyip inkıyād etmek demek olur. “حَقٌّ” kelimesinden fi’l-i māzī-i [48] mechūldür. Bunu İzāhen Kādī, tefsīrinde “أَيُّ” “يَقَالُ حَقٌّ بِكَذَا فَهُوَ مَحْقُوقٌ وَحَقِيقٌ” misālını İrād etmiş. Ve “حُقَّتْ” kelimesi iki āyet sonra tekerrür eder, ma’nā birdir. Vallāhu a’lemu bi-murādihi.

158 “Bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.” en-Nahl, 16/112.

159 “Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır. Bu sebeple kafaları yukarıya kalkık durumdadır.” Yâsîn, 36/8.

160 “Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur:” el-İnşikāk, 84/2, 5.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أُذُنٌ”

[uzunun] أُذُنٌ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَوَعَيْنَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ﴾¹⁶¹

Burada kulak ma'nāsınadır ki cāriha-i ma'lūmedir, Fārisīde “güş” denir. “وَاعِيَةٌ” ona sıfat vāki' olmuştur, kabūl ma'nāsınadır; işittiğini kabūl ve hüs-n-i telakkīye müsta'idd olan kulak demek olur. Ve “أُذُنٌ” lafzı ile her işittiğine inanan selimü'l-kalb ve ebleh kim-seden de kināye edilir. Bu ma'nā kelime-i mezbûre kelāmda “haber” veyā sıfat vāki' olduğundan tahakkuk eder. “هُوَ أُذُنٌ” ve “رَجُلٌ أُذُنٌ”, “زَيْدٌ أُذُنٌ” kavlinde olduğu gibi her sûretle belāhet ifāde eder.

[uzunu hayrin] أُذُنٌ خَيْرٌ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾¹⁶²

Bu āyet-i kerīmede vāki' “أُذُنٌ” lafzları ikisi de mā-kablinde ānifen beyān olunan selā-met-i kalb ve belāhet ifāde eden “أُذُنٌ” ma'nāsınadır. Münāfıklar, Resūl-i ekrem efendi-miz hazretlerini zemm kasdıyla “هُوَ أُذُنٌ” dediler, ya'nī “Her işittiğine inanır.” İşte buna reddeden cevāb olarak buyuruyor ki ﴿قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ “Sizin [için] hayırlı kulaktır” ya'nī evet Resūlullāh “أُذُنٌ”dür, lākin sizin zu'münüz gibi belāhet ve sāde-dillikten değil belki sizin için nāfi' ve hayırlı “أُذُنٌ”dür demek olur, çünkü her söylenen ve sıdk [ve] kizbe ihtimālî olan haberlere değil, Allāhu ta'ālā'nın vahy ve ihbārına ve kizbden [49] müteberrî olan mü'minlere inanır, salavātullāhi ve selāmuhu 'aleyhi ve 'alā-ālihi.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “إِذْ”

[iz] إِذْ •

Vakt-i mazīdir. Sicistānī rahimehullāhu bu kadarla iktifā etmiş, hālbuki vücūhu vardır.

İzāh:Kelime-i mezbûre ism-i zamān-ı mazī olarak birkaç vech üzere isti'māl olunur:

1. Zarf-ı zamān-ı mazī olur: ¹⁶³ ﴿الَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ﴾ kavlı kerīminde olduğu gibi.

161 “Belleyecek kulaklar da onu bellesin.” el-Hākka, 69/12.

162 “Yine onlardan peygamberi inciten ve “O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır” diyen kimseler de vardır. De ki: “O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah’a inanır, mü'minlere inanır (güvenir).” et-Tevbe, 9/61.

163 “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkār edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti.” et-Tevbe, 9/40.

2. Meḥūlün bihi olur: ¹⁶⁴ ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ﴾ cümle-i celîlesinde olduğu gibi. Ve cümleten kasas-ı Kur'āniyye evāilinde “أَذْكُرُ” takdîriyle olanlar bu kısımdandır.
3. Meḥūlden bedel olur: ¹⁶⁵ ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّيَدْتُ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ nazm-ı cemîlinde olduğu gibi.
4. Zurûf-ı zamāniyyeye muzāfun ileyhi olur: ¹⁶⁶ ﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا﴾ kavı-i kerîminde olduğu gibi.
5. Baʿzen zamān-ı müstakbele de ism olur: ¹⁶⁷ ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا﴾ cümle-i mehîbesinde olduğu gibi ki murād yevm-i kıyāmettir.
6. Baʿzen de taʿlîl ifāde eder: ¹⁶⁸ ﴿وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ﴾ Ve emsālî āyāt-ı kerîmede olduğu gibi. Bu kelimeye dâir daha birçok maʿānî ve fevāid ve ahkām *Muḥtārū'l-Enbā'* nām eser-i fakîrîde mufasssalen beyān olunmuştur ki mütālāʿasından istifāde olunur.

• إِذَا [izā]

“إِذَا” vakt-i müstakbelidir. Bu kelime de sâbıkı gibi birkaç vechle istiʿmāl olunur.

1. Maʿnā-yı şartı mutazammın zarf-ı zamān-ı müstakbel olur. Ve cevābına “fā” dāhil olur: ¹⁶⁹ ﴿وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾
2. Ve bilā-maʿnā-yı şart zarf-ı zamān-ı müstakbel olur: ¹⁷⁰ ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى﴾
3. “إِذَا” menzilesinde zarf-ı zamān-ı māzî de olur: ¹⁷¹ ﴿وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ﴾ ke-limāt-ı kerîmesinde olduğu gibi. Sâbıkı olan “إِذَا” ile bunun müfāceʿe ve sâir maʿānîde de istiʿmālî kezā *Muḥtārū'l-Enbā'* da muvazzahan mezkûrdur. [50]

164 “Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de o sizi çoğalttı.” el-Aʿrāf, 7/86.

165 “(Ey Muhammed!) Kitapta (Kurʿanʿda) Meryemʿi de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.” Meryem, 19/16.

166 “(Onlar şöyle yakarırlar): “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğiltme.” Âl-i ʿİmrān, 3/8.

167 “İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır.” ez-Zilzāl, 99/4.

168 “Onlara, “(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz.” ez-Zuhuruf, 43/39.

169 “Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman de ki: “Selam olsun size! Rabbiniz kendi üzerinize rahmeti (merhameti) yazdı.” el-Enʿām, 6/54.

170 “(Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun. Açılıp aydınlandığı zaman gündüze andolsun.” el-Leyl, 92/1-2.

171 “Kendilerini bindirip (cepheye) sevk edesin diye sana gelen kimselere bir sorumluluk yoktur.” et-Tevbe, 9/92.

FASLU'L-HEMZE MA'A'R-RĀ': "أَرْ،"

• الْأَرْحَامُ [el-erhāmi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ﴾¹⁷² أَيُّ ذَوُو الْقَرَابَاتِ

Ya'nī karābet ve hısımlıklar ashābı demek olur. "رَحْمٌ" in cem'idir. Bu āyetin gayrıda "رَحْمٌ" nisāda nutfe-i recülü kâbil olan ʿuzv-ı dāhilīdir ki onda haml vākī olur, nitekim¹⁷³ ﴿وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾¹⁷³ cümle-i kerīmesinde vākī olmuştur. Bu ma'nā "رَحْمٌ" kelimesinde asldır. Sonra akrabā bir rahimden neşʿet ettikleri için karābet ma'nāsına istiʿāre olundu. Bu lafz rikkat ve hanīn ve reʿfet ve taʿattuf ma'nālarına da gelir. Bāb-ı rābi'den "رَحِمَهُ يَرْحُمُهُ رَحْمًا وَرَحْمَةً وَمَرْحَمَةً فَهُوَ رَاحِمٌ" denir. "رَحِيمٌ" bundan mübālagadır. Ma'nā "رَقًى وَرَقًى وَرَأْفٌ وَتَعَطُّفٌ" dir. Kāle taʿālā: ¹⁷⁴ ﴿فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا﴾¹⁷⁴ Bābu'r-Rā'da "الرَّحْمَنُ" ve "رُحْمًا" kelimelerine de nazar buyurula.

• أَرْكَسَهُمْ [erkesehum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا﴾¹⁷⁵ أَيُّ نَكَسَهُمْ وَرَدَّهُمْ إِلَىٰ كُفْرِهِمْ

"Onları baş aşağı etti ve tekrār küfrlerine döndürdü" demektir. Bu kelime bir şey'i baş aşağı döndürmek ve evvelini āhirine redd ya'nī önünü ardına getirmek ma'nāsına olan "رَكَسٌ" dendir. Bāb-ı evvelden "رَكَسَ الشَّيْءُ رَكْسًا", "رَدَّهُ مَقْلُوبًا", "رَدَّهُ" demektir. "أَرْكَسَ" bundan "إِرْكَسَ" dir. Mütēʿaddi olmakla "رَكَسَ" [ve] "أَرْكَسَ" müsāvidir. Lāzımı "iftiʿāl"den "إِرْكَسَ" dir. Ve ¹⁷⁶ ﴿كُلَّمَا رُزُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا﴾¹⁷⁶ kavlı kerīmindeki "أُرْكَسُوا" māzī-i mechūldür.

• أَرْجَنُهُ [erci'hu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَرْجَنُهُ وَأَخَاهُ﴾¹⁷⁷ أَيُّ أَخْرَهُ وَأَخَاهُ

"Onu ve kardeşini te'hīr eyle." Murād tevkīftir. Bu bir kırāʾate göredir. Mütēdāvil olan kırāʾatte ﴿قَالُوا أَرْجَنُهُ وَأَخَاهُ﴾ dir. Ma'nāca birdir. Aslı tevkīf ve te'hīr ma'nāsına [51] olan "إِرْجَاءٌ" dan "أَرْجَنُهُ" dur. Tahfifen hemze iskāt ve Mūsā'ya rāciʿ zamīr-i mansūb iskān

172 "Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar." el-Enfāl, 8/75; el-Ahzāb, 33/6. "الأرحام" kelimesi için ayrıca bkz: Āl-i ʿİmrān, 3/6; er-Raʿd, 13/8; el-Hacc, 22/5; Lokman, 31/34.

173 "Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz." el-Hacc, 22/5.

174 "Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik." el-Kehf, 18/81.

175 "Allah onları yaptıkları işlerden dolayı başaşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür." en-Nisā, 4/88.

176 "Bunlar küfre her döndürüldüklerinde ona atılırlar." en-Nisā, 4/91.

177 "Onlar şöyle dediler: "Mūsā'yı ve kardeşini (bir süre) beklet (haklarında bir işlem yapma)." el-Aʿrāf, 7/111; eş-Şuʿarā, 26/36.

edilerek “أَرْجِهْ” olmuştur. Bu ma‘nā mehmūzu’l-lām olan “رَجَاءٌ” dandır. “رَمَى” bābından “رَجَى” dahi lügattır.

• أَرَادِلُنَا [erāzilunā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِمَا نَزِيكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَزِيكَ أَتْبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِي الرَّأْيِ﴾¹⁷⁸ أَيْ أَصَافِلُنَا

“İçimizde bulunan dūn ve sefīl, kadrleri nākıs kimseler” demek olur. “رَذُلٌ” feth-i rā ve sükūn-ı zāl-ı mu‘ceme ile dūn ve hasīs ma‘nāsınadır ki redā’etinden dolayı kendinden i‘rāz olunur. Ve her şey’in redī ve değersizine de zamm-ı rā ile “رَذَالٌ” denir. “ظَرْفٌ” bābından “رَذُلٌ رَذَالَةٌ وَرَذُولَةٌ فَهُوَ رَذُلٌ” denir, “Redī oldu, kötüledi” demek olur. “رَذُلٌ” in cem‘i zamm-ı mu‘ceme ile “أَرَذُلٌ” ve bunun cem‘i “أَرَادِلٌ” dir, “أَكْلَبٌ، أَكْلَبٌ، أَكْلَبٌ” gibi. Ve ceyyidi gidip redī ve değersiz kalan şey’e de denir. ﴿وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرَذَلِ الْعُمْرِ لِكَيْلَا يَغْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ﴾¹⁷⁹ kavlı-i kerīminde olduğu gibi ki āhir-i ‘ömrdür, za‘f ve herem sebebiyle lezzet ve nef‘i kalmamıştır.

• أَرَذَلِ الْعُمْرِ [erzeli’l-umuri]

[أَرَذَلِ الْعُمْرِ] mā-kablinde beyān olunduğu üzere herem, za‘f-ı pīrī ve nātūvānlıktır, kāffe-i kuvā-yı cismāniyye ve ‘akliyyeyi tankīs ile sāhibini ‘ateh ve bunamak gibi ahvāle ilcā ettiğiinden ‘ömrün i‘rāz edilen kısmıdır, nitekim بَعْدَ يَغْلَمُ لَا يَغْلَمُ بَعْدَ عِلْمٍ¹⁸⁰ buyuruluyor. Nes‘elullāhe’l-‘āfiyete.

• أَرَبَى [erbā]

• مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ﴾¹⁸¹ أَيْ أَزِيدَ عَدَدًا

Bir cemā‘at ‘adeden bir diğerdinden daha ziyāde olsun için demek olur. Bābu’r-Rā’da “رَبْوَةٌ” kelimesine nazar oluna. [52]

• الْأَرَائِكُ [el-erāik]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مُنْكَيْنِ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ﴾¹⁸² جَمْعُ أَرِيكَةٍ

“أَرِيكَةٌ”, beytu’l-‘arūs ya‘nī gelin odasına vaz‘ olunan müzeyyen tahttır ki ‘arūsun cülūsu-na hāstır. Ve her mu‘tenā ve müzeyyen serīrlere de itlāk olunur.

178 “Kavminin inkār eden ileri gelenleri, “Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz.” Hūd, 11/27.

179 “İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır.” en-Nahl, 16/70; el-Hacc, 22/5.

180 “İçinizden kimileri de, bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye ömrünün en düşkün çağına ulaştırılır.” en-Nahl, 16/70; el-Hacc, 22/5.

181 “Bir topluluk diğerk bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye” en-Nahl, 16/92.

182 “Orada tahtlar üzerine kurularak” el-Kehf, 18/31; el-İnsān, 76/13.

• الْأَرْدَلُونَ [el-erzelūn]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَنْتُمْ لَكُمْ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْدَلُونَ﴾¹⁸³ أَي سَفَلَةَ النَّاسِ

Sanāyî-i süfliyye erbābı ya'nî hammāl, cemmāl ve kayıkçı, balıkçı gibi ayak takımı demektir. Bu kelime bundan evvel “أَرَادَلْنَا” kelimesinde zikr olundu, ircā'ı buyurula.

• أَرْدَاكُمْ [erdākum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾¹⁸⁴ أَي أَهْلَكَكُمْ

“Sizi helāk eyledi” demek olur. “عَلَا يَغْلُو” bābından “رَدَا يَزْدُو فَهُوَ رَدِيٌّ” yā'nın teşdidiyle ve “تَعَبَ” bābından “رَدِي يَزْدِي رَدَى فَهُوَ رَدِيٌّ” denir, “هَلَكَ” ma'nāsınadır. Hemze ile ta'addi eder: “أَرْدَاهُ يَزْدِيهِ” denir, “Helāk etti” demektir. Ve “tefa'ul”den “تَرَدَّى”, “نَعَرَضَ لِلْهَلَاكِ”, “تَرَدَّى” denir, “Nefsini helāka 'arz etti.” Mehmūzu'l-lām olan “رَدَاءَ” bundan değildir. Bābu't-Tā'da “تَرَدَّى” ve “تَرَدَّى” ve Bābu'l-Mīm'de “الْمُتَرَدِّىَّةُ” kelimelerine de nazar oluna.

• أَرْجَاهَا [ercāihā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْمَلِكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ﴾¹⁸⁵ أَي نَوَاحِيهَا

Etrāf ve cevānibi demek olur. Bunun müfredi, elif-i maksûre ile “رَجَا”dır. Bu lafz kuyu ve kabr ve şükük-ı arz ve emsâlinin harf ve cānib ve şefîrinde isti'māl olunur. Bu āyette “أَرْجَاءَ”a muzāfun ileyh olan zamîr-i mü'ennes mā-kablindeki mezkûr “سَمَاءَ”-i münşak-kaya rāci' olmakla “سَمَاءٌ مُنْشَقَّةٌ”nın etrāfında demek olur. Ve “رَجَا” kelimesi maksûren ve memdûden kendisinde meserret olan şey'in husûlünü iktizā eden zannıdır, Türkçemizde bundan ummak [53] ile ta'bîr edilir. Bu “ummak” lafzı “ümmîd”den muharref olsa gerek.

• أَرْسِيهَا [ersāhā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْجِبَالُ أَرْسِيَهَا﴾¹⁸⁶ أَي أَثْبَتَهَا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ لِتَسْكُنَ

“سَمَا” bābından “رَسَا الشَّيْءُ يَزُوسُ رُسُوءًا فَهُوَ رَاسِيٌّ” denir, “ثَبَّتَ” demektir. Ve hemze ile ta'addi eder. “أَرْسَاهُ غَيْرُهُ يَرْسِيهِ”, “أَثْبَتَهُ” demektir. Bu kelimeye dâir tahkîkât mufassalen Bābu'r-Rā'da mezkûr “الرَّاسِيَّاتُ” kelimesinde görülür.

183 “Dediler ki: “Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz hiç sana inanır mıyız.” eş-Şu'arâ, 26/111.

184 “İşte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır. O sizi mahvetti de ziyāna uğrayanlardan oldunuz.” Fussilet, 41/23.

185 “Melekler onun kıyılarındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır.” el-Hākka, 69/17.

186 “Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi.” en-Nāzi'at, 79/32.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أَرْ”

• [urkuḏ] أَرْكُضْ

• ﴿أَرْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ﴾¹⁸⁷ أَيِ اضْرِبِ الْأَرْضَ بِرِجْلِكَ

“Ayağını yere vur” demek olur. “رَكُضْ” ayakla vurmaktır. Tesrî-i seyr için binek hayvanının böğürlerine topuklarla vurulduğu vakte ya'nî mahmuzlandığı vakte bâb-ı evvelden “رَكُضَ الدَّائِيَّةَ يَرْكُضُ رَكْضًا” denir.

Sicistānî rahimehullāhu ikinci mertebede “رَكُضْ”ı “دَفْعٌ” ile tefsîr etmiş ise de vech-i tefsîrden sükût etmiş. Bu âyette evfak ve enseb olan ayakla depmek ma'nâsıdır.

• [urkisū] أَرْكِسُوا

• ﴿كُلُّمَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا﴾¹⁸⁸ أَيِ عَادُوا إِلَيْهَا أَيِ إِلَى جَهَنَّمَ وَرَجَعُوا مَنكُوسِينَ مَقْلُوبِينَ عَلَى رُؤُوسِهِمْ

Bu kelime ānifen “أَرْكَسَهُمْ” kelimesinde beyān edildi, ircā-ı nazar buyurula.

• [urikum] أَرِيكُمْ

• ﴿فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا أَرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى﴾¹⁸⁹ أَيِ مَا أَشِيرُ عَلَيْكُمْ إِلَّا بِمَا أَشِيرُ بِهِ عَلَى نَفْسِي

“Ben size işâret ya'nî irā'e etmiyorum, ancak kendi nefsimi irā'e ettiğim şey'i irā'e ediyorum” demek olur. Ya'nî bizim için necât ve rāh-ı savāb Mūsā 'aleyhi's-selāmın katlindedir demek ister. “رُؤْيَةً”den “if'āl”dir ki göstermektir.

• [urhiḳuhū] أَرْهَقُهُ

• ﴿فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سَأَرْهَقُهُ ضَعُودًا﴾¹⁹⁰ أَيِ أَعْشِيهِ وَأُكَلِّفُهُ

Rāğıb [54] *Mufredāt*'ta “رَهَقٌ” kelimesini “رَهَقَهُ الْأَمْرُ غَشِيَهُ بِقَهْرٍ” ibāretiyle tefsîr etmiş. Bu sûrette bu âyetin tercümesinde biz “Onu ‘an-karīb su'ūd ya'nî akabeye çıkmakla mükellef kılarım ki meşakkat onu gâşy eder, ya'nî bürür ve istilâ eder” deriz. Bu lafza dâir tahkikât Bābu't-Tā'da “تَرْهَقُهُمْ” ve “تَرْهَقُهَا” ve Bābu'r-Rā'da “رَهَقًا” kelimelerinde görülür.

187 “Biz de ona, “Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir su” dedik.” Sâd, 38/42.

188 “Bunlar küfre her döndürüldüklerinde ona atılırlar.” en-Nisâ, 4/91.

189 “Firavun, “Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum (dedi).” el-Mü'min, 40/29.

190 “Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım.” el-Müddessir, 74/17.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “إِرْ”

• إِرْهَبُونِ [irhebūni]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَيُّهَا فَارْهَبُونِ﴾¹⁹¹ أَنِّي خَافُونَ

Kesr-i nūn'la benden korkunuz demek olur. Bu kelimenin aslı yā ile “إِرْهَبُونِ” olup āhir-i āyette vāki' olmakla hafz olundu, zīrā evāhir-i āyāt menviyyūn ‘aleyha’l-vakf olduğu ci-hetle “yā” üzerine vakf istiskāl olunur, binā'en ‘aleyh hafz edilerek kesre ile iktifā olun-du. “رَهْبٌ” in ma'nāsında Rāğıb “الرَّهْبَةُ” ve “الرَّهْبُ” taharrüz ve ıztırābla havfır demiş ve zammıla “رَهْبٌ”, “فَرَعٌ” ma'nāsına ve “tefa'ul”den “تَرْهَبُ”, “تَعْبُدُ” ma'nāsına da geldiğini beyān etmiş. Ve “رَاهِبٌ” de “عَابِدٌ” ma'nāsına gelir, ancak ‘ubbād-ı Naşārāya ‘alem olmuş-tur. “رَهْبَانٌ” alā-gayr-i kıyās bunun cem'idir. “رَهْبَانِيَّةٌ” dahi bundan masdar-ı mec'ūldür, nitekim¹⁹² ﴿وَرَهْبَانِيَّةٌ ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ﴾¹⁹² kavl-i keriminde vāki' olmuştur. Bābu'r-Rā'da “رَهْبٌ” kelimesiyle mā-ba'dine da nazar buyurula.

• إِرْصَادًا [irşāden]

• ﴿وَأِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ﴾¹⁹³ أَنِّي تَرَفُّبًا

“Gözetmek, gözlemek ve intizār için” demek olur. Bir şey'i gözetlemek için hāzırlanıl-dığı vakt “أَرَضَدْتُ الشَّيْءَ” denir. Ancak “if'āl”den “إِرْصَادٌ” şerde ya'nī sū-i niyyetle olanda isti'māl olunur denilmiş. Ve “رَضَدْتُ” ve “أَرَضَدْتُ” mutlakan terakkubde [55] isti'māl olunur da denildi. “رَضَدٌ” aslen terakkube isti'dāddır ki yol gözlemek ve intizāra tehey-yü demek olur. Bābu'r-Rā'da “رَضَدًا” ve mīm'de “مَرَضِدٌ” kelimelerinde de mufassalen mezkûrdur, nazar oluna.

• ارْتَقِبُوا [irteqibū]

• ﴿وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ﴾¹⁹⁴ أَيِ انْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مُنْتَظَرٌ

“Gözleyiniz, ben de sizinle berāber gözleyiciyim” demek olur. “رَقِيبُهُ” bābindan “قَتْلٌ” “رَقِيبُهُ” bundan ismdir, nazar ma'nāsına da gelir. Binā'en ‘aleyh “ifti'āl”den “إِرْتَقَابٌ” intizār demektir. “إِرْتَقِبُهُ”, “إِنْتَظِرْتُهُ” [demektir.] Emri “إِرْتَقِبْ” dir. “إِرْتَقِبُوا” cem'-i müzekkerdir, “İntizār ediniz, gözleyiniz” demek olur. Bābu'r-Rā'da “رَقِيبٌ” kelimesine de nazar buyurula.

191 “Yalnız benden korkun.” el-Bakara, 2/40.

192 “(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık.” el-Hadīd, 57/27.

193 “Öteden beri Allah ve Resūlüne karşı savaşınlara üs olsun diye” et-Tevbe, 9/107.

194 “Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum.” Hūd, 11/93.

• [irteddā] إِرْتَدَّا

• ﴿فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِمَا قَصَصًا﴾¹⁹⁵ أَنَّى رَجَعَا

“Geri döndüler”, yaʿnī kendi izleri üzerine tetebbuʿ ederek araştırarak geri döndüler. Geldikleri yola geri gittiler demek de olur. Bu kelime “مَنْعَ”, “دَفْعَ”, “إِرْجَاعَ” maʿnalarına istiʿmāl olunan “رَدَّ” maddesinden “iftiʿāl”dir. “إِرْتَدَّ يَرْتَدُّ إِرتَادًا فَهُوَ مُرْتَدٌّ” denir ki “Geri döndü” demektir. Sülāsiden müteʿaddidir. “رَدَّهُ يَرُدُّهُ رَدًّا”; “أَرْجَعَهُ”, “دَفَعَهُ”, “مَنْعَهُ” yerinde kullanılır. “قَصَصَ” tetebbuʿ ve araştırmaktır. Bābu'l-Kāf'ta “قَصَّ” kelimesine nazar oluna.

• [el-irbeti] الإِرْبَةِ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿غَيْرَ أُولَىٰ الإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ﴾¹⁹⁶ أَنَّى أَصْحَابِ الْحَاجَةِ إِلَى النِّسَاءِ

Fethateynle “أَرَبَ” kesr-i hemze ve sükūn-ı rā ile “إِرْبَةٍ” ve feth-i mīm ve rā'nın harekāt-ı selāsesiyle “مَأْرَبَةٌ مَأْرَبَةٌ مَأْرَبَةٌ” hācet demektir ki biz ihtiyāc taʿbīr ediyoruz. “تَعَبَ” bābından “أَرَبَ الرَّجُلُ الشَّيْءَ أَرْبًا وَإِرْبَةً وَمَأْرَبَةً وَمَأْرَبَةً” denir, “إِحْتِاجَ” [56] demektir, lākin *Mufredāt*'ta Rāğıb def'i husūsunda birtakım hile ve tekellüf-i iktizā eden fart-ı hācettir, binā'en'aleyh her bir “أَرَبَ” hācettir hālbuki her bir hācet “أَرَبَ” değildir. Sonra gāh hācet-i müfredede ve gāh hācet olmasa da ihtiyālde istiʿmāl olundu. ﴿غَيْرَ أُولَىٰ الإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ﴾ kavlı kerīminde nikāha hācetten kināyedir demiş. Hulāsatın minhā. Ve Saʿīd b. Cubeyr radiyallāhu ʿanhu ﴿غَيْرَ أُولَىٰ الإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ﴾den murād maʿtūhtur demiş. Bābu'l-Mīm'de “مَأْرَبَ” kelimesinde de nebzetten mezkūrdur.

• [irame] إِرَمَ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادِ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ﴾¹⁹⁷ إِسْمُ أَبِي عَادٍ

Bu tefsīr İbn Zubeyr'in “عَادَ”ı “إِرَمَ”e izāfetiyle olan kırāʿetine göredir. Müşārün ileyh “بِعَادِ إِرَمَ” süretinde kırāʿat etmiştir. Denir ki İrem kavm-i ʿĀd'ın sākin olduğu beledin ismidir.

Tenbīh: Sicistānī rahimehullāhu mücmelen böylece beyān etmiş yaʿnī İrem, ʿĀd'ın babası ismi olduğunu katʿiyyen zikr etmiş ise de bundan hāsıl olacak müşkili hall etmemiş, şöyle ki İrem¹⁹⁸ ﴿ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ﴾ ile tavsīf olunmuş, hālbuki İrem, “قَرْيَةٌ”, “جَمَاعَةٌ”, “عَشِيرَةٌ”, “قَبِيلَةٌ” gibi bir muzāf takdīr oluna; yāhūd İrem bānī-i beled olmakla belde-i mezkūre bānīsının ismiyle tesmiye edilmiş ola. İkinci mertebede müşārün ileyh ve deniliyor ki diye zikr ettiği vech ki “İrem ʿĀd'ın sākin oldukları beldeleridir” demiş. Bu kavlı ahīr daha evlādır, zīrā

195 “Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gerisin geri döndüler.” el-Kehf, 18/64.

196 “Yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden” en-Nūr, 24/31.

197 “(Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hūd'un kavmi) Ad'e, sütunlarla dolu İrem'e ne yaptığını görmedin mi?” el-Fecr, 89/6-7.

198 “Şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu” el-Fecr, 89/7-8.

takdîr-i muzâf ve sâir te'vîlât ile tekellüfe hâcet kalmaz. Bu âyetin tefsîr ve tahkîkinde İbn Cerîr-i Tâberî *Câmi'u'l-Beyân*'da mufasssal ve müstevfâ bahs ve beyân buyurmuş [57] olmakla oraya mürâcâ'at buyurula. Vallâhu a'lemu bi-murâdihi.

• اِرْتَابُوا [irtābū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا﴾¹⁹⁹ أَي شَكُّوا وَاشْتَبَهُوا فِي بُنَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Kalblerinde maraz ya’nī küfr mü var yoksa nübüvvet-i Muḥammediyyede şekk ve şübhe mi ediyorlar” demektir. Bu kelime “رَبِّ”den “ifti’āl”dir. Şekk etmek ve şübhelenmek demek olur, zīrā “رَبِّ” şekk ve şübhedir. “بَاعَ” bābından “رَابَ يَرِيبُ رَيْبًا” denir. Müte’ad-dīdir. “رَأَيْتُ مِنْهُ مَا يَرِيبُنِي”, “رَأَيْتُ فُلَانٌ”, “رَأَيْتُ فُلَانٌ” demektir. “رَيْبًا” bundan isimdir. Lāzımı “ifti’āl”[den] “إِرْتِيَابٌ”dır.

FASLU'L-HEMZE MA^cA'Z-ZĀY: “أ، ز”

• اَزَلَّهُمَا [ezellehumā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَازِلُهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا﴾²⁰⁰ أَيِ اسْتَرْزَلَهُمَا عَنِ الْجَنَّةِ

“Âdem ve Havvâ’yı cennetten kaydırđı” demek olur. Ve “أَزَّالَهُمَا” dahi kırâettir,o takdîrce “نَحَاهُمَا” demek olur ki “Onları teb’id etti, giderdi, bertaraf etti” denir. “İf’âl”den أَزَّلْتُهُ “أَزَّلْتُهُ فَزَالَ” ve “أَزَّالَهُمَا” ve “نَحَاهُمَا” denir. “زَلَّةٌ” dendir. Bu kelime aslen min-gayri kasdın istirsâl ma’nâsına olup mahalline göre kaymak ve sürçmek ve yerinden zâil olmak ve ba’d olmak ma’nâlarına gelir. Sicistânî rahimehullâhu bu “زَلَّ” mâddesini “زَوَّلَ” ve “أَزَّلْتُهُ فَزَالَ” أَزَّالَهُمَا نَحَاهُمَا، أَزَّلْتُهُ فَزَالَ” demiş, yoksa lafzen müttehidü’l-ma’nâ göstermiş de “زَلَّ” maddeleriyle müttehidü’l-asl değildir. Ve mezîdün-fîh bâblardan gelerek müte’addî olur. Râgıb rahimehullâhu “فَأَزَّالَهُمَا الشَّيْطَانُ وَاسْتَزَلَّهُمَا إِذَا تَحَرَّى زَلَّتُهُمَا” Ya’nî zellesi esbâbını aradığı vakte “إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَمَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُ” [denir.] Ve kavluhu ta’âlâ: [58] الشَّيْطَانُ يَبْغِضُ مَا كَسَبُوا²⁰¹ أَي اسْتَزَجَّرَهُم الشَّيْطَانُ حَتَّى زَلُّوا “استَزَلَّ” ve “أَزَّلَ” kavliyle [58] الشَّيْطَانُ يَبْغِضُ مَا كَسَبُوا²⁰¹ أَي اسْتَزَجَّرَهُم الشَّيْطَانُ حَتَّى زَلُّوا kelimelerinin ma’nâlarını takrîb belki tev’hîd etmiş bulunuyor.

• الأَزْلَامُ [el-ezlāmu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾²⁰² أَيْ الْقِدَاحُ

199 “Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler?” en-Nūr, 24/50.

200 “Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırды.” el-Bakara, 2/36.

201 “İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemişti.” Âl-i İmrân, 3/155.

202 “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir.” el-Mâide, 5/90.

Ya'ni “kumār okları.” Vāhidi, zāy'ın fethi ve zammıyla dahi “زَلَمْ, زَلَمْ” dir. Bu kelimeyi kesr-i kaf'la “قِدَحْ”ın cem'i olan “قِدَاحْ” ile tefsîr etti. “قِدَحْ” temrensiz ve yeleksiz oka denir ki Türk ve 'Acem tîr-endāzları meyânında feth-i kâf-ı Fârisiyle gez denilen oktur. 'Ahd-i cāhiliyyette onlarla kumār oynarlardı. Murād zikr-i sebep irāde-i müsebbebdır ki kumārdır.

• أَزَرِي [ezrī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي هَارُونَ أَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي﴾²⁰³ أَيُّ عَوْنِي وَظَهْرِي

Ya'nī “Bana yardım et, Hārūn ile benim 'avn ve zahrımı kuvvetlendir” demek olur, zīrā “أَزَرُ”, “عَوْنٌ” ve “ظَهْرٌ” demektir. Bu bābın evvelinde vāki “آزَرَهُ” kelimesine ircā'-ı nazar buyurula.

• أَرْزَلْنَا [ezlefnā]

• ﴿وَأَرْزَلْنَا نَمَّ الْأَخْرَيْنَ﴾²⁰⁴ أَيُّ قَرَبْنَا هُنَاكَ فِرْعَوْنَ وَقَوْمَهُ

“Fır'avn ve kavmini bahre takrīb ettik.” Sicistānī “جَمَعْنَاهُمْ فِي الْبَحْرِ حَتَّى غَرَقُوا” ibāretiyle tefsîr etmiş ki Fır'avn ve kavmini bahrda cem' ettik tā ki gark oldular demek olur. “رُزْلَةٌ” dendir, aslen “قُرْبَةٌ” ma'nāsınadır. Cem' yerinde de kullanılır. “إِرْزَافٌ” bundan “إِفْآلٌ” dir, takrīb ve cem' ma'nāsına isti'māl olunur. Ve “لَيْلَةُ الْمُرْدَلَفَةِ” de bundandır ki “رُزْلَةٌ” “إِرْزَافٌ” ya'nī “لَيْلَةُ الْإِجْتِمَاعِ” demektir. “إِرْزَافٌ” ta dāl “ifti'āl”ın tā'sından maktūbdur. “رُزْلَةٌ”, “أَرْزَلْنِي كَذَا عِنْدَ فُلَانٍ” kavli de bundandır ki “Beni ona takrīb etti” demek olur. Ve “رُزْلَةٌ”, “رُزْلَةٌ” ve “رُزْلَى” ve “رُزْلًا” Bābu'z-Zāy'da “رُزْلَةٌ” ve “رُزْلَى” ve “رُزْلًا” kelimelerine nazar oluna.

[59] Tetmīm: Rāgīb *Mufredāt*'ta “الرُّزْلَةُ، الْمُنْرَلَةُ وَالْخَطُوءَةُ” demiş ve وَجْهُهُ ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ رُزْلَةً سَبَيْتُ وَجْهَهُ﴾ cümle-i celilesiyle bi'l-istişhād bunun ma'nāsı²⁰⁵ “فَلَمَّا رَأَوْهُ رُزْلَةً” dır denildi diye “مُنْرَلَةٌ” murād etmiş. Ve “رُزْلَةٌ” kelimesinin 'azāb menzilesinde isti'mālī “بِشَارَةٌ” ve emsālī elfāzın isti'mālī kabīlindendir demiş. Val-lāhu a'lemu bi-murādihi.

• أَزَفَتِ الْأَرْفَةُ [ezifetu'l-āzifetu]

• ﴿أَزَفَتِ الْأَرْفَةُ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ﴾²⁰⁶ أَيُّ قَرَبَتْ الْقِيَامَةُ

“Kıyāmet günü yakın oldu.” Kıyāmete “أَرْفَةٌ” tesmiyesi kurbünden ötürüdür. أَزَفَ

203 “Bana ailemden birini yardımcı yap, Kardeşim Hārūn'u. Onunla gücümü artır.” Tāhā, 20/29-31.

204 “Ötekileri de oraya yaklaştırdık.” eş-Şu'arā, 26/64.

205 “Onu (azabı) yakından gördükleri zaman inkār edenlerin yüzleri kötüleşir ve onlara, “İşte bu, (alaylı bir biçimde) isteyip durduğunuz şeydir” denir.” el-Mülk, 67/27.

206 “Yaklaşmakta olan (Kıyamet iyice) yaklaştı. Onu Allah'tan başka açacak kimse yoktur.” en-Necm, 53/57-58.

“يَوْمَ الْقِيَامَةِ” ﴿وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ﴾²⁰⁷ İntikālî yakın oldu” demektir. Rāğıb Mufredāt’ta “أَزَفَ” ile “أَفَدَ” kurb ve dünüvv ma‘nāsında yekdlğere mütেকāribdir, lākin zīk-ı vakt i‘tibārīyle “أَزَفَ” denir demiş. Bundan anlaşılıyor ki “أَفَدَ”, “أَزَفَ” ye nisbetle se‘at ifāde eder. “أَزَفَ” bundan azyaktır. “طَرِبَ” bābından أَزَوْفًا فَهُوَ “أَزَفَ” denir, “دَنَا” demektir.

[ezzen] أَزَا •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوْرَهُمْ أَزَا﴾²⁰⁸ أَيُّ تَهَيَّجُهُمْ وَتُعْرِبُهُمْ وَتَحَرِّكُهُمْ عَلَى الْمَعَاصِي

“أَزَا” feth-i hemze ve teşdīd-i zāy ile tehyīc, igrā, tahrīk ma‘nalarına gelir. Aslen ra‘d ve galeyān-ı kıdr ya‘nī tencere ve kazan kaynamasından mütehasıl sadā demek olan “أَزِيرَ” ma‘nāsından müste‘ārdır. Bāb-ı evvelden “أَزِيْرُ أَزَا” denir. “أَزِيرَ” bundan ismdir. Hadīs: 209 “Resūl-i ekrem efendimiz namāz kıları, hālbuki derūn-i sīne-i sa‘ādetlerinde kazan kaynamasından [60] mütehasıl sadā gibi sadā vardı” demektir. Şemāil-i Nebeviyye hadīslerindendir.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أُ”

[üzlifeti] أُزْلَفَتْ •

• ﴿وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾²¹⁰ أَيُّ قَرَبْتُ وَأُذْنِيتُ

“رُفَّة”den “ifāl”dir. Ānifü'l-beyān “أُزْلَفْنَا” kelimesine mürāca‘at buyurula.

[üzdücirā] أُزْدُجِرَ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ﴾²¹¹

“رُجِرَ”den “أُفْتَعِلَ”dir ki “إِزْدِجَارَ”dan māzī-i meçhuldür, ‘unf ve şiddetle tard ve men‘ demektir. Bābu’z-Zāy’da “الرَّاجِرَاتِ” kelimesinde mezkūrdur, oraya nazar oluna.

207 “Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar.” el-Mü‘min, 40/18.

208 “Kāfirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizizi görmedin mi?” Meryem, 19/83.

209 Nesāi, Sehv, 18, no: 1214; Hākim, el-Mustedrek ‘ala’s-Sahīhayn, 1/396, no: 971; Beyhakī, Şu‘a-bu’l-İmān, 3/409, no: 1889.

210 “Cennet, Allah’a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılacak.” eş-Şu‘arā, 26/90; Kāf, 50/31. Ayrıca bkz: et-Tekvīr, 81/13.

211 “Onlardan önce Nuh’un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp “Bu bir delidir” dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu.” el-Kamer, 54/9.

MEKSÜRETU'L-HEMZE: “إِ”

• [izdādū] اِزْدَادُوا

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ اِزْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تَقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ﴾²¹²
- وَقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تَسْعًا﴾²¹³

Bu kelime “زيادة”den “ifti‘āl”dir. Aslı “اِزْتِيدُوا” olup ‘ale’l-kā‘ide” tā“ ” dāl“a ve ”yā“ elife kalb olunmakla “اِزْدَادُوا” olmuştur. “زيادة” bir şey’in nefsi ve zātı üzerine vāki olan inzimāmdır ki artmak ve nümüvvdür. “باع” bābından “زَادَ الشَّيْءُ يَزِيدُ زِيَادَةً” denir, “نَمَا” demektir. Ve müte‘addi de olup mef‘üleyne ta‘addi eder: “زَادَ عَمَرُو الْمَالَ الدَّرَاهِمَ” denir ve زِدَّتُهُ “زِدَّتُهُ” denir. Fakat “اِزْدِيَادٌ” mutlakan artmak ma‘nāsındır.

FASLU'L-HEMZE MA‘A’S-SĪNİ'L-MUHMELE: “أَسْ”

• [eslemtu] أَسْلَمْتُ

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلَمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾²¹⁴
- وَ﴿قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾²¹⁵ أَيْ سَلِمَ ضَمِيرِي لَهُ

Ya‘nī “Kalbim ve onda meknūz olan niyyetim rabbü’l-‘ālemīne fesād ve mekr ve hī-leden sālīm oldu” demek murād olunur. Bir de ²¹⁶ ﴿فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ﴾²¹⁶ kavlı kerîmi “أَخْلَصْتُ عِبَادَتِي لَهُ” ve ba‘zen “أَخْلَصْتُ [61] دِينِي لَهُ” ve “سَلَمْتُ نَفْسِي بِالْإِنْقِيَادِ لَهُ” “سَلَمْتُ نَفْسِي بِالْإِنْقِيَادِ لَهُ” ve “سَلَمْتُ نَفْسِي بِالْإِنْقِيَادِ لَهُ” ‘ibāretleriyle de tefsir olunmuştur. “مُسْلِمٌ” kelimesi de bundandır. Bābu’s-Sīn’de de “سَلَامًا” ve “سَلَامًا” kelimelerine de nazar oluna.

• [el-esbāṭi] الْأَسْبَاطُ

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ﴾²¹⁷ أَيْ أَوْلَادِهِ

Ya‘nī “evlād-ı Ya‘kūb’a inzāl olunan şey’e” demektir. Feth ile “أَسْبَاطُ” kesr-i sīn ile

212 “Şüphesiz iman ettikten sonra inkār eden, sonra da inkārda ileri gidenlerin tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte onlar sapıkların ta kendileridir.” Āl-i ‘İmrān, 3/90; en-Nisā, 4/137.

213 “Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar. Buna dokuz daha eklediler.” el-Kehf, 18/25.

214 “Rabbi ona “Teslim ol” dediğinde “Alemlerin Rabbine teslim oldum” demişti.” el-Bakara, 2/131.

215 “Belkis, “Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmiştim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte alemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum” dedi.” en-Neml, 27/44.

216 “Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: “Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah’a teslim ettim.” Āl-i ‘İmrān, 3/20.

217 “Deyin ki: “Biz Allah’a, bize indirilene (Kur’an’a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mūsā ve İsa’ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab’lerinden verilene iman ettik.” el-Bakara, 2/136.

“سَبْطُ” in cem’idir. Evlād-ı Ya’qūb ve İshāk’ta “أَسْبَاطُ” evlād-ı İsmā’īl’de “قَبَائِلُ” gibidir. Evlād-ı Ya’qūb’da “أَسْبَاطُ” evlād-ı müşārün ileyhten on iki veledin evlādı olan on iki “سَبْطُ”dur. Ve evlād-ı Ya’qūb’un “أَسْبَاطُ” ve evlād-ı İsmā’īl’in “قَبَائِلُ” tesmiyesi ancak veled-i İsmā’īl ile veled-i Ya’qūb’un beynini fasl içindir.

Fāide: Rāğıb rahimehullāhu “الْأَسْبَاطُ وَلَدُ الْوَلَدِ” diyor ve sāir lügatlerde öyle ve “veled” zükūr ve ināsı şāmil olmakla “سَبْطُ” ismi zükūra hasr olunamaz “veledü’l-bint” de “سَبْطُ”dur, Türkçede torun nasıl zükūr ve ināstan olan evlād-ı zükūr ve ināsa itlāk olunursa ‘Arabcada da “سَبْطُ” öyledir. Ve ²¹⁸﴿وَقَطَّعْنَاهُمْ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا﴾ kavlı-i keriminde “سَبْطُ” kavm, kabīle, ümmet ma’nāsınadır. Tercümede “Ve biz kavm-i Mūsā’yı on iki kabīleye böldük” denir. Ve “أُمَمًا”, “أَسْبَاطًا” dan bedeldir. İbnu’l-Esīr *Nihāye*’de “سَبْطُ”, “أُمَمٌ” mevkī’inde ve “أُمَمٌ”, “سَبْطُ” mevkī’inde vākī’ olur kavliyle “سَبْطُ”i “أُمَمٌ”le tefsirin vechini beyāndan sonra biraz aşağıda وَقِيلَ أَوْلَادُ الْأَوْلَادِ وَقِيلَ أَوْلَادُ الْأَوْلَادِ “وَقِيلَ الْأَسْبَاطُ خَاصَّةً الْأَوْلَادُ وَقِيلَ أَوْلَادُ الْأَوْلَادِ وَقِيلَ أَوْلَادُ الْأَوْلَادِ” hadīs-i şerīfī esnāsında vākī’ “سَبْطَانِ مِنَ الْأَسْبَاطِ” cümlesinin şerhinde “هُوَ وَلَدُ الْبَيْتِ” ta’bīriyle tefsir etmiş. Vallāhu a’lemu.

• الْأَسْبَابُ [el-esbābe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا﴾ ²²⁰ أَنِّي طُرِقَ الْمُواضَلَةُ إِلَيْهَا

Göklere ulaştırıcı yollara demek olur. “وُضَلَاتُ” ile de tefsir olunur. “أَسْبَابُ”, “وُضَلَاتُ” cem’dirler. Vāhidleri “سَبَبٌ” ve “وُضَلَةٌ”tır. Ve asl ma’nā-yı “سَبَبٌ” iptir ki bir şey’i çekmek için kullanılır. Sonra bir şey’i cerr ve cezb eden her şey’e “سَبَبٌ” ta’bīr olundu. Rāğıb rahimehullāhu şöyle şerh ediyor: “سَبَبٌ” kendisiyle hurmā ağacına çıkılan iptir. Cem’i “أَسْبَابٌ”dır. Ve kendisiyle bir şey’e tevassul edilen her bir şey’ “سَبَبٌ” tesmiye olundu. Ve kavluhu ta’ālā: ²²¹﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾ Zu’l-Ḳarneyn’e her bir şey’ cihetinden matlūba tevassul için bir ma’rifet ve vesīle verdik, o da “أَسْبَابُ”-ı mezkūreden lüzūmuna göre bir “سَبَبٌ”e ittibā’ etti. Ve kavluhu ﴿لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ﴾ أَنِّي لَعَلِّي İntehā mulahhasan min kavlihi.

• أَسَاطِيرُ [esāṭīru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ ²²² أَنِّي أَبَاطِلُ وَتَوَهَاتِ الْأَقْدَمِينَ

218 “Biz onları on iki kabile hâlinde topluluklara ayırdık.” el-A’rāf, 7/160.

219 Munāwī, et-Teyis bi-Şerhi’l-Cāmi’i’s-sagīr, 1/498; Buhārī, el-Edebu’l-mufred, 190; Taberānī, el-Mu’cemu’l-kebīr, 3/32, no: 2586.

220 “Firavun dedi ki: “Ey Hāmān! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mūsā’nın ilāhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum.” el-Mü’min, 40/36-37.

221 “Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik. O da (Batı’ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu.” el-Kehf, 18/84-85.

222 “(İnkâr edenler) “Bu (Kur’an) evvelkilerin masallarından başka bir şey değil” derler. el-En’ām, 6/25;

“إِسْطَارَةٌ” ve “أُسْطُورَةٌ” yalan ve bātıl söz demektir. Ve ﴿أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾ tefsirinde akvām ve ümem-i sālifenin tastir ettikleri şeylere de denir ki murād āsār-ı atıkadan kitābeler ve elvāh-ı mektūbedir. Bu sûrette hatt ve kitābet ma'nāsına olan “سَطْرٌ” dandır. “نَصَرَ” [63] babından “سَطْرٌ يَسْطُرُ سَطْرًا” ve fethateynle “سَطْرًا” denir, “خَطٌّ وَكُتِبَ” demek olur. Bābu'l-Mīm'de “مَسْطُورًا” kelimesine nazar buyurula.

• أُسِفًا [esifen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ﴾²²³ بِكُسْرِ السِّينِ أَيْ شَدِيدِ الْغَضَبِ

“الْأَسِيفُ” ve “الْأَسِيفُ”, “خَزِينٌ” ya'nī gussalı demek de olur.

• وَقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا﴾²²⁴ بَفَتْحِ السِّينِ مُضَدَّرٌ أَيْ غَيْظًا وَخُزْنًا

Bu lafz Faslu'l-Hemze Ma'a'l-Elifte “آسَفُونَا” kelimesinde mufassalen beyān olundu, ır-cā'-ı nazar buyurula.

• أَسْلَفْتُ [eslefet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿هَذَا لِكَيْ تَبْلُو كُلَّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ﴾²²⁵ أَيْ قَدَمْتُ

“سَلَفٌ”, mütekaddem ma'nāsınadır. Ve ābā-i mütekaddimūna denir. Ve ahvālinden 'ibret alınan akvām-ı sālifeye de denir. Bāb-ı evvelden “سَلَفٌ يَسْلُفُ سَلْفًا فَهُوَ سَالِفٌ” ve “مَضَى” ve “تَقَدَّمَ” demektir. Ve “مَا قَدِمَ عَلَى الثَّمَنِ” ya'nī bey' ve şirāda evvelce verilen “pey” ta'bīr olunan şey'e de “سَلَفٌ” denir. Ve “ifāl”den “إِسْلَافٌ” takdīm demektir. ﴿كُلُّوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا﴾²²⁶ بِمَا أَكَلْتُمْ kavı-i kerīmde “بِمَا قَدَمْتُمْ مِنْ خَيْرٍ” demek olmakla a'māl ve ahvāl ve gayrū-hümāya da şāmil olur.

• أُسْرَى [esrā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾²²⁷ أَيْ سَيَّرَ بِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فِي لَيْلَةٍ

el-Enfāl, 8/31; el-Mü'minūn, 23/83; en-Neml, 27/68.

223 “Mūsā, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde, “Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! Rabbinizin emrini beklemeyp acele mi ettiniz?” dedi.” el-A'rāf, 7/150. Ayrıca bkz. Tāhā, 20/86.

224 “Demek sen, bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa, arkalarından üzülerək ādeta kendini tüketeceksin!” el-Kehf, 18/6.

225 “Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek).” Yūnus, 10/30.

226 “(Onlara şöyle denir: “Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiyin, için.” el-Hākka, 69/24.

227 “Kendisine āyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i

Ya'nī “‘Abd-i aḥassı Mūḥammed sallallāhu ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerini bir gecede ya'nī müddet-i kalīlede götürdü” demektir. Āti'l-beyān “أُسْرٍ” kelimesinde tafsīl olunacağı vechle “إِسْرَاءُ” gece gitmek ma'nāsına olan “سَرَى يَسْرِي”den “if'āl”dir, binā'en ‘aleyh “لَيْلًا” kavli zarfıyyet üzere mansūb olarak tenkīriyle bir gece içinde demek olur ki [64] emr-i “إِسْرَاءُ”nın mesāfe-i ‘azīme-i ba'ideyi bir gece ve belki bir gecenin ba'zı gibi az bir müddet içinde vukū'unu beyān ve ifāde eder.

• أُسْرِي [esri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ﴾²²⁸ أَيْ سِرْ لَيْلاً بِأَهْلِكَ

“Ehlin ile gece vakti git” demek olur. “سَرَى” ve “أَسْرَى” ikisi de birdir geceleyin yola gitmek maʿnāsına lügattır lākin Rāḡıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “سَرَى” ve “أَسْرَى” bir maʿnāya olduğunu söyledikten sonra diyor ki *وَقِيلَ إِنَّ أَسْرَى لَيْسَتْ مِنْ لَفْظَةِ سَرَى وَإِنَّمَا هِيَ مِنْ* Yaʿnī “أَسْرَى” kelimesi mādḍeten “سَرَى” lafzından değildir, ancak “سَرَاة” tandır ve “سَرَاة” arz-ı vāsiʿadır. Sonra *إِلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ لِيَأْتِيَ مِنْ بَيْتِهِ لِيَأْتِيَ* “أَيُّ ذَهَبَ بِهِ فِي سَرَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ وَسَرَاةٌ” kavlı kerīmīni *بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا* ²²⁹ “كُلِّ شَيْءٍ غَلَاةٌ” ibaretiyle tefsīr ediyor.

• أَسْقَيْنَاكُمُوهُ [esqaynākumūhu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاحِجٍ مُنْتَهِيٍّ فَنُزِّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ﴾²³⁰ أَيْ جَعَلْنَاهُ سَقِيًّا لَكُمْ

“Onu size içmek ve saky etmek için tahsīs ettik” demek olur. “سَقَى يَسْقِي رَمَى” bābindan سَقَى denir, lākin ba’zı ehl-i lūgat bir kimseyi saky ettiğin vakte suyu kendi elinle doğru o kimsenin ağzına verdiğinde “سَقَيْتُهُ” dersin ve suyu bir kimseye içmek veya devābb ve zürū’unu saky için ‘arz ve tahsīs ettiğinde “أَسَقَيْتُهُ” dersin, demişler Ve “سَقَى” ve “أَسَقَى” birdir dahi denildi.

Kāle Lebīd:

”سَقَى قَوْمِي بَنِي مَجْدٍ وَأَسْقَى || نُمَيْرًا وَالْقُبَائِلَ مِنْ هِلَالٍ“

Tercüme: “Benim kavmim Benī Mecd’i ve Benī Numeyr’i ve Hilāl’den birtakım kabāili suvardı” demek olup “سَقَى” ile “إِسْقَاءَ” bir ma’nada kullanılmıştır, ancak Qur’ân-ı [65] kerīm’de ²³¹ ﴿وَسَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا﴾ ve ²³² ﴿وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ﴾ ve ﴿وَالَّذِي هُوَ يُطْمِئِنِّي﴾

Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir." el-İsrâ, 17/1.

228 “Geceleyin bir vakitte aileni al götür.” Hüd, 11/81; el-Hicr, 15/65.

229 “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir.” el-İsrâ, 17/1.

230 “Rüzgârları da aşılایıcı olarak gönderip yukarıdan su indirerek sizi onunla suladık.” el-Hicr, 15/22.

231 “Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” el-İnsân, 76/21.

232 “Bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimseler” Muhammed, 47/15.

²³³ gibi āyatta içirmek ve ²³⁴ ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُم مَّاءً فُرَاتًا﴾ kavlı kerîmiyle bahsinde olduğumuz āyet ve emsālinde “جَعَلْنَاهُ سَقِيًّا لَكُمْ” ile tefsîr olunmuştur ki sizin için içmeğe ve sulamağa tahsîs ettik demek olur.

• **أَسْفًا** [esefen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِئُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسْفًا﴾ ²³⁵ يَفْتَحِ السِّينِ أُنْى عَضْبًا وَقِيلَ حُزْنَا

Bu kelime aslen hüzn ve telehhüf ma'nâsınadır. “تَعَبٌ” bābından “أَسْفٌ” denir. “أَسْفٌ” lafzı feth-i sîn’le masdar, kesrle ism-i fâ’ildir. Bu bābın evvelinde “أَسْفُونَا” kelimesiyle ānifü'l-beyân “أَسْفًا” kelimelerine ircā-ı nazar oluna.

• **أَسَاوِرَ** [esāvira]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَوَحَلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ﴾ ²³⁶ جَمْعُ “أَسْوَرَةٍ”

“سِوَارٌ سُورٌ”ın cem’idir ki cem’ü'l-cem’ olur. “سِوَارٌ سُورٌ” bileziktir, envā-ı huliyydendir, altın ve gümüşten olur. Ba’zı ‘ulemā altın bileziktir diye tahsîs etti ise de Qur’ân-ı kerîm’de ba’zı mahalde “مِنْ ذَهَبٍ” ve ba’zında “مِنْ فِضَّةٍ” kaydlarıyla tebyîn edilmiş olmasından münfelim oluyor ki “سِوَارٌ سُورٌ” mutlakan bileziktir, ancak lafz-ı mezbûr zî-kıymet ma’âdin ve cevâhirden mütte haz olanına itlāk olunur. Boynuz, bağa, fîl dişi gibi eşyâdan olanına fete hâtla “مَسَكَةٌ” denir. Cem’i “مُسْكٌ” tür zammeteynle. Vallâhu a’lemu.

• **أَسْرَى** [esrā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يَتُخَيَّنَ فِي الْأَرْضِ﴾ ²³⁷ جَمْعُ أَسِيرٍ

“سِيرٌ” ma’lumdur ki Türkçede tutsak denir; aslen kayış ve sırim demek olan “سِيرٌ”dendir, harbde esîr edilenler ekser kayışla bağlandığı [66] için “أَسِيرٌ” tesmiye olunmuş. “ضَرْبٌ” bābından “أَسْرُهُ يَأْسُرُهُ أَسْرًا وَإِسَارًا فَهُوَ أَسِيرٌ وَمَأْسُورٌ” denir, cem’i “أَسْرَى”dır.

Tenbîh: Süre-i İsrâ’daki ﴿أَسْرَى﴾, “سَارٌ” lafzından “if’âl”dir, nitekim ānifen şerh ve beyân olundu. Ve “أَسْرٌ” lafzı halk ma’nâsına da gelir. Kezā “ضَرْبٌ” bābından “أَسْرَهُ اللَّهُ أَسْرًا”, “نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ” ²³⁸ “خَلَقَهُ” ile de tefsîr olunmuştur. “أَسْرَهُمْ” kelimesine nazar oluna.

233 “O, bana yediren ve içirendir.” eş-Şu‘arā, 26/79.

234 “Orada sabit yüce dağlar yaratmadık mı, size tatlı bir su içirmedik mi?” el-Mürselât, 77/27.

235 “Demek sen, bu söze (Kur’an’a) inanmazlarsa, arkalarından üzülerək âdeta kendini tüketeceksin!” el-Kehf, 18/6.

236 “Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir.” el-İnsân, 76/21.

237 “Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hakim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz.” el-Enfâl, 8/67.

238 “Onları biz yarattık ve eklemlerini (birbirine) biz bağladık.” el-İnsân, 76/28.

• **أَسَلْنَا** [eselnā]• ﴿وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ﴾²³⁹ أَذْبَنَّا لَهُ

“Biz Süleymān’a bakır ma‘denini erittik” demektir. Bu kelime “بَاعَ” bābından “سَالَ الشَّيْءُ” سَالِ شَيْءٍ kavbindendir, aktı demektir. Ve “if‘āl”den “أَسَلْنَا أَنَا إِسَالَةً” onu ben akıttım demek olur. Bu āyette “أَذْبَنَّا” ile tefsiri bakır ma‘den-i salb olmakla seyelāni eritmeğe muhtāc olduğundandır, binā‘en ‘aleyh medlül-i āyet-i kerīme bakır ma‘denini eritip tasfiye etmek ‘ilmini vahy ve ilhāmı ta‘līm etmekten kināyettir.

• **أَسْتَحْلِضُهُ** [estahlīṣhu]• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَحْلِضُهُ لِنَفْسِي﴾²⁴⁰ أَيِ أَخْضَهُ لِنَفْسِي

“Onu kendime tahsīs edeyim” demek olur. Murād kendime müşāvir-i hāss ve nedīm ve musāhib ittihāz edeyim demektir. Bābu'l-Ḥā‘da “خَلَصُوا نَجِيًّا” ve mīm’de “مُخْلِصُونَ” ve “مُخْلِصِينَ” kelimelerine nazar buyurula.

• **أَسْرُوا** [eserrū]• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ﴾²⁴¹ أَيِ أَظْهَرُوهَا

Ya‘nī “Āşikāre ettiler.” Ve “كَتَمُوهَا” ile de tefsir olundu. Evvelki küffār hevl-engīz ‘azābı idrāk ettiklerinden dolayı izhār-ı nedāmet ettiler demek olup ikinci tefsire göre rü‘esā‘ ve ‘izām-ı kavm idlāl ettikleri esāfilden ‘izzet-i nefsleri sebebiyle nefslerindeki nedāmeti ketm ve ihfā ettiler demek olur. [67]

“سِرٌّ”den “if‘āl”olan “أَسْرٌ” kelimesi azdāddandır ki “إِظْهَارٌ” ve “كَتَمٌ” ma‘nalarına kullanılır. Binā‘en ‘aleyh bu āyette iki sûretle de tefsir olundu, lākin Rāgıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ında “إِظْهَارٌ” ma‘nāsını beyān ve misallerini de ityān ettikten sonra ma‘nā-yı izhārın mü‘evvelen olduğunu imā ediyor. Meselā²⁴² ﴿تُسْرُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمُودَّةِ﴾ kavlı kerīminde “تُظْلَعُونَهُمْ عَلَى مَا تُسْرُونَ مِنْ مَوَدَّتِهِمْ” takdīriyle “Onlar hakkında gizledikleri meveddetten onları muttalī‘ edersiniz” demek olur. Vallāhu a‘lemu. *Miṣbāḥu’l-Munīr*’de أَشْرَزْتُهُ أَظْهَرْتُهُ “أَشْرَزْتُهُ أَظْهَرْتُهُ” demiş.

• **أَسَلَمَّا** [eslemā]• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَسَلَمَّا وَلَّيْنَا لِلْجَبِينِ﴾²⁴³ أَيِ اسْتَسَلَمَّا

Ya‘nī “Vaktā ki zebh husūsunda İbrāhīm ve İsmā‘īl ‘aleyhime’s-selām Allāh-ı ‘azī-

239 “Erimiş bakır ocağını da ona sel gibi akıttık.” Sebe‘, 34/12.

240 “Kral, “Onu bana getirin, onu özel olarak yanıma alayım”, dedi.” Yūsuf, 12/54.

241 “Azabı gördüklerinde, için için derin bir pişmanlık duyarlar.” Yūnus, 10/54; Sebe‘, 34/33.

242 “Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz.” el-Mümtehine, 60/1.

243 “Nihayet her ikisi de (Allah’ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca” es-Sāffāt, 37/103.

mü'ş-şānın emrine inkıyād ettiler” demek olur. Bu kelimeye dāir kelām bundan evvel “أَسْلَمْتُ” kelimesinde beyān olundu, ircā'-ı nazar buyurula.

• أَسْبَاب [esbābe]

• ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ بَنِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا﴾²⁴⁴ أَنِّي أَبْتَوِبُهَا

“Semāvātın kapılarına” demek olur ki karīben “أَسْبَاب” kelimesinde zikr olunduğu üzere “سَبَب” kendisiyle matlūba tevassul olunan şey’ olduğundan kapı sebab-i duhūl ü vūsūl olmakla bu āyette “أَسْبَاب”, “أَبْوَاب” ile de tefsīr edildi. Sālifü’z-zikr “أَسْبَاب” kelimesine mürāca‘at oluna.

• أَشْفَارًا [esfāran]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَثَلُ الَّذِينَ خُمِلُوا التَّوْبَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَشْفَارًا﴾²⁴⁵ أَنِّي كُتِبَا

Fethle “أَشْفَار” “kesr-i sīn”le “سِفْر”in cem’idir. “سِفْر” kitābdır. Bu lafz aslen keşf-i gītā ma’nāsına olup kitāb da vücūh-ı hakāyıkdan mānī-i ittılāc olan gītā-yı hafāyı keşf ettiği için “سِفْر” tesmiye olundu. Ve “سَافِر” [68] ve “سَفَرَة” lafzen ve ma’nen “كَاتِب” ve “كَتَبَة”dür. Bāb-ı sānīden “سَفَر الْكِتَابِ يَسْفِرُ سَفْرًا فَهُوَ سَافِرٌ” denir, “كَتَب” demektir. Kāle ta‘ālā: ﴿فِي ضَحِيفٍ مُكْرَمَةٍ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ﴾²⁴⁶ أَنِّي بِأَيْدِي كَتَبَةٍ

Bu lafz “if‘āl” bābından işrāk ﴿وَالصُّبْحُ إِذَا أَشْفَرَ﴾²⁴⁷ أَنِّي أَشْرَقُ وَأَضَاءُ

• أَشْفَر [esfera]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّيْلُ إِذَا أَذْبَرَ وَالصُّبْحُ إِذَا أَشْفَرَ﴾²⁴⁸ أَنِّي أَضَاءُ وَأَشْرَقُ وَظَهَرَ كَمَا مَرَّ قَبْلَهُ

Bu “سِفْر” māddeşi için Bābu’s-Sīn’de “سَفَرَة” kelimesine de nazar oluna.

• أَسْرَهُمْ [esrahum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ﴾²⁴⁹ أَنِّي قَوْنًا خَلَقْنَاهُمْ

Bu tefsīr İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumādan mervīdir ki İbn Cerīr Cāmi’u’l-Beyān’da bi’l-isnād rivāyet etmiş, kezā Mucāhid ve Qatāde’den de rivāyet etmiştir. Ve “أَسْر”in “مَفَاصِل” ma’nāsına olduğunu Ebū Hureyre radiyallāhu ‘anhdan ve “قُوَّة” ma’nāsına oldu-

244 “Firavun dedi ki: “Ey Hāmān! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mūsā’nın ilāhını görürüm(!) Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum.” el-Mü’min, 40/37.

245 “Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.” el-Cum‘a, 62/5.

246 “Şerefli ve sādık yazıcı meleklerin elindeki yüksek, tertemiz ve çok değerli sahifelerdedir.” Abese, 80/13-16.

247 “Aydınlandığında sabaha andolsun” el-Müddessir, 74/34.

248 “Çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha andolsun” el-Müddessir, 74/33-34.

249 “Onları biz yarattık ve eklemelerini (birbirine) biz bağladık.” el-İnsān, 76/82

ğunu da İbn Zeyd'den rivāyet etmiş ise de kavlı-i İbn 'Abbās'ı tercih etmiş. Bu lafza dāir ba'zı tahkikāt evvelce “أشري” kelimesinde beyān olundu, ircā'-ı nazar buyurula.

• [eshṭaṭ] اَسْحَطَ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَصْحَطَ اللَّهُ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾²⁵⁰ أَيِ اتَّبَعُوا مَا يُوجِبُ
إِنْزَالَ عُقُوبَةِ اللَّهِ وَعَذَابِهِ

“Cenāb-ı Hakk'ın ‘ukūbet ve ‘azāb inzāl etmesini mūcib olan şey'e ittibā'c ettiler” demek olur. Sīn'in fethi ve zammı ve hā'nın sükūnuyla ve fethateynle “سَحَطَ سَحَطَ سَحَطَ”den “ifāl”dir. Ve lafz-ı mezkūr muktezī-i ‘ukūbet olan gazab-ı şediddir. Cenāb-ı Hakk'a is-nād olundukta inzāl-i ‘ukūbet ve ‘azābla tefsīr olunur. “طَرَبَ” bābından سَحَطَ سَحَطَ سَحَطَ, “أَعْضَبَ”, “أَسْحَطَ إِسْحَاطًا” demektir. Ve “ifāl”den “أَسْحَطَ إِسْحَاطًا” demektir. Ve “tefa'ul”den “تَسَحَّطَ عَطَاءً”, “إِسْتَقَلَّ عَطَاءً” ya'nī “Azınsıdı.” [69]

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أس”

• [usluk] اُسْلُكٌ

• ﴿اُسْلُكٌ يَدَاكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾²⁵¹ أَيِ أَدْخَلَ

“Elini ceybine sok” demek olur. Ve kezā fī kavlihi ta'ālā: ²⁵² ﴿فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ “Gemiye idhāl et” demektir. “جَيْبٌ” aslen gömlek ve sāir elbisenin yakasına denir, biz buna koyun tabir ederiz ki gömlek kaftan ve sāir üzerine kuşak bağlarız da yaka tarafından içine şunu bunu koyarız. Ve muharrefen cep dediğimizde budur. Bu lafz “نَصَرَ” bābından “سَلَكَ” masdarından idhālu's-şey' fi's-şey' ma'nāsına isti'māl olunur. “سَلَكَ الشَّيْءُ فِي الشَّيْءِ فَانْسَلَكَ” denir, “أَدْخَلَهُ فِيهِ فَدَخَلَ” demektir. Ve lāzım olarak “دَخَلَ” bābından “سَلَكَ الطَّرِيقَ سُلُوكًا” denir, “ذَهَبَ فِيهِ” “Yola gitti” demektir. Ve “سُلُوكٌ” zehāb ve reviş ma'nāsına da isti'māl olunur. Ve kesr-i sīn'le “سَلَكَ” hayt, iplik demektir, “مَسْلُكٌ” yerinde de kullanılır.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “إس”

• [istevḳade] اِسْتَوْقَدَ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَثَلُهمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا﴾²⁵³ أَيِ أَوْقَدَ نَارًا

250 “Bu, Allah'ı gazaplandıran şeylere uydukları ve onun hoşnut olduğu şeyleri beğenmedikleri içindir. Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır.” Muhammed, 47/28.

251 “Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın.” el-Kasas, 28/32.

252 “Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift al.” el-Mü'minün, 23/27.

253 “Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer” el-Bakara, 2/17.

“Āteş yaktı.” “وَقَدْ” āteş yakmaktır. “اِسْتَوْقَدَ” ma‘nen müsāvīdirler. Bābu'l-Vāv'da “وَقُودٌ” kelimesine nazar oluna.

• اِسْرَائِيل [isrāile]

• ﴿اِسْرَائِيلُ﴾²⁵⁴ ﴿بَنِي اِسْرَائِيلَ﴾²⁵⁵

Ya‘qūb ‘aleyhi’s-selām’dır, ya‘nī müşārünileyh hazretlerinin ismidir; evlādına Benī İsrā’īl denir.

• اِسْتَجَابَ [istecābe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اِنِّیْ مُجِیْبٌۭۤ اِلَیْکُمْۚ مِّنْ اِلَٰلِہِۭۤیْکُمْۚ مُّزِدِّیْنَ﴾²⁵⁶

• ﴿وَفَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اِنِّیْ لَا اُضِیْعُ عَمَلَ عَامِلٍۭۤ مِّنْکُمْۚ مِّنْ ذَکَرٍۭ اَوْ اُنْثٰی﴾²⁵⁷ اِنِّیْ اُجَابُ

“Kabūl etti” demek olur, “جَوِبَ”dendir ki “قَطَعَ” ma‘nāsındır. Cevāb-ı kelām, icābet-i da‘vet gibi ma‘ānī-i sāire hep kat‘ ma‘nāsından [70] me’hūzdur. “قَالَ” bābından “جَابَ” ve “وَتَمُودَ الَّذِیْنَ جَابُوا الصَّخْرَ” “حَرَقَ” ve “قَطَعَ”, “جَابَ جَبًّا” bābından “بَاعَ” ve “جَوِبًا” “أَجَابَ عَنْهُ اِجَابَةً” denir, “Cevāb verdi” demektir, “اِجَابَةُ الدُّعَاءِ” kabūldür. “اِسْتَجَابَ” dahi böyledir, gūyā “مُجِیْبٌ” cevābla kelāmın devām ve temādīsini ve icābetle su‘āl, taleb, du‘anın devām ve temādīsini kat‘ etmiş olur.

• اِسْتَيْسَرَ [isteysera]

• فِی قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاِذَا اٰمَنْتُمْ مِمَّنْ تَمْتَعُ بِالْعُمْرَةِ اِلَی الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدٰی﴾²⁵⁹

• ﴿وَاِنْ اٰخَصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدٰی﴾²⁶⁰ اِنِّیْ تَيْسَرٌ وَسَهْلٌ

“Kolay ve āsān olan” demektir, “يُسْرَ”un zıddı olan “عُسْرَ” “istif‘āl”dir. “تَعَبَ” bābından “يُسْرَ يُسْرًا فَهُوَ يَسِيرٌ” ve “قَرَبَ” bābından “يُسْرَ يُسْرًا فَهُوَ يَسِيرٌ” ve “سَهْلٌ فَهُوَ سَهْلٌ” demektir. Ve “istif‘āl”[den] “اِسْتَيْسَرَ” ve “tefa‘ul”[den] “تَيْسَرُ” de böyledir, ancak “tef‘il”den müte‘addi olarak “يُسْرَ تَيْسِرًا”, “سَهْلٌ تَسْهِيْلًا”, ma‘nāsındır. Bu “يُسْرَ” lafzında mufassalātan istignā yoktur çünkü ma‘ānī-i kesīrde isti‘māl olunur.

254 Āl-i ‘İmrān, 3/93.

255 Toplam otuz dokuz yerde, örneğin bkz. el-Bakara, 2/40.

256 “Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, “Ben size ard arda bin meleklerle yardım ediyorum” diye cevap vermişti.” el-Enfāl, 8/9.

257 “Rableri onlara şu karşılığı verdi: “Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim.” Āl-i ‘İmrān, 3/195.

258 “Vadide kayaları oyan (Salih’in kavmi) Semūd’a” el-Fecr, 89/9.

259 “Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser.” el-Bakara, 2/196.

260 “Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin.” el-Bakara, 2/196.

• اِسْتَكَانُوا [istekānū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا﴾²⁶¹• وَفِي ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ﴾²⁶² أَيُّ مَا خَضَعُوا

“Tevāzu‘ ve inkıyādla baş eğmediler” demek olur, mā[-nahnu-]fih “اِسْتِكَانَةٌ”, tevāzu‘ ve inkıyādla baş eğmektir. Ve tezellülünden de kināyet edilir. Bu kelime “كَوْنٌ” den “istif‘āl”-dir, “سَكَنٌ” den “ifti‘āl” değildir, ma‘a-hāzā *Ḳāmūs*’ta her iki maddede dahi zikr olunmuş. Hattā “كَيْنٌ” maddesindendir diyenler de bulunmuş. Mufasssalāta mürāca‘at oluna.

• اِسْرَافَنَا [isrāfenā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾²⁶³ أَيُّ اِفْرَاطَنَا

• [71] وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ ﴿وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا﴾²⁶⁴ أَيُّ مَتَجَاوَزًا حَدَّ الْمَغْرُوفِ

Bu kelime “سَرَفٌ” lafzındandır, “تَعَبٌ” bābından “سَرَفٌ سَرَفًا”, “جَهْلٌ” ve “عَقْلٌ”, “فَهُوَ سَرَفٌ”, “فَهُوَ سَرَفٌ” demektir. Fethateynle “سَرَفٌ” ismdir. Ve “if‘āl”den “اِسْرَافًا” haddi tecāvüz ve itidālden meyl ma‘nāsınadır. “فَهُوَ مُسْرِفٌ”, “مَتَجَاوَزٌ ظَالِمٌ” ma‘nalarına sığaten fā‘ildir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “سَرَفٌ” i insān yaptığı her işte haddi tecāvüzdür, eğerçi infāk husūsunda isti‘mālî ekser ise de demiş. “تَقَدُّمٌ” ma‘nāsına müsta‘mel “فَرَطٌ” tan “اِفْرَاطٌ” dahi tekaddümde haddi tecāvüz demek olmakla “اِسْرَافٌ”, “اِفْرَاطٌ” ile tefsir olundu; lisānımızda ileri gitmek ta‘bîr ederiz, her nede olsa ya‘nî iyi kötü her ne işte olursa olsun ifrāt ve mübālaga eden kimseye ileri gitti, ileri gidiyor deriz.

• اِسْتَهْوَتْهُ [istehvethu]

• ﴿كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ خَيْرَانَ﴾²⁶⁵ أَيُّ هَوَتْ بِهِ وَأَذْهَبَتْهُ

Ya‘nî “Şeytānlar onu tarîk-i müstakîmden imāle etti. “Sergeşte olduğu hâlde onu ıssız çöllere beyābān yerlere götürdü demek olur. *Mufredāt*’ta Rāğıb “هَوَى” nefsin şehvete meylidir ve şehvete mālî olan nefse de “هَوَى” tesmiye edilir demiş. Bu tesmiye “رَجُلٌ” “كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ” kabîlindendir. Ve denildi ki nefs-i mezkûre sāhibini dünyāda her bir belā ve dāhiyeye ve āhirette de nāra düşürür. Ve zamm-ı hā ve kesr-i vāv ve yā-i müşeddede ile

261 “Zaafa düşmediler, boyun eğmediler.” Āl-i ‘İmrān, 3/146.

262 “Andolsun, biz onları azap ile kısıvrak yakaladık da yine Rablerine boyun eğmediler ve ona yalvarıp yakarmadılar.” el-Mü‘minün, 23/76.

263 “Onların sözleri ancak, “Rabbimiz! Bizim günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlıklarımızı bağışla ve (yolunda) ayaklarımızı sağlam tut. Kâfir topluma karşı bize yardım et” demekten ibaretti.” Āl-i ‘İmrān, 3/147.

264 “Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin.” en-Nisā, 4/6.

265 “Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?” el-En‘ām, 6/71.

“هُوَيِّ” yukarıdan aşağıya sukūttur. Ve feth-i hā ve vāv ile memdūden “هَوَاءَ” hālī ve fārig yaʿnī boş maʿnāsınadır.

Kavluhu taʿālā: وَأَفْتَدَتْهُمْ هَوَاءٌ²⁶⁶ أَي خَالِيَةً boş demek, cebānet ve ʿaklsızlık maʿnāsı ifāde eder. Ve semā ile arz beyninde boşluğa da denir. Ve lafz-ı mezkūr [72] meyl-i kalb ve ʿaşk ve iştiyāk ve muhabbet maʿnalarına da istiʿāre olundu. Maʿānī-i mezkūre “رَمَى”, “صَدَى”, “تَعَبَ”, “ضَرَبَ” bāblarından tasarruf olunur ki mahalli mufassalāttır. Hemze ile taʿaddī eder, nitekim وَالْمُؤْتَفِكَةُ أَهْوَى²⁶⁷ kavlı-i kerīminde vākiʿ olmuştur. Fasl-ı mahsūsunda mezkūrdur.

Tetimme: ²⁶⁸ حَمَلَتْهُ عَلَى اتِّبَاعِ الْهَوَى, كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ خَيْرَانَ²⁶⁹ ʿibāretiyle de tefsir olunmuş. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi.

• [isterhebūhum] اِسْتَرْهَبُوهُمْ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَلْقَوْا سَهَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَأَوْ بِسِحْرِ﴾²⁶⁹ أَي أَخَافَوْاهُمْ

Korkuttular nāsı demek olur. Zammla “رُهْبَةً” den “istifʿāl” dir. “رُهْبَةً” maʿaʿt-tahazzür korkudur. “اِسْتَرْهَبَ” korkutmaktır. “اِرْهَبُونَ” kelimesine ircā-ı nazar buyurulur.

• [istaʿmarakum] اِسْتَعْمَرَكُمْ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا﴾²⁷⁰ أَي جَعَلَكُمْ عُمَرَاءَ لَهَا

“Sizi arzı iʿmāra kâdir kıldı” demek olur. Ve “Sizi arzda muʿammer etmekle arzı maʿmūr etti” diye de tefsir olunmuştur. “خَرَابَ” in zıddı olan “عِمَارَةٌ” dendir. “أَعْمَرْتُهُ الْأَرْضَ, “جَعَلْتُكُمْ عُمَرَاءَ لَهَا” denir ki “Taʿmīrini ona tefvīz ettim” demektir, buna bināʿen “جَعَلْتُكُمْ عُمَرَاءَ لَهَا” ile tefsir olundu. Ve “وَجَعَلْتُكُمْ عُمَرَاءَ تَسْكُونُونَ بِهَا” ʿibāretiyle de tefsir olundu ki ʿumrān mahall-i sükkān ile olur, mahall-i gayr-ı meskūn maʿmūr ʿadd olunmaz. Hayāt-ı dünyā ile bir kimsenin müddet-i bekāsına da “عُمُرٌ عُمُرٌ” denilmesi bundandır ki bedenin hayātla ʿimāreti müddetinden ʿibārettir. “طَالَ عُمُرُهُ” kavli “عِمَارَةٌ عِمَارَةٌ بَدَنُهُ بِالْحَيَاةِ” demektir.

• [istaʿṣame] اِسْتَعْصَمَ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ﴾²⁷¹ أَيِ امْتَنَعَ عَنْ إِجَابَةِ دَعْوَتِي

“Yaʿnī benim daʿvetime icābetten imtināʿ etti” demektir. Bu kelime feth-i ʿayn [73] ve

266 “Kalpleri de bomboştur.” İbrāhīm, 14/43.

267 “O, “Muʿtefike”yi de kaldırıp yere çarpmış.” en-Necm, 53/53.

268 “Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?” el-Enʿām, 6/71.

269 “Bunun üzerine onlar (ellerindekini) atınca insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Büyük bir sihir yaptılar.” el-Aʿrāf, 7/116.

270 “O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı.” Hūd, 11/61.

271 “Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o iffetinden dolayı bundan kaçındı.” Yūsuf, 12/32.

sükūn-ı şād'la “عَصَمَ” dandır ki “إِمْسَاكَ” tır. Aslen hıfz ve vikāye ma'nāsına olup “صَرَبَ” bābından “عَصَمَ يَعْصِمُ عَصْمًا فَهُوَ عَاصِمٌ وَذَلِكَ مَغْضُومٌ” denir. Kesr-i ‘ayn’la “عِصْمَةٌ” bundan ismdir. Ve “ifti‘āl”den “إِغْتِصَامٌ”, “إِسْتِمْسَاكَ” tır. Ve “إِمْسَاكَ” tutmak ve men‘ etmek ma'nālarındadır. Ve “إِغْتِصَامٌ” bir şey’le temessük ma'nāsına da gelir.²⁷² ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾²⁷² Ve “istif‘āl”den “إِسْتِغْصَامٌ” bir mekrūha düşmekten tutunup imtinā‘ edecek şey’ taleb etmek ma'nāsına olmakla āyetteki “إِسْتِعْصَمَ” kendini hıfz ve harāma vukū‘dan men‘ edecek şey’ taleb ve taharrī etti demek olur.

• **إِسْتَمْتَعَ وَاسْتَمْتَعُوا وَاسْتَمْتَعْتُمْ** [istemte‘a]

Bābu'l-Mīm’de “مَتَاعٌ” kelimesine mürā‘at oluna.

• **إِسْتَيْأَسُوا** [istey‘esū]

• **قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا﴾**²⁷³ **أَيَّ يَسُّو**

“Vaktā ki ondan ümmīd kestiler” demek olur. “يَسْتُ” den “istif‘āl” dir. “يَأْسٌ” bir şey’den ümmīd kesmektir ki intifā-i tama‘ demek olur. “يَسُّ” ve “إِسْتَيْأَسٌ” bir ma'nāyadır. Ve ﴿حَتَّى يَسَّ الرَّسُلُ﴾²⁷⁴ demektir. Bābu'l-Yā’da “يُؤْسٌ” kelimesine de nazar oluna.

• **إِسْتَفْزَرُ** [istefziz]

• **قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاسْتَفْزِرْ مِنْ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ﴾**²⁷⁵ **أَيَّ اسْتَخَفَّ**

“Tahfīf ve tahkīr ile” demek olur. “إِسْتِخْفَافٌ” hafīf ve hakīr ‘add etmektir. “عَجَلٌ” ya‘nī buzağıya “فَرٌّ” tesmiyesi kendinde hiffet ve karārsızlık tasavvur olunduğu içindir, binā‘en ‘aleyh “إِسْتَفْزَارٌ”, “إِسْتِخْفَافٌ” ile tefsīr olundu. Ve “إِزْعَاجٌ” [74] ma'nāsına müsta‘meldir. ﴿أَنْ يُزْعِجَهُمْ﴾ ile tefsīr olundu ki “mekānından kal” demek olur. “صَرَبَ” bābından “فَرَّني فَلَانٌ”, “أَزْعَجَني” demektir. Rāğīb rahimehullāhu bu ma'nāyı tercīh etmiş.

• **إِسْتَبْرَقَ** [istebraḳun]

• **قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ﴾**²⁷⁷ **مَا غَلِظَ مِنَ الدِّبَاجِ**

Ya‘nī “دِبَاجٌ” denilen ipekli kumāşın kalın dokunmuş kısmı olacaktır; Fārisī dībānı mu‘arrebidir ki atlas ve sırma ile dokunmuş atlastır.

272 “Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.” Āl-i ‘İmrān, 3/103.

273 “Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler.” Yūsuf, 12/80.

274 “Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hāle geldiler.” Yūsuf, 12/110.

275 “(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağrıyla kaydır.” el-İsrā, 17/64.

276 “Bunun üzerine Firavun (işkence etmek ve öldürmek suretiyle) o yerden onların kökünü kazımak istedi. Biz de onu ve beraberindekileri hep birden suda boğduk.” el-İsrā, 17/103.

277 “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır.” el-İnsān, 76/21.

• اِسْوَةٌ [usvetun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ إِسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾²⁷⁸ أَيِ اقْتِدَاءٍ وَاتِّمَامٍ وَاتِّبَاعٍ بِهِ

“اِسْوَةٌ” hemzenin zammı ve kesriyle de kırā’at olunmuş, ma’nā birdir. Eğer hasen eğer kabīh, kendisine uyulan kimseden hālet-i iktidāda insānın nefsinde hāsıl olan hālettir ki uygunluk denilebilir, lākin āyet-i kerīmede iktidā edilecek uyulacak şey demek yerindedir. “Tefa‘ul” bābından “تَأْسِيتُ بِهِ” ve “ifti‘āl”den “اِئْتَسِيتُ بِهِ”, “اِقتَدَيْتُ” demek olur, iyi ve kötü her şeyde kullanılır, nitekim āyet-i kerīmede “حَسَنَةٌ” sıfatıyla mukayyed olması buna delālet eder.

• اِسْتَفْتَيْهِمْ [istefthim]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنِ خَلَقْنَا﴾²⁷⁹ أَيِ اسْتَحْجَزَهُمْ

“Onlara cevāb talebiyle su‘āl et, sor” demek olur. Bunun aslı ahkāmıdan müşkil olan şeyden cevāb ma’nāsına müsta‘mel “فُتِّيَا” ve “فُتْوَى” kelimeleridir. “İstif‘āl”den “اِسْتَفْتَاءٌ” cevāb talebiyle vākī‘ su‘āldir.

• اِسْتَحْوَذَ [istaḥveze]

- ﴿اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ﴾²⁸⁰ أَيِ غَلَبَ عَلَيْهِمْ

“Şeytān onlara galebe etti” demektir. Bu kelime “اِسْتَحَاذَ”den olmak lāzım gelirken i‘lāl edilmeyip ‘alā-aslihi [75] ihrāc olunan kelimāttandır. “اِسْتَرْوَحَ”, “اِسْتَنَوَقَ”, “اِسْتَصَوَّبَ” kelimeleri gibi ki kıyās, “اِسْتَرَاخَ”, “اِسْتَنَاقَ”, “اِسْتَصَابَ” olmak idi, bilā-i‘lāl ibkā olundu ki buna ıstīlāh-ı sarfiyyūnda tashīh denir. Bu kelime “حَوَذَ” mādde-sindendir ki sāik devenin uylukları izāsında kendisine mevki‘ alıp sevkinde ‘unfla devenin seyrini tesrī‘ demektir, gūyā bi’t-tegallub hayvānı seyr-i tabī‘isi fevkinde sevk etmiş olur. İşte bu ma’nā i‘tibāriyle “اِسْتَحْوَذَ”, “غَلَبَ” ma’nāsına isti‘āre olundu.

• اِسْعَوْا [is‘av]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ﴾²⁸¹ أَيِ بَادَرُوا بِالنِّيَّةِ وَالْجِدِّ

278 “Andolsun, Allah’ın Resülünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” el-Ahzāb, 33/21.

279 “(Ey Muhammed!) Şimdi sen onlara sor: “Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı?” es-Sāffāt, 37/11.

280 “Şeytan onları hakimiyeti altına alıp kendilerine Allah’ı anmayı unutturmuştur.” el-Mücādele, 58/19.

281 “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.” el-Cum’a, 62/9.

“Niyyet ve ciddle zikrullāh ya'nī salāt-ı cum'aya mübāderet ediniz” ya'nī ta'cīl ediniz demek murād olunur. “عَدُو” koşmak ve seğırtmek ma'nāsına mevzū olan “سَعِي” bu āyette ma'nā-yı lügavīsī üzerine değıldir, çünkü ādāb-ı lāzımeden olan sekīnet ve vakāra münāfīdir. Bunun içindir ki Hazret-i 'Ömer radiyallahu 'anhu “إِمْضُوا” ile tefsīr etmiş ve 'alā-rivāyetin “فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ” süretinde kırā'at buyurmuş. Vallāhu a'lemu bi-murādihi.

• اِسْتَعْشَوْا [istagşev]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ﴾²⁸² أَي تَغَطُّوا بِهَا

Ya'nī “Kavm-i Nūh 'aleyhi's-selām da'vet ve hitāb-ı neciyyullāhı iştirmek için is-tihfāfen parmaklarını kulaklarına koydular ve siyāb ve libāslarını başlarına alıp bürün-düler” demek olur. “عَشَاءُ غَشَاءٌ”, “غَطَاءٌ” demektir. Dördüncü bābdan وَعَشَاءُ وَغَشَاءُ “عَشِيَّةٌ يَغْشَاءُ غَشَاوَةً وَغَشَاءٌ” masdar olduğı gibi “مَا يَعْطَى بِهِ الشَّيْءُ” ma'nāsına ism de olur, ke-mā kāle ta'ālā غَطَاءٌ أَي غَطَاءٌ²⁸³ ﴿وَعَلَى أُنْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ﴾²⁸³ Bu mādde isti'āreten ve kināyeten bir hayli ma'nāda müsta'meldir, fasl-ı mahsūsasında görölür. [76]

• اِسْتَوَى [istevā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى عَظَمَتْهُ ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اِسْتَوَى﴾²⁸⁴

Bu āyet-i kerīme müteşābihāttan olmakla mütekaddimīn-i 'ulemā-i ümmet tefsīrinden sükūtlā 'alā-zāhiriḥā tilāvet ve 'alā-mā erādallāhu biḥā īmān ile bi'l-iktifā tarīk-i eslemi ihtiyār ettiler. Bu bābda menkūl kelām ve akvāl mufasssālāt-ı tefāsīrde bast ve beyān olunmuştur. Mute'ahhirīn ise kemāl-i ihtiyātla tev'īl ve tevcīhine dāir īrād-ı kelām ile berāber cümlesi de hakikat-i ma'nāyı Cenāb-ı Hakk'ın 'ilmine tefvīz eylediler, rıdvā-nullāhi 'aleyhim.

Mebnā-yı kelām-ı 'ulemā' bu bābda hemān “اِسْتَوَاءٌ” lafzının 'inde ehli'l-lüga sābit olan hakikat, mecāz, isti'āre, kināye ma'ānīsıdır ki şunlardır:

• “اِسْتَوَى جَالِسًا”

• “اِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ أَيِ اسْتَقَرَّ”

• “اِسْتَوَى الْمَكَانُ أَيِ اعْتَدَلَ”

• “اِسْتَوَى إِلَى الْعِرَاقِ أَيِ قَصَدَ”

• “اِسْتَوَى عَلَى سَرِيرِ الْمَلِكِ أَيِ تَمَلَّكَ وَتَصَرَّفَ فِيهِ وَإِنْ لَمْ يَجْلِسْ عَلَيْهِ جُلُوسًا بِالْفِعْلِ”

Rāğıb rahimehullāhu Mufredāt'ta “اِسْتَوَاءٌ” māddesi ne vakt “عَلَى” ile ta'addī ederse “اِسْتِيْلَاءٌ” ma'nāsını muktezīdir deyip bu āyeti misāl olarak īrād etmiş. “إِلَى” ile ta'addīsī

282 “Parnaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler.” Nūh, 71/7.

283 “Gözleri üzerinde de bir perde vardır.” el-Bakara, 2/7.

284 “Rahmān, Arş'a kurulmuştur.” Tāhā, 20/5.

hâlinde kasd ma'nāsını müfîd olur, nitekim ﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ﴾ kavlı-i kerîmi “قَصَدَ” ile müfessserdir. Ve ²⁸⁵ ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ ائْتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ kavlı-i kerîminde “اِشْتَوَاءٌ” sinn ma'nāsınadır ki kırk senedir. ²⁸⁶ ﴿كَزَرَ عَ أَخْرَجَ شَطْطَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ﴾, “اِشْتَقَرَّ”, ﴿ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ﴾ ²⁸⁷ ve “قَوِيَ” ve “اِشْتَقَامَ” ya'nî kuvvetlendi ve dikildi durdu demektir. ²⁸⁸ Vallâhu a'lemu bi-murādihi.

• اِسْتَبَقَا الْبَابَ وَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ وَاسْتَبَقُوا الْحَيَاتِ [istebekā'l-bābe]

Bābu'n-Nūn'da “نَسَبَقُ” kelimesinde mezkûrdur, mahall-i mezkûra nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MA'A'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME: “آ”

• أَشْهُرُ مَعْلُومَاتٍ وَالْأَشْهُرُ الْحُرُمُ [eşhurun ma'lumātun ve'l-eşhuru'l-hurum]

• ﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ﴾ ²⁸⁸

• ﴿فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾ ²⁸⁹

Faslu'l-Hemze Ma'a'l-Yā'da “الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ” [77] zikrinde beyân edilmiştir, mahall-i mezkûra nazar oluna.

• أَشَدُّهُ [eşuddehū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ﴾ ²⁹⁰

• ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ ائْتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ ²⁹¹ أَي مَتْنَهَى شَبَابَهُ وَقُوَّتَهُ

“Gençliğin gāyet-i kemālî” demek olur. Bu kelime şīn-i meftūha ve müşeddede ile “الْقَوْمُ أَوْدٌ” ve “فُلَانٌ وَدٌ” kelimesi ‘Arabın “فُلُسٌ” ve “أَفْلُسٌ” gibi. Ve “شَدٌّ” kavli sebkindedir, kezā “شِدَّةٌ” ve “أَشَدُّ”, “نِعْمَةٌ” ve “أَنْعَمٌ” gibidir. Bir de “الْأَشَدُّ” bir ismdir ki onun cem'i yoktur. Kurşunun ismi olan “أَنْكٌ” ve “أَشْرَبٌ” menzilesindedir ki cem'leri yoktur denildi. Mucāhid'den nakl ve rivāyet olundu ki ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ﴾ kavlı-i kerîminde “أَشَدُّ” otuz üç senedir ve “وَاسْتَوَىٰ” kırk senedir dedi. Murād otuz üç yaş, kırk yaş demektir. Ve yetîmin “أَشَدُّ” ü on sekiz senedir de dediler ki sinn-i rüşddür.

285 “Mūsā olgunluk çağına ulaşip gelişimini tamamlayınca biz ona ilim ve hikmet verdik.” el-Kasas, 28/14.

286 “Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler.” el-Feth, 48/29.

287 “Muhteşem görünümlü (Cebrail)” en-Necm, 53/6.

288 “Hac (ayları), bilinen aylardır.” el-Bakara, 2/197.

289 “Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün.” et-Tevbe, 9/5.

290 “Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın.” el-En‘ām, 6/152.

291 “Olgunluk çağına erişince O’na hikmet ve ilim verdik.” Yūsuf, 12/22.

• [eṣaḳḳu] أَشَقُّ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ﴾²⁹² أَيُّ أَشَدِّ مِمَّا فِي الدُّنْيَا

“Dünyâda olan ‘azâbdan daha ziyâde şiddetlidir” ya‘nî dünyâda vâki‘ olan ve tasavvur edilen her bir ‘azâbdan daha şedîd ve daha meşakkatli demek olur.

• [eṣtāten] أَشْتَاتًا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا﴾²⁹³

• وَ ﴿يَوْمَئِذٍ يَصُدُّرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوُا أَعْمَالَهُمْ﴾²⁹⁴ أَيُّ فَرْقًا وَمُتَفَرِّقِينَ

“Fa‘îl” vezninde “شَتَّتَ” in cem‘idir, perâkende, dağınık demektir. Aslen “شَتَّتَ” lafzındanır. Bâbu’ş-Şîn’de “شَتَّى” kelimesinde tafsîli görülür.

• [eṣihḥaten] أَشِحَّةً

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا ذَهَبَ الْحَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالْأَسِنَّةِ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ﴾²⁹⁵ أَيُّ بُحْلَاءَ عَلَى مَالِ الْغَنِيمَةِ مَعَ الْحَزِصِ عَلَيْهِ

“Bahîl ve hırslılar” demek olur. “سَحِجَّ” in cem‘idir. Zammla “سُحَّ” lafzındanır ki “بُحْلٌ” ve ‘alâ-kavlin hırsla mukârin buhldür. [78] Birinci ve ikinci ve dördüncü bâblardan tasrîf olunur, “سَحَّ يَسْحُ يَسْحُ يَسْحُ فَهُوَ سَحِجٌّ وَقَوْمٌ أَشِحَّاءُ وَأَشِحَّةٌ” denir.

• [eṣrāṭuhā] أَشْرَاطُهَا

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا﴾²⁹⁶ أَيُّ عَلَامَاتُهَا يَغْنِي الْقِيَامَةِ

‘Alem ve nişan ma‘nâsına olan fethateynle “شَرَطٌ” in cem‘idir. Murâd kurb-ı vukû‘-ı kıyâ-metin ‘alâmât ve nişâneleridir. Ve kayd ve peymân demek olan şîn-i meftûha ve sükûn-ı rā ile ma‘rûf “شَرَطٌ” in cem‘i “شُرُوطٌ” gelir. “قَتَلَ” ve “ضَرَبَ” bâblarından يَشْرِطُ يَشْرِطُ “شَرَطٌ يَشْرِطُ” demektir. “جَعَلَهَا عَلَمًا لَهُ” “أَشْرَطَ نَفْسَهُ لِلْأَمْرِ” “شَرَطٌ” ten “شَرَطٌ” denir. Ve “أَصْحَابُ شَرَطٍ” ki şihne ve kavvâs ve pazar başı, zamânımızda polis ve zâbıtâ me‘mûrları ve şehîr emâneti kavvâsları ve çavuş ve müfettişleridir. Bunlara “شَرَطٌ”, “شُرَاطِي”, “شُرَاطِي” tesmiye olunur. Sebebi ‘alâmât-ı mahsûsa ile mu‘allem libâslar ile temeyyüz ettikleridir.

292 “Ahiret azabı ise daha ağırdır.” er-Ra‘d, 13/34.

293 “Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur.” en-Nûr, 24/61.

294 “O gün insanlar amellerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük kabirlerinden çıkacaklardır.” ez-Zilzâl, 99/6.

295 “Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler.” el-Ah-zâb, 33/19.

296 “Muhakkak onun alametleri gelmiştir (ama öğüt almıyorlar).” Muhammed, 47/18.

• أَشَرُّ [eşirun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلْ هُوَ كَذَابٌ أَشَرُّ سَيَغْلَمُونَ عَدَا مِنَ الْكَذَابِ الْأَشَرِّ﴾²⁹⁷ شَدِيدُ الْفَرَحِ وَالتَّكْبِيرِ

Ni‘met sebebiyle mütehassıl ferah ve hurremlikten magrūr olarak istikbār ve ni‘meti inkār ve şükürü terk eden kimseye “نَعِبَ” bābından “أَشَرُ الرَّجُلُ أَشَرًا فَهُوَ أَشَرُّ” denir. Bu güne ferah mezmūmdur, lākin hudūd-ı şer‘iyyeyi tecāvüz etmeyip sırf sürürdan hāsıl olan ferah ki şükür-i mün‘imi mūcib olur, mezmūm değildir.

Tetimme: “أَشَرُّ”, “بَطَرٌ”, “فَرَحٌ” beyān olunduğu üzere mezmūmdur, lākin “أَشَرُّ”, “بَطَرٌ” dan ve “بَطَرٌ”, “فَرَحٌ” tan daha mübālagalıdır.

• أَشَدُّ وَطْئًا [eşeddu vaṭen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا﴾²⁹⁸ أَيِ أَثْبَتُ قِيَامًا

“وَطْءٌ” basmak ma‘nāsına olmakla “فَائِمٌ” ayakları üzerine basıp durduğundan “وَطْءٌ” ile kıyām irāde olundu. “نَاشِئَةُ اللَّيْلِ”, sā‘āt-ı leyldir ki gecenin aksām-ı [79] evkâtıdır. Sā‘āt-i leyl namāz için evfak ve musallî için sā‘āt-ı nehārdan esheldir, zīrā nehār emr-i ma‘āş ve sāire için mahlūk ve leylistirāhat ve işten hālî olmak için mahlūktur, binā‘en ‘alā-zālik ‘ābide gece ‘ibādet āsāndır. “أَشَدُّ” lafzına “أَثْبَتُ” ve “أَسْهَلُ” ma‘nāsı ‘Arabın “سَدَّ عَضْدُهُ” kavlından me’hūzdur ki “Bāzusu kuvvetlendi” demektir. “فَيَامٌ” ın kuvvetlenmesi kāime sehl ve hafif olmasıyla tahakkuk eder. Bu ma‘nāda “ضَرَبَ” bābından “سَدَّ الشَّيْءِ يَشُدُّ شِدَّةً فَهُوَ ضَرَبٌ” demektir. “قَوِيَ فَهُوَ قَوِيٌّ” demektir. “قَتَلَ” bābından müte‘addî olur. “سَدَّ الشَّيْءِ يَشُدُّهُ شَدًّا”, “أَوْثَقَهُ وَقَوَاهُ” demek olur.

Kavl-i āhar: ﴿إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا﴾²⁹⁹ أَيِ أَشَدُّ عَلَى الْمُصَلِّي مِنْ صَلَاةِ النَّهَارِ يَغْنِي أَضْعَبَ وَأَثْقَلَ مِنْ صَلَاةِ النَّهَارِ

Ya‘nī “Gece namāzı gündüz namāzından daha güçtür” zīrā gece vakt-iistirāhat ve nevm olmakla onu terkle ihtiyār-ı tekellūf ve meşakkatle kıyām-ı leyl nüfūs-ı beşeriyyeye sakīl ve sa‘bdır demek irāde olunur.

Bu āyet-i kerīmeyi ba‘zı e‘imme kesr-i vāv ile “أَشَدُّ وَطْءًا” kırā‘at etmiştir. “وَطْءٌ” kelimesi “وَطِئَ” den “müfā‘alet”tir, “وَطِئَ يُوَاطِئُ مُوَاطِئَةً وَوَطْءًا”, “وَافَقَ مُوَافَقَةً وَوَفَاقًا” demektir. Bu sūretle “أَجْدَرُ أَنْ يُوَافِقَ اللِّسَانَ الْقَلْبَ وَالْقَلْبَ الْعَمَلَ” ‘ibāretiyle tefsīr olunur ki lisānın kırā‘atle kalbe ve kalbin hulūs-ı niyyetle ‘amele ya‘nī ‘ibādete muvā‘at ve muvā‘akati akvā ve evlā ve ahrā ve ensebdir demek olur. Ve bu kelime feth-i vāv ile “وَطْئًا” dahi kırā‘at olunmuş ise de İmām Ferrā redd ve inkār ile böyle bir kırā‘at hiç kimseden rivāyet olunmadı dedi.

297 “Bizim aramızdan vahiy ona mı verildi? Hayır o, yalancının, şımarığın biridir. Onlar yarın bilecekler: Kimmiş yalancı, kimmiş şımarık!” el-Kamer, 54/25-26.

298 “Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur’an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır.” el-Müzemmil, 73/6.

299 “Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur’an ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır.” el-Müzemmil, 73/6.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أش”

• أَشْرَبُوا [uṣribū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ﴾³⁰⁰ أَيَّ مَحَبَّةِ الْعِجْلِ

“عجل”in yaʿnī [80] Sāmīrī'nin yaptığı buzağı süretine ʿibādetin muhabbeti onların kalblerine işrāb edildi, yaʿnī tahlīt edildi, içirildi demektir. Ve “إِشْرَابٌ” kelimesi muhkem bend etmek maʿnāsına da istiʿāre olundu, nitekim ʿArab “أَشْرَبْتُ الْبَعِيرَ” derler ki شَدَدْتُ “شَدَدْتُ” demektir. Ve kezā muhāmere ve muhālata-i hubb ve bugz maʿnālarında da istiʿāre olunur. Bu sürette maʿnā buzağının muhabbeti kalblerinde öyle yerleşmiş ki gūyā buzağı onların kulübunda bağlanmıştı demek olur.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “إش”

• إِشْمَازَتْ [işmeʿezzet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا ذَكَرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ﴾³⁰¹ أَيَّ نَفَرَتْ

“Ürktü” demek olur. “مُشْمِزٌ” nāfir demek olur. Bu kelime “شَمَزٌ” mādidesinden “إِفْعِيلَالٌ” dir. “إِشْمَازَ الرَّجُلُ إِشْمِيزًا فَهُوَ مُشْمِزٌ” “Münkabız oldu ve ürktü ve buruştu” maʿnalarına gelir ki nā-hoşluk demek ifāde eder.

FASLU'L-HEMZE MAʿA'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE: “أص”

• أَصْبَرَهُمْ [aşberahum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾³⁰² أَيَّ أَيِّ شَيْءٍ صَبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ وَدَعَاهُمْ إِلَيْهَا

“Ne şeyʿdir onları nāra sabr ettiren ve ona daʿvet eden?” demek olur. “أَصْبَرَهُمْ” ve “صَبَرَهُمْ” maʿnen birdir. Ve ﴿فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾ tefsirinde “مَا أَجْرَاهُمْ عَلَى النَّارِ” de denir. Bu kavli Ebū ʿUbeyde'ye nisbetle Rāgıb rahimehullāhu Mufredāt'ta لَعَنَ بِمَعْنَى “قَالَ أَبُو عُيَيْدَةَ إِنَّ ذَلِكَ لَعَنَ بِمَعْنَى” demiş ki onları nefislerini nāra ilkā etmeğe ne şeyʿ cürʿetlendirdi demek olur. Bu tefsirler “مَا” istifhāmiyye olmak üzeredir. Lākin bazı tefsirlerde “مَا أَصْبَرَهُمْ” kelimesi [81] fiʿl-i taʿaccüb olarak tefsir edildiği görülür. Bu maʿnadan ʿudul taʿaccübün Cenāb-ı Hak üzerine müstehil olduğu mülāhazasına mebnidir, hālbuki bu gibi mahallerde taʿaccüb halk itibāriyledir, Hālık itibāriyle değildir. “صَبَرٌ” lafzının tahkikine dāir kelām Bābu'ş-Şād'da “صَبَرٌ” kelimesinde mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar buyurula.

300 “Onlar, “Dinledik, karşı geldik” demişlerdi. İnkārları yüzünden buzağı sevgisi onların kalplerine sindirilmişti.” el-Bakara, 2/93.

301 “Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır.” ez-Zümer, 39/45.

302 “Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!)” el-Bakara, 2/175.

• أَضْبُ [aşbu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَضْرِبْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَضْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾³⁰³ أَيَّ أَمَلٍ إِلَيْهِنَّ

Ya'nī “O kadınlara meyl ederim” demek olur. “إِلَّا” aslı “إِنْ لَا” olup tahfifen nūn lām'da idgām olunmuştur. “أَضْبَانِي فَضَبُّوتُ” kavli “Beni cehl ve fi'l-i sabī üzerine haml etti, ben de onun bana zannı vechile çocukça mu'āmele ettim” demek olur. Bundan münfehim olur ki ātīde vāki “أَضْبُ” kelimesi “صَبَا” dandır. Ve “صَبَا” meyl ve iştiyāk ve çocukça iş işlemek ve çocukluk etmek ma'nāsınadır. “صَبَا فَلَانٌ يَضْبُو صَبُوءًا وَصَبُوءَةً” denir, cehl ve fütüvvete ya'nī sībāya meyl ile çocukluk etti demek olur. Bu, küçük çocuk demek olan “صَبِي” dendir, çünkü kesrle “صَبَا” sığar-ı sinn ve küçüklük demidir. Ve mutlakan meyl ma'nāsına olan “صَبُو” den olmak da cāizdir. “فَعَدَ” bābından “صَبَا يَضْبُو صَبُوءًا وَصَبُوءَةً فَهُوَ صَابِي” denir, “مَالٌ مَيْلًا فَهُوَ مَائِلٌ” demek olur. Ve lafz-ı mezkūr hurūc ma'nāsına da gelir. “صَبَا مِنْ” “خَرَجَ مِنْهُ إِلَيْهِ” demektir.

• أَصِيْلًا [aşilen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيْلًا﴾³⁰⁴

“أَصِيْلٌ” vakt-i 'asr ile leyle müntehi olan vaktin mā-beynidir. Cem'i zammeteynle “أَصْلٌ” Bunun da cem'i hemze-i memdüde ile “أَصَالٌ” bunun cem'i fethateyn ve kesrle “أَصَائِلٌ” gelir ki cem-i cem'ü'l-cem'dir. Bunun mukābili “بُكْرَةً” tir ki evvel-i nehārdır, mahallinde tafsīl olunur. Bābu'l-Bāi'l-Muvahhade'ye bak. [82]

• الْأَضْنَامُ [el-aşnāme]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ أَمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ﴾³⁰⁵

Cem-i “صَنَمٌ”. “صَنَمٌ” altın ve gümüş ve tunç ve taş ve ağaç ve emsali eşyādan tapmak için tasvīr edilen sûretlerdir. Musavver olmayıp hāl-i tabi'isinde tapılanlara “وَتْنٌ” denir. Cem'i “وَتَانٌ” dır. Umūmuna Fāriside “but” denir Türkçede tahrifile “put” ta'bīr ediliyor. Gāyeti akvām-ı cāhiliyye ve kurūn-ı sālīfe halkı bunlara 'ibādet ederlerdi. Ve ehl-i hakikat olan hukemā-i rabbāniyye Allāh'tan gayrı 'ibādet edilen ve insānı Allāh'tan meşgūl eden her şey'e “صَنَمٌ” ve “وَتْنٌ” denir ve öyledir dediler.

• الْأَضْفَادِ [el-aşfādi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَضْفَادِ﴾³⁰⁶ أَيَّ مَشْدُودِينَ فِي الْأَعْلَالِ

303 “Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum” dedi.” Yūsuf, 12/33.

304 “Sabah akşam Rabbinin adını an.” el-İnsān, 76/25.

305 “Hani İbrahim demişti ki: “Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.” İbrāhīm 14/35.

306 “O gün, suçluları zincirlere vurulmuş olarak görürsün.” İbrāhīm, 14/49; Sād, 38/38.

“صَفَدٌ” in cem‘idir ki bir şey’i muhkem bağlamak ma‘nāsınadır. “صَرَبَ” bābından “صَفَدَهُ” “صَفَدًا” denir, “أَوْثَقَهُ وَشَدَّهُ” demektir. Ve fethateynle “صَفَدٌ” esir ve cānīnin bağlandıkları bağıdır, zencir ve gayrı şeyden de olur. Ve kesr-i şād ve fā’dan sonra elif ziyādesiyle “صَفَادٌ” bu ma‘nāyadır.

• أَصْرُوا [eşarrū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَصْرُوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا﴾³⁰⁷ أَي دَامُوا عَلَى الْكُفْرِ

“Küfr ve inkār ve ma‘siyet üzere devām ettiler” demek olur. “إِصْرَارٌ” dandır ki ma‘rūftur. Aslı feth-i şād ve rā-i müşeddede ile “صَرَّ” lafzıdır, bağlamak ve tahkīm etmek demektir. “صَفَدٌ” bābından “صَرَّهُ يَصْرُهُ صَرًّا” denir, “شَدَّهُ وَأَحْكَمَهُ” demek olur. “إِصْرَارٌ” bundan “if‘āl”dir, bir şeyde devām ve ‘inādla istimrardır, gūyā o şey’e bağlanmış kalmış olur.

MEKSÜRETU'L-HEMZE: “إِ”

• إِضْطَفَى [iştafā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ اللَّهَ اضْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾³⁰⁸ أَي اخْتَارَ

Ya‘nī “Seçti, ayırdı” [83] Şād’ın harekât-ı selâsiyla “صُفْوَةٌ صُفْوَةٌ” lafzından “ifti‘āl”-dir. “صُفْوَةٌ” muhtâr ve güzidedir, Türkçe seçme denir. “إِضْطَفَاءٌ” bir şey’i emsâli arasından seçip ayırmak ve ihtiyâr etmek ve güzide kılmaktır.

• إِضْرِي [işrî]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَلِكُمْ إِضْرِي﴾³⁰⁹ أَي عَهْدِي

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِضْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾³¹⁰ أَي ثِقَلَهُمْ وَحِمْلَهُمْ

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا﴾³¹¹ أَي أَمْرًا يَثْقُلُ عَلَيْنَا حَمْلُهُ

“إِضْرٌ” lafzı sikal ya‘nī yük ağırlık ma‘nāsına olup ‘ahd ma‘nāsına da isti‘māl olunur, zīrā “عَهْدٌ” vefā ve hıfzı emr-i ‘azīm olmakla sâhibine ağırdır.

• إِضْدَعُ [işda‘]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاضْدَعُ بِمَا تُوْمَرُ وَاعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾³¹² أَي أَفْرِقْ وَأَمْضِهِ

307 “İnanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.” Nüh, 71/7.

308 “Şüphesiz, Allah, Âdem’i, Nüh’u, İbrahim ailesini (soyunu) ve İmran ailesini (soyunu) seçip âlemlere üstün kıldı.” Âl-i ‘İmrân, 3/33.

309 “Verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi?” demişti.” Âl-i ‘İmrân, 3/81.

310 “Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır.” el-A‘râf, 7/157.

311 “Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.” el-Bakara, 2/286.

312 “Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah’a ortak koşanlara aldırış etme.” el-Hicr, 15/94.

• اِصْبِرْ [iṣbir]

• اِضْلَوْهَا [iṣlevhā]

• اِصْفَحْ [iṣḥaḥ]

316 “Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.” el-Hicr, 15/85.

levm ve tevbih ve ta'yib ve mu'ahazeyi terk etmektir ve bu sūrette “صَفَحَ”, “عَفُوَ” den daha eblagdır diyor. “صَفَحَ يَصْفَحُ صَفْحًا فَهُوَ صَافِحٌ” denir.

• وَاضْطَنَعْتُكَ [ve'stanaftuke]

• ﴿وَاضْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي أَذْهَبَ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي﴾³¹⁷ أَيِ اخْتَرْتُكَ

Ya'nî “Seni nefsim için ihtiyâr ve istifâ ettim ve tevdî-i nübüvvet ve risâletim için Benî İsrâ'îl'den [85] seni seçtim, ayırdım” demek olur. Bu kelime “ضَنَعَ” den “ifti'âl”dir. Aslı “إِضْطَنَعْتُ” olup şād'a mukārenetine binā'en tā' fā'ya kalb olunarak “إِضْطَنَعْتُ” olmuştur. “ضَنَعَ” işi iyi yapmak ve dikkat ve itinā-i tāmmla işlemektir. “فَعَلَ” den hâstır, çünkü “ضَنَعَ”, “فَعَلَ”, “لَاكِنْ [her]”, “فَعَلَ” dir, lākin [her] “فَعَلَ”, “ضَنَعَ” değildir. Ve “ضَنَعَ” insāndan gayrıya nisbet olunmaz. “فَعَلَ” her hayvāna belki her şey'e isnād olunur, nitekim³¹⁸ “يَا أَبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ التَّغِيرُ”³¹⁹ hadîs-i şerîfi “Ey Ebā 'Umeyr, kuşçağız ne yaptı” buna misâldir. Bu ta'bîrin aslı 'Arabın “صَنَعَ الْفَرَسَ” kavlidir ki “Tīmār, gıdā, terbiye husûsunda ata iyi baktı” demektir.

FASLU'L-HEMZE MA'A'D-ĠĠĠĠĠ'L-MU'CEME: “أَضَ”

• أَضْعَاثُ [aḍḡāṣu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَضْعَاثُ أَخْلَامٍ﴾³¹⁹ أَيِ أَخْلَاطُ أَخْلَامٍ

“Karışık rü'yâlardır” demek olur. Bu kelime kesr-i ḡād ve sükûn-ı ḡayn ile “ضِعْثُ” lafzının cem'idir. “ضِعْثُ” bir tutam ottur. Demet de denir ki içinde envā-ı muhtelif bulundur. Ve reyhān ve çiçek demeti ve kudbān ya'nî ince değnekler demetine de itlāk olunur, nitekim³²⁰ ﴿وَاخْذُ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ﴾³²¹ kavlı kerîminde vākî olmuştur ki bir demet ince değnek demektir. Ta'bîr edilemeyecek derecede karışık ve hakāyıkı tebeyyün edemeyen muglak rü'yâlar buna teşbîh edilerek “أَضْعَاثُ أَخْلَامٍ” tesmiye edilmiştir.

• أَضَلَّ [eḍalle]

• ﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالُهُمْ﴾³²¹ أَيِ أَبْطَلَ أَعْمَالَهُمْ

“Amellerini bātıl eyledi” demek olur. Bu kelime “ضَلَّ” lafzından “ifti'âl”dir. Sülāsisi bāb-ı sāniden “ضَلَّ يَضِلُّ ضَلَالًا فَهُوَ ضَالٌّ” gelir, aslen doğru yoldan sapmaktır; Türkçede az-

317 “Ben seni kendim için seçtim. Sen ve kardeşin mucizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin.” Tāhā, 20/41-42.

318 Munāvī, Feyzu'l-kadîr, 5/70.

319 “Dediler ki: “Bunlar karma karışık düşlerdir.” Yūsuf, 12/44; el-Enbiyā, 21/5.

320 “Eline bir demet sap al ve onunla vur.” Sād, 38/44.

321 “İnkār edenler ve Allah yolundan alıkoyanlar var ya; İşte Allah onların bütün amellerini boşa çıkarmıştır.” Muhammed, 47/1.

mak denir. [86] Gāyeti helāk olmak i'tibārıyla helāk, butlān, mevt, ziyāc ve sāir ma'ānī-de isti'māl olundu. Ma'ānī-i mezkûre ile Qur'ân-ı kerīm'de pek çok mahallerde vākīc olmuştur. Hemze ile ta'addī eder: “أَضَلُّهُ إِضْلَالًا”, “أَبْطَلَهُ أَهْلَكَةً”, demek. Meselâ “ضَلَّ” “azdı”, “أَضَلَّ” “azdırdı” demek olur.

• أَضْغَانَهُمْ [aḍḡānehum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ﴾³²² أَيْ أَحْقَادَهُمْ

“Kalblerindeki gizli ‘adāvetleri” demek olur. Dād’ın fethi ve kesriyle de “ضَغْنٌ ضَغْنٌ” in cem’idir. Kesr-i hā ile “حِفْدٌ” gibi, kalbdeki gizli ve muzmar olan ‘adāvetdir. Rāḡıb rahimehullāhu “ضَغْنٌ يَضْغُنُ ضَغْنًا” hıkd-ı şediddir diye tefsīr etmiş. “تَعَبٌ” bābından ضَغْنًا ضَغْنًا “ضَغْنٌ” denir. Ve sükūn-ı gayn ile “ضَغْنٌ ضَغْنٌ” bundan ismdir. Ve “if’āl”den “إِضْغَانٌ” sevble ve silāh ile bürünmek ma’nāsınadır. Ve harūn ve serkeş hayvāna da kesr-i gayn ile “ضَغْنٌ” denir.

MAZMÜMETU'L-HEMZE: “أَضْ”

• أَضْطَرُّ [uḍṭurra]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ أَضْطَرُّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾³²³ أَيْ أَلْجِئُ

“İlcā olundu.” Biz bundan “Çāresiz kaldı” ta’bīr ederiz. Bir şey’de nāçār kalmak, ız-tırārdır. Sīga-i mechūl ile “أَضْطَرُّ” “Nāçār kılındı, çāresiz bırakıldı” demek olur. Bu ke-lime “ضُرُورَةٌ”den “ifti’āl”dir. Aslı “إِضْطَرَّرَ”dır, dād’a mukāreneti sebebiyle tā’ tā’-ya kalb ve rā-i ūlā sāniyede idgām olunmakla “إِضْطَرُّ” olmuştur. Zamm-ı hemze ve tā’ ile “أَضْطَرُّ” māzī-i mechūldür. Asl ma’nā-yı “إِضْطِرَارٌ” bir kuvve-i kāhire veyā bir sebeb-i mücbir ile makhūren bir fi’li işlemeğe mecbūr olmaktadır. Bu da üç vechle olur: Yā hāricden tehdīd, darb, katl ve emsāliyle mecbūr olur ki imtināc mücib-i helāktır. Bu gūne muztarr gayr-ı mes’ūldür. Yāhūd [87] “مُضْطَرُّ” in nefsinde tahaddüs eden bir sebeble olur, “مُخْمَصَّةٌ”, şiddet-i cūc gibi ki bu ān ve hālde ekl-i meyte yā dīger bir harāmın irtikābından imtināc mūr-is-i helāktır. Bunun da mürtekibi, fā’ili gayr-ı mu’āhazdır. Yāhūd galebe-i şehvet-i be-şeriyye ile hāsıl olan “إِضْطِرَارٌ”dır ki sāhibi nefesine maglūb olarak irtikāb-ı zinā ve şūrb-i hamr gibi bir harāmı irtikāba cūr’et eder. Bundan imtināc nüfūs-ı beşeriyyeye güç ol-makla berāber mücib-i helāk olmadığından mürtekibi mes’ul ve mu’āteb ve mu’ākabdır.

322 “Yoksa kalplerinde hastalık olanlar Allah’ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?” Muhammed, 47/29

323 “Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur.” el-Bakara, 2/173; el-En’ām, 6/145; en-Nahl, 16/115.

[uḍmum] • أَضْمُ

• ﴿وَأَضْمُ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ﴾³²⁴ أَيِ اجْمَعْ يَدَكَ

“Elini ceybine yaʿnī koynuna cemʿ et” yaʿnī idhāl et. Murād koltuğunun altına koy demektir, çünkü “جَنَاحُ” bāzūnun alt başından yaʿnī dirsekten koltuğa kadar olan mahaldir. Ve ³²⁵ ﴿وَأَضْمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ﴾ kavı-i kerîminde “جَنَاحُ” eldir. Ve ʿasâdır da denildi. “صَمٌ” iki veyâ daha ziyâde şey’lerin beynini cemʿle birbirine takrîb veyâ bitiştırmektir. Nāstan veyâ kitâbdan ve reyhândan çiçekten bir cemāʿate “إِصْمَامَةٌ” denir ki Fârisîde deste denir. Ve “جَمْعٌ” baʿzı eşyânın baʿzına takrîbidir. “جَمَعْتُهَا فَاجْتَمَعَتْ” denir ki Türkçe “Onları topladım da toplandılar” deriz. Bunda bitiştırmek yoktur, bir yere toplamaktır, bināʿen ʿaleyh “صَمٌ” “جَمْعٌ” den ahasstır. “رَدٌّ” bābından صَمًا فَهُوَ يَصْمُ صَمًا فَهُوَ “صَمٌ” denir.

FASLU'L-HEMZE MAʿA'T-Ṭ-ṬĀ: “أَط،”

[atvāran] • أَطَوَارًا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾³²⁶ أَيِ ضُرُوبًا وَأَحْوَالًا

“Cenāb-ı Bārī sizi tavren baʿde-tavrin yaʿnī bir tavrda nutfе sonra ʿalaka sonra mudga [88] sonra ʿizām olarak türlü türlü ahvâlde yarattı” demek olur. Ve “أَطْوَارًا” kelimesi “أَضَافًا” ile de tefsîr olunur ki sınıf sınıf yarattı yaʿnī renkte, lisân ve lügatte ve ahlāk ve evsâfta bölük bölük, kısım kısım, nevʿ nevʿ yarattı demek olur. “طَوْرٌ” lafzı, hâl ve târe ve merre maʿnâlarına da gelir.

[atgā] • أَطْعَى

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَوْمٌ نُوحٍ مِنْ قَبْلِ إِنْهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْعَى﴾³²⁷ أَيِ أَشِدَّاءٍ فِي الظُّلْمِ وَالطُّغْيَانِ

Bu kelime “طَعَى”dan efʿal-i tafdîldir. Bu lafz ebvâb-ı muhtelifeden tasrîf edilir. “طَعَزْتُ” “طَعَزْتُ” “فُلَانٌ أَطْعَاهُ” denir. Lāzım olup hemze ile taʿaddî eder, “طَعَيْتُ طُغْيَانًا” ve “طَعَوَانًا” denir. İsyân ve zulmde haddi tecāvüz etmek maʿnâsınadır, nitekim âyette vâkiʿ olmuştur ki kavm-i Nūh zulm ve ʿisyânda kavm-i Âd ve Şemūd’dan eşedd olduğunu beyândır. “صَلَّالٌ” ve “إِضْلَالٌ” azgınlık ve azdırmak maʿnâlarına da müstaʿmeldir.

324 “Elini koynuna sok” Tâhâ, 20/22.

325 “Korkudan açılan kolunu kendine çek.” el-Kasas, 28/32.

326 “Hâlbuki, o sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.” Nūh, 71/14.

327 “Daha önce de Nūh’un kavmini helak etmişti. Şüphesiz onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi.” en-Necm, 53/52.

• أَطْعَيْتُهُ [atḡaytuhū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَيْتُهُ وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾³²⁸ أَيُّ مَا أَضَلَّتُهُ أَنَا

“Ey rabbimiz onu ben idlāl etmedim, azdırmadım.” Bu āyette “مَا أَطْعَيْتُهُ” kelimesinin “ما” ile tefsiri³²⁹ “وَلَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ” cümle-i kerimesiyle te’eyyüd eder.

• أَطْرَافٍ [aṭrāfe]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ﴾ صَلَاةِ الضُّبْحِ ﴿وَقَبْلَ غُرُوبِهَا﴾ صَلَاةِ الْعَصْرِ ﴿وَمِنْ أَنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ﴾ أَيُّ سَاعَاتِ اللَّيْلِ صَلَّي الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ ﴿وَأَطْرَافَ النَّهَارِ﴾ أَيُّ الظُّهْرِ
- ﴿فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ أَنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى﴾³³⁰

“أَطْرَافٍ”, “طَرَفٌ” in cem’idir, cānib ve kenār ve yan ma’nālarıdır. Ecsām ve evkātta da müsta’meldir, “طَرَفُ الرُّمَحِ” ve “طَرَفُ النَّهَارِ” gibi. Ve isti’āre olarak nesebde de isti’māl olunur: “هُوَ رَجُلٌ كَرِيمٌ الطَّرْفَيْنِ” “Ana baba cihetlerinden kerīm pāk ve güzide [89] nesebdir” demek olur. Asālet ve necābeti vālideyni tarafındandır, bir taraflı değil demektir. Bu āyet-i kerīmede “أَطْرَافَ النَّهَارِ” in vakt-i zuhr ile tefsiri sibāk-ı āyette subh, ‘asr, magrib, ‘iṣā ta’yīn olunmuş, zuhr kalmıştı, binā’en ‘aleyh “أَطْرَافَ النَّهَارِ” dan zuhr murād olunduğu anlaşılır. Zāhir-i kelāmın buna delāleti keyfiyyeti şöyle tatbik olunur ki vakt-i zuhr zevāl-i şemsle dāhil olur. Vakt-i zevāl ise günün nısf-ı evvelinin taraf-ı ahiri ve nısf-ı sānisinin taraf-ı evvelidir. Beynehumāda zevāldir ki ‘akābinde vakt-i salāt-ı zuhrdur.

• أَطْرَافِهَا [aṭrāfihā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُضُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا﴾³³¹ أَيُّ مِنْ جَوَانِبِ أَرْضِ مَكَّةَ

“Mekke-i mükerreme arzının cevānibinden” demek olur yāhūd mutlakān “dārü’l-harb olan arz-ı keferenin cevānibinden” demek de olur. Bundan evvel “أَطْرَافِهَا” kelimesi bahsinde “طَرَفٌ” in evkātta ecsāmda isti’māl olunduğu beyān edilmişti; āyet-i mezkūrede evkātta, bu āyette de ecsāmda isti’māl olunduğu zāhirdir.

• أَطْيَرْنَا [eṭṭayyarnā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ﴾³³² أَيُّ تَطَيَّرْنَا بِكَ

328 “Arkadaşı (olan şeytan) der ki: “Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım, fakat kendisi derin bir sapıklık içinde idi.” Kāf, 50/27.

329 “Fakat kendisi derin bir sapıklık içinde idi.” Kāf, 50/27.

330 “O hâlde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.” Tāhā, 20/130.

331 “Onlar, bizim yeryüzüne (kudretimizle) gelip onu etrafından eksilttiğimizi görmediler mi?” er-Ra’d, 13/41. Ayrıca bkz. el-Enbiyā, 21/44.

332 “Onlar, “Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık.” dediler.” en-Neml, 27/47.

Hemzenin kesriyle “إِطْمِسْنَا” dahi kırāʾat olunmuştur. Tahkīki meksūretu'l-hemzede beyān olunur.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “إِطْمِسْ”

• [iṭmis] اِطْمِسْ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا اِطْمِسْ عَلٰى اَمْوَالِهِمْ﴾³³³ اَيِّ امْحُ وَاَزَلْ

Yaʿnī “Mahv, izāle eyle.” Aslen yolda eser, yaʿnī iz kalmayıp belirsiz olmak maʿnāsı-nadır. “دَخَلَ” ve “جَلَسَ” bāblarından “طَمَسَ الطَّرِيقَ يَطْمِسُ طَمْوَسًا اَيَّ اِنْدَرَسَ وَاِنْمَحَى” ve “طَمَسَتِ الرِّيحُ الطَّرِيقَ طَمْسًا اَيَّ [90] مَحَاهُ وَدَرَسَهُ وَاَزَالَهُ” tagyīr maʿnāsına da gelir³³⁴ ﴿مَنْ قَبْلَ اَنْ تَطْمِسَ وُجُوْهَا﴾ kavlı keriminde olduğu gibi “اَنْ تُغَيِّرَ” demektir. Ve “طَمَسَ” ve “infīʿāl”den “اِنْطَمَسَ” birdir. “اِنْدَرَسَ” ve “اِنْمَحَى” ve “زَالَ” ve “تَغَيَّرَ” maʿnalarına istiʿmāl olunur.

• [iṭṭayyarnā] اِطْمِئْنَا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا اِطْمِئْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ﴾³³⁵ اَيَّ تَطْمِئْنَا

“Teşeʿüm ettik, uğursuz saydık” demektir. Bu kelimenin aslı “تَطْمِئْنَا”dır. “إِطْمِئْنَا” sūretine girmesi keyfiyyeti mukaddemce “اِدَارَأْتُمْ” [de] mufasssalen mezkūrdur, mahall-i mezkū-re mürācaʿat oluna. Aslen “طِئَرَ” lafzındandır ki kuştur. Havāda uçan her zī-cenāha da “طَائِرٌ” denir. Arabda ehl-i cāhiliyye kuş uçurmakla tefeʿul ederlerdi, sağ tarafa giderse fāl-ı hayr ʿadd ederler, sola giderse teşeʿüm ederlerdi. Sonra her teşeʿüm olunan şeyʿe ve şeʿāmete de “طَائِرٌ” dediler: ﴿قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ﴾³³⁶ اَيَّ شُؤْمُكُمْ Bābuʾt-Tāʾda “تَطْمِئْنَا” keli-mesine de nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MAʿAʾZ-ZĀʾİʾL-MENKŪTA: “أَظْفَرُ”

• [aẓferakum] أَظْفَرُكُمْ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَنْ بَعْدَ اَنْ اَظْفَرُكُمْ عَلَيْهِمْ﴾³³⁷ اَيَّ بَعْدَمَا جَعَلَكُمْ فَائِزِينَ غَالِبِينَ عَلَيْهِمْ

“Sizi müşrikīn-i ehl-i Mekke üzerine gālib ve fāiz kıldıktan sonra” demek olur. Bu ke-lime fezv ve galebe maʿnāsına olan “ظَفَرَ” den “ifʿāl”dir. Ve “ظَفَرَ” de tırnak demek olan zamm-ı zāʾ ile “ظَفَرَ” lafzındandır, bir şeyi tırnaklamak nüfūz ve galebe maʿnāsından kināyet olmakla galebe ve fezv maʿnāsında istiʿmāl olundu. “طَرِبَ” bābından يَظْفَرُ

333 “Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür.” Yūnus, 10/88.

334 “Birtakım yüzleri silip de tersine çevirmeden” en-Nisāʾ, 4/47.

335 “Onlar, “Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık” dediler.” en-Neml, 27/47.

336 “Elçiler de, “Uğursuzluğunuz kendinizdendir dediler.” Yāsīn, 36/19.

337 “Sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra” el-Feth, 48/24.

“فَارَ” denir, “فَارَ” ve “عَلَبَ” demektir. Ve “وَجَدَ” ma’nāsına kināyeten isti’māl olunur. “وَجَدَهَا” “Buldu” demek olur. “İfāl”den “إِظْفَارَ” gālib ve fāiz kılmaktır. Ve “تَفِيلَ”den “ظَفَرَ اللَّهِ بَعْدَهُ” kavli de “أُظْفَرَهُ” gibidir. [91]

• أَظْلَمَ [azleme]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْعَى﴾³³⁸ أَيِ أَشَدَّاءٍ فِي الظُّلْمِ وَالطُّغْيَانِ

“ظَلَمَ” dendir. Ve “ظَلَمَ” ile taʿrīf olunur. Maʿlūmdur; şirk maʿnāsına da gelir. ³³⁹ Bāb-ı sāniden “إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ” denir. Bu āyette “أَظْلَمَ” bundan efʿal-i tafdīldir. Bundan evvelki faslda “أَطْعَى” kelimesine bak. Ve ³⁴⁰ “وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا” kavlı-i kerīminde vākī “أَظْلَمَ”, “ظُلْمَةٌ” ten “ifʿāl” bābından fiʿl-i māzīdir. Kararmak ve karanlık etmek maʿnāsına “أَظْلَمَ يُظْلِمُ إِظْلَامًا فَهُوَ مُظْلِمٌ” denir: “أَظْلَمَ” “Gece karardı.” Ve “أَظْلَمَ الْقَوْمُ”, “دَخَلُوا الظُّلْمَةَ” “Karanlığa girdiler” demektir. Ve ³⁴¹ “وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا” kavlı-i kerīminde “أَتَى أَقْبَلَ بِظُلْمَةٍ” ile tefsīr olunmuştur.

• أَظُنُّ [eẓunnu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا﴾³⁴² أَيَّ مَا أَتَقْنُنُ

“طَنَ” maddesinden muzāric mütekellim-i vahdedir. “طَنَ” lafzından ism olarak “sanı” ta’bīr edilir;masdarı sanmaktır. Nefsde emāreden hāsıl olan bir hālettir ki işte ona sanı denir. Eğer emāre kuvvetlenirse ‘ilme mü’eddī olur, za’f olursa hadd-i tevehhümü geçemez. Ve ba’zen yakīn ifāde eder. Bābu’z-Zā’da “الطَّنَ” de mufasssalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar buyurula.

• أَظْهَرَهُ [azherahū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا نَبَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضُهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ﴾³⁴³ أَيِ أَطْلَعَهُ وَبَيَّنَّهُ

Ya'nī “Allāh ta‘ālā hazretleri Resūl-i ekrem efendimizi ona muttali‘ etti ve beyān etti” demek olur. “ظَهَرَ” den “if‘āl” dir. “ظُهِرَ” ve “إِظْهَرَ” kelimeleri “تَبَيَّنَ” ve “تَبَيَّنَ” ve “عَلَبَ” ve “عُلُوْ” ma‘nalarında isti‘māl olunur. Meselā “ظَهَرَ الشَّيْءُ”, “تَبَيَّنَ” ve “أَظْهَرَهُ”, “بَيَّنَّهُ” ve “ظَهَرَ عَلَى الْجِدَارِ” [92] غَالِبًا عَلَيْهِ”, “أَظْهَرَهُ اللهُ عَلَى عَدُوِّهِ”, “ظَهَرَ عَلَى عَدُوِّهِ”, “غَلَبَ” ve “بَيَّنَّهُ” demektir. Bābu'l-Yā‘da “بَيَّنَّهُ” kelimesine bak.

338 “Şüphesiz onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi.” en-Necm, 53/52.

339 “Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.” Lokmān, 31/13.

340 “Karanlık çökünce dikilip kalırlar.” el-Bakara, 2/20.

341 “Karanlık çökünce dikilip kalırlar.” el-Bakara, 2/20.

342 “Derken kendine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: “Bunun sonsuza değin yok olacağını sanmıyorum.” el-Kehf, 18/35.

343 “Fakat eşi o sözü (başkasına) haber verip Allah da bunu peygambere bildirince, peygamber bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti.” et-Tahrîm, 66/3.

FASLU'L-HEMZE MA'A'L-ʿAYNĪ'L-MUHMELE “أ،ع”• **اَعَزَّة** [eʿizzetin]• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَذَلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾³⁴⁴ أَيُّ أَشَدَّاءَ عَلَى الْكَافِرِينَ

Yaʿnī “Kāfirler üzerine ʿizzet ve salābet husūsunda muʿārız ve mücādelede mugālib ve ʿizzete tasaddilerinde mümāneʿatte şiddetlilerdir.” Bir kimse bir kimseye galebe ettiği vakte “رَدِّ” bābından “عَزَّهُ يَعْزُّهُ عَزًّا” denir. “عِزَّةٌ” bundan ismdir ki kuvvet ve galebedir. Ve “ذُلُّ” zıddı olan “عِزَّةٌ”te bāb-ı sāniden “عَزَّ الرَّجُلُ يَعْزُّ عَزًّا” denir, “Zilletten sonra kuvvet buldu, ‘azīz ve kavī oldu” demektir. Ve ʿizzet insān için maglūb edilmekten mānīʿa olan bir hālettir. “عَزِيزٌ” o kimsedir ki kahr eder, makhūr olmaz; Cenāb-ı Hakk’a ve Resūl’üne ve mü’minine taʿalluk eden ʿizzet budur, nitekim³⁴⁵ ﴿وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾ buyuruldu ki ʿizzet-i hakīkiye olmakla medhdır. Baʿzen ʿizzetle zemm murād olunur ki o ʿizzet de-ğil “تَعَزُّزٌ”dür. Taʿannüd ve tekebbürden münbaʿis olduğu için ʿayn-ı zülldür, ke-mā kāle ʿaleyhi’s-salātu ve’s-selām “كُلُّ عِزٍّ لَيْسَ بِاللَّهِ فَهُوَ ذُلٌّ” bu güne teʿazzür ehline الْعَزِيزُ ﴿ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ﴾³⁴⁶ hitāb-ı mehībiyle hitāb buyurulacağı beyān buyurulur, yaʿnī kendi zuʿmünce ʿazīz ve kerīm idin, tat şimdi ʿazāb-ı elīmi demek olur ki zemm ve tahkīr ve tezlīldir. “الْعَزِيزُ” lafzı maʿānī-i sāirede dahi kullanılmış olup mahallerinde beyān olunur. Ve “عِزٌّ” esmā-i hüsnā-i ilāhiyedendir.

• **الأَعْرَافِ** [el-aʿrāfi]• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ﴾³⁴⁷ أَيُّ سُورِ الْجَنَّةِ

“أَعْرَافٌ” cennetle cehennem arasında bir sūrdur, yaʿnī mürtefī kalʿa bedenidir. İrtifācından ötürü aʿrāf tesmiye olundu denildi. Ve yerden [93] her yüksek olan şey “أَعْرَافٌ”tır. Bu lafz cemʿ olup vāhidi “عُرْفٌ” tur. Vücūdunun en yüksek ʿuzvu olduğu için horozun ibiğine “عُرْفٌ” denildi. Bu kelime şeref ve ululukta da kullanılır, yaʿnī “عُرْفٌ” ile ʿulüvv ve sümüvv-i kadr u menzilet murād olunur. Asl vazı binādadır.

Tenbīh: Ahvāl-i āhiret ve onda olan eşyā ve mevcūdātın bu ʿālemdékilerin esmā ve evsāfiyla zikri yaʿnī tesmiye ve tavsīfi tefhīm içindir, yoksa mādde ve keyfiyyet ve şekl ve sūrette katʿiyyen müşābehet yoktur, ancak maʿnā ve fāide yüzünden bir vech-i şebeh vardır. Ve onlar mahlūk ve vücūdları sābit ve muhakkak olup hıçbir sūretle yaʿnī mecāz ve temsīl ve hayāl ve rūhāniyyet-i sırfa gibi bir keyfiyyetle tevʿil olunması cāiz değıldir. Böyle bir şey’e cürʿet dalāl ve inkārı ise küfr-i sarīhtir. Māhiyyet ve keyfiyyetine taʿar-ruz etmeyerek zāhir-i nass-ı celīl-i Kitāb u sūnnet üzere mevcūdiyyet-i hakīkiyyelerine

344 “Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlerle karşı güçlü ve onurludurlar.” el-Māide, 5/54.

345 “Hālbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve mü’minlerindir.” el-Münāfikūn, 63/8.

346 “(Deyin ki:) “Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!” ed-Duhān, 44/49.

347 “Aʿrāf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanı-maktadırlar.” el-Aʿrāf, 7/46.

īmān-ı kavī vü metīn ile īmān etmeli. Sūret ve keyfiyyetleri o ʿālemde görülür ancak, meselâ “أَعْرَافٌ” beyne'l-cennet ve'n-nār bir mertebe-i refīʿa-i mevcūdedir ki o iki dārın beynini fasl eder. Ve “مِيزَانٌ” yevm-i kıyāmette ehl-i mahşere izhār-ı ʿadl için halk olunmuş bir şey-i mevcūddur denilebilir. Vücūd ve hakikatleri teʿvīl edilemez. Ve lügatın tahte'l-lafz maʿnāsına bakarak dünyadakilere bi'l-kıyās āhıret için böyle şeyleri muhāl görerek inkār yâ teʿvīl ʿaklīye sapmak küfrden başka eşnaʿ humktur.

• اَعْصِرُ [aʿşiru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا﴾³⁴⁸ أَيَّ أَشْخَرَجٍ خَمْرًا

Yaʿnī “Hamr; şarāb çıkarıyorum” demek olur. Ve “أَعْصِرُ عِنَبًا” de denir, zīrā hamr bi-ʿay-nihi ʿinebdir. Aşmaʿī, Muʿtemir b. Suleymān’dan rivāyet ve hikāyet etti ki “bir aʿrābiye mülākī oldum, [94] yanında “عِنَبٌ” vardı. Yanındaki nedir diye sordum “خَمْرٌ” dedi.” Üzüme “خَمْرٌ” tesmiye ettiğinden anlaşılıyor ki ʿArab üzüme “خَمْرٌ” diyor, bināʿen ʿaleyh “أَعْصِرُ خَمْرًا”, “أَعْصِرُ عِنَبًا” demek olur. “عَصْرٌ” bir şeyin su veyāhūd yağını çıkarmak için sıkmaktır. “عَصَرَ الْعِنَبَ يَغْصِرُ عَصْرًا”, “إِسْتَخْرَجَ مَاءَهُ”, “إِسْتَخْرَجَ مَاءَهُ” demektir. Ve çıkan suya “عَصِيرٌ” denir. Ve “عَصْرٌ”ı esnāda çıkan ve akan şeyye “عَصَارَةٌ” denir.

• اَعْثَرْنَا [aʿṣernā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَذَلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ﴾³⁴⁹ أَيَّ اِطْلَعْنَا عَلَيْهِمْ قَوْمُهُمْ وَالْمُؤْمِنِينَ

“Ve böylece muttaliʿ kıldık onlar üzerine yaʿnī ashāb-ı kehfın ahvālī üzerine onların kavmini ve müʾminleri” demek olur. Sukūt maʿnāsına olan “عَثَرَ” mād-desindendir. “قَتَلَ” ve “جَلَسَ” bāblarından “عَثَرَ الرَّجُلُ يَعْثُرُ عَثَارًا وَعُثُورًا” denir, “Düştü” demektir. Ve tecev-vüz tarikiyle bir kimse kendi kasd ve talebi olmaksızın tesādūf kabīlinden bir şeyye muttaliʿ oluvermek maʿnāsında da istiʿmāl olundu. “اِغْثَارٌ” bu maʿnāda lafz-ı mezkūrdan “ifʿāl”dir. Bu āyet-i kerīmede “وَقَفَّنَاهُمْ عَلَيْهِمْ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَطَّلِبُوا” ibāretiyle de tefsīr edildi ki “Kavm ashāb-ı Kehf”i kendileri aramaksızın ashāb-ı Kehf üzerine yaʿnī onların ahvālīne vākıf kıldık” demek olur.

• الْأَعْجَمِينَ [el-aʿcemīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ﴾³⁵⁰ جَمْعُ اَعْجَمَ

Bu kelime birkaç vech üzere müstaʿmeldir: Evvelā “أَعْجَمٌ” ve “أَعْجَمِي” kelimeleriyle zātı aslen ʿArab dahi olsa lisānında tutkunluk ve ʿadem-i fesāhat ve ʿusret beyān olunan kimse murād olunur. Sāniyen ʿArabīde fasīhü'l-lisān ise de aslen ʿacem yaʿnī ʿArab olmayan bir kavme mensūb kimse murād olunur. Ve mutlakan ʿArab olmayan ʿArabī

348 “Biri, “Ben rüyamda şaraplık üzüm sıktığımı gördüm” dedi.” Yūsuf, 12/36.

349 “Böylece biz, (insanları) onların hālinden haberdar ettik.” el-Kehf, 18/21.

350 “Biz onu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik ve o da bunu kendilerine okusaydı yine buna inanmazlardı.” eş-Şuʿarā, 26/198-199.

lisānını bilmeyen kimse murād olunur, bir de nutka kâdir olmayan [95] kimse irāde edilir. Bu āyet-i kerīmede mutlakan ‘Arab olmayan kimselerdir ki ‘Arabī lisānı anlamazlar. Ve ³⁵¹﴿وَلَوْ أَنَّهُ﴾ kavı-i kerīmde gayr-ı ‘Arabī demektir. Ve kezā ³⁵²﴿وَلَوْ أَنَّهُ﴾ ³⁵³﴿أَعْجَمِي وَعَرَبِي﴾ āyetlerinde de gayr-ı ‘Arabī demektir. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi.

[a‘cāzu] **أَعْجَازُ** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَنَزَّعَ النَّاسُ كَانَهُمْ أَعْجَازُ نَحْلٍ مُنْقَعِرٍ﴾ ³⁵⁴ أَيْ أَصُولُ نَحْلٍ مُنْقَلِعٍ سَاقِطٍ عَلَى الْأَرْضِ

Ya’nī “yerinden sökülmiş, devrilmiş hurmā kökleri, kütükleri” demek olur. “أَعْجَازُ”, “عَجْرُ” in cem‘idir. Ve “عَجْرُ” şey’in mu‘ahharı olup ağaçta asla ya’nī köke denir. Bu āyet-te “أَعْجَازُ” ile kökünden söküp devrilmiş hurmā ağacının bedeni ve aslıyla berāber kütüğüdür. Ve ³⁵⁵﴿كَانَهُمْ أَعْجَازُ نَحْلٍ خَاوِيَةٍ﴾ kavı-i kerīmde de murād budur, yalnız “خَاوِيَةٍ”, “بَالِيَةٍ” ya’nī çürümüş demektir.

[el-a‘lāmu] **الْأَعْلَامُ** •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾ ³⁵⁶ أَيْ كَالْجِبَالِ

“عَلَمٌ” in cem‘idir. Bu kelime kesr ile “عِلْمٌ” dendir ki bilgidir. Bundan fethateynle “عَلَمٌ” lafzı bir şey’ kendisiyle bilinen şey’dir diye ta‘rif olunmuş. Meselā “عِلْمُ الطَّرِيقِ” yollarda nasb olunan mīllerdir ki yolcular onlarla yolu bilirler. “عِلْمُ الْجَيْشِ” askerinin nisbetini bildiren sancaktır. Bundan cebel de mahalli bildirdiği için “عِلْمٌ” tesmiye olundu. Diğer ma‘ānide dahi isti‘āre olunmuştur.

[a‘netekum] **أَعْتَكُمُ** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَكُمُ﴾ ³⁵⁷ أَيْ ضَيَّقَ عَلَيْكُمْ وَشَدَّدَ بِتَحْرِيمِ الْمُخَالَطَةِ

Ya’nī “Eğer Hak ta‘ālā hazretleri dileseydi emvāl-i eytāmın kendi mālınızla muhāla-tasını tahrīmle sizi tazyik eder ve işinizi güçleştirdi” demek olur. Sicistānī [96] rahimehullāhu “لَأَهْلِكُكُمْ” ile tefsir etmiştir. Ve “لَكَفُّكُمْ مَا يَشُدُّ عَلَيْكُمْ” ile de tefsir olunur demiş ki “Elbette size meşakkatli ve şiddetli hükme sizi mükellef kılardı” demek olur. Bu kelime müzāyaka, meşakkat, zahmet ma‘nalarına olan “عَنْتٌ” ten “if‘āl” dir. Tahkiki mufasssalen Bābu'l-‘Ayn’da “الْعَنْتُ” kelimesinde görülür, mahall-i mezkūra nazar oluna.

351 “İma ettikleri kimsenin dili yabancındır.” en-Nahl, 16/103.

352 “Eğer biz onu başka dilde bir Kur’an yapsaydık onlar mutlaka, “Onun āyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi?” derlerdi.” Fussilet, 41/44.

353 “Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?” derlerdi.” Fussilet, 41/44.

354 “İnsanları köklerinden sökülmiş hurma kütükleri gibi kaldırıp atıyordu.” el-Kamer, 54/20.

355 “İçi boş hurma kütükleri gibi.” el-Hākka, 69/7.

356 “Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O’nundur.” er-Rahmān, 55/24.

357 “Allah dileseydi sizi zora sokardı.” el-Bakara, 2/220.

• أَعْنَأَهُمْ [aʿnākuhum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَطَلَّتْ أَعْنَافُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾³⁵⁸ أَيِ جَمَاعَتُهُمْ وَرُؤُسَاؤُهُمْ

“Onların cemāʿatleri ve reʿīsleri” demektir, nitekim “أَتَانِي عُنُقَ مِنَ النَّاسِ” denir, “جَمَاعَةٌ” “عُنُقُ” demek olur. Ve eşrāf-ı kavme “أَعْنَاقُ” denildiğini Rāgıb da *Mufredāt*’ta yazmış. Bu maʿnā dīger kütüb-i lügatte de mezkûrdur. “عُنُقُ” aslen “رَقَبَةٌ” yaʿnī boyun, Fārisīde “gerden” denir. Bundan bazı ıtibārāt ve tasavvurātla birçok maʿānīde istiʿmāl olunmuştur.³⁵⁹ ﴿وَأُولَئِكَ الْأَعْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ﴾³⁵⁹ [āyet-i] keriminde ve sāir mahallerde “رَقَبَةٌ” boyun maʿnāsınadır.

• أَعْتَزِلُكُمْ [aʿtezilukum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي﴾³⁶⁰ أَيِ أَهَاجِرُكُمْ

Yaʿnī “Sizden ve asnāminızdan tebāʿud için hicret ederim” demek murād olunur. Ve “أَفَارِقُكُمْ” ve “أَتَزَكُّكُمْ” ıbāretleriyle de tefsīr olunmuştur. “عَزَلَ” lafzından “iftiʿāl”dir. “عَزَلَ” bir şeyi veyā kimseyi yerinden veyā gürühundan veyā ʿamelinden ayırmak, ıı-karmak, bertaraf etmek maʿnāsınadır. “صَرَبَ” bābından “عَزَلَ يَغْزِلُ عَزْلًا” denir. Ve “tefīl”-den “تَغْزِيلٌ”, “عَزَلَ” gibidir. Ve “iftiʿāl”den “إِعْتِزَالَ”, “infiʿāl”den “إِنْعِزَالَ” ve “tefaʿul”den “تَعْزُلٌ”, “عَزَلَ” ve “تَغْزِيلٌ”in mutāviʿleridir.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أَع” [97]

• أَعِدَّتْ [uʿiddet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾³⁶¹ أَيِ هَيْئَتْ

Yaʿnī “Hāzır edildi” demek olur. ʿAyn’ın zammı ve dāl-ı müşeddede-i meftūha ile “عِدَّةٌ” lafzından “ifʿāl”dir. “عِدَّةٌ” vekāyiʿ ve hādīsāt-ı dehr için māl ve silāh ve sāireden hāzır-lanan şeydir. “مُعَدَّةٌ” de denir. Cemʿi “عَدَدٌ” gelir, “عُرْفَةٌ” ve “عُرْفٌ” gibi. “إِعْدَادٌ” tehyiʿe etmek, hāzırlamaktır. “أَعِدَّتْ” māzī-i mechūl müfred müʿennestir, “Hāzırlandı, tehyiʿe edildi” demek olur. “عِدَّةٌ” de aslen sayı maʿnāsına olan “عَدَدٌ”den meʾhūzdur.

358 “Ona boyun eğmek zorunda kalırlar.” eş-Şuʿarāʾ, 26/4.

359 “İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır.” er-Raʿd, 13/5.

360 “Sizi ve Allah’tan başka tapıklarınızı terk ediyor ve Rabb’ime ibadet ediyorum.” Meryem, 19/48.

361 “O hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.” el-Bakara, 2/24.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “إِعْ”

• [i'temera] اِعْتَمَرَ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾³⁶² أَيْ زَارَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ شَرَفَهَا اللَّهُ “Beytü'l-harām'ı ya'nī Mekke-i mükerreme'yi ziyāret etti” demek olur. “عُمْرَةٌ” ziyāret-tir. “زَارَ” zāiridir. “إِعْتَمَرَ”, “عُمْرَةٌ” den “إِفْتِعَالَ” bābından māzī-i müfred müzekkerdir. “زَارَ” demektir. Ve “إِعْتَمَارٌ” kasd ma'nāsına da gelir. Āyet-i kerīmede “زَارَ” ile tefsiri “حَجَّ” aslen “قَصَدَ” ma'nāsına olduğundandır.

• [i'sāran] اِعْصَارٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ﴾³⁶³ أَيْ رِيحٌ عَاصِفٌ

Ya'nī serīc ve şedīd rüzgār ki toprağı 'amūd-ı nār gibi semāya doğru kaldırır; Türkçe kasırğa, Fārisīde tūnd-bād denir. Sıkmak demek olan “عَصَرَ” dan “i'f'āl” dir. Ānifü'l-beyān “أَغْصِرُ خُمْرًا” kelimesine bak. “إِعْصَارٌ” ın rīh-i şedīde itlākı tazyik-i havādan münba'is olduğu ve her uğradığı şey'i tazyik etmesi i'tibāriyledir.

• [i'terāke] اِعْتَرَاكَ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ﴾³⁶⁴ أَيْ عَرَضَ لَكَ بِسُوءٍ

“Sana ba'zı putlarımız fesād ve cünūn gibi bir şey' ile ta'arruz etti” demektir. Ve “قَصَدَكَ” “أَصَابَكَ [98] بِسُوءٍ” dahi denir. Ve “أَصَابَكَ” de denir. Bu kelime “عَرَوْ” lafzındandır. “قَتَلَ” bābından “عَرَاهُ يَغْرُوهُ عَرَوًا” denir ki “قَصَدَهُ” demektir. “إِعْتَرَاكَ” bundan “ifti'āl” dir, aynıyla “عَرَاكَ” ma'nāsınadır, ya'nī “قَصَدَكَ” demektir.

• [i'tilūhu] اِعْتَلَوْهُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خُذُوهُ فَاعْتَلُوهُ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ﴾³⁶⁵ أَيْ جُرُّوهُ بِغِلَظَةٍ وَغَنَفٍ

“Alınız bunu gılzat ve 'unf ve şiddetle çekip sürükleyiniz cehennemın ortasına kadar” demektir. “عَتَلَ الرَّجُلُ يَعْتُلُ عَتْلًا” lafzındandır. Birinci ve ikinci bāblardan “عَتَلَ” mühmele ve tā'nın zammı ve lām'ın teşdidiyle ekül, menūc, bahīl, bed-gūy ve bed-hūy kimseye denir.³⁶⁶ Bābu'l-Ayn'da “عَتَلَ” kelimesine nazar buyurula.

362 “Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kā'be'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur.” el-Bakara, 2/158.

363 “Ateşli (yıldırım) bir kasırğa vursun da orası yanıversin?” el-Bakara, 2/266.

364 “Biz sadece şunu söyleriz: “Seni, ilahlarımızdan biri fena çarpmış.” Hūd, 11/54.

365 “(Allah görevli meleklerle şöyle der:) “Tutun onu, cehennemın ortasına sürükleyin.” ed-Duhān, 44/47.

366 “Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye” el-Kalem, 68/13.

- **اِعْتَرَلُوكُمْ** [iʔtezelūkum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ اِعْتَرَلُوكُمْ فَلَمْ يَقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا اِلَيْكُمْ السَّلَامَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا﴾³⁶⁷ اَي تَرَكَوْكُمْ

“عَزْلٌ” dendir. Ānifü’l-beyān “أَعْتَرِلْكُمْ” kelimesine nazar oluna.

- **إِغْتَبِرُوا** [i'ḡtibirū]
  - قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاغْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾³⁶⁸ أَيِ اتَّعَظُوا
- “عِبْرَة” tendir. Bābu'l-ʿAyn’da “عِبْرَة” kelimesinde mufassaldır, mahall-i mezkūra nazar buyurula.

FASLU'L-HEMZE MA^cA'L-FĀ: “أ، ف”

- أَفْضُتُمْ [efaɖtum]
- ﴿فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ﴾³⁶⁹ أَي دَفَعْتُمْ مِنْهَا بِكَثْرَةٍ
- “Kesretle rüçû ettiğinizde” demek olur. “فَيْضٌ” dendir. “بَاعٌ” bābından فَيْضًا “Fayz” denir; biz akıp gitmek ve akıp gitti deriz. “إِنْفَاضَةٌ” bundan “if’āl”dir, “إِسَالَةٌ” demek olur. “أَفَضْتُمُ” māzī-i cem‘-i muḥātabdır, ma’nāsından sabb, def, neşr, dağılmak, rüçû ma’nalarına isti’âre olunur. Sûre-i Nûr’da اللّٰهُ فَضْلٌ اللَّهُ kavlı keriminde “خَصْنَتُمْ” ile tefsîr olunmuştur. “خَوْصٌ” [99] söze şürûc ma’nāsına olmakla neşr-i erācif tasavvuruyla itlāk olunmuştur.

- **أَفِيضُوا** [efiḏū]
- ﴿ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾³⁷¹ أَيِ ادْفَعُوا أَوْ ازْجِعُوا وَ﴿وَنَادَىٰ أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنِ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ﴾³⁷² أَيِ صُبُّوا
- “Dökünüz” demek olur. Ānifü’l-beyān “إِفَاضَةٌ” dan fi’l-i emrdir. Bābu’t-Tā’da “تُفِيضُونَ” kelimesine de nazar oluna.

367 “Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir.” en-Nisā, 4/90.

368 “Ey basiret sahipleri ibret alın.” el-Haşr, 59/2.

369 “Arafat’tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde” el-Bakara, 2/198.

370 “Eğer size dünya ve ahirette Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu!” en-Nūr, 24/14.

371 “Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin.” el-Bakara, 2/199.

372 “Cehennemlikler de cennetliklere, “Ne olur, sudan veya Allah’ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın” diye çağırırlar.” el-A‘rāf, 7/50.

• أَفْرِغْ [efriğ]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا﴾³⁷³ أَيِ اضْبُتْ عَلَيْنَا صَبْرًا

Ya'nī “Dök üzerimize sabrı” demek olur. Murād istinzāl-i sabr u sekīnettir. Aslı boşaltmak demek olan “فَرَّغَ”dır. “فَعَدَ” bābından “فَرَّغَ يَفْرِغُ فُرُوغًا فَهُوَ فَارِغٌ” denir. Ve “تَعَبَ” bābından da gelir. Bu Benī Temīm lügatidir. “فَرَّغَ” bundan ismdir. Bu āyetle vākī^c “أَفْرِغْ”, “ifāl” bābından gelen “إِفْرَغْ” dan fi'l-i emrdir, dök, boşalt ma'nāsına du'adır. “عَلَى” ile isti'māl olunur. Sülāsīden lām ile “فَرَعْتُ لِلشَّيْءِ” denir, “فَصَدْتُهُ” demektir, nitekim سَنَفَرُغُ³⁷⁴ 374 “سَنَقْضُ لِحِسَابِكُمْ” ile tefsir olundu.

• أَفْضَى [efdā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَ بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنُ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا﴾³⁷⁵ أَيِ ائْتَهَى، وَصَلَ، بَاشَرَ

Ya'nī gāyet-i kurb murād olunur ki arada hiç hāciz, mānī^c, hāil bulunmaz. Cimā'dan kināyettir ki mukarrir-i mehrdir. Bu kelime “فُضُوا” dandır ki aslen mekân-ı vāsī^c demek olan “فَضَاءٌ”dır. “فَعَدَ” bābından “فَضَا الْمَكَانَ يَفْضُو فَضْوًا فَهُوَ فَضَاءٌ” denir, “إِتْسَعَ” “Genişledi” demek olur. “أَفْضَى” bundan “ifāl”dır. “إِلَى” ile mess ve ittisāl ve kurb ve intihā^c ma'nālarına gelir. “وَصَلَ إِلَيْهِ”, “أَفْضَى إِلَى الشَّيْءِ”, “مَسَّهَا بِبَاطِنِ رَاحَتِهِ”, “أَفْضَى الرَّجُلُ يَدِهِ إِلَى الْأَرْضِ” demektir. Bu āyetle bununla cimā'dan kināyet edilmesi eblagdır, zīrā “خَلَا بِأَمْرَاتِهِ” demekten “أَفْضَى [100] بِأَمْرَاتِهِ” ta'bīri tasrīhe akrebdir. Vallāhu a'lemu bi-murādihi.

• أَفَلَّ [efe]le

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾³⁷⁶ أَيِ غَابَ وَالْآفِلِينَ الْغَائِبِينَ

“Vaktā ki gözden nihān oldu dedi ki ben gözden nihān olanları sevmem” demek olur. “أَفَلَ الشَّيْءُ أَفْلًا وَأُفُولًا” bāblarından “غَابَ”, “أَفَلَ الشَّيْءُ أَفْلًا وَأُفُولًا” demektir. Rāğıb rahimehullāhu Mufredāt'ta “أُفُولُ” un ma'nāsı olan gaybūbeti kamer ve nücūm gibi neyyirātın gaybūbetine tahsīs ederek bu āyet-i kerīme ile istiḥād ediyor.

• أَفْئَانٍ [efnānin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَوَاتَا أَفْئَانٍ﴾³⁷⁷ أَيِ أَغْضَانٍ

“Dallar budaklar sāhibi” demek olur. “فَنَنْ” in cem'idir ki ağacın tāze yaş ve yapraklı

373 “Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır dediler.” el-Bakara, 2/250. Ayrıca bkz. el-A'rāf, 7/126.

374 “Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!” er-Rahmān, 55/31.

375 “Hem, siz eşlerinle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl (geri) alırsınız?” en-Nisā^c, 4/21.

376 “Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi.” el-En'ām, 6/76.

377 “İki cennet de (ağaçlar, meyveler, rengârenk bitkiler gibi) çeşit çeşit güzelliklerle bezenmiştir.” er-Rahmān, 55/48.

dalına denir. Ve şu'be ve nev' ma'nāsına ve bu takrîble levn ma'nāsına isti'māl olunur. Bunun cem'i fakat "فُنُونٌ" gelir. Bu sûrette ﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾ kavlı-i kerîmi "ذَوَاتَا أَلْوَانٍ مُّخْتَلِفَةٍ" ile tefsîr olunur.

• أَفْلَحَ [eflaḥa]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَزَقَهَا﴾³⁷⁸ أَيَّ نَجَا وَفَارَ

Ya'nî "Amel-i sâlihle nefsinı tathîr eden kimse tahkîk-i necât ve fevz ve maksûduna zafer buldu" demek olur. Ve "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَزَقَهُ اللَّهُ" ile de tefsîr olunur. Bu sûret "رَزَقًا"daki zamîr-i müstetirin Cenâb-ı Hakk'a irâc'ıyladır. Bâbu'l-Mîm'de "الْمُفْلِحُونَ" kelimesinde mufasssaldır, oraya nazar buyurula.

• أَفَاءَ اللَّهُ [efā'allāhu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ﴾³⁷⁹ أَيَّ رَدَّ اللَّهُ عَلَيْكَ

Bâbu't-Tâ'da "تَنْفِيًا" kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: "أُفْ"

• أُفٍ [uffin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌ﴾³⁸⁰ أَيَّ تَبَا وَفُجْبَا أَوْ نَشْنَا وَقِدْرًا

Bu lafz aslen kulak kiri demektir, nitekim bu veznde "نُفٍ" tırnak kiridir. Sonra her sakîl ve iğrenç [101] ve nefsi beşer kendinden müteneffir ve muztarib olan her şey'e "أُفٍ", "نُفٍ" denildi. Bu emr-i celîl-i kibriyâda vâlideynin ihtiyârlık sebebiyle olan ahvâlini istikzâren ve me'ûnetlerini istiskâlen evlâdı "أُفٍ" demekten nehydir. "أُفٍ" kelimesi iltikâ-i sâkineyn sebebiyle kesr üzerine mebnidir; tenvîni tenkîr içindir. Bu kelime Cevherî'de altı, Kāmûs'ta kırk lûgat isbât edilmiştir ki mahallerinde görülür.

• أُفْرَغُ [ufriğ]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ أَتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾³⁸¹ أَيَّ أَضْبَبَ عَلَيْهِ نُحَاسًا مُدَابًا

"Dedi: Getiriniz dökeyim üzerine erimiş bakırı." "أُفْرَغُ", "إِفْرَاعٌ" dan muzârîc mütekellim-i vahdedir. Cevâb-ı emr olmakla meczûmdur. "إِفْرَاعٌ" boşluk ma'nāsına olan "فَرَاغٌ" dan "if'âl" dir. "أَفْرَعْتُ الدَّلْوُ" denir, "Testiyi boşalttım" demektir. Bu içinde olan suyu döktüm ma'nāsını müfîd olmakla "أَفْرَعُ", "صَبَّ" ma'nāsına isti'māl olundu. "قِطْرٌ" erimiş bakırdır. Ānifü'l-beyân "أَفْرَغُ" kelimesine de ircâ'-ı nazar oluna.

378 "Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir." eş-Şems, 91/9.

379 "Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden" el-Ahzâb, 33/50.

380 "Sakın onlara "öf!" bile deme." el-İsrâ, 17/23.

381 "Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım" dedi." el-Kehf, 18/96.

• أَفْكَ [ufike]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أَفْكَ﴾³⁸² أَيُّ يُصْرِفُ عَنْهُ مَنْ صُرِفَ

Bu kelime “أَفْكَ” lafzından māzī-i mechūldür. Bāb-ı sâniiden أَوْفُوكُ فَهُوَ بِالْكَسْرِ فَهُوَ أَوْفُوكُ بِلَا هَاءٍ وَأَفَاكَةً بِالْهَاءِ “أَفْكَ يَأْفِكُ إِفْكَ بِالْكَسْرِ فَهُوَ أَوْفُوكُ وَأَفَاكٌ وَامْرَأَةٌ أَوْفُوكٌ بِلَا هَاءٍ وَأَفَاكَةً بِالْهَاءِ” kizb ve sarf ma'nalarında müsta'meldir. Ve esve'-i kizb ma'nāsına da gelir. Bundan sonraki “الْإِفْكَ” kelimesine bak.

MEKSÜRETU'L-HEMZE: “إِفْ”

• اِفْتَرَى [ifterā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا﴾³⁸³ وَقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾³⁸⁴ أَيُّ اخْتَلَقَ

Ya'nī “Yalan düzdü, uydurdu” demek olur. Bu kelimenin “فَرَى” lafzından olduğunu Rāğib *Mufredāt*'ta yazmış, diyor ki [102] “فَرَى” cildi dikmek ve ıslāh için kesmektir. “فَرَى” bābından “فَرَى يُفَرِي فَرِيًا” kat' ve ihtilāk ma'nalarıdır. Ve kesrele “فَرِيَّة” bundan ismdir. Ve “if'āl”den “إِفْرَاء”, ifsād için kesmektir. “İfti'āl”den “إِفْتِرَاء” her iki ma'nada da kullanılır, ancak ifsādda isti'mālî eşher ve ekserdir. Qur'ân-ı kerīm'de eşna' ve a'zam kizb ve şirk ve zulm ma'nalarında vāki' oldu.

Tenbîh: Feth-i hemze ile sūre-i Sebe'de vāki'³⁸⁵ اِفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ āyetinde aslen “اِفْتَرَى” olup hemze-i istifhām ile hemze-i vasıldan istignā'en hemze-i vasl hattan ve lafzdan iskāt olunmuştur. Ma'nā yine istifhamla “اِخْتَلَقَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ” demektir. Ve bir iş işleyen kimse mübālaga etse “إِنَّهُ لَيُفَرِي الْفَرِيَّ” denir³⁸⁶ اِفْتَرَى قَوْلًا قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا kavlı-i kerīminde de bu ma'nâyadır ki “شَيْئًا عَجَبًا عَظِيمًا” demektir.

• اِفْتَحَ بَيْنَنَا [iftah beyne-nā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ﴾³⁸⁷ أَيُّ احْكُمْ وَأَفْصِلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا

Ya'nī “Bizimle kavmimiz beyninde sen hükmet.” Aramızda olan kaziyyeyi fasl et demek olur. “فَتْح” açmak ma'nāsına olduğu gibi, hükmet ve fasl ve nusret ma'nalarına isti'māl olunur, nitekim mahallerinde mezkûrdur.

382 “Ondan (Peygamber'den) çevrilen çevrilir.” ez-Zāriyāt, 51/9.

383 “Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.” en-Nisā', 4/48.

384 “Artık bundan sonra Allah'a karşı kim yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.” Âl-i İmrān, 3/94.

385 Allah'a karşı yalan mı uydurdu, yoksa onda delilik mi var?” Sebe', 34/8.

386 “Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın!” dediler.” Meryem, 19/27.

387 “Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet.” el-A'rāf, 7/89.

• الإِفْكِ [el-ifki]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ﴾³⁸⁸ أَيُّ بِأَسْوَأِ الْكَذِبِ الْمُصَنِّعِ

Rāğıb rahimehullāhu “إِفْكِ” vech-i lāyıkından masrūf olan her bir şey’e denir. Ve bu ma’nādandır ki estiği cihetten meyl ve ‘udūl ile değışen rüzgāra “مُؤْتَفَكَةٌ” denildi. İ’tikādda haktan bātıla ve makālide sıdktan kizbe ve f’ilde cemīlden kabīha sarf ve insırāf ma’nālarına müsta’mel olduğunu zıkr [103] etmiş ve³⁸⁹ ﴿قَالُوا أَجِئْنَا لِنَتَأَفِكََنَّ عَنْ آلِهَتِنَا﴾ kavlı kerīminde müşriklerin kendi itikādlarınca hak bildikleri şirki terk etmeğı bātıl ‘add ettiklerinden böyle ta’bīr eylediklerini hikāye buyurulmuştur demiş. Vallāhu a’lemu. Mulahhasan minhu. Ve “ifti’āl”den “إِئْتِفَاكٌ” kalb ve taklīb ya’nī bir şey’ alt üst olmak ve alt üst etmek ma’nālarına da isti’māl olunmuştur, nitekim kurā ve medāyin-i kavm-i Lūṭ alt üst olmakla ihlāk edildiğinden “مُؤْتَفِكَاتٌ” ve vāhidesinde “مُؤْتَفِكَةٌ” tesmiye olunmuştur. Bābu’l-Mīm’de bu kelimelerin şerhine bak. Ve hemze-i mazmūmede “أَفْكِ” kelimesine de ircā’-ı nazar oluna.

• اِفْتَرَاهُ [ifterāhu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكَ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا﴾³⁹⁰ أَيُّ اخْتَلَفَهُ وَاضْطَنَعَهُ

Bunun şerhi bundan evvel “اِفْتَرَى” kelimesinde zıkr olundu. Mahalline nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MA‘A'L-ḲĀF: “أَقْ”

• أَفْصُطُ [aḳṣeṭu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَلِكُمْ أَفْصُطُ عِنْدَ اللَّهِ﴾³⁹¹ أَيُّ أَعْدَلُ عِنْدَ اللَّهِ

Ya’nī “Yazmak, Allāhu ta‘ālā ‘indinde en ziyāde ‘adālettir” demek olur. Rāğıb rahimehullāhu diyor ki “فِصْطٌ” ‘adl ile olan nasībdir, “نَصْفٌ” ve “نَصْفَةٌ” gibi ve misāllerini yazdıktan sonra azdāddan olduğuna işāreten ve “فِصْطٌ” dīger kimsenin “فِصْطٌ”ını ya’nī nasībini almaktır “جَوْرٌ”dir. Bir kimse bir kimseye cevretse “فِصْطُ الرَّجُلِ” denir. Ve bir kimse ‘adālet etse “if’āl”den “أَفْصُطُ الرَّجُلِ” denir. “جَوْرٌ”e misāl olarak ﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا﴾ “جَوْرٌ”e misāl olarak ﴿وَأَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾³⁹² kavlı ve ‘adle misāl olarak da³⁹³ ﴿وَأَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ kavlı

388 “O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur.” en-Nūr, 24/11.

389 “Onlar ise, “Sen bizi ilahlarımızdan alıkoymak için mi geldin? dediler.” el-Ahkāf, 46/22.

390 “İnkār edenler, “Bu Kur’ān, Muhammed’in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir” dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular.” el-Furkān, 25/4.

391 “Bu, Allah katında adaletle daha uygundur.” el-Bakara, 2/282. Ayrıca bkz. el-Ahzāb, 33/5.

392 “Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.” el-Cinn, 72/15.

393 “(Onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, ādaletli davrananları sever.” el-Hucurāt, 49/9.

kerîmini îrâd etmiş, lâkin Qur'ân-ı kerîm'de gerek sülâsîden gerek mezîdün fihden mahalline göre her iki ma'nâda dahi vâki' olmuştur. Fe'lyute'emmell. Bu kelime "صَرَبَ" ve "جَوَرُ" [104] bâblarından "فَسَطَ يَفْسِطُ فُسُطًا وَقُسُوطًا فَهُوَ فَاسِطٌ" gelir. Ve yerine göre "جَوَرُ" ve "عَدْلٌ" ma'nalarına azdâddan olduğu ve nasîb ve kısmet ma'nalarında isti'mâli de kütüb-i lügatte mezkûrdur. Bâbu'l-Ḳāf'ta "الْفَاسِطُونَ" kelimesine de bak.

[aqlāmehum] أَقْلَامُهُمْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ﴾³⁹⁴ أَيُّ قِدَاحِهِمْ

Ya'nî "kur'a oklarını" demek olur. "قِدَاحٌ" kur'a ve fâl için kullanılan küçük oklardır. Bunlardan bu âyet-i kerîmede "أَقْلَامٌ" ile ta'bîr buyuruldu. Bu kelime burada kitâbette kullanılan ma'rûf "قَلَمٌ" in cem'î olan "أَقْلَامٌ" değildir. Kelime-i müfessire olan "قِدَاحٌ" fet-hateynle "قَدَحٌ" cem'idir. Lafz-ı mezkûr temrensiz ve yeleksiz bir nev'e oktur ki 'Acem ve Türk kemânkeşleri ıstılâhında gez denir; akvâm-ı kadîme bunlarla kur'a ve fâl yaparlardı.

[ekallet] أَقْلَتْ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقْلَتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾³⁹⁵ أَيُّ حَمَلَتْ وَأَطَافَتْ

Ya'nî "Rüzgâr yağmur suyuyla ağırlaşmış bulutları tâkat getirip yüklendi" demek olur. Gücü yetip cehd ile yüklendiği vakte "أَقْلَ فَلَانُ الشَّيْءَ وَاسْتَقْلَ بِهِ" denir. Ve فَلَانٌ لَا يَسْتَقِلُّ "Fılânın onu yüklenmeğe gücü yetmez, tâkat getiremez" demektir. Bu "قَلْلٌ" lafzından "if'âl"dir. Kelime-i mezkûrenin müştakkâtı ma'anî-i kesîre-i muhtelifede isti'mâl olunmuş, pek vâsi' olduğundan bu muhtasarda zikri mümkün değildir, ancak Qur'ân-ı kerîm'de vâki' olanlar fusûl-ı mahsûsasında zikr olunur.

[ekāmū] أَقَامُوا •

• ﴿الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ﴾³⁹⁶ فِي هَذِهِ الْآيَةِ بِمَعْنَى أَدَامُوا فِي أَوْقَاتِهَا

Ya'nî bu âyette "إِقَامَةٌ", "إِدَامَةٌ" ma'nâsına ya'nî vaktinde kılınmasını devâm ettirmektir.

Tavzih: Namâzın ikâmesi Cenâb-ı Hak'ın emr buyurduğu gibi kâffe-i hukûk u şurû-tuyla ya'nî şerâyit-i sıhhatini [105] cem'le ityân etmektir. Bir kimse bir emri hakkıyla

394 "Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin." Âl-i 'İmrân, 3/44.

395 "O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihayet rüzgârlar ağır bulutları yüklediği vakit, onları ölü bir belde (yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız." el-A'râf, 7/57.

396 "Onlar öyle kimselerdir ki, şâyet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar." el-Hacc, 22/41.

ve tamām ve kemāliyle yaptığı vakte “فُلَانٌ أَقَامَ الْأَمْرَ” denir. “قِيَامٌ”dan “if‘āl”dir. Bu kelime “ق،و،م” māddeinde “قِيَامٌ” masdarından olup Kitāb-ı kerīm’de pek çok mahallerde ma‘ānī-i ‘adidede vārid olmuştur ki her biri fusūl-ı mahsūsasında mezkūrdur.

• أَقْطَارِهَا [aḳṭārihā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَأَتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا﴾³⁹⁷ أَيَّ جَوَانِبِهَا

“Etrāfindan” demek olur. Zamm-ı kâf ve sükūn-ı tā ile “قَطُرٌ”un cem‘idir ki cānib ve nāhiye ve taraf ma‘nālarıdır. Ve tā yerine tā ile “قُتِرَ” ve “أُقْتَارَ” da bu ma‘nāyadır. Feth-i kāf’la “قَطُرٌ” yağmurdur.

• أَقْوَاتِهَا [aḳvātehā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سِوَاءِ لِلنَّاسِ لِيْنٍ﴾³⁹⁸ أَيَّ مَعَايِشِ أَهْلِهَا وَأَرْزَاقِ أَهْلِهَا بِقَدْرِ الْحَاجَةِ

Zammla “قُوتٌ”un cem‘idir. “قُوتٌ” beden kâim olacak şeydir. Ve sedd-i ramak edecek kadar rızktır da denildi ki bedel-i mā yūtehalleden mā-lā-budde minhu olan gıdādır. Bunun dūnunda zī-rūh yaşayamaz, binā‘en ‘aleyh bi-kadri’l-hāce ile rızık takyīd edildi. “رَزَقَهُ، قَاتَهُ فَاقْتَاتَ” bābından “قَاتَهُ يَقُوتُهُ قُوتًا” denir ki “Ona kūt verdi” demektir. Ve “قَاتَ فَاقْتَاتَ”، “أَقَاتَ عَلَى الْأَمْرِ”، “إِقَاتَهُ” kudret ma‘nāsınadır. “فَارْتَزَقَ” gibidir. Ve “if‘āl”den “إِقَاتَهُ” kudret ma‘nāsınadır. Ve hāfiz ve şāhid ma‘nālarına da gelir. Bābu’l-Mīm “مُقَيَّتًا” kelimesine de bak.

• أَقْنَى [aḳnā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى﴾³⁹⁹ أَيَّ وَأَعْطَى مِنَ الْمَالِ زِيَادَةً أَيَّ مَا يَتَّخِذُ قُنْيَةً

”قُنُوتُ الشَّيْءِ أَفْنُوهُ قُنُوا وَقُنُوهُ“ kâf’ların zammı ve kesriyle de sermāyeden başka bir kimsenin nefsi için iddihār ve hıfz ettiği māl’dır. “قَتَلَ” bābından [106] “قُنُوتُ الشَّيْءِ أَفْنُوهُ قُنُوا وَقُنُوهُ” demektir. Ve “رَمَى” bābından “قُنَيْتُ الشَّيْءِ أَفْنَيْهَا” da denir bir ma‘nāyadır. İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumā “أَعْطَى فَارْضَى، ﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى﴾، buyurdu ya‘nī “Verdi ve rāzī etti” demek olur.

• أَقْوَمُ قِيْلًا [aḳvemu ḳīlen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيْلًا﴾⁴⁰⁰ أَيَّ أَصَحَّ قَوْلًا

397 “Eğer Medine’nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi.” el-Ahzāb, 33/14.

398 “O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti.” Fussilet, 41/10.

399 “Şüphesiz O, başkalarına muhtaç olmaktan kurtardı ve varlık sahibi kıldı.” en-Necm, 53/48.

400 “Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur’an ve dua okuyuşlar) ise

Ya'nî nâsın nevmle ârâmı ve harekât ve asvâtın sükûnu cihetle kıyâm-ı leyde kırâ'at-i Kırân husûsunda kavı daha sahîhtir demek olur ki kulûb ve ezhân ve efkârı teşvîş edecek 'avârız bulunmadığından lisân kalbe ve kalb zikr ve kırâ'ate muvâfık olmakla kırâ'at-ı Kırân ve zikr, evkât-ı sâireden daha sahîh ve metîn ve dürüst olur. Bābu'l-Kāf'ta "قَوَامًا" ve "قَوَامُونَ" ve "الْقِيُوم" ve "الْقَيِّم" ve "قِيَام" ve "قِيَالًا" kelimeleri de nazardan geçirile.

[akberahū] • أَقْبَرُهُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ﴾⁴⁰¹ أَيَّ جَعَلَهُ فِي قَبْرِ يَسْتُرُهُ

"İnsanı içinde setr olunacak bir kabir sâhibi kıldı" demek olur, zîrâ defn, insân için bir ikrâm-ı ilâhîdir, çünkü sâir hayvânâtın ecsâdı rûy-ı arza ilkâ ve tarhla terk olunur. Ve ﴿فَأَقْبَرَهُ﴾ "أَلْهَمَ كَيْفَ يُدْفَنُ" ibâretiyle tefsîr olundu, ya'nî "Keyfiyyet-i tedfîni insâna ilhâm olundu" demek olur. Bir kimse bir kimse için kabir yaptıkta "if'âl"den "أَقْبَرُهُ" ve defn ettikte "tef'îl"den "قَبْرُهُ" denir. "قَبْرٌ" makarr-ı meyyit ma'nâsına ismdir. Ve bāb-ı evvel ve sâni'den "قَبْرُهُ أَقْبَرُهُ أَقْبَرُهُ" den masdar olur. Ve "جَعَلْنَاهُ فِي الْقَبْرِ" demektir. Görülüyor [ki] sülâsiden "قَبْرُهُ" ve rubâ'iden teşdidle "قَبْرُهُ" bir ma'nâyadır.

MAZMÛMETU'L-HEMZE: "أُ،ق" [107]

[uqsimu] • أَقْسِمُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ﴾⁴⁰² أَيَّ أَخْلَفَ

"Yemîn olunurum" demektir. "لَا" zâidedir. Te'kid ifâde eder. "قَسِمٌ" den "if'âl" bābından mâzî-i mechûldür. Bābu'l-Kāf'ta "قَسَمْنَا" kelimesine nazar oluna.

[ukkitet] • أَقْتَتُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الرُّسُلُ أَقْتَتُ﴾⁴⁰³

Ve vāv ile "وَقَّتَتْ" dahi kırâ'at olundu ma'nâ birdir. "جَمِيعَتْ لَوْقَتْ" demektir ki "Rüsül-i kirâm yevm-i kıyâmette kendileri için mu'ayyen vakte cem' olundukları zamân" demek murâd olunur. "وَقَّتْ"ten "tef'îl"dir. Vāv, hemzeye tebdîl olunmuş, "تَوَقَّتْ" ma'nâsı ta'yîn ve tebyîn-i vaktır. Bu âyette rüsül-i kirâm için berây-ı şehâdet cem' olunacakları vakt-i mu'ayyen irâde olduğundan "أَقْتَتُ" ve "وَقَّتَتْ" ile tefsîr olunmuştur. Vallâhu a'lemu bi-murâdihi.

daha düzgün ve açıktır." el-Müzzemmil, 73/6.

401 "Sonra onu öldürdü ve kabre koydu." 'Abese, 80/21.

402 "Bu beldeye (Mekke'ye) yemin ederim." el-Beled, 90/1.

403 "Peygamberler için (ümmetlerine şahitlik etmek üzere) vakit belirlendiği zaman (kıyamet gerçekleşir)." el-Murselât, 77/11.

MEKSÜRETU'L-HEMZE: “إِ، اِقْ”

• اِقْتَرَفْتُمُوهَا [iḳtereftumūhā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا﴾⁴⁰⁴ أَيِ اكْتَسَبْتُمُوهَا

"Kazandığınız mallar" demektir. Rāġıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "قَزَفٌ" ve "إِفْتِرَافٌ" ağaçtan kabuk ve yaradan deri soymaktır. Ve yaradan alınan şey'e kesrele "قَزَفٌ" denir. Ve "إِفْتِرَافٌ" iyi kötü iktisāba isti'āre olundu. Kavluhu ta'ālā İNَ الَّذِينَ وَبَاطَنُهُ إِنَ الْأَثْمِ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ⁴⁰⁵ ve وَلَقَدْ قَتَلْنَا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ⁴⁰⁶ ve وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا⁴⁰⁷ ayâtıyla istişhâddan sonra ve isā'ette isti'mālî ekserdir diyor. Hasene iktisābında isti'mālî⁴⁰⁸ kavlı keriminde vākī' olmuştur. Sülāsisi "طَرْبٌ" bābindan tasrīf olunur. "قَرَفَتْهُ" demektir. "ضَرْبٌ" bābindan tasrīf olunur. "قَرَفْتُ الشَّيْءَ قَرْفًا" denir. Ve "müfā'let'ten "قَارَفٌ مُقَارَفَةٌ", mukārebe ve [108] ve müdānāt-ı marzā ve muhālata ve mucāmā'at ma'nalarına da isti'āre olunur.

• اِقْضُوا [iḳḍū]

• ﴿ثُمَّ أَقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ﴾⁴⁰⁹ أَيِ امْضُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ وَلَا تَوَخَّرُونِي

Ya'ni “Gönlünüzde olanı infāz ediniz. Beni geri bırakmayınız” demek olur. ﴿فَاقْضِ مَا أَنْتَ﴾⁴¹⁰ kavl-i kerîmi gibi ki “فَاقْضِ مَا أَنْتَ مُمَضِّ” demektir. “فَصَاء” lafzındandır ki Bābu'l-Kāf'ta tafsîlen tahkîki “الْقَاضِيَّةُ” ve “قَضَى” kelimelerinde görülür.

• اِقْصِدْ [iḳʂid]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ﴾⁴¹¹ أَيِ اعْتَدِلْ وَتَوَسَّطْ

“Mu‘tedil ol, orta yürüyüşle yürü. Murād tekebbür edip de pîr-î nātūvān gibi meşy-i batî ile yürüme, hiffet edip de çocuklar gibi koşma, belki sekînet ve vakâr-ı meşrû‘u ihlâl etmeyerek mu‘tedil yürü” demektir. Her şey’de “قَصْدٌ” ifrât ve isrâfla tefrît ve tak-sîr beyninde mütevassıt olandır. “صَرَبٌ” bābından “وَذَلِكَ مَقْصُودٌ” ifrât ve isrâfla tefrît ve tak-sîr beyninde mütevassıt olandır. “قَصْدٌ إِلَيْهِ” ve “قَصْدٌ لَهُ” denir. Aslen bi-‘aynihi bir şey’i taleb ma’nāsına olup birer takrîble niyyet, ‘adl, vasat, istikâmet ve ma‘ānî-i sāire-

404 “Kazandığınız mallar” et-Tevbe, 9/24.

405 “Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar yaptıkları karşılığında cezalandırılacaklardır.” el-En‘ām, 6/120.

406 “Ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fısıldamayı yaparlar).” el-En‘ām, 6/113.

407 “Kazandığınız mallar” et-Tevbe, 9/24.

408 “Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini artırırız.” eş-Şūrā, 42/23.

409 “Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin!” Yūnus, 10/71.

410 “Artık sen vereceğin hükmü ver.” Tāhā, 20/72.

411 “Yürüyüşünde tabiî ol.” Lokmân, 31/19.

de isti'māl olunmuş. “اِفْتَصَادٌ” bundan “ifti'āl”dir, i'tidāl demektir: kavluhu ta'ālā ﴿وَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ﴾⁴¹² أَيُّ مُعْتَدِلٌ وَمُتَوَسِّطٌ

• اِفْتَحَمَ [ikteḥame]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ﴾⁴¹³ أَيُّ لَمْ يُجَاوِزْهَا وَلَمْ يَدْخُلْهَا

Ya'nī “Şedīdū'l-mürūr olan sırātı ve beyne'l-cenneti ve'n-nār olan 'akabeyi tecāvüz etmedi ve ona dāhil olmadı” demektir. “عَقَبَةٌ” Bābu'l-Ayn'da kendi faslında görülür. “اِفْتِحَامٌ” bir şey'e şiddet ve su'übetle duhül ve şiddet ve su'übet ve meşakkatle onu tecāvüzdür. Bābu'l-Mīm'de “مُقْتَحَمٌ” kelimesine [109] nazar oluna.

Fāide: Lā-i nāfiye sīga-i māzī ile ma'nāca sīga-i müstakbel ile “لَمْ” gibidir. Sicistānī rahimehullāhu bu kaydıyla “فَلَا اقْتَحَمَ” yi “لَمْ يَقْتَحِمَ” ile tefsirin vechini beyān ediyor.

• اِفْدَفِيهِ [ikzifihī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ أَنْ افْدِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْدِفِيهِ فِي الْيَمِّ﴾⁴¹⁴ أَيُّ أَنْ أَلْقِيَهُ فِي التَّابُوتِ وَأَلْقِيَهُ بِالتَّابُوتِ فِي الْيَمِّ أَيُّ الْبَحْرِ

Sicistānī rahimehullāhu “اِطْرَحِيهِ فِي الْبَحْرِ” ibāretiyle tefsir etmiş. Murād denize ya'nī Nīl'e bırak yāhūt at demektir. Uzağa atmak ma'nāsına olan “قَذَفٌ” den fi'l-i emr müfred mü'en-nestir. Bu kelimenin tahkiki mufassalen Bābu'l-Kāf'ta “قَذَفٌ” kelimesinde görülür.

FASLU'L-HEMZE MA'A'L-KĀF: “أ،ك”

• الْأَكْمَةُ [el-ekmehe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْبِئِ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ﴾⁴¹⁵ أَيُّ الَّذِي وَلِدَ أَعْمَى

Ya'nī “anadan doğma kör” demektir. Bu ma'nāda na'ttır. Mü'ennesinde “كَمْهَاءٌ” denir. Rāğıb rahimehullāhu ba'zen sonradan 'amāya uğrayan kimseye de denir deyip “كَمْهَتْ” “كَمْهَ كَمْهَاءُ فَهُوَ أَكْمُهُ وَالْأُنْثَى تَعَبٌ”. bābından “تَعَبٌ” kelimini misāl olarak yazmış. “كَمْهَاءٌ” kelimesini misāl olarak yazmış. “كَمْهَاءٌ” denir.

• أَكِنَّةٌ [ekinneten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً﴾⁴¹⁶ أَيُّ أُغْطِيَتْ

Kesr-i kāf ile “كَتَانٌ” ın cem'idir ki lafzen ve ma'nen “غَطَاءٌ” gibidir, perde ve sitr ma'nāsı-

412 “Onlardan bir kısmı orta yolu tutar.” Lokmān, 31/32; Fātur, 35/32.

413 “Fakat o, sarp yokuşa atılmadı.” el-Beled, 90/11.

414 “Hani annene ilham edilmesi gereken şeyleri ilham etmiştik: Onu (bebek Mūsā'yı) sandığın içine koy ve denize (Nīl'e) bırak.” Tāhā, 20/38-39.

415 “Körü ve alacalıyı iyileştiririm.” Āl-i İmrān, 3/49.

416 “Kalpleri üzerine perdeler (gereriz)” el-En'ām, 6/25; el-İsrā, 17/46; el-Kehf, 18/57.

nadır. “رَدَّ” bābından “كَرَّ الشَّيْءُ كَرًّا جَعَلَهُ فِي كَرٍّ” denir. Ve kesrle “كَرٌّ” sitrdir. Ve içinde bir şey hıfz olunan şey’e de “كَرٌّ” denir. Kesrle “كَرَّانَ” hāne ve hazīne ve perde ile hıfz ve setr olunan ve sıyānet edilen şey’dir. Bunda sülāsīden “كَرَّنتُ” demek hāss olduğu gibi [110] kalbde, nefste vāki‘ olan setrde “if‘āl”den “أَكْتَنْتُ” lafzı ihtisās etmiştir. Ve “كَرَّانَةً” ki ok mahfazasıdır, bu māddedendir.

• أَكَابِرُ [ekābira]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا﴾⁴¹⁷ أَيُّ عَظَمَاءَ

Ya‘nī “mücrimlerinin menzileten ulularını” demektir. “كَبِيرٌ” in cem‘dir. Bu gūne tefsīr- den murād “كَبِيرٌ” ekser yaşta büyüklük ma‘nāsında istīmāl olduğu cihetle bu murād olmayıp kadr ve menzilette büyüklük irāde edildiğini ta‘yīn ve tebyīn içindir, gūyā kavmin mücrimlerinin şüyüh ve pīrānı değil demek olur.

• أَكْبَرُنُهُ [ekbernehū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ﴾⁴¹⁸ أَيُّ أَعْظَمْتُهُ يَغْنِي وَجْدَنُهُ فِي الْحُسْنِ عَظِيمًا

“Güzellikte Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmi kadınlar büyük buldular, onun hüsnünü nefslerinde i‘zām ettiler” demek olur. “كَبِيرٌ” den “if‘āl” dir. Ma‘lūmdur ki “if‘āl” in hemzesi ba‘zen vicdān ifāde eder. Meselā “أَبْخَلْتُهُ”, “وَجْدَنُهُ بِخِيَالًا”, “أَكْبَرُنُهُ” ve “أَعْظَمْتُهُ”, “وَجْدَنُهُ كَبِيرًا”, “وَجْدَنُهُ عَظِيمًا” demek olur.

• أَكْنَانًا [eknānen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا﴾⁴¹⁹ أَيُّ مَا يُتَوَقَّى وَيُسْتَرُّ فِيهِ كَالْعَارِ وَنَحْوِهِ

Ānifen “أَكْنَةً” kelimesinde beyān olunan “كِنٌّ” lafzının cem‘idir. Bu āyet-i kerīmede dağ- larda vāki‘ mağara ve kehf emsālī mahallerdir ki onlarda sıcaktan ve soğuktan tahaffuz edilir. Mezkūr “أَكْنَةً” kelimesine ircā‘-ı nazar oluna.

• أَكْفَلْنِيهَا [ekfilnīhā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَقَالَ أَكْفَلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ﴾⁴²⁰ أَيُّ اجْعَلْنِي كَافِلَهَا أَيُّ النَّعْجَةِ

Ya‘nī “Sen öbür koyunu bana zamm eyle ya‘nī benimkilere kat ve beni [111] ona ve onun umūruna kāfil kıl” demek olur. “كَافِلٌ” bir şey’i kendine zamm ve onun muhāfazası- nı ve ‘ale’ d-devām onun umūrunda kıyāmı kendi nefesine lāzım kılan kimsedir. Bizim şīve-i lisānımızda bir şey’in kendi mālı ve ‘ayālī gibi idāresini boynuna alıp me‘ūnetini

417 “İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık.” el-En‘ām, 6/123.

418 “Kadınlar Yūsuf’u görünce onu pek büyüttüler.” Yūsuf, 12/31.

419 “Dağlarda da sizin için barınaklar var etti.” en-Nahl, 16/81.

420 “Böyle iken “Onu da bana ver” dedi ve tartışmada beni bastırdı.” Sād, 38/23.

ta‘ahhüd eden kimsedir. Ve ﴿أَكْمَامِهَا﴾, “مَلِكْنِيهَا” ile de tefsîr olunur. Bābu'l-Kāf'ta كَمَلَهَا “كَفَلَهَا” kelimesine nazar oluna.

[ekmāmiḥā] • أَكْمَامِهَا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا﴾⁴²¹ أَنَّى أَوْعَيْتَهَا

“Kaplardan” demek olur. Kesr-i kāf ve mīm-i müşeddede ile “كَم” in cem‘idir ki derūnunda meyve müstetir ve mahfūz olan gözlerdir. Bizim lisānımızda buna göz ve tomurcuk denir ki açılıp içinden çiçek zuhūr eder ve ondan meyve hāsıl olur. Kezā فَاكِهَةٌ⁴²² فِيهَا فَاكِهَةٌ⁴²² kavlı kerīminde de murād budur. Kāf’ın zammıyla “كُم” kaftan ve sāir elbesinin yeni ya‘nī kolların sāidde bileğe müntehī olan tarafıdır. Bunun cem‘i “أَكْمَام” dır. Kalensüve gibi bir nev‘ serpūşa da “كُمَّة” denir.

[ekvābin] • أَكْوَابِ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا﴾⁴²³ أَنَّى أَقْدَاحٍ بِلَا عَرَى

“Kulpsuz ve emziksiz kadehler” demek olur. Feth-i kāf ile “كُؤ” ün cem‘idir. Ve kāf’ın zammı ve āhirinde hā ile “كُؤَة” kavanoz gibi topraktan düzülüp pişirilmiş bir nev‘ tabldır, bizde “tabluka” denir ki ayak takımı, baldırı çıplak gürūhu mecālīs ve cem‘iyyetlerinde tedāvül eder.

[ekdā] • أَكْدَى

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى﴾⁴²⁴ أَنَّى فَطَعَ

Ya‘nī “Atiyyesini kesti.” Tercüme-i āyetle “Az bir şey verdi, onu da kesti” denir. Bu lafz bu ma‘nāya [112] “كُدَيْتُ الرِّكِيَّةَ” kavlından me‘hūzdur ki bilā-ikmāl ve örülmeden terk olunan kuyudur. Bu ta‘bīr hāfirin ya‘nī kuyu kazan kimsenin kazıp kazıp da nihāyet “كُدَيْتُ”e ya‘nī bir mānī-i arzīye tesādüfle mümteni‘ü'l-hafr olduğunu görüp me‘yūsen hafrı kat‘ etmesinden ibārettir. “أَكْدَى” bundan “ifāl” dir. “أَكْدَى فَهُوَ مُكْدٍ” denir. Ve حَفَرَ “حَفَرَ” kavli de tālib-i muhfik ve mu‘tī-i mukill için isti‘āre olundu.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أَكْ”

[ukuluhū] • أَكُلُهُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكُلُهُ﴾⁴²⁵ أَنَّى ثَمَرُهُ

421 “Meyveler tomurcuklarından ancak O’nun bilgisi altında çıkar.” Fussilet, 41/47.

422 “Orada meyve(ler) ve salkımlı hurma ağaçları vardır.” er-Rahmān, 55/11.

423 “Etraflarında gümüş kaplar, şeffaf kadehler dolaştırılır.” el-İnsān, 76/15.

424 “Şimdi yüz çevireni; pek az verip de kaskatı cimrileşeni gördün mü?” en-Necm, 53/34.

425 “Ürünleri çeşit çeşit ekinleri” el-En‘ām, 6/141.

Ya'nī “mahsulü” demek olur. “نَصْرَ” bābindan “وَأَكْلَ وَأَكْلَ وَأَكْلَ” denir. Ve “أَكْلَ” hemze ve kāf'ın zammıyla ve sükūn-ı kāf'la da “يَأْكُلُ” ya'nī yenir şey' ve kābil-i ekl ma'nāsına ve ağaçta olan meyveye 'alemdir. Tevsī'an mahsūl-i zere da denir. Ve fethle “أَكْلَهُ” bir kerre fakat doyunca yemektir. Ve zammla “أَكْلَهُ” bir lokmadır.

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “ا،ك”

• اِكْتَالُوا [iktālū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ﴾⁴²⁶ أَيَّ أَخَذُوا مِنَ النَّاسِ

Ya'ni “Nāstan aldıkları vakte ölçüyü istifā ederler, tām ölçerler” demek murād olunur. Ta'ām ölçmek ma'nāsına olan “كَيْلٌ” dendir. “بَاعَ” bāından “كَالٌ يَكِيلُ كَيْلًا” denir. Kesrle “كَيْلَةٌ” ismidir. “كَيْلَةُ الطَّعَامِ” ve “كَيْلُهُ” ve “كَيْلٌ عَلَيْهِ” 'ibāretleri beyinde fark vardır. Tahkiki Bābu'l-Kāf'ta “كَيْلٌ يَبْعِرُ” kelimesi şerhinde mufasssaldır, oraya bak.

FASLU'L-HEMZE MA^cA'L-LĀM: “أ،ل” [113]

• أَلْفَيْنَا [elfeynā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا﴾⁴²⁷ أَيْ وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا

Ya'nî “Babalarımızı üzerine bulduğumuz şey'e ittibâ' ederiz.” Ya'nî babalarımızdan gördüğümüz ve onları ta'abbüd eder bulduğumuz dîne ittibâ' ederiz demegi murâd ederler. “لَفَاءٌ” dan “if'âl”dir. İbnu'l-Eşîr rahimehullāhu *Nihāye*'de إِنْفَاءٌ de أَفْلَيْتُ الشَّيْءَ أَلْفَيْهِ إِنْفَاءٌ dediği. Bu sûrette “إِنْفَاءٌ” bulmak ve rāst gelmek ve kavuşmak ve karşı gelmek ma'nalarına gelir. Ve “tefā'ul”den ﴿وَالْفَمِيَا﴾ tedārük etmektir. وَقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْفَمِيَا﴾ وَهُوَ تَدَارُكٌ مِمَّا يَكُونُ بَيْنَ الْبَابِ وَالْمَقْدَرِ الَّذِي فِيهِ يُنْقَضُ الْحَبْلُ وَيُنْزِلُ السُّجُودَ وَأَيُّ صَادِفًا ٤٢٨ سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ ﴿يُنْقَضُ الْحَبْلُ وَيُنْزِلُ السُّجُودَ﴾ Ya'nî “Rāst geldiler.” Ve وَهُوَ تَدَارُكٌ مِمَّا يَكُونُ بَيْنَ الْبَابِ وَالْمَقْدَرِ الَّذِي فِيهِ يُنْقَضُ الْحَبْلُ وَيُنْزِلُ السُّجُودَ ٤٢٩ أَيُّ وَجُدُوهُمْ ﴿يُنْقَضُ الْحَبْلُ وَيُنْزِلُ السُّجُودَ﴾ “Buldular” demek olur.

• الأَلْبَاب [el-elbābi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا يَذْكُرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾⁴³⁰ أَيِ الْعُقُولِ

“عَقْلٌ” ma'nāsına olan “لُبُّ”ün cem'idir. “عَقُولٌ” demek olur. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta zamm-ı lām'la “لُبُّ” şevāibden hālis olan 'akıldır. Bu lafzla tesmiyesi bir şey'in

426 “Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler.” el-Mutaffifîn, 83/1-2.

427 “Onlara, “Allah’ın indirdiğine uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!” derler.” el-Bakara, 2/170.

428 “Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar.” Yûsuf, 12/25.

429 “Çünkü onlar babalarını sapık kimseler olarak buldular.” es-Saffât, 37/69.

430 “Bunu ancak akıl sahipleri anlar.” el-Bakara, 2/269; Āl-i Ġmrān, 3/7.

magzı gibi insānda kuvā-yı maʿneviyyesinden en hālīs olan maʿnā olduğu içindir. Ve mezekkâ olan ‘akldır denildi. Bu hâlde her bir “لُبّ”, “عُقْل”dır ve lâkin her bir “عُقْل” değildir. Kūr-ân-ı kerīm’de ukûl-i zekiyyenin gayrısı idrāk edemeyeceği ahkā mı ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾⁴³¹ a taʾlīk buyurdu deyip “أَوَّلُوا الْأَلْبَابِ” kavl-i kerîmiyle istişhād ediyor. Ve “تَعَبَ” bābindan لِبْ فَلَانٍ جَمْعٌ لِبِّ وَلِبُّ كُلِّ شَيْءٍ خَالِصُهُ de İbnü'l-Eşir rahimehullāhu Nihāye’de “وَفِي حَدِيثِ ضُمِّيَةِ أُمِّ الرَّبْرِ إِضْرَبَهُ كَنَى لِئِنْ صَيَّرَ دَأْلَبً وَاللَّبَّ [114] dedikten sonra bir az aşağıda “قُرْبَ” dendir. “لِبُّ” İsm-i fā‘ili her hâlde ve sūrette “لِبِّ” gelir. Ve bir şey’in hālisi ve özü demek olan “لُبِّ”ün cem’i “لِبَات” gelir.

• اَلَدُّ [eleddu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ﴾⁴³² أَيَّ شَدِيدِ الْخُصُومَةِ

Ya'nı “husūmeti, düşmanlığı en kavī olan”dır. Rāğib rahimehullāhu “أَلَدُّ”, şedidü'l-inkār ve't-te'ebbī olan hasmdır. Ve bunun aslı “لَدُّ”dür; demiş ki لَيْشِمَر بِهِ الْمُتَّقِينَ ﴿فَإِنَّمَا يَسِرُّنَاهُ بِلِسَانِكَ لَيْشِمَر بِهِ الْمُتَّقِينَ﴾ kavlı-i keriminde kavma sıfat vāki' olmuştur. Ve “لَدُّ”, “أَلَدُّ” in cem'idir. ⁴³³ “أَلَدُّ” ef'al-i tafdildir. Ve “أَلَدُّ” bātıl ile şedidü'l-cedel olan hasmdır diye de tefsir olunmuştur. “لَدَدٌ” lafzından, “تَعَبٌ” bābından “لَدَّ يَلْدُ لَدَدًا” ve “قَتَلَ” bābından “لَدَّ يَلْدُ لَدًا” denir, “إِسْدَتْ حُصُونَهُ”, “لَدَّ الرَّجُلُ حَصَمَهُ” demektir.

• أَلِيم [elīmun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ أَخَذَهُ الْإِيمُ شَدِيدٌ﴾⁴³⁴ وَ﴿لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾⁴³⁵ أَيُّ مُؤَلِّمٍ

Elem verici, incitici, ağırtıcı, acıtıcı demek olur. Maʿānī-i mezkûreye mevzûʿ “أَلَمَ” dendir. “أَلَمَ الرَّجُلُ يَأْلَمُ أَلَمًا” denir. Ve hemze ile yaʿnī “ifʿāl” bâbından müteʿaddî olur. “أَلَمَهُ يُؤْلِمُهُ إِيلَامًا فَهُوَ مُؤْلِمٌ” denir. Ve “أَلِيمٌ”, “مُؤْلِمٌ” maʿnāsına ismdir.

[el-āne] **الآن** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ اِنَّنِىْ حَاصِصٌ الْحَقُّ﴾⁴³⁶

“Şu vakte” ve “şimdi” demektir. Bu “آن” lafzı içinde bulunulan vaktır, teceddüd edip

431 “Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.” el-Bakara, 2/269.

432 “(Sözünün özüne uyduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o düşmanlıkta en amansız olandır.” el-Bakara, 2/204.

433 “(Ey Muhammed!) Biz, Allah’a karşı gelmekten sakınanları Kur’an ile müjdeleyesin, inat eden bir topluluğu da uyarasın diye, onu senin dilin ile (indirip) kolaylaştırdık.” Meryem, 19/97.

434 “Şüphesiz onun yakalaması can yakıcı ve şiddetlidir.” Hūd, 11/102.

435 “Onlar için elem dolu bir azap vardır.” Yedi yerde, örneğin bkz. Āl-i Ġmrān, 3/91.

436 “Aziz’in karısı ise, “Şimdi gerçek ortaya çıktı (dedi).” Yūsuf, 12/51.

durur. Ma'nāca hālden azyaktır. Cem'i "أَوَانٌ" dır. Faslu'l-Hemze Ma'a'l-Elif'te "الْأَنَ" kelimesine bak.

• اَلْقَى [elkā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾⁴³⁷ أَيِ اسْتَمَعَ [115] الْوَعْظُ

Ya'nī "Kitāb-ı kerīm'le olan va'za kulak koydu", ya'nī dinledi demektir. "إِسْتَمَاعٌ" mahalinde "إِلْقَاءُ سَمْعٍ" ile ta'bir eblag-ı vücūh-i istimāc olduğu içindir, çünkü ta'bir-i mezkūr kelāmı müteyakkızāne ve huzūr-ı kalb ile ma'nāsını anlayarak dinlemektir. Bu kelime "لِقَاءٌ" dan "if'āl"dir. "لِقَاءٌ" rü'yet ve vusūl ya'nī ermek, yetişmek, tesādüfen kavuşmak ma'nalarına gelir. Bāb-ı rābi'den "لَقِيَهُ لِقَاءَ لِقَاءٍ بِالْمَدِّ وَلَقِيَ بِالْقَصْرِ وَالضَّمِّ وَلَقِيًا بِالضَّمِّ وَتَشْدِيدِ الْيَاءِ" denir. Ve "إِلْقَاءُ" bırakmak ve koymak ve tarh ya'nī atmaktır. وَذَاكَ "أَلْقَاهُ يَلْقِيهِ إِلْقَاءً فَهُوَ مُلْقٍ وَذَاكَ" "أَلْقَاهُ" denir.

• اَلْقِيَا [elkiyā]

• ﴿اَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ﴾⁴³⁸ أَيِ اَلْقِيَا

Ya'nī "Tarh et, at cehennem" demektir. Bu kelime "إِلْقَاءُ" dan fi'l-i emr-i müsennādır, hālbuki hitāb yalnız Mālik'edir. Müsennā olduğu için iki muhātabın vücūdunu iktizā etmekle te'vīl ve tevcīhe ihtiyāc vardır. Bu bābda sāhibu'l-Ġarīb diyor ki: 'Arab bir kişiye iki hitāb eder gibi hitāb ederler. Bunun sebebi bir 'Arabın deve koyun sürülerinde en az a'vānı ikidir, kezā yol arkadaşları da ekallı üçtür. İşte bu yüzden bir kimsenin kelāmı ve hitābı iki sāhibe cārī olur. Bu te'vīl İbn Cerīr eṭ-Taberī'nin de Cāmi'u'l-Beyān'da iltizām ettiği te'vīldir. Bizde de bir kimse müte'addid huddāmından birini çağıracağı vakte geliniz ve gelsenize der; maksad biridir, cümlesinin gelmesi değildir. Dīger ba'zı tefāsīrde başka te'vīller de vardır. Kāḍī tefsīrinde hitāb sāikle şehīdedir yāhūd hazene-i nārdan iki melekedir yāhūd yalnız Mālik'edir. Ba'zen fi'lde fā'ilin tesniyesi fi'l'in tesniye ve tekriri menzilesindedir. Binā'en 'aleyh "اَلْقِيَا" demek "اَلْقَى" [116] demek yerindedir demiş. Ve şā'irin "قَفَّ قَفًّا" kavlinde "قَفًّا" gibi ki "قَفَّ قَفًّا" "Dur, dur, ağlayalım" demektir. Yāhūd elif, nūn-ı te'kīdden bedeldir ki "اَلْقَيْنِ" demektir. Bu kelimenin nūn-ı hafife ile "اَلْقَيْنِ" süretinde vāki' olan kırā'ati de bunu te'yīd eder. Vallāhu a'lemu bi-murādihi.

437 "Şüphesiz bunda, aklı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır." Kāf, 50/37.

438 "(Allah şöyle der:) "Atın cehennem, (hakka karşı) inatçı, hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheli her kâfiri!" Kāf, 50/24-25.

• أَلْتَنَاهُمْ [eletnāhum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ﴾⁴³⁹ أَيِ نَقَضْنَاهُمْ

Ya'nī “Onların a'mālinden onlara hîçbir şey eksiltmedik” demek olur. “صَرَبَ” bābından “أَلْتَهُ حَقَّهُ يَأْلِيهِ” denir, “نَقَصَ” demektir. Ve kezā “لَاتَهُ يَلِيْهُ” o ma'nāda lügattır. Ve “if'āl”[-den] “لَاتَهُ عَنْ كَذَا يَلِيْهُ لَيْتًا، صَرَفَهُ” ta Mufredāt'ıta Rāgıb rahimehullāhu dahi öyledir. Rāgıb rahimehullāhu demiş ki bunda bir de sarf ma'nāsı isbāt etmiş oluyor ise de ona bir şahid ve misāl ityān etmemiş. Ve Sicistānī rahimehullāhu gibi mehmüzü'l-fā' olarak da lügat olduğundan sükūt ediyor.

• اللَّائِي وَفِي رَسْمِ الْمُصَحَفِ أَلِي [ellāī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّائِي يَمْسَسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مَنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعَدَّتْهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحْضَنْ﴾⁴⁴⁰ “وَاللَّي”

Ebū Bekr Sicistānī rahimehullāhu diyor ki: “اللَّائِي” bir cem' dir ki onun vāhidi cem'ran “اللَّي” ve “الَّذِي” dir. Ve “اللَّائِي” nin vāhidi “الَّتِي” den gayrı değildir. Müşārün ileyh böylece ekser ehl-i lügatın hilāfını ihtiyār etmiş, çünkü hemān aaleb-i ehl-i lügat “الَّتِي”, “الَّتِي” nin cem'i olduğuna kâildirler. Muhtāru's-Şihāh'ta “وَاللَّائِيْنَ جَمْعُ الَّذِي مِنْ غَيْرِ لَفْظِهِ بِمَعْنَى الَّذِينَ” ve “وَفِيهِ ثَلَاثُ لُغَاتٍ اللَّائِيْنَ فِي الرُّفْعِ وَاللَّائِيْنَ فِي النُّصْبِ وَالْجَرِّ وَاللَّائِيْنَ بِلَا نُونٍ وَاللَّائِيْنَ بِإِثْبَاتِ التَّاءِ فِي كُلِّ حَالٍ” diye kayd olunmuş. Bundan üç kav'l hāsıl oluyor: Biri Sicistānī'nin “الَّتِي” ve “الَّذِي” nin cem'idir [117] kavli ve biri ekserin “الَّتِي” nin cem'i olmak kavli biri de Muhtāru's-Şihāh'taki “الَّذِي” nin cem'i olduğu kavli. Hālbuki Qur'ān-ı kerīm'de bu lafz dāimā nisā'da isti'māl olunmuş, nitekim evvel-i mebhastaki āyetle “إِنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِلَّا اللَّائِي”⁴⁴¹ ve “وَاللَّائِي لَمْ يَحْضَنْ”⁴⁴² āyetlerinde vāki' olmuştur. Vallāhu a'lemu bi's-savāb. Muhtāru'l-Enbā' nām eser-i fakīr'de esmā-i mevsüle hakkında tafsīlāt-ı nāfi'a vardır.

• أَلْفَافًا [elfāfen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا﴾⁴⁴³ أَيِ مُلْتَفَّةٍ مِنَ الشَّجَرِ

Ya'nī “Ağaçları birbirine sarılmış, dolaşmış bāğçeler” demek olur. Bu lafz lām'ın fet-hi ve kesriyle de “لَفَّ لَفٌّ” ve “لَفِيفٌ” in cem'idir. Ve zammıla “لَفَاءٌ”, “لَفٌّ” ün ve “لَفَّافٌ”, “لَفَّافٌ” nin cem'i olmak da cāizdir ki “لَفَّافٌ” cem'ü'l-cem' olur.

439 “Bununla beraber onların amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz.” et-Tür, 52/21.

440 “Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır.” et-Talāk, 65/4.

441 “Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır.” el-Mücādele, 58/2.

442 “Henüz âdet görmeyenler” et-Talāk, 65/4.

443 “Taneler, bitkiler, sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.” en-Nebe', 78/14-16.

Medāriku't-Tenzīl'de Neseфі'nin kavli bundan evzahtır. Diyor ki tercümeten “أَلْفَافًا” eş-cārı birbirine dolaşık, “أَلْفَافًا”ın vāhidi “جَذْعٌ” ve “أَجْذَاعٌ” gibi “لِفٌّ”tir yāhūd “شَرِيفٌ” ve “أَشْرَافٌ” gibi “لَفِيفٌ”tir yāhūd “أُوزَاعٌ” gibi vāhidi yoktur yāhūd “أَلْفَافٌ” cem'ü'l-cem'dir. O hâlde “أَلْفَافٌ” cem'-i “لِفٌّ”tür. Ve “لِفٌّ” cem'-i “لَفَاءٌ” ve “لَفَاءٌ” şecere-i müctemî'adır. Bunun aslı dürmek ve sarmak ve cem' etmek ma'nāsına olan feth-i lām ve teşdīd-i fā ile “لِفٌّ”tir. “رَدْ” bābından “لَفَّهُ يَلْفُهُ لَفًّا” denir, “لَفِيفٌ” bundan bi-ma'nā “مَلْفُوفٌ”tur. Ve “if-ti'āl”den “إِلْفَافٌ” bunun mutāvi'i'dir. “لَفَّهُ فَالْتَفَّ” denir. ⁴⁴⁴﴿وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ﴾ kavlı-i kerīmi bundandır. Ve “tefīl”den “لَفَّفَ” bundan mübālagadır. Ve kabāil-i şettādan müctemî' olan nāsa da “لَفِيفٌ” denir. Kavluhu ta'ālā ⁴⁴⁵﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا﴾ bundandır.

• أَلْهَافُكُمْ [elhākumu]

• ﴿أَلْهَيْكُمْ التَّكَاثُرَ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾ ⁴⁴⁶ أَيْ أَشْغَلَكُمْ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ وَذِكْرِهِ

Ya'nī [118] “Nüfūs ve evlād ve emvālın kesretiyle tefāhur ve tebāhī sizi tā'at ve zikrül-lāhtan meşgūl etti” demek olur. “أَلْهَى” , “أَلْهَى”den “if'āl” bābından sīga-i māzīdir. أَلْهَكَ “أَلْهَى”denir. Sülāsīsi “عَدَا” bābından “لَهَى يَلْهُو لَهْوًا فَهُوَ لَاهِي” denir, “لَعِبٌ” demektir. “لَهْوٌ” insānı kendi nefsi için elzem ve mühimm olan umūrdan meşgūl eden şey'dir, her ne ve her neden olursa olsun hattā 'ulviyyāttan ise de. Bābu'l-Lām'da “لَهْوٌ” kelimesine bak.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أَلْ”

• أَوْلَاتُ الْأَحْمَالِ [ulātu'l-aḥmālī]

• ﴿وَأَوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ ⁴⁴⁷

“Haml sāhibeleri” ya'nī gebe hatunlar demek olur. Bunun müfredi lafzının gayrıdan “ذَاتٌ”dır ki “صَاحِبَةٌ” demektir. Bir de nefsü's-şey' ma'nāsına olan “ذَاتٌ” vardır ki bunun gayrıdır, biz bundan “kendisi” ile ta'bīr ederiz. “رَأَيْتُ الْأَمِيرَ ذَاتَهُ أَيْ نَفْسَهُ” ve “جَاءَ الْأَمِيرُ بِذَاتِهِ أَيْ” Her hâlde kendi demektir. بِنَفْسِهِ

MEKSŪRETU'L-HEMZE: “إِلْ”

• إِلْحَافًا [ilḥāfen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا﴾ ⁴⁴⁸ أَيْ إِلْحَاحًا

444 “Bacakların birbirine dolandığı zaman” el-Kıyāmet, 75/29.

445 “Ahiret va'di (kıyamet) gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz.” el-İsrā, 17/104.

446 “Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı.” et-Tekāsür, 102/1-2.

447 “Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer.” et-Talāk, 65/4.

448 “İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler.” el-Bakara, 2/273.

“İkdām ve ibrām ederek” demek olur. Aslen örtülecek şey demek olan “لِحَافٍ” tandır. “İfti‘āl”den “إِنْتَحَفَ بِالتُّوبِ إِنْحَافًا”, “تَغَطَّى بِهِ” Ya‘nī “Örtündü, büründü.” Ve “if‘āl”den “أَلْحَفَ عَلَيْهِ بِالسُّوَالِ إِنْحَافًا، أَيْ أَلَحَّ” Ya‘nī “İlhāh ve ibrām ve ikdām etti” demektir ki sâil su‘âlde devāmıyla gūyā mes‘ulün ‘anhı lihāf gibi bürüdü demek olur.

[ilāheteke] • **إِلَاهَتَكَ**

Bu lafz-ı kerīm⁴⁴⁹ ﴿وَيَذَرُكَ وَالْهَتَكَ﴾ kavlı-i kerīminde “آلِهَةٌ” lafz-ı şerifini “إِلَهَتَكَ” süretinde kırā‘at eden İmām’ın kırā‘atine göredir ki “عِبَادَتِكَ” [119] demek olur. Bu takdīrce “عَبَدَ” ma‘nāsına olan “آلَهُ” dendir. Üçüncü bâbdan “آلَهُ فَلَانُ يَأْلَهُ إِلَاهَةٌ” denir, “عَبَدَ” demektir.

[illen velā zimmeten] • **إِلَّا وَلَا ذِمَّةً**

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَرْفُتُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً﴾⁴⁵⁰ أَيْ قَرَابَةً وَعَهْدًا

“إِلَّ” kelimesi hemze-i meksûre ve lām-ı müşeddede ile beş vech üzere isti‘māl olunur: Evvelen “إِلَّ”, Allāh demektir ve ‘ahd ve karābet ve yemīn ve civār ma‘nalarına da müs-ta‘meldir. Ve kezā fī kavlihi ta‘ālā ﴿كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْفُتُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً﴾⁴⁵¹ Ya‘nī “Bir mü‘min hakkında veyā sizin hakkınızda karābet-i neseb ve ‘ahd ve yemīnde ibrār ve civār ya‘nī komşuluk hakkını gözetmezler demek olur. “ذِمَّةً” kelimesi Bābu’z-Zāl’da görülür.

[ilḥādin] • **إِلْحَادٍ**

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يَرُدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾⁴⁵² أَيْ إِنْحَادًا بِسَبَبِ ظُلْمٍ

“بِإِلْحَادٍ” da bā zāidedir. Ve “إِلْحَادٍ” haktan meydirdir. Aslen vasattan bir tarafa mâil olan hufre ma‘nāsına mevzū “لَحْدٌ” lafzındandır ki sonra nısfından aşağı mahallinden kıble cānibine meyl ettirilen kabre ‘alem oldu. Ve bu meyl ma‘nāsından ahz ile haktan ‘udūl ve irāz ve meyl ile ‘l-fesād ma‘nalarına ve ma‘ānī-i sāirede de isti‘māl olundu. “قَطَعَ” bâbindan “لَحْدٌ يَلْحُدُ إِنْحَادًا فَهُوَ مُلْحِدٌ” denir. Ve “if‘āl”den “أَلْحَدَ يُلْحِدُ إِنْحَادًا فَهُوَ مُلْحِدٌ” denir. Her hâlde müte‘addīdir. Ve dīnden irāz ve dalālete meyl etmeğe de “إِنْحَادٌ” denir ve öyle kimseye de “مُلْحِدٌ” tesmiye edilir.

[ilyāsīne] • **إِلْيَاسِينَ**

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَلَامٌ عَلَى إِبْرَاهِيمَ﴾⁴⁵³ أَيْ إِبْرَاهِيمَ وَأَهْلَ دِينِهِ

449 “Seni ve ilahlarını terk etsinler diye” el-A‘rāf, 7/127.

450 “Bir mü’min hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler.” et-Tevbe, 9/10.

451 “Onların bir ahdi nasıl olabilir ki! Eğer onlar size üstün gelselerdi, ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirlerdi.” et-Tevbe, 9/8.

452 “Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.” el-Hacc, 22/25.

453 “İlyas’a selam olsun.” es-Sāffāt, 37/130.

Ya'nī “Selām, İlyās ‘aleyhi’s-selām ile ehl-i dīni üzerine olsun” demek [120] murād olunur. Ehl-i dīn-i İlyās’ın bi-gayri izāfet yā ve nūn ile cem’leri ‘aded üzerine, gūyā ki ehl-i dīn-i İlyās’ın her biri İlyās ismiyle müsemmadır, zīrā bunda kıyās yā-i nisbetle “إِلْيَاسِيْنَ” olmaktır, çünkü lisān-ı ‘Arabda böyle vāki‘ ve cārīdir. Ve ba‘zı ‘ulemā “إِلْيَاسُ”, “إِلْيَاسِيْنَ” bir ma’nāya olmak cāizdir dedi, ya’nī “إِلْيَاسِيْنَ”, “إِلْيَاسُ” ta lügattır. “سَيِّئًا” ve “سَيِّئًا” gibi, kezā “مِيكَالُ” ve “مِيكَائِيلُ” denildiği gibi. Ve kelime-i celīle-i mezkûre resm-i hatt-ı mushafta fasl ile ﴿إِلَ يَاسِيْنَ﴾ şeklinde tahrīr olunmuş, nitekim hemzenin meddi ve izāfetle “سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِيْنَ” sūretinde kırā’at de olundu.

Tenbīh: Bu gūne kırā’atin vechi “يَاسِيْنَ”, İlyās ‘aleyhi’s-selāmın pederi ismidir ki Hārūn ‘aleyhi’s-selāmın sıbtıdır. Binā’en ‘aleyh “آل” kelimesi “يَاسِيْنَ”e izāfe edildi. Resm-i hatt-ı mushaf da buna müsā’iddir. Ve izāfetle “آلِ يَاسِيْنَ”, “آلِ مُحَمَّدٍ” ve “آلِ فُرَّانٍ”dır diyenler de bulundu ise de sibāk ve siyāktaki kasas-ı sāirenin nazm ve üslûbuna muvāfık ve münāsib olmaz. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi.

• اَلْعُؤَا [ilgav]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ﴾⁴⁵⁴ أَيِ اثْنَا بِاللَّغَطِ وَصِيحُوا فِي أَثْنَاءِ قِرَائَتِهِ

Ya’nī “Karışık lakırdılarla sayhalarla lagv ediniz” ya’nī esnā-i kırā’at-ı Qur’ān’da harıltı, gürültü ve çılgılık ediniz demek olur. “لَعُوْ”dendir. Fāhiş ve herze ve fāidesiz söze denir ki mā-lā-ya’nī demektir. Bu da “لَعَا”dandır ki asāfır ve tuyūr-ı sāirenin asvātı çığıltısıdır. “لَعَا يَلْعُو لَعَا” ve “لَعَا يَلْعُو لَعَا” denir, “Bātıl ve beyhûde söz söyledi” demektir. Ve “if’āl”den “وَالْعَاءِ مِنَ الْعَدَدِ أَلْفَاءُ مِنْهُ” ve “لَعُو” bu ma’nâlarda ism de olur. Ve “لَاغِيَّةٌ” [121] de “لَعُو” demektir. Bābu’l-Lām’da “لَاغِيَّةٌ” ve “الْلَعُو” kelimelerine de nazar buyurula.

• اَلتَّفَتِ [ilteffeti]

• ﴿وَالْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ﴾⁴⁵⁵ أَيِ إِخْدَى سَاقِيهِ بِالْأُخْرَى عِنْدَ الْمَوْتِ

Ya’nī “Mevt hīninde bir sākı dīgerine dolaştı” demek olur. Ve sākayndan murād şiddet-i dūnyā ve şiddet-i āhiretten ‘ibāret olarak şiddet-i dūnyānın sonu olan hālet-i ihtizār ve sekerāt-ı mevt, şiddet-i āhiretin evveli olan mevtle cem’ oldu, ya’nī her iki şiddet iltikā ile birbirine karıştı demek de olur. Ve “اَلتَّفَتِ”in ma’nāsı “اَلتَّصَّفَتِ” ya’nī “Bitiştı” demektir. Bu ma’nā ‘Arabın “إِمْرَأَةٌ لَفَاءٌ” kavlındendir ki fart-ı simenden uylukları birbirine bitişen kadına denir. Ve sevk ya’nī ‘abdin rūhu rabbisine sevk olunduğu vakte hāsıl olan mehābetten sākaynın yekdīgere dolaşması keyfiyyetinden ‘ibārettir de denir. Bir de harb

454 “İnkār edenler dediler ki: “Bu Kur’an’ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın.” Fussilet, 41/26.

455 “Bacakların birbirine dolandığı zaman” el-Kıyāmet, 75/29.

şiddetlendiği vakte ‘Arabın “سَمَرَتِ الْحَرْبُ عَنْ سَاقِيهَا” kavli gibi ⁴⁵⁶ وَالْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ şidet ve mihnetten kināyet de olur, Türkçede de paçaları sıgamak ta‘biri de böyledir. Bu kelimeye dāir kelām ve diğer fevāid bu bābda hemze-i meftūhada “الْفَأْفَا” kelimesinde ve Bābu’l-Lām’da “لَفِيْفَا” kelimesinde mezkūrdur, mürāca‘at buyurula.

[iltekaṭahū] • اِلْتَقَطَةُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ﴾ ⁴⁵⁷ أَنِّي أَخَذَهُ وَقِيلَ رَفَعَهُ

Ya‘nī “Aldı” veyā “kaldırdı” demektir. “لَقَطُ” ten “ifti‘āl”dir ki bir şeyi bilā-taleb ve lā taharrī tesādūf kabîlinden ansızın bulup almak ve yerden kaldırıp almaktır. Bu meḥūz ve merfū‘a “لَقِيطَةٌ” denir. Bābu’l-Yā’da “يَلْتَقِطُهُ” kelimesine nazar oluna. [122]

“أَم،” FASLU'L-HEMZE MA‘A'L-MĪM

[el-emānete] • الْأَمَانَةُ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا﴾ ⁴⁵⁸ أَيِ الطَّاعَةِ

Bu tefsîr İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumādan mervīdir. Bundan başka akvāl dahi vardır, lākin teklîf ile tefsîri cümlesinden ahsendir, çünkü akvāl-i sāirenin cümlesini müştemildir, zîrā teklîf tabî‘atın hilafıyla emrdir, ya‘nī muhātabı tabî‘atına mülāzım ve muvāfık olmayan umūr-ı şakka ile mükellef etmektir. Bunu kabûl ve der‘uhde isti‘dādı irāde ve ihtiyār haysiyyetiyle insānın gayrı mahlūkta yoktur. Semāvāt ve arz ve cibāl ‘adem-i vücūd-ı irāde vü ihtiyār sebebiyle buna kâbiliyyet ve isti‘dādı olmadığından tahammül ya‘nī kabûl ve ta‘ahhüdden ibā’ ve istinkāf ettiler. İnsān ise cebr-i nefse bunu it-yāna müsta‘idd olduğu için tahammül ve kabûl etti. Teklîfin emānet tesmiyesi teklîfi kabûl ve ta‘ahhüd eden üzerine ‘ahdına vefā ile borcunu edā vücübuna mebnīdir. Bu kavî ve tefsîr akvāl-i tefāsîr-i sāirenin cümlesini câmi‘ olduğu müte‘emmilîne zāhirdir. Bu āyetten başka āyāt-ı kerīmede “أَمَانَةٌ” ve “أَمَانَاتٌ” kelimeleri ma‘ānī-i lügaviyyeleri ile müfesserdir. “أَمْنٌ” lafzındandır. Āti’l-beyān “أَمْنَةٌ” kelimesine nazar oluna. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi.

[emāniyye] • أَمَانِي

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾ ⁴⁵⁹ أَنِّي أَكَاذِبُ تَلَقُّوْهَا مِنْ

456 “Bacakların birbirine dolandığı zaman” el-Kiyāmet, 75/29.

457 “Nihayet Firavun ailesi o çocuğu bulup aldı.” el-Kasas, 28/8.

458 “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler.” el-Ahzāb, 33/72.

459 “Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitāb’ı (Tevrat’ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.” el-Bakara, 2/78.

رُؤْسَائِهِمْ

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ﴾⁴⁶⁰ أَيْ شَهَوَاتُهُمُ الْبَاطِلَةُ

Hemzenin zammı ve sükūn-ı mīm ve nūn-ı meksûre ve yâ-i müşeddede ile “أَمِيَّةٌ” in cem’idir. Ma‘ânî-i ‘adidede müsta‘meldir. Ekāzib ma‘nāsına gelir, nitekim âyet-i ūlâda vâki‘ olmuştur. Ve ârzü ve şehvet ve ümmîd ma‘nāsına gelir, âyet-i sāniyede olduğu gibi. Ve tilkâ-i nefsinden bir kimse uydurup söylediği şey’e de denir. Bu kelime “عَصَا” vezninde “مَنَا” dandır. “رَمَى” bābından “مَنَى اللهُ الشَّيْءَ”, “قَدَرَهُ” demektir. Ve “مَنَا” ismdir. Bundan “tefa‘ul” bābından “تَمَنَّى” ma‘rûftur ki ârzü ve teşehhî ve ümmîd ma‘nâlarıdır, gūyâ ki “تَمَنَّى” temennî ettiği şey’in husulünü takdîr eder. Ve “تَمَنَّى” tilâvet ma‘nāsına da gelir, nitekim ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي﴾ ve Sûre-i Hacc’da bu âyet-i kerîmenin tefsîri esnâsında îrâd ve ityân edilen “تِلْكَ الْغَرَائِصُ” hurâfe-i mel‘ûnesi kat’iyyen kizb ve iftiradır, isnâdları za‘îf çoğu münker ve mevzû‘ olmakla lâ-asle-lehudur. Bu bâbda *Tefsîr-i Kebîr*’e mürâca‘at ve bu mes‘elede evvelen ve âhiren yazılmış olan âsârı bi’t-tetebbu‘ mütâlâ‘a her mü’min-i mükine vâcibdir. Bu bâbda ümmeti irşâd ehl-i ‘ilm ve fehm, iz‘ân üzerine farîzadır. Kelāmullâh ve Resûlullâh’ı bu gibi nakâyıstan tenzîh ve takdîs ederim.⁴⁶² ﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾⁴⁶³ ve ﴿وَمَا تَنْزَلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ عَلَّمَهُ﴾⁴⁶⁴ ve ﴿وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ عَلَّمَهُ﴾⁴⁶⁵ ve ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي﴾⁴⁶⁶ başka delîle ve huccete ve berâhîne ihtiyâc yoktur. O kavî-i kerîmi ilâ-âhirihi enbiyâ-i sâlife salavâtullâhi ‘aleyhim hazerâtının ba‘zı zellâtından hikâyet tarîkiyle cenâb-ı hâtemu’l-enbiyâ efendimiz hazretlerine temennîden daha ziyâde tevakkîde itînâ buyurmaları için vâride olan letâyif-i mevâ‘iz-i ilâhiyyeden bir latîfe-i rabbâniyyedir. Fakîrin îmân ve itikâd ve dînim budur,

460 “Bu, onların kuruntuları!” el-Bakara, 2/111.

461 “Senden önce hiçbir resûl ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini sağlamlaştırır. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” el-Hacc, 22/52.

462 “Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.” Fussilet, 41/42.

463 “İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah’ın emriyle onu korurlar.” er-Ra‘d, 13/11.

464 “O Kur’an’ı şeytanlar indirmemiştir. Zaten bu onların harcı değildir, buna güçleri de yetmez.” eş-Şu‘arâ, 26/210-211.

465 “Battığı zaman yıldızla andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı. O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur’an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir. (Kur’an’ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti.” en-Necm, 53/1-6.

466 “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilah yoktur. Öyleyse bana ibadet edin” diye vahyetmişizdir.” el-Enbiyâ, 21/25; el-Hacc, 22/52.

her kim her ne derse desin ve ne sūretle ithām ederse etsin. Vallāhu yekūlu'l-hakk ve huve yehdi's-sebīl.

[emeneten] **أَمَنَةٌ** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً يَّغْشَى طَائِفَةٌ مِّنْكُمْ﴾⁴⁶⁷ أَيَّ أَمْنًا

Korkusuzluk emniyyet taʿbīr ederiz. Masdardır. “فَهُمْ” ve “سَلِمَ” bāblarından اَمْنًا “أَمِنْ يَأْمُنُ أَمْنًا” deriz. Cümlesi maʿnāda müsāvidir. Rāḡib rahimehullāhu *Mufredāt*’ta bu kelimeyi şerhinde “أَمْنٌ” in maʿnā-yı aslîsi nefsin sükūneti ve havfin zevālidir. “أَمْنٌ” ve “أَمَانَةٌ” ve “أَمَانٌ” aslen masdarlardır demiş ve bunların baʿzen hālet-i emne ve baʿzen teʾmīn olunan şeyʿe ism kılındığını beyān etmiş. Tafsīli *Mufredāt*-ı Rāḡib’da görölür.

[emsik] **أَمْسِكْ** •

• ﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ﴾⁴⁶⁸ أَيَّ اخْضَطْهَا عَلَيْكَ وَتَعَلَّقْ بِهَا

Yaʿnī “Zevcenı kendine sakla ve ona müteʿallik ol” yaʿnī ayrılma demek murād olur. Feth-i mīm ve sükūn-ı sīn’le “مَسْكٌ” lafzındandır ki tutmak ve hıfz yaʿnī saklamak ve ahz ve habs ve taʿalluk yaʿnī muhabbet ve ʿadem-i infikāk maʿnalarına istiʿmāl olunur. “ضَرَبَ” bābından “مَسَكَ يَمْسِكُ مَسْكًا فَهُوَ مَاسِكٌ” denir. Ve “tefīl”den [124] “تَمَسَّكَ” ve “iftiʿāl”den “إِمْتَسَاكَ” ve “إِشْتِمَسَاكَ” denir ve “ifʿāl”den “إِمْسَاكَ” birdir. Ve “أَمْسَكَ”, “ifʿāl”den fiʿl-i emrdir.

[emṭarnā] **أَمْطَرْنَا** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَجَعَلْنَا عَلَيْهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ﴾⁴⁶⁹

“مَطَرَتِ السَّمَاءُ مَطَرًا” yaḡmurdur. Aslen yaḡmak ve yaḡdırmaktır. “طَلَبَ” bābından مَطَرًا “مَطَرٌ” tesmiyesi tesmiye-bi’l-masdar kabilindendir, böylece sülāsiden rahmette müstaʿmeldir. Ve “ifʿāl”, “أَمْطَرْتُ” dahi bu maʿnāda lügattır, ancak “ifʿāl”den “أَمْطَرُ” mutlakan “azābda kullanılır; “مَطَرٌ” azābda müstaʿmel değildir. Rāḡib rahimehullāhu “يَوْمَ مَطِيرٌ وَمَاطِرٌ” mā-i münsekibdir, yaʿnī yukarıdan ve dökülen sudur. “مَطَرٌ” denir, dedikten sonra “مَطَرَتْنَا السَّمَاءُ وَأَمْطَرْتُنَا” denir, dedikten sonra “مَطَرٌ” nin hayr, “أَمْطَرُ” nin şerrde vürūdunu beyānla emsile-i ʿadīde ityān etmiş.

467 “Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi.” Āl-i ʿİmrān, 3/154.

468 “Eşini nikāhında tut (onu boşama) ve Allah’tan sakın” (diyordun).” el-Ahzāb, 33/37.

469 “Hemen onların altını üstüne getirdik. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.” el-Hicr, 15/74.

• **أَمْرُ اللَّهِ** [emrullāhi]• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾⁴⁷⁵ أَيِ السَّاعَةِ

Ya'nî “Kıyâmet geldi” demek olup sîga-i mâzî olan “أتى” ile ta'bîri tahakkuk-ı vukû'unu beyân içindir. Murâd geliyor ve gelmesi muhakkaktır ve yakın oldu da denir. “أَمْرٌ” iş demek olup Cenâb-ı Hakk'a, ismullâha izâfeti kıyâmetin vakt ve zamânı 'ismullâhta meknûn olduğu gibi kıyâmette vukû' ve zuhûrunda da [126] mâ-sivallâhtan hiçbir şey'in te'sîr ve nüfûzu olmayıp bi'z-zât irâde ve kudret-i ilâhiyyeye mütevakıf olması itibâriyledir. Ve “أَمْرٌ” lafzı iş güç gibi insanın tahammül ettiği sikal ve kâr-ı bâr ma'nâsına da müsta'meldir. Kavluhu ta'âlâ ﴿أَمْرُنَا﴾⁴⁷⁶ âyetinde bu ma'nâyadır. Bunun cem'î “أَمُورٌ”dur. Taleb-i vukû'-ı fi'l ma'nâsına olan “أَمْرٌ”in cem'î “أَوَامِرٌ”dır.

• **أَمَلَى لَهُمْ** [emlā lehum]• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَى لَهُمْ﴾⁴⁷⁷ أَيِ أَمَهَّلَهُمْ وَأَمَدَّ لَهُمْ فِي الْأَمَالِ

Ya'nî “Onlara mühlet verdi ve emellerinde onlara imdâd eyledi.” Bu kelime aslen “حِينَ” ma'nâsına olan “مَلَاوَةٌ” lafzındandır ki vakt ve müddetten 'ibârettir. “أَمَلَى” bundan “if'âl”-dir. “أَمَلَى يُمَلِي إِفْلَاءً” denir, bir müddet terk etmek, mühlet vermek, kendi başına bırakmak ma'nâlarıdır. Ve Arabın “تَمَلَّيْتُ بِهِ حِينًا” kavli “Bir müddet onunla yaşadım” demektir. Ve zamm-ı hemze ile bünye-i mechûl ile “أَمَلَى لَهُمْ” kırâ'atine göre “أَمَهَّلَ” 'ibâretiyle tef'sîr olunur ki “İmhâl ve te'hîr olundular” demek olur.

• **أُمَشَاجٌ** [emşâci]• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أُمَشَاجٍ﴾⁴⁷⁸ أَيِ أَخْلَاطٍ

Ya'nî “karışık ya'nî mer' ile mer'enin karışık nutfesinden” demektir. Mîm-i meftûha ile “مَشَجٌ” ve “مَشِيجٌ”in cem'idir. “ضَرَبَ” bâbından “مَشَجٌ يَتَمَشِجُ مَشَجًا” denir, “Karıştırdı” demektir. O karışan şey'e “مَشِيجٌ” denir. Cem'î “أُمَشَاجٌ”dır. “نُطْفَةٌ”nin “أُمَشَاجٌ” ile tavsîfi mâ-i recûl ile mer'enin ihtilâti itibâriyledir, bu nutfenin rahim-i mer'eye vukû'u 'akibin-deki hâminden 'ibârettir. [127]

475 “Allah'ın emri gelecektir. Artık onun acele gelmesini istemeyin.” en-Nahl, 16/1.

476 “Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, “Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır” demişlerdi.” el-Kehf, 18/10.

477 “Şeytan aldatıp peşinden sürüklemiş ve kendilerini boş ümitlere düşürmüştür.” Muhammed, 47/25.

478 “Şüphesiz biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan (meniden) yarattık.” el-İnsân, 76/2.

leden bir şey yoktur ve ehl-i kitāb değillerdir. Ve “الَّتِي الْأُمِّيَّةُ”, Hātemü'l-enbiyā 'aleyhi ve 'aleyhimü's-salātu ve's-selām efendimiz hazretleridir ki ümmet-i [128] ümmiyye-nin enfesinden ihtiyār buyurulmuştur. Ve bir vech de Zāt-ı risālet-penāhlarının Um-mü'l-Ḳurā'dan zuhūr ve onda ba's olunmaları sebab-i tesmiyedir. Yāhūd hīçbir kimse-den kitābet ve kırā'at ta'allüm buyurmadıklarıdır ki ecell-i kemālāt-ı seniyyelerindendir ki a'zam-ı delāil ve akvā ve azhar-ı berāhīn-i sıdk-ı nübüvvet ve risāletleridir, zirā bir ümmī zāt böyle 'ulūm-ı evvelīn ü āhīrīni bilemez. İşte Ḳur'ān-ı kerīm meydānda, sa-lavātullāhi ve selāmuḥu ve berekātuḥu 'aleyhi ve 'alā-ālihi.

[umenniyyennehum] • أُمِّيَّتُهُمْ

• قَوْلُهُ تَعَالَى حِكَايَةَ عَنْ ابْلِيسَ ﴿وَلَا ضَلَّيْنَهُمْ وَلَا مَنِّيَنَهُمْ﴾⁴⁸⁶ أَيِ وَالْقَيْنِ فِي قُلُوبِهِمْ مَا يَتَمَتُّوهُ مِنَ الْأَهْوَاءِ كَطُولِ الْحَيَاةِ وَأَنْ لَا بَعْثَ وَلَا حِسَابَ

Ya'nī “Elbette tül-ı hayāt ve 'adem-i ba's ba'de'l-mevt ve hisāb gibi ehvā-i bātıladan nefslerinde temennī ettikleri şey'i kalblerine ilkā ile onları ārzūya düşürürüm” demek olur. Ve bir āyet sonra vākr'a⁴⁸⁷ ﴿يَعْدُوهُمْ وَيَمْنِيَنَهُمْ﴾ kavı-i kerīminde de ma'nā budur. Āni-fü'l-beyān “أَمَانِي” kelimesine ircā'-ı nazar buyurula.

[umetti'uhū] • أَمَّتُهُ وَأَمَّتَعُكُنَّ

Bābu'l-Mīm'de “مَتَاعٌ” kelimesinde görülür.

[ummetun] • أُمَّةٌ

• فِي الْقُرْآنِ كَلِمَةٌ

Bu kelime sekiz vech üzere müsta'meldir: 1) Ümmet, cemā'at ve gürūtur: ﴿وَلَمَّا وَرَدَ مَاءٌ﴾ 2) Etbā'-ı enbiyā 'aleyhimü's-selām-dır, meselā ümmet-i Muḥammed ve ümmet-i Mūsā ve ümmet-i 'Īsā denir. 3) Şāyeste-i iktidā' cāmi'ü'l-hayr ve'l-muhassenāt kimse murād olunur: ⁴⁸⁹ ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا﴾ 4) Dīn ma'nāsına gelir: ⁴⁹⁰ ﴿أَيُّ دِينٍ﴾ 5) Hīn ve zamān demek olur: ⁴⁹¹ ﴿وَلَوْ أَنَّ أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ﴾ ⁴⁹² ﴿أَيُّ بَعْدَ أَرْمَنَةٍ مَعْدُودَةٍ وَبَعْدَ حِينٍ مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أَنْبِئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونْ﴾

486 “Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları kuruntulara sokacağım (dedi).” en-Nisā, 4/119.

487 “Şeytan onlara (birçok) va'dde bulunur ve onları kuruntulara sürükler.” en-Nisā, 4/120.

488 “Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü.” el-Kasas, 28/23.

489 “Şüphesiz İbrahim, Alah'a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi.” en-Nahl, 16/120.

490 “Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk” ez-Zuhuf, 43/22, 23.

491 “Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek, o zaman da mutlaka “Onu ne alıkoyuyor?” derler.” Hūd, 11/8.

492 “Zindandaki iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zamandan sonra (Yūsuf'u) hatırladı ve, “Ben size onun yorumunu haber veririm, hemen beni (zindana) gönderin” dedi.” Yūsuf, 12/45.

Tenbîh: “أُمَّة” [129] lafzı bu ikinci âyette hemze-i meftûha ve mîm-i sâkine ve âhirde hâ ile “أُمَّة” ve feth-i mîm’le “أُمَّة” kırâat olunmuş ki Qālî *Emālî*’sinde bu kârî’in İbn ‘Abbās radiyallâhu ‘anhumâ olduğunu beyân etmiştir. Bu kırâate göre ma’nâ “بَعْدَ نِسْيَانٍ” demek olur. Zîrâ “أُمَّة” ve “أُمَّة” nisyân ma’nâsıdır. İntehâ. 6) Kâmet ma’nâsına gelir: “فُلَانٌ حَسَنٌ” 7) Zâtına mahsûs bir dînle tedeyyün ederek teferrüd eden kimseye de denir: 8) “يَبْعَثُ زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو بْنُ نَفِيلٍ أُمَّةً وَحَدَهُ” أَيُّ رَجُلًا مُتَفَرِّدًا بِدِينٍ kavluhu sallallâhu ‘aleyhi ve sellem “هَذِهِ أُمَّةُ زَيْدٍ” denir, “أُمَّة” demektir.

• أُمْلِي لَهُمْ [umlî lehüm]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ﴾⁴⁹³ أَيُّ أُمَّهْلُهُمْ

Ya’nî “Onlara mühlet veririz, te’hîr ederiz, bir müddet kendi hâllerine bırakırız” demek olur. Ānifü’l-beyân “أُمْلَى لَهُمْ” kelimesinde tafsîlen zikr ve beyân olunmuştur, ircâ-ı nazar buyurula.

• أُمُّ الْقُرَى [ummu’l-kurâ]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلْتُنْذِرْ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا﴾⁴⁹⁴ أَيُّ أَضَلَّ وَالْمُرَادُ مِنْهُ مَكَّةُ الْمُشْرِفَةُ

Belde-i harâma Ummu’l-Kurâ tesmiyesi arz onun tahtından medd ve bast olunduğundandır. Bu medd ve bast ta’bîrinden arzın basît olduğu istidâl olunamaz, bundan murâd arz-ı Mekke nokta-i ulâ ve mebd-i tekvîn ve tekevvün-i arzdır demek olur, ya’nî hilkatte arzın başlangıcıdır.

• أُمُّ الْكِتَابِ [ummu’l-kitâbi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ﴾⁴⁹⁵ وَفِي ﴿مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ﴾⁴⁹⁶ أَيُّ أَضَلُّهُ

Evvelki âyette levh-i mahfuz, ikincide âyât-ı muhkemât murâddır. Müteşâbihâtın gayrı vâzihu’l-ma’ânî ve’l-ahkâm olanlardır ki müteşâbihât te’vîl ve tefsîrde onlara haml ve redd ve isnâd edilir, zâhirlerine haml olunamaz. “أُمَّ” lafzı “أَب” [130] izâsındadır ki anadır, karîb ve ba’ide itlâk olunur. Meselâ “أُمَّ” doğuran ve doğurana doğuran hatuna hatta Hazret-i ümmü’l-küll Havvâ ‘aleyhe’s-selâma muntehî olur, o da “أُمَّ”dür, vâlidemizdir. Ve her bir şey’in vücûduna yâ terbiyesine yâ ıslâhına yâ mebd’ine hâsılı her neye ve her ne olursa olsun asl olana “أُمَّ” denir. Ve her bir şey’i ki hükm ve mâhiyette kendine tâbîc ve lâhık ve mensûb ve munzamm bulunur, ona “أُمَّ” denir. “أُمَّ الْكِتَابِ” aslü’l-kütüb ve’l-ulûmdur. “أُمَّ النَّجْمِ” kekkeşân ki ‘Arab “مَجْرَّة” tesmiye eder ki ‘inde’l-hukemâ asl-ı mevâdd-ı nücûmdur. Süre-i Fâtîha-i şerîfeye de mebd’-i Qur’ân olmakla “أُمَّ الْكِتَابِ”

493 “Ben onlara mühlet veririm. Şüphesiz benim tuzağım çetindir.” el-A’râf, 7/183; el-Kalem, 68/45.

494 “Şehirler anasını (Mekke’yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye” el-En’âm, 6/92.

495 “Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O’nun yanındadır.” er-Ra’d, 13/39.

496 “Onun (Kur’an’ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır.” Âl-i ‘İmrân, 3/7.

denir. Ve kavlen ve fi'len ve eseren bütün habāisin asl ve mebd-e' olmakla hamra "أُمُّ" "الْجَبَائِثِ" denir. Ve kıs 'aleyhi'l-bevākī:

• أُمُّ هَاوِيَّةَ [ummuhū hāviyetun]

• ﴿فَأُمُّهُ هَاوِيَّةٌ وَمَا أَذْرِيكَ مَا هَيَّءَ نَارًا حَامِيَةً﴾⁴⁹⁷

Bābu'l-Hā'da "هَاوِيَّةَ" kelimesinde mübeyyendir, oraya nazar oluna.

MEKSÜRETU'L-HEMZE: "إِ،م"

• إِمَامًا [imāmen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾⁴⁹⁸ أَيُّ قُدْوَةٍ فِي الدِّينِ وَخِصَالِ الْخَيْرِ

"Dinde ve hayrlı hasletlerde seni nāsa muktedā ve pīšvā kılacağım dedi." Ya'nī sana dīn ve a'māl ve ahlāk ve sünen-i hasenede ittibā'la 'ulūm ve ādāb-ı 'ubūdiyyeti senden ahz edeler demektir.

• وَكَذَا فِي ﴿وَجَعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا﴾⁴⁹⁹ أَيُّ قُدْوَةٍ فِي الْخَيْرِ

• وَفِي ﴿وَمَنْ قَبْلَهُ كِتَابٌ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً﴾⁵⁰⁰ أَيُّ مُقْتَدَى يُقْتَدَى وَيُؤْتَمُّ بِهِ فِي الدِّينِ

• وَفِي ﴿يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ﴾⁵⁰¹ أَيُّ بَنِيهِمُ الَّذِي يُسَبُّونَ إِلَيْهِ

Ve bu sebeble imāma ya'nī pīš-namāza imām denildi ki nās namāzda ona uyar ve ef'āl ve harekātını taklīd ederler. Ve tarīka ya'nī yola da [131] imām denildi, zīrā kasd ve istikāmetine ittibā' edilir. Ke-mā kāle ta'ālā وَاضِحٌ أَيُّ لَفِي طَرِيقٍ⁵⁰² فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ⁵⁰² "أُمُّ" lafzıdır. "رَدَّ" bābından "أُمُّهُ يَوْمُهُ" "أُمُّ" denir, "فَصَدَهُ" demektir. Ve "tef'īl"den "أَمَّمَهُ" ve "tefa'ul"den "تَأَمَّمَهُ" de böyledir. Ve "أَمَّهُ" ve "أَمَّ بِهِ" demektir. Ve kesrele "إِمَامٌ" halīfe ve emīr ve muktedā ma'nāsına ismdir. Ve kitāb ma'nāsına isti'māl olundu: أَيُّ⁵⁰³ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ⁵⁰³ Murād levh-i mahfūzdur. Ve sālifü'z-zikr⁵⁰⁴ "يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ" kavlı-i kerī-

497 "İşte onun anası (varacağı yer) Hāviye'dir. Sen Hāviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir." el-Kāri'a, 101/9-11.

498 "Ben seni insanlara önder yapacağım dedi." el-Bakara, 2/124.

499 "Ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle" el-Furkân, 25/74.

500 "Ve bir de ondan (Kur'an'dan) önce bir önder ve bir rahmet olarak (indirilmiş olan) Mūsā'nın kitabı (Tevrat) (desteklemektedir)." Hūd, 11/17; el-Ahkāf, 46/12.

501 "Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla." el-İsrā, 17/71.

502 "Onlardan da intikam aldık. İkisi de (Lût kavminin yaşadığı Sodom ile Şuayb kavminin yaşadığı Eyke) belirgin bir anayol üzerinde idiler." el-Hicr, 15/79.

503 "Biz her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) bir bir kaydetmişizdir." Yāsīn, 36/12.

504 "Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla." el-İsrā, 17/71.

mi “بِكَتَابِهِمْ” ile de tefsir olunmuştur. Bu āyet-i kerīmede “بِدِينِهِمْ” ile de müfesserdir. Hulāsa muhikk ve mubtil her ne olur ise olsun iktidā ve ittibāc edilen şey'e “İmām” denilebilir. Vallāhu a'lemu bi-murādihi.

• [imlāq] إِمْلَاقٍ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ﴾⁵⁰⁵ أَنَّى فَقِرَ وَاحْتِيَاج

Bu kelime feth-i mīm ve sükūn-ı lām'la “مَلَقَ” lafzındandır. “قَتَلَ” bābından “مَلَقَ يَمْلُقُ مَلَقًا” denir. “غَسَلَ” ve “مَحَى” ma'nalarına ve “if'āl”den “إِمْلَاقٌ” bundan fakr ve ihtiyāc ma'nāsına alınmış: “أَمْلَقَ إِمْلَاقًا”, “إِفْتَقَرَ” ve “إِحْتَاجٌ” demektir. Ve “تَعَبَ” bābından “مَلَقَهُ أَمْلَقُهُ مَلَقًا” masdardır, fethateynle “وَدِدْتُهُ” ve “لِنْتُ لَهُ” demektir ki “Onu sevdim ve ona yumuşaklık ettim” demek ve “تَفَاعُلٌ”den “تَمَلَّقَ” de böyledir. Ancak yalpaklık ve “تَبْطِطُصُ” ma'nāsına da isti'āre olunur ki evsāf ve ahlāk-ı [132] rezīle ve süfliyyededir. Ve “مَلَقَ” lafzı mahv ve gasl ma'nalarına olduğu gibi mass ve radāc ve darb ve kuvvetli yürümek ve müstevī ve yumuşak ve kaypancak yer ma'nalarına da gelir.

• [imra] إِمْرًا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا﴾⁵⁰⁶ أَنَّى عَجَبًا

Ya'nī “Ta'accüb edilecek şey yaptın” demek murād olunur. Ve “عَظِيمًا” ve “دَاهِيَةً” ile de tefsir edilmiştir ki mütekaribü'l-ma'nādırlar. Rāgıb rahimehullāhu *Muf-redāt*'ında bunu zikr etmiş ve 'Arabın “أَمْرُ الْأَمْرِ” kelāmıyla te'yīd etmiş ki “كَبِيرٌ” ve “كَثِيرٌ” demektir demiş. Bu ma'nāda “عَلِمَ” bābındandır. Ve “تَعَبَ” bābından “أَمْرُ الْأَمْرِ” de böyledir.

• [imtehinühunne] إِمْتَحِنُوهُنَّ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ﴾⁵⁰⁷ أَيِ اخْتَبَرُوهُنَّ

“İmtihān ve tecrībe ediniz” demek olur. Keyfiyyet-i imtihan-ı muhācirāt onlara sebeb-i hicretleri küffārdan olan zevclerine bugz yāhūd ricāl-i mü'minīnden birine aşk ve alāka olmayıp mücerred İslām'a ve dīn-i İslām'a ragbet olduğuna yemīn ettirmek. Zāt-ı refī'ü'l-cenāb-ı risālet-me'āb efendimiz öyle yaparlardı. Bu kelime “مَحَنٌ” maddesindendir ki bir kimseyi tecrībe etmek, Türkçe sınamaktır ki hafı olan bir hakikati veya ma'nâyı istihrācla ondan haberdār olmaaktır. “إِخْتِبَارٌ”ın ma'nāsı budur. “نَفَعَ” bābından “مَحَنَهُ يَمَحِنُهُ مَحْنًا” ve “ifti'āl”den “إِمْتَحَنَهُ إِمْتَحَانًا”, “إِخْتَبَرَهُ” demektir. Kesr-i mīm'le “مَحْنَةً”

505 “Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.” el-İsrā, 17/31.

506 “Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın.” (dedi).” el-Kehf, 18/71.

507 “Ey iman edenler! Mü'min kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin.” el-Mümtehine, 60/10.

ismdir. Ve “مِحْنَةٌ” belâ ve meşakkat, muzâyaka ma'nāsına gelir ki insân onunla imtihân olunur. “مِحْنَةٌ”nin cem'i “سِدْرَةٌ” ve “سِدْرٌ” gibi “مِخْنٌ” gelir.

• [imsākun] إِمْسَاكُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيعٍ بِإِحْسَانٍ﴾⁵⁰⁸ أَيْ فَحِفْظُ [133] وَتَعَلُّقُ

Ya'nî ric' talāk ikidir. Bundan sonra yā hüsn-i süretle tutmak alıkomak ve ta'alluk etmek. أَيْ إِزْسَالٌ بِإِحْسَانٍ ﴿أَوْ تَسْرِيعٍ بِإِحْسَانٍ﴾ yāhūd güzellikle hüsn-i mu'āmele ile tamām hak-kını ifā ile salıvermektir. Bu kelime “مَسْكٌ”ten “if'āl”dir. Tāhkīki ānifen “أَمْسِكُ” kelimesinde mezkûrdur.

FASLU'L-HEMZE MA'A'N-NÜN: “أَنْ،”

• [endāden] أُنْدَادَا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أُنْدَادًا﴾⁵⁰⁹ أَيْ أَمْثَالًا وَنُظَرَاءَ

“Misller ve nazīrlar” demektir. Nün-ı meksûre ve dāl-ı müşeddede ile “نَدْ” in cem'idir. “نَدِيدٌ” fethle bir şey'in cevherinde müşārekete derler ki mümāseletten bir nev'dir, zīrā “مِثْلٌ”, “نَدْ” herhangi bir gūne müşārekette olursa söylenilir. Bu sürette her bir “نَدْ”, “مِثْلٌ” dir, lākin her bir “مِثْلٌ”, “نَدْ” değildir, şey'in “نَدْ” i ve “نَدِيدٌ” i ve “نَدِيدَةٌ” si denilir. “أُنْدَادٌ” kelimesi⁵¹⁰ ﴿وَمَنْ النَّاسُ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أُنْدَادًا﴾⁵¹¹ ve ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾⁵¹² kelimesinde de böyledir.

• [ennā] أَنَّى

• ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لِكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾⁵¹² أَيْ مِنْ أَيْنَ لِكَ هَذَا

Ya'nî “Meryem, bu rızık sana neredendir?” demek olur ki nereden hāsıl oluyor demeği murād eder. Ve⁵¹³ ﴿فَأَتُوا خَزَنَتَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ﴾ kavlı keriminde “كَيْفَ شِئْتُمْ” ve “مَتَى شِئْتُمْ” ve “حَيْثُ شِئْتُمْ” 'ibāretleriyle tefsīr olunmuştur. İşte ma'lūm oluyor ki “أَنَّى” mahalline göre üç ma'nā üzerine isti'māl olunuyor. Muhtāru'l-Enbā' nām eser-i fakīride “أَنَّى” kelimesi mufasssalen tahkīk ve beyān olunmuştur.

508 “(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.” el-Bakara, 2/229.

509 “De ki: “Siz mi yeri iki günde (iki evrede) yaratana inkār ediyor ve O'na ortaklar koşuyorsunuz?” Fussilet, 41/9.

510 “Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın.” el-Bakara, 2/22.

511 “İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da ona ortak koşanlar vardır.” el-Bakara, 2/165.

512 “Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu.” Meryem, Bu sana nereden geldi?” derdi. O da “Bu, Allah katından” diye cevap verirdi.” Âl-i İmrân, 3/37.

513 “Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.” el-Bakara, 2/223.

• أَنْصَارِي [enṣārī]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ ⁵¹⁴ أَيُّ أَغْوَانِي ذَاهِبًا إِلَى اللَّهِ لِتُضَرِّةِ دِينِهِ ﴿قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِنَا مُسْلِمُونَ﴾ ⁵¹⁵ أَيُّ أَغْوَانٍ دِينِ اللَّهِ

“أَنْصَارٌ”, mu‘īn ve zahīr ma‘nāsına olan “نَصِيرٌ” in cem’idir. [134] “أَعْوَانٌ” bir kimsenin her hâlde yardımcısı ve arkası demek olan “عَوَانٌ” in cem’idir. Bununla tefsīrin vecihi her hâlde ve ‘ale’ d-devām serrā ve darrā’da hāss ve mu‘ayyen yardımcıları murād ettiğini tefhīmdir.

• أَنْقَذَكُمْ [enḳazekum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا﴾⁵¹⁶ أَي خَلَّصَكُمْ مِنْهَا

“Sizi o hafre-i âteşten halâs etti, kurtardı.” Halâs ve halâs edilen şey² ma’nâsına olan “نَقَذَ” dendir. “تَعَبَ” bâbından “نَقَذَ يَنْقِذُ نَقْذًا” denir, “Halâs oldu” demektir. Ve “if’âl”den “نَقَذَ” demektir. Ve tahlîs edilen şey²e de fethateynle “نَقَذَ” denir. Ve iğtinâmen kavm-i âhardan alınan ata “فَرَسَ نَقِذَ” derler, gūyâ tahlîs olunmuş demektir.

• أَنْبَاءَ [enbā'i]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى﴾⁵¹⁷ أَيَّ أَخْبَارِ الْقُرَى

Haber demek olan “نَبَأٌ” in cem^cidir.

Faide: Kütüb-i lügatte “نَبَأٌ”, “خَبَرٌ” le ve “خَبَرٌ”, “نَبَأٌ”le tefsîr olunmuş ve beynlerinde bir gûne fark beyân edilmemiştir, ancak Râgıb rahimehullâhu *Mufredât*’ta فَايِدَةُ النَّبَأِ خَبَرٌ دُو فَايِدَةِ النَّبَأِ “نَبَأٌ” kendisiyle ‘ilm veya galebe-i zann hâsıl olan fâide-i ‘azîme sahîbi haberdır dedikten sonra eşyâ-i selâseyi tazammun etmedikçe habere “نَبَأٌ” denilmez ve “نَبَأٌ” tesmiye edilen haberin hakkı kizbden müte‘arrî olmaktadır deyip misâl olarak “كَالتَّوَاتُرِ وَخَبَرُ اللَّهِ وَخَبَرُ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ” diyor. İntehâ. Ve mütercim-i *Kāmūs* ‘Āşım Efendi merhûm *Başâir*’den nakl ile ma’nâ-yı mezkûru te’yîd ediyor. *Mufredât*’a ve *Terceme-i Kāmūs*’a mürâca‘at oluna.

• اَنْعُمَ اللّٰهُ [enʔumillāhi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَكَفَرْتُ بِأَنْعَمَ اللَّهُ﴾⁵¹⁸ أَيَّ نِعَمِ اللَّهِ

“نِعْمَةٌ” in cem’idir. [135] “نِعْمَةٌ” ma’rūftur. Bu kelimeye dāir ba’zı tahkikāt Bābu’n-

514 “İsa onların inkârlarını sezince, “Allah yolunda yardımcılarım kim?” dedi.” Âl-i ‘İmrân, 3/52. Ayrıca bkz. es-Saff, 61/14.

515 “Havariler, “Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah’a iman ettik. Şahit ol, biz Müslümanlarız” dediler.” Āl-i Ġmrān, 3/52. Ayrıca bkz. es-Saff, 61/14.

516 “Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı.” Āl-i Ġmrān, 3/103.

517 “(Ey Muhammed!) Bunlar o memleketlerin haberlerinden bazılarıdır.” Hūd, 11/100.

518 “Fakat Allah’ın nimetlerine nankörlük ettiler.” en-Nahl, 16/112.

sordular, kimindir, kimin hakkıdır dediler. Bunun üzerine bu süre-i celîle nâzil oldu:

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ﴾ أَيِ الْغَنَائِمِ

“غَنَائِمٌ” harbde düşmandan alınan emvâldir. “أَنْفَالٌ” bununla tefsîr olundu. Feth-i nûn ve sükûn-ı fâ ile ziyâde ma'nâsına olan “نَفْلٌ” cem'idir. “غَنَائِمٌ” Cenâb-ı Hak'ın ümmet-i Muhammediyyeye helâl olan eşyâda ziyâdeten ihsân buyurduğu māl olmakla “أَنْفَالٌ” tesmiye edildi, zîrâ ümem-i sâlifeye ganâyim helâl değildi. Ve mutlak ziyâde ma'nâsına da gelir, nitekim ⁵²⁵ ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً﴾ kavlı-i kerîminde “نَافِلَةٌ”, “أَيُّ زِيَادَةٍ عَلَى”, “نَافِلَةٌ” kavlı-i kerîminde “نَافِلَةٌ” tesmiye olunmuştur. Ve ferâiz-i vâcibât-ı a'mâl-i 'ubûdiyyet üzerine ziyâdeten iltizâm olunan a'mâl-i 'ubûdiyyete de “نَافِلَةٌ” tesmiye olunmuştur. Ve hafîde de “نَافِلَةٌ” denir, evlâd üzerine ziyâde olduğu için. Binâ'en 'aleyh âyet-i sâbıkada “نَافِلَةٌ” den murâd Ya'kûb 'aleyhi's-selâm'dır denildi, çünkü ibn-i İshâk 'aleyhi's-selâm'dır. İbrâhîm 'aleyhi's-selâm Cenâb-ı Hak'tan bir oğul istedi, İshâk'ı ihsân buyurdu ve İshâk'tan da ziyâdeten ni'met olarak Ya'kûb'u ihsân eyledi ki hafîd-i İbrâhîm 'aleyhi ve 'aleyhi-mü's-salâtu ve's-selâmdır. Vallâhu a'lemu bi-murâdihi.

• أَيْنِيُوا [enîbū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَيْنِيُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ﴾ ⁵²⁶ أَيِ ازْجِعُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ

“Rabbimize dönünüz” ya'nî teveccüh ediniz demek olur. Nûn-ı meftûha ve sükûn-ı vāv'la “نُوبٌ” lafzındandır ki merreten ba'de-uhrâ rücû'dur. Ve isâbet etmek ma'nâsına da gelir: [137] “نَابَهُ أَمْرٌ يُؤْتِيهِ نَوْبُهُ” denir, “أَصَابَهُ” demektir. Ve bir kimsenin makâmına kâim olmak ma'nâsına gelir: “نَابَ عَنْهُ يُنُوبُ مَنَابًا وَيَنَابَةٌ فَهُوَ نَائِبُهُ” denir ki “قَامَ مَقَامَهُ” demektir. Bundan “إِفْآلٌ”, “إِفَالَةٌ” şekline tahvîl eder: “أَنَابَ يُنِيبُ إِنَابَةً فَهُوَ مُنِيبٌ” denir, “رَجَعَ إِلَى اللَّهِ وَتَابَ إِلَيْهِ” demektir. “إِنَابَةٌ” tevbe ve rücûc ilallâh ma'nâsınadır. Ve siyag-ı muhtelif ile ma'ânî-i 'adîdede isti'mâlî hep merreten ba'de-uhrâ rücûc tasavvuruylandır. Ve hâdisât-ı dehr ve beliyeye de “نَائِبَةٌ” denildiği bundandır ki “نَارِلَةٌ” dahi denir.

• أَنَاب [enābe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَطَنَ دَاوُدَ أَنَّمَا فَتَتَاءُ فَاسْتَعْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ﴾ ⁵²⁷ وَفِي أَمَثَلِهِ أَيِ تَابَ وَرَجَعَ كَمَا مَرَّ قَبْلَهُ

“أَيْنِيُوا” ya bak.

525 “Ona İshak'ı ve ayrıca da Yakub'u bağışladık.” el-Enbiyâ, 21/72.

526 “Azap size gelmeden önce Rabbimize dönün ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.” ez-Zümer, 39/54.

527 “Dâvûd bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi.” Sâd, 38/24.

• أَنْبَذَ [enbiz]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ﴾⁵²⁸ أَيِ اطْرَحْ عَهْدَهُمْ إِلَيْهِمْ

Ya'nī “Onların ‘ahdlerini kendilerine at” ya'nī hıyānetlerinden ötürü ‘ahdlerinin nakz olduğunu onlara i'lām et demek olur. “نَبَذَ”dendir. Tafsīlen beyānı Bābu'n-Nūn'da “نَبَذَهُ” kelimesinde mezkūrdur, nazar oluna.

• أَنْكَأْنَا [enkāšen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَضَتْ غَزْلَهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَأْنَا تَتَخَذُونَ آيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ﴾⁵²⁹

Nakz demek olan “نَكَتُ”in cem'idir. Aslen yün ipliği ve gayrıdan şey'i çözüp bozup ditmek ve libās ve eksiye ve ebniyeyi sökmek ve bozmak ma'nāsınadır. Nakz ve nakz-ı ‘ahd ma'nāsına da isti'āre olundu: ⁵³⁰﴿فَمَنْ نَكَتْ فَإِنَّمَا يَنْكُتْ عَلَى نَفْسِهِ﴾ kavlı kerīminde vākī' olduğu gibi ki nakz-ı ‘ahd ve bey'attır. Bābu'n-Nūn'da “نَكُّوا” kelimesine nazar buyurula.

• أَنْاسِيَّ [enāsiyye]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِنُحْيِي بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنْاسِيَّ كَثِيرًا﴾⁵³¹ جَمْعُ إِنْسَانٍ

“إِنْسَانٌ”in cem'i olup aslı “أَنْاسِيْنُ” iken nūn-ı ahire yā'ya [138] ibdāl ile evveli sāniyede idgām olunarak “أَنْاسِيَّ” olmuştur yāhūd “أَنْاسِيَّ”, “أَنْاسِيَّ”nin cem'idir. Bu da “إِنْس”in vāhi-didir ki ism-i cinstir. Hāsılı ﴿وَأَنْاسِيَّ كَثِيرًا﴾ birçok insānlar demek olur.

Tenbīh: Bu lafzda ehl-i lügat arasında iştikāk ve sāir cihāttan bi-hasebi'l-i'tibārāt hāsıl olan ihtilāfāt haddi tecāvüz ederek hemān içinden çıkılmaz bir hāle gelmiştir. “نَاسٌ” ve “أَنْاسٌ” ve zammeteynle “أَنْسٌ” cümū'-ı ma'rūfesindendir. “أَنْاسِيْنُ” bunların agrebidir. Vallāhu a'lemu bi's-savāb.

• أَنْكَرَ [enkera]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ﴾⁵³² أَيِ أَقْبَحِ الْأَصْوَاتِ

528 “Antlaşma yaptığın” bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir.” el-Enfāl, 8/58.

529 “Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip бүktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın.” en-Nahl, 16/92.

530 “Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur.” el-Feth, 48/10.

531 “Ölü toprağı canlandırılalım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye (gökten tertemiz bir su indirdik).” el-Furkân, 25/49.

532 “Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini herhâlde eşeklerin sesidir!” Lokmān, 31/19.

Ya’nī “seslerin en çirkini” demek olur. Bu kelām ve muhātabāt-ı nās esnāsındadır, yoksa zıkr ve ezān ve telbiye gibi mevāzi^c ve mevākī^cde ref^c-i savt müstahsen ve mahmūddur, husūsan hutbe ve mev‘izada. “أَنْكَرَ” lafzı bu āyette emr-i kabīh ma’nāsına olan “قُلْ” veznindeki “نُكِرَ” dendir. “إِنْكَارَ”, “عِرْفَانُ” in zıddıdır. Görülen veyā işitilen veyāhūd vākī^c ve hādīs olan bir şey sebebiyle kalbe hīç tasavvur etmediği bir hālet gelir ki insān kalben ve lisānen bilā-ihitiyār “bu nedir” der ki anlamadığım, bilmediğim şey diye münkabız olur. İşte zıdd-ı ‘irfān olan inkār budur. Bābu’l-Mīm’de “الْمُنْكَرَ” kelimesinde ma‘ānī-i sāiresi mezkūrdur, nazar buyurula.

[el-enāmi] • الْأَنَامُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾⁵³³ أَيِ الْخَلْقِ

Murād ins ve cinn ve sāir arzda olan halāyıktır. *Miṣbāhu’l-Munīr*’de “أَنَامَ” ins ve cinndir ve denildi ki yeryüzünde olan cem‘-i halktır diye şerh olunmuş. *Kāmūs*’ta bu lafz için üç lügat olup biri “سَحَابَ” vezninde “أَنَامَ” [139] dıgeri “سَابَاطُ” vezninde “أَنَامَ” üçüncü “أَمِيرَ” vezninde “أَنِيمَ” olduğu ve *Miṣbāh*’ın beyān ettiği ma’nāyı beyān ile mahlūkat-ı semāviyyeye itlāk olunamayacağı kayd olunmuştur.

[enkiḥū] • أَنْكِحُوا

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ﴾⁵³⁴ أَيِ زَوْجُوا

Ya’nī “Tezviç ediniz” demek olur ki biz evlendiriniz ta‘bīr ederiz. Bu kelime aslen ka-rışmak ve setr etmek ma’nāsına olup sonra ‘akd ve vat’ ma’nālarında isti‘māl edilen nūn’un kesriyle “نِكَاحَ” lafzından ve “if‘āl” bābından emr-i hāzır cem‘-i müzekkerdir. Sülāsīde bāb-ı sāniden “نَكَحَ يَنْكِحُ نِكَاحًا” gelir. Emr-i hāzırda hemze-i vasl ile ta‘bīr “إِنْكِحَ إِنْكِحًا” “فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ”⁵³⁵ “أَيِ فَتَزَوَّجُوا مَا حَلَّ لَكُمْ تَزَوُّجًا” denir ki fī kavlihi ta‘ālā l_kūm “فَانْكِحُوا” Ya’nī “Tezevvüc ediniz” demek olur. Bu kelime ve mutasarrafātı *Qur‘ān*-ı kerīm’de mevākī‘i i‘tibāriyle *Qur‘ān*’a müsteniden beş gūne tefsīr olunmuştur: 1) ‘Akd ma’nāsına müfesserdir: kāle ta‘ālā لَكُمْ تَزَوَّجُوا مَا حَلَّ لَكُمْ تَزَوُّجًا “فَانْكِحُوا”⁵³⁶ “فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ”⁵³⁷ demektir. 2) Vat’ ya’nī cimā’ ma’nāsına müfesserdir: kavluhu ta‘ālā “فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ”⁵³⁸ “فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ”⁵³⁹ demektir.

533 “Allah yeri yaratıklar için var etti.” er-Rahmān, 55/10.

534 “Sizden bekār olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin.” en-Nūr, 24/32.

535 “Size helāl olan (başka) kadınlardan nikāhlayın.” en-Nisā’, 4/3.

536 “Ey iman edenler! Mü’min kadınları nikāhlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur.” el-Ahzāb, 33/49.

537 “Onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan)” el-Ahzāb, 33/49.

538 “Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa kadın, onun dışında bir başka kocayla nikāhlanmadıkça

يَغْنِي Ya'nī “Üçüncü talāktan sonra dīger zevce tezevvüc edip de onunla cimāc edip ba'de zālik tatlik edinceye kadar zevc-i sâbıkına helâl olmaz” demek olur. Bu âyette nikāhın cimāc ma'nāsını mutazammın olması *Şaḥīḥayn*'da müttefekan Hazret-i Âişe radiyallāhu 'anhādan mervī hadīs-i “عَسِيلَةً” ile ta'ayyün etmiştir. 3) Hulūm ve 'akl ya'nī sinn-i rüşde bülūg ile müfesserdir: kavluhu ta'ālā ﴿وَإِنَّمَا الْبَيْتَانِ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُنَّ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِنَّ أَمْوَالَهُنَّ﴾⁵³⁹ أي الحُلم والعقل 4) Mehr ve sadāk-ı mer'e ile müfesserdir: ﴿وَلْيُسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾⁵⁴⁰ أي مَهْرًا يَغْنِي مَا يَنْكِحُونَ مِنْ مَهْرِهِ kâle ta'ālā ﴿الرَّائِي لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾⁵⁴¹ 5) Sifāh ya'nī izdivāc-ı gayr-ı meşrūc ki zinā demektir, ke-mā fī kavlihi ta'ālā ﴿الرَّائِي لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾⁵⁴¹ Bu âyetin tefsirinde ihtilāf olmakla akvāl-i 'adīde vardır ki mahallî mufasssālāt-ı kütüb-i tefsirdir. Vallāhu a'lemu bi-murādihi fī kelāmihī'l-kerīm.

[enkālen] • أُنْكَالًا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ لَدَيْنَا أُنْكَالًا وَجَحِيمًا﴾⁵⁴² أَي قُبُورًا وَيُقَالُ أَغْلَالًا

Bağlar veyā zencirler demek olur. Kesr-i nūn'la “نِكْل” in cem'idir. Lafz-ı mezkūr ağır bukağı ve köstek ma'nāsına ve “لِكَام” ma'nāsına da isti'māl olunur. Bābu'n-Nūn'da “نِكَالًا” kelimesine de nazar oluna.

[enşerehū] • أَنْشَرَهُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ﴾⁵⁴³ أَي أَحْيَاهُ بَعْدَ الْمَوْتِ

Murād “İhyā ile kabrden çıkardı” demektir ki ba's ba'de'l-mevti i'fāmıdır. İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumā “بَعَثَهُ مِنَ الْقَبْرِ” ibāretiyle tefsir buyurduğu mervīdir. Bu kelime “طَي” in mukābili olan “نَشَرَ” den “ifāl” dir ki “نَشَرَ” yayılmak, açılmak, dağılmak ma'nālarında müsta'meldir. Burada murād kabrin açılmasıyla meyyitin tekrār dünyāya çıkmasıdır ki hayāta mütevakıftır, binā'en 'aleyh “أَنْشَرَهُ” kelimesi “أَحْيَاهُ” ile tefsir olunmuştur. Kezā⁵⁴⁴ ﴿وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا﴾ kavlı-i kerīmi de “أَحْيَيْنَا بِالْمَاءِ بَلْدَةً مَيِّتًا” ibāretiyle tefsir olunmuş. Bunun vechi de arzın bātınında mestūr olan nebātın rüy-ı arzda zuhūr ve intişarıdır.

ona helal olmaz.” el-Bakara, 2/230.

539 “Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (bülüğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin.” en-Nisā, 4/6.

540 “Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar.” en-Nūr, 24/33.

541 “Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir.” en-Nūr, 24/3.

542 “Çünkü bizim yanımda (kâfirler için) bukağılar vardır, cehennem vardır.” el-Müzzemmil, 73/12.

543 “Sonra, dilediği vakit onu diriltir.” 'Abese, 80/22.

544 “O gökten bir ölçüye göre yağmur indirdir. Biz onunla ölü araziye canlandırdık.” ez-Zuhruf, 43/11.

• أَنْقَضَ [enkaða]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ﴾⁵⁴⁵ أَيِ أَثْقَلَ ظَهْرَكَ

Ya'nī “Senin zahr-ı mübārekeine ziyāde sakīl olan bārı senden indirdik” demek olur. Kesr-i nūn’la “نَقَضَ” lafzından “if’āl”dir. Lafz-ı mezkūr seyr ve sefer ve diğer işlerden yorulup arıklaşan deveye denir. Ve “أَنْقَضَ ظَهْرَكَ” meseldir ki bir iş bir kimseye ağır ve güç ve ziyāde meşakkatli [140] olduğu vakte darb olunur, nitekim rahlin ya’nī semerin yükün ağırlığından hāsıl olan sedāsına ya’nī gıcırtı ve çatırtısına “نَقِصُ” denir.

MEKSÜRETU'L-HEMZE: “ن،ن”

• انْقِصَامَ [infışāme]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْقِصَامَ لَهَا﴾⁵⁴⁶ أَيِ لَا انْقِطَاعَ لَهَا

Bu āyet-i kerīmenin tefsīrinde fethle “فَضَمَ”, kat’ ma’nāsına haml olunmuş ise de *Miṣbāḥ* ve *Şihāḥ*’ta kesr ma’nāsına olduğu beyān edilmiştir. “ضَرَبَ” bābından يَضِمُّ “فَضَمَ الشَّيْءَ يَضِمُّ” bābından “ضَرَبَ” bābından “فَضَمَ الشَّيْءَ يَضِمُّ” bābından “فَضَمَ” denir, “كَسَرَ” ma’nāsınadır. “انْقِصَامَ” bundan “infī’āl”dir ki kırılmaktır, ancak “فَضَمَ” lafzı ma’nen “كَسَرَ”den ahasstır, zīrā kesr mutlak kırmaktır. “فَضَمَ” ise “مِنْ غَيْرِ أَنْ يُبَيَّنَ” ya’nī şey-i meksūrun parçalarını ayırmaksızın kırmaktır deniliyor. Vallāhu a’lemu.

• الْإِنْجِيلَ [el-incīle]

• فِي الْقُرْآنِ كُلِّهِ ﴿الْإِنْجِيلَ﴾⁵⁴⁷

“نَجَلَ” māddeinden “إِنْفَعِيلَ”dir. Ve “نَجَلَ” asl ma’nāsınadır. Bu sûrette “الْإِنْجِيلَ” ‘ulūm ve hikem-i keşre aslı demek olur. Ve cāizdir ki bir kimsenin bir şey’i istihrāc ve izhār eylediği vakt “نَجَلْتُ الشَّيْءَ” kavlından ola ki şey’i çıkardım ve izhār ettim demektir. Bu sûrette “الْإِنْجِيلَ”, “مُسْتَخْرَجٌ بِهِ الْعُلُومُ وَالْحَكُمُ”, demek olur.

Tenbīh: Qāḍī *Envāru’t-Tenzīl*’de sûre-i Ālu ‘İmrān’ın evvelinde⁵⁴⁸ ﴿وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ﴾ kavlı kerīmi tefsīrinde bunların “وَرَى” ve “نَجَلَ” kelimelerinden iştikākı ve “تَفَعَّلَ” ve “إِنْفَعِيلَ” ile vezni ta’assüftür, zīrā bunlar a’cemî iki ismdirler diyor. Ve “الْإِنْجِيلَ” lafzının feth-i hemze ile mervī olan kırā’atıyla de kavlini teyīd ediyor. *Terceme-i Kāmūs*’ta Āşım Efendi merhūm *Keşkül-i Bahār*’den nakl ile “الْإِنْجِيلَ” [141] müjde ve beşāret

⁵⁴⁵ “Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?” el-İnşirāḥ, 94/2-3.

⁵⁴⁶ “O hâlde kim tâğūtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmış-tır.” el-Bakara, 2/256.

⁵⁴⁷ el-Māide, 5/46, 47; el-Feth, 48/29; el-Hadīd, 57/27. ﴿وَالْإِنْجِيلَ﴾ şeklinde sekiz yerde.

⁵⁴⁸ “Tevrat’ı ve İncil’i indirdi.” Āl-i ‘İmrān, 3/3.

ma'nāsına kelime-i 'İbrāniyye olduğunu yazmış. Ve 'inde'l-ba'z engelyūn yāhūd engil-i 'İbrāninin mu'arrebidir. *Burhān-ı Kātr*^c bunu iltizām ettiğini söylüyor. Engelyūn, 'anbergūn vezninde meşhūr nakkāş Mānī'nin kārname'si ki kendi san'atına ve 'acāyib ve bedāyi'-i nakş-sāzīye dāir merkūmun yazdığı kitābın ismi olduğu gibi Hazret-i 'İsā 'aleyhi's-selāma nāzil kitābın da ismidir, (اَنْجِبِلْ اَنْجِبِلْ) denildi. Meşnevī-yi şerīf:

Ū beyān mī-kerd iṣān-rā be-rāz

Sirr-i engilyūn u zunnār u namāz⁵⁴⁹

• [infaddū] انْقَضُوا

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾⁵⁵⁰
- وَ﴿وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا﴾⁵⁵¹ أَيْ تَفَرَّقُوا

Ya'nī “Dağıldılar” demektir. Fā-i meftūha ve teşdīd-i dād ile “فَضَّ”dendir ki kesr demektir, lākin Rāğib rahimehullāhu *Mufredāt*'ta “فَضَّ” bir şey'i kırıp ba'zını ba'zından ayırmaktır, “كَفَضَّ خَتَمَ الْكِتَابِ” diyor. Bu takdīrce ānifü'l-beyān “فَضَّم”in zıddıdır ki min-gayr-i tebyīn ve tefrīk bir şey'i kesrdir, ya'nī ba'zını ba'zından ayırmaksızın kırmaktır. “فَضَّ” daha başka ma'nalarda da müsta'emeldir.

• [ināsen] إِنَانًا

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَانًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا﴾⁵⁵² أَيْ مَوَاتًا

Ya'nī “bī-rūh cemāda” demektir. Āyette “إِنْ” nāfiye olduğu edāt-ı istinādan münfehim olur. “مَوَاتٌ”dan murād Lāt ve 'Uzzā ve Menāt ve emsāli cemādāttan menhūt ve gayr-ı menhūt asnām ve evsāndır. “أُنْتَا” dahi kırā'at olundu. “وَنْ”in cem'idir ki vāv hemze-ye kalb olunmuş, “أُقْتَتْ” ve “وُقْتَتْ” gibi. Ve nūn'un şā-i musellese takdīmiyle “أُنْتَا” de kırā'at olunmuş ki “أُنَاتٌ”in cem'idir. [142] “أُنَاتٌ”, “أُنْتَى”nın cem'i olmakla “أُنْتُ” cem'ü'l-cem' olur. “أُنْتَى” ma'rūftur ki Türkçe dişi denir.

• [inteḳamnā] اِنْتَقَمْنَا

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ أَجْرَمُوا﴾⁵⁵³ أَيْ جَزَيْنَا بِالْعُقُوبَةِ وَقِيلَ أَهْلَكْنَا

“اِنْتِقَامٌ” kerāhiyyet-i şedīde ile 'ukūbet ve cezā etmektir. Bu lafzın tahkiki bir mikdār

549 O, onlara İncil, zunnar ve namazın sırrını anlatıyordu.

550 “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.” Āl-i 'İmrān, 3/159.

551 “(Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar.” el-Cum'a, 62/11.

552 “Onlar, Allah'ı bırakıp ancak dişilere tapıyorlar. Hālbuki (aslında) azgın bir şeytana tapmaktadırlar.” en-Nisā, 4/117.

553 “Biz de suç işleyenlerden intikam aldık.” er-Rūm, 30/47.

Bābu't-Tā'da “تَتَقِمُونَ” kelimesinde beyān ve Bābu'n-Nūn'da “نَقَمُوا” kelimesinde īzāh olunmuştur.

• **انْفِرُوا** [infirū]

• ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾⁵⁵⁴

“نَفَرٌ” dendir. Bābu'n-Nūn'da “نَفَرٌ” kelimesine nazar oluna.

• **انْسَلَخَ** [inseleḥa]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبِعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ﴾⁵⁵⁵ أَيْ خَرَجَ مِنْهَا بِكُفْرِهِ

Ya'nī “Küfrü sebebiyle ondan çıktı” demek olur. “انْسَلَخَ” soyunmak ma'nāsınadır, meselâ insān libāsından ve hayye kısrından derisinden soyunup çıktığı gibi çıkmaktır. Aslen “سَلَخَ” maddesinden “infī'āl”dir. Ve “سَلَخَ” hayvānın derisini yüzmektir. “قَطَعَ” bābından “سَلَخَ الشَّاةُ يَسْلُخُ سَلْخًا” denir, “نَزَعَ جِلْدَهَا” demektir. Bundan isti'āre ile “سَلَخْتُ” “انْسَلَخَ” denir, “Dir'ini soydum” demektir. Lāzım da olur, meselâ “سَلَخَ الشَّهْرُ” denir, “Ya'nī “Çıktı” demek olur, nitekim سَتَيْتَهَا⁵⁵⁶ أَيْ مِنْ سَلَخِ الْأَشْهُرِ الْخُرْمِ⁵⁵⁷ Bu da selh-i cildden müste'ārdır.

• **اِئْتَبَذَتْ** [intebezet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّيَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾⁵⁵⁸ أَيْ اغْتَرَبَتْ

Ya'nī “Ayrıldı.” “فَعَدَ نَبَذَةً وَنَبَذَةً” denir, “ناحِيَةً” ya'nī bir tarafa [143] demek olur. Bu kelime aslen bir şey'i değersizliğinden ilkā etmek, atıvermek ma'nāsına mevzū’ “نَبَذَ” maddesinden. Bundan ma'ānī-i sāireye isti'āre olunmuştur. Bābu'n-Nūn'da da “نَبَذَهُ” kelimesinde mufasssalen mezkûrdur, oraya nazar oluna.

• **إِنَاهُ** [ināhu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاظِرِينَ إِنَاهُ﴾⁵⁵⁹ أَيْ بُلُوعَ وَفْتِهِ

554 “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın.” et-Tevbe, 9/41.

555 “Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz hâlde onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat.” el-A'rāf, 7/175.

556 “Haram aylar çıkınca” et-Tevbe, 9/5.

557 “Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız.” Yāsīn, 36/37.

558 “Ey Muhammed!) Kitapta (Kur'an'da) Meryem'i de an. Hani ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.” Meryem, 19/16.

559 “Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin.” el-Ahzāb, 33/53.

Ya'nī “ta‘ām zamānını beklemeyerek” demek olur. “أَنْتِي” dendir. Her sûretle “حَانَ يَحِينُ” menzilesinde “رَمَى” bābından “أَنْتِي يَأْنِي أَتْنَا” denir, “أَذْرَكَ” ve “نَضِجَ” ma’nalarıdır ki ermek ve pişip kemālini bulmak demektir. Ve vakt ma’nāsına “بَاعَ” bābından “أَنْ يَبِيعُ أَتْنَا” bundan değildir. Sebeb-i nüzul-ı âyet budur ki bazı kimseler hâne-i Risālet-penāhta ta‘ām istihzār olduğunu gözleyip tām yemek vakti hâne-i sa‘ādet girerlerdi. Bu nehy olundu. Buyuruldu ki ⁵⁶⁰ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاظِرِينَ إِنَاءَهُ﴾ Ya'nī “Ey mü'minler, Nebī-i mükerrrem hazretlerinin hānelerine girmeyiniz, ancak sizin için ta‘āma izn verilmekle ya'nī da‘vetle giriniz, kendiliğinizden ta‘ām vakti gözeterek değil” demektir. Feth-i hemze ile “أَنَاءَ” ismdir. Cem'i medd-i hemze ile “أَنَاءَ” gelir. Ve kesre kap ve zarf ma’nāsına olan “إِنَاءَ” da bundan değildir ki bunun cem'i “آيَةٍ” ve cem'ü'l-cem'i “أَوَانِي” gelir. Bābu'l-Ayn'da “عَيْنَ آيَةٍ” kelimesine de bak.

• اِنْشُرُوا [inşizū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا قِيلَ ائْتُوا فَانْشُرُوا﴾ ⁵⁶¹ أَيِ ارْتَفَعُوا عَنْ مَوَاضِعِكُمْ فَارْتَفَعُوا

Ya'nī “Kalkınız yerlerinizden denildiği vakt kalkınız” demektir. Bu kelime aslen mekân-ı mürtefîc ma’nāsına olan “نَشَرَ” dendir. Ve “نَشَرَ” fethateynle de lügattır. “فَعَدَّ عَلَى” “نَشَرَ” denir ki “Yüksek [144] yere oturdu” demek olur. Bu kelimeye dâir tahkikat Bābu'n-Nūn'da “نُشُورًا” kelimesinde görülür.

• اِنْكَدَرَتْ [inkederat]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا النُّجُومُ اِنْكَدَرَتْ﴾ ⁵⁶² أَيِ ائْتَرَتْ وَانْصَبَّتْ

Ya'nī “dağılıp döküldüğü vakte” demek olur. Bu kelime “كَدَرَ”nın zıddı olan “كَدَرٌ” den “inficāl”dir. “اِنْكَدَارٌ” bulanmaktır; her şeyde isti'māl olunur, meselâ “مَاءٌ كَدِرٌ” ve “عَيْشٌ كَدِرٌ” ve hassāten levnde “كُدْرَةٌ” denir ve suda “كُدُورَةٌ” denir. Meselâ “فِي بَيَاضِهِ كُدْرَةٌ” ve “فِي فِي” denir. İmdi “اِنْكَدَارٌ”ın bulanmak ma’nāsına olduğu hâlde bu âyette “اِنْتِبَارٌ” ve “اِنْصِبَابٌ” ile tefsiri bir mecmû-ı muntazam u latîfin dökülüp saçılıp perîşân olmasında hâsıl olan hâlet itibâriyledir, güyâ ki zînet-i semânın hüsn ve safâsı münkedir olur. Yevm-i kıyâmetten ibârettir.

• اِنْفَطَرَتْ [infatarat]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا السَّمَاءُ اِنْفَطَرَتْ﴾ ⁵⁶³ أَيِ اِنْشَقَّتْ

“Gök yarıldığı vakte” demektir. “فَطَرَ”dan “inficāl”dir. Ve “فَطَرَ” tülânî ya'nī boyuna vâki olan şakk, yarıktır. Sonra ma‘ânî-i ‘adîdede kullanıldı. Ez-cümle ihtilâl ve za‘f

560 “Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber’in evlerine girmeyin.” el-Ahzâb, 33/53.

561 “Size, “Meclislerde yer açın” denildiği zaman açın.” el-Mücâdele, 58/11.

562 “Yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman” et-Tekvîr, 81/2.

563 “Gök yarıldığı zaman” el-İnfîtâr, 82/1.

ve fütür ve oruç bozmak ve ibtidā ve ibdā ve icād ve halk ve sāire isti'māl olundu ki mahallerinde mezkûrdur.

Tenbîh: Bu âyette ihtilâla haml olunması ehl-i fenn ve hukemâ-i resmiyyenin itirâzlarını def eder. Fe'lyute'mmel fîhi. "نَصَرَ" bābından "فَطَرَ يَفْطُرُ فَطْرًا وَفُطُورًا وَفِطْرَةً" denir. Ve "tefa'ul"den "تَفَطَّرَ", "تَشَقَّقُ", "تُر"tur.

[inba'ase] **اِنْبَعَثَ** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوِيهَا إِذْ انْبَعَثَ أَشْقِيهَا﴾⁵⁶⁴ أَسْرَعَ إِلَى [145] عَفْرِ النَّاقَةِ

Ve "قَامَ" ile de tefsîr olundu. "بَعَثَ" ten "infi'āl"dir: "اِنْبَعَثَ اِنْبِعَاثًا" denir ki bā'isin emrine imtisâlde sūr'at ma'nāsınadır. "بَعَثَهُ فَأَنْبَعَثَ" أي أَسْرَعَ فِي اِلْاِنْبِعَاثِ. Ve "بَعَثَ" irsāl ve ikāz ve ihyā ma'nalarına gelir. "بَعَثَهُ إِلَيْهِ" bābından "فَتَحَ" bābından "بَعَثَهُ إِلَيْهِ", "أَرْسَلَهُ" ve "بَعَثَهُ مِنْ مَنَامِهِ", "أَنْقَضَهُ" ve "بَعَثَ" "أَنْقَضَهُ" ve "بَعَثَهُ مِنْ مَنَامِهِ" demektir. Ve "اِنْبِعَاثَ" bunların mutāvi'idir. Sūr'at-ı seyr ma'nāsına da gelir: "اِنْبَعَثَ فِي السَّيْرِ اِنْبِعَاثًا", "اِسْرَعَ فِيهِ" demek olur. Ve kıyām-ı serî ma'nāsına isti'māl olunur, nitekim âyette vākî'dir. "أَشْقَى" kavm-i Şemūd'un en şakîsidir ki 'akr-ı nākaya cüret eden Qudār b. Sālîf'tir.

[inhār] **اِنْحَزَ** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَزْ﴾⁵⁶⁵ أَيِ اذْبَحْ

Ya'nî "Kurbān kes" demektir. "نَفَعَ" bābından "نَحَرَ يَنْحَرُ نَحْرًا" denir. Ve "نَحَرَ" mevzi-i zebh ve mevzi-i kılāde ma'nāsına ism dahi olur. Bu sûrette "اِنْحَزَ" ellerini tekbîr ile "نَحَرَ"ına ya'nî göğsüne kaldır demek olur ki namāza şurū'daki tekbîr-i iftitāhta ref'i yedeyn murād olur. Bu bābda daha birtakım akvāl vardır ki mahallî mufasssalât-ı kütüb-i tefsîrdir.

[inbeceset] **اِنْبَجَسَتْ** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ اَضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اِثْنَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾⁵⁶⁶ أَيِ فَاَنْفَجَرَتْ

Ya'nî "Aktı." "بَجَسَ" lafzındandır ki açmak ve akıtmaktır. "بَجَسَتْ اَلْمَاءَ" bābından "فَتَلَ" bābından "بَجَسَتْ اَلْمَاءَ" bābından "فَتَلَ" bābından "فَتَحَتْهُ فَانْفَتَحَ" demek olur. Ve lāzım olarak açılmak ve akmak ma'nalarına gelir. "بَجَسَ اَلْمَاءَ" "Açıldı" ve "aktı" ma'nalarındadır. "اِنْبَجَسَ" bundan "infi'āl"dir.

564 "Semūd kavmi, azgınlığı sebebiyle yalanladı. Hani onların en bedbaht olanı (fesat çıkarmak için) ileri atılmıştı." eş-Şems, 91/11-12.

565 "O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes." el-Kevser, 108/2.

566 "(Tih sahrasında susuzluktan sıkılan) kavmi Mūsā'dan su istediğinde biz ona, "Asanı taşa vur" diye vahyettik. (Vurunca) taştan on iki pınar fışkırdı." el-A'rāf, 7/160.

• أَنْصَرَفُوا [inṣarafū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَنْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ أَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾⁵⁶⁷

Bu kelimenin tahkiki Bābu'ş-Şād'da “صَرَفَ” kelimesindedir, oraya nazar buyurula. [146]

• انْهَارَ [inhāra]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ﴾⁵⁶⁸ أَيَّ سَقَطَ

Ya'nī “Düştü.” Ve “انْهَارَ” ile de tefsir olunur, “Yıkıldı” demektir. “هُوَ” lafzındandır. Bābu'l-Hā'da “هَارٍ” kelimesinde mufassaldır, nazar oluna.

FASLU'L-HEMZE MA'A'L-VĀV: “أَوَ”

• أُولَى [evlā]

- ﴿إِنَّ أُولَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا﴾⁵⁶⁹ أَيَّ أَحَقَّهُمْ بِهِ

Ya'nī “Nāsın İbrāhīm 'aleyhi's-selāma kurb ve husūsiyyette ehakk olanı” demek olur. Bu kelimeyi Rāgıb rahimehulāhu lāyık ve cedir ma'nāsına olan “أُخْرَى” kelimesiyle tefsir etmiş. Ve bu āyet-i kerīme ile⁵⁷⁰ ﴿النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ﴾ ve⁵⁷¹ ﴿فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا﴾ ve⁵⁷² ﴿فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ﴾ āyāt-ı kerīmātını misāl olarak irād eylemiş. Ve “أَقْرَبُ” ve “أَلْبَقُ” ile de tefsiri görülmüştür. Bu “قُرْبُ” ma'nāsına olan “وَلِيٌّ” dendir. Altıncı bābdan “وَلِيٌّ يَلِي وَلِيًّا فَهُوَ وَلِيٌّ” denir. “أَوْلَى” ism-i tafdildir.

• الْأَوْلِيَانِ [el-evleyāni]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ عَثَرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهِدَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لِمَنِ الظَّالِمِينَ﴾⁵⁷³ أَيَّ الْأَقْرَبَانِ بِالْمَعِيَّتِ

567 “Anlamayan bir toplum olmalarından dolayı, Allah onların kalplerini çevirmiştir.” et-Tevbe, 9/127.

568 “Binasını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kurana kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi?” et-Tevbe, 9/109.

569 “Şüphesiz, insanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve mü'minlerdir.” Âl-i 'İmrān, 3/68.

570 “Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir.” el-Ahzāb, 33/6.

571 “Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.)” en-Nisā, 4/135.

572 “Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar.” el-Enfāl, 8/75; el-Ahzāb, 33/6.

573 “Eğer sonradan) o iki kişinin günaha girdikleri (yalan söyledikleri) anlaşılırsa, o zaman, bu öncelikli şahitlerin zarar verdiği kimselerden olan başka iki adam, onların yerine geçer ve “Allah'a yemin

“Meyyite en yakın olanlar” demek olur. “أُولَى”nın tesniyesidir. Cem’i “أُولُونَ” gelir “أُولُونَ” vezninde. Ve “أُولَى”nın mü’ennesi zammla “وَلِيَا” ve bunun cem’i de “وَلِيَّاتٌ” gelir. *Ḳāmūs Tercemesi*’nde “أُولَى” pek lāyık ve sezā ma’nāsına gelir ki “أَقْرَبُ” ma’nāsından müste’ārdır demiş. Mā-kabline ircā’[-ı nazar] oluna.

• أَوْحَيْتُ [evḫaytu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾⁵⁷⁴ أَيْ أَلْقَيْتُ فِي قُلُوبِهِمْ

“Ḥavāriyyūnun kalblerine ilkā ettiğim vakte.” Ve “أَلْهَمْتُ” ile de müfessserdir. Ve “أَمَرْتُ” dahi denildi. Burada ve ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي﴾⁵⁷⁵ ve [147] ve ﴿وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ﴾⁵⁷⁶ ve ﴿وَلَا تَخْزِينِ﴾⁵⁷⁷ emsālî mahallerde ilkā ve ilhām ve emr ile tefsîr olundu, zīrā lisān-ı şer’de “وَحْيٌ” ya’nî Cibrîl vāsıtasıyla vahy, enbiyā-i ‘izāma muhtasstır. Gayr-ı enbiyāya itlākında mahalline göre tefsîr olunur. “وَحْيٌ” aslen işāret-i serī’adır. İşāret de remz ile ve terkîbden mücerred savtla ve cevārihten biriyle işāret olunarak ve kitābetle de olur. Ve “وَحْيٌ” masdar olur. “أَوْحَى إِلَيْهِ يُوحِي إِحْيَاءَ” , “وَحَى إِلَيْهِ يَحْيِي وَحْيًا” , “وَعَدَ” bābından de böyledir.

Tenvîr: Ba’zı meşāyih-ı sūfiyye ve ekābir-i evliyā tarafından nefslere ve dîgere isnād ve nisbet edilen vahy de böyledir, ya’nî işāret ve ilkā ve i’lām ve ilhām demektir. Sū-i tefsîr lāyık değildir.

• أَوْزَارُهُمْ [evzārahum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ﴾⁵⁷⁷ أَيْ أَثْقَالَهُمْ

“Yüklerini” demektir. Murād “Günāhlarını, suçlarını tahammül ederler, yüklenirler.” Ve⁵⁷⁸ ﴿وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ﴾⁵⁷⁹ āyet-i kerîmesinde “أَثْقَالًا مِنْ خَلِيَّتِهِمْ” ya’nî “Ḳıybîlerin zînet ve bezeklerinden ağırlıklar yüklendik” demek olur. Ve⁵⁷⁹ ﴿حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾⁵⁷⁹ kavî-i kerîminde “حَتَّى تَضَعَ أَهْلُ الْحَرْبِ السِّلَاحَ” ‘ibāretiyle müfessserdir ki takdîr-i muzāfla “أَوْزَارُ” muhāriblerin silāhı murād edilmiştir. Aslen “وَزَرَ” hāssaten insān yüküdür, buna

ederiz ki, bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden elbette daha gerçektir. Biz hakkı da çiğneyip geç-medik. Çünkü o takdirde biz elbette zalimlerden oluruz” diye yemin ederler.” el-Māide, 5/107.

574 “Hani bir de, “Bana ve Peygamberime iman edin” diye havariilere ilham etmiştim. Onlar da “İman ettik. Bizim müslüman olduğumuza sen de şahit ol” demişlerdi.” el-Māide, 5/111.

575 “Mūsā’nın annesine, “Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil’e) bırak, korkma, üzülme!” diye ilham ettik. el-Kasas, 28/7.

576 “Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.” en-Nahl, 16/68.

577 “Bütün günahlarını sırtlarına yüklenirler.” el-En’ām, 6/31.

578 “Fakat biz Mısır halkının mücevheratından yüklü miktarlarda takınmıştık.” Tāhā, 20/87.

579 “Savaş sona erinceye kadar (hüküm budur).” Muhammed, 47/4.

• أَوْجَسَ [evcese]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى﴾⁵⁸⁴ أَيُّ أَحْسَ وَأَضْمَرَ مُوسَى فِي نَفْسِهِ خَوْفًا

Ya'nī “Mūsā ‘aleyhi’s-selām kendinde bir korku hiss etti ve sakladı” demek olur. Vāv-ı meftūha ve cīm-i sākine ile “وَجَسَ” dendir ki savt-ı hafī ma'nāsınadır. “Tefa‘ul”[den] “تَوَجَّسَ” dur ki dinlemektir. Ve “if‘āl”den “إِيجَّسَ” kişinin nefsinde gönlünde hālet-i mezkūre vücududur, binā'en ‘aleyh āyette “وَأَحْسَ وَأَضْمَرَ فِي نَفْسِهِ”, “أَوْجَسَ” ile tefsīr olundu.

• أَوَّابِينَ [evvābīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنَّهُ كَانَ لِلْأَوَّابِينَ غُفُورًا﴾⁵⁸⁵ أَيُّ تَوَّابِينَ

“أَوَّابَ” mād-desinden sīga-i mubālaga olan “أَوَّابَ” in cem'idir. “أَوَّابَ” rüçü olup irāde sāhibi her zī-rūhta müsta'meldir. “رُجُوعَ” dan ahasstır, zīrā “رُجُوعَ” zī-rūh gayrısında isti'māl olunur. “أَوَّابَ” lafzen ve ma'nen “تَوَّابَ” gibidir. Fe-li-zā “أَوَّابَ”, “تَوَّابَ” demektir. “أَبَ يُوْأِبُ أَوَّابًا وَأَوَّابَةً وَإِنَابًا فَهُوَ أَوَّابٌ” denir. Mubālagatan “أَوَّابَ” dır, “مَآبَ” ism-i mekândır. Ve bu kelime “tef'īl”[den] tesbīh ma'nāsına da gelir: ﴿وَلَقَدْ أَتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا سَبِّحِي﴾ ile tefsīr olundu, ke-mā se-yuzkeru.⁵⁸⁶

• أَوْثَانًا [evsānen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾⁵⁸⁷

“وَّثَنَ” in cem'idir ki puttur. Faslu'l-Hemze Ma'a's-Şād'da “أَوْثَانًا” kelimesine ircā'-ı nazar buyurula.

• أَوْزَعْنِي [evzi'nī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزَعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَذِلَّ لِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ﴾⁵⁸⁸ أَيُّ أَلْهَمْنِي

Ya'nī [150] “Bana ilhām eyle” demektir. Aslen men' ve keff ma'nāsına olan “وَزَعَ” den “if‘āl” dir. “وَضَعَ” bābından “وَزَعُهُ يَزَعُهُ وَزَعًا” denir, “مَنْعَهُ” ve “كَفَّهُ” demek olur. Kelime-i

584 “Bunun üzerine Mūsā içinde bir korku hissetti.” Tāhā, 20/67.

585 “Şunu bilin ki Allah tövbeye yönelenleri çok bağışlayandır.” el-İsrā, 17/25.

586 “Andolsun, Davud’a tarafımızdan bir lütuf verdik.” Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin” dedik.” dedik.” Sebe, 34/10.

587 “İbrahim onlara dedi ki: “Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah’ı bırakıp birtakım putlar edindiniz.” el-Ankebūt, 29/25.

588 “Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: “Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!” en-Neml, 27/19.

mezbûre “if‘āl” bâbından ilhâm, iblâc, igrâ ma‘nâlarında isti‘mâl olundu. Buna dâir ba‘zı kelâm Bābu'l-Yâ'da “يُورَعُونَ” kelimesinde görülür.

• أَوْقُدُوا [evḳadū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَمَّا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ﴾⁵⁸⁹ أَنِّي هَيِّجُوا

“وَقُدَّ”den “if‘āl”dir. Bābu'l-Vāv'da “وُقُودٌ” kelimesine nazar oluna.

• أَوْقَدَ لِي [evḳid lī]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَهِ غَيْرِي فَأَوْقَدَ لِي يَا هَامَانَ عَلَى الطَّيْنِ فَاجْعَلْ لِّي صَرْحًا لَّعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾⁵⁹⁰ أَنِّي فَاطِنُخُ لِي الْآجِرُ

Ya'nî “Tuğla pişir” demektir. Bu da mā-kabli gibi “وَقُدَّ”dendir. “وُقُودٌ” kelimesine nazar oluna.

• أَوْبِي [evvibī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ﴾⁵⁹¹ أَنِّي سَبِّحِي مَعَ دَاوُدَ

“Ey dağlar, Dāvūd'la berāber tesbīh ediniz.” Bu kelime sālifü'z-zikr “أَوْبِي” kelimesinde beyān olunan “أَوْبٌ”den “tef‘īl”dir. “تَأْوِيْتُ” bir sāirin nehārın küllisinde seyr etmesinden ‘ibārettir. Bu sûrette āyetteki “أَوْبِي مَعَهُ” emri “Ey dağlar, sāirin nehārın küllisinde seyr ettiği gibi siz de Dāvūd ile nehārın küllisinde Hakk'ı tesbīh ediniz” demek olur. Ve “أَوْبِي” kelimesi Ḥabeşe lisânında “سَبِّحِي” ma‘nāsına mevzûc bir kelimedir dahi denilmiş. Bir de “أَوْبٌ” rücûc ma‘nāsına olmakla “أَوْبِي مَعَهُ”, “رَجْعِي مَعَهُ بِالتَّسْبِيحِ”, demektir de denildi ki murād “Dāvūd'la birlikte tesbīh ile tagannî ediniz” demektir. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi.

• الْأَوَّلُ [el-evvelu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾⁵⁹²

Esmā-i hüsnādandır. Şerh ve tefsiri bu Bābu'l-Hemze'nin evvelinde “الْآخِرُ” [151] kelimesinde beyān olunmuştur, oraya ircāc-ı nazar buyurula.

589 “Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür.” el-Māide, 5/64.

590 “Firavun, “Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hāmān! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mūsā'nın ilahına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum” dedi.” el-Kasas, 28/38.

591 “Andolsun, Davud’a tarafımızdan bir lütuf verdik.” Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin” dedik.” Sebe, 34/10.

592 “O, ilk ve sondur. Zāhir ve Bātın’dır.” el-Hadīd, 57/3.

• أَوَّلُ الْعَابِدِينَ [evvelu'l-ābidīne]

- مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ﴾⁵⁹³ أَيُّ إِنْ كَانَ لِلرَّحْمَنِ كَمَا تَزْعُمُونَ وَلَدًا بِالْفَرْضِ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ لِلْوَلَدِ لَيْكِنْ ثَبَتَ عَقْلًا وَنَقْلًا أَنْ لَا وَلَدَ لَهُ وَأَنَّ ذَلِكَ مُحَالٌ فَانْتَفَتَّ عِبَادَتُهُ

Ya'nī “Ey tāife-i Naşārā, sizin zu'munuz gibi Raḥmān için bi'l-farz bir oğul olaydı o oğula 'ibādet edenlerin birincisi ben olur idim.” Lākin onun oğlu olmadığı ve olması da muḥāl idüğü 'aklen ve naklen sābit ve mütehakkık olmakla ona 'ibādet dahi müntefi oldu demek olur.

Sicistānī rahimehullāhu diyor ki bu āyetin ma'nāsı “Ey ehl-i İncīl, eğer siz Raḥmān için bir oğul olduğunu zu'm ediyor iseniz, imdi ben Raḥmān'ın ilāh-ı vāhid olup veledi olmamak üzere 'ibādet edenlerin birincisiyim.” Bundan sonra da ben sizin dediğiniz şey'in müstenkif ve cāhidlerinin birincisiyim dahi denir buyurmuş. Ancak ma'nā-yı ev-vel lafzın delāletiyle uzun uzun tev'īl tekellüfünden arı olmakla müraccahtır. Vallāhu a'lemu bi-hakīkatihī.

• أَوَّلَى لَهُمْ وَأَوَّلَى لَكَ [evla lehum]

- ﴿رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلَى لَهُمْ﴾⁵⁹⁴
- وَ﴿أَوَّلَى لَكَ فَأَوْلَى ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى﴾⁵⁹⁵

Bunlar tehdid ve va'ddir ki “فَذُ وِلَيْكَ شَرٌّ فَاحْذَرُهُ” demektir, ya'nī “Sana bir şerr ve belā muhakkak takarrüb etti, ondan sakın!” demek olur. Bu Sicistānī'nin kavlidir ki ekser-i tefāsīre de muvāfıktır ki onlarda da “وَيْلٌ لَكَ” ve “وَيْلٌ لَهُمْ” ma'nāsına haml olunmuştur. Bu takdīrce mā-ba'dında vāki⁵⁹⁶ ﴿طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ kavlı-i kerīmi mübtedā-i mahzū-fü'l-haber olur ki “خَيْرٌ لَهُمْ” demektir. Bu hālde bir cümle-i müste'nife olur. Fakat ba'zı tefsirlerde⁵⁹⁷ ﴿فَأَوْلَى لَهُمْ﴾ mübtedā ve ﴿طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ haber olmak üzere i'rāb edilmiş olmakla “أَوَّلَى”, “أُخْرَى”, [152] ve “أَلْيَقُ” ve “أَمْثَلُ” ma'nāsına olur. Bu kelime için mufas-salāta mürāca'at lāzımdır.

• أَوَّلُ الْحَشْرِ [evveli'l-ḥaşri]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ﴾⁵⁹⁸ أَيُّ فِي أَوَّلِ مَنْ حَشِرَ وَأَخْرَجَ مِنْ دَارِهِ

593 “(Ey Muhammed!) De ki: “Eğer Raḥmān'ın bir çocuğu olsaydı, ona kulluk edenlerin ilki ben olur-dum.” ez-Zuhruf, 43/81.

594 “Kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını gö-rürsün. O da onlara pek yakındır.” Muhammed, 47/20.

595 “Bu azap sana lāyiktir, lāyık! Evet, lāyiktir sana, lāyık” denecektir.” el-Kıyāmet, 75/34-35.

596 “İtaat ve güzel bir söz.” Muhammed, 47/21.

597 “Onlar için daha hayırlıdır.” Muhammed, 47/420.

598 “O, kitap ehlinde inkār edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır.” el-Haşr, 59/2.

Ya'nī “Yurtlarından çıkarılıp nefy ve iclā olunanların evveli” demek olur.

İzāh: Sicistānī rahimehullāhu İbn ʿAbbās radiyallāhu ʿanhumādan mervī ve el-yevm elde bulunan hazret-i müşārūn ileyhe mensūb tefsīrdeki kavli iltizām etmiş olduğu anlaşıyor. Orada şöyle yazılmış: ﴿مِنْ: يَغْنِي بَنِي النَّصِيرِ﴾ “هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ” دِيَارِهِمْ ﴿مِنْ مَنَازِلِهِمْ وَخُصُونِهِمْ﴾ ﴿لَأَوَّلِ الْحَشْرِ﴾ ﴿لَأَنَّهُمْ أَوَّلُ مَنْ حُشِرَ وَأُخْرِجَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى الشَّامِ إِلَى آخِرِهِ. “حُشِرَ” kelimesi bir cemāʿati makarr ve meʿvālarından nefir üzere izʿac ve ihrac etmeğe mevzū olup sonra cemāʿat mülābesesiyle cemʿ maʿnāsında istiʿmāl olundu. Bu sûrette masdardır. Bāb-ı evvel ve sāniden “حُشِرَ النَّاسُ يُحْشَرُ يُحْشَرُ حُشْرًا فَهُوَ حَاشِرٌ” denir, cemʿ ve toplamak maʿnāsınadır.

Tavzih: “لَأَوَّلِ الْحَشْرِ” de lām “في” maʿnāsınadır ve elif-lām muzāfun ileyhten ıvazdır. Maʿnā “فِي أَوَّلِ حَشْرِهِمْ” demektir ki evvelce böyle bir haşr vākî olmamış idi. Bu âyetin tefsirinde akvāl ve mebāhis-i ʿadīde vardır ki mufasssalâtta görülebilir.

[evceftum] **أَوْجَعْتُمْ** •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَعْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ﴾⁵⁹⁹ أَيِ أَسْرَعْتُمْ

“إِيْجَافٌ” dandır ki dābbeyi seyr-i serʿe hamldir. Rāğıb rahimehullāhu “الْوَجِيفُ” sürʿat-i seyrdir ve bu kelime sülāsiden “faʿīl” vezninde gelen masādırdandır ve “أَوْجَعْتُ الْبَعِيرَ”, “إِضْطَرَّابٌ” diyor. Ve böylece hemze ile taʿaddi [153] ettiğini ifhām ediyor. Ve “أَسْرَعْتُمْ” maʿnāsına istiʿare edildiğini de söylüyor.

[el-evfā] **الْأَوْفَى** •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ يَجْزِيهِ الْجَزَاءُ الْأَوْفَى﴾⁶⁰⁰ أَيِ الْأَكْمَلِ

Ya'nī “tām ve noksansız.” Bunun tahkiki Bābu'l-Vāv'da “وُفِيتَ” kelimesiyle Bābu'l-Yā'da “يَتَوَفَّأَكُمُ” kelimesinde görülür.

[evsaṭuhum] **أَوْسَطُهُمْ** •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ﴾⁶⁰¹ أَيِ قَالَ خَيْرُهُمْ وَأَعْدَلُهُمْ

“En hayrlı ve en ziyāde ʿādil olanı” demek olur. Bu kelime “وَسَطٌ” lafzından “أَفْعُلُ” dir, orta demektir. Medhte ve zemmde istiʿmāl olunur. Tahkiki mufasssalen Bābu'l-Vāv'da “وَسَطًا” kelimesinde mübeyyendir.

599 “Onların mallarından Allah'ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz.” el-Haşr, 59/6.

600 “Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir.” en-Necm, 53/41.

601 “Onların en akl-ı selim sahibi olanı, “Ben size ‘Rabbinizi tespih etseydiniz ya! dememiş miydim?’ dedi.” el-Kalem, 68/28.

• أَوْعَى [ev'ā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَمَعَ فَأَوْعَى﴾⁶⁰² أَيْ جَعَلَهُ فِي الْوَعَاءِ

“وَعَاءٌ” içine şey konulan kaptır, zarf, mahfaza gibi. “أَوْعَى” bundan “if'āl”dir. Hemze-i “if'āl” bunda “إِذْخَالَ” ifāde eder. Me'āl-i āyet: “Māl cem' etti, biriktirdi de vi'ā içine kodu, ya'nī sakladı” demek olur.

• أَوْحَى لَهَا [evhā lehā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُؤْمِنُ تَحَدَّثُ أَخْبَارَهَا بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا﴾⁶⁰³ أَيْ أَمَرَهَا

Ve ﴿أَوْحَى إِلَيْهَا﴾ ile ﴿أَوْحَى لَهَا﴾ birdir, ya'nī “lām” ile “ilā” ile isti'māl olunur, bir fark yoktur. Bu faslın evāilinde vāki “أَوْحَيْتُ” kelimesine ircā'-ı nazar oluna.

• أَوْتَادًا [evtāden]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾⁶⁰⁴ جَمْعُ وَتِدٍ وَتَدٍ

“vāv”ın fethi ve tā'nın kesriyle lügat-ı ehl-i Hicāz'dır; fethateynle eşherdir. Demirden masnūc mih ve çivi ve enserdir. Ve çadır kazığına denir. Ve bu ağaçtan da olur. Cibālin arza evtād olması “وَتَدٌ”le binā ve hayme tesbīt ve tahkīm edildiği gibi arzda cibāl ile tesbīt ve tahkīm edildiği itibāriyledir. [154] Ve ﴿وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ﴾⁶⁰⁵ kavlı-i celīlinde fir'avnın “ذِي الْأَوْتَادِ” ile tavsifi, merkūm gazab ettiği kimseyi dört kazıkla elleri ve ayaklarından gerip ta'zīben ölünceye kadar terk ederek katl etmesi itibāriyledir.

MAZMŪMETU'L-HEMZE: “أُو”

• أُولُو الْأَرْحَامِ [ulu'l-erhāmi]

• ﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ﴾⁶⁰⁶ أَيْ ذَوُو الْقُرَابَاتِ

Ya'nī “hısımlık ve yakınlık sāhibleri” demek olur. “أُولُو” kelimesinin vāhidi “ذُو” ve mü'ennesi olan “أُولَاتٌ”ın vāhidesi de “ذَاتٌ”dür. Kendi lafzlarından vāhidleri yoktur. “أَرْحَامٌ” da “رَحِمٌ”in cem'idir ki nisāda tekevvün-i veledin mahalli olan bir uzv-ı dāhilīdir.

• أُولَى أَجْنَحَةٍ [ulī ecniḥatin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَكَةِ رُسُلًا أُولَى أَجْنَحَةٍ مِثْنَى وَثُلُثَ وَرُبَاعٍ﴾⁶⁰⁷

602 “Servet toplayıp yığanı kendine çağırır.” el-Ma'āric, 70/18.

603 “İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır. Çünkü Rabbin ona (öyle) vahyetmiştir.” ez-Zilzāl, 99/4-5.

604 “Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?” en-Nebe', 78/6-7.

605 “Kazıklar sahibi Firavun” Sād, 38/12; el-Fecr, 89/10.

606 “Kan akrabaları” el-Enfāl, 8/75; el-Ahzāb, 33/6.

607 “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikiye, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur.” Fātır, 35/1.

أَيُّ دَوِي أَجْنَحَةٍ

Ya'nī “Melekleri enbiyā-i ‘izāma kanatlı elçiler eyledi ki onlarla vahy ve emr irsāl buyurdu.” Bu “أُولُو” sālifü’z-zikr “أُولُو” lafzının hâlet-i nasbıdır.

Tenbîh: Melâikenin ecnihası kanatları tuyûrun ecnihası gibi bildiğimiz kanatlar değildir, çünkü latîf ve nûrânî olan nüfûs-ı melekiyye tayerân için âlete muhtâc değildir. Melâikede ecniha bi-hasebi'l-merâtib zînettir ki muktezâ-yı saltanat-ı ilâhiyyedir. Her meleğin cenâhları Cenâb-ı Melikü'l-Ḳuddûsu's-Selâm'a kurbleri ve derece-i kuvvet-i kudsiyyelerine delâlet eden tırâz-ı nûrâniyye vü rûhâniyyeleridir, ‘aleyhimü’s-selâm ve rahmetullâhi ve berekâtuhu.

• أُولُو الْعَزْمِ [ulu'l-‘azmi]

• ﴿فَاضْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾⁶⁰⁸ أَيُّ ذُو الثَّبَاتِ وَالْجِدِّ أَوِ الصَّبْرِ عَلَى الشَّدَائِدِ

Emr-i da‘vet ve teblîg-i risâlette her güçlüğe karşı sebât ve ikdâm yâhüd esnâ-yı teblîg-de zuhûr eden şedâyidde sabr ve metânet sâhibleri [155] demektir. Bunlar mu‘ayyen zevât-ı ‘aliyye Nûh ve İbrâhîm ve Mûsâ ve ‘İsâ ‘ale'l-husûs Hâtemü'l-enbiyâ ‘aleyhi ve ‘aleyhim ve ‘alâ-cem‘î'l-enbiyâ es-salâtu ve’s-selâm hazerâtı gibi.

• أَوَارِي [uvâriye]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي﴾⁶⁰⁹ أَيُّ فَاسْتَرْ

Ya'nī “Kardeşimin cesedini örteyim” demek olur. Bu kelime birçok ma‘ânîde müsta‘mel “وَرَى” lafzından “müfā‘alet”tir. “وَارِئُهُ أَوَارِيهِ مَوَارَةً” denir, “سَتَرْتُهُ أَسْتَرُهُ سِتْرًا” demektir. Ve “tefīl”den “وَرَاهُ يُوَرِّيهِ تَوْرِيَةً” de denir. Ve “تَوْرِيَةُ الْقَوْلِ” de bundandır ki ma‘nâ-yı mak-sûdu setrdir.

FASLU'L-HEMZE MA‘A'L-HĀ: “أ.ه.”

• الْأَهْلَةُ [el-ehilleti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ﴾⁶¹⁰ جَمْعُ هَلَالٍ

Sâiller ensârdan Mu‘āz b. Cebel ve Şa‘lebe b. Ganm idi. Bunlar hilâlin nazarda şek-len meşhûd olan tebeddül ve tagayyürünün ‘illet ve hikmetinden su‘al etmişlerdi. Bunu fehm ve idrâk ve ihâtaya henüz kesb-i kâbiliyyet etmemiş olduklarından ancak fehm edecekleri derecede kendileri için mütehakkık olan fevâidini beyânla cevâb verildi de

608 “(Ey Muhammed!) O hâlde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret.” el-Ahkâf, 46/35.

609 “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz miyim ben?” dedi.” el-Mâide, 5/31.

610 “Sana, hilâlleri soruyorlar.” el-Bakara, 2/189.

⁶¹¹﴿قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ﴾ buyuruldu ki “Ey resūl-i muhterem, sana hilâllerin tehellülünden su’âl ediyorlar, onlar onu fehmi ve idrāk edemezler, imdi söyle onlara ki hilâllerin tehellülü nās için umūr u mu’amelât-ı dîniyye ve dünyeviyyelerinde ve hacc-ı beytül-harām için ta’yîn-i evkât ‘alāyimidir.” “أَهْلَةٌ” hemze ve lām-ı müşeddedenin fethi ve hā-i meksûre ile “هَلَالٌ” in cem’idir. Ve “هَلَالٌ” ayın ilk gecesinden üçüncü gecesine kadar söylenir, sonra âhir-i şehre kadar “فَمَرْ” denir. [156]

• أَهْشُ [ehuşşu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَأَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَى﴾⁶¹² أَنِّي أَضْرِبُ بِهَا

Ya’nî “Koyunların üzerine yaprak dökmek için ağaç dallarına vururum” demek olur. “هَشٌّ” darb ile tefsîr olunmuş lākin *Mufredāt*’ta Rāgıb rahimehullāhu “هَشٌّ” lafzı ma’nāca tahrikte “هَزٌّ” e yaklaşırdemiş. “هَزٌّ” silkmek ve sarsmak ma’nāsınadır. “قَتْلٌ” bābından “هَشٌّ يَهْشُ هَشًّا” denir, yaprak dökülmek için ağaç dallarına vurmak ma’nāsınadır. Ve “تَعَبٌ” ve “ضَرْبٌ” bāblarından lāzım olarak lînet veistirhā ve tebeşşüm ve şādlık ma’nālarında müsta’meldir.

• أَهَمَّتْهُمْ [ehemmethum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ﴾⁶¹³ أَنِّي حَمَلْتُهُمْ عَلَى الْهَمِّ وَالْحُزْنِ وَأَقْلَقْتُهُمْ

Bunun tahkîki için Bābu'l-Hā’da “هَمُّوا” ve “هَمَّتْ” kelimesine nazar oluna.

• أَهْوَى [ehvā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى﴾⁶¹⁴ أَنِّي أَشَقَطَهَا مَقْلُوبَةً بَعْدَ رَفْعِهَا إِلَى السَّمَاءِ

Ya’nî “Kurā-yı kavm-i Lūt’u semāya kaldırıp sonra alt üst ederek tekrār mahalline düşürdü” demek olur ki zîr ü zeber edilerek ihlāk edildiğini beyân olur. Bu kelime yukarıdan aşağıya düşmek ma’nāsına olan zamm-ı hā ve kesr-i vāv ve teşdîd-i yā ile “هُوًى” lafzından “if’āl”dir. Buna dāir kelām “إِسْتَهْوَتْهُ” kelimesinde mufasssalen mezkûrdur, oraya mürācaat oluna.

• أَهْوَنُ [ehvenu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾⁶¹⁵ أَنِّي هَيْنٌ

611 “De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.” el-Bakara, 2/189.

612 “Mūsā dedi ki: “O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.” Tāhā, 20/18.

613 “Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü.” Āl-i ‘İmrān, 3/154.

614 “O, “Mu’tefike”yi de kaldırıp yere çarpmış.” en-Necm, 53/53.

615 “O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu O’na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır.” er-Rûm, 30/27.

Ya'nî “kolaydır” demek olur. Bu “أَهْوَنُ” kelimesinin “أَفْعُلُ” vezninde olmakla berâber “هَيِّنُ” ile tefsîri ‘Arabın “فُلَانٌ أَوْحَدُ” [157] kavlinde “أَوْحَدُ” in “وَحِيدٌ” ile ve “إِنِّي لَأَوْجَلُ” kavlinde “أَوْجَلُ” in “وَجَلٌ” ile tefsîri kabilindendir; kolay demek olan “هَوْنٌ” dendir. Bu kelimenin tahkîk ve tasrîfine dâir bahs Bâbu'l-Mîm’de “مُهَيِّنُ” kelimesinde bast ve beyân edilmiştir, oraya nazar oluna. Bu âyet-i kerîminin tefsîrinde bir kavl de âyet-i mezkûre “وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ عِنْدَكُمْ أَيُّهَا الْمَخَاطِبُونَ” takdîrinde olup “bozulmuş bir şey’i i‘âde ve ihyâ etmek bir şey’i ibtidâ’en halk ve icâd etmekten kolay olduğu halk ‘indinde de sâbit ve müsellemdir” ma’nâsını ifâde eder ki “أَفْعُلُ” veznindeki “أَهْوَنُ” bu mahalde kendi bâbından ya’nî “أَفْعُلُ مِنْ” ma’nâsına değildir, nitekim “أَوْحَدُ”, “أَوْجَلُ” kelimeleriyle istişhâd edilmişti.

İstitrâd: “الله أَكْبَرُ” cümlesindeki “أَكْبَرُ” kelimesi de her ne kadar ba’zı ‘ulemâ tarafından “أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ” ibâretiyle tefsîr olunmuş ise de bunda “أَفْعُلُ مِنْ” ma’nâsına alınmayıp mutlak kibriyâ ve ‘azamette mübâlaga ma’nâsına haml olunmak evlâdır. Bizim şîve-i lisânımıza göre bundan pek lafzıyla ta’bîr olunur. Meselâ “الله أَكْبَرُ” cümle-i tekbîriyyesi “Allâhu ‘azîmü’ş-şân pek büyüktür” demek olur ki büyüklüğünün derecesi ta’akkul ve tasavvur olunmak muhâldir demek ifâde eder. Bunun gibi bahsinde bulunduğumuz “أَهْوَنُ” kelimesi de pek kolaydır ibâretiyle tefsîr olunursa her güne te’vîl ve tevcîh külfetinden vâreste kalınır. Allâhu a’lemu bi-murâdihi.

MAZMÜMETU’L-HEMZE: “أَهْلٌ”

[uhille] أَهْلٌ •

• ﴿أَهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ﴾⁶¹⁶ أَيُّ دُبْحٍ عَلَى اسْمِ غَيْرِ اللَّهِ

Ya’nî “Zebhinde Allâh’tan gayrının ismi murâd asnâm ve evsândan birinin ismi zikr olundu” [158] demek olur. “إِهْلَالٌ” zuhûr ma’nâsına olan “هَلٌ” den “if‘âl”dir, ref‘-i savt ma’nâsına müsta‘meldir. Muvahhidîn zebhde cehren “بِسْمِ اللَّهِ أَكْبَرُ” kavliyle Cenâb-ı Hakk’ı zikre me’mûrdurlar. Müşrikler ise kendi asnâm ve evsânları nâmına zebh ederler. Bu güne mezbûhun ekli ve bu sûretle zebhi fısktır, çünkü mezbûh meyte ve bu güne zebh şîrk ve zâbih müşriktir, binâ’en ‘aleyh⁶¹⁷ ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ﴾ emr-i celîliyle tahrîm buyuruldu.

İhtâr: Gulât-ı Ravâfıza teşebbüh eden ba’zı gulât-ı cehele-i mutasavvifenin ki bunlar sūfî değillerdir, “بِسْمِ شَاءَ” diye kurbân zebh etmeleri de bu hükmededir. E‘âzenallâhu mine’l-cehli ve’d-dalâl. Zuhûr ma’nâsına olan “هَلٌ” in sülâsîsi “صَرَبٌ” bâbından “هَلٌ يَهْلُ” sūretinde tasrîf olunur.

616 “Allah’tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kesilenler.” el-Mâide, 5/3; el-En‘âm, 6/145; en-Nahl, 16/115.

617 “Ölmüş hayvan size haram kılındı.” el-Mâide, 5/3.

• اِهْجُرْنِي [uhcurnī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَنْ لَمْ تَنْتَهُ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا﴾⁶¹⁸ أَيِ انْتَرَكْنِي حِينَ طَوِيلًا أَوْ انْقَطَعَ عَنِّي دَهْرًا أَوْ زَمَانًا طَوِيلًا

Bu kelime feth-i hā ve sükūn-i cīm'le "هَجُرَ" den fi'l-i emrdir. Tahkik ve tasrifi Bābu't-Tā'da "تَهْجُرُونَ" ve Bābu'l-Mīm'de "مَهْجُورًا" kelimelerinde mezkûrdur, nazar buyurula.

MEKSÛRETU'L-HEMZE: "إِهْ"

• اِهْدِنَا [ihdinā]

- ﴿اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾⁶¹⁹ أَيِ ارْشِدْنَا إِلَيْهِ

Ya'nī "Bizi delâlet et doğru yola" demek olur. "هَدَايَةً" ten fi'l-i emrdir ki böyle mahall-i du'âda fi'l-i du'â denir. Ve "هَدَايَةً" lutf ve rıfkla delâlettir denildi. Ancak فَاهْدُوهُمْ ﴿فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ﴾ "هَدَايَةً" gibi mahallerdeki ﴿وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ﴾⁶²¹ ve ﴿إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾⁶²⁰ gibi mahallerdeki "هَدَايَةً" kabîlindendir ki tahkîr ve tezlîlde mübālaga olarak "هَذَا يَهْدِيهِ هَدَايَةً" t-tehekküm böyle ta'bir buyurulmuştur. Bāb-ı sâni'den اِهْدِنَا "هَدَايَةً" ta'addî eder. Ve ba'zen lām'la ta'addî eder, ﴿وَهْدَىٰ فَهُوَ هَادٍ وَذَٰكَ مَهْدًى﴾ denir. Ve bi-nefsihi ta'addî eder. Ba'zen de ilâ ile ta'addî eder, ﴿وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا﴾⁶²³ gibi. Ba'zen de ilâ ile ta'addî eder, ﴿وَاهْدِنَا إِلَىٰ سَوَاءِ الصِّرَاطِ﴾⁶²⁴ nazm-ı celîlinde olduğu gibi. Bābu'l-Hā'da "هَدَىٰ" kelimesine de nazar oluna.

• اِهْبُطُوا [ihbiṭū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فُلْنَا اِهْبُطُوا مِنْهَا جَمِيعًا﴾⁶²⁵ أَيِ انْزِلُوا إِلَى الْأَرْضِ

Ya'nī "İniniz yere" demek olur. "هَبُوطٌ" tan fi'l-i emr cem'-i müzekkerdir. "اِهْبُطُوا اِهْبُطُوا" da hemzenin zamm ve kesri lügattır. Âyette zamîr-i mecrûr "جَنَّةً" e râcî'dir. "صَرَبٌ" bābından "هَبَطَ يَهْبُطُ هَبْطًا" ve kalîlen "قَعَدٌ" bābından "هَبَطَ يَهْبُطُ هَبْطًا فَهُوَ هَابِطٌ" demek-tir. Ve bi-nefsihi müte'addî de olur, "هَبَطْتُهُ", "انْزَلْتُهُ" demek olur. Ve "هَبُوطٌ" yukarıdan aşağıya nüzûl ma'nāsına olmakla berâber ba'zen mutlak nüzûl ma'nāsına da gelir ki ﴿انْزِلُوا مِصْرًا مِّنَ الْأُمْنَارِ﴾⁶²⁶ اِهْبُطُوا مِصْرًا

618 "Babası, "Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!" dedi." Meryem, 19/46.

619 "Bizi doğru yola ilet." el-Fâtiha, 1/6.

620 "Onları cehennemin yoluna koyun" es-Sâffât, 37/23.

621 "Ve onu cehennem azabına sürükler" el-Hacc, 22/4.

622 "Ona, elem dolu bir azabı müjdele." Lokmân, 31/7; el-Câsiye, 45/8.

623 "Hamd, bizi buna erıştiren Allah'a mahsustur dediler." el-A'râf, 7/43.

624 "Ve bizi hak yola ilet" Sâd, 38/22.

625 "İnin oradan (cennetten) hepiniz" dedik." el-Bakara, 2/38.

626 "Öyle ise inin şehre! demişti." el-Bakara, 2/61.

• اِهْتَزَّتْ [ihtezzet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَتَتْتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ﴾⁶²⁷ أَيُّ تَحَرَّكَتْ بِالنَّبَاتِ

Ya'nī "İnbât ve izhâr-ı nebâtla hareket etti" demek olur. Aslen "هَزَّ" lafzındandır ki tah-rîk-i şedîddir. Bu kelimenin tahkîki Bâbu'l-Hâ'da "هَزِي" kelimesinde görülür.

FASLU'L-HEMZE MA'A'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: "أَيُّ"

• أَيُّدُنَاهُ [eyyednāhu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ وَأَيُّدُنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾⁶²⁸ أَيُّ وَقَوَّيْنَاهُ

"Biz onu Rûhu'l-kuds'le kuvvetlendirdik" demek olur. Bu kelime hemze-i meftûha ve yâ-i sâkine ile kuvvet ve şiddet ma'nâsına olan [160] "أَيْدٍ" lafzından "tefîl"dir. "أَيْدٍ in kuvvet ma'nâsına olduğuna bu âyetler şâhiddir ki "وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ"⁶²⁹ ve "وَأَذْكُرُ عِبَادَنَا إِبرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ"⁶³¹ ve "وَأَذْكُرُ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ"⁶³⁰ أَيُّ ذَا الْقُوَّةِ "الأَيْدِي" ile "أَذْكُرُ الْجُلُ بَنِيْدُ أَيُّدَا" أيُّ bābından "بَاعَ" bābından "يَدٌ" in cem'idir denilmiş. "أَيْدُهُ" Allah'ın kuvveti ve şiddeti demektir. Bu kelime "tefîl" bābından müte'addî olur. "أَيْدُهُ" Allah'ın kuvveti ve şiddeti demektir.

• أَيَّامٍ [eyyāmin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ﴾⁶³²

Asr-ı zi'l-hiccedir. Ve "أَيَّامٍ مَعْلُودَاتٍ"⁶³³ eyyām-ı teşrîktir.

İstitrâd: "أَشْهُرُ مَعْلُومَاتٍ"⁶³⁴ şevvāl ve zu'l-ka'de ve zu'l-hicceden on gündür, ya'nī şu iki ay ve on gündür. "الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ"⁶³⁵ receb ve zu'l-ka'de ve zu'l-hicce ve muharremdir.

627 "Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kırırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir." el-Hacc, 22/5.

628 "Meryemoğlu İsa'ya mucizeler verdik. Onu Ruh'u'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik." el-Bakara, 2/87, 253.

629 "Göğü kudretimizle biz kurduk." ez-Zâriyât, 51/47.

630 "Güçlü kulumuz Dâvud'u hatırla." Sâd, 38/17.

631 "(Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim'i, İshak'ı ve Yakub'u da an." Sâd, 38/45.

632 "Kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar." el-Hacc, 22/28.

633 "Sayılı günlerde" el-Bakara, 2/203.

634 "(Hac) (ayları), bilinen aylardır." el-Bakara, 2/197.

635 "Haram aylar" et-Tevbe, 9/5.

• أَيَّامُ اللَّهِ [eyyāmillāhi]

• ﴿وَذَكَّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ﴾⁶³⁶ أَيُّ بَوَاقِعِ اللَّهِ

Ya'nī “Allāhu ta'ālā şānuhunun ümem-i sālīfe hakkında olan vakāyi-i 'azīmesini onlara tezkīr ile yād ettir” demek olur. Bu Muḳātil'in kavlidir. İbn 'Abbās ve Ubeyy b. Ka'b ve Mucāhid ve Ḳatāde rıdvān[ullāhi] 'aleyhim “بِنِعْمِ اللَّهِ” 'ibāretiyle tefsīr etmişler ki ni'amın tezekkürü şedāyid-i ālām-ı eyyām-ı ibtilāyı tahfif eder. Ve “أَيَّامُ اللَّهِ”dan murād Hazret-i Mūsā 'aleyhi's-selām ve kavmi hakkındaki vakāyi-i 'azīmedir de denildi ki müşārün ileyhin meb'asından [161] evvel olan beliyyāt ve şedāyid ile ba'de'l-bi'set olan ibtilā'āt ve fiten gibi vakāyi-i elīme ve fir'avndan necāt ve irsāl-i gamāme ve inzāl-i menn ü selvā gibi ni'am-ı celīle-i ilāhiyyenin tezkīrinden 'ibārettir. Ve eyyām vukū-ı va'd u va'iddir de denilir ki yevm-i mevtten bed' ile eyyām-ı āhirettir. Vallāhu a'lemu bi-murā-di[hi] bihi.

• أَيَّانَ [eyyāne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ﴾⁶³⁷ أَيُّ وَقْتٍ يُبْعَثُونَ يَغْنِي الْخَلْقُ

“Halk ne vakt ba's olunacağını bilmezler” demek olur. “أَيَّانَ” kelimesi “أَيُّ حِينٍ” ma'nā-sına “مَتَى” gibi zamāndan supāle mevzū'dur. Biz lisānımızda ne zamān, ne vakt ta'bīr ederiz. Kelime-i mezkūre hemzenin kesriyle de lügattır, nitekim Sullemī rahimehullāhu bu āyeti öyle ya'nī hemzenin kesriyle kırā'at etmiştir. Ve ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا﴾⁶³⁸ ve ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا﴾⁶³⁹ ve ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا﴾⁶⁴⁰ gibi āyāt-ı kerīmede de “مَتَى” ile müfesserdir.

• الْأَيَّامِ [el-eyāmā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنكِحُوا الْأَيَّامِ مِنْكُمْ﴾⁶⁴¹ أَيُّ مَنْ لَا زَوْجَ لَهَا بِكُرًا كَانَتْ أَوْ ثَيِّبًا وَمَنْ لَيْسَ لَهُ زَوْجٌ

Ya'nī “Gerek bākır gerek seyyib zevci olmayan nisā ve zevci olmayan erleri birbirine nikāh ediniz” demek olur. Bu kelime feth-i hemze ve yā-i müşeddede-i meksūre ile “أَيِّمٌ”in cem'idir. Rāğib rahimehullāhu *Mufredāt*'ta “أَيِّمٌ” erkeği olmayan kadındır ve ba'zen zevci olmayan erkeğe de 'alā-tarīki't-teşbīh “أَيِّمٌ” denildi, bu hakīkat değıldir demiş. Sükūn-ı yā ile “أَيِّمٌ”den “fa'īl”dir. “بَاعٌ” bābından “أَيِّمٌ” ve “فَدَّ أَمَ الرَّجُلُ يَيْمُ أَيُّمَا فَهُوَ أَيِّمٌ” ve “أَمَتٌ” ile “أَيِّمٌ”in farkı “بَكَرٌ” ile “أَيِّمٌ”den “تَفَاعُلٌ”den “تَأَيِّمٌ وَتَأَيِّمَتْ” de denir. “بَكَرٌ” ile “أَيِّمٌ”in farkı “بَكَرٌ” henüz [162] tezevvüc etmemiş olmakla zevci olmayana hāsstır. “أَيِّمٌ” 'ale'l-ittlāk

636 “Onlara Allah’ın (geçmiş milletleri cezalandırdığı) günlerini hatırlat.” İbrāhīm, 14/5.

637 “Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar.” en-Nahl, 16/21; en-Neml, 27/65.

638 “Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar.” el-A'rāf, 7/187; en-Nāzi'āt, 79/42.

639 “O kıyamet günü ne zaman?” diye sorar.” el-Kiyāmet, 75/6.

640 “Ceza günü ne zaman?” diye sorarlar.” ez-Zāriyāt, 51/12.

641 “Sizden bekār olanları evlendirin.” en-Nūr, 24/32.

zevci olmayandır. Fe-li-zā her “بَكْرٌ” “أَيْمٌ” dir, lākin her “أَيْمٌ”, “بَكْرٌ” değildir. Ve harbe “مَأْيَمَةٌ” tesmiyesi zevceynin beynini tefrikle ferd bıraktığı içindir. “حَيَّةٌ” ya'nī yılana da “أَيْمٌ” denir.

[el-eyketi] الأَيْكَةُ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لظَالِمِينَ﴾⁶⁴² أَيِ الْعَيْضَةِ

“غَيْضَةٌ” cāmi'ü'l-eşcār olan mahaldir ki ağaçlık denir, zīrā “أَيْكٌ” birbirine dolaşmış karışmış eşcār-ı kesiredir. Bu ism olup vāhidesi “أَيْكَةٌ” dir, koru ve orman demek olur. “أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ” denilen kavmin meskenleri Medyen kurbünde böyle bir mahal olmakla ona izāfe edildi. Ve hemze bedeline lām ile “أَصْحَابُ لَيْكَةٍ” dahi kırāattir. Bu sūrette kavm-i merkūmun karyelerinin ismidir. Bunlar Şu'ayb 'aleyhi's-selāmın ba's olduğu kavmdır. Bābu'z-Zā'da “الظُّلْمَةُ” kelimesine de nazar oluna.

[el-eydi] الأَيْدِ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿اضْبُرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَادْخُلْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾⁶⁴³ أَيِ الْقُوَّةِ

Ya'nī “kuvvet sāhibi” demek olur. Bu kelimeye dāir tahkikāt-ı lāzime bu faslın ibtidāsında vāki' “أَيْدُنَاهُ” kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, mürāca'at buyurula.

MEKSÜRETU'L-HEMZE: “إِي”

[ī ve rabbī] إِي وَرَبِّي •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ﴾⁶⁴⁴ أَيِ نَعْمَ وَرَبِّي

Hemze-i meksüre ve yā-i sākine ile “إِي” kelimesi hakkında Ebū Bekr Sicistānī rahimehullāhu “kasemler için te'kiddir, ma'nāsı “نَعْمَ وَرَبِّي” demektir. Ebū 'Amr rahimehullāhu “إِي وَرَبِّي” tasdik'tir dedi” buyurmuş, lākin āsār-ı sāirede görülen “إِي”, “نَعْمَ” ma'nāsına harf-i cevābdır. Muhbiri tasdik ve müstahbiri [163] i'lām ve va'd-ı tālib için “نَعْمَ” yerine kullanılır ve her hâlde “نَعْمَ” gibidir. Ancak İbn Hācib “نَعْمَ” yerine “إِي” ba'de'l-istifhām ve kable'l-kasem vāki' olur demiş. Fi'l-hakika işte bu āyetle de öyle vāki' olmuştur. Bu kelime *Muhtāru'l-Enbā* nām eser-i fakīrde mufassalen beyān olunmuştur.

İstitrād: Dervişler lisānında cārī olan “أَيْ وَالله” kelimesi de bundandır. Hemzenin fethiyle telaffuzu galat-ı meşhūrdur. Yalnız mahall-i isti'māl tevsi' edilerek kabūl ve teşekkür ve tahsīn ve rızā mahallerinde de isti'māl ediyolar.

642 “Eyke” halkı da şüphesiz zalim idiler.” el-Hicr, 15/78.

643 “Ey Muhammed! Onların söylediklerine karşı sabret. Güçlü kulumuz Dāvūd'u hatırla. O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.” Sād, 38/17.

644 “O (azap) gerçek midir?” diye senden haber soruyorlar. De ki: “Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir.” Yūnus, 10/53.

• إِيَّابَهُمْ [iyābehum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ﴾⁶⁴⁵ أَي رُجُوعَهُمْ

Ya'nî “geri gelmeleri” demek olur. “أَوْبٌ” dendir. Ve “أَوْبٌ” rüçû'dan ahasstır, zîrâ lafz irâde sâhibi olan zî-rühta söylenir; “رُجُوعٌ” ise ‘âmmdır, her şey’e itlâk olunur. “قَالَ” bābindan “أَبْ يُّوْبُ أَوْبًا وَأَوْبَةٌ وَإِيَابًا وَمَأْبًا فَهُوَ آئِبٌ” denir. “أَوَابٌ” bundan “رَجَاعٌ” ve “تَوَابٌ” ma'nāsına mübālaga sîgasıdır. Sâlifü'l-beyân “أَوْبٌ” kelimesine mürâca'at oluna.

• اِيْلَافِ [īlāfi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَلَافُ قُرَيْشٌ إِيْلَافَهُمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ﴾⁶⁴⁶

“أَلَفٌ يَأْلِفُ إِلْفًا عَلِمَ” bābindan “إِلْفٌ” ten “ifāl” dir, üns ve muhabbet ma’nāsına. “أَلَفٌ يَأْلِفُ إِلْفًا عَلِمَ” denir. Ve zammıla “أَلْفَةٌ” bundan isimdir, Türkçe alışmak ve alışıklık denir. “أَلَفٌ يَأْلِفُ إِلْفًا عَلِمَ” denir, bir şey’e ülfet ve ünsiyet etmek ve alışıp hüv edinmek ma’nasıdır. “لَا يَأْلِفُ” kelimesindeki lām’ın müteallığında ihtilâf vardır, şöyle ki [164] bu bir sûre-i müstakille olmak itibarıyla lām’ın müteallığı ﴿فَالْيَعْبُدُوا﴾ dur, lâkin Ubeyy b. Ka’b radiyallâhu ‘anhın mushafında mākablinde vâkî‘ sûre-i Fîl’den besmele ile fasıl olunmayıp sûre-i vâhide gibi yazılmış olması itibarıyla müteallık⁶⁴⁷ ﴿فَجَعَلَهُمْ كَعْصَفٍ مَّاكُولٍ﴾ âyet-i kerîmesidir. Bu sûre-i şerîfe için mufassalâtâ mürâcâattan istignâ yoktur.

645 “Şüphesiz onların dönüşü ancak bizdir.” el-Gāşiye, 88/25.

646 “Kureyş’i ısındırıp alıstırdığı; onları kışın (Yemen’e) ve yazın (Şam’a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıstırdığı için.” el-Kureyş, 106/1-2.

647 “Nihayet onları yenilmiş ekin yaprakları hâline getirdi.” el-Fîl, 105/5.

BĀBU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE

ب

FASLU'L-BĀ' MA'Ā'L-HEMZE: “ب،ء”

• بَأْسٌ [be'sun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ﴾⁶⁴⁸ أَيُّ قُوَّةٍ شَدِيدَةٍ لَا تُلَينُهُ إِلَّا النَّارُ

Ya'nî “Âteşten başka bir şey'in yumuşatamadığı bir kuvvet-i şedîde” demek olur. Ve “بُؤْس” “بَأْس” ve zammla “بُؤْس” aslen şiddet ma'nāsına olup bundan 'azāb, harb, kītāl, şecā'at, fakr, şiddet, ihtiyāc ma'nā-larında isti'māl olunmuş. Zamm-ı hemze ile “بُؤْسُ بُؤْسًا فَهُوَ بَيِّسٌ” ve kesr-i hemze ile “بَيِّسٌ” dahi bundandır.

• بَأْسٌ [be'se]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾⁶⁴⁹ أَيُّ حَرْبِ الَّذِينَ كَفَرُوا

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا﴾⁶⁵⁰ أَيُّ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا﴾⁶⁵¹ أَيُّ قُوَّةٍ وَحَرْبًا

• الْبِأْسَاءُ [el-be'sāu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَسْنُهُمُ الْبِأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ﴾⁶⁵² وَفِي أَمْثَالِهِ شِدَّةُ الْفَقْرِ وَالْحَاجَةِ

648 “Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar).” el-Hadīd, 57/25.

649 “Umulur ki Allah inkār edenlerin gücünü kırar.” en-Nisā, 4/84.

650 “Ama başımıza geldiğinde bizi, Allah'ın azabından kim kurtarır?” el-Gāfir, 40/29.

651 “Allah'ın gücü daha üstündür.” en-Nisā, 4/84.

652 “Darlığı ve zorluğa uğramışlar.” el-Bakara, 2/214.

Ya'nî ziyâde yoksulluk demek olur. “بَأْسَاءُ”, “سَرَاءُ” [165] ve “صَرَاءُ” ve “فَحْشَاءُ” gibi min-gayri tezkîr “بَأْسُ”ten ism-i mü'ennestir.

• بِأْسُكُمْ [be'sikum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ لَكُم سَرَائِلَ تَقِيكُمْ الْخَرَّ وَسَرَائِلَ تَقِيكُمْ بِأْسَكُمْ﴾⁶⁵³

• وَ﴿وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُم لْتَحْصِنَكُمْ مِنْ بِأْسِكُمْ﴾⁶⁵⁴ أَيْ خَزَائِكُمْ

Murād libās-ı harb olan dir'ın menāfî'ini beyândır ki harbde muhārib ve mukātilerin darb ve ta'n-ı 'adüvvden vikāye ve muhāfazasıdır.

MEKSÜRETU'L-BĀ': “ب،ء”

• بَيْسٌ [bi'se]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَيْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ﴾⁶⁵⁵ وَفِي كُلِّ مَحَلِّ كَلِمَةُ دَمٍ

Ānifen de beyân olunduğu üzere “بَأْسُ”tendir. “نِغَمٌ” kelimesinin zıddı olup ne kötü ne çirkin demek yerinde kullanılır. “بَيْسُ الرَّجُلِ زَيْدٌ” ve “بَيْسَتِ الْمَرْأَةُ هُنْدٌ” denir. Başka sûretle tasrîf olunamaz birer fîldirler, çünkü mevzû'undan çıkarılıp “نِغَمٌ” medhe, “بَيْسٌ” zemme nakl olunmuş, binā'en 'aleyh isti'mālen harfe benzemiştirler.

FASLU'L-BĀ' MA'A'L-ELİF: “ب،ا”

• الْبَاطِنُ [el-bāṭinu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾⁶⁵⁶

Esmā'ü'l-hüsna'dandır. Tefsîr ve şerhi Bābu'l-Hemze[de] “الْآخِرُ” kelimesinde mufasssallenen mezkûrdur, oraya mürāca'at oluna.

• بَارِكُمْ [bārī'ikum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَوْبُوا إِلَى بَارِكُمْ﴾⁶⁵⁷ أَيْ خَالِقِكُمْ

“Yaratanınıza ya'nî sizi yaratan Allāh'a tevbe edilir, rücū'eyleyiniz” demek olur. “بَرءٌ” lafzındandır ki “سَلِمٌ” ve “قَطَعَ” bāblarından ma'ānī-i 'adidede müsta'meldir. “سَلِمٌ” bābından “بَرئٌ مِنْ الْمَرَضِ” demektir. Kezā bāb-ı mezkûrdan “بَرئٌ مِنْهُ يَبْرئُ بَرَاءَةً فَهُوَ بَرِيءٌ”, “بَرئٌ مِنْهُ” demektir.

653 “Sizi sıcağın koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi.” en-Nahl, 16/81.

654 “Bir de Davud'a, sizin için, zırh yapma sanatını öğrettik ki, savaşlarınızda sizi korusun.” el-Enbiyā, 21/80.

655 “Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi ... ne kötüdür!” el-Bakara, 2/90.

656 “O, ilk ve sondur. Zāhir ve Bātin'dır.” el-Hadīd, 57/3.

657 “Gelin yaratıcınıza tövbe edin.” el-Bakara, 2/54.

”بَرِيَّةٌ“. ”خَلَقَ فَهُوَ الْخَالِقُ“, ”بَرَأَ اللَّهُ الْخَلْقَ فَهُوَ الْبَارِئُ“ bābından ”قَطَعَ“ demektir. ”شَفَى“ [166] halk ya’nī nāstır. ”الْبَارِئُ“ esmā’ü’l-hüs-nādandır. Ve ”بَرَأَ“ lafzı halk ve icād ma’nāsına Cenāb-ı Hakk’a hasstır, gayra itlāk olunamaz. ”بَرَاءَةٌ“ kelimesine de nazar oluna.

• **بَاؤُوا** [bāʾū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ﴾⁶⁵⁸ أَيُّ رَجَعُوا

Ya'nı “Allāh'ın gazabıyla rücu'e ettiler” demek olur. İşbu “بَاءٌ” lafzı dāimā şerrde isti'māl olunur; “رَجَعَ” gibi mutlak değildir ki hayr ve şerrde kullanılır. “قَالَ” bābindan بِكَذَا “بَاءٌ بَكَذَا” gibi mutlak değildir ki hayr ve şerrde kullanılır. Bu kelimenin şerrde isti'male tahsisi yalnız Sicistānī rahimehullāhın Şerhu Garibi'l-Kur'an'ıyla Lubābu't-Te'vîl'de görüldü, bizim elimizde bulunabilen āsar-ı sāirede tesādūf edilemedi. Merhūmların bu kavli ve böyle kaydı kat'i olmayıp ekseriyyet i'tibārıyla olsa gerek, çünkü Zāt-ı risālet-penāhtan mervī meşhūr “seyyidü'l-istiğfār”da “أَبُو لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوهُ بِذَنْبِي” vākî olmakla iki vechle de isti'mālî ictimāc ettiği zāhirdir. İbnu'l-Eşîr rahimehullāhu Nihāye'de bu kelimeyi أَيُّ أَضَلُّ الْبُؤَاءِ اللَّزْومُ” demiş. Ve ekser müfesssîn tefsîr etmişler. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi.

[bāgin] • باغ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ﴾⁶⁵⁹ أَيُّ طَالِبٍ يَغْنِي لَا يُنْبَغِي أَيُّ لَا يَطْلُبُ الْمَيْتَةَ مَعَ غَنَاهَا عَنْهَا بِغَيْرِهَا

Yaʿnī “Meytenin gayrı bir şeyʿle ekl-i meyteden müstagnī olduğu hâlde meyte eklini istemez” meʿâlidir. Ve baʿzı ekâbir-i eʿimme-i tefsîr “غَيْرُ مُتَنَاوِلٍ لِلذَّوِّ” ile tefsîr etmişlerdir ki [167] lezzet için yemez, yaʿnī zarûret olmadıkça telezzüz için ekl-i harâmı irtikâb etmez demektir. “غَيْرُ خَارِجٍ عَلَى الْمُسْلِمِينَ” ile ve “غَيْرُ بَاغٍ عَلَى الْإِمَامِ” ile de tefsîri mervî ise de sibâk ve siyâk ve meseleye evfak olan evvelki tefsîrlerdir. Vallâhu aʿlemu bi’s-savâb. Bu “بُعْيٍ” lafzının Bâbu’l-Hemze’de “إِتِّبَاعًا” kelimesinde bahsi mürûr etti, oraya da ircâ-ı nazar oluna.

• **بَاشِرُوهُنَّ** [bāṣirūhunne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَالْآنَ بَاشِرُوهُمْ﴾⁶⁶⁰ أَي جَامِعُوهُمْ

Ya‘nī “Şimdi artık nisā ile ya‘nī ezvācınız ile cimā^e ediniz.” “مُبَاشَرَةٌ” burada cimā^edir; zāhir-i cild demek olan “نَشْرَةٌ”ten “müfā‘alet”tir. Cimā^eın “مُبَاشَرَةٌ” tesmiyesi beşerenin

658 “Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah’ın gazabına uğradılar.” el-Bakara, 2/61.

659 “Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın...” el-Bakara, 2/173; el-En‘ām, 6/145; en-Nahl, 16/115.

660 “Artık eşlerinize yaklaşın.” el-Bakara, 2/187.

beşereye messi i'tibāriyledir ki zevceynin beşereleri birbirine temās eder. Bu “بَشَرٌ” lafzı ma'ānī-i kesīrede müsta'meldir, ātiyen “بَشَرٌ” kelimesinde tafsīli görölür.

• **بَارِعًا** [bāziḡan]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا﴾⁶⁶¹ أَيُّ طَالِعًا

Ya'nī “tulū' edici olduğu hâlde” demek olur. “بَزَعٌ” dendir. “دَخَلَ” bābından “بَزَعَتِ الشَّمْسُ” denir ki tulū' etmek ya'nī doğmak ma'nāsındır. Rāḡib rahimehullāhu⁶⁶² “فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِعًا” ve “فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا”⁶⁶³ āyetlerini irād ile “بَزَعُ النَّابِ” Ya'nī azı dışı tulū' etti, çıktı denmesi buna teşbīhendir. Ve aslı “بَزَعُ الْبَيْطَارِ الدَّائِبَةِ أَسَالَ دَمَهَا فَبَزَعُ هُوَ أَيُّ سَالَ” Ya'nī baytār hayvānın damarını şakk etti, kanını akıttı kan da aktı diye teşrīh etmiş. Bu ma'nāya lafz-ı mezkūr “قَطَعَ” bābından gelir. “بَزَعَالِيْبَيْطَارِ الدَّائِبَةِ يَبْزَعُ بَزْعًا” denir. Hāsılı “بَزَعٌ” lafzı bu sûretle [168] tulū', zuhūr, şakk, isāle ve seyelān-ı dem ma'nālarında isti'māl olduğu anlaşılır.

• **بَادِي الرُّأْيِ** [bādiye'r-ra'yī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِي الرُّأْيِ﴾⁶⁶⁴

“أَوَّلُ الرُّأْيِ” hemze ile ve bilā-hemze kırā'at olundu. Hemze ile kırā'ate göre “بَادِي” bilā-hemze kırā'ate göre “ظَاهِرُ الرُّأْيِ” ile tefsīr olunur. Her iki sûrette de murād bir emrde bilā-tefekkr ve lā-te'emmül reviiyetsizce “ākıbetini düşünmeden ilk hātıra geleni yapıveren kimsedir. “أَوَّلُ الرُّأْيِ” ilk re'y ve “ظَاهِرُ الرُّأْيِ” işin bātınını iç yüzünü düşünmeden zāhir ve hādīs olan re'y demektir. Bilā-hemze “سَمَا يَسْمُو” bābından “بَادِي” “بَدَأَ يَبْدُو بَدْوًا فَهُوَ بَادٍ، بَادِي” “بَدَأَ يَبْدُو بَدْوًا فَهُوَ بَادِي” “بَدَأَ يَبْدُو بَدْوًا فَهُوَ بَادِي” “بَدَأَ يَبْدُو بَدْوًا فَهُوَ بَادِي” demektir. Ve hemze ile “قَطَعَ” bābından “بَدَأَ يَبْدُو بَدْوًا فَهُوَ بَادِي” demektir. Ve hemze ile “قَطَعَ” bābından “بَدَأَ يَبْدُو بَدْوًا فَهُوَ بَادِي” demektir.

• **بَاخِعٌ** [bāḥi'un]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ﴾⁶⁶⁵ أَيُّ قَاتِلٌ نَفْسَكَ

Ya'nī “öle” ki kendini öldüreceksin demek olur ki işfaktır. Murād mahzūn ve mükedder olup da nefsine meşakkat irās etmek demektir. Cenāb-ı Hak'tan Resūl-i ekrem efendimiz hazretlerini tesliyyettir. “بَخِعٌ” aslen gam ve hüzn ve vecd sebebiyle kendini öldürmek ma'nāsındır; “إِنْخَارٌ” değil, zīrā “إِنْخَارٌ” kişi bi'z-zāt nefsini katle teşebbüstür. “بَخِعٌ” hüzn ve gam veyā vecd bir kimsenin mevtine sebep olmaktır, dayanamayıp ölmektir. “نَفَعَ” bābından “بَخِعٌ يَبْخَعُ بَخْعًا فَهُوَ بَاخِعٌ” denir, “قَتَلَ نَفْسَهُ غَمًّا أَوْ حُزْنًا أَوْ وَجْدًا” demek olur.

661 “Ay'ı doğarken görünce de.” el-En'ām, 6/77.

662 “Güneşi doğarken görünce de.” el-En'ām, 6/78.

663 “Ay'ı doğarken görünce de.” el-En'ām, 6/77.

664 “İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz.” Hūd, 11/27.

665 “Ey Muhammed! Mü'min olmuyorlar diye adetā kendini helak edeceksin!” eş-Şu'arā, 26/3. Ayrıca bkz. el-Kehf, 18/6.

• الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ [el-bākiyātu's-ṣāliḥātu]

• ﴿وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرًا مَّا﴾⁶⁶⁶ أَيَا صَلَوَاتُ الْخَمْسِ

Ya'nī “beş namāz”dır. [169] Ve “سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللهُ أَكْبَرُ” kelimāt-ı tayyibātıdır dahi denildi. Bu ma'nā kelimāt-ı mübārekāt-ı mezkûrenin sevāb ve berekāt ve envārı zākiri için bākī olmak itibārıylaıdır.

• بَارِزَةٌ [bārizeten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً﴾⁶⁶⁷ أَيِ ظَاهِرَةً أَيْ لَيْسَ فِيهَا مُسْتَظَلٌّ وَلَا مُتَفَيِّئًا

Ya'nī “Yeryüzünü dağlar ve ağaçlar ve sāir gölge edecek şey'lerden ‘ārī apaçık görürsün” demek olur ki kıyāmetten sonraki hālidir. “قَعْدَ” bābindan “بَرَزَ يَبْرُزُ بُرُوزًا فَهُوَ بَارِزٌ وَهِيَ” bābindan “بَارِزَةٌ” denir, zuhūr ma'nāsınadır. Ve hurūc ve mübāreze ya'nī harbe çıkışmak meydān okumak ma'nāsına da gelir. Ve arz-ı zāhire ya'nī açık yere fethle “بَرَزَ” denir. Ma'ānī-i sāirede dahi müsta'meldir ki fusûl-ı mahsûsasında mezkûrdur. Faslu'l-Bā' Ma'a'r-Rā'ya nazar oluna.

• بَالٌ [bālu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَى﴾⁶⁶⁸ أَيِ حَالٍ وَخَبَرٍ قُرُونِ السَّالِفَةِ

“Evvelki akvāmın geçmiş ümmetlerin hāli ve haberi nedir?” demek olur. Rāğıb rahimehullāhu Mufredāt'ta “بَالٌ” kendisiyle ihtimām olunan ya'nī mühimm olan “حَالٌ”dır. “مَا” “بَرَزَ يَبْرُزُ بُرُوزًا فَهُوَ بَارِزٌ وَهِيَ” bābindan “بَارِزَةٌ” denir, zuhūr ma'nāsınadır. Ve hurūc ve mübāreze ya'nī harbe çıkışmak meydān okumak ma'nāsına da gelir. Ve arz-ı zāhire ya'nī açık yere fethle “بَرَزَ” denir. Ma'ānī-i sāirede dahi müsta'meldir ki fusûl-ı mahsûsasında mezkûrdur. Faslu'l-Bā' Ma'a'r-Rā'ya nazar oluna.

• الْبَادِ [el-bādi]

• قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءَ الْعَاكِفِ فِيهِ وَالْبَادِ﴾⁶⁷¹ أَيِ أَهْلِ بَدْوٍ

666 “Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.” el-Kehf, 18/46; Meryem, 19/76.

667 “Dağları yürüteceğimiz ve senin yeryüzünü çırlıçıplak göreceğin günü bir hatırla.” el-Kehf, 18/47.

668 “Firavun, “Ya geçmiş nesillerin hāli ne olacak?” dedi.” Tāhā, 20/51.

669 “Ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor.” Yūsuf, 12/50.

670 “Ve hāllerini düzeltmiştir.” Muhammed, 47/2.

671 “Ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan” el-Hacc, 22/25.

Ya'nī "bādiye ehli" ki göçebe, kurevī, çöl adamı demek olur. Bu "بَدُوُّ" lafzının zuhūr ma'nāsından ahzle etrāf ve eknāfında rū'yetle māni' olacak bir hāil bulunmadığı cihetle sahrā ve çöl ve ovaya "بَادِيَّةٌ" tesmiye olunmuş, binā'en 'aleyh sükkānına "بَدَوِيٌّ" ve "بَادِي" denir. Bu āyet-i kerīmede tahfifen yā iskāt olunup kesre ile iktifā olunmuştur. Ānifū'l-beyān "بَادِي الرَّأْيِ" kelimesinde "بَدُوُّ" lafzının tahkiki zikr olundu, ircā'-ı nazar buyurula.

• **بَاسِرَةٌ** [bāsiratun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ﴾⁶⁷² أَيِ مُتَكَرِّهَةٌ

Ya'nī "Şiddetle kararıp çirkınleşici" demektir. Ve "كَالِحَةٌ" de denir ki "şedīdetü'l-'ubūset" ya'nī pek 'abūs demek olur, "بَسْرٌ" dendir ki bir şey'i vaktinden mukaddem isti'cāldir. ⁶⁷³﴿ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ﴾ kavl-i kerīminde "أَظْهَرَ الْعُبُوسَ وَاشْتَغَلَ بِهِ" denir, istikrāhı tevakkū' olunan şey'in hudūs ve zuhūrundan evvel hāsıl olan telāş ve ıztırāb-ı derūndan vech tagayyürle çirkınleşmek demek olur. "بَسْرٌ يَبْسُرُ بُسُورًا فَهُوَ بَاسِرٌ" denir. "دَخَلَ" bābından

• **بَاسِقَاتٍ** [bāsikātin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالنَّحْلُ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ﴾⁶⁷⁴ أَيِ طَوَالًا

Ya'nī "uzun." "بَاسِقَةٌ"nın cem'idir. Yukarıya doğru uzanıp gitmek ma'nāsına olan "بَسَقٌ" dendir. "دَخَلَ" bābından "بَسَقَ النَّحْلُ يَبْسُقُ بُسُوقًا فَهُوَ بَاسِقٌ" [171] denir, "طَالَ" demektir. "نَحْلٌ" in "بَاسِقَاتٍ" ile tavsifi sıfat-ı mezkūreyi hāiz olduğundandır.

• **بَالِغَةٌ** [bāligatun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ التُّدْرُ﴾⁶⁷⁵ أَيِ تَامَةٌ

• وَفِي ﴿قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾⁶⁷⁶ كَذَا التَّامَةُ

Hikmet ve huccecin "بَالِغَةٌ" ile tavsifi tamām ve kemālde mertebe-i gāyetle olduğu içindir. Buna binā'en "تَامَةٌ" ile tefsir olundu. Ba'zı müfessirīn tarafından āyet-i ūlāda "بَالِغَةٌ" "بَالِغَةُ" ile tefsir olunmuştur. Bu kelime her nede olursa olsun yetişmek ve ulaşmak ya'nī vusūl ve idrāk ve intihā ma'nalarında isti'māl olunan "بُلُوغٌ" dandır; "فَعَدٌ" bābından "بَلَغَ الصَّبِيُّ بُلُوغًا فَهُوَ بَالِغٌ، وَصَلَ إِلَى الْحُلُمِ" Ve bu ma'nāda "بُلُوغٌ" ism de olur, "ظَرْفٌ" bābından "بَلَغَ يَبْلُغُ بَلَغَةً فَهُوَ بَلِغٌ" denir, "صَارَ بَلِغًا" Ya'nī "Sözü hakkıyla tām ve kāmil ve yerli yerinde söyler oldu" demek olur. Ve "بَلَغٌ" kifāyet ve teblīg ma'nāsına gelir. Ve

672 "O gün birtakım yüzler de asıktır." el-Kıyāmet, 75/24.

673 "Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çatı." el-Mudessir, 74/22.

674 "Birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları (bitirdik)." Kāf, 50/10.

675 "Bu haberler, zirveye ulaşmış birer hikmettir! Fakat uyarılar fayda vermiyor!" el-Kamer, 54/5.

676 "De ki: "En üstün delil yalnızca Allah'ındır." el-En'ām, 6/149.

“إِبَالَعٌ” ve “تَبْلِغٌ” bundan müte‘addīdir. Ve “مُبَالَعَةٌ” bezl-i cehd etmek ve cidd ve ikdāmla çalışmak ma‘nāsındır.

• النَّبَائِسُ [el-bā'ise]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَطْعُمُوا النَّبَائِسَ الْفَقِيرَ﴾⁶⁷⁷ أَيِ الشَّدِيدِ الْفَقْرِ

Faslu'l-Bā' Ma'a'l-Hemze'de “بَأْسٌ” kelimesine mürāca‘at oluna.

• بَاقِيَةٌ [bākiyetin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ﴾⁶⁷⁸ أَيِ نَفْسٍ بَاقِيَةٍ

Ya'nī “بَاقِيَةٌ” mukadder “نَفْسٍ” e sıfattır, “Geri kalan bir kimse görüyor musun?” demektir. Ya'nī onlardan kimse kalmadı demektir. Yāhūd “مِنْ بَاقٍ” demek olup āhirde hā, “عَلَامَةٌ”, ve “فَهَامَةٌ” ve “نَسَابَةٌ” kelimelerinde olduğu gibi mübālaga için ilhāk olunmuştur. Aşağıda “بَقِيَّةٌ” kelimesine bak.

• بَارَك [bāreke]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا﴾⁶⁷⁹ أَيِ كَثُرَ فِيهَا الْخَيْرُ مِنْ [172] الْمِيَاهِ وَالزُّرُوعِ وَالضُّرُوعِ

Ya'nī “Arzda halk ettiği enhār ve ‘uyūnun sularından ve ekinlerinden ve sütleri sağılır memeli hayvānātın memelerinden hayr ve menāfi‘ ve ni‘am-ı hafiyye ve celiyye-sini Allāhu ‘azimü’ş-şān tekniz eyledi” demek olur. “فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ” Bu kelime-i kerīme sübūt-ı hayr ma‘nāsına olan “بَرَكَتٌ”ten “mufā‘alet”tir. Ve “بَرَكَتٌ” dāimā mer’ī ve gayr-ı mer’ī sübūt-ı hayr-ı ilāhīde söylenir. Cem’i “بَرَكَاتٌ” gelir اِنْتَفَوْا آمَنُوا وَاتَّقُوا بَرَكَاتِ “وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا بَرَكَاتِ”⁶⁸⁰ kavlı-i kerīmi bundandır ki ta‘dādı mümkün olmayan ni‘am-ı celīle-i ilāhiyyenin teksirinden ‘ibārettir. Ve her kendinde hayr bulunan şey’e “مُبَارَكٌ” denir. ⁶⁸¹ “تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ” cümle-i kerīmesinde ve emsālinde vāki “تَبَارَكٌ”, “بَرَكَ”den “tefā‘ul”dür, “تَعَالَى وَتَعْظُمُ” ile tefsir olunur ki kesret-i hayr ve ni‘am-ı lā-tuhsānın sübütüyle müte‘alī ve müte‘azzam ya’nī şānı yüce ve Zāt-ı akdesi büyük oldu demektir. Büyük oldu demek Zāt-ı Bārī’de büyüklüğü zāhir ve sābit oldu demektir, yoksa ‘azamet ve kibriyāsı zātī ve ezeli ve ebedīdir. Bu kelimenin mecmūc-ı müşakkātı bu ma‘nā üzerine teferru‘ etmiştir. Bunun aslū’l-aslı feth-i bā ve sükūn-ı rā ile “بَرَكَ” lafzıdır. Lafz-ı mezkūr devenin sadırıdır ki çökeceği zamān onu yere koyup üstüne çöker.

677 “Yoksula fakire de yedirin.” el-Hacc, 22/28.

678 “Şimdi onlardan geri kalan bir şey görüyor musun?” el-Hākka, 69/8.

679 “Yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi.” Fussilet, 41/10.

680 “Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah’a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler (in kapılarını) açardık.” el-A‘rāf, 7/96.

681 “Alemlerin Rabbi olan Allah’ın şanı yücedir.” el-A‘rāf, 7/54.

O zaman ‘Arab “دَحَلَ” bābından “بَرَكَ الْبَعِيرُ يُرَوِّكَا” der. İşte bundan sübût ma‘nāsına ve sonra da sübût-ı hayr ma‘nāsına alındı ve ihtisās etti. Ve “بَرَكَ” fetehâtla nemā ve ziyāde ma‘nāsına da kullanılır. Ve “بَارَكَ” ve “تَبَارَكَ” birdir. Bi’z-zāt ve lām ve فِي ve عَلَى ile de ta‘addi eder, yine ma‘nā birdir. “بَارَكَ اللَّهُ لَكَ وَعَلَيْكَ وَفِيكَ وَبَارَكَكَ” müsāvīdir. Ancak “تَبَارَكَ” lāzım olarak [173] dahi isti‘māl olunur. Ve “tef‘īl”den “تَبْرِيكَ” bereketle du‘adır.

FASLU'L-BĀ' MA'A'S-Ş-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE: “بَتْ، ث”

• **بَتْ** [beṣṣe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا بَتْ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ﴾⁶⁸² وَ﴿وَبَتْ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ﴾⁶⁸³ وَ﴿وَبَتْ مِنْهُمَا رَجُلًا﴾⁶⁸⁴ أَيْ نَشَرَ أَوْ خَلَقَ

“Dağıttı, yaydı” yāhūd “yarattı” demek olur. Asl ma‘nā-yı “بَتْ” rüzgārın toprağı savurup dağıttığı gibi bir şeyi dağıtıp tefrīk etmektir. Halk ma‘nāsına da gelir, nitekim āyāt-ı mezkūrede her iki vechle de tefsīr olunmuştur. “فَتَلَ” bābından “بَتْ يَبْتُ بَتْ” denir. “نَشَرَ” ve “خَلَقَ” ma‘nālarına haml olunur. Ve izmār ve ihfāsı müşkil olan hüzn-i şedīd ma‘nāsına da gelir.

• **بَشِيَ** [beṣṣī]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَخُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾⁶⁸⁵ أَيْ عَظِيمَ حُزْنِي الَّذِي لَا أُطِيقُ كَثْمَهُ فِي نَفْسِي

Ya‘nī nefsimde gizlemeğe tākat getiremediğim hüzn ve ıstırāb-ı derūnumu Allāh’a şikāyet ediyorum demektir. “بَتْ” eşedd-i hüznüdür, şöyle ki sāhibi neşr ve izhār etmedikçe tahfīf etmez. Binā‘en ‘aleyh sāhib-i “بَتْ” būkā ve enīn gibi bir şeyle izhār ederek sabr edebilir. “حُزْنٌ” ise mutlaktır ki hemm ve gam ve kalak ve ıztırāb-ı derūndur ve ona sabr mümkündür. Ve meknūn ve meknūz olup derūnu iz‘ac eden hüzn-i şedīde “بَتْ نَفْسٍ” denir. Bunun da aslı ānifü’l-beyān neşr ma‘nāsına olan “بَتْ”tir.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE: “بْ، ح”

• **بَحِيرَةٌ** [baḥīratin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ﴾⁶⁸⁶ أَيْ مَا شَرَعَ اللَّهُ مِنْهَا

Ya‘nī “Tesmiye olunan şeyi Allāhu ta‘ālā teşrī‘ etmedi.” “بَحِيرَةٌ” bu āyetin tamāmıyla

682 “Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, O’nun varlığının delillerindendir.” eş-Şūrā, 42/29.

683 “Yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında.” el-Bakara, 2/164.

684 “İkisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan.” en-Nisā, 4/1.

685 “Yakub, “Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah’a arz ederim.” Yūsuf, 12/86.

686 “Allah ne “Bahīre” ... diye bir şey meşru kılmamıştır.” el-Mā’ide, 5/103.

tahrīm edilen ‘ādāt-ı cāhiliyyeden dört ‘adet-i sakīme ve bātıladan birincisidir. [174]
 1) Bir dişi deve beş batın döl verir de beşincisi erkek olursa onun etini zükūr ve inās yemek helâldir. Eğer beşinci dişi olursa nişān olarak kulağını genişçe şakk ederler, onun eti sütün nisāya harām olur, lākin öldüğü vakt o meyte eti nisāya helāl olurdu, işte buna “بحيرة” denirdi. 2) Her ne sebeble olursa olsun nezr olarak tesyīb edilen ya’nī başı boş salıverilen devedir ki sudan ve ra’yden men’ olunmaz ve ona bir kimse binmez ve yük-
 le[nmez], başı boş gezer. Buna da “سائبة” denirdi. 3) Bir koyun eğer yedi döl verir ve yedinci erkek olursa onun eti ve sütün ricāl ve nisāya helāl ve eğer dişi olursa sürüde terk olunur. Şāyet ikiz doğurur ve onlardan biri erkek biri dişi olursa erkek kardeşine vāsıl oldu derler, mekānına hürmeten zebh etmezler. Şāyed bi’l-mecbūriyyet zebh olur yā ölürse eti ve dişisinin sütün nisāya harām olurdu. Yalnız dişinin meytesini ricāl ve nisā yerlerdi. Buna da “وصيلة” tesmiye edildi. 4) Yavrusunun yavrusuna binilen erkek ya’nī damızlık devedir. Ve ‘alā-kavlin sulbünden on batın döl alınan erkek devedir ki “قَدْ حَمَى” “ظَهَرَهُ” derler. Artık ona binilmez, başı boş terk olunur. Bu da “حامي” tesmiye edilirdi. Bu ‘ādāt-ı seyyi’e-i cāhiliyyenin ta’rīfide daha başka akvāl de yazılmıştır ki mufassalātta görülür. ‘Alā-eyyi-vechin kāne Cenāb-ı Hak bunların şer’ullāh olmadığını ve iftirā’en ‘alallāh küffārın ‘ādāt-ı seyyi’esi olduğunu beyānla men’ ve nehy buyurdu. Ke-mā kāle ta‘ālā şānuhu [175] ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ﴾⁶⁸⁷ ⁶⁸⁷الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿

“حَامٍ”ın aslı “حامي” olup tahfifen yā, iskāt olunup kesre ile iktifā olunmuştur.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA‘A'L-ḤĀ'İ'L-MU‘CEME “ب،خ”

• بَحْسِ [bahsin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ﴾⁶⁸⁸ أَيُّ بَاخِسٍ أَيْ نُقْصَانٍ

Ya’nī “nākıs ve dūn ve değerin eksik” demek olur. “بَخْسٍ” bābından “فَتْح” denir, “نَقْصٍ” ma’nāsınadır. “بَخْسٍ” ile “نَقْصٍ” ın farkı “بَخْسٍ” bir şey’i zulm ve cevri ile naks etmektir. “نَقْصٍ” ise mutlaktır. Ve “بَخْسٍ” müte’addīdir, ke-mā kāle ta‘ālā şānuhu: ﴿وَهُمْ فِيهَا لَا يَبْخُسُونَ﴾⁶⁸⁹ ve “بَخْسٍ”, “بَاخِسٍ” kalīl ve nākıs denir. Ve “بَخْسٍ” bi-ma’nā “مُبْخُوسٌ” dahi denilmiş ki “مَنْخُوسٌ” demektir. Ve bundan “تَبَاخُسٌ”, “تَبَاخِسٌ” yerinde kullanılır.

687 “Allah ne “Bahīre” ne “Sāibe”, ne “Vasīle” ne de “Hām” diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat inkār edenler Allah’a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çoklarının aklı da ermez.” el-Mā’ide, 5/103.

688 “O’nu ucuz bir fiyata sattılar.” Yūsuf, 12/20.

689 “İnsanların mallarını eksiltmeyin.” el-A’rāf, 7/85; Hūd, 11/85; eş-Şu‘arā, 26/183.

690 “Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar.” Hūd, 11/15.

• [bahsen] بَخْسًا

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾⁶⁹¹ أَنِّي نَقَصًا

Mā-kabline ircā'-ı nazar buyurula.

MAZMŪMETU'L-BĀ': “ب،خ”

• [el-buḥli] الْبُخْلُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ﴾⁶⁹² أَنِّي بِإِمْسَاكِ الْقَتِيَّاتِ عَنْ مُسْتَحَقِّهَا

Ya'nī “Māl-ı müddaharî fazl-ı mâlî müstahakkı olan fakîre ve muhtâca vermemeği nâsa emr eder.” “بُخْلُ” zammla bir kimse elindeki fazla mâlî fakîre ve sâil-i muhtâca vermekten imtinâ'dır. Bunun zıddı “جُودُ” dur; lisânımızda civân-merd galat olarak cömert denir. Ve lisân-ı şer' de “بُخْلُ” [176] itâ ve infâkı vâcib olan şey'i vermekten imtinâ'dır. “بُخْلُ” iki nev'dir: Biri bir kimse kendi nefsinde bahîl olmak ve diğeri kendi bahîl olmakla berâber âharı da buhle teşvîk etmektir ki eşnâ ve ekbahıdır. Zıkr ve bahsinde olduğumuz âyet bu ikinciye zemm ve takbîhtir. Bu kelime “تَعَبُ” [ve] “قُزْبُ” bāblarından “بَخْلُ يَبْخُلُ بُخْلًا وَبُخْلٌ بُخْلًا فَهُوَ بَخِيلٌ” diye tasrîf olunur. “بَخِيلٌ” in cem'i “بَخْلَاءُ” dır. Ve “fā'il” vezninde “بَاخِلٌ”, “ذُو بُخْلٍ” demektir. “بَخِيلٌ” sîga-i mübālaga olarak kesîrî'l-buhl ma'nâsına da gelir. Ve “if'âl”den “أَبْخَلْتُهُ”, “وَجَدْتُهُ بَخِيلًا” demektir. Ve “بُخْلُ” ism de olur.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'D-DĀLİ'L-MUHMELE: “ب،د”

• [bedī'u] بَدِيعُ

• ﴿بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾⁶⁹³ أَنِّي مُبْتَدِعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

Ya'nī “semāvāt ve zemīni bidāyeten örneksiz icād edici” demektir. “إِبْدَاعُ” bir sun'u misâlden ihtizâ ve sâni'-i âhara iktidâ ve iktifâ ve taklîdsiz icād ve ihdâstır. Cenâb-ı Hakk'a ve sâni'-i hakîm-i kadîme isnâd olunca âletsiz ve maddesiz ve zamân ve mekân-dan müstagni olarak yaratmaktır. İşte bu ma'nâda “أَلْبَدِيعُ” esmâ'ü'l-hüsnâdandır. Cenâb-ı Hak'tan gayrıya vasf oldukta “مُخْتَرَعُ” ma'nâsınadır ki örneksiz yapmaktır. Bu ma'nâda “بَدِيعُ” ve “مُبْتَدِعُ” ve “مُبْتَدِعُ” fā'il bünyesiyle birdir. Yalnız “بَدِيعُ” ba'zen “fa'il” bi-ma'nâ “meftûl” olur. “هَذَا أَمْرٌ بَدِيعٌ” gibi. Ve bā-i meksûre ve dāl'ın sükûnuyla “بَدِيعُ” de bundan-

691 “Kim Rabbinde inanır, artık ne hakkının eksik verilmesinden, ne de haksızlığa uğramaktan korkar.” el-Cinn, 72/13.

692 “Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden kimselerdir.” en-Nisâ, 4/37; el-Hadîd, 57/24.

693 “O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır.” el-Bakara, 2/117; el-En'âm, 6/101.

dır. ﴿قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ﴾⁶⁹⁴ أي بَدِيعًا مِنْهُمْ أَوَّلُ مُرْسَلٍ. Ya'nî “Ben resüllerden ibtidâ'ın ba's olunmuş bir resül değilim, benden evvel de resüller ba's olunmuştu” demek olur. “بَدْعَةٌ” lafzı da bundandır ki “مُحَدَّثٌ” ma'nâsınadır. Lisân-ı şer' de [177] kitâb ve sünnet ve icmâ'-ı sahâbeden bir asla müstenid olmayan şey'dir ki mel'ûne ve mekrûhe ve mübâha ve hasene dört kısımdır.

MAZMÜMETU'L-BĀ': “ب،د”

• البَدَنُ [el-budne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْبَدَنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾⁶⁹⁵ جَمْعُ بَدَنَةٍ

“بَدَنَةٌ” “İd-i adhâda ve nezr ve emsâli sebebiyle vücûben zebh için ta'yîn ve tahsîs edilen devedir.” Ve ‘alâ-eyyi-hâl mutlakan zebh için tahsîs olunana “جَزُورٌ” denir. Fethateynle “وَالْبَدَنَ” dahi kırâ'attir. Sahîh ve cesîm deve ve sığırda denir. İzam-ı cüssesinden ötürü “بَدَنٌ” ve “بَدْنٌ” tesmiye olundu. “قَعَدَ” bābından “بَدَنٌ بُدُونًا فَهُوَ بَادِنٌ” denir, “Lahm ve şahmın kesretinden bedeni cüssesi büyüdü” demektir.

MEKSÜRETU'L-BĀ': “ب،د”

• بَدَارًا [bidāran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا﴾⁶⁹⁶ أَيْ مُبَادَرَةً مُسَارَعَةً

Ya'nî “Sür'atle çarçabuk yiyivermeyiniz” demektir. “قَعَدَ” bābından “بَدَرْتُ إِلَيْهِ بُدُورًا” ve “مُفَا'alet”den “بَادَرْتُ مُبَادَرَةً وَبِدَارًا” denir, “أَسْرَعْتُ” ma'nâsınadır.

• بَدْعًا [bid'ān]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ﴾⁶⁹⁷ أَيْ بَدِيعًا مِنْهُمْ أَوَّلُ مُرْسَلٍ

Bu faslın evvelinde vākî “بَدِيعٌ” kelimesine mürāca'at oluna.

694 “De ki: “Ben türedi bir peygamber değilim.” el-Ahkāf, 46/9.

695 “Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık.” el-Hacc, 22/36.

696 “Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleye getirerek mallarını yemeyin.” en-Nisā, 4/6.

697 “De ki: “Ben türedi bir peygamber değilim.” el-Ahkāf, 46/9.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'R-RĀ': "ب،ر"

• بَرَاءَةٌ [berā'etun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿بَرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ﴾⁶⁹⁸ أَيُّ هَذِهِ بَرَاءَةٌ

“بَرَاءَةٌ” bir şeyden hurūc ve mürāfakattır. Aslen “بَرَأَ” mādde-sindendir ki mücāveret ve müfārakatındanistirāh olunan şeyden halāstır. Bu āyette murād [178] i'lām-ı nakz-ı 'ahddir. Bu Bābu'l-Bā'nın evvelinde vāki' “بَارِئُكُمْ” kelimesine nazar oluna.

• بَرَزُوا [berazū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ﴾⁶⁹⁹ أَيُّ خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ ﴿وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا﴾⁷⁰⁰ أَيُّ خَرَجُوا مِنْ قُبُورِهِمْ ﴿وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ﴾⁷⁰¹ أَيُّ ظَهَرُوا أَوْ صَافَقُوا لِلْقِتَالِ

Cümlesi zuhūr ma'nāsına olan “بَرَزُوا” dandır. Evāil-i bābda “بَارِئَةٌ” kelimesine mürāca'at oluna.

• بَرَزَ [beraze]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ﴾⁷⁰² أَيُّ لَخَرَجَ الَّذِينَ قُضِيَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَقَاتِلِهِمْ

Ya'nī “Elbette maktellerine çıkarlardı” demek olur. Sābıkı gibi “بَرَزُوا” dandır. “بَارِئَةٌ” kelimesine ircā'-ı nazar oluna.

• بَرَزَخَ [berzahun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾⁷⁰³ أَيُّ حَاجِزٌ يَصُدُّهُمْ عَنِ الرَّجُوعِ يَغْنِي الْقَبْرَ فَإِنَّهُ حَاجِزٌ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

“بَرْزَخٌ” “iki şey” arasında vāki' olan hāciz ve fāsıl’a denir. Binā'en ‘aleyh dünyā ile āhi-ret beyninde olmakla kabre “بَرْزَخٌ” denildi. Ve “بَرْزَخٌ” vakt-i mevtten kıyāmete ya'nī yevmü'l-ba'ʿse kadar olan zamāndır ki kabir ‘ālemdir, ‘ālem-i berzah da denir. Ve bu ‘ālemde nüfūs-ı beşeriyye için naʿīm ve ‘azāb da vardır. Lisān-ı şerʿ buna naʿīm-i kabir, ‘azāb-ı kabir itlāk eder. Bundan başka “بَرَزَخَ”-i keşre vardır ki dünyevî ve uhrevî ve ‘ulvî

698 “Allah ve Resûlünden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ültimatodur.” et-Tevbe, 9/1.

699 “Fakat senin yanından çıktıklarında.” en-Nisā, 4/81.

700 “İnsanların hepsi Allah’ın huzuruna çıkacak.” İbrāhīm, 14/21, 48.

701 “(Tālūt’un askerleri) Cālūt ve askerleriyle karşı karşıya gelince.” el-Bakara, 2/250.

702 “De ki: “Evlerinizde dahi olsaydınız, üzerlerine öldürülmesi yazılmış bulunanlar mutlaka yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gideceklerdi.” Āl-i ‘İmrān, 3/154.

703 “Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.” el-Mü’minün, 23/100.

ve süflî merâtib ve derecât beyinde lâbüdd bir berzah vardır. Ve âlem-i ma‘ânî-i mücerrede-i basîta ve ‘âlem-i ecsâm-ı mâddiyye vü mürekkebe ile ‘âlem-i ervâh ve ‘âlem-i ecsâd beyinde de berzahlar vardır. Kır‘ân-ı kerîm’de mutlak hâciz ma‘nâsına vârid olmuştur, nitekim ⁷⁰⁴ ﴿وَجَعَلْ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَجِجْرًا مَحْجُورًا﴾ ve ⁷⁰⁵ ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ﴾ âyetlerinde mutlak hâcizdir. Bir de bu [179] “بَرْزَخٌ” tesmiye edilen hâciz-i mâddî olur, ma‘nevî olur, hissî olur, ‘aklî olur. Bu lafz aslen “berzeh”-i Fârisî mu‘arrebidir. Ya‘nî ‘Arab berzeh lafzını “بَرْزَخٌ” sûretinde telaffuz etmişler de denilmiş. Vallâhu a‘lemu.

• بَرَقَ [berika]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا بَرِقَ الْبَصْرُ﴾ أَيُّ دَهْشٍ وَتَحِيرٍ

“Hâlet-i havf ve haşyet ve dehşette gözlerin ıztırâb ve tahayyürü”nden ‘ibârettir. “تَعِبَ” bābından “بَرَقَ بَصْرُهُ يَتَرَقُّ بَرَقًا” denir. Ve feth-i rā ile “فَإِذَا بَرَقَ الْبَصَرُ” dahi kırā‘at olunmuş. “بَرِئْتُ” tendir, bu sûrette ma‘nā hulûl-i mevt esnâsında gözlerin bir mahalle dikilip parıldamasından ‘ibârettir. Bu ma‘nā “دَخَلَ” bābından “بَرَقَ بَصْرُهُ يَتَرَقُّ بَرَقًا” denir. Ve bu bābdan “بَرَقَ” ya’nî şimşek ve her lâmi‘ olan parıldayan şey’de de müsta‘meldir.

• بَرَدًا [berden]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا﴾⁷⁰⁶ أَيْ نَوْمًا

Ya'nī “Uyku uyumazlar” demek olur. Aslen “بَرْدٌ” soğuk demektir, lākin ‘Arab nevme ve mevte de “بَرْدٌ” itlāk etti. Meselde “مَعَ الْبَرْدِ الْبَرْدُ” denir ki evvelki “بَرْدٌ” soğuk, ikinci uykudur. Fi'l-hakīka üşüyen kimse uyuyamaz ve “بَرْدُ فَلَانٍ” derler, “مَاتَ” demek olur, çünkü meyyitin harāreti bürüdete münkaliib olur.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ﴾⁷⁰⁷ أَيُّ كُونِي بَارِدًا لَا تَحْرِقِي

Ya'nî “Soğuk ve yakmaz ol” demektir. Bu âyette “بَرْدٌ” ma'nâ-yı aslîsi üzerinedir, binâ'en ‘aleyh “بَارِدًا” ile tefsîr olundu. Lâzım olarak “سَهْلٌ” bâbından “بَرْدٌ” denir. Ve “قَتَلَ” bâbından müte‘addî ba'zen de lâzım olarak müsta'meldir. “بَرْدٌ” denir. Ve “مَبْرُودٌ” denir. Ve “بَارِدٌ” ma'nâsına da gelir. Ve soğuk [180] ma'nâsına ism de olur. “İf'âl”den “إِبْرَادٌ” soğuğa duhûl ve idhâl ma'nâlarına gelir. Ve “tef'îl”den “تَبْرِيدٌ” ma'nâ-yı mezkûrdan mübâlagadır.

• **الْبَرِيَّةُ** [el-beriyyeti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ﴾⁷⁰⁸ أَيَّ خِيَارِ الْخَلْقِ

704 “Aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.” el-Furkân, 25/53.

705 “(Suları acı ve tatlı olan) iki denizi salıvermiştir; birbirine kavuşuyorlar. (Fakat) aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmıyorlar.” er-Rahmân, 55/19-20.

706 “Orada ne bir serinlik ve ne de içecek bir şey tadacaklar!” en-Nebe³, 78/24.

707 “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol” dedik.” el-Enbiyā, 21/69.

708 “İşte onlar yaratıkların en hayırlısıdır.” el-Beyyine, 98/7.

• بَرَّاء [berren]

MAZMŪMETU'L-BĀ: “ب،ر”

715 “De ki: (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.” el-Bakara, 2/111; el-Enbiyâ, 21/24; en-Neml, 27/64. Ayrıca bkz. el-Kasas, 28/75.

Binā'en 'aleyh “بَرْهَنَ” yerine “أَبْرَهُ فَلَانٌ” demek lāzım gelir, “أَتَى أَوْ جَاءَ بِالْبَرْهَانِ” demek olur. Mufassalāta mürāca'at oluna.

• **بُرُوجُ** [burūcin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ﴾⁷¹⁶ أَيِ حُصُونٍ مُطَوَّلَةٍ
 “بُرُوجُ”un cem'idir. Aslen kasr ve binā-i 'ālī ma'nāsınadır. Kal'a ve hisār ma'nā-sına da isti'māl olundu. “مُشَيَّدٌ” kireçle yapılmış binā-i muhkemdir, çünkü kesr-i şīn'le “شَيْدٌ” kireçtir. Ve “مُشَيَّدٌ”, mutavvel ve muhkem ma'nāsına da gelir. Bu āyette “بُرُوجُ” ile husūn-ı arz murād olunduğu gibi mübālağaten 'ulüvv ve menā'at i'tibāriyle “بُرُوجُ” semā dahi irāde olunmak cāizdir. “بُرُوجُ سَمَاءٍ” menāzil-i şems ve kamer ve seyyārāt-ı sāire i'tibāriyle on ikidir. Bundan mā-'adā burūc-ı semāviyye lā-tu'add ve lā-tuhsādır, 'adedi-ni, mikdārını ancak Allāhu ta'ālā bilir, nitekim buyurur⁷¹⁷ ﴿وَالسَّمَاءَ ذَاتَ الْبُرُوجِ﴾ Lākin bu āyette de 'ulemā-i tefsīr “أَيِ مَنَازِلِ السَّيَّارَاتِ” 'ibāretiyle tefsīr etmişler ise de itlāk evlādır.

• **بُرُزَّتِ** [burrizeti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَبُرُزَّتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى﴾⁷¹⁸ أَيِ أَظْهَرَتْ لِكُلِّ رَأْيٍ
 • وَكَذَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَبُرُزَّتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ﴾⁷¹⁹ أَظْهَرَتْ لَهُمْ

Ya'nī “Meydāna çıkarıldı, [182] āşikāre gösterildi” demek olur, “بُرُزُّ”dandır. Bu bābın evāilinde vāki' “بَارَزَةٌ” kelimesinde beyān olundu, mürāca'at oluna.

MEKSŪRETU'L-BĀ': “بِرٌّ”

• **الْبِرُّ** [el-birra]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ﴾⁷²⁰ أَيِ التَّوَسُّعِ فِي الْخَيْرِ وَالْحَسَنَاتِ
 • وَفِي ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَى﴾⁷²¹ أَيِ ذَا الْبِرِّ
 • وَفِي ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾⁷²² أَيِ التَّوَسُّعِ بِالْخَيْرِ وَالْإِحْسَانِ وَالصِّدْقِ وَالثَّبَاتِ

Ānifü'l-beyān “بِرٌّ” kelimesinde bu lafz tafsīl edilmiştir, oraya mürāca'at oluna.

716 “Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.” en-Nisā, 4/78.

717 “Burçlarla dolu göğe andolsun.” el-Burūc, 85/1.

718 “Cehennem, görenler için apaçık bir şekilde gösterilir.” en-Nāzi'āt, 79/36.

719 “Cehennem de azgınlara gösterilecek.” eş-Şu'arā, 26/91.

720 “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir.” el-Bakara, 2/177.

721 “Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışındır.” el-Bakara, 2/189.

722 “Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?” el-Bakara, 2/44.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'S-SĪNİ'L-MUHMELE: “ب،س”

• بَسْطَة [bestaten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾⁷²³ أَيَّ سَعَةٍ فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ أَيَّ الْجَمَالِ فِي خَلْقَتِهِ

Ya'nî “İlm ve cismde ya'nî hilkatindeki hüsn ü cemâlde Allāhu ta'ālā ona vüs'at ziyāde etti” demek olur. Bu kelime aslen bir şey'i toplu iken açıp yaymak ma'nāsınadır. “نَصَرَ” bābından “بَسَطَ يَبْسُطُ بَسْطًا فَهُوَ بِاسِطٌ وَذَلِكَ مَبْسُوطٌ” denir, “نَشَرَهُ” demektir. Bundan ba'zı ta-savvurātla diğer ma'anīde de isti'māl olunmuş. “بَسْطَة” bundan ismdir. Kavluhu ta'ālā ﴿لَيْسَ بَسْطُتَ بَسْطًا﴾⁷²⁴ Ya'nî yaratışta size boy pos ve eczā-yı bedende hüsn ve tenāsüb ziyāde etti demektir. Ve uzatmak ma'nāsına da gelir. Kāle ta'ālā ﴿لَيْسَ بَسْطُتَ بَسْطًا﴾⁷²⁵ إِلَى يَدِكَ لِتَقْتُلَنِي⁷²⁵ أَيَّ مَدَدَتِ

• وَكَذَا فِي ﴿مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ﴾⁷²⁶ أَيَّ مَاذٍ

Ya'nî “Eğer sen beni öldürmek için elini bana uzatır isen ben sana elimi uzatıcı değilim” demek olur. Ve açmak ve açık ma'nalarına da gelir: [183]⁷²⁷ ﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ﴾⁷²⁷ أَيَّ مَفْتُوحَتَانِ

Tevsīr ve teksīr de ifāde eder, ke-mā fī kavlihi ta'ālā ﴿وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ﴾⁷²⁸ أَيَّ وَسْعٍ وَكَثْرٍ

• بَسَرَ [besera]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ﴾⁷²⁹ أَيَّ أَطْهَرَ الْعُبُوسِ قَبْلَ أَوَانِهِ

Ya'nî “Ta'abbüs ve takabbüzde yüzünü buruşturmakta acele etti” demektir, “بَسَرَ” laf-zındandır. Evāil-i bāb'da “بَاسِرَة” kelimesinde tahkiki mürür etti, oraya nazar buyurula.

MAZMŪMETU'L-BĀ': “ب،س”

• بَسَّتِ [busseti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَبَسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا﴾⁷³⁰ أَيَّ فُتَّتِ تَفْتِيَّتًا

723 “Onun bilgisini ve gücünü artırdı.” el-Bakara, 2/247.

724 “Ve sizi yaratılış itibariyle daha güçlü kıldı.” el-A'rāf, 7/69. Mushaf imlası şād ile “بسطة” altında قصر ile.

725 “Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da” el-Mā'ide, 5/28.

726 “Ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim.” el-Mā'ide, 5/28.

727 “Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.” el-Mā'ide, 5/64.

728 “Allah kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi.” eş-Şūrā, 42/27.

729 “Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çatı.” el-Muddessir, 74/22.

730 “Dağlar parça parça dağılıp saçılmış toz olduğu” el-Vākı'a, 56/5.

Ya'nî "Rîze rîze edildi, ufalandı, kum gibi edildi" demek olur. Ve "السَّوِيقُ الْمُبْسُوسُ" kav-
linden olarak suyla yoğurulmuş kavut gibi yoğuruldu demektir, nitekim un veyâ kavut
ve su ve yağla karıştırılıp ihzâr olunan ta'âma "بَيْسَةٌ" denir. Aslen öğütmek ma'nâsı-
nadır. "قَتَلَ" bâbindan "فَعِيلَةٌ بِمَعْنَى مَفْعُولَةٍ" ya'nî buğdayı öğüttü
demektir. Ve "بَسَّ" sevk-i serîf ma'nâsına da gelir. Binâ'en 'aleyh âyet-i kerîme "وَسَيَقَتُّ
"قُلْعَتِ الْجِبَالِ سَوْقًا سَرِيعًا" ibâretiyle de tefsîr edildi. Bu bir takrîble kal' ma'nâsına alınarak
"قُلْعَتِ الْجِبَالِ" diye de tefsîr edilmiştir. Vallâhu a'lemu bi-murâdihi bihi.

MEKSÛRETU'L-YĀ': "ب،س"

• بِسَاطًا [bisāṭan]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا﴾⁷³¹ أَيِ فِرَاشًا مَبْسُوطَةً

Ya'nî "Yayılmış serpilmiş döşek kıldı." Murâd insân döşeginde nevmen ve yakazaten
nasıl tekallüb ederse arz üzerinde de öylece [184] tekallüb etmeğe ve istediği gibi ha-
reket etmeğe müsâ'id kıldı demek olur. "بَسَاطٌ" üzerinde oturulup yatılan şey'dir, lisâni-
mızda döşek denir. Tercüme-i âyet-i kerîmede dahi "Allâhu ta'âlâ şānuhu arzı size dö-
şek kıldı" denir ki halkın her hâlde ve şānda üzerinde keyfe-mā yeşā tekallüb ve hareket
ve sükûnu itibâriyle arz firāş ve bisāta teşbîh buyurulduğu zâhirdir. Binâ'en 'alā-zâlik
arzin kürevî olmayıp basit olduğuna bu âyetle istidlâl edilemez, zîrâ ne lafzen ne vaz'an
bunda bir delâlet yoktur, çünkü "بَسَطَ" sermek ve yaymak ma'nâsına ise de "بَسَاطٌ" firāşa
ve döşege 'alem olmuştur. Vallâhu a'lemu.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'Ş-ŞĪNİ'L-MU'CEME: "ب،ش"

• بَشَرٌ [beşerun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ﴾⁷³² أَيِ إِنْسَانٍ

Bu kelime her yerde ve her hâlde "insân" demektir. Aslen zâhir-i cild demek olan "بَشَرَةٌ"
tendir. İnsāna "بَشَرٌ" denilmesi cildi derisi zâhir ya'nî hayvânât-ı sāire gibi tüylü olmayıp
derisi görüldüğü içindir, nitekim ta'rîfinde kayd olunan mümeyyizlerden biri de "بَادِي"
"الْبَشَرَةُ"dir. Bu kelimenin lafzında vâhid ve cem'i müsâvîdir ya'nî vâhide ve cem'ate
"بَشَرٌ" denir, ancak tesniyesi vardır, ⁷³³ ﴿فَقَالُوا أَتُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ﴾ kavlı kerîminde olduğu gibi.
Lâkin ism-i cins olup da ⁷³⁴ ﴿أَنَا بَشَرٌ﴾ kavli "مِنَ الْبَشَرِ" takdîrinde olmağa mâni yoktur. Ve
tesniye ile ﴿بَشَرَيْنِ﴾ ta'bîri bir hükme cinsten tahsîsini ta'yîn içindir. İsm-i cinslerde

731 "Allah yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır." Nüh, 71/19.

732 "De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım." el-Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

733 "İki insana mı inanacağız?" dediler." el-Mü'minün, 23/47.

734 "Ben de bir insanım" el-Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6.

bu vākî'dir, "شَاتَانِ", "بَقْرَانِ" denir. Müjdelemek ma'nāsına olan ve bā'nın zammı ve kesriyle de telaffuz edilen "بَشَارَةٌ" dahi "بَشْرَةٌ" dendir. Bir kimseye ırās-ı sürür edecek bir şey haber verildiği vakt beşere-i vechi münbasit olup [185] 'alāmet-i sürür görünmek tasavvuruyla denilmiştir. Bu ma'nāda sülāsiden "بَشْرُتُهُ", "if'āl"den "أَبْشَرُتُهُ", "tef'īl"[den] "بَشْرُتُهُ" müsāvīdir. Ve "istif'āl"den "إِسْتَبْشَارٌ" mesrūr, şādumān olmak, sevinmektir. Bir işe bi'z-zāt tevellī etmek yanaşmak ma'nāsına olan "مُبَاشَرَةٌ" de bu māddedendir. Ve "مُبَاشَرَةٌ" mülānese-i nisā ve cimā'dan da kināyet olur, nitekim ⁷³⁵ ﴿فَالآنَ بَاشِرُوهُمْ﴾ kavlı keriminde vākî olmuştur. Ve "بَشَارَةٌ" hayr ve şerrde mutlak ihbār ma'nāsına gelir. ⁷³⁶ ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾ (يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ) ⁷³⁶ de olduğu gibi ve ⁷³⁷ ﴿فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ ⁷³⁷ Ve ma'ānī-i sāirede dahi müsta'meldir.

• **بَشِيرًا** [beşīran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾ ⁷³⁸ أَنَّىٰ مُجِيرًا بِمَا يُسِرُّ وَمُخَوِّفًا بِمَا يُخَافُ

Mā-kablindeki "بَشْرٌ" kelimesine ircā'-ı nazar buyurula.

MAZMŪMETU'L-BĀ': "بُ، ش"

• **البُشْرَى** [el-buṣrā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾ ⁷³⁹

• ﴿وَقَالَ يَا بَشْرَىٰ هَذَا غُلَامٌ﴾ ⁷⁴⁰ أَيِ الْبَشَارَةِ

Ya'nī müjde ki sevindirecek haberdir. Mā-kabline bak.

• **بُشَّر** [buṣṣira]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِمَا صَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾ ⁷⁴¹ أَيِ الْخَبَرِ أَحَدُهُم بِوَلَادَةِ الْبَنَاتِ

Ānifen beyān olunduğu üzere ihbār-ı mutlak ma'nāsınadır. "بَشْرٌ" kelimesine mürāca'at oluna.

735 "Artık eşlerinize yaklaşın." el-Bakara, 2/187.

736 "Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir! Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir." en-Nahl, 16/58-59.

737 "Onları elem dolu bir azap ile müjdele." Āl-i 'İmrān, 3/21; et-Tevbe, 9/34; el-İnşikāk, 84/24.

738 "Şüphesiz biz seni hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." el-Bakara, 2/119; Fātır, 35/24.

739 "Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde vardır." Yūnus, 10/64.

740 "Müjde! Müjde, İşte bir oğlan!" dedi." Yūsuf, 12/19.

741 "Onlardan biri, Rahmān'a örnek kıldığı (isnad ettiği kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir." ez-Zuhuf, 43/17.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADETİ MA'A'S-ŞĀDİ'L-MUHMELE: “ب،ص”

• بَصَائِرُ [baṣāiru]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ﴾⁷⁴² أَيُّ حُجَجٍ بَيِّنَةٍ

Vāzıh ve āşikāre deliller ve bürhānlar demektir. “بَصِيرَةٌ” in cem’idir. Ve “بَصِيرَةٌ” göz demek olan “بَصْرٌ” dandır. Gözde olan kuvve-i bāsıraya ve nūr-ı basara da itlāk [186] olunur. Kalbe nisbetle “بَصِيرَةٌ”, bedene nisbetle “بَصْرٌ” ya’nî göz mesābesindedir ki kuvve-i ma’neviyye ve nūr-ı kalbdır. Basarla suver-i eşyā-yı māddiyye ve mahsūse idrāk olunduğu gibi onunla ma’ānî ve guyūb ve hakāyık-ı bātına idrāk olunur. Ebū Bekr Sicistānî rahimehullāh ma’nā-yı mecāzı maksūddur ki hucec-i beyyinedir demiş ki kuvvet ve nūr-ı kalble idrāk olunabilecek delāil-i vāziha demek olur.

• بَصِيرَةٌ [baṣīratin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾⁷⁴³ أَيُّ عَلَى يَقِينٍ

Ya’nî “Med’uvvün-ileyhin hak ve sıdk ve necāt ve sa’adet-i mahza olduğuna şekk ve tereddüdsüz olarak Allāh’a da’vet ediyorum” demek olur.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ﴾⁷⁴⁴

Bu āyet-i kerīmede “بَصِيرَةٌ” kelimesi “ظَرْفٌ” bābindan “بَصْرٌ يَبْصُرُ” dan sāga-i fā’il olan “بَصِيرٌ” in mü’ennesi olup mukadder “عَيْنٌ” a sıfat vāki’ olmuştur. Ānifü’l-beyān “بَصِيرَةٌ” ma’nāsına değildir. Takdīr-i kelām “بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ عَيْنٌ بَصِيرَةٌ” sebkindedir ki yevm-i hisābda a’maline şehādet edecek olan a’zā ve cevārihidir. Ve “بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرٌ” dahi denir ki “عَلَامَةٌ” ve “فَهَامَةٌ” gibi āhirinde olan hā mübālaga için olup hā-i te’nīs değildir.

• بَصُرْتُ [baṣurtu]

• ﴿قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ﴾⁷⁴⁵ عَلِمْتُ بِمَا لَمْ يَعْلَمُوا

“Kavmin bilmediği bir şeyi ben bildim” demek olur. Ānifü’l-beyān hāssa-i rü’yet olan “بَصْرٌ بِهِ يَبْصُرُ وَبَصْرُهُ يَبْصُرُهُ بَصْرًا فَهُوَ ظَرْفٌ” bābindan “بَصْرٌ” dandır ki ba’zen ‘ilm ifāde eder. “ظَرْفٌ” bābindan “بَصْرٌ يَبْصُرُ” denir, “عِلْمٌ” ma’nası murād olunur. Misālda görüldüğü vechle bā ile ve bi’n-nefs ta’addī eder. Ve “if’āl” den “أَبْصُرْتُهُ وَأَبْصُرْتُ بِهِ” de böyle ya’nî rü’yet ve ‘ilm ma’nālarında birdir. Ve “tefa’ul” den [187] “تَبَصَّرْتُ”, te’emmül ve “tef’īl” den “تَبَصِيرٌ” ta’rīf ve īzāh ma’nāsınadır. Ve “مُبْصِرَةٌ” mudī’e demektir.

742 “Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi.” el-En’ām, 6/104.

743 “De ki: “İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah’a çağırırız.” Yūsuf, 12/108.

744 “(O gün) insan kendi aleyhine şahittir.” el-Kıyāmet, 75/14.

745 “Ben onların görmediği şeyi gördüm.” Tāhā, 20/96.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'Ḍ-ḌĀDİ'L-MU'CEME: “ب،ض”

MEKSÜRETU'L-BĀ': “ب،ض”

• بَضَاعَة [biḍā'atin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَسْرُوهُ بَضَاعَةً﴾⁷⁴⁶• وَفِي ﴿وَجِئْنَا بِبَضَاعَةٍ مُزْجِيَةٍ﴾⁷⁴⁷ أَيِ قِطْعَةٍ مِنَ الْمَالِ الَّتِي يَتَجَرُّ فِيهَا

Ya'nī bir parça māl ki onda ticāret edilir, lisānımızda sermāye denilen şey'dir. “بَضَاعَة”yi “قِطْعَة” “مُزْجَاءَة” şey-i kalīl ma'nāsına sıfattır. *Mufredāt*'ta Rāğīb rahimehullāh “بَضَاعَة”yi “قِطْعَة” “مُزْجَاءَة” ibāretiyle tefsīr etmiş. Hel hālde sermāyedir. İster māl ve em-ti'a ister semen cinsinden nakd-i sīm ü zer olsun bunda dāhildir. Bu kelime bā-i meftūha ile “بَضْع” dendir ki kıt'a parça demektir. “قَطَعَ” bābından “بَضْعٌ يَبْضَعُ بَضْعًا” denir, ma'nā-yı aslīsī “شَقَّى” tır. Bundan birer güne takrībātla ma'ānī-i kesīrde isti'māl olunmuştur.

• بَضْع [biḍ'ci]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِي بَضْعٍ سَيْنٍ لِلَّهِ﴾⁷⁴⁸

“بَضْع” a'dādda üç ile dokuz arasında olan kesrdir. Meselā “بَضْعٌ وَثَلَاثُونَ” denir, otuzla kırk arasında demek olur ki otuz üçten otuz dokuza kadar olan kesrdir. ‘Arab “بَضْع” der, biz şu kadar bu kadar deriz. Meselā otuz bu kadar yüz şu kadar dediğimiz otuzdan ziyāde yüzden ziyāde demeği ifāde eder. Bu kelime de sālifü'z-zikr “بَضْع” dendir. Ve “بَضْع” kelimesi “بَضْعَة”nin cem'i de olur, “تَمَرٌ” ve “تَمَرَة” gibi. [188]

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'Ṭ-ṬĀ': “ب،ط”

• بَطْش [baṭʃe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ﴾⁷⁴⁹ أَيِ سَطْوَةٍ وَأَخَذَ رَبَّكَ

Ya'nī “Senin rabbinin kahr ve galebesi ve ‘unfla tutması elbette şediddir” demek olur. “بَطْشٌ يَبْطِشُ بَطْشًا” bāblarından “بَطْشٌ يَبْطِشُ بَطْشًا” denir, ‘unfla tutmak ve kahr ve galebe ma'nālarında isti'māl olunur. Kāle ta'ālā ﴿أَيُّ أَخَذْتُمْ بِالْعُنْفِ﴾⁷⁵⁰ أَيِ أَخَذْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿وَإِذَا بَطِشْتُمْ بَطْشْتُمْ جَبَّارِينَ﴾ Ya'nī cebbārāne re'fetsiz tuttunuz demek olur.

746 “O’nu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar.” Yūsuf, 12/19.

747 “Değersiz bir sermaye ile geldik.” Yūsuf, 12/88.

748 “Birkaç yıl içinde” er-Rūm, 30/4.

749 “Şüphesiz, Rabbinin yakalaması çok çetindir.” el-Burūc, 85/12.

750 “Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız.” eş-Şu‘arā, 26/130.

• الْبَطْشَةُ [el-baṭṣete]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى﴾⁷⁵¹ هُوَ يَوْمٌ بَدْرٍ وَالْبَطْشَةُ الْكُبْرَى السَّطْوَةُ الْوَاقِعَةُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ

Bu āyette vāki^c olan “الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى” dan murād gazve-i Bedr’de zuhūr eden satvet ve kahr ve galebedir ki bir intikām-ı kāhir-i Rabbānīdir. Ke-mā kāle celle ve ‘alā⁷⁵² ﴿إِنَّا مُنْتَقِمُونَ﴾ Müntakım bi’z-zāt Allāh-ı ‘azīmu’ş-şāndır. Ve yevm-i mezkūr yevm-i kıyāmet ve “الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى” da ahvāl-i kıyāmettir dahi denildi. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi.

• بَطَرَتْ [baṭīrat]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا﴾⁷⁵³

Fethateynle “بَطَرَتْ”dan fi‘l-i māzīdir. Lafz-ı mezkūr ni‘meti sū-i idāreden insāna ‘arız olan bir hālettir ki sāhibine mest-i hāl ve magrūr-ı ni‘met denir ki ni‘metin hak ve şük-rünü ifā etmez ve vech-i lāyık ve mahallinin gayrıda müsrifāne sarf eder; lafzen ve ma‘-nen “أَسْرَ” gibidir. “طَرَبَ” bābından “بَطَرُ فَهُوَ بَطَرٌ” denir. Ve istikbār ma‘nāsı da ifāde eder. Ve “if‘āl”den “أَبْطَرَهُ الْمَالُ أَوْ الْعِنَاءُ” denir, “Māl yā zenginlik onu azdırdı” demek olur. Bu āyetin tercümesinde “بَطَرَتْ”in zamīr-i merfū‘u “قَرْيَةٍ”e rāci‘ ve “مَعِيشَةٍ” mef‘ūl olarak “Ma‘īşetini sū-i idāre ile kāfir-i ni‘met karyelerden nice kurāyı helāk eyledik” denir yāhūd “بَطَرَتْ بِمَعِيشَتِهَا” takdīriyle “Ma‘īşeti [189] sebebiyle azdı” denir ki ma‘īşeti onları azdırdı demek olur. “مَعِيشَةٍ”in nasbı nez‘-i hāfidladır.

• بَطَائِنُهَا [baṭāīnuhā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مُتَكَبِّرِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ﴾⁷⁵⁴ جَمْعُ بَطَانَةٍ

Kesr ile “بَطَانَةٌ” “libāsın astarı”na denir, “yatak çarşafı”na dahi itlāk olunur. “فُرُشٌ” yatak demek olan “فِرَاشٌ”ın cem‘idir. Binā‘en ‘aleyh astarları yāhūd çarşafı istibrak denilen ipek kumāştan olan dōšekler üzerinde mütteki‘en oturanlar demek olur. Bu “بَطَانَةٌ” lafzı ma‘ānī-i sāirede dahi kullanılır. Aslı “بَطْنٌ”dandır. Ma‘ānī-i sāire mahallerinde görölür.

MEKSÜRETU'L-BĀ': “ب،ط”

• بَطَانَةٌ [biṭāneten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ﴾⁷⁵⁵ أَيُّ دُخْلَاءٍ مِنْ غَيْرِكُمْ

751 “Onları o en şiddetli yakalayışla yakalayacağımız günü hatırla.” ed-Duhān, 44/16.

752 “Şüphesiz biz öcümüzü alırız.” ed-Duhān, 44/16.

753 “Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helak etmişizdir.” el-Kasas, 28/58.

754 “Onlar astarları kalın ipekten olan dōşeklere yaslanırlar.” er-Rahmān, 55/54.

755 “Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin.” Āl-i ‘İmrān, 3/118.

Ya'nî "Ehl-i dīninizin gayrı kimselerden kendinize sırdaş ve sadık ittihâz etmeyiniz." Bir kimsenin "بَطَانَةٌ"ı kendisine ve dostluğuna mutma'inn olduğu emîni ve sâhib-i sırrıdır. "بَطَانَةٌ"ı "دَحِيلٌ"ın cem'i olan "دُحَلَاءُ" ile tefsîr "دَحِيلٌ" ve "دَحِيلَةٌ" kişinin bevâtın-ı umûr ve serâir-i derûnuna vâkıf olan dostu olduğu ictibâriyledir. "وَلِيَجَّةٌ" ile de tefsîr edilmiş ki hem-râz ve halîl-i hâssa denir. "بَطَانَةٌ" ise bunlardan eblagdır, çünkü aslen kaftanın iç astarıdır ki lâbisin tenine muttasıl ve mülâsık olur, gūyâ nefsiyle onun arasında hiçbir fâsıl ve hâciz yoktur. Bu ma'nâda lisânımızda filân kimse filânın sır gömleğidir denir. Vallâhu a'lemu. [190]

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'L-'AYNİ'L-MUHMELE "ب،ع"

• بَغْلِي [ba'li]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَغْلِي شَيْخًا﴾⁷⁵⁶ أَنَّى وَهَذَا زَوْجِي شَيْخًا

Ya'nî "Ben yaşlı bir kadın ve şu benim erim yaşlı ihtiyâr olduğu hâlde ben doğurur muyum" demek olur. "بَغْلٌ" kadının zevci eridir. Ve her hayvânın erkeğine de denir, hattâ hurmâ ağacının erkeğine de denir. Cem'i "بُعُولَةٌ" gelir, "فَحْلٌ" ve "فُحُولَةٌ" gibi. Ke-mâ fi kavlihi ta'âlâ: ⁷⁵⁷ ﴿وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا﴾ Ve "بَغْلٌ" bir sanemin de ismidir. Kâle ta'âlâ: ⁷⁵⁸ ﴿أَتَدْعُونَ بَغْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ﴾⁷⁵⁸ أَنَّى صَنَمًا سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ بَغْلًا

Bu İlyâs 'aleyhi's-selâmın ba's olunduğu Ba'lebekk halkının sanemidir ki beldeleri de "بَكْ" lafzına muzâfan onun ismiyle tesmiye olunmuştur. Ve "بَغْلٌ" lafzı sakîl ma'nâsına kullanılır. "أَصْبَحَ فُلَانٌ بَغْلًا عَلَى أَهْلِهِ" أَنَّى تَقْبِلًا عَلَيْهِمْ. Bu ma'nâ "بَغْلٌ" gibi tereffu'la ehlini iz'âcî tasavvuruylandır ki sıklet verdiğini ifâde eder. Bu lafzdan "بَغْلٌ" ve "بَاعِلٌ" ve "إِسْتَبْعِلٌ" fi'li-leri binâ olundu. Bunların keyfiyyet ve mahall-i isti'mâlleri mufasssalât-ı kütüb-i lügatte görülür.

• بَعِدَتْ [ba'idet]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُغْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعِدَتْ ثُمُودُ﴾⁷⁵⁹ أَنَّى هَلَاكَ لَا أَهْلٍ لِمَدِينٍ كَمَا هَلَكَتْ ثُمُودُ

Bu kelime fethateynle "بَعْدٌ" masdarından helâk ma'nâsınadır. "طَرِبَ" bâbından "بَعْدٌ" bâbından "بَعْدٌ" denir, "هَلَكٌ" demektir, lâkin "حَسَنٌ" bâbından "بَعْدٌ" denir. Ma'nâ-yı ma'rûfu

756 "Karısı, "Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım?" Hüd, 11/72.

757 "Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler." el-Bakara, 2/228.

758 "Yaraticıların en güzelini, sizin ve geçmiş atalarınızın Rabbi olan Allah'ı bırakarak "Ba'l'e mi tapıyorsunuz?" es-Sâffât, 37/125.

759 "Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Biliniz ki Semüd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi Medyen halkı da uzaklaştı." Hüd, 11/95.

olan uzaklık ifāde eder, ke-mā fī kavlihi ta'ālā ⁷⁶⁰ أَيْ الْمَسَافَةُ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ Ya'nī “Mesāfe uzak oldu” demek olur. Bu “بَعْدَ” mādresi zamānen ve mekānen mahsūs ve ma'kūlde isti'māl olunur. Mahsūsta mekān ve mesāfede ve zamānda da olur. قَعَدْتُ بَعِيدًا “قَعَدْتُ بَعِيدًا” ve “سَافَرْتُ بَعِيدًا” ve [191] ⁷⁶¹ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ Ma'kūlda da müsta'meldir. إِنَّ الَّذِينَ ⁷⁶² كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ve emsālinde olduğu gibi. Ve “طَرِبَ” bābından “بَعْدَ”, “مَاتَ” ma'nāsında da müsta'meldir.

• بَعَثْنَاكُمْ [ba'aşnākum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ ⁷⁶³ أَيْ أَحْيَيْنَاكُمْ وَ﴿فَأَمَّا اللَّهُ فَمَاءٌ عَامٌ ثُمَّ بَعَثَهُ﴾ ⁷⁶⁴ أَيْ أَحْيَاهُ

Bunlarda ve emsālinde “ihyā”, diriltmek” ma'nāsınadır. İkāz ya'nī uyandırmak ma'nāsına gelir. Kāle ta'ālā ⁷⁶⁶ أَيْ أَثْبَتْنَا لَهُمْ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ ⁷⁶⁵ وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَسْأَلُوا بَيْنَهُمْ Ya'nī “Uyandırdık.” Ve bu “بَعَثَ” mādresi ma'ānī-i sāirede dahi isti'māl olunur, nitekim Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*’ında tafsīl etmiş, diyor ki “بَعَثَ”’in aslı bir şey’i isāre ya'nī kaldırıp savurmak ve neşr etmek, dağıtmak ve tevcih etmektir. “بَعَثَهُ فَانْبَعَثَ” denir. Ve bu kelimede ta'alluk ettiği şey’in ihtilāfı hasebiyle muhtelif olur. Meselā “بَعَثْتُ الْبَعِيرَ”, “أَثَرَتْهُ وَسَيَّرَتْهُ”, “وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ” ⁷⁶⁷ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الْقُبُورِ وَيُسَيِّرُهُمْ Ve “بَعَثْتُ” kaldırdım, sürdüm, sevk ettim demek olur. Ve “بَعَثَ” iki nev’dir: Biri beşerīdir, “بَعَثْتُ الْبَعِيرَ وَبَعَثْتُ الْإِنْسَانَ فِي حَاجَةٍ” deveyi kaldırmak ve sürmek ve bir kimseyi bir hācete göndermek, irsāl gibi. Diğer nev’i ilāhīdir. Bu da iki nev’dir: Biri a’yān ve ecnās ve envāı yoktan icāddır. Bu kat’iyyen Cenāb-ı Hakk’a hāstır ve buna hiçbir kimseyi muktedir kılmamıştır. İkinci ihyā-i mevtādır, buna ‘İsā ‘aleyhi’s-selām gibi ba’zı havāss-ı ‘ibādını tahsīs etmiştir, ya'nī mu’cizeten li'l-enbiyā ve kerāmeten li'l-evliyā vāki’dir. Bunlar bi-iznihi ta'ālā ihyā-i mevtā ile dahi tekrīm olundular. İntehā mulahhasan minhu. İşte Kūr’ān-ı [192] kerīm’de “بَعَثَ” mādresinin kāffe-i müştakkāt ve mutasarrafātı bu tarīk ve kā’ide üzerine tefsīr olunmuştur. “بَعَثَ يَبْعَثُ” bābından “قَطَعَ” denir. Ve “بَعَثًا فَهُوَ بَاعِثٌ وَذَلِكَ مَبْعُوثٌ”

760 “Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi.” et-Tevbe, 9/42.

761 “(Ve unutmayın ki) Lût kavmi sizden uzak değildir.” Hūd, 11/89.

762 “Şüphesiz inkār edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.” en-Nisā, 4/167.

763 “Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik.” el-Bakara, 2/56.

764 “Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti.” el-Bakara, 2/259.

765 “Sonra onları uyandırdık ki, iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim.” el-Kehf, 18/12.

766 “Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık.” el-Kehf, 18/19.

767 “(Kalben) ölüleri ise (yalnızca) Allah diriltir.” el-En‘ām, 6/36.

MAZMÜMETU'L-BĀ': “ب،ع”

• [bu'sirat] بُعْثَرْتُ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ﴾⁷⁶⁸ أَنَّى قُلُوبُ تُرَابِهَا وَبُعْثَ مَوْتَاهَا

Ya'nî “Kabirlerin toprakları taklîb olunup dağıtılarak içinde olan emvât ihyâ ile taşra çıkarıldığı vakte” demektir. Bu kelime karıştırmak ve kabartmak ve bulandırmak ve saçıp dağıtmak ma'nalarında müsta'mel “بُعْثَرَةُ” lafzından mâzî-i mechûl mü'ennestir. Râgıb rahimehullâh *Mufredât*'ta “تَهَلَّلَ” ve “بَسَمَلَ” gibi sülâsî kelimelerde humâsî ve rubâ'î terkîblerini gören kimse ya'nî ehl-i lügatten muhakkak “بُعْثَرُ” , “بُعْثَ” lafzı ile “أُثِيرَ”nin râ'sından mürekkebdir der. Ve bu kavl de ba'îd değildir, zîrâ “بُعْثَرُ” , “بُعْثَ” ve “أُثِيرَ” ma'nalarını mutazammındır demiş, Kâdî de buna işaret etmiş. Ve أَفَلَا يَغْلُمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا⁷⁶⁹ فِي الْقُبُورِ⁷⁶⁹ kavl-i kerîminde de tefsîr böyledir. Vallâhu a'lemu.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'L-ĞAYNİ'L-MU'CEME: “ب،غ”

• [bağteten] بَغْتَةً

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً﴾⁷⁷⁰ أَنَّى فَجَاءَهُ

Ya'nî “ansızın, nâgâh” demek olur. “بَغْتٌ” lafzındandır. Ve lafz-ı mezbûr bir şey'in hiç zann edilmediği hâlde ansızın vukû' ve hudûsü ma'nâsınadır. “بَغْتٌ مَجِيئُهُ نَفْعٌ” bâbından بَغْتَةً denir ki ansızın, nâgâh, birden bire demek olur.

• [bağiyyen] بَغِيًّا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا﴾⁷⁷¹ أَنَّى فَاجِرَةٌ زَانِيَةٌ

“فَهِيَ بَغِيٌّ” bâbından [193] “بَغْتِ الْمَرْأَةُ تَبْغِي بَغَاءً” bā-i meksûre ve âhirde hemze ile “رَمَى” bilâ-hâi't-te'nîs “رَمَتْ فَهِيَ زَانِيَةٌ” demektir. “بَغِيٌّ”nin cem'i “بَغَايَا” olup nisâyaya mahsustur, “رَجُلٌ بَغِيٌّ” denilmez. Bu kelime aslen her şey'de matlûb olan i'tidâlden tecâvüzü taleb ma'nâsına olan “بَغِيٌّ” mâddesindendir. Bu ma'nâda dahi “رَمَى” bâbından فَهُوَ بَغِيٌّ denir. Ve taleb-i mutlak ma'nâsına da gelir, nitekim “قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي”⁷⁷² أَنَّى أَيْ شَيْءٍ ile müfesserdir. Ve “إِبْتِغَاءٌ” da bundan “ifti'âl”dir. Sâir müştakkât ve mutasarrafâtı mahallerinde görülür. Bābu'l-Hemze'de “إِبْتِغَاءٌ” kelimesine de mürâca'at oluna.

768 “Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman.” el-İnfitâr, 82/4.

769 “Acaba o bilmiyor mu ki, kabirlerde bulunanlar çıkarıldığı zaman.” el-Âdiyât, 100/9.

770 “Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatinca.” el-En'âm, 6/31.

771 “Annen de iffetsiz değildi.” Meryem, 19/28.

772 “Ey babamız! Daha ne isteriz?” Yûsuf, 12/65.

778 “Sizden önceki nesillerden akı başında kimseler (insanları) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan alıkoysalardı ya!” Hüd, 11/116.

“الْبَقِيَّاتُ” gelir. Ve “بَقَاءٌ” biri bekā bi'z-zāttır ki Cenāb-ı Hakk'a hâsır. Bu cihetle “الْبَقِيَّاتُ” esmā-i hüsnādandır. Bu bekā-i mutlak. Diğer bekā bi'l-gayrdır ki bi'l-cümle eşyāya nisbet ve izāfe ve isnād edilir. Ve bunda zamān ve mekān ve eşyānın yekdigere nisbet ve izāfeti sebebiyle tahassul eden kuyūd i'tibāriyle bekā-i mukayyed dahi ta'bīr olunur.

MAZMŪMETU'L-BĀ': “ب،ق” [195]

• [el-buḳ'ati] البَقعة

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾⁷⁷⁹ أَيِ الْفُطْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنْ تِلْكَ الْأَرْضِ

“بَقعة” zamm-ı bā ile “arzdan bir kıṭ'a”ya denir. Cem'i kesr ile “بِقَاعٌ”dır. Ve ağaçlık mahalle ve mekān-ı müttese'a da itlāk olunur. Bu āyette mahall-i tecellī-i kelām olup bir āyette⁷⁸⁰ ﴿إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾ ile tavsīf olunan mahall-i mukaddestir. “مُبَارَكَةٌ” ile tavsīfi yā mahall-i tecellī-i ilāhī yāhūd arz-ı zātü's-şecer bulunmak i'tibāriyledir yāhūd “مُبَارَكَةٌ” ile “الْمُبَارَكَةُ لِمُوسَى لِسَمَاعِهِ كَلَامَ اللَّهِ فِيهَا” ibāre-tiyle “مُبَارَكَةٌ” ya'nī kesret-i hayrī Mūsā aleyhi's-selāma tahsis etmiştir. Semā-ı kelām-ül-lāhtan hayrlı ve mübarek ne olabilir.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHEDE MA'A'L-KĀF: “ب،ك”

• [bekkete] بَكَّة

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ﴾⁷⁸¹ أَيِ فِي مَكَّةَ

“بَكَّة” mīm bedelinde bā ile “مَكَّة” lafzında lügattır, zīrā ‘Arab bā’yı mīm’den bedel ederler. “سَمَدٌ، سَبَدٌ” ve “نَيْطٌ، نَمِيطٌ” ve “لَارِمٌ، لَارِبٌ” gibi mīm’ler bā’dan mübdeldir, bināen ‘aleyh “بَكَّة” demektir. Ve denildi ki bā ile “بَكَّة” mahall-i şerīf-i beyt-i mu‘az-zamanın ve mīm’le “مَكَّة” belde-i harāmın hey‘et-i mecmū‘asının ismidir. Ve belde-i mukaddese-i müşārün ileyhānın “مَكَّة” tesmiyesi bütün āfāk-ı ‘alemden nāsı kendine cezb eylediği i'tibārlıdır. ‘Arab “إِنَّكَ الْفَصِيلُ مَا فِي ضَرْعِ النَّاقَةِ” derler ki yavru devenin memesinde olan sütü tamāmen emdi demektir. Ve bā ile “بَكَّة” tesmiyesi izdihām ma'nāsına olan “نَبَاكٌ” den olmak i'tibāriyledir ki tavāf esnāsındaki izdihām-ı nās-ı tāifin tasavvuru sebab-i tesmiye [196] olur. Yā “دَقٌّ” ma'nāsına olan “بَكٌّ”ten olmak i'tibāriyledir ki as-

779 “Mūsā, ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: “Ey Mūsā! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah’ım.” el-Kasas, 28/30.

780 “Çünkü sen mukaddes vadi Tuvā’dasın.” Tāhā, 20/12; en-Nāzi‘āt, 79/16.

781 “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Ka’be’dir.” Āl-i ‘İmrān, 3/96.

hâb-ı fîl gibi arz-ı haremde îkâ'-ı zulm ü ilhâda tasaddî eden cebâbirenin a'câkını dakk ettiğî sebeb-i tesmiye olur. Vallâhu a'lemu bi-murâdihi.

MAZMŪMETU'L-BĀ: “ب،ك”

[bukmun] بكم •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿صُمُّ بُكْمٌ عُمًى فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾⁷⁸² أَيَّ خَرَسَ

Ya‘nî “nutktan ‘âciz, dilsiz, söylemez kimse.” Na‘tı “أَبْكَمُ” dir. “حَرَسُ” in na‘tı “أَخْرَسُ” tir. Beynlerindeki fark “أَبْكَمُ” anadan doğma, “أَخْرَسُ” mutlak dilsizdir.

• بُكِيَّا [bukiyyen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا﴾⁷⁸³ أَيُّ بَاكِينَ

Ya'ni “ağlayarak” demek olur. Zammla “بَكِيّ”, “بَاكِي”nin cem'idir. Bunun aslı zammeteynle “فُعُولٌ” vezninde “بُكَوْىً”dür. “جَالِسٌ”, “جُلُوسٌ” gibi. Vāv, yā'da idgām ve kāf'ın zammesi kesreye tebdil olunmakla “بَكِيّ” olmuştur. İkinci bâbdan وَبَكَاءٌ, “بَكَى يَبْكِي بُكْىً وَبَكَاءٌ” denir. Feth-i bā ile “بَكِيّ”, kesirü'l-bükā demektir.

FASLU'L-BĀ'Ī'L-MUVAHHADE MA'Ā'L-LĀM: “ب،ل”

• بَلَاءَ [belāʔ]

Bu kelime Kurʿān-ı Kerim’de üç vechle vâridedir. 1) Niʿmet ve ‘atâ 2) İmtihân ve ihtibâr 3) Emr-i mekrûh ki nefse gayr-ı mülâyim ve meşakkatlı olmakla teneffür edilen ve yüksünülen şeyʼdir. Ke-kavlihi ta‘âlâ هُوَ الْغَيْمَةُ 784 أَيُّ عَطَاءٍ ve kavlihi ta‘âlâ li-Ibrâhîm ‘aleyhi’s-selâm أَيْ الْإِمْتِحَانِ وَالْإِخْتِبَارِ السَّيِّئِ 785 ve kavlihi subhânehu وَمَشَقَّةٌ عَظِيمَةٌ 786 أَيُّ مَحَنَةٍ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ Bu âyette bu tefsîr ﴿وَلْيَبْلُغِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا﴾ 784 أَيُّ عَطَاءٍ ve kavlihi ta‘âlâ li-Ibrâhîm ‘aleyhi’s-selâm أَيْ الْإِمْتِحَانِ وَالْإِخْتِبَارِ السَّيِّئِ 785 ve kavlihi subhânehu وَمَشَقَّةٌ عَظِيمَةٌ 786 أَيُّ مَحَنَةٍ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ Bu âyette bu tefsîr ﴿وَلْيَبْلُغِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا﴾ 784

[197] “بَلَوَى” ve “بَلَّيَةً” denir. Ve “تَعَبَ” bābından “بَلَّى يَبْلُو بَلَاءً” denir. Ve “عَدَا” bābından “بَلَّى يَبْلُو بَلَاءً” denir. Eskimek çürümek, fersüde ve fânî olmak ma’nalarına 787 أَيْنِ لَا يُقْنَى

782 “Onlar, sağırdılar, dilsizdirler, kördürler. Artık (hakka) dönmezler” el-Bakara, 2/18.

783 “Kendilerine Rahmān’ın āyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.” Meryem, 19/58.

784 “Mü’minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı.” el-Enfāl, 8/17.

785 “Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır.” es-Sâffât, 37/106.

786 “Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı.” el-Bakara, 2/49; el-A’raf, 7/141; İbrâhîm, 14/6.

787 “Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: “Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?” Tâhâ, 20/120.

• [el-beledi'l-emīni] **الْبَلَدِ الْأَمِينِ**

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ﴾⁷⁸⁸ أَيِ الْأَمْنِ وَهُوَ مَكَّةُ

Mekke-i müşerreffe meb'as-ı risalet-penāh hātemü'l-enbiyā'dan mukaddem āmin ya'ni kuttāni için korkusuz idi, zīrā o zamānda da 'inde'l-Arab belde-i müşārün ileyhā belde-tü'l-harām idi, onda kītāl ve gāret ve her gūne zulm ve cevır memnū' idi, ba'de'l-bi'set dahi hürmeti takrīr buyuruldu. “بلد” şehir ve kasaba ve büyük karye ve ma'mūr ve gayr-ı ma'mūr arz ma'nāsında dahi kullanılır: ⁷⁸⁹ ﴿وَالْبَلَدِ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ﴾ hā ile “بلدة” de böyledir. ⁷⁹⁰ ﴿بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبُّ غَفُورٌ﴾ Cem'i “بلاد” ve zammla “بلدان” gelir.

• [belāḡun] **بَلَاغٌ**

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ﴾⁷⁹¹ أَيِ هَذَا الْقُرْآنُ بَلَاغٌ أَيِ تَبْلِيغٌ مِنَ اللَّهِ إِلَيْكُمْ

Tebliğ ma'nāsına mübtedā-yı mahzūfun haberidir. Bu lafzın tahkiki bu bābın evvelinde vāki' “بالغة” lafzında görülür.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'N-NŪN: “ب،ن”

• [benānin] **بَنَانٍ**

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ﴾⁷⁹² أَيِ أَصَابِعِ الْيَدَيْنِ

Ya'ni “İki ellerin parmaklarına vurunuz” demek olur. Ve ‘ale’l-ıtlāk parmaklar da murād olunur. Binā'en ‘aleyh “بَنَانٌ” kelimesi “أَطْرَافُ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ” ‘ibāretiyle de tefsir olunmuştur. Ve ⁷⁹³ ﴿بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ﴾ kavlı-ki keriminde de [198] “قَادِرِينَ عَلَى أَنْ” “بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ” kavliyle tefsir olunmuştur ki mutlakan parmaklar murād edilir, ya'ni insānın kemikleri içinde en küçükleri olan parmak kemiklerini dahi yerli yerine getirip beden-i insānı yeniden tesviye etmeğe kadiriz demek irāde buyuruluyor. Āmennā billāhi'l-‘aliyyi'l-‘azīm.

MAZMŪMETU'L-BĀ': “ب،ن”

• [bunyānun maršūṣun] **بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ**

• ﴿كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ﴾⁷⁹⁴ أَيِ مُلَزَقٌ بَعْضُهُ إِلَى بَعْضٍ ثَابِتٌ

788 “Bu güvenli şehre (Mekke’ye) andolsun ki.” et-Tin, 95/3.

789 “(Toprağı) iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar.” el-A'rāf, 7/58.

790 “Beldeniz güzel bir belde, Rabbiniz de çok bağışlayıcı bir Rabdir.” Sebe, 34/15.

791 “Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helak edilir.” el-Ahkāf, 46/35.

792 “Vurun, onların bütün parmaklarına.” el-Enfāl, 8/12.

793 “Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.” el-Kiyāmet, 75/4.

794 “Duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi.” es-Saff, 61/4.

Ya'nī “ba'zı eczāsı ba'zına mülāsık ve muttasıl, şöyle ki birbirini bırakmaz metin binā gibi” demek olur.

“قَتَلَ” bābından “رَضَ الْبُنْيَانُ رَضًا” denir ki binānın eczāsını birbirine zamm etti, bitiştiirdi demektir, gerek kireçle gerek kurşunla raşin etmektir. Lākin Rāğıb rahimehullāh *Muf-redāt*'ta bu āyeti irād edip “أَيُّ مُحْكَمٍ كَأَنَّمَا بُنِيَ بِالرَّصَاصِ” demiş. Murādı “رَضَاصَ” kurşun demek olduğundan “مَرْضُوضَ” taşları birbirine kurşunla kenetlenerek muhkem yapılmış binā demek olur, nitekim taştan inşa edilen mebānī-i 'āliyyede öyle yapılır herhangi sürette olursa olsun ⁷⁹⁵ ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْضُوضٌ﴾ kavlı-i kerîmiyle mücāhidin-i Muḥammediyye'nin saff-ı harbde niyyeten ve kalben ve imānen ve beden metānet ve sebātlarını teşbihen irād olunmuş bir misāldir. Ve bu “رَضَ” lafzından “تَرَاصَ الْقَوْمُ فِي الصَّفِّ” denir ki kavm muntazam dizilip saffı tesviye ettiler demektir. Bu, lafz-ı mezkûrdan “tefā'ul”dür.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'L-VĀV: “بَو”

• بَوَأَكُم [bevve'ekum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ ⁷⁹⁶ أَيُّ أَشْكَنْكُمْ وَيُقَالُ أَنْزَلَكُمْ

Ya'nī “Sizi arza iskān eyledi” yāhūd “Sizi [199] arza kondurdu” demek olur. Bu kelime aslen “بَوَاءَ” lafzındandır. “سَوَاءَ” ma'nāsınadır. “دَمْ فَلَانٍ بَوَاءَ بَدَمْ فَلَانٍ”, “سَوَاءَ بِهِ”, “دَمْ فَلَانٍ بَوَاءَ بَدَمْ فَلَانٍ” demektir. “بَوَأَكُم” bundan “tef'īl”dir. “بَوَأْتُ لَهُ مَكَانًا”, “سَوَيْتُهُ لَهُ”, demektir. Bu takrîble tehyî'e, inzāl, nüzül, iskān ma'nalarına isti'māl olundu. Ve “سَوَاءَ” ve “نَسَوَيْتُهُ” ma'nāsından nişān almak ma'nāsına da kullanıldı. “بَوَأْتُ الرُّمَحَ مَكَانًا” Kargıyı, mızrağı bir yere doğrulttum ya'nī ta'n için nişān aldım demek olur. Ve tebyîn ve ta'yîn ma'nāsına da gelir.

• بَوَانَا [bevve'nā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذْ بَوَانَا لِرَإِزِهِمْ مَكَانَ النَّبْتِ﴾ ⁷⁹⁷ أَيُّ بَيْنًا لَهُ أَوْ عَيْنًا

Ya'nī “Ka'be-i mu'azzama'yı binā için mekân-ı beyti İbrāhīm'e beyān ettik” yāhūd “mahall-i mübārekinî ta'yîn ettik” demektir.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ بَوَانَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوًّا صِدْقٍ﴾ ⁷⁹⁸ أَيُّ أَنْزَلْنَاهُمْ أَوْ أَشْكَنْاهُمْ

İnzāl ettik yāhūd iskān ettik demektir. “مُبَوًّا” bundan ism-i mekândır. “صِدْقٍ” a izāfe-

795 “Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.” es-Saff, 61/4.

796 “Hatırlayın ki Allah Âd kavminden sonra, sizi onların yerine getirdi ve sizi yeryüzünde yerleştirdi.” el-A'rāf, 7/74.

797 “Hani biz İbrahim'e, Kābe'nin yerini belirlemiştik.” el-Hacc, 22/26.

798 “Andolsun, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirdik.” Yūnus, 10/93.

ti kerāmet ifādesi içindir ki onlar için lāzım olan menzil-i kerāmete demektir. Murād Şām ve Mışır'dır. Bu āyette “بَوَارًا” , “بَوَارًا” kavliyle tefsir olunmuştur ki onlara mekân tahsîs ettik demek olur. “هَيَّأْنَا” ile de müfessserdir, bu da ānifü'l-beyān “بَوَاء” dandır, mā-kabline ircā'-ı nazar oluna.

• البَوَارِ [el-bevāri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَحْلُوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ﴾⁷⁹⁹ أَيِ الْهَلَاكِ

Ya'nî “mahall-i helāka.” Rāgıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta “بَوَارًا” in fart-ı kesād ma'c'nāsına olduğunu beyān ile “كَسَدَ حَتَّى فَسَدَ” mantūkunca fesāda mü'eddī olmakla “بَوَارًا” ile helāk murād olduğunu söylüyor ve “بَارَ الشَّيْءُ يَبُورُ بَوْرًا وَيُبُورُ” denir diyor. *Mişbāhu'l-Munir*'de “بَارَ الشَّيْءُ يَبُورُ بَوْرًا بِالضَّمِّ [200] هَلَكَ وَبَارَ الشَّيْءُ بَوَارًا كَسَدَ عَلَى الْإِسْتِعَارَةِ” ta'birıyla şerh olunmuş. Ve İbnu'l-Esîr rahimehullāh *Nihāye*'de “بَوْرًا” , “بَوْرًا” kavliyle işāret eylemiş. ‘ibāretiyle beyān etmiş ve hemze ile ta'addisine “أَبَارَ غَيْرُهُ فَهُوَ مُبِيرٌ” kavliyle işāret eylemiş.

MAZMÜMETU'L-BĀ': “ب،و”

• بَوْرًا [būran]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَكِنْ مَتَّعْنَاهُمْ وَأَبَاءَهُمْ حَتَّى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا﴾⁸⁰⁰ أَيِ هَلَكَى

Bu “بَائِر” in cem'idir. Binā'en 'aleyh “هَالِكٌ” in cem'i olan “هَلَكَى” ile tefsir edilmiş. Mā-kabline ircā'-ı nazar oluna.

• بُورِكَ [būrike]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا﴾⁸⁰¹ أَيِ بَارَكَ اللَّهُ مَنْ فِي النَّارِ وَهُوَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ

Ya'nî “Nār sūretinde görünen nūr tecellî dāhilinde bulunan kimseyi Cenāb-ı Hak mübārek kıldı” demek olur. “مَنْ” Hazret-i Mūsā'dan ‘ibārettir. Bu bābın evvelinde vākî “بَارَكَ” kelimesine nazar oluna.

799 “ve kavimlerini helak yurduna sürükleyenleri.” İbrāhīm, 14/28.

800 “Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki, sonunda seni anmayı unuttular ve helāke giden bir toplum oldular.” el-Furkân, 25/18.

801 “Ateşe varınca ona şöyle seslenildi: “Ateşin başındaki de çevresindekiler de kutlu olsun!” en-Neml, 27/8.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'A'L-HĀ': "ب،ه"

• [behīmetu] بُهَيْمَةٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَحَلَّتْ لَكُمْ بُهَيْمَةَ الْأَنْعَامِ﴾⁸⁰² أَيِ الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ وَالْعَنَمِ

Ya'nī "deve ve sığır ve koyun cinsleri" demektir. Bunların zebhle tezkiyesinden sonra ekleri helāl kılındığını iflāmdır. "بُهَيْمَةٌ" aslen 'ākılın ve 'alā-kavlin nātıkın gayrı hayvāna denir. Katı sert taş demek olan "بُهْمَةٌ" dendir. 'Ākıl ve nātık olmayan hayvān buna teşbīhen "بُهَيْمَةٌ" tesmiye olunmuştur. Cem'i "بَهَائِمٌ" gelir. Biz lisānımızda sözden veyā cevābdan bi'l-küllīyye imtinā' eden kimseye "taş gibi" ve "ağzına [201] taş aldı" deriz. Bu sūrette insānın gayrı her zī-rūha şāmil olur, lākin mütē'āref olan sibā' ve tayrın gayrıya tahsīsidir. Bu āyette "بُهَيْمَةٌ" nin "أَنْعَامٌ" a izāfeti beyāniyye olduğu gibi bir de hazf-i muzāf vardır. Takdīr-i kelām "أَحَلَّتْ لَكُمْ أَكُلَ بُهَيْمَةٍ مِنَ الْأَنْعَامِ" sūretindedir. Ve "بُهَيْمَةٌ" "أَنْعَامٌ" dan murād sibā' ve humur-i vahş ve bakar-ı vahştır da denilmiş. Bu takdīrce izāfet mülābese-i teşbīh içindir. Ma'en en evsafı en'āma şebīh olan behīme demek olur. Bunu İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumādan rivāyet olunan رُحِصَتْ لَكُمْ صَيْدُ الْبَرِّيَّةِ مِثْلُ بَقَرِ الْوَحْشِ tefsīri dahi te'yīd eder. Ve bu "بُهْمَةٌ" lafzından "if'āl" binā' edilerek birtakım ma'anīde isti'māl olunmuştur. "إِبْهَامٌ" ve "إِسْتِبْهَامٌ" gibi. Ve "إِبْهَامٌ" başparmağın da ismidir.

• [behīcin] بُهَيْجٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بُهَيْجٍ﴾⁸⁰³ أَيِ حَسَنِ يَهْجُ مَنْ يَرَاهُ أَيِ يُسْرُهُ

Ya'nī "Bir 'azametimizle arzda her sınıf ve nev' ve cinsten güzelliği göreni şād ve mesrūr eden eşcār ve nebāt bitirdik" demek olur. Müris-i sürür olan hüsn-i levn demek olan "بُهْجَةٌ" dendir. Ve "بُهْجَةٌ" mutlak hüsn ve mutlak sürür ma'nalarına da gelir. ﴿فَأَنْبَتْنَا فِيهَا﴾⁸⁰⁴ "بُهْجٌ فَهُوَ بُهَيْجٌ" bābından "ظَرْفٌ" kavli kerīminde olduğu gibi. "حَسَنٌ", "بُهْجٌ فَهُوَ بُهَيْجٌ" bābından "ظَرْفٌ" bābından "سُرٌّ" demektir. Ve "قَطْعٌ" bābından mütē'addī olarak "بُهْجَةُ الْأَمْرِ" ve "if'āl" den "أَبْهَجَةُ الْحَبْرِ", "سُرَّةٌ" ve [202] "فَرْحَةٌ" demektir. "İfti'āl"[den] "إِبْهَاجٌ" sürürdür.

MAZMŪMETU'L-BĀ': "ب،ه"

• [buhite] بُهَيْتٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَبُهَيْتَ الَّذِي كَفَرَ﴾⁸⁰⁵ أَيِ دَهَشَ وَتَحَيَّرَ

802 "Hayvanlar, size helal kılındı." el-Mā'ide, 5/1.

803 "Orada her türden iç açıcı çift bitkiler bitirdik." el-Kāf, 50/7.

804 "Gönül alıcı güzel bahçeler meydana getirdik." en-Neml, 27/60.

805 "Kāfir şaşırıp kaldı." el-Bakara, 2/258.

Ve sīga-i ma'ḷūm ile “فَبُهْتٍ” dahi kırā'attir ki “إِنْقَطَعَ حُجَّتُهُ” ya'nī “Kāfir olan Nemrūd'un müdde'asında sözü munkatır ve hüccet ve delili sākit olup 'aklı dehşet ve hayrete düşüren beyyine ve hikmet-i bāligayı iştince susakaldı” demek olur. “بُهْتٌ” tendir. Bu kelime kizb ve iftirā' ma'nalarında ve kināyeten zinā ma'nāsına da isti'māl olunur. “عَلِمَ” bābından “بُهْتٌ بُهْتًا فَهُوَ مَبْهُوتٌ”, “دَهَشَ وَتَحَيَّرَ وَسَكَتَ”, ma'nalarındadır. Ve bu ma'nāda “ظُرِفَ” bābından da gelir ve efsaktır. Ve “قَطَعَ” bābından “بُهْتٌ بُهْتًا أَحَدُهُ بَعْتُهُ” ve bāb-ı mezkūrdan “اِفْتَرَى وَقَالَ عَلَيْهِ مَا لَمْ يَفْعَلْ”, “بُهْتُهُ بُهْتًا وَبُهْتَانًا فَهُوَ بَهَاتٌ بِالتَّشْدِيدِ” ma'nalarına gelir.

• بُهْتَانٌ [buhtānun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ﴾⁸⁰⁶ أَيِ افْتِرَاءٍ عَظِيمٍ وَاسْنَادُ مَا لَمْ يَفْعَلْ

“بُهْتٌ” tendir ki mā-kablinde mufassalen beyān olundu.

FASLU'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE MA'Ā'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “بَبِي”

• بَيَّتَ [beyyete]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ﴾⁸⁰⁷ أَيِ قَدَرٍ بَلِيلٍ وَيُقَالُ أَضْمَرَ

Ya'nī “Geceleyin takdīr etti” yāhūd “izmār etti, örttü, sakladı, gizledi” demek olur. “بَيَّتَ” “فُلَانٌ رَأْيُهُ” denir, re'yini geceleyin tefekkür etti demektir ki geceletti ta'bīr ederiz.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَجَاءَهَا بِأُسْنًا بَيَّاتًا﴾⁸⁰⁸ أَيِ لَيْلًا

Ya'nī geceleyin demektir. Ve ‘Arabın “بَيَّتَهُمُ الْعَدُوُّ” kavli de bundandır ki düşman onlara gece baskını yaptı demek olur, nitekim “بَيَاتٌ” ve [203] “تَبَيَّتَ” düşmana gece baskını ve bā-i meftūha ve yā-i müşeddede-i mazmūme ile “بَيُّوتٌ” geceleyin yapılan şeydir. Bu takrīble izmār ve hufyeten tedbīr ve tedārük ma'nalarında isti'māl olundu. Aslı “بَيَّتٌ”tir, insān için me'vā-yı leyl olmakla ma'ānī-i sāire bundan alındı. Bāb-ı sānīden بَيِّتٌ “بَاتٌ بَيِّتٌ” denir. Ve “بَاتٌ بَيَّاتٌ” dahi lügattir. “بَيَّتَ” bundan “tefīl”dir.

• بَيْنَكُمْ [beynekum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ﴾⁸⁰⁹ أَيِ انْقَطَعَ وَصْلُكُمْ

806 “Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım! Bu çok büyük bir iftiradır.” en-Nūr, 24/16.

807 “Sana “baş üstüne” derler. Fakat senin yanından çıktıklarında, içlerinden birtakımı, geceleyin; (senin gündüz) söylediklerinin aksini kurarlar.” en-Nisā, 4/81.

808 “Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken gelmişti.” el-A'rāf, 7/4.

809 “Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş.” el-En'ām, 6/94.

Yaʿnī “vaslınız.” Ve “تَسَّتْ جَمْعُكُمْ” ʿibāretiyle de tefsir edilmiş ki “Cemʿiyyetiniz perişan oldu” demek olur. Bu tefsirler “يُنْكُمْ” kelimesinin refʿle kırāʾatine göredir. Nasbla olan kırāʾatine göre ki el-yevm beyneʿl-huffāz mütedāvil olan da odur. “يُنْ” kelimesi zarf olur. Takdir-i muzāfla “إِنْقِطَعَ وَضْلُ بَيْنِكُمْ” yaʿnī aranızdaki vasl münkatıʿ oldu demek olur. “يُنْ” kelimesi firāk ve visāl maʿnālarına gelmekle azdāddan olur. Ve fazl ve meziyyet maʿnāsına da gelir. “كَالَ” bābından “بَانَ بَيْنُنَا فَهُوَ بَائِنٌ” denir, tebāʿud ve inkıtāʿ ve firāk ve vasl maʿnālarına gelir. “فَالَ” bābından “بَانَ بَيُونُ بُونَا” denir. Fazl ve meziyyet maʿnāsınadır. Rāğib rahimehullāh “يُنْ” kelimesi bahsinde “يُنْ” baʿzen ism baʿzen zarf olarak istiʿmāl olunur. Bināʿen ʿaleyh refʿle “يُنْكُمْ” kırāʾat eden ism iʿtibār etti ve nasbla “يُنْكُمْ” kırāʾat eden zarf-ı gayr-ı mütemekkin yaʿnī mebnī ʿaleʿl-feth iʿtibār etti de nūnʿu meftūhan terk eyledi demiş. Ve bundan başka baʿzı hasāisini söylemiş. “يُنْ” zarfıyyeti hālinde zarf-ı zamān ve zarf-ı mekān da olur. “جَلَسْتُ [204] بَيْنَ زَيْدٍ وَعَمْرٍو” gibi. ʿAklī ve maʿnevī dahi olur. ⁸¹⁰ ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ﴾ ve ﴿فَاخْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى﴾ ⁸¹¹ ayetleriyle emsālinde olduğu gibi.

• بَيَاتَا [beyāten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَجَاءَهَا بِأُسْنًا بَيَاتًا﴾⁸¹² أَيْ لَيْلًا

Ya'nī “geceleyin.” Bu faslın evvelinde “يَتَّ” kelimesine mürāca‘at oluna.

• البَيْتِ الْعَتِيقِ [el-beyti'l-atīqi]

• ﴿ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾⁸¹³

Murād Mekke-i Mükerreme’de vākīc beytüllāhī’l-harām ya’nī Ka’be-i mu’azzama şerre-fehallāhdır. Evvelen ve āhiren hīçbir kimse tarafından temellük edilemediği için hür ve āzād ma’nāsına olan “عَنْقُ”ten “عَتِيقُ” vasfıyla tesmiye olunmuştur. Ve rüy-i arzda olan mebānīnin evvel ve akdemi olduğundan kadīm, eski ma’nāsına “عَتِيقُ” tesmiye olundu dahi denildi. Ve Cenāb-ı Hak ta’ālā şānuhu onun züvvārını şirki terk ve tevḥīdi kabūl ile dīn-i Muḥammedī üzerine vefāt ettikleri hālde zünüb-ı sāireyi magfiretle cehennemden āzād ettiği için “عَتِيقُ” tesmiye edildi de denilmiş. Vallāhu a’lemu bi-murādihi bihi.

[beydun] بَيْضٌ •

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَأَنَّهُمْ بَيِّضٌ مَكْنُونٌ﴾⁸¹⁴ أَي شَبِيهَاتٍ فِي بَيَاضِ اللَّوْنِ بَيِّضٌ مَصُونٌ مِنَ الْغُبَارِ وَحَرَّ الشَّمْسِ الْمُغْتَرِلُونَهُ

810 “İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma.” Sâd, 38/26.

811 “Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak
ayrım yapmak isteyenler.” en-Nisâ, 4/150.

812 “Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken gelmişti.” el-Aʿrāf, 7/4.

813 “Sonra da kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik (Kābe)’dir.” el-Hacc, 22/33.

814 “Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır.” es-Sāffāt, 37/49.

Ya'nî “Hür-ı cennet beyâzlıkta gubâr ve mugayyir-i levn olan harâret-i şemsten masûn olan yumurta gibidir” demek olur. “بَيْضٌ مَكُونٌ” ekser-i tefâsîrde “بَيْضٌ نَعَامَةٍ” ya'nî devekuşu yumurtasıyla tefsîr olunmuş ve vech-i tahsîs beyân olunmamış ise de Allâhu a'le-mu bi-murâdihi “مَكُونٌ” sıfatından me'hûz olsa gerek, zîrâ murg-ı mezbur yumurtasını dâimâ tüyleriyle örtüp harâret-i şemsten ve [205] te'sîr-i riyâh u gubârdan muhâfaza eder, bu sûretle rengine tagayyür 'arız olmaz. Bir de beyza-i mezkûrenin levni azıcık sufrete mâil olmakla beyâzın ahsen ve eltafi olur ki beyâz tene eşbeh ve teşbihe elyaktır. İbn 'Abbâs radiyallâhu 'anhumâdan mervî olan “فَدُكُّ مِنَ الْحَرِّ” tefsîri de buna muvâfıktır.

• البَيْتِ الْمَغْمُورِ [el-beyti'l-ma'mûri]

• ﴿وَالْبَيْتِ الْمَغْمُورِ﴾⁸¹⁵

Büyütullâhtan bir beyt-i 'âlî ve akdestir ki semâ-i râbî'ada ve 'alâ-kavlin sâlisede yâhûd sâdisede veyâhûd sâbi'adadır, arzda olan Ka'be-i mu'azzama'nın izâsında vâki' olmuştur. Ve ﴿الْمَغْمُورِ﴾, “الْمَاهُولُ” demektir, ya'nî “Te'âkub-i tevârüd-i züvvâr u tâifin ile ehliden hâlî değil, şen ve ma'mûrdur” demek olur.

Tenbîh: Bu ve emsâli büyüti ilâhiyye ile 'arş ve kürsî ve sâir 'âlem-i gayb ve melekût ve merâtib-i mâ-fevka't-tabî'ada mevcûdiyyetleri nusûs-ı kitâb u sünnetle bildirilen mevcûdât ve eşyâ-i ma'neviyye ve gaybiyye ve uhreviyye bu 'âlemde emsâl-i mahsûsası olmamakla kendi hakîkatî üzere bu 'akl-ı cüz'î-i beşerî ile idrâk olunmak muhâldir, çünkü onlar bir başka 'âlemedirler. Binâ'en 'aleyh mâhiyyet ve keyfiyyet ve kemmiyyetleri Cenâb-ı Hak gösterdiği vakte görölüp bilinir. Ve nusûs-ı kitâb u sünnet hak ve sıdk olduğu anlaşılır. Bu 'âlemde hemân sıdkla îmân lâzım ve vâcibdir, hilâfı hüsrân-ı ebedîdir. Aklın kabûl etmediği her şey'i inkâr humktur, zîrâ gayr-ı ma'kûl ve muhâl zann olunan çok şeylerin ma'kûl ve mümkün olduğunu keşfiyyât ve ihtirâ'ât-ı cedîde bize gösterdi. Artık intibâh zamânı gelmiştir. İnsânın ahmâl ve eskâliyle berâber havâda uçması ve bir kimsenin bulunduğu beldeden uzak bir beldedeki kimsenin kulağına söz söyleyebilip sedâsının dahi tanınması mümkün mi idi ma'kûl mu idi. İnsâf! Yehdillâhu li-nûrihi men yeşâ [206]

MEKSÛRETU'L-BĀ': “ب،ي”

• بَيْع [biya'un]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا﴾⁸¹⁶ أَيْ كَنَائِسُ النَّصَارَى

815 “Beyt-i Ma'mur “a andolsun ki” et-Tür, 52/4.

816 “Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi.” el-Hacc, 22/40.

“كَيْسَة” demek olan “يَعَة”nin cem'idir, nitekim “صَوَامِعُ” ruhbāna mahsūs olan “صَوْمَعَة”nin cem'idir. Ve “صَلَوَاتُ” aslen tā' yerinde şā-i musellese ile “صَلُوتًا”nın cem'idir ki Yehūdun el-yevm sinagon ve havrā dedikleri ma'bedlerinin ism-i 'İbrānīsidir. Bi't-ta'rib cem'in-de şā-i musellese tā-i musennāta tebdīl edilmiş. “مَسَاجِدُ” ma'lūm olan “مَسْجِدُ”imizin cem'idir.

el-Hamdu lillāhi 'ale't-tevfīki ve't-teysīr.

BĀBU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKİYYE

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKİYYE MA'A'L-HEMZE: “تْ أ”

• تَأْوِيلِهِ [te>vīlihī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ﴾⁸¹⁷ أَيِّ مَا يُؤُولُ إِلَيْهِ مِنْ مَعْنَى

Ya'nī ma'nāca “Nereye ve neye rāci' olur?” demektir. “تَأُولُ فُلَانُ الْآيَةَ” kavli ma'nāsı “Neye rāci' olur diye nazar etti” demek olur.

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالِيَابَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ﴾⁸¹⁸ أَيِّ تَغْيِيرٍ وَتَضَدِّيقٍ رُؤْيَايَ

Bunun aslı asla rücū' ma'nāsına olan “أُولُ” lafzıdır. “قَالَ” bābından أُولَا demektir. “قَالَ” bābından أُولَا demektir. Ve hemze-i meksüre vāv'dan maktūb yā-i meftūha ile “تَأْوِيلُ” bundan ismdir. “مُؤِيلُ” de bundandır ki mahall-i rücū'dur. Binā'en 'aleyh “تَأْوِيلُ” bir şey'i kendinden murād olan gāyeye ircā' ve redd demek olur. Ve “تَأْوِيلُ” in “تَغْيِيرُ” ile tefsiri rü'yāyı zāhirinden bātınına 'ubūr ettirmek itibāriyledir ki ondan murād olan gāyeye redd edilmiş olur. Ve⁸¹⁹ ﴿رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ﴾ kavli-i kerīmi de [207] bundandır. Ve tahakkuk ve zuhūr-ı eser dahi mūcib-i tasdik olmakla “تَأْوِيلُ”, “تَأْوِيلُ” ile de tefsir olundu, bunu⁸²⁰ ﴿وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا﴾ te'yid eder. Vallāhu a'lemu.

817 “Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler.” Âl-i 'İmrān, 3/7.

818 “Yūsuf dedi ki: “Babacığım! İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur.” Yūsuf, 12/100.

819 “Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin.” Yūsuf, 12/101.

820 “Ona şöyle seslendik: “Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin.” es-Sāffāt, 37/104-105.

• تَأَذَّن [te'ezzene]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ مَنْ يُسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ﴾⁸²¹ أَيُّ أَعْلَمَ

Ya'nî "Rabbin bildirdi" demek olur. Burada "تَفْعَلْ", "أَفْعَلْ" ma'nāsına geldi. Bābu'l-Hemze'de "إِذْ" kelimesinde mufassalen beyān olundu, mürāca'at oluna.

• تَأْوِيلُ الْأَحَادِيثِ [te'vili'l-ahādīsi]

• ﴿وَكَذَلِكَ يَجْزِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَاسْحَقَ﴾⁸²² أَيُّ تَفْسِيرِ أَوْ تَغْيِيرِ الرُّؤْيَا

Bu faslın evvelinde "تَأْوِيلُ" in beyānı geçti. "أَحَادِيثُ", "حَدِيثُ" in cem'idir. Bu āyette "رُؤْيَا" ma'nāsınadır ve bu İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumānın tefsiridir. Ve bu āyette ﴿تَأْوِيلُ﴾ "تَفْسِيرِ الْكُتُبِ", "الْأَحَادِيثِ" ibāretiyle müfessserdir.

• تَوَزُّهُمُ أَزًّا [te'uzzuhum ezzen]

• ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَزُّهُمُ أَزًّا﴾⁸²³ أَيُّ تَوَزُّعُهُمْ إِزْعَاجًا

Hemze-i meftūha ve zā-yı müşeddede ile "أَزَّ" tahrīk ve kal' ve teşvīk, tergīb ve igrā gibi ma'anīde isti'māl, "إِزْعَاجُ" da böyle olmakla "تَوَزُّعُهُمْ إِزْعَاجًا" ibāretiyle tefsir edilmiş. "تَوَزُّعُهُمْ إِلَى الْمَعَاصِي" ile de tefsir edilmiş. "أَزَّ" ile "هَزَّ" birdir. Ve bāb-ı evvelden "أَزَّ يُوَزُّ أَزًّا" denir. Ve "fa'īl" vezninde "أَزِيرُ" savt-ı ra'ddır. Ve tencere kaynamaktan hāsıl sedāya da denir. Ve eserde⁸²⁴ "كَانَ يُصَلِّي وَفِي جَوْفِهِ أَزِيرٌ كَأَزِيرِ الْمُجَلِّ" vāki' olmuştur ki kazan kaynamak sedāsı gibi sadr-ı risālette sedā olurdu, ya'nî namāzdaki huşū'u beyāndır.

• تَأْتِي [te'bā]

• ﴿يُزْضَوْنَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْتِي قُلُوبُهُمْ﴾⁸²⁵ أَيُّ تَمَتَّنِعُ

Bābu'l-Bā'da "يَأْتِ" kelimesinde görölür.

821 "Hani Rabbin, elbette kıyamet gününe kadar onlara azabın en kötüsünü tattıracak kimseleri göndereceğini bildirmişti." el-A'rāf, 7/167.

822 "İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır." Yūsuf, 12/6; 21; 101.

823 "Kāfirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizizi görmedin mi?" Meryem, 19/83.

824 Nesāi, Sehv, 18, no: 1214; Hākim, el-Mustedrek 'ala's-Sahīhayn, 1/396, no: 971; Beyhakī, Şu'abu'l-İmān, 3/409, no: 1889.

825 "Ağızlarıyla sizi hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna karşı çıkıyor." el-Tevbe, 9/8.

• تَأْجُرْنِي [te'curanī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجَ﴾⁸²⁶ أَيُّ أَنْ تَكُونَ أَجِيرًا لِي

Ya'nī “sekiz sene senin bana ecir olmaklığın üzerine” demek olur. Bu mehr makāmındadır. Bāb-ı evvel ve sāniden “أَجْرٌ يَأْجُرُ وَيَأْجُرُ أَجْرًا” ve “if'āl”den [208] “أَجْرٌ يُوجِرُ إِيْجَارًا” birdir, sevāb ve müjde ya'nī mükāfāt-ı 'amel ve hizmet ve emek mukābili verilen şeydir. Ve zamm-ı hemze ile “أُجْرَةٌ” kirādır, “fa'īl” vezninde “أَجِيرٌ” ücret mukābilinde hizmet eden hizmetkār ve ırgata denir. Bu āyetle murād olan hidmet-i ra'y ya'nī çobanlık idi: “إِسْتَأْجَزْتُ الرَّجُلَ بِكَذَا فَهُوَ يَأْجُرُنِي سَنَةً” denir. Ve “حَجَّجَ” hā-i mühmele-i meksüre ve cīm-i müşeddede-i meftūha ile “yıl” demek olan “حَجَّةٌ”nin cem'idir.

• تَأْفِكُنَا [te'fikenā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَجِئْنَا لِنَتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا﴾⁸²⁷ أَيُّ لِنَتَضَرَّفَنَا

Bābu'l-Hemze'de “الْإِفْكَ” kelimesinde mufassalen beyān olundu, ırcā-ı nazar buyurula.

• تَأْثِمُ [te'sīmun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَعْنُ فِيهَا وَلَا تَأْثِمُ﴾⁸²⁸ أَيُّ إِثْمٌ

Ya'nī “Zenb, günāh yoktur.” Günāh ma'nāsına olan “إِثْمٌ”den “tef'īl”dir. Tercüme-i āyet-i kerimede: “Cennette şarāb-ı tahūr kāsını ehl-i na'īm birbirlerinin ellerinden alırlar. Murād münāvele vü müdāvele-i akdāhtır. Onda lagv ve bātıl söz yok ve şürbünde günāh veyāhūd günāha sebep olacak bir hālet yoktur, ya'nī sekr yoktur denir. Bu keli-
menin tahkīki Bābu'l-Hemze'de “أُثْمًا” ve “إِثْمٌ” kelimelerinde mezkūrdur.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “تُ أ”

• تُؤْوِي [tu'vī]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ﴾⁸²⁹ أَيُّ تَضُمُّ

Ya'nī “Kendine alıkoyarsın” demek olur. “أَوَى”dan “if'āl”dir. Bu kelimeye dāir kelām bābu'l-hemzede “أَوَى” kelimesinde mezkūrdur, mürācā'āt oluna.

826 “Şuayb, “Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık şu iki kızımdan birisini sana nikāhlamak istiyorum.” el-Kasas, 28/27.

827 “Onlar ise, “Sen bizi ilahlarımızdan alıkoyamak için mi geldin? Dediler.” el-Ahkāf, 46/22.

828 “Orada, (içilince) boş söz söyletmeyen, günāh işletmeyen dolu bir kadehi elden ele dolaştırırlar.” et-Tür, 52/23.

829 “Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın.” el-Ahzāb, 33/51.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'L-ELİF: "تَا"

• التَّالِيَات [et-tāliyāti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا﴾⁸³⁰ نَسَم

Murād melâikedir denildi. [209] ve kurrâ-i Qur'ân'dır da denildi. Ve câizdir ki zikrul-lâhî tilâvet edenlerden her biri ola, bu takdîrde melek ve ins ve cinn dâhil olur. "ذِكْرًا" kelimesi "التَّالِيَاتِ"ın ma'nâsından masdardır, ya'nî "التَّالِيَاتِ تِلَاوَةً" gibidir denilmiş ise de "ذِكْر" kendi ma'nâsına ism olmak da olur ki Qur'ân ve sair ezkâr-ı ilâhiyye demektir. Bu kelimeye dâir kelâm Faslu't-Tâ Ma'a't-Tâ'da "تَتْلُو" kelimesinde görülür.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE

• تَبْلُو [teblū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هَٰذَاكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ﴾⁸³¹ أَيُّ تَعْلَمَ

Ya'nî "Her nefis evvelce yaptığını orada bulur" demek olur. "تَبْلُو" kelimesinin "تَعْلَمَ" ile tefsîri ihtibâr ve tecrîbe ve imtihân ma'nâsına olan "بَلَى" lafzından olmakla ma'nâyı mezkûrdan netîce itibâriyledir; bu, İbn 'Abbâs radiyallâhu 'anhumâdan mervî olan tefsîrdir. Sâir müfessirîn rahimehumullâh cümle bunu asl ittihâz ederek ba'zısı "تَحْتَبِرُ مَا أَسْلَفَتْ" demiş ve ba'zı "تَحْتَبِرُ وَتَدْوُقُ" ve ba'zı "تَحْبِرُ وَتَعْلَمُ" 'ibâretiyle tefsîr etmişler ki cümlesi o asla râci'dir. "بَلَى" lafzına müte'allik akvâl ve izâhât Bâbu'l-Bâ'da "بَلَاء" kelimesinde zikr olundu. Ve zammıla "تَبْلَى" kelimesinde de gelir. Bu âyette "تَبْلُو" kelimesi iki tâ ile "تَتْلُو" sûretinde de kırâ'at olunmuştur, o takdîrce ma'nâ "تَقْرَأُ" demektir ya'nî "تِلَاوَةً" kırâ'at ma'nâsınadır.

• تَبَيَّنُوا [tebeyyenū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا﴾⁸³² أَيُّ فَتَحَقَّقُوا

Ya'nî "Tahkîk ediniz hattâ mü'min kâfirden temeyyüz ede ayırt ola, tebeyyün [210] ede." Ve "Emrin mütebeyyin ve sâbit olmasını taleb ediniz, ta'cîl etmeyiniz" de denir, bu sûrette "tefa'ul" "istif'âl" ma'nâsınadır. Bir de "تَبَيَّنْتُ الْأَمْرَ" denir ki "İşe kable'ş-şürû' te'emmül ve tefekkür ettim" demek olur. Ve kelime-i kerîme-i mezkûre kezâ "tefa'ul" bâbından şâ-i musellese vü muvahhade ile "تَبَيَّنُوا" sûretinde de kırâ'at olunmuştur ki 'acelenin zıddıdır, "Acele etmeyiniz, durunuz, te'ennî ediniz" demek olur. Bunda da "tefa'ul" "istif'âl" ma'nâsınadır.

830 "Zikri (Allah'ın kelâmını) okuyanlara andolsun." es-Sâffât, 37/3.

831 "Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akıbetini öğrenecek)." Yûnus, 10/30.

832 "Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın." en-Nisâ, 4/94.

• تَبَوَّءَ [tebū'e]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى تَعَالَى ﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ﴾⁸³³
أَيُّ تَنْصَرَفَ وَتَرْجَعَ بِإِثْمِ قَتْلَى وَإِثْمِكَ مِنْ قَبْلُ

Ya'nî “Ben benim katlim günahı ve senin evvelce olan günahınla me'ade rücû ve insirâfını murâd ederim” demek olur. Bu kelime “بَوَّءَ” lafzındandır ki Bābu'l-Bā'da “بَاوَّوْا” kelimesinde mufasssalen mezkûrdur, mürâca'at oluna.

• تَبَحَّشُوا [tebhāšū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَبَحَّشُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾⁸³⁴ أَيُّ لَا تَنْقُصُوا

Ya'nî “Nāsa bey' ve şirā ve sāir mu'ā[me]lât ve umûrda eşyâ'larını noksân etmeyiniz eksiltmeyiniz” demek olur. Meselâ bâyi' müşteriye mâlî ve müşteri bâyi'e semeni, mü'cir ecîre ücreti ve ecîr mü'cire 'ameli ve emsâlinde kimse kimsenin hakkını noksân etmesin. Bu emr câmi'-i mu'âmelâtta ne 'azîm bir hükmdür ki kâffe-i ahvâl ü umûrda zabt ve rabt ve nizâm ve intizâm ve istikrâr-ı âsâyiş bununla kâim olur. Bu kelime “بَحَّشَ”dendir. Bābu'l-Bā'da “بَحَّشَ” kelimesine nazar oluna.

• تَبَتَّسَ [tebte'is]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا تَبَتَّسَ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾⁸³⁵ أَيُّ فَلَا تَحْزَنْ

“بُؤْسَ” māddeinden “ifti'âl”dir. “بُؤْسَ” aslen fakr ve şiddettir. Bundan “إِيْتَأَسَ” kalbine hüzn ve ıztırâb 'arız olmak ma'nâsınadır. Binâ'en 'aleyh tercüme-i âyetle “Küffârın yaptıkları şey sebebiyle mahzûn olma” ya'nî sana bü's ve şiddet lâhık ve [211] kalbine hüzn ve ıztırâb 'arız olmasın denir. Bābu'l-Bā'da “بُؤْسَ” ve “بُئِيسَ” kelimelerine mürâca'at oluna.

• تَبَذَّرَ [tebzîran]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُبَذِّرْ تَبَذِيرًا﴾⁸³⁶ أَيُّ وَلَا تُفَرِّقْ تَفَرِّقًا

Murâd ayırmak, dağıtmak ki saçıp savurmak, hesâbsız sarf etmektir. Bu 'Arabın “بَذَرْتُ” “تَبَذَّرَ” infāk husûsunda isrâftır, lâkin “تَبَذَّرَ” tan ahasstır, zîrâ “تَبَذَّرَ” Cenâb-ı Hakk'ın helâl kıldığı şey'i lüzûmundan fazla mütlifâne sarf etmektir. “إِسْرَافَ” 'ammdır; كَانُوا ﴿إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا﴾

833 “Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.” el-Mâide, 5/29.

834 “İnsanların mallarını eksiltmeyin.” el-A'râf, 7/85; Hüd, 11/85; eş-Şu'arâ, 26/183.

835 “O hâlde, onların yapmakta oldukları şeylerden dolayı üzülme.” Hüd, 11/36. Ayrıca bkz. Yûsuf, 12/69.

836 “Fakat saçıp savurma.” el-İsrâ, 17/26.

⁸³⁷ kavlı-i kerîmiyle de mürtekibi zemm olunmuştur. “مُبَذَّرٌ” bundan ism-i fâ‘ildir, “الْمُبَذَّرِينَ” bunun cem‘-i müzekker-i sâlimidir. Bu kelimenin aslı tohum ma‘nâsına fethle “بَذَرٌ”dır. Cem‘i “بَذُورٌ” gelir. Bundan fi‘l binâsıyla “نَصَرَ” bâbından “بَذَرَ الْبَذَرَ” denildi. Ve tohumu zer‘ etmek ekmek ma‘nâsı irâde edildi. Ve “بَذَرٌ”, “مُبَذَّرٌ” ma‘nâsına isti‘mâl olunur. “تَبَذِيرٌ” bundan “tef‘îl”dir.

[teb‘an] تَبِيعًا •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا﴾ ⁸³⁸ أَيُّ تَابِعًا يُطَالِبُنَا بِمَا فَعَلْنَا

Ya’nî “Sizi garkımızdan sonra bizim üzerimize gelip sizin hakkınızı ve se‘rinizi mutâlebe edecek bir tâbi‘-i mutâlib bulamazsınız” demek olur. “تَبِيعٌ”, “تَبِعَ” den bir kimsenin lehinde hasmından taleb-i hak ve ahz-ı se‘r edecek tâbi‘ ma‘nâsına müstaf‘emeldir, imdi lisânımızda taraftar deniyor. “تَعَبَ” bâbından “وَتَبِعَ وَتَبِعَ لَهُ وَتَبِعَ وَتَبِعَ” denir ki nereye gider ve neye teveccüh ederse ardından gitmek ve arkasından ayrılmamak ma‘nâsınadır. Ve “تَابِعَ” [212] ma‘nâsına, “تَبِعَ” lafzı cem‘de ve ehadde kullanılır. ﴿إِنَّا كُنَّا﴾ ⁸³⁹ kavlı-i kerîminde cem‘de isti‘mâl olunduğu zâhirdir.

[tebhetuhum] تَبِهُتُهُمْ •

• ﴿بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبِهُتُهُمْ﴾ ⁸⁴⁰ أَيُّ تَفْجَاهُمْ فَتُحْزِرُهُمْ وَتُدْهِشُهُمْ

Ya’nî “Kıyâmet belki onlara bagteten, ansızın gelir de onları mebhût ya’nî şaşkın eder” demek olur. Bābu’l-Bā’da “بُهِتَ” kelimesinde buna dâir söz sebkât etti, oraya nazar oluna.

[tebāreke] تَبَارَكَ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾ ⁸⁴¹ وَفِي كُلِّ مَحَلٍّ مِنَ الْقُرْآنِ بِمَعْنَى تَعَالَى وَتَعْظَمُ

Bu kelime ziyāde ve nemā ve kesret ve ittisā‘-ı hayr ma‘nâsına olan “بَرَكَتٌ” kelimesinden “tefā‘ul”dür. Şān-ı ilāhîde ma‘ānî-i mezkûrede te‘ālî ve ta‘azzum murād olunur. Ve “بَرَكَتٌ” mutlakan onun zikri ve ona ‘ubūdiyyetle iktisāb olunur demek olur da denildi. Ve “تَقَدَّسَ” demek de denildi ki kuds-i mutlak zâtıdır. Hulāsâ kelime-i mezbûre kelime-i temcîd ve ta‘zîm ve tahmîd ve takdîstir. Bābu’l-Bā’da “بَارَكَ” kelimesine de mürāca‘at oluna.

⁸³⁷ “Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir.” el-İsrâ, 17/27.

⁸³⁸ “Sonra da bize karşı kendiniz için arka çıkacak bir yardımcı bulamama (durumun) (dan güvende misiniz)?” el-İsrâ, 17/69.

⁸³⁹ “Şüphesiz bizler size uymuştuk” İbrâhîm, 14/21; el-Mü‘min, 40/47.

⁸⁴⁰ “Şüphesiz o (tehdit edildikleri azap) onlara ansızın gelecek de kendilerini şaşkınlıktan dondurup bırakacak.” el-Enbiyâ, 21/40.

⁸⁴¹ “Âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkân’ı indiren Allah’ın şanı yücedir.” el-Furkân, 25/1.

• تَبَغَّى [tebgī]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبَغَّى حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ﴾⁸⁴² أَيِ تَتَعَدَّى وَتَخْرُجُ عَلَى الْجَمَاعَةِ

Ya'nī “Haddini tecāvüzle ta'addī ve cemā'at üzerine hurūc eden fırka-i bāgiye ile mukātele ediniz” demektir. Zulm ve ta'addī ma'nāsına olan “بَغَّى”dendir. Bābu'l-Hemze'de “إِيتِئَاءَ” kelimesine bak.

• تَبَرُّوهُمْ [teberrūhum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ﴾⁸⁴³ أَيِ تُحْسِنُوا إِلَيْهِمْ وَتَعْمَلُوا خَيْرًا

Bu āyet-i kerīme küffardan mü'minini ızrār etmeyenlere ihsān ve iyilik etmekte ruhsatı ilāmdır. Bābu'[213]'l-Bā'da “بَرًّا” kelimesine mürāca'at oluna.

• تَبَرَّنَا [tebberrā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَرَّنَا تَبَرًّا﴾⁸⁴⁴ أَهْلَكْنَا إِهْلَاكًا

“Cümlesini ihlāk-ı tām ile helāk ettik” demek olur. Helāk ma'nāsına olan “تَبَرَّ”den “tefīl”dir. “قَتَلَ” ve “تَعَبَ” bāblarından “تَبَرَّ يَتَبَرَّرُ” ve “تَبَرَّ يَتَبَرَّرُ” denir, “هَلَكَ” demektir. Ve taz'ifle ya'nī “tefīl” bābından müte'addī olur, nitekim āyetle vākīc olmuştur. Ve “تَبَرَّ” helāk ma'nasına ism olur. Ve “مَتَبَرَّرَ” ve “يَتَبَرَّرُوا” hep bundandır. Ve kesr, tedmīr ma'nāsına gelir, fasllarından zikr olunur.

• تَبَسَّمَ [tebesseme]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا﴾⁸⁴⁵ أَيِ تَبَسَّمَ سُلَيْمَانُ مُتَعَجِّبًا مِنْ قَوْلِ النَّمْلَةِ

“تَبَسَّمَ” evvel-i dahiktir, ya'nī bir kimsenin güleceği geldiği zamān vechinde meşhūd olan hālettir ki dahika mahsūs olan ses onda olmaz, ya'nī hālet-i mezküre sem'le idrāk olunmaz, yalnız basarla idrāk olunur. Bizim lisānımız bundan gülümsemek ta'bīr edilir. “ضَحِكَ” bunun gāyetidir ki sem'le de idrāk olunur. Lākin burada ta'accüb ma'nāsına haml ile “مُتَعَجِّبًا” kelimesiyle tefsīr olunmuş, çünkü “ضَحِكَ” suhriyye ve istihzā ve istihfāf ma'nalarına isti'āre olunduğu gibi mücerred sūrūr ve ta'accüb ma'nalarına da isti'māl olundu. Bu āyetle “تَبَسَّمَ”nin fā'ilinden hāl-i mü'ekkededir. “تَبَسَّمَ”, “تَبَسَّمَ”den “tefa'ul”dür. “صَرَبَ” bābından “بَسِمَ فَهُوَ بَاسِمٌ”, “ifti'āl”den “بَسِمَ فَهُوَ مُبَسِّمٌ”dür. Ma'nen fark yoktur, belki dereceten ola.

842 “Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın.” el-Hucurāt, 49/9.

843 “Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara ādil davranmaktan men etmez.” el-Mümtehhine, 60/8.

844 “Bunların herbirine misaller getirdik, (öğüt almadıkları için) hepsini kırıp geçirdik.” el-Furkān, 25/39.

845 “Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek (dedi ki)” en-Neml, 27/19.

• تَبَرُّجْنَ [teberrecne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَبَرُّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى﴾⁸⁴⁶ أَي لَا تُبَرِّزْنَ مَحَاسِنَكُمْ وَلَا تُظْهِرْنَهَا

Ya'nî “Hüsnerinizi ibrâz ve izhâr etmeyiniz.” Bu kelime “بُرْج” lafzından [214] “tefa‘ul”dür. “بُرْج”ün beyânı Bâbu'l-Bâ'da “بُرُوجُ مُشَيْدَةٍ” kelimesinde mezkûrdur. “تَبَرُّجَتِالْمَرْأَةُ” kavlinde kadının izhâr-ı mehâsinle zuhûrunu burca teşbîh vardır, gûyâ mehâsinini izhâr ile burca teşebbüh etmiş olur.

• تَبَابٍ [tebābin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا كُنْتُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ﴾⁸⁴⁷ أَي خُسْرَانٍ

Ya'nî “ziyândadır.” Fasıl-ı âtîde “تَبَيْبٌ” kelimesine mürâca'atla tafsîli görülür.

• تَبَوُّوا الدَّارَ [tebevve'u'd-dāra]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحْجَبُونَ مِنْهَا جَزَاءَ لِيَهُمْ﴾⁸⁴⁸ أَي لَزِمُوهَا وَاتَّخَذُوهَا مَسْكَنًا

Ya'nî “dārü'l-hicret olan Medîne-i nebeviyye ile imānda temekkün edenler” demek olur ki yerleşenler, takarrur edenler demektir. “بَوَّاءٌ” dandır. Bâbu'l-Bâ'da “بَوَّأَكُمْ” ve “بَوَّأْنَا” kelimelerine mürâca'at oluna.

• تَبَارًا [tebāran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَرِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا﴾⁸⁴⁹ أَي هَلَاكًا

Ānifü'l-beyân “تَبَرُّنَا” kelimesine mürâca'at oluna.

• تَبَتَّلَ إِلَيْهِ [tebettel ileyhi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَادْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾⁸⁵⁰ اِنْقَطَعَ إِلَيْهِ اِنْقِطَاعًا

“تَبَتَّلَ” kelimesi kat' ma'nāsına mevzûc “بَتَّلَ” lafzından “tefa‘ul”dür, inkitāc ve teferrug ma'nāsınadır. Ve “تَبْتِيلٌ” lafz-ı mezkûrdan “tefīl”dir. Bu âyette kıyās “تَبَتَّلَ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا” olmak lâzım gelir iken “تَبْتِيلًا” vâki olması sibākan ve siyākan fevâsıl-ı âyâta rı'âyetendir. “بَتَّلَ” lafzı birinci ve ikinci bâblardan müte'addî olarak “بَتَّلَ بَتْلًا” ve “tefīl”den “بَتَّلَ تَبْتِيلًا” قَطَعَهُ, “بَتَّلَ تَبْتِيلًا” demektir. Ve “tefa‘ul”den “تَبَتَّلَ” inkitāc ma'nāsına lâzımdır. Mutâvi' de olur: “بَتَّلَ فَتَبَتَّلَ” denir ki “Kat' etti de münkati' oldu” demek olur.

846 “Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın.” el-Ahzâb, 33/33.

847 “Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı.” el-Mü'min, 40/37.

848 “Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler.” el-Haşr, 59/9.

849 “Zalimlerin de ancak helâkini artırır.” Nüh, 71/28.

850 “Rabbini adını an ve bütün benliğine O'na yönel.” el-Müzzemmil, 73/8.

• [tebbet] تَبَّتْ

• ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾⁸⁵¹ أَيَّ خَسِرْتُ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَقَدْ خَسِرَ هُوَ

Ya'nī [215] “Helāk olsun Ebū Leheb’in iki eli ve helāk olsun kendisi!” demek olur. Sīga-i māzī bunda kelime-i du‘ā gibi taleb içindir. “حَذَلَهُ اللَّهُ” ve “قَتَلَهُ اللَّهُ” gibi. Bu kelimeye dāir tahkikat fasl-ı ātīde “تَبَّيَّبَ” kelimesinde görülür.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “ث.ب.”

• [tubevvi'u] تُبَوِّئُ

• ﴿وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ﴾⁸⁵² أَيَّ تَتَّحِدُ لِلْمُؤْمِنِينَ مَصَافًا وَمُعَسْكَرًا

“Onlara kītāl [için] mevkıf-ı saff ve mahall-i ictimā' ittihāz edersin” demektir ki ordunun münāsibi vechle ta'biyesi murād olunur. Bu kelimeye dāir kelām ve tahkikat bundan evvel “بَوَّأَكُمْ” ve “بَوَّأْنَا” kelimelerinde zikr olundu.

• [tubezzir] تُبْذِرُ

• ﴿وَلَا تُبْذِرْ تَبْذِيرًا﴾⁸⁵³ أَيَّ لَا تُسْرِفْ إِسْرَافًا

Ānifü'l-beyān “تَبْذِيرًا” kelimesine bak.

• [tubde lekum] تُبْدِ لَكُمْ

• ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدِ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ﴾⁸⁵⁴ أَيَّ إِنْ تَظْهَرُ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ

Ya'nī “Eğer size izhār olunursa sizi incitir ve yüksündürür” demek olur. Zuhūr ma'nāsına “تُبْدِ” den “if'āl” dir. “أَبْدَى يُبْدِي إِدَاءً” denir, “أَظْهَرَ يُظْهِرُ إِظْهَارًا” demek olur. Bu āyetle “تُبْدِ” lafzı bundan muzāri'-i mechūldür. Aslı “إِنْ” ile cezme 'alāmet elif-i maksūre sākit olmuştur.

• [tubsele] تُبْسَلْ

• ﴿وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ﴾⁸⁵⁵ أَيَّ لِأَنْ لَا تُزْتَهَنَ وَتُسَلَّمَ

Ya'nī “Kur'an'la va'z ve tezkīr ile hıçbir nefs kesbi sebebiyle helāka rehn ve teslīm

851 “Ebū Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu.” Tebbet, 111/1.

852 “Hani sen mü'minleri (Uhud'da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erken aیلenden (evin-den) ayrılmıştın.” Āl-i Āmrān, 3/121.

853 “Fakat saçıp savurma.” el-İsrā', 17/26.

854 “Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın.” el-Māide, 5/101.

855 “Hiç kimsenin kazandığı yüzünden mahrumiyete sürüklenmemesi için Kur'an ile öğüt ver.” el-En'ām, 6/70.

ancak rāci' olana denir, mutlakan “ظُلٌّ” demek değildir. “بَاعَ” bābindan “فَاءُ الرَّجُلِ يَفِيءُ فَيْئًا” “فَاءُ الظِّلِّ يَفِيءُ فَيْئًا” Kezā “رَجَعَ” , demektir ki vakt-i zevâlde olur. Ve ﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى﴾⁸⁶⁹ harāc ve ganîmet mālına da denir,⁸⁷⁰ “فِيءٌ”⁸⁷⁰ efrādı birbirine muzāhir ve kuvvette ba'zı ba'zına rāci' cemā'ate de itlāk olunur. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ﴾⁸⁷¹ “فِيءٌ” efrādı birbirine muzāhir ve kuvvette ba'zı ba'zına rāci' cemā'ate de itlāk olunur. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ﴾⁸⁷¹ āyāt-ı sāirede olduğu gibi.

• تَنَزَّى [tetrā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَى﴾⁸⁷³ أَنَّى مُتَوَاتِرِينَ

Ya'nî “bey'atlerinde birbirini ta'kîb eder oldukları hâlde” demek olur. Bu kelime “مُؤَاتَرَةٌ”den bi-gayr-i tenvîn “فُعْلَى” veya tenvînle “فُعْلًا” dir. Ve “مُؤَاتَرَةٌ” , mütāba'at demektir. “تَنَزَّى” tasrîf etmeyen ehl-i lisân âhirdeki elifi elif-i te'nîs 'add etti ve tasrîf edenler “فُعْلَلَةٌ”e mülhak kıldı, ya'nî elifi lām-ı sāniye itibār etti. Ve “تَنَزَّى”nın aslı “وَنَزَّى” olup tā vāv'dan ibdāl olundu. “نَزَا” ve “نَجَا”da ibdāl olunduğu gibi ki aslen “وَرَاثٌ” ve “وَجَاهٌ” idiler. Ve Ferrā'nın kavlinde hâlet-i ref'de “نَزَّرَ” ve cerde “نَزَّرَ” ve nasbda “نَزَّرَا” demek cāiz olur, bu sûrette elif tenvînden bedeldir. *Mufredāt*'da Rāgîb rahimehullāh [219] vezni üzere “تَنَزَّى” , “مُؤَاتَرَةٌ”dendir ki vitren vitren mütāba'at demektir diyor ve aslen vāvî olmasında ve sāirede Sicistānî'ye muvāfakat ediyor. Ve İbnu'l-Esîr rahimehullāh *Nihāye*'de “لَا بَأْسَ بِقَضَاءِ رَمَضَانَ تَنَزَّى”⁸⁷⁴ hadîsinde “مُتَفَرِّقًا غَيْرَ مُتَّبَاعٍ” ibâretiyle tefsîr etmiş ve “مُؤَاتَرَةٌ” ve “نَوَاتَرٌ” bir şey'i bir şey'in ardından bir zāmān sonra gelmesidir diyor. Ve *Muhtāru's-Sihāh*'ta “مُؤَاتَرَةٌ” mütāba'at ise de eşyā arasında ancak fetret vākî olduğunda olur denilmiş. Bi'set-i enbiyā 'aleyhimü's-selām'da da gāh gāh böyle olduğu ma'lûm. Fe'lyute'emmell fihi.

• تَنْبِيرًا [tetbīran]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا﴾⁸⁷⁵ أَنَّى إِهْلَاكًا

Bundan evvelki fasl'da “تَبَّرْنَا” tefsîrinde mürûr etti, oraya mürāca'at oluna.

869 “Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar” el-Haşr, 59/7.

870 “Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden” el-Ahzāb, 33/50.

871 “Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.” el-Enfāl, 8/45.

872 “Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır.” el-Bakara, 2/249.

873 “Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik.” el-Mü'minün, 23/44.

874 İbnu'l-Esîr, en-Nihāye fî garîbi'l-hadîs, 1/181.

875 “Bunların herbirine misaller getirdik, (öğüt almadıkları için) hepsini kırıp geçirdik.” el-Furkân, 25/39.

• تَتَجَافَى [tetecāfā]

• ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾⁸⁷⁶ أَي تَرْتَفِعُ وَتَتَبَوَّعُ عَنِ الْفُرُشِ

Ya'nī “Yanları döşeklerinden mürtefi^c ve mütebā'id olur” demektir ki tena'um ve teref-fühten mütebā'id olmaktan kināyettir. “جَفَى السَّرُجُ عَنْ ظَهْرِ الْفَرَسِ يَجْفُو جَفَاءً” denir. “إِرْتَفَعَ” demektir ki yapışıp yerleşmemektir. Ve “تَجَافَى” irtifā^c ve tebā'ud ma'nālārına bundan “tefā'ul”dür. “اغْرَضْتُهُ أَوْ طَرَدْتُهُ أَوْ بَعَدْتُهُ”, “جَفَوْتُهُ أَجْفَوُهُ” ve “جَافَيْتُ الرَّجُلَ فَتَجَافَى” demektir.

• تَتَمَارَى [tetemārā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى﴾⁸⁷⁷ أَي تَتَشَكَّكُ أَوْ تُكَذِّبُ

“مِرْيَةً” lafzından “tefā'ul”dür. “مِرْيَةً” tereddüd ve şekk ve cedel ve tekzīb ve muhāc-cet ma'nālārına müsta'meldir. Aşağıda “تَمَارُوا” ve “تُمَارِ” ve “تُمَارُونَهُ” kelimelerine bak. “تَتَمَارَى” lafz-ı mezkûrdan muzāri^c müfred muhātabdır.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'Ş-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE: “ت، ث” [220]

• تَتَقَفَّنُهُمْ [teşqafennehum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِمَّا تَثَقَفَنَّاهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مِنْ خَلْفَهُمْ﴾⁸⁷⁸ أَي إِنْ تَظَفَّرْنَ بِهِمْ

Ya'nī “Eğer harbde onlara zafer bulur isen katl ile onların ardında olanı ürküt, dağıt” demek olur. Bābu'ş-Şā'i'l-Musellese'de “تَتَقَفَّنُهُمْ” kelimesinde tafsīlî görülür, oraya nazar oluna.

• تَثْرِيب [tesrībe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾⁸⁷⁹ أَي لَا تَغْيِيرَ وَلَا تَوْبِيخَ

Ya'nī “Bu gün sizin üzerinize ef'āl-i sâbıkanızdan dolayı ta'yīb ve serzeniş yoktur” demek olur. Levn ve 'itāb ma'nāsına olan “تَرْبٌ”den “tef'īl”dir. Ve “تَرْبٌ”, “تَرْبٌ” bābından gelir. “تَرْبٌ عَلَيْهِ يَثْرِبُ ثَرْبًا” denir, “عَتَبٌ” ve “لَامٌ” demektir. “Tef'īl”den “تَثْرِيبٌ” ma'nā-yı mezkûrdan mübālaga ifāde eder. Ve “تَرْبٌ” keriş ve em'āyı muhīt olan şahm-ı rakī-kin de ismidir. Ve bundan “يَثْرِبُ” lafzıyla 'Amālīka'dan bir kimse tesmiye olunmuştur. El-yevm Medīne-i münevvere-i nebeviyye olan belde buna nisbetle “مَدِينَةُ يَثْرِبَ” ve o

876 “Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar.” es-Secde, 32/16.

877 “O hâlde Rabbi'nin nimetlerinin hangisinden şüphe ediyorsun (ey insan!).” en-Necm, 53/55.

878 “Eğer onları savaşta yakalarsan, bunlar(a vereceğin ceza) ile arkalarındakileri de dağıt.” el-Enfāl, 8/57.

879 “Yûsuf dedi ki: “Bugün size kınama yok.” Yûsuf, 12/92.

Ya'nī “Bulutı neşr eder, dağıtır, yayar” yāhūd “Yağmur yüklü bulutu kaldırır” yāhūd “iz'ac eder, yerinden koparır” demek olur. Bābu'l-Hemze'de “أَنَارُوا” kelimesine mürā-ca'at oluna.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'L-CĪM: “ت،ج”

• تَجَزِي [teczi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾⁸⁸⁵ أَيُّ لَا تَقْضِي وَلَا تُغْنِي

Ya'nī “Hiçbir kimse bir kimseden bir şey'i ödemez ve ona kifāyet etmez” demek olur. Bir kimse borcunu ödediği vakte “جَزَى فُلَانٌ دَيْنَهُ” denir. Ve bir kimse bir kimseden alacağını istese, “تَجَازَى فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ دَيْنَهُ” [222] denir ki “تَقَاضَى” ma'nāsınadır. Ve “مَتَجَازِي”, “مَتَقَاضِي” ya'nī mutālibdir. Aslen bir şey'e karşı ıvaz ve mükāfāt ma'nāsına olan “جَزَاءٌ”dır; hayrda, şerde isti'māl olunur,⁸⁸⁶ ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ﴾ ve ﴿أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ﴾⁸⁸⁷ “تَجَازِي”den “tefā'ul”den “جَزَى الْأَمْرِ” borçluyu tazyik ile edā-i deyni talebdir. Ma'ānī-i sāire hep bundandır. Ve “جَزَى الْأَمْرِ” “أَثَابَهُ عَلَيْهِ” ve “قَضَاهُ لَهُ”, “جَزَاهُ اللَّهُ خَيْرًا”, “قَضَى يَقْضِي قَضَاءً” gibidir. “جَزَاهُ” lafzen ve ma'nen “جَزَاهُ” gibidir. Ba'zen hemze ile “أَجَزَاهُ” dahi denir.

• تَجَلَّى [tecellā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا﴾⁸⁸⁸ أَيُّ ظَهَرَ وَبَانَ مِنْ نُورٍ عَظَمَتِهِ شَيْءٌ بَلَا كَيْفٍ

Ya'nī “Hakkın nūr-ı 'azametinden keyfiyyetsiz olarak bir şey' vakti ki cebele zāhir ve āşikār oldu” demektir. Ve “وَالْتَّهَارَ إِذَا تَجَلَّى”⁸⁸⁹ kavlı keriminde zuhūr-ı mahsūstur. Bu kelime zuhūr ve vuzūh ma'nāsına olan “جَلَاءٌ”den “tefā'ul”dür. Bābu'l-Cīm'de “الْجَلَاءُ” ve “جَلِيهَا” kelimelerine nazar oluna.

• تَجَهَّر [techer]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالنُّقُولِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى﴾⁸⁹⁰ أَيُّ وَإِنْ تَرَفَعَ صَوْتُكَ

“Eğer sesini kaldırır yükseltir isen de Allāhu ta'ālā ganīdir, ismā' için ref'-i savttan, zīrā o gizli sözü ve kalbde muzmer olanı bilir” demektir. “جَهَّرَ” āşikāre ve zāhir demek

885 “Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez.” el-Bakara, 2/48, 123.

886 “İşte onların mükāfatı Rab'leri tarafından bağışlanmadır.” Āl-i 'İmrān, 3/136.

887 “Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir.” en-Nisā, 4/93.

888 “Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mūsā da baygın düştü.” el-A'rāf, 7/143.

889 “Açılıp aydınlandığı zaman gündüze andolsun” el-Leyl, 92/2.

890 “Sen sözü açığa vursan da, gizlesen de Allah için birdir. Çünkü O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da.” Tāhā, 20/7.

olup kavilde ref-i savtla tefsîr olunur. Bâb-ı sâlisten “ظَهَرَ” demek olur. Ve bâ ile ta'addî eder: “جَهَرْتُ بِهِ جَهْرًا”, “أَظْهَرْتُهُ” ve “جَهَرْتُ بِالْقَوْلِ جَهْرًا” demektir. Ba'zen bi'z-zât da ta'addî eder, “جَهَرْتُ” denir ki “أَظْهَرْتُهُ” demek ve “if'âl”den “أَجْهَرْتُهُ” de “أَظْهَرْتُهُ” demektir. [223]

• تَجَارُونَ [tec'erüne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْتَرُونَ﴾⁸⁹¹ أَيِ فَإِلَيْهِ تَرْفَعُونَ أَصَوَاتَكُمْ بِالِدُّعَاءِ لَا إِلَى غَيْرِهِ

Ya'nî “Size bir zarar değdiği vakte hâssaten du'âda Allâh'a ref-i savt edersiniz.” Ya'nî âlihe ve asnâminızı çağırmaııp onlardan istimdâd ve istigâse etmez, ancak Cenâb-ı Hakk'a ref-i savtla du'â edersiniz demek olur.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْتَرُونَ﴾⁸⁹² أَيِ يَرْفَعُونَ أَصَوَاتَهُمْ فَرَغًا وَجَزَعًا يُقَالُ لَهُمْ ﴿لَا تَجْتَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تَنْصُرُونَ﴾⁸⁹³ أَيِ لَا تَضْجُوا وَلَا تَفْرَعُوا وَلَا تَجْرَعُوا

Ya'nî “Ref-i savtla feryâd ve figân ederler” demektir. “جَارَ” lafzındandır. “جَارَ” ve “جَوَارَ” aslen geyik ve emsâli hayvânât-ı vahşiiyenin asvâtına denir, bakar ya'nî sığır savtına “خَوَارَ” denildiği gibi. Ve “جَارَ” sığırdaki isti'mâl olunur. Üçüncü bâbdan “جَارَ” “فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خَوَارَ”⁸⁹⁴ demektir, nitekim “صَاحَ”, “الطَّبْيُ أَوِ الثَّوْرُ يَجَارُ جَوَارًا” kerîmesinde cîm'le “لَهُ جَوَارَ” dahi kırâat olunmuştur. Ve “جَوَارَ” lafzı sıyâh-ı mezkûreye teşbîhen mutlakan ve bi'l-hâssa du'â ve tazarru'da ifrâtlı ref-i savta itlâk olundu, nitekim du'âda itidâli tecâvüz âyât ve ehâdîs-i müte'addide ile nehy olunmuştur.

• تَجَسَّسُوا [tecessesü]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا﴾⁸⁹⁵ أَيِ لَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَبْحَثُوا

Ya'nî “Araştırıp ve eşeleyip hafiyât-ı ahvâl ve umûr-ı nâsa ittlâ'a sa'fı etmeyiniz” demek olur. Cîm'le “تَجَسَّسَ” ve hâ-i mühmele ile “تَحَسَّسَ” lafzen ve ma'nen müttehiddir. Bâb-ı âtîde “تَحَسُّونَهُمْ” ve “تَحَسَّسُوا” kelimelerinden tafsîli görülür.

“تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ”

﴿وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ﴾⁸⁹⁶ أَيِ تَجْعَلُونَ شُكْرَكُمْ التَّكْذِيبَ

Ya'nî “Tekzîbinizi şükr-i rızkınıza bedel kıldınız” demek olur. Yâ'nî ni'met mukâbilinde üzerinize [224] vâcib olan şükr yerine tekzîb-i Mün'im'i ikâme ettiniz demek murâd

891 “Sonra size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman yalnız ona yalvarır yakarırsınız.” en-Nahl, 16/53.

892 “refah ve bolluk içinde olanları azapla kısıvrak yakaladığınız zaman, bakmışsın ki feryat edip duruyorlar.” el-Mü'minün, 23/64.

893 “Boşuna feryat edip durmayın bugün. Zira bizden yardım görmeyeceksiniz.” el-Mü'minün, 23/65.

894 “Böylece (Samirî) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı.” Tâhâ, 20/88.

895 “Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın.” el-Hucurât, 49/12.

896 “Allah'ın verdiği rızka O'nu yalanlayarak mı şükrediyorsunuz?” el-Vâkı'a, 56/82.

olunuyor. Takdîr-i kelâm “تَجْعَلُونَ شُكْرَ رِزْقِكُمْ تَكْذِيبَكُمْ لِلْمُنْعِمِ” sebkindedir. Bu şerh garîb-i lûgat değil ancak fevâid-i tefsîrden bir fâidedir.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “ث،ج”

• ثَجَزَى [tuczā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَتَجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى﴾⁸⁹⁷

Bu faslın evvelinde vākîc “تَجَزَى” kelimesine bak. Bu ondan muzārîc-i mechûl mü'en-nes-i gâibedir.

MEKSŪRETU'T-TĀ': “ث،ج”

• تِجَارَةٌ [ticāreten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُورَ﴾⁸⁹⁸ أَي رِبْحًا وَفَائِدَةً لَّنْ تُهْلِكَ أَبَدًا

Ya'nî “dâim ve müstemirr ve sâbit bir kâr ve fâide” demek olur. “تِجَارَةٌ” lafzı fâide ve nemâ ziyâde kasdıyla bir kimse sermayede tasarruf etmektir, ya'nî alışveriş. Birinci bâbdan “تَجَرُ تَتَجَرُ تِجَارَةٌ فَهُوَ تَاجِرٌ وَتَجَرٌ” denir, “تَاجِرٌ” ve “تَجَرٌ”, “صَاحِبٌ” ve “صَحْبٌ” gibidir. Hurûf-ı asliyye olarak ba'de't-tâ' cîm bulunan kelime kelâm-ı ‘Arabda bundan başka yoktur. Qur'ân-ı kerîm'de ekser mahallerde ma'nâ-yı lafzîsi murâd olunmuştur, ancak⁸⁹⁹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ⁹⁰⁰ cümle-i kerîmesiyle müfessserdir ki ribh-i hakikî ve fâide-i bâkîyedir. Ve أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ⁹⁰¹ kavlı-i kerîminde “Dalâlî hüdâya tercîhen sa'y-ı bātılları fâide vermedi” demektir.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKİYYE MA'A'L-HĀ'İ'L-MUHMELE: “ث،ج”

• تَحْصُونَهُمْ [teħsūnehum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحْصُونَهُمْ بِأَذْنِهِ﴾⁹⁰² أَي تَسْتَأْصِلُونَهُمْ قِتْلًا

897 “Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye” Tâhâ, 20/15.

898 “Asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.” Fâtır, 35/29.

899 “Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size?” es-Saff, 61/10.

900 “Allah’a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.” es-Saff, 61/11.

901 “İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.” el-Bakara, 2/16.

902 “Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan vadini gerçekleştir-

Ya'nî “Ve tahkîk Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân size va‘dinde sâdık oldu, siz onları katle bi’l-kül-liyye vücûdlarını izâle ettiğiniz vakte” demek olur. [225] Bu kelime aslen savt-ı hafî ma‘nâsına olan “حَسٌّ”dendir. Zann ve nafd ve hayvânın sırtını kaşımak tûmâr gibi ve âteş közündeyemek pişirmek ve katle isti‘câl etmek ma‘nâlarına da isti‘mâl olunur. Bu âyette ma‘nâ-yı ahîr murâd olunur. Sülâsîde “زَدْ” bâbından gelir. “حَسٌّ يَحْسُ حَسًّا” denir. Ve zann ve vicdân ma‘nâlarında “حَسٌّ” ve “أَحَسَّ” birdir. ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هَلْ تُحِشُّ﴾ ⁹⁰³ “فَلَمَّا أَحَسَّ عَيْسَىٰ مِنْهُمْ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ” ⁹⁰⁴ ve ﴿مِنْهُمْ مَنْ أَحَدٌ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا﴾ ⁹⁰⁵ âyetlerinde olduğu gibi. Ve “if‘âl”, “أَحْسَنُهُ” isâbet ma‘nâsına olup “أَحْسَنُهُ”, “أَصْبَحْتُ حَسَّهُ”, Ya'nî “Onun hissini ibtâl ve izâle ettim” demek olmakla katl ma‘nâsına alınmıştır. Binâen ‘aleyh “حَسَّنُهُ” ve “أَحْسَنُهُ”, “قَتَلْتُهُ” mahallinde isti‘mâl edilmiş, güyâ mevtle onun hissini ibtâl ettim demek olur. Ma‘ânî-i sāiresi fusûl-ı mahsûsasında görülür.

• تَحَسَّسُوا [teħassesû]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيَاسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ﴾ ⁹⁰⁵ أَيِ اطْلُبُوا خَبْرَهُمَا

Ya'nî “Yûsuf’la kardeşinden haber isteyiniz” demektir. Ve bu kelime lafzen ve ma‘nen cîm’le “تَجَسَّسُوا” gibidir ki “تَبَحَّثُوا” ve “تَحَبَّرُوا” Ya'nî “Araştırınız ve haber alınız” demek olur. Mâ-kablindeki “حَسٌّ” mâddesindendir. Burada vicdân ve kuvâ-yı hissiyye ile ıtlîlâ hâsıl etmek ma‘nâsı tasavvur olunur.

• تَحَرُّثُونَ [tahruşûne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحَرُّثُونَ﴾ ⁹⁰⁶ أَيِ تُثِيرُونَ الْأَرْضَ وَتُلْقُونَ الْبَذَرَ فِيهَا

Ya'nî “Arzı sürer ve ona tohumu atarsınız.” Murâd ekin ekmek olur. “حَرَثٌ” lafzındandır ki arzı ya'nî toprağı sürüp ıslâhla tohumu ekmektir. “حَرَثٌ يَحْرُثُ حَرَثًا نَصْرٌ” bâbından حَرَثًا حَرَثٌ denir. Ve “مَحْرُوثٌ” a da ya'nî ekine “حَرَثٌ” denir. Ve “حَرَثٌ”den mütehasıl ‘imrân tasavvuruyla ta‘mîr ve kesb [226] ma‘nâlarına da isti‘mâl olundu. Ve Kûr‘ân-ı kerîm’de ⁹⁰⁷ ﴿أَنْ اْغْدُوا عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰرِمِيْنَ﴾ kavî-i keriminde lûgat ma‘nâsına ya'nî ekin demektir. Ma‘ânî-i sāiresi Bâbu'l-Hâ’da “حَرَثٌ” kelimesinde görülür.

di.” Âl-i ‘İmrân, 3/152.

903 “Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?” Meryem, 19/98.

904 “İsa onların inkârlarını sezince, “Allah yolunda yardımcılarım kim?” dedi.” Âl-i ‘İmrân, 3/52.

905 “Ey oğullarım! Gidin Yûsuf’u ve kardeşini araştırın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.” Yûsuf, 12/87.

906 “Ektiğiniz tohumu ne dersiniz?!” el-Vâkı‘a, 56/63.

907 “Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin (diye seslendiler).” el-Kalem, 68/22.

911 “Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek.” Yûsuf, 12/48.

re iken” demek olur. Bu İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumādan mervīdir. Yāhūd onların ekābir ve eşrāfının nüfūs ve evlād ve emvālının tenakkusu eksilmesi üzere iken demektir. Ve “تَحْوُفُ” ma‘nā-yı mevzū’u üzeredir diyenler de vardır, onlara göre ma‘nā Cenāb-ı Hak onları evvelen ‘azāb inzālīyle ahz etmez, belki evvelce inzār ve irsāl-i āyāt ve ‘alāmāt-ı vürūd-ı ‘azābla tahvīf edip sonra ya‘nī onlar “تَحْوُفُ” üzere iken ahz eder demek olur. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi. [230]

• تَحْرِيقُ [taḥriḳa]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا﴾⁹²³ أَيْ تَقْطَعُهَا أَيْ تَبْلُغَ آخِرَهَا

“خَرَقُ” lafzı kat‘ ve yarmak ve yırtmak ma‘nālarına olduğu gibi kat‘-ı mesāfe ma‘nāsında da isti‘māl olundu. Rāğib rahimehullāh “خَرَقُ” bir şey’i min-gayr-i tedebbür ve tefekkür ifsād ve tarīk üzere kat‘dır diyor ki yırtmak olacak. Sicistānī rahimehullāhın “تَقْطَعُهَا وَتَبْلُغُ خَرَقُ الثُّوبِ أَوْ الْأَرْضِ ضَرْبُ” bābından “ضَرْبُ” “خَرَقُ الْخَرْقُ” ibāretiyle tefsīri her iki ma‘nāyı da şāmildir. “خَرَقُ” de böyle- dir, ancak mübālaga ifāde eder. Ve “تَحْرِيقُ” ve “إِنْخِرَاقُ” in mutāvi’leridir. Ve “خَرَقُ” ve “تَحْرِيقُ” aslı olmayan bir şey’i söylemek ya‘nī kizb ve iftirā’ ma‘nāsına da gelir. Ke-mā kāle ta‘ālā ﴿وَجْعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾⁹²⁴ ve teşdīdle “وَجْعَلُوا لَهُ” dahi kırā’attir. Bābu’l-Ḥāi’l-Mu‘ceme’de “خَرَقُوا” kelimesinde zikr olunur.

• تَحَذُّثُ [teḥaztu]

- ﴿وَيَوْمَ يُعْضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا﴾⁹²⁵ أَيْ اتَّخَذْتُ

Aslı “إِتَّخَذْتُ” olup tahfīfen böyle kırā’at olunmuş ve ba‘z-ı mesāhif-i şerīfede hemze-i vasl hattan da iskāt edilerek “تَحَذُّثُ” şeklinde yazılmış ise de el-yevm elde olan masāhif-i şerīfede kelime-i mezbūre hep hemze-i vaslla yazılmıştır.

• تَحَلُّتُ [teḥallet]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَحَلَّتْ﴾⁹²⁶ أَيْ بَقِيَتْ خَالِيًا

“خَلْوَةٌ” lafzından “تَفَعَّلَتْ” dir. “خَلْوَةٌ” boş ve hālī mekāndır ki boşluk ve tehīlik demek olan “خُلُوٌ” dendir. “تَحَلَّتْ” kelimesinin “تَفَعَّلَتْ” vezninde gösterilmesi “خُلُوٌ” den olmakla

923 “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.” el-İsrā, 17/37.

924 “Bir de cinleri Allah’a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah’a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücüdür.” el-En‘ām, 6/100.

925 “O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırp şöyle diyecektir: “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!” el-Furkân, 25/27.

926 “Yer uzatılıp dümdüz edildiği ve içindekileri atıp boşaldığı zaman” el-İnşikāk, 84/4.

kıyāsen [231] “تَحَلُّوتٌ” olması lâzım gelir iken vāv’ın ve mā-kablinin müteharrik bulunması hazfî icāb etmekle “تَحَلَّتْ” sûretine girdiğini tenbîh içindir. Tercüme-i âyetle “Arz-ı emvât u emvâl ve ma‘âdinden derûnunda olanı dışarıya bırakıp hâlî kaldı” denir. Vallâhu a‘lemu.

[taḥṭafuhū] تَخَطَّفَهُ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتُحْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾⁹²⁷
أَيُّ تَأْخُذْهُ بِسُرْعَةٍ

"حُطِفٌ" tendir. Lafz-ı mezkûr sūr'atle ahz ve ihtilās etmek ve çabucak kapmak çalmak, Türkçe uğrulamak ma'nasınadır. "فَهَمَ" bābindan "حَطَفَ يَحْطِفُ حِطْفًا فَهُوَ حَاظِفٌ" denir. ﴿يَكَادُ⁹²⁸

Ve "tefa'ul"den mebnī⁹²⁹ Ve "أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَزْمًا مِمَّا وَتِيحَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ؟"⁹³⁰ ayāt-ı kerimesi de bundandır. Fusūl-ı mahsūsasında tefsīrleri görülür.

MAZMŪMETU'T-TĀ: “ثُخ”

• **تُخَافِتْ** [tuḥāfit]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾⁹³¹ أَيْ لَا تُخَفِّهَهَا

Ya'nî namazı ki murād kirā'attir, ihfā etme demektir. Tercüme-i âyette “Namâzda ziyâde ref-i savtla cehr etme ve iktidâ edenler işitemeyecek kadar da ihfâ etme.” Belki ⁹³² ﴿وَاتَّبِعْ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾ cehr ile ihfâ beyninde bir tarîk-i mu'tedil kasd eyle denir. Bu kelime “حَفَّتْ”ten “müfā'let”tir. “حَفَّتْ” ve “مُحَافَتَةٌ” söz gizlemektir. Sülâsiden lâzım olarak “جَلَسَ” bābından “حَفَّتِ الصُّوْتُ يَحْفَتُ حَفُوتًا” denir, “سَكَنَ” demektir. “ضَرَبَ” bābından “حَفَّتْ ضَرْبًا” denir, “مُحَافَتَةٌ”ten “حَافَتٌ مُحَافَتَةٌ” ve “تَفَافُلٌ”den “تَحَافَتٌ تَحَافُتًا” isrār-ı mantık ve ihfâ-i kavldir ki sözü gizlemektir. [232] ﴿يَتَحَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثُمْ إِلَّا عَشْرًا﴾ ⁹³³ أُنَى أَسْرُوا الْقَوْلَ بَيْنَهُمْ

• تُحْبِتَ [tuħbite]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ﴾⁹³⁴ أَيْ تَخْضَعُ

927 “Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapıyıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.” el-Hacc, 22/31.

928 “Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek.” el-Bakara, 2/20.

929 “Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder).” es-Sāffāt, 37/10.

930 “Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenli bir yer kıldığımızı görmediler mi?” el-Ankebût, 29/67.

931 “Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.” el-İsrâ’, 17/110.

932 “İkisi ortası bir yol tut.” el-İsrāʾ, 17/110.

933 “Aralarında birbirlerine “(Dünya’da) sadece on (gün) kaldınız” diye gizli gizli konuşacaklar.” Tâhâ, 20/103.

934 “Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, Rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler, böylece ona

وَتَطْمِئِنَّ لَهُ أَيُّ لِّلْقُرْآنِ قُلُوبُهُمْ

Ya'nî “Kalbleri Qur'ân'a hâdîc ve mutma'inn olsun için” demek olur. “مُخِبَّتٌ” da'vet olun-
duğu şey'e hâdîc ve mutma'inn olan kimsedir. Bu kelimeye dâir tahkîkât Bâbu'l-Hem-
ze'de “أُخْبِتُوا” kelimesinde mufassalen beyân olunmuştur, mürâca'at oluna.

• تُخَسِّرُوا [tuhsirû]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾⁹³⁵ أَيُّ وَلَا تُنْقِصُوا الْوَزْنَ

Ya'nî “Tartıyı eksiltmeyiniz” demek olur. Ve feth-i tâ ile “تُخَسِّرُوا الْمِيزَانَ” dahi kırâat
olunmuş. Bu sûrette ma'nâ “Yevm-i kıyâmette sevâb-ı a'mâlinizin vezninde hâsir olma-
yınız” demek olur. Bu kelime re'sü'l-mâlin intikâsı ma'nâsına olan “خُسْرٌ” ve “خُسْرَانٌ”
lafzındandır. Bâbu'l-Hâ'da “خَسِرُوا” kelimesinde mufassaldır, oraya nazar buyurula.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'AD-DĀLİ'L- MUHMELE: “ت، د”

• تَدْخِرُونَ [teddehirûne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنْتُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ﴾⁹³⁶ أَيُّ تُخْبِرُونَ

Ya'nî “evlerinizde saklayıp zahîre ettiğiniz şey'i” demektir. Ve âti için iddihâr ettiğin-
iz şey'i demek de olur. Bu kelimenin aslı zamm-ı zāl ve sükûn-ı hâ-i mu'cemeteyn
ile “دَخَرَ” lafzıdır. Dāl-ı mühmele ile “إِدْخَارٌ” aslen “إِدْتِخَارٌ”dır, tā-i “ifti'âl” ber-kā'ide-i
lisân dāl-ı mühmele ve zāl-ı mu'ceme de berāy-ı idgām mühmele kalble “إِدْخَارٌ”
olmuştur. Lisân-ı Arabda bu bir kā'ide-i muttaridedir. Bunu İbn Eşîr *Nihāye*'de beyân
etmiş. Yoksa “إِدْخَارٌ” ın aslı mühmele ile “دَخَرَ” olamaz, çünkü lafz-ı mezkûr bu'd ve züll
ve hevân ve tard ma'nâlarıdır, nitekim [233] ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ

⁹³⁷ ۙ أَذِلَّةٌۭ صَاغِرِينَ﴾ kelimeleriyle tefsir olunmuştur. Bâbu'd-Dāl'da “داخِرِينَ” kelimesine bak. Bu tahkîke Râgıb dahi muvafakat ediyor.

• تَدْرُسُونَ [tedrusûne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِينَۖ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ﴾⁹³⁸ أَيُّ تَقْرَءُونَ

iman etsinler ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye Allah böyle yapar.” el-Hacc, 22/54.

935 “Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.” er-Rahmân, 55/9.

936 “Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm.” Âl-i 'İmrân, 3/49.

937 “Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.” el-Mü'min, 40/60.

938 “Fakat (şöyle öğüt verir:) “Öğretmekte ve derinlemesine incelemekte olduğunuz Kitap uyarınca rabbânîler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun.” Âl-i 'İmrân, 3/79.

Ya'nī “Okursunuz” demektir. “دَرَسْ”dendir. Bābu'd-Dāl'da “دَرَسُوا” kelimesine nazar oluna.

• تَدْمِيرًا [tedmīran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَدَمَّرْنَا هُمْ تَدْمِيرًا﴾⁹³⁹ أَيِ أَهْلَكْنَاهَا إِهْلَاكًا

Bābu'd-Dāl'da “دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ” kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “تُدْ”

• تُدْهِنُ [tudhinu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾⁹⁴⁰ أَيِ لَوْ تَنَافَقَ فَيَنَافِقُونَ

“إِدْهَانٌ” nifāktır, ya'nī terk-i muhālasat ve sıdktır ki kalbde muzmar olan şey'in hilāfını izhārdır. Bu kelime “دُهْنٌ” māddeşindendir. Lafz-ı mezkūr mutlakan nebātī olan yağa denir, her neden olursa. “İfti'āl”den “إِدْهَانٌ” yağlanmaktır: ⁹⁴¹ “كُلُّوا الزَّيْتِ وَادَّهِنُوا بِهِ”، ⁹⁴¹ [Ve] “اَلْحَدِيثُ” “إِدْهَانٌ” müdārāt ve mülāyenet ve terk-i ciddiyet ve muhālasattır. “müfā'ale”ten “مُدَاهَنَةٌ” ma'lūm ma'ānī-i mezküre cümleten “دُهْنٌ”ün gerek zātında ve gerek “تَدْهِينُ” edilen şey'de tasavvur olunan mülāyenetten me'hūzdur. Bu āyette “تَنَافَقُ” ile tefsīr olunduğu gibi bazı müfesssīrīn de “تَلَايُنٌ” ve “تَلْيِينٌ” ve “تَدَاهِينٌ” ta'bīrleriyle tefsīr etmişler. Bu asıdan “يُدْهِنُونَ” ve “مُدْهِنُونَ” kelimelerinde de ma'nā budur, mahallerinde de zikr olunur.

• تَذُلُّوا [tudlū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَذُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا قَرِيبًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾⁹⁴² أَيِ تُلْقُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ

Ve İbn 'Abbās [234] radiyallāhu 'anhumādan mervī olan tefsīrde “لَا تُلْجُوا بِهَا” lafzıyla müfessserdir. “إِذْلَاءٌ” kovayı kuyuya irsāldir. Bundan “إِقْلَاءٌ” ma'nāsı alındı, kezālik mahal karīnesiyle “إِلْجَاءٌ” ile de ta'bīr olundu. Tercüme-i āyette “Mālınızı aranızda bātıl ile ya'nī gasb, sirkat, kumār gibi suver-i bātıla ile yiyip de onun emr-i hükümetini hükkāma ilkā ve ilcā etmeyiniz” ya'nī hākimlere ve mahkemelere düşürmeyiniz demek olur, zīrā suver ü esbāb-ı bātıla ile ekl-i māl nizā' ve muhāsameyi intāc eder.

939 “Oranın altını üstüne getiririz.” el-İsrā', 17/16; el-Furkân, 25/36.

940 “İstediler ki, yumuşak davranasın, böylece onlar da yumuşak davranınsınlar.” el-Kalem, 68/9.

941 İbn Mâce, Et'ime, 34, no: 3320; Tirmizī, Et'ime, 43, no: 1851; Hākim, el-Mustedrek 'ala's-Sahīhayn, 2/432, no: 3504.

942 “Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere (rüşvet olarak) vermeyin.” el-Bakara, 2/188.

• [tudemmiru] تَدْمِرُ

• ﴿تَدْمِرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا﴾⁹⁴³ أَيُّ تُهْلِكُ كُلَّ شَيْءٍ

Ya'nî “İsâbet ettiği her bir şey'i helâk ve mahv ve harâb eder” demek olur. Bâbu'd-Dāl'da “دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ” kelimesine nazar oluna.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'Z-ZĀLİ'L-MU'CEME: “ت،ذ”

• [tezrūhu] تَذْرُوهُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ﴾⁹⁴⁴ أَيُّ تُثْبِرُهُ وَتُطَيِّرُهُ وَتُفَرِّقُهُ

Ya'nî “Saçar ve uçurur ve dağıtır” demek olur. Bu kelime savurmak ve uçurup dağıtmak ma'nâsına olan “ذَرَوْ” dendir. “عَدَا” bābından “ذَرَوْا” أَذْرَوْهُ ذَرَوْا, “طَيَّرْتُهُ” demektir. Ve “ذَرَيْتُ الْحُنْطَةَ” “Buğdayı savurdum” ve “ذَرَبَ الرِّيحُ الثَّرَابَ” “Rüzgâr toprağı havâyâ kaldırdı” demektir. “رَمَى” bābından da gelir. “ذَرَى يَذِرِي ذَرِيًا” gibi tasrîf olunur. Ve ma'ânî-i sâirede dahi müsta'meldir.

• [tezhelu] تَذْهَلُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا﴾⁹⁴⁵ أَيُّ تَنْسَى

Ya'nî “Zelzele-i sâ'ati gördükleri günde her çocuk emziren kadın emzirdiğı çocuğunu unutur.” Ya'nî dehşet ve heybet ve haşyetten en sevdiği hâtırından çıkar [235] demek olur. “ذَهَلُ” lafzından bāb-ı sâlisten “ذَهَلُ يَذْهَلُ ذُهُولًا فَهُوَ ذَاهِلٌ” denir, “عَفَلَ” ve “نَسِيَ” ma'nâsınadır. Ba'zen bi-nefsihi ta'addî eder: “ذَهَلْتُ عَنْ الشَّيْءِ” “Ona unutturdum, igfâl ettim” demek olur. Lâkin ekser hemze ile ta'addî eder: “أَذْهَلْتُ عَنْهُ” denir. Ve “ذُهُولُ” lafzı masdar olduğu gibi ma'nâ-yı mezkûrdan ism de olur. Ve Râgıb rahimehullâhu *Mufredât*'ta “ذُهُولُ” bir şugldür ki hüzn ve nisyân îrâs eder. Ve “ذَهَلُ عَنْهُ” “Ondan meşgûl oldu”, “أَذْهَلَهُ” “Emr onu meşgûl etti” demektir demiş.

• [tezūdāni] تَذُودَانِ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ﴾⁹⁴⁶ أَيُّ تَكْفَمَانِ عَنْهُمَا

“Koyunlarını men' ediyorlar.” Ya'nî dağılmak ve dîger sürülere karışmaktan. “امْرَأَتَيْنِ” den murâd Şu'âyb aleyhi's-selâmın iki kerîmeleridir. “ذُودُ” men' ve tard ve def' ma'nâ-

943 “O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder.” el-Ahkâf, 46/25.

944 “Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner.” el-Kehf, 18/45.

945 “Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür.” el-Hacc, 22/2.

946 “Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü.” el-Kasas, 28/23.

sınadır, ekser koyun ve deve hakkında kullanılır; ba'zen de gayrıda isti'māl olunur. “قَالَ” bābindan “ذَادُ الْقَطِيعِ يَذُو ذُوْدَا” denir, “مَنْعَ” ve “طَرَدَ” ve “دَفَعَ” ma'nalarından biri murād olunur. Ve üçten on re'se kadar olan koyun ve deve sürüsüne de “ذُوْدُ” denir.

• تَذَرُ وَتَذَرُونَ وَتَذَرُونَ [tezaru]

Ve emsāli kelimāt misāl-i vāvī olup terk ve def' ma'nāsına olan “وَذَرُ” lafzındandır. Bābu'z-Zālī'l-Mu'ceme'de “ذَرُ” kelimesine nazar buyurula.

“تَرْبُصُ” : FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'R-RĀ:

• تَرْبُصُ [terabbuşu]

• ﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرْبُصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾⁹⁴⁷ أَيْ تَمَكُّتُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ

Ya'nī “dört ay beklemek, intizār etmek” demek olur. Bu kelime zammla “رُبُصُ” mad-desindendir, gālibā sülāsisi isti'mālden sākıttır, dāimā “tefa'ul”den isti'māl olunur. Ve [236] bāb-ı mezkūrdan “تَرْبُصُ” intizār ve tevakku' ma'nāsınadır: تَرْبُصُ فَأَنَا “تَرْبُصْتُ الْأَمْرَ تَرْبُصًا فَأَنَا” demektir. Ve “عُرْفَةُ” vezninde “رُبُصَةٌ” bundan ismdir. Ve تَرْبُصْتُ “تَرْبُصْتُ” “لِي بِكَذَا رُبُصَةٌ وَتَرْبُصُ” denir ki “Şöyle bir şey’e intizārım vardır.” Ya'nī şöyle bir şey’in vukū ve nüzulünü bekliyorum demek olur. ﴿قُلْ هَلْ قُلْ تَرْبُصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ﴾⁹⁴⁹ ve ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾⁹⁴⁸ ﴿وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمْ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةٌ﴾ ve تَرْبُصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ⁹⁵⁰ ﴿تَرْبُصُ﴾ muhtekir ma'nāsına müsta'meldir. Sebeb-i tesmiye tereffu'-ı es'arı beklediği ve müzayakaya intizār etmesidir.

• تَرَاتُبَا [tertābū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَذْنَىٰ آلَا تَرَاتُبَا﴾⁹⁵² أَيْ وَأَذْنَىٰ أَنْ لَا تَشْكُوا

Ya'nī “Ve sizin şekk ve tereddüd etmemenize en yakın” demek olur. Murād mu'āmelede kitābet mānī'-i vukū'-ı şekk ü tereddüd olur demektir. Bir şey' bir kimseyi şekk ve

947 “Eşlerine yaklaşmamağa yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır.” el-Bakara, 2/226.

948 “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hālī (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.” el-Bakara, 2/228.

949 “Onlara de ki, “Bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.” et-Tür, 52/31.

950 “De ki: “Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzellikten birini bekleyebilirsiniz.” et-Tevbe, 9/52.

951 “Bedevilerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belalar gelmesini beklerler. Kötü belalar kendi başlarına olsun. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” et-Tevbe, 9/98.

952 “Şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir.” el-Bakara, 2/282.

şübheye düşürdüğü vakte “بَاعَ” bābından “رَابِئِي الشَّيْءِ يُرْوِيْنِي” denir. Ve ﴿إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنْ﴾ cümle-i kerī-melerinde “أَفِي قُلُوبِهِمْ مَّرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا”⁹⁵⁶ ve ﴿وَأِنْهُمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٌ﴾⁹⁵⁴ Ve ﴿الْبَغْثُ﴾⁹⁵³ أَي فِي شَكٍّ مِّنْهُ kavlı-kerīminde “أَمْ سَكُوتًا” ma'nāsına lāzımdır. Bu “ifti'āl”dendir. Aslı “إِزْتَبَّيُوا” yā'ale'l-kāide elife kalb olundu. Ve “رَيْبُ الْمُتُونِ” mevttir. Havādis-i dehre de denir. Bābu'r-Rā'ya nazar oluna.

• تَرْهَقُهُمْ [terhaḳuhum]

• ﴿تَرْهَقُهُمْ ذُلٌّ﴾⁹⁵⁷ أَي تَغْشَاهُمْ

Ya'nī “Onları zillet bürür” demek olur. Ve kurb ma'nāsına müsta'meldir, nitekim غُلَامٌ “رَهَقَهُ الْأَمْرُ غَشِيَهُ بِقَهَرٍ”⁹⁵⁸ Mufredāt-ı Rāğıb'da “رَهَقَهُ الشَّيْءُ يَرْهَقُهُ رَهَقًا” denir, “عَشِي” ve “قُرْب” demektir. Ve “رَهَقَهُ الدَّيْنُ”, “عَشِيَه” demek olur.

• تَرْكُونُوا [terkenū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَرْكُونُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾⁹⁵⁸ أَي وَلَا تَمِيلُوا وَلَا تَسْكُنُوا إِلَيْهِمْ

Ya'nī “Zālimlere meyl etmeyiniz ve onlar[la] mutma'inn olmayınız.” Murād sözlerine rāzı ve kānī olmayınız demektir. Ve ﴿وَلَوْلَا أَن تَبْتَئِنَّاكَ لَفَدَّتْ وَرَكَتُ إِلَىٰهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا﴾⁹⁵⁹ kavlı-kerīmi de bundandır. Hulāsa “رُكُونٌ” meyl ve itmi'nān ve i'timād ma'nālarıdır. Bu āyette İbn Abbās radiyallāhu anhumā “لَا تَمِيلُوا ظَلَمُوا”⁹⁶⁰ buyurmuş ve Kāḍī “وَلَا تَمِيلُوا إِلَيْهِمْ أَذْنَىٰ مِثْلٍ” demiş ve “فَإِنَّ الرُّكُونَ هُوَ الْمِثْلُ الْيَسِيرُ”⁹⁶¹ ibāretiyle de tavzih-i merām etmiş. Ve “رُكُونٌ” muhabbet ve meyl-i kalbīdir de denilmiş. Ve Hāzin Ebu'l-Āliye'den “لَا تَرْضُوا بِأَعْمَالِهِمْ” ve Serī'den “لَا تَدَاهِنُوا الظُّلْمَةَ” ve İkrime'den “لَا تُطِيعُوهُمْ” tefsirlerini nakl etmiş. Bunlar cümleten me'āl ve hükmde birleşirler. “تَعَبٌ” bābından “رَكَنٌ يَزْكُنُ رَكَنًا” denir. “رَكَنٌ يَزْكُنُ رُكُونًا فَهُوَ رَاكِنٌ” bābında “رُكْنَا فَهُوَ رَاكِنٌ”⁹⁶¹ ve “قَعْدٌ” bābında “رُكْنَا فَهُوَ رَاكِنٌ”⁹⁶¹ denir.

• تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ [teraktu]

• ﴿إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ﴾⁹⁶¹ أَي غِبْتُ عَنْهَا وَأَعْرَضْتُ

953 “Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz” el-Hacc, 22/5.

954 “Onlar da (müşrikler de) o Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler.” Hüd, 11/110; Fussilet, 41/45; eş-Şūrā, 42/14.

955 “Hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci” Kāf, 50/25.

956 “Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler?” en-Nür, 24/50.

957 “Kendilerini zillet kaplamış bir hâlde” el-Kalem, 68/43; el-Ma'āric, 70/44.

958 “Zulmedenlere meyletmeyin.” Hüd, 11/113.

959 “Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık az kalsın onlara biraz meyledecektin.” el-İsrā, 17/74.

960 “Zulmedenlere meyletmeyin.” Hüd, 11/113.

961 “Ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım.” Yûsuf, 12/37.

Ya'nī "Allāh-ı 'azīmü'ş-şāna īmān etmeyen kavmin dīninden i'rāz ettim" demektir. "تَرْكٌ" iki nev'dir: Biri bir kimse içinde bulunduğu bir şey'i bırakmak ve ondan müfārakat etmektir. Diğerisi aslen içinde bulunmadığı bir şey'den i'rāz ve mücānebetle müfārakat etmek ya'nī ondan ayrı bulunmaktır ki ona duhūl ve onu iltizāmdan tevakkī etmektir.

Tenbīh: "تَرْكٌ" kelimesi aslen lügat-ı garībden olmamakla berāber garīb gibi burada tefsiri mevzi'inin ona garābet īrās etmesi [238] sebebiyledir, şöyle ki "تَرْكٌ" kelimesi mezkūr iki ma'nadan evvelkine haml olunursa Yūsuf 'aleyhi's-selām'ın evvelce Allāh-ı 'azīmü'ş-şāna īmān etmeyen kavmin dīninden olup sonra onu terk etmiş olmasını iş'ār eder. Bu da 'ismet-i enbiyā' 'aleyhi's-selāma münāfidir. Binā'en 'aleyh i'rāz ve tevakkī ve mücānebet ma'nālarıyla tefsiri lāzım gelir. Bu gibi dakīkalar 'ilm-i tefsirin en ziyāde i'tinā edilecek kavā'id ve levāzımındandır.

[terdā] • تَرْدَى

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى﴾⁹⁶² أَيَّ فَتْهَلُكَ

Ya'nī "Helāk olursun." "تَرْدَى" bu āyette tahfifledir. "رَدَى" dandır. Aslen sukūt ma'nāsı-nadır. "فَهُوَ رَدِيٌّ" "أَيَّ سَاقِطٍ" demektir. "سَقَطَ" denir, "رَدَى فِي الْبَرْ يَزْدِي رَدِيًّا" bābından "صَدَى" Bundan helāk tasavvuruyla "هَلَكَ فَهُوَ هَالِكٌ" denildi. Ve "tefa"ul"den "تَرْدَى" helāka 'arz-ı nefis etmek ma'nāsınadır. Ke-mā se-yec'û zikruhu.

[tercūne] • تَرْجُونُ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا﴾⁹⁶³ أَيَّ لَا تَخَافُونَ لِلَّهِ عَظَمَةً

Ya'nī "Ne oluyor size ki Allāh-ı 'azīmü'ş-şānın 'azametinden korkmuyorsunuz?" demek olur. Bu kelime aslen ümmīd ve emel ve te'emmül ve irāde ma'nālarına olan "رَجَاءٌ" dandır. Bunun havf ma'nāsına isti'mālî iki cihetledir: Biri havf ve recā dāimā mütelāzımlardır. Birinin zikri diğerin mevcūdiyyetini müzekkirdir. Diğer cihet de rā-cinin nefsinde dāimā ümmīd ettiği şey'i 'adem-i idrāk-i havfı bulunmaktır, zirā "رَجَاءٌ" kendinde meserret husūlü te'emmül edilen şey'in idrāk zann etmektir ki yakīn ifāde edemeyeceği cihetle şevāib-i havf fevāttan hālî kalamaz. "وَقَارَ" bu āyette 'azamet ma'nāsınadır. Ve "رَجَاءٌ" lafzı [239]⁹⁶⁴ ﴿وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾ kavlı-i kerīmi ve emsālinde ma'nā-yı aslîsi üzerinedir. Bu kelimeye dāir ba'zı tahkīkāt da Bābu'l-Mīm'de "مَرْجُؤًا" kelimesinde görölür.

962 "Buna inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoy-masın, sonra helak olursun!" Tāhā, 20/16.

963 "Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?" Nüh, 71/13.

964 "Üstelik siz Allah'tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz." en-Nisā, 4/104.

• تَرْهَقُهَا قَتْرَةٌ [terhekuhā]

• ﴿تَرْهَقُهَا قَتْرَةٌ﴾⁹⁶⁵ أَي تَغْشَاهَا غَبَرَةٌ

Ya'nî “O yüzleri sevād-ı zulmet bürür” demektir. “غُبَارَ”ın cem'i olan “غَبَرَةٌ” küduret itibâriyle sevād-ı zulmet ma'nâsınadır. Bu kelimeye dâir kelâm ânifen⁹⁶⁶ ﴿تَرْهَقُهَا قَتْرَةٌ﴾ ke-limesinde mürûr etti, oraya ircâ'-ı nazar oluna.

• تَرْكُضُوا [terkuḏū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِينَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ﴾⁹⁶⁷ أَي لَا تَهْرَبُوا مُسْرِعِينَ

“Sür'atle kaçmayınız” demektir. “رَكُضٌ” dendir ki tahrîk-i ricleyndir, ya'nî atı seyrinde tesrîc için rākibin iki ayağının ökçeleriyle hayvânın böğürlerine vurmaktır, biz mahmuzlamak deriz. Bâb-ı evvelde “رَكُضَ الْفَرَسَ رَكْضًا” denir, “Atı koşturmak için mahmuzladı” demek olur. Bâbu'l-Hemze'de “ارْكُضْ بِرِجْلِكَ” kelimesine de mürâca'at oluna.

• التَّرَائِبِ [et-terā'ibi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ﴾⁹⁶⁸ جَمْعُ تَرِيْبَةٍ

“تَرِيْبَةٌ” göğüste huliyy ve bezek ya'nî müzeyyinât ta'lik edecek mahaldir ki sîne ve göğüs, Arabca sadrdır. Bu kavî İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumâdan mervîdir. “صُلْبٌ” bel demektir. Ma'nâ-yı âyet-i kerîme “Mâ-i dâfik ki nutfedir, recülün beli ile sadrı sînesi arasından çıkar” demek olur.

• تَرَدَّى بِالتَّشْدِيدِ [teraddā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى﴾⁹⁶⁹ أَي سَقَطَ عَلَى رَأْسِهِ فِي النَّارِ

Ya'nî “tepe aşağı cehenneme düştüğü vakte” demek olur. Aslen sukût ma'nâsına olan ânifü'l-beyân “رَدَى” dan “tefa'ul”dür. Bu bâbdan kelime-i mezbûre helâka ta'arruz ma'nâsınadır ki bir kimse kendini helâka 'arz etmek ya'nî müntic-i [240] helâk olacak bir hâlet veyâ 'ameli iltizâm etmektir. Bu âyette iki ma'nâ da sahîh olur. Ânifü'l-beyân “تَرَدَّى” ke-limesine de mürâca'at oluna. Ve Bâbu'l-Hemze'de “أَرَدَاكُمُ” kelimesiyle Bâbu'l-Mîm'de “الْمَرَدِيَّةُ” kelimelerinde de buna dâir kelâm vardır.

965 “Onları bir siyahlık bürür.” ‘Abese, 80/41.

966 “Kendilerini zillet kaplamış bir hâlde” el-Kalem, 68/43; el-Ma'âric, 70/44.

967 “Onlara, “Kaçmayın, o içinde şımartıldığınız bolluğa ve yurtlarınıza dönün. Çünkü sorulacaksınız” denildi.” el-Enbiyâ, 21/13.

968 “Bu su, bel ile kaburga kemikleri arasından çıkar.” et-Târik, 86/7.

969 “Cehenneme yuvarlandığı zaman, malı ona fayda vermez.” el-Leyl, 92/11.

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ﴾⁹⁷⁰

Bābu'r-Rā'da “الرَّاجِفَةُ” ve “الرَّجْفَةُ” de mübeyyendir, orada görülür.

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ﴾⁹⁷¹

Bābu't-Tā'da “طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ” kelimesinde mezkûrdur, mahall-i mezkûra nazar buyurula.

MAZMŪMETU'T-TĀ: “تُر”

• ﴿تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾⁹⁷² أَيُّ تُخِيفُونَ

Ya'ni “Korkutursunuz” demek olur. “رَهْبَةٌ” tendir. Ve “رَهْبَةٌ” ve “رَهْبٌ” taharrüz ve ıztırâba mukârin olan havftır. Bâbu'l-Hemze’de “إِزْهَبُونِ” kelimesinde mezkûrdur, ircâ'ı nazar oluna.

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾ أَيُّ تَرُدُّونَهَا إِلَى الْمَرَاكِحِ

Tercüme-i nazm-ı kerîmde “En’âmda sizin için zînet vardır, onları murâh ya’nî gecele-
yecek mahallerine akşam vakti ircâ ve sabâhleyin mer’âya çıkardığınız vakte” denir.
Kelime-i mezbûre ba’de’z-zevâl akşama kadar seyr ma’nâsına müste’âr olan zamm-ı
râ ile “رَوَّاحٌ” lafzından “if’âl”dir. “أَرَّاحَ الْقَطِيعَةَ يُرِيحُهَا إِِرَاحَةً” denir. Ve feth-i râ ile “رَوَّاحٌ”
ba’de’z-zevâl geceye kadar seyr demektir. Bu kelimeye dâir akvâl-i kesîre vardır, hattâ
akvâl-i mütezâdde bile vardır ki mahalli mufassalât-ı kütüb-i lügattır. Her hâlde [241]
﴿وَلَسْلَيْتُمْ الرِّيحَ غَدُوَهَا شَهْرٌ نَيْتُمْ﴾⁹⁷³ ün zıddıdır ki sabâhtan zevâle kadar olan seyrdir, nitekim غَدُوَهَا شَهْرٌ
﴿وَرَوَّاحُهَا شَهْرٌ﴾⁹⁷³ kavlı kerîminde vâkî olmuştur. Bunlar fusûl-ı mahsûsunda görülür. Ve
âtiyen “تَسْرَحُونَ” kelimesinde de bir nebze zikr olunur.

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُزِهِنِي عَنْ أَمْرِي عَسْرًا﴾⁹⁷⁴ أَيْ وَلَا تُعْشِنِي

974 “Mūsā, “Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!” dedi.” el-Kehf, 18/73.

“يُورَثُ” misāl-i vāvī olmakla muzārī’inde vāv ‘ale’l-kā’ide sākıt olarak kıyāsen “يُورَثُ” olmak iktizā ederken bilā-vāv “يَرِثُ” olmuştur.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA‘A‘Z-ZĀY: “ت،ز”

• تَزْهَقُ [tezhaqa]

• ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ﴾⁹⁸³ أَي تَهْلِكُ وَتَبْطُلُ

Ya’nī “Helāk ve bātıl ola” demek olur. “نَفْسُ” burada rüh, hayāt, Türkçe cān dediğimiz ma’nadır. *Mufredāt*’ta Rāgıb rahimehullāh “زَهَقَتْ نَفْسُهُ” “Bir şey” üzerine eseften cānı çıkıktı” diye tefsīr edip ﴿وَتَزْهَقُ أَنْفُسُهُمْ﴾ cümle-i kerīmesini misāl irād etmiş. “خَضَعَ” bābından “زَهَقَ يَزْهَقُ زَهَقًا” denir. Ve mahalline göre hurūc ve zevāl ve telef ve bātıl olmak ve izmihlāl ma’nalarına gelir. Ve bu kelime “تَعَبَ” bābından “زَهَقَ يَزْهَقُ زَهَقًا” süretinde de tasrīf olunur. Bābu’z-Zāy’da “زَهَقَ” kelimesine de nazar oluna.

• تَزِيغُ [tezīgu]

• ﴿مَنْ بَعْدَ مَا كَادَ تَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ﴾⁹⁸⁴ بِالتَّاءِ وَقُرِئَ ﴿يَزِيغُ﴾ أَي تَمِيلُ أَوْ يَمِيلُ عَنِ الْحَقِّ

Ya’nī “Haktan meyl ve ‘udül eder” demek olur. İstikāmetten meyl [243] ve inhirāf ma’nāsına olan “زِيغُ” dendir. “بَاعَ” bābından “زَاعَ يَزِيغُ زِيغًا فَهُوَ زَائِعٌ” denir. Ve “tefā’ul”den “تَزَائِعُ” temāyül ve “if‘āl”den “إِزَاعَةٌ” imāle demektir. Bābu’z-Zāy’da “زَاعَ” kelimesine nazar oluna.

• تَزْدَرِي [tezderī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا﴾⁹⁸⁵ أَي تَحْتَقِرُ

Bu āyet-i kerīmede takdīr-i kelām “لِلَّذِينَ تَزْدَرِيهِمْ أَعْيُنُكُمْ”dür, “Sizin gözleriniz nazarlarınız onları hakīr ve nākıs ve kāsır ve değersiz görür ve nāçiz bulur” demek olur. “زَرَى”dandır. “رَمَى” bābından “زَرَى يَزِرِي زَرِيًا وَزَرِيَّةٌ وَزَرَاةٌ” denir, tahkīr ve tankīs ve taksīr ma’nāsındır. Bi’n-nefs ve harfle de ta‘addī eder: “زَرَاهُ وَزَرَى بِهِ وَزَرَى عَلَيْهِ” denir, fark yoktur. Ve “إِفْتِعَالٌ”den de “إِزْدَرَاهُ وَازْدَرَى بِهِ وَازْدَرَى عَلَيْهِ” denir, yine ma’nā birdir. “İf‘āl”den “أَزْرَاهُ يُزْرِيه” de böyledir. Bunlar istihzā ma’nāsına da gelir.

kıldı.” el-Ahzāb, 33/27.

983 “Allah, bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.” et-Tevbe, 9/55.

984 “İçlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra” et-Tevbe, 9/117.

985 “Sizin hor gördüğünüz kimseler için, “Allah onlara asla hiçbir hayır vermez” de diyemem.” Hūd, 11/31.

• تَزَاوُرُ [tezāveru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَرَى الشَّمْسُ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوُرُ عَنْ كُهُفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ﴾⁹⁸⁶ أَيْ تُمَايَلُ

Ya'nī meyl eder. Meyl ma'nāsına olan “زَوُرُ” dendir, nitekim sıdk ve haktan meyl olduğu için kizbe “زَوُرُ” denildi. “تَزَاوُرُ” bundan “tefā'ul”dür. Aslen “تَزَاوُرُ” olup tahfifen tā'eyn-den biri hazf olunmuştur. Sülāsīde “قَالَ” bābından “زَارَ يَزُورُ زَوْرًا” denir. Ma'ānī-i 'adidede müsta'meldir. Ve “زِيَارَةٌ” ve “تَزْوِيرٌ” de bundandır.

• تَزَيَّلُوا [tezeyyelū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾⁹⁸⁷ أَيْ تَمَيَّزُوا

Bu kelime aslen “زَوَالٌ” dendir. Bāb-ı evvelden “زَالٌ يَزُولُ زَوَالًا” Ve “بَاعٌ” bābından [244] “زَيْلُهُ تَزْيِيلًا” denir. Ve “زَلُّهُ عَنْ مَكَانِهِ” , “أَزَلُّهُ” ma'nāsına lügattır. “Tef'īl”den “زَيْلُهُ تَزْيِيلًا” müte'addidir. Ve “Tefa'ul”den “تَزَيَّلُ” bunun mutāvi'i olduğu gibi teferruk ve temeyyüz ma'nalarında da isti'māl olunur, binā'en 'aleyh bu āyette “لَوْ تَمَيَّزُوا” Ya'nī “Mü'minler kâfirlerden temeyyüz edeydiler, birbirinden ayrıla idiler elbette kâfirleri mu'azzeb eder idik” demek olur.

• تَزَكَّى [tezekkā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى﴾⁹⁸⁸ أَيْ تَطَهَّرَ يَغِي مِنَ الدُّنُوبِ

Murād “İltizām-ı a'māl-i sāliha sebebiyle günāhlarından temizlendi” demek olur. Tahā-ret ma'nāsına olan “زَكَاةٌ” tan “tefa'ul”dür. Bu sīga-i māzīdir, lākin أَن إِلَى أَن “تَزَكَّى” olup ehad-ı tā'eyn hazf olunmuştur. Ve tā'eyn-den ahire zāy'da idgām olunarak teşdīdle “تَزَكَّى” kırā'ati de bunu mü'eyyiddir. Bābu'z-Zāy'da “زُكَاةٌ” ve “زَكَاةٌ” kelimelerinde tafsīli görülür, oraya da nazar oluna.

• تَزَرُّ [teziru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾⁹⁹⁰ أَيْ لَا تَحْمِلُ نَفْسٌ حَامِلَةً حِمْلَ نَفْسٍ أُخْرَى

Bu kelime aslen fethateynle “وَزَرٌ” dendir ki cebelde ilticā edilen melce'dir, nitekim ﴿

986 “(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün.” el-Kehf, 18/17.

987 “Eğer, inananlarla inkârcılar birbirinden ayrılmış olsalardı, onlardan inkâr edenleri elem dolu bir azaba uğrattırdık.” el-Feth, 48/25.

988 “Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.” el-A'lâ, 87/14.

989 “Ona de ki: İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin?” en-Nāzi'ât, 79/18.

990 “Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez.” el-En'am, 6/164; el-İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/7.

91” demektir. Sonra cebele teşbîhen sikal ya’nî ağırlık ve yük ma’nāsına isti’māl olundu. Ve bu takrîble ism ve zenb ya’nî günāhtan da ta’bîr edildi, nitekim āyet-i kerîmede vākî’idir. “وَزَارَةٌ” dahi bundandır ki “وَزِيرٌ” sultānın saltanat muktezāsı olan himl-i sakīlini ve bār-ı girān-ı hükūmeti ondan tahammül eder, yüklenir. “وَزَرَ يَزِرُ وَزْرًا فَهُوَ وَاِزْرٌ وَوَزِيرٌ وَهِيَ وَاِزْرَةٌ” denir. Bābu’l-Hemze’de “أَوْزَارُهُمْ” kelimesine de ircā-ı nazar oluna. [245]

FASLU'T-TĀ'Ī'L-MUSENNĀTĪ'L-FEVKIYYE MA'Ā'S-SĪNĪ'L-
MUHMELE: “تُس”

• تَسْفِكُون [tesfikūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ﴾⁹⁹² أَيْ لَا تَتَّبِعُونَ

Ya'nī “Dökmeyesiz, akıltımayasız” demektir. Burada haber bi-ma'nā inşā'dır. “سَفَاكَ”, “سَفَكَ الدَّمَّ أَوْ الدَّمَ يَسْفِكُ سَفْكًا فَهُوَ سَافِكٌ ضَرْبٌ” ya'nī dökmek ve akıtmaktır. “ضَرْبٌ” bābından سَافِكٌ سَفْكًا فَهُوَ سَافِكٌ denir. Ancak teşdīd ile “سَفَاكَ” mübālaga ifāde eder. Ve kelāma kādīr kimseye de “سَفَاكَ” denir, gūyā ki kelāmı akıtır, sühūletle icrā eder. Ve cevher-i müzāba dahi “سَفَاكَ” denir.

• تَسْمُوا [tes'emū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَسْمُمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ﴾⁹⁹³ أَيَّ وَلَا تَمْلُوا

Ya'nī “Usanmayınız, üşenmeyiniz” demek olur. Melāl ya'nī usanmak ve üşenmek ve bıkmak ma'nalarına olan “سَامٌ” den cem' müzekker için sīga-i nehy hāzırdır. “تَعَبٌ” bābından “سَمٌ يَسَامُ سَامًا وَسَامَةً” denir. Bi'n-nefs ve harfle de ta'addī eder: “سَمُّهُ وَسَمَّتْ مِنْهُ” birdir.

• تَسْتَقْسِمُوا [testakṣimū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالطَّيْحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ﴾⁹⁹⁴

“فَسَمَ” lafzından “istifāl”dir. “إِسْتَقْسَامَ” burada kısımet ve hisse ve nasīb talep etmektir. feth ve zammla da “زَلَمَ” in cem’idir ki ‘Arabın fāl ve kur’a attıkları küçük oklar-

991 “Hayır, hiçbir sığınacak yer yoktur.” el-Kıyāmet, 75/11.

992 “Hani, “Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız” diye de sizden kesin söz almıştık.” el-Bakara, 2/84.

993 “Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın.” el-Bakara, 2/282.

994 “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı.” el-Māide, 5/3.

dır. Bābu'l-Hemze'de “الْأَزْلَامَ” kelimesine bak. Ma'nā-yı cümle-i kerîme âyetin evvelinde vâki^c ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ ۖ﴾⁹⁹⁵ üzerine ‘atfla “Ve sizin üzerinize ezlâmla kismet ve hisse ve nasîb etmek dahi harâm kılındı.” Ya'nî kumar ve bu zamanda piyango dedikleri cerr-i menfa'at.

• تَشْرِحُونَ [tesrahûne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾⁹⁹⁶ [246] أَيُّ تُرْسَلُونَ

Ya'nî “sabâhleyin otlamağa salıverdiğiniz hînde” demektir. Ve “تُرِيحُونَ” “akşamleyin yatak yerlerine döndürür dediğiniz hînde” demekte ki faslında beyân olunmuştu. Ve “تَسْرَحُونَ” aslen feth ve sükûnla “سَرْحَ” vezninde “سَرْحٌ” dendir ki ulu ve uzun şecerdir. Bu ism-i cins olup vâhidesi “سَرْحَةٌ” dır. “نَفَعَ” bābından “سَرْحَتُ الْإِبِلِ سَرْحًا” denir, “Develeri “سَرْحٌ” denilen meşcerede ra'ya saldı” demek. Sonra mutlakan ra'ye salvermekte isti'mâl olundu, nitekim bu âyette vâki^c oldu. Müte'addî ve lâzım olur. “سَرْحَتُ الْإِبِلِ”, “سَرْحَتُ الْإِبِلِ بِنَفْسِهَا” “Develer kendi kendine rā'isiz otladı” demek olur. Ve “تَفَرَّلَ”den “سَرْحَتُ الْإِبِلِ” mübāлага ve teksîr ifâde eder. Ve talāk ve sakal salıvermek ma'nāsına da gelir.

• تَشْرِيحٌ [tesriḥun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ﴾⁹⁹⁷ أَيُّ إِزْسَالٍ بِمَعْرُوفٍ

Ya'nî hakkını edā ile hüsn-i sūretle talāk vermektir. Mā-kablinde “تَسْرَحُونَ” kelimesinde tafsîlen beyân olundu, ircā'-ı nazar buyurula. Bābu's-Sîn'de “سَرْحًا” ve “سَرْحًا” kelimelerinde görülür.

• تَسْوَرُوا [tesevverū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَضُمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ﴾⁹⁹⁸ أَيُّدْخَلُوا فِيهِ مِنَ الْعُلُوِّ

Ya'nî “yukarıdan aşarak mihrāba girdiklerinde” demektir. Mahall ü mekân-ı mürtefi' ve 'ālî duvar ma'nâlarına olan “تَسَوَّرُوا” lafzından “tefa'ul”dür ki sūrun medlülü olan şey'ler-

995 “Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekte düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı.” el-Māide, 5/3.

996 “Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır.” en-Nahl, 16/6.

997 “(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır.” el-Bakara, 2/229.

998 “Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi.” Sâd, 38/21.

den aşmaktır. “تَسَوَّرَ الْحَائِطُ” denir, “Duvarı aştı”, “Duvardan aştı” demek olur. “الْمَحْرَابُ” için Bābu'l-Mīm'de kelime-i mezbûreye nazar oluna. [247]

• تَسِيرُ الْجِبَالُ [tesīru'l-cibālu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا﴾⁹⁹⁹ أَي تَسِيرُ سَيْرَ السَّحَابِ

Ya'nī “Dağlar bulutların seyri gibi seyr eder” ya'nī yürüyüp gider. Bu āyetle seyri seyr-i şehāba teşbīhle tefsīrin vechi¹⁰⁰⁰ ﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسِبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ﴾ kavı-i kerīminin mülāhazasıdır. “سَارَ يَسِيرُ سَيْرًا فَهُوَ سَائِرٌ وَذَلِكَ مَسِيرٌ” bābından “سَارَ” lafzı “بَاعَ” bābından gelir.

• تَسْنِيمٌ [tesnīmin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ﴾¹⁰⁰¹ أَي مِنْ عَيْنٍ سُمِّيَتْ بِالتَّسْنِيمِ

Ya'nī “Tasnīm tesmiye edilen bir ‘ayndan bir menba’dan demek olur. ‘Ayn-ı mezkūr ehl-i cennetin en a'lā meşrūbātındandır. Ve denildi ki “تَسْنِيمٌ” bir nehrdir ki ehl-i cennetin cihet-i fevkinden cereyān eder, ya'nī onlara büyütlük ve kusūr ve gurefte cihet-i ‘uluvvden gelip evānī ve akdāh ve kü‘üsüne dolar. Kelime-i mezbûre ‘ulüvv ve irtifā‘ ma‘nāsına olan “سَنَمٌ” lafzından “tef‘īl” olup şarāb-ı mezkūr ism olmuştur. Ve “tefa‘ul”den erkek deve dişiye aşmak ma‘nāsında isti‘māl olundu. “تَسَنَّمَ الْفُحْلُ النَّاقَةَ” denir ki “Aştı” demektir. Ve “سَنَامٌ” Türkçe hörgüç ta‘bīr ettiğimiz şeydir ki her bir şeyde olan mürtefa’dır. سَنَامٌ “سَنَامُ الْقَبْرِ” gibi ve ma‘nevī ve ‘aklī ve tasavvurda olur.

• تَسَخَّرُونَ [tesḥarūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ إِنَّ تَسَخَّرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسَخَّرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسَخَّرُونَ﴾¹⁰⁰² أَي إِنَّ تَسْتَهِزُّوْنَا وَإِنَّا نَسْتَهِزُّ بِكُمْ كَمَا تَسْتَهِزُّوْنَا

Bunun tafsīli Bābu's-Sīn'de “سَخَّرَ لَكُمْ” kelimesinde mezkūr oraya nazar oluna.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “ث،س” [248]

• تَسِيمُونَ [tusīmūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ﴾¹⁰⁰³ أَي تَزْعُونَ إِلَيْكُمْ وَدَوَابُّكُمْ

999 “O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır. Dağlar yürüdükçe yürür.” et-Tūr, 52/9-10.

1000 “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler.” en-Neml, 27/88.

1001 “O içeceğin katkısı tesnimdir.” el-Mutaffifin, 83/27.

1002 “Dedi ki: “Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.” Hūd, 11/38.

1003 “O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığımız bitkiler de onunla meydana gelir.” en-Nahl, 16/10.

Ya'nî “Deve sürünüzü ve hayvânâtınızı ra'ı edersiniz” demektir. Bu kelimenin aslı bir şey talebinde zehâb ma'nâsına mevzûc “سَوْمٌ” lafzıdır ki ma'nâ-yı mürekkeb ya'nî zehâb ve talep ve ibtigâ için mevzûc bir lafzdır, sonra mutlak zehâb mecrâsında icrâ edildi. Ve mücerred ibtigâ mecrâsında da icrâ olundu. “سَمْتُ كَذَا” kavlinden “إِبْتِغَيْتُهُ” murâd edildi. “قَالَ” bābından “سَامٌ يَسُومُ سَوْمًا فَهُوَ سَائِمٌ” denir. Ve çobansız kendi başına otlayan hayvânata da “سَائِمَةٌ” tesmiye olunur. Ve beyde de talep-i sil'aya ve ziyâdeye “سَوْمٌ” ta'bir olunur.

• تُسْحَرُونَ بِالْحَاءِ الْمُهْمَلَةِ [tusharûne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ قُلْ فَأَنَّى تُسْحَرُونَ﴾¹⁰⁰⁴ أَيْ تُخَدَعُونَ وَتُضَرَّفُونَ

Bu kelime hâ-i mühmele ile “سَحَرٌ” maddesindendir. Ve lafz-ı mezbûr hidâ ve aslı ve hakîkate vücûdu olmayan birtakım şeyler ve ‘acâibât tahyîl etmek ma'nâsınadır. Tercüme-i âyet-i kerîmede “De ve söyle ki nereden ve nasıl aldatılıyorsunuz ki yalnız ilâh-ı hakk-ı vâhîde ‘ubûdiyyet size bâtıl tahyîl ediliyor” denir. “سَحَرٌ” lafzı ma'anî-i kesîrede dahi müsta'meldir. Bābu's-Sîn'de “سَحَرُوا” kelimesine nazar oluna.

MEKSÛRETU'T-TĀ': “ت،س”

• تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ [tis'a âyâtin beyyinâtin]

• ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾¹⁰⁰⁵

Zâhir ve âşikâr dokuz ‘alâmet ve mu'cizedir ki Hazret-i Mûsâ ‘aleyhi's-selâma verildi ki¹⁰⁰⁶ ﴿مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾ ya'nî baras olmayarak yed-i beyzâ ve ‘asâ ve kaht seneleri ve naks-ı semerât ve tûfân ve cerâd ya'nî çekirge, kummel ki bit ve kurbağa ve demden ‘ibârettir. [249]

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'Ş-ŞĪNİ'L-MU'CEME: “ت،ش”

• تَشَابَهَ [teşābehe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ﴾¹⁰⁰⁷ أَيْ الْمُتَشَابِهَةِ مِنَ الْقُرْآنِ

Ya'nî “ma'nâsı zâhirine haml olunamayan âyât-ı kerîme” demektir. Buna dâir tahkîkât Bābu'l-Mîm'de “مُتَشَابِهًا” kelimesinde mufasssalen mezkûrdur.

1004 “Allah'ındır” diyecekler.” Öyle ise nasıl aldanıyorsunuz?” de.” el-Mü'minûn, 23/89.

1005 “Andolsun, biz Mûsâ'ya apaçık dokuz mucize verdik.” el-İsrâ, 17/101.

1006 “Kusursuz olarak” en-Neml, 27/12.

1007 “Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler.” Âl-i 'İmrân, 3/7.

• تَشَكَّى [teşteki]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ﴾¹⁰⁰⁸ أَيُّ تَشْكُو إِلَى اللَّهِ

Bu tefsir “ifti’âl” bâbından “إِشْتِكَاءَ” aynıyla “شِكَايَةً” ma’nasına olup bir ma’nâ-yı zâid ifâde etmediğini beyân içindir. “شَكَا إِلَيْهِ” denir, “Za’f-ı hâl ve ıztırâb-ı derûnunu ona haber verdi” ve “شَكَا عَنْهُ” denir, “Onun sū-i ef’âl ve ahvâlini ihbâr etti” demek olur. Ve “إِشْتَكَى” “إِشْتَكَى” ve “إِشْتَكَى عَنْهُ” dahi böyledir. “عَدَا” bâbından “شَكَا يَشْكُو شِكَايَةً فَهُوَ شَاكِي” ve “ifti’âl” den “إِشْتَكَى يَشْتَكِي إِشْتِكَاءً فَهُوَ مُشْتَكِي” denir. Ve birbirinin mahallerinde isti’mâli sahîh olur.

• تَشَخَّصُ [teşhaşu]

- ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾¹⁰⁰⁹ أَيُّ تَحِيرُ وَتَذَهُّشُ مِنْ هَؤُلَ مَا تَرَى

“شَخَّصَ” lafzındandır ki irtifâ’ hasebiyle uzaktan görülen insanın vücûd ve karaltısından ibârettir, sonra ma’ânî-i keşîrede isti’mâl olundu. Ez-cümle “خَضَعَ” bâbından “شَخَّصَ” denir, havf ve haşyet ve hayret ve dehşet vaktinde bir kimsenin gözünü açıp hîç kıpmamak üzere bir mahalle diktığı hikâyet olunur. Ve lâzım ve müte’addî olur. Bu âyette lâzımdır. Müte’addî olarak “فُلَانٌ شَخَّصَ بَصَرَهُ” denir. Ve hemze ile “إِفْعَال” den “أَشَخَّصَ بَصَرَهُ” de denir. Bâbu’ş-Şîni’l-Mu’cemede “شَاخِصَةً” ke-limesine de nazar oluna.

• تَشَقَّقُ [teşakkaqu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ﴾¹⁰¹⁰ وَفِي ﴿يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرُ﴾¹⁰¹¹

Yamak ve yırtmak demek olan “شَقَّ” lafzından “tefa’ul”dür. Bu âyetlerde fi’l-i muzârî olmakla aslları “تَشَقَّقُ” olup tahfifen ehad-ı tâ’eyn iskât [250] olunmuştur. Bazı e’imme-i kurrânın şîn’in teşdîdiyle “تَشَقَّقُ” kırâ’ati de bunu mü’eyyiddir ki ehad-ı tâ’eynin şîn’de idgâmından ibârettir. “تَشَقَّقُ” yarılımdır. Semânın yarılmasını gamâmın zuhûrundan ve arzın yarılması kubûrun inşikâkıyla emvâtın hurûc ve kıyâmı ve batn-ı arzdaki künûz ve ma’âdinin zuhûrundan kinâyettir. Bâbu’ş-Şîn’de “تَشَقَّقْنَا” kelime[sine] de nazar oluna.

1008 “Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir.” el-Mücâdele, 58/1.

1009 “Sakin, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Allah onları ancak, gözlerin dehşetle bakacakacağı bir güne erteliyor.” İbrâhîm, 14/42.

1010 “O gün gök bulutlarla yarılıp parçalanacak” el-Furkân, 25/25.

1011 “O gün yer, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, (hesap için) bir toplamadır, bize göre kolaydır.” Kâf, 50/44.

• تَشَقَّى [teşkā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا أُنْزِلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشَقَّى إِلَّا تَذَكُّرٌ لِمَنْ يَخْشَى﴾¹⁰¹² أَيْ لِيَتَّعَبَ وَتَتَمَنَّى

Ya'nî “Yorulasın ve zahmet çekesin diye inzāl etmedik” demek olur. Kezā ﴿فَقُلْنَا يَا آدَمُ أَنْهَذَا﴾¹⁰¹³ “فَتَّعَبَ” ibāretiyle müfess-serdir. Bunun aslı şîn-i meksûre ile “شَقَّى” lafzıdır. Tahkîki Bābu'ş-Şîn'de “شَقَّى” kelime-sinde mufasssalen mezkûrdur, oraya nazar oluna.

• تَشْعُرُونَ [teş'urüne]

• ﴿تَشْعُرُونَ﴾¹⁰¹⁴

Bu kelime Qur'ân-ı kerîm'de mevâzi'-i kesîrede vâki' olmuştur. Bir şey'i cevdet-i zekâ ve kuvvet-i idrâkla bilmek ma'nâsına olan “شُعُورٌ” dandır. Bābu'l-Yā'da “يَشْعُرُونَ” keli-mesine nazar buyurula.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “ت،ش”

• تُشْمِتُ [tuşmit]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ﴾¹⁰¹⁵ أَيْ لَا تَسُرَّ بِلَيْتِي أَعْدَائِي

Ya'nî “Benim beliyem sebebiyle düşmanlarımı sevindirme!” demek olur. “شِمَاتَةٌ” den “if'āl”dir. Lafz-ı mezkûr düşmanın mekârihiyle sürür ve ferahtır, ya'nî bir kimseye 'adâ-vet ve husûmet eden düşmanlarının o kimsenin uğradığı bir belâ ve felâketle sevinip ferahlanmalarıdır. “شِمَتَ بِهِ” bābından “شِمَتَ بِهِ” ibāreti “سَرَّ وَفَرَحَ بِمَحَبَّتِهِ وَبِلَائِهِ” demek olur. Ve “if'āl”den “أَشْمَتَ” müte'addîdir. “أَشْمَتَ اللَّهُ بِهِ الْعَدُوَّ” du'â-i [251] 'aleyhtir, ya'nî “Al-lâh düşmanlarını sevindirsin!” demek olur. “Tef'îl”den “تُشْمِتُ” âtis için hayr du'âdır. 'alâ-kavlin bunun aslı sîn-i mühmele ile “سَمَتَ” ten “تُشْمِتُ” tir. Mufasssalâtta görülür.

• تَشْطِطُ [tuşti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاخْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تَشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ﴾¹⁰¹⁶ أَيْ لَا تَجُرْ وَلَا تُشْرِفْ

“Bizim aramızda 'adl ve hakkâniyyetle hükmet et. Ve cevri ve isrâf eyleme” demek olur. Bu'd ma'nâsına olan “شَطَطٌ” lafzından “if'āl”dir. Sülâsîden “شَطَطُ الدَّارِ شَطَطًا وَشَطُوطًا” “Uzak

1012 “(Ey Muhammed!) Biz Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak (Allah'ın azabından) korkaklıklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik.” Tâhâ, 20/2-3.

1013 “Biz de şöyle dedik: “Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis) sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun.” Tâhâ, 20/117.

1014 Olumlu olumsuz formlarıyla el-Bakara, 2/154; eş-Şu'arâ, 26/113; ez-Zümer, 39/55; el-Hucurât, 49/2.

1015 “Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme.” el-A'râf, 7/150.

1016 “Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet” dediler.” Sâd, 38/22.

oldu” demektir. “صَرَبَ” ve “جَلَسَ” bāblarından gelir. “İfrāl”den “أَشْطَطَ فِي الْحُكْمِ” “Cevr etti demektir” gūyā ki hükmde hak ve ‘adlden tebā’ud etti demek irāde olunur. Ve “شَطَطٌ” hadd ve kadr-i lāzımı ve münāsibi tecāvüzdür ki itidālden ifrātla tebā’ud ve gulüvvdür. ¹⁰¹⁷ ﴿لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا﴾ kavlı-i kerīminde “غُلُوًّا” ile müfessserdir. Bābu’ş-Şīn’de “شَطَطًا” kelimesine de nazar oluna.

FASLU'T-TĀ'Ī'L-MUSENNĀTĪ'L-FEVKIYYE MA'A'Ş-ŞĀDĪ'L-
MUHMELE: “ت،ص”

• تَصْرِيف [taṣrīf]

- ﴿وَتَصْرِيفَ الرِّيحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾¹⁰¹⁸ أَيْ تَقْلِيلِهَا جَنُوبًا وَشِمَالًا وَشَرْقًا وَغَرْبًا وَحَاوَةً وَبَارِدَةً

Mâ-kablindeki¹⁰¹⁹ ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ üzerine ‘atfla rûzgârların ve bulutların cenûba şimâle ve şarka garba ve sıcağa soğuğa kalb ve tahvîlinde demektir. Bu kelime “صَرَفٌ”tan “tefîl”dir. “صَرَفٌ” bir şey’i bir hâlden diğerine redd etmek veyâ gayrısına ibdâl etmektir. Bu cihetle bir hayli ma‘nâda isti‘mâl olunur. “صَرَفْتُ الْأَجِيرَ” bâbindan “ضَرْبٌ” demektir. Biz, lisânımızda savdım deriz. Ve “صَرَفْتُ الْمَالَ”, “أَنْفَقْتُهُ”, “خَلَيْتُ سَبِيلَهُ”, “وَالصَّبِيَّ” demektir. Biz, lisânımızda savdım deriz. Ve “صَرَفْتُ الدَّهْبَ بِالزَّهْمِ”, “سَطِّمْتُ” demektir. Ma‘nâ-yı [252] ahîrde fâ’ilî “صَيْرَفِي” ve “صَيْرِفٌ”tir. Mübālagasında “فَعَّالٌ” den teşdîd ile “صَرَافٌ” denir ki lafz-ı ahîr lisânımızda da şâyî’dır. Ve tevbe ma’nāsına isti‘mâl olundu, ke-mâ kâle ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām:¹⁰²⁰ “لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُ صَرْفًا وَلَا عَدْلًا أُنَى تَوْبَةٍ وَلَا فِدْيَةً” İbnu’l-Esr̄ Nihāye’de “صَرَفٌ” ı nâfile ve “عَدْلٌ” ı farıza ile de tefsîr edenler olduğunu da kayd etmiş. “Tefîl”den “تَصْرِيفٌ” ma‘nâ-yı aslîde “صَرَفٌ” gibidir.

• تَصْغَى [taṣḡā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلِتَضَعِيَ إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرَوْهُوَ لِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ﴾¹⁰²¹ أَيْ لَتَمِيلَ إِلَيْهِ قُلُوبُهُمْ

Yaʿnī “kāfirlerin kalbleri ona meyl etsin için, meyl etmek için” demek olur. Meyl demek olan “مَالَكَ لِلْغُرُوبِ” صَعَتِ النُّجُومُ أَوِ الشَّمْسُ صَعَى “denir, “مَالَكَ لِلْغُرُوبِ” demektir. “فَعَدَ” bābindan da gelir: “صَعَى صَعُوا” denir. Ve “ifʿāl”den imāle maʿnāsına müteʿaddī olur: “أَصْعَيْتُ إِلَى الْوَاعِظِ”, “أَمَلَيْتُ إِلَيْهِ سَمْعِي”, “Kulağımı ona imāle ettim” demek olur.

1017 “Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz.” el-Kehf, 18/14.

1018 “Rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünülen bir topluluk için deliller vardır.” el-Bakara, 2/164.

1019 “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında” el-Bakara, 2/164.

1020 İbnu'l-Esîr, en-Nihāye fî garîbi'l-hadîs, 3/24.

1021 “Bir de (şeytanlar), ahirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin, onlardan hoşlan-
sınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye (bu fısıldamayı yaparlar).” el-En‘am, 6/113.

• تَصَدِيَّةٌ [taşdiyeten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً﴾¹⁰²² أَيُّ تَضْفِيقًا

“تَضْفِيقٌ” iki ellerin ayalarını birbirine sedā çıkarmaktır. Bu kelime “صَدَاءٌ” lafzından “tefīl”dir. “صَدَاءٌ” sestir, küffār-ı Mekke, Ka’be-i mükerrerme’yi kendileri ‘uryān oldukları hâlde ıslık çalarak ve el çırparak tavāf ederlerdi. Bu āyet ondan hikāyettir. Ve denildi ki Zāt-ı Refī‘ü’l-cenāb-ı risālet-me‘āb salavātullāhu ve selāmuhu ‘aleyhi Ka’be-i mükerrerme’de namāz kılarlar iken müşrikler izā için ıslık çalıp el çırpmalarından hikāyettir. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi. “مُكَاءٌ” ıslık çalmaktır. Bābu’l-Mīm’de “مُكَاءٌ” kelimesine bak.

• تَضْطَلُونَ [taştalüne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ قَالَ مُوسَى لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشَهَابٍ مِمْسٍ لَعَلَّكُمْ تَضْطَلُونَ﴾¹⁰²³ أَيُّ تَسْحُونُ [253]

Ya’nī “Ola ki mercūdur ki ısınırsınız” demek olur. Bu kelime “صَلَبِي”den “ifti‘āl”dir. Aslı “إِضْطِلَاءٌ”dır, şād mukāreneti sebebiyle tā, t̄ā’a ibdāl olunarak “إِضْطِلَاءٌ” olmuştur, ısınmak demektir. Bu kelimeye dāir ba’zı kelām Bābu’l-Hemze’de “إِضْلَوْهَا” kelimesinde mürür etti, ircā-ı nazar buyurula.

• تَصَدَّى [taşaddā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَى فَآَنَتْ لَهُ تَصَدَّى﴾¹⁰²⁴ أَيُّ تَتَعَرَّضُ وَتُقْبِلُ إِلَيْهِ

Bu kelime “صَدَّى”den “tefīl”dir, binā’en ‘aleyh “تَصَدَّى” aslen “تَتَصَدَّى” olup tahfifen ehad-ı tā’eyn iskāt edilerek “تَصَدَّى” kalmıştır. Ba’zı e’imme-i kurrānın da şād teşdidiyle “تَصَدَّى” kırā’ati bunu mü’eyyiddir ki tā-i sāniyenin şād’da idgāmı demektir. Bāb-ı mezkūrdan “تَصَدَّى لَهُ” fi’l-i māzī olarak “تَعَرَّضَ لَهُ” [demektir]. Ve denildi ki bunun aslı “صَدْدٌ”den “تَصَدَّدٌ” olup yaklaşmak ma’nāsınadır. Dāl’lardan dāl-ı ahīre yā’ya kalb ve yā’da elife kalb olunarak “تَصَدَّى” olmuştur, nitekim “تَقَضُّضٌ”den “تَقَضَّى” ve “تَطْنُنٌ”den “تَطْنِي” denilmiştir.

MAZMŪMETU’T-TĀ: “ت،ص”

• تَضْعِدُونَ [tuş’idüne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ تُضْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَايَكُمْ﴾¹⁰²⁵ أَيُّ تَبْعِدُونَ فِي الْأَرْضِ

1022 “Onların, Kā’be’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırmaktan ibarettir.” el-Enfāl, 8/35.

1023 “Hani Mūsā ailesine, “Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber, yahut ısınasınız diye bir kor ateş getireceğim” demişti.” en-Neml, 27/7.

1024 “Kendini muhtaç hissetmeyene gelince, sen, ona yöneliyorsun” ‘Abese, 80/5-6.

1025 “Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bak-

Ya'nī “firāren arzda uzaklaştığınız vakti” demektir. “صُعُودٌ” lafzı yukarı çıkmak ma'nāsına mevzū' ise de mesīr ma'nāsına isti'mālī de vākī'dir. Ve inhidār ma'nāsına da gelmekle azdāddandır. “İf'āl”den “إِصْعَادٌ” sefere ibtidā' etmek ve “infi'āl”den “إِنْصِعَادٌ”, inhidār ve rücū' etmek ma'nāsınadır. Bu āyetle seyre ve rücū' ve inhidār [254] ma'naları sahih olur. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bih.

[tuṣna'a] • تُصْنَعُ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالْقَيْنْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي﴾¹⁰²⁶ أَيُّ تُرَى عَلَى رِعَايَتِي وَحَفَظِي لَكَ

Ya'nī “Benim mer'āmda ya'nī pīşgāh-ı nazar u hıfzımda terbiye ve tagziye olunasin için” demektir. Burada mer'ā pīşgāh-ı nazar-ı hıfz u ri'āyetle mü'evveldir. Ma'nā-yı maksūd “Seni bi'z-zāt terbiye ettim, hakīkatte senin terbiyeni gayrım ısmarlamadım” demektir. Bu kelime “صُنْعٌ”dendir. Bābu'l-Hemze'de “إِضْطَنَعْتُكَ” kelimesine mūrāca'at buyurula.

[tuṣa'ir] • تُصْعِرُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُصْعِرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْسِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا﴾¹⁰²⁷ أَيُّ لَا تُعْرِضْ بَوَجهَكَ عَنْهُمْ فِي نَاحِيَةِ مِنَ الْكِبَرِ

Ya'nī “Kibrinden yüzünü bir tarafa imāle ile nāstan i'rāz etme!” demeği ifade eder. “صَعْرٌ” bir kimse boynunu çevirmek ma'nāsınadır. Aslen “صَعْرٌ” bir marazdır ki devenin başında olur, bundan deve dāimā başını bir tarafa çevirir. Bu ta'bīr ile mütekebbir kimseyi nāstan i'rāzı sebebiyle marīz deveye teşbīh vardır, binā'en 'aleyh “tefīl”den “تُصْعِرُ” kibren nāstan yüz çevirmek ma'nāsında isti'māl olundu.

[tuṣrafūne] • تُصَرِّفُونَ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَنَّى تُصَرِّفُونَ﴾¹⁰²⁸ أَيُّ مِّنَ الْحَقِّ إِلَى الضَّلَالِ

Ya'nī “Nasıl ve nereden sarf olunursunuz? Ya'nī haktan 'udūl ile dalāla demek olur. “صَرَفٌ”dendir. Bu faslın evvelinde vākī' “تُصْرِيفُ الرِّيحِ” kelimesine mūrāca'at oluna.

mıyordunuz.” Āl-i 'İmrān, 3/153.

1026 “Sana da, ey Mūsā, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım.” Tāhā, 20/39.

1027 “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme!” Lokman, 31/18.

1028 “O hâlde nasıl oluyor da (Hak'tan) döndürülüyorsunuz?” Yūnus, 10/32; ez-Zūmer, 39/6.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'D-ĎĀDİ'L-MU'CEME: "ت،ض"

• تَضَحَّى [taḍḥā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنْتَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى﴾¹⁰²⁹ أَي لَا تَبْزُرُ لِلشَّمْسِ فَتَجِدُ الْحَرَّ

Ya'nî "Güneş ma'rûz olmazsın ki harâret hiss edesin" [255] demek olur. "ضَحَّى" dandır ki güneşin inbisâtıyla nehârın imtidâd etmesinden 'ibârettir. Vakt-i mezkûrda "ضَحَّى" tesmiye olunmuştur. Lafz-ı mezbûrdan "سَعَى يَسْعَى" gibi "ضَحَى يَضْحَى ضَحَاءً" denir, feth ve meddle "تَعَرَّضَ لِلشَّمْسِ" demek olur. Bâbu'Ď-Ďād'da "ضَحِيهَا" kelimesine de nazar buyurula.

MAZMŪMETU'T-TĀ': "ت،ض"

• تَضِلُّ [tuḍillu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ﴾¹⁰³⁰ أَي تَخْلُقُ فِعْلَ الضَّلَالِ لِمَنْ عَلِمْتَ مِنْهُمْ اخْتِيَارَ الضَّلَالَةِ وَاشْتِغَادَهُمْ لَهَا

Ya'nî "Onlardan dalâleti ihtiyâr ve ona isti'dâdını bildiğin kimselere fi'l-i dalâli halk edersin" demek olur. Burada "تَشَاءُ", "تَعْلَمُ" ile ve "تَضِلُّ", "تَخْلُقُ فِعْلَ الضَّلَالِ" ile müfesserdir. Mezheb-i ehl-i sünnete evfak olan da budur, zîrâ tahte'l-lafz olan ma'nâ hilâf-ı 'akâyid-i ehl-i haktır, çünkü sen dilediğini ıdlâl ve dilediğini hidâyet edersin demekte cebri kabûl ile iskât-ı tekâlîf lâzım gelir. Daha pek çok mahâzîr vardır ki burada zikri mümkün değildir, mahallî kütüb-i kelâmdır.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'T-ṬĀ': "ت،ط"

• تَطْعَوُا [taṭğav]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَا تَطْعَمُوا فِي الْمِيزَانِ﴾¹⁰³¹ أَي لِأَنَّ لَا تُجَاوِزُوا الْقَدْرَ وَالْعَدْلَ وَيُقَالُ لِأَجْلِ أَثْلَا تُجَوُّرُوا فِيمَا يُوزَنُ

"Her hâlde 'adl ve hak ve insâfı tecâvüzle cevri etmeyiniz" ma'nâsı müfiddir. "طُعْيَانٌ" dandır ki aslen 'adem-i itâ'atla 'isyânda gulûvv ve tecâvüzdür. Bâbu't-Ṭā'da "الطَّاعُونَ" ve "الطَّاعِيَّةُ" kelimelerine mürâca'at buyurula. [256]

1029 "Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın." Tâhâ, 20/119.

1030 "Bu sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin." el-A'râf, 7/155.

1031 "Ölçüde haddi aşmayın." er-Rahmân, 55/8.

• تَطَيَّرْنَا [taṭayyarnā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ﴾¹⁰³² أَي تَشَاءَمْنَا بِكُمْ

“Biz sizi uğursuz, hayrsız bulduk” demek olur. Bu kelime kuş demek olan “طَيَّرَ” lafzındandır. Ve her kanadı olup havāda uçan hayvāna “طَائِرٌ” denir. طَارَ يَطِيرُ طَيْرٌ وَطَيْرَانًا فَهُوَ “طَارَ يَطِيرُ طَيْرٌ وَطَيْرَانًا فَهُوَ” denir. “Tefa‘ul”den “تَطَيَّرَ”, “تَشَاءَمَ” demektir ki uğursuz ‘add etmek, hayrsız bulmaktır. “تَطَيَّرَ فُلَانٌ وَاطْيَرٌ”, “تَشَاءَمَ” demek olur. Bunun aslı ehl-i cāhiliyyetin “طَيَّرَ” ile tefe‘ül etmesidir, şöyle ki bir husūsun ‘ākıbetini ve hayr ve şerrden neticesini bilmek için kuş uçururlar; sağa doğru uçarsa hayr ile ve sol cānibe doğru uçarsa şerr ‘add ile teşe‘um ederlerdi ve buna “تَطَيَّرَ” derlerdi. Sonra “تَطَيَّرَ” lafzın mutlakan teşe‘ümde isti‘māl olundu. “طَيْرَةٌ” lafzı da uğursuzluk ma‘nāsına ismdir. Bābu’l-Hemze’de “إِطْيَرْنَا بِكَ” ve Bābu’ṭ-Ṭā’da “طَائِرُهُ” kelimelerine de nazar oluna.

• تَطَوَّعَ [taṭavva‘a]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾¹⁰³³ أَي فَعَلَ طَاعَةً زَادَ بِهَا عَلَى مَا وَجَبَ عَلَيْهِ بِالطَّوَّعِ

Ya‘nī “Kendi ārzusuyla tā‘at işleyip üzerine vācib olan a‘māl-i ‘ubūdiyyete ziyāde eyledi” ma‘nāsındır. Bu kelime inkıyād ma‘nāsına olan “طَوَّعَ” dendir ki “كُرْهٌ” ün zıddıdır. “تَطَوَّعَ” lafz-ı mezbūrdan “tefa‘ul”dür ki bir kimse ‘uhdesine vūcūben müteretteb olmayan savm ve salāt ve sadaka ve emsālī ‘amel-i hayrı kendi dileği ve ārzusuyla ta‘abbūden lillāh işlemektir ki tekellūf-i tā‘attır, “تَنَفَّلَ” gibi. Kelime-i mezbūre bu āyet-te tā’ yerine yā’ ile “يَطَوَّعَ” sūretinde de kırā‘at olunmuştur ki aslı “يَتَطَوَّعَ” olup tā’ ṭā’da idgām olunmuş.¹⁰³⁴ ﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ﴾¹⁰³⁴ āyet-i kerīmesinde vākī’ “الْمُطَّوِّعِينَ” de bundan fā‘il olup aslı “مُتَطَوِّعِينَ” dir. [257]

• تَطَاوُلَ [tetāvele]

• ﴿وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ﴾¹⁰³⁵ أَي طَالَتْ عَلَيْهِمُ الْمُدَّةُ وَقِيلَ طَالَتْ أَعْمَارُهُمْ

Ya‘nī “Onlar üzerine müddetler, zamānlar uzadı” yāhūd “ömürleri uzadı” demek olup üzerlerinden çok zamānlar geçtiğini ifhāmıdır. “قَصُرَ” ın zıddı olan “طَوَّلَ” dan “tefā‘ul”dür. “قَالَ” bābından “طَالَ يَطُولُ طَوَّلًا” denir, fā‘ili “طَوَّلَ” dir, imtidād ma‘nāsındır. Ve “قَالَ” bābından “طَالَ يَطُولُ طَوَّلًا بِالْفَتْحِ فَهُوَ طَائِلٌ” denir. Bu sūrette menn ve fazl ve ganī kudret ma‘nālarıdır. “طَوَّلَ” dan “تَفَاوُلَ” olmakla berāber “طَالَ” ve “تَطَاوُلَ” birdir ki

1032 “Dediler ki: “Şüphesiz biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık.” Yāsīn, 36/18.

1033 “Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır.” el-Bakara, 2/184.

1034 “Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan mü’minleri çekiştirenler var ya” et-Tevbe, 9/79.

1035 “Fakat biz (Mūsā’dan sonra) birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden uzun çağlar geçti.” el-Kasas, 28/45.

lāzımlardır. Tazfıfle ya'nî "tef'ıl" bābından müte'addî olur: "طَوَّلَهُ تَطْوِيلًا", "مَدَّهُ", "Uzattı onu" demek olur.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'Z-ZĀ'İ'L-MENKŪTA: "ث،ظ"

• تَظَاهَرُونَ [teẓāherūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْغَدْوَانِ﴾¹⁰³⁶ أَيُّ تَعَاوُنُونَ عَلَيْهِمْ

"Mazlūmlar üzerine zulmde birbirinize mu'āvenet yardım edersiniz" demek olur. Bu kelime fethle "ظَهَرَ"dan "tefā'ul"dür. "تَظَاهَرَ", "مُظَاهَرَةً" ya'nî "مُعَاوَنَةً" demektir, nitekim "ظَهَرَ", "مُعِينٌ" demektir. Bu ma'nā "ظَهَرَ"ın arka ve sırt ma'nāsından me'hūzdur, Türkçe-mizde de arka kuvvet ve himāye yerinde kullanılır, filānın arkası var demek, mu'ın ve hāmisi ve kuvveti var demek olur. Bu "ظَهَرَ" mādresi daha birçok ma'ānide müsta'mel-dir, mahallerinde beyān olunur.

• تَظْمَأُ [taẓme'u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْتَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى﴾¹⁰³⁷ أَيُّ لَا تَعْطُشُ فِيهَا

Ya'nî "Susamazsın" demek olur. "عَطَشٌ" ma'nāsına olan "ظْمَأٌ"dendir. Türkçe susaklık denir. "تَعَبٌ" bābından "ظْمَأٌ فَهُوَ ظَمْآنٌ" [258] "ظْمَأٌ يَظْمَأُ" denir. Tafsîli Bābu'z-Zā'da "ظْمَأٌ" kelimesinde görülür.

MAZMŪMETU'T-TĀ': "ث،ظ"

• تُظْهِرُونَ [tuẓhirūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ﴾¹⁰³⁸ أَيُّ تَدْخُلُونَ فِي الظُّهيرةِ وَفِيهِ صَلَاةُ الظُّهْرِ

Zevāl-i şems 'akabindeki vakt demek olan "ظَهَرَ"den "if'āl"dir. Hemze duhūl içindir: "دَخَلَ فِي وَقْتِ الظُّهْرِ", "أَظْهَرَ" demektir. Ve vakt-i mezbūra "ظَهيرةٌ" de denir. "ظُهُورٌ"dan "إِظْهَارٌ" bir şey'i aşikāre etmektir. Bunda hemze ta'addî içindir.

1036 "İçinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak" el-Bakara, 2/85.

1037 "Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın." Tāhā, 20/119.

1038 "Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tespih edin." er-Rūm, 30/18.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'AL-'AYNİ'L-
MUHMELE: “ت،ع”

• تَعْنُوا [ta'nev]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾¹⁰³⁹ أَنِّي لَا تَعْتَدُوا بِالْفَسَادِ

“مُفْسِدِينَ” kelimesi “تَعْنُوا” fā'ilinden hāl-i mü'ekkidedir. Bu kelime eşedd-i fesād ma'nāsına olan “عَتُو” dendir. “عَتُو” ve “عَيْثُ” kelimeleri eşedd-i fesād ma'nasında müttehidlerdir. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta bu iki lafz hususunda “عَيْثُ” ve “عَيْثِي” , “جَذَبُ” ve “جَبَذُ” gibi ma'nāca mütekāriblerdir, ancak “عَيْثُ” ekser hissen idrāk olunan fesādda ve “عَيْثِي” hükmen idrāk olunan ya'nī āsār ve 'alāyiminden idrāk olunan fesādda müsta'emeldir diyor. “عَتَا يَعْتُو عَتُوًا” denir ki āyet[te] vāki' “تَعْتُوا” bundandır. Ve “عَتَا يَعْتُو عَتُوًا” de denir.

• تَعْقِلُونَ [ta'qilūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾¹⁰⁴⁰ “سَوْءَ فِعْلِكُمْ
أَيُّ أَفَلَا تَدَّبَّرُونَ وَتُفَكِّرُونَ حَتَّى تُدْرِكُوا سَوْءَ فِعْلِكُمْ

Ya'nī “Siz Tevrāt'ı okuduğunuz hâlde tedebbür ve tefekkür etmiyor, düşünüp de ef'ālınızın [259] fenā ve kötü olduğunu idrāk ve fehmi etmiyorsunuz” demek olur. “عَقْلُ” bu lafzın aslı “عَقَلْتُ الْبَعِيرَ عَقْلًا” kavlidir ki devenin yürümek için dizini katlayıp ipe nısf-ı zirā'ından bağlamaktır. Bu ipe “عَقَالُ” denir. Bundan birer takrîble ma'ānī-i 'adidede isti'māl olunmuştur. Ez-cümle insānı irtikāb-ı rezāilden habs ve men' ve mütāba'at-ı hevā vü heves ve shevāt-ı nefsanıyyeden zecr ettiği için el-yevm elsine-i enāmda da “عَقْلُ” tesmiye edilen hicā ve lübb ki Türkçe us denilen latīfeye 'akl itlāk olundu. Bu ma'nadan “عَقَلْتُ الشَّيْءَ عَقْلًا” denir, “تَدَبَّرْتُهُ” demektir; sāhibine “عَاقِلُ” denir. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta diyor ki kabūl-i 'ilme müntehī ve müsta'idd olan kuvveye 'akl denir ve o kuvve ile insānın istifāde eylediği 'ilme de “عَقْلُ” bunun için emīrū'l-mü'minīn ve ya'sūbu'l-muvahhidīn 'Alī radiyallāhu 'anhu hazretleri buyurdu:

Nazm:

مَطْبُوعٌ وَمَسْمُوعٌ		”الْعَقْلُ عَقْلَانِ
إِذَا لَمْ يَكْ مَطْبُوعٌ		”وَلَا يَنْفَعُ مَسْمُوعٌ
وَضَوْءُ الْعَيْنِ مَمْنُوعٌ		”كَمَا لَا يَنْفَعُ ضَوْءُ الشَّمْسِ

Me'al-i ebyāt-ı şerīfe: Tahkīkan 'akl ikidir. İmdi biri matbū' ya'nī cibillī ve halkīdir ki hāricden müstefād olmayıp insānın zātında zātıyla mevcūddur. Buna ehl-i hikmet-i res-

1039 “Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın.” el-Bakara, 2/60; el-A'rāf, 7/74; Hūd, 11/85; eş-Şu'arā, 26/183; el-Ankebūt, 29/36.

1040 “Siz Kitabı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığının çirkinliğini) anlamıyor musunuz?” el-Bakara, 2/44.

miyye 'akl-ı heyūlānī ta'bīr ederler ki idrāk-ı ma'ānī vü ma'kulāt için bir isti'dād-ı mahz ve bir kuvve-i mahzadır. Ve biri 'akl-ı mesmū'dur ki ta'līm ve terbiye ve ta'allūm ile hāricden müstefād olan müktesebāt-ı mahzūnedir. Hālbuki [260] 'akl-ı matbū'-ı mezkū-run 'adem-i vücūdu 'indeinde 'akl-ı mesmū'-ı meşrūh nāfi' ve fāide-bahş olmaz, nitekim gözün dav'ı ya'nī nūr-ı basarın 'adem-i vücūduyla göz görmekten memnū' olduğu hâlde şemsin dav' ve nūru rü'yet için nāfi' ve fāide-bahş olmaz. İntehā.

Resūl-i ekrem sallallāhu ta'ālā 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri مَا خَلَقَ اللَّهُ خَلْقًا أَكْرَمَ 1041 “مَا كَسَبَ أَحَدٌ شَيْئًا” kavl-i risālet-penāhileriyle birinci ya'nī 'akl-ı matbū'a ve fāide-bahş “مَا كَسَبَ أَحَدٌ شَيْئًا” kavl-i nübüvvet-penāhileriyle de ikinciye ya'nī 'akl-ı mesmū'a işāret buyurmuşlardır. İntehā mulahasan mine'l-Mufredāt.

Tenbīh: Bu nakl edilen mulahasas erbāb-ı tedkīk için muğnī değildir. Tefsīr-i Qur'ān-ı kerīimde tedkīk ve ta'ammuk ārzū edenler Mufredāt'ta “عُضْلٌ” kelimesi üzerine bast edilen fevāidi tamāmen mütālā'a etmelidirler. Vallāhu yehdi ile'l-hakk.

• تَغْضُلُوهُنَّ [ta'ḡulūhunne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغُنَّ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَغْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاصُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ 1042 أَيْ لَا تَمْنَعُوهُنَّ

Ya'nī “Onları tezevvücden men' etmeyiniz” demektir. Bu ta'bīr “عُضِلَتِ الْمَرْأَةُ” kavlin-dendir ki kadının batnında çocuk ta'alluk edip tevlīd mütē'assir olduğu vakte söyle-nir ki “Emr-i vilādet güçleşti” demek olur. Kezā bir kimse zātü'z-zevc olmayan mü-te'allakasını tezevvücden men' ettikte “عُضِلَ أَيْمُهُ” denir, “مَنْعَ مِنَ التَّرْجُوحِ” demektir. Aslen “عُضْلَةٌ” dendir ki sinir demektir, cem'i “عُضْلٌ” gelir. Kiriş ve sırim denilen şeyler ki pek ve metīn ve şedīd olmakla kaçgın ve esīr ve cānīyi onlarla bağlarlardı ki “عُضْلَتُهُ” “Onu kirişle yā sırimla bağladım” demek olur. Sonra bundan salābet ve şiddet ma'nāsına alındı. Bundan da bi't-tecevvüz [261] her bir men' i şedīd ve emr-i müşkil ve 'asīrde isti'māl olundu. Ve “دَاءُ عُضَالٍ” şifā-yāb olması güç ve etibbāyı 'aciz bırakan derd-i devā-nāpezīr yerinde kullanıldı. Ve dāhiye-i münkere “عُضْلَةٌ” ve müşkil ve halli düşvār olan şey'e de “مُغْضَلٌ” ve teşdīdle “مُعْضَلٌ” ta'bīr edildi. Ve “if'āl”den “أَعْضَلَ الْأَمْرَ” denir, “إِشْدَدَ” demek olur.

• تَغْبِثُونَ [ta'beşüne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَتَتَّبِعُونَ بِكُلِّ رِيحٍ آيَةً تَغْبِثُونَ﴾ 1043 تَفْعَلُونَ مَا لَا فَائِدَةَ فِيهِ

1041 Alī el-Kārī, Mirkātu'l-mefātīh şerhu Mişkātī'l-mesābīh, 8/3168.

1042 “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın.” el-Bakara, 2/232.

1043 “Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?” eş-Şur'arā', 26/128.

Ya'nî "Beyhûde iş işleseniz" demek olur. Bundan evvel "تَبُّونَ" kelimesinde âyetin tefsîri geçti. Bābu'l-ʿAyn'da "عَبَّأَ" kelimesinde de beyân edilir, oraya nazar oluna.

• تَعْدُ [taʿdu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾¹⁰⁴⁴ أَيُّ وَلَا تَنْصَرِفْ عَنْهُمْ

"Gözlerin onlardan munsarîf olmasın, onlardan ayrılmasın" demek olur. Tecâvüz ma'nāsına olan "عَدُوٌّ" den sîga-i nehy-i gâibdir. Bābu'l-ʿAyn'da "عُدَّوَانٌ" kelimesinde taf-sîl olunur, oraya bak.

• تَعْرُجُ [tarucu]

• ﴿تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾¹⁰⁴⁵ أَيُّ تَصْعَدُ

Ya'nî "Yukarı giderler" demek olur. Bābu'l-Mîm'de "المَعَارِجُ" kelimesine mürâca'at oluna.

• تَعُولُوا [taʿulū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ذَلِكَ أَذْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا﴾¹⁰⁴⁶ أَيُّ تَجُورُوا وَتَمِيلُوا

Bu kelime aslen "مَيْلٌ" ma'nāsına olan "عَوْلٌ" lafzındandır. Terāzū bir tarafa meyl ettiği vaktte "عَالُ الْمِيزَانِ" denir; hâkim ve kâdî ʿadl ve haktan meyl ettiği vaktte de "عَالُ الْحَاكِمِ" denir. "عَالٌ يَعُولُ عَوْلًا" "مَالٌ" ma'nāsına lâzım olup "فِي" ile taʿaddî eder. "عَالٌ فِي الْمِيزَانِ عَوْلًا" kavli "عَالٌ فِيهِ" demektir. Bu âyetin tefsîrinde bir kadınla yâhūd [262] milk ya'nî cevārî-i müstefreşe ile iktifâ etmek ezvâca cevri etmemeğe en yakın olan hâlettir denir. Baʿzı ʿulemā ﴿أَلَّا تَعُولُوا﴾, "أَنَّ لَا يَكْثُرَ عِيَالُكُمْ", demektir demişlerse de bu güne ma'nâ ʿilm-i lügatte gayr-ı maʿrûftur diye redd ve cerh edilmiştir. Lâkin Ebū ʿAmr, Şaʿleb isnâdıyla Kisâʾî'den rivâyet etti ki ʿArabdan bir tâife bir kimsenin ʿiyâli çoğaldığı vaktte "عَالٌ يَعُولُ" derler. Lihyānî'den de bunun mislini haber verdiler. Vallâhu aʿlemu bi-murâdihî bihi.

• تَعْبُرُونَ [taburûne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ﴾¹⁰⁴⁷ أَيُّ تَفْسِّرُونَ

Ya'nî "Eğer siz şu rü'yâyı yâhūd cins-i rü'yâyı tefsîr ederseniz" demektir. Buna dâir kelâm bu bâbın evvelinde vâki "تَأْوِيلٌ" kelimesinde mezkûrdur, mürâca'at oluna.

1044 "Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma." el-Kehf, 18/28.

1045 "Melekler ve Ruh (Cebrail) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir." el-Maʿâric, 70/4.

1046 "Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur." en-Nisâ, 4/3.

1047 "Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın." Yûsuf, 12/43.

• تَعَسَا [ta'sen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَأَصْلُ أَعْمَالِهِمْ﴾¹⁰⁴⁸ أَيُّ إِعْثَارًا لَهُمْ وَسُقُوطًا

Ya'nī "Sürçmek ve düşmek onlara olsun" demektir ki murād helâklarıdır. "تَعَسَا" yüz üstüne düşmektir, nitekim "نَكَسَ" tepe üstüne düşmeğe denir. Ve "تَعَسَا", "نَكَسَ" ile de tefsîr olunur. "نَعَسَ تَعَسَا" ve "تَعَبَ" den "تَعَسَا" de denir. "نَعَسَ عَبْدُ" 1049 el-hadîs.

• تَعَاسَرْتُمْ [te'āsertum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسْتَزِضِعْ لَهُ أُخْرَى﴾¹⁰⁵⁰ أَيُّ تَضَايَعْتُمْ فِي الْإِنْفَاقِ

"تَعَسَرْتُ" zıddı olan "عَسَرْتُ" den "tefā'ul"dür ki su'ûbet ve düşvārî, güçlük ma'nâsındır. Te'ā-sür vücūd-ı māl olmakla müzāyaka ma'nâsına isti'māl olundu.

• تَعَيَّهَا [ta'iyehā]

• ﴿وَتَعَيَّهَا أَذُنٌ وَاعِيَةٌ﴾¹⁰⁵¹ أَيُّ تَحْفَظُهَا أَذُنٌ حَافِظَةٌ

Ya'nī "Hıfz etmeğe müsta'idd olan [263] kulak hıfz etsin için" demek olur. Bu kelime içinde şey' hıfz olunan kab ve zarf ma'nâsına olan kesrle "وَعَاءٌ" lafzındandır. Ve hıfz ve cem' ve iddihār ma'nâlarında da isti'māl olunur. "وَعَى الْحَدِيثَ يَعِي وَعْيًا فَهُوَ" bābından "وَعَدَ" bābından "Hıfz etti" ve "tedebbür etti" demek olur.

• تَعَزَّمُوا [ta'ezimū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَعَزَّمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابَ أَجَلَهُ﴾¹⁰⁵² أَيُّ وَلَا تُحَقِّقُوا وَقِيلَ وَلَا تَقْطَعُوا

Aslen bir şey'in fi'li üzerine rabt-ı zamîr ve rabt-ı kalb etmek ya'nî o işi işlemeğe kat'iy-yen bir karar vermek ma'nâsına mevzû "عَزَمَ" lafzındandır. Fi'le tekaddüm ettiği cihetle 'azminden nehy fi'lden nehy etmekten eblagdır. Buna dâir kelâm Bābu'l-Ayn'da "عَزَمَ" kelimesinde görülür.

• تَعَجَّبَ [ta'ceb]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنْ تَعَجَّبَ فَعَجَبَ قَوْلُهُمْ إِذَا كُنَّا تُرَابًا إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾¹⁰⁵³ أَيُّ وَإِنْ تَسْتَعْرِبُ

Ya'nī "Yâ Muhammed eğer müşriklerin seni tekzîbini istigrâb ediyor ve onu 'acîb görü-

1048 "İnkâr edenlere gelince, yıkım onlara! Allah, onların işlerini boşa çıkarmıştır." Muhammed, 47/8.

1049 Taberânî, el-Mu'cemu'l-evsat, 3/94, no: 2595; Bezzâr, Musnedu'l-Bezzâr, 15/391, no:9009.

1050 "Eğer anlaşılmazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir." et-Talāk, 65/6.

1051 "Ve belleyecek kulaklar da onu bellesin." el-Hākka, 69/12.

1052 "Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın." el-Bakara, 2/235.

1053 "Eğer şaşacaksan, asıl şaşılacak olan onların, "Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmışız?" demeleridir." er-Ra'd, 13/5.

yor isen onların ba'si inkārdaki kavlleri ta'accübe daha ziyāde lāyık ve evlādır” demek olur. Bābu'l-ʿAyn'da “عَجَبٌ” kelimesine mürācaʿat oluna.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “ث،ع”

• تَعِزُّ [tuʿizzu]

• ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ يَبْدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾¹⁰⁵⁴

Bābu'l-ʿAyn'da “عَزَّزْنَا” kelimesinde mufassalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

• تَعَزِّزُوهُ [tuʿazzirūhu]

• ﴿لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾¹⁰⁵⁵ أَي لَتَنْصُرُوهُ وَتُعَظِّمُوهُ

Zamīr Cenāb-ı Hakk'a yāhūd Resūl'e rāci'lerdir. Bābu'l-ʿAyn[da] “عَزَّزْتُمُوهُمْ” kelimesine nazar buyurula.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MAʿA'L-ĠAYNİ'L-MUʿCEME: “ث،غ”

• تَعْلُوا [taʿlū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾¹⁰⁵⁶ أَي لَا تُجَاوِزُوا الْحَدَّ وَلَا تَزْتَفِعُوا عَنِ الْحَقِّ

Ya'nī “Haktan irtifāʿ etmeyiniz.” Murād hakkı kabülde [264] istikbār etmeyiniz demek olur. Haddi tecāvüz ma'nāsına olan “غُلُو” lafzındandır. Bu kelime bu ma'nada يَغْلُو “غَلَا يَغْلُو غُلُوًا”, es'ārda olursa “غَلَا يَغْلُو غَلَاءً” ve sehm ve remyde olursa “غَلَا يَغْلُو غُلُوًا” denir ve tencere ve kazganda kaynamakta “ضَرَبَ” bābından “غَلِي غَلِيًا وَغَلِيَانًا” denir.

• تَعَشَّيْهَا [teḡaṣṣāhā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا تَعَشَّيْهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا﴾¹⁰⁵⁷ أَي عَلَاهُ بِالنِّكَاحِ

Ya'nī “Vaktā ki nikāhla ona vat' etti” ya'nī cimāʿ etti demektir. Örtmek, bürümek ma'nā-

1054 “De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.” Âl-i ʿİmrān, 3/26.

1055 “Ey insanlar! Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edesiniz, ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı tespih edesiniz diye (Peygamber'i gönderdik.)” el-Feth, 48/9.

1056 “Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın.” en-Nisā, 4/171; el-Māide, 5/77.

1057 “(İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır).” el-Aʿrāf, 7/189.

MAZMŪMETU'T-TĀ': "ث،غ"

• تَعْمُضُوا [tuğmiḍū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْحَبِيبَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ﴾¹⁰⁶² أَيُّ إِلَّا بِأَنْ يَتَسَامَحُوا وَتَتَعَاْفَلُوا وَتَتَسَاهَلُوا

Ya'nī "Siz onu kabûl etmezsiniz ancak ba'zı hakkınızdan tesāmüh ve tegāfûl ve tesāhûl etmekle" demek olur. Bu kelime "عَمَضٌ" dan "if'āl" dir. "عَمَضٌ" nevm-i 'arızdır. "مَا دُفْتُ" "عَمَضٌ" denir, "نَوْمًا" demektir. Bu münasebetle göz kapamak ma'nāsına da isti'māl olunur, sonra tegāfûl ve tesāhûl ve tesāmuh ma'nalarına isti'āre olundu ve öylece şāyi' oldu. Ve lafz-ı mezbûr kelāmda 'adem-i vuzûh ma'nāsına da isti'māl olundu. "هَذَا كَلَامٌ غَامِضٌ" denir, gayr-ı vāzıh ve müşkil demektir. Cem'i "غَوَامِضٌ" dir. "سَهْلٌ" ve "قَعْدٌ" bāblarından "عَمَضٌ" "عَمَضٌ يَغْمِضُ غُمُضًا وَغُمُوضَةً فَهُوَ غَامِضٌ" ve "if'āl" den "إِعْمَاضٌ" göz yummak ve kezā "tef'īl" den "غَمِضٌ عَيْنِكَ تَغْمِضًا" Ve i'rāz ve tecāvüz ma'nalarına isti'māl olunur, bu ma'nā-da ekser ve eşher "if'āl" den gelir. [266]

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'L-FĀ': "ت،ف"

• تَفَشَّلُوا [tefşelū]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾¹⁰⁶³ أَيُّ فَتَجْبَنُوا وَتَذْهَبَ دَوْلَتُكُمْ

Ya'nī "Korkak olursunuz ve devletiniz ya'nī kuvvet ve gālibiyette menzilet-i gālibeniz gider" demektir ki gözden düşer, hakīr olursunuz demeği ifāde eder. Bu kelime korkaklık ve za'f-ı kalb ma'nāsına olan "فَشَلٌ" dendir. "تَعَبٌ" bābından "فَشِلٌ فَشَلًا فَهُوَ فَشِيلٌ" denir. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt* da "الْفَشَلُ ضَعْفٌ مَعَ جُنُبٍ" ibāretiyle tefsīr etmiş ¹⁰⁶⁴ "وَلَوْ أَرَايَكُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأُمْرِ" ¹⁰⁶⁵ ve "إِذَا فِشَلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأُمْرِ" ¹⁰⁶⁴ ayetlerinde de ma'nā böyledir. "Tefa'ul" den "تَفَشَّلٌ" seyelān ma'nāsına da isti'māl olunmuştur. "تَفَشَّلٌ" "سَالٌ", "الْمَاءُ" demektir.

• تَفْتِي [teftinnī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِي﴾¹⁰⁶⁶ أَيُّ وَلَا تَوَقَّعْنِي فِي الْفِتْنَةِ

Ya'nī "Bana izn ver, gazāya götürme, beni günāha ve şerr ve fesāda düşürme!" demek

1062 "Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın." el-Bakara, 2/267.

1063 "Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider." el-Enfāl, 8/46.

1064 Nihayet za'f gösterdiniz. (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartıştınız." Āl-i 'İmrān, 3/152.

1065 "Eğer sana onları çok gösterseydi elbette gevşerdiniz ve o iş hakkında birbirinizle çekişirdiniz." el-Enfāl, 8/43.

1066 "Onlardan "Bana izin ver, beni fitneye (isyana) sevketme" diyen de vardır." et-Tevbe, 9/49.

olur. Altının ceyyid ve red'sini bilmek için âteşe koymak ma'nāsına “فَتْنٌ” dendir. Bundan insān için duhūl-ı nār u 'azāba sebep olmakla ism ve günāha da “فِتْنَةٌ” ıtlāk olundu. Ve imtihān ve ihtibār ve belā ve şiddet ve sâir ma'ānide de isti'māl edildi. “جَلَسَ” bābından “فَتْنٌ يَفْتِنُ فُتُونًا” denir. Tafsili Bābu'l-Fā'da “فَتُّوا” kelimesinde görülür.

• تَفْتُوَا [tefte'u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُوْا تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرْصًا اَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهَالِكِيْنَ﴾¹⁰⁶⁷ اَنّٰى لَا تَزَالُ تَذْكُرُ

Ya'nī “Ayrılmazsın Yūsuf'u anmaktan” demek olur. Bunda takdīr-i kelām “تَاللّٰهِ لَا تَفْتُوْا” olup tahfifen “لَا” hafz olunmuştur, çünkü isbāt irāde olunmuş [267] olsa idi cevāb-ı kaseimde lām ve nūn-ı te'kīd bulunarak “لَتَفْتُوْا” şeklinde olmak lāzım gelirdi. Böyle olmadığı cihetle iltibās mürtefi' olduğundan hafz-ı lā ile tahfif-i kelāma māni' kalmamıştır. Ve “لَا تَفْتُوْا”, “لَا تَزَالُ” ma'nāsına olup cahda muhtastır.

• تَفْتَهُهُمْ [tefeṣehum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفْتَهُمْ وَلِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوْفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾¹⁰⁶⁸ اَنّٰى اَذْرَانِهِمْ وَأَوْسَاحَهُمْ

Bu āyette “لِيَقْضُوا” ile müfesserdir. “تَفْتٌ” uzamış tırnak ve bunlarda müterākim kirler evsāh-ı zufr ve haddinden ziyāde uzamış bıyık ve her zamān beden-den izālesiyle tatahkur lāzım olan evsāh ve edrāndır ki müstekrehāttandır. Eserle sābit olan tefsīrde izāle-i vesahtan murād bıyık kesmek ve koltukları yolkmak ve tırnakları kesmek ve mahall-i mestūrdaki zāid tūyleri tırāş etmektir kavliyle izāh olunmuştur. Ve “لِيَقْضُوا”nun “لِيَقْطَعُوا” ile tefsīri lafz-ı mezbūrun lisān-ı 'Arabda suver-i muhtelifle ile birçok ma'ānide isti'māl olunduğu gibi kat' ve izāle ma'nāsına da isti'māl olduğuna binā'endir. “قَضَى الشَّيْءَ يَقْضِيْ” denir, “قَطَعَ” ve “أَزَالَ” demektir.

• تَفْرِضُوا [tefriḍū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً﴾¹⁰⁶⁹ اَنّٰى يُبَيِّتُوا لَهُنَّ مَهْرًا أَوْ يُعْتِنُوا صَدَاقًا

﴿مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ﴾ üzerine 'atfen nisā' için mehr ta'iyin etmedikçe yāhūd tebyin etmedikçe demektir. “فَرَضٌ” bu āyette tesmiye ve ta'iyin ve tebyin ma'nāsına ve “فَرِيضَةٌ” mehr-i mu'ayyen ve müsemmadır. Bābu'l-Fā'da “فَرَضٌ” kelimesine nazar oluna.

1067 “Oğulları, “Allah'a yemin ederiz ki, sen hālā Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helāk olacaksın” dediler.” Yūsuf, 12/85.

1068 “Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kābe'yi) tavaf etsinler.” el-Hacc, 22/29.

1069 “Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur.” el-Bakara, 2/236.

• تَفْسِيرًا [tefsīran]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا﴾¹⁰⁷⁰ أَيَّ بَيَانًا وَتَفْصِيلًا

Bu kelime beyān ve izāh ma'nāsına olan “فَسِّرْ” den “tefīl” dir. “ضَرَبَ” bābından “فَسَّرْتُ” “فَسَّرْتُهُ تَفْسِيرًا” demektir. Taskīl ile “tefīl” den ma'nā-yı mezkūr-da mübālagadır. Aslen ma'nā-yı ma'kulün beyanıdır, bu āyet-i kerīmede murād odur, çünkü buyuruluyor ki “Ey nebī-i muhterem, senin nübüvvetini tekzīb ve emrini ibtāl için bir mesel ityān etmezler. Ancak onun cevābında onu ibtāl edecek onların mislinde daha güzel bir müdāfīc getiririz.” [268] Binā'en 'aleyh “تَفْسِيرٌ” burada beyān ve tafsīl ifāde eder. Ve “istifāl” den “إِسْتِفْسَارٌ” taleb-i beyāndır.

• تَفَرُّحٌ [tefrāh]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ﴾¹⁰⁷¹ أَيَّ لَا تَأْشُرُهُ وَلَا تَتَكَبَّرُ

Ya'nī “Ni'met sebebiyle azma ve kibrlenme!” demek olur. Mütene'im olan kimseye kesret-i ni'amdan mütahassıl ferah ve müris-i kibr ü batar olmakla “فَرَحٌ”, “أَشْرٌ”, le tefsīr olundu. Bu güne ferah mezmūm ve münkerdir, lākin mutlak sürūr ma'nāsına olan ferah mezmūm değildir, zīrā “فَرَحٌ” lafzı lezzet-i 'ācile sebebiyle hāsıl olan inşirāh-ı sadr ma'nāsınadır. Eğer vukū'u lezzāt-ı nefsanīyyede olursa mekrūh ve mezmūmdur, nitekim āyāt ve āhādīs-i kesīrede zemm ve va'd ve inzār ile tenfīr edilmiştir. Lākin umūr-ı hayriyye ve muhsenāt ve sāir ahvāl-i meşrū'ada mezmūm ve memnūc değildir, nitekim¹⁰⁷² ﴿وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ﴾¹⁰⁷³ ve ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾¹⁰⁷⁴ buyuruldu. “فَرَحٌ يَفْرَحُ فَرَحًا فَهُوَ فَرِحٌ وَفَرَحَانٌ” bābından “طَرَبٌ” denir. Ve hemze ve tad'ifle ta'addi eder. “فَرَحَهُ” ve “فَرَحَهُ” denir, “Ferahlandı” demek olur.

• تَفْيِئَةً [tefi'e]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَقَاتِلُوا آلَ تَبْعِي حَتَّى تَفْيِئَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ﴾¹⁰⁷⁴ أَيَّ تَرَجِعَ

Ya'nī “Allāh'ın emrine itā'ate dönünceye dek” demek olur. “فَيْئَةً” lafzındandır. Bu bāb-da “تَفْيِئَةً” kelimesinde bundan evvel beyān olunmuştur, oraya ircā'-ı nazar oluna.

• تَفَكُّهُونَ [tefekkehūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ﴾¹⁰⁷⁵ أَيَّ تَتَعَجَّبُونَ

1070 “Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki (buna karşılık) sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım.” el-Furkān, 25/33.

1071 “Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez.” el-Kasas, 28/76.

1072 “De ki: “Ancak Allah'ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevinirsiniz. Bu, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır.” Yūnus, 10/58.

1073 “O gün mü'minler sevinecektir.” er-Rūm, 30/4.

1074 “Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın.” el-Hucurāt, 49/9.

1075 “Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşkınlık içinde şöyle geveleyip dururdunuz.” el-Vākı'a,

Ya'nî "Ta'ccüb edersiniz" demektir. Aslı "تَفَكَّهُونَ" olup tahfifen ehad-ı tâ'eyn hazf olunmuştur. "تَفَكَّهُ" sunûf-ı fevâkihle "تَنَقَّلَ" ya'nî mezelenmek ve meze te'âtisidir. Aslen meyve ve yemiş ma'nâsına olan "فَاكِهَةٌ"den "tefa'ul"dür. Bundan ahz ile tenakkul bi'l-hadîste de [269] isti'âre olundu ki söyleşmek ve te'âtî-i kelâmdır. Bu da gâliben ta'accübden tahaddüs etmekle "تَفَكَّهُونَ", "تَتَعَجَّبُونَ" ile tefsîr olundu. Bābu'l-Fā'da "فَاكِهَةٌ" ve "فَاكِهُونَ" kelimelerine de nazar oluna.

• تَفَسَّحُوا [tefessehū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ﴾¹⁰⁷⁶ أَيْ تَوَسَّعُوا فَوَسَّعُوا يُوسِّعَ اللَّهُ لَكُمْ

Ya'nî "Mecāliste size geniştiriniz denildiği vakte geniştiriniz ki Allāhu ta'ālā da sizin için dilediğiniz şey'i genişletsin" demek olur. "نَفَعَ" bābından "فَسَّحَ" bābından "فَسَّحَ لَهُ فِي الْمَجْلِسِ يَفْسَحُ فُسْحًا" denir, bir kimseye mecliste oturacak kadar yer açmak ma'nâsındır. "Tefa'ul" bābından "نَفَسَحَ" denir, genişlemektir. Biz bu mevzî'de açılmak deriz. Binā'en 'aleyh tercümede "açılınız" ta'bîri şîve-i lisānımızda evfaktır.

• تَفَاوُتٍ [tefāvutin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ﴾¹⁰⁷⁷ أَيْ اضْطِرَاءً وَاخْتِلَافٍ

"فَوْتُ" mādidesinden "tefa'ul"dür, "فَوْتُ" in ma'nā-yı mevzū'u bir şey'i fî-mā ba'd idrāk ve vusûlü mümkün olmamak üzere elden gitmek ve dūr olmaktadır. "Tefā'ul"den "تَفَاوُتٌ" iki veyā ziyāde şey'lerin beynleri uzaklaşmak ve evsāf ve ahvâlde birbirine mütehālif ve mütebāyin ve gayr-ı mütenāsib olmaktadır. İşte ıztırāb ve ihtilāf ile tefsîrin vechi budur. Sülāsiden "فَاتٌ يَفُوتُ فَوْتًا فَهَوُ فَائِتٌ" bābından "فَاتٌ" denir.

MAZMŪMETU'T-TĀ': "ث، ف"

• تَفْيِضُونَ [tufīdūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ﴾¹⁰⁷⁸ أَيْ تَحْوِضُونَ [270] وَتَشْرَعُونَ فِيهِ

Ya'nî "Siz o 'amelde kesretle havz ve şürū' ettiğinizde" demek olur. Ve هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تَفِيضُونَ فِيهِ¹⁰⁷⁹ kavlı-i kerîminde "تَقُولُونَ فِيهِ" ile tefsîr olunmuştur. Bu kelime "تَنْدَفِعُونَ" ve "تَنْدَفِعُونَ" ve "تَنْبَسِطُونَ" ve "تَنْبَسِطُونَ" ibārâtıyla da tefsîr olunmuştur. Cümlesi bir yere çı-

kar, ma'nā-yı maksūdda tebāyün ve tehālūf yoktur. Bu kelime ma'anī-i kesīre de isti'māl olunmuş olan “فَيْضٌ” den “if'āl”dir: “أَفَاضَ يَفِيضُ إِفَاضَةً” denir. Bābu'l-Hemze'de “أَفْضُتُمْ” ve “أَفِيضُوا” kelimelerine mürāca'at oluna.

• تَفَنِّدُونَ [tufennidūni]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ﴾¹⁰⁸⁰ أَيُّ تُجْهَلُونَ

Ya'nī “Eğer beni techil etmezseniz” demektir. Ve “Bana re'yyde 'aciz isnād etmezseniz” demek de olur. “حَرْفٌ” ya'nī bunaklık ma'nāsına olan “فَنَدٌ” den “tef'il”dir. Rāgıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta “تَفَنِّدٌ” insānı “فَنَدٌ”e nisbet etmektedir. Ve “فَنَدٌ” za'f-ı re'ydir demiş ve bu āyeti irād etmiş ve “أَنْ تُفَنِّدُونَ” kelime-i kerīmesinin “أَنْ تُلْوَموُنِي” ile de tefsīr olunduğunu kayd eylemiş. “فَنَدٌ”, “if'āl”den “فَنَدٌ”e duhūl ma'nāsınadır: “أَفَنَدَ الرَّجُلُ” “Şeyhūhat ve herem sebebiyle kuvā-yı 'akliyyesini zāyî etti” ya'nī bunadı demektir. Ve “فَنَدٌ” kizb ve cehl ma'nālarına da gelir.

• تَفْتَنُونَ [tuftenūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ﴾¹⁰⁸¹ أَيُّ تُخْتَبَرُونَ بِالْخَيْرِ وَالشَّرِّ

“İmtihān olunursunuz” demektir. “تَفْتَنِي” kelimesine ircā'-ı nazar oluna. Ve Bābu'l-Fā'da “فَتْنُوا” kelimesinde tafsīli vardır.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'L-KĀF: “ت،ق”

• تَقْفُ [taḳfu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾¹⁰⁸² أَيُّ لَا تَتَّبِعْ مَا لَا تَعْلَمُ وَمَا [271] لَا يَغْنِيكَ

Ya'nī “Bilmediğin ve sana nef'an ta'alluku olmayan şey'e ittibā' etme, arayıp sorma!” demek olur. Bu kelime mu'ahhar-ı unuk ya'nī ense ta'bīr ettiğimiz “فَقَا” lafzındandır. Bundan ahzle ittibā' ve iktidā' ma'nālarında isti'māl olundu. Kelime-i mezbūre nākıs-ı vāvī olup “عَدَا” ve “سَمَا” bāblarından “فَقَا يَفْقُو فَقْوًا وَفُقُوًا” sūretinde tasrīf olunur. “لَا تَقْفُ” bundan sīga-i neyh-i hāzırdır. Ve “tef'il”den “فَقَى يَقْفِي تَقْفِيَةً” bundan müte'addidir: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ﴾¹⁰⁸³ أَيُّ أَتْبَعْنَاهُمْ

1080 “Kervan (Mısır'dan) ayrılınca babaları, “Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yūsuf'un kokusunu alıyorum” dedi.” Yūsuf, 12/94.

1081 “Aslında siz imtihan edilmekte olan bir kavimsiniz.” en-Neml, 27/47.

1082 “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme.” el-İsrā', 17/36.

1083 “Andolsun, Mūsā'ya Kitabı (Tevrat'ı) verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik.” el-Bakara, 2/87.

• تَقْرِضُهُمْ [taqriḍuhum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ﴾¹⁰⁸⁴ أَيِ تَخْلِفُهُمْ وَتَجَاوِزُهُمْ

Ya'nî “Onları bırakır ve tecāvüz eder sol tarafa” demek olur. “قَرَضَ” bir mekâmı kat' ve tecāvüze ism olmuş. Binā'en 'aleyh bu kelime terk ve tecāvüz ve emsālî ta'birlerle tefsîr olunur. Aslen kat' ma'nâsıdır. “صَرَبَ” bâbından “قَرَضَهُ يَقْرِضُهُ قَرَضًا” denir. Ve tecāvüz ve bi'l-âhara ödenmek üzere māl vermek ya'nî kimseye ödünç vermek ve mevt gibi ma'ânîde de isti'mâl olundu. Kâle ta'ālā:¹⁰⁸⁵ ﴿وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ Ve “قَرَضَ فُلَانٌ”, “مَاتَ”, “قَرَضَ فُلَانٌ” ve “مَاتُوا وَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ أَحَدٌ”, “إِنْقَرَضَ الْقَوْمُ” demektir.

• تَقَطَّعُوا [teḳadda'ū]

• ﴿وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ﴾¹⁰⁸⁶ أَيِ اخْتَلَفُوا فِي أَمْرِ دِينِهِمْ

Murād “İtikād ve mezāhibde ihtilâf ettiler” demektir. Bu kelime kat'den “tefa'ul”dür ki kesilmek inkıtā' ve bölük bölük olmak ve teferruk ya'nî ayrılmak ma'nâlarına gelir. Bu âyette “إِخْتِلَافٌ” ile tefsîri emr-i dînde itihādı terk ile fırka fırka ve hizb hizb olarak itikādât ve mezāhibde tehâlûflerindendir.

• تَقَاسَمُوا [teḳāsemū]

• ﴿قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَهُ وَأَهْلَهُ﴾¹⁰⁸⁷ أَيِ أَخْلَفُوا بِاسْمِ اللَّهِ لَنَقُلُّنَّهُ لَيْلًا

Ya'nî “Onu elbette [272] geceleyin öldürürüz!” diye ism-i Allāh'a yemîn ettiler demek olur. “تَقَاسَمَ” yemîn ma'nâsına olan “قَسَمَ” den “tefā'ul”dür ki yemînleşmek ya'nî bir cemā'at bir hüsusta ittifāk ve ittihādlarına bir yerlerini kasekle te'mîn etmektir. “لَنُبَيِّتُهُ” kelimesi Bābu'l-Bā'da “بَيَّتَ” kelimesinde mezkûrdur, ircā'-ı nazar oluna.

• تَقَشَّعُرُ [taḳṣa'irru]

• ﴿اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقَشَّعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ﴾¹⁰⁸⁸ أَيِ تَقْبُضُ

Ya'nî “Buruşup ürperir” demek olur. Ve “تَزَعَّدُ” ya'nî titrer lerze-nāk olur da denildi. “إِفْشَعَرَ جِلْدُهُ مِنْهُ يَقْشَعُرُ أَفْشَعْرَارًا فَهُوَ مُقْشَعِرٌ” denir, “Buruştı, ürperdi, titredi” demektir. Zamm-ı kâf ve feth-i şîn'le “قُشْعِرِيَّةٌ” ve fethle “قُشْعِرِيَّةٌ” bundan isimlerdir. Kelime rubā'î mezîdün fihden “إِفْعِلَالٌ” dir.

1084 “Batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini (görürdün).” el-Kehf, 18/17.

1085 “Allah'a güzel bir borç verin.” el-Müzzemmil, 73/20.

1086 “(İnsanlar) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler.” el-Enbiyâ, 21/93; el-Mü'minün, 23/53.

1087 “Aralarında Allah adına and içerek şöyle dediler: “Mutlaka onu ve ailesini geceleyin öldüreceğiz” en-Neml, 27/49.

1088 “Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir.” ez-Zümer, 39/23.

• تَقَلُّبُهُمْ [teqallubuhum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْزُوكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ﴾¹⁰⁸⁹ أَيْ تَصَرُّفُهُمْ أَوْ ذَهَابُهُمْ وَمَجِيئُهُمْ فِيهَا

Ya'nī “Onların bilâdda berây-ı ticâret emniyetle tasarrufları veya gidip gelmeleri” demek olur. “تَصَرُّفٌ” dönüp dolaşmak ve varıp gelmek mevki'inde müsta'meldir. Bu kelime “تَحَوُّلٌ” ma'nâsına olan “قَلْبٌ” den “tefa'ul”dür. “Tef'ıl”den “تَقْلِيبٌ” tahvıl ve alt üst etmek ma'nâlarına müte'addîdir. Bābu'l-Ḳāf'ta “قَلْبٌ” kelimesine de nazar oluna.

• تَقْضِي [taqḍī]

• قَوْلُهُ ﴿قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾¹⁰⁹⁰ تَحْكُمُ وَتَمْضِي

Ya'nī “Hüküm ve imzâ edersin demektir. Ya'nī hükmün ancak bu hayât-ı dünyâyâ geçer demek olur. “قَضَاءٌ” dandır. Bu kelimeye dâir kelâm bir nebze Bābu'l-Hemze'de “اِقْضُوا” kelimesinde ve tahkîk ve tafsîli Bābu'l-Ḳāf'ta “الْقَاضِيَّةُ” ve “قَضَى” kelimelerinde mezkûrdur.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “ث،ق” [273]

• تَقِيَّةٌ [tuqāten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقِيَّةً﴾¹⁰⁹¹ أَيْ إِلَّا أَنْ تَخَافُوا مِنْ جِهَتِهِمْ مَا يَجِبُ اتِّقَاؤُهُ أَوْ اتَّقَاءُ

Ya'nī “Ancak kâfirlerin şerlerinden sakınmak lâzım olan şey'den korkasınız” yâhūd “sakınmakla” demek olur ki kalben onlara meyl ve muhabbet etmeyerek zâhirde lisânen müdârât câiz olduğu bildirilir. “تُقِيَّةٌ” ve “تَقَاةٌ” ma'nâda birdir ki kişi kendi nefsinin harâmdan ve şübühâtta vikâye etmektir. Sakınmak ve perhîz-kârlık demek olur. رَجُلٌ “تَقِيٌّ يَتَّقِي تَقَاةً” denir, “زَكِيٌّ” ve “زَكِيَاءٌ” demektir. Bundan “نَعَبٌ” bābından تَقَاةٌ “تَقِيٌّ يَتَّقِي تَقَاةً” denir. Fā'ü'l-fi'ldeki tā vāv'dan mübdeldir; aslı “وَقَى”dır ki misâl-i vāvîdir. Ve “اِتَّقَى يَتَّقِي اتِّقَاءً” denir. Bunun havfle tefsîri harâm ve şübühâtta vikâye-i nefis havfullâh ve haşyetullâhtan münba'is olduğu içindir.

• تَقْسِمُوا [tuksimū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَقْسِمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لِنُنْ أَمَرْتُهُمْ لِيَخْرُجْنَ قُلْ لَا تَقْسِمُوا﴾¹⁰⁹² أَيْ لَا تَخْلِفُوا

1089 “Allah’ın âyetleri hakkında inkâr edenlerden başkası tartışmaya girişmez. Onların şehirlerde gezip dolaşmaları seni aldatmasın.” el-Mü'min, 40/4.

1090 “Sihirbazlar şöyle dediler: “Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin.” Tâhâ, 20/72.

1091 “Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır.” Âl-i İmrân, 3/28.

1092 “Münâfıklar sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair en ağır bir şekilde

Ya'nî "Yemîn etmeyiniz" demektir. Yemîn demek olan "قَسَمَ" den "if'āl" dir. Bunun aslı "قَسَامَةٌ" dir ki evliyâ-i maktûl üzerine taksîm olunan yemînlerdir. Sonra "قَسَمَ" her yemîne ism oldu. Bābu'l-Kāf'ta "قَسَمْنَا" kelimesine bak.

• تَقْلَبُونَ [tuḳlebūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ﴾¹⁰⁹³ أَي تَرْجَعُونَ وَقِيلَ تَرُدُونَ

"قَلْبُهُ يَقْلِبُهُ قَلْبًا" bābindan "ضَرَبَ" "قَلْبَ" bir şey'i bir vechten diğer vechte sarf ve tahvildir. "قَلْبَ" "صَرْفَهُ" ve "حَوْلَهُ" ve "رَدَّهُ" demek olur. İrcā' ma'nāsına da gelir. Bābu'l-Kāf'ta "قَلْبَ" kelimesinde mufasssalen mezkûrdur, oraya nazar buyurula.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'L-KĀF: "ت،ك" [274]

• تَكْلِيمًا [teklīmen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾¹⁰⁹⁴ أَي خَاطَبَهُ مُخَاطَبَةً بَلَا وَاسْطَةً مَلَكٍ

Ya'nî "Allāh subhānehu ve ta'ālā Mūsā 'aleyhi's-selāma bilā-vāsitati'l-melek bi'z-zāt söyledi" demektir. "كَلَّمَ" fi'linin masdarla ya'nî "تَكْلِيمًا" ile te'kîdi ma'nā-yı mecāzı murād olmayıp hakikaten kelām olduğunu tefhīm içindir. Binā'en 'aleyh bu āyetle kelām hiçbir güne tevîl ile tevîl olunamaz, zîrā kā'ide-i lisān-ı 'Arabda ef'āl-i mecāziyye masdarla te'kîd olunmaz. Ma'a-hāzā kelāmullāh harf ve lafz ve savttan münezzehdir. Mūsā 'aleyhi's-selāmın işittiği kelāmullāhın ve semā'ının keyfiyyeti agyāra mechûledir. Ve müşārün'ileyh hazretleri kelām-ı Hakk'ı kelām-ı halk gibi yalnız sem'le değil belki rūhan ve 'aklen ve cismen külliyyeti ile işitti. Ma'a-hāzā Hazret-i Mūsā, Zāt-ı akdes-i Hakk'a hâss olan kelām-ı nefis-i ilāhîyi işitmedi, çünkü buna Cibrîl de dâhil olduğu hâlde hiçbir kimsede ve hiçbir şeyde tākat yoktur, zîrā muhâldir. Subhānehu ve ta'ālā 'ammā-yekûlu'l-cāhilūn.

• التَّكَاثُرُ [et-tekāşuru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْهَيْكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ﴾¹⁰⁹⁵ أَيِ التَّفَاخُرُ وَالْجَدُلُ بِكَثْرَةِ الْأَوْلَادِ وَالْأَمْوَالِ وَالرِّجَالِ

Ya'nî "Evlād ve emvāl ve ricālın kesretiyle övünmek ve mücādele etmek, sizi oyaladı, meşgûl etti" demek olur. "التَّكَاثُرُ" killetin zıddı olan "كَثْرَةٌ" ten "tefā'ul"dür. تَكَاثَرُ يَتَكَاثَرُ "تَكَاثَرُ" denir ki çoklukla müfāhare ma'nāsınadır. "müfā'alet" "مُكَاثَرَةٌ" böyledir.

Allah'a yemin ettiler. De ki: "Yemin etmeyin." en-Nūr, 24/53.

1093 "O dilediğine azap eder, dilediğine de merhamet eder. Ancak O'na döndürüleceksiniz." el-Ankebût, 29/21.

1094 "Allah Mūsā ile de doğrudan konuştu." en-Nisā, 4/164.

1095 "Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı." et-Tekāsür, 102/1-2.

MAZMŪMETU'T-TĀ: “ت، ك”

[tukinnu] تُكِنُّ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾¹⁰⁹⁶ أَي تَخْفِي صُدُورُهُمْ

Yâ'nî “kalblerinin gizlediği şey”i demektir. Perde ve örtü ve sıcak ve soğuktan setr ve vikāye eden şey'e ism olan, kesr-i kâf ve teşdîd-i nûn'la “كَيْ” lafzından [275] cem'î “اَكْتَانٌ” gelir ve “اَكْتَهُ” [gelir. ve “اَكْتَهُ”] “اَنْطِيَهُ” ma'nâsınadır. Bunun müfredi “كَيْتَانٌ”dır. “رَدٌّ” bābından “كَيْتَانٌ” gelir ve “سَتَرٌ” ve “صَانٌ” demektir. Âyette vâki “تَكْنُ” bundan “if'āl”dir. “اَكْتَهُ يَكْتَهُ اِكْتَانًا” , “اَخْفَاهُ فِي نَفْسِهِ” demektir, lākin ba'zı ülemā-yı lisān “كَتَهُ” ve “اَكْتَهُ” birdir demişler. Bābu'l-Hemze'de “اَكْتَهُ” ve “اِكْتَانًا” kelimelerinde de bir nebze zikr olunmuştur.

• تَكْفُرُوهُ [tukferūhu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ﴾¹⁰⁹⁷ أَيَّ فَلَنْ تَجَحَدُوهُ يَعْنِي ثَوَابَهُ

Bu ma'nā “كُفْرٌ” lafzının setr ve inkār ma'nāsından me'hūzdur. “كُفْرَانٌ” ın da cuhūd-ı ni-met ma'nāsına isti'mālî bundandır.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'Ā'L-LĀM: “ثَل”

• تَلَقَّى [telekkā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ﴾¹⁰⁹⁸ أَيِ اسْتَقْبَلَهَا بِالْأَخْذِ وَالْقَبُولِ وَالْعَمَلُ بِهِ

Ya'nî “Hazret-i Âdem rabbisinden bazı kelimâtı ahz ve kabûl ve onunla ‘amel ile karışladı” demektir. Ve İbn ‘Abbâs radiyallâhu ‘anhumâdan “حَفِظَ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ” ve “لَقَدْ فَعَّلَ” ve “الْهَمَّ فَتَلَمَّ” tefsîrleri mervîdir. “تَلَمَّى” bir şeyi fehm ve idrâk-ı kavî ve zekâ-i tâmm ile kabuldür; “تَفَهَّمْ” ve “تَعَلَّمْ” ma’nâlarına da gelir. “لِفَاء”dan “tefa’ul”dür. Ve “لِفَاء” ma’a’l-müsâdefe bir şey’e mukâbele ya’nî râst gele bir şey’e karşı gelmek ve kavuşmaktır. Ve bazen mücerred mukâbele ve mücerred müsâdefe ma’nâlarına da kullanılır.

• تَلْبِسُونَ [telbisūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبُسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْفُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾¹⁰⁹⁹ أَيُّ تَخْلُطُونَ

Ya‘nî “Niçin hakkı bātıla karıştırırsınız?” demek olur. “لُبْسٌ” māddesi giymek ma‘nāsına
 “لُبْسُ الثَّوْبِ يَلْبَسُ لُبْسًا بِالضَّمِّ فَهُوَ لَابِسٌ وَذَلِكَ مَلْبُوسٌ” bābindan “لَيْسَ” denir. Ve kesr-i lām’la “لَيْسَ”

1096 “Rabbin, onların sinelerinin gizlediğini de açığa vurduklarını da bilir.” el-Kasas, 28/69.

1097 “Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır.” Âl-i İmrân, 3/115. Elimizdeki mushaf-
larda bu ayetin “وَيُكَفِّرُ” kıraatı tercih edilmiştir, müellif ise “وَيُكَفِّرُ” kıraatını tercih etmiştir.

1098 “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti.” el-Bakara, 2/37.

1099 “Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?” Âl-i Ġmrân, 3/71.

ve “لباس” giyilen şeydir. Ve [276] halt etmek ve karıştırmak ve karışmak ma’nāsına [ge-
gir]. “ضَرَبَ” bābından “لَبَسَ عَلَيْهِ الْأَمْرُ لُبْسًا كَذَا بِالضَّمِّ” Ve lāzımda “لَبَسَ عَلَيْهِ الْأَمْرُ” denir,
“أَمْرٌ” in ref’iyle. Ve “لباس” sātir-i beden olmakla bundan bi’t-takrīb ma’ānī-i sāirede dahi
isti’āre olundu, meselā zevcān yekdiğeri irtikāb-ı fuḥş ve ef’āl-i şenī’a ve kabīḥadan
sātir ve mānīc olmakla her biri libās tesmiye edildi, nitekim ¹¹⁰⁰ ﴿هَٰذَا لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ﴾
vāki’ olmuştur. Bābu’l-Lām’da “لَبَسْنَا” ve ahavātına da nazar oluna.

• تَلَقَّفُ [telqafu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ﴾¹¹⁰¹ أَيْ تَبْلَعُ

Ya'nî “Yutar, bel' eder” demektir. “تَلْفُ” ve “تَلْفَمُ” ve “تَلْهَمُ” bir ma'nâdadır ki “بَلْعٌ” dir. “فِهِمُ” bābından “لَقَفَ يَلْقَفُ لَقْفًا” denir. Ve “tefa'ul”den “تَلْفُ” bir şey'i sür'atle ahz ya'nî kapmaktır. Ve kezā “ifti'āl”den “إِلْتِفَافٌ” da böyledir.

• تَلْفِتَنَا [telfitenā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ﴾¹¹⁰² أَيْ لِنَتَضَرَّفَنَا

Ya'nî “Bizi sarf etmek, yüz çevirtmek için mi?” demek olur. Aslen döndürmek ve def ve sarf ma'nalarına olan “لَفْتُ” tendir. “حَرَبَ” bābından “لَفْتُ لَفًّا” denir. Müte'addî ve lâzım olarak isti'māl olunur. Lâzımında “إِئْتِافٌ” in isti'mâli eşherdir. Ve “إِئْتِافٌ”, “إِلَى” ile ikbâl ve teveccüh ma'nāsına ve “عَنْ” ile i'râz ve insirâf ma'nāsına gelir, meselâ “إِئْتَفْتُ إِلَيْهِ”, “أَقْبَلُ وَتَوَجَّهَ”, ve “إِئْتَفْتُ عَنْهُ”, “أَعْرَضُ وَأَنْصَرِفُ” ma'nāsınadır.

[tellehū] تَلَّهْ •

﴿فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ﴾¹¹⁰³ أَي صَرَعَهُ عَلَى جَبِينِهِ عَلَى الْأَرْضِ

Ya'nî “Onu yanı üstüne [277] yere yatırdı” demektir. “جَبِينُ” cebhenin cānibeyninden biridir, burada taraf ve yan demektir. Ve “تَلَّةٌ” kelimesi aslen mekân-ı mürtefî' ma'ânāsına olan “تَلٌّ” lafzındandır. “تَلَّةٌ”, “أَسْقَطَةُ عَلَى التَّلِّ”, demektir, nitekim “تُرَابٌ” dan “تَرَبُهُ”, “أَسْقَطُهُ”, “تَرَبُهُ” demek olur.

• تَلَقَّوْنَهُ [telekḵavnehū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالْأَسْتِثْكُمِ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتُحْسِبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ

1100 “Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.” el-Bakara, 2/187.

1101 “Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.” el-Aʿrāf, 7/117; eş-Şuʿarāʾ, 26/45.

1102 “Dediler ki: “Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan döndüresin de yeryüzünde hakimiyet (devlet) ikinizin eline geçsin diye mi bize geldin? Biz ikinize de inanmıyoruz.” Yûnus, 10/78.

1103 “Nihayet her ikisi de (Allah’ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca” es-Saffât, 37/103.

عَظِيمٌ ﴿١١٠٤﴾ أَيُّ تَقْبُلُونَهُ وَيَزْوِيهِ بَعْضُكُمْ عَنْ بَعْضٍ

“تَلْقَى” den fi'l-i müstakbel olup aslı “تَتَلَقَّوْنَهُ” iken tahfifen ehad-ı tâ'eyn iskât olunmuştur. Ānifü'l-beyân “تَلْقَى” kelimesine mürāca'at oluna. Ve kesr-i lām ve bilā-teşdîd zamm-ı k āf'la “تَلْقُونَهُ” süretinde dahi kırā'at olunmuştur ki kizbde istimrār ve isrā' ma'nāsına olan “إِسْتَمَرَّ فِي الْكُذْبِ” denir “وَلَقَدْ يَلْقَى وُلُقًا” denir “إِسْتَمَرَّ فِي الْكُذْبِ” ma'nāsınadır. Terkîb-i nazm-ı celîlde “الْبَيْتَةُ” ile takdîri kizbde isrā' ve istimrār ma'nāsını ifhām eder. Bu kırā'at-i ahîre Hazret-i Ümmü'l-mü'minîn 'Âişe radiyallâhu 'anhâdandır.

• تَلْفَحُ [telfehu]

• ﴿تَلْفَحُ وُجُوهُهُمُ النَّارَ وَهُمْ فِيهَا كَالْحُوتِ﴾ ¹¹⁰⁵ أَيُّ تَضْرِبُ وُجُوهَهُمْ وَتَحْرِقُ عِظَامَهُمْ وَتَأْكُلُ لَحُومَهُمْ

Yanî “Nār-ı cehennem harâretiyle yüzlerine çarpar ve nüfuzuyla kemiklerini yakar ve etlerini yer” demek olur. Aslen “لَفَحَ” âteş ve bād-ı semûmun yakıp kavurup karartmasına denir. Kendinde bürûdet bulunan rîhin vezânı demek olan “نَفَحَ”in zıddıdır. “قَطَعَ” bābindan “لَفَحَ يَلْفَحُ لَفْحًا” denir, yaktı, kavurdu, haşladı, kararttı ma'naları irāde olunur.

• التَّلَاقِ [et-telāki]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ﴾ ¹¹⁰⁶ أَيُّ يَوْمِ الْقِيَامَةِ

Yevm-i kıyāmete “يَوْمَ التَّلَاقِ” tesmiyesi ehl-i arz ile ehl-i semā' onda telākî ettiği [278] kavuştuğu içindir yāhūd mukaddem gidenlere mu'ahhar gidenler mülākî olduğu içindir. Bu kelimenin aslı “التَّلَاقِي” olup fevāsıl-ı āyāta ri'āyeten yā hazf olunmuştur. “تَلَاقِي”, “لَفَاء”dan “tefā'ul”dür ki kavuşmaktır. Ānifü'l-beyân “تَلْقَى” kelimesine ircā'-ı nazar buyurula.

• تَلْمِزُوا [telmizū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ﴾ ¹¹⁰⁷ أَيُّ وَلَا تَعِيبُوا أَنْفُسَكُمْ

“Kendi nefsinizi ya'nî kendi cinsiniz ve ihvān-ı dīniniz olan müslimîni ki sizin nüfusunuzdandır, ta'ayib etmeyiniz” demek olur. Bu kelime gıybet etmek ve bir kimsede ‘ayblanacak şey’ aramak demek olan “لَمَزَ”dendir. Birinci ve ikinci bāblardan “لَمَزَهُ يَلْمِزُهُ” “لَمَزَ”, “لَمَازَ”, “يَلْمِزُونَ”, “يَلْمِزُكَ” de “عَابَ” demektir. Qur'ân-ı kerîm'de “لَمَزَ” kelimeleri cümleten bundandır.

1104 “Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır.” en-Nūr, 24/15.

1105 “Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada sırtır kalırlar.” el-Mü'minūn, 23/104.

1106 “Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için” el-Mü'min, 40/15.

1107 “Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın.” el-Hucurât, 49/11.

Bābu'l-Lām'da “لَيْتَ” kelimesine bak. Bu kelime bāb-ı sānīden “لَا يَلِينُ لِيْنَا وَلَيْتَ” sūretinde tasrīf olunur. Bunun na'atı feth-i lām ve yā-i müşeddede-i meksüre ile “لَيْتَ”dir. Ve “tefa'ul”den “تَلَيْتَ” temelluk ma'nāsınadır. Bābu'l-Lām'da “لَيْتَا” kelimesine de nazar oluna.

• تَلْهِى [telehhā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَنْتَ عَنْهُ تَلْهِى﴾¹¹¹⁴ أَيْ تَتَسَاوَلُ

“تَلْهِى” iken “تَلْهِى” [280] bābından fi'l-i müstakbel muhātab olmakla iki tā ile “تَلْهِى” iken tahfifen ehad-ı tā'eyn iskāt edilmiştir. Bir şeyden diğer bir şeyle iştiğāl edilerek ı'rāz edildiği vakte “تَلْهِىْتُ عَنِ الشَّيْءِ” denir, “Ondan ı'rāz ettim” demektir. Ve sülāsīden “لَهَيْتُ” “لَهَيْتُ” de böyledir. Aslen “لَهَوٌ”dendir. Bābu'l-Hemze'de “أَلْهَأَكُمُ” kelimesinde mufasssalen zikri mürür etti. Bābu'l-Lām'da “اللَّهُوُ” kelimesinde de fevāid-i lāzıme vardır, nazar buyurula.

• تَلْطِى [telezzā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلْطِى﴾¹¹¹⁵ أَيْ تَتَلَهَّبُ

Ya'nī “Yalınlanır, alevlenir” demek olur. Sābıkı gibi bunun da aslı “تَتَلْطِى” olup ehad-ı tā'eyn iskāt edilmiştir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt Bābu'l-Lām'da “لَطِى” kelimesindedir, mahall-i mezkūra nazar oluna.

• تَلْذُّ [telezzu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ﴾¹¹¹⁶ أَيْ تَتَمَنَّى الْأَنْفُسُ وَتَعْجَبُ الْأَعْيُنُ بِالنَّظَرِ إِلَيْهِ

Ya'nī “Cennette nefsin temennī ve ārzū ettiği ve gözlerin bakmakla beğenip hoşlandığı şeyler vardır” demektir. Lafz-ı mezkūrun tahkīkī Bābu'l-Lām'da “لَذَّةٌ لِلشَّارِبِينَ” [de] beyān olunmuştur, oraya bak.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “ت، ل”

• تُلْهِيمٌ [tulhīhim]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿رَجُلًا لَا تُلْهِيمُهُمْ تِجَارَةً وَلَا يَبِيعُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ﴾¹¹¹⁷ أَيْ لَا تُشْغِلُهُمْ

“Onları meşgūl etmez, oyalamaz” demektir. “لَهَوٌ”den “if'āl”dir. “أَلْهَانِي عَنْهُ يُلْهِمُنِي إِلَهَاءً” denir, “أَشْغَلْنِي عَنْهُ” demektir. Ānifü'z-zikr “تَلْهِى” kelimesine ırcā-ı nazar buyurula. [281]

1114 “Bırakıp, ona aldırımıyorsun.” Abese, 80/10.

1115 “Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım.” el-Leyl, 92/14.

1116 “Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır.” ez-Zuhuf, 43/71.

1117 “Hiçbir ticaretin ve hiçbir alış verişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekātı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar.” en-Nūr, 24/37.

• تُلْقَى [tulekḫā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأِنَّكَ لَلتَّلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ﴾¹¹¹⁸ أَيِ لَتُؤْتَاهُ وَتُلْقَنَّهُ وَحْيًا أَوْ يُلْقَى عَلَيْكَ بِشَدَّةٍ

Ya'nī “Kur'an sana getirilir” yāhūd “verilir vahy olarak” demek. Hakk-ı tercüme “Sen kırā'atı telakkī ettirilirsin” demektir. Ve “يُلْقَى عَلَيْكَ بِشَدَّةٍ” tefsīrinde ilkā'nın şiddetle kaydı celālet ve mehābet makām sebebiyle nefis-i risālet-penāhta hāsıl olan hālet itibārıyla ki keyfiyyeti agyārın bilemeyeceği hafāyā umūrundandır. Bu kelime “لِقَاء”dan “تَفْل” bābından mebnī ‘ale’l-mef'ul fi'l-i muzārī-i muhātabdır. Bu faslın evvelinde vāki “تُلْقَى” kelimesine nazar oluna.

MEKSŪRETU'T-TĀ': “ت،ل”

• تَلْقَاء [tilkā'i]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَائِي نَفْسِي﴾¹¹¹⁹ أَيِ مِنْ عِنْدِ نَفْسِي

Ya'nī “kendi ‘indimden” ve “مِنْ قِبَلِ نَفْسِي” dahi denir ki “kendi tarafımdan” demek olur. Ve ¹¹²⁰ ﴿وَلَمَّا تَوَجَّهَ تَلْقَاءُ﴾ ve ¹¹²¹ ﴿وَإِذَا ضَرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تَلْقَاءُ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾¹¹²² ayetlerinde “تَلْقَاءُ”, ehl-i nār cihetine ve Medyen cihetine demektir. Bu kelime “لِقَاء”dandır. “تَعَب” bābından “لَقِيَ لِقَاءَ فَهُوَ لَاقٍ” denir. Ve zamm-ı lām ve kasr la “لَقِيَ” ve zamm-ı lām ve yā-i müşeddede ile “لَقِيَ” ve tā-i meksûre ve sükun-ı lām’la “تَلْقَاء” dahi masdarlardır. Ve lafz-ı ahir “جَدَاء” ma'nāsına da müsta'meldir. “جَلَسْتُ تَلْقَاءَهُ”, “جَدَاءَهُ” demek olur. faslın ibtidāsındaki “تُلْقَى” ya da ircā'-ı nazar oluna.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'AL-MĪM: “ت،م”

• تَمِيد [temide]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾¹¹²² أَيِ تَتَحَرَّكُ وَتَمِيلُ بِكُمْ

Ya'nī “Taharrük ve ıztırāb etmek ve sizinle bir tarafa meyl etmek [282] kerāhiyetinden

1118 “Şüphesiz bu Kur'an sana, hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen Allah tarafından verilmektedir.” en-Neml, 27/6.

1119 “De ki: “Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir.” Yûnus, 10/15.

1120 “Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, “Ey Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma” derler.” el-A'rāf, 7/47.

1121 “(Şehirden çıkıp) Medyen'e doğru yöneldiğinde, “Umarım Rabbim beni doğru yola iletir” dedi.” el-Kasas, 28/22.

1122 “Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar; yolunuzu bulmanız için de nehirler, yollar meydana getirdi.” en-Nahl, 16/15; Lokmān, 31/10.

isbât için arza cibāl-i rāsiyâtı koydu” demek olur. Murād arzı dağlarla tesbīt ve tahkīm eyledi demektir. “مَيْدٌ”dendir. “بَاعٌ” bābından “مَادٌ يَمِيدُ مَيْدًا” denir, “تَحْرُكٌ وَاضْطِرَابٌ” ifāde eder. Ve “تَفَاعُلٌ”[den] “تَمَادَتْ أَغْصَانُ النَّخْلِ”, “مَالَتْ وَتَمَائَلَتْ” demektir. Ve “مَادَ الرَّجُلُ فِي” “مَيْدٌ” demektir. Rāğıb rahimehullāh fakat “مَيْدٌ” lafzını büyük bir şey'in ıztırabı olduğunu beyānla arzın ıztırabı gibi demiş ve bu āyetle istiṣhād etmiş. “رَوَّاسِي” Bābu'r-Rā'da görölür.

• تَمُورُ [temūru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا﴾¹¹²³ أَي تَدُورُ دَوْرًا

Ya'nī “semā” kendinde olan şey'le.” Murād hey'et-i umūmiyyesiyle devr ettiği döndüğü gün demektir. Ve “تَمُورٌ تَكْفُورًا” de denildi ki hiçbir tarafa meyl etmeyerek sür'atle cereyān ettiği gün demek olur ki her sūrette hevl ve dehşet-i yevm-i kıyāmetten kināyettir. Bu kelime cereyān-ı ser'ī ma'nāsına olan “مَوْرٌ”dendir. “قَالَ” bābından “مَارَ يَمُورُ مَوْرًا” sūretinde tasrīf olunur. Ve rüzgārın şuraya buraya savurduğu toprağa da “مَوْرٌ” denir. Ve tereddüd ve teharrük ve ıztırāb ve devr ve idāre ve temevvüc ma'nalarına gelir. Ve ﴿¹¹²⁴ تَمُورُ﴾ kavı-i keriminde de ma'nā böylecedir.

• تَمَارًا [temārav]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالْأَنْدَرِ﴾¹¹²⁵ أَي شَكُّوا فِيهَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ تَجَادَلُوا وَكَذَّبُوا

Ya'nī “İnzārda şekk ettiğiniz.” Ba'zı müfessirîn “İnzār olundukları husūsta mücādele ve tekzīb ettiler” dedi. Bir işte tereddüd ma'nāsına olan “مُرِيَّةٌ” lafzındandır. Bābu'[283]'l-Mīm'de “مُرِيَّةٌ” ve “مَرَاءٌ” kelimesine nazar buyurula.

• تَمَيِّزٌ [temeyyezu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ﴾¹¹²⁶ أَي تَنْشَقُّ وَتَقَطُّعُ غَيْظًا عَلَى الْكُفَّارِ

“Tefa'ul”den olmakla aslı “تَمَيِّزٌ” olup tahfifen ehad-ı tā'eyn hazf olunmuştur. İbn 'Ab-bās radiyallāhu 'anhumā “تَنْفَرُقُ” ile tefsīr buyurmuşlar. Bu kelime 'azl ve fasl ma'nāsına olan “تَمَيِّزٌ”dendir. Bābu'l-Yā'da “يَمِيْزُ” kelimesine nazar oluna.

• تَمَسَّنَا وَتَمَسُّوهُنَّ وَتَمَسَّكُمُ وَتَمَسُّوهَا [temessenā]

Bunlar “تَمَسَّ” lafzındandır. Tahkīki Bābu'l-Mīm'de “الْمَسُّ” kelimesinde mufasssalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

1123 “O gün gök şiddetle sallanıp çalkalanır.” et-Tūr, 52/9.

1124 “Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor.” el-Mülk, 67/16.

1125 “Andolsun, Lût onları bizim şiddetli azabımızla uyardı. Fakat onlar bu uyarıları kuşkuyla karşıladılar.” el-Kamer, 54/36.

1126 “Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır!” el-Mülk, 67/8.

• تَمُنُوا [temunnū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِلَّا مَكْمُكُمْ﴾¹¹²⁷ أَيْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ بِإِسْلَامِكُمْ

Ya'nî “İslâm olmanızla bana minnet etmeyiniz, ya'nî bana bir iyilik etmiş gibi sayıp başa kakmayınız. İslâmınızın nef'i kendi nefsinize ‘aiddir” demek olur. Kesirü'l-ma'ânî olan “مُسَّ” lafzındandır. Tahkîk ve beyânı Bâbu'l-Mîm'de “الْمَنْ” kelimesinde mezkûr-
dur, mahall-i mezkûra mürâca'at oluna.

• تَمَتَّعْ [temetta']

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا﴾¹¹²⁸

Bu kelimenin kâffe-i sıyag-ı muhtelifesine dâir tefsîrât ve tahkîkât için Bâbu'l-Mîm'de “مَتَاعٌ” kelimesine nazar buyurula.

• تَمَثَّلْ [temessele]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَازْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾¹¹²⁹ أَيْ تَشَبَّهَ وَتَصَوَّرَ لِمَرْيَمَ

Ya'nî “Cibrîl ‘aleyhi's-selâm, Hazret-i Meryem ‘aleyhe's-selâma tammü'l-hilkat beşer sûretine girerek göründü” demek olur. Aslen “بَثَّلَ” lafzındandır ki şebîh ve nefis ve zât ma'nâlarına isti'mâl olunur. Ve müzekker [284] ve müennes bununla tavsîf olunur. Ve vasfta tesniye ve cem[i] de yoktur. “هُوَ وَهِيَ وَهُمَا وَهُمْ وَهِنَّ مِثْلُهُ” denir, yalnız ifâde-i tadîf ve sâirede lafzın tesniye ve cem'i isti'mâl olunur: ﴿أَوَلَمْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا﴾¹¹³⁰ ve ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا﴾¹¹³¹ هَذَا ve “مِثْلُهُ تَمَثَّلًا” gibi. Lafz-ı mezbûrdan “tefîl” ve “tefa'ul” bâblarından “تَمَثَّلًا” ve “تَمَثَّلَ لَهُ تَمَثَّلًا” tefsîrleri “benzetti” ve “benzedi” gibi ma'nâlarda isti'mâl olunur.

• تَمَهِّدًا [temhîden]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمَهِّدًا﴾¹¹³² أَيْ بَسَطْتُ لَهُ بَسْطًا فِي الْعَيْشِ وَالْعُمُرِ

Bunun mufassalen beyânı Bâbu'l-Mîm'de “الْمَهْدِ” kelimesinde görülür, mahall-i mezkû-
ra nazar buyurula.

1127 “Müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi sana hatırlatıyorlar. De ki: “Müslüman olmanızı bir lütuf gibi bana hatırlatıp durmayın.” el-Hucurât, 49/17.

1128 “De ki: “Küfürle az bir süre yaşayıp geçin!” ez-Zümer, 39/8.

1129 “Biz, ona Cebraîl'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü.” Meryem, 19/17.

1130 “Onların (müşriklerin) başına (Bedir'de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud'da) sizin başınıza geldiğinde, “Bu nereden başımıza geldi?” dediniz.” Âl-i İmrân, 3/165.

1131 “Onlar yeryüzünde dolaşp, kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmadılar mı? Allah, onları yerle bir etmiştir. İnkâr edenlere de bu akıbetin benzerleri vardır.” Muhammed, 47/10.

1132 “Kendisine alabilmesine imkânlar sağladım.” el-Müddessir, 74/14.

MAZMŪMETU'T-TĀ': "ت، م"

• تُمَارِ [tumāri]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءَ ظَاهِرٍ﴾¹¹³³ أَيْ وَلَا تُجَادِلْ فِيهِمْ

Ya'nī "Ehl-i kehf husūsunda mücādele etme!" demektir. Bir emrde tereddüd ma'nāsına olan ānifü'l-beyān "مِرْيَةٍ" den "müfā'alet"tir. "مَارَى يُمَارِي مُمَارَاةً" denir, nehy-i hāzırı "لَا" "مِرْيَةٍ" gelir, mücādele ve muhācce yerinde kullanılır. Bābu'l-Mīm'de "مِرْيَةٍ" kelimesine nazar oluna.

• تُمَارُونَهُ [tumārūnehū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفْتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى﴾¹¹³⁴ أَيْ أَفْتَجَادِلُونَهُ

Mā-kablinde vāki "تُمَارِ" kelimesinde beyān olunan "مِرْيَةٍ" den "müfā'alet" olan "مُمَارَاةً"tan fi'l-i muzāri' cem'-i muhātabdır. Ve bu kelime "تُمَارُونَهُ" süretinde dahi kırā'at edilmiş. Bu sürette "مِرْيَةُ النَّاقَةِ" kavbindendir ki "Deveyi sağıp sütünü tamām çıkardım" demek olur. "أَفْتُمَارُونَهُ" "أَفْتَجَاهِدُونَهُ وَتَسْتَخْرِجُونُ عَصَبَهُ" Ya'nī "Ona irās-ı meşakkatle igdāb mı ediyorsunuz?" demek [285] olur. Bu kırā'ate göre kelime-i mezbûre sütü sağlamak için hayvânın memesini sığamak ma'nāsına olan "مِرْيَةٍ" lafzından "if'āl"dir.

• تُمْنُونٌ [tumnūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونُ﴾¹¹³⁵ أَيْ تُرِيقُونَ الْمَنِيَّ فِي الْأَرْحَامِ

Mā-i galiz-i recül demek olan "مَنِيٍّ" lafzından "if'āl"dir. "أَمْنَى يُمْنِي إِمْنَاءً" denir ki mā-i mezkûru rahm-i mer'eye irāka demektir. Bābu'l-Yā'da "يُمْنَى" kelimesi de bundandır.

• تُمْسِكُوهُنَّ [tumsikūhunne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى شَانَهُ ﴿وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضَرَازًا﴾¹¹³⁶ وَ﴿وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ﴾¹¹³⁷ أَيْ لَا تَحْسِبُوا وَلَا تَمْنَعُوا مِنَ الْإِنْصِرَافِ

Habs ve tutmak ma'nāsına olan "مَسْكٌ"ten "if'āl"dir. "أَمْسَكَ يُمْسِكُ إِمْسَاكًا فَهُوَ مُمْسِكٌ وَالْأَمْرُ مِنْهُ" "تutmayınız, habs etmeyiniz" demektir. Bu kelime kināyeten ve isti'āreten sāir ma'ānide de kullanılır.

1133 "O hâlde onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışma (yı aktarmak)dan başka tartışmaya girme." el-Kehf, 18/22.

1134 "(Şimdi siz) gördüğünüz şey hakkında onunla tartışıyor musunuz?" en-Necm, 53/12.

1135 "Attığınız o meniye ne dersiniz?" el-Vākı'a, 56/58.

1136 "Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın." el-Bakara, 2/231.

1137 "Müşrik karılarının nikâhlarına tutunmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır)" el-Mümtehine, 60/10.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'Ā'N-NÜN: “ن، ت”

• تَنْقُمُونَ [tenkimūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ أَمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلُ وَأَنْ أَكْثَرُكُمْ فَاسِقُونَ﴾¹¹³⁸ أَيِ هَلْ تَكْرَهُونَ وَتُنْكِرُونَ

Ya'nī “Bizi ta'yīb etmiyor ve şiddetle kerih görmüyorsunuz ancak Allāh'a imān ettiğimiz için” demektir. Bu kelime aslen şiddet ve meşakkat ma'nāsına olan “نَقَمٌ” dendir. “ضَرْبٌ” bābından “نَقَمٌ يَنْقُمُ نَقْمًا” denir, bir güne sū-i hālinden dolayı bir kimseyi ta'yīb ve eşedd-i kerāhiyetle ikrāh ma'nāsındır. Ve ta'n ve kadh ve mu'āhaze ve 'itāb da ifāde eder.

“İfti'āl”den “إِنْتَقَمَ إِنْقَامًا” denir, şiddetle ahz ve 'itāb ve 'ikāb ma'nāsına. Bundan “الْمُنْتَقِمُ” esmā-i hüsnā-i ilāhiyyedendir. Gerek sülāsisi gerek mezīdün fihi olan “مِنْ”, “إِنْتَقَمَ” ve “عَلَى” ile de kullanılır. “نَقَمٌ” denir. Bābu'n-Nün'da “نَقَمُوا” kelimesine de nazar oluna.

• تَنْفَدُ [tenfede]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَكِلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا﴾¹¹³⁹ أَيِ لَفَنِي قَبْلَ أَنْ تَفْنَى

Ya'nī “Deniz tükenirdi Rabbimin kelimātu tükenmezden evvel” demek olur. “نَفَدٌ” dendir. Ve “نَفَادٌ” fenā' ve zevāl ve fesād ma'nālarındır. Bābu'n-Nün'da “نَفَدٌ” kelimesine bak.

• تَنِيَا [teniyā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اذهَبْ أَنْتَ وَأُخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي﴾¹¹⁴⁰ أَيِ وَلَا تَنْفُتُوا

“Za'f ve fütūra düşmeyiniz” za'f ve fütür ma'nāsına olan “وَنِي” dendir. “نَعَبٌ” ve “وَعْدٌ” bāblarından “وَنَى يَنِي وَنًى وَنْيَا فَهُوَ وَانٍ” denir, za'f ve fütür ma'nāsındır. Ve “لَا يَزَالُ” yerinde isti'māl olunur. “فُلَانٌ لَا يَنِي يَفْعَلُ كَذَا” , “لَا يَزَالُ يَفْعَلُ” demek olur. “لَا تَنِيَا” bundan nehy-ı hāzır tesniye müzekkerdir. Ve “تَوَانِي”den “تَوَانِي” te'ehhur ve 'adem-i ihtimām ve 'adem-i sür'at ma'nālarına gelir. “تَوَانِي فِي الْأَمْرِ تَوَانِيَا” “Te'ehhür etti, sür'at etmedi ve ihtimām ile zabt etmedi” demek olur ki biz gevşeklik etti, gevşek durdu deriz.

1138 “De ki: “Ey kitap ehli! Sadece Allah’a, bize indirilene ve daha önce indirilmiş olan (ilahi kitap)lara inandığımızdan ve çoğunuzun da fasıklar olmasından ötürü bizden hoşlanmıyorsunuz.” el-Māide, 5/59.

1139 “De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.” el-Kehf, 18/109.

1140 “Sen ve kardeşin mucizelerim ile (desteklenmiş olarak) gidin ve beni anmakta gevşeklik göstermeyin.” Tāhā, 20/42.

• تَنْكُصُونَ [tenkişūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُثَلَّى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنْكُصُونَ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ﴾¹¹⁴¹
أَيَّ تَرْجِعُونَ الْقَهْقَرَى

Ya'nī “Ardınıza gidersiniz” demektir. Te'ehhür ve i'rāz ve rüçū' ma'nālarına olan ﴿فَلَمَّا تَرَأَتْهُ الْفِتَانُ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ﴾¹¹⁴² denir. “نَكَصَ يَنْكُصُ نَكْوَصًا” bābından “قَعَدَ” dandır. “نُكُوصٌ”

• تَنْوُءُ [tenū'u]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْغُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ﴾¹¹⁴³

Bu āyet-i kerīme tefsīrinde iki kavı vardır: Biri bu ki kelām-ı maktūbdan olup takdīri “مَا إِنَّ الْغُصْبَةَ لَتَنُوءُ بِمَفَاتِحِهِ” sebinde olup şöyle ki “Sıkletinden tahkikan onun hamline bir cemā'at kāim olurdu” demek olur. “قَالَ” bābından “نَاءُ [287] بِحَمْلِهِ يَنْوُءُ نَوْءًا” denir, “Ağır-lığından güçlkle tahammül edebildi” demek olur. İkinci kavı, Ferrā' dedi ki bu āyet maktūbdan değildir. “تَمِيلُ الْغُصْبَةُ بِثِقَلِهَا” ma'nāsınadır ki “لَتَنِيءُ الْغُصْبَةُ”, “لَتَنُوءُ بِالْغُصْبَةِ” demektir. Bu “ifāl”den “أَنَاءٌ يَنْيِءُ إِنَاءَةً”, “نَوْءٌ”den müte'addi olmak itibāriyledir. Sülāsīden “هُوَ يَذْهَبُ بِالْبُؤْسِ وَيَذْهَبُ” nitekim mef'ūlüne bā dāhil oldu, nitekim “تَنْوُءُ” denir.

• التَّائُشُ [et-tenāvuşu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالُوا آمَنَّا بِهِ وَأَنَّى لَهُمُ التَّائُشُ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ﴾¹¹⁴⁴ أَيَّ التَّائُولِ

Tenāvül ma'nāsına olan “نَوَّشٌ” dendir. “قَالَ” bābından “نَاشَهُ يَنْوُشُهُ نَوَّشًا” denir. Ve “tefā'ul”den “تَنَاشُ” de böyledir. Ve hemze ile “تَنَاشُ” de denir, nitekim öyle de kırā'at vardır; ma'nā birdir. Ba'zen te'ehhür ve tebā'ud ve taleb ma'nālarına isti'māl de vākī'dir. Mufasssalāta nazar oluna. Bu āyet-i kerīmenin tercümesinde “Kāfirler için mekân-ı ba'idden ya'nī āhiretten imānı tenāvül nereden ve nasıl mümkün ve müyesser olur?” Murād imānın mahallī dünyādır. Dünyāda imān edilir. Āhiret ise imāna ba'iddir demek olur, nitekim ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ إِيْمَانًا﴾¹¹⁴⁵ buyuruldu.

1141 “Çünkü āyetlerim size okunurdu da siz buna karşı büyüklük taslayarak arkanızı döner geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz.” el-Mü'minūn, 23/66-67.

1142 “Fakat iki taraf (savaş alanında) yüz yüze gelince (şeytan), gerisin geriye döndü.” el-Enfāl, 8/48.

1143 “Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik.” el-Kasas, 28/76.

1144 “(Azabı görünce), “ona inandık derler” ama onlar için, artık uzak bir yerden (dünyadan) iman elde etmek nasıl mümkün olur?” Sebe', 34/52.

1145 “Rabbi'nin āyetlerinden bazıı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günki) imanı fayda vermez.” el-En'ām, 6/158.

• التَّنَادِ [et-tenādi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ﴾¹¹⁴⁶ أَي يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْثُرُ فِيهَا الْبَدَاءُ

Murād “ehl-i mahşerin birbirlerine çağırışması” olur. Mahallin hevl ve dehşetinden kinâyettir; Türkçemizde çağırışmak günü, feryād günü denir. Bu kelime “بَدَاءُ”dan “müfā‘elet” olmakla aslı “التَّنَادِي”dir. Ri‘āyeten li'l-fevāsıl yâ iskāt olunmuş ve kesr ile iktifā edilmiştir. Ve dāl’ın teşdidiyle “يَوْمَ التَّنَادِ” süretinde de kırā‘at olunmuş. [288] Bu sürette kesre yā’dan ıvaz olmayıp hareke-i i‘rābdır. Ve bu kırā‘at “نَدَّ الْبَعِيرُ” kavlindendir ki devenin ürküp ‘alā-vehihi kaçmasından ibārettir ki hevl ve dehşet-i mahşeri beyāndır. Bir de¹¹⁴⁷ ﴿يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ﴾ medlülünce herkesin birbirinden kaçması günü olduğu i‘tibāriyledir.

• تَنَابَرُوا [tenābezū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ﴾¹¹⁴⁸ أَي وَلَا يَدْعُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا بِلَقَبٍ يَكْرَهُهُ

“تَنَابَرُوا”dur. Tahfifen ehad-ı tā‘eyn iskāt olunmuştur. “Birbirinizi hoşnūd olmayacağınız lakaplarla çağırmayınız” demek olur. Bābu’t-Tā’da “تَلْمِزُوا” kelimesine ircā’-ı nazar oluna.

• تَنَفَّسَ [teneffese]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ﴾¹¹⁴⁹ أَيِ امْتَدَّ حَتَّى صَارَ نَهَارًا

Ve “إِنشَرَّ صَوُّهُ” da denir. Murād sabāhın nūr ve ziyāsi imtidād ve intişār ile ‘ālemin rūşen vaktidir. Bundan “تَنَفَّسَ” ile ta‘bīr sabāhın ikbāl ve intişārı revh ve nesīm ile müterāfik olduğundan hayāt olması i‘tibāriyledir. Bu mecāzen “نَفْسٌ” tesmiye edilmekle “تَنَفَّسَ” buyuruldu.

• تَنَهَّرَ [tenhar]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ وَلَا تَنْهَهِمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾¹¹⁵⁰ أَي وَلَا تَرْجُهِمَا

Ya’nī “Onları ‘unf ve gılzatile zecr etme!” demektir. Murād yüzlerine haykırmaktır. Ve ‘unfle men‘ ve redd ve def‘ etmek ma’nāsına da gelir.¹¹⁵¹ “Sāili ‘unf ve gılzatile def‘ ve men‘ ve redd etme!” demektir. “نَفَعَ” bābindan “نَهَرُهُ نَهْرًا” denir. “رَدُّ بِالْعُنْفِ وَالْغُلَظَةِ” ve “مَنْعُهُ” ve “زَجْرُهُ” demektir. Ve “ifti‘āl”den “إِنْتِهَارٌ” de böyledir. [289]

1146 “Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bagrisip çağrısma gününden korkuyorum.” el-Mü’min, 40/32.

1147 “Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından kaçacağı gün.” ‘Abese, 80/34-35.

1148 “Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın.” el-Hucurāt, 49/11.

1149 “Andolsun, aydınlandığı zaman sabaha” et-Tekvīr, 81/18.

1150 “Sakin onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.” el-İsrā, 17/23.

1151 “Sakin isteyeni azarlama!” ed-Duhā, 93/10.

• تَنكِيلًا [tenkilen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنكِيلًا﴾¹¹⁵² أَيْ تَغْذِيًا

Bu kelimenin tahkiki Bābu'n-Nūn'da “نَكَالًا” kelimesinde mufassalen mezkurdur.

MAZMŪMETU'T-TĀ': “ن، ت”

• تُنْذِرُ [tunziru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ﴾¹¹⁵³

“إِنْذَارٌ” dandır. Bābu'l-Hemze'de “أَنْذَرْتَهُمْ” kelimesinde beyân olundu, müracaat oluna. Bābu'n-Nūn'da da “نَذِيرٌ” kelimesine nazar oluna.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'L-VĀV: “ت، و”

• التَّوَابُ [et-tevvābu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ﴾¹¹⁵⁴ أَيْ يَقْبَلُ تَوْبَةَ الْعِبَادِ

Bu sığa-i mübālaga olmakla kesret ifade eder. Rāgıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta diyor ki “تَوَابٌ” aslen rücu ma'nāsına olan “تَوْبَةٌ” den sığa-i mübālaga olmakla Cenāb-ı Hakk'a vasf olduğunda müznibine 'ukubetten mübālaga ve kesretle magfirete rücu edici demek olur; 'abde vasf olursa ma'siyetten rāci veya kesrū'r-rücu demek olur. Ve 'abdden Rabb'e “إِلَى” ve Rabb'den 'abde “عَلَى” ile isti'māl olunur. عَلَى “الْعَبْدُ تَائِبٌ إِلَى رَبِّهِ وَالرَّبُّ تَائِبٌ عَلَى” ile isti'māl olunur. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ﴿تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ﴾¹¹⁵⁵” gibi. Mulahasan minhu. Bundan anlaşılan ma'nā güyā ki 'abd ma'siyet ve irtikāb-ı zünubdan rücu'la rahmet ü magfiret-i Hakk'a ilticā eder. Allāhu ta'ālā hazretleri de 'ukubetten 'afv ve magfirete rücu ile tevbesini kabülde 'abd üzerine rahmetle ikbāl eder demek olur. “تَابَ يَتُوبُ تَوْبًا وَتَوْبَةً وَمَتَابًا فَهُوَ تَائِبٌ وَالْمُبَالَغَةُ تَوَابٌ” Kālallāhu ta'ālā ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ ve ﴿تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ﴾¹¹⁵⁵ masdarlardır. [290] ﴿وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا﴾¹¹⁵⁷ ve ﴿تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا﴾¹¹⁵⁶

1152 “Allah'ın gücü daha üstündür, cezası daha şiddetlidir.” en-Nisā, 4/84.

1153 “Sen ancak Zikr'e (Kur'an'a) uyanı kimseyi uyarırsın.” Yāsīn, 36/11.

1154 “Şüphesiz o, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.” el-Bakara, 2/37, 54.

1155 “Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi Allah tarafından.” el-Mü'min, 40/2-3.

1156 “Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin.” et-Tahrīm, 66/8.

1157 “Kim de tövbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah'a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner.” el-Furkān, 25/71.

[et-tevrāte] ¹¹⁵⁸ • التَّوْرَةُ

Qur'ân-ı kerîm'de cümleten Mūsā 'aleyhi's-selām hazretlerine inzāl buyurulan kitâb-ı celîl ismidir ki nûr ve ziyâ ma'nâsıdır. Bu lafzın mādde-i asliyyesiyle iştikâkı husûsunda ehl-i lügatin bast ve beyân ettikleri şeylerde bir kat'iyet yoktur. “إِنْجِيل” gibi aslen bir lafz-ı İbrânî olup ta'rib edilmiş olması savāba akrebdir. Binā'en 'aleyh makālât-ı mezkûrenin nakli terk olundu. Eğerci 'ilm-i kırā'atte lafz-ı mezbûr vakf ve vasl ve imāle ve sâir hâlâtta nazar-ı i'tibāra alınmak lâzımsa da kütüb-i kırā'atte görölmesi evlâ görüldü.

[tevārat] • تَوَارَتْ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾ ¹¹⁵⁹ أَيِ اسْتَرَتْ أَيِ الشَّمْسُ بِمَا يُحْجِبُهَا عَنِ الْأَبْصَارِ

“Görmekten mâni' olacak şey'le istitâr etti” ya'nî ufk-ı garbî ile. Ve “إِسْتَرَتْ بِاللَّيْلِ” de denir. İzhâr yerinde izmâr ya'nî şemsin zikri cereyân etmediği hâlde “تَوَارَتْ الشَّمْسُ” buyurulmak lâzım iken “شَمْسُ” in zikri terk olunup izmâr edilmesi mā-kablinde ﴿بِالْعِشِيِّ﴾ delâletiyedir, çünkü 'Arab delâlet bulunduğu vakt izhâr yerinde izmâr eder. Bu kelime “وَرِي” lafzındandır. Bābu'l-Hemze'de “أَوَارِي” kelimesinde mezkûrdur, oraya bak.

MAZMÜMETU'T-TĀ': “ت،و”

[tūlicu] • تُولِجْ

• ﴿تُولِجِ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجِ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾ ¹¹⁶⁰ أَيِ تُدْخِلُ هَذَا فِي هَذَا وَهَذَا فِي هَذَا

Ya'nî “Geceyi gündüze idhāl ve gündüzü geceye idhāl edersin” demek olur. Murād gecenin sâ'âtinde eksilen mikdâr gündüzün ve gündüzün sâ'âtinden eksilen gecenin sâ'âtine dâhil olduğudur. [291] Bu sûretle yaz ve kış vâki' olan ihtilâf-ı leyl ü nehârdan bir gurûbdan bir gurûba kadar olan sâ'ât-ı asliyye tenâkus ve tezâyüd etmez ve nizâm-i imtidād-ı zamāna hâlel gelmez. Bu kelime “وُلُوجٌ” dan “if'āl” dir. Bābu'l-Vāv'da “وَلِجَةٌ” kelimesine nazar oluna.

[tūrüne] • تُوْرُونَ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ﴾ ¹¹⁶¹ أَيِ تَسْتَخْرِجُونَ مِنَ الرَّندِ

Ya'nî “çakmak taşından çıkardığınız âteşi” demek olur. “وَرِي” dendir. “وَلِي يَلِي وَلِيَا” bābindan “وَرِي الرَّندُ يَرِي وَرِيَا” denir, çakmak taşının âteşi çıkmak ma'nâsıdır. Hemze ile

1158 “التَّوْرَةُ” şeklinde on dört yerde örneğin bkz. Āl-i 'İmrân, 3/3, “بِالتَّوْرَةِ”, Āl-i 'İmrân, 3/93.

1159 “Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman” Sâd, 38/32.

1160 “Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü geceye sokarsın.” Āl-i 'İmrân, 3/27.

1161 “Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?!” el-Vākı'a, 56/71.

ya'c'nī "if'āl"den "إِيرَاء" çıkarmaktan āteşi çıkarmaktır. "أَوْزَى يُورِي إِيرَاء" denir. Āyette vākīc "تُورُونَ" bundan muzāri'c cem'-i müzekker muhātabdır.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MÜSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'A'L-HĀ': "ت،ه"

• تَهْوَى [tehvā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ﴾¹¹⁶²
أَيَّ لَا تَمِيلُ أَوْ لَا تُحِبُّ

"Nefsinizin meyl etmediği yāhūd sevmediği şey'i" demek olur.¹¹⁶³ ﴿أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ﴾¹¹⁶³ kavl-i kerīminde de nefsinin meyl ettiği yāhūd sevdiği şey'i demektir; "هَوَى"dandır.

• تَهْوِي [tehvi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ﴾¹¹⁶⁴ أَيَّ تَقْصِدُهُمْ أَوْ تُحِبُّهُمْ وَتَهْوَاهُمْ أَوْ تَمِيلُ وَتَجْنُ إِلَيْهِمْ

Bu da sâbıkı gibi "هَوَى"dandır. Lafz-ı mezkûrun tahkîk ve beyânı mufassalen Bābu'l-Hemze'de "إِسْتَهْوَتْهُ" ve Bābu'l-Hā'da "الْهَوَى" kelimesinde mezkûrdur, mürāca'at oluna.

• التَّهْلُكَةُ [et-tehluketi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾¹¹⁶⁵ أَيَّ الْهَلَاكِ

Bāb-ı sâni'den "هَلَكَ الشَّيْءُ يَهْلِكُ هَلَاكًا وَهَلُوكًا وَمَهْلَكًا بِضَمِّ اللَّامِ وَ[292] كَسْرُهَا وَتَهْلُكَةُ فَهُوَ هَالِكٌ" denir. Ve "هَلَكٌ" zammla bundan ismdir. "تَهْلُكَةُ" vezninde "تَهْلُكَةُ" masâdir-ı nâdiredendir. Ve hemze ile ya'c'nī "if'āl"[den] ta'addi eder: "أَهْلَكُهُ إِهْلَاكًا فَهُوَ مُهْلِكٌ" denir. "هَلَاكٌ" lafzı Kûr'ân-ı kerīm'de müte'addid mahallerde birkaç ma'nâda vârid olmuştur. Rāğib rahimehullāh *Mufredât*'ta şöyle beyân ediyor ki hulâsası "هَلَاكٌ" üç vech üzerinedir: 1) Bir şey'in meselâ senden gâib ya'c'nī yok ve bilinir olması ki başkasında mevcûddur, ﴿هَلَكٌ﴾¹¹⁶⁶ kavl-i kerīminde olduğu gibi. 2) Bir şey'in tagayyür ve fesâd sebebiyle helâkıdır, ﴿وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ﴾¹¹⁶⁷ kavl-i kerīminde olduğu gibi. 3) Mevt ma'nâsına, ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُمِتُّكُمْ فِي الْكَالَةِ إِنَّ أَمْرُ هَلَكٍ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا﴾

1162 "Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?" el-Bakara, 2/87.

1163 "Nefsinin arzusunu ilah edinen kimseyi gördün mü?" el-Câsiye, 45/23. Ayrıca el-Furkân, 25/43.

1164 "Sen de insanlardan bir kısmının gönülleri onlara meylettir." İbrâhîm, 14/37.

1165 "Kendi kendinizi tehlikeye atmayın." el-Bakara, 2/195.

1166 "Saltanatım da yok olup gitti." el-Hâkka, 69/29.

1167 "O, (senin yanından) ayrılmıca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır." el-Bakara, 2/205.

1168 ﴿وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ﴾ ve 1169 ﴿نُصْفُ مَا تَرَكَ﴾ 1170 ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ أَمَرُوا هَلَكَ﴾ 1171 ﴿حَتَّىٰ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا﴾ 1172 ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ 1173 ﴿وَلَا تَهْنُوا﴾ 1174 ﴿وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَغْلَوْنَ﴾ 1175 ﴿لَا تَضَعُوا﴾ 1176 ﴿وَوَصَّيْنَا﴾ 1177 ﴿ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ﴾ 1178 ﴿وَهَنَ يَهِنُ وَهْنًا فَهُوَ وَاهٍ﴾ 1179 ﴿أَوْهَنَّتْهُ إِبْهَانًا فَهُوَ مُوهِنٌ﴾ 1180 ﴿وَهْنٌ﴾ 1181 ﴿وَهْنٌ﴾ 1182 ﴿وَهْنٌ﴾ 1183 ﴿وَهْنٌ﴾ 1184 ﴿وَهْنٌ﴾ 1185 ﴿وَهْنٌ﴾ 1186 ﴿وَهْنٌ﴾ 1187 ﴿وَهْنٌ﴾ 1188 ﴿وَهْنٌ﴾ 1189 ﴿وَهْنٌ﴾ 1190 ﴿وَهْنٌ﴾ 1191 ﴿وَهْنٌ﴾ 1192 ﴿وَهْنٌ﴾ 1193 ﴿وَهْنٌ﴾ 1194 ﴿وَهْنٌ﴾ 1195 ﴿وَهْنٌ﴾ 1196 ﴿وَهْنٌ﴾ 1197 ﴿وَهْنٌ﴾ 1198 ﴿وَهْنٌ﴾ 1199 ﴿وَهْنٌ﴾ 1200 ﴿وَهْنٌ﴾

• تَهْنُوا [tehinū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَهْنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلُمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلُمُونَ كَمَا تَأْلُمُونَ﴾ 1173 ﴿وَلَا تَهْنُوا﴾ 1174 ﴿وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَغْلَوْنَ﴾ 1175 ﴿لَا تَضَعُوا﴾ 1176 ﴿وَوَصَّيْنَا﴾ 1177 ﴿ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ﴾ 1178 ﴿وَهَنَ يَهِنُ وَهْنًا فَهُوَ وَاهٍ﴾ 1179 ﴿أَوْهَنَّتْهُ إِبْهَانًا فَهُوَ مُوهِنٌ﴾ 1180 ﴿وَهْنٌ﴾ 1181 ﴿وَهْنٌ﴾ 1182 ﴿وَهْنٌ﴾ 1183 ﴿وَهْنٌ﴾ 1184 ﴿وَهْنٌ﴾ 1185 ﴿وَهْنٌ﴾ 1186 ﴿وَهْنٌ﴾ 1187 ﴿وَهْنٌ﴾ 1188 ﴿وَهْنٌ﴾ 1189 ﴿وَهْنٌ﴾ 1190 ﴿وَهْنٌ﴾ 1191 ﴿وَهْنٌ﴾ 1192 ﴿وَهْنٌ﴾ 1193 ﴿وَهْنٌ﴾ 1194 ﴿وَهْنٌ﴾ 1195 ﴿وَهْنٌ﴾ 1196 ﴿وَهْنٌ﴾ 1197 ﴿وَهْنٌ﴾ 1198 ﴿وَهْنٌ﴾ 1199 ﴿وَهْنٌ﴾ 1200 ﴿وَهْنٌ﴾

Bu kelime za'f ve nātüvānī ma'nāsına olan “وهنٌ” lafzındandır, halkan ve cismen ve ah-lākan ve kalben olan za'fa itlāk olunur. Ahlākan ve kalben olana āyāt-ı mütekaddime-i selāse ve halkan ve cismen olanı 1176 ﴿وَوَصَّيْنَا﴾ 1177 ﴿ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ﴾ 1178 ﴿وَهَنَ يَهِنُ وَهْنًا فَهُوَ وَاهٍ﴾ 1179 ﴿أَوْهَنَّتْهُ إِبْهَانًا فَهُوَ مُوهِنٌ﴾ 1180 ﴿وَهْنٌ﴾ 1181 ﴿وَهْنٌ﴾ 1182 ﴿وَهْنٌ﴾ 1183 ﴿وَهْنٌ﴾ 1184 ﴿وَهْنٌ﴾ 1185 ﴿وَهْنٌ﴾ 1186 ﴿وَهْنٌ﴾ 1187 ﴿وَهْنٌ﴾ 1188 ﴿وَهْنٌ﴾ 1189 ﴿وَهْنٌ﴾ 1190 ﴿وَهْنٌ﴾ 1191 ﴿وَهْنٌ﴾ 1192 ﴿وَهْنٌ﴾ 1193 ﴿وَهْنٌ﴾ 1194 ﴿وَهْنٌ﴾ 1195 ﴿وَهْنٌ﴾ 1196 ﴿وَهْنٌ﴾ 1197 ﴿وَهْنٌ﴾ 1198 ﴿وَهْنٌ﴾ 1199 ﴿وَهْنٌ﴾ 1200 ﴿وَهْنٌ﴾

1168 “Senden fetva istiyorlar. De ki: “Allah size “kelāle” (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de kız kardeşi bulunursa bıraktığı malın yarısı onundur.” en-Nisā, 4/176.

1169 “Dediler ki: “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.” el-Cāsiye, 45/24.

1170 “Senden fetva istiyorlar. De ki: “Allah size “kelāle” (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de kız kardeşi bulunursa bıraktığı malın yarısı onundur.” en-Nisā, 4/176.

1171 “Daha sonra o ölünce de, “Allah ondan sonra aslā peygamber göndermez” demiştiniz.” el-Mü'min, 40/34.

1172 “Onun zatından başka her şey yok olacaktır.” el-Kasas, 28/88.

1173 “Düşman topluluğunu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı duyuyorlar.” en-Nisā, 4/104.

1174 “Gevşemeyin, hüüzlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz.” Āl-i 'İmrān, 3/139.

1175 “Sakin za'f göstermeyin. Üstün olduğunuz hâlde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir.” Muhammed, 47/35.

1176 “O şöyle demişti: “Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı.” Meryem, 19/4.

1177 “İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır.” Lokmān, 31/14.

1178 “İşte durum bu: (Allah mü'minleri güzel bir şekilde dener), bir de Allah kâfirlerin tuzağını zayıf düşürendir.” el-Enfāl, 8/18.

• [tehecced] تَهَجَّدُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا﴾¹¹⁷⁹ أَيُّ أَشْهُرٍ

Ya'nī “Gece uyanık ol” demektir. “هَجُودٌ” dan “tefa‘ul”dür. “هَجْدٌ” ve “هَجُودٌ” nevm ve seher ma'nalarına gelir, azdāddandır. “دَخَلَ” bābından “هَجْدٌ يَهْجُدُ هَجُودًا”, “نَامٌ” ve “سَهَرٌ” ma'nalarına isti'māl olunur. Ve “tefa‘ul”den “سَهَرٌ لَيْلًا” “تَهَجَّدٌ” demektir. Ve “tef'īl”den müte'addī olur: “هَجْدُهُ فَتَهَجَّدُ” “Uyutmadım da uyumadı” ve bi'l-aks ya'nī “Uyuttum da uyudu” demek de olur. Ve “تَهَجَّدٌ” gece uyuyup sonra uyanıp namāz kılmak ve gece namāzına da denir. Tercüme-i āyette “Gecenin ba'zında Ẹur'ān'la uyanık ola” denir ki kırā'at-i Ẹur'ān'la kāim ol, ya'nī namāz kıl demek olur.

• [tehcurüne] تَهْجُرُونَ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ﴾¹¹⁸⁰

Bu kelime zammıla “هَجُرٌ”dendir ki hezeyandır, ya'nī bātıl söz. Ve fethle “هَجُرٌ”den de olur ki terk ve tebā'ud ve i'rāzdır. Binā'en 'aleyh “تَهْجُرُونَ” “Hezeyān edersiniz” demek olduğu gibi, “i'rāz edersiniz” demek de olur. Ve “tef'īl”den teşdīdle “تَهْجُرُونَ” “Mübā-laga ile i'rāz edersiniz.” Ve “if'āl”den “تَهْجُرُونَ” “Fuḥş-ı kelām ve zemm ve hicv ile ezā edersiniz” demektir. Bu sūretlerle kırā'at olunduğu için bu ma'naların cümlesi bu āyetle saḥīḥ olur. Bābu'l-Hemze'de “أَهْجُرَنِي” ve Bābu'l-Mīm'de “مَهْجُورًا” kelimelerinde tafsīl olunmuştur, nazar oluna. [294]

• [tehtezzu] تَهْتَرُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ﴾¹¹⁸¹ أَيُّ تَتَحَرَّكُ

Ya'nī “Asāyı deprenir olduđu hālde görünce” demek olur. “هَزٌّ” lafzından muzārī' müf-red ve mü'ennestir, “Deprenir” demektir. Bu lafzın tahkīki mufasssalen Bābu'l-Hā'da “هَزِّي” kelimesinde mezkūrdur, müraca'at oluna.

1179 “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın.” el-İsrā', 17/79.

1180 “Siz buna karşı büyüklük taslayarak geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz.” el-Mü'minūn, 23/67.

1181 “Değneğini at.” (Mūsā değneğini attı) Onu yılanmış gibi hareket eder görünce, dönüp ardına bakmadan kaçtı. (Allah şöyle dedi): “Ey Mūsā korkma! Benim katımda peygamberler korkmazlar.” en-Neml, 27/10.

FASLU'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKIYYE MA'AL-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “ت، ي”

• تَيَمَّمُوا [teyemmemū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾¹¹⁸² أَيْ تَعَمَّدُوا

Ya'nī “Pāk toprağı kasd ediniz” demektir ki burada ābdeste bedel şer'in ta'limi üzere yüz ve elleri toprakla mesh etmektir. Bunun aslı “يَمَم” lafzıdır. “Tef'il”den “يَمَمَه” , “قَصَدَه” ve “tefa'ul”den “تَيَمَّمَه” , “تَقَصَّدَه” demektir. “تَيَمَّم” lisān ve 'örf-i ehl-i şer'de ābdeste bedel hey'et-i ma'lūme üzere toprakla tetahhur fi'line 'alem olmuştur. Mutlak kasd ma'nāsına da müsta'meldir: ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ﴾¹¹⁸³ وَلَا تَقْصِدُوا الرِّدْيَ وَالرُّذَالَ مِنْهُ Murād zekāt ve infāk fī sebīlillāh için mālın hasīs ve kıymetsizini kasd etmekten nehydir.

MEKSŪRETU'T-TĀ': “ت، ي”

• التَّيْنِ [et-tīni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونَ﴾¹¹⁸⁴

Bunlar Şām arzında iki cebeldir ki tīn ile zeytūn inbāt eder, ya'nī aaleb-i eşcārı incīr ve zeytündür. Bunlara lügat-ı Süryāniyye ile Ṭūru Seynā ve Ṭūru Zeytā denir. Mucāhid'den rivāyet olunur ki bunlardan murād yediğiniz incir ve ta'sīr ettiğiniz zeytindir dedi, ya'nī zāhir-i lafzı [295] üzere mahmūl olduğunu beyān eyledi. İbn 'Abbās radı-yallāhu 'anhumādan dahi böyle bir rivāyet vardır. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihimā.

1182 “Su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin.” en-Nisā, 4/43; el-Māide, 5/6.

1183 “Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın.” el-Bakara, 2/267.

1184 “Tīn'e ve zeytūn'a andolsun.” et-Tīn, 95/1.

BĀBU'Ş-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE

FASLU'Ş-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE MA'A'L-ELİF: “ث،ا”

• ثَانِي عَطْفِهِ [sāniye 'iṭfihī]

• ﴿ثَانِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾¹¹⁸⁵ أَيْ عَادِلًا جَانِبُهُ

Ya'nī “bir tarafına māl” demek olur. Kesrle “عِطْفٌ” cānib ve yan demek olmakla “مُغْرِضًا” “لَاوِيًا عُنْفَهُ تَكْبِيرًا عَنِ الْإِيمَانِ” demek de olur. Cümlesi kibr ile imāndan i'rāzı müş'ir-
dir. Feth-i s̄ā-i müsellese ve kasr ile “ثْنَى” dandır ki ma'ānī-i kesīrede müsta'meldir. Bu-
rada döndürmek ma'nāsınadır ki çevirmektir. Bāb-ı s̄ānīden “ثْنَى يَثْنِي ثَنًى فَهُوَ ثَانٍ” denir.
¹¹⁸⁶ ﴿ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ﴾¹¹⁸⁶ kavlı-i keriminde vāki “ثَانِي” bundan değildir. Lafz-ı mezbūr
merātib-i a'dāddan ikinciye delālet eder evsāftandır.

• ثَاوِيَا [sāviyen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا كُنْتَ ثَاوِيَا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ﴾¹¹⁸⁷ أَيْ مُقِيمًا فِيهِمْ

Ya'nī “Ehl-i Medyen içinde sen yerli olarak mukīm değil idin” demek olur. Feth-i s̄ā-
ve medd ile “ثَوَاءٌ” dandır ki ma'a'l-istikrār ikāmettir. “رَمَى” bābından “ثَوَى يَثْوِي ثَوَاءً فَهُوَ ثَاوٍ”
denir. Biz bundan yerli ta'bīr ederiz. “مَثْوًى” da bundan ism-i mekāndır. Ve koyun ağılına
da “ثَوِيَّةٌ” denir. Bābu'l-Mīm'de “مَثْوَاهُ” nazar oluna.

• ثَاقِبٌ [sāqibun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ﴾¹¹⁸⁸ أَيْ مُضِيٌّ

1185 “Kibirlenerek insanları Allah'ın yolundan saptırmak için” el-Hacc, 22/9.

1186 “İki kişiden biri olarak. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı.” et-Tevbe, 9/40.

1187 “Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin.” el-Kasas, 28/45.

1188 “Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder).” es-Sāffāt, 37/10.

Ya'nī “aydınlanan” ve “aydınlatıcı” demek olur. Aslı “نُتِبَ”dır ki delik demektir. Bu ma'nāda “نَصَرَ” bābindan “نَقَبُهُ بِالْمِثْقَبِ نَقْبًا فَإِنَّا ثَاقِبٌ” denir. Ve [296] “دَخَلَ” bābindan “نَقَبَتِ” denir. Ya'nī “tutuştı yandı” demektir. Müte'addi de olur ve hāssaten hemze ile ta'addi eder. “أَنْقَبَ الرَّجُلُ النَّارَ”, “أَوْقَدَهَا”, “نَقَبَتِ النَّارَ” in “نَقَبَ” a sıfat olması ziyāsiyla zalāmı delmesinden ibārettir. Ma'nā-yı ahīre göre her isābet ettiği şey yakması itibāriyledir. Ve kavluhu ta'ālā: ¹¹⁸⁹ ﴿النَّجْمُ الثَّاقِبُ﴾ āyetinde idā'e ve tenvīr ma'nāsınadır, ke-mā merre.

“نُتِبَ” FASLU'S-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE MA'A'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE

• نُتِبْنَاكَ [sebbetnāke]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا أَنْ تُبَيِّنَاكَ﴾ ¹¹⁹⁰ أَيَّ قَوْلَيْنَاكَ بِالْوَحْيِ

Ya'nī “Seni vahy ile takviye etmeye idik” demek olur. Bābu't-Tā'da “تُبَيِّنَا” kelimesine ircā-ı nazar oluna.

• نُتِبَتْهُمْ [sebbetahum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ﴾ ¹¹⁹¹ أَيَّ حَبَسَهُمْ

Ya'nī “Cihāda hurūcdan habs ve men' etti” demek olur. Bu kelime habs ve men' ve işgāl ve ik'ād ma'nalarında müsta'mel “ثَبَّطَ” den “تَفَثَّلَ” dir. “ثَبَّطَهُ عَنْ الْأَمْرِ تَثْبِيطًا” denir, “حَبَسَهُ وَمَنَعَهُ” denir. Ma'ānī-i mezkūre, “تَحْذِيلٌ” e mukārindir, lākin “ثَبَّطَ الْمَرَضُ” kavlinde tahzīl melhūz değildir. Maraz müzmin olmakla artık o işten kaldı, ba'de-mā bir işe yaramaz demek olur. Fakat āyette tahzīl ma'nāsı zāhirdir, ¹¹⁹² ﴿كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ﴾ delāleti kāfīdir.

“نُتِبَ”: MAZMŪMETU'S-ŞĀ'

• ثُبَاتٍ [subātin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوْ أَنْفِرُوا جَمِيعًا﴾ ¹¹⁹³ أَيَّ جَمَاعَاتٍ مُتَفَرِّقَةً سَرِيَّةً بَعْدَ أُخْرَى

Ya'nī “Bölük bölük, fırka fırka çıkınız” demek olur. “ثُبَّةٌ” in cem'idir, “ثُبَّةٌ” lafzı cemā'at ma'nāsınadır. “ثَابَ النَّاسُ” [297] denir, “اجْتَمَعُوا” demektir. Tercüme-i āyet-te “Cihād için nefr ve hurūc ettiğinizde cemā'at-i müteferrika olarak yāhūd müctemī'an çıkınız” denir.

1189 “O, (ışığıyla karanlığı) delen yıldızdır.” et-Tārık, 86/3.

1190 “Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık.” el-İsrā', 17/74.

1191 “Fakat Allah onların harekete geçmelerini istemedi de onları geri bıraktı.” et-Tevbe, 9/46.

1192 “Allah onların harekete geçmelerini istemedi.” et-Tevbe, 9/46.

1193 “Küçük birlikler hālinde, yahut topluca savaşa gidin.” en-Nisā', 4/71.

• ثُبُورًا [ṣubūran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿دَعُوا هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾¹¹⁹⁴ أَيْ هَلَاكًا

Yaʿnī “Dūzahta kāfirler “وَا هَلَكَاةُ” çağıldılar”, yaʿnī ye’s ve elemelerinden böyle demeleri muhakkaktır demek olur. Aslen “ثُبُورٌ” helāk ma’nāsındır. “فَعَدَ” bābindan اَلْكَافِرِ “ثُبُرُ الله الْكٰفِرِ” denir. “هَلَكٌ” demektir. Ve lāzım olarak “ثُبُرُ الْكَافِرِ ثُبُورًا” denir, “هَلَكٌ” demektir. ¹¹⁹⁵ ﴿وَإِنِّي لَأَتُنْكِي يَا فِرْعَوْنَ مَثْبُورًا﴾ kavlı keriminde İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumā “مَثْبُورًا” lafz-ı şerifini “نَاقِضُ الْعُقُلِ” ibaretiyle tefsîr buyurmuşlar. Fi’l-hakika noksân-ı ‘aklda aʿzam-ı esbâb “hülk”tür. Bu tefsîr ve taʿbîr zikr-i sebeb irâde-i müsebbeb kabîlindendir. Feth-i şâ ile “ثُبِيرٌ” Mekke-i mükerreme’de bir cebelin de ismidir.

FASLU'Ṣ-ṢĀ'Ī'L-MUSELLESE MA'A'L-CĪM “ث، ج”

• ثَجَّاجًا [ṣeccācen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا﴾¹¹⁹⁶ أَيُّ مُتَدَفِّقًا

Ya'nî “dökülücü, insibâb edici” demek olur. Suyun ve kanın seyelânı ma'nâsına olan “نَجّ”dendir, “رَدّ” bâbından “نَجّ الْمَاءُ أَوْ الدَّمُ يُنَجّ نَجًّا” denir, “سَالّ” demektir. Ve yağmura vasf olarak “مَطَرٌ نَجّاجٌ” denir, şiddet ve kesret ve mübâлага ile yağması murâd olur. Ve “نَجّ” hedyin ya'nî hacc kurbânlarının seyelân-ı demi demektir. Bunda bâb-ı sâni'den “أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ الْعُجُّ وَالنَّجُّ”¹¹⁹⁷ hadîs-i nebevîsi bundandır. “نَجّ يُنَجّ نَجًّا” denir. “نَجّ” telbiye ve “نَجّ” zebh ve nahr'dan isâle-i demdir.

FASLU'Š-ŠĀ'Ī'L-MUSELLESE MA^cA'R-RĀ: “ث,ر” [298]

• الثَّرَى [es-serā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا تَحْتَ الثَّرَى﴾¹¹⁹⁸ أَيِ الثَّرَابِ النَّدَى

Ya'nī “taş, toprak” kī murād rūy-i arzda olan toprağın altında bulunan rutûbetli topraktır, türâb-ı hâlîs demek olur. Tamâm-ı âyetin tercümesi “Göklerde ve yerde ve ikisi arasında ve yerin altına olan eşyânın kâffesinin mülk ve tasarrufu Allâh-ı ‘azîmü’ş-şâna mahsûstur” sûretinde olur.

1194 “Orada, yok olup gitmeyi isterler.” el-Furkân, 25/13.

1195 “Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helak olmuş bir kişi olarak görüyorum.” el-İsrâ’, 17/102.

1196 “Yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.” en-Nebe³, 78/14.

1197 İbn Mâce, Menâsik, 16, no: 2924; Hâkim, el-Mustedrek ala's-Sahihayn, 1/620, no: 1655, "أَيُّ الْأَعْمَالِ
سُئِلَ: أَيُّ الْحَقِّ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْعَمَلُ وَالنَّجْعُ", Tirmizî, Hacc, 14, no: 827; Taberânî, el-Mucemu'l-evsat, 5/190,
no:5041; Beyhakî, Şuabu'l-İmân, 5/440, no:3688, "سُئِلَ: أَيُّ الْحَقِّ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْعَمَلُ وَالنَّجْعُ"

1198 “Ve toprağın altındaki her şey.” Tāhā, 20/6.

FASLU'S-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE MA'A'L-ʿAYNİ'L-MUHMELE

MAZMŪMETU'S-ŞĀ': “ث،ع”

• ثُعْبَانُ [suʿbānun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ﴾¹¹⁹⁹ أَي حَيَّةٌ عَظِيمَةُ الْجِسْمِ يَبِينُ

“ثُعْبَانُ” cidden “büyük yılan”a denir ki el-sine-i nāsta ejderhā denilen hayye-i müdhi-şe olacaktır. Cem’i “تُعَابِينُ” gelir. Tercüme-i âyette “İmdi emre imtisâlen Mûsâ ʿaley-hi’s-selâm elindeki ʿasâsını yere bıraktı, nâgâh zâhir ve âşikâre görüldü ki o bir ʿazî-mü’l-cüsse yılanıdır” denir.

FASLU'S-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE MA'A'L-ḲĀF: “ث،ق”

• ثَقِفْتُمُوهُمْ [seḳiftumūhum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَقْبَلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ﴾¹²⁰⁰ أَي حَيْثُ ظَفَرْتُمْ بِهِمْ

Ya’nî “Onlara her nerede yetişir ve gâlib olursanız katl ediniz” demek olur. Bu kelime aslen bir şey’i ve bir işi işlemekte zekâ ve hazâkat ve mahâret ma’nâsına olan fethle “ثَقِفَ” lafzındandır “تَعَبَ” bābindan “ثَقِفَ يَثَقِفُ ثَقْفًا فَهُوَ ثَقِفٌ” denir. Sonra birer takrîble ma’ânî-i sāirede istiʿâreten istiʿmâl olundu. Ez-cümle idrâk ve idrâk bi’l-basar ve fehm-i hadîs ve zafer ve galebe ma’nâlarında kullanıldı. Bu âyetle zafer ve idrâk [299] ma’nâsı-nadır. İdrâk bi’l-basar ma’nâsına da sahîh olur ki “nerede görür iseniz” ma’nâsını ifâde eder.

• ثَقُلْتُ [seḳulet]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلْتُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾¹²⁰¹ أَي خَفِيَ عِلْمُهَا مِنْ أَهْلِهَا

Ya’nî “Semâvât ve arzın ehlinden kıyâmetin zamân-ı vukûʿu ʿilmi gizlendi” demek olur. Bu tefsîr bir şey’in hafî olması nüfûs üzerine sakîl olması ʿitibâriyledir. Bu İbn ʿAbbâs radiyallâhu ʿanhumâdan mervî olan kavldır. Ve “ثَقُلْتُ” kelimesi “عَظُمْتُ” ile de tefsîr olunmuştur, vechi zâhirdir. Ve fî kavlihi taʿālâ: ثَقُلْتُ بِالْحَسَنَاتِ¹²⁰² أَي ثَقُلْتُ مَوَازِينَهُ. Ya’nî “Hasenâtla ağır geldi” demektir. Ya’nî bu kelime kendi ma’nâsı üzerinedir ki ağır demektir, ʿArabîde mukâbili “خَفَّتْ” dir. Ecsâma mevzûʿ ise de ma’ânîde dahi kullanılır ve

1199 “Bunun üzerine Mûsâ asasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha.” Aʿrâf, 7/107; Şuʿārâ, 26/32.

1200 “Onları nerede yakalarsanız öldürün.” el-Bakara, 2/191; en-Nisâ, 4/91.

1201 “Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de, yere de ağır basmıştır.” el-Aʿrâf, 7/187.

1202 “Kimlerin sevabı ağır basarsa.” el-Aʿrâf, 7/8; el-Mü’minûn, 23/102.

mahalline göre medh ve zemm de ifāde eder. Bāb-ı hāmisten “نُقْلُ يَنْقُلُ ثَقْلًا فَهُوَ ثَقِيلٌ” denir. ﴿وَيَنْذِرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا﴾¹²⁰³ أَنَّى شَدِيدًا مِنْ ثَقْلِ الْأَوْزَارِ “if’āl”den irās-ı zahmet ü meşakkat ma’nāsındır. Bābu’l-Mīm’de “مُثْقَلَةٌ” kelimesine de nazar oluna.

MAZMŪMETU’Ş-ŞĀ’: “ث،ق”

• ثُقِفُوا [şukifū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا تُقِفُوا أَخَذُوا وَقَتَلُوا ثَقِيلًا﴾¹²⁰⁴ أَنَّى ظَفَرَ بِهِمْ

Faslin evvelinde vāki “تَقِفْتُمُوهُمْ” kelimesine bak.

MEKSŪRETU’Ş-ŞĀ’: “ث،ق”

• ثَقَالًا [şikālen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾¹²⁰⁵ أَنَّى نَشَاطًا وَغَيْرَ نَشَاطٍ أَوْ أَقْوِيَاءَ وَضِعْفَاءَ أَوْ أَغْنِيَاءَ وَفُقَرَاءَ

Ya’nī “isteyerek ve istemeyerek” yāhūd “toy ve za’f ya’nī bedende yāhūd ganī ve fakīr olduğunuz hālde” demektir. Bu cibāretlerde [300] hep şatr-ı evveller “خِفَافًا”ın, şatr-ı sāniler “ثِقَالًا”ın tefsirleridir. Bu āyette sıklet-i ma’neviyye murāddır, zīrā cihād neşāt-sızlık ve za’f ve fakrla elbette nefis üzerine sakıldır. Ve ﴿حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا﴾¹²⁰⁶ ve ﴿السَّحَابِ الثِّقَالِ﴾¹²⁰⁷ āyetlerinde yağmurla yüklü ma’nāsındır.

FASLU’Ş-ŞĀ’İ’ MA’A’L-LĀM: “ث،ل”

MAZMŪMETU’Ş-ŞĀ’: “ث،ل”

• ثُلَّةٌ [sulletun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ﴾¹²⁰⁸ أَنَّى جَمَاعَةٌ

Bunun aslı “vaz’an toplaşmış ve çitişmiş yün, sūf” demektir. Bundan ictimā’-i tibāriyye le cemā’ate “ثُلَّةٌ” denildi. Bu āyette cemā’at-i kesīre ma’nāsı melhuzdur, nitekim “أُمَّةٌ

1203 “Ve çetin bir günü arkalarına atıyorlar.” el-İnsān 76/27.

1204 “Nerede bulunurlarsa, yakalanırlar ve yaman bir şekilde öldürülürler.” el-Ahzāb, 33/61.

1205 “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın.” et-Tevbe, 9/41.

1206 “Nihayet rüzgārlar ağır bulutları yüklediği vakit.” el-A’rāf, 7/57.

1207 “Yağmur yüklü bulutları.” er-Ra’d, 13/12.

1208 “Onların çoğu öncekilerdendir.” el-Vākr’a, 56/13, 39.

“ibāretiyle de tefsīr olunmuştur ki ¹²⁰⁹ ﴿وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ﴾ cümle-i kerīmesi bunu mü'eyyiddir.

FASLU'Ş-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE MA'A'L-MĪM: “ث،م”

• ثُمُودَ [semūde]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَلَا إِنَّ ثُمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ﴾ ¹²¹⁰ وَفِي أَمْثَالِهَا أَيُّ قَبِيلَةٍ ثُمُودَ

Bu lafz kabīle-i ma'rūfeye 'alem olmuştur. Denildi ki “ثُمُدَ” lafzından “fe'ul”dür. Ve “ثُمُدَ” izdiyād için hīçbir taraftan kendine ittisāl bulunmayan ya'nī bir taraftan geliri olmayan mā-i kalīldir. Lafz-ı “ثُمُودَ” u ism-i kabīle i'tibār edenler tasrīf etmediler; ism-i hayy ve ism-i eb-i kavm ü kabīle i'tibār edenler tasrīf ettiler, zīrā bu sūretlerde müzekkerdir ya'nī mānī-i sarf olan te'nīsten hālīdir. Ve bu lafzın böylece bir ism-i 'Arabī olduğunda veyāhūd 'Arabī olmayıp bir lafz-ı a'cemī olduğunda beyne 'ulemāi'l-lisān akvāl ve ihtilāfāt vardır. Mufassalāta nazar oluna.

MAZMŪMETU'S-ŞĀ': “ث،م” [301]

• ثُمُرُ [sumurun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى “وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ” ¹²¹¹ عَلَى قَرَائِطِهَا بِضَمِّينِ وَبِضَمِّ فَسْكَوْنِ

Bu lafz bu sūretlerle “meyve” ma'nāsına olan fethateynle “ثُمُرُ” in cem'i bulunan kesrle “ثُمَارُ” in cem'i olur ki cem'u'l-cem' demektir. Ve zamm-ı şā ile “ثُمُرُ” māl-ı müsmir ma'nāsına da müsta'meldir. Ve fethle “ثُمُرُ” meyve-i me'kūl olan “ثَمَرَةٌ” nin cem'idir. Ve me'kūl ve gayr-ı me'kūle de söylenir denilmiş.

FASLU'Ş-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE MA'A'L-VĀV: “ث،و”

• ثَوَابٌ [sevābun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا﴾ ¹²¹² أَيُّ أَجْرِهِ فِي الْآخِرَةِ بِالْجَنَّةِ

“ثَوَابٌ” aslen “ecr 'ale'l-'amel” ma'nāsınadır ki müzd demektir, ya'nī 'amel mukābili insāna rācī olan şey'dir. Ve hayr [ve] şerrde söylenir, ancak ekser ve meşhūr ve müte'aref olan hayrda isti'mālidir. Ve dünyevī ve uhrevī de olur, nitekim اللَّهُ ثَوَابُ الدُّنْيَا

1209 “Azı da sonrakilerdendir.” el-Vākı'a, 56/14.

1210 “Biliniz ki Semūd kavmi Rablerini inkār etti.” Hūd, 11/68.

1211 “Derken onun büyük bir serveti oldu.” el-Kehf, 18/34.

1212 “İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükāfat daha hayırlıdır.” el-Kasas, 28/80.

¹²¹³ وَحُسْنُ ثَوَابِ الْآخِرَةِ kavlı keriminde vâki’dir. Ve bu âyette dünyevî ve uhrevî olduğu sarîh ve hayr ve şerrde isti‘mâli de sevâb-ı âhiretin “حُسْن” ile kaydından münfahim oluyor. Ve sarâhaten ‘azâbda isti‘mâli ¹²¹⁴ هَلْ ثَوَابُ الْكَافِرِ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ kavlı keriminde musarrihtir. Bunun aslı “ثَوَابٌ” maddesidir ki bâbu’l-hemzede “أَثَابَهُمْ” kelimesi zikrinde beyân olunmuştur.

MAZMŪMETU’Ş-ŞĀ’: “ث،و”

• ثَوَابٌ [suvvibe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هَلْ ثَوَابُ الْكَافِرِ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ ¹²¹⁵ أَيِ هَلْ جُوزِي الْكَافَرُ

Ya’nî “Kâfirler yaptıkları şey’ mukâbilinde cezâlandırıldılar mı?” Cevâb-ı istifhâm mukadder “نَعَمْ”dir. Mâ-kablindeki “ثَوَابٌ” kelimesine nazar oluna.

FASLU’Ş-ŞĀ’İ’L-MUSELLESE MA‘A’L-YĀ’İ’L-MUSENNĀTİ’T-TAHTİYYE “ث،ي” [302]

MEKSŪRETU’Ş-ŞĀ’: “ث،ي”

• ثِيَابُكَ [siyābeke]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتِيَابُكَ فَطَهِّرْ﴾ ¹²¹⁶

Bu âyetin tefsîrinde beş kavlı vardır. 1) Ferrâ bunun ma’nâsı “وَعَمَلِكَ فَأُضْلِحْ” tir dedi. 2) Ferrâ’nın gayrı “وَقَلْبِكَ فَطَهِّرْ” dir ki siyâbla kalbden kinâyet buyuruldu dediler. 3) Ve İbn ‘Abbâs radiyallâhu ‘anhumâ bunun ma’nâsı “لَا تَكُنْ غَادِرًا” dir, zîrâ gaddârın libâsı kirlidir, ya’nî ma‘yûbdur buyurdu. 4) İbn Sîrîn bunun ma’nâsı “اغْسِلْ ثِيَابَكَ بِالْمَاءِ” dedi ki zâhirine hamldir. 5) Ve mutlakan tathîr-i siyâba kâil olanlardan İbn Sîrîn’in gayrı “وَتِيَابِكَ فَطَهِّرْ” dir, zîrâ taksîr-i siyâb ya’nî siyâbın uzun olmaması yere sürünmediği için temizliktir dedi. Vallâhu a‘lemu bi-murâdihi bihi. Lafz-ı “ثِيَابٌ” mutlakan giyecek ma’nâsına olan “ثَوَابٌ” in cem’idir. Bu “ث،و،ب” maddesinin müştakkâtı ma‘ânî-i sāirede dahi isti‘mâl olunmuştur, husûl-i mahsûsasında beyân olunur.

¹²¹³ “Allah da onlara hem dünya nimetini, hem de ahiretin güzel mükâfatını verdi.” Âl-i ‘İmrân, 3/148.

¹²¹⁴ “Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı!?” el-Mutaffîfîn, 83/36.

¹²¹⁵ “Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı!?” el-Mutaffîfîn, 83/36.

¹²¹⁶ “Nefsini arındır.” el-Müddessir, 74/4.

BĀBU'L-CĪM

FASLU'L-CĪM MA'A'L-ELİF: “جَا”

• الْجَارِ [el-cāri]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى﴾¹²¹⁷ أَيْ الْقَرِيبِ مِنْكَ فِي الْجَوَارِ مِنْ ذِي الْقَرَابَةِ ﴿وَالْجَارِ الْجُنْبِ﴾¹²¹⁸ أَيْ الْقَرِيبِ مِنْكَ فِي الْجَوَارِ مِنْ غَيْرِ ذِي الْقَرَابَةِ أَيْ الْغَرِيبِ

Ya'nī “Sana karābeti olan komşu ve sana karābeti olmayan yabancı komşu” demektir. “جَارٌ” lafzı “مَنْ يَقْرُبُ مِنْكَ مَسْكَنُهُ” ile ta'rif olunmuştur ki Türkçe komşu denir. Aslı “جَاوَرُهُ يُجَاوِرُهُ مُجَاوِرَةً وَجَوَارًا فَهُوَ مُجَاوِرٌ” [303] denir, yakınlık ve komşuluk ve himāyet ve ri'āyet ma'nalarına gelir. Ve “جَارٌ” komşu ma'nāsına ismdir.

• جَائِمِينَ [cāšimīne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَائِمِينَ﴾¹²¹⁹ أَيْ بَارِكِينَ عَلَى الرُّكْبِ مَيْتًا

“Dizleri üzerine çökmüş meyyit olarak sabahladılar” demek olur. İnsān ve kuşa nisbetle “بَرَكَ الْبَعِيرُ” denildiği gibi, deveye nisbetle “بَرُوكٌ” gibidir; yere çöküp oturduğu vakte “جُثُومٌ” denir. Bu “جُثْمٌ يَجُثِمُ جُثْمًا وَجُثُومًا فَهُوَ جَائِمٌ” denir. “ضَرَبَ” bābından “جُثْمٌ يَجُثِمُ جُثْمًا وَجُثُومًا فَهُوَ جَائِمٌ” denir. Bu āyet-i kerīmede hevl ve dehşet ve havf [ve] haşyetten bilā-iẖtiyār olan “جُثُومٌ” irāde buyurulmuştur ki dizlerin bağı çözülüp çöküvermekten ‘ibārettir.

• جَاسُوا [cāsū]

- ﴿فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ﴾¹²²⁰ أَيْ تَرَدَّدُوا وَطَافُوا

¹²¹⁷ “Yakın komşuya.” en-Nisā, 4/36.

¹²¹⁸ “Uzak komşuya.” en-Nisā, 4/36.

¹²¹⁹ “Yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar.” el-A'rāf, 7/78, 91; el-Ankebūt, 29/37. Ayrıca krş. Hūd, 11/67, 94.

¹²²⁰ “Onlar evlerinin arasına kadar sokuldular.” el-İsrā, 17/5.

Ya'nî "Diyârin aralarında ya'nî sokaklarda varıp geldiler ve dolandılar" demektir. Hâ-i mühmele ile "حَاسُوا" dahi kırâattir. Ve hâ ile "هَاسُوا" ve dâl ile "دَاسُوا" da "جَاسُوا" ma'nâsınadır. "جَاسُوا" bir şey'in aralarında tevassut ve tahallül ve tereddüd ma'nâlarına müsta'mel olmakla "جَاسُوا" kelimesi "تَرَدَّدُوا" ve "طَافُوا" ile tefsîr olunmuş. "قَالَ" bābından "جَاسَ" ile de tefsîr edilmiş.

[cānnun] جَانْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ﴾¹²²¹ أَي حَيَّةٌ خَفِيفَةٌ سَرِيعَةٌ

Bu "جَانْ" hayyâtta bir nev'dir ki sagîr ve serî'ü'l-hareke ve şedîdû's-semme olur. Ve lafz-ı mezkûr ma'rûf "جِنِّ" in de vâhididir, gūyâ "جِنِّ" ism-i cins olmakla vâhidi "جَانْ" dır. ¹²²²﴿وَالْجَانُّ خَلْقَانُهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ﴾ ve ¹²²³﴿وَخَلَقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ﴾ ve emsâli âyât-ı kerîmede "جِنِّ" [304] denilen halk-ı ma'rûftur. Ve "جَانْ", "جِنِّ" den bir nev'dir de denildi. Ve ebu'l-cinndir de denildi, nitekim "آذَمْ" ebu'l-beşerdir.

Tenbîh: "جِنِّ" nass-ı Kır'ân-ı kerîm'le mādde-i vücûdu ta'yîn olunarak bir mahlûk-ı mevcûd olduğu bildirildiği cihetle inkârı küfdrûr ve tevîli de şibh-i inkâr olmakla dalâldır. Mahlûk-ı mezkûrun rûhâniyyeti cismâniyyetine gâlib olmakla melek gibi havâssla idrâki mümkün değildir. Havâss ile idrâk olunamayan her şey'i inkâr da humktur. Vallâhu yekûlu'l-hakka ve huve yehdi's-sebîle.

[el-cāriyeti] الْجَارِيَّةُ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَّةِ﴾¹²²⁴ أَيِ السَّفِينَةِ الَّتِي عَمَلَهَا نُوحٌ

Ya'nî "Nûh 'aleyhi's-selâmin inşâ ettiği sefîneye sizi bindirdik" demek olur ki murâd âbâ-i evvelimizdir.

[el-cāriyāti] الْجَارِيَّاتِ •

• ﴿فَالْجَارِيَّاتِ يُسْرًا﴾¹²²⁵ أَيِ السُّفُنِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ يَسْهُولَةً

Ya'nî denizde kolayca yüzüp giden gemiler demektir. Mâ-kablindeki "الْجَارِيَّةُ" lafzının cem'idir. Gelecek "الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ" kelimesine de nazar oluna.

1221 "Onu yılanmış gibi hareket eder görünce." en-Neml, 27/10; el-Kasas, 28/31.

1222 "Cinleri de daha önce dumsansız ateşten yaratmıştık." el-Hicr, 15/27.

1223 "Cin" i de yalın bir ateşten yarattı." er-Rahmân, 55/15.

1224 "Sizi gemide biz taşıdık." el-Hâkka, 69/11.

1225 "Kolaylıkla akanlara andolsun." ez-Zâriyât, 51/3.

• جَائِيَّة [cāsiyeten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَّةٍ﴾¹²²⁶ أَيُّ بَارِكِينَ عَلَى الرُّكْبِ

Ya'nī dizleri üzerine oturmuş, diz çökmüş demek olur. Sicistānī rahimehullāh bu oturuş muhāsım ve mücādıl kimsenin esnā-yı muhāsame ve mücādeledeki oturuşudur, Emī-rü'l-mü'minīn ve ya'sūbu'l-muvahhidīn 'Alī b. Ebī Tālib kerremallāhu vechehu ve rıd-vānullāhi 'aleyhi hazretlerinin “أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجُثُو لِلْخُصُومَةِ” kavlı-ı 'ālīleri bundandır demiş. Murād mazlūm ve magdūr kimsenin huzūr-ı hākimde hakkını taleb ve iddi'āda ısrār ve sebāt etmesi olacaktır. Bāb-ı evvel ve sāniden “جَثَى عَلَى رُكْبَتَيْهِ يَجُثُو جُثْوًا وَيَجْثِي جِثْيًا” denir. Ayet-i kerīmede [305] vāki “جَائِيَّة” kelimesi cem' mevzī'ine mevzū'dur. Ve “جَائِيَّة” kelimesi “مُجْتَمِعَةٌ” ta'bīriyle de tefsīr olundu. Bu tefsīr cīm'in harekāt-ı selāsiyla “جُثْوَةٌ” lafzından alınmış olsa gerek ki lafz-ı mezkūr hıcāre-i müctemī'a ya'nī taş yığını birikintisi demektir.

• جَابُوا [cābū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتُؤَمِّدُ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾¹²²⁷ أَيُّ فَطَعُوا وَشَقُّوا الصَّخْرَ وَالصَّخْرُ جَنْعٌ صَخْرَةٌ

Ya'nī “Büyük ve yerli kayaları kestiler ve yarıdılar” demektir ki derūnunda evler ittiḥāz ettiler. Ve taş kestiler de onunla evler yaptılar da denir ki kārḡir ve muhallede binālar yaptıklarını beyāndır. Evvelki evlādır, zīrā Medāin'de āsārı el-ān mevcūddur. Bu kelime kat'-ı arz ma'nāsına olan “جَوَّبَ” lafzındandır. “قَالَ” bābından “جَابَ يَجُوبُ جَوْبًا” denir. Ve “جَوَابٌ” ve “أَجَابَهُ” ve “إِسْتَجَابَهُ” ve emsālī müştakkāt ve mutasarrafātı hep bu kat' ma'nāsından birer takrīble ma'ānī-i kesīrede isti'māl olunmuştur ki fusūl-ı mahsūsasında beyānı görülür.

• جَادَلْتَنَا [cādeltenā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا﴾¹²²⁸ أَيُّ خَاصَمْتَنَا فَأَطَلْتَ خُصُومَتَنَا أَوْ أَتَيْتَ بِأَنْوَاعِهِ يَغْنِي الْجِدَالَ

“Yā Nūḥ, bizi dīnine da'vet bābında bizimle muhāsame ettin ve muhāsameyi uzattın” yāhūd “Muhāsamenin bütün envā'ını ityān ettin” ya'nī her türlüünü yaptın demek olur. Şiddet-i husūmet ma'nāsına olan “جَدَلٌ” den “müfā'ale”tir. “جَدَلٌ” ve “جِدَالٌ” muhāsame ve mūmārāt ya'nī mu'āraza ve āharın kavline itirāz ile muhālefet demektir. ﴿فَلَا رَفَتْ﴾ Ya'nī [306] وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ¹²²⁹ أَيُّ وَلَا مِرَاءَ مَعَ الْحَدَمِ وَالرُّفْقَةِ وَالْمُكَارِبِينَ فِي أَثْنَاءِ سَفَرِهِ وَفِيهِ “Esnā-yı hacc ve sefer-i haccda hādımiler ve refīkler ve mūkārīlerle mirā'ı ki itirāz ve muhālefet ve muhāsame ya'nī çekişmek yoktur, memnū'dur” demek olur. “تَعَبٌ” bābın-

1226 “O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün.” el-Cāsiye, 45/28.

1227 “Vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semūd'a.” el-Fecr, 89/9.

1228 “Dediler ki: “Ey Nūḥ! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın.” Hūd, 11/32.

1229 “Artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavgaya girmek yoktur.” el-Bakara, 2/197.

dan “جِدَلٌ يَجِدُلُ جَدَلًا فَهُوَ جِدَلٌ” denir, şiddet-i husūmet ma'nāsıdır. Ve “müfā'let”ten “جَادِلٌ مُجَادِلَةٌ وَجَدَالًا”, “خَاصِمٌ مُخَاصِمَةٌ”, demektir.

FASLU'L-CĪM MA'Ā'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE: “ج,ب”

• جَبَّارِينَ [cebbārīne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ﴾¹²³⁰ أَقْوِيَاءَ عِظَامَ الْأَجْسَامِ

Ya'nī “kuvvetli ve iri gövdeli kimseler” demek olur. “جَبْرٌ”den sığa-i mübālaga olan “جَبَّارٌ” ın cem'idir. “جَبَّارٌ” ma'ānī-i 'adidede müsta'meldir. Ez-cümle kahhār ve musallat ma'nalarına gelir. ¹²³¹﴿وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ﴾ أَيُّ قَهَّارٍ وَمُسَلِّطٍ وَمُتَكَبِّرٍ. Ya'nī kibrli kimse ma'nāsına. ¹²³²﴿وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا﴾ أَيُّ مُتَكَبِّرًا عَاصِيًا. Kattāl ve hūn-rīz demek olur. ¹²³³﴿يَا نَحْنُ يَا نَحْنُ﴾ أَيُّ قَتَالِينَ. Kelime-i mebhūsün 'anhā aslen bir şey'i bir nev' kahr ve galebe ve kuvvet ile ıslāh etmek ve kırık sarmak ma'nāsına olan “جَبْرٌ” māddesindendir. “جَبْرٌ” bābından “جَبْرٌ يَجْبِرُ جَبْرًا فَهُوَ جَابِرٌ وَذَلِكَ مَجْبُورٌ” denir. “جَبَّارٌ” bundan mübālagadır. Ve mu'arref bi'l-lām olarak “الْجَبَّارُ” esmā-i hüsnā-i ilāhiyyedendir. Āhir-i sūre-i Haşr'da ¹²³⁴﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ﴾ kavı-i keriminde vāki'dir ki meş'Peti her bir şeyde nāfız ve hıçbir kimsenin meş'Peti kendine nāfız olmayan ve hıçbir kimse kabza-i kudret-i kāhiresinden çıkamayan ve herkes ve her şey ona karşı 'āciz ve kāsır olan zāt-ı 'azīmü's-şān demektir. Ve “جَبَّارٌ”-ı mutlak hemān Zāt-ı 'azīmü's-şānıdır demektir. Celle celāluhu ve 'amme nevāluhu ve lā ilāhe gayruhu. [307]

• الْجَبِينِ [el-cebīni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّ لِلْجَبِينِ﴾¹²³⁵ أَيُّ صَرَعه عَلَى جَنْبِهِ عَلَى الْأَرْضِ

Ya'nī “Onu yanı üzerine yere yatırdı” demektir. Bābu't-Tā'da “تَلَّ” kelimesi şerhinde beyān olundu, ircā'[-ı nazar] buyurula.

1230 “O (dediğin) topraklarda gayet güçlü, zorba bir millet var.” el-Māide, 5/22.

1231 “Sen, onlara karşı bir zorba değilsin.” Kāf, 50/45.

1232 “Beni azgın bir zorba kılmadı.” Meryem, 19/32.

1233 “Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız.” eş-Şu'arā, 26/130.

1234 “O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır.” el-Haşr, 59/23.

1235 “Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca.” es-Sāffāt, 37/103.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “ج،ب”

• الْجِبُّ [el-cubbi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ﴾¹²³⁶ أَيُّ مُظْلَمِ الْبُئْرِ

Zammla “جُبُّ” “ba‘de’l-hafr derünü taşla örülmemiş kuyu”ya denir. Ve “غَيَابَةُ” nazardan bir şey’i gâib ve mahfî kılan şey’e itlāk olunur, her neden olursa olsun. “غَيَابَةُ الْجُبِّ” kuyunun sapa ve karanlık mahalleri demek olur.

• جُبُلًا وَجُبُلًا [cubullen ve cubulen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ أَصَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا﴾¹²³⁷

Müşeddede ve muhaffefe olarak zammeteynle olan kırā‘ate göre “خَلَقًا كَثِيرًا” demektir. Kesreteynle de ma‘nā böyledir. Ve el-yevm beyne’l-huffāz ve’l-kāri‘īn mütedāvil olan kırā‘at ve mesāhif-i şerife kesreteynledir, binā‘en ‘aleyh meksûreye yazılması evlā idi. Kesr ve sükünla “جِبَلٌ” ve kesreteyn ve teşdîd-i lām’la “جِبَلٌ” ve zamm ve sükünla muhaffefen “جِبَلٌ” ve kesreteyn ve lām-ı müşeddede-i meftûha ve tā’ ilhākıyla “جِبْلَةٌ” halk ve hulk ve tabī‘at ve siriş ve ‘izam ve gızat ve cemā‘at-i kesīre ma‘nālarında müsta‘-meldir. Aslı “جَبَلٌ” lafzıdır. Kāle ta‘ālā: أَيُّ خَلِيقَةٍ الْأَوَّلِينَ¹²³⁸ ﴿وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبْلَةَ الْأَوَّلِينَ﴾¹²³⁹

MEKSŪRETU'L-CĪM: “ج،ب”

• الْجِبْتِ [el-cibti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ﴾¹²³⁹ هُمَا صَمَانٍ لِلْقُرَيْشِ

Ya‘nī “Ḳureyş’in bu isimlerle müsem mā putlarına inanırlar” demek olur. “جِبْتٌ” Al-lāh’tan gayrı her ma‘būd ittihāz olunan şey’e denir. İmām Muberrred’den [308] menkûldür ki “جِبْتٌ” teki tā’ sîn’den mübdeledir, aslı sîn’le “جِبْسٌ”tir, kāfir-i mu‘āniddir demiş. Ve “جِبْتٌ” sihrdir de denildi. *Muhtāru’ş-Şihāh*’ta “جِبْتٌ” saneme ve kāhine ve sāhire itlāk olunur denilmiş. “طَّاغُوتٌ” dahi min-dünillāh tapılan put demek olmakla “جِبْتٌ”ın sihr veyā sāhir veyā kāhin ile tefsīri evlā görünür. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi.

• الْجِبِلَّةُ [el-cibillete]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ﴾¹²⁴⁰ أَيُّ خَلْقِ الْأَوَّلِينَ

Mā-kablinde mezkūr “جِبْلًا” kelimesine ircā‘-ı nazar oluna.

1236 “Onu bir kuyunun dibine bırakın.” Yūsuf, 12/10.

1237 “Andolsun, o sizden pek çok nesli saptırmıştı.” Yāsīn, 36/62.

1238 “Sizi ve önceki nesilleri yaratana karşı gelmekten sakının.” eş-Şu‘arā’, 26/184.

1239 “Onlar “cibt”e ve “tāgut”a inanıyorlar.” en-Nisā’, 4/51.

1240 “Sizi ve önceki nesilleri yaratana karşı gelmekten sakının.” eş-Şu‘arā’, 26/184.

FASLU'L-CĪM MA'A'S-Ş-ŞĀ'İ'L-MUSELLESE: “ج،ث”

MAZMŪMETU'L-CĪM “ج،ث”

• جُنَيْثًا [cuşiyyen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى “وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جُنَيْثًا”¹²⁴¹ عَلَى الْقِرَاءَةِ بِالضَّمِّ أَيُّ بَارِكِينَ عَلَى الرُّكْبِ

Ya'nî “dizleri üzerine çökmüş oldukları hâlde” demektir. Bu kelimenin cem' olduğuna işâreten Sicistânî rahimehullâhu “وَاحِدُهُمْ جَاثٍ” demiş. Ānifü'l-beyân “جَائِيَّة” kelimesine mürâca'at buyurula. Bu kelime el-yevm beyne'l-kurrâ kesr-i cîm'le kırâ'at olunmakta olduğu gibi mesâhif-i şerîfede dahi öyle zabt olunmuştur, her ikisi de kırâ'attir.

FASLU'L-CĪM MA'A'D-DĀLİ'L-MUHMELE: “ج،د”

• جَدُّ [ceddu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا﴾¹²⁴² أَيُّ عَظْمَةِ رَبِّنَا

Ya'nî “Rabbimizin ululuğu, büyüklüğü ‘ālî ve yüce oldu” demektir. Ve “غَنَاءُ رَبِّنَا” ile dahi tefsîr olundu. Bu tefsîr-i ahîr lafz-ı mezkûrun “غِنَاءُ” ma'nâsına isti'mâl olunduğuna binâ'endir.¹²⁴³ “وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ” da'vet-i me'sûresinde “غِنَاءُ غِنَاءُ غِنَاءُ مِنْكَ” “جَدُّ فَلَانٌ فِي النَّاسِ يَجِدُ” [309] bābından “صَرَبَ” bābından “جَدُّ” denir ki nâsın nazarında büyüdü ve kalblerinde ‘azamet ve celâletiyle bir mevki tuttu demeği ifâde eder. Ve Enes radiyallâhu ‘anhın “كَانَ الرَّجُلُ إِذَا قَرَأَ الْبَقْرَةَ وَآلَ عِمْرَانَ جَدُّ فِينَا” kavlinde “جَدُّ” demektir. Ve kelime-i mezbûre “فَيْضٌ” ma'nâsına da geldiğinden “فَيْضُ رَبِّنَا” ibâretiyle de tefsîr olunmuştur. Ve “جَدُّ” lafzı ebû'l-eb ve ebû'l-ummdür ki büyük baba, Türkçe dede denir. Büyük ana “جَدَّةٌ”dir. Bu tesmiye ‘azamet ma'nâsı tasavvuruna mebnîdir.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “ج،د”

• جُدَّدُ [cudedun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَّدٌ بَيْضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴾¹²⁴⁴ أَيُّ خُطُوطٍ وَطَرَائِقُ

Ya'nî “Dağlardan beyâz ve kırmızı birtakım hatlar ve yollar peydâ ettik” demektir. Bu

1241 “Zalimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakırız.” Meryem, 19/72.

1242 “Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir.” el-Cinn, 72/3.

1243 Buhârî, Ezân, 155, no: 844; Daavât, 18, no: 6330; Muslim, Mesâcid, 138.

1244 “Dağlardan da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, simsiyah taşlar da var.” Fâtır, 35/27.

kelimenin vāhidesi zamm ve teşdīd ile “جُدَّةٌ” dir. “طَرِيقٌ مَّجْدُودٌ” denir “مَسْلُوكٌ” ve “مَقْطُوعٌ” yaʿnī tahdīd ve tesviye edilmiş demek olur, şāh-rāh maʿnāsına. “جَادَةٌ” de bundandır.

• جُدُرٍ [cudurin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ﴾¹²⁴⁵ جَمْعُ جِدَارٍ

Ve “جِدَارٌ” duvardır. Burada sūr ve kalʿa murād olundu. Evvel-i āyette vākiʿ ﴿لَا يُقَاتِلُونَكُمْ﴾ karīnesi bunu muktezīdir. Bu kelime “مِنْ وَرَاءِ جِدَارٍ” sūretinde de kırāʿat olunmuştur. Bu āyet Yehūd’un cebānetlerini beyān eder ki sizinle müctemīʿan karşı karşıya durup harb edemezler, ancak muhāfazalı karyeler yāhūd surlar, siperler ardından harb ederler demek olur.

MEKSŪRETU'L-CĪM: “ج،د”

• جِدَالٌ وَجِدَالْنَا [cidāle]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾¹²⁴⁶

• وَ﴿قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا﴾¹²⁴⁷

Bu Bābu'l-Cīm’in evvelinde vākiʿ “جَادَلْتَنَا” kelimesinde mufasssalen mezkūrdur, nazar oluna. [310]

FASLU'L-CĪM MAʿAʾZ-ZĀLİ'L-MUʿCEME: “ج،ذ”

• جَذْوَةٌ [cezvetin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ﴾¹²⁴⁸ أَيْ بِقِطْعَةٍ مِنْهَا

“جَذْوَةٌ” Odun yanıp dumanı gittikten sonra kalan āteştir ki biz ona kor deriz, Türkçe köz denir. Cemʿi cīm’in zammı ve kesriyle de “جَذَى” gelir. “جَذْوَةٌ” lafzında da cīm’in zamm ve kesri de cāizdir.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “ج،ذ”

• جُدَادًا [cuzāzen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَجَعَلْنَاهُمْ جُدَادًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ﴾¹²⁴⁹ أَيْ فَنَاتَا بِفَأْسٍ

1245 “Veya duvarlar arkasında.” el-Haşr, 59/14.

1246 “Hacda kavga etmek yoktur.” el-Bakara, 2/197.

1247 “Dediler ki: “Ey Nūh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın.” Hūd, 11/32.

1248 “Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm.” el-Kasas, 28/29.

1249 “Derken (İbrahim) belki kendisine başvururlar diye içlerinden bir büyüğü bırakarak onları (putları)

Ya'nī “Balta ile kırık kırık parça parça etti” demek olur. Bu kelime kat' ma'nāsına olan “جَذَّ”dendir. “رَذَّ” bābından “جَذَّهُ يَجْذُهُ جَذًّا” denir, kat' ve istisāl ma'nāsınadır. جَذَّ اللهُ “فَجَعَلَهُمْ مُسْتَأْصِلِينَ وَمُهْلَكِينَ” ‘ibaretiyle de tefsir olunmuş. Ve 1250 “عَطَاءٌ غَيْرُ مَجْذُودٍ” ile müfesserdir. Bābu'l-Mīm’de “مَجْذُودٌ” kelimesine de nazar oluna. Ve “جَذَّادٌ” kendi lafzından müfredi olmayan cem'lerdendir.

• جَذَّوع [cuẓū'i]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَأَصْلَبَنَّهُمْ فِي جَذَّوعِ النَّخْلِ﴾¹²⁵¹ أَيِ سَوْقِ النَّخْلِ

Ya'nī “Elbette sizi hurmā ağaçlarına asarım” demektir. Kesr-i cīm’le “جِذْعُ”in cem'idir ki “سَاقِ النَّخْلَةِ”dir. “سَاقُ” şecerenin aslından itibāren üzerine kāim olduğu bedenidir; biz kütük ve gövde deriz.

MEKSŪRETU'L-CĪM: “ج،ذ”

• جِذْع [ciẓ'i]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ﴾¹²⁵² أَيِ سَاقِ النَّخْلَةِ

Mā-kablinde vākī “جذوع” kelimesine bak. [311]

FASLU'L-CĪM MA'A'R-RĀ: “ج،ر”

• جَرَحْتُمْ [ceraḥtum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ﴾¹²⁵³ أَيِ كَسَبْتُمْ

Ya'nī “Dahi gündüz kesb ettiğiniz şey'i bilir” demektir. Aşağıda “الْجَوَارِحُ” kelimesine nazar buyurula.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “ج،ر”

• جُرْف [curufin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ﴾¹²⁵⁴ أَيِ جَانِبِ شَيْءٍ مُشْرِفٍ لِلْسُّوْطِ

Ya'nī “inhiḍām ve sukūta māil ve müsta'idd sel yarığının kenarı üzere” demek olur.

paramparça etti.” el-Enbiyā, 21/58.

1250 “Bu onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.” Hūd, 11/108.

1251 “Şimdi andolsun mutlaka sizi hurma dallarına asacağım.” Tāhā, 20/71.

1252 “Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti.” Meryem, 19/23.

1253 “Ve gündüzün kazandıklarınızı bilir.” el-En'ām, 6/60.

1254 “Yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına (kurup)” et-Tevbe, 9/109.

“سَفَا” “سَفَّة” lafzından taraf ve cānibdir. Bābu’ş-Şīn’e bak. Ve “جُرْفُ” selin yarıp açtığı yarık mahaldir ki tarafeyni yıkılmağa müsta‘idd ve māildir. “نَصْرَ” bābından جُرْفَتُهُ السَّيْلُ “جُرْفُ” hepsini götürdü. Ve böyle ‘azīm ve şedīd sele “سَيْلُ جُرَافٍ” denir. Ve “هَارٍ” sākıt demektir. Bābu’l-Hā’ya bak. Bu kelime ya‘nī “جُرْفُ” zammeteynle ve zamm [ve] sükūn ile de kırā‘at olunmuştur.

• الْجُرُزُ [el-curuzi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ﴾¹²⁵⁵ أَيِ الْيَابِسَةِ الَّتِي لَا نَبَاتَ فِيهَا

Ya‘nī “rutübetsiz ve nebātı olmayan yere” demektir. Zammeteynle “جُرُزُ” ve sükūn-ı rā ile “جُرُزُ” kurak ve sert katı yere denir ki üzerinde nebāt olmaz. Ve nebāttan kendinde olanı yakan ve kavurup ibtāl ve ifsād eden arza da denir. Ve nebātı gidip kuruduğu vakte “جُرَزَتِ الْأَرْضُ” denir. Ve ta‘āma oturduğu vakte ne var ne yok yiyip bir şey bırakmayan ekūl kimseye de “رَجُلٌ جُرُوزٌ” denir. Ve kıtlık ve kaht olan yıla da “السَّنَةُ الْجُرُوزُ” denir. Ve 1256 ﴿وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا ضَعِيفًا جُرُزًا﴾ kavlı-i keriminde de [312] “يَابِسًا لَا تُنْبِتُ” ‘ibāretiyle müfesserdir. Ve gāyet keskin ve metīn ve her neye vāki‘ olursa kesip helāk eden kılıca da “سَيْفٌ جُرَافٌ” denir.¹²⁵⁷

FASLU'L-CĪM MA‘A’Z-ZĀY

MAZMŪMETU'L-CĪM

• جُزْءًا [cuz'en]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا﴾¹²⁵⁸ أَيِ نَصِيبًا

Ya‘nī “hisse.” Murād evlāddır, “إِنَائًا” de denildi, “بَنَاتٍ” da denildi. Küffār, “İsā ibn-ul-lāhtır ve ‘Uzeyr ibn-ul-lāhtır” dediler, bu sûretle Cenāb-ı Hakk’a oğul isbāt ettiler. Veled vālidin cüz’ü ve nasībi olmakla “جُزْءًا” ta‘bīr buyurdu. Bir gürūh da melāike benātullāhtır dedi, Hakk’a evlāddan inās isbāt eyledi. Buna mebnī “إِنَائًا” ve “بَنَاتٍ” ile de tefsīr olundu, zīrā ‘Arab, bir kadın kız doğurduğu vakt “أَجَزَاتِ الْمَرْأَةُ” der, “Kız çocuk doğurdu” demek olur, nitekim şā‘ir: “إِنْ أَجَزَاتِ حُرَّةٌ يَوْمًا فَلَا عَجَبٍ | | قَدْ تَجَزَأَ الْحُرَّةُ الْمَذْكَارَ أَخِيَانًا” dedi. Ya‘nī “Hurre ve kerīme olan bir kadın eğer bir gün de kız doğurursa ‘aceb değildir. Dāimā erkek doğuran bir kerīme kadın ahyānen kız da doğurur” demek olur. İşte bu beytte de

1255 “Görmediler mi ki, biz yağmuru kupkuru yere gönderip” es-Secde, 32/27.

1256 “Biz, elbette (zamanı gelince) yeryüzündeki her şeyi bir kuru toprak hāline getireceğiz.” el-Kehf, 18/8.

1257 Son cümlelerin konteksle ilgisi anlaşılamadı.

1258 “Böyle iken (“melekler Allah’ın kızlarıdır” demek suretiyle) kullarından bir kısmını O’nun parçası saydılar.” ez-Zuhuf, 43/15.

“أَجْزَأْتُ” ve “تَجْزِي” kelimeleri kız doğurmak ma'nasında isti'māl olunmuştur. Ve fī kavlihi ta'ālā Nَصِيبٌ 1259 ﴿لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ﴾ Ya'nī kısım, hisse ve bölük demek olur. Ve aslen “جُزْءٌ” bir şey'in hey'et-i 'umūmiyyesiyle vücūdu kendileriyle kâim olan eşyâdır. Hey'et-i 'umūmiyyesine “كُلٌّ” denir. Âyât-ı sāirede bu ma'nā-yı aslî vü lügavî maksûddur.

MEKSÜRETU'L-CĪM: “ج،ز”

• الجزية [el-cizyete]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ﴾ 1260 أَيْ الْخَرَاجُ الْمَضْرُوبُ [313] عَلَيْهِمْ

“جُزْيَةٌ” ehl-i zimmet olan re'āyādan nüfūs başına her sene alınan vergidir ki buna lisā-nımızda dahi harāc denir. Ve 1261 ﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾ kavlı-i kerīmi de bundandır ki “لَا تَقْضِي وَلَا تُغْنِي” demek olur. Bu sürette “جُزْيَةٌ” ödek demektir ki hükūmetin ehl-i zimmet için ta'ahhüd ettiği himāye ve sıyānet-i cān u ırz u mālā mukābiletin 'uhdelerine lāzım gelen cezā ve mükāfāt ve ödeğin kazāsı edāsı olur. Bu kelime “جُزَاءٌ” lafzındandır. Bābu't-Tā'da “تَجْزِي” kelimesine mürāca'at oluna.

FASLU'L-CĪM MA'A'S-SĪNĪ'L-MUHMELE: “ج،س”

• جَسَدًا [ceseden]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ﴾ 1262 أَيْ صُورَةً لَا رُوحَ فِيهَا

Ya'nī “rüh-suz bir buzağı sureti” demektir.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ﴾ 1263 أَيْ مَلَكًا

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ﴾ 1264 أَيْ شَيْطَانًا

Murād Şaḥr denilen cinndir. Denildi ki cinn-i mezkūr hakikati mevcūd olmayan bir sûret-i sırfaya temessül etmekle hemān bir sûret-i bī-rūh olmakla “جَسَدٌ” denildi. Aslen “جَسَدٌ” lafzı ma'nāda “جِسْمٌ” gibidir, ancak “جَسَدٌ” hāstır, zīrā “جِسْمٌ” her arz ve tūl ve 'umku olan şey'e itlāk olunur; “جَسَدٌ” ise 'alā-kavli Halīl insāndan gayrıya denmez. Mişbāḥ'ta Bārī'den nakl ile hayvān-ı 'ākıldan gayrıya “جَسَدٌ” denilmez, o da insān ve melek ve cinndir demiş, yalnız za'ferān ile dem-i yābisi ya'nī kan kurusunu istisnā et-

1259 “Her kapıya onlardan bir grup ayrılmıştır.” el-Hicr, 15/44.

1260 “Kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar” et-Tevbe, 9/29.

1261 “Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği günden sakının.” el-Bakara, 2/48; 123.

1262 “Böylece (Samirî) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı.” Tāhā, 20/88.

1263 “Biz onları yemek yemez bir beden yapısında yaratmadık.” el-Enbiyā, 21/8.

1264 “Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi.” Sād, 38/34.

miş, çünkü za'ferāna “جَسَدٌ” ve kesre “جَسَادٌ” ve dem-i yābise de “جَسَدٌ” denir. Binā'en ‘alā-hāze’l-kavl [314] ﴿عَجَلًا جَسَدًا﴾ kavlı-i kerîmi ‘akıla teşbîhen “عَجَلًا ذَا جُثَّةٍ” ile de tefsîr olunmuş. Ve za'ferāna “جَسَدٌ” denildiği için levn i'tibâriyle “عَجَلًا أَحْمَرُ مِنَ الذَّهَبِ” ibâre-tiyle de tefsîr edilmiş. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi. Ve “جَسَدٌ” lafzı insānda ekser bî-rūh olduğu hâlette müsta'emeldir. Meselâ “رَأَيْتُ جَسَدَ إِنْسَانٍ” denildiği vakte zihne te-bādûr eden “جَسَدٌ”-i bî-rūhtur. Ve şāyi' olan da budur, nitekim tefsîr-i evvel de bunu mü'eyyiddir ki “صَوْرَةٌ لَا رُوحَ فِيهَا”dır.

• الْجِسْمِ [el-cismi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾¹²⁶⁵ أَيِ الطُّولِ وَالْقُوَّةِ

“بَسْطَةً”, se'at ve imtidād ma'nāsına olmakla “جِسْمٌ” lafzıyla beden irāde olunup, tül-ı kāmēt ve dahāmet ve bunların muktezāsı olan kuvvetle tefsîr olundu. “جِسْمٌ” eb'ād-ı selāseyi ya'nî tül ve 'arz ve 'umku hāvî olan şeydir.

فَاسْلُ'L-CĪM MA'A'L-FĀ'ج,ف

MAZMŪMETU'L-CĪM: “ج,ف”

• جُفَاءً [cufāen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَمَّا الرَّبْدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً﴾¹²⁶⁶ أَيِ بَاطِلًا مَرْمِيًّا بِهِ

Tercüme-i cümle-i kerîmede “ve ammā zebed” ya'nî suyun yüzünde olan köpük ve hār u hass zāyi' ve bātıl ve bî-fāide olarak gider denir. Aslen feth ve sükūnla “جَفُو” laf-zındandır ki sel vādînin tarafeynine çerçöp ve köpük atmaktır. Bundan zammla “جُفَاءً” makzūfāt-ı mezkûredir; bundan zāyi' ve bātıl ma'nâları ahz olundu.

MEKSŪRETU'L-CĪM: “ج,ف”

• جَفَانِ [cifānin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾¹²⁶⁷ أَيِ قِصَاعٍ كِبَارٍ

Vāhidi, [315] “جَفْنَةٌ”dir, “قِصَاعٌ” ve “قِصْعَةٌ” gibi. Bunlar içinde ta'ām yenilen çanak ve kavatadır ki ondan on kişi ta'ām edip doyar, ya'nî o mikdār ta'ām istī'āb eder. Bu mu'etād olandan daha vāsi' olduğunu beyān için mübālagaten “جَوَابٌ”a teşbîh olunmuş ki “جَابِيَةٌ”nin cem'idir. “جَابِيَةٌ” havuz demektir. Murād gāyet vāsi' ve 'azīm demek olur.

1265 “Onun bilgisini ve gücünü artırdı.” el-Bakara, 2/247.

1266 “Köpüğe gelince sönüp gider.” er-Ra'd, 13/17.

1267 “Havuz gibi çanaklar” Sebe', 34/13.

o vakte tamām ve kemāliyle incilā etmiş bulunur. Binā'en aleyh vakt-i mezkūr nehārın eşref ve efdal-ı sâ'âtıdır. Bu da mā-kablinde beyān olunan “جَلَدٌ” dan “تَفْطِيلٌ” dir. “جَلَى يُجَلِّي تَجَلِيَّةٌ فَهُوَ مُجَلٌّ وَذَلِكَ مُجَلَّى” denir. Ve ¹²⁷² ﴿لَا يُجَلِّيهَا لَوْ قَتَلَهَا إِلَّا هُوَ﴾ kavlı keriminde de ﴿لَا يُجَلِّيَهَا﴾, “لَا يُظْهِرُهَا” Ya'nî izhâr ve i'lâm etmez demektir.

• جَلْدَةٌ [celdeten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً﴾ ¹²⁷³ أَنَّى ضَرْبَةً

Darb ya'nî vurmak ma'nāsına “ضَرَبَ” bābindan “جَلْدَةٌ” denir, “ضَرْبَةٌ” demek olur. Ancak “جَلْدٌ”, “جَلْدٌ” ya'nî madrûbun çıplak tenine vurulmağa [317] denir. Ba'zıları “جَلْدٌ” den müttehaz kamçı ile darbdır dediler. Aslı deri demek olan kesrle “جَلْدٌ” lafzındandır.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “جُلْ”

• جُلُودًا [culūden]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ﴾ ¹²⁷⁴

Deri demek olan “جَلْدٌ” in cem'idir. “جُلُودٌ” kelimesi ba'zı āyāt-ı kerîmede “أَبْدَانٌ” ve ba'zında “فُرُوجٌ” ile tefsîr olunmuştur. ¹²⁷⁵ ﴿ثُمَّ تَلَيْنُ جُلُودَهُمْ وَقُلُوبَهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ﴾ ¹²⁷⁶ ﴿أَنَّى أَبْدَانُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ﴾ Bu ma'nâ cild bedeni muhît olmak ve bedeninin sathı olmak i'tibâriyledir. Bu āyette “جُلُودٌ” ve “قُلُوبٌ” kelimelerinden “ظَوَاهِرُهُمْ وَبَوَاطِنُهُمْ” ma'nâsı da zevk olunur. Ve ﴿شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ﴾ ¹²⁷⁶ ﴿أَنَّى فُرُوجُهُمْ﴾ [Ve] وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿﴾ ¹²⁷⁶ ﴿أَنَّى فُرُوجُهُمْ﴾ un şehâdeti menş'e vü mevzi-i a'mâl-i fuhş olmak i'tibâriyledir.

FASLU'L-CĪM MA'A'L-MĪM: “جَمٌ”

• جَمًّا [cemmen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتُجْبُونَ أَلَمَالٌ حُبًّا جَمًّا﴾ ¹²⁷⁷ أَنَّى مُجْتَمِعًا كَثِيرًا

Ya'nî “birikmiş çok māl” demek olur. “جُمَّةُ الْمَاءِ” kavlındendir ki suyun birikmesidir ve birikmiş ve birikinti sudur. Rāgıb rahimehullāh *Mufredāt*'ta مَعْظَمُهُ وَمُجْتَمِعُهُ “مَنْ جُمَّةُ الْمَاءِ أَنَّى مُعْظَمُهُ وَمُجْتَمِعُهُ” ez-Zümer, 39/23. “جُمَّةُ الْمَاءِ” ya'nî الَّذِي جَمَّ فِيهِ الْمَاءُ عَنِ السَّيْلَانِ “جَمٌّ” kavlındendir ki mu'zamı ve mahall-i ictimā'ıdır

1272 “Onu vaktinde ancak O (Allāh) ortaya çıkaracaktır.” el-A'rāf, 7/187.

1273 “Onlara seksen değnek vurun.” en-Nūr, 24/4.

1274 “Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz.” en-Nisā, 4/56.

1275 “Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar.” ez-Zümer, 39/23.

1276 “Kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.” Fussilet, 41/20.

1277 “Malı da pek çok seviyorsunuz.” el-Fecr, 89/20.

ki onda su akıp gitmekten mahfūz olarak birikti demektir demiş. Havz-ı kebīr ve bürke ve göl demek olur. Ekser-i müfessirînin “جَمًا” kelimesini “كَثِيرًا” ile tefsir etmeleri bundandır. “جَمَّ الشَّيْءُ يَجُمُّ جَمًّا فَهُوَ جَمٌّ” denir, “كَثُرَ” ya'nî çoğaldı demektir.

• جَمَالٌ [cemālun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ﴾¹²⁷⁸ [318] أَيْ زِينَةٌ

“زِينَةٌ” ma'lūm, “جَمَالٌ” güzellik demek olmakla “زِينَةٌ” ile tefsir olundu. Māzīde muzārī'de mīm'in zammı ve kesriyle de “جَمَلٌ يَجْمَلُ، جَمَلًا فَهُوَ جَمِيلٌ” denir, “حَسَنٌ” demektir. Ve Sībeveyhi “جَمَالٌ” rikkat-ı hüsnüdür demiş, letāfet demek olacak.

• الْجَمَلُ [el-cemelu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾¹²⁷⁹ أَيْ الْبُعِيرُ

Ya'nî “deve” ve “سَمُّ الْخِيَاطِ” “iğnenin iplik geçirilen deliği”dir. Ve “الْجَمَلُ” lafzı “الْجَمَلُ” ve “الْجَمَلُ” ve “الْجَمَلُ” ve “الْجَمَلُ” sūretlerinde de kırā'at olunmuştur ki “فَلَسَ” ya'nî sefīnelerde müsta'mel en kalın halattır ki mellāhīn lisānında luma ta'bīr edilir. “سَمُّ الْخِيَاطِ” a münāsib olan da budur ki iplik yerine halatın iğnenin gözünden geçmesidir, te'emmül buyurula.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “ج،م”

• جُمُعَ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ [cumi'a`ş-şemsu ve'l-ķamer]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِذَا بَرِقَ الْبَصُرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ﴾¹²⁸⁰ أَيْ جُمُعَ بَيْنَهُمَا فِي ذَهَابِ الضُّوءِ

Ya'nî “Ziyāları gidip kararmakta beyinleri cem' olundu.” Ve “Magribden tulū' etmekte beyinleri cem' olundu” dahi denildi. Görülüyor ki bu cem' fakat sıfatta ve hālette cem'-dir, ecrāmda değil ki ziyāları gidip kararmakta yāhūd magribden tulū' etmekte veyāhūd her iki hālette cem'dir. Bu sūretle ehl-i fennin ta'rīzine mahal yoktur, çünkü onlara göre cirmlerinin ictimā'ı muhāldir. Magribden tulū'larında dahi mu'teriz iseler de ta'mīk-i fīkr edenler cevāz-ı vukū'una kānī' olurlar, zīrā bir hādise-i fevka'l-āde-i cevviyye ve tahavvül-i 'azīm sebebiyle çok muhāller mümkün olur.¹²⁸¹ ﴿وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ Ekser

1278 “Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır.” en-Nahl, 16/6.

1279 “Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!” el-A'rāf, 7/40.

1280 “Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman.” el-Kiyāmet, 75/7-9.

1281 “Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” Ayet Kur'an'da dokuz defa geçer, örneğin bkz. el-Bakara, 2/284.

vechile arzı eşcār-ı müsmire ve nebātāt-ı nāfi'a ile mestūr olduğu içindir, nitekim etrāfi da duvarla muhāttır. Bu sıfatları hāiz olmayan arza “جَنَّةٌ” ve “بُسْتَانٌ” denilmez.

• جَنَحُوا [cenaḥū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ﴾¹²⁸⁶ أَي مَالُوا لِلضَّلَحِ

Ya'nī “Sulha meyl ettiler ise” demek olur. Bu kelimenin aslı kanat demek olan “جَنَاحٌ” lafzıdır. Kanat kuşun iki yanında olduğundan her şey'in de tarafeynine “جَنَاحَانِ” denildi, askerinin cenāhaynı, sefinenin cenāhaynı, vādīnin cenāhaynı gibi. Bundan da cānib ve taraf tasavvuruna binā'en “مَيْلٌ” ma'nāsına isti'māl edildi, nitekim tarīk-i tā'at u inkıyād u istikāmetten meyl ve inhirāf olmakla ism ve günāha dahi zamm-ı cīm'le “جَنَاحٌ” tesmiye edildi. “قَعَدَ” ve “خَضَعَ” bāblarından “جَنَحَ يَجْنَحُ جُنُوحًا” denir, “مَالٌ” demektir. Ve “جَنُوحُ اللَّيْلِ” gecenin ikbālne denir. Ve “جَنَحَ اللَّيْلِ”, “قِطْعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ” demektir. Bunda cīm'in zamm ve kesri lügattır.

• جَنِيًّا [ceniyyen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا﴾¹²⁸⁷ أَي غَضًّا طَرِيًّا

Ya'nī “tāze hurma” demek olur. Ve “جَنِيًّا”, “مَجْنِيًّا” ma'nāsına olarak tāze devşirilmiş demek de olur; meyve devşirmek ma'nāsına olan “جَنَى” lafzındandır. “رَمَى” bābından “جَنَى الثَّمَرَةَ يَجْنِي جَنًى” denir. Ve “ifti'āl”den “إِجْتَنَى يَجْتَنِي إِجْتِنَاءً” da denir, meyveyi devşirdi demek olur. Ve “if'āl”den “أَجْنَى الشَّجَرَةَ” denir, ağacın meyvesi kemāle ermiş ve devşirmek zamānı [321] gelmiş demek olur. Bu lafzın ma'ānī-i sāirede dahi isti'mālī vākī'dir, mahallerinde görölür.

• جَنَى [cenā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾¹²⁸⁸ أَي مَا يُجْتَنَى مِنْهُمَا

Zamīr-i müsennā evvelce sebk eden ¹²⁸⁹جَنَانٍ a rāci'dir. Ya'nī mezkūr iki cennetin meyveleri mütēnāvillere karībdır, ya'nī sehlü'l-ictinā'dır, kāim ve kā'id ona yetişir demek olur; “جَنَى” lafzı “مَجْنِيًّا” ma'nāsına geldiği gibi. “حَصَى” vezninde “جَنَى” dahi “مَجْنِيًّا” ma'nāsına ya'nī devşirilecek semere ma'nāsına da isti'māl olunur. Mā-kablindeki “جَنِيًّا” kelimesine ircā'-ı nazar oluna.

• جَنَفًا [cenefen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوسَى جَنَفًا أَوْ إِثْمًا﴾¹²⁹⁰ أَي مَيْلًا وَغُدُولًا عَنِ الْحَقِّ

1286 “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa.” el-Enfāl, 8/61.

1287 “Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.” Meryem, 19/25.

1288 “Bu iki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır.” er-Rahmān, 55/54.

1289 “İki cennet.” er-Rahmān, 55/46.

1290 “Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse.” el-Bakara,

Ya'nī “İmdi bir kimse vasiyyet eden bir kimseden haktan ve ‘adāletten meyl ve ‘udūl etmeden havf ederse” ya'nī “vasiyyet eden bir kimsenin vasiyyet husūsunda ‘adālet ve hakkāniyyetten inhirāf etmesinden korktu ise” demek olur. “جَنَفٌ” aslen hükmdde haktan meyl ma'nāsınadır. “تَعَبٌ” bābindan “جَنَفٌ يَجْنَفُ جَنْفًا” denir, “مَالٌ وَعَدَلٌ عَنِ الْحَقِّ” demektir. Mutlakan meyl ma'nāsına da isti'māl olunur. “جَنَفٌ إِلَيَّ” Bana meyl etti demek olur. Hemze ile ya'nī “if'āl”den “أَجْنَفٌ” dahi böyledir. “Tefā'ul”den “تَجَانَفَ فَهُوَ مُتَجَانِفٌ” “عَنِيرٌ مُتَجَانِفٌ لِإِثْمٍ”¹²⁹¹ أي مُتَمَائِلٌ أَوْ مَائِلٌ: demektir. Kavluhu ta'ālā: Ya'nī irtikāb-ı zenbe mütemāyil yāhūd māil olmayarak demektir.

• جُنُبِ اللَّهِ [cenbillāhi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جُنْبِ اللَّهِ﴾¹²⁹²

Sicistānī rahimehullāh “فِي جُنْبِ اللَّهِ” ve “فِي ذَاتِ اللَّهِ” birdir diyor ve [322] “مَا فَعَلْتُ فِي جُنْبِ” “أَلَا تَتَّقِينَ اللَّهَ فِي جُنْبِ عَاشِقٍ | لَهُ كَيْدٌ حَرَىٰ عَلَيْكَ تَقَطُّعٌ” “فِي حَاجَتِي” , حَاجَتِي” beytiyle istiḥād ediyor. Tercüme: “Bir ‘āşık hakkında Allāh’tan korkmaz mısın ki onun susuz harāretli ciğeri senin üzerine parçalanıyor.” Ya'nī bir ‘āşık hecr ve firākla cevri etmekten demek olur. Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta اَمْرُهُ وَحَدِّهِ الَّذِي حَدَّهُ “فِي جُنْبِ اللَّهِ” “أَجْنَبِي” kavliyle tefsir etmiş. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi. Bābu'l-Hemze’de kelimesine mürāca'at oluna.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “جُنُبٌ”

• جُنَاحَ [cunāḥa]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ﴾¹²⁹³ وَفِي مَوَاضِعَ كَثِيرَةٍ أَيْ لَا إِثْمَ عَلَيْكُمْ

“إِثْمٌ” günah demektir. Bu kelimeye dāir tahkikāt ānifü'l-beyān “جَنَحُوا” kelimesinde zikr olundu, ircā-ı nazar oluna.

• جُنُبِ [cunubin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَبَصُرْتُ بِهِ عَنْ جُنُبٍ﴾¹²⁹⁴ أَيْ مَكَانٍ بَعِيدٍ

Ya'nī “uzak bir mekāndan” demektir.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالْجَارِ الْجُنُبِ﴾¹²⁹⁵ أَيْ الْغَرِيبِ

Ya'nī “yabancı.” Bābu'l-Hemze'de “أَجْنَبِيَّ” kelimesine ve bu bāb'ın evvelinde “الْجَارِ” kelimesine de mürāca'at oluna.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾¹²⁹⁶ أَيْ أَصَابَتْكُمْ الْجَنَابَةُ بِإِيْلَاجٍ أَوْ نُزُولٍ مَاءٍ

Ya'nī “Nisāya takarrüble yâ ihtilâmla size cenâbet isâbet ederse gusl ediniz” demek olur. Hâlet-i mezkûreye “جَنَابَةٌ” tesmiyesi şer'an kable'l-igtisāl salât ve mess-i mushaf-ı şerîf ve kırâ'at-ı Qur'ân'dan tecennübe, uzak durmağa sebep olduğu içindir ki kable'l-gusl bu mezkûrattan memnû'dur. “طَرَفٌ” bābından “جَنْبٌ يَجُنُبُ جَنَابَةً” denir “بعد” demektir. “İf'āl”-den “أَجْنَبٌ” ve “إِفْتَعَالٌ” den [323] “إِجْتَنَبَ” ve “tefa'ul”den “تَجَنَّبَ” dahi denir, ma'nâ birdir. Aslı ānifü'l-beyân “جَنْبٌ” dendir. Bābu'l-Hemze'de “أَجْنَبِيَّ” kelimesine bak.

• جَنَّةٌ [cunneten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿اتَّخِذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً﴾¹²⁹⁷ أَيْ مَا يَسْتَتِرُونَ بِهِ كَالثُرَيِّسِ

“جَنَّةٌ” ve “مِجَنَّةٌ” ve “مِجَنٌّ” “kalkan” denilen âlet-i harbın ismidir, sālifü'z-zikr “جَنٌّ” kelimesine bak.

MEKSÛRETU'L-CĪM: “ج،ن”

• الْجَنَّةُ [el-cinneti]

• كَقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ﴾¹²⁹⁸ أَيْ مِنَ الْجَنِّ وَالْإِنْسِ

Bu cümle mā-kablde mezkûr¹²⁹⁹ ﴿مِنَ الشَّرِّ أَلْوَسَاسِ الْخَنَاسِ﴾ için beyândır ki şeyâtîn-i cinn ü insden olan “وَسْوَاسٌ” ve “خَنَاسٌ” demek olur, nitekim “سَيَّاطِينُ الْجَنِّ وَالْإِنْسِ” buyurulmuştur. Ve “جَنَّةٌ”, “جَنُّونٌ”, ya'nī fesād-ı ‘akl ma'nāsına da isti'māl olunur. Kāle ta'ālā şānuhu ﴿مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جَنَّةٍ﴾¹³⁰⁰ أَيْ جُنُونٍ وَفَسَادٍ عَقْلٍ “Musāhibiniz olan Peygamber-i ālī-şānda cünün yoktur” demektir. Bu faslın evvelinde vākī “جَنٌّ” kelimesinde mufasssalen beyân olunmuştur, mürāca'at oluna.

FASLU'L-CĪM MA'A'L-VĀV: “ج،و”

• الْجَوَارِحُ [el-cevārihi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ﴾¹³⁰¹ أَيْ الْكَوَاسِبِ

1296 “Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin.” el-Māide, 5/6.

1297 “Onlar yeminlerini kalkan yaptılar.” el-Mücādele, 58/16; el-Munāfikūn, 63/2.

1298 “Cinlerden ve insanlardan.” en-Nās, 114/6.

1299 “Sinsi vesvesecinin kötülüğünden” en-Nās, 114/4.

1300 “Arkadaşınız Muhammed’de cinnetten eser yoktur.” Sebe’, 34/46.

1301 “Eğittiğiniz avcı hayvanların” el-Māide, 5/4.

Murād “sayd için beslenen av köpekleri”dir. Ve şāhīn ve doğan denilen sāid-i zevātü'l-mihlebe de denir. Ve sibā'a da “جَوَارِحُ” denir, lākin āyetle murād kelb-i mu'allemidir. Ve tuyūr-ı sāideye de şāmildir. “جَارِحَةٌ”nin cem'idir. Aslı cildde derd ve marazdan ve yaradan mütehasal eser demek olan zammıla “جَزَحٌ” lafzıdır. Ve yaralamak ma'nāsına “فَتَحَ” bābından “وَذَاكَ مَجْزُوحٌ” [324] “جَرَحَ يَجْرَحُ جَرْحًا فَهُوَ جَارِحٌ” denir. Ve “كَاسِبٌ” ma'nāsına mezkūr hayvānāta denir. Bunda sebep-i tesmiye “جَزَحٌ” ya'nī pārelemek yırtmak ma'nāsınadır ki sayd ona mütevakkaftır. “كَسِبٌ”, taleb ve cem'-i rızk demek olmakla ma'nen mütekāribdir. Ve a'zā-i bedenden kendisiyle kesb edilen ya'nī ālet-i kesb olan 'uzva da “جَارِحَةٌ” ve cem'inde “جَوَارِحُ” denir. Bu bābda “جَرَحْتُمْ” ve Bābu'l-Hemze'de “إِجْتَرَحُوا” kelimelerine ircā'-ı nazar buyurula.

• الْجَوَابِ [el-cevābi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾¹³⁰² أَيْ كَالْحَيَاضِ

Ya'nī “havuzlar gibi.” “جِفَانٌ” fasl-ı maḥsūsasına bak. “جَوَابٌ” burada “جَابِيَةٌ”nin cem'idir ki havuzdur. Ve çok su biriken ve cem' olan bürke ve göle de denir. Aslı “جَبِيٌّ” mād-desidir ki cem' etmek, toplamak, biriktirmektir; “جَابِيَةٌ” bundan ismdir. Ve “جَوَابٌ كَلَامٌ”, “جَوَابٌ” dendir ki kat' ve şakk ma'nāsına da gelir. Su'ale ve söylenilen kelāma karşı söylenilene “جَوَابٌ” tesmiyesi su'āl veyā kelām onunla kat' olunduğu i'tibāriyledir. “قَالَ” bābından “جَابَ يَجُوبُ جُوبًا” denir, “قَطَعَ” ve “شَقَّى” demektir. Ve “if'āl”, “أَجَابَ يُجِيبُ إِجَابَةً فَهُوَ” “جَوَابٌ” bundan ismdir. Kāle ta'ālā: ¹³⁰³ ﴿وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَنْطَهُرُونَ﴾ ve “istif'āl”den “إِسْتَجَابَ” de bundandır ki ¹³⁰⁴ ﴿فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ﴾ kavlı keriminde vāki'dir, “قَبِلَ”, “لَبَّيْكَ عَبْدِي” cevāb-ı akdesinden ibārettir. Bu da Cenāb-ı Hakk'ın 'abde “لَبَّيْكَ عَبْدِي” cevāb-ı akdesinden ibārettir.

• الْجَوَارِ [el-cevāri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَغْلَامِ﴾¹³⁰⁵ أَيْ السُّفُنِ فِي الْبَحْرِ كَالْجِبَالِ

Ya'nī “Denizde yüzen dağlar gibi gemiler Cenāb-ı Hakk'ın kemāl-i sun' u kudreti āyetlerindendir” demek olur. “الْجَوَارِ” kelimesi aslen “الجَوَارِي” [325] olup yā iskāt edilerek kesre ile iktifā olunmuş; vāhidesi sefine ma'nāsına “جَارِيَةٌ”dir. Ke-mā kāle ta'ālā ﴿حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ﴾¹³⁰⁶ Bu āyetle sefine ile murād sefine-i Nūḥ 'aleyhi's-selāmdır. “قَوْلُهُ” “الْمُنْشَأَتِ”¹³⁰⁷ “الْمُنْشَأَتِ” kavlı kerimi de āyet-i sākika gibidir. Yalnız “الْمُنْشَأَتِ”

1302 “Havuz gibi çanaklar” Sebe', 34/13.

1303 “Kavminin cevabı ise sadece, “Çıkarın bunları memleketinizden! Güya onlar kendilerini fazla temiz tutan insanlar!...” demek oldu.” el-A'rāf, 7/82.

1304 “Rabbi onun duasını kabul etti.” Yūsuf, 12/34.

1305 “Denizde dağlar gibi yüzen gemiler, O'nun varlığının delillerindendir.” eş-Şūrā, 42/32.

1306 “Sizi gemide biz taşıdık.” el-Hākka, 69/11.

1307 “Denizde akıp giden dağlar gibi yüksek gemiler de O'nundur.” er-Rahmān, 55/24.

kelimesi sīga-i mef'ul ile kırā'at olunduğuna göre “إِنشَاء” dan “الْمُحَدَّثَاتُ” ve “الْمَحْلُوقَاتُ” ile tefsir olunur. Ve sīga-i fā'il ile kırā'at olunduğuna ya'nī şīn'in kesriyle “الْمُنْشَأَاتُ” kırā'atine göre “رَافَعَاتُ الشَّرْعِ” ya'nī yelkenlerini kaldıran demek olur yāhūd bahrde şiddet ü sür'at-i seyrle dalgalar ihdās eden demek olur.

[el-cevāri] الْجَوَارِ •

• ﴿الْجَوَارِ الْكُنُسُ﴾¹³⁰⁸ أَيِ السَّيَارَاتِ الْخُمُسِ

Murād nucūm-ı seyyāreden beş seyyaredir: Zuhal, Müşterî, Mirrîh, Zuhre, 'Uṭarîd'dir. Bunlara “جَوَارِي” tesmiyesi kendi eflāk ve medārları üzerinde seyr ve ceryleri itibā-riyledir. Buna dāir tafsīlāt Bābu'l-Ḥā'da “الْخُنُسُ” kelimesinde mezkūrdur, oraya nazar buyurula.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “ج،و”

[el-cūdiyyi] الْجُودِي •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ﴾¹³⁰⁹ إِشْمَ جَبَلِ

Bir dağ adı olup murād sefine-i Nūḥ 'aleyhi's-selāmın inkızā-i müddet-i tūfānda istivā ettiği dağdır. Ve bunda ya'nī mahallinde akvāl vardır. *Tefsir-i Kebîr*'de Cezîre'de bir cebeldir ki ona Cūdî denir diyor. Kādî, Mavşıl'da bir cebeldir diyor ve Şām'dadır ve Āmul'dedir denildiğini de kayd ediyor. Ve *Tefsir-i İbn 'Abbās*'ta Mavşıl'da Naşîbîn nām mahalde vākî' bir cebeldir [326] denilmiş. Eski coğrafyalarda belki zikr olunmuş-tur. Vallāhu a'lemu bi's-savāb.

[el-cū'i] الْجُوع •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَتَبْلُوكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ﴾¹³¹⁰ أَيِ الْقَحْطِ

Ya'nī “Kıtlık ki cū'u intāc eder.” Ve kīle “وَجُوبِ صَوْمِ رَمَضَانَ” ya'nī bu āyette “الْجُوع” ile ramazān orucunun vücbu murād olundu denilmiş. Vallāhu a'lemu. Kezā فَاذْأَقَهَا اللَّهُ لِبَاسٍ ﴿فَإِذَا أَقَهَا اللَّهُ لِبَاسٍ﴾¹³¹¹ الْجُوعِ الْخَوْفِ kavlı kerīminde de kaht ma'nāsınadır ki Kureyş'in mübtelā olduğu yedi sene imtidād eden kahttır. Ehl-i Mekke'nin açlıktan gözleri dumanlı¹³¹² gördüdü. Ve kezā ﴿أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ﴾¹³¹³ kavlı kerīmi de böyledir. “جُوع” aslen açlık demek olup kaht ve sāire gibi esbābına teşmīl olundur. Bāb-ı evvelden جَاعَ يَجُوعُ جُوعًا

1308 “Akıp gidip kaybolanlara andolsun.” et-Tekvîr, 81/16.

1309 “Gemi de Cūdî'ye oturdu.” Hūd, 11/44.

1310 “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla.” el-Bakara, 2/155.

1311 “Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı.” en-Nahl, 16/112.

1312 Kelimenin imlası sıkıntılı. Tefsirlerde açlıktan eşyayı “şibhe duhān” gördükleri zikrediliyor. Herhāl-de kelime bu tarife göre “dumanlı” olmalı.

1313 “Kendilerini besleyip açlıklarını giderdi ve onları korkudan emin kıldı.” el-Kureyş, 106/4.

“أَجَاعُهُ وَجُوعُهُ” denir, aç bıraktı demek olur. Ve “tefa‘ul”den “نَعْمَدُ الْجُوعَ” demektir, bi’l-irāde ve bi’l-ihitiyār aç durmaktır.

FASLU'L-CĪM MA^ʿA'L-HĀ: “ج، هـ”

- **جَهْرَةً** [cehraten]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾¹³¹⁴ وَفَقَالُوا أَرَنَا اللَّهَ جَهْرَةً؟¹³¹⁵ أَيْ عِلَانِيَةً

Ya'nī “āşikāre” demek olur. “جَهْرٌ” lafzındandır ki gerek hāsse-i basarda gerek hāsse-i sem'de bir şey'in yā sedānın fart-ı zuhūrudur. “رَأَيْتُهُ جَهْرًا أَوْ جَهْرَةً” ve “سَمِعْتُهُ يَقُولُ جَهْرًا أَوْ” ﴿سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخَفٌّ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ﴾ “جَهْرَةً” āşikāre demek olur. Ve “إِنَّهُ يَغْلُمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ”¹³¹⁷ ve “بِالنَّهَارِ”¹³¹⁶ emsālinde böyledir. Bāb-ı sālīsten “جَهْرٌ يَجْهَرُ جَهْرًا” denir, lāzım ve mütē'addī olur. “جَهْرُ الشَّيْءِ” [327] “ظَهَرَ” ve “جَهْرَةٌ”, “أَظْهَرَهُ”, demektir. Ve harfle de ta'addī eder. “جَهْرٌ بِهِ” kezā “أَظْهَرَهُ” demektir. Ve güneşte göz görmemek ma'nāsına da gelir. Bu ma'nāda “تَعَبٌ” bābından “جَهْرُ الرَّجُلِ يَجْهَرُ جَهْرًا” denir fetha-teynle. “فَهُوَ أَجْهَرُ وَأَمْرَةٌ جَهْرَاءُ” na'attır ki güneşte gözü görmeyen kimse ve kadın demektir.

- جَهْرُهُم [cehhezehum]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا جَهَرَهُمْ بِجَهَارِهِمْ﴾¹³¹⁸ أَي كَال لَّهُمْ كَيْلَهُمْ أَوْ وَفَى لَهُمْ كَيْلَهُمْ

Yâ'nî “Onların her birine isâbet eden zahîreyi vaktâ ki ölçtü, verdi” yâhüd “tamâm ölçtü verdi” demek olur. “جَهَازٌ” kesrle insânın ahvâl ve umûrunu islâh ve tanzîm eden levâzımıdır; “جَهَازُ الْمُسَافِرِ”, “جَهَازُ الْحَرْبِ”, “جَهَازُ الْمَيِّتِ” gibi ki ihzâr ve tehiyye edilir. Taleb ve tedârük-i erzâk için gelenlerin de cihâzı, kendilere isâbet eden şey'i ölçmek ve te'diye etmek ve tamâm vermektir. Bu kelime “جَهَازٌ” dan “tef'îl” dir. “جَهَّرَهُ تَجْهِيرًا” lâzımında “tefa'ul” den “تَجَهَّرَ تَجْهَرًا” denir; “if'âl” den “أَجْهَرَ عَلَى الْجَرِيحِ”, “أَسْرَعَ فِي قِتْلِهِ وَتَمَمَّهُ” demektir.

- **جَهْدَ** [cehde]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾¹³¹⁹ أَيْ عَايَةَ إِجْتِهَادِهِمْ فِيهَا

1314 “Hani siz, “Ey Mūsā! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz.” el-Bakara, 2/55.

1315 “Allah’ı bize açıkça göster” demişlerdi.” en-Nisā’, 4/153.

1316 “O’na göre) içinizden sözü gizleyen ile açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüz ortaya çıkan eşittir.” er-Ra’d, 13/10.

1317 “Şüphesiz, Allah sözün açığa vurulanını da bilir, gizlediğinizi de bilir.” el-Enbiyâ, 21/110.

1318 “Yūsuf onların yüklerini hazırlatınca” Yūsuf, 12/59.

1319 “En güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler.” el-En‘ām, 6/109; en-Nahl, 16/38; en-Nūr, 24/53; Fâtur, 35/42.

Ya'nī “Yemīnlerinde son derecede cidd ile yemīn ettiler” demektir. Mazmūmetu'l-cīm'de “جُهْدُهُمْ” kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “جُهْدُهُمْ”

[cuhdehum] جُهْدُهُمْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ﴾¹³²⁰ أَي طَاقَتَهُمْ وَوُشْعَهُمْ

“جُهْدُ” kelimesi vüs^c ve tākat ma'nāsına olup meşakkat ve mübālaga ma'nāsına da gelir. *Miṣbāhu'l-Munīr*'de diyor ki “جُهْدُ” lafzı zammıla Hicāz'da ve fethle Hicāz'ın gayrıda vüs^c ve tākat [328] ma'nāsına müsta'meldir. Ve mazmūm olarak tākat ve meftūh olarak meşakkat demektir de denildi. Ve lafz-ı mezbūr kat'ıyyen meftūh olarak nihāye ve gāye ma'nāsınadır. “نَفْعَ” bābından “جَهْدَ فِي الْأَمْرِ جَهْدًا” denir, sonuna kadar taleb etti, çalıştı demek olur. Bundan ma'lūm oluyor ki “جُهْدُ” lafzından murād olunan ma'ānī-i sāire hep bu esāsa mübtenīdir.¹³²¹ ﴿وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ﴾¹³²² ve ﴿وَأَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ﴾¹³²² āyetlerinde ma'ānī-i mezkūreden her biriyle tefsīr edenler vardır. Vallāhu a'lemu bi-murādihi.

FASLU'L-CĪM MA'A'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “جَيْ”

[ceybike] جَيْ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَدْخُلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ﴾¹³²³ أَي طَوْقَ الْقَمِيصِ

Kamīsin ya'nī gömleğinin yakasına” demektir. Murād koynuna demek olur. “جَيْبُ” gömlek ve kaftanın yakasına denir ki göğüse gelen tarafıdır, biz ona koyun deriz. Cem'i “جُيُوبٌ”dur. Türkçe olarak “ceyb” dediğimiz şey^c de aslen bundandı, çünkü gömleğin beline kuşak bağlayıp yakadan içine ba'zı şeyler konulup hıfz edilir ve taşınırdı. Ve sonra libāsların her neresinde olursa bunun için ittihāz edilen kese ve torba gibi mahallere “جَيْبُ” denildi.

MAZMŪMETU'L-CĪM: “جَيْ”

[cuyübihinne] جُيُوبُهُنَّ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ﴾¹³²⁴ أَي صُدُورِهِنَّ وَنُحُورِهِنَّ

1320 “Güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar” et-Tevbe, 9/79.

1321 “Güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlar” et-Tevbe, 9/79.

1322 “En güçlü yeminleriyle Allah'a yemin ettiler.” el-En'ām, 6/109; en-Nahl, 16/38; en-Nūr, 24/53; Fâtır, 35/42.

1323 “Elini koynuna sok.” en-Neml, 27/12.

1324 “Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar.” en-Nūr, 24/31.

Ya'nī “göğüsleri üzerine” demektir. “خُمَارٌ”, “خُمْرٌ” in cem'idir. “خُمَارٌ” kadınların baş örtüsü ve peçesidir. Bābu'l-Hā'da [329] “خُمْرِهِنَّ” kelimesine bak. Bu āyet-i kerīmedeki emr kadınlar üzerlerine vācib olan tesettürde baş örtüsünü yāhūd peçeyi başlarına örtmeğe hasr etmeyip “جَيْبٌ”lerini ya'nī yakanın göğüse gelen ciheti üzerine irsāl ile gerdan ve göğüslerini de kapamakla me'mûre ve mükellefe olduklarını tasrīh içindir, zīrā kā'ideten “عَلَى مَوَاضِعَ جُيُوبِهِنَّ”, “عَلَى جُيُوبِهِنَّ” demektir ki gerdan ve göğüstür. Murād kadının memeleri ve mahall-i kılāde ya'nī gerdanlık takılan mahalleridir. Ānifü'l-beyān “جَلَابِيهِنَّ” ye nazar buyurula, mühimmdir.

MEKSŪRETU'L-CĪM: “ج،ي”

• جِيَادُهَا [cīdihā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِي جِيَادِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ﴾¹³²⁵ أَي عُنُقُهَا

Ya'nī “Boynunda hurmā lifinden ip vardır” demek olur. Kesr-i cīm'le ve sükūn-ı yā ile “جِيَادُ” ya'nī boyundur. Cem'i “أَجْيَادُ” gelir.

• الْجِيَادُ [el-ci-yādu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ﴾¹³²⁶

Bu kelime iki vech vardır: Biri “جَوَادٌ” in cem'i olmaktır ki “جَوَادٌ” bir şey'in iyisine denir. Bu sūrette iyi cins ya'nī soy atlar demek olur. Ve “جَوَادٌ” civān-merd demek olmakla berāber yürük ata da denir. “جَيِّدٌ” in cem'idir de denildi ma'nā birdir. Vech-i diğeri cīm'in fethiyle bilā-teşdīd “جَيِّدٌ” lafzının cem'i olmaktır denir ki boynu uzun demektir. Bunun na'atı “أَجْيَادُ” gelir. Bu sūrette mā-kablinde mezkūr “جِيَادُ” mād-desindendir.

1325 “Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hâlde.” Tebbet, 111/5.

1326 “Hani ona akşamüstü bir ayağını turnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımı ve soylu atlar sunulmuştu.” Sād, 38/31.

BĀBU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'AL-ELİF: “ح، ا”

• حَاشٍ وَحَاشَا [hāṣe ve hāṣā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا﴾¹³²⁷ أَيُّ تَنْزِيهَا لِلَّهِ

Ba'zı müfessirîn “مَعَادُ اللَّهِ” ‘ibâretiyle tefsîr etmişlerdir. [330] ‘Ulemā-yı lügat ise “حَاشَا” için iki ma'na vardır, biri tenzîh ve biri istisnâ'dır dediler. Ve bu kelimenin iştikâkı “كُنْتُ حَاشَى فَلَانٍ” kavbindendir ki “فِي نَاحِيَةِ فَلَانٍ” demektir, filânın tarafındayım demek olur. Ve “حَاشَى فَلَانًا” kavbinden ki “لَا أَذْرِ أَيُّ الْحَشَى أَخَذُ” demektir. Ve ‘Arabın “حَاشَى فَلَانًا” kavli “أَعِزُّ لُفْلَانًا” demektir ki “Ben onun zümresine girmem” demek olur. İşbu “حَاشَا” kelimesinde bir hayli akvâl vardır, lâkin bu muhtasarda zikri itnâb-ı makâli mü'eddî olmakla terk olundu. Tahkîki mufassalen *Muhtâru'l-Enbâ* nâm eser-i fakîrîde mezkûrdur.

• حَاقٍ [hāka]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾¹³²⁸ أَيُّ أَحَاطَ بِهِمْ

Ya'nî “Onları ihâta etti, sardı” demektir. Ve Ebû 'Amr “حَاقَ بِهِمْ”, “حَقَّ عَلَيْهِمْ” demektir dedi. *Mufredât*'ta Râgıb rahimehullâhu şu vechile tefsîr ve tahkîk ediyor ki kavluhu ta'âlâ ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾¹³³⁰ أَيُّ لَا ve ﴿وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾¹³²⁹ أَيُّ نَزَلَ وَأَصَابَ بِهِمْ ta'âlâ Ya'nî “حَاقَ يَحِيقُ” kelimelerini nüzûl ve isâbetle tefsîr ettikten sonra diyor ki “حَاقَ” lafzının aslı “حَقَّ”dır, sonra kalb olundu ya'nî kâf-ı ulâ elife kalb olunarak “حَاقَ”

1327 “Haşa! Allah için, bu bir insan değildir” dediler.” Yûsuf, 12/31.

1328 “Ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.” Hüd, 11/8; en-Nahl, 16/34; ez-Zumer, 39/48; el-Gâfir, 40/83; el-Câsiye, 45/33; el-Ahkâf, 46/26.

1329 “Ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.” Hüd, 11/8; en-Nahl, 16/34; ez-Zumer, 39/48; el-Gâfir, 40/83; el-Câsiye, 45/33; el-Ahkâf, 46/26.

1330 “Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır.” Fâtır, 35/43.

oldu, “زَلَّ” ve “زَالَ” gibi, nitekim ¹³³¹ ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا﴾ kavl-i kerîmi “فَأَزَلَّهُمَا” kırâat olundu. Ve “ذَمَّة” ve “دَامَّة” da böyledir. İntehâ mulahhasan. Lâkin ehl-i lûgat ‘indinde ecvef-i yâ’i olarak “بَاعَ” bâbından “حَاقَ يَجِيقُ حَيْقًا” sûretinde ihâta ve nüzûl ma’nâsına olduğu görülüyor. Vallâhu a’lemu.

• حَاشِرِينَ [hâşirîne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ﴾ ¹³³² أَيَّ جَامِعِينَ لِيَجْمَعُوا لَكَ السَّحَرَةَ

Tafsîli Bâbu'l-Hemze’de “أَوَّلُ الْحَشْرِ” kelimesi bahsinde [331] mürûr etti, bir nebze de ‘an-karîb “حَشَرْنَاهُمْ” kelimesinde görülür.

• الْحَامِلَاتِ [el-hâmilâti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَالْحَامِلَاتِ وَفِئًا﴾ ¹³³³ أَيَّ السُّحُبِ تَحْمِلُ الْمَاءَ ثِقَلًا

Ya’nî “Ağır yağmuru yüklenen bulutlar hakkı” için demektir. Bâbu’z-Zâl’da “الذَّارِيَاتِ” kelimesine nazar oluna.

• حَاصِبًا [hâşiben]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَمْ أَمِنتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا﴾ ¹³³⁴ أَيَّ رِيحًا عَاصِفًا تَزْمِي بِالْحَضْبَاءِ

“حَصْبُهُ يَحْصِبُهُ حَضْبًا فَهُوَ حَاصِبٌ” bâbından “حَصْرَبَ” küçük küçük çakıl taşlarıdır. “حَضْبَاءُ” taş ile remy ya’nî dövmek ma’nâsıdır. “حَصْبَاءُ” taş ile remy ya’nî dövmek ma’nâsıdır. “حَصْرَبَ” bâbından da gelir. Şiddet-i vezânından yerdeki çakılları kaldırıp savuran şedîd rûzgâra kasırgaya dahi “حَاصِبٌ” denir. Bu âyette murâd olan da bu ma’nâdır. Ve fethateynle “حَصْبٌ” her bir âteş yakılan şey’dir, odun ve sâire gibi, kâle ta’âlâ ¹³³⁵ أَيَّ مَا تَوْفَدُ بِهِ اللَّهُ حَصْبُ جَهَنَّمَ. Aşağıda vâki “حَصْبٌ” kelimesine nazar oluna.

• حَافِينَ [hâffîne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ﴾ ¹³³⁶ أَيَّ مُطِيفِينَ بِخَفَافِهِ

Ya’nî “arşın etrafını tavâf edici oldukları hâlde” demek olur. “رَدَّ” bâbından “حَفَّ بِهِ النَّاسُ” “حَفَّ” ve kesrele “جَفَافًا” denir. Kat’ ve tavâf ve ihâta ve istidâre ma’nâlarına da gelir. Aşağıda “حَفِيَّ عَنْهَا” kelimesine ve “حَفْدَةٌ” ve “حَفَفْنَاهُمَا” kelimelerinde ma’ânî-i sâiresi mezkûrdur, nazar buyurula.

1331 “Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırıldı.” el-Bakara, 2/36.

1332 “Şehirlere de toplayıcı adamlar gönder.” eş-Şu‘arâ’, 26/36.

1333 “Ağırılık taşıyanlara andolsun.” ez-Zâriyât, 51/2.

1334 “Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rûzgâr göndermeyeceğinden mi emin oldunuz?” el-Mülk, 67/17.

1335 “Hiç şüphesiz siz ve Allah’tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunuzunuz.” el-Enbiyâ’, 21/98.

1336 “Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş’ın etrafını kuşatmış hâlde görürsün.” ez-Zümer, 39/75.

• حَادَّ اللَّهَ [ḥāddallāhe]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ﴾¹³³⁷ أَنَّى خَالَفَ اللَّهُ وَرَسُولَهُ

Ve “عَادَى الله” da denir. “شَاتَى الله” dahi böyledir; Allāh ve resūlüne [332] muhālefet yā ‘adāvet eden kimse demek olur. Siyāk-ı āyette vākī¹³³⁸ ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾ dahi bundan fi’l-i muzāri’dir, “يُخَالِفُونَ” demektir. “حَدَّ” lafzından “mufā‘alet” olup bi’l-idgām “حَادَّ يُحَادُّ مُحَادَّةً” sūretine girmiş. Ve “مُحَادَّةً”, “مُحَادَّةً” ma‘nāsına da gelir. Ve ma‘ānī-i sāi-resi dahi mahallerinde görülür. “حُدُودُ الله” kelimesine nazar buyurula.

• حَاجَةً [ḥāceten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا﴾¹³³⁹ أَنَّى حَسَدًا مِّمَّا أُوتُوا

Ya‘nī “Enşār rıdvānullāhu ‘aleyhim, muhācīrīn-i kirām radıyallāhu ‘anhuma verilen şeyden dolayı gönüllerinde bir gūne hased hiss etmezler” demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةٌ فِي نَفْسٍ يَعْقُوبُ قَضِيهَا﴾¹³⁴⁰ أَنَّى حَزَازَةٌ وَشَفَقَةٌ عَلَى أَوْلَادِهِ

Ya‘nī “evlādı üzerine olan te‘essür ve şefkati” demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ﴾¹³⁴¹ أَنَّى مَا نَحْتَاجُونَ وَتَقْتَرُونَ إِلَيْهِ

Ya‘nī “muhtāc ve müftekir olduğunuz şey’e” demektir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufre-dāt*’ında diyor ki “الْحَاجَةُ إِلَى الشَّيْءِ الْفَقْرُ إِلَيْهِ مَعَ مَحَبَّتِهِ” Cem’i “حَاجَاتٌ” ve “حَوَائِجٌ” dir. “حَاجٌ”, “أَحْوَجُهُ إِلَى” müte‘addidir; “أَحْوَجٌ” [den] “if‘āl” demektir. İntehā mulahhasan. Ve “صَيَّرَهُ مُحْتَاجًا إِلَيْهِ”, “كَذَا”

• حَاجُّكَ [ḥāccūke]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنْ حَاجُّكَ فَقُلْ أَسَلَمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنَ﴾¹³⁴² أَنَّى جَادُلُوكَ وَخَاصَمُوكَ فِي الدِّينِ

Ya‘nī “Dīn husūsunda seninle mücādele ve muhāsame ederler ise” demektir. ﴿فَمَنْ حَاجَّكَ﴾

1337 “Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin.” el-Mücādele, 58/22.

1338 “Allah’a ve Resūlüne düşmanlık edenler” el-Mücādele, 58/5, 20.

1339 “Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar.” el-Haşr, 59/9.

1340 “Babalarının emrettiği şekilde (ayrı kapılardan) girdiklerinde (bile) bu, Allah’tan gelecek hiçbir şeyi onlardan uzaklaştıracak değildi. Sadece Yakub içindeki bir dileği ortaya koymuş oldu.” Yūsuf, 12/68.

1341 “Gönüllerinizdeki ihtiyaçlara kendileri üzerinden ulaşasınız diye (onları yaratmıştır).” el-Mü’min, 40/80.

1342 “Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: “Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah’a teslim ettim.” de.” Āl-i ‘İmrān, 3/20.

¹³⁴³ ﴿وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ﴾¹³⁴⁵ ve ﴿هَآ أَنتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجُّكُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ﴾¹³⁴⁴ ve ¹³⁴³ ﴿فِيهِ﴾ kelimât-ı kerîmesi de böyle müfesserdir. Râğıb'ın *Mufredât* ta beyânına göre bunlar kasd li'z-ziyâre ma'nâsına olan "حَجَّ" lafzından me'hûz "حُجَّةٌ" tendir ki maksad-ı müstakîmi ve sıhhat-i [333] ehad-ı nakîzeyni mübeyyin olan delâlettir. Ve "müfâ'et"ten "مُحَاجَّةٌ" bir kimse âharın reddini talep etmek ma'nâsına gelmekle bundan cidâl ve husûmet tasavvuruyla "مُجَادَلَةٌ" ve "مُخَاصَمَةٌ" ma'nâsında isti'mâl olundu.

• الحَافِرَةُ [el-hāfirati]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَقُولُونَ إِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ﴾¹³⁴⁶ أَنِيَالَى الْحَالَةِ الْأُولَى يَغْنِي بَعْدَ الْمَوْتِ

"Evvelki hâle ya'nî tekrâr hayâta redd ve ircâ olunur muyuz?" demek olur. Bir kimse geldiği yere gittiği vakte 'Arab "رَجَعَ فُلَانٌ فِي حَافِرَتِهِ" der. Bu kazmak ma'nâsına olan "حَفَرَ" lafzındandır, gūyâ yürümekle geldiği yolu ayaklarıyla hafır etmiş olduğundan geldiği yere giden kimse hāfireye ric'at etmiş olur. Buna binā'en âyette hâlet-i ūlâ ile tefsîr olundu ki hayâtıdır. Ve "حَافِرَةٌ" kabrleri kazılan arzıdır da denildi ki kabrlerde medfûn olduktan sonra tekrâr arz üzerine redd olunup hayât bulur muyuz demek olur ki "حَافِرَةٌ" ile rûy-ı arz murâd edilmiş olur. Ve "فِي النَّارِ", "فِي الْحَافِرَةِ" ile de tefsîr edilmiş. Vallâhu a'lemu.

• حَامِيَةٌ [hāmiyeten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿تَضَلَّى نَارًا حَامِيَةً﴾¹³⁴⁷ وَفِي ﴿نَارٌ حَامِيَةٌ﴾¹³⁴⁸ أَيُّ سَدِيدَةِ الْحَرَارَةِ

Ya'nî ziyâde ve şiddetli yakıcı ve kızgın ve kızdırıcı demek olur. Bu kelime "حَمَّ" mād-desindendir. Tafsîl ve tahkîki aşağıda "حَمِيمٌ" ve "حَمًا" ve "حَمِيَّةٌ" kelimelerinde mezkûr dur, oraya nazar oluna.

• الْحَاقَّةُ [el-hākḫatu]

• ﴿الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ﴾¹³⁴⁹ أَيُّ الْقِيَامَةِ

Kıyâmetin "حَاقَّةٌ" tesmiyesi umûrun sahîh ve gerçek olanları o günde olduğu içindir. Ve sâbit ve muhakkaku'l-vukû olduğu içindir de denildi. Ve her şey'in hakîkati onda zâhir

1343 "Artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa" Âl-i 'İmrân, 3/61.

1344 "İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız." Âl-i 'İmrân, 3/66.

1345 "Kavmi onunla tartışmaya girdi." el-En'âm, 6/80.

1346 "Şöyle derler: "Biz gerçekten gerisingeriye eski hâlimize mi döndürüleceğiz?" en-Nâzi'at, 79/10.

1347 "Kızgın ateşe girerler." el-Gâşîye, 88/4.

1348 "O, kızgın bir atedir." el-Kâri'a, 101/11.

1349 "Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet? Gerçekleşecek olan kıyametin ne olduğunu sen ne bileceksin?" el-Hākka, 69/1-3.

ve mütebeyyin olduğu için de denildi. ¹³⁵⁰ ﴿يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ﴾ āmennā bihi. [334] Bu kelime “حَقُّ” lafzındandır. Aşağıda “حَقِيقُ” kelimesinde mezkûrdur, oraya nazar oluna.

• حَام [ḥāmin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ﴾ ¹³⁵¹

Bunun aslı “حَامِي” olup tahfif için yā’ iskāt ve kesre ile iktifā edilmiştir. Bundan murād yavrusunun yavrusu binilecek sinne gelmiş olan erkek devedir. Tafsili Bābu’l-Bā’da “بَحِيرَةٍ” kelimesinde mezkûrdur, mürāca‘at buyurula.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA‘A'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE: “خ،ب”

• حَبِل [ḥablin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ أَيْنَ مَا تُثْقُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلِ مِنَ النَّاسِ وَبِأَوْ بَغَضٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمُسْكَنَةُ﴾ ¹³⁵² أَيِ بَعْدٍ مِنَ اللَّهِ وَعَهْدٍ مِنَ النَّاسِ

Aslen “حَبْلُ” ip demek olmakla bir şey’e kendisiyle tevassul olanan her bir şey’de isti‘ā-reten isti‘māl olundu, nitekim bu āyette “عَهْدُ” demektir ki küffār imānla yāhūd cizyeyi kabūl ile ahdullāh ve zimmetullāh ve böylece ahd ve zimmet-i müslimīne girmekle katl ve zilletten selāmete ererler. Ve ¹³⁵³ ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا﴾ kavlı keriminde Qur‘ān ve ahkām-ı Qur‘ān ve dīn-i İslām’dır ki rızā-i Hakk’a ve kurbetullāha onunla tevassul olunur. “حَبْلُ” lafzı yalnız ¹³⁵⁴ ﴿فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ﴾ kavlı keriminde ma‘nā-yı aslisine mahmûldür. Ve ¹³⁵⁵ ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ kavlı keriminde ırk ya‘nī damar demektir. “وَرِيدٌ”e izāfetle cān damarı, şāh damar demek olur.

• حَبِطُتْ [ḥabiṭat]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوَلَيْكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾ ¹³⁵⁶ أَيِ بَطَلَتْ

Ya‘nī “Fāsīd ve heder oldu” demektir. “تَعَبٌ” bābından “وَحُبُوطًا” [335] حَبِطُتْ denir. “ضَرَبٌ” bābından da gelir, nitekim kırā‘at-ı şāzze feth-i bā ile “حَبَطُ” sūretinde okunmuştur.

1350 “Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!” et-Tārık, 86/9.

1351 “Allah ne “Bahīre” ne “Sāibe”, ne “Vasīle” ne de “Hām” diye bir şey meşru kılmamıştır.” el-Māide, 5/103.

1352 “Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah’ın ve (mü’min) insanların güvencesine sığınmadıkça kendilerini zillet kaplamıştır. Onlar Allah’ın gazabına uğradılar ve yoksulluk onları kapladı.” Āl-i ‘İmrān, 3/112.

1353 “Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın.” Āl-i ‘İmrān, 3/103.

1354 “Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hâlde” Tebbet, 111/5.

1355 “Çünkü biz ona şāh damarından daha yakınız.” Kāf, 50/16.

1356 “Onlar, amelleri, dünyada da, ahirette de boşa gitmiş kimselerdir.” Āl-i ‘İmrān, 3/22.

• حَبّ الْحَصِيدِ [ḥabbe'l-ḥaṣīdi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَنَزَّلْنَا مِنْ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَبَابَ وَحَبّ الْحَصِيدِ﴾¹³⁵⁷ أَيِ الزَّرْعِ الْمَحْصُودِ

Ya'nī “biçilen ekin” demektir. “حَبّ” lafzı fethle gıdā olan her nev' hubūbdur ki ekilip biçilir. Berriyyede kendi biten ve gıdā ve kūt olmayan büzūra, hıbbelere kesr ile “حَبّ” denir ki “مَا لَا يُقَاتُ بِهِ” dir. Bu sūrette feth-i ḥā' ile “حَبّ” kūt ve gıdā olan her nev' hubūbāt için ism-i cins olur. “الْحَصِيدِ” e izāfeti beyāniyyedir. Bu terkib hey'et-i 'umūmiyyesiyle “زَرْعٌ” ya'nī ekin demeği ifāde eder. “الْحَصِيدِ”, “حَصَدَ” lafzından “fa'ıl” dir. Tahkiki aşağıda vāki “حَصِيدًا” kelimesinde görülür.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': “ح, ب”

• الْحُبُكُ [el-ḥubuki]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾¹³⁵⁸ أَيِ الطَّرِيقِ

Ya'nī “yollar sāhibesi” demektir. “حُبُكُ” zammeteynle “حَيْكَةٌ” nin cem'idir, “طَرِيقٌ” ve “طَرِيقَةٌ” gibi. Duran suyun yüzünde rüzgārdan hāsıl olan tarāyık denir. Kezā kum üzerinde olana “حُبُكُ الرُّمْلِ” denir. Ve bir kimsenin saçları kıvrıcıklıktan kırışık ve yol yol olduğu vakt “شَعْرُهُ حُبُكٌ” denir. Semānın zātü't-tarāyık olması vücūhladır, bulutların seyr ve hareketlerinden mütehasıl yollar ve nücūm-ı seyyārenin medār ve mahreklerinden ve kevākib-i sābitenin tersīm ettiği eşkāl ve hutūttan meşhūd olan tarāyık. Ve وَيَتَفَكَّرُونَ¹³⁵⁹ [336] ‘ilm ve ‘akl ve fikr ve hayālî nisbetinde olan fikr ve nazarının kemāl ve noksān ve kuvvet ve za'f ve ‘ulviyyet ve süfliyyet ve sūret ve ma'nādan hangisine mün'atıf bulunduğu göre tasavvur ve basar ve basiretten biriyle görebildiği veyā tahayyül ettiği tarīkler i'ti-bārātıyla olur. Ve turuk-ı melāike-i müvekkelīn dahi denir. Vallāhu a'lemu bi-hakikatihā ve serāirihā.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ': “ح, ب”

• حِبَالُهُمْ [ḥibāluhum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى﴾¹³⁶⁰ جَمْعُ حَبَلٍ

1357 Gökten de bereketli bir su indirip onunla bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler) bitirdik” Kāf, 50/9.

1358 “Yollara (yıldızların dolaştığı yörüngelere) sahip göğe andolsun.” ez-Zāriyāt, 51/7.

1359 “Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler.” Āl-i 'İmrān, 3/191.

1360 “Mūsā: “Yok, (önce) siz atın” dedi. Bir de ne görsün, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihirden dolayı kendisine hızla sürünür gibi görünüyor.” Tāhā, 20/66.

1363 “(Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağırانların çoğu akli ermeyen kimselerdir.” el-Hururât, 49/4.

• حُجُورُكُمْ [hucūrakum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَبَّائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾¹³⁶⁴ جَمْعُ حَجْرٍ بِالْكَسْرِ أَيَّ فِي حِفْظِكُمْ وَحِمَائِكُمْ وَتَرْبِيَّتِكُمْ

Ya'nî “sizin hıfz ve himāyet ve terbiyenizde” demek olur. “حَجْرًا” kelimesini oku.

MEKSÜRETU'L-ḤĀ': “ح، ح”

• حَجْرًا [ḥicran]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَقُولُونَ حَجْرًا مَحْجُورًا﴾¹³⁶⁵ أَيَّ حَرَامًا مُحَرَّمًا

Bu bir cümledir ki ‘Arab kendilerine bir şiddet ve belā nüzulünde söylerler. Küffār yevm-i kıyāmette melāike-i ‘azābı gördüklerinde onlardan isti‘āze ile “حَجْرًا مَحْجُورًا” derler ki ye’sle kendi nefislerine hitāben: “Cennet size harām ve muharremdir” demek olur. Yāhūd “عَوْدًا وَمَعَادًا” demektir ki melāike-i müşārün ileyhādan isti‘āzedir. İşbu “حَجْرٌ” kelimesi [338] altı vech üzere müsta‘meldir: 1) “حَجْرٌ” harām demektir. Kāle ta‘ālā ﴿وَقَالُوا كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحَجَرِ﴾ Kāle ta‘ālā الْحَجَرِ 2) Diyār-ı Semūd’dur. Kāle ta‘ālā ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحَجَرِ﴾ Kāle ta‘ālā الْحَجَرِ 3) ‘Akl demektir. Kāle subhānehu ﴿أَيُّ الْمُرْسَلِينَ﴾¹³⁶⁷ أَيُّ قَوْمٍ ثَمُودَ 4) “حَجْرٌ” Bunda ‘akl sāhibini irtikāb-ı mā-lā-yelikden men‘ ettiği tasavvurudur. 5) Feres-i ünsā ya’nî kısırak demektir. 6) “حَجْرُ الْقَمِيصِ” tir ya’nî gömlek ve kaftanın dāmeni, eteğidir. Bunda ḥā’nın fethi de lügattır lākin kesri efsahtır. Bunlardan başka böğür ya’nî koltuk altından miyāne-i bele kadar olan mahalle de “حَجْرٌ” denir. Bundan hıfz ve himāyede isti‘āre olunmuştur, nitekim¹³⁶⁹ ﴿وَرَبَّائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾ kavlı kerimindeki “حُجُورٌ” bunun cem’idir. Ve “فُلَانٌ فِي حَجْرٍ فُلَانٍ” denir ki hıfz ve himāyesindedir demektir, bizde de böyledir, filān filānın koltuğu altındadır ve filānın koltuğuna sığındı deriz.

1364 “Zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız” en-Nisā, 4/23.

1365 “Eyvah! Biz Allah’ın rahmetinden tamamen uzaklaştırılmışız” diyecekler.” el-Furkān, 25/22.

1366 “Bir de (asılsız iddialarda bulunarak) dediler ki: “Bunlar yasaklanmış hayvanlar ve ekinlerdir.” el-En‘ām, 6/138.

1367 “Andolsun, Hicr hālkı da peygamberleri yalanlamıştı.” el-Hicr, 15/80.

1368 “Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır.” el-Fecr, 89/5.

1369 “Zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız” en-Nisā, 4/23.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA^cA'D-DĀLİ'L-MUHMELE: “ح^cد”

• حَدَب [ḥadebin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّىٰ أَفْتَحَ بِجُوجُمَا جُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ﴾¹³⁷⁰ أَيُّ نَشْرِ

Ya'nī “mekān-ı mürtefī”den ki dağ, tepedir. Zamīr, “يَا جُوجُ” ve “مَأْجُوجُ”a veyā nefha-i sāniyede lā-‘ale’t-ta‘yīn kubūrdan çıkan halāyıkā rāci‘dir ki dağdan tepeden sür‘atle seğirtirler demek olur. “يَنْسِلُونَ” Bābu’l-Yā’da bu kelimeye bak. “حَدَبٌ” aslen kanburluk ma‘nāsınadır. “تَعَبٌ” bābından “حَدَبًا فَهُوَ أَخَذَبٌ” [339] “حَدِبَ الرَّجُلُ” denir. Kanbur demektir. Sath-ı bedenden yüksek olmakla arzın da dağ ve tepe ve tümsek mahalline “حَدَبٌ” denildi.

• حَدَائِقُ [ḥadāiqa]

• ﴿فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ﴾¹³⁷¹ أَيَّ بَسَاتِينِ ذَاتِ حُسْنٍ

[illegible]

• وَحَدَائِقَ غُلْبًا [ve ḥadāiqa gulben]

• ﴿وَحَدَائِقَ غُلْبًا﴾¹³⁷² أَي غِلَظَ الْأَعْنَاقِ

Ya'nî boyunları. Murâd bedenleri kütükleri kalın hurmâ bâğçeleri demektir. “حَدَائِقَ” mâ-kablinde beyân olundu. Ve “غُلْبًا” galîzû'l-‘unuk ya'nî boynu kalın kimseye na'f olan “أَغْلَبَ” in mü'ennesi olan meddle “غُلْبَاءُ” lafzının cem'idir, belki “أَحْمَرُ” ve “حَمْرَاءُ” ve “حُمْرُ” gibi mutlakan cem'dir. “حَدَائِقَ” in “غُلْبَ” ile vasfı eşcârının ‘izamı ve kesreti ve yekdîgerine girişik ve dolaşık bulunması tasavvuruna binâ'en isti'âredir. Ve İbn 'Abbâs radiyallâhu ‘anhumâ “طَوَالًا غَلَاظًا” ile tefsîr buyurmuş.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ: “ح، د”

• حُدُودُ اللَّهِ [ḥudūdullāhi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿بَلْكَ حُدُودَ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾¹³⁷³ أَيَّ مَا حَدَّهُ اللَّهُ لَكُمْ

1370 “Nihayet Ye’cüc ve Me’cüc’ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler.” el-Enbiyā, 21/96.

1371 “Gönül alıcı güzel bahçeler meydana getirdik.” en-Neml, 27/60.

1372 “Sık ağaçlı bahçeler” ‘Abese, 80/30.

1373 “Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah’ın koyduğu sınırları kim aşarsa onlar zalimlerin ta kendileridir.” el-Bakara, 2/229.

1376 “Kim āhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız.” eş-Şūrā, 42/20.

Ya'nî “Bir kimse âhiret kazancını ya'nî sevâb-ı âhireti dilerse onun kesbini sevâbını iki etmekle ziyâde ederiz. Ve bir kimse dünyâ kazancını ya'nî ‘araz ve ‘ariyyet olan dünyâ metâ‘ını dilerse ondan ona bilâ-taz‘îf veririz” demek olur. Aslen “حَرْثٌ” arzı, tarlayı sürüp islâhla tohumu almaktır. Ve zer‘e ya'nî ekine de “حَرْثٌ” denir. Teşbîh tarîkiyle nisâya da “حَرْثٌ” denildi, zîrâ bekâ-i nev‘ için nutfe ona zer‘ olunur, ¹³⁷⁷ ﴿نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ﴾ kavlı kerîminde böyledir. Mevâzi‘-i sāirede ma‘nâ-yı aslîsi üzerinedir, nitekim ﴿وَيُهْلِكُ﴾ ¹³⁷⁸ ﴿وَالنَّسْلُ﴾ kavlı kerîminde zer‘ ve mevâşî demektir.

• حَرْضٌ [harriḍi]

• ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ﴾ ¹³⁷⁹ أَيُّ حُتٍّ وَحَضَضَ عَلَى قِتَالِ الْكُفَّارِ وَالْجِهَادِ مَعَهُمْ “حَرْضٌ” ve “حَضَضَ” ve “حُتٌّ” ma‘nen birdir ki bir şey’i tezyîn ve ona tevassul husûsunda umûr-ı müşkileyi teshîl ile ona iktihâma âharı terğîb ve teşvîktir. Bunun aslı helâk demek olan “حَرْضٌ” dir. “Tef‘îl” bâbından “تَحْرِيطٌ” izâle-i helâk ma‘nâsındır.

• حَرَضًا [haraḍan]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتُنَا تَذَكُرُ يَوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ﴾ ¹³⁸⁰ أَيُّ [342] مُشْرِفًا لِلْهَلَاكِ أَوْ تَكُونَ مِنَ الْمَوْتَى

“حَرْضٌ” müşrif-i helâk. Ve “هَالِكٌ” burada “مَيِّتٌ” ma‘nâsındır. Hüzn ve ışkın te’sîrin-den eriyip zebûn ve müşrif-i helâk olan kimseye “حَرْضٌ” denir. “تَعَبٌ” bâbından “حَرَضٌ” “يَخْرُضُ حَرَضًا فَهُوَ حَرَضٌ” Bu tesmiye bi’l-masdar kabîlinden fâ‘il olup mübâlaga ifâde eder. Mâ-kablinde mezkûr “حَرْضٌ” bundan “tef‘îl” dir.

• الْحَرِّ [el-harri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ﴾ ¹³⁸¹ أَيُّ فِي مَوْسَمِ الْحَرِّ

Bunda hazf-i muzâf vardır, ya'nî “sıcak zamânında” demek olur. “حَرٌّ”, “بُرْدٌ” in zıddıdır. Lâzım olarak “تَعَبٌ” bâbından “حَرَّ الْيَوْمِ أَوِ الطَّعَامِ حَرًّا فَهُوَ حَارٌّ” denir, sıcak demektir. Ve “صَرَبٌ” ve “قَعْدٌ” bâblarından da gelir, “حَرٌّ حَرًّا وَحُرُورًا” denir. “حَرَارَةٌ” bundan ismdir. Ve fethle “حُرُورٌ” sıcak rüzgârdır.

1377 “Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir.” el-Bakara, 2/223.

1378 “Ekin ve nesli yok etmeğe çalışır.” el-Bakara, 2/205.

1379 “Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et.” el-Enfâl, 8/65.

1380 “Oğulları, “Allah’a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf’u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın” dediler.” Yûsuf, 12/85.

1381 “Bu sıcakta sefere çıkmayın” dediler.” et-Tevbe, 9/81.

• الْحُرُورُ [el-ḥarūru]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحُرُورُ﴾¹³⁸² أَيِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ

“حُرُورُ” fethle gece esen sıcak bir rüzgârdır, nâdiren gündüz eser, nitekim “سُمُومٌ” gündüz eser nâdiren gece eser. Bu İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumâdan mervîdir. Bu ma‘nânın ‘aksi de söylenmiş. Ehl-i tefsîr a‘mâ ve basîri kâfir ve mü‘minle; ve zulumât ve nûru küfr ve îmânla; ve zıll ve harûru cennet ve nârla tefsîr etmişler. Ba‘zılar da câhil ve ‘âlim; ve cehl ve ‘ilm; ve hak ve bâtıl; ile tefsîr ve te‘vîl etmişlerdir. “حُرُورُ” mā-kablinde vâki‘ “الْحَرِّ” kelimesinden olduğu beyân edildi. [343]

• حَزْدٌ [ḥardin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعَدُوا عَلَى حَزْدٍ قَادِرِينَ﴾¹³⁸³ أَيِ حِقْدِ الْمَسَاكِينِ

“حَزْدٌ” gasb ve hıkkıdır. Men‘ ve kasd ma‘nāsına da gelir. Takdîr-i kelâm حِقْدِ كَلَامٍ “وَعَدُوا عَلَى حَزْدٍ قَادِرِينَ” sebkindedir, ya‘nî “Mesākîne hıkd yâhüd gazab veyâ bostândan men‘ veyâ mahrûmiyyetlerini kasd üzerine erken davrandılar, kendi zu‘m ve zannlarında buna kâdir oldukları hâlde” demek olur. Râğib rahimehullāhu “حَزْدٌ” hiddet ve gazabdan neş‘et eden men‘dir demiş. Vallāhu a‘lemu bi-murâdihi bihi. “صَرَبٌ” bâbından “حَزْدٌ” denir. “فِهِمٌ” ve “طَرِبٌ”den de gelir. Tahrîkle “حَزْدٌ” gazabdır.

• الْحَرَامُ [el-ḥarāmı]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا﴾¹³⁸⁴ أَيِ الْكَعْبَةِ الْمُعْظَمَةِ

“حَرَامٌ” memnū‘un-minhüdür, ya‘nî kāsıdı bir cihet veyâ sûretle kendinden men‘ olunan şeydir ki şer‘an ya‘nî Allāh subhānehu veyâ Resûl-i ekrem‘i tarafından vâki‘ olan nehy yâ tahzîr yâ zemm ile memnū‘ olur. Ka‘be-i mu‘azzama’ya Mescid-i Harām tesmiyesi onda kıtāl ve sâir ba‘zı umûr memnū‘ olduğu içindir. “أَشْهُرُ الْحُرُمِ” ve “أَشْهُرُ الْحَرَامِ” ki Recebü’l-ferd ve Zü’l-ka‘de ve Zü’l-hicce ve Muharrem’dır. Bunlarda da kıtāl memnū‘ olmakla harām tesmiye buyuruldu. “حُرْمٌ”, “حَرَامٌ”ın cem‘idir. Ve “حَرَامٌ”, “حَلَالٌ”ın zıddıdır ki irtikâbı şer‘an dünyâda cezâ ve ‘ukûbet ve haddi; ve âhirette de ‘azâbı müstelzimdir.

1382 “Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz.” Fâtır, 35/19-21.

1383 “(Yoksullara yardım etmeğe) güçleri yettiği hâlde (böyle söyleyerek) erkenden yola çıktılar.” el-Kalem, 68/25.

1384 “Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed‘i) bir gece Mescid-i Harām’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götürün Allah’ın şanı yücedir.” el-İsrâ, 17/1.

Ve “حَرَامٌ” ve “حُرْمٌ”, “مَحَرَّمٌ” dir, ya'nī hacc veyā ʿumre için ihrāma [344] girmiş kimsedir. Bunun cem'i “حُرْمٌ”dur, zammeteynle وَأَنْتُمْ مُحَرَّمُونَ¹³⁸⁵ “Siz ihrāmda olduğunuz hâlde” demektir. Sebeb-i tesmiye muhrimin hāl-i ihrāmda umûr-ı ma'âlûmeden memnû' olmasıdır.

• حَرْف [ḥarfin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَغْتَبِذُ حَرْفًا﴾¹³⁸⁶ أَيَّ عَلَى وَجْهِ وَاحِدٍ

Ya'nī “bir vech üzere ʿibâdet eden kimse” ki serrâ ve yûsr ve ʿâfiyette ʿibâdet eder demektir, gūyâ darrâ ve ʿusr ve mihnet ve meşakkatte ʿubûdiyyetten irâz ve ihmâl eder ki imân-ı sahîh ve muhabbetullâh her hâlde ʿubûdiyyeti muktezîdir. “حَرْف”in bu gûne tefsîri “حَرْفُ الشَّيْءِ طَرَفُهُ” lafzı taraf ve şefîr ya'nī kenâr ma'nâsına olduğundandır: “حَرْفُ الشَّيْءِ طَرَفُهُ” Bundan vech ma'nâsı tasavvur edilip kendinde vücûh-ı ʿadîde bulunan bir emrin bir vechine “حَرْفٌ” taʿbîr edilir. Bu âyette vâki “حَرْفٌ” kelimesini ʿakibindeki خَيْرٌ أَصَابَهُ خَيْرٌ¹³⁸⁷ kavl-i kerîmi tavzîh ve tefsîr eder, teʿemmül buyurula.

• حَرَسًا [ḥarâsen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مَلُتًا حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا﴾¹³⁸⁸ أَيَّ مُحَافِظًا قَوِيًّا مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَالنُّجُومِ الْمُخْرِقَةِ

Ya'nī “melâikeden kavî bekçiler ve yakıcı yıldızlar” demektir. “حَرَسٌ” hıfz ma'nâsına olan kesr-i hâ ile “حَرَسٌ” lafzından muhâfız ve bekçi demek olan “حَارِسٌ”in cem'idir. “حَرَسٌ” bābından “حَرَسٌ يَحْرُسُ حَرَسًا فَهُوَ حَارِسٌ وَذَلِكَ مَحْرُوسٌ” denir. “حَرَسَةٌ” bundan ismdir. Fethateynle “حَرَسٌ” ve zamm ve teşdîdle “حَرَّاسٌ”, “حَدَمٌ” ve “حَدَامٌ” gibi “حَارِسٌ”in cem'leridir.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': “حُرْم” [345]

• حُرْم [ḥurumun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ﴾¹³⁸⁹ جَمْعُ الْحَرَامِ

Tahkîk ve beyânı mufassalen “الْحَرَامُ” kelimesinde mezkûrdur, oraya nazar oluna.

1385 “İhramlı iken” el-Māide, 5/1, 95.

1386 “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıydan kenardan kulluk eder.” el-Hacc, 22/11.

1387 “Eğer kendisine bir hayır dokunursa gönlü onunla hoş olur.” el-Hacc, 22/11.

1388 “Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk.” el-Cinn, 72/8.

1389 “Bunlardan dördü haram aylardır.” et-Tevbe, 9/36.

• الْحُرُّ [el-ḥurri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ﴾¹³⁹⁰

“حُرُّ” hilāf-ı “عَبْدٌ”dır, “āzād kimse” demektir, ya’nī rıkk ve esîr ve memlûk değil demek. Cem’i “أَحْرَارٌ”dır. “رَجُلٌ حُرٌّ بَيْنَ الْحُرِّيَّةِ وَالْخُرُورِ” fethle, “وَالْخُرُورِيَّةُ” denir zammla. Bu ke-limât-ı selâse ismlerdir. “تَعَبٌ” bābından “حَرٌّ يَحُرُّ حَرَارًا” denir. Masdarda râ’eyn beyninde elif ziyadesiyledir: “صَارَ حُرًّا” demektir. Taz’îf ile ya’nī “tefîl”den ta’addî eder. “حَرَّرَهُ” “أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ”¹³⁹¹ أَيِ إِعْتَاقِ عَبْدٍ ﴿كَالَةِ﴾ ke-mā kâle ta’ālā “أَيُّ إِعْتَاقِ عَبْدٍ”¹³⁹¹ قَالَتَا مَرَاتُغْمَرْتِ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا”¹³⁹² أَيِ مُعْتَقًا

İstitrād: “حُرِّيَّةٌ” ikidir: Biri beyân olundu ki hürriyyet-i süriyyedir. Diğer hürriyyet-i ma’neviyye ve hakîkiyyedir ki rıkk-ı sıfât-ı redî’e ve ahlâk-ı zemîme ve nefis ve hevâ ve shevât-ı nefsanîyyeden hürriyyettir. İşte hürriyyet-i hakîkiyye budur. Hilâfı zâhiren hür olsa da hakîkatte ‘abd-i zelîl ü hakîrdır ve esîr-i mahkûrdur, zîrâ bu rıkkıyyet, rıkkıyyet-i süriyyeden ziyâde müris-i zillet ü ihtikârdır. Kâle ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm: “تَعَسَّ عَبْدُ الدَّرْهَمِ تَعَسَّ عَبْدُ الدِّينَارِ” ve emsâluhu mine’l-ehâdisi’n-nebeviyye.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA‘A’S-SÎNÎ'L-MUHMELE: “حَسْ”

• حَسْرَةٌ [ḥasraten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ﴾¹³⁹³ أَيِ حُزْنًا وَيُقَالُ غَمًّا وَتَأْسُفًا

“حَسْرَةٌ” bir şey’in bir daha ‘avdeti mümkün olmayacak sûretten elden çıkıp gitmesi üzere insânda hâsıl olan [346] hüzn ve gam ve nedemdir. Bunun aslı “كُشْفٌ” ma’nâsına olan “حَسْرٌ” mâddesidir. Bundan ta‘ab ve ‘ayâ ve za‘f ma’nâlarına alınmıştır. Bu kelime-nin tahkîki Bābu’l-Yā’da “يَسْتَحْسِرُونَ” kelimesinde mezkûrdur, mahall-i mezkûra nazar oluna.

• حَسْبُنَا اللَّهُ [ḥasbunallāhu]

• ﴿وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ﴾¹³⁹⁴ أَيِ كَافِيْنَا

Biz bundan “Bize Allāh yeter yetişir” ta‘bîr ederiz. “حَسْبٌ” kelimesi bu ve emsâli mahallerde kifâyet ma’nâsında müsta‘meldir. Ve lafz-ı mezkûr “حِسَابٌ” ya’nī ‘adedde dahi isti‘mâl olunur. “قَتْلٌ” bābından “حَسِبْتُ الْمَالَ حَسْبًا” denir, “أَخْصِيَّتُهُ عَدَدًا” demektir. Ve masdarında kesre “حَسْبَةٌ” ve zammla “حُسْبَانًا” de denir. Ve “ظَنٌّ” ma’nâsına “تَعَبٌ” bābından

1390 “Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.” el-Bakara, 2/178.

1391 “Ya da bir köle azat etmektir.” el-Mâide, 5/89.

1392 “Hani, İmran’ın karısı, “Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin” demişti.” Âl-i ‘İmrân, 3/35.

1393 “Allah bunu (bu düşüncüyü) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak (koydu).” Âl-i ‘İmrân, 3/156.

1394 “Allah bize yeter” dediler.” Âl-i ‘İmrân, 3/173; et-Tevbe, 9/59.

“حَسِبْتُ زَيْدًا رَشِيدًا”, “طَنَنْتُ” demektir. Ve fethateynle “حَسَبَ” me’āsir ya’nī mekārīm-i ahlāk u sifāt u ef’âlde ism dahi olur. “شَرَفَ” ve “كَرَّمَ” vezninde “حَسَبَ زَيْدَ” denir. Ba’zen nesebde de isti’mâli de haber verildi.

• حَسِبِيَا [ḥasīben]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا﴾¹³⁹⁵ أَيُّ مُحَاسِبًا
- وَفِي ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا﴾¹³⁹⁶ أَيُّ كَافِيًا عَالِمًا مُقْتَدِرًا
- وَفِي ﴿اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾¹³⁹⁷ أَيُّ مُحَاسِبًا عَلِيمًا

Bu “حَسِبِيَا” kelimesinde mahallerine göre dört ma’nā vardır: “كَافِيًا”, “عَالِمًا”, “مُقْتَدِرًا”, “مُحَاسِبًا” denir. Mā-kabline ircā’-ı nazar oluna.

• حَسِيسَهَا [ḥasīsehā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا﴾¹³⁹⁸ أَيُّ صَوْتَهَا

Ya’nī “cehennemnin savtını” ki murād zefiridir, “حَسَّ” den ki savt-ı hafīdır, bu lafzın ma’ānī-i sāiresi Bābu’l-Hemze’de “أَحَسَّ” ve Bābu’t-Tā’da [347] “تَحْسُونَهُمْ” kelimelerinde mezkûrdur, mürāca’at oluna.

• حَسِيرٌ [ḥasīrun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ﴾¹³⁹⁹ أَيُّ كَلِيلٌ مُعِي

Ya’nī “âciz ve yorgun ve durgun” demek olur. Bu faslın evvelindeki “خَسِرَ” kelimesi gibi “حَسِرَ” dendir, oraya bak.

MAZMŪMETU’L-ḤĀ’İ: “خ،س”

• حُسْبَان [ḥusbānin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾¹⁴⁰⁰ أَيُّ يَجْرِيَانِ بِحِسَابٍ

1395 “Hesap görücü olarak Allah yeter.” en-Nisā’, 4/6; el-Ahzāb, 33/39.

1396 “Şüphesiz Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.” en-Nisā’, 4/86.

1397 “Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter” denilecektir.” el-İsrā’, 17/14.

1398 “Onlar cehennemnin hışılıtsını bile duymazlar.” el-Enbiyā’, 21/102.

1399 “Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir.” el-Mülk, 67/4.

1400 “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.” er-Rahmān, 55/5.

Ya'nî “Burûc ve menâzillerinde hisâb-ı ma'lûm ile seyr ve devr ederler” demektir. Ve “حُسْبَانٌ”, “حِسَابٌ”ın cem'idir de denir, “شَهَابٌ” ve “شُهْبَانٌ” gibi.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيُزِيلُ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ﴾¹⁴⁰¹ أَي مَرَامِي

Murâd “azâb-ı semâvî”dir. Ve “حُسْبَانَةٌ”nin cem'idir de denildi ki bir nev' küçük oktur. “صَوَاعِقُ” ile de tefsîr olunmuş ki yıldırım demek olan “صَاعِقَةٌ”nın cem'idir. Ve İbn 'Ab-bâs radiyallâhu 'anhumâdan “نَارًا” tefsîri de rivâyet olunmuştur.

• حُسُومًا [husūmen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا﴾¹⁴⁰² أَي تَبَاعًا مُتَوَالِيَةً

“Birbirinin ardınca gelen” demek olur. Bunun iştikâkı “حَسِمُ الدَّاءِ” kavbindendir. “صَرَبٌ” bâbından “حَسَمَهُ فَانْحَسَمَ” denir ki “مَكْرَاهٌ” ya'nî dâğlama âleti olan kızgın demirle hasta olan mahalli savunca, bür' hâsıl oluncaya kadar birbiri ardınca dâğlamaktır, sonra her bir emr-i mütetâbî'de isti'mâl olundu. Ve “حُسُومًا”, “نُحُوسًا”, “شُؤْمًا” ile de tefsîr edildi. Aslen bir şey'in eserini izâle [348] ma'nâsına mevzûc “حَسَمٌ”dendir. Ma'ânî-i sâire hep buna râcî'ir, meselâ “كَفَى” ile maraz izâle edildiği i'tibârla “حَسَمُ الدَّاءِ” Kezâ “نُحُوشٌ” ve “شُؤْمٌ” cümleten izâle-i eser mülâhazasıyladır.

MEKSÛRETU'L-ḤĀ'İ' “ح, س”

• حِسَانٌ [hisānun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ﴾¹⁴⁰³ أَي خَيْرَاتٌ أَخْلَاقًا وَحِسَانٌ وَجُوهًا

Bu kelime bilâ-tezkîr inâsa mevzûc “حِسْنَاءٌ” na'tının cem'idir. Müzekkeri “حَسَنٌ”dir. “رَجُلٌ” “حَسَنٌ”denir, “رَجُلٌ أَحْسَنٌ” denilmez, çünkü “أَحْسَنٌ”in ef'al-i tafdîlde itlâkı şâ-yî'dir, nitekim bilâ-te'nîs zükûra mevzûc olduğu için “شَابٌ أَمْرُدٌ” denir de “جَارِيَةٌ مَرْدَاءٌ” denilmez, çünkü “مَرْدَاءٌ” lafzı nebât bitirmeyen kumluk arz ma'nâsına müsta'meldir.

• حِسَابًا [hisāben]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَزَاءٌ مِّن رَّبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا﴾¹⁴⁰⁴ أَي كَافِيَا

“شَيْءٌ حِسَابٌ” denir, kâfî demek olur. Ānifü'l-beyân “حُسْبَانُ اللَّهِ” kelimesine ircâc-ı nazar oluna.

1401 “Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir” el-Kehf, 18/40.

1402 “Allah onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti.” el-Hâkka, 69/7.

1403 “Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır.” er-Rahmân, 55/70.

1404 “Rahmân'dan bir mükâfat, yeterli bir ihsan olarak verilmiştir.” en-Nebe', 78/36.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'Ş-ŞĪNİ'L-MU'CEME: “ح،ش”

• حَضَرْنَاهُمْ [ḥaṣarnāhum]

• ﴿وَحَضَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُعَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا﴾¹⁴⁰⁵ أَي جَمَعْنَاهُمْ

“Biz onları topladık” demek olur. “حَضَر” kesretle cem' etmektir de denildi ki ma'nā-yı cem'de mübāлага ifāde eder. Aslen “حَضَر” bir cemā'atı cebren makarrlarından çıkarıp harb ve emsālî umûrdan yerine ircā' etmek ve sürmektir, nitekim “النِّسَاءُ لَا تُحَضَرْنَ” eseri mervîdir ki “لَا يُخْرَجْنَ إِلَى الْغَزْوِ” demektir. Anlaşıyor ki nehy olunan cebirdir. Yoksa ba'zı nisā' bi'l-ihtiyār ba'zı umûr-ı gazve iştirāk ettiler. Ve “حَضَر” lafzı insān ve gayr-ı insān-da kullanılır, yalnız cemā'atın gayrıda [349] ya'nî efrādda kullanılmaz. Bāb-ı evvel ve sāniden “حَضَرٌ يَحْضُرُ حَضْرًا فَهُوَ حَاشِرٌ” denir. “مُحْضَرٌ” ism-i mekândır. ﴿وَحِشْرٌ لِّسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنْ﴾ ve ﴿وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ﴾¹⁴⁰⁷ ve ﴿وَإِذَا حِشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً﴾¹⁴⁰⁶ ve ﴿إِنَّا سَخَرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ﴾ ve ﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَبْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ﴾¹⁴⁰⁹ ve ﴿وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ﴾¹⁴⁰⁸ ve ﴿يُسَبِّحُنَ بِالْعِشِيِّ وَالْأَشْرَاقِ وَالطَّيْرِ مُحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَابٌ﴾¹⁴¹⁰ emsālî-i āyāt bundandır. Buna dāir ba'zı fevāid de Bābu'l-Hemze'de “أَوَّلُ الْحَشْرِ” kelimesinde mezkûrdur, mürāca'at oluna.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE: “ح،ص”

• حَضُورًا [ḥaṣūran]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَنَبِيًّا وَحَضُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ﴾¹⁴¹¹ أَي مُنَوَّعًا مِنَ النِّسَاءِ

Ya'nî “nisāya takarrübden mübāлага ile mümteni” demektir. Āti'l-beyān “حَضَر” mād-desinden “fe'ül”dür. Tafsîli bundan sonra gelir. Ve evlādı olmayan kimseye bir de kâf-fe-i ahvâlde telezzüzāt-ı nefsanîyyeden müctenib olan kimseye dahi “حَضُورٌ” denir.

1405 “Biz onları mahşerde toplarız da içlerinden hiçbirini bırakmayız.” el-Kehf, 18/47.

1406 “Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı.” en-Neml, 27/17.

1407 “Yaban hayatı yaşayan (irili ufaklı) tüm canlılar toplandığı zaman” et-Tekvîr, 81/5.

1408 “İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o tapıkları kendilerine düşman oluverir, onların ibâdetlerini de inkâr ederler.” el-Ahkâf, 46/6.

1409 “Dediler ki: “Onu ve kardeşini alıkoy. Şehirlere de toplayıcı adamlar gönder.” eş-Şu'arâ, 26/36.

1410 “Kendisiyle birlikte tesbih etsinler diye biz, dağları ve toplanıp gelen kuşları Dâvûd'un emrine verdik. Onların her biri Allah'a yönelmişlerdi.” Sâd, 38/18-19.

1411 “Zekeriya mabedde namaz kılariken melekler ona, “Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler” diye seslendiler.” Âl-i İmrân, 3/39.

• حَصْرَتْ [ḥaṣīrat]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوْ جَاؤُكُمْ حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أُنِيقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا أَقَوْمَهُمْ﴾¹⁴¹² أَيِ ضَاغَتْ

Ya'nî “kalbleri sıkıldığı ve daraldığı hâlde” demek olur. “حَصْرَتْ” lafzı tazyîk ve tazayyuk ve men' ve habs ve ihâta ma'nâlarına müsta'meldir. Aşağısını oku.

• حَصِيرًا [ḥaṣīran]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا﴾¹⁴¹³ أَيِ حَابِسًا

Ya'nî “küffârı hurûcdan ve dîger mahalle tahavvûlden habs ve men' edici” demek olur. Ve sâzdan örme ma'rûf hasır ma'nâsına olarak “مِهَادًا” 'ibâretiyle dahi tefsîr edilmiştir. Bâb-ı evvelde “حَصْرَهُ يَحْصُرُهُ حَصْرًا فَهُوَ حَاصِرٌ وَذَلِكَ مَحْضُورٌ” denir, habs ve men' ve tazyîk ve ihâta ma'nâları murâd [350] olunur. Lâzım olarak da müsta'meldir, nitekim ânifen ﴿حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ﴾ âyet-i kerîmesinde beyân olundu. Bunda “عِلْمٌ” bâbından gelir. Ve “حَسَنٌ” bâbından dahi gelir. Ve “if'âl”den “إِحْصَارٌ” men' ve habs husûsan tarîk-i beytten ya'nî bir kimseyi evinin yolundan men' ma'nâsına ve “müfâ'alet”ten “مُحَاصِرَةٌ” ma'rûftur. Koltuk altına da “حَاصِرَةٌ” denir.

• حَضَخَصَ [ḥaṣḥaṣa]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَتْ ائْرَأْتُ الْغَزِيرَ الثَّنَّ حَضَخَصَ الْحَقُّ﴾¹⁴¹⁴ أَيِ وَضَحَ وَتَبَيَّنَ

Ya'nî “Zâhir ve âşikâr ve rûşen oldu” demek olur. Bu kelime hâ-i meftûha ve şâd-ı müşeddede ile “حَضَخَصَ” lafzındandır; “كَفَّ”den “كَفَّكَ” ve “كَبَّ”den “كَبَّكَ” gibidir. Galebe ile setr ve ihfâ edilen bir şey'in inkişâfıyla hak ve hakîkatin meydâna çıkmasında fâş olmasında isti'mâl olunur.

• حَصِيدًا [ḥaṣīden]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوُهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ﴾¹⁴¹⁵ أَيِ كَالزَّرْعِ مَحْضُودٍ بِالْمَنْجَلِ

Ya'nî “orakla, tırpanla biçilmiş ekin gibi” demektir. “حَصِيدًا”'ın nasbı nez'-i hâfıdladır. Ve ¹⁴¹⁶ ﴿فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا﴾ ve ¹⁴¹⁷ ﴿مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ﴾ ve ¹⁴¹⁸ ﴿فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾ gibi âyâtta da bu ma'nâyadır. “حَصْرَتْ” bâbından “حَصْدٌ” ve “حَصِيدٌ” ve “حَصْدٌ” de-

1412 “Yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler (başka).” en-Nisâ, 4/90.

1413 “Biz cehennemî kâfirlere bir zindan yapmışsınız.” el-İsrâ, 17/8.

1414 “Aziz’in karısı ise, “Şimdi gerçek ortaya çıktı” dedi.” Yûsuf, 12/51.

1415 “Biz onları biçilmiş ekin, sönmüş ateş gibi yapıncaya kadar bu feryatları devam etti.” el-Enbiyâ, 21/15.

1416 “Bunları, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz.” Yûnus, 10/24.

1417 “Onlardan ayakta duranlar da var, yıkılıp gidenler de.” Hûd, 11/100.

1418 “Onunla bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), bitirdik.” Kâf, 50/9.

nir, ahîr fethateynledir, ekini biçmek ma'nâsınadır. “حَامِدٌ” âteş sönmek ma'nâsına olan “حُمُودٌ”dan “fâ'il”dir, lâkin burada mevtten kinâyet olarak “حَامِدِينَ”, “مَيِّتِينَ” ma'nâsınadır.

• حَصَبٌ [ḥaṣabu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾¹⁴¹⁹ [351] أَيْ وَقُودَهَا وَيُقَالُ حَطَبُ جَهَنَّمَ

Ya'nî “cehennemde yakılacak şey” ve “cehennem odunu” da denir. Yakmak ve tutuşturmak için kâbil-i ihtirāk ve işti'âl olan şey'e “حَصَبٌ” denir. Ve “حَصَبُ النَّارِ” denir, “إِشْعَالٌ” murād edilir. Sicistānî rahimehullāhu diyor ki “حَصَبُ جَهَنَّمَ” lügat-ı Habeşiyeye ile “حَطَبُ جَهَنَّمَ” demektir denir. Buna kâil olanın lügat-ı Habeşiyeye ile kavlinden murād-ı eğer bu kelime lafz-ı vâhidle bir kelime-i Habeşiyeye ve 'Arabiyyedir demek ise bu onun re'yince bir vechdir. Yâhūd bu kelime Habeşiyetü'l-asl iken 'Arab işitip onunla tekellüm ettiğini murād ediyorsa o vakt bu bir kelime-i 'Arabiyye olur, yoksa Qur'ân'da 'Arabiyyenin gayrı bir şey yoktur. Ve dâd-ı mu'ceme ile “حَصَبٌ” dahi kırâ'at olunur ki kendisiyle âteş ikâd ve iş'âl olunan şey'dir, her neden olursa olsun. İntehâ.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'T-Ṭ-ṬĀ: “ح, ط”

• حَطَابٌ [ḥaṭāben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا﴾¹⁴²⁰ أَيْ وَقُودًا

Ya'nî “cehennemi iş'âl edecek şey.” “حَطَبٌ” lügatte ağaçtan âteş yakılacak şey'dir ki Türkçe odun denir. Gerek insân gerek cinnden olan küffârın mādde-i vücûdları odun değildir, ancak 'ilm-i ezelde bunlar ehl-i nâr olarak sâbit olmakla ikâd-ı cehennem için halk olunduklarından teşbîhen “حَطَبٌ” tesmiye olundular, yoksa ne bunlar odun ne de cehennem odunla ikâd olunacak bir âteştir. Ne'uzu bi-'afvillâhi ve rahmetihi minhâ.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': “ح, ط”

• حُطَامًا [ḥuṭāmen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا﴾¹⁴²¹ أَيْ فُتَاتًا

Ya'nî “kırıntı, ufantı” demektir. [352] “حُطَامٌ” zammla aslen ekin saplarından kuruyup ufaklanan şey'dir. Fethle “حَطْمٌ” lafzındandır ki bir şey'i kırmaktır. “ضَرْبٌ” bābından ﴿قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ﴾¹⁴²² “حَطْمُ الشَّيْءِ يَحْطِمُهُ حُطَامًا” denir, “كَسْرُهُ” demektir. Ve “سَلِيمُنْ وَجُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ”¹⁴²² Ya'nî kırıl-

1419 “Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz.” el-Enbiyâ, 21/98.

1420 “Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.” el-Cinn, 72/15.

1421 “Sonra da Allah onları kurumuş çer çöp hâline getirir.” ez-Zümer, 39/21.

1422 “Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman

dı, ufaklandı, rīze rīze oldu demektir, sonra her bir kesrde istiḥmāl olundu. Āyāt-ı sāirede de maḥnā böyledir.

• الحُطْمَةُ [el-ḥuṭameti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِيُنَبِّذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ﴾¹⁴²³ تَفْسِيرُهَا ﴿نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ﴾¹⁴²⁴

Ya'nî Allâh'ın îkâd olunmuş âteşidir ki cehennemdir. Ānifü'l-beyân “حَطْمٌ” mâddesinden me'hûz esmâ-i cehennemden bir ismdir. Mâ-kabline nazar oluna. Ve ekûl olan doymaz kimseye de “حُطْمَةٌ” denir. Bu cehenneme teşbîhen bir tesmiyedir ki her yediğini kesr ve imhâ etmekle gūyâ lisân-ı hâli cehennem gibi ¹⁴²⁵ ﴿هَلْ مِنْ مَزِيدٍ﴾ çağırır. Ve kaht senesine de “حُطْمَةٌ” denir.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ, “ط, ح”

[ħittatun] حطة

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً﴾¹⁴²⁶ أَي مَسْأَلَتُنَا أَنْ تَحُطَّ عَنَّا ذُنُوبَنَا

”رَدَّ“ kavlınden ”فِعْلَةً“ vezninde masdardır. ”حُطُّ عَنْ دُنُونَا“ bābindan ”حَطَّةٌ يَحُطُّ حَطًّا“ denir, bir şeyi yukarıdan indirmek ma'nāsına olup iskāt ma'nāsınada kullanılır. Bu kelime ref'le ve nasbla kırā'at olundu. Ref'le kırā'ati de iki vechledir, biri beyān olundu. Vech-i āhar ”حِطَّةٌ“ mübtedā-yı mahzūfa haber olmakla değil, ”بَنِي إِسْرَائِيلَ“ lafzı ’ayn’ıyla söylemekle me'mūr olduklarını [353] hikāyeten olup ”حِطَّةٌ“ deyiniz demek olmasıdır. Nasbla olan kırā'ate göre yine iki vech vardır: Biri ﴿قُولُوا﴾ ”قُولُوا“nun mansūbu olmaktır. Her hālde Benī İsrā'il'e istigfār ile emrdir. Ve İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumā ”قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لِأَنَّهُ تَحُطُّ الذَّنُوبَ وَالْحَطَايَا“ ibāretiyle tefsir buyurmuşlar. Vallāhu a'lemu bi-murādihî bihi.

ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler” dedi.” en-Neml, 27/18.

1423 “Andolsun ki o, Hutāme’ye atılacaktır. Hutame’nin ne olduğunu sen ne bileceksin?” el-Hümeze, 104/4-5.

1424 “O, Allah’ın tutuşturulmuş ateşidir.” el-Hümeze, 104/6.

1425 “O da, “daha var mı?” der.” Kāf, 50/30.

1426 “Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve “hıttâ!” (Ya Rabbi, bizi affet) deyin.” el-Bakara, 2/58.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'Z-ZĀ'İ'L-MU'CEME: “ح،ظ”

• حَظٌّ [hazzi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيْنِ﴾¹⁴²⁷ أَيُ نَصِيبِ الْأُنثَيْنِ
- وَفِي ﴿وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا دُكِّرُوا بِهِ﴾¹⁴²⁸ أَيُ تَرَكَوْا نَصِيبَ أَنْفُسِهِمْ مِمَّا أُمِرُوا بِهِ فِي التَّوْرَةِ

Bu āyetlerde “حَظٌّ” nasīb ile tefsīr olundu. Nasīb, hisse-i mukaddere demektir. Ve “جَدُّ” ya'ni 'azamet ve baht ve devlet ve ginā ma'nalarına da gelir, nitekim لَنَا مِثْلُ مَا أُوتِيَ ﴿يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ﴾ ile tefsīr olundu ki baht ve devlet ve ginā ve servet-i 'azīme sāhibidir demek olur. Ve sevāb-ı āhiret ve cennet ma'nalarına da gelir.¹⁴²⁹ ﴿وَمَا يُلْقِيهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقِيهَا إِلَّا دُو حَظِّ عَظِيمٍ﴾¹⁴³⁰ āyet-i kerīmesinde “نُؤَابُ كَثِيرٍ” ile tefsīr edilmiş. Ve hazz-ı 'azīmden murād cennettir de denilmiştir. Bāb-ı sālisten “حَظٌّ” “صَارَ ذَا حَظٍّ مِنَ الرِّزْقِ وَنَصِيبٍ وَجِدٍ وَهُوَ الْبُحْتُ وَالْدَّوْلَةُ وَالْغَنَاءُ” denir, “يَحْظُ حَظًّا فَهُوَ حَظٌّ وَحَظِيظٌ وَمَحْظُوطٌ” demek olur.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'L-FĀ': “ح،ف”

• حَفِيَّ عَنْهَا [hafiiyyun 'anhā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا﴾¹⁴³¹ أَيُ مُبَالِغٍ فِي السُّؤَالِ عَنْهَا حَتَّى عَلِمْتَهَا

Ya'ni “Güyā ki sen kıyāmetin vakt ve hīn-i vukū'undan çok [354] su'āl ettin de tā ki onu bildin” demek olur. “أَحْفَى فَلَانٌ فِي الْمُسْأَلَةِ” denir, “Su'âlde ilhâh ve istiksâ” etti demek olur. Lâkin bu āyette takdīm ve te'hīr bulunduğuna işāreten Sicistānī rahimehullāhu takdīr-i kelām ile bunun ma'nāsı “يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ بِهِمْ” demiş ve hakkında i'tinā ve ihtimām ve muhabbet ve tevāzu' izhār edilen bir kimsenin mes'ulü is'āf edildiği vakte تَحَفِيْتُ “تَحَفِيْتُ” nin bārr ve muhibb ve şefik ve mu'tenī ma'nāsına olduğunu ifhām eylemiş oluyor. Ve¹⁴³² ﴿إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا﴾ āyet-i kerīmesiyle dahi istiṣhād ediyor ki “Bana iyilik ve hakkımda i'tinā edici idi” demek olur. Bir de كَأَنَّكَ ﴿كَأَنَّكَ﴾¹⁴³³ “جَاهِلٌ بِهَا” kavlı-i kerīmi ba'zı müfessir'in tarafından “كَأَنَّكَ عَالِمٌ بِهَا” ve yukālu بِهَا “حَفِيٌّ” kelimesinin azdāddan olduğu

1427 “Erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder.” en-Nisā, 4/11, 176.

1428 “Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular.” el-Māide, 5/13, 14.

1429 “Keşke Kārūn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir” dediler.” el-Kasas, 28/79.

1430 “Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur.” Fussilet, 41/35.

1431 “Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar.” el-A'rāf, 7/187.

1432 “Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır.” Meryem, 19/47.

1433 “Sanki senin ondan haberin varmış gibi” el-A'rāf, 7/187.

anlaşıyor, ya'nī 'ālim ve cāhil ma'nalarında isti'mālî münfahim oluyor. Bābu'l-Yā'da "حَفِيّ يَحْفَى" kelimesinde dahi bundan bir nebze bahs olunur. Dördüncü bābdan "حَفِيّ يَحْفَى" "حَفَاوَةٌ فَهُوَ حَفِيّ" denir. Ve "if'āl"den "إِحْفَاءٌ" su'âlde ilhâh ve mübālaga ve istiksâ' ma'nâlarıdır. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi.

• حَفْدَةٌ [ḥafedetən]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ بَيْنِينَ وَحَفْدَةً﴾¹⁴³⁴ أَيَّ خَدَمًا

Ya'nī "Size hādimler kıldı" demektir. Ve "حَفْدَةٌ" zevce tarafından olan akrabādır da denildi. Ve ashār ya'nī dāmādlardır denildiği gibi a'vāndır dahi denildi. Ve kişinin ev-lādından kendine nāfi' olanlardır. Ve zevcenin zevc-i evvelinden olan ebnā'dır da denil-dir. Kelime-i mezbûre "حَافِدٌ" in [355] cem'idir. "حَافِدٌ", hādimdir. Rāgıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta "وَالْمُتَحَرِّكُ الْمُتَبَيَّنُ بِالْخِدْمَةِ أَقَارِبُ كَانُوا أَوْ أَجَانِبُ" diyor. Ve müfessirlerin "أَسْبَاطُ" tır dediklerini de söylüyor. Ve sür'at ma'nāsına isti'mālî de şāyi'dir. "ضَرْبٌ" bābından "حَفْدٌ" "وَالَيْكَ نَسْعَى" denir, "أَسْرَعٌ" demek olur. Ve salāt-ı vitrde okunan du'ā-i me'sûrda "نُسْرُغُ إِلَى الطَّاعَةِ وَنَحْفِدُ" demektir.

• حَفَفْنَاهُمَا [ḥafefnāhumā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا﴾¹⁴³⁵ أَيَّ أَطْفَنَاهُمَا مِنْ جَوَانِبِهِمَا

Ya'nī "Biz o iki bāğçeyi yanlarından hurmā ağaçlarıyla çevirdik, ihāta ettik" demek olur. Ve "حَفَفٌ" ma'nāsına da gelir ki tavāf ve tezyîn demektir. Cem'i "أَحَفَّةٌ" gelir, ihāta ma'nāsına. ﴿وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِقِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ﴾¹⁴³⁶ أَيَّ مُحَلِّقِينَ وَمُسْتَدِيرِينَ حَوْلَهُ Ya'nī "Arşın etrafına çevrilmiş ve halka olmuş oldukları hâlde" demektir. "زَرْعٌ" bābından "حَفُّهُ يَحْفُهُ حَفًّا وَحَفَافًا فَهُوَ حَافٌ" denir. Ve bāb-ı mezkûrdan kat' ve tezyîn ma'nalarına da gelir. "زَيْتٌ", "حَفَّتِ الْمَرْأَةُ وَجْهَهَا" ve "قَطَعَ", "حَفَّ الرَّجُلُ شَارِبَهُ" demektir.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'AL-ḲĀF: "ح, ق"

• حَقِيقٌ [ḥaqīqun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ﴾¹⁴³⁷

Bu āyet-i kerîmede "عَلَى" iki sûretle kırā'at olundu: Biri yā-i mütekellime "حَقِيقٌ عَلَى" "

1434 "Eşlerinizden de oğullar ve torunlar verdi." en-Nahl, 16/72.

1435 "Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk." el-Kehf, 18/32.

1436 "Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış hâlde görürsün." ez-Zümer, 39/75.

1437 "Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır." el-A'râf, 7/105.

“وَاجِبٌ عَلَيَّ ya‘nī “Benim üzerime vâcibdir” demektir olur. Dîgeri bilâ-yâ-i mütekellim 1438 “أَنَا حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولُ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ” Bu sûrette “حَقِيقٌ” mukadder “أَنَا”nin haberi olur. “أَنَا” Ya‘nī “Ben evlâ ve ahrâ ve lâyıkm” demektir. [356] Hilâf-ı bâtl olan “حَقٌ” lafzından “fa‘îl”dir. “صَرَبٌ” ve “قَتَلَ” bâblarından “حَقٌّ يَحِقُّ حَقًّا” denir, vücûb ve sübût ifâde eder. “حَقِيقٌ” lâyıkm, cedîr ve sezâvâr ma‘nâsına kullanılır. Bu “حَقٌّ” lafzı ma‘ânî-i kesîrede isti‘mâl olunur. Mufasssalâta mürâca‘at lâzımdır.

• حَقٌّ [hakka]

• ﴿حَقٌّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ﴾¹⁴³⁹ أَنَّى وَجِبَتْ عَلَيْهِمُ الْحُجَّةُ فَوَجَبَ الْعَذَابُ

“حَقٌّ” kelimesi Qur‘ân-ı kerîm’de pek çok mahallerde vârid olmuştur. Mahalline göre vücûb ve lüzûm ve sübût ve sıdk ve sıhhat ve savâb ve cevâz ma‘nâlarıyla tefsîr olunur. Ve bununla Qur‘ân ve Muḥammed sallallâhu ‘aleyhi ve âlihi ve sellem efendimizden de kinâyet olunmuştur.

• حَقُّ الْيَقِينِ [hakku'l-yakîni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ﴾¹⁴⁴⁰ أَنَّى لَعْنُ الْيَقِينِ وَمَخْضُ الْيَقِينِ

“يَقِينٌ” husûl ve tahakkukuyla her gûne şekk ve reyb bi'l-küllîyye ve kat‘iyyen zâil olan ‘ilmdir. Lâkin bu müfesserlerle müfesserün bihi kelimeler beyninde fark vardır, meselâ her zî-hayât için ‘akîbet mevt olduğuna ta‘alluk [eden] ‘ilme “عِلْمُ الْيَقِينِ” denir. Ve 1441 ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ﴾ medlûlünce mevtin ra‘ye'l-‘ayn huzûruna ta‘alluk eden ‘ilme “عَيْنُ الْيَقِينِ” denir. Bir kimse kendi nefsinde mevti bi’z-zât tattığı vakte onda hâsıl ‘ilme “حَقُّ الْيَقِينِ” denir, işte fark budur.

MAZMÛMETU'L-ḤĀ': “ح،ق”

• حُقُبًا [hukuben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا﴾¹⁴⁴² أَنَّى دَهْرًا

Ya‘nī “uzun zamân” demektir. Ve “حُقُبٌ” seksen senedir denildi. Bu lafza müte‘allik kelâm Bâbu'l-Hemze’de “أَحْقَابًا” kelimesinde mezkûrdur. [357]

1438 “Bana, Allah’a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır.” el-A‘râf, 7/105.

1439 “Azap hükmü gerçekleşenler” el-Kasas, 28/63; el-Ahkâf, 46/18.

1440 “Şüphesiz Kur‘an gerçek kesin bilgidir.” el-Hâkka, 69/51.

1441 “Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürseniz! Oysa siz o zaman bakıp durursunuz.” el-Vâkı‘a, 56/83-84.

1442 “Hani Musa beraberindeki gence şçyle demişti: “İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım ya da uzun zaman gideceğim.” el-Kehf, 18/60.

• حُقَّتْ [ḥuḳḳat]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَذْنْتُ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ﴾¹⁴⁴³ أَيْ حَقٌّ لَهَا أَيْ وَجِبَ عَلَيْهَا أَنْ تَسْمَعَ وَتُطِيعَ

Ya'nî “Semâ” üzerine vâcib oldu, sâbit oldu, rabbisine itâ'at ve emrine inkıyâd etmek” demektir. Bâbu'l-Hemze'de “أَذْنْتُ” kelimesine mürâca'at oluna.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'L-KĀF: “ح،ك”

• حَكَمًا [ḥakemen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَعَيِّرَ اللَّهُ أَبْنَعِي حَكَمًا﴾¹⁴⁴⁴ أَيْ حَاكِمًا عَدْلًا

• وَقَوْلُهُ سُبْحَانَهُ ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقَالِلَّهِ بَيْنَهُمَا﴾¹⁴⁴⁵ أَيْ رَجُلًا عَدْلًا

“حَكَمٌ” dendir ki ıslâh için olan men'edir. At ve emsâlinin zabt için ağızlarına vurulan lisânımızda gem denilen lügâma da “حَكْمَةٌ” tesmiyesi bu ma'nâdan me'hûzdur. “حَكَمْتُ الدَّابَّةَ” denir ki “Gem ile atı serkeşlikten men' ettim.” Ve “if'âl”den “أَحْكَمْتُ الدَّابَّةَ” “Hayvâna gem vurdum” demektir. Ve “حَكَمْتُ السَّفِينَةَ” “Gemiye demirledim” ya'nî seyr ve ceryden men' ettim demek olur. Ve zamm ile “حَكَمٌ” bir husûsta bu böyledir yâhüd böyle değildir, ya'nî icâben veyâ selben onun hakkında 'adl ve nasfetle kazâ etmek ve mütehâlif ve mütehâsim ve mütehâkimleri nizâ'dan men'edir yâhüd nizâ'ı men'edir. Ve fethateynle “حَكَمٌ” bu bâbda mütehasıs ve hâzık kimse demektir ki “حَاكِمٌ”den eblagdır. Bâb-ı evvelden “حَكَمٌ يَحْكُمُ حَكَمًا فَهُوَ حَاكِمٌ وَذَلِكَ مَحْكُومٌ لَهُ وَعَلَيْهِ” denir, “فَصْلٌ” ve “فَصْلٌ” demektir. Bâb-ı hâmisten “حَكَمٌ يَحْكُمُ”, “صَارَ حَكِيمًا” demek olur.

• الْحَكِيمُ [el-ḥakīmu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾¹⁴⁴⁶

“حَكْمَةٌ” ten “fa'îl”dir. “حَكْمَةٌ” lügatte 'ilm ve 'akl ile hakka isâbettir. Daha başka ta'rîfleri de [358] vardır ki mufasssalâtta görülür. Bu âyet-i kerîmede olduğu gibi Cenâb-ı Hakk'a vasf ve esmâ-i hüsnâdan olmak i'tibârıyla “حَكْمَةٌ” eşyâyı kable vücûdihâ ya'nî kabûl-ı vücûdla hâricde ta'ayyün etmezden evvel 'ilm-i ezelî ile ke-mâ hiye bilmek ve gâyet-i ihkâm ve hüsn-i nizâmla yerli yerinde olmak üzere icâd etmektir. İşte “الْحَكِيمُ”

1443 “Rabbini dinlediği zaman -ki ona yaraşan da budur- (insan yaptıklarını karşısında bulur!)” el-İnşikâk, 84/2, 5.

1444 “Ben Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım?” (de).” el-En'âm, 6/114.

1445 “Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır.” en-Nisâ, 4/35.

1446 On iki yerde, örneğin İbrâhîm, 14/4.

bu ma'na'da esmā-i hüsnādandır. Ḳur'ān'a ve kitāba vasf oldukta hikmeti mutazammın demektir. Ve “رَجُلٌ حَكِيمٌ” kavlinde olduğu gibi insāna vasf olursa mevcūdatı 'ārif ve hakāyıkına 'alā-kadri'l-ımkān vākıf ve hayrı şerden ve hüsnü kubhten ve hidāyeti dalāl-dan fārik ve mümeyyiz demek olur.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': “ح،ك”

• حُكْمُ [hukmu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَيْفَ يُحْكِمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ﴾¹⁴⁴⁷ وَ﴿ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾¹⁴⁴⁸

Emrullāh ve farīzatullāh ve şer'ullāh demek olur. Āyet-i ūlāda “رَجُلٌ” hükmü ve sāniye-de tamām-ı āyette mezkūr olan hükmler murād olunur. Faslın evvelinde vākī “حَكْمًا” ve “الْحَكِيمُ” kelimeleri mütālā'a oluna.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ': “ح،ك”

• الْحِكْمَةُ [el-hikmete]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ﴾¹⁴⁴⁹

Bu kelime-i kerīmenin tahkīki ibtidā-yı faslda “حَكْمًا” ve “الْحَكِيمُ” kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, ancak “حَكْمَةً” in 'akla ism olduğu mübhemce geçti. Sicistānī rahimehullāhu “الْحِكْمَةُ اسْمٌ لِلْعَقْلِ” deyip sebep-i tesmiye olarak “لِأَنَّهُ يَمْنَعُ صَاحِبَهُ مِنَ الْجَهْلِ” demiş ve bu ma'nānın “حَكْمَةُ الدَّائِيَّةِ” den olduğunu beyān etmiş. “حَكْمَةُ” kelimesinin gerek lügaten gerek ıstılāhan birçok ma'ānī-i dakīkası mufasssalātta görülür. [359]

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'L-LĀM: “ح،ل”

• حَلَائِلُ [ḥalā'ilu]

• ﴿وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ﴾¹⁴⁵⁰ أَيَّ أَزْوَاجٍ أَبْنَائِكُمْ

“حَلِيلَةٌ” nin cem'idir. “حَلِيلَةُ الْمَرْءِ اِمْرَأَتُهُ” Ya'nī kişinin halilesi, zevcesi, kadınıdır. Zevceye “حَلِيلَةٌ” ve zevcine “حَلِيلٌ” denir. Bu ma'nā “حُلُولٌ” dan olmak üzeredir. Zevc ve zevce

1447 “Yanlarında içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar.” el-Māide, 5/43.

1448 “Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.” el-Mümtehine, 60/10.

1449 “Allah hikmeti dilediğine verir.” el-Bakara, 2/269.

1450 “Öz oğullarınızın karıları” en-Nisā, 4/23.

dāimā birlikte nüzūl etmesi sebep-i tesmiye olur. Ve yekdīgere helāl oldukları içindir de denildi. Bu sūrette “حَلِيَّةٌ”, “مَحَلَّةٌ” maʿnāsına olur.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': “ح،ل”

[ḥuliyihim] حَلِيَّتُهُمْ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَغْدِهِ مِنْ حَلِيَّتِهِمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خَوَازِجٌ﴾¹⁴⁵¹

“حَلِيَّةٌ”nin cemʿidir. Altın gümüş ve sāir zī-kıymet maʿādin ve cevāhirden müttehaż bilezik ve kılāde ve hātem ve gayr-ı zālīk zīnet eşyasıdır, Türkçe bezek denir. Ve “حَلِيَّةٌ” sıfat maʿnāsına kullanılır; “حَلِيَّةُ الرَّجُلِ”, “صَفْتُهُ” demektir. Ancak insānı tezyīn eden sıfāt-ı mahmūde ve ʿāliyede istiʿmāl şāyiʿdir. Minhu: “حَلِيَّةُ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” ve “حَلِيَّةُ الْأَوْلِيَاءِ، رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ”.

[ḥullū] حُلُّو •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَحُلُّوْا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ﴾¹⁴⁵²

Ānifü'l-beyān “حَلِيَّةٌ”den “tefīl” bābından mebnī ʿale'l-meʿūl sīga-i māzī-i cemʿ-i müzekkerdir, bināʿenʿaleyh “حُلُّو” “Tahliye ve tezyīn olundular”, Türkçe “Bezendiler” demek olur. Bābu'l-Hemze'de “أَسَاوِرَ” kelimesine de nazar oluna.

[el-ḥulume] الْحُلْمُ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلْمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾¹⁴⁵³ أَيِ الْإِخْتِلَامِ

Zammeteynle “حُلْمٌ” akl demektir, nitekim¹⁴⁵⁴ kavlı-ı kerīminde “أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاعُونَ” ile tefsir olundu. Ve “حُلْمٌ” tufūliyyetin muntehāsı olan sinn-i bülūğdur ki ibtidā-i zuhūr-ı şehvettir. Bu çağda “إِخْتِلَامٌ” vākī olur. Bu maʿnāda istiʿmālī ʿaklın ibtidā-i tekemmül olmağā iʿtibāriyledir. Bu mertebede tıfılın tufūliyyete mahsūs olan istisnāiyyeti şerʿan sākıt olur, nitekim bahsinde olduğumuz āyette “إِذَا”nın cevābı ﴿وَلْيَسْتَأْذِنُوا﴾ vākī oldu. Ve “حُلْمٌ” rüyā maʿnāsına da gelir, ancak gayr-ı sahih ve kerihlerinde istiʿmāl olunur. Sahiha ve sāliha olanına “رُؤْيَا” denir. Bāb-ı evvelden حُلْمًا “حُلْمٌ يَحُلُمُ حُلْمًا” denir. Bāb-ı evvelden حُلْمًا “حُلْمٌ يَحُلُمُ حُلْمًا” denir.

1451 “Mūsā’nın kavmi onun (Tur’a gitmesinin) ardından, ziynet eşyalarından, böğürmesi olan bir buzağı heykeli (yaparak ilah) edindiler.” el-Aʿrāf, 7/148.

1452 “Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir.” el-İnsān, 76/21.

1453 “Çocuklarınız erginlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerinizin istedikleri gibi izin istesinler.” en-Nūr, 24/59.

1454 “Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?” et-Tūr, 52/32.

Ve şedīdü's-sevād olan duhāna, dumana da “يُغْمُولُ” vezninde “يُحْمُومُ” denir. Harāret ma'nāsına “رَدَّ” bābından “حَمَّ يَحْمُ حَمًّا فَهُوَ حَمِيمٌ” denir. Ve lāzım ve müte'addī de olur. Sevād ma'nāsına “تَعَبَ” bābından “حَمَّ يَحْمُ حَمَمًا فَهُوَ حَمِيمٌ” denir. Bu lafzın ma'anī-i sāiresi mufassalāt-ı kütüb-i lügatte görölür. Bābu'l-Yā'da “يُحْمُومُ” kelimesine de nazar oluna.

• حُمُولَةٌ [hamületen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنَ الْأَنْعَامِ حُمُولَةٌ وَفَرُشًا﴾¹⁴⁶³ أَيِّ صَالِحَةٍ لِلْحَمْلِ عَلَيْهَا

Ya'nī üzerine yük yükletilen hayvānlar, büyük develer ki yük kaldırmağa tākatı olanlardır. “فَرُشٌ” yüke tākatı olmayan küçük hayvānlar, develerdir denildi. Ve bazı 'ulemā' “حُمُولَةٌ” deve ve at ve katır ve himār ve her yük yükletilen hayvāndır. “فَرُشٌ” ganem, koyundur dediler. Ve “حُمُولَةٌ” yük hayvānı ve “فَرُشٌ” binek hayvānıdır dediler. Bābu'l-Fā'da “فَرُشًا” kelimesine bak.

• حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا [ḥamelet ḥamlen ḥafifen]

• ﴿فَلَمَّا تَغَشَّيْهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا﴾¹⁴⁶⁴ أَيِ الْمَاءِ يَغْنِي الْمَنِيَّ وَالنُّطْقَةَ لِكَوْنِهِ خَفِيفًا عَلَى الْمَرْأَةِ [362] إِذَا حَمَلَتْ

Bu haml-i hafīfin tefsiridir, ya'nī “Kadına hāmil olduğu hīnde mā-i recül ya'nī nutfе hafiftir, sıklet vermez.”

• حَمَلٍ [ḥame'in]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَلٍ مُسْنُونٍ﴾¹⁴⁶⁵ جَمْعُ حَمَاءَ

Ve “حَمَاءَ” tül-ı müddet suda kalmakla kararıp mütegayyir olmuş çamurdur ki kara balçık derler. “مُسْنُونٌ”, “مُسْنُونٌ” demektir. Bābu'l-Mīm'de “مُسْنُونٌ” kelimesine nazar oluna. Ve “حَمَاءَ” ateş ve şems ve beden-i hayvānda kuvve-i hārreden mütevellid harāret demek olan “حَمِيٍّ” mād-desindendir.

• حَمِيَّةٍ [ḥami'tin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَرْغَبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ﴾¹⁴⁶⁶ أَيِّ ذَاتِ حَمَاءَ

Bu mehmūzen kırā'ate göredir. Ve bilā-hemze “حَمِيَّةٍ” ve “حَامِيَّةٍ” kırā'atlerine göre “حَارَّةٍ” ya'nī sıcak demektir.

1463 “Yine O, hayvanlardan da irili ufaklı var edendir.” el-En'ām, 6/142.

1464 “(İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır).” el-A'rāf, 7/189.

1465 “Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.” el-Hicr, 15/26, 28, 33.

1466 “Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu.” el-Kehf, 18/86.

• الْحَمِيَّةُ [el-ḥamiyyete]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ﴾¹⁴⁶⁷ أَيِ الْأَنفَةِ وَالْغَضَبِ
 “حَمِيَّةٌ” harāret demek olan ānifü'l-beyān “حَمِي” den kanda mevcūd olan harāret-i tabī'iy-
 yenin bazı esbāb ile iştidādından insāna ārız olan ʿār ve gayret ve gazabdan ʿibārettir.
 Müteʿallakı ʿitibārıyla mahmūde ve mezmūme olur. Bu āyette zemmini tebyīnen حَمِيَّةُ
 الْجَاهِلِيَّةِ bedel kılınmıştır. Bu ve mā-kablinde olan iki kelime bir asldandır ki “حَمِي” dir.

• حَمْلٌ [ḥamlin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنْ كُنْ أُولَاتٍ حَمْلٍ﴾¹⁴⁶⁸ وَ﴿وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا﴾¹⁴⁶⁹
 “حَمْلٌ” ḥā-i meftūha ve mīm-i sākine ile kadının batnında hāmिल olduğu cenīndir. Ağaçta
 olan meyveye de denir. Kesr-i ḥā ile “حَمْلٌ” başta taşınan ve sırta yüklenen yükür.
 Hayvān yüküne de denir.¹⁴⁷⁰ ﴿وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ حَمْلٌ بَعِيرٍ﴾¹⁴⁷⁰ bir deve yükü demektir. [363]

• حَمَالَةُ الْحَطَبِ [ḥammālete'l-ḥaṭabi]

• ﴿وَأَمْرَأَتُهُ حَمَالَةٌ الْحَطَبِ﴾¹⁴⁷¹

Murād Ebū Leheb'in zevcesidir ki Ummu Cemīl bint Ḥarb b. Umeyye'dir. Ebū Süf-
 yān'nın kız kardeşi ve Muʿāviye'nin ʿammesi olur. Resūl-i ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve
 sellem efendimize son derecede bugz ve ʿadāveti olduğundan zevcine de hakk-ı karābeti
 unutturmuştu, bināʿenʿaleyh birçok isāʿet ve cür'etlere sebep oldu. “حَمَالَةُ الْحَطَبِ” laka-
 bıyla telkībi nemīme ifşāsında gezdiği içindi ki beyne'n-nās ikāʿ-ı şerr ü fesād eder ve
 bununla āteş-i fitneyi ikād ederdi. Ve Ummu Cemīl zengin olduğu hālde evinin odunu-
 nu kendi sırtında getirmek zilletini irtikāb ettiği için böyle telkīb edildi de denilmiş. Ve
 ʿalā-rivāyetin Nebī-i muhterem ve ashābını ʾizāʾ için diken kesip tarīk-i risālet-penāha
 döktüğü içindir de denildi ki hatabla diken murād olunmuş olur.

MAZMÜMETU'L-ḤĀ': “ح،م”

• حُمِلَتْ [ḥumilet]

• ﴿وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً﴾¹⁴⁷² أَيِ رُفِعَتْ مِنْ مَكَانَيْهِمَا بِمَا فِيهِمَا

Ya'nī kendilerinde olan eşyā ile yerlerinden kaldırıldığı vakte demek olur ki kıyāmette

1467 “Hani inkār edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi.” el-Feth, 48/26.

1468 “Eğer hamile iseler” et-Talāk, 65/6.

1469 “Her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür.” el-Hacc, 22/2.

1470 “Onu getirene bir deve yükü ödül var.” Yūsuf, 12/72.

1471 “Odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).” Tebbet, 111/4.

1472 “Yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş(kıyamet kopmuş)
 tur.” el-Hākka, 69/14.

vāki^c olacak zelāzil ve racefāttan kināyettir. Yük demek olan “حُمْلٌ” dendir ki tahammül-de şey'i yerinden kaldırmak tasavvuruyla “رَفْعٌ” ma'nāsına isti'māl olunur.

[ḥummile ve ḥummiltum] حُمْلٌ وَحُمِلْتُمْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ﴾¹⁴⁷³ أُنِيَ عَلَيْهِ مَا كَلَّفَ يَغْنِي أَمْرَ التَّبْلِيغِ وَعَلَيْكُمْ مَا كَلَّفْتُمْ يَغْنِي الْإِيمَانَ وَالْقَبُولُ

Bunda “تَحْمِيلٌ” ve “تَحْمُلٌ” sikal i'tibāriyle teklîf ve tekellüf yerinde vāki^c olmuştur.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ'İ' [364] “ح،م”

[ḥimlu] حِمْلٌ •

• ﴿قَالُوا نَفَقْدُ ضَوَاعَ الْمَلِكِ وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ﴾¹⁴⁷⁴

Ānifü'l-beyān “حِمْلٌ” kelimesine mürāca'at oluna.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'N-NŪN: “ح،ن”

[ḥanīfen] حَنِيفًا •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا﴾¹⁴⁷⁵

• ﴿وَمَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾¹⁴⁷⁶ وَغَيْرُهُمَا أَيُّ مَائِلًا عَنِ الْأَذْيَانِ إِلَى الدِّينِ الْقَيِّمِ

Ya'nī “kāffe-i edyāndan tevhīd üzerine mü'esses dīn-i müstakīme meyl edici” demektir. Binā'en alā-hāzā “حَنِيفٌ” dīn-i İbrāhīm 'aleyhi's-selām üzerine olan kimsedir denildi. Sonra vakt-i cāhiliyyette “إِحْسَانٌ” ile hacc-ı beyt eden kimse “حَنِيفٌ” tesmiye olundu. Cem'î “حُنَفَاءُ” gelir. El-yevm “حَنِيفٌ” müslim olan kimsedir. Ve Hazret-i İbrāhīm'in “حَنِيفٌ” tesmiyesi pederi ve kavminin asnāmından tevhīde meyl ve 'udüllerindandır. “حَنِيفٌ”, 'udül ve meyldir. Aslen iki ayağın baş parmaklarının her birinin sâhibesi üzerine olan meylidir. Ve bazı ehl-i lügat ayakta dāhile doğru olan meyl ve i'vicâcdır demiş. Lâkin Rāğıb rahimehullāhu Mufredāt'ta “حَنَفٌ” dalâlden istikāmete ve cīm'le “جَنَفٌ” istikāmetten dalâla meyldir demiş ve “حَنِيفٌ”i istikāmete mâil diye tefsīr etmiş. “تَعَبٌ” bābından “حَنِيفٌ يَحْنَفُ حَنَفًا فَهُوَ حَنِيفٌ” denir. Ve “حَنِيفٌ” müte'abbid ve nāsik ma'nāsına da haml olunur.

1473 “Eğer yüz çevirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir.” en-Nūr, 24/54.

1474 “Onlar, “Hükümdar'ın su kabını yitirdik. Onu getirene bir deve yükü ödül var.” Yūsuf, 12/72.

1475 “Şüphesiz İbrahim, Allah'a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi.” en-Nahl, 16/120.

1476 “Allah'a ortak koşanlardan değildir.” Āl-i 'İmrān, 3/67.

• حَنِيدٌ [ḥanīzin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ﴾¹⁴⁷⁷ أَيُّ مَشْوِيٍّ فِي حَدِّ مِنَ الْأَرْضِ بِالرَّضْفِ

Ya'nī “yerde hendek gibi yarılmış mahalde radfla ya'nī âteşte kızdırılmış taşlarla pişirilmiş” demektir. Biz buna biryân deriz. Tercüme-i âyette “İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm derhâl biryân edilmiş bir buzağı getirdi” denir. “صَرَبَ” bâbından “حَدَّ يَحْنِدُ حَنْدًا فَهُوَ حَنِيدٌ” denir, “fa‘îl” bi-ma‘nâ “mef‘ûl”dür. [365]

• حَنَانًا [ḥanānen]

- ﴿وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكَاةً وَكَانَ تَقِيًّا﴾¹⁴⁷⁸ أَيُّ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا

“Kendi ‘indimizden rahmet olarak” demek olur. Ve Ebū ‘Amr bi’l-isnād Mufaḍḍal’dan rivāyetle ﴿وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا﴾, “هَيَّيَّةٌ مِنْ عِنْدِنَا”, “كُلُّ مَنْ رَأَاهُ هَابَهُ وَوَقَّرَهُ” demek ki “رَحْمَةً” demektir demiş ki “رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا” tefsiri İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumâdan mervîdir. Râgıb’ın beyânından münfehim olan kelime-i mezbûre “حَنَ” lafzından müştakk “حَنِينٌ”den me’hûzdur. Ve “حَنِينٌ” işfakı mutazammın iştiyāk ve cezb ma‘nâsınadır, kadının çocuğuna olan hanîni gibi, çünkü “حَنِينٌ” işfakı mutazammın ve “إِشْفَاقٌ” da “رَحْمَةً”ten gayr-ı münfekk olmakla “رَحْمَةً”ten “حَنَانٌ” ile ta‘bîr olundu. Bu “حَنَانٌ”ın “رَحْمَةً”le tefsîrinin vech ve hikmetini tefhîmdir. ‘Ulemâ-i tefsîrin ba‘zı “رَحْمَةً” i Cenâb-ı Hakk’a izâfe ile “رَحْمَةً مِنْ أَعْلَاهُ” ve ba‘zı “رَحْمَةً وَشَفَقَةً لِأَبْوَيْهِ وَغَيْرِهِمَا” ile tevcih etmişler. Bu sûrette rahmet Yaḥyâ ‘aleyhi’s-selâma mensûb olur. Ve esmâ-i ilâhiyyeden “حَنَانٌ” ism-i şerîfi de bundandır. “صَرَبَ” bâbından “حَنَ يَحْنُ حَنًّا وَحَنَانًا وَحَنِينًا فَهُوَ حَانٌ” denir. Teşdîdle “حَنَانٌ” bundan mübâlagadır. Zamm-ı mühmele ile “حَنِينٌ” Tâif’le Mekke-i mükerre beyinde bir vâdînin ismidir.

• الْحَنَاجِرُ [el-ḥanāciri]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِئِنَّ﴾¹⁴⁷⁹ وَ﴿وَبَلَعَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ﴾¹⁴⁸⁰ جَمْعُ حَنْجَرَةٍ وَحُنْجُورٍ

Bu lafzlar “عَلَصَمَةٌ” ya’nī “حُلْفُومٌ”un, Türkçe gırtlakın başıdır ki boğazdan hâricde sivri olarak görülür, kulübün hanâcire ya’nī boğaza gelmesi, hevî ve şiddet ve havf ve dehşet-i ‘azâbdan kinâyettir.

1477 “Kızartılmış bir buzağı getirmekte gecikmedi.” Hüd, 11/69.

1478 “Katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik.” Meryem, 19/13.

1479 “O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır.” el-Mü’min, 40/18.

1480 “Yürekler ağızlara gelmişti.” el-Ahzâb, 33/10.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': "ح،ن" [366]

• حُنفَاء [ḥunefā'e]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾¹⁴⁸¹
- وَحُنفَاءٌ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ¹⁴⁸² جَمْعُ حَنِيفٍ

Bu faslın evvelindeki “حَنِيفًا” kelimesine ircā^c-ı nazar oluna.

• حُنَيْنٍ [ḥuneynin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ﴾¹⁴⁸³ أَي يَوْمَ وَقَعَةِ حُنَيْنٍ

Ānifü'l-beyān “حَنَانًا” kelimesine bak.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ': "ح،ن"

• الْحَنْثِ [el-ḥinsi]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحَنْثِ الْعَظِيمِ﴾¹⁴⁸⁴ أَي الذَّنْبِ الْعَظِيمِ يَعْنِي الشَّرْكَ
- Nitekim¹⁴⁸⁵ ﴿إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ buyurulmuştur. Ve yemîn-i gamûsa ya'ni sâhibini günâ-ha gark eden yemîne de “حَنْثٌ” denir. Ve nakz-i ahd ma'nâsına da gelir. “عَلِمَ” bâbından “تَعَبَّدَ”, “تَحَنَّتْ”, “تَعَفَّ” ma'nâsına isti'mâl olunmuştur. “وَكَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَحَنَّتُ فِي عَارِ حِرَاءَ” eserinde “يَتَعَبَّدُ فِيهِ” demektir. Bunun aslı 'ibâdet-i asnâmdan teberri ile Cenâb-ı Hakk'a ta'abbüd etmek ma'nâsında “تَحَنَّفَ” kelimesiyle müterâdif bulunmasıdır.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'L-VĀV: "ح،و"

• الْحَوَارِيُّونَ [el-ḥavāriyyūne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾¹⁴⁸⁶ هُمْ صَفْوَةُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِ

1481 “Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.” el-Beyyine, 98/5.

1482 “Allah’a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun).” el-Hacc, 22/31.

1483 “Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliği-ne rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız.” et-Tevbe, 9/25.

1484 “Büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı.” el-Vâkr’a, 56/46.

1485 “Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.” Lokmân, 31/13.

1486 “Havariler, “Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah’a iman ettik. Şahit ol, biz müslümanlarız”

السَّلَامُ الَّذِينَ خَلَصُوا وَأَخْلَصُوا فِي التَّصَدِيقِ بِهِمْ وَنُصِرَتْ بِهِمْ

Ya'nî "حَوَارِيُون" enbiyā-i 'izām 'aleyhimü's-selāmın hālis ve güzīde ashāb ve mütābi'le-ridir ki küfr ve 'ināddan halāsla enbiyāyı tasdik ve onlara nusrette izhār ve isbāt-ı ihlās ettiler. Ve denildi ki "حَوَارِيُون" kassār ya'nî bez yunucu ve ağartıcı idiler de beyāz ma'nā-sına olan kesre "حَوَارٍ" dan me'hūz "حَوَارِي" ile tesmiye ve telkīb olundular. Sonra mas-dūkīn-i enbiyādan [367] bunlara benzeyen zevāt-ı mümtāzeye ism oldu, nitekim نَبِيِّ "لِكُلِّ نَبِيٍّ" "حَوَارِي" hadīs-i nebevīsinde vāki' olmuştur. Ve sayyād idiler ve mülūk idiler de denildi, lākin ma'nā-yı evvel bu irād olunan hadīs-i şerifle te'eyyüd eder.

• الحَوَايَا [el-ḥavāyā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَزَمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْعَنَمِ حَزَمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَعْغِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾¹⁴⁸⁷ أَيِ الْمَبَاعِرِ

Ya'nî "مُبْعَرٌ"lar ki lisānımızda ona mumbar denir. Ve "حَوَايَا" batında istidāre eden şey-dir ki halka halka ve kangal kangal olan bağırsaklardır de denildi. Vāhidesi "حَاوِيَّةٌ" ve "حَوِيَّةٌ" ve "حَاوِيَاءٌ"dır.

MAZMÜMETU'L-ḤĀ': "حُورٌ"

• حُورًا [hūben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا﴾¹⁴⁸⁸ أَنِّي إِنَّمَا كَبِيرًا أَوْ مَعْنَاهُ إِنَّمَا عَظِيمًا

Bizim lisānımızda kebīr ile 'azīmīn beynini temyīz edecek bir ta'bīr yoktur, her ikisinde büyük ta'bīr ederiz, hālbuki lisān-ı 'Arabda farkı vardır. Mufasssalāta mürāca'atla görü-lür. "حُوبٌ" kelimesi zammla ismdir, fethle masdardır. Her iki sūretle kırā'at olunmuş. "قَالَ" bābından "حَابَ يَحُوبُ حُوبًا" denir. Zammla "حُوبٌ" bundan ism olur. Lākin Rāğīb rahimehullāhu "حَابَ حُوبًا بِالضَّمِّ حُوبًا بِالْفَتْحِ وَحِبَابَةٌ بِالْكَسْرِ" sūretinde tasrīfini göstermiş. Bu surette zammla ve fethle masdar olduğu anlaşılıyor. Lafz-ı mezkūr "إِنَّمَا" ya'nî günāh ma'nāsında müsta'meldir.

• حُورٌ [hūrun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ﴾¹⁴⁸⁹

dediler." Āl-i 'İmrān, 3/52.

1487 "Yahudilere turnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya ba-ğırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz." el-En'ām, 6/146.

1488 "Çünkü bu, büyük bir günahtır." en-Nisā, 4/2.

1489 "Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir." er-Rahmān, 55/72.

Cem-i “حَوْرَاء”dır. Ve “حَوْرَاء”, “أَحْوَر”in müennesidir ki gözünün beyâzı pek beyâz ve siyâhı [368] pek siyâh olan kimsenin naʿtidır.

• وَكَذَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَحُورٌ عِينٌ﴾¹⁴⁹⁰

Kesr-i ‘ayn’la “عَيْنٌ”, “عَيْنَاء” lafzının cem’idir ki büyük gözlü kadının naʿtidır. Müzekkeri “أَعْيُنٌ”dür. Bunlar ‘Arab beyinde belki her kavm arasında muhassinât ve mergübâtandır. Evvelki âyette “مَقْصُورَات”, “مُسْتَوْرَات” demektir.

MEKSÜRETU'L-ḤĀ'İ' “ح،و”

• جَوْلَا [hivelen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَتُغَوَّنَ عَنْهَا جَوْلَا﴾¹⁴⁹¹ أَيَّ لَا يَطْلُبُونَ عَنْهَا تَحْوِيلًا وَيُقَالُ تَحْوَلًا إِلَى غَيْرِهَا

Ya'nî “Cennâtü'l-firdevste muhalled olarak ondan tahvîl-i menzil ü mekân istemezler” yâhüd “Ondan gayrıya tahavvül ve intikâl etmek istemezler” demek olur ki kemâl-i rızâ ve tenaʿumları sebebiyle ondan ayrılmak istemediklerini ifâde eder. Aslen bir şey’in tagayyürü ve gayrıdan ayrılması ma'nâsına olan “حَوْلٌ”dendir.

FASLU'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE MA'A'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “ح،ي”

• حَيْرَان [hayrâne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ﴾¹⁴⁹² أَيَّ حَائِرًا لَا يَذَرِي أَيْنَ يَذْهَبُ

Ya'nî âvâre ve serâsime, Türkçemizde şaşkın ve sangı ki ne yapacağını bilemeyecek hâle gelen kimseye vasftır. Te'nîsi “حَيْرَى”dır. “تَعَبٌ” bābindan حَيْرًا فَهُوَ حَائِرٌ denir ki emrinde vech-i savābı bilmekten ‘aczdır. Ve bir kimse içinde vākî olduğu bir emr ve hâlden bir mahrec ve mahlas bulunmayıp da her şey’e şürûdan sonra yine evvelki hâle ‘avdet ettiği vakte “tefaʿul”den “تَحَيَّرَ الرَّجُلُ فِي الْأَمْرِ تَحَيَّرًا فَهُوَ مَتَحَيَّرٌ” [369] denir ki ba'de'l-hidāye dalāla rücū eden kimse için teşbîhtir.

• الْحَيَوَان [el-ḥayavānu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا هَذِهِ الْحَيَوَةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُمْ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ﴾¹⁴⁹³ أَيَّ الْحَيَاءُ الَّتِي لَا مَوْتَ بَعْدَهَا

1490 “Onlar için saklı inciler gibi, iri gözlü huriler de vardır.” el-Vākı'a, 56/22.

1491 “İçlerinde ebedi kalırlar. Oradan ayrılmak istemezler.” el-Kehf, 18/108.

1492 “Yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi (olalım)?” el-En'ām, 6/71.

1493 “Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur.” el-Ankebût, 29/64.

Ya'nî bir hayât-ı hakikiyye-i mahzadır ki onu mevt ta'kîb etmez. Ba'zı müfessirîn sibāk karînesiyle takdîr-i muzâfa lüzûm görerek “دَارُ الْحَيَاةِ الْحَقِيقِيَّةِ” ‘ibâretiyle tefsîr etmiş. Bu kelime mevtin zıddı olan “حَيَاةٌ” tandır. “تَعَبٌ” bâbından “حَيِي يَحْيِي حَيَاةً فَهُوَ حَيٌّ” denir, zindelik, dirlik ma'nâsıdır. Fetehtâla “حَيَوَانٌ”, “حَيَاةٌ” tan mübâlagadır. Ve ism-i cins olarak insân dahi dâhil olduğu hâlde her zî-rûha “حَيَوَانٌ” denir. Elsinede yâ'nın iskânı şâyi' dir. Ve utanmak ma'nâsına “حَيِي يَحْيِي حَيَاءً بِالْمَدِّ وَالْهَمْزِ فَهُوَ حَيٌّ” denir, “fa'îl” vezninde. Ve “حَيٌّ” kabîle demektir. Ve “حَيَّةٌ” yılandır, zeker ve ünsāya denir.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ': “ح،ي”

[ḥuyyītum] حَيِّيتُمْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا حَيَّيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها﴾¹⁴⁹⁴

“حَيَاةٌ” tan “tef'îl” dir. “حَيِي يَحْيِي تَحِيَّةً” denir. “حَيَّاكَ اللهُ”, “أَطَالَ اللهُ حَيَاتَكَ”, “حَيَّاكَ اللهُ” ma'nâsına. ‘Arabın hîn-i mülākatta kullandıkları tahiyetleridir. Lâkin İslâm’da “تَحِيَّةٌ” selâma tahsîs edilmekle müslimler mülākatta “سَلَامٌ” yâhūd “سَلَامٌ عَلَيْكُمْ” demekle temeyyüz ettiklerinden ‘inde’l-müslimîn “تَحِيَّةٌ” ten murâd selâmdır. Binâ'en'aleyh bu âyetin tefsîrinde “وَإِذَا سَلِمَ” “تَحِيَّةٌ” denir. Ve “تَحِيَّةٌ”, “التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ” gibi Cenâb-ı Hakk’a tahsîs [370] olunduktâ “الْقَاءُ لِلَّهِ” demektir. Ve “الْمَلِكُ لِلَّهِ” de denildi. Sonra mutlak du'â-da isti'mâl olundu. Ve ehl-i şer' namâzda teşehhüdde okunan du'â-i mahsûsta isti'mâl ettiler.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ' “ح،ي”

[hîle] حِيلَ •

• ﴿وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ﴾¹⁴⁹⁵ أَيْ وَفُرِقَ بَيْنَهُمْ أَوْ حُجِرَ بَيْنَهُمْ

Bir şey'in tagayyürü ve gayrından infisâli ma'nâsına olan “حَوْلٌ” dendir. Bundan iki şey'in beynine girip hâciz ve mâni' olmak demek olan “حَيْلُولَةٌ” ahz olundu. Bâb-ı evvel-den “حَالٌ يَحُولُ حَيْلُولَةً فَهُوَ حَائِلٌ” denir. “حِيلٌ” bundan mâzî-i mebnî' ale'l-mef'ûldür. Tercüme-i âyet-i kerîmede “Onlarla ârzû ve iştihâ ettikleri şey’ arası hacz ve men' edildi.” Ya'nî dünyâya rucû'la îmân ve kabûl-ı îmân beynine mevtle haylûlet edildi demek olur. ¹⁴⁹⁶ ﴿وَحَالٌ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ﴾ ve ¹⁴⁹⁷ ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ﴾ âyetleri de bundandır.

1494 “Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin.” en-Nisâ, 4/86.

1495 “Kendileriyle arzuladıkları arasına bir engel konmuştur.” Sebe, 34/54.

1496 “Derken aralarına dalga giriverdi.” Hüd, 11/43.

1497 “Ve bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer.” el-Enfâl, 8/24.

Bu kelime gāyet ve vakt ve zamān-ı gayr-ı mahdūd demektir. Baʿzen zamān-ı mahdūd maʿnāsına da gelir. Sicistānī rahimehullāhu bu kadarla iktifā etmiş ise de lafz-ı mezkūr maʿānī-i kesīrede müstaʿmeldir. Rāğıb'ın beyānına göre bu lafz aslen bir şey'in bülūgu yaʿnī yetişmesi ve husulü vaktine denir. Mübhemü'l-maʿnā bir lafz olup muzāfun ileyhi ile tahassus ve taʿayyün eder. Ve bilā-izāfe “حِينٌ” denildiği hâlde bir hayli vücut üzerine gelir. “وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ ﴿تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا﴾¹⁴⁹⁹ أَيَّ سَنَةٍ 1498 أَيَّ أَجَلٍ Ve sene yaʿnī yıl maʿnāsına: [371] ﴿فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ﴾¹⁵⁰⁰ أَيَّ سَاعَةٍ تُمْسُونَ وَسَاعَةٍ تُصْبِحُونَ Ve zamān-ı mutlak maʿnāsına: [371] ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾¹⁵⁰¹ أَيَّ زَمَانٍ 1501 Ve kurb maʿnāsı ifāde eder. Bāb-ı sāniden “حَانَ كَذَا يَحِينُ” denir, “قَرَبَ” demektir. Ve duhul ifāde eder: “حَانَ الصَّلَاةُ حِينًا” Feth ve kesrle “وَحِينُونَ” denir, “دَخَلَ وَفَتْهَا” demek olur. Ve daha sāir maʿnālarda “ifāl” ve “müfāʿalet” ve “tefīl” bāblarından istiʿmāl olunur ki mufasssalâtta beyān olunmuştur.

1498 “Onları belli bir zamana kadar yararlandırmıştık.” Yūnus, 10/98.

1499 “Bu ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir.” İbrāhīm, 14/25.

1500 “Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin.” er-Rūm, 30/17.

1501 “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.” el-İnsān, 76/1.

BĀBU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'L-ELİF: “خ،آ”

• خَالِدُونَ [ḥālidūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَأَنْ مِتَّ فَهُمْ الْخَالِدُونَ﴾¹⁵⁰² وَ﴿فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ﴾¹⁵⁰³

Ve emsālî āyāt-ı kerīmede āhiri olmayan bir bekā-i ebedî ma'nāsınadır. Bābu'l-Hemze'de “أَخْلَدَ” kelimesine mürāca'at oluna.

• خَاشِعِينَ [ḥāṣi'ine]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ﴾¹⁵⁰⁴ أَيْ مُتَوَاضِعِينَ فِي عِبَادَتِهِمْ

“صَرَاعَةٌ” ve tevāzu' ve inkıyād ve tezellül ma'nalarına olan “خُشُوعٌ” dandır. Cevāriḥ üzerinde olana “خُشُوعٌ” ve kalbde olana “صَرَاعَةٌ” isti'mālî ekserdir.¹⁵⁰⁵ “إِذَا صَرَغَ الْقَلْبُ خَشَعَتِ الْجَوَارِحُ”¹⁵⁰⁵ Ya'nî “Heybet-i 'azamet-ten sesler sâkin ve mütevāzî'âne oldu.”¹⁵⁰⁶ “وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً”¹⁵⁰⁷ “ذَلِيلَةً مُنْكَسِرَةً مِيتَةً”¹⁵⁰⁷ İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhādan “ibāretleriyle tefsiri mervīdir. Ve ba'zen “يَابَسَةٌ” ile de tefsir edilmiş. Bunlar isti'āre tarīkiyledir. Ve hey'et-i mecmū'asından

1502 “Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar?” el-Enbiyā, 21/34.

1503 “Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin.” ez-Zümer, 39/73.

1504 “Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi.” el-Enbiyā, 21/90.

1505 İbn Receb el-Hanbelî, Fethu'l-Bārî, 6/367; Munāvî, Feyzu'l-kadîr, 2/277; San'ānî, et-Tenvîr Şerhu'l-Cāmii's-sagîr, 7/152. No:52/81. “فإذا خضع القلب خشعت الجوارح كلها تبعاً لخشوعه” ve benzeri şekillerde bir deyiş olarak.

1506 “Sesler, Rahmān'ın azametinden dolayı kısılmıştır.” Tāhā, 20/108.

1507 “Allah'ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün.” Fussilet, 41/39.

“ākılın gayrıda da mecāzen isti‘māl [372] olduğu anlaşılıyor. “خَشَعَ” bābından خَشَعَ bābından “يَخْشَعُ خُشوعًا فَهُوَ خَاشِعٌ” denir.

• خَاسِئِينَ [ḫāsiʔīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾¹⁵⁰⁸ أَيُّ بَاعِدِينَ وَيُقَالُ مُبْعَدِينَ

Yaʿnī “uzaklaşıcılar” veyāhūd “uzaklaştırılanlar” demek olur. Bābu’l-Hemze’de “إِخْسَرُوا” kelimesine mūrācaʿat oluna.

• خَاوِيَّة [ḥāviyetun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا﴾¹⁵⁰⁹ أَيَّ خَالِيَةٍ

Ve “سَاقِطَةٌ خَالِيَةٌ الْأَجْوِافِ” ile de tefsir olunmuş. Ve beyinlerin cem‘ olunarak “سَاقِطَةٌ خَالِيَةٌ الْأَجْوِافِ” dahi denilmiş. Bu kelime aslen “خَوَى” demek olan “خَوَى” mādidesidir. “رَمَى” bābindan خَوَى “Karnı ta‘āmdan hālī ya’nī aç kaldı” demek olur. Buna teşbihen “خَوَى الْجَوْرُ” denir, içi boş ya’nī çürük demek olur. ﴿فَبَلَكَ بُيُوتَهُمْ﴾ ¹⁵¹¹ أَيْ أَصُولُ Ve خَاوِيَةٌ بِمَا ظَلَمُوا ¹⁵¹⁰ أَيْ خَالِيَةٌ مِنْ أَهْلِهَا ﴿فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُعْجَازُ نَحْلِ خَاوِيَةٍ﴾ ¹⁵¹¹ أَيْ أَصُولُ Ya’nī çürüyüp içleri boşalmış, düşmüş hurmā kütükleri gibi demek olur. Kelime-i mezbûre “خَلَوُ” ve “سَقُوطُ” ma’nâlarıyla ve ba’zen ikisinden biriyle tefsir olunur. Qur’ân-ı kerîm’de müte‘addid mahallerde yerine göre hep böyle tefsir olunur.

• خَائِبِينَ [ḫāʾibīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَيَقْبَلُوا خَائِبِينَ﴾¹⁵¹² أَي فَاتَهُمُ الظَّفَرُ لِلْمَطْلُوبِ “

”وَحَابٌ“ ve ”وَقَدْ حَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا“¹⁵¹³ denir. Ve ”حَابٌ يَخِيبُ حَيَّةٌ فَهُوَ حَائِبٌ“ İkinci bâbdan ”وَقَدْ حَابَ مَنْ دَسَاهَا“¹⁵¹⁴ ve ”كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٌ“¹⁵¹⁴ [373] âyât-ı kerîmâtıyla emsâlinde hep böyledir.

• خَاضُوا [ḥāḍū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَخُضِّمُمْ كَالَّذِي خَاضُوا﴾¹⁵¹⁵ أَيَّ شَرِّعْتُمْ فِي الْبَاطِلِ وَالطَّغْنِ فِي النَّبِيِّ كَالَّذِي شَرَّعُوا فِيهِ

Ya'ni “Siz de giriştiniz ve daldınız bātıl şey'e ve nebī-i ekremi ta'n etmeğe onlar gibi ki ona şūrū^c ettiler” demek olur. “خَوْضٌ” lafzındandır ki aslen suya dalmak ve girmek

1508 “Biz onlara, “Aşağılık maymunlar olun” demiştik.” el-Bakara, 2/65; el-Aʿrāf, 7/166.

1509 “Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi?” el-Bakara, 2/259.

1510 “İşte zulümleri yüzünden harabeye dönmüş evleri!” en-Neml, 27/52.

1511 “Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş hâlde görürdün.” el-Hākka, 69/7.

1512 “Umutsuz olarak dönüp gitsinler diye (yaptı).” *Âl-i İmrân*, 3/127.

1513 “Zulüm yüklenen mutlaka hüsrana uğramıştır.” Tāhā, 20/111.

1514 “Her inatçı zorba hüsrana uğradı.” İbrāhīm, 14/15.

1515 “Ve onların daldığı gibi, siz de (dünya zevkine) daldınız.” et-Tevbe, 9/69.

ve suya mürür etmek ma'nâsına olup sâir umûrda da isti'âre olundu. Qur'ân-ı kerîm'de ekser belki dâimâ şûrû'u mezmûm ve münker olan eşyâ ve umûra şûrû ve iştigâlde vürûd etti. "قَالَ" bābından "حَاصٌ يَخُوضُ خَوْضًا فَهَوَ خَائِضٌ" denir. 1516 ﴿وَلَيْسَ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا﴾ ve 1517 ﴿فَلِإِنَّ اللَّهَ تَمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾ ve 1518 ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا﴾ ve emsâli hep böyle tefsîr olundu.

• خَادِعُهُمْ [ḥādiʿuhum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ﴾¹⁵¹⁹ أَيُّ يُجَازِيهِمْ عَلَى خِدَائِهِمْ

Yâ'nî “Tahkîkan münâfıkların Allah’a nifâklarıyla muhâdâ‘a ederler; Allâhu ta‘âlâ dahi onların muhâdâ‘aları üzerine onlara mücâzât eder” demek olur. Bu sûretle tefsîrin vechi budur ki “خَدَعٌ” bir kimseyi zamîrde gizli olan şey’in hilâfını izhâr ile aldatıp bir emr-i mekrûha düşürmek demektir. Bu ma‘nânın Cenâb-ı Hakk’a isnâdı gayr-ı câiz ve muhill-i edeb olmakla tenzîhen lillâh ve te‘eddüben ma‘allâh ta‘bîr-i lâyıkla ifâde etmektedir. Binâ‘en ‘alâ-zâlik “يُجَازِيهِمْ بِمَا يُؤَافِقُ مِنَ الْجَزَاءِ لِخِدَاعِهِمْ” ve “يُجَازِيهِمْ عَلَى خِدَاعِهِمْ” gibi mahallerde de istihzâ ve mekr [374] ve emsâlinde tefsîr böyledir. “خَدَعَهُ يَخْدَعُهُ خَدْعًا” bâbından خَدْعًا “قَطْعٌ” denir. Ve kesrle “خَدَعٌ” bundan ism de olur. Fethle “خَدَعَةٌ” gibi bunun fâ‘ili “خَدَعْتُ” vezninde “خَدَعْتُ” ve teşdîd ile “خَدَّعْتُ” ve “خَادَعْتُ” gelir. Ve zammla “خُدْعَةٌ”, “خَدَعٌ” ma‘nâsına ismdir. “müfâ‘alet”ten “خَادَعٌ يَخَادِعُ مُخَادَعَةً” denir, nâsın birbirine hud‘ası ve yekdîgeri aldatması demek olur. Bâbu’l-Yâ‘da “يَخَادِعُونَ اللهَ” kelimesinde daha ziyâde fevâid beyân olunmuştur.

• خَائِنَةٌ [ḫāʾinetin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ﴾¹⁵²² أَيَّ خَائِنٍ وَرَجُلٍ خَائِنٍ

Veyahūd “على خيانة منهم” denir, “حائِن” tefsîrine göre âhirindeki hâ hâ-i te'nîs olmayıp “عَلَامَة” ve “نَسَائَة” gibi mübālaga içindir. Ve “حَائِنَة” ve “خِيَانَة” ma'nāsına masdardır dahi denildi. Binā'en aleyh “على خيانة” ile de tefsîr edildi. “خِيَانَة” nifāk demektir, ancak “خِيَانَة” ahd ve emānet i'tibāriyle ve “بِفَاق” dîn ve i'tikād ve ahvāl-i kalbiyye i'tibāriyle söylenir.

1516 “Şāyet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, “Biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyor-
duk “; derler.” et-Tevbe, 9/65.

1517 “Sonra bırak onları, içine daldıkları bataktaki oynayadursunlar.” el-En‘ām, 6/91.

1518 “Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit” el-En‘ām, 6/68.

1519 “Münafıklar, Allah ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir.” en-Nisâ,
4/142.

1520 “Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır).” el-Bakara, 2/15.

1521 “Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.” Āl-i Āmrān, 3/54.

1522 “(Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun.” el-Mâide, 5/13.

Bu sūrette “خِيَانَةٌ” sırren nakz-i ‘ahd ile Hakk’a muhālefettir. “قَالَ” bābından “حَانَ يَحُونُ” ¹⁵²³﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَانًا أَيْمًا﴾ ¹⁵²⁴ve ¹⁵²³﴿لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَانٍ كَفُورٍ﴾ bundandır.

• حَاثِنَةُ الْأَعْيُنِ [ḥā'inete'l-a'yuni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَعْلَمُ حَاثِنَةُ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾ ¹⁵²⁵

Burada rüpyet ve nazar edilmesi helāl olmayan şey'e istirāka-i nazardır. Mā-kabline ır-cā[-ı nazar] oluna.

• خَاطِئِينَ [ḥāṭi'īne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ﴾ ¹⁵²⁶ [375] أَيْ عَاصِينَ وَآثِمِينَ وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا مُشْرِكِينَ فَعُوقِبُوا عَلَى بَذْيِهِ أَيْ عَلَى يَدَيْ مُوسَى

Bu tefsīr bu kelime “خَطِيئَةٌ”ten olmak üzeredir. “خَطَا”dan olduğuna göre yanılmak ve savābı terkle hatāya gitmektir ki kendi hasmlarını düşmanlarını kendi elleriyle terbiye ettikleridir. Bu kelime “خَاطِئِينَ” sūretinde dahi kırā'at olunmuştur. Bu yā “خَاطِئِينَ”in tahfīfidir, yāhūd “خَطَا”dan olmak itibāriyledir. Bu lafzın tahkiki için mufassalāt-ı kütüb-i lügate mürāca'at etmek lāzımdır.

• خَاتَمُ النَّبِيِّينَ [ḥāteme'n-nebiyyīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ ¹⁵²⁷ أَيْ آخِرَ النَّبِيِّينَ

Bu feth-i tā ile olan kırā'atine göredir ki mühr demektir. Mühr āhir-i nāme olmakla “خَاتَمُ النَّبِيِّينَ” enbiyānın sonu demek olur. Kesr-i tā ile kırā'ate göre “خَاتِمَ” , “طَابَعَ” ya'ni fā'il-i hatm demektir ki zāt-ı risālet-penāhileri dīvān-ı nübüvveti mührlediği itibāriyledir. Āti'l-beyān “خَتَمَ اللَّهُ” kelimesine nazar oluna.

• خَامِدُونَ [ḥāmidūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ﴾ ¹⁵²⁸ أَيْ مَيِّتُونَ وَ﴿حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ﴾ ¹⁵²⁹ أَيْ مَيِّتِينَ

Aslen āteş sönme ma'nāsına olan “خُمُودٌ” dandır. Bununla mevtten kināyet edilir. ‘Arab āteşin ‘alevī gidip sākin oldukta “خَمَدَتِ النَّارُ خُمُودًا” der. Mevt ma'nāsına haml şu'le-i hayātın sönmesi tasavvuruylandır. “قَعَدَ” bābından “خَمَدَ يَخْمُدُ خُمُودًا فَهُوَ خَامِدٌ” denir. Āteş

1523 “Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez.” el-Hacc, 22/38.

1524 “Zira Allah, hiçbir haini, hiçbir günāhkārı sevmez.” en-Nisā, 4/107.

1525 “Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.” el-Mü'min, 40/19.

1526 “Şüphesiz Firavun, (veziri) Hāmān ve onların askerleri hata yapıyorlardı.” el-Kasas, 28/8.

1527 “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur.” el-Ahzāb, 33/40.

1528 “Bir anda sönüp gittiler.” Yāsīn, 36/29.

1529 “Biz onları biçilmiş ekin, sönmüş ateş gibi yapıncaya kadar” el-Enbiyā, 21/15.

sönmek yāhūd lehebi gidip cemri ya'nī közü, koru kalmak ve mevt ve igmā' ma'nalarına kullanılır.

• خَافِضَةٌ [ḫāfiḍatun]

• ﴿لَيْسَ لَوْعَتِهَا كَادِبَةٌ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ﴾¹⁵³⁰ أَيِ الْوَاقِعَةِ الْمَذْكُورَةِ تَخْفُضُ أَيُّ تَضَعُ أَقْوَامًا إِلَى الثَّارِ [376] وَرَافِعَةٌ أَيُّ تَرْفَعُ أُخْرَى إِلَى الْجَنَّةِ

Mübtedā-i mahzūfa haberdır, ya'nī “هِيَ أَيِ الْوَاقِعَةِ” ya'nī “O vākı'a ki kıyāmettir, akvām-dan bir gürühu nār-ı cahīme tenzıl eder, indirir; āharı cennete kaldırır, yükseltir” demek olur. “خَفَضَ”, “رَفَعَ” in zıddıdır. İkisi de hissī ve ma'nevī olur. Ve mülāyenet ve rıfk ve şefkat ve itā'at ve inkıyād ma'nalarında “خَفَضَ” māddesi Kur'ān'da vārid olmuştur, nitekim¹⁵³¹ ﴿وَإِخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ ve¹⁵³² ﴿وَإِخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ āyetlerinde mülāyenet ve rıfk ma'nalarına ve¹⁵³³ ﴿وَإِخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ﴾ itā'at ve inkıyād ma'nāsınadır. “ضَرَبَ” bābından “خَفِضَ خَفِضًا فَهُوَ خَافِضٌ” denir. Ve “الْخَافِضُ” ve “الرَّافِعُ” esmā-i hüsnādandır, hissen ve ma'nen ve dūnyen ve āhireten ve halkan ve hulkan “خَفَضَ” ve “رَفَعَ” yed-i kudretinde ve zātına mahsūstur ma'nāsına olur.

• خَاسِئًا [ḫāsi'en]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ﴾¹⁵³⁴ أَيُّ ذَلِيلًا مُبْعَدًا Bābu'l-Hemze'de “إِخْسُؤُوا” kelimesine mürācā'at oluna.

• خَابَ [ḫābe]

• ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسِيهًا﴾¹⁵³⁵ أَيُّ خَسِرَ مَنْ أَخْفَى النَّفْسَ بِالْمَعَاصِي وَالذُّنُوبِ Ānifü'l-beyān “خَائِبِينَ” kelimesine ircā'-ı nazar oluna.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'L-BĀİ'L-MUVAHHADE: “خَب، خَبَالًا”

• خَبَالًا [ḫabālen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَوْ خَرَجُوا فِئَكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا﴾¹⁵³⁶ أَيُّ فَسَادًا

1530 “Onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır. O, (kimini) yükseltir, (kimini) alçaltır.” el-Vākı'a, 56/2-3.

1531 “Mü'minlere (şefkat) kanadını indir.” el-Hicr, 15/88.

1532 “Mü'minlerden sana uyanlara kanatlarını indir.” eş-Şu'arā, 26/215.

1533 “Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir.” el-İsrā, 17/24.

1534 “Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı) çatlak ve düzensizliği bulamayıp) āciz ve bitkin hālde sana dönecektir.” el-Mülk, 67/4.

1535 “Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.” eş-Şems, 91/10.

1536 “Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak.” et-Tevbe, 9/47.

“حَبَال” zī-rūha ‘arız olan bir fesāddır ki sāhibine ıztırāb īrās eder, cünün gibi ‘ākıla ve müfekkiye de mü’essir olan emrāzdır. Bundan fethateynle “حَبَل” ve kesr-i bā ile “حَبْل” ve elif ziyādesiyle “حَبَال” ta‘bīr olunur. Müte‘addī olarak “صَرَب” bābından “حَبْلُهُ يَحْبِلُهُ” denildiği gibi, “tefīl”den [377] “حَبْلُهُ تَحْبِيلًا” de denir.

• ﴿لَا يَأْلُونَكُمْ حَبَالًا﴾¹⁵³⁷ أَنِي فَسَادًا، “لَا يَأْلُونَكُمْ” أَنِي لَا يَقْصُرُونَكُمْ

Ya‘nī “Size yā umūrunuza fesād ikā‘ında tasavvur etmezler” demek olur.

• حَبْت [ḥabet]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كُلَّمَا حَبَتِ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا﴾¹⁵³⁸ أَي كَلَّمَا سَكَنْتَ لَهَا زِدْنَاهُمْ تَلْهُبًا

“قَعَدَ” “حَبْتُ” dendir. “حَبْتِ النَّارِ” denir, “Āteşin ‘alevi sākin oldu” demektir. Bu kelime “حَبْوٌ” dendir. “حَبَا يَحْبُو حَبْوًا” denir. Aslı mehmūzu’l-lām olup tahfifen hemze iskāt olunmuştur. Ve ‘alā-aslihi isti‘mālī de vākī‘dir. Mehmūzen setr ma‘nāsında müsta‘meldir: “حَبَاتُ” “حَبَاتُ” demektir. Āteşin leheb ve şu‘lesinin sükūnunda isti‘mālī de āteş kül-lenip de müstetir olması tasavvuruna binā‘endir.

• الْحَبَاءَ [el-ḥab’e]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْحَبَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾¹⁵³⁹ أَي الْمُسْتَتِرَ فِيهَا

Ya‘nī “mestūr olan şey’i” demektir. Bu kelime mā-kablindeki “حَبْتٌ” kelimesinde beyān olundu. “حَبَّ السَّمَوَاتِ” ten murād matardır. “حَبَّ الْأَرْضِ” dan murād da nebattır, mā-kablini oku.

• الْحَبِثَاتُ لِلْحَبِيثِينَ [el-ḥabiṣātu]

• ﴿الْحَبِثَاتُ لِلْحَبِيثِينَ وَالْحَبِيثُونَ لِلْحَبِثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾¹⁵⁴⁰

Ekser müfessir’in “الْحَبِثَاتُ” tan murād kelimāt-ı habīse ve kavlı ve ‘amelden habīs olan şeylerdir dediler ki eslem ve ahvat olan budur. İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumā da bunu kāildir. Bu sūrette ma‘nā “Kelāmdan habīs ve çirkīn ve nā-pāk olanlar, nāstan ricāl ve nisādan habīs ve nā-pāk ve bed-tīnet olanlara hāsstır.” Ve ﴿وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ﴾ dahi böyledir ki “Kelimāt ve kavlı ve ‘amelden tayyib ve pāk ve güzel [378] olanlar, nāstan ricāl ve nisādan tayyib olanlara hāsstır” demek olur. Kemā kāle ‘Alī emirü’l-mü‘minīn radi-

1537 “Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar.” Āl-i ‘İmrān, 3/118.

1538 “Cehennemden ateşi dindikçe, onlara çılgın ateşi artırırız.” el-İsrā’, 17/97.

1539 “Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran Allah’a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış.)” en-Neml, 27/25.

1540 “Kötü kadınlar, kötü erkekler; kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkekler, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır. O temiz olanlar iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş iyi bir rızık vardır.” en-Nūr, 24/26.

“الْخَبِيثَاتُ مِنَ” Bu āyetin tefsirinde “مَنْ لَمْ يَكُنْ غَضْرُهُ طَيِّبًا لَا يَخْرُجُ الطَّيِّبُ مِنْ فِيهِ” yallāhu ‘anhu: “النِّسَاءِ لِلْخَبِيثِينَ مِنَ الرِّجَالِ” dahi denilmiş, lākin Nūḥ ve Lūṭ ‘aleyhime’s-selāmın imre’eleriyle imre’et-i fir’avnın istisnāsında ‘azīm tekellüf ihtiyārına sebep olur, belki işkāl ve ıztırāb zāil olamaz. Te’emmül buyurula. Bu kelime “قَرُبَ” bābindan “خَبْتُ خُبْتُ فَهُوَ خَبِثٌ” süretinde tasrīf edilir. “طَيِّبٌ” in zıddıdır, bizim lisānımızda bundan murdār ve kötü ta’bīr olunur. “خُبْتُ” mahsūs ve ma’kūlde ve kavl ve ‘amelde ve i’tikād ve ahlākta isti’māl olunur. Ve ba’zı evsāf sebebiyle aslen pāk olan şey’de de isti’māl olunur. Kokusu sebebiyle soğan ve sarımsak gibi şeylere de denir. Ve kıymetsiz hasīs şey’e de denir: ﴿وَلَا تَبْمَمُوا﴾¹⁵⁴¹ kavl-i kerīminde “Māldan kıymetsiz ve kimsenin kabūl etmeyeceği hasīs kısmı sadaka için ihrācī kasd etmeyiniz” demektir. Arz-ı gayr-ı münbite, çorak mahalle de denir,¹⁵⁴² ﴿وَالَّذِي خُبْتُ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكْدًا﴾¹⁵⁴³ kavl-i kerīminde olduğu gibi. Hayrsız bereketsiz şey’e de vasf olur:¹⁵⁴³ ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾

MAZMŪMETU’L-ḤĀ: “خُبْ، ب”

• خُبْرًا [ḥubran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾¹⁵⁴⁴ وَكَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا¹⁵⁴⁵ أَنِّي عِلْمًا وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنِّي نَبَأًا

“خَبِرْتُ [379] الشَّيْءَ أَخْبِرُهُ” bābindan “قَتَلَ” “خُبْرٌ” ‘ilm ma’nāsına ismdir. “خُبْرًا قَاتَا خَبِيرُهُ” demektir. Ve fethateynle “خَبْرٌ” bir şey hakkında nakl olup söylenilen şey’dir ki sāmi’e müris-i ‘ilmdir. Lisānımızda da bu lafz müsta’mel-dir. Ve sülāsiden “خَبْرَةٌ” ve “ifāl”den “أَخْبِرُهُ” birdir. Rāğıb rahimehullāhu feth-i ḥā [ve] sükūn-ı bā ile “خَبْرٌ”, haber cihetinden bilinen eşyāya mütē’allik ‘ilmdir. “خَبْرَتُهُ خَبْرًا وَخَبْرَةٌ” demiş. Ahīr zammladır. Ve “إِخْبَارٌ” dan “أَخْبِرْتُهُ” “Haber cihetinden bana hāsıl olan ‘ilmi bildirdim” demektir demiş. Vallāhu a’lemu.

FASLU’L-ḤĀİ’L-MU’CEME MA’A’T-TĀİ’L-MUSENNĀTİ’L-FEVKIYYE: “خ، ت”

• حَتَمَ اللَّهُ [ḥatmallāhu]

• ﴿حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ﴾¹⁵⁴⁶ أَيِ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

1541 “Bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın.” el-Bakara, 2/267.

1542 “(Toprağı) kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz.” el-A’rāf, 7/58.

1543 “Kötü bir sözün durumu da; yerden koparılmış, ayakta durma imkânı olmayan kötü bir ağacın durumu gibidir.” İbrāhīm, 14/26.

1544 “İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?” el-Kehf, 18/68.

1545 “İşte böyle. Şüphesiz biz onun yanındakileri ilmimizle kuşatmışızdır.” el-Kehf, 18/91.

1546 “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.” el-Bakara, 2/7.

Ya'nī “Allāhu ta'ālā şānuhu onların kalblerini mührlledi” demek olur. Feth-i tā ile “خَاتَمٌ” ve feth-i bā ile “طَبْعٌ” mührdür. Ve “خَتَمٌ” ve “طَبْعٌ” iki vechle kullanılır: Biri masdar olmak “خَتَمْتُ خُتْمًا” ve “طَبَعْتُ طَبْعًا” gibi; diğeri hatm ve tab'dan hāsıl olan eser ma'nāsına. Sonra mektûbların ve kapıların mührlenmesiyle feth ve küşād ve derûnuna ittılâc ve duhûl memnûc olmasından ahz ile kapamak ve men' etmek ma'nâlarında isti'mâl olundu. Binā'en 'aleyh ¹⁵⁴⁷ ﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ﴾ mahallinde olur. “خَتَمٌ” ta'bîr[i] kat'îyyet ifâdesi içindir, nitekim mülûkun fermânlarındaki hatm hükmün kat'îyyetini ifâde eder. Ve “خَاتَمٌ” kitâbın âhirine tab' olunmak mülâhazasına binā'en bir emrin, bir şey'in âhirine ve sonuna erişmek ve tamâm etmek ma'nāsına da “خَتَمٌ” isti'mâl olundu: “خَتَمْتُ الْقُرْآنَ خُتْمًا” denir. “صَرَبٌ” bābından خَاتِمٌ فَهُوَ خَاتِمٌ “خَتَمٌ” isti'mâl olundu: “خَتَمْتُ خُتْمًا فَهُوَ خَاتِمٌ” denir. Ve kesre “خَتَامٌ” son demektir. Ve mûm ve tîn gibi üzerine mühir basılan şey'e de “خَتَامٌ” denir: ¹⁵⁴⁸ ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خَتَامُهُ مِسْكٌ﴾ ¹⁵⁴⁹ أَيْ طِبْتُهُ أَيْ يَخْتَمُ عَلَيْهَا مِسْكٌ كِبَايَةً عَنْ نَفَاسَتِهِ

• خَتَارِ [ḥattārin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا يَجْعَدُ بَايَاتِنَا إِلَّا كُلَّ خَتَارٍ كُفُورٍ﴾ ¹⁵⁴⁹ أَيْ عَدَارٍ

“خَتَرٌ”, akbah-ı gadrdır. “فَعَالٌ” vezni de mübālaga için olmakla kubhu teşeddüd eder. “خَتَرَهُ يَخْتَرُهُ خَتَرًا فَهُوَ خَتَارٌ” denir. “صَرَبٌ” bābından

MEKSÜRETU'L-ḤĀ: “خ،ت”

• خَتَامُهُ مِسْكٌ [ḥitāmühū miskun]

• ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خَتَامُهُ مِسْكٌ﴾ ¹⁵⁵⁰ أَيْ طِبْتُهُ أَيْ يَخْتَمُ عَلَيْهَا مِسْكٌ

Ya'nī “Tîne bedel misktir.” Eşribe-i nefîsenin kapları 'âdeten mührlenir yâ mûmla yâhüd tînle. Rahîkin nefâsetini beyānen mûm yâ tînle değil misk ile mahtûmdur demeği ifâde eder. Ba'zı müfessirîn de “أَخِرُ طَعْمِهِ وَعَاقِبَتُهُ إِذَا شُرِبَ مِسْكٌ” ibâretiyle tefsîr etmişler. Ya'nī “Rahîk-i mahtûmun içildikte ta'mının sonu ve 'ākıbeti misktir”, ya'nī misk ta'm ve rāyihası verir demek olur. Bu takdîrce “مَخْتُومٌ”, “مَمْرُوحٌ” ile müfesserdir. Ānifü'l-beyān “خَتَمَ اللَّهُ” kelimesine ircā'-ı nazar oluna.

1547 “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.” el-Bakara, 2/7.

1548 “Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır).” el-Mutaffifîn, 83/25-26.

1549 “Bizim âyetlerimizi ise ancak son derece kaypak, son derece nankör olanlar inkâr eder.” Lokmân, 31/32.

1550 “Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır).” el-Mutaffifîn, 83/25-26.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'D-DĀLİ'L-MUHMELE: “خ،د”

• خَذَّكَ [ḥaddeke]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ﴾¹⁵⁵¹ أَيْ وَجْهَكَ

Feth-i mu'ceme ve dāl-ı müşeddede ile yanak demektir. Vechte enfin tarafeynindeki iki safhanın her birine denir. Ve ba'zen “خَدَّ” ile vech murād olunur, nitekim bu āyet-i kerīmede öyledir. “تَصْعِيرٌ” imāle ya'nī bir yana itmektir. [381] “لِلنَّاسِ” da lām “عَنْ” ma'nāsı-nadır. Ma'nā-yı āyet-i kerīme “Tekebbüren yüzünü nāstan çevirme” demektir. Bābu't-Tā'da “تَصْعِرُ” kelimesine de nazar oluna.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'Z-ZĀLİ'L-MU'CEME: “خ،ذ”

• خَذُولًا [ḥazūlen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا﴾¹⁵⁵² أَيْ كَثِيرَ الْخَذَلَانِ

Zammla “خَذَلَانٌ” kendisinden nusret ümmīd edilen bir kimsenin terk-i nusret etmesine denir. “قَتْلٌ” bābindan “خَذَلَهُ وَخَذَلَ عَنْهُ”, “تَرَكَ نَصْرَتَهُ” demektir ki “Ona yardımını terk etti ve ona nusretten geri durdu ve ondan nusret ve i'ānesini dirīg etti” ma'nālarıdır. “خَذُولٌ”, “fe'ül” vezninde bundan mübālagadır. Ve zamm-ı ūlā ve sükūn-ı sāniye ve elif nūn ilhākıyla “خَذَلَانٌ” bundan ismdir. Ve kesrle sukūt ve rüsvāyılık ma'nāsına da gelir ki metrūku'n-nusre ve mehcūr kalmaktan 'ibārettir.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'R-RĀ: “خ،ر”

• خَرَقُوا [ḥarāqū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾¹⁵⁵³ أَيْ اخْتَلَفُوا

Ya'nī “Kizb ve iftirā” ettiler, Allāh'ın oğulları kızları olduğunu söylediler.” Kizb ve iftirāyı ihtiyār ve irtikāb ettiler ve bu kizbi merraten ba'de uhrā ya'nī devām ve istimrār ile irtikāb ettiler demek olur. Ve bu kelime “tefīl”den teşdīd-i rā ile “خَرَقُوا” sūretinde de kırā'at olundu ki asl olmayan şey'i iftirā ettiler demektir. Bu İbn 'Abbās'ın kırā'atidir. Bābu't-Tā'da “تَخْرُقُ” kelimesine mürāca'at oluna. Ve fī kavlihi ta'ālā: ﴿فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا﴾¹⁵⁵⁴ Burada lafz-ı mezbūr yarmak, yırtmak ma'nāsına olan “خَرَقُ” tandır. [382] Bābu't-Tā'da tafsīl olunmuştur, ya'nī “تَخْرُقُ” kelimesinde.

1551 “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme.” Lokmān, 31/18.

1552 “Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir.” el-Furkān, 25/29.

1553 “Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular.” el-En'ām, 6/100.

1554 “Derken yola koyuldular. Nihayet, bir gemiye bindiklerinde (adam) gemiyi deldi.” el-Kehf, 18/71.

• خَرُّوا [ḥarrū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا﴾¹⁵⁵⁵ أَيِ وَقَعُوا أَوْ خَضَعُوا لَهُ سُجَّدًا

Ya'nī “Düştüler ona sâcid oldukları hâlde” demektir.

Fāide: O vakt ya'nī ‘ahd-i Ya'küb’da “tahiyye” inhinā idi de ondan secde ile ta'bīr olundu. Ba'zı ‘ulemā’ da “hakikaten secde idi, onlar o secdeyi ancak Allāhu ta'ālā hazretlerine ettiler, ya'nī şükren lillāh Yūsuf ‘aleyhi’s-selām o hinde kible mesâbesinde idi” dediler. İntehā.

Bu “خَرَّ” kelimesi sedâ çıkarak yukarıdan aşağı sukût ma'nâsınadır; biz bundan gürül gürül etmek ta'bīr ederiz, çünkü aslen “خَرِيرٌ” suyun akmakta ve rîhin esmekte hâsıl ettiği sedâsıdır. Diğer eşyanın meselâ bir binânın ve duvarın sukût ve inhidâmında hâsıl olan sedâlara da itlâk olunur: ¹⁵⁵⁶ ﴿وَحَرَّ مُوسَى صَعْقًا﴾ ve ¹⁵⁵⁷ ﴿فَحَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾ gibi mahallerde de böyledir. Secdede itlâkı tahiyye veyâ tekbîr ve tesbîhe mukârin olduğundan[-dır]. “خَرَّ يَخِرُّ خَرًا” bābindan “خَرَّ يَخِرُّ خَرًا” denir. “خَرِيرٌ” mutlakan suyun çıkardığı sedâ olmakla, fokurdayarak nebe'ân eden suya ve menba'ına “عَيْنٌ خَرَّازَةٌ” denir. Ve ¹⁵⁵⁸ ﴿فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ﴾ ve ¹⁵⁵⁹ ﴿فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجُنُ﴾ ve ¹⁵⁶⁰ ﴿فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ﴾ āyât-ı kerîmesiyle emsâlinde hep böyledir. Vallāhu a'lemu.

• خَرَجًا وَخَرَجًا [ḥaracen ve ḥaracen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَجَ رَبُّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾¹⁵⁶¹ أَيِ إِنَاوَةٌ وَعَلَّةٌ

“خَرْجٌ” rüşvet, vergi ve “عَلَّةٌ” mahsûl ve dahl ve ücret-i ecîr ma'nâlarıdır. Ve “خَرْجٌ”, “خَرْجٌ” dan ehasstır. “أَدِ خَرْجَ رَأْسِكَ وَخَرَجَ مَدِينَتِكَ” denir. Bundan anlaşılıyor ki “خَرْجٌ” nüfûs başına [383] verilen ve “خَرْجٌ” umûm şehir için verilen vergi demektir. Bu âyette “أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَجَ رَبُّكَ خَيْرٌ” ibâretiyle tefsîr de câizdir. Ve خَرْجًا “فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا” âyet-i kerîmesinde “جُعْلًا” ya'nī âdem başına vergi demektir. Âyet-i ülâda ecr ve sevâb ma'nâsına isti'âre ve bunda ma'nâ-yı hakîkiye mahmûl olduğu zâhirdir.

1555 “Hepsi ona (Yūsuf’a) saygı ile eğildiler.” Yūsuf, 12/100.

1556 “Mūsâ da baygın düştü.” el-A'râf, 7/143.

1557 “Tavanları başlarına çöküverdi” en-Nahl, 16/26.

1558 “Sanki gökten düşmüş” el-Hacc, 22/31.

1559 “Süleyman’ın cesedi yıkılınca cinler anladılar.” Sebe’, 34/14.

1560 “Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi.” Sâd, 38/24.

1561 “Ey Muhammed! Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun (da inanmıyorlar)? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır.” el-Mü'minûn, 23/72.

1562 “Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?” el-Kehf, 18/94.

• الخَزَاصُونَ [el-ḥarrāṣūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَتَلَ الْخَزَاصُونَ﴾¹⁵⁶³ أَيِ الْكَذَّابُونَ

Kizb ma'nāsına olan "خَرَصَ" dan "فَعَالٌ" vezninde sığa-i mübālagadır ki "mübālaga ile yalancı" demektir. Ve "خَرَصَ" zann ve tahmîn ve takdîr ma'nalarına da gelir. Bābu't-Tā'da "تَخْرُصُونَ" kelimesine mürāca'at oluna.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ: "خ،ر"

• الخُرْطُوم [el-ḥurṭūmi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَنَسِمْهُ عَلَى الْخُرْطُومِ﴾¹⁵⁶⁴ أَيِ عَلَى الْأَنْفِ

Ya'nî "An-karîb onun burnu üzerine nişân vururuz." "سِمْةٌ" nişân ve 'alâmettir, ekser hayvânâta keyy ya'nî dāğlamakla yapılır ki artık zâil olmaz. Bu kāfir Velîd b. el-Muğîre el-Maḥzûmî'dir. Fi'l-vākî öyle de oldu, yevm-i Bedr'de mesfûrun burnuna isâbet eden bir darbe-i seyfle yaralandı ve sûret-i kabîhada eseri kaldı. Bu ihbâr kable'l-vukû'da mu'cizât-ı Qur'âniyyedendir. Zammla "خُرْطُومٌ" enf ya'nî burundur. Bununla ba'zen ve-chden de kinâyet edilir. Cem'i "خَرَاطِيمُ" gelir, "عُضْفُورٌ" ve "عَصَافِيرٌ" gibi.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'Z-ZĀY: "خ،ز"

• خَزَنَتُهَا [ḥazenetuhā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا﴾¹⁵⁶⁵ أَيِ حَفَظَتُهَا

Zamîr "جَهَنَّم" e rāci' [384] olduğu hâlde murād zebāniyedir ki re'îsleri Mâlik tesmiye olunan melek-i müvekkeldir. Ancak "جَنَّةٌ" e rāci' olduğu hâlde murād hazene-i cennet ve bevṵābān-ı behiştir. "خَزَنَةٌ", "خَازِنٌ" in cem'idir, muḥāfız demektir. Aslen "قَتَلَ" bābından "خَزَنَ الْمَالُ يَخْزُنُ خَزْنًا فَهُوَ خَازِنٌ وَالْمَالُ مَخْزُونٌ" denir ki mālî ve sāir hıfzî lâzım gelen şey'i hazîneye ve mahzene koyup muhafaza etmektir. "خَازِنٌ" e biz hazînedâr diyoruz. Ve ketm ma'nāsına "خَزَنَ السِّرَّ" denir, "كَتَمَهُ" demektir. Ve "مَخْزُونٌ" ism-i mekândır, "مَا يُخْزَنُ فِيهِ الشَّيْءُ" dir. "خَزِينَةٌ" de böyle ise de ehasstır ki eşyâ-i gazîreye mahsûstur. Vallāhu a'lemu.

1563 "Yalancılar kahrolsun!" ez-Zāriyât, 51/10.

1564 "Yakında biz onun burnunu damgalayacağız." el-Kalem, 68/16.

1565 "Cehennem bekçileri onlara şöyle derler:" ez-Zümer, 39/71.

MEKSÜRETU'L-ḤĀ: “خ،ز”

• خَزِي [ḫizyun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ﴾¹⁵⁶⁶ أَيِ هَوَانٍ

Ya'nî “horluk ve hakâret” demektir. Ve “خَزِي” helâk ma'nâsına da gelir. Bu lafza müte'allik tahkîkât Bâbu'l-Elif'te “أَخْزَيْتُهُ” kelimesinde mezkûrdur.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'S-SÎNÎ'L-MUHMELE: “خ،س”

• خَسِرُوا [ḫasirū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ﴾¹⁵⁶⁷ أَيِ غَبْنُوا

Ya'nî “Aldattılar” demek. “خَسِرَ” aslen re'sü'l-mâlin intikâsı, eksilmesidir. Istilâhan zarar ve ziyân ta'bir ederiz, insâna isnâd olunur. Bâb-ı râbî'den فَهَوَّ وَخُسِرَانَا فَهَوَّ “خَسِرَ فَلَانَ خُسْرًا وَخُسِرَانًا فَهَوَّ” denir. Ve māl, cāh gibi umûr-ı hâriciyyede ve sıhhat ve selâmet ve 'akl ve îmân ve sevâb gibi dünyevî ahvâl-i nefsiyyede de isti'mâl olunur. Ve ma'a-ihtilâf-i siyagihi “خُسْرَانٌ” lafzının kâffe-i müştakkâtı Qur'ân-ı kerîm'de umûr u ahvâl-i [385] uhreviyyede 'abdin mîzânına zarar verecek umûr ve a'mâlî iltizâm ve iktinâsıyla hâsıl olacak zararından kinâyettir. Ancak umûr-ı dünyeviyyeye müte'allik “خُسْرَانٌ” müştakkâtının ma'ânisi li-mâ nüsibe ileyhdır. Ve lafz-ı mezkûr bâb-ı sâni'den “خَسِرَ يَخْسِرُ خَسَارَةً وَخُسْرًا وَخُسْرَانًا” süretinde de gelir ancak Qur'ân-ı kerîm'de dâimâ bâb-ı râbî'dendir. Helâk ma'nâsına da gelir. Ve hemze ile ta'addî eder: أَخْسَرْتُهُ “أَخْسَرْتُهُ” denir. Vallâhu a'lemu.

• خَسَفَ [ḫasefe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ﴾¹⁵⁶⁸ أَيِ أَظْلَمَ وَذَهَبَ ضَوْؤُهُ

Ya'nî “Ay kararıp ziyâsı gittiği vakte” demek olur. “خَسَفَ” ve “كَسَفَ” ma'nâca birdir ki tagayyür etmek ve kararmak, ziyâsı gitmek demektir. Lâkin Şa'leb'den menkûldür ki “أَجُودُ الْكَلَامِ خَسَفَ الْقَمَرُ وَكَسَفَتِ الشَّمْسُ” dedi. Anlaşıyor ki “خُسُوفٌ” un kamere “كُسُوفٌ” un şemse itlâkı ahsendir. Ve bu lafz aslen bir yerin, mekânın yere geçmesi, ka'r-ı zemîne çökmesine denir. Ve gözün sönmesi, su menba'nının kuruması ve ma'ânî-i sâireye de gelir, nitekim¹⁵⁶⁹ ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفَ بِهِ الْأَرْضُ﴾ ve¹⁵⁷⁰ ﴿لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا﴾ ve emsâli ma-

1566 “Bunlar için dünyada rezillik vardır.” el-Bakara, 2/114; el-Mâide, 5/41.

1567 “De ki: “Şüphesiz hüsrana uğrayanlar kıyamet gününde kendilerini ve ailelerini hüsrana sokanlardır.” ez-Zümer, 39/15.

1568 “Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü” el-Kıyâmet, 75/7-8.

1569 “Onlardan yerin dibine geçirdiklerimiz var.” el-Ankebût, 29/40.

1570 “Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi.” el-Kasas, 28/82.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE: “خ،ص”

• [ḥaṣīmun] خَصِيم

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ﴾¹⁵⁷⁶ أَيْ شَدِيدُ الْخُصُومَةِ [387]

“خُصُومَةُ” nizā ve cidāl, Türkçe çekişmektir. Ve sükūn-ı mühmele ile “خَصْمٌ” düşman ma'nāsına da isti'māl olunur.

• [ḥaṣimūne] خَصِمُونَ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ﴾¹⁵⁷⁷ أَيْ مُتَحَنِّنُونَ فِي الْخُصُومَةِ

Feth-i mu'ceme ve kesr-i muhmele ile “خَصْمٌ” lafzının cem'idir ki husūmette ihtisās sāhibi demektir. “خُصُومَةُ” in ma'nāsı mā-kablinde beyān olundu. “تَعَبٌ” bābından “خَصِمٌ” sāhibi demektir. “غَلَبَ فِي الْخُصُومَةِ” denir, bir kimse husūmeti tahkīm ve onda ihtisās ettiği vakte. Ve “قَتَلَ” bābından “غَلَبَ فِي الْخُصُومَةِ” ma'nāsına gelir. Cem'i “خِصَامٌ” ve “خُصُومٌ” dur. Ve “خَصِمَ” ve “تَخَاصَمَ” ve “اِخْتَصَمَ” kavmin ba'zı ba'zıyla husūmet etmek ma'nāsınadır, kemā kāle ta'ālā: ¹⁵⁷⁸ ﴿هَذَانِ خَصِمَانِ اِخْتَصَمَا فِي رَبِّهِمْ﴾ ve ¹⁵⁷⁹ ﴿إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ﴾ ve gayr-i zālik.

• [ḥaṣāṣatun] خِصَاصَةٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خِصَاصَةٌ﴾¹⁵⁸⁰ أَيْ فَقْرٌ وَاحْتِيَاجٌ

“خِصَاصَةٌ” hācet ve fakr ve yoksulluktur. Bu lafzın ma'nā-yı aslīsi halel ve fūrcettir, bundan fakr ve hācet ma'nāsına “خِصَاصَةٌ” alındı.

MEKSÜRETU'L-ḤĀİ': “خ،ص”

• [el-ḥiṣāmi] الْخِصَامُ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُوَ أَلَدُ الْخِصَامِ﴾¹⁵⁸¹ جَمْعُ خَصِمٍ

“خُصُومٌ” ve “خِصَامٌ” veznleri üzere cem'lenir. Faslın evveline ircā-ı nazar oluna.

1576 “Böyle iken bakarsın ki o, Rabbine açık bir hasım kesilmiştir.” en-Nahl, 16/4; Yāsīn, 36/77.

1577 “Şüphesiz onlar kavgacı bir toplumdur.” ez-Zuhruf, 43/58.

1578 “İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir.” el-Hacc, 22/19.

1579 “Şüphesiz bu, cehennemliklerin birbirleriyle çekişmesi kesin bir gerçektir.” Sād, 38/64.

1580 “Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile” el-Haşr, 59/9.

1581 “Hālbuki o düşmanlıkta en amansız olandır.” el-Bakara, 2/204.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'D-ḌĀDİ'L-MU'CEME: “خ،ض”

• خَضِرًا [ḥaḍiran]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا﴾¹⁵⁸² أَي شَيْئًا أَخْضَرَ

Ya'nī tāze [388] nebāt, yeşillik demektir, Fārisīde sebze denir. Feth-i ḥā' ve kesr-i ḍād'la “خَضِرٌ” arzda habbenin infilākıyla ibtidā çıkıp sonra teşa'ub eden her nev'e tāze nebāttır ki bundan habb-ı müterākib ya'nī sünbüle husûle gelir. Yeşil demek olan “خَضِرٌ” lafzındandır, na'ıtı “أَخْضَرَ” dır.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ: “خ،ض”

• خَضِرٍ [ḥuḍrin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مُنْكَيْنٍ عَلَى رَفْرِفٍ خَضِرٍ وَعَنْقَرِيٍّ حَسَانٍ﴾¹⁵⁸³ أَي أَخْضَرَ

Ya'nī “yeşil.” Bu kelime tefsir ve tevcihte “رَفْرِفٍ” kelimesine tābi'dir. Eğer “رَفْرِفٍ” ile murād riyāz-ı cennettir, denilirse “خَضِرٍ” çemenzār ve nebātāt-ı latife-i cināndır denir. Ve bu İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumādan mervīdir. Ve eğer bisāt ve tanāfis yāhūd nemārik veyā sevbi 'arīz gibi mefrūṣāta müte'allik eşyadır denirse “خَضِرٍ” mutlakan yeşil demek olur ki eltaf-ı elvāndır.

• خَضِئْتُمْ [ḥuḍtum]

• ﴿وَوَخَضِئْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا﴾

Bābın evvelinde vāki' “خَاضُوا” kelimesinde tefsir ve tahkiki mufassalen mezkurdur, mürāca'at oluna.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'T-ṬĀ: “خ،ط”

• خَطْبُكُنْ [ḥaṭbukunne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ مَا خَطْبُكُنْ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ﴾¹⁵⁸⁴ أَي مَا أَمْرُكُنْ

“خَطْبٌ” emr-i 'azīmdir, cem'i “خُطُوبٌ”dur. Ve hāl ve şe'n ma'nāsına dahi isti'māl olunur. Ve aslen sebeb-i emrdir, sonra mutlakan emr ma'nāsına alındı. Buna 'Arabın “هَذَا خَطْبٌ يَسِيرٌ” kavli şāhiddir ki “جَلِيلٌ” ve “يَسِيرٌ” vasflarıyla ta'yin [389] edilmiştir. Ve “خَطْبٌ” ve “مُخَاطَبَةٌ” ve “تَخَاطُبٌ” kelāmda mürāca'attır ki söyleşmek denir. Emr-i 'azīme “خَطْبٌ” tesmiyesi onda tehātub, söyleşmek deyip danışmak ve dedi kodu çok olması

1582 “İşte biz onlardan yeşillik meydana getiririz.” el-En'ām, 6/99.

1583 “Onlar yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanırlar, (nimetlenirler).” er-Rahmān, 55/76.

1584 “Kral kadınlara, “Yūsuf'tan murad almak istediğiniz zaman derdiniz ne idi?” dedi.” Yūsuf, 12/51.

münāsebetiyledir. ¹⁵⁸⁵ ﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ﴾ ve ¹⁵⁸⁶ ﴿قَالَ مَا خَطْبُكُمْ﴾ ve ¹⁵⁸⁷ ﴿قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ﴾ āyāt-ı celīlesinde de ma'nā budur. Ve mev'ize ma'nāsına zammıla “خُطْبَةٌ” ve bir kadının nefsini tezvīcini talep ma'nāsına kesre “خُطْبَةٌ” ve ma'rūfū'l-ma'nā “خَطَابٌ” hep bu asldandır. “قَتْلٌ” bābından “خَطَبٌ يَخُطُّ خُطْبَةً وَخَاطِبٌ وَخَاطِبَةٌ وَخَطَابًا” ve “müfā'ale't”ten “خَاطَبٌ يَخَاطِبُ مُحَاطِبَةً وَخَطَابًا” denir.

• خَطَفَ [ḥaṭife]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ﴾ ¹⁵⁸⁸ أَيِ اخْتَلَسَ خَلَسَةً

Ya'nī “Kelām-ı melāikeden sür'atle aldı ve çaldı” demek olur. “خَطَفَ” bir şey'i sür'atle almak çalmak kapmak ma'nālarıdır. Ve “خَطَفَ” ve “إِخْطَافٌ” birdir. “تَعَبٌ” ve “فَهْمٌ” bāblarından “خَطَفَ يَخُطُّ خُطْفًا وَخَطْفًا فَهُوَ خَاطِفٌ” ve “تَفَا'ُحٌ”den “تَخَطَّفَ” da bu ma'nāyadır.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ: “خُطْ”

• خُطُوات [ḥuṭuvāti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ﴾ ¹⁵⁸⁹ أَيِ آثَارُهُ

Ya'nī “Şeytānın izlerine uymayınız” demek olur. Bu kelime zamm-ı mu'ceme ve sükūn-ı ṭā ile “خُطُوةٌ”nin cem'idir ki bir kimsenin hālet-i meşyde iki ayağının arasındaki mahaldir ki Türkçe adım denir. Feth ve sükūnla “خُطُوةٌ” bundan binā-i merredir. Bunun cem'i fe-tehātla “خُطُواتٌ” gelir, “عَدَا” bābından “خَطَا يَخْطُو خُطُوةً” denir. “فُلَانٌ اتَّبَعَ [390] خُطُواتِ فُلَانٍ” denir, “Onun izine gitti ve hatve hatve ona uydu ve onun mesleğine sülük etti” demek olur.

MEKSŪRETU'L-ḤĀ: “خُطْ”

• خُطْبَةٌ [ḥiṭbeti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ﴾ ¹⁵⁹⁰ أَيِ طَلَبِ تَرْوِيجِ النِّسَاءِ

Ānifü'l-beyān “خُطْبُكُنْ” kelimesi zımnında beyān olundu, mürā'at oluna.

1585 “İbrahim, “Ey Elçiler! Göreviniz nedir?” dedi.” el-Hicr, 15/57; ez-Zāriyāt, 51/31.

1586 “Mūsā onlara, “(Koyunlarınızı burada tutmaktaki) maksadınız ne?” dedi.” el-Kasas, 28/23.

1587 “Mūsā, “Ya senin derdin neydi ey Samirî?” dedi.” Tāhā, 20/95.

1588 “Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder).” es-Sāffāt, 37/10.

1589 “Şeytanın izinden yürüme.” el-Bakara, 2/168, 208; el-En'ām, 6/142.

1590 “(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinde saklamanızda sizin için bir günah yoktur.” el-Bakara, 2/235.

• خَطُئًا [hiṭ'en]

• ﴿إِنْ قَتَلْتَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا﴾¹⁵⁹¹ أَيِ إِنَّمَا عَظِيمًا

Ya'nī “büyük günāh” demektir. Sālifü'z-zikr “خَاطِئِينَ” kelimesine mürāca'at buyurula.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'L-LĀM: “خ،ل”

• خَلَقَ [ḫalāqin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ﴾¹⁵⁹² أَيِ نَصِيبٍ

”وَالْخَلَائِقُ مَا اكْتَسَبَهُ“ Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “خَلَقَ” lafzı hüv ve seciyye ma'nāsına olan zammeteynle “خُلِقَ” dandır. Bu takdīrce lafz-ı mezbūr kişinin ahlāk ve seciyyesi sebebiyle iktisāb ettiğ-i fezāilden neş'e-i dünyāda intifāc ettiğinden başka neş'e-i uhreviyyedeki hissesidir demek oluyor. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi.

• خَلِيلًا [ḫalīlen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا﴾¹⁵⁹³ أَيِ صَدِيقًا

Ya'nī “dost” demek, çünkü “خَلِيلٌ” sadakat ve meveddet ma'nāsına olan “خَلَّةٌ” ten “fa'ıl”-dır ki dost denir. Ve her yerde böyledir. Bunun aslı şey'eyn beyninde vāki' fūrce ma'nāsına mevzūc [391] “خَلَلٌ” māddesidir. Birer takrīb ile mutasarrafatı ma'ānī-i kesīrede isti'māl olunmuş, mahalli mufassalāt-ı kütüb-i lügattır.

• خَلَفْتُمُونِي [ḫaleftumūnī]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي﴾¹⁵⁹⁴ أَيِ أَقَمْتُمْ مَقَامِي خَالِفِينَ مُتَخَلِّفِينَ عَنِ الْقَوْمِ الشَّخِصِينَ

Ya'nī “Benden sonra murād mahall-i tecellī olan cebele ‘azīmetten sonra hudūd-ı dīn ü hüdādan tecāvüzle ‘icle ‘ibādet eden kavmin islāhından te'ahhürle ve onlara nasīhatte tekaddüm etmeyerek benim makāmıma ne kötü bir halef bir kām-i makām oldunuz” demek olur. Bu kelimenin tahkiki mufassalen aşağıda “الْخَوَالِفُ” kelimesinde görülür.

• خَلَفَ [ḫalfun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا﴾¹⁵⁹⁵

1591 el-İsrā, 17/31.

1592 “Ahirette bir nasibi olmadığını” el-Bakara, 2/102, 200.

1593 “(Eğer böyle yapabilselerdi) işte o zaman seni dost edinirlerdi.” el-İsrā, 17/73.

1594 “Mūsā, “Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! dedi.” el-A'rāf, 7/150.

1595 “Derken, onların ardından yerlerine Kitab'a (Tevrat'a) varis olan (kötü) bir nesil geldi. Şu geçici

- ﴿وَنَخْلَفُ مِنْ بَعْدِهِمْ خُلَفَ أَصَاغُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا﴾¹⁵⁹⁶ الآيتين

Bunlarda feth-i ḥā ve sükūn-ı lām'la “خَلَفَ”, halef-i sū demektir. Mā-kablinde işaret olduğu üzere “الْخَوَالِفَ” kelimesine nazar oluna.

- خَلَائِفَ [ḥalā'ife]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ﴾¹⁵⁹⁷ أَي سِكَانَهَا

Ya'nī “Sizi arzın sâkinleri kıldık.” İzāfet bi-ma'nā “فِي” dir ki arzda sâkin olucular demek olur. “خَلَائِفَ”, “خَلِيفَةُ”, nin cem'idir, “سِكَانَ” ile tefsîr “خَلِيفَةُ” lafzı ma'nā-yı ıstılâhîsi üzere olmadığını ifhâm içindir. Sükkân-ı arzın “خَلَائِفَ” tesmiyesi, gelen geçene halef olmak itibâriyledir. “الْخَوَالِفَ” e bak.

- خَلَصُوا [ḥaleşü]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا﴾¹⁵⁹⁸ أَيِ اعْتَزَلُوا مُنَاجِيًا يُنَاجِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا

“Ba'zı birbirleriyle gizli söyleşerek [392] bir tarafa çekildiler” demek olur. “خُلُوصَ” tan “خَالِصَ” ile “صَافِي” ma'nâda birdir. Ancak “خَالِصَ” muhtelit bulunduğu şevâib kendinden izâle olunan şey'dir. “صَافِي” ise aslen müşevveb olmayan şey'dir. Binā'en 'aleyh bu âyet-te “خَلَصُوا”, “تَفَرَّدُوا”, وَانْفَرَدُوا خَالِصِينَ غَيْرَهُمْ”, ile de tefsîr olunur. Ve lafz-ı mezbûr kurtulmak ve sâir ma'ânide de müsta'meldir. “قَعَدَ” bâbından “خَالِصَ فَهُوَ خَالِصٌ” denir.

- خَلَطُوا [ḥaleṭü]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَخْرَجُوا اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا﴾¹⁵⁹⁹ أَيِ مَرَّجُوا

Ya'nī “Karıştırdılar” demektir. “خَلَطَ” tandır ki iki veyâ daha ziyâde eşyâyı birbirine katmaktır. Âtîde “خُلَطَاءُ” kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ: “خ،ح”

- خُلُقُ الْأَوَّلِينَ [ḥuluḳu'l-evvelîne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ﴾ أَيِ عَادَتُهُمْ

“خُلُقُ” hüydur, ‘âdet yerinde de kullanılır. Bu kelime ḥā'nın fethi ve sükūn-ı lām'la “خُلُقُ”

dünyanın değersiz malını alır ve “(nasıl olsa) biz bağışlanacağız” derlerdi.” el-A'râf, 7/169.

1596 “Onlardan sonra, namazı zayı eden, şehvet ve dünyevi tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır.” Meryem, 19/59.

1597 “O, sizi yeryüzünde halifeler kılandı.” Fâtır, 35/39.

1598 “Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler.” Yûsuf, 12/80.

1599 “Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır.” et-Tevbe, 9/102.

¹⁶⁰⁰اختلاق vāki^c olmuştur.

1604 “Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim” el-Aʿrāf, 7/124; Tāhā, 20/71; eş-Şuʿarāʾ, 26/49.

lisānımızda Fārisīden me'hūz “çebrāst” ma'nāsını ifāde eder. Bunun da “çep” ve “rāst”-tan muharref olduğu zāhirdir.

- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ﴾¹⁶⁰⁵ وَ﴿وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا﴾¹⁶⁰⁶

Bunlar da “خِلَافٌ”, “خَلْفٌ” tendir, nitekim öyle de kırā'at olunmuştur. “خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ” “بَعْدُ”, “خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ” ile tefsir olunur. “خَلْفٌ” cihāt-ı sitteden “قُدَامٌ” mukābilidir ki art ta'bir ederiz.

• خَلَالٌ [hılālun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ﴾¹⁶⁰⁷ أَيْ مُحَالَةً يَغْنِي صَدَاقَةً وَخَلَّةً تَنْفَعُ فِيهِ

“Dostluk” demektir. “خَلَّةٌ”ten [394] “mufā'alel” bābından “فَعَالٌ” vezninde masdardır. “خَالَ يَخَالُ مُحَالَةً وَخِلَالًا” denir, dostluk demektir.

- وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ ﴿فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ﴾¹⁶⁰⁸ وَ﴿لَوْ خَرَجُوا فِئَكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَا أُضْعِفُوا خِلَالَكُمْ يَتَّبِعُونَكُمُ الْفِتْنَةَ﴾¹⁶⁰⁹ وَ﴿فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ﴾¹⁶¹⁰

Ve emsālinde fūrce ve aralık ma'nāsına olan “خَلَلٌ”in cem'idir ki iki veyā ziyāde şeyler beyninde olan fūrce ve fāsıla ve aralıklar demektir. “بَيْنَ الدِّيَارِ وَيَبِينُكُمْ وَبَيْنَهُ” ile tefsir olunur. Sāir mahallerde de böyledir.

• خَلْفَةٌ [hılften]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا﴾¹⁶¹¹ أَيْ يَخْلُفُ هَذَا هَذَا

Ya'nī “Geceyi gündüzü yekdīgere halef kıldı”. Bu gittiği vakt dīgeri onun makāmına geçer olan kāim-i makām olur. Bu sūrette feth ve sūkūnla “خَلْفٌ”dendir, verā' ve arttır. Ve “خِلَافٌ”tan olarak “Leyl ve nehārdan her birini vakt ve fāide cihetinden āhara muhā-

1605 “Allah’ın Resülüne karşı gelerek (sefere çıkmayıp) geri bırakılanlar, oturup kalmalarına sevindiler.” et-Tevbe, 9/81.

1606 “Bunu yapabilselerdi senin ardından orada pek az kalırlardı.” el-İsrā, 17/76.

1607 “İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar.” İbrāhīm, 14/31.

1608 “Onlar evlerinizin arasına kadar sokuldular.” el-İsrā, 17/5.

1609 “Eğer onlar da sizin içinde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkılar olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşturacaklardı.” et-Tevbe, 9/47.

1610 “Nihayet yağmurun, onların arasından yağdığını görürsün.” en-Nūr, 24/43; er-Rūm, 30/48.

1611 “O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir.” el-Furkân, 25/62.

lif kıldı” demek de olur, nitekim nehār rūšen, leyl tārīk; nehār ma‘āş ve sa‘y ve ‘amel vakti, leyl istirāhat ve sūkūn zamānıdır. Vallāhu a‘lemu.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA‘A'L-MĪM: “خ،م”

• خَمَطٌ [ḥamṭin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِي أُكُلِ خَمْطٍ وَأَثَلِ شَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾¹⁶¹² أَيُّ ثَمَرٍ بِشَعٍ

Ya‘nī “lezzetsiz ve acımtrak” demektir. “أَكُلُ” meyvedir. Sicistānī rahimehullāhu diyor ki Ebū ‘Ubeyd “خَمْطٌ” her bir dikenli ağaçtır, diğerleri seçer-i erāk ya‘nī misvāk ağacıdır dediler. Ve Rāgıb rahimehullāhu “شَجَرٌ لَا شَوْكَ لَهُ” ‘ibāretiyle ta‘rīf etmiş. Ve ba‘zı tefāsīr-de de hilāfı ya‘nī “ذَاتُ شَوْكَ” ile ta‘rīf edilmiş. Gāyet-i mā-fi’l-bāb intifā‘ edilemeyen ağaç demektir.

MAZMŪMETU'L-ḤĀİ: “خ،م” [395]

• خُمْرِهِنَّ [ḥumurihinne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلْيَضْرِبَنَّ بِخُمْرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾¹⁶¹³ أَيُّ بِمَقَانِعِهِنَّ

Ya‘nī “baş örtülerini ve peçelerini” demektir. “خُمْرٌ”, “مُقَنَعَةٌ” ya‘nī baş örtüsü ve peçe demek olan ḥā-i meksûre ile “خِمَارٌ”ın cem‘idir. Nisānın baş örtüsünün “خِمَارٌ” ile tesmiyesi baş örtüp bürüdüğü ‘itibāriyledir, çünkü “وَكُلُّ شَيْءٍ عَطِيتَهُ فَقَدْ خَمَرْتَهُ” denir. Ve dalları ve yapraklarının sıklığından altında oturan kimseyi örten ağaca fethateynle “خَمَرٌ” denir. Lafz-ı mezkûr aslen “مَا يُسْتَرُ بِهِ الشَّيْءُ” ma‘nāsına mevzû’dur. Bundan “خِمَارٌ” sīgası “مُقَنَعَةٌ”-i nisāya ism olmuştur. Bābu’l-Cīm’de “جَلَابِيهِنَّ” kelimesinde dahi buna dāir kelām vardır, mürāca‘at oluna.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA‘A'N-NŪN: “خ،ن”

• الْحَنَاسِ [el-ḥannāsi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَنْ سَرَّ الْأَوْسَاسَ الْحَنَاسِ﴾¹⁶¹⁴ أَيُّ الرَّجَاعِ

Bu kelime zammla “خُنُسٌ” lafzından “فَعَالٌ” vezninde sīga-i mübālagadır. Te‘ehhür ve rüçū ve tesettür ve inkıbāz ma‘nālarına isti‘māl olunur. Şeytāna vasf olup “رَجَاعٌ” ile tefsīr olunmuş ise de kāffe-i ma‘ānisi tatbīk olunabilir, çünkü isti‘āze ve zikrullāh ‘indin-

1612 “Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik.” Sebe’, 34/16.

1613 “Baş örtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar.” en-Nūr, 24/31.

1614 “İnsanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden” en-Nās, 114/4.

de tasalluttan rüçü ve mekren te'ahhür ve nazardan tesettür ve zikrullâhtan münkabız olmak onun 'ādâtındandır. “تَعَبَ” ve “صَرَبَ” bāblarından حَنْسًا وَحَنْسٌ يَحْنُسُ حَنْسًا “خَسَّ يَحْنُسُ حَنْسًا، وَحَنْسٌ يَحْنُسُ حَنْسًا” denir. Ve “دَخَلَ” bābından “حَنْسٌ حُنُوسًا” da denir.

MAZMŪMETU'L-ḤĀ: “حُنْ، نَ” [396]

• الْحُنْسُ [el-ḥunnesi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا أَقْسِمُ بِالْخُنُوسِ الْجَوَارِ الْكُنُوسِ﴾¹⁶¹⁵ أَيُّ بِالْكَوَاكِبِ الرَّوَاجِعِ

Ya'nî “Seyrinde ric'at eden yıldızlar hakkı için” demektir. Ānifü'l-beyân “حُنْ” lafzından ism-i fā'il olan “حَانِسٌ” in cem'idir ki rāci ve müte'ahhir demektir. Bunlardan murād seyyārattan beş yıldızdır: Zuhal, Müşterî, Mirrîḥ, Zühre, 'Uṭārid. Bunların “حُنْ” le tesmiyesi mecrā ve mahreklerinden ric'at ettikleri içindir. Bu kelimenin mā-kablindeki “الْحَنْسُ” kelimesinde beyân olundu. Ve seyyārāt-ı mezkûre vakt vakt nazardan istitâr ettikleri için ﴿الْجَوَارِ الْكُنُوسِ﴾ ile vâf olundu. “الْجَوَارِ”, “جَارِي” nin cem'idir, tahfîfen âhirinden yâ iskât edilmiş. Burada murād nücüm-ı seyyārattır. Zammla “الْكُنُوسُ” âhû yatağı ya'nî âhûnun ormanda sık ağaçlıklar arasında ittihaz ve derûnunda ihtifâ ettiği yuvanın ismi olan zamm ve kesr ile de telaffuz edilen “كُنُوسٌ” tan müştakk “كَانِسٌ” in cem'idir ki müstetir ve muhtefî demektir. Maksûd ihtirākı zamânında şu'â-ı şemste ebsâr ve enzârdan ihtifâlarıdır. Ve murād cem'i-î kevâkibdir de denildi. Vallâhu a'lemu.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'L-VĀV: “خَ، وَ”

• حَوَّلْنَاكُمْ [ḥavvelnākum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَوَتَرَكْتُمْ مَا حَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ﴾¹⁶¹⁶ أَيُّ مَلَكْنَاكُمْ

Ya'nî “Ve size temlîk ettiğimiz māl ve hadem ve haşemi arkanızda bıraktınız” demek olur. Fethateynle “حَوَّلَ”, hadem ve haşem ma'nâsınadır. “Tef'îl” den “نَحْوِيلَ” fi'l-asl i'tā-i “حَوَّلَ” dir. Bundan temlîk [397] ma'nâsı ahz olundu. Binā'en 'aleyh “حَوَّلْنَاكُمْ”, “مَلَكْنَاكُمْ” ile tefsîr edildi. Ve ba'zı 'ulemā-yı tefsîr 'alā-aslihi “أَعْطَيْنَاكُمْ” ile de tefsîr etmişlerdir. Ve ﴿ثُمَّ إِذَا حَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَبَسِي مَا كَانَ يَدْعُوا إِلَيْهِ﴾ ve ﴿ثُمَّ إِذَا حَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّْا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَى عِلْمٍ﴾¹⁶¹⁷ Ve ¹⁶¹⁸ ﴿أَعْطَيْنَاهُ﴾ ve “أَعْطَاهُ” ve “مَلَكْنَاهُ” ve “مَلَكْنَاهُ” ile tefsîr olunur. Ve ¹⁶¹⁸ ayetlerinde de “مَلَكْنَاهُ” ve “مَلَكْنَاهُ” ile tefsîr olunur. Ve

1615 “Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara.” et-Tekvîr, 81/15-16.

1616 “Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız.” el-En'âm, 6/94.

1617 “Sonra ona tarafımızdan bir nimet verdiğimizde, “Bu, bana ancak bilgim sayesinde verilmiştir” der.” ez-Zümer, 39/49.

1618 “Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce ona yalvardığını unuttur.” ez-Zümer, 39/8.

“خَوَّل” māddeşi “tefa‘ul”den ta‘ahhud ma‘nāsına da müsta‘melir. Ve ma‘ānī-i sāireye gelir. Mufasssalāta nazar oluna.

• الخَوَائِف [el-ḥavālif]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَائِفِ﴾¹⁶¹⁹ أَيِ النِّسَاءِ وَالصَّبِيَّانِ

İşte bu “خَوَائِف” demektir. “تَأَخَّرَ لِقُصُورِ مَنْزِلَتِهِ” denir “خَلَفَ خَلَافَةً فَهُوَ خَالِفٌ” Hā’ların fethiyle müte‘ahhir ma‘nāsına olan “خَالِفٌ”in cem‘idir. Gazādan tehallüf eden nisā’ ve sıbyān ve a‘mā ve a‘rec ve marīz ‘acz ve ‘özre mebnī cihāddan tahallüf ettikleri için bunlara “خَوَائِف” tesmiye edildi. Binā’en ‘aleyh bu āyetle bilā-‘özr gazādan tahallüf ederek kendilerini havālif menzilesine tenzil edenleri zemm irāde olunmuştur ki hamıyyetsiz ve denī ve redī kimselerdir demek olur, nitekim “خَلَفَ خَلْفًا، يَسْكُونُ اللَّامُ فَسَدَ وَرَدَى” demektir. Ve “tefa‘ul”den “تَخَلَّفَ”, “تَأَخَّرَ” demektir. Ve “وَجَدْتُ الْقَوْمَ خُلُوفًا” kavli “erkekleri çıkmış, kadınları kalmış” demektir. Bu “خَلَفَ” māddeşi için mufasssalāt-ı kütüb-i lügate mürāca‘atten istignā yoktur.

• خَوْضِهِمْ [ḥavḍihim]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ دَرُّهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾¹⁶²⁰ أَيِ فِي بَاطِلِهِمْ
- وَفِي ﴿فَوَيْلٌ لِلْمُكَذِّبِينَ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ﴾¹⁶²¹ أَيِ بَاطِلِ

Bābu'l-Ḥā’ın evvelinde vākī’ “خَاضُوا” kelimesine mürāca‘at oluna.

• خَوَانٍ [ḥavvānin]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَانٍ كَفُورٍ﴾¹⁶²² أَيِ كَثِيرِ الْجِنَايَةِ

Bu kelime [398] Bu bābın evvelinde “خَائِنَةٌ” kelimesinde mufasssalen beyān olunmuştur, mahall-i mezkūra mürāca‘at oluna.

MAZMŪMET’L-ḤĀ: “خ،و”

• خَوَائِ [ḥuvārun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خَوَائِ﴾¹⁶²³ أَيِ صَوْتٍ كَصَوْتِ الْبَقْرِ

Bu lafz esmā-i asvāttan bakar ya‘nī sığır cinsine mahsūs savtın ismidir, nitekim lisān-ı

1619 “Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular.” et-Tevbe, 9/87, 93.

1620 “Sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.” el-En‘ām, 6/91.

1621 “İşte o gün, içine daldıkları dünya zevki içinde eğlenip oyalanan yalanlayıcıların vay hāline!” et-Tūr, 52/11-12.

1622 “Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez.” el-Hacc, 22/38.

1623 “Böylece (Samirī) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı.” Tāhā, 20/88.

‘Arabda her hayvânın savtına mahsûs bir ism vardır. Ve “خَوَارَ” lafzı masdar da olur. “خَارَ” “حَارَ” denir, “صَاحَ” demektir.

FASLU'L-ḤĀİ'L-MU'CEME MA'A'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “خ،ي”

• **الْخَيْطُ** [el-ḥayṭu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾¹⁶²⁴ يَغْنِي

“خَيْطُ” ma'rûftur ki ip-likdir. Bundan libās ve sāireyi dikmek ma'nāsı alınarak “خَطَّتْ الثُّوبَ أَحْيَطَهُ خِيَاطَةً” denildi. Terziye de “خِيَاطٌ” denir, “فَعَالٌ” vezninde. Ve kesr-i ḥā ile “فَعَالٌ” vezninde “خِيَاطٌ” ibre ya'nī iğnedir. İsm-i ālet olur, ke-mā kālallāhu ta'ālā: سَمَّ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلْجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلْجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ﴾¹⁶²⁵ Bundan sonra “خَيْطٌ”ın tūlu mülāhazasıyla ekser tūlānī şeylerde isti'āre olundu. Ez-cümle “خَيْطٌ أَبْيَضٌ” ve “خَيْطٌ أَسْوَدٌ” ile fecrin beyānı fecr-i sādıkın ufka yukarıya doğru uzanıp bakiyye-i sevād-ı leyl ile beynlerinde hāsıl olan fasl-ı müşterek “خَيْطٌ” [399] ya'nī iplik gibi tasavvur ve tahayyül edildiğindendir. Ve “خَيْطٌ أَبْيَضٌ”ın “مِنَ الْفَجْرِ” ile beyānı haytānın isti'āre mertebesinden teşbīh derece-i terakkīsini icāb etmiştir.

• **خَيْرَاتٌ** [ḥayrātun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ﴾¹⁶²⁶ أَيْ خَيْرَاتٌ بِشُدِيدِ الْبَاءِ أَيْ فَاضِلَاتُ الْخَلْقِ وَكَرِيمَاتُ

Teşdidle “خَيْرَاتٌ” iyi huylu, fāzıla ve kerīme demek olan “خَيْرَةٌ”nin cem'idir. “أَخِيرٌ” ma'nāsına olan “خَيْرٌ”ın cem'i yoktur. Bu āyette tahfifle “خَيْرَاتٌ” kırā'at olunmuş ise de murād “خَيْرَاتٌ” ve 'alā-aslihi “خَيْرَاتٌ” dahi kırā'at olunmuş. “رَجُلٌ خَيْرٌ، وَامْرَأَةٌ خَيْرَةٌ” denir. Tahfifi de cāizdir. Ve ¹⁶²⁷ ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾ kavlı-i kerīmiyle emsālinde tā'āt ve 'ibādāt ve a'māl-i sāliha ve hasenāt ile müfesserdir.

1624 “Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için.” el-Bakara, 2/187.

1625 “Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!” el-A'rāf, 7/40.

1626 “Onlarda huyları güzel, yüzleri güzel dilberler vardır.” er-Rahmān, 55/70.

1627 “Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!” el-Bakara, 2/148; el-Māide, 5/48.

• الْحَيَرُ [el-ḥayrī]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾¹⁶²⁸ أَيِ الْمَالِ
- وَفِي ﴿فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾¹⁶²⁹ أَيِ الْخَيْلِ

Evvelki āyette “مَالٌ” ile sānīde “خَيْلٌ” ile tefsīri mevki‘ itibāriyledir, yoksa ma‘nā mütte-hiddir, zīrā “خَيْلٌ” de māl’dır. Ve kezā¹⁶³⁰ ﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا﴾, “مَالًا” demektir. Aslen “خَيْرٌ” lafzı iyilik ve kerem ve māl ve fazl ma‘nālarıdır. Ve ism-i tafdīl de olur, “هَذَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا” denir. Bu ma‘nāda “أَفْعُلُ” vezninde “أَخَيْرٌ” denir ki Benī ‘Āmir lügatidir. Ve tafdīlden ‘ārī ism-i fā‘il de olur. Sabāh ezānındaki “الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ” cümle-i tesvībiyyesinde böyledir ki “ذَاتُ خَيْرٍ وَفَضْلٍ” demektir.

MEKSÜRETU'L-ḤĀ: “خ،ي” [400]

• خِيفَةٌ [ḫīfeten]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً﴾¹⁶³¹ أَيِ خَوْفًا

Ya‘nī “korku” demek. “خَافَ يَخَافُ خَوْفًا وَخِيفَةً وَمَخَافَةً فَهُوَ خَائِفٌ وَقَوْمٌ خَوْفٌ” denir. Ve harfle ve bi’n-nefs ta‘addī eder, “خَافَ مِنْهُ وَخَافَ الْأَمْرَ فَهُوَ مَخَوْفٌ” denir. Bu kelime Qur‘ān-ı kerīm’de çok tekrār etmiştir. Her yerde ma‘nā budur.

• الْخَيْرَةُ [el-ḫiyeratu]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا كَانَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ﴾¹⁶³² أَيِ الْإِخْتِيَارِ فِي شَيْءٍ

Ḥā-i meksüre ve yā-i meftūha ile “خَيْرَةُ”, “إِخْتِيَارٌ” dan ve sükūn-ı yā ile “خَيْرَةُ” sülāsiden “محمد خَيْرَةُ اللَّهِ مِنْ خَلْقِهِ وَكَذَا” da böyledir. “خَيْرٌ” da böyledir. “خَارَ اللَّهُ لَكَ فِي هَذَا الْأَمْرِ” Bu mādde seçmek ve ıstīfā ve Türkçede ürendelemek ma‘nāsıdır.

• الْحَيَاطُ [el-ḫiyāṭi]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾¹⁶³³ أَيِ الْإِثْرَةِ يَعْنِي مَا يَسْتَعْمَلُهُ الْحَيَاطُ فِي خِيَاطَةِ الثُّوبِ

Ya‘nī “dikiş iğnesi.” Bu faslın evvelinde “الْخَيْطُ” ve Bābu'l-Cīm’de “الْجَمَلُ” kelimelerine mürāca‘at oluna.

1628 “Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.” el-‘Ādiyāt, 100/8.

1629 “Süleyman, “Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim” dedi. Niha-yet gözden kaybolup gittiler.” Sād, 38/32.

1630 “Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa” el-Bakara, 2/180.

1631 “(Yemediklerini görünce) onlardan İbrahim’in içine bir korku düştü.” ez-Zāriyāt, 51/28.

1632 “Onların ise seçim hakkı yoktur.” el-Kasas, 28/68.

1633 “Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!” el-A‘rāf, 7/40.

1637 “O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sundu.” İbrâhîm, 14/33.

• دَابَّة [dābbetin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ﴾¹⁶³⁸ أَيَّ مَا يَدْبُ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ

Bu lafz insān da dāhil olmak üzere arzda yürüyen her bir zī-rūha itlāk olunur. İsm-i cins olmakla zeker ve ünsāya da denir; “دَبَّ” dendir. Ve “دَبَّ” ve “دَيْبَبَ” meşy-i hafif ma'nā-sına müstā'meldir. Ekser-i isti'mālī haşerātta şāyi'dir. “دَبَّ الصَّغِيرُ أَوْ الشَّيْخُ” bābindan “صَرَبَ” “دَبَّ الْجَيْشُ” denir, “Çocuk yāhūd ihtiyār emekleyerek yürüdü” demektir. Ve kezā “دَبَّ” denir, “Asker seyr-i leyyinle ya'nī seyr-i 'ādī ile yürüdü” demek olur. Ve arzda yürüyen her hayvāna “دَابَّةٌ” denir. Ba'zı 'ulemā tāir de “دَابَّةٌ” ye dāhildir dediler ise de bu āyette vākī ﴿وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ﴾ cümle-i kerimesi tāirin “دَابَّةٌ” ye dāhil olmadığına delīl-i kāfidir, yoksa tahsīs bi'z-zikre lüzüm yoktu. “دَابَّةٌ” cem'i “دَوَابُّ” ve tasgīri “دَوَيْبَةُ” dir. Ve kelime-i mezbūre Qur'ān-ı kerīm'de iki mahalde ihtisās etmiştir. Biri ﴿فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ﴾¹⁶³⁹ أَيَّ الْأَرْضَةِ

Ya'nī [402] “أَرْضَةٌ” denilen ağaç kurdu ki güve denir. “أَرْضُ” kelimesi mebnī li'l-mef'ul olarak “أَرْضَتِ الْحَشَبَةُ تُؤَرِّضُ أَرْضًا فَهِيَ مَأْرُوضَةٌ” kavlından masdardır. “أَرْضَةٌ” ya “أَرْضُ” itlākı tesmiye bi'l-masdar hükmündedir. Arab bir haşebeyi kurd yediği vakte “أَرْضَتِ الْحَشَبَةُ” der, biz “Ağaç kurtlandı” deriz.

Ve dīgeri ya'nī ihtisās ettiği ikinci mahal¹⁶⁴⁰ ﴿وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ﴾ kavlı-i kerimidir. Burada “دَابَّةٌ” den murād eşrāt-ı kurb-ı kıyāmetten olarak arzdan çıkacak bir mahlūk-ı 'azīm-i 'acībdir. Mahlūk-ı mezbūra “دَابَّةٌ” itlākı arz üzerinde yürümesi itibāriyledir. Bunun māhiyyet ve hakikat ve şekl ve süreti ve keyfiyyet-i zuhūru hakında ehādīs-i şerīfe mervīdir. Ve bu bābda akvāl-i kesīre vardır ki mufasssalātta görülür. Ve'l-ilmu 'indallāhi. Ancak nass-ı Qur'ān-ı kerīm'le vukū'u ihbār buyurulmakla imān vācib ve 'ale'l-ittlāk inkārı küfrdür. Şemsin magribden tulū'u da böyledir, nitekim vukū'ları da birbirine yakındır, hangisi tekaddüm edeceği meskūtün 'anhtır.

• دَابِرُ [dābiru]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَقَطَّعَ دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾¹⁶⁴¹ أَيَّ آخِرِهِمْ

Ya'nī “kavmin sonu, son geleni” demektir ki ‘azāb-ı istisāl gelmekle sonu ve āhiri mun-katıf olup onlardan hiçbir kimse kalmadığını ifāde eder. Ve ﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِمْ ذِكْرًا أَلَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ﴾¹⁶⁴² kavlı-i keriminde de böyledir. “قُبْلَ” hilāfı olan “دَبْرَ” lafzındandır, Türkçemizde art ve arka denir. Bundan ahzle bir kavmin ve cemā'atin en mütē'ahhar kısmına

1638 “Yeryüzünde gezen her türlü canlı” el-En'ām, 6/38.

1639 “Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi.” Sebe', 34/14.

1640 “(Kıyametın kopacağına dair) o söz başlarına gelince onlar için yerden kendilerine bir dābbe (canlı bir yaratık) çıkarırız.” en-Neml, 27/82.

1641 “Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi.” el-En'ām, 6/45.

1642 “Şu durumu kesin olarak bildirdik: “Sabaha çıkarken onların sonu kesilmiş olacak.” el-Hicr, 15/66.

“دَابِرٌ” denildi. Ve arkadan geldiği için tābi‘a da “دَابِرٌ” denilir. “قَعْدٌ” bābından [403] “دَبَرَ” denir. Ve bu asıldan ve eb-vāb-ı muhtelifeden ma‘ānī-i sāirede isti‘māl olunur.

• دَارِ السَّلَامِ [dāru’s-selāmi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾¹⁶⁴³ وَ﴿وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ﴾¹⁶⁴⁴ أَيْ الْجَنَّةِ

“دَارُ السَّلَامَةِ” esmā-i hüsnādan olmakla “دَارُ السَّلَامِ” demek olur. Ka‘be-i mükerrerme’ye “يَبْتَئِ اللَّهُ” tesmiyesi gibi teşrifen böyle tesmiye olunmuştur.

Ba‘zı ulemā’ tefsīrde “السَّلَامُ” bi-ma‘nā “السَّلَامَةُ” tir, binā‘en ‘aleyh “دَارُ السَّلَامِ” demektir ki ‘azāb ve ‘ikāb ve insilāb-ı ni‘am ve kāffe-i mekārihden selāmet-i ebediyye ile ehlinin sālīm olması itibārıyla tesmiye olunmuştur dediler. Her hālde murād cennettir.

• دَائِرَةٌ [dā‘iratun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿نَحْشِي أَنْ نُصِيبَنَّا دَائِرَةً﴾¹⁶⁴⁵ أَيْ شِدَّةً أَوْ حَادِثَةً تَدُورُ

“دَارٌ يَدُورُ دَوْرًا وَدَوْرَانَا فَهُوَ دَائِرٌ وَهِيَ دَائِرَةٌ” denir, dönmek ve dolanmak ma‘nāsına olup bundan “دَائِرَةٌ” lafzı surūf ve hādīsāt-ı dehr ma‘nāsına isti‘māl olundu ki gāh hayrla gāh şerr ile devr eder, ancak hādīsāt ve vekāyī‘-i mekrūhe vü seyyi‘e ve şedāyid-i rüzgārda isti‘mālī şāyi‘ ve ekserdir. Cem‘i “دَوَائِرُ” gelir. Bu āyette ve ﴿كَأَنَّهُمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾¹⁶⁴⁶ kavlı celilinde havādis ve surūf-ı dehrden kötü ve mü‘lim ve muzırr bir hādīsenin onları ihātasından ibārettir, nitekim ıstılāh-ı ‘ilm-i hendesede “دَائِرَةٌ” bir merkezi muhīt olan “hat”ta denir. [404]

• دَاخِرُونَ [dāḥirūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ﴾¹⁶⁴⁷ أَيْ صَاغِرُونَ أَدِلَاءُ

Ya‘nī “zeliller ve hakirler” demektir. “دَخَرَ” lafzından bāb-ı sālīsten “دَخَرَ الشَّخْصُ يَدْخُرُ” denir, “دُخِرَ دُخُورًا فَهُوَ دَاخِرٌ وَذَلِكَ مَدْخُورٌ” denir, “هَانَ” ve “بُعِدَ” ma‘nalarına gelir. Hemze ile ta‘addī eder, “أَذْخَرْتُهُ فَدَخَرَ” Onu tahkīr ve tezlīl ettim de hakir ve zelil oldu” demek olur. “İfti‘āl”den “إِدْخَرَ إِدْخَارًا فَهُوَ مَدْخِرٌ” Bu māddeden değildir, zāl-ı mu‘ceme ile “دَخَرَ” dendir. Bu lafzın tahkiki mufassalen Bābu’t-Tā’da “تَدْخِرُونَ” kelimesinde mezkūrdur, oraya mürāca‘at oluna.

1643 “Rableri katında selam yurdu (cennet) onlarındır.” el-En‘ām, 6/127.

1644 “Allah esenlik yurduna çağırır.” Yūnus, 10/25.

1645 “Başımıza bir felaketin gelmesinden korkuyoruz.” el-Māide, 5/52.

1646 “Kötü belâlar kendi başlarına olsun.” et-Tevbe, 9/98; el-Feth, 48/6.

1647 “De ki: “Evet, hem de siz aşağılanmış kimseler olarak (diriltileceksiniz).” es-Sāffāt, 37/18.

• دَاحِضَةٌ [dāhiḍatun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾¹⁶⁴⁸ أَيُّ بَاطِلَةٍ وَزَائِلَةٍ

Bu kelime zevāl ve butlān ma'nāsına olan "دَحَضَ" dandır. "نَفَعَ" bābından "دَحَضَتِ الْحُجَّةُ" demektir. ﴿حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ﴾ denir. Hemze ile ta'addī eder, "أَدْحَضَهُ", "أَبْطَلَهُ", "أَزَالَ" demektir. ﴿وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ﴾¹⁶⁴⁹ أَيُّ يُبْطِلُوا "زَالَتْ", "دَحَضَتِ الشَّمْسُ", "مَكَانٌ دَحَضَ" denir. Ve "دَحَضَتِ الشَّمْسُ" demektir.

• دَافِقٍ [dāfikin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خَلَقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ﴾¹⁶⁵⁰ مَدْفُوقٍ مُضْبُوبٍ فِي رَحِمِ الْمَرْأَةِ وَقِيلَ ذِي دَفِقٍ

"دَفِقَ" sür'at ve kuvvetle dökmek ve dökülmek ya'nī "صَبَّ" ve "إِنْصَبَابٌ" ma'nalarıdır. Bāb-ı evvel ve sānīden "دَفَقَ الرَّجُلُ الْمَاءَ فَهُوَ دَافِقٌ أَيُّ مَدْفُوقٌ" "Fā'il" bi-ma'nā "meḥ'ul"dür. Lāzım olarak "إِنْدَفَقَ وَأَنْصَبَ بِسُرْعَةٍ وَقُوَّةٍ أَوْ شِدَّةٍ", "دَفَقَ الْمَاءَ فَهُوَ دَافِقٌ بِنَفْسِهِ" demektir. Bu āyette ﴿دَافِقٍ﴾ ile murād [405] menīdir ki recülden sür'at ve şiddetle hurūc ve rahīm-i mer'eeye munsabb olur.

• دَانِيَّةٌ [dāniyetun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَنْ طَلَعَهَا فِتْرَانٌ دَانِيَّةٌ﴾¹⁶⁵¹ أَيُّ قَرِيبٌ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ

Ya'nī "ba'zı ba'zına yakın salkımlar" demek olur. "قُرْبٌ" ma'nāsına olan "دُنُوٌ" dandır. ﴿وَجَنَى﴾ "دَانِيَّةٌ" gelir. Ve "وَجَنَى" bābından "دَنَا يَدْنُو دُنُوًا فَهُوَ دَانٍ" denir, "قُرْبٌ" demektir. Te'nīsī "دَانِيَّةٌ" gelir. Ve "دَانِيَّةٌ" bilā-hemze "دَنِيٌّ" karīb ma'nāsına ismdir. Dūn ve alçak demek olan "دَنِيٌّ" mehmūzu'l-lām'dır, bundan değildir. Ve ﴿ثُمَّ قُرْبٌ مِنْهُ﴾¹⁶⁵³ kavlı-i kerīminde de "دُنُوٌ" dandır, "ثُمَّ قُرْبٌ مِنْهُ" demektir.

FASLU'D-DĀLĪ'L-MUHMELE MA'A'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE: "دُب"

MAZMŪMETU'D-DĀL: "دُب"

• الدُّبُرُ [ed-duburi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَيُفْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ﴾¹⁶⁵⁴ أَيُّ الْخُلْفِ

1648 "O'nun hakkında tartışmaya girenlerin delilleri Rableri katında batıldır." eş-Şūrā, 42/16.

1649 "İnkār edenler ise, hakkı batılla çürütmek için mücadele ederler." el-Kehf, 18/56; el-Mü'min, 40/5.

1650 "Fışkırpı çıkan bir sudan yaratıldı." et-Tārık, 86/6.

1651 "Hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar" el-En'ām, 6/99.

1652 "Bu iki cennetin meyveleri (zahmetsizce alınacak kadar) yakındır." er-Rahmān, 55/54.

1653 "Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu." en-Necm, 53/8.

1654 "O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır." el-Kamer,

Ya'nī "Arkalarını çevirirler" demektir. Zammeteynle "دُبُر" ön demek olan "قُبُل"ün mukābilidir ki arka deriz. İnsān, hayvān, binā, mekān, zamān gibi her bir şey'e izāfe edilir. Mukābiliyle berāber 'uzveyn-i mahsūseynden dahi kināyet edilir. Ve "قَعَدَ" bābından "فَقَطَعَ دَابِرَ" denir, "دَبَرَ النَّهَارَ يَدْبُرُ دُبُورًا فَهُوَ دَابِرٌ" denir, "إِنْصَرَمَ" "Geri gitti" demektir. Kāle ta'ālā: ﴿فَقَطَعَ دَابِرَ﴾ 1655 Bu māddeyandır ki "دُبُر" son ma'nāsına alınmıştır. Bābu'l-Hemze'de "أَدْبَارَ" ve "أَدْبَرَ" kelimelerine de ircā'-ı nazar buyurula. [406]

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MA'A'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE: "دُح"

• دَحَاهَا [deḥāhā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا﴾ 1656 أَيْ بَسَطَهَا

Ya'nī "yaydı, döşedi" demektir. "دَحُو" dendir. "عَدَا" bābından "دَحَا يَدْحُو دَحْوًا" denir, "بَسَطَ" demektir. Ve ba'zı müfessirīn "دَحُو" i izāle ma'nāsına alarak "أَزَالَهَا عَنْ مَقَرِّهَا" 'ibāretiyile tefsīr etmişlerdir, nitekim "دَحَا الْمَطَرُ الْحَصَى مِنَ الْأَرْضِ دَحْوًا وَعَلَى لُغَةِ دَحِيَّا" denir ki "Sel çakılları yerden sürüp götürdü" demek olur. Bir de "دَحُو" lafzı atın tırnak kakıp yerden çakıl ve toprağı sürüp gidermesine denir. Vallāhu a'lemu bi-murādihi.

MAZMŪMETU'D-DĀL: "دُح"

• دُحُورًا [duḥūran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُتَذَفَّرُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا﴾ 1657 أَيْ إِنْعَادًا وَطَرْدًا

"دَحْر" lafzındandır, "خَصَعَ" bābından "دَحَرَهُ دُحُورًا" denir, "tard ve ib'ād etti" demektir. Ve zillet ve hakāret ve hevān ma'nāsından dahi kināyet olunur. Bābu'l-mīm'de "مَدْحُورًا" kelimesine nazar oluna.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MA'A'L-ḤĀ'İ'L-MU'CEME: "دُخ"

• دَخَلَا [deḥālen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَتَخَذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ﴾ 1658 أَيْدَعْلًا وَخِيَانَةً

Fethateynle "دَخَلٌ", "دَعْلٌ" gibi gizli fesād ve 'adāvet ve hıyānetten kināyettir, "دُخُولٌ"

māddesinden me'hūzdu; bir şey'e başka bir şey' duhūl etmekle ifsād etmesinden ve içi dışı bir olmamakla fāsīd olmasından 'ibārettir.

MAZMŪMETU'D-DĀL: “دُخْ”[407]

[duḥānin] دُحَانْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُّبِينٍ﴾¹⁶⁵⁹ أَيُّ جَدِبٍ

Ya'nī “kaht, kıtlık” demektir ki şiddet-i cū'dan cāyī, semā ve arz beynini duman gibi görür. Cū'un īrās ettiği za'f bunu muktezīdir. Yāhūd cedb ve kaht yılında kuraktan yerdeki gubār havāya kalkmakla duhān gibi görülür. Ve eşrāt-ı sâ'attan olarak zuhūr edecek āyāttan olan duhāndır ki dünyāyı istilā eder de denildi ise de İbn Mes'ūd radiyallāhu 'anhu bunu şiddetle redd ve tekzīb etmiştir. Bir de 'Arab şerr mevki'inde “دُحَانْ” isti'māl ederler, meselā: “كَانَ بَيْنَنَا أَمْرٌ اِزْتَفَعَ لَهُ دُحَانٌ” derler ki şerrin duhān gibi i'tilā ve intişārını beyāndan 'ibārettir. “دُحَانْ” lafzı duman, Türkçe tütün, 'Acemce dūd demektir. “دَخَلَ” ve “دَخَنَ” bāblarından “دَخَنَ الدُّخَانُ” denir, “اِزْتَفَعَ دُحَانُهَا” demektir.

[duḥānun] دُحَانْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُحَانٌ﴾¹⁶⁶⁰ أَيُّ بُخَارِ الْمَاءِ

Ya'nī buğu ve sis ve bulut demek de olur. “أَمْرٌ ظَلَمَانِي” ta'bīriyle de tefsīr olunmuş ve mādde-i vücūd-ı mümkināt olan eczā ve zerrāt-ı esīriyye-i mütesā'ide ve hebā demektir de denilmiş, “دُحَانْ” lafzı mā-kablinde beyān olundu.

FASLU'D-DĀLĪ'L-MUHMELE MA'A'R-RĀ: “دَر”

[deracātun] دَرَجَاتٌ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُم دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ﴾¹⁶⁶¹ أَيُّ أَصْحَابِ دَرَجَاتٍ وَفِي ﴿لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾¹⁶⁶² أَيُّ مَنَازِلُ رَفِيعَةٍ

Sicistānī rahimehullāhu “الْجَنَّةُ دَرَجَاتٌ أَيُّ مَنَازِلُ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ” kavliyle iktifā etmiş. Bundan “دَرَجَاتٌ”ı menāzil-i cennete hasr ve tahsīs münfehim [408] oluyor, hālbuki Qur'ān-ı kerīm'de bu kelime cem'an ve müfreden müte'addid mahallerde vāki' olmuştur, cümlesinde derecāt-ı cennet değildir, meselā: ¹⁶⁶³ ﴿وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ﴾ kavlı kerīminde iki vech vardır: Biri dünyāca olan mertebe ve şerefteki derecāt ve menāzildir ki siyākına da

1659 “Göğün açık bir duman getireceği günü bekle.” ed-Duhān, 44/10.

1660 “Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi.” Fussilet, 41/11.

1661 “Onlar (insanlar) Allah'ın katında derece derecedirler.” Āl-i 'İmrān, 3/163.

1662 “Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler vardır.” el-Enfāl, 8/4.

1663 “Kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin” el-Mücādele, 58/11.

mülâyim ve muvâfıktır. Dîğeri uhrevî olandır. ¹⁶⁶⁴ ﴿وَلِلَّزَّالِ عَلَيْهِنَ دَرَجَةٌ﴾ kavl-i keriminde maksûd olan da uhrevî olmayıp ‘akl ve kuvvet ve kesb ve siyâset ve sâirede olan derecedir. Aslen lafz-ı mezbûr sath-ı dâra çıkan ve mebânî-i mürtefî’aya isnâd edilen nerdübân dediğimiz şeydir ki onunla su‘ûd edilir. Bundan mutlakana mertebe ve menzile-i refî‘ada dahi isti‘mâl olundu. Ve ma‘nâca “دَرَجَةٌ”, “مَنْزِلَةٌ” gibidir, lâkin “مَنْزِلَةٌ” mutlakıtır, “دَرَجَةٌ” ise su‘ûd ve irtikâ’ itibârıyla olan menzileye denir. Vallâhu a‘lemu.

• الدَّرَكِ [ed-derki]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾¹⁶⁶⁵ أَيِ الطَّبَقِ الَّذِي فِي قَعْرِ جَهَنَّمَ

“الدَّرَكُ” kelimesi rā’nın fethi ve sükūnuyla da kırā’at olunmuştur. Ve her ikisi de lügattır, “cehennem” derekāttır demek, ba’zı ba’zının dūnunda tabakāttır demek olur. “دَرَكَةٌ” lafzı gibidir, ancak “دَرَجَةٌ” ānifen beyān olduğu üzere su’ūd itibāriyle, “دَرَكَةٌ” ise hudūr itibāriyle söylenir. Hulāsa “دَرَكَةٌ”, “دَرَجَةٌ”nin zıddıdır. Ka’r-ı bahra da “دَرَكٌ” denir. ‘Abdullāh b. Mes‘ūd radiyallāhu ‘anhū derk-i esfel ehli üzerine mübhem ya’nī kapıları olmayan demir tābūtlardır buyurmuşlar. Vallāhu a’lemu. [409]

• دَرَکَا [deraken]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تَخْشَى﴾¹⁶⁶⁶ أَيْ لِحَاقًا

Ya'nī “Geriden gelinip yetişilmekten korkmazsın” demek olur. Murād fir'avn ve cünūdunun Benī İsrā'īl'e yolda yetişmesidir. Bu kelime bülüg ve luhük ya'nī ulaşmak ma'nāsına ismdir. “İf'āl”den “أَذْرَكْتُ الشَّيْءَ إِذْرَاكَ” kavlındendir. Ma'ānī-ī mezkûre ile zamānda, mekānda ve mahsûs ve ma'külde müsta'meldir. Meselâ “مَشَى حَتَّى أَذْرَكَ” ve “عَاشَ حَتَّى أَذْرَكَ” “سَعَى حَتَّى أَذْرَكَ فِي الْمَنْزِلَةِ أَوْ الْكَمَالِ أَوْ الْعِلْمِ” ve “أَذْرَكَ الثَّمَرُ” ve “أَذْرَكَ الصَّبِيَّ” ve “وَقْتَهُ” denir.

• دَرَسُوا [derasū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَدَرَسُوا مَا فِيهِ﴾¹⁶⁶⁷ أَيِ قَرَأُوا مَا فِيهِ التَّوْرَةِ

Bu kelime kırā'at ma'nāsına olan “دَرَسٌ” tendir. “نَصَرَ” ve “كَتَبَ” bāblarından دَرَسَ الْقُرْآنَ “وَلْيَقُولُوا دَرَسْتُ”¹⁶⁶⁸ “قَرَأْتُ” dahi kırā'attir. Bu sûrette “قَرَأْتُ” ya'nî “قَرَأْتُ وَفَرِئْتُ عَلَيْكَ” demektir. Ve lafz-ı mezkûr mahv ve inmiḥā ve zevāl ve zehāb-ı resm ü eser ma'nalarına da gelir. Bunda “نَصَرَ” ve “دَخَلَ” bāblarından “دَرَسْتُه الرِّيحُ دَرَسًا وَدُرُوسًا” ve kezā أَوْ دَرَسَ الرَّسْمُ أَوْ “دَرَسْتُ تِلْكَ الْأَخْبَارَ أَوْ الْعَادَاتِ” “Mahv ve zāil oldu” demektir. Bundan ahzle

1664 “Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır.” el-Bakara, 2/228.

1665 “Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar.” en-Nisâ, 4/145.

1666 “Yakalanmaktan korkmaksızın, endişe etmeksizin” Tāhā, 20/77.

1667 “Onun içindekileri okumamışlar mıydı?” el-Aʿrāf, 7/169.

1668 “Onlar, “Sen iyi ders almışsın” desinler diye” el-En‘ām, 6/105.

ba'zı ehl-i 'ilm āyet-i ūlāda “دَرَسُوا” kelimesini “تَرَكُوا الْعَمَلَ” ile tefsir etmişler. Vallāhu a'lemu bihi.

MAZMŪMETU'D-DĀL: “دُر”

[durriyyun] دُرِّي •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَأَنَّهُا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ﴾¹⁶⁶⁹ أَنَّى مُضِيٍّ مِّنْسُوبٍ إِلَى الدَّرِ [410] فِي ضِيَائِهِ

Ya'nī ziyā verici ve ziyā vermekte “دُر”e mensüb ya'nī inci gibi demek olur. “دُر” lafzı inci ‘alā-kavlin iri ve beyāz ve parlak ya'nī şehdāne inci demek olan “دُرَّة”nin cem'idir. Ve “دُرَر” ve “دُرَات” dahi cem'lerdir. “كَوْكَب”in “دُر”e nisbeti letāfet-i beyāz ve ziyāsını tebyin içindir. Bu kelime dāl'ın kesriyle “دُرِّي” dahi kırā'at olunmuştur, ma'nāca fark yoktur. Bu kesre vasatın kesri ve āhirde yā bulunduğuna binā'endir, zīrā 'Arab kendinden sonra kesre ve yā bulunan zammeyi istiskāl ile kesreye tahvīl ederler: “كُرْسِي” ve “دُرِّي” gibi; “دُرِّي” yerine kesrele “دُرِّي” derler.

FASLU'D-DĀLĪ'L-MUHMELE MA'A'S-SĪNĪ'L-MUHMELE: “دَس”

[dessāhā] دَسَاهَا •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا﴾¹⁶⁷⁰ أَنَّى أَخْفَاهَا يَغْنِي أَخْفَى نَفْسُهُ بِالْمَعْصِيَةِ

Ya'nī nefsinı ma'siyetle örtüp gizleyen kimse demektir. “دَسَّيْهَا” bābından يَدُسُّهُ “قَتَلَ” bābından يَدُسُّهُ “دَسَّ” denir, “Toprağa gömdü” demektir. Ve her şeyi ki bir kimse ihfā eder, “دَسَّ” denir ki “دَس”den “tefīl”dir. “دَسَّهَا”nın aslı “دَسَّيْهَا” olup iki sīn'den biri yā'ya kalb olunmuş, “تَطَنَّتْ” yerine “تَطَنَّتْ” denildiği gibi. Bu kelimenin tefsiri Şa'leb'den su'āl olundukta “Sulahādan olmadığı hālde nefsinı sulahā zümresi içinde ihfā etti demektir” demiş ki ziyy-i sulahā'da görünerek halkı igfāl etti demek olur.

MAZMŪMETU'D-DĀL: “دَس” [411]

[dusurin] دُسِرَ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسِرَ﴾¹⁶⁷¹ أَنَّى ذَاتِ مَسَامِيرَ

Ya'nī “çivili, mıhlı gemiler” demek olur; mıh ve çivi demek olan “دَسَارَ”ın cem'idir. Ve hurma lifinden bükülmüş ipe ve halata da “دَسَارَ” denir ki sefāyin ve kayıklarda kullanılır.

1669 “(Fānūs) sanki inci gibi parlayan bir yıldız.” en-Nūr, 24/35.

1670 “Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.” eş-Şems, 91/10.

1671 “Biz Nūh'u çivilerle perçinli levhalardan oluşan gemiye bindirdik.” el-Kamer, 54/13.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MA'Ā'L-ʿAYNİ'L-MUHMELE: “دُعَى”

• دَعَوَاهُمْ [daʿvāhum]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿دَعَوَيْهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ﴾¹⁶⁷²
- وَ﴿وَأَخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾¹⁶⁷³ أَنَّى طَلَبُوهُمْ وَدَعَاوُهُمْ

Ve “قَوْلُهُمْ وَكَلَامُهُمْ” demek de olur, “دَعْوَى” lafzı iddiʿā ve daʿvet ve duʿā ve nidā maʿnā-larında istiʿmāl olunur. Bāb-ı evvelde “دَعَا يَدْعُو دَعَاءً وَدَعْوَةً فَهُوَ دَاعٍ وَذَلِكَ مَدْعُوٌّ” denir.

• دَعَّ [daʿ]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعَّ أَذْيُهُمْ﴾¹⁶⁷⁴ أَنَّى ائْتَرُكُ

Yaʿnī “bırak”, Türkçe “ko” demek olur. Bunun aslı “وَدَعَّ” maddesidir ki hafz ve terk maʿnāsındır. Bāb-ı sālisten “وَدَعَّ يَدْعُ وَدَعَاءً” denir, “وَضَعَ يَضَعُ وَضْعًا” gibi. Emrleri “دَعَّ” ve “ضَعَّ” gelir. Baʿzı nuhāt, ʿArab bunun mazīsini imāte etmiştir demişler ise de مَا¹⁶⁷⁵ وَدَعَّكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى¹⁶⁷⁵ kavlı keriminde tahfif-i dāl ile “مَا وَدَعَّكَ” kırāatinin sübütuyla redd edilmiştir.

• دَعَّا [daʿʿan]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ يَدْعُونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا﴾¹⁶⁷⁶ أَنَّى يُدْفَعُونَ إِلَيْهِ دَفْعًا عَنِيفًا شَدِيدًا

Defʿ-i ʿanīf ve şedīd, Türkçe kakıvermek maʿnāsındır, “رَدَّ” bābından “دَعَّ يَدْعُ دَعًّا” denir. ¹⁶⁷⁷﴿فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ﴾ kavlı keriminde maʿnā budur. [412]

MAZMŪMETU'D-DĀL: “دُعَى”

• دُعَى [duʿiye]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ﴾¹⁶⁷⁸ أَنَّى إِذَا قِيلَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَتَكْفُرْتُمْ

Yaʿnī “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” denildikte. Murād “Cenāb-ı Hakk’ın vahdāniyyetine dāll olan kelime-i tevhīd zikr olundukta inkār ettiniz” demektir. Faslın evvelindeki “دَعَوَاهُمْ” kelimesine ircāʿ-ı nazar oluna.

1672 “Bunların oradaki duaları, “Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım! Aralarındaki esenlik dilekleri, “selām” sözleridir.” Yūnus, 10/10.

1673 “Dualarının sonu ise, “Hamd ālemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” sözleridir.” Yūnus, 10/10.

1674 “Kāfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma.” el-Ahzāb, 33/48.

1675 “Rabbini seni terk etmedi, sana darılmadı da.” ed-Duhā, 93/3.

1676 “Cehennem ateşine itilip atılacakları gün” et-Tūr, 52/13.

1677 “İşte o, yetimi itip kakan kimsedir.” el-Māʿūn, 107/2.

1678 “Bu, sizin tevhid çerçevesinde Allah’a çağrıldığında inkār etmeniz (sebebiyledir).” el-Mü’min, 40/12.

FASLU'D-DĀLĪ'L-MUHMELE MA'A'L-FĀ: “د،ف”

MEKSÜRETU'D-DĀL: “د،ف”

• دَفْءٌ [difʊn]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دَفْءٌ وَمَنْافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ﴾¹⁶⁷⁹ أَيُّ مَا اسْتُذْفِيَ بِهِ

Ya'nî kendisiyle soğuktan tevakkī ve tehaffuz edilecek ve ısınılacak şey demektir ki en'āmın sūflarından ya'nî tüylerinden yünlerinden yapılan 'abā ve hayme ve hibā ve sāiredir. Kesrle “دَفْءٌ” harāret ve sühūnet ve tesahhun ma'nālarına gelir. Aslen nitāc-ı ibil ya'nî deve dölü ve sütü ve sāir intifā olunan şeyleridir. “طَرَبٌ” ve “سَلِيمٌ” ve “تَعَبٌ” denir. İsm-i fā'ilinde “كَرِيمٌ” veznin-de meddle “دَفْيِي” denilmez. Isınmak ve ısıtmak ve ısıtacak libās giymek ma'nālarında isti'māl olunur.

FASLU'D-DĀLĪ'L-MUHMELE MA'A'L-KĀF: “د،ك”

• دَكَاً [dekken]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا﴾¹⁶⁸⁰ أَيُّ مَذْكُوكًا مُسْتَوِيًا مَعَ وَجْهِ الْأَرْضِ

Ya'nî “ufalanmış, yayılıp yerle berāber olmuş” demek olur. Hörgücü sırtına yayılmış ve hörgücü maktūc deveye “نَاقَةٌ دَكَّا” denir. Bunun aslı “دَقٌّ” ma'nāsına olan “دَكٌّ” [413] lafzıdır. “رَدٌّ” bābından “دَكَّهُ يَدْكُهُ دَكًّا” denir, “كَسَرُهُ وَسَوَاهُ بِالْأَرْضِ” demek olur. Bu āyet-i kerīmede “masdar” bi-ma'nā “mef'ul”dür ve emsālinde böyledir. Yalnız جَعَلَهُ رَبِّي جَعَلَهُ¹⁶⁸¹ “أَرْضًا مُسْتَوِيَةً” demektir ki düz ve kaypancak arza vassıftır.

MAZMÜMETU'D-DĀL: “د،ك”

• دَكَّتَا [dukketā]

• [فِي قَوْلِهِ تَعَالَى] ﴿فَدَكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً﴾¹⁶⁸² أَيُّ دَقَّتَا وَكُسِرَتَا فَصَارَتَا أَرْضًا مَلْسَاءَ مُسْتَوِيَةً لَا عِوَجَ فِيهَا

Mā-kablinde vākī “دَكٌّ”ten mebnī li'l-mef'ul sīga-i mazī-i müsennāttır. “دَكَّةٌ” binā-i mer-

1679 “Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz.” en-Nahl, 16/5.

1680 “Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi.” el-A'rāf, 7/143.

1681 “Rabbimin vaadi (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder.” el-Kehf, 18/98.

1682 “İşte o gün olacak olmuş(kıyamet kopmuş)tur.” el-Hākka, 69/14.

redir; “وَاحِدَةً” ile tavsîfi şiddet-i “دَكَّ”ı ifhâm içindir. Ve ¹⁶⁸³ ﴿إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا﴾ kavl-i kerîminde “دَكَّا بَعْدَ دَكٍّ” demektir. Burada masdardır, tekerrürü te’kîd ve mübâлага içindir.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MA‘A'L-LĀM: “دَل”

• دَلَّاهُمَا [dellāhumā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ﴾ ¹⁶⁸⁴ أَيَّ فَنَزَّلَهُمَا أَوْ خَدَعَهُمَا بِكَيْدٍ وَكَلَامٍ بَاطِلٍ

Her ne sūretle olursa olsun insānı bir beliyeye düşüren kimseye “فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ” denir. Bābu'l-Hemze’[de] “أَذَلَّى دَلْوُهُ” ve Bābu't-Tā’da “تَذَلُّوا” kelimelerinde bu lafzın tahkîki mürûr etti, mürāca‘at oluna.

• دَلْوُهُ [delvehū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَذَلَّى دَلْوُهُ﴾ ¹⁶⁸⁵ أَيَّ مَا يُسْتَقَى بِهِ

Kendisiyle su çekilen şey’i sarkıttı demektir. “دَلَّوْ” su çekilen kaptır ki biz kova deriz. Bābu'l-Hemze’de “أَذَلَّى” kelimesine mürāca‘at oluna.

MAZMŪMETU'D-DĀL: “دُل”

• دُلُوك [dulūki]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا﴾ ¹⁶⁸⁶ أَيَّ فِي وَقْتِ مِيلِهَا [414] إِلَى الْغُرُوبِ

Ya‘nī “şemsin nokta-i zevâlden guruba” ya‘nī semt-i magribe meyli demektir ki vakt-i salât-ı zuhrdur, nitekim “دَلَّكَتِ الشَّمْسُ” denir, “Nokta-i istivâdan garba meyletti” demektir. “دَخَلَ” bābından “دَلَّكَتِ الشَّمْسُ تَذَلُّكَ دُلُوكًا” denir. Ve “دُلُوكُ” gurûb ma‘nâsına da gelir. Ve “نَصَرَ” bābından “دَلَّكَ الشَّيْءُ بِيَدِهِ يَذَلُّكُهُ دَلًّا فَهُوَ دَلَّالٌ” denir, mess etmek oğuşturmak ma‘nâsınadır.

1683 “Yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman” el-Fecr, 89/21.

1684 “Bu sūretle onları kandırarak yasağa sürükledi.” el-A‘raf, 7/22.

1685 “Sucu kovasını kuyuya saldı.” Yūsuf, 12/19.

1686 “Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı’ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.” el-İsrâ, 17/78.

FASLU'D-DĀLĪ'L-MUHMELE MA'A'L-MĪM: “دَم”

• دَمْدَم [demdeme]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ﴾¹⁶⁸⁷ أَيِ أَرْجَفَ بِهِمُ الْأَرْضُ

Ve “فَغَلَلَةً” vez-ninde “دَمْدَمَةً” sözü kelâmı hışım ve gazab ve şiddetle söylemek ve bir şey'i silkip sarsmak ve ihlāk ve hākla yeksān etmek ma'nalarında müsta'meldir. Aslı kedinin hırıltısı savtından hikāyet olan “دَمْدَمَةً” lafzıdır. “دَمَم” māddesinden olup “دَخَرَجَ” bābından tasrīf olunur.

• دَمَر [demmera]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿دَمَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾¹⁶⁸⁸ أَيِ أَهْلَكَهُمْ هَلَاكَ اسْتِئْصَالِ

Ya'nī “Kendilerini ve onlara muhtass olan ya'nī evlād ve emvālını bir uğurdan helāk eyledi” demek olur. Lafzen ve ma'nen “هَلَاكَ” gibi olan “دَمَار” lafzından “tef'īl”dir. Sülāsīde bāb-ı evvelden lāzım olarak “دَمَرُ الشَّيْءِ يَدْمُرُ”, “هَلَكُ” demektir, “tef'īl”den müte'addī olarak “دَمَرُهُ”, “أَهْلَكَهُ” demek olur. “عَلَى” ile isti'mālinde helāk, istīsāl ifāde eder, nitekim bu āyetle öyledir. Ve¹⁶⁸⁹ ﴿فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا﴾ [415] ve¹⁶⁹⁰ ﴿ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ﴾ ve “وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَضُنُّ” ve¹⁶⁹¹ ﴿فَزَعُونُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَغْرُسُونَ﴾¹⁶⁹¹ emsālinde mutlakan ihlāk ma'nāsınadır.

• الدَّمَع [ed-dem'ci]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ﴾¹⁶⁹² أَيِ مِنْ مَاءِ الْعَيْنِ مِنَ الْبُكَاءِ

Ya'nī “gözyaşı”dır. Ve tekātür ve seyelān ma'nāsına da masdardır. “سَالَ دَمْعُهَا”, “دَمَعَتْ - دَمَعَتِ الْعَيْنُ تَدْمَعُ دَمْعًا وَدَمَعَانًا وَعَيْنٌ دَامِعَةٌ” bāblarından “تَعَبٌ” ve “نَفَعَ” demektir. Ve “جَرَى أَوْ سَالَ أَوْ تَقَاطَرَ دَمْعُهَا”, “دَمَعَتِ الشَّجَةُ وَهِيَ دَامِعَةٌ” ma'nāsına. Cem'ci “دُمُوعٌ” gelir.

1687 “Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları helak etti.” eş-Şems, 91/14.

1688 “Allah, onları yerle bir etmiştir.” Muhammed, 47/10.

1689 “Oranın altını üstüne getiririz.” el-İsrā', 17/16; el-Furkân, 25/36.

1690 “Sonra diğerlerini helak ettik.” eş-Şu'arā', 26/172; es-Sāffāt, 37/136.

1691 “Firavun ve kavminin yaptıklarını ve (özenle kurup) yükselttiklerini yerle bir ettik.” el-A'rāf, 7/137.

1692 “bu uğurda harcaacakları bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş döke döke geri dönen kimselere de (bir sorumluluk yoktur).” et-Tevbe, 9/92.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MA'A'N-NŪN: “د،ن”

• دَنَى [denā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى﴾¹⁶⁹³ أَيِ قَرَّبَ مِنْهُ

Ya'nī “Ona yaklaştı.” Sālifü'z-zikr “دَانِيَة” kelimesine mürāca'at oluna.

MAZMŪMETU'D-DĀL: “د،ن”

• الدُّنْيَا [ed-dunyā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكُوبُ أَشْفَلَ مِنْكُمْ﴾¹⁶⁹⁴ أَيِ الْقُرْبَى

Ya'nī “cānib-i vādīnin Medīne'ye yakın olan cihetinde” demektir. Kezā “دَانِيَة” kelimesine nazar oluna.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MA'A'L-VĀV: “دَو”

• الدَّوَائِرُ [ed-devā'ira]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَتَرَيُّضُ بِكُمْ الدَّوَائِرُ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾¹⁶⁹⁵

Sālifü'z-zikr “دَائِرَة” kelimesine mürāca'at oluna.

MAZMŪMETU'D-DĀL: “دَو،و”

• دَوْلَة [dületen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَئِنْ لَا يَكُونُ دَوْلَة بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ﴾¹⁶⁹⁶ أَيِ مُتَدَاوِلًا وَيُقَالُ [416] قِسْمَة بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ

“دَوْلَة” dāl'ın zammı ve fethiyle de lügattır denildi. Ve zammla mālda ve fethle harbde isti'māl olunur da denilmiş. Zammla “دَوْلَة” bi-‘aynihi tedāvül eden şey'in ismidir. Ve fethle veznen ve ma'nen “دَارَ يَدُورُ” gibi, “دَالٌ يَدُولُ دَوْلَة” ten masdardır. Murād bu āyetin mā-kablinde mezkūr “فِيء” in sunūf-ı mezküre beyninde taksiminin vücūbu -i mezkūr agniyā arasında tedāvüle münhasır kalmasın içindir demek olur. ﴿وَتِلْكَ الْأَيَّامُ﴾

1693 “Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu.” en-Necm, 53/8.

1694 “Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıınızdaydı.” el-Enfāl, 8/42.

1695 “Ve (bundan kurtulmak için) size belalar gelmesini beklerler. Kötü belalar kendi başlarına olsun.” et-Tevbe, 9/98.

1696 “O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir).” el-Haşr, 59/7.

¹⁶⁹⁷ ﴿نُدَاوِلْهَا﴾ kavlı-i kerîminde ﴿نُدَاوِلْهَا﴾ bundan “müfā‘alet”tir, “تَنَآوَلْ” ma‘nāsına da gelir.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MA‘A'L-HĀ: “دِه”

• الدَّهْرُ [ed-dehru]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ﴾ ¹⁶⁹⁸ أَي مَرُورُ الزَّمَانِ

Ya‘nī “Bizi helāk etmez, ancak mürür-ı zamān.” Ya‘nī zamānın ve yılların ve günlerin ve sā‘atların gelip geçmesi ifnā eder demek olur. Ve هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ ﴿يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ ¹⁶⁹⁹ أَي أَرْبَعُونَ سَنَةً مُّصَوَّرًا قَبْلَ نَفْخِ الرُّوحِ Ya‘nī “rühtan evvel musavver olarak kırk sene” demektir. Lâkin bu kırk sene ile tefsîr te‘emmül olunursa “دَهْرٌ” değil “حِينٌ” e ‘âiddir ki “دَهْرٌ” den kırk sene demektir. Ve “إِنْسَانٌ” dan murād cinstir; “دَهْرٌ” den murād da müddet-i hamldir; süretinde olan tefsîre göre de hükm böyledir ki “dehreden bir hîn” den murād müddet-i hamldir demek olur, çünkü “دَهْرٌ” ‘âlemin mebde-i vücūdundan inkızāsına ya‘nī fenāsına kadar olan müddetin ta‘bîr-i âharla imtidād-ı ân-ı dâimin ismidir, sonra her müddet-i keşîreye dahi ıtlāk olundu. Ve bin seneye de “دَهْرٌ” denmiş. Ve me-câz [417] olarak nevâzil ü havâdis-i şedâid-i rûzgâra “دَهْرٌ” denilmiş. Ve bir kimsenin müddet-i ‘ömrüne ve bir kavmin ve ümmetin müddet ve zamānlarına da “دَهْرٌ” ta‘bîr edilmiş ve ma‘ānî-i sāireye isti‘âreten kullanılmıştır. Ve ‘inde ba‘zi’l-muhakkikîn mine’s-süfiyye “دَهْرٌ” esmâ-i ilâhiyyedendir. “لَا تَسْبُوا الدَّهْرَ فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ اللَّهُ” Ve fî rivāyetin “فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ اللَّهُ” hadîs-i şerîfiyle emsâli ehâdis-i nebeviyye vü kudsiyyeyi bununla şerh ve tefsîr ve tatbîk etmişlerdir, lâkin ekser-i ‘ulemâ ehâdis-i mezkûreyi مَا يُضَافُ إِلَى الدَّهْرِ مِنَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ kavliyle te‘vîl buyurmuşlardır. Vallâhu a‘lemu.

MAZMÛMETU'D-DĀL: “دِه”

• “الدَّهْنُ” [ed-duhni]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدَّهْنِ وَصَنِغَ لِالْكَلِينَ﴾ ¹⁷⁰⁰ أَي مَلَابِسًا بِالدَّهْنِ

“دُهْنٌ” “nebātî yağlar”a denir. Cem‘i “دُهُونٌ” ve “دِهَانٌ” ve “أَدُهْنٌ” gelir, “زَيْتٌ” dahi denir ki cem‘i “زَيْوْتٌ” tur. Bu kelimeye dâir tahkîkât Bābu’t-Tā’da “تَدُهْنٌ” kelimesinde mezkûr-
dur, oraya nazar oluna.

¹⁶⁹⁷ “İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz.” Âl-i ‘İmrân, 3/140.

¹⁶⁹⁸ “Bizi ancak zaman yok eder.” el-Câsiye, 45/24.

¹⁶⁹⁹ “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.” el-İnsân, 76/1.

¹⁷⁰⁰ “Yine o su ile Sîna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık ki hem yağ, hem de yiyeceğe katk verir.” el-Mü’minûn, 23/20.

MEKSÜRETU'D-DĀL: “دِه”

• الدِّهَان [ed-dihāni]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ﴾¹⁷⁰¹ أَيُّ كَالْوَانِ الدُّهْنِ أَوْ وَرْدَةً كَالْوَانِ الْوَرْدِ أَوْ كَالْأَدِيمِ الْمَغْرِبِيِّ

Ya'nī “züyüt-ı mütenevvî'a elvānı renk renk yāhūd gül renkleri gibi al al yāhūd magrib sahtiyānı gibi siyāha māl koyu kırmızı esmer renkli” demek de olur. “دِهَان” aslen “دِهْن”ün cem'idir, nitekim mā-kablinde beyān olundu, “رَيْتُ”tir. Ve lafz-ı mezkūr “فِعَال” vezninde garbde i'māl olunan ma'rūf kızıl sahtiyānın ismidir. Bābu't-Tā'da “نُدْهِنُ” keli-mesine ircā'-ı nazar oluna. [418]

• دِهَاقًا [dihāqan]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَاَسًا دِهَاقًا﴾¹⁷⁰² أَيُّ مُثْرَعَةً أَيُّ مَمْلُوءَةً

Ya'nī “dolu.” Fāriside zamm-ı pā-i Fārisi ile pür denir, fethle “دُهْنٌ” dolmak ve doldurmak ma'nalarında müsta'meldir. Ve “fā'il” sığasıyla “دَاهِنٌ”, “مَالِي” dolu, pür demektir. Ve “if'āl”den “أَذْهَقَ الْكَأْسَ”, “أَمْلَأَهَا” demektir. Ve “دِهَاقًا” kelime-i kerimesi “مُتَتَابِعَةٌ وَصَافِيَةٌ” ile de tefsir olunmuştur. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi.

FASLU'D-DĀLİ'L-MUHMELE MA'A'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “دَبِي”

• دَبَارًا [deyyāran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَالَ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَبَارًا﴾¹⁷⁰³ أَيُّ أَحَدًا

Ya'nī “hiçbir kimse” demektir. Bu kelime ancak cahd ve inkār ve nefyde isti'māl olunur, diğer mevāzi'de kullanılmaz. Meselā “مَا فِي الدَّارِ دَبَارًا” ve “مَا رَأَيْتُ فِي الْقَرْيَةِ دَبَارًا” denir ki nefy ve inkārdır, lākin “رَأَيْتُ فِي الْقَرْيَةِ دَبَارًا”, “إِنَّ فِي الدَّارِ دَبَارًا” denilmez. Bu kelimenin aslı menzil ve hāne ya'nī ev demek olan “دَار” lafzından “فِعَال”dır, “فِعَال” değildir. Eğer “فَعَال” olsa asl-ı kelime vāvī olduğu cihetle kıyāsen lafz “دَوَار” olmak lāzım gelirdi. “دَبَار” aslen “دَبَوَار” olup vāv, yā'ya kalb olunmuştur.

1701 “Gök yarılp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül hāline geldiği zaman (hāliniz ne olur?)” er-Rahmān, 55/37.

1702 “Dolu dolu kadehler vardır.” en-Nebe', 78/34.

1703 “Nūh şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kāfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!” Nūh, 71/26.

MEKSÜRETU'D-DÂL: “دِي”

• دین [dīn]

Bu kelime Kırân-ı kerîm’de vücûh-ı ‘adîde üzere vâride olmuştur. Vücûhtan biri Hakk’a ‘ubûdiyyet ve kurbet kasdıyla insanın İslâm ve gayrısından iltizâm ve muhâfa-za ettiğı sîret ve tarikattır, dîn-i İslâm, dîn-i Yehûd, dîn-i Nasârâ, dîn-i Mecûs gibi; ﴿إِنَّ ۞ وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾¹⁷⁰⁴ ve emsâli âyâtta [419] olduğı gibi. Ve biri de itâ‘at ve inkıyâd ve ‘ibadettir: ﴿مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ﴾¹⁷⁰⁶ Bir vech de sultân ya‘nî kahr ve galebe ve huccet ve tasarruftur. Ve ‘âdet ve kânûn demek de olur: ﴿مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ﴾¹⁷⁰⁷ Ve emsâl[i] âyât-ı kerîmede bu vechlerden biriyle tefsîr olunur. İkinci bâbdan “دَانَ بِالْإِسْلَامِ يَدِينُ بِهِ دِينًا بِالْكَسْرِ فَهُوَ دَيْنٌ بِالشَّدِيدِ كَسِيدٌ” denir ki İslâm’la Hakk’a ‘ubûdiyyet etti demektir. Ve “ضَرَبَ” bâbından “دَانَ الرَّجُلُ يَدِينُ دِينًا بِالْفَتْحِ فَهُوَ دَائِنٌ” denir. Bu “مَدَائِنَةٌ” ma‘nâsınadır ki ikrâz ve istikrâz ma‘nâsı ifâde eder. Vallâhu a‘lemu bi’s-savâbi.

1704 “Şüphesiz Allah katında din İslam’dır.” Âl-i ‘İmrân, 3/19.

1705 “Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah’a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim’in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah İbrahim’i dost edindi.” en-Nisâ, 4/125.

1706 “Ceza gününün (ahiret gününün) maliki” el-Fâtiha, 1/4.

1707 “Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı.” Yûsuf, 12/76.

BĀBU'Z-ZĀLĪ'L-MU'CEME

ذ

FASLU'Z-ZĀLĪ'L-MU'CEME MA'A'L-ELĪF: “ذَا”

• ذَاتِ [zāti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾¹⁷⁰⁸ وَفِي أَمْثَالِهَا مِنَ الْآيَاتِ بِمَعْنَى حَاجَةِ الصُّدُورِ

Ya'nī “ذَاتِ الصُّدُورِ” terkibi “kulūbün hāceti” demektir ki “مَا فِي الْقُلُوبِ” ya'nī kalbde izmār edilen şeyḍ demek olmakla hācet ve maksad ve ārzū da bunda dāhildir. Bu “ذَاتُ” lafzı sāhib ma'nāsına ve dāimā muzāf olarak isti'māl olunan “ذُو” lafzının mü'ennesidir. Ve kelime-i mezbūre bir şey'in 'ayn ve hakikatinde ve nefis ve hāssasında da isti'āreten isti'māl olunur, binā'en 'aleyh “ذَاتُ الشَّيْءِ”, “عَيْنُهُ وَنَفْسُهُ وَحَقِيقَتُهُ وَخَاصَّتُهُ” ma'nālarına gelir. [420]

• ذَا الْكِفْلِ [ze'l-kifli]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ﴾¹⁷⁰⁹ اُخْتَلَفَ فِيهِ

Bu zāt hakkında ihtilāf olundu, binā'en 'aleyh akvāl de ta'addüd etti. Ekser-i ehl-i 'ilm bu zāt bir 'abd-i sālih olup nebī değildir dediler. Ve bazı bir 'abd-i sālihin mevti 'indinde umūrunu tekeffül etti de “ذُو الْكِفْلِ” tesmiye olundu dedi. Ve zamānının peygamberi için kavmi beyinde hak ve 'adl ile hükm ve kazāyı tekeffül etti ve ifā-yı hak etti de “ذُو” “ذُو الْكِفْلِ” tesmiye edildi denmiş. Ve “ذُو الْكِفْلِ” den murād İlyās yāhūd Yūṣā' veyāhūd Zeke-riyyā'dır da denilmiş. Ve sürette “كُفْلٌ”, “كَفَالَةٌ” ten olmayıp nasīb ma'nāsına olan “كُفْلٌ” olur ki “ذُو الْكِفْلِ”, “ذُو الْحِطِّ وَالنَّصِيبِ مِنَ الْحَقِّ تَعَالَى”, demek olur. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi.

1708 “Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir.” Āl-i İmrān, 3/119; el-Māide, 5/7; Lok-mān, 31/23.

1709 “(Ey Muhammed!) İsmail, el-Yesa' ve Zülkifl'i de an.” Sād, 38/48.

• ذَا النُّونِ [ze'n-nūni]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا﴾¹⁷¹⁰ الْمُرَادُ مِنْهُ يُؤْنَسُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Müşārünileyhin “ذُو النُّونِ” tesmiyesinin sebebi kendilerini, bahre ilkā olundukta balık yutmasıdır. “نُونٌ” balıktır, cem’i “نَيْنَانٌ” gelir. Ve “نُونٌ” seyf ve devāt ya’nī yazı hokkasına denir.

• الذَّارِيَاتِ [ez-zāriyāti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا فَلْحَامِلَاتٍ وُقُورًا فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا فَلِلمُقْسِمَاتِ أَمْرًا﴾¹⁷¹¹ أَيِ الرِّيَاحِ الَّتِي تَذُرُّو التُّرَابَ وَغَيْرُهُ

Kasemdir, ya’nī “Toprakları kaldırıp savuran rüzgârlar hakkı için” demek olur. “ذُرُوءٌ” kaldırmak ve savurmak ma’nāsındır. Bābu’t-Tā’da “تَذُرُّوهُ الرِّيَاحُ” kelimesine nazar oluna.

﴿فَالْحَامِلَاتِ وُقُورًا﴾ Ya’nī “Yağmur sikalini hāmil ve nākil olan bulutlar hakkı için yüklenmek ve nakl etmek.” Ve gebelik ma’nāsına olan “حَمْلٌ”den “حَامِلٌ”in cem’-i müennes-i sālimidir. “وُقُورٌ” kesr ile “يُقَلُّ” [421] demektir.

﴿فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا﴾ “Denizde kolaylıkla seyr eden sefîneler hakkı için demek olur.” “جَارِيَاتِ” sefîne ma’nāsına olan “جَارِيَةٌ”nin cem’idir. Bābu’l-Cīm’de “الْجَوَارِ” kelimesine bak.

﴿فَالْمُقْسِمَاتِ أَمْرًا﴾ “Erzāk ve emtār ve emsālî umûru beyne’l-halk taksîm eden melâike hakkı için” demektir ki husûs-ı mezkûreye müvekkel melâike murād olunur. Bābu’l-Kāf’ta “فَسَمْنَا” kelimesine nazar oluna. Sürenin evvelinden buraya kadar olan bu tefsîr Emîrû’l-mü’mînîn ‘Alî b. Ebî Tâlib rıdvānullāhi ‘aleyhi hazretlerinden menkuldür, bu mahalde cem’ olundu.

• ذَاتُ الْأَكْمَامِ [zātu’l-ekmāmi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالنَّحْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ﴾¹⁷¹²

“ذَاتُ”e sıfat vāki’ olmuştur. “ذَاتُ” bu faslın evvelinde beyān olundu. “الْأَكْمَامِ” için Bābu’l-Hemze “أَكْمَامِهَا” kelimesine mürāca’at oluna.

FASLU'Z-ZĀLĪ'L-MU'CEME MA'A'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE: “ذَبْ”

• ذَبْحُوهَا [zebahūhā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا﴾¹⁷¹³ أَيِ نَحَرُوهَا

1710 “Zünnūn’u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti.” el-Enbiyā, 21/87.

1711 “Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere andolsun ki.” ez-Zāriyāt, 51/1-4.

1712 “Orada salkımlı hurma ağaçları vardır.” er-Rahmān, 55/11.

1713 “Onlar, “İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin” dediler.” el-Bakara, 2/71.

Ya'nī “Onu boğazladılar, boğazını kestiler” demektir. “ذَبَحَ” aslen hayvānın boğazını şakk etmek ma'nāsınadır. “قَطَعَ” bābından “ذَبَحَ يَذْبَحُ ذَبْحًا فَهُوَ ذَبِيحٌ بِمَعْنَى مَذْبُوحٍ” denir. Ve fethle “ذَبَحَ” ism de olur. Ve kesrele “ذَبَحَ”, “zebh” olunacak ya'nī “zebh” için tehyi'e olunan hayvāndır. Ve lisān-ı şer' de “ذَبَحَ” vaz'-ı mahsūs ve sūret-i mahsūsa-i mesnūne üzere hayvān boğazlamağa itlāk olunur. Kesr-i mīm' le “مَذْبَحٌ” ism-i ālettir, bıçak demek, fethle “مَذْبَحٌ” hayvāndan “ذَبَحَ” olunacak mahaldir ki hulkūm ya'nī gırtlaktır. Ve yer yarığına ve kenāyis-i Yehūd'a da “مَذْبَحٌ” denir. [422]

MAZMŪMETU'Z-ZĀL: “ذُبْ”

• ذُبَابًا [zubāben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا﴾¹⁷¹⁴

İsm-i cinstir, vāhidesi “ذُبَابَةٌ” dir; umūmen haşerāt-ı tāireye ya'nī sinek kısmına itlāk olunur. Bunda “نَحْلٌ” ya'nī arı da dāhildir, lākin kara sinekte isti'māl eşherdir. Bu āyetle asnām ve evsānın lā-şey' hükmünde olduğu ve 'aciz ve 'adem-i kudret ve irādetle lāyık-ı 'ibādet olmadıklarını beyānla şirki takbīh ve müşrikīni tahkīr vardır.

MEKSŪRETU'Z-ZĀL: “ذَبْ”

• ذَبَحَ [zibhi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ﴾¹⁷¹⁵ أَيْ بِكَبْشٍ عَظِيمٍ

Ya'nī “büyük bir koç” demektir. Eğerçi “ذَبَحَ” mutlak zebh için tehyi'e edilen hayvān ise de tefsīr-i menkülde “كَبِشٌ” ile takyīd ve tahsīs edilmiştir. Yalnız Ḥasen-i Başrī radi-yallāhu 'anhden “تَيْشٌ” ya'nī dağ keçisinin erkeği yabanī teke olup cebel-i Şebīr'den indirildiği nakl olunuyor. Vallāhu a'lemu bihi. Bu lafzın tahkīki faslın evvelinde “ذَبْحُوهَا” kelimesinde beyān olundu.

FASLU'Z-ZĀLĪ'L-MU'CEME MA'A'R-RĀ: “ذَرْ”

• ذَرَأَكُم [zera'ekum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ﴾¹⁷¹⁶ أَيْ خَلَقَكُمْ وَبَثَّكُمْ فِيهَا

Ya'nī “Sizi yerde yarattı ve neşr etti” demektir.¹⁷¹⁷ ﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ﴾

1714 “Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar.” el-Hacc, 22/73.

1715 “Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık.” es-Sāffāt, 37/107.

1716 “O, sizi yeryüzünde yaratıp türetendir.” el-Mū'minūn, 23/79. Ayrıca bkz. el-Mülk, 67/24.

1717 “Andolsun biz, cinler ve insanlardan, birçoklarını cehennem için var ettik.” el-A'rāf, 7/179.

kavl-i kerīmi de böyledir, “حَلَقْنَا” demek olur. Rāgıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta الدَّرْعُ “دَرَأَ” Cenāb-ı Hakk’ın yarattığı şeyi [423] izhār etmesidir. دَرَأَ “قَطَعَ” bābından “أَوْجَدَ أَشْخَاصَهُمْ” demektir demiş. Mehmūzu’l-lām olarak “الْحَلَقُ” denir, “دَرَأَ يَدْرَأُ دَرْءًا” denir, “خَلَقَ” demektir. Ve lafz-ı mezkūr “خَلَقَ” ma’nāsına olduğu gibi arza, tarlaya tohum saçmak ma’nāsına da isti’māl olunur. Ve rüzgārın zemīnde olan tozu ve toprağı kaldırıp savurmasına da denir, nitekim ¹⁷¹⁸ تَدْرُوهُ الرِّيحُ kavlı-i kerīmīnde olan تَدْرُوهُ “دَرَوُ” dendir denildi ki “عَدَا” bābından “دَرَأَ يَدْرُو دَرْوًا” denir. Bābu’t-Tā’da “تَدْرُوهُ” kelimesine mürāca‘at oluna.

• دَرْعُهَا [zer‘uhā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهَا﴾ ¹⁷¹⁹ أَيُّ طُولُهَا إِذَا دَرَعَتْ

Ya’nī “Arşınladığın vakte boyu yetmiş zirā‘dır” demek olur. Aslen “ذِرَاعٌ” ‘uzv-ı ma’rūfun ismidir, ya’nī koldur. Ve ölçüde bir kol boyuna “ذِرَاعٌ” denir, biz arşın deriz. Ve ‘inde’l-ba‘z parmak uçlarından dirseklere kadar olan mahaldir. Üçüncü bābdan ذَرْعٌ يَدْرُعُ “دَرَعٌ” denir, ölçmek, arşınlamaktır.

• دَر [zer]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا﴾ ¹⁷²⁰

• وَ﴿ثُمَّ ذَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾ ¹⁷²¹

• وَ﴿ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا﴾ ¹⁷²²

• وَ﴿وَذَرُوا مَا بَقِيَ﴾ ¹⁷²³ وَأَمَّا لَهَا بِمَعْنَى التَّرِكَ

Bu kelime misāl-i vāvī olan “وَذَرِ” lafzından “أَتَرَكَ” ve “ذَرَعَ” ma’nāsına emrdir. “وَضَعَ يَضَعُ” gibi muzārī’inde vāv sākıt olmakla emri “صَعَّ” gibi “ذَرِ” kalmıştır. Bābu’t-Tā’da “تَدْرُ” kelimesine de bak. [424]

MAZMŪMETU’Z-ZĀL: “دَرِ”

• دَرِيَّةٌ [zurriyyetun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَهُ ذَرِيَّةٌ ضِعْفَاءُ﴾ ¹⁷²⁴ أَيُّ أَوْلَادِ

1718 “Rüzgārın savurduğu (kuru bir çer çöpe döner).” el-Kehf, 18/45.

1719 “Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu.” el-Hākka, 69/32.

1720 “Dinlerini oyun ve eğlence edinenleri olanları bırak.” el-En‘ām, 6/70.

1721 “Sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.” el-En‘ām, 6/91.

1722 “Beni, yarattığım kişiyle baş başa bırak.” el-Müddessir, 74/11.

1723 “Faizden geriye kalanı bırakın.” el-Bakara, 2/278.

1724 “Himayeye muhtaç çocukları var iken.” el-Bakara, 2/266.

Bu kelime Qur'an-ı kerim'de çok tekrür etmiştir. Her mahalde evlād ve evlād-ı evlād demektir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta “ذُرِّيَّةٌ”ın aslı sıgār-ı evlāddır eğerçi müteā-ref olan isti'mālde sıgāra kibāra denir ve aslı cem' olmakla berāber vāhidde ve cem'de isti'māl olunur demiş ve emsāl irād etmiş. Sonra bu lafzın mādde-i asliyyesinde üç kavl vardır: Biri “ذُرَّ اللهُ الْخَلْقُ” kavbindendir, sonra hemzesi terk olundu denildi. Ve biri bunun aslı “ذُرْوِيَّةٌ”tir denildi. Ve üçüncü kavl “ذُرَّ” lafzından “فُعْلِيَّةٌ”tir denildi demiş. İntehā mulahhasan minhu.

Sicistānī rahimehullāhu daha tafsīl etmiş ve demiş ki ba'zı nahviyyūn “ذُرِّيَّةٌ”ın takdīri “ذُرَّ” lafzından “فُعْلِيَّةٌ”tir dediler, zīrā Allāhu ta'ālā şānuhu hazretleri Ādem'in sulbünden halkı “ذُرَّ” gibi ya'nī küçücük karıncalar gibi ihrāc edip ¹⁷²⁵ ﴿أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾ buyurdu. Onlar da ﴿بَلَى﴾ dediler. “ذُرَّ” küçük karınca demek olan “ذُرَّةٌ”nin cem'idir. Diğer ba'zı ulemā-i lisān “ذُرِّيَّةٌ”ın aslı “فُعْلُولَةٌ” vezninde “ذُرْوَرَةٌ”tir, vaktā ki bu tad'f ile isti'mālī tekessür etti, rā-i ahire yā'ya ibdāl edildi, “ذُرْوِيَّةٌ” oldu, sonra da vāv yā'ya idgām edilip “ذُرِّيَّةٌ” oldu dediler. Ve “ذُرِّيَّةٌ”, “ذُرَّ اللهُ الْخَلْقُ” ya'nī “ذُرَّ” lafzından “فُعْلُولَةٌ”tir de hemze yā'ya ibdāl edildi, “نَبِيٌّ” lafzında hemze [425] yā'ya ibdal olunup “نَبِيٌّ” olduğu gibi denildi. Vallāhu a'lemu.

• ذَكَّيْتُمْ [zekkeytum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ﴾ ¹⁷²⁶ يَغْنِي إِلَّا مَا أَدْرَكْتُمْ وَفِيهِ الرُّوحُ فَذَبَّحْتُمْ

Ya'nī “Hayvānāt-ı mezkūreden ancak kendinde eser-i hayāt var iken yetiştirip boğazladığınız hayvānın ekli size helāldir” demek olur. Şer'de “تَذْكِيَّةٌ” ve “ذُكَاةٌ” bir keskin āletle mecrā-yı ta'ām ve şāh damarlarıyla berāber hulkūmu zikrullāh ile kesmektir. Bu da ekli helāl olan hayvānata hāssır. Ekli harām olan hayvān “تَذْكِيَّةٌ” ile helāl olmaz, hınzīr gibi. Ve bu “تَذْكِيَّةٌ” husūsunda mufasssālāta hāssatan kütüb-i fıkha mürāca'at lāzımdır. Bu kelime “ذُكَاةٌ” lafzındandır ki bir şey'in tamāmıdır. “ذُكَاةُ الْبَيْتِ” dışların tamām olmasıdır ki şebābın gāyet ve nihāyetidir. Ve fehmdde “ذُكَاةٌ” zihnın ser'ü'l-kabūl olmasından ibārettir. Ve “ذُكَيْتُ النَّارَ” denir, “Āteşin iş'ālını itmām ettim” demek olur. Bu sūrete göre ﴿إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ﴾ kavlı-i kerīmi “إِلَّا مَا أَدْرَكْتُمْ ذَبْحَهُ عَلَى السَّمَاءِ” ibāretiyle tefsīr olunur. Ve İmām Muberrred'den “إِلَّا مَا خَلَصْتُمْ بِفِعْلِكُمْ مِنَ الْمَوْتِ إِلَى الْحَيَاةِ” tefsīri de rivāyet olundu. Bundan “تَذْكِيَّةٌ”nin tahlīs ma'nāsına da isti'māl olduğu anlaşılıyor.

MEKSÜRETU'Z-ZĀL: “ذِكْ”

• ذِكْرَى [zikrā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لِنُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ ¹⁷²⁷ أَيْ تَذْكِرَةٌ وَعِظَةٌ

1725 “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” el-A'rāf, 7/172.

1726 “(Henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç.” el-Māide, 5/3.

1727 “Kendisiyle (insanları) uyarman için ve mü'minlere öğüt olarak (indirilmiş bir kitaptır).” el-A'rāf,

“ذِكْرِي”، “فَعْلَى” vezninde masdardır, “ذِكْرٌ”den eblagdır, çünkü “ذِكْرِي” sīgasında maʿnā-yı kesret vardır, nitekim ¹⁷²⁸ ﴿رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرَى لَأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ kavlı-i kerîminde “ذِكْرًا كَثِيرًا” ile müfesserdir. [426] “وَذِكْرٌ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ” demektir. “ذِكْرٌ” kelimesi kalbî ve lisânî olmak üzere birkaç vechle istiʿmāl olunur. Kalbî olarak zıdd-ı nisyāndır ki unutmamaktır ve baʿde'n-nisyān hâtırlamak yād etmektir, “ذِكْرُهُ كُنْتُ نَسِيْتُهُ” gibi. Ve lisânî olarak anmak, yād etmek, lisāna getirmek ve kavlı ya'nî demek ve söylemek ma'nāsına da müsta'meldir. “ذَكَرَ لِي أَنَّهُ عَمِلَ كَذَا وَكَذَا” Ya'nî “Şöyle şöyle yaptığını bana söyledi” demek olur. Ve medh ve senā ve fazl ve şeref ma'nalarına dahi gelir ki elsine-i nāsta çokça söylenmek, ʿuluvv-i menzilet ve sümüvv-i menkabete delālet eder.

• **ذِكْرُ لَكَ** [zikrun leke]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمُكَ﴾ ¹⁷²⁹ أَيَّ شَرَفٍ لَكَ وَلِقَوْمُكَ
- وَ﴿ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ﴾ ¹⁷³⁰ أَيَّ الشَّرَفِ
- وَكَذَا ﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾ ¹⁷³¹

Kavl-i kerîmi de bundandır. Mā-kablinde beyān olundu, ircā'-ı nazar oluna.

FASLU'Z-ZĀLĪ'L-MU'CEME MA'A'L-LĀM “ذُلُّ”

• **ذُلُّ** [zelūlun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا ذُلُّ لَنُفُوسٍ تَتَّبِعُ الْأَرْضَ﴾ ¹⁷³² أَيَّ غَيْرِ مُذَلَّلَةٍ بِالْعَمَلِ

Ya'nî “arzı sürmeğe alıştırılmamış” demek olur. “ذُلُّ”, “ذُلٌّ”den “fa'ūl”dür. Bāb-ı sālînden “ذُلٌّ يَذِلُّ ذُلًّا فَهُوَ ذَلِيلٌ” denir. Ve zammla “ذُلٌّ” ve kesre “ذَلَّةٌ” ve mīm-i meftūha ile “مَذَلَّةٌ” ismdir de denildi. “ذَلَّتِ الدَّابَّةُ فَهِيَ ذُلُولٌ”, “سَهْلَةٌ” ve “إِنْقَادٌ” demektir. Bābu'l-Hemze'de “أَذَلَّةٌ” kelimesinde mufasssalen mezkûrdur, mürāca'at oluna.

• **ذُلُّ** [zelūlen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا﴾ ¹⁷³³ أَيَّ سَهْلَةً لِّلْمَشْيِ فِيهَا

Ve “مُسَحَّرَةٌ” de denir, mā-kabline nazar oluna. [427]

MAZMŪMETU'Z-ZĀL: “ذُلٌ”

• ذُلُّتُ [zullilet]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَذُلِّلْتُ قُطُوفَهَا تَذْلِيلًا﴾¹⁷³⁴ أَيْ أُذْنِيْتُ ثِمَارَهَا

Ya'nī “Meyveleri salkımları indirilip mütenāvilîne yaklaştırıldı.” Kāim ve kā'id sühūletle tenāvül edeler demektir. Bu da ānifü'l-beyān “ذُلٌ” lafzından “tef'ıl”dir. Bābu'l-Hemze'de “ذُلَّةٌ” ve Bābu'l-Kāf'ta “قُطُوفُهَا” kelimelerine nazar oluna.

• ذُلُّا [zululen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا﴾¹⁷³⁵ أَيْ مُسَهِّلَةً وَمُسَخَّرَةً وَمُنْقَاةً

“ذُلُّوا”un cem'idir, oraya bak. “ذُلُّوا”un cem'idir, oraya bak. “ذُلُّوا”un cem'idir, oraya bak. “ذُلُّوا”un cem'idir, oraya bak.

MEKSŪRETU'Z-ZĀL: “ذِلٌ”

• ذِلَّةٌ [zilletun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَا يَزْهَقُ وَجُوهُهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ﴾¹⁷³⁶ أَيْ كَاثَبَةٌ وَحُزْنٌ وَانْكِسَارٌ

Ya'nī “Sū-i hālleri sebebiyle onların yüzlerini āsār-ı hüzn ü inkisār bürümez” demektir. Bu faslın ibtidāsından beri kısım kısım beyān olunan “ذُلٌ”den ismdir. Burada mahzūn ve münkesir ve seyyi'ü'l-hāl olan kimseye ‘ārız olan hāletinin vechde meşhūd olan āsār ve ‘ālāiminden ‘ibārettir.

FASLU'Z-ZĀLİ'L-MU'CEME MA'A'L-MĪM: “ذِمٌ”

MEKSŪRETU'L-MĪM: “ذِمٌ”

• ذِمَّةٌ [zimmeten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَزِفُّونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةٌ﴾¹⁷³⁷ أَيْ عَهْدًا

Ya'nī “Size zafer bulduklarında hakkınızda karābet ve ‘ahde ri‘āyet etmez.” Ya'nī size ezā ve cefā etmekte hakk-ı karābet ü ‘ahd gözetmezler demek olur. “ذِمَّةٌ” [428] “عَهْدٌ” ma'nāsındır. Ve hıfz ve himāye ve ri‘āyeti vācib olan şeydir de denildi. Ve Ebū 'Ubey-

1734 “Cennetin meyveleri (kolayca alınacak şekilde) yakınlaştırılarak hazırlanmıştır.” el-İnsān, 76/14.

1735 “Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yayılım) yollarına gir.” en-Nahl, 16/69.

1736 “Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet.” Yūnus, 10/26.

1737 “Bir mü'min hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler.” et-Tevbe, 9/10.

de dedi ki “ذُمَّ” üzerinde hiçbir ‘ahd ve yemîn olmadığı hâlde bir şey’i bir kimse kendi nefsi üzerine ri‘āyeti vâcib bir hak gibi ‘add etmektir. Bu lafz yerine göre “عَهْدٌ” ve “أَمَانٌ” ve “صَّمَانٌ” ma‘nâlarına isti‘mâl olunur.

FASLU’Z-ZĀLĪ’L-MU‘CEME MA‘A’N-NŪN: “ذَنْ”

• ذُنُوبًا [zenūben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ﴾¹⁷³⁸ أَيِ نَصِيْبًا مِنَ الْعَذَابِ مِثْلَ نَصِيْبِ أَصْحَابِهِمْ يَغْنِي الْهَالِكِينَ قَبْلَهُمْ

Fethle “ذُنُوبٌ” aslen “büyük kova” demektir ki dolu ola, zīrā boş kovaya “ذُنُوبٌ” denmez. ‘Arab su aldıkları zamān ādem başına bir “ذُنُوبٌ” olmakla ya’nī her ferd için bir “ذُنُوبٌ” almak ‘ādet olmakla bu āyette lafz-ı mezkūr “نَصِيْبٌ” mevzi’ine vaz‘ buyuruldu. Murād da ‘azābdır. Ve “ذُنُوبٌ” un cem‘i “كُتَابٌ” vezninde “ذَنَابٌ”dır. İsm ve günāh ma‘nāsına olan “ذَنْبٌ” in cem‘i zammeteynle “ذُنُوبٌ” ve kuyruk demek olan fethateynle “ذَنْبٌ” cem‘i “أَذْنَابٌ” gelir.

1738 “Şüphesiz zulmedenler için (önceki müşrik) arkadaşlarının azap payı gibi payları vardır.” ez-Zā-riyāt, 51/59.

BĀBU'R-RĀ

FASLU'R-RĀ MA'A'L-HEMZE: “رء”

• رُؤْف [raʔufun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّهُ رُؤْفٌ بِالْعِبَادِ﴾¹⁷³⁹ أَيُّ شَدِيدِ الرَّحْمَةِ

Bu kelime aslen esirgemek ve fart-ı şefkat u rikkat ma'nāsına olan “رَأْفَةٌ” tendir, ancak Cenāb-ı Hakk’a isnādında “كَثِيرُ الرَّحْمَةِ” ve “شَدِيدُ الرَّحْمَةِ” demek olur, çünkü Hakk’a rikkat ve şefkat isnadı lâıyk ve cāiz değildir. [429] Ve “الرُّؤْفُ” esmā-i hüsnādandır. دُرُ “رَأْفَةُ” ma'nāsınadır. Ve “رَأْفَةٌ” şiddet-i rahmet ma'nāsına olmakla “الرُّؤْفُ” ism-i şerī-fi ma'a'l-mübālaga “الرَّحِيمُ” ma'nāsınadır, ﴿وَاللَّهُ رُؤْفٌ بِالْعِبَادِ﴾ ve ﴿إِنَّهُ بِهِمْ رُؤْفٌ رَحِيمٌ﴾¹⁷⁴⁰ ve emsālinde olduğu gibi. Ve aaleb ve ekser bu iki ism-i şerīf birlikte zikr olunmuştur, hattā teşrīfen ve tefhīmen li-celāleti kadrihi Resūl-i ekrem efendimizi tavsīfte de birlikte zikr olunmuştur, ke-mā kāle ta'ālā fī āhiri sūreti't-tevbe ﴿حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رُؤْفٌ﴾¹⁷⁴¹ Ve bu gūne teşrīf ve tekrīm ancak Cenāb-ı Risālet-me'āblarına mahsūstur, zīrā enbiyā-i 'izām 'aleyhimü's-selām hazerātıyla sāir mukarrebān-ı dergāh-ı ulūhiyyetten hīçbiri böyle esmā-i hüsnādan iki ismin beynini cem'le tavsīf buyurulmamıştır. Bu kelime mehmūzü'l-ayn olarak “حَسَنٌ” ve “قَطْعٌ” ve “طَرِبٌ” bāblarından tasrīf olunur.

• رَأْفَةٌ [raʔfeten]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً﴾¹⁷⁴² أَيُّ رِقَّةٍ وَتَعَطُّفًا

Sicistānī rahimehullāhu “رُؤْفُ” kelimesini “شَدِيدُ الرَّحْمَةِ” ile ve “رَأْفَةُ” kelimesini “أَرِقٌ” “رَأْفَةُ” ile tefsīr etmiştir. Bunun vechi “رُؤْفُ” esmā-i sīfāt-ı ilāhiyyeden ve “رَأْفَةُ” sīfāt-ı

1739 “Allah kullarına çok şefkatlidir.” el-Bakara, 2/207; Āl-i Ġmrān, 3/30.

1740 “Şüphesiz O, onlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.” et-Tevbe, 9/117.

1741 “O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.” et-Tevbe, 9/128.

1742 “Ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk.” el-Hadīd, 57/27.

halktan olmasıdır. ¹⁷⁴³ أَيَّ رَحْمَةٍ وَرَقَّةٌ Āyet-i ūlāda “رَحْمَةٌ” in “رُؤُوفٌ” kelime-sine beyān olunduğu vechle ma'nāca olan farkı isbāt içindir. Ve denildi ki “رُؤُوفٌ” def-i mekrūhta ve “رَحْمَةٌ” isāl-i hayr u mabhūbda isti'māl olunur. Vallāhu a'lemu bi-murādihi. [430]

MAZMŪMETU'R-RĀ': “رء”

• الرُّؤْيَا [er-ru'yā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا﴾ ¹⁷⁴⁴
- وَ ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ﴾ ¹⁷⁴⁵

Ve sāir āyāt-ı kerīmede “رُؤْيَا” lafzı cümleten “مَا رَأَاهُ النَّائِمُ” ya'nī uykuda görülen şey'dir ki Türkçe'de düş denir. Aslı görmek demek olan “رُؤْيَةٌ” tir. “رَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ رُؤْيَا” denir, “فُعْلَى” vezninde gayr-ı munsarıftır. Yalnız ﴿وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي﴾ ¹⁷⁴⁶ الْفُرْقَانِ kavlı kerīminde vākī “الرُّؤْيَا” kelime-i kerīmesi hātemü'l-enbiyā efendimiz hazretlerinin leyle-i İsrā'da mi'rācdā yakazaten müşāhede buyurdıkları āyāt ve 'acāib-i kudretin rüyetidir. Bu kavlı, İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumānın kavlidir ki ekser-i ehl-i tefsir de bunu kabül etmişlerdir.

MEKSŪRETU'R-RĀ': “رء”

• رِئْيَا [ri'yen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَانًا وَرِئْيَا﴾ ¹⁷⁴⁷ أَيُّ مَنْظَرًا

Ya'nī “görünüş” demektir ki cemāl ve kıyāfet ve sürettir. “أَثَانٌ” metā'-ı beyt ve eşyā-i tecemmüldür. Tercümede “Onlar metā'-ı beyt ve eşyā-i tecemmül ve süret ve hey'et ve manzara cihetinden ziyāde güzel idiler” denir. Kesr-i rā' ve yā'dan mukaddem hemze-i sākine ile “رِئْيَا” mād-desinden “fi'l” bi-ma'nā “me'ul”dür. Ve bu kelime hemzeyi yā'ya kalb ve diğer yā'da idgāmıla “رِئَا” süretinde de kırā'at olunmuştur, ma'nā yine böyledir. Yāhūd aslen suya kanmak ma'nāsına olup ni'met ma'nāsında isti'māl olunan

1743 “Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın.” en-Nūr, 24/2.

1744 “Ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin.” es-Sāffāt, 37/105.

1745 “Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı.” el-Feth, 48/27.

1746 “Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık.” el-İsrā, 17/60.

1747 “Biz onlardan önce, mal-mülk ve görünümü daha güzel olan nice nesilleri helak ettik.” Meryem, 19/74.

• رَاعِنَا [rā'inā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾¹⁷⁵³ أَي حَافِظُنَا

Ya'nī “Bizi muhāfaza et ma'nāsına “رَاعِنَا” demeyiniz” demektir. Bir kimsenin te'emmül ve tefekkürle hāline nazar ve ahvāline ittılā ve siyāsetine kıyām olunduğu vakte söylenilen “رَاعِيْتُ الرَّجُلَ” kavbindendir. Bundan nehyin sebebi müslümānlar Resül-i ekrem efendimize ma'nā-yı mezkūru kasd ile “رَاعِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ” derlerdi. Yehūdiler bundan fırsat bularak kelime-i sebb olan “رَاعِنَا” ma'nāsını kasd ile “رَاعِنَا” demeğe başladılar ki lafz-ı mezkūr “رُعُونَةٌ”ten me'hūz “جَهْلًا وَخُمْفًا” demektir. Bunu men' için 'amme-i mü'minīn “رَاعِنَا” demekten nehy olundular, hattā Yehūdiler de söylememez oldular. “رُعُونَةٌ”ten “رَاعِنَا” lafzı hālet-i vakfta “رِعَايَةٌ”ten olan “رَاعِنَا” kelimesine müşābih olur. Bu lafza bedel “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا: Ke-mā kāle ta'ālā: “انْظُرْنَا” demekle emr olundu. Zīrā “انْظُرْنَا” kelimesi “رِعَايَةٌ”ten olan “رَاعِنَا” kelimesinin bilā-ihām ve lā-telbīs kaffe-i ma'nāsını müfiddir.

• الرَّاجِفَةُ [er-rācifetu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ﴾¹⁷⁵⁵ أَيِ النَّفْحَةُ الْأُولَى

Ya'nī “birinci nefha” ki mebbe-i kıyāmettir. Bu nefha ile kaffe-i eşyā muztarib ve mütezil olur. “نَفْحَةٌ”nın “رَاجِفَةٌ” tesmiyesi eseriyle tavsif i'tibāriyledir ki “رَاجِفَةٌ”tır. Ve “الرَّاجِفَةُ” yevm-i kıyāmette şiddetle tezeli eden [433] ecrām-ı sākinedir de denilir. Daha ziyāde tafsili “الرَّاجِفَةُ” kelimesinde görülür.

• الرَّادِفَةُ [er-rādifetu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ﴾¹⁷⁵⁶ أَيِ النَّفْحَةُ الثَّانِيَّةُ

Bu kelime tābi' ma'nāsına olan kesre “رَدَفٌ” dendir. “نَفْحَةٌ”-i sāniyenin “رَادِفَةٌ” tesmiyesi vukū'da nefha-i ūlāya tābi' ve “رَدِيفٌ” olması i'tibāriyledir. Denildi ki beynlerinde kırk sene fāsıla vardır. Bu lafzın tahkiki āti'l-beyān “رَدَفٌ” kelimesinde görülür.

1753 “Ey iman edenler!” “Rāinā” (bizi gözet) demeyin, “unzurnā” (bize bak) deyin ve dinleyin. Kāfirler için acıklı bir azap vardır.” el-Bakara, 2/104.

1754 “Ey iman edenler!” “Rāinā” (bizi gözet) demeyin, “unzurnā” (bize bak) deyin ve dinleyin. Kāfirler için acıklı bir azap vardır.” el-Bakara, 2/104.

1755 “Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir.” en-Nāzi'āt, 79/6-7.

1756 “Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir.” en-Nāzi'āt, 79/6-7.

• رَاسِيَات [rābiyen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاَحْتَمَلَ السَّبِيلُ زَبَدًا رَابِيًا﴾¹⁷⁵⁷ أَيَّ عَالِيَا عَلَى الْمَاءِ

Suyun üzerine çıkan çerçöp demektir. Lafz-ı mezkûr rā'nın harekât-ı selâsı ve sükûn-ı bā ile "رَبْوَةٌ" tendir ki mekân-ı mürtefî ve irtifâc-ı ziyâde ma'nâlarına gelir; rā'nın fethi ecved-i lügâttır. Ve kesrle "رَبَاوَةٌ" ve fethle "رَبَاوَةٌ" de denir. ﴿وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا﴾ Ve ﴿فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ﴾¹⁷⁵⁸ Ve ﴿أَيُّ زَائِدَةٍ عَلَى عَذَابِ الْأُمَمِ﴾¹⁷⁵⁹ Ve ﴿بِهِجْ﴾¹⁷⁶⁰ أَيُّ اِزْتَفَعَتْ¹⁷⁶¹, "أَزْبًا عَلَيْهِ" den "if'āl"den "فَاَحْذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً" Ve "رَبَا" kelimesi de bundandır ki re'sü'l-māl üzerine vech-i mahsûs üzere ziyâde olan şey'dir. Şer'an nass-ı kâtrı'la harâmdır, mahallî kütüb-i fıkhtır. Ve "tef'îl"den "تَزْيِيَةٌ" de bundandır. "رَبِيَّتُ الْوَلَدِ" "رَبَا" denir ki cismen artmak ve nümüvv ve izyâd-ı bedendir. Ve "عَدَا" bābından "رَبَا الشَّيْءُ" "رَبَا" denir. Lâzımdır, "if'āl" ve "tef'îl" bāblarından ta'addî eder. [434]

• رَاسِيَات [rāsiyātin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقُدِّرَ رَاسِيَاتٍ﴾¹⁷⁶¹ أَيُّ الثَّابِتَاتِ عَلَى أَثَابِهَا لِعَظَمِهَا

Ya'nî "ocakları üzerlerinde sâbit ya'nî yerli kazanlar" demektir. Murâd büyük olduklarından yerlerinden kaldırılamadığını beyandır. "عَدَا" ve "سَمَا" bāblarından رَسَا الشَّيْءُ يَرُسُو denir. Lâzımdır, "if'āl"den müte'addî olur. "أَنْبَتُهُ", "أَزْبَتُهُ" demektir. "نَبَتَتْ" demek olur. Ve ıslâh ma'nâsına müte'addî de olur. "رَسَتْ أَقْدَامُهُمْ فِي الْحَزْبِ" "أَصْلَحَتْ" demek olur ki sulh ve vifâkı onları sâbit kılmak yâhüd sulh ve vifâkı onlar beyninde sâbit kılmak demektir. Ve sefînenin demirine çapasına "مِرْسَاة" denir. Cem'i "مَرَّاسِي" gelir ki âlet-i isbât-ı sefinedir, gemi onunla durur; "Demir attı" deriz ki "durdu" demektir. Buna teşbihen devâm ma'nâsına "أَلْقَتِ السَّحَابَةُ مَرَّاسِيَهَا" derler, "Bulut devâm etti" demek olur, gūyâ gemi demirini atıp durduğu gibi durdu demegi ifhâm eder. Ve "مَرَّسَى", "مَكْرَمٌ" vezninde "رُسُو" maddesinden "if'āl" bābından masdar-ı mîmîdir ki sefîneyi durdurmaktır. Sîn'in kesriyle "مَرَّسِي" bundan sîga-i fâ'ildir. Ve feth-i mîm ve sîn'le "مَرَّسَى" sülâsiden masdar-ı mîmî ve ism-i zamân u mekândır. ﴿وَقَالَ ارْكَبُوا﴾¹⁷⁶² kavî-i kerîminde her sûretle kırâ'at olunmuştur. Bābu'l-Mîm'de "مَجْرَاهَا" kelimesine nazar oluna.

1757 "Sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü." er-Ra'âd, 13/17.

1758 "Meryem oğlu İsa'yı ve annesini büyük bir mucize kıldık ve her ikisini de oturmaya elverişli, akar-sulu yüksek bir yere yerleştirdik." el-Mü'minûn, 23/50.

1759 "Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarıp ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir." el-Hacc, 22/5.

1760 "Onları gittikçe artan bir azap ile yakaladı." el-Hâkka, 69/10.

1761 "Sabit kazanlar" Sebe', 34/13.

1762 "(Nüh), "Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." dedi." Hüd, 11/41.

• رَاوَدَتْهُ [rāvedethu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ﴾¹⁷⁶³ أَيُّ طَلَبَتْهُ أَنْ يُوَافِقَهَا

Ya'nī “Ondan istedi” ya'nī fī'l-i kabīh için onu kendi nefsine da'vet etti. Bu kelime taleb ma'nāsına olan “رَوَدَ” den “müfā'let”tir. Bābu'n-Nūn'da “نَرَاوَدَ” kelimesine nazar oluna.

• رَاغَ [rāga]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَرَاغَ إِلَى آلِهِتِهِمْ﴾¹⁷⁶⁴

• وَ﴿فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ﴾¹⁷⁶⁵

• وَ﴿فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ﴾¹⁷⁶⁶ أَيُّ مَالٍ فِي خَفَاءٍ

Ya'nī “Gizlice meyl etti” demek olur, zīrā “رَوَعُ” ancak hafā'en meyle denir. “قَالَ” bābından “رَاغَ الثَّغْلَبُ رَوَعًا وَرَوَعَانًا” [435] denir, “Tilki hud'a olarak sağa sola meyl ederek kaçtı” demegi ifāde eder. “رَوَاعُ” bundan ismdir. Ve “رَاغَ الطَّرِيقُ”, “مَالُ” ve “طَرِيقُ رَائِعُ” “مَائِلُ”, “طَرِيقُ رَائِعُ” ve “مَالُ” demektir. Ve “رَاغَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا” demektir. Ve “مَالُ إِلَيْهِ سِرًّا”, “رَاغَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا” demek olur, sapmak ve dönmek demektir.

• رَاقٍ [rāqin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ﴾¹⁷⁶⁷ أَيُّ صَاحِبِ رُقِيَّةٍ

Ya'nī “Tedāvi edecek kimdir?” demek olur. Bu kelime “رُقِيَّةٌ”ten ism-i fā'ildir. “رُقِيَّةٌ”, du'ā ve efsūnla ya'nī okumakla veyā tıbben tedāvīdir. “رَقَى يَرْقِي رَقْيًا فَهُوَ رَمَى” bābından “رَمَى” ya'nī “مَنْ يَرْقِي بِرُوحِهِ”, “مَنْ رَاقٍ” den olarak “رَقِي” denir. Zammla “رُقِيَّةٌ” ismdir. Ve “رَقِي”den olarak “رَقِي” denir. “Melāike rahmeti mi yoksa melāike 'azābı mı onun rūhuyla su'ūd edecek?” demek olur. Bu ma'nāya göre kelime-i mezbūre “تَعَبَ” bābından “رَقِي، يَرْقِي رَقْيًا وَرَقْيًا فَهُوَ رَاقٍ” denir, su'ūd ve irtifā' ma'nāsınadır. Bu kavı-i ahīr İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumādan mervīdir.

• رَانَ [rāne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾¹⁷⁶⁸ أَيُّ غَلَبَ

Ya'nī “Kesb ettikleri zünüb kalbleri üzerine galebe etti” demek olur ki tagyīr ve ifsād

1763 “Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek “Haydi gelsene!” dedi.” Yūsuf, 12/23.

1764 “İbrahim onların putlarının tarafına gizlice gitti.” es-Sāffāt, 37/91.

1765 “Hissettirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi.” ez-Zāriyāt, 51/26.

1766 “Derken üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi.” es-Sāffāt, 37/93.

1767 “Hayır, can boğaza dayandığı, “Kimdir (bunu) iyi edecek?” dendiği” el-Kıyāmet, 75/26-27.

1768 “Hayır hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.” el-Mutaffifin, 83/14.

etmeği icāb eder, hamrın 'akla galebesi gibi. Ve "رَانَ عَلَيْهِ الثَّعَاسُ" ve "رَانَ بِهِ" denir, kezā "رَانَ الشَّيْءُ عَلَى بَابٍ" demektir. Bunun aslı pās demek olan "رَيْنٌ" lafzıdır. "بَاعٌ" bābından "رَانَ الشَّيْءُ عَلَى بَابٍ" denir, "عَلَبَهُ" ma'nası irāde olunur.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE: "رَبُّ"

• الرَّبَّائِيُّونَ [er-rabbāniyyūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِنَّمِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ﴾¹⁷⁶⁹ وَ﴿وَالرَّبَّائِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ﴾¹⁷⁷⁰ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّائِيِّينَ¹⁷⁷¹ أَيِ الْعُلَمَاءِ وَالْفُقَهَاءِ

Denildi ki "رَبَّائِي" "ulemādan [436] 'ilmi kāmil kimse"dir. Muḥammed b. Ḥanefiyye rıdvānullāhi 'aleyhi hazretleri 'Abdullāh b. 'Abbās radiyallāhu 'anhumā hazretlerinin irtihālinde "مَاتَ رَبَّائِي هَذِهِ الْأُمَّةُ" buyurdu. Ebu'l-'Abbās Şa'leb "ilmi terbiye ve tezyid ettikler[i], ya'nî hizmet-i 'ilmde kām ve dāim oldukları için fukahāya "رَبَّائِيُونَ" denildi" dedi. Ve Ebū 'Amr, Şa'leb'den nakl eder ki "Arab bir kimse 'alim ve 'āmil olduğu vakte "رَجُلٌ رَبَّائِيٌّ وَرَبِّي" derler" dedi. "رَبِّي" burada feth-i rā ile. "رَبُّ" feth-i rā ve bā-i müşeddede ile esmā-i ilāhiyyedendir, binā'en 'aleyh "رَبَّائِيٌّ", "رَبُّ" e ya'nî Allāh'a mensüb demek olur. "رَبِّي" gibi, elif ve nūn tefhīmen ziyāde olunmuştur. Ve "رَبُّ" kelimesi mutlakan ya'nî bilā-izāfet Hak ta'alā hazretlerinden gayrıya denilmez, ancak "رَبُّ الدَّارِ" ve "رَبُّ الْمَالِ" ve "رَبُّ الصَّيْعَةِ" gibi izāfetle sāhib ve mālīk ve seyyid ma'nalarına āhara denir. Ve lafz-ı mezkūr beslemek ve terbiye etmek ve itmām ve ikmāl etmek ve ziyāde etmek ya'nî artırmak ve cem' eylemek ma'nalarına ism de olur. Ma'anī-i mezkure "رَبِّ" bābından "رَبُّ يَزُبُّ رِبًا" denir. Bu sūrette "رَبُّ" masdardır. Ve 'arif billāh olan 'abd-i kāmile de "رَبَّائِيٌّ" denir, nitekim ﴿وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّائِيِّينَ﴾ kavli-i kerīmi "أَيِ الْمُتَالِهِيْنَ الْعَارِفِينَ بِاللَّهِ" 'ibāretiyle de tefsir olunmuştur. Kesr-i rā ile "رَبِّي" bin kişiye bālig olan cemā'at-i nāsa denir. Cem'i "رَبِّيُونَ" dur, nitekim ﴿وَكَايَتُنْمُنَّبِيٍّ قَاتِلٌ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ﴾¹⁷⁷² kavli-i kerīmi "جَمَاعَاتُ كَثِيرَةٍ" ile tefsir olunmuştur.

• رَبَّائِكُمْ [rabā'ibukumu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَرَبَّائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ﴾¹⁷⁷³ أَيِ بَنَاتِ أَزْوَاجِكُمْ مِنْ غَيْرِكُمْ

1769 "Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya!" el-Māide, 5/63.

1770 "Kendilerini Rabb'e adanmış kimseler ile âlimler de (öylece hükmederlerdi)." el-Māide, 5/44.

1771 "Rabbāniler (Allah'ın istediği örnek ve dindar kullar) olun." Āl-i 'İmrān, 3/79.

1772 "Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı." Āl-i 'İmrān, 3/146.

1773 "Kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız" en-Nisā, 4/23.

¹⁷⁷⁴ ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ﴾ üzerine ma'tuftür, ya'nî "Zevcelerinizin sizden [437] evvelki zevce-lerinden olup sizin hıfz ve himāyenizde bulunan üvey kızlarınız size harām kılındı" demek olur. "رَبَائِبُ" burada "رَبِيَّةٌ" in cem'idir. "الرَّائِي" ile tavsîf olunduğu için "بَنَاتٌ" ile tefsîr olundu. Müfred ve müzekkeri "رَبِيَّةٌ" dir. "رَبَائِبُ" cem'-i mutlakdır. Bizim lisānımızda üvey evlād, öksüz denir; terbiye-kerde ta'bîri de zebān-zeddîr, "مَرْيُوبٌ" ma'nāsına olduğu zāhir[dir]. Ānifü'l-beyān "الرَّبَائِيُونَ" kelimesine nazar oluna.

• رِبَطْنَا [rabeṭnā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ ¹⁷⁷⁵ أَيْ نَبَّيْنَا وَقَوَّيْنَا قُلُوبَهُمْ عَلَى قَوْلِ الْحَقِّ

Ya'nî "Onların kalblerini hakkı söylemek üzere sābit ve kavî kıldık." Tevhîdde sābit kıldık da denir. "فُلَانٌ رَابِطُ الْجَاشِ", "قَوِيُّ الْقَلْبِ" demektir. Ve وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَى فَارِعًا إِنَّ كَادَتْ ﴿وَلْيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ﴾ ¹⁷⁷⁷ ve لِيُبَدِّي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ¹⁷⁷⁶ kelimāt-ı kerîme-siyle emsālî de böyledir. Bu kelime bağlamak ma'nāsına olan "رَبَطَ" tandır, ānifü'l-beyān "رَابَطُوا" kelimesine ircā'-ı nazar oluna.

• رَبَّتْ [rabet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ وَانْتَبَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بِهِجٍ﴾ ¹⁷⁷⁸ أَيْ انْتَفَحَتْ وَازْتَفَعَتْ

Ya'nî "Yağmuru üzerine yağdır dediğimizizde toprak hareket etti, kabardı ve yükseldi" demek olur. Aslen nümüvv ve izdiyād ve irtifā' ma'nalarına olan "رَبْوَةٌ" tendir. Sālî-fü'z-zikr "رَابِيَا" kelimesine mürāca'at oluna.

• رَبْوَةٌ [rabvetin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ﴾ ¹⁷⁷⁹ أَيْ كَمَثَلِ بُسْتَانٍ فِي مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ مُسْتَوٍ

Ya'nî "yüksek ve düzlük bir mahalde bāğçe gibi" demek olur.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾ ¹⁷⁸⁰ أَيْ مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ

Murād Beytü'l-Makdis yāhūd Dımaşķ yāhūd Fīlîştīn'dir denildi. Muhtelefün fihîr. "رَبْوَةٌ" rā'nın harekāt-ı [438] selāsiyla arzdan mekân-ı mürtefî'dir. Sābıku'z-zikr "رَابِيَا" kelimesinde bunun zikri mürûr etmiştir, oraya mürāca'at oluna.

1774 "Size şunlarla evlenmek haram kılındı." en-Nisā, 4/23.

1775 "Onların kalplerine kuvvet vermiştik." el-Kehf, 18/14.

1776 "Mūsā'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz (çocuğu ile ilgili sözümüze) inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı." el-Kasas, 28/10.

1777 "Kalplerinizi pekiştirmek için." el-Enfāl, 8/11.

1778 "Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir." el-Hacc, 22/5.

1779 "Yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir." el-Bakara, 2/265.

1780 "Meryem oğlu İsa'yı ve annesini büyük bir mucize kıldık ve her ikisini de oturmaya elverişli, akar-sulu yüksek bir yere yerleştirdik." el-Mü'minün, 23/50.

MEKSŪRETU'R-RĀ': “رَب”

• الرِّبَا [er-ribā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً﴾¹⁷⁸¹ أَيِ الزَّيَادَةِ فِي الْمُعَامَلَةِ بِلَا عَوَظٍ

Bu lafzın maʿnāsı aslen “ziyāde”dir, lisān-ı şerʿde reʿsü'l-māl üzerine ziyāde olan şeyʿdir, nakdde ve taʿāmda olur ki muʿāmelede bilā-ivaz alınıp verilen şeyʿ zāiddir. Tafsili kütüb-i fıkhiyyede görülür. Ahzı ve ekli hürmet-i kaʿtiyye ile harāmdır. Kezā “رَابِيَا” kelimesine ircā-ı nazar buyurula.

• رِبِّيُون [ribbiyyūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَايْنٍ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونٌ كَثِيرٌ﴾¹⁷⁸² أَيِ جَمَاعَاتٍ كَثِيرَةٍ

Vāhidi “رَبِّي”dir. Ānifü'l-beyān “الرَّبِّيُّونَ” kelimesi şerhinde beyān olunmuştur, oraya mürācaʿat oluna.

• رِبَاط [ribāṭi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾¹⁷⁸³ أَيِ حَبْسِهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ

“رِبَاطٌ”ten “مُرَابِطَةٌ”, “رِبَاطٌ” gibi masdardır, “رَابِطُوا” kelimesinde mufassalen beyān olundu, mahall-i mezbūra bak.

FASLU'R-RĀ' MAʿA'T-TĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'L-FEVKİYYE: “رَت”

• رَتْقًا [ratqan]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا فَلَا يُؤْمِنُونَ﴾¹⁷⁸⁴ أَيِ سَدًّا بِمَعْنَى “مَسْدُودَةٌ”

Yaʿnī “رَتْقًا” bi-maʿnā “مَرْتُوقَةٌ”tir. Bu lafz aslen bitişik, yek-pāre demektir ki şakk demek olan “رَتْق”in zıddıdır. “نَصَرَ” bābından “وَقَدْ رَتَّقَ الرَّتْقَ رَتْقًا فَارْتَقَى” denir, “إِلْتَامَ” yaʿnī “Bitiş-tirdi de bitişti” demek olur. “رَتْقٌ” bunun zıddıdır [439] ki “وَقَدْ فَتَّقَ الرَّتْقَ فَتَقًّا فَافْتَقَّتْ” denir ki “رَتْقٌ” yaʿnī “Yardı da yarıldı” demek olur. Bu āyet-i kerīmede “رَتْقٌ” ve “فَتْقٌ”in tef-sīrinde akvāl vardır. Ez-cümle semevāt semā-i vāhide idi, kezālik arazūn arz-ı vāhide yaʿnī yek-pāre idiler. Allāh-ı ʿazīmü’ş-şān onları fetk etti, beynlerini açtı ayırdı da yedi semā ve yedi arz oldular denildi. Murād Allāhu aʿlem min-haysü'l-vücūd şeyʿ-i vāhid ve hakikat-i müttehida idiler, emr-i Hakīm-i Kadīr eczā-yı vücūdlarını hāssıyyāt iʿtibāriyle

1781 “Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin.” Āl-i ʿİmrān, 3/130.

1782 “Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı.” Āl-i ʿİmrān, 3/146.

1783 “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.” el-Enfāl, 8/60.

1784 “İnkār edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hālā inanmayacaklar mı?” el-Enbiyā, 21/30.

temyîz ve tenvîc etmekle ayrıldılar demek olur. Bir kavle semâ ve arz şey-i vâhid idi, birbinine munzamm ve muttasıl idi, Sâni-i Hakîm beynlerinde ihdâs ettiği hevâ onları fetk etti, ayırdı, yekdîgerinden mütemeyyiz kıldı denildi. Bir kavle ibtidâ-yı mevcûdiyyetlerinde semâ gayr-ı mumtir ya'nî yağmur yağdırmaz ve arz gayr-ı münbit ya'nî nebât bitirmez idi, rahmet-i Rahmân-ı Rahîm semâyı fetk ile mumtir ve arzı fetk ile münbit kıldı tâ ki âsâr-ı hayât u 'imrân zâhir oldu denildi. İşte bu kavli ahîr tekellüften 'ârî ve 'akl ve hikmete muvâfık ve fûnûn-ı hâzıra ehlinin kavânîn ü kavâ'id-i esâsiyye-i fenniyyelerine gayr-ı muhâlif belki mutâbık olmakla bi'l-cümle itirâzâtan vâreste ve masûn olduğu için akvâl-i mütekaddime vü saîreye fâik ve mu'temedün 'aleyhtir. Eğerçi akvâl-i saîrede 'akl ve hikmet muhâlif ve mugâyir değıldir, ancak tefsîr-i ahîr nisbetle sehlû'l-menâldir. Vallâhu a'lemu bi-hakîkati kelâmihi'l-mecîd.

[rattili] رَتِّلْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾¹⁷⁸⁵ أَيَّ يَتَنَّهُ بَيَانًا

Kırâatte “تَرْتِيلٌ” “sırasıyla harf harf ve kelime kelime ve âyet âyet açık okumak”tır ki biz dâne dâne ta'bîr ederiz, harfleri birbirinden tefrîki ve kelimeler beyinde tafsîl ve âyetler beyinde [440] tevakkuf ederek okumak murâd ederiz, tâ ki sâmi'e hurûf ve kelimâtтан bir şey mübhem kalmasın ve âyetler belli olsun, nitekim ön dişlerin seyrek olmasına denir. “تَعَرَّرَ رَتِّلٌ” ve kesr-i tâ ile “رَتِّلٌ” denir. Ve bir şey'in bir istikâmet üzerine hüsn-i intizâmına ve esnâ-yı kelâmda kelimâtı ağızdan sühûlet ve selâmetle irsâl etmeğe de denir. “تَعَبٌ” bâbından “رَتِّلْ يَرَتِّلُ رَتْلًا” denir, lâzımdır. Ve “تَفَاتُلٌ” bâbından ta'addî eder: “رَتِّلُ الْكَلَامِ أَوْ الْقُرْآنَ يَرَتِّلُ تَرْتِيلًا فَهُوَ مَرَتِّلٌ وَكَلَامٌ مَرَتِّلٌ” denir. Emr-i hâzırı “رَتِّلٌ” gelir. Yalnız sûre-i Furkân'da¹⁷⁸⁶ ﴿وَرَتِّلْنَا تَرْتِيلًا﴾ kavli-i kerîminde “أَتَيْنَا بِهِ شَيْئًا بَعْدَ شَيْءٍ يَغْنِي مَفْرَقًا” ile tefsîr olundu, zîrâ sibâk-ı kelâm kırâatine değıl nüzûle müte'allıktır, çünkü küffâr ta'rîzen ﴿¹⁷⁸⁷وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً﴾¹⁷⁸⁷ dediler. Ya'nî Qur'ân-ı kerîm'in müctemi'an ve def'aten vâhideten nüzûl etmeyip de âyet âyet ve sûre sûre müctemi'an kısm kısm nüzûlüne itirâz ettiler, güyâ nakîsa 'add eylediler, çünkü yirmi yâhûd yirmi üç sene imtidâd etti. İşte bunu ibtâlen¹⁷⁸⁸ ﴿كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتِّلْنَاهُ تَرْتِيلًا﴾¹⁷⁸⁸ buyuruldu ki “كَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ” demektir. “يَغْنِي مَفْرَقًا لِنُقَدِّرَ بِهِ قَلْبَكَ فَصَلَّنَا فِي الْإِنْزَالِ تَفْصِيلًا”

1785 “Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku.” el-Müzzemmil, 73/4.

1786 “Onu ağır ağır okuduk.” el-Furkân, 25/32.

1787 “İnkâr edenler, “Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler.” el-Furkân, 25/32.

1788 “Biz Kur'an'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk” el-Furkân, 25/32.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-CĪM: "رَجْ"

• الرَّجْفَةُ [er-racetu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ﴾¹⁷⁸⁹ أَيِ الزَّلْزَلَةِ الشَّدِيدَةِ

Ya'nî hareket, arz ve şiddetle sarsılmak demektir. "رَجْفٌ" aslen ıztırâb-ı şedîd demektir, her nede olursa olsun. Meselâ "رَجَفَتِ الْأَرْضُ" denildiği gibi, fırtınadan şiddetle dalgalandığı vakte "رَجَفَتِ الْبَحْرُ" denir. Ve fırtınası şedîd olan deryâ-yı vâsi'a "بَحْرٌ رَجَافٌ" denir. Ve "رَجَفَتْ يَدُهُ" "Eli [441] sarsak oldu" demek olur ve irtî'âş etti ve titredi demek de olur. "رَجَفَ الشَّيْءُ يَرْجِفُ رَجْفًا وَرَجْفَانًا فَهُوَ رَاجِفٌ وَهِيَ رَاجِفَةٌ" bābından "رَجَفَتْ يَدُهُ" bābından "رَجَفَ الْقَوْمُ إِزْجَافًا" denir, taharrük ve ıztırâb ma'nâsınadır. Müt'eaddî de olur, "رَجَفْتُهُ الْحُمَى" denir ki "حُمَى" ya'nî "Sıtma onu titretti" demek olur. "İf'āl" bābından neşr-i erācîf ma'nâsına gelir: "أَرْجَافًا" denir ki "Ahbār-ı seyyi'e ve akvāl-i kâzibe-i muhtelif neşriyle nâsa ıztırâb verdiler" demek olur. Ve ahbâr u akvāl-i mezkûreye zamm-ı hemze ile "أَرْجُوفَةٌ" ve fethle "أَرْجَافٌ" denir. Cem'i, "أَرَايِفٌ" gelir ki lisân-ı 'avâmda dedikodu ta'bîr edilir; fâ'iline "مُرَجِفٌ" denir. ¹⁷⁹⁰ ﴿لَيْسَ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ﴾ kavlı-i kerîminde "مُرْجِفُونَ" bunun cem'idir. Murād Medîne-i tâhirede neşr-i "أَرَايِفٌ" le ikâ'-ı fesād edenlerdir.

• رَجْلِكَ [racilike]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾¹⁷⁹¹ أَيِ رَجَالَتِكَ

Ya'nî "piyâde askerlerle" demektir. Feth-i rā' ve kesr-i cīm'le "رَجُلٌ" piyâde demek olan "رَاجِلٌ" ma'nâsınadır. Ve "رَاجِلٌ" in cem'i "رَجَالَةٌ" dir. "رَجُلٌ" ve "رَاجِلٌ" lafzları müfred iseler de "جُنْدٌ" e vafs vâki' olmakla cem' ma'nâsını müfid olduğundan "رَجَالَتِكَ" ta'bîriyle tefsîr olundu. Kelime-i mezkûre her hayvânda "uzv-ı mahsûs ya'nî ayak demek olan kesr-i rā' ile "رَجُلٌ" lafzından müştaktır, binā'en 'aleyh "رَجُلٌ" ve "رَاجِلٌ", "الْمَاشِي بِالرَّجْلِ", "رَاجِلٌ" ya'nî yaya ve piyâde demek olur.

• رَجْعِهِ [rac'ihî]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ﴾¹⁷⁹² أَيِ إِعَادَتِهِ

Geri gelmek ve mebd'e'ine 'avdet etmek ma'nâsına olan "رَجْعٌ" maddesindendir. [442] Mekânda, fi'ilde, kavlıde olur. Ve "رَاجِعٌ" gerek bi-zâtihi ve gerek bi-cüz'ihî veya ef'âlin-den bir fi'l ile olsun her birine ıtlāk olunur. "جَلَسَ" bābından "رَجَعَ رُجُوعًا فَهُوَ رَاجِعٌ"

1789 "Onları sarsıntı yakalayınca (bayıldılar)." el-A'râf, 7/155.

1790 "Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine'de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar (tuttukları yoldan) vazgeçmezlerse, elbette seni onların üzerine gitmeye teşvik edeceğiz." el-Ahzâb, 33/60.

1791 "Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü." el-İsrâ, 17/64.

1792 "Şüphesiz Allah'ın onu, öldükten sonra tekrar diriltmeye de gücü yeter." et-Tânk, 86/8.

denir. “قَطَعَ” bābında müte‘addī olur. “رَجَعَ يَرْجِعُ رَجْعًا” denir. Ve “إِزْجَاعٌ” i‘āde ifāde eder. Āyette vākī feth-i rā ve sükūn-ı cīm’le “رَجَعَ” bundan masdardır. Tercüme-i āyet-i kerīmede “Allāhu ta‘ālā onun mevtinden sonra hayata i‘ādesine elbette kādirdir” denir. Huzeyl lügatinde hemze ile ta‘addī eder, “أَرْجَعُهُ إِلَى مَكَانِهِ” denir. Ve fethle “رَجْعَةً” ve kesrle “رَجْعَةً” talākta ve ba‘de’l-mevt hayâtta isti‘māl olunur.

• رَجَعَكَ [raceʕake]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ﴾¹⁷⁹³ أَيْ رَدَّكَ وَأَعَادَكَ

Sālifü'z-zikr “رَجْعٌ” dendir. ¹⁷⁹⁴ ﴿فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ﴾ kavlı kerîmi de bundandır. Mâ-kabline ircâ^c-ı nazar oluna.

• الرجوع [er-racʿi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ﴾¹⁷⁹⁵ أَيِ الْمَطَرِ بَعْدَ الْمَطَرِ

“رُجْعُ” in matar ba‘de’l-matarla tefsîri semānin yağmuru merreten ba‘de uhrā i‘ādesi i‘tibāriyledir. Ve denildi ki semānin “ذَاتِ الرُّجْعِ” ile tavsîfi edvārında dāimā mebbe-i hareketine rücū’u i‘tibāriyledir. Bir kavī de semā ile sehāb murād olunur, “ذَاتِ الرُّجْعِ” olması tebahhurāt tarīkiyle suyu bihār-ı arzdan alıp yağmur olarak tekrār arzā i‘āde etmesi i‘tibāriyledir. “كُلُّ مَا عَلَاكَ فَهُوَ سَمَاءٌ” medlülünce sehāba “سَمَاءٌ” tesmiyesi cāizdir.

[rac^cun] رَجْع

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذَا مَنَّآ وَكُنَّا ثَرْبًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ﴾¹⁷⁹⁶ أَيْ رُجُوعٌ [443] بَعِيدٌ

Ya'nî 'akl ve vehmden yâhüd 'âdetten yâ imkân mertebesinden uzak bir i'âdedir. Ve "رَجْعٌ" bi-ma'nâ "مَرْجُوعٌ" dur ki cevâb demektir. Ve "رَدُّ بَعِيدٌ" ve "قَوْلٌ بَعِيدٌ" ile tefsîr olunmuş. Ânifü'l-beyân "رَجْعُهُ" kelimesinde bu lafzın tahkîki mufasssalen mezkûrdur.

• الرَّجِيمِ [er-racīmi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾¹⁷⁹⁷ أَي الْمَطْرُودِ

“Fa‘īl” bi-ma’nā “meḥ‘ūl” olarak “الْمَرْجُومُ” da denir. Bu kelimenin aslı taş demek olan “رَجَمَ يَرْجُمُ رَجْمًا” lafzıdır. Bundan “رَجْمٌ” alınmıştır ki taşlamaktır. Bāb-ı evvelden رَجْمًا رَجَمَ denir. Akbah ve eşedde ve efca-ı katilde isti‘māl olundu ki muhsanān oldukları hâlde irtikāb-ı zinā edenlerin cezāsı haddı olan “رَجْمٌ” budur. Ve zann

1793 “Eğer (bundan böyle) Allah seni onlardan bir zümrenin yanına döndürür.” et-Tevbe, 9/83.

1794 “Seni annene döndürdük.” Tāhā, 20/40.

1795 “Yağmurlu göğe andolsun.” et-Tārık, 86/11.

1796 “Ödüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (dirilecekmışiz)? Bu, akla uzak (imkānsız) bir dönüş-
tür!” Kāf. 50/3.

1797 “Kur’an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.” en-Nahl, 16/98.

ve tevehhümle remy ve hükm ma'nāsına da müsta'meldir. ¹⁷⁹⁸ ﴿رَجُمَا بِالْغَيْبِ﴾ kavl-i kerîmi bundandır. Ve şetm ve tard ve redd ve teb'îd ma'nâlarında da isti'âre olunmuştur: ﴿لَيْنَ لَمْ﴾ ¹⁷⁹⁹ ﴿الْمَرْجُومِينَ﴾ Bābu'l-Mîm'de "الْمَرْجُومِينَ" kelimesine de nazar oluna.

MAZMŪMETU'R-RĀ': "رُجُ"

• رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا [rucceṭi'l-arḍu raccen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا﴾ ¹⁸⁰⁰ حُرِّكَتْ تَحْرِيكًا شَدِيدًا أَوْ تَزَلَّزَلَتْ زَلْزَالًا شَدِيدًا

Ya'nî "Arz şiddetli sarsmakla sarsıldı" yâhūd "Arz şiddetli sarsılmakla sarsıldı ve muztarib oldu" demek olur. Bir şey'i tahrîk ve iz'âc ma'nāsına olan "رُجَّ" dandır. "رُدَّ" bâbından "رَجَّهْ يَرْجُهُ رَجًا" ve "رَجَّهْ فَارْتَجَّ هُوَ" denir, müte'addîdir. "رُجَّتْ" bundan mazī-i müfred mü'ennes-i gâibedir. Lâkin kayd olunan ikinci tefsîrde ki "تَزَلَّزَلَتْ زَلْزَالًا شَدِيدًا" 'ibâretiyle "تَزَلَّزَلَتْ هِيَ بِنَفْسِهَا" ma'nâsı [444] zâhir oluyor, hâlbuki lügatlerde lâzım olarak isti'mâlî kayd olunmamıştır. Lâzımı "ifti'âl"den "إِزْتَجَّ" dir, nitekim misâl-i sâbıkta mutâvî' olarak gösterilmiştir. Vallâhu â'lemu.

• الرَّجْعَى [er-ruc'ā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّا إِلَى رَبِّكَ الرَّجْعَى﴾ ¹⁸⁰¹ أَيِ الرَّجُوعِ

Ya'nî "avdet etmek" demektir ki geri dönüp gitmek olur. Zammla "رُجْعَى" masdardır, âhirdeki elif-i maksûre 'alâmet-i te'nîs değildir. Bâb-ı sâni'den رَجْعًا رَجْعًا "رَجْعَ عَنْهُ يَرْجِعُ رَجْعًا" denir. Cümlesi masdarlardır. Sâlifü'z-zıkr "رَجْعِهِ" kelimesiyle mâ-ba'dine de nazar buyurula.

• رُجُومًا [rucūmen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ﴾ ¹⁸⁰² أَيِ مَا يُرْجَمُ بِهِ

Ya'nî "kendisiyle recm edilen şey" demektir. Zammla "رُجُومٌ", fethle "رَجْمٌ" in cem'idir. Taşla dövmek, taşlamak ma'nāsına masdar olup sonra mâ-yurcemu-bih olan hicâre ve gayrıya ism kılındı ki semâda meşhûd olan şihâblar da bundandır, nitekim bu âyette tasrîh buyurulmuş. Bu kelimenin tahkîkine dâir kelâm ânifen "الرَّجِيم" kelimesinde murûr etti.

1798 "Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak" el-Kehf, 18/22.

1799 "Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!" dedi." Meryem, 19/46.

1800 "Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman." el-Vâkı'a, 56/4.

1801 "Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir." el-Alak, 96/8.

1802 "Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık." el-Mülk, 67/5.

• الرَّجَزُ [er-rucze]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُثَابِتْكَ فَطَهْرَ وَالرَّجَزَ فَاهْجُرْ﴾¹⁸⁰³ أَيِ الْأَوْتَانِ كَمَا فَسَّرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ve kesr ile “الرَّجَزَ فَاهْجُرْ” dahi kırāʾat olunmuştur. “العَذَابُ” demek olur. Ve “الْمَأْثِمُ” ve “الشِّرْكُ” de denildi. “Gāyeti mücib-i ʿazāb olan şeylerin hecrinde devām ve sebāt et” demek olur. Ve “رَجَزٌ” zammla ve kesr ile maʿnā birdir de denildi. Buna dāir kelām kesr ile “الرَّجَزُ” kelimesinde gelir.

MEKSŪRETU'R-RĀ': “رِج” [445]

• رِجَالًا [ricālen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾¹⁸⁰⁴ أَيِ فَصَلُوا رَاجِلِينَ أَوْ رَاكِبِينَ

Bu kelime piyāde, yaya demek olan “رَاجِلٌ”in cemʿidir, kişi demek olan “رَجُلٌ” ün değil. Ānifen zıkr olunan “رَجِلٌ” kelimesine bak.

• الرَّجَزُ [er-ricze]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجَزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغَوَىٰ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ﴾¹⁸⁰⁵ أَيِ الْعَذَابِ وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ ﴿وَيَذْهَبَ عَنْكُم رَجَزُ الشَّيْطَانِ﴾¹⁸⁰⁶ أَيِ لَطَحَهُ وَلَوَّثَهُ

Küfr ve şirk ve zünüb ve ʿisyān ve fesāddan daʿvet ve tezyīn ettiği şeyler demektir ki mücib-i ʿazābdır. Rāgıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta “رَجَزٌ” aslen ıztırābdır. ﴿لَهُمْ عَذَابٌ﴾¹⁸⁰⁷ kavl-i kerīminde “رَجَزٌ” zelzele gibidir; zammla “رَجَزٌ” sanemdir denildi. Zenbden kināyettir de denildi demiş. Hulāsaten minhu. Kitāb-ı mezkūra mürācaʿat lā-zımdır, zīra bu kelime hakkında söz çoktur.

• رِجْسٌ [ricsun]

- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾¹⁸⁰⁸ أَيِ حَيْثُ مُسْتَقْدَرٌ

Yaʿnī “kötü ve iğrenç şey”dir. Asl “رِجْسٌ” kesr-i rāʾ ve sükūn-ı cīm’le murdār, nā-pāk ve

1803 “Nefsini arındır. Şirkten uzak dur.” el-Müddessir, 74/4-5.

1804 “Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın.” el-Bakara, 2/239.

1805 “Fakat erişecekleri bir süreye kadar biz azabı üzerlerinden kaldırdırca hemen yeminlerini bozarlar.” el-Aʿrāf, 7/135.

1806 “Sizden şeytanın vesvesesini gidermek için.” el-Enfāl, 8/11.

1807 “İşte onlar için elem dolu, çok kötü bir azap vardır.” Sebeʿ, 34/5; el-Cāsiye, 45/11.

1808 “Ey iman edenler! (Akl) örten içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” el-Māide, 5/90.

müstekreh şey'e denir. Suverî ve ma'nevî olur. Mâ-kablinde mezkûr “رَجَزٌ” gibidir, netn ve 'azâb ve küfr ve zenb ve necis ma'nâlarına isti'mâl olunur.

- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾¹⁸⁰⁹ أَيَّ حَيْثُ مُسْتَقْدَرٌ كَمَا مَرَّ
- وَكَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾¹⁸¹⁰ أَيَّ الْعَذَابِ وَقِيلَ الشَّيْطَانُ بِسُلْطَانِهِ عَلَيْهِمْ
- وَ﴿أَوْ لَحْمِ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ﴾¹⁸¹¹ أَيَّ حَرَامٍ
- وَ﴿قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَعَصَبْتُ﴾¹⁸¹² أَيَّ عَذَابٍ وَعَصَبْتُ
- ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾¹⁸¹³ أَيَّ الْإِثْمِ يَا أَهْلَ الْبَيْتِ

Bu āyât-ı kerîmede ve emsâli mahallerde hep böyle tefsîr olunmuştur. Ve وَأَمَّا الَّذِينَ فِي ۱۸۱۴ “كُفُّوا إِلَىٰ كُفْرِهِمْ” kavlı-i celîinde رَجَسًا إِلَىٰ رَجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ibâ-retiyle tefsîr olunmuş. Vallâhu a'lemu. [446]

FASLU'R-RĀ' MA'Ā'L-ḤĀ'Ī'L-MUHMELE: “رَحْ”

- الرَّحْمَنُ ذُو الرَّحْمَةِ [er-rahmānu]

Ya'ni "rahmet sāhibi" demektir. Sıfât-ı hāssâ-i ilāhiyyedendir. Zāt-ı akdesinden gayrısı bununla tavsîf olunamaz, zîrâ 'alem mecrāsına cārî ismullāha karîb ve zātā delâlet eder bir ism-i celîlî'ş-şāndır, nitekim ¹⁸¹⁵ ﴿قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾ buyuruldu. "الرَّحِيم"e bak.

- الرَّحِيمُ عَظِيمُ الرَّحْمَةِ [er-rahīmu]

Ya'nī “rahmeti büyük” demektir. Bu iki ism “الرَّحْمَنُ”, “الرَّحِيمُ”, “رَحْمَةً”ten müştaktır. Beynlerinde ma'nāca fark vardır. “الرَّحِيمُ”, “رَحْمَةً”ten sığa-i mübalağadır, nitekim عَظِيمٌ “الرَّحْمَةَ” ile tefsir olundu. “الرَّحْمَنُ” ondan eblag ve ahasstır, zīrā “الرَّحْمَنُ” ism-i şerifinin medlülül olan rahmet makdūrāt-ı beşerden hāric ve eb'addır, çünkü sa'ādet-i uhreviyyeye de ta'alluk eder. Çünkü Hak ta'ālā hazretlerinin şibāda evvelen ifāza-i vücūd ve

1809 “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” el-Mâide, 5/90.

1810 “Allah inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.” el-En‘ām, 6/125.

1811 “domuz eti -ki o şüphesiz necistir” el-En^cām, 6/145.

1812 “Hūd, “Artık size Rabbinizden bir azap ve öfke inmiştir.” el-Aʿrāf, 7/71.

1813 “Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” el-Ahzāb, 33/33.

1814 “Kalplerinde hastalık olanların ise, pisliklerine pislik katmış (küfürlerini artırmış), böylece kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.” et-Tevbe, 9/125.

1815 “De ki: “(Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur.” el-İsrâ, 17/110.

nefh-i rūh ve devām-ı hayāt ve vücūdda imdād ve īmān ve bi'l-cümle esbāb-ı saʿādet-i dūnyeviyye vü uhreviyyeye hidāyet ve naʿīm-i bākī ile āhirette isʿād ve niʿmet-i ʿuzmā-i müşāhede-i vech-i kerīmine müsāʿade ile ikmāl ve itmām-ı niʿmet eylemesi ve gayru zālīke mimmā lā-naʿlemu niʿam-ı celīlesi cümleten “الرَّحْمَنُ” ism-i ʿazīmu’ş-şānı mukteziyāt ve tecelliyātındandır. Bināʿen ʿaleyh ism-i “الرَّحْمَنُ” bi’z-zāt Cenāb-ı Hakk’a hāss bir rahmete delālet eder ve āharı onunla tesmiye ve tavsīf edilemez. Ve denildi ki ism-i “رَحْمَنُ”ten müştak bir ism-i ʿArabī olmayıp aslen hā-i muʿceme ile “رَحْمَنُ” süretinde bir ism-i Süryānīdir. Bu kavlı İmām Muberrred ve Şaʿleb’e nisbet edilmiştir. [447] Vallāhu aʿlemu. Bu ism-i celilü’ş-şān için şürūh-ı muʿtebere-i esmā-i hüsnāya mürācaʿattan istignā yoktur.

[raḥīqin] رَحِيْقِي •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَحْتُومٍ﴾¹⁸¹⁶ أَيُّ مِنْ خَمْرٍ خَالِصَةٍ صَافِيَةٍ مِنَ الدَّنَسِ مَحْتُومٍ

Bābu'l-Hā’da “خِتَائُهُ مِسْكٌ” kelimesine nazar oluna “رَحِيْقِي” lafzı safvet-i hamra itlāk olunur, yaʿnī hamrın gāyet sāf olanına denir. Ve eski şarāba denir de denildi. Gāyeti hamrın en ceyyid ve muʿteber olanıdır, bināʿen ʿaleyh niʿam-ı celīle-i uhreviyyeden hamr-ı cennet bununla tesmiye buyuruldu.

MAZMŪMETU'R-RĀ': “رُحْ”

[ruḥmen] رُحْمًا •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَارْزُقْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا﴾¹⁸¹⁷ أَيُّ رَحْمَةً وَعَطْفًا عَلَى وَالِدَيْهِ

“Ana ve babasına merhamet ve şefkat cihetinden daha ziyāde yakın yaʿnī vālidine birr ve rahm ve şefkate elverişli” demektir. Bu kelime feth-i rāʾ ve kesr-i hā-i mühmele ile “رَحْمَ”den müştaktır. “رَحْمَ” kadında oğlan yatağı taʿbīr olunan ʿuzv-ı maʿrūf-ı dāhilīdir. Bundan ahzle karābette de istiʿāreten istiʿmāl olundu. Aslen bir rahimden tevellūd ettikleri için akrabāya “ذُو رَحِمٍ” ve “ذُو الْأَرْحَامِ” denildi. Ve “رَحْمَةً” ahvāl-i kalbiyyeden “رَقَّةً” denilen bir hālettir ki merhūma ihsānı iktizā eder. Ve baʿzen mücerred rikkat maʿnāsında istiʿmāl olunur. Ve baʿzen mücerred ihsānda kullanılır. İşte vasf-ı Bārī olan “رَحْمَةً” budur, zīrā Cenāb-ı Hak taʿālet ʿazametuhu ahvāl-i kalbiyyeden olan rikkatten munezehtir, bināʿen ʿaleyh “رَحِمَ اللَّهُ فَلَانًا” kavli “أَحْسَنَ إِلَيْهِ” demektir, nitekim اللَّهُ إِنْعَامٌ مِنْهُ “إِنَّ الرَّحْمَةَ مِنَ اللَّهِ إِنْعَامٌ” kelāmı mervīdir. [448]

1816 “Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir.” el-Mutaffifin, 83/25.

1817 “Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik.” el-Kehf, 18/81.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-ḤĀ'İ'L-MU'CEME: “ر،خ”

MAZMŪMETU'R-RĀ': “ر،خ”

• رُخَاء [ruḫā'en]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسَحَرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ﴾¹⁸¹⁸ أَيْ لَيْتَهُ حَيْثُ أَرَادَ

Ya'nī “Biz Süleymān 'aleyhi's-selāma rüzgārı müsahhar ve münkād kıldık. Onun emriyle her ne tarafı murād eder ise līnetle ve mülāyemetle ya'nī yumuşak ve yavaş eserdi” demek olur. Kesr-i rā ile “رُخُو” aslen leyyin ve sehl ma'nāsınadır. Rā'nın feth ve zammı da lügat ise de kesri efsaktır. “تَعَبَ” bābindan “رُخَى رُخَاوَةٌ” ve “قُرْبَ” [bābindan] “رُخَى يَرْخَى رُخَاوَةٌ” denir, “رُخُو يَرْخُو رُخَاوَةٌ” demektir. Feth-i mu'ceme ile “رُخَاءَ” bundan ismdir. Ve zammla “رُخَاءَ” rīh-i leyyine ya'nī latīf rüzgārdır. Bu āyetle “أَصَابَ”, “أَرَادَ” ma'nāsına haml olundu, nitekim “أَصَابَ اللَّهُ بِكَ خَيْرًا”, “أَرَادَ اللَّهُ” ile tefsīr olunur. Mufasssalāt-ı kütüb-i lügatte “صُوبَ” kelimesine nazar oluna.

FASLU'R-RĀ' MA'A'D-DĀLİ'L-MUHMELE: “ر،ذ”

• رُدُّوا [raddū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ﴾¹⁸¹⁹ أَيْ عَضُوا أَنَامِلَهُمْ حَقًّا وَغِيظًا

Ya'nī “Şiddet-i hısm u gazab ve kemāl-i gayzlarından parmaklarını ısırılar” demek olur. Bu tefsīr¹⁸²⁰ ﴿وَإِذَا خَلَوْا عَضُوا عَلَىٰ أَيْدِيهِمُ الْأُنَامِلَ﴾ kavlı-i keriminden me'hūzdur. Ve denildi ki¹⁸²¹ “أَوْمُوا إِلَى الرُّسُلِ أَنْ اسْكُتُوا”, “فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ”¹⁸²¹ ki “ellerini ağızlarına götürüp resüllere susunuz demegi imā ettiler” demek olur. “رَدَّ” kelimesi burada ma'nāca kendi bābindan olmayıp hāl [449] ve mevki'e göre mü'evveldir. Vallāhu a'lemu bi-murādihi.

• رَدَف [radife]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قُلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ﴾¹⁸²² أَيْ قُرْبَ وَدَنَا مِنْكُمْ

Ya'nī “Size yakın oldu, yaklaştı” demektir. Sicistānī rahimehullāhu رَدَفَ لَكُمْ وَرَدَفَكُمْ “Size tābi' oldu” ya'nī sizi ta'kīb etti ve ardınızdan geldi

1818 “Biz de rüzgārı onun buyruğuna verdik. Rüzgār onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi.” Sād, 38/36.

1819 “Onlara peygamberleri mucizeler getirdiler de onlar (öfkeden parmaklarını ısırarak için) ellerini ağızlarına götürdüler.” İbrāhīm, 14/9.

1820 “Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar.” Āl-i 'İmrān, 3/119.

1821 “(Öfkeden parmaklarını ısırarak için) ellerini ağızlarına götürüp” İbrāhīm, 14/9.

1822 “De ki: “Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşmıştır.” en-Neml, 27/72.

• رَدْمًا [radmen]

• رُدِدْتُ [rudidtu]

• رِدْءًا [ridʔen]

1825 “Onu da benimle birlikte, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder.” el-Kasas, 28/34.

bir kimseye mu'în olarak tâbi' olur demiş ve bu âyeti şâhid olarak îrâd etmiş ve “قَدْ أَزْدَاهُ” de denir demiş.

FASLU'R-RĀ' MA'A'Z-ZĀYİ'L-MANKŪTA: “ر،ز”

• رَزَقْنَاكُمْ [razeqnākum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾¹⁸²⁶ أَنِّي أُعْطَيْنَاكُمْ

“رَزَقُ” kelimesiyle mutasarrafâtı ma'ânî-i 'adidede müsta'meldir, şöyle ki dünyevî olsun uhrevî ve suverî ve ma'nevî ve cismânî ve rûhânî 'atâ-i câriyeye ve ba'zen nasîbe ve ba'zen ta'âma itlâk olunur. Bu ma'ânînin her birine şâhid olacak âyât-ı kerîme çoktur, birer birer îrâd ve tatbîki tatvîl-i kelâmı mücib [451] olur. Erbab-ı fehm için siyâk ve siyâka nazaran tefsîrleri âsândır. Yalnız¹⁸²⁷ ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾¹⁸²⁷ kavlı-i kerîminde sebep-i rızık olmakla murâd yağmurdur denildi ki hayvân ve nebâtın hayâtı esbâbından ehemm ve akdemidir. Ve “رَزَقُ” havâyicden 'umûm üzerine ya'nî me'kûl ve melbûs ve emsâline hattâ veleda dahi haml olunur. Ta'âm ma'nâsına olduğu gibi it'âm ma'nâsına da gelir. Vallâhu a'lemu.

MAZMŪMETU'R-RĀ': “ر،ز”

• رُزِقُوا وَرَزِقْنَا [ruzikū ve ruziknā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا﴾¹⁸²⁸ أَنِّي أُطْعِمُوهَا مِنْ ثَمَرَةٍ طَعَامًا

• وَفِي ﴿قَالُوا هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ﴾¹⁸²⁹ أَنِّي أُطْعِمُنَا مِنْ قَبْلُ

Mā-kablinde beyân olundu.

MEKSŪRETU'R-RĀ': “ر،ز”

• رِزْقُكُمْ [rizqakum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ﴾¹⁸³⁰ أَنِّي جَعَلْتُكُمْ شُكْرَ الرِّزْقِ التَّكْذِيبِ

Ya'nî “Tekzîb-i rûsûl ü âyâtı şükr-i rızık makâmına kâim ediyorsunuz.” Takdîr-i muzâf ileddir. Nazm-ı celîl “تَجْعَلُونَ شُكْرَ رِزْقِكُمْ تَكْذِيبِكُمْ بِالرُّسُلِ وَالْآيَاتِ” takdîrindedir.

1826 el-Bakara, 2/57; 172; el-A'raf, 7/160; Tâhâ, 20/81.

1827 “Gökte rızıkınız ve size vaad olunan şeyler vardır.” ez-Zâriyât, 51/22.

1828 “Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde” el-Bakara, 2/25.

1829 “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler.” el-Bakara, 2/25.

1830 “Şimdi siz, Allah'ın verdiği rızıkla O'nu yalanlayarak mı şükrediyorsunuz?” el-Vâkı'a, 56/82.

FASLU'R-RĀ' MA'A'S-SĪNĪ'L-MUHMELE: “رَس”

• الرَّسِّ [er-rassi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَعَادًا وَثُمُودَ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ﴾¹⁸³¹

“رَس” ve “أَصْحَابُ الرَّسِّ”te ihtilāf-ı müfessirîn ve rivāyāt ve akvāl-i kesīre vardır. Ez-cümle “أَصْحَابُ الرَّسِّ” kavm-i Şu‘ayb ‘aleyhi’s-selāmdır. Ve “رَس” kavm-i mezbûrun biridir, kuyusudur denilmiş. Bu eşher-i akvâldir. Ve Yemāme’de vākī‘ bir karye-i ‘azīme ve ashāb-ı Ress onda mukīm bakiyye-i kavm-i Şemūd’dur da denilmiş. [452] Ve ashāb-ı ress, ashāb-ı uhdüddur ve “رَس” zāt-ı uhdüddur da diyenler olmuş. Ve ashāb-ı Hanzala b. Şafvān’dır da denmiş. Ve emsālî akvāl de vārid olmuş ki mahallî mufassalāt-ı kütüb-i tefsîrdir. Lügaten “رَس” lafzına gelince Sicistānî rahimehullāhu “رَس” ma‘dendir ve bir kuyu ki derûnu taşla örülmemiştir “رَس”tir demiş. Lâkin lafz-ı mezbûr ma‘ānî-i kesīre ve mütezâddede müsta‘meldir. Ez-cümle ma‘den ve örülmemiş kuyu ve örülmüş kuyu ve beyne’n-nās ıslāh ve kezâ ifsād ki bunlarda azdāddan olur. “رَسٌ بَيْنَهُمْ” bābından “مَدٌ” bābından “رَسٌ بَيْنَهُمْ” Ve vādî demek. Ve bir şey’in evveline ve mebdâdisine denir. Ve şey-i yesîr ve kalîl ve Şemūd’dan bakiyye bir kuyu ve defn ma‘nāsına da gelir. “رَسٌ” “دَفِنَ”, “الْمَيْتُ” demek. İşte ihtilāf ve tekessür-i akvālın menşei budur. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi.

Hâtıra: “رَس” ma‘den demek olduğuna göre ashāb-ı ress ma‘den devrine girmiş ve hadîd ve nuhās gibi ma‘adini keşf ve isti‘māl eden kavm olmak pek de ba‘îd bir kavîl değildir. Ve’l-emru ilallāhu. Li-mü‘ellifi’l-fakîr.

FASLU'R-RĀ' MA'A'Ş-ŞĪNĪ'L-MU‘CEME “رَش”

• الرَّشَادِ [er-raşadi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ﴾¹⁸³²• وَ﴿وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ﴾¹⁸³³ أَيْ طَرِيقَ الصُّوَابِ

Ya’nî “doğru yola” demektir. “رَشَدٌ”dendir. “تَعَبٌ” bābından “رَشَدٌ رَشَدًا” ve “قَتَلَ” bābından “رَشَدٌ يَرْشُدُ رَشْدًا بِالضَّمِّ فَهُوَ رَاشِدٌ وَرَشِيدٌ” denir. “رَشَادٌ” bundan ismdir, salāh ma‘nā-sınadır ki [453] “غَيٌّ” ve “ضَلَالٌ”ın zıddıdır. Hemze ile ta‘addî eder. “أَرْشَدَهُ إِرشَادًا فَهُوَ مُرَشِدٌ”. “رَشَدَهُ الْقَاضِي تَرْشِيدًا” ve teşdîd ile “جَعَلَهُ رَشِيدًا”, “رَشَدَهُ الْقَاضِي تَرْشِيدًا” denek olur. “İstif‘āl”den “إِسْتِرشَادٌ” taleb-i irşâddır.

1831 “Âd ve Semūd kavimlerini, Ress halkını” el-Furkân, 25/38.

1832 “Sizi ancak doğru yola götürüyorum” (dedi).” el-Mü‘min, 40/29.

1833 “O inanan kimse dedi ki: “Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim.” el-Mü‘min, 40/38.

• رَشِيد [raṣīdin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا أَمْرٌ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ﴾¹⁸³⁴ أَيُّ شَدِيدٍ مُسْتَقِيمٍ

“Doğru ve savāb değildir” demek olur.

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ﴾¹⁸³⁵ أَيُّ مُسْتَقِيمٍ يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَيَرْشُدُكُمْ إِلَى الصَّلَاحِ

Ya'nī “ākıl ve hayr ve şerri ve salāh ve fesādı mümeyyiz kimse” demek olur.

• رَشْدًا [raṣaden]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾¹⁸³⁶ أَيُّ هِدَايَةً

Murād “tarīk-i salāh ve fevz ve necāta delālet” demektir.

MAZMŪMETU'R-RĀ': “رُشْ”

• الرُّشْدُ [er-ruṣdū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾¹⁸³⁷ أَيُّ الْهِدَايَةِ وَالصَّلَاحِ مِنَ الضَّلَالِ وَالْفَسَادِ

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ أَنْشَأْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا﴾¹⁸³⁸ أَيُّ صَلَاحًا فِي دِينِهِمْ وَمَالِهِمْ

Burada ‘akl ve temyīz ve hüsn-i idāre ve tedbīr ma‘nāsını mutazammındır.

FASLU'R-RĀ' MA‘A'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE: “رُصْ”

• رَصْدًا [raṣaden]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَجِدْ لَهُ شَهَابًا رَصْدًا﴾¹⁸³⁹ أَيُّ أَرْصَدَ لَهُ لِيُؤْمِيَ

Ya'nī “Kendisini remy için tehyī'e edilmişşihābı bulur” demek olur. Ve “رَصْدَ” masdar bi-ma'nā “fā'il” olarak “شَهَابًا رَصْدًا لَهُ” demektir de denildi. Ve “شَهَابًا مِنَ الْكَوَاكِبِ وَرَاَصِدًا مِنْ” demektir de denildi. Bu takdīrde “رَصْدَ”, “رَاَصِدَ”den ism-i cem' olur. [454]

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهَا حَدًّا إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ

1834 “Hālbuki Firavun'un emri doğru değildir.” Hūd, 11/97.

1835 “Hiç aklı başında bir adam yok mu?” Hūd, 11/78.

1836 “Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, “Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştı” demişlerdi.” el-Kehf, 18/10.

1837 “Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır.” el-Bakara, 2/256.

1838 “Eğer reşid olduklarını görürseniz” en-Nisā', 4/6.

1839 “Kendini gözetleyen yakıcı bir ışıktır bulur.” el-Cinn, 72/9.

وَمِنْ خَلْفِهِ رَصْدًا ﴿١٨٤٠﴾ أَيَّ مَلَائِكَةٍ يَحْفَظُونَهُ

Bu āyette “رَصْدٌ”, “رَاصِدٌ” in cem'idir, “خَدَمٌ”, “خَادِمٌ” in cem'i olduğu gibi. Binā'en'aleyh “مَلَائِكَةٍ يَحْفَظُونَهُ” 'ibāretiyle tefsīr olundu. “رَاصِدٌ” gözcü ve bekçi demektir. Bāb-ı evvelden “رَصْدٌ يَرْصُدُ رَصْدًا فَهُوَ رَاصِدٌ” denir. Bu kelimeye dāir tahkikāt-ı mufasssala Bābu'l-Mīm'de “مَرَصِدٌ” kelimesinde görülür.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-'AYNİ'L-MUHMELE: “رُع”

• الرُّعْدُ [er-ra'du]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ﴾ 1841 أَيِ الْمَلِكِ الْمُوَكَّلِ بِالسَّحَابِ

İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumā buyurdular ki “Bir melek vardır ki ismi “رُعْدٌ” dır, odur ki sedāsını iştirsiniz ve “بَرْقٌ” ya'nī şimşek nürdan bir kamçıdır ki o melek onunla bulutları sevk eder.” Ve ehl-i lügat “رُعْدٌ” a savt-ı sehāb ve “بَرْقٌ” a bir nūr ve ziyādır ki sehāba musāhib olurlar demişler. Bāb-ı evvelden “رَعَدَتِ السَّمَاءُ تَرَعْدُ رَعْدًا” denir, buna biz “gök gürledi” deriz. “أَفْعَالٌ” den “أَرَعَدَتِ السَّمَاءُ” da böyledir. Lākin Aşma'ı bunu kabül etmez.

Tenbîh: “رُعْدٌ” ve “بَرْقٌ” hakkında 'ulemā-i şer'atin bu gūne ta'bīrāt ve rivāyatı hakkında ehl-i fennin tevcīh ettiği ta'rīzāt ve inkār mecrūhtur, zīrā 'āmmenin ma'lūmudur ki her fenn ve her 'ilm ve her san'at ehliyle her kavmin kendilere hāss ayrı ayrı ıstılāhāt ve ta'bīrāt ve esmā ve lügātı vardır ki lafz ve şekl ve sūrette yekdīgere tamāmen muhālif ve mahall-i isti'mālī mübāyin olmakla berāber min-ciheti'l-ma'nā mübāyenet yoktur. Hattā ba'zen mevzū' [455] veyā müsemmə cihetinden müttehiddir. Meselā bir ma'den ki biz ona demir deriz, 'Arab hadīd, 'Acem āhen derler, hālbuki müsemmə 'ayn-ı vāhidedir. Ehl-i şer'in melek dediğine ehl-i hikmet ve felāsife kuvvet ve erbāb-ı fūnūn ve sanāyī' mıknaṭıs ve elektrik tesmiye ve ta'bīr etmekle müsemmə tagayyūr etmez ve mevcūdiyyetine hālel gelmez. Elfāz ve esmā ve ta'bīrātın tehālūfı itibārıyla tahaddūs eden muhālefet ve inkār ve yekdīgeri tahti'e kūteh-bīnlikten veyā garaz yāhūd noksan-ı 'ilm ü ma'rifettendir. Meselā kılınç demirden olur diyen bir Türk'ü hāşā hadīdden olur diye bir 'Arabın inkār ve tahti'esi ve her ikisini de techīl ile āhenden olur diye iddī'ā-yı ma'rifet eden bir 'Acemin nizā' ve cidālī ne kadar vāhīdir. Asl aranacak şey müsem-mānın sıfatındadır, işte muhālefet oradadır, bahs edilecek ise orada edilmelidir, çünkü ehl-i şer' müsemmə-yı mezkūru “kendi nefsinı ve rabbisini mütē'akkıl ve ona mutī' ve emrine münkād ve me'mūr olduğu işi tav'an işler bir mahlūk-ı latīf-i nūrānī ve hayydır” diye tavsīf ediyor. Dīğerleri bunun hilāfını kāil oluyor, ya'nī gayr-ı mütē'akkıl bi't-tab'

1840 “O gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Seçtiği resüller başka. (Onlara bildirir.) Fakat o, Resülün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)ler yürütür.” el-Cinn, 72/27.

1841 “Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder.” er-Ra'd, 13/13.

mü'essir bir kuvvet-i 'amyā ve sammā'dır diyor. Bunun bi'l-mübāhase iknā ile te'lif-i beyn ve izhār-ı hakikatle tashihî mümkündür. Vallāhu'l-hādî ile's-savāb.

MAZMŪMETU'R-RĀ': "رُع"

• الرُّعْبُ [er-ru'be]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ﴾¹⁸⁴² أَيِ الْخَوْفِ

Ya'nī "korku" demek. Bāb-ı sālisten "رُعْبٌ يَزْعُبُ رُعْبًا" denir, zammla. Ve "رُعْبٌ" bundan ism de olur. Bi-nefsihi ve hemze ile de ta'addî eder. "رُعْبُهُ" [456] ve "أَزْعَبْتُهُ" müsāvîdir. Ve ittibā'an li-mā kablehu bā'nın zammı da cāizdir. Bunun "خَوْفٌ" ile farkı "رُعْبٌ" nefis ve kalbin inkitā derecesinde "خَوْفٌ"la imtilāsın müfiddir. "خَوْفٌ" mutlak, bundan dolayı imlā ma'nāsına isti'māl olunur. "رُعْبُ الْإِنَاءِ", "مَلَأْتُهُ" demek olur, kezā "رُعْبُ الْخَوْضِ" ve "سَيْلٌ رَاعِبٌ يَمْلَأُ الْوَادِي" denir.

MEKSŪRETU'R-RĀ': "رِع"

• الرِّعَاءُ [er-ri'āu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ﴾¹⁸⁴³ أَيِ الرَّاغُونَ

Ya'nī "çobanlar" demek. "رِعِي" den çoban demek olan "رَاعِي" nin cem'idir, "جَائِعٌ" ve "رُعْبُ الْمَاشِيَةِ تَزْعِي رِعْيًا فَهِيَ رَاعِيَةٌ", "رُعْبُ الْمَاشِيَةِ أَزْعَاهَا رِعْيًا فَأَنَا رَاعٍ" denir ki "Hayvānātı ben ra'y ettim, otlattım" demektir, müte'addîdir. Rāgıb rahimehullāhu "رِعِي" aslında hayvānı yā hayātını muhāfaza eden gıdāsıyla yahūd kurt ve sāire gibi düşmanını def' ve men'le muhāfaza etmektir demiş ki hıfz ve muhāfaza yerinde isti'mālî müş'irdir.¹⁸⁴⁴ ﴿فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا﴾ kavlı kerīmiyle emsālinde ve وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ "كُلُّكُمْ رَاعٍ" hadīs-i nebevīsi ve emsālinde ma'nā budur. Ve isti'āreten ve kināyeten ma'ānī-i sāirede de müsta'meldir. Mufasssalāta mürāca'at oluna.

1842 "Kalplerine büyük bir korku saldı." el-Ahzāb, 33/26; el-Haşr, 59/2.

1843 "Onlar, "Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız" dediler." el-Kasas, 28/23.

1844 "Fakat ona da gereği gibi uymadılar." el-Hadīd, 57/27.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-ĠAYNĪ'L-MU'CEME: "رَغْ"

• رَغَدًا [rağaden]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكُلًّا مِنْهَا رَغَدًا﴾¹⁸⁴⁵ وَ﴿يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا﴾¹⁸⁴⁶ أَيْ كَثِيرًا وَاسِعًا بِلَا عَنَاءٍ

Ya'nî "çok ve geniş ve zahmet ve meşakkatsiz" demek olur. Se'a-i [457] ma'âş ma'nāsına "رَغَدًا رَغَدًا رَغَدًا رَغَدًا" denir. "رَغَدًا رَغَدًا رَغَدًا رَغَدًا" denir. Ve "رَغَدًا رَغَدًا رَغَدًا رَغَدًا" denir. Ve se'at u sühûlet-i ma'îşet murād olur. Ve "if'âl"-den "رَغَدًا رَغَدًا" denir, "Se'a-i ma'âş u refāha nâil oldular" demek olur.

• رَغَبًا [rağaben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾¹⁸⁴⁷ أَيْ رَغَبًا فِي رَحْمَتِنَا وَرَهَبًا مِنْ عَذَابِهَا

Ya'nî "Rahmetimizi tama' ve irāde ve 'azābımızdan havf ve haşyetle bize 'ibādet ederlerdi" demek olur. "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا" bābindan masdardır. "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا" denir, bir şey'i dilemek ve tama' ve ārzū etmek ma'nāsınadır. Bî'z-zāt ve harfle ta'addi eder. "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا" birdir, yalnız "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا" ile irāz ma'nāsına gelir, "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا" demektir. Ve "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا" vezninde "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا" bundandır ki leyle-i mübāreke-i izdivāc ve zifāf-ı vālideyn-i risālet-penāhīdir; leyle-i mübāreke-i mezkûre şehr-i recebin ilk cum'a gecesi olup a'yād-ı İslāmiyyedendir. "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا" de 'ayn-ı bābdan masdardır. Ve her ikisi de "رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا رَغَبًا"nın fā'ilinden hāldir.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-FĀ': "رَفْ"

• رَفَتْ [rafese]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ﴾¹⁸⁴⁸ أَيْ فَلَا فُحْشٌ مِنَ الْقَوْلِ

Ya'nî "zikri müstehcen sözleri sarāhaten söylemek" demek olur. [458]

• وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةُ الصَّبَامِ الرَّفَتْ إِلَى نِسَائِكُمْ﴾¹⁸⁴⁹ أَيْ الْجَمَاعُ

"رَفَتْ" aslen nikāh ya'nî cimā'dır. Ve buna dāir sözlerden edeben kināye tarīkiyle söylenmesi vācib olan sözleri sarāhaten açıkça söylemek ma'nāsına da gelir. Evvelki āyette bu ma'nā maksūddur, ikincide ma'nā-yı aslīsi üzeredir. "رَفَتْ" bābindan "رَفَتْ" aslīsi üzeredir.

1845 "Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyeceksin." el-Bakara, 2/35.

1846 "Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi." en-Nahl, 16/112.

1847 "(Rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi." el-Enbiyā, 21/90.

1848 "Artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur." el-Bakara, 2/197.

1849 "Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı." el-Bakara, 2/187.

da intizār ma'nāsı tasavvur olunarak "مُنْتَظَرٌ" mevzi'inde isti'māl olunmuştur. Ve "الرَّقِيبُ" hafız ve murākib ma'nāsına esmā-i hüsnā-yı ilāhiyyedendir. ﴿فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنتَ الرَّقِيبُ﴾¹⁸⁵⁸ ve ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾¹⁸⁵⁹ ve gayrumā kelimāt-ı kerimesi ve ehādīs-i şerife ile sâbittir. Bābu'l-Hemze'de "رَقِيبًا" kelimesine de nazar oluna.

MAZMŪMETU'R-RĀ': "رُق" [461]

• رُقِيَّتِكَ [rukiyyike]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيَّتِكَ﴾¹⁸⁶⁰ لَصُغُودِكَ

demek olur, nitekim âyetin mā-kabli¹⁸⁶¹ "أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ" vākī' olmuştur. Bu sûrette "رُقِي" lafzından olur, efsûn ve sihr demek olan "رُقِيَّة" ten değildir. Eğerçi o da tatbik olunabilirse de tekellüf mü'eddî olur ve bir kavî ü nakl-i mu'teberde de görülmemiştir. "رَقِيبًا" bābından "رُقِي فِي السَّلَامِ يَرْقَى رُقِيًّا وَرُقِيًّا" denir, su'ūd ma'nāsına. Du'ā ve efsûn ve sihr ma'nāsına. "رَمَى" bābından "رَقَاهُ يَرْقِيهِ رُقِيَّةً فَهُوَ رَاقٍ" denir. Vallāhu a'lemu.

• رُقُودٌ [ruḳūdun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَحْسَبُهُمْ أُنْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾¹⁸⁶² أَيْنِيَامَ

Ya'nī "uyuyan kimseler" demektir, "نَائِمٌ" ma'nāsına. "رَاقِدٌ" in cem'idir. "نَصَرَ" ve "دَخَلَ" bāblarından "رَقَدَ يَرْقُدُ رَقْدًا وَرَقَادًا وَرُقُودًا فَهُوَ رَاقِدٌ" denir, uyumak ma'nāsınadır. Ve "رُقُودٌ" ber-vech-i beyān masdar olduğu gibi "رَاقِدٌ" in cem'i de olur ki âyette öyledir, nitekim beyān edildi. Bundan "مَرَقَدٌ" madca' ma'nāsına ism-i mekândır.

MEKSŪRETU'R-RĀ': "رُق"

• رَقِّ مَنُشُورٍ [raqḳin menşürin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالطُّورُ وَكِتَابٌ مُسْطُورٌ فِي رَقِّ مَنُشُورٍ﴾¹⁸⁶³ أَيِ الصُّحُوفِ الَّتِي تُخْرَجُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى بَنِي آدَمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ya'nī "devāvīn-i hafeza" ki sahāif ü defātir-i a'māl-i 'ibāddır. "مَنُشُورٌ", "مَسْطُوطٌ" ya'nī açık demek. Rā'nın fethi ve kesri de kırā'attir. "رُقٌ" rā-i meftūha ve kāf-ı müşeddede ile kâgıd gibi üzerine yazı yazılan şey'dir. Aslı incelik ve yufkalık demek olan kesrle "رُقَّة" tendir. "ضَرَبَ" [462] bābından "رُقُّ الشَّيْءِ يَرْقُّ رَقًّا فَهُوَ رَقِيقٌ" denir, "عِلْطَةٌ" zıddı-

1858 "Ama beni içlerinden aldığında, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun." el-Māide, 5/117.

1859 "Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir." en-Nisā, 4/1.

1860 "Göge çıktığına da inanacak değiliz." el-İsrā, 17/93.

1861 "Ya da göge çıkmadıkça" el-İsrā, 17/93.

1862 "Uykuda oldukları hâlde sen onları uyanık sanırsın." el-Kehf, 18/18.

1863 "Tür'a, yayılmış ince deri sayfalara düzenle yazılmış kitaba andolsun." et-Tür, 52/1-3.

dır, “inceldi” demektir. “خُبُرُ رُقَاقٍ” denir. “رَقِيقٌ” ya'nî yufka ekmeği demektir. Vāhidesi “رُقَاقَةٌ”tir. Ve fethle “رُقٌ” hāssaten yazı yazılan ince deridir dahi denildi ki biz ona tirşe deriz, zamān-ı evvelde kâğıd yerine isti'māl olunurdu. Binā'en 'aleyh ba'zı müfessirîn ﴿وَدَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ﴾¹⁸⁶⁴ āyet-i kerîmesini Tevrât ve ba'zı Kır'ân'la tefsîr ettiler ve ba'zı levh-i mahfûzdur dedi. Ve bunlar tefāsîr-i mu'teberede kayd olundu. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi. “رُقٌ” mādde-i ma'ānî-i 'adîdede dahi müsta'meldir, mufasssalât kütüb-i lügatte görölür.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-KĀF: “ر, ك”

• رَكُوبُهُمْ [rakūbuhum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَدَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ﴾¹⁸⁶⁴ أَي مَرْكُوبُهُمْ يَعْنِي مَا يَرْكَبُونَ عَلَيْهِ

Zammla “رَكُوبٌ”dan “mā-yurkebu 'aleyh” ma'nāsına ismdir. Bāb-ı rābi'den رَكِبَ يَرْكَبُ “رَكِبَ يَرْكَبُ”denir, binmek ma'nāsınadır. Aslen hayvānın zahrına binmek ise de sonra berrī ve bahrī merākibde de isti'māl olundu. “رَكِبْتُ السَّفِينَةَ” gibi. Ve ma'ānî-i sāirede müsta'meldir. “رَكِبٌ” ve “رَكْبَانٌ”, “رَاكِبٌ”in cem'idir.

• الرَّكْبُ [er-rakbu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالرَّكْبُ أَشْفَلُ مِنْكُمْ﴾¹⁸⁶⁵ أَي الرُّكْبَانُ

“Rākibler, süvāriler” demek olur, “رَاكِبٌ”in cem'idir. Ve “رَكْبٌ” ondan ziyāde “رَاكِبٌ” ile ya'nî deve-süvār cemā'ate denir de denildi. Ve tevstī'an her süvārī cemā'ate de itlāk olundu. Sālifü'z-zikr “رَكْبٌ”dendir. [463]

• رَكْبَكَ [rakkebeke]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكْبَكَ﴾¹⁸⁶⁶

Bu kelime “رَكْبٌ” mādde-sinden “terkīb” ma'lūm, ya'nî “Seni hangi sürette diledi ise o sürette terkīb etti” ya'nî tasvîr ve halk etti demek olur. “صُورَةٌ” de akvāl vardır, mahalli mufasssalâtıdır. Ve “مَكَّنَكَ” ibāretiyle tefsîr olunmuş ki “Seni hangi sürette diledi ise o sürette mütemekkin kıldı” demek olur.

1864 “Biz o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onlardan bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler.” Yāsīn, 36/72.

1865 “Kervansa sizin aşağınızdaydı.” el-Enfāl, 8/42.

1866 “Dilediği bir biçimde seni oluşturan” el-İnfītār, 82/8.

MAZMŪMETU'R-RĀ': "رُكَّابٌ"

• [rukḅānen] رُكْبَانًا

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرَجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾¹⁸⁶⁷ أَيَّ حَالٍ كُونَكُمْ رَاكِبِينَ

"رُكَّابٌ"ın cem'idir. Ānifü'l-beyān "رُكُوبُهُمْ" kelimesine bak.

• [rukāmen] رُكَّامًا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَّامًا﴾¹⁸⁶⁸ أَيَّ بَغْضَةٍ عَلَى بَغْضٍ

"رُكَّامٌ" dendir. Cem' olmak ve cem' edilmek ve birbiri üzerine yığılmak ve yıkmak ma'nalarına lāzım ve müte'addi olarak isti'māl olunur. Bāb-ı evvelden "رُكْمُ الشَّيْءِ يَزُكُّمُ رُكْمًا" ve "وَأَنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا" "رُكَّامٌ" yığılmış şeydir. Ve zamm-ı rā' ile "رُكَّامٌ" 1869 "مُتْرَاكِمٌ" demektir. Reml ve 'askere de denir. "رُكْمٌ مُرْكُومٌ" ve "جَيْشٌ مُرْكُومٌ" müctemî demektir. "Tefā'ul"den "تُرَاكِمٌ" ve "ifti'āl"-den "إِرْتِكَامٌ" da böyledir.

MEKSŪRETU'R-RĀ': "رُكَّابٌ"

• [rikzen] رُكْزًا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هَلٍ تُجِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رُكْزًا﴾¹⁸⁷⁰ أَيَّ صَوْتًا خَفِيًّا

Ya'nī "gizli ve hafif ses" demek olur. Ve lafz-ı mezkūr hufyeten defn ma'nāsına da gelir. "رُكْزُهُ رُكْزًا" , "رُكْزُهُ دَفْنًا خَفِيًّا" demektir. Ve bir şey'i yere saptamak ma'nāsına da gelir. "رُكْزُ رُمْحَةٍ" "Kargısını yere saptadı" [464] demektir. Ve "مُزَكَّرُ الدَّائِرَةِ" dairesinin ortasıdır. Ve "مُزَكَّرُ" mevzi' ve menzil ma'nāsına da gelir. "مُزَكَّرُ الرُّجُلِ" denir. Ve defne-i ehl-i cāhiliyye ve akvām-ı sālifeye ve ma'dene de kesr-i rā' ile "رُكَّازٌ" denir. Ve "ifti'āl"den "أَزْكَرُ الرُّجُلِ" denir, "Defne veyā ma'den buldu" demek olur.

• [rikābin] رُكَّابٌ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رُكَّابٍ﴾¹⁸⁷¹ أَيَّ إِبِلٍ

Bu lafz üzerine binilen deve kısmına mahsüstür. Binek devesi demek ma'nāsına cem' olup vāhidi lafzının gayridan "رَاكِبَةٌ" dir. Kendi lafzından vāhidi yoktur, aslen "رُكْبٌ"

1867 "Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın." el-Bakara, 2/239.

1868 "Görmez misin ki Allah, bulutları sevk eder. Sonra, onları kaynaştırıp üst üste yığar." en-Nūr, 24/43.

1869 "Gökten düşmekte olan parçalar görseler, "Bunlar, üst üste yığılmış bulutlardır" derler." et-Tūr, 52/44.

1870 "Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?" Meryem, 19/98.

1871 "Siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz." el-Haşr, 59/6.

dendir. Ve kesrele “رَكَابٌ” binek hayvânlarının eyerlerine ve pālânlarına merbût lisânımızda üzengi ta'bîr edilen şey'e de denir. Bunun cem'î “رَكَائِبٌ” gelir. Ānifü'l-beyân “رَكُوبُهُمْ” ve ahavâtına da nazar oluna.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-MĪM: “ر،م”

• رَمَزًا [ramzen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ آتَيْتُكَ إِلَّا تَكَلَّمَ النَّاسُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمَزًا﴾¹⁸⁷² أَنَّى إِشَارَةٌ

“رَمَزٌ” “sesle beyân edilmeyip lafzla dudakları tahrîk etmek”tir. Ve ba'zen göz ve kaş ile de olur. Rāgıb'ın *Mufredât*'ta beyânına göre savt-ı hafî ve hâcible gamze dahi “رَمَزٌ” denir. Ve şikâyetten “عَمَزٌ”le ta'bîr olunduğu gibi, işâret kabîlinden olan herbir kelâmdan da “رَمَزٌ” ile ta'bîr olunur. “قَتَلَ” ve “ضَرَبَ” bāblarından “رَمَزٌ زَامِرٌ وَذَلِكَ مَرْمُوزٌ” denir. [465]

• رَمِيمٌ [ramīmun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ﴾¹⁸⁷³ أَنَّى بِأَلِ

Ya'nî “çürüyen” ve “çürük” demektir. “ضَرَبَ” bābından “رَمَّ الْعِظْمَ يَرُمُّ رَمًّا فَهُوَ رَمِيمٌ” denir, çürümek ma'nâsınadır. Ve rā-i meksûre ve mīm-i müşeddede ile “رَمَّةٌ” izām-ı bāliyedir. Cem'î “رَمَمٌ” gelir ve “سَدَرَةٌ” ve “سَدْرٌ” gibi. Ve zammla “رُمَّةٌ” çürük ip parçasına denir. Ve bu “رَمَمٌ” mādresi “قَتَلَ” bābından ıslâh ve ta'mîr ma'nâsına isti'mâl olunur. “رَمَّ الْحَائِطَ” “رَمَمَهُ تَرَمِيمًا” denir, “İslâh ve ta'mîr etti” demektir. Ve “tef'îl”den “رَمَمَهُ تَرَمِيمًا” ma'nâ-yı mezkûrdan mübâlagadır.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-VĀV: “ر،و”

• الرَّوْعُ [er-rav'u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ﴾¹⁸⁷⁴ أَيِ الْفَرْعِ

Ya'nî “korku.” Fethle “رَوْعٌ”, “فَرْعٌ” ve “خَوْفٌ”tir. “قَالَ” bābından “رَاعَنِي الشَّيْءُ رَوْعًا” , “رَاعَنِي جَمَالُهُ رَوْعًا” , “رَاعَنِي” demektir. Ve i'câb ma'nâsına da gelir: “رَاعَنِي جَمَالُهُ رَوْعًا” , “رَاعَنِي” demektir. Ve zammla “رَوْعٌ” kalb ve hâtir ve 'akl ma'nâsınadır, nitekim “وَقَعَ فِي رَوْعِي كَذَا” denir, “فِي قَلْبِي أَوْ خَاطِرِي أَوْ عَقْلِي” demektir. Ve müte'addî olmakla “رَوْعُهُ” ve “tef'îl”den “رَوْعُهُ” denir ikisi de “Ona ilkâ-i feza' ettim” demektir.

1872 “Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir.” Āl-i Ġmrân, 3/41.

1873 “Dedi ki: “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?” Yâsîn, 36/78.

1874 “İbrahim'in korkusu gince” Hüd, 11/74.

- رَوَاسِي [ravāsiye]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي﴾¹⁸⁷⁵ أَيِ ثَوَابِتٍ يَغْنِي جِبَالًا

Murād arz üzerindeki sābit dağlardır ki mekân-ı āhara nakl ve intikālî muhâldir. Bu kelimeler sābit ma'nāsına olan “زائبي”nin cem'idir. “عَدَا” bābından “رَسَا يَرْسُو رَسْوًا فَهُوَ رَاسٌ” denir. Buna dāir tahkikāt [466] akdemce “الرَّاسِيَّاتِ” kelimesinde mufassalen beyān olunmuştur, mürāca'at oluna.

- رَوَاكِدَ [ravākide]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلِلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ﴾¹⁸⁷⁶ أَي سَوَاكِنَ

Sükûn demek olan “رُكُودٌ” dandır. “قَعَدَ” bābından “رَكَدَ الْمَاءُ يَرُكُدُ رُكُودًا فَهُوَ رَاكِدٌ” akmayıp durmak maʿnāsıdır. Bundan “رَكَدَتِ السَّيْفَةُ رُكُودًا” denildi, “Seyr ve ceryden kalıp durdu, sâkin oldu” demek olur. Lâzımdır, hemze ile taʿaddî eder: “أَرَكَدْتُهُ” “Onu durdurttum” demektir.

- رَوَّاحُهَا [ravāḥuhā]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿غَدُوْهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ﴾¹⁸⁷⁷

Yaʿnī “سَيْرُهَا مِنَ الرِّوَالِ إِلَى الرُّوْبِ” demek, nitekim “عُدُّوْهَا”, “سَيْرُهَا مِنَ الرُّوْبِ إِلَى الرِّوَالِ” demektir. Tercümede “Ve Süleymān’a rīhi müsahhar ettik. Sabahtan zevāle kadar olan seyri bir aylık yoldur ve zevālden gurūba kadar olan seyri bir aylık yoldur” denir. Bābu’t-Tā’da “تَرْيْحُونُ” ve “نَسْرَحُونُ” kelimelerinde buna dāir söz vardır, ircā-ı nazar buyurula.

- رَوْحٌ وَرَيْحَانٌ [ravḥun ve rayḥānun]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٌ﴾ 1878

Ya‘nî “نَسِيمٌ طَيِّبٌ، رَيْحَانٌ رُزْقٌ” demektir. Ve zamm-ı rā ile kirāʿeteynine göre حَيَاةٌ لَا مَوْتَ demek olur. Rāġib rahimehullāhu bu lafzın tahkikinde vāsiʿce bast-ı makāl eylemiş. Hulāsa-i kelāmı bu ki fethle “رُوحٌ” ve zammla “رُوحٌ” birdir. Ve zammla “رُوحٌ” fā’nın fethiyle “نَفْسٌ”e ism kılındı. Ve bu tesmiye “نَفْسٌ”, “رُوحٌ”un baʿzı olduġu itibār-
ladır ki nev’in ism-i cinsle tesmiyesi kabîlindendir. Meselâ insāna da hayvān tesmiye olunur. Ve kezâ zammla “رُوحٌ” mā-bihî’l-hayāt olan cevher-i latîfe, cāna da ism [467] kılındı ki ¹⁸⁷⁹﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ kavlı kerîminde murād olan rūhtur. Bunlardan başka eşrāf-ı melâikeye hāssatan Cibrîl’e ve İsâ ‘aleyhi’s-selāma ve Kur’ān’a da itlāk olunur,

1875 “Ve orada dağlar meydana getirdi.” er-Raʿd, 13/3; Fussilet, 41/10.

1876 “O, dilerse rüzgârı durdurur da onlar denizin üstünde durakalırlar.” eş-Şūrā, 42/33.

1877 “Esişi bir ay, akşam esişi de bir ay(lık yol) olan rüzgârı verdik.” Sebe³, 34/12.

1878 “Fakat (ölen kişi) Allah’a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır.”
el-Vākı’a. 56/88-89.

1879 “Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar.” el-İsrāʾ, 17/85.

﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ﴾ ve ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرُّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾¹⁸⁸⁰ āyāt-ı ve ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا﴾¹⁸⁸² ve ﴿عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾¹⁸⁸¹ kerîmesiyle emsâlinde olduğu gibi. 1883 kavlı kerminde de “رُوح” vahy ile ve Qur’ân ile tefsîr olunmuştur. Bunun vechi dînde vahy ve Qur’ân cesedde rûh menzilesinde olmasıdır ki kulûb-i meyte onunla hayât bulur. Ve yine bu âyette “بِالْبُتُوَّةِ” ve “بِالرَّحْمَةِ” ibâreleriyle de tefsîr olunmuş, “يُنَزَّلُ” ile de tefsîr edilmiş. Bu sûrette “be”, “مَعَ” ma’nâsına olup takdîr-i kelâm “جَبْرِيلَ” sebkinde olur. Siyâkindaki “مِنْ أَمْرِهِ” de “مِنْ”, bā ma’nâsına haml edilir. Ve fethle “رُوحٌ” teneffüstür. Ve “قَدْ أَرْوَحَ الْإِنْسَانُ” denir, “teneffüs etti” demek olur. Ve “رِيحَانٌ”, nesîm-i tayyib ve hoş-büy olan şey’e ve nebt-i ma’rûfa denir. Ve habb-ı me’kûle ya’nî buğday ve arpa ve emsâline de denir, bu münâsebetle rızktır da denildi, ke-mâ merre fi’t-tefsîr, nitekim ‘Arab da “خَرَجْتُ أَطْلُبُ مِنْ رِيحَانِ اللَّهِ” der ki “مِنْ رِزْقِ اللَّهِ” demektir. Ve veledde de “رِيحَانٌ” denildi. Ve kesr-i rā ile “رِيحٌ” de bundandır, çünkü mā-temteddu bihi’l-hayâtıdır. Vallâhu a’lemu.

MAZMŪMETU'R-RĀ': “رُوحٌ”

• رُوحٌ مِنْهُ [rūḥun minhu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ﴾¹⁸⁸⁴

Sicistānî rahimehullāhu ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām rûh minallāhtır onu ihyā etti ve rûh kıldı demiş. Bu kavlinde pek ziyāde icāza gitmiş. Murād budur ki ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām bir zū-rûhtur ki vücûdu için sâir zevî’l-ervāh gibi bir asl ve mādde yerine kâim olacak nutfe gibi bir şey’ tavsîit buyurulmayarak bilā-vāsita kelime-i “كُنْ” ile dest-i kudret ve tekvîn-i Hak’tan sudûr etti, vücûd buldu, binā’en‘aleyh “رُوحٌ مِنَ اللَّهِ” ve “رُوحٌ مِنْهُ” tesmiye olundu demek olur. Ve “بِأَمْرِ مِنْهُ صَارَ [468] وَلَدًا بِلَا أَبٍ”, “رُوحٌ مِنْهُ”, “رُوحٌ” denildi diyenler de var. Ve “رُوحٌ”un ma’ānî-i sāiresi bunun mā-kablinde mürûr eden “رُوحٌ وَرِيحَانٌ” kelimesinde bi’l-münâsebe zikr olundu, nazar oluna.

1880 “Onlar, Ruh’un (Cebrail’in) ve meleklerin saf duracakları gün Allah’a hitap edemeyeceklerdir. Sadece Rahmân’ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecekler.” en-Nebe’, 78/38.

1881 “Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.” eş-Şu‘arâ, 26/193-195.

1882 “İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri dirilten bir kitap) vahyettik.” eş-Şūrâ, 42/52.

1883 “Allah, “Benden başka ilah yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının” diye (insanları) uyarmaları için emrini içeren vahiy ile melekleri kullarından dilediğine indirir.” en-Nahl, 16/2.

1884 “Meryemoğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur.” en-Nisâ, 4/171.

FASLU'R-RĀ' MA'A'L-HĀ': “رَهْء”

• رَهْوًا [rahven]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَتْرَكَ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّعْرِقُونَ﴾¹⁸⁸⁵ أَي سَاكِئًا مُتَمَرِّجًا

Murād “Bahri sen ve Benī İsrā’īl geçtiği hâlde sâkin ve açık bırak” demek olur. Hazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selâma böyle emr olunmasının sebebi bahri geçtikten sonra fır’avnın da mürûrundan ihtirâzen Mūsā ‘aleyhi’s-selâm bahrde açılan yolun kapanmasını Cenâb-ı Hak’tan niyâz etmesidir. Binâ’en‘aleyh buyuruldu ki “Bahri ‘alâ-hâlihi sâkin ve açık bırak”:¹⁸⁸⁶ ﴿وَأَتْرَكَ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّعْرِقُونَ﴾ “Onlar boğulması muhakkak ve mukadder bir ‘askerdirler.” Ve “رَهْوًا”, “مُنْفَرِّجًا”, “رَهْوًا” demektir de denildi. “عَدَا” bābindan “رَهَا الْبَحْرَ” “سَكَنَ”, “رَهَا الْبَحْرَ” demektir de denildi. “عَدَا” bābindan “رَهَا الْبَحْرَ” demektir. Ve “رَهْوًا” ve “رَهْوَةً” mekân-ı mürtefi‘ ve mekân-ı münhatt ma’nâlarında da isti‘mâl olunmakla azdâddan olur.

• الرَّهْبِ [er-rahbi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ﴾¹⁸⁸⁷ أَيِ الْخَوْفِ الْحَاصِلِ مِنْ إِضَاءَةِ الْيَدِ

Ya’nî elin hârikü’l-‘âde olarak neşr-i ziyâ etmesinden mütehasıl havftan demek olur ki tekrâr ceybine idhâlinde hâlet-i asliyyesine ‘avdet eder. Bu kelime fethateynle “الرَّهْبِ” ve zamm-ı evvel ve sükûn-ı sâni ile “الرَّهْبِ” dahi kırâ’at olunmuş; ma’nâ birdir. [469] “رَهْبٌ يَرْهَبُ رَهْبًا فَهُوَ رَاهِبٌ وَذَلِكَ مَرْهُوبٌ” bābindan “رَهْبٌ” denir, havf demektir. Hemze ile ta‘addî eder: “رَهْبُهُ يَرْهَبُهُ إِذَا بَا” denir, “أَخَافُهُ” demek olur, nitekim¹⁸⁸⁸ ﴿تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ﴾ kavl-i kerîminde “تُخِيفُونَ” demektir.

• رَهَبًا [raheben]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾¹⁸⁸⁹ أَيِ خَوْفًا كَمَا مَرَّ قَبْلَهُ

Masdardır.

• رَهْبَةً [rahbeten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا تَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ﴾¹⁸⁹⁰

Kezâ “خَوْفًا” demektir. Bâbu’l-Hemze’de “إِرْهَبُونَ” kelimesine de mürâca‘at oluna.

1885 “Denizi açık hâlde bırak.” Çünkü onlar boğulacak bir ordudur.” ed-Duhân, 44/24.

1886 “Denizi açık hâlde bırak.” Çünkü onlar boğulacak bir ordudur.” ed-Duhân, 44/24.

1887 “Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan).” el-Kasas, 28/32.

1888 “Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı korkutursunuz.” el-Enfâl, 8/60.

1889 “(Rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi.” el-Enbiyâ, 21/90.

1890 “Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah’a karşı duydukları korkudan daha baskındır.” el-Haşr, 59/13.

• رَهْبَانِيَّة [rahbāniyyeten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ﴾¹⁸⁹¹ أَيِ انْقِطَاعًا لِلْعُبُودِيَّةِ بِاتِّخَاذِ الصَّوَامِعِ

Bu kelime ‘alā-gayrî kıyās “رَاهِب” cem’i olan “رَهْبَان” dan masdar-ı mec’üldür, haşyetul-lāh ile berāy-ı ta‘abbüd savma‘ada itikāf ma’nāsınadır. Bu da ānifü’l-beyān kelimāt gibi “رَهْب” dendir.

• رَهْطٌ [rahtin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ﴾¹⁸⁹² أَيِ رِجَالٍ أَوْ نَفَرٍ

Feth-i rā ve sükūn-ı hā ile “رَهْطٌ” içinde nisā bulunmamak şartıyla on kişiden eksik olan cemā‘at-ı ricāldir. Lafz-ı mezkūr cem‘dir ve kendi lafzından vāhidi yoktur ve yediden ona kadar olan cemā‘at-ı ricāldir. Yediden aşağı üçe kadar “نَفَرٌ” dir de denildi. Her hâlde ricāle mahsûstur. Ve kişinin kavm ve kabîle ve karābetine de denir, ke-mā kâle ta‘ālā: ﴿وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ﴾¹⁸⁹³ أَيِ عَشِيرَتِكَ وَقَرَابَتِكَ

• رَهَقًا [rahekan]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يُعُودُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا﴾¹⁸⁹⁴ أَيِ إِنَّمَا يَغْشَاهُمْ

• وَفِي ﴿فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾¹⁸⁹⁵ أَيِ ظُلْمًا أَوْ مَكْرُوهًا يَغْشَاهُ

Rāğıb rahimehullāhu ta‘ālā *Mufredāt*’ta [470] bir emr bir kimseyi kahr ve galebe ile istilā ve ihāta ettiğî vakte “رَهَقَهُ الْأَمْرُ” denir diye şerh etmiş. Ve *Mişbāh*’ta “نَعَب” bābından “رَهَقْتُ الشَّيْءَ” denir, “قَرُبْتُ مِنْهُ” ya’nî “Ona yaklaştım” demektir demiş. Ve Ebū Zeyd’den nakille “رَهَقْتُ الشَّيْءَ حَتَّى طَلَبْتُ الشَّيْءَ” misālîni irād etmiş. Ve Fārābî’den “رَهَقْتُهُ،” ve hemze ile mef’uleyne ta‘addī eder: “أَرَهَقْتُ الصَّلَاةَ” ve “أَرَهَقْتُه أَعْسَرْتُهُ” ve “أَرَهَقْتُه دَانَيْتُهُ” ve “أَرَهَقْتُ الرَّجُلَ أَمَرًا أَعَجَلْتُهُ وَكَثَفْتُهُ حَمْلَهُ” “رَاهَقَ الْغُلَامُ مَرَاهَقَةً قَارَبَ الْإِخْتِلَامَ وَلَمْ يَحْتَلِمْ بَعْدُ” ve “أَخْرَجْتُهَا حَتَّى قَرُبَ وَقْتُ الْآخِرَى” ve rivāyet etmiş. Bu lafza dāir ba‘zı akvāl de Bābu’l-Hemze’de “أَرَهَقُهُ” ve tā’da “تَرَهَقُهُ” kelimelerinde mezkûrdur.

1891 “(Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık.” el-Hadîd, 57/27.

1892 “Şehirde dokuz kişilik bir çete vardı.” en-Neml, 27/48.

1893 “Eğer kabilen olmasaydı seni taş tutardık.” Hūd, 11/91.

1894 “Doğrusu insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazılarını sığıncılardı da, cinler onların taşkınlıklarını artırırlardı.” el-Cinn, 72/6.

1895 “Kim Rabbine inanırsa, artık ne hakkının eksik verilmesinden, ne de haksızlığa uğramaktan korkar.” el-Cinn, 72/13.

• رَهَيْنُ [rahīnun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ﴾¹⁸⁹⁶ أَيُّ مَرْهُوْنٍ• ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ﴾¹⁸⁹⁷ أَيُّ مَرْهُوْنَةٍ

Bu kelime aslen “رَهْنٌ” lafzındandır ki deyn ve sāir umūrda te'mīnen ve tevsīkan vaz' ve habs olunan şey'dir. Kesrle “رِهَانٌ” da böyledir. Ve “رِهَانٌ” cem' dahi olur, nitekim ﴿وَأَنْكُتُمْ رَهْنَ يَزْهَنُ قَطْعٌ﴾¹⁸⁹⁸ “رَهْنَ يَزْهَنُ قَطْعٌ” bābından vākī'dir. “رِهَانٌ” kavı-i kerīminde “مَقْبُوضَةٌ”¹⁸⁹⁸ “رَهْنَ يَزْهَنُ قَطْعٌ” denir. Ve “رِهَانٌ”, “müfā'let”ten masdar da olur. “رَاهَنَتْهُ رِهَانًا” denir, “فَعَالًا” gibi.

FASLU'R-RĀ MA'A'L-YĀ'I'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “رَيْ”

• رَيْبُ [rayb]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾¹⁸⁹⁹ وَ ﴿إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ﴾ [471] وَفِي أَمْثَالِهَا أَيُّ لَا شَكَّ وَفِي شَكِّ

“رَابُ يَرِيْبُ” bābından “بَاعٌ” şekk ve tereddüd ve zann ma'nalarına müsta'meldir. “رَيْبُ” “لَا يَزَالُ” denir. Ve lāzım ve bi'n-nefs müte'addi olur. Ve kesrle “رَيْبَةٌ” bundan ismdir. “Hile ve mekr ve fesād ve kılet-i yakīne sebep olan şekk ve tereddüdü kalblerinde binā ve te'sīs ettiler” ya'nī yerleştirdiler demektir. Ve “رَابُ” ve “if'āl”den “أَرَابُ” ve “ifti'āl”den “إِرْتَابُ” yekdiğeri mecrāsına cārī olur.

• رَيْبُ الْمُنُونِ [raybe'l-menūni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبُّصُ بِهِ رَيْبُ الْمُنُونِ﴾¹⁹⁰¹ أَيُّ حَوَادِثِ الدَّهْرِ فَيَهْلِكُ كَعَبْرِهِ

Ya'nī “Biz onun hakkında havādis ve vukū'at-ı zamāna intizār ederiz tā ki bu da emsālī gibi helāk ola” demek olur. Murād mevttir. Mevtin “رَيْبُ الْمُنُونِ” tesmiyesi vukū' ve hudūsu muhakkak ise de vakt-i husūlünde şekk olduğu itibārıyla. Ve “صُبُورٌ”, “مُنُونٌ” vezninde dehr ve zamāna denir. “رَيْبُ” kelimesine ircā'-ı nazar buyurula.

1896 “Herkes kazandığı karşılığında rehindir.” et-Tür, 52/21.

1897 “Herkes kazandığına karşılık bir rehindir.” el-Müddessir, 74/38.

1898 “Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir.” el-Bakara, 2/283.

1899 “Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır.” el-Bakara, 2/2.

1900 “Kurmuş oldukları binaları, (ölüp de) kalpleri paramparça olmadıkça yüreklerinde sürekli bir kuşku olarak kalmaya devam edecektir.” et-Tevbe, 9/110.

1901 “Yoksa onlar, “O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz” mu diyorlar?” et-Tür, 52/30.

• رِيحَانُ [rayḥānun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنَّمَا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجِئْتُ نَعِيمٌ﴾¹⁹⁰²

Ānifü'l-beyān “رُوح” kelimesinde beyān olundu, mürāca‘at oluna.

MEKSÜRETU'R-RĀ': “رِي”

• رِيْشًا [rīṣen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سُوَآتَكُمْ وَرِيْشًا﴾¹⁹⁰³ أَيْ مَا يَتَّجَمُلُ بِهِ مِنَ الثِّيَابِ

Ya'nī zīnet-i libāsı demek olur. “رِيْش” ve “رِيَاش” birdir ki libās ve hey'etten zāhir olan şey'dir, ya'nī zīnet için üste giyilen libāstır. “رِيْش” aslen [472] tuyurun kanatlarında yelek ta'bīr olunan tüylerdir; vāhidesi “رِيْشَة” dir. Kanatlar, kuşlara nisbetle libās gibi zīnet verdiğiinden libās zīnet ma'nāsına isti'are olundu.

• رِيْع [rī'i]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اتَّبِعُوا بِكُلِّ رِيْعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ﴾¹⁹⁰⁴ أَيْ مَكَانٍ مُرْتَفِعٍ

Ya'nī “her bir yüksek mahallerde” ya'nī tepelerde demek olur. “رِيْع” arzdan ve tarīkten yüksek yere denir. Cem'i “أَرْيَاعٌ” ve kesr-i rā ve feth-i 'ayn'la “رِيْعَة” gelir. Ve cebele de “رِيْع” denir. Aslen bir şey'in kendi aslı üzerine olan fazl ve ziyādeliğe denir. Binā'en 'aleyh bulunduğu mahallin sathı üzerine zāid ve fāzıl olup uzaktan görünen her bir mekāna ve bu cihetle cebele de itlāk olunur. Bunun vāhidesi kesr-i rā ile “رِيْعَة” tir. “بَاع” bābından “رَاعَ الشَّيْءُ يَرِيْعُ رِيْعًا فَهُوَ رَائِعٌ” denir, ziyāde olmak ma'nāsınadır.

• رِيْحُكُمْ [rīḥukum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيْحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾¹⁹⁰⁵ أَيْ قُوَّتُكُمْ وَدَوْلَتُكُمْ

Ya'nī “Kuvvet ve galebe geri gider de za'f ve maglūb olursunuz” demek olur. “رُوح” ve “رُوح” kelimelerinde bunun aslına dāir tahkīkāt zikr olunmuştu. Burada bu lafz hakkında Rāgīb'ın beyānından mülahhasan bazı fevāid beyān olunur. Şöyle ki “رِيْع” ma'rūftur ki rüzgār ve Türkçe yel ta'bīr olunur; ta'rīfinde hevā-yı müteharriktir denilmiş, lākin lafz-ı mezkūr ile Qur'ān-ı kerīm'de her mevzi'de bir gūne ma'nā murād buyurulmuş.

1902 “Fakat (ölen kişi) Allah'a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naīm cenneti vardır.” el-Vākı'a, 56/88-89.

1903 “Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik.” el-A'rāf, 7/26.

1904 “Siz her yüksek yere bir alamet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz?” eş-Şu'arā, 26/128.

1905 “Allah'a ve Resül'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.” el-Enfāl, 8/46.

Ez-cümle her nerede lafz-ı müfredle vāki' olmuş ise 'azāb ma'nāsınadır, ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُّسْتَبِيرٍ﴾¹⁹⁰⁶ kavlı celîli [473] ve emsâlinde olduğu gibi. Ve her nerede sîga-i cem'le vârid olmuş ise rahmet irāde buyurulmuş, ﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ﴾¹⁹⁰⁷ kavlı kerîmiyle emsâlinde olduğu gibi. Müellif bu zābıtadan yalnız ¹⁹⁰⁸﴿وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾ âyeti istisnâ edilmek lâzım gelir [der]. Allāhu 'alemu bi-murādihi.

1906 “Biz onların üstüne, uğursuzluğu sürekli bir günde gürültülü ve dondurucu bir rüzgâr gönderdik.” el-Kamer, 54/19. Ayrıca bkz. Fussilet, 41/16.

1907 “O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir.” el-A'râf, 7/57.

1908 “Gücünüz, devletiniz elden gider.” el-Enfâl, 8/46.

BĀBU'Z-ZĀY

FASLU'Z-ZĀY MA'A'L-ELİF: “زَا”

• زَاكِيَّةٌ [zākiyeten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى عَلَى الْقِرَاءَةِ بِالْأَلِفِ “قَالَ أَقْتَلْتُ نَفْسًا زَاكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ”¹⁹⁰⁹ أَيْ طَاهِرَةً لَمْ تَبْلُغْ حَدَّ التَّكْلِيفِ “نَفْسٌ زَاكِيَّةٌ” Denildi ki “نَفْسٌ زَاكِيَّةٌ” hīç zenb işlememiş ve “نَفْسٌ زَكِيَّةٌ” bilā-elif zenb irtikāb etmiş sonra magfūr olmuş demektir. Ve Ebū ‘Amr savāb olan “زَكِيَّةٌ” fi’l-hāl tāhir bulunan ve “زَاكِيَّةٌ” ‘an-karīb tāhir olacak demektir, bu sūrette muhtār olan “زَكِيَّةٌ” dir, “مَيِّتٌ” ve “مَائِتٌ” ya‘nī ölü ve ölecek ve “مَرِيضٌ” ve “مَارِضٌ” ya‘nī hasta ve hastalanacak kelimeleri gibidir dedi. Ve ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ﴾¹⁹¹⁰ “لَمْ يَكُنْ زَاكِيًا” ‘ibāretiyle tefsir olunmuş. Bu lafza dāir kelām ve tahkikāt āti’l-beyān “زَاكَا” kelimesindedir, oraya nazar oluna.

• الرَّاجِرَاتِ [ez-zācirāti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَالرَّاجِرَاتِ زَجْرًا﴾¹⁹¹¹ يَغْنِي الْمَلَائِكَةُ تَزْجُرُ السَّحَابَ وَتَسُوْقُهُ

Bulutlar sevk ve te’līf eden meleklerle kaseṃ buyuruyor. Bu kelimenin [474] aslı savtla tard etmek ma’nāsına olan “زَجْرٌ” lafzıdır. “قَتَلَ” bābından “زَجْرُهُ يَزْجُرُهُ زَجْرًا فَهُوَ رَاجِرٌ” denir, “طَرْدُهُ بِالصَّوْتِ” Ya‘nī “Haykırarak tard etti” demek olur. Sonra gāh tard-ı mutlak ve gāh mücerred savt ve gāh men‘ ma’nālarında da isti‘māl olundu. Ve “رَاجِرَاتٌ”, “زَاجِرَاتٌ” in cem‘-i mü’ennesi olmakla “طَارِدَاتٌ” demek olup bundan “سَائِقَاتٌ” ma’nası ahz olundu. Ve “infi‘āl”den “إِنْرَجَرَ” bunun mutāvi’idir. “زَجْرُهُ فَانْرَجَرَ” denir, “ifti‘āl”den “إِرْدَجَرَ” dahi bun-

1909 “Mūsā, “Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? dedi.” el-Kehf, 18/74.

1910 “Eğer Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı.” en-Nūr, 24/21.

1911 “Haykırarak sevk edenlere andolsun ki.” es-Sāffāt, 37/2.

dandır. “رَجَزَ” ve “إِنْزَجَرَ” ma'nalarına gelir. “إِنْزَجَرَ” da dāl tā'dan mübdeldir. ﴿وَلَقَدْ جَاءَهُمْ﴾¹⁹¹² kavlı-i keriminde bundan ism-i masdardır veyā ism-i mekândır. Ve¹⁹¹³ ﴿وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدَجَرَ﴾ nazm-ı celilinde mazi-i mebnî 'ale'l-mef'uldür, “رَجَزَ وَمُنِعَ” demektir.

• زَاغَ [zāga]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى﴾¹⁹¹⁴ أَيَّ مَا مَالَ الْبَصَرُ يَغْنِي بَصَرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عَنْ مَرْيَتِهِ الْمَقْصُودِ لَهُ، وَمَا طَغَى أَيَّ مَا جَاوَزَهُ

Ya'nî leyle-i mi'râcda Resûl-i ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimizin görmesi bi'l-hâssa maksûd olan şey'den gayrıya meyl etmedi, kaymadı ve ondan ileride tecâvüz etmedi demek olur. Murâd kemâl-i edeb-i risâlet-penâhîyi beyân ve medhtir. Bu kelime “زَيْغٌ”dendir. “بَاعَ” bâbından “زَاغَ زَيْغًا فَهُوَ زَائِعٌ” meyl etmek ve kaymak ve istikâmetten inhirâf ve sapmak ma'nalarına gelir. “زَاغَتِ الشَّمْسُ”, “مَالَتْ عَنْ نَقْطَةِ الْإِعْتِدَالِ”, “مَالَتْ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَى جَانِبِ عَدُوِّهَا”¹⁹¹⁵ kavlı-i keriminde [475] “وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ”¹⁹¹⁵ ibâre-tiyle tefsîr olundu. Bâbu't-Tâ'da “زَيْغٌ” kelimesine de nazar oluna.

• الزَّادِ [ez-zâdi]

• قَالَ سُبْحَانَهُ ﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى﴾¹⁹¹⁶ “الزَّادُ” مَا يَتَّخِذُهُ الْمُسَافِرُ لِسَفَرِهِ مِنَ الطَّعَامِ

Ya'nî ehl-i seferin, yolcunun yol için nezdine aldığı ta'âm ki Türkçe yol azığı denir. Bu kelime vâvî olup aslı “زَوَّدَ”dır, nitekim cem'î “أَزَوَّدَ” gelir. Bu âyette iki vechle tefsîr olunmuştur: Biri “تَزَوَّدُوا لِمَعَادِكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ فَإِنَّهُ خَيْرُ الزَّادِ” Ya'nî “Ma'âdınız olan âhiretiniz için takvallah ile zâd, azık tedârük ediniz, zîrâ dünyâda takvâ-yı 'amel sefer-i âhiret için en hayrlı azıktır” demek olur. Diğer vech de bu âyet ehl-i Yemen'den bir gürüh huccâc hakkında nâzil oldu ki “Biz kâdim-i beytullâhız mütevekkileriz, rabbimiz bizi it'âm eder” diye yol azığı almazlardı. Bu hâl kendilerini Mekke'de su'âle muztarr eder ve bu sûretle nâsa bâr olurlardı. Binâ'en'aleyh ittihâz-ı zâd ile emr olundular. Buyuruldu ki “Yol için azık tedârük ediniz, zîrâ su'âlden ve nâsa 'arz-ı ihtiyâcla bâr-ı sakîl olmaktan ittikâ üzere olmak zâd'ın en hayrlısıdır” demek olur. Vallâhu a'lemu. “Tefa'ul”den “تَزَوَّدَ” sefer için esbâb ve levâzım tedârük etmektir. Ve “tef'îl”den “تَزَوَّدَ” bir kimseye zâd ve levâzım-ı sefer vermektir.

1912 “Andolsun, onlara içinde caydırıcı tehditlerin bulunduğu haberler geldi.” el-Kamer, 54/4.

1913 “Bu bir delidir” dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu.” el-Kamer, 54/9.

1914 “Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.” en-Necm, 53/17.

1915 “Hani gözler kaymıştı.” el-Ahzâb, 33/10.

1916 “(Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayrlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) dir.” el-Bakara, 2/197.

• زَاهِقٌ [zāhiḳun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ﴾¹⁹¹⁷ أَيِ ذَاهِبٌ

Evāhir-i bābda vāki^c “زَهَقٌ” kelimesine nazar oluna.

• الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي [ez-zāniyetu ve'z-zānī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةً جَلْدَةً﴾¹⁹¹⁸

“زَنَّا” min-gayr-ı ‘akd-i şer’i bir kadını vat’dır, ya’nī cimā^c [476] ve kırān-ı gayr-ı meş-rū’dur ki hurmet-i kat’iyye ile harāmıdır. Kadın dahi muvāfakati i’tibārıyla “زَانِيَةٌ” dir. Binā’en ‘aleyh her ikisine de hadd ile emr olunmuştur. Lākin bu yüz celde muhsan ya’nī müte’ehhil olmayanlar hakkındadır, muhsan oldukları takdīrde hadleri recmdir. Bu lafz kasrla ve meddle lügattır denildi. Kasrla Hicāz lügati olup Ḳur’ān-ı kerīm’de de öyle vā-rid oldu, nitekim¹⁹¹⁹ ﴿وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَ﴾ buyuruldu. Ve meddle “زِنَاءٌ” Necd lügatidir. Kasrla ikinci bābdan “فَدَزْنَىٰ يُزْنِي زَنَّا فَهُوَ زَانٍ وَالْمَرْأَةُ زَانِيَةٌ” denir. Cem’i zammla “زَنَاءٌ”tır, “قَاضٍ” ve “قُضَاءٌ” gibi. Meddle “قَطْعٌ” bābından “زَنَّا يُزْنَا زَنًّا وَزَنُوءٌ” denir, su’ūd ma’nāsındır. Ve fethle memdūden “زِنَاءٌ” hākın-i bevdir.

FASLU'Z-ZĀY MA‘A'L-BĀ‘İ'L-MUVAHHADE: “زَب”

• زُبُورًا [zebūran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا﴾¹⁹²⁰ أَيِ الْكِتَابِ الْمُؤْتَى لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Lafz-ı mezbūr fethle Dāvūd ‘aleyhi’s-selāma inzāl buyurulan kitābın ism-i hāssıdır. Zammla “زُبُورًا” kırā’atine göre masdar bi-ma’nā “mef’ūl”dür. “زُبُورًا”, “زُبُورًا” demektir ki “مَكْتُوبًا” ile tefsīr olunur. Bu sûret “زُبُرْتُ الْكِتَابَ زُبْرًا” kavlindendir ki “كَتَبْتُ” demektir. Ve denildi ki kütüb-i ilāhiyyeden sa’bu’l-vukūf ve’l-ittilā’ her bir kitāba “زُبُورٌ” denir. Ve ahkām-ı şer’iyyeden hālī sırf hikem ve rakāika maksūr olan kitāba denir dahi denilmiş, nitekim kitāb-ı Dāvūd ‘aleyhi’s-selām öyledir. Ve kitāb her ciheti cāmī^c olana denir. Ve mutlak kitāb ma’nāsına gelir:¹⁹²¹ ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبْرِ الْأَوَّلِينَ﴾ ve¹⁹²² ﴿أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ﴾ ve emsālī āyāt-ı kerīmātta olduğu [477] gibi. Bu lafz, ma‘ānī-i sāirede dahi isti’māl olunmuş ise de burada zikri zāiddir, mufasssalāt-ı lügate nazar oluna.

1917 “Bir de bakarsın yok olup gitmiş.” el-Enbiyā, 21/18.

1918 “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.” en-Nūr, 24/2.

1919 “Zinaya yaklaşmayın.” el-İsrā, 17/32.

1920 “Davūd’a da Zebūr vermiştik.” en-Nisā, 4/163; el-İsrā, 17/55.

1921 “Şüphesiz bu (Kur’an’ın indirileceği) öncekilerin kitaplarında da vardı.” eş-Şu‘arā, 26/196.

1922 “Yoksa sizin için kitaplarda bir berat mı var?” el-Kamer, 54/43.

• الرَّبَائِيَّة [ez-zāniyete]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ سَدْعُ الرَّبَائِيَّةِ﴾¹⁹²³ أَيِ الْمَلَكَةِ الْغَلَظِ الشَّدَادِ

Ya'nī “melāike-i ‘azāb” demektir. “رَبَائِيَّة” cem‘dir. Vāhidi “رَبِّي” dir, şiddetle def‘ etmek ve tepmek ma‘nāsına müsta‘mel “رَبْنِ” dendir. “صَرَب” bābindan “رَبْنَا” gibidir. Mezbūr ma‘ānī-i sāireye de gelir, mahallerinde mübeyyendir.

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: “رَبْ”

• رُبْرَا [zuburan]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ رُبْرَا﴾¹⁹²⁴ أَيِ كُتِبَا

Kitāb ma‘nāsına olan “رُبْرَا” un cem‘idir. “فَرَاقًا” ve “قَطْعًا” ile de tefsīr olunmuş. Bu sūrette “فِرْقَةً” ve “قِطْعَةً” ma‘nāsına olan zāy’ın fethi ve kesriyle “رَبْرَةً” nin cem‘idir. Faslın evvelinde vāki “رُبْرَا” kelimesine mürāca‘at oluna.

• رُبْرَ الْحَدِيدِ [zubera’l-ḥadīdi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿آتُونِي رُبْرَ الْحَدِيدِ﴾¹⁹²⁵ أَيِ قِطْعَ الْحَدِيدِ

Ya’nī demir parçaları demektir. Ve asl “رُبْرَةً” Rāğıb’ın beyānına göre demirden kıt‘a-i ‘azīme olup cem‘i “عُرْفَةً” ve “عُرْفٌ” gibi “رُبْرٌ” dir. Sonra tevsī‘an mutlak “فِرْقَةً” ve “قِطْعَةً” ma‘nāsına isti‘māl olunmuş. Mā-kabline ve “رُبْرَا” kelimesine bak. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi.

FASLU'Z-ZĀY MA‘A'L-CĪM: “رَجْ”

• رَجْرَةٌ [zecratun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنَّمَا هِيَ رَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ﴾¹⁹²⁶ أَيِ صَنِحَةٍ وَاحِدَةٍ

Murād “nefha-i [478] sūr”dur. “رَجْرَةٌ” sayha-i şedīde ve ‘unfle men‘ ve tarddır. Bu bābın evvelinde “الرَّاجِرَاتِ” kelimesinde tahkīk ve beyān olundu, ircā‘-ı nazar oluna.

1923 “Haydi, taraftarlarını çağırсын. Biz de zebānileri çağıracağız.” el-‘Alak, 96/17-18.

1924 “(İnsanlar ise, din) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler.” el-Mü‘minūn, 23/53.

1925 “Bana erimiş bakır getirin.” el-Kehf, 18/96.

1926 “O ancak şiddetli bir sestən ibarettir.” es-Sāffāt, 37/19; en-Nāzi‘āt, 79/13.

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: “رُح”

• [zucācetin] رُجَاجَةٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْمُضْبَاحُ فِي رُجَاجَةِ الرُّجَاجَةِ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ ذُرِّيٌّ﴾¹⁹²⁷ أَيِ قَنْدِيلٍ

Ya'nī “رُجَاجَةٌ” ile “رُجَاجٌ” dan masnū' kandīl murād edilmiştir. Ve asl “رُجَاجٌ” hacet-i şef-fâftır ki “رُجُفٌ” tir. Ve billūr denilen şey'dir ki sırçanın ecved ve asfâsıdır. Ve şişeye de denir.

FASLU'Z-ZĀY MA'A'L-ḤĀ'İ'L-MUHMELE: “رَح”

• [zahfen] رَحْفًا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا رَحُّوهُمْ رَحْفًا﴾¹⁹²⁸ أَيِ مَرَاحَفَةً

“رَحْفٌ” masdardır, “فَتَحَ” bābindan “رَحَفَ يَرْحَفُ رَحْفًا” denir. Bu kelimenin tefsirinde Sicistānī rahimehullāh “تَقَارُبُ الْقَوْمِ فِي الْحَرْبِ إِلَى الْقَوْمِ” demiş ki esnā-yı harbde muhā-ribeynin yekdīgere batā'etle yaklaşmasından 'ibāret olacak, lākin Rāgīb rahimehullāh *Mufredāt*'ında asl “رَحْفٌ” henüz yürümemiş sabīnin ayağını cerr ederek emekleyerek yürümesi gibi yürümektir ve kezā yorgun devenin ayağını sürüyerek ve 'asker ya'nī or-dunun vefret ve kesret-i 'adedinden meşy müte'assir olmakla pek batī' hareket ve meşyī gibi meşyidir demiş ve bu āyetle istişhād etmiş ve “fā'il” vezninde “رَاحِفٌ” hedeften beri düşen oka denir demiş. *Mişbāh*'ta ise “رَحْفٌ” ceşş-i kesire ıtlāk olunduğu ve bu tesmiye bi'l-masdar bulunduğu ve cem'i “رُحُوفٌ” geldiği ifāde olunmuştur. Bu āyetle ma'ānī-i mezkūrenin cümlesi tatbik olunabilir. [479]

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: “رُح”

• [zuḥziḥa] رُحْرَجٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ رُحْرَجَ عَنِ النَّارِ﴾¹⁹²⁹ أَيِ نُجِيَ عَنْهَا وَبُعِدَ

Ya'nī “Cehennemden bertaraf edilip teb'īd olundu” demek olur. Bu kelime aslen redd ve ib'ād ma'nāsına olan feth-i zāy ve teşdīd-i ḥā ile “رُح” lafzından me'hūz “فَعْلَلٌ” den sīga-i mebnī 'ale'l-mef'ūldür. Müte'addī ve lāzım olur. “رُحْرَجَتْ عَنْهُ فَتَرْحَرَجَ” denir. Ve lāzım olarak “يَرْحَرُجُ مِنَ الْبَلَدِ” denir ki “يَبْعُدُ هُوَ بِنَفْسِهِ عَنْهَا” demek olur.

1927 “Kandil de bir cam fānūs içinde. Fānūs sanki inci gibi parlayan bir yıldız.” en-Nūr, 24/35.

1928 “Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman.” el-Enfāl, 8/15.

1929 “Kim cehennemden uzaklaştırılıp.” Āl-i 'İmrān, 3/185.

FASLU'Z-ZĀY MA'A'L-ḤĀ'İ'L-MU'CEME: “ز،خ”

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: “ز،خ”

• زُخْرُفْ [zuḥrufe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾¹⁹³⁰ أَيُّ مُمَوَّهَةٍ وَمُلَبَّسَةٍ بِالْبَاطِلِ

Ya'nī ekāvīl-i bātıla ile tezyīn olunmuş bātıl söz demektir. Ve ﴿إِذَا أَخَذْتَ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا﴾¹⁹³¹ “زُخْرُفْ” demektir ki murād nebātla tezeyyün etmektir. “زُخْرُفْ” kavlı kerīminde “زَيْتَهَا” demektir ki murād nebātla tezeyyün etmektir. “زُخْرُفْ” lafzı aslen altın ma'nāsına olup sonra her cinsinin gayrıyla müzeyyen ve yaldızlı şeylere “مَزْخَرَفٌ” denildi. Ve ﴿أَوْ يَكُونُ﴾¹⁹³² “زُخْرُفًا” kavlı kerīminde ve “وَلْيُؤْتِيَهُمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَكْتُمُونَ وَزُخْرُفًا”¹⁹³³ “زُخْرُفٌ” denildi. Ve “زُخْرُفٌ” kavlı kerīminde ma'nā-yı aslîsi ile müfesserdir. Âyet-i ūlâda “ذَهَبًا” ve sâniyede “مِنْ ذَهَبٍ” demektir.

FASLU'Z-ZĀY MA'A'R-RĀ: “ز،ر”

• زَرَابِيّ [zerābiyyu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَزَرَابِيٍّ مَبْثُوثَةٍ﴾¹⁹³⁴ أَيُّ بُسْطٍ طَنَافَسَ لَهَا حَمَلٌ

Ya'nī havlu ve saçaklı seccâdeler demektir. Vāhidesi evvelin fethi ve kesriyle de [480] “زَرَابِيٍّ” dir. “مَبْثُوثَةٍ”, mebsūt ya'nī bess olunmuş yayılmış demek olur.

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: “ز،ر”

• زُرْقَا [zurqan]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَنَخْشِرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا﴾¹⁹³⁵ أَيُّ زُرْقِ الْعُيُونِ

Ya'nī gözleri göğeri ki gök gözlü demek olur. Ve “غَطَّاشًا” ve “عُمِّيًّا” de denildi. “زُرْقٌ” dandır, “طَرِبٌ” bābından “وَقَدْ زَرَقْتَ عَيْنَهُ زُرْقًا فَهُوَ أَرَقُّ وَالْمَرْأَةُ زُرْقَاءُ” denir. Ve zamla “زُرْقَةٌ” ismdir. Ve “زُرْقَةٌ” bāblarından “زَرَقْتَ عَيْنَهُ نَحْوِي زُرْقًا” denir, “نَصَرَ” ve “صَرَبَ” bāblarından “زُرْقَةٌ” demektir. Ve ʿumy tārī olan gözün hadezası, göğerdığı, gök olduğu cihetle

1930 “Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar.” el-Enʿām, 6/112.

1931 “Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslediği.” Yûnus, 10/24.

1932 “Evlerine (gümüşten) kapılar ve üzerine yaslanacakları koltuklar ve altın süslemeler yaptık.” ez-Zuhruf, 43/34-35.

1933 “Yahut altından bir evin olmadıkça.” el-İsrâ, 17/93.

1934 “Serilmiş gösterişli yaygılar vardır.” el-Gâşîye, 88/16.

1935 “O gün günahkârları, (gözleri korkudan donup) gömgök kesilmiş olarak haşredeceğiz.” Tâhâ, 20/102.

“عَمَاء” dan da kināyet olur. Ve lafz-ı mezbūr ma‘ānī-i sāirede de müsta‘meldir, mufas-salāta nazar oluna.

FASLU'Z-ZĀY MA^cA'L-^cAYNĪ'L-MUHMELE: “زَع”

• زَعِيم [zaʕīmun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ﴾¹⁹³⁶ وَ﴿أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ﴾¹⁹³⁷ أَيُّ كَفِيلٌ

Ve “ضَمِينٌ” ve “حَمِيلٌ” ve “قَيْلٌ” ve “كَفِيلٌ” hep bir ma’nâyadır. Kelime-i mezbûre fethle “زَعَمٌ” dendir. Aslen mazinne-i kezip olan kavlin hikâyetinden ‘ibârettir. Ve mutlak kavl ve ihbâr ve zann ve kefâlet ma’nâlarına da isti’mâl olunur. Bâb-ı evvelde “زَعَمَ يَزْعُمُ” denir. Ve “زَعَمٌ” Kur’ân-ı kerîm’de dâimâ kailleri mezmûm olan akvâl ve zunûnda isti’mâl buyurulmuştur, ﴿بَلْ زَعَمْتُمْ﴾¹⁹³⁸ ve emsâli âyât-ı kerîmede olduğu gibi. ¹⁹³⁹ ﴿إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ﴾¹⁹⁴⁰ ve ¹⁹³⁹ ﴿أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا﴾¹⁹³⁹ ve “رِعَامَةٌ” riyâset ma’nâsına da gelir. Kezâ “زَعِيمٌ” mütekeffil ve re’îs ma’nâsına gelir. Vallâhu a’lemu. [481]

FASLU'Z-ZĀY MA^cA'L-FĀ: “زَفْ”

• زَفِيرًا [zefīran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَمِعُوا لَهَا تَغِيْظًا وَزَفِيْرًا﴾¹⁹⁴¹ أَيْ صَوْتًا شَدِيْدًا

Murād şiddet-i gayz u gazabdan mugtāzin sadrından duyulan savttır, buna Türkçe gü-mürdenmek denir. Aslen “رَفِيرٌ” nehi-k-i hımārın evvelidir, nitekim “شَهِيْقٌ” āhiridir. “رَفِيرٌ” sadrından gelen savt-ı şedīd ve medīd ve “شَهِيْقٌ” boğazından gelen harharadır. Hey’et-i mecmū‘ası “نَهِيْقٌ” tir,¹⁹⁴² ﴿لَهُمْ فِيهَا رَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ﴾ ve¹⁹⁴³ ﴿لَهُمْ فِيهَا رَفِيرٌ﴾ āyetlerinde de böyledir. Ve kelime-i mezbūre bükā ve enīn ve āteş yanar iken mesmū‘ sedā ki çayırtı denir. Ve dāhiye ma‘nālarına da gelir. Ve şiddetle göğüs intifāh edinceye kadar nefesin terdīdine denir ki gāyet-i ta‘ab u meşakkatten hāsıl olur. Binā‘en ‘aleyh “if‘āl”den “أَزْفَرُ فَلَانٌ كَذَا” denir ki onu meşakkatle tahammül etti demektir, biz buna “Soluya soluya yaptı” deriz.

1936 “Ben buna kefilim.” Yūsuf, 12/72.

1937 “Onların hangisi bu (iddianın doğruluğu)na kefildir?” el-Kalem, 68/40.

1938 “İnkâr edenler, kesinlikle, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler.” el-Tegâbun, 64/7.

1939 “Oysa siz, sizin için hesaba çekileceğiniz bir zaman belirlemediğimizi sanmıştınız.” el-Kehf, 18/48.

1940 “Yalnız kendinizin Allah’ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız.” el-Cum’a, 62/6.

1941 “Onun müthiş kaynamasını ve uğultusunu işitirler.” el-Furkân, 25/12.

1942 “Onların orada şiddetli bir soluyuşları vardır.” Hūd, 11/106.

1943 “Onların orada derin bir iç çekişleri vardır!” el-Enbiyâ, 21/100.

FASLU'Z-ZĀY MA'AL-KĀF: “زَكَاةٌ”

• زَكَاةٌ [zekāten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَارْزُقْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا﴾¹⁹⁴⁴ أَيَّ صَلَاحًا وَتَقْوَى

Ve “طَهَارَةً وَنَقَاءً مِنَ الذُّنُوبِ وَالْأَخْلَاقِ الرَّدِيئَةِ” de denildi ki bu kelime aslen tahāret ve nemā ma'nāsına muhtelif mevāzî'de ma'anî-i müte'addide de isti'mâl olunmuştur. Ez-cümle emvâlde sadakadan edāsı vācib olan sadakaya şer'inde “زَكَاةٌ” denildi. Tahāret ma'nası i'tibārıyla mālda hakkullāhın 'adem-i te'diyesi sebebiyle mütehassıl ism ve harāmdan tathîr ettiği için. Ve nemā ma'nası i'tibārıyla sadaka-i zekātın te'diyesi mālın bereketini tezyîd ve âfâttan masûn kılmakla tenmiye [482] ettiği için denilir. Meddle “زَكَاةٌ”, “نَمَاءٌ” ma'nāsıdır. “فَعَدَ” bābından “زَكَاةٌ الرَّزْقُ يَرْكُؤُ زَكَاةً” denir, “نَمَا نُمُوًا وَزَادَ” demektir. Ve kezā bāb-ı evvelde “زَكَاةٌ يَرْكُؤُ زَكَاةً وَزَكَاةً” denir, tahāret ve salāh ve 'akl ma'nalarına haml olunur. Ve “tef'îl”den “زَكَّى الرَّجُلُ مَالَهُ تَزْكِيَةً”, “زَكَّى الرَّجُلُ مَالَهُ تَزْكِيَةً” demektir. Ve “if'āl”den “أَزَكَّى” “زَادَ وَبَارَكَ فِيهِ”, “الله مَالَهُ” demektir. Bu cümle du'ā ve ihbār mevzîlerinde kullanılır. Ve “زَكَاةٌ الرَّجُلُ يَرْكُؤُ” denir, “Kesb-i salāh etti” demek olur. “تَزْكِيَةً” bir kimse veya cemā'atin salāhını tasdik ma'nāsına da gelir. Ve “فَعِيلٌ” vezninde “زَكَّى” sālîh ve tāhîr ve 'ākıl ve müzehhin ma'nalarına isti'mâl olunur. Cem'î “أَزَكَّى” gelir. Ve helāl ma'nāsına da haml olunmuştur, nitekim¹⁹⁴⁵ ﴿فَلْيَنْظُرْ أَتِيهَا أَزَكَّى طَعَامًا﴾ kavlı keriminde böyle tefsîr olunmuştur.

• زَكَى [zekā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَّى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ﴾¹⁹⁴⁶ أَيَّ مَا طَهَّرَ مِنْ هَذَا الذَّنْبِ أَيَّ ذَنْبِ الْإِنْفِ

Ya'nî “Allāh'ın fazl ve rahmeti olmasa idi sizden ey ehl-i ifk hiçbir kimse bu günāhtan pāk olamaz, temizlenemezdi” demek olur. Mā-kabline bak.

• زَكِّيَهَا [zekkāhā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكِّيَهَا﴾¹⁹⁴⁷ أَيَّ طَهَّرَهَا أَيَّ النَّفْسِ

Ya'nî “nefsi zünüb ve ahlāk-ı redî'eden pāk eden demek” olur.

• زَكِيَّتُهُ [zekiyyeten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَفْتَلَتَ نَفْسًا زَكِيَّةً﴾¹⁹⁴⁸ أَيَّ طَاهِرَةً مِنَ الذَّنْبِ

1944 “Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik.” el-Kehf, 18/81.

1945 “(Şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ise.” el-Kehf, 18/19.

1946 “Eğer Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı.” en-Nür, 24/21.

1947 “Andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir.” eş-Şems, 91/9.

1948 “Mūsā, “Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? (dedi).” el-Kehf, 18/74.

Ya'ni “katlini mūcib günāhtan pāk” demektir. Evvel-i faslda vāki^c “زَكوةٌ” kelimesine bak.

FASLU'Z-ZĀY MAʿA'L-LĀM: “زَلْ” [483]

• زَلَقًا [zeleḵan]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا﴾¹⁹⁴⁹ أَيْ أَرْضًا مَلْسَاءَ لَا تَثْبُتُ عَلَيْهِ الْقَدَمُ

Ya'nī nebātsız şüre yer ki üzerinde ayak durmaz, kayar demektir. Murād nebāt bitirmeyen daz çıplak mahal demek olur ki hayrsızdır. Böyle arza fethateynle “رَلَقَ” denir. Ve “مَرَلَقَ” ve hā ile “مَرْلَقَةٌ” de ta'bīr edilir. Ve kaymak, sürçmek ma'nāsına da gelir. “طَرَبَ” bābindan “رَلَقَتْ رَجُلَهُ تَرَلَقُ رَلَقًا” denir ki “kaydı, sürçtü” demektir. Görülüyor ki lafz-ı mezbur masdar da oluyor. Hemze ile ta'addī eder: “أَزَلَقَ يَزِلُقُ إِزْلَاقًا” “Kaydırdı, sürçtürdü” demek olur. Ve “ضَرَبَ” bābindan bir kimse başını trāş etmek ma'nāsınadır: “رَلَقَ رَأْسَهُ يَزِلُقُ” “رَلَقَ” denir. Gūyā trāşla saçını giderip başını nebātsız daz yere döndürmüş olur. Ve “دُرَرَاكِي” denilen tüysüz şeftaliye dahi zamm-ı zāy ve lām-ı müşeddede-i meftūha ile “رُلَيْقِي” denir. Bābu'l-Yā'da “يُرْلِقُونَكَ” kelimesine de nazar oluna.

• زَلَلْتُم [zeleltum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ﴾¹⁹⁵⁰ أَيِ مِلَّتُمْ مِنَ الدُّخُولِ فِي الْإِسْلَامِ

Ya'ni "Eğer İslâm'a duhûlden meyl ve i'râz ederseniz" demektir. Bu kelime min-gayri kasd ayak kaymak ve yerinden bir yana gitmek ma'nâsına olan "زَلَّةٌ" den mâzî-i cem'-i muhâtabdır. "إِنْ"-i şartıyyeden sonra vâki' olmakla istikbâl ma'nâsı ifâde eder. "ضَرَبَ" bâbından "زَلَّ زَلًّا" ve "تَنَحَّى عَنْهُ", "زَلَّ عَنْ مَكَانِهِ يَزِلُّ زَلًّا" dahi lügattir. Kesrle "زَلَّةٌ" bundan ismdir. Ve fethle "زَلَّةٌ" masdar-ı binâ-i merre ve "مَزَلَّةٌ، مَزْلَةٌ" ism-i mekândır, zây'ın kesriyle "مَزْلَةٌ" efsahtır. Ve [484] kelâmda sürçmek ma'nâsına da gelir. زَلَّ فِي مَطْطِقِهِ Sürçtü, kelâmında yanıldı" demek olur. Ve savâbdan meyl ve inhirâf ve istikâmetten hurûc ma'nâlarına da isti'mâl olunur.

• زَلْزَلَةٌ [zelzele]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾¹⁹⁵¹ أَيِ الْحَرَكَةِ الشَّدِيدَةِ لِلْأَرْضِ

Bu âyette vâki⁶ olan “زُلْزَلَةٌ” şemsin magribden tulû⁷undan evvelce vâki⁶ olan zelzele-i ‘azîmedir ki misli mesbûk değildir. İşte bunun ‘akibinde şems magribden tulû⁷ eder. Bu da ‘alâmet-i kurb-ı kıyâmettir. Şemsin magribden tulû⁷u kavânîn-i ‘akl u fenne muhâlîf muhâlâtattan değildir, zîrâ bu hareket sebebiyle arzın mihveri üzerindeki devrinin nizâ-

1949 “(Bağ) kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir.” el-Kehf, 18/40.

1950 “Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer yine de yan çizerseniz” el-Bakara, 2/209.

1951 “Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.” el-Hacc, 22/1.

mı muhtell olur. Bu da yā bir müsādeme yāhūd cevfi-i arzdeki ma'ādinden bir kısm-ı mühimme yerinden kopup mukābil mahalle yığılmakla hem zelzele-i şedideyi hem de hādise-i mezkūreyi intāc eder. Vallāhu 'alā-mā yeṣā'u kadir.

Bu kitābın tebyīzi bi-tevfikihi ta'ālā hüsn-i hitāma erişir. Ve Cenāb-ı Hak ta'ālā şānuhu müyesser kılsa buna dāir bir risāle yazmak isterim. 'Ināyet ve tevfi-k-i hidāyet Cenāb-ı Muvaffiku'l-umūr ve Mukaddirü'l-a'mālden. İnnehu Cevvādun Kerīmun.

MAZMŪMETU'Z-ZĀY: “زُلْ”

• زُلْزِلُوا [zulzilū]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ﴾¹⁹⁵²
- ﴿وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا﴾¹⁹⁵³ أَيْ خَوْفُوا وَخَرِكُوا وَأَزْعَجُوا

Ya'nī “korkutuldular ve tahrīk edildiler ve iz'ac kılındılar” demek olur. Bu kelime ve mā-kablindeki “زُلْزِلَةُ”, “زُلَّةٌ”den “فَعْلَلَةٌ”dir. Ānifü'l-beyān “زَلَلْتُمْ” kelimesine nazar oluna.

• زُلْفًا [zulefen]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ﴾¹⁹⁵⁴ أَيْ طَائِفَةً [485] مِنَ اللَّيْلِ

Sicistānī rahimehullāh “سَاعَةً بَعْدَ سَاعَةٍ” ibāretiyle tefsīr etmiş. Bu tefsīr “زُلْف” lafzı “زُلْفَةٌ”nin cem'i olmak itibāriyledir. “أَوْقَاتًا” ve “أَحْيَانًا” gibi ki “وَقْتُنا بَعْدَ وَقْتٍ” ve “جَبِينًا بَعْدَ جَبِينٍ” demektir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt Bābu'l-Hemze'de “أَزْلَفْنَا” kelimesinde mezkūr-dur, mahall-i mezbūra nazar buyurula.

• زُلْفَى [zulfā]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾¹⁹⁵⁵ أَيْ قُرْبَى
- “زُلْفَةٌ”nin cem'idir, nitekim “قُرْبَى” da “قُرْبَةٌ”nin cem'idir.

• زُلْفَةً [zulfeten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾¹⁹⁵⁶ أَيْ فَلَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ قَرِيبًا

Ya'nī “Vaktā ki 'azābı yakın gördüler” ya'nī 'azābın vukū'u yakın olduğunu yāhūd 'azābın kendilerine yakın olduğunu gördüler demek olur. Bu ve mā-kablinde vākī'

1952 “Peygamber ve onunla beraber mü'minler, “Allah'ın yardımı ne zaman?” diyecek kadar sarsılmış-lardı.” el-Bakara, 2/214.

1953 “Ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar.” el-Ahzāb, 33/11.

1954 “Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl.” Hūd, 11/114.

1955 “Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.” ez-Zümer, 39/3.

1956 “Onu (azabı) yakından gördükleri zaman inkār edenlerin yüzleri kötüleşir.” el-Mülk, 67/27.

kelimāta dāir tahkīkāt Bābu'l-Hemze'de “أَزْلَفْنَا” kelimesinde beyān olundu, mürāca'at oluna.

FASLU'Z-ZĀY MA'A'L-MĪM: “ز،م”

• زَمْهَرِيرًا [zemherīran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا﴾¹⁹⁵⁷ أَيِ حَرِّ الشَّمْسِ وَبَرْدِ الزَّمْهَرِيرِ

Ya'nī “Onlar cennette güneşin saçığını ve zemherir'in soğuşunu görmezler” demektir. “إِزْمَهْرُ الْيَوْمِ” dan “إِزْمَهْرَارٌ” vezninde “إِفْشَغَارٌ” nitekim ma'nāsınadır, “أَشَدُّ الْبُرْدِ”, “زَمْهَرِيرٌ” kavli “إِشْتَدَّ بُرْدُهُ” demektir. Ve “زَمْهَرِيرٌ” kamerdir de denildi, bu Tayyib kabilesi lügatidir. Zemaşşerî de böyle hikāyet etmiş. Ve Şa'leb'den de mervîdir, nitekim rāciz demiş:

”وَلَيْلَةٌ ظَلَامُهَا قَدْ اغْتَكَرَ | | قَطَعْتُهَا وَالزَّمْهَرِيرُ مَا زَهَرَ” أَيِ مَا زَهَرَ الْقَمَرُ

Tercüme: “Zulmeti mehâbetle ihtilât [486] eden bir geceyi kamer neşr-i ziyâ ve nûr ettiği müddetçe kat' ettim. “ya'nî seyr ettim, revân oldum demektir. Bu sûrette ma'nâ-yı âyet-i kerîme “لَا يَرَوْنَ فِي الْجَنَّةِ شَمْسًا وَلَا قَمَرًا” demektir ki murād “Ālem-i na'im olan cennet bi'z-zât rûşen ve ziyâ-dâr olduğu için ehl-i cennet ziyâ ve nûr ve rûşenâyî husûsunda şems ve kamerin vücûduna muhtâc ve müftekr olmazlar” demektir. Vallâhu a'lemu bi-hakâyîki kelâmihi'l-kerîm.

MAZMÛMETU'Z-ZĀY: “ز،م”

• زُمْرًا [zümeran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا﴾¹⁹⁵⁸ أَيِ جَمَاعَاتٍ مُتَّفِقَةٍ

Ya'nî “bölük bölük” demek olur. “زُمْر” lafzı “زُمْرَةٌ”nin cem'idir. Ve Râgıb'ın beyânına göre “زُمْرَةٌ” cemā'at-i kalîle demek olmakla san'at-i cem'le ityânı tekrîr ve ta'dîd ifāde eder, belki ma'a't-tetābu' ta'dîd ifāde eder, binā'en aleyh “جَمَاعَاتٍ مُتَّفِقَةٍ” ve جَمَاعَةٌ بَعْدَ “جَمَاعَةٍ” ile tefsîr olunur. Biz her hâlde bölük bölük ve sürü sürü ve küme küme ta'bîr ederiz. Vallâhu a'lemu.

FASLU'Z-ZĀY MA'A'N-NÛN: “ز،ن”

• زَيْمٍ [zenīmin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عُثِّلَ بَعْدَ ذَلِكَ زَيْمٍ﴾¹⁹⁵⁹ أَيِ مُعْلَقٍ بِالْقَوْمِ وَلَيْسَ مِنْهُمْ

1957 “Orada ne güneş (yakıcı sıcak) görürler, ne de dondurucu soğuk.” el-İnsân, 76/13.

1958 “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler.” ez-Zümer, 39/73.

1959 “Kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye” el-Kalem, 68/13.

Ya'nī kavmin kendi nefsinden olmayıp hāricden gelip ta'alluk etmiş kimse demektir ki biz yanaşma deriz. Ve “زَنِمْ”, le'īm ve harāmzāde ve şerīr kimseye de denir. Bu keçinin kulağında ve boynunda küpe gibi sarkan şey'in ismi olan “زَنْمَةٌ”den me'hūzdur. “نِيسٌ” “زَنْمَةٌ” denir, küpeli teke demek olur. Keçi nasıl “زَنْمَةٌ” siyle bilinirse le'āmet ve [487] habāsetine 'alāmet olan ahlāk ve evsāf-ı rezīlesiyle bilinip tanınıldığı için şahs-ı le'īme de “زَنِمْ” denilir. Tahkīr ifāde eder ki ne idüğü belirsiz mechūlü'n-neseb türedi kimse demek olur.

• زَنْجِيْلًا [zencebīlen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا﴾¹⁹⁶⁰ أَيِ يَشْبَهُ الزَّجْبِيلَ فِي الطَّعْمِ وَطِيبِ الرَّائِحَةِ

“زَنْجَبِيلٌ” ma'rūf köktür, edviye-i hārreden olmakla berāber 'Arab beyninde rāyiha-i tay-yibden ma'dūddur, gerek ta'mından gerek rāyihāsından telezzüz ettikleri için severler. Ve denildi ki “زَنْجَبِيلٌ” ‘uyūn-ı cennetten bir ‘ayn, bir çeşmedir ki ondan ebrār içerler ve onda zencebīl ta'm ve rihini bulurlar. Ve hālis ve sāfī ve sırfını içmek mukarrebīne hāss olup sāir ehl-i cennet memzūcunu içerler. Ve “زَنْجَبِيلٌ” hamr ma'nāsına da gelir, nitekim esmā-i hamrdan olduğu Muhtāru 'ş-Şihāh'ta mukayyedir.

MEKSŪRETU'Z-ZĀY: “زَنِ”

• الزَّيْنَى [ez-zinā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَقْرُبُوا الزَّيْنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾¹⁹⁶¹ أَيِ الْوَطْءِ بِغَيْرِ عَقْدٍ شَرْعِيٍّ

Ya'nī “Nikāhsız kadına cimāc etmeyiniz.” Takarrübden men' ve nehy, men' ve nehy-de eblagdır. “زَنِ” lafzına dāir tahkīkāt sālifü'z-zikr “الزَّانِيَةِ” kelimesinde beyān olundu, mürāca'at oluna.

FASLU'Z-ZĀY MA'AL-VĀV: “زَو”

• زَوْجَانَهُمْ [zevvecnāhum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَزَوْجَانَهُمْ بِحُورٍ عِينٍ﴾¹⁹⁶² أَيِ قَرْنَانَهُمْ بِهَا

Ya'nī “Biz onları cennette hūr-ı 'īne karīn kıldık” demek olur, zīrā cennette dünyāda olan tezvīc gibi tezvīc yoktur. Murād bu 'ālemdeki kuyūd ve şurūt [488] ile mukayyed ve meşrūt tezvīc demektir. ﴿زَوْجَانَهَا لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ﴾ Bunda murād tezvīc-işer'i-yi ma'rūftur. “زَوْجٌ” den “tefīl”dir. “زَوْجٌ” lafzı¹⁹⁶³ الآية

1960 “Orada kendilerine, katkısı zencefil olan içeceklerle dolu bir kâseden içirilir.” el-İnsān, 76/17.

1961 “Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.” el-İsrā, 17/32.

1962 “Ayrıca onları iri siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir.” ed-Duhān, 44/54; et-Tūr, 52/20.

1963 “Onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıkla-

mutlakan çift ya'nî eş ma'nāsına olup insānda ve hayvānda ve eşyā-i sāirede dahi müstamel'dir. Ve karīn ve sīf ve nev' ve ferdin mukābili olan çift ma'nalarına da isti'māl olunur, nitekim **﴿هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى﴾** **﴿أَحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ﴾** ¹⁹⁶⁴ **﴿أَيُّ قُرْنَاءَهُمْ﴾** ¹⁹⁶⁵ **﴿سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ﴾** ¹⁹⁶⁶ **﴿فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ﴾** ¹⁹⁶⁷ **﴿أَيُّ صِنْفَانِ﴾** Ya'nî "dünyadaki zevceleri" demektir. Ve **﴿الْأَزْوَاجُ كُلُّهَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ﴾** ¹⁹⁶⁶ **﴿أَيُّ الْأَصْنَافِ أَوْ الْأَنْوَاعِ﴾** Murād tâzesi ve kurusudur. Vallāhu ta'ālā a'lemu bi-murādihi.

FASLU'Z-ZĀY MA'A'L-HĀ: "زَءْ"

• زَهَقَ [zeheka]

• قَوْلُهُ تَعَالَى **﴿وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ﴾** ¹⁹⁶⁸ **﴿أَيُّ بَطْلٍ الْبَاطِلُ وَالْبَاطِلُ ضِدُّ الْحَقِّ﴾**

Bu kelime "زَهَقَ" lafzındandır. "حَضَعَ" bābından "زَهَقَ زُهُوقًا فَهُوَ زَاهِقٌ" denir, bātıl ve muzmahill olmak ma'nāsınadır. Ve bāb-ı mezkūrdan "زَهَقَتْ نَفْسُهُ زُهُوقًا" denir, خَرَجَتْ "خَرَجَتْ" demek olur. Bābu't-Tā'da "تَزَهَقَ" kelimesine de mürāca'at oluna.

• زَهْرَةٌ [zehrate]

• **﴿زَهْرَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾** ¹⁹⁶⁹ **﴿أَيُّ زِينَةِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾**

Ve "vüs'at ve tīb-i 'ayş" ma'nāsına da haml olur. Fi'l-hakīka herbiri dīgerini müstelzim olmakla ma'nā birdir, "زَهْرَةٌ" dendir. "تَعَبَ" bābından "زَهَرَ زَهْرًا فَهُوَ زَاهِرٌ وَالنَّعْتُ أَزْهَرُ" Ve nebāt ve eşcārın çiçeğine "زَهْرٌ" ve "زَهْرَةٌ" [denir], zā'nın fethi ve hā'nın feth ve sükūnu lügattır. Ve "زَهْرٌ" ve "زَهْرَةٌ" sükūnla [489] "تَمَرٌ" ve "تَمْرَةٌ" gibidir ki "زَهْرٌ" ism-i cins ve "زَهْرَةٌ" vāhidesi olur. Safā-yı levn ve ibyidād-ı vech ve metā' ve zīnet-i dünyā ma'nālarını isti'māl olunur. Vallāhu a'lemu.

FASLU'Z-ZĀY MA'A'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: "زَیْ"

• زَنِغَ [zeygun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى **﴿فِي قُلُوبِهِمْ زَنِغٌ﴾** ¹⁹⁷⁰ **﴿أَيُّ مَيْلٍ عَنِ الْحَقِّ﴾**

rında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın." el-Ahzāb, 33/37.

1964 "Zulmedenleri, eşlerini ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın." es-Sāffāt, 37/22.

1965 "Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadır." Yāsīn, 36/56.

1966 "Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve (daha) bilemedikleri (nice) şeylerden, bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir." Yāsīn, 36/36.

1967 "İkisinde de her meyveden çift çift vardır." er-Rahmān, 55/52.

1968 "De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu." el-İsrā, 17/81.

1969 "Dünya hayatının süsü olarak" Tāhā, 20/131.

1970 "Kalplerinde bir eğrilik olanlar." Āl-i 'İmrān, 3/7.

Murād hak ve ʿadl ve insāftan inhirāf ve ʿudūldür. Bu bābda “زَاع” ve Bābu’t-Tā’da “تَزِيْعٌ” kelimelerine mürācaʿat buyurula.

[zeyyelnā] زَيْنًا •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَزَيْنًا بَيْنَهُمْ﴾¹⁹⁷¹ أَي مَيِّزُنَا

Yaʿnī “ayırdık” demek olur. “زَوَالٌ”den “tefʿīl”dir. Bu kelimeye dāir tahkīkāt Bābu’t-Tā’da “تَزَيَّلُوا” kelimesinde mezkūrdur, mürācaʿat oluna.

[zeytūnetin] زَيْتُونَةٍ •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ﴾¹⁹⁷²

Murād maʿrūf olan “zeytūn”dur. ﴿مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ﴾den bedeldir ki ibhāmı izāle ile şecere-i mübārekeyi taʿyīn ve temyīz ve tavzīh eder, yaʿnī şecere-i mübāreke şecere-i zeytūndur demek olur.

[zeytuhā] زَيْتُهَا •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ﴾¹⁹⁷³ أَي دُهْنُ الشَّجَرَةِ

Yaʿnī “şecere-i zeytūnun yağı” demektir. “دُهْنٌ” ʿusāre-i zeytūn olduğu hālde “شَجَرَةٍ”ye izāfeti şey’in aslu’l-aslına izāfeti kabilindendir, veledin cedde izāfeti gibi. “أَنَا نَبِيٌّ لَا كَذِبَ” hadīs-i şerīfinde olduğu gibi. ʿAbdulmuṭṭalib cedd-i risālet-penāhīdir.

MAZMŪMETU’Z-ZĀY: “زُيْ”

[zuyyine] زَيْنَ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا﴾¹⁹⁷⁴ أَي حُسْنَتْ [490] وَأَشْرَيْتَ حُبَّهَا فِي قُلُوبِكُمْ

Yaʿnī “Kāfirlere hayāt-ı dünyā bezenildi, güzel gösterildi ve muhabbet-i hayāt-ı dünyā kalblerine sindirildi, müʿessire ve sāriye kılındı” demek olur. “مَزَيْنٌ” Hak taʿālā hazretleridir, nitekim mebnī ʿale’l-fāʿil olarak “زَيْنَ” dahi kırāʾat olundu. Ve tezyīn, şeytāna da nisbet edildi. Bu maʿnā¹⁹⁷⁵ ﴿وَإِذْ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ﴾ kavlı-i kerīmi delāletiyle ancak bi’l-ʿarazdır, yoksa Allāh-ı ʿazīmü’ş-şān hāl-ı küll-i şey olmakla hakīkatte “müzeyyin” kendisidir. Ke-mā kāle taʿālā şānuhu: ¹⁹⁷⁶ ﴿وَزَيْنَاهَا لِلنَّاطِرِينَ﴾ ve gayruhā mine’l-āyātī kesīretun. Bu kelime “زَيْنَةٍ”den “tefʿīl”dir.

1971 “Artık onların (ortak koştuqlarıyla) aralarını tamamen ayırırız.” Yūnus, 10/28.

1972 “Mübarek bir ağaçtan, zeytin ağacından” en-Nūr, 24/35.

1973 “Bu ağacın yağı, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak) tır” en-Nūr, 24/35.

1974 “İnkār edenlere dünya hayatı süslü gösterildi.” el-Bakara, 2/212.

1975 “Hani şeytan onlara yaptıklarını süslemişti.” el-Enfāl, 8/48.

1976 “Onu, bakanlar için süsledik.” el-Hicr, 15/16.

• زِينَةُ [zīnetu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾¹⁹⁷⁷ أَيُّ مَا يَتَزَيَّنُّ الْإِنْسَانُ بِهِ

“زِينَةُ” Türkçe bezek demektir ki libās ve huliyy ve sāireden kendisiyle tezeyyün edilen süslenilen şeydir, ke-mā fī kavlihi ta‘ālā أَنَّى لِبَاسُكُمْ¹⁹⁷⁸ Ya’nī “Her namāzda libāsınızı giyiniz” demek olur. *Mufredāt*’ta Rāğıb rahimehullāh diyor ki zīnet-i hakīkiyye dünyā ve āhirette insāna ahvālinden hiçbir hâlde şeyn ve ‘ār ve ‘ayb olmayan şeydir, ammā ba‘zı ahvâlde tezyīn eden şey min-vechin şeyndir. Ve kavlı-i mücmel ile zīnet üçtür: Biri zīnet-i nefsiyyedir, ‘ilm ve ‘itikād-ı hasene gibi, ahlāk-ı hamīde ve sıfāt-ı mahmūde-i sāire bunda dāhildir. Ve ikincisi zīnet-i bedeniyyedir, kuvvet ve tūl-ı kāmēt gibi, tenāsüb-i endām ve hüsn ü cemāl ve letāfet-i levn de bunda dāhildir. Ve üçüncüsü zīnet-i hāriciyyedir, [491] māl ve cāh gibi, libās ve hulel-i fāhire ve huliyy ve hadem ve haşem ve devābb ve ne‘am da bunda dāhildir. İmdi وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبٌ¹⁹⁷⁹ ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ﴾ kavlı-i kerīmindeki zīnet-i nefsiyyedir. Ve ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ﴾¹⁹⁸⁰ kavlı-i kerīmdeki zīnet-i hāriciyyeye mahmūdür ki libās ve emsālidir. İntehā mulahhasan. Ve ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ﴾¹⁹⁸¹ kavlı-i kerīmi zīnet-i bedeniyye ve hāriciyyeyi cāmī’dir, çünkü nehy olunan huliyy ve mahall-i huliyy olan gerdan ve sīne ve sā‘id ve sāktır. Ve ﴿قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمَ﴾¹⁹⁸² Murād eyyām-ı mahsūsa-i mülūk ve ekābirdir ki biz alay deriz. “بَاعَ” bābından “زَانَهُ يَزِينُهُ زَيْنًا” denir, “tef‘īl”den “زَيْنَةً” denir, ma’nā birdir, ancak “tef‘īl”de mubālaga vardır. Ve fethle “زَيْنٌ” müvāzini olan “شَيْنٌ”in zıddıdır.

• زِيَادَةُ [ziyādetun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْخُسَىٰ وَزِيَادَةُ﴾¹⁹⁸⁴ أَيُّ رُؤْيَا الْوُجْهِ الْكَرِيمِ وَالْحُسَىٰ الْجَنَاتِ وَالذَّرَجَاتِ الْعَالِيَاتِ

Ya’nī “Dünyāda a‘māl-i hasene işleyenlere āhirette cennāt ve derecāt-ı ‘āliye ve rü’yet-i cemālullāh vardır”, ya’nī mev‘ūddur demektir. Ve ﴿إِنَّمَا النَّبِيُّ زِيَادَةُ فِي الْكُفْرِ﴾¹⁹⁸⁵ أَيُّ مِمَّا زَادُوا فيه ya’nī “Küfrlerinde ziyāde ettikleri artırdıkları şeydir” demektir. Bu kelimeye dāir kelām Bābu’l-Hemze’de “إِزْدَادُوا” kelimesinde mürür etti, ircāc-ı nazar oluna.

1977 “Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür.” el-Kehf, 18/46.

1978 “Her mescitte zinetinizi takının (güzel ve temiz giyinin).” el-A‘rāf, 7/31.

1979 “Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiştir.” el-Hucurāt, 49/7.

1980 “De ki: “Allah’ın, kulları için yarattığı zīneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?” el-A‘rāf, 7/32.

1981 “Zinetlerini göstermesinler.” en-Nūr, 24/31.

1982 “Buluşma vaktimiz, bayram günüdür” dedi.” Tāhā, 20/59.

1983 “Kārūn, zīneti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı.” el-Kasas, 28/79.

1984 “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır.” Yūnus, 10/26.

1985 “Haram ayları ertelemek, ancak inkārda daha da ileri gitmektir.” et-Tevbe, 9/37.

BĀBU’S-SĪNĪ’L-MUHMELE

س

FASLU’S-SĪNĪ’L-MUHMELE MA‘A’L-HEMZE: “س،ء”

MAZMŪMETU’S-SĪN: “س،ء” [492]

• سُؤْلُكَ [suˈleke]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى﴾¹⁹⁸⁶ أَيُّ أُمِّيَّتِكَ وَطَلَبَتِكَ

Ya‘nī ümmīd ve ārzūn ve matlūb ve maksūdun demektir. “سُؤَالٌ”dendir. Zamm ve sükūnla “fu‘l” bi-ma‘nā “me‘ūl”dür, “سُؤُلٌ” dahi “مُسُؤُولٌ” demek olur. “حُبْرٌ” ve “أَكْلٌ” gibi ki bi-ma‘nā “مُحْبُورٌ” ve “مَأْكُولٌ”dür. Ve “سُؤَالٌ” istemek ve dilemektir. “سُؤَالٌ”i Rāğıb rahimehullāh *Mufredāt*’ta “إِسْتِدْعَاءُ مَعْرِفَةٍ أَوْ مَا يُؤَدِّي إِلَى الْمَعْرِفَةِ وَإِسْتِدْعَاءُ مَالٍ أَوْ مَا يُؤَدِّي إِلَى الْمَالِ” ‘ibāretiyle tefsīr etmiş, “سَأَلْتُ عَنْهُ الْخَبَرَ” ve “سَأَلْتُ عَنْهُ مَنْ يُخْبِرُنِي بِهِ” ve “سَأَلْتُ عَنْهُ مَا أَنْكَفَّ بِهِ” ve “سَأَلْتُ عَنْهُ وَسِيلَةً إِلَى حُصُولِ الْكِفَافِ” gibi. Ve “سَائِلٌ” dilenciye de denir.

FASLU’S-SĪNĪ’L-MUHMELE MA‘A’L-ELİF: “س،ا”

• سَارِبٌ [sāribun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ﴾¹⁹⁸⁷ أَيُّ طَاهِرٍ فِيهِ

Ya‘nī “gecede gizlenip gündüzün meydāna çıkan kimse” demektir. Ve “سَارِبٌ”, “سَالِكٌ” Ya‘nī kendi tarīkinde ve mezhebinde sülūk eden kimse ‘ibāretiyle de tefsīr olu-

¹⁹⁸⁶ “Allah şöyle dedi: “İstediğin sana verildi ey Mūsā!” Tāhā, 20/36.

¹⁹⁸⁷ “(O’na göre) içinizden sözü gizleyen ile açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüz ortaya çıkan eşittir.” er-Ra‘d, 13/10.

[sāigan] سَائِغًا •

• سَامِرًا [sāmīran]

• سَاحَتِهِمْ [sāḥatihim]

1991 “Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!” es-Saffât, 37/177.

• سَاهَمَ [sāheme]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ﴾¹⁹⁹² أَي قَارَعَ فَكَانَ مِنَ الْمَقْرُوعِينَ

Ya'nî “Kur‘alaştı”, “Kur‘a çekti de kendine isâbet edenlerden oldu.” “سَهْمٌ” den “müfâ‘alet”tir. “مُسَاهَمَةٌ”, “مُقَارَعَةٌ” demektir. Sebeb-i tesmiye ‘Arabın kur‘ayı oklarla yapmalarıdır. “مُدْحَضِينَ” Bābu’l-Mîm’de mezkûrdur.

• سَابِغَاتٍ [sābigātin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَنْ اَعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾¹⁹⁹³ أَي الدُّرُوعِ الوَاسِعَةِ الطَّوِيلَةِ

Yaʿnī “geniş ve etekleri uzun dir’leri” demek olur. “سَابِغَة”nin cem’idir. “سَنَعٌ”dendir. “قَعْدٌ” bābından lāzım olarak “سَنَعُ الثَّوْبِ سُبُوغًا فَهُوَ سَابِغٌ وَجُبَّةٌ سَابِغَةٌ” denir, “Tāmm ve kāmīl oldu” demektir. Ve yukarıdan aşağı uzayan şey’e denir. Ve ittisāʿ maʿnāsına gelir: “سَبَعَتْ” “الْبَغْمَةُ”, “إِتْسَعَتْ” ve “إِفْآلٌ”den, “إِسْبَاغٌ”, “إِفَاصَةٌ” ve “إِتْمَامٌ” maʿnāsına gelir. “أَسْبَغَ اللَّهُ بَعْمَهُ”, “أَفَاصَهَا وَأَتْمَمَهَا” ve “أَسْبَغْتُ الْوُضُوءَ”, “أَتْمَمْتُ” demektir. Bu maʿānīden ahzle vāsiʿ ve uzun boylu dir’e de “سَابِغَة” tesmiye olundu.

• سَالِمًا [sālīmen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ﴾¹⁹⁹⁴ عَلَى قِرَاءَةِ "سَالِمًا لِرَجُلٍ" بِالْأَلِفِ أَيْ خَالِصًا لِرَجُلٍ

Murād iştiraksiz ‘abd-i memlûktur ki hâlis bir kimsenin mülk-i yemîni ola. “سَلِمَ الشَّيْءُ” denir, “خَالِصٌ” demektir ki kimsenin onda iştirâki yok demegi ifâde eder, gûyâ iştirâkten sâlim ve hâlis ma‘nâsına olur. Bu kelime bu âyette fethateynle “سَلَمًا” [495] sîn’in feth ve kesri ve lām-ı sâkine ile “سَلَمًا” ve “سِلَمًا” dahi kırâ’at olunmuş. Üçü dahi fi’l-i mezkûrun masdarlarıdır. Bu sûrette na‘t mevki’inde vâki’ olmuş olurlar yâhûd “ذَا خُلُوصٍ لَهُ” hâzf olunmuş olup “ذَا سَلَمٍ” ve “ذَا سِلَمٍ” ve “ذَا سِلَمٍ” takdîrinde olurlar ki “ذَا خُلُوصٍ لَهُ” demek olur.

• السَّائِل [es-sāʾili]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾¹⁹⁹⁵ الْفَقِيرُ الَّذِي يَسْأَلُ النَّاسَ

Yaʿnī dilenci. Ve “المَحْرُومُ” muhāref yaʿnī kesb ve kārı kendinden inhirāf etmiş ve tez-gāhı bozulmuş kimsedir; biz buna batmış müflis olmuş deriz. İkisi de birdir ki tarīk-i vusūl-ı rızk kendilerine müteʿassir olmakla müstahakk-ı sadakadır. Bābu'l-Mīm'de “المَحْرُومُ” kelimesine dahi nazar oluna.

1992 “Gemidekilerle kur’a çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu.” es-Sāffāt, 37/141.

1993 “(Bütün vücudu örtecek) zırhlar yap” Sebe³, 34/11.

1994 “Yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı” ez-Zümer, 39/29.

1995 “Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı) isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.”
ez-Zâriyât, 51/19. Ayrıca bkz. el-Ma‘âric, 70/25.

• سَامِدُونْ [sāmidūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ﴾¹⁹⁹⁶ أَيُّ لَاهُونَ غَافِلُونَ

Bu İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumādan mervīdir. Sicistānī rahimehullāhu ta‘ālā “سَامِدْ” kelimesi beş vech üzerine müsta‘meldir deyip şöyle ta‘yîn ediyor: “السَّامِدُ اللَّاهِي وَالسَّامِدُ الدِّيُورِ وَالْمَغْنِي وَالسَّامِدُ الْهَائِمُ وَالسَّامِدُ الشَّاكْتُ وَالسَّامِدُ الْحَزِينُ الْحَاشِعُ” diyor. Ve kendisi bunlardan “اللاهِي” ma‘nāsını takdīm ve āyet-i kerīmeyi öyle tefsīr etmekle tercīh ettiğini imā ediyor. Bu kelime lāhiyen başını yukarı kaldırmak ma‘nāsına olan “سُمُودٌ” dandır. “دَحَلٌ” bābından “سَمَدُ الْبَعِيرِ سُمُودًا فَهُوَ سَامِدٌ” denir, “Deve oynayarak başını yukarı kaldırdı, cidd ile seyr etti” demek olur. Ve ehl-i Yemen lügatinde “سُمُودٌ” gınā ya‘nī ref‘-i savtla tegannī ma‘nāsına olmakla “سَامِدُونَ”, “مُعْتُونَ” ile de tefsīr olunmuştur, çünkü müşrikler Kūr‘ān-ı kerīm tilāvetini [496] duyduklarında ref‘-i savtla tegannī ederek halkı semā‘-ı Kūr‘ān’dan işgāl ve men‘ ederlerdi. Ve “لَا عِيُونَ وَمُسْتَكْبِرُونَ وَرَافِعُونَ الرُّؤُوسَ” diye de tefsīr olunmuş. Vallāhu a‘lemu a‘lemu bi-murādihi.

• سَائِحَاتِ [sā’ihātin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿تَأْتِيَاتٍ غَابِطَاتٍ سَائِحَاتٍ﴾¹⁹⁹⁷ أَيُّ صَائِمَاتِ

Ya‘nī “oruç tutucu hatunlar” demek olur. Bu kelimenin aslı “سَائِحٌ” lafzıdır. “بَاعٌ” bābından “سَاحَ الْمَاءِ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ يَسِيحُ سَائِحًا” denir “جَرَى عَلَيْهَا” demektir. Ve mā-i cārīye de “سَاحَ الرَّجُلُ فِي الْأَرْضِ يَسِيحُ سَائِحًا وَسَائِحَةً وَسَائِحًا يَفْتَحُ الْبَاءَ فَهُوَ سَائِحٌ” denir. Ve “صَائِمٌ” denir. “سَائِحَةٌ”nın “صَائِمٌ” ve “سَائِحٌ”nın “صَائِمٌ” ma‘nāsına isti‘mālī seyāhāt eden kimse zādsız olup yiyecek şey’ bulunca-ya kadar imsāk ettiğindendir ki buna teşbīhen tarīk-i tā‘at u ‘ubūdiyyette vakt-i iftārı buluncaya kadar ekl ve şürbden imsāk ettiği cihetle “صَائِمٌ”e de “سَائِحٌ” denildi. Ve bu āyet-i kerīmede murād ezvāc-ı tāhirāt olmakla Resūl-i ekrem sallallāhu ‘aleyhi ve ālihi ve sellem efendimizin esfār-ı seniyyelerinde birlikte bulundukları ‘itibārla “سَائِحَاتِ” ile vasf olundular da denildi. Ve “سَائِحَاتِ”, “مُهَاجِرَاتِ” demektir de denildi. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihā.

• السَّائِحُونَ [es-sā’ihūne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ﴾¹⁹⁹⁸ أَيُّ الصَّائِمُونَ كَمَا مَرَّ قَبْلَهُ

Bu tefsīr İbn ‘Abbās ve İbn Mes‘ūd radiyallāhu ‘anhumdandır. Ve “السَّائِحُونَ” guzāt ve mūcāhidūndandır da denildi. Bu kavf ¹⁹⁹⁹ “إِنَّ سَيَاحَةَ أُمَّتِي الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” hadīs-i şerīfine

1996 “Şimdi siz gaflet içinde eğlenirken.” en-Necm, 53/61.

1997 “Tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan (hanımlar)” et-Tahrīm, 66/5.

1998 “Tövbe edenler, ibadet edenler, hamededenler, oruç tutanlar” et-Tevbe, 9/112.

1999 Ebū Dāvūd, Cihād, 6, no:2486; Hākim, el-Mustedrek ala’s-Sahihayn, 2/83, no:2398; Taberānī, el-Mucemu’l-kebir, 8/168, no:7708.

müsteniddir. [497] Ve “السَّائِحُونَ” talebe-i ‘ilmdir de denildi. Bu taleb-i ‘ilm husûsunda belde belde gezdiği itibâr ileidir. Ke-mâ ruviye: ²⁰⁰⁰“أَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ فِي الضَّيْنِ” Mâ-kabline de ircâc-ı nazar oluna. Ve âhir-i bâbda “سَيَحُوا” kelimesinde de mezkûrdur.

• السَّاهِرَةُ [es-sāhirati]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ﴾ ²⁰⁰¹ أَيْ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ

Ya'nî “Onlar batn-ı arzda medfûn iken rûy-ı zemîn üzerinde diri olurlar.” Bu sûrette “باء” bi-ma'nâ “عَلَى”dır. Vech-i arza “سَاهِرَةٌ” denmesi önünde bir arz-ı beyzâ-ı müstevî olmasındandır yâhûd ehl-i arzın seher ve nevmi arz üzerinde olduğundandır. Ve “سَاهِرَةٌ” arz-ı mahşerdir de denildi. Bu sûrette “باء” bi-ma'nâ “فِي”dir. Ve arz-ı cehennemdir de denildi. Ma'nâ-yı evvel evlâ ve akvâdır. Vallâhu a'lemu bi's-savâb.

• السَّائِبَةُ [sā'ibetin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ﴾ ²⁰⁰²

Bābu'l-Bā'da “بَحِيرَةٍ” kelimesinde beyân olunmuştur, ircâc-ı nazar oluna.

• سَاقٍ [sākin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ﴾ ²⁰⁰³ أَيْ شِدَّةُ الْأَمْرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

• وَفِي ﴿وَالْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ﴾ ²⁰⁰⁴ أَيْ شِدَّةُ فِرَاقِ الدُّنْيَا بِشِدَّةِ إِقْبَالِ الْآخِرَةِ

“سَاقٍ” lafzı aslen mā-beyne'l-ka'b ve'r-rükbe olan ‘uzvun ismidir ki topukla diz kapağı arasındır, Türkçemizde incik ve etli tarafına baldır denir. Bu kelime mü'ennestir, nitekim “الْتَفَتِ” kelimesinden anlaşılıyor. Lafz-ı mezbur ile mihnet ve şiddet ve su'ûbet ve hevl ve dehşetten kinâyet ettiler, nitekim âyetlerin tefsîrinde gösterildi. Ancak وَكُشِفَتْ عَنْ ²⁰⁰⁵ سَاقَيْهَا kavlı-i kerîminde ma'nâ-yı hakîkîsi üzeredir ki Türkçe “İki paçalarını açtı.” Bizim ta'bîrimize göre “Paçalarını sıvadı” denir. [498] “سَاقٍ” cem'ı zammla “سُوقٌ” ve kesrele “سَيْقَانٌ” ve feth-i hemze “أَسُوقٌ” gelir. Musaggarı “سُوقَتُهُ” olmakla vâvî olduğu anlaşılır. Bu lafz nebât kısmında da müsta'meldir, ²⁰⁰⁶ ﴿فَاسْتَعْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ﴾ kavlı-i kerîminde olduğu gibi ki murâd zer'in ve sâir nebâtın arzdan yukarı dikilen mahallidir. Şecer kısmında da arzdan yukarı olan beden ve kütüğüne “سَاقُ الشَّجَرَةِ” denir. Ve çârşû ve

2000 Bezzâr, Musnedu'l-Bezzâr, 1/164, no: 95; Beyhakî, Şuabu'l-îmân, 3/193, no:1543; İbn Abdilberr, Câmiu beyânî'l-ilm, 1/28, no:20.

2001 “Birdenbire kendilerini mahşerde buluverirler.” en-Nâzi'ât, 79/14.

2002 “Allah ne “Bahîre” ne “Sâibe”, ne “Vasîle” ne de “Hâm” diye bir şey meşru kılmamıştır.” el-Mâide, 5/103.

2003 “Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) gün.” el-Kalem, 68/42.

2004 “Bacakların birbirine dolandığı zaman” el-Kıyâmet, 75/29.

2005 “Ve eteklerini topladı.” en-Neml, 27/44.

2006 “Onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş” el-Feth, 48/29.

pāzār yerlerine “سوق” denir. Sebeb-i tesmiye oralarda halkın berāy-ı dād u sited sākırları üzerine kāim olmaları ayakta bulunmaları i‘tibāriyledir. Bunun cem‘i “أسواق” gelir.

• السَّاحِرِينَ [es-sāḥirīne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنْ كُنْتُ لَمَنْ السَّاحِرِينَ﴾²⁰⁰⁷ أَيِ الْمُسْتَهْزِئِينَ

Aşağıda “سَحَر لَكُمْ” kelimesinde taleb oluna.

• السَّابِحَاتِ [es-sābiḥāti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا﴾²⁰⁰⁸ أَيِ الْمَلَائِكَةِ الَّتِي تُسَبِّحُ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ أَيْ تَنْزِلُ

Bu kelime yüzmek ma‘nāsına olan “سَبَّحَ”den “سَابِحَة”nın cem‘idir. Melāikenin semā-dan zemīne nüzūlü “سَبَّاحَة”e teşbīh buyurulmuş. Bu sûrette “السَّابِحَاتِ” vasf-ı melāikedir, lākin Ebū ‘Ubeyd vasf-ı nücūmdur demiş. Bu sûrette nücūmun eflākta seyr ve devri “سَبَّاحَة”e teşbīh edilmiş olur.

• السَّابِقَاتِ [es-sābiqāti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا﴾²⁰⁰⁹ أَيِ الْمَلَائِكَةِ الَّتِي تَسْبِقُ بِأَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى الْجَنَّةِ

Yarışmak ve yarışta geçmek demek olan “سَبَّقَ”den “سَابِقَة”nın cem‘idir. Ve denildi ki melāikenin “سَابِقَاتِ” ile tavsifi istirāka-i sem‘le ehl-i arza haber-i semāviyi ihbār [499] eden şeyātini enbiyāya vahy ile sebk ettikleri i‘tibāriyledir. Her iki sûrette de vasf-ı melāikedir. Sābıkı gibi bunda da Ebū ‘Ubeyde buna vasf-ı nücūmdur demiş. Bu sûrette “سَبَّقَ” nücūmun ecrāmı nisbetinde dāire-i seyrlerinin mekādīri vüs‘atine göre vāki‘ olan seyrlerinde ba‘zı ba‘zını sebk etmesinden ibāret olur. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi.

FAṢLU’S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA‘A’L-BĀ’İ’L-MUVAHHADE: “س،ب”

• سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي [seb‘an mine’l-meṣānī]

• ﴿سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾²⁰¹⁰ يَغْنِي سُورَةَ “الْحَمْدُ”

Ya‘nī “sûre-i Fātiha-i şerīfe”dir, nitekim *Şaḥīḥ-i Buḥārī* ve *Muslim*’de Ebū Sa‘īd b. el-Mu‘allā’dan rivāyet olunan²⁰¹¹ “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ الَّذِي أُوتِيَتْهُ” hadīs-i şerīfiyle bu tefsir te‘eyyüd eder. Ve ﴿سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي﴾ den murād suver-i celīle-i Kır‘āniyyeden “سَبْعُ الطَّوَالِ” ya‘nī yedi uzun sûrelerdir diyen müfessirine göre Şevbān’da

2007 “Gerçekten ben alay edenlerden idim.” ez-Zümer, 39/56.

2008 “Andolsun yüzüp yüzüp gidenlere andolsun” en-Nāzi‘āt, 79/3.

2009 “Derken, öne geçenlere andolsun” en-Nāzi‘āt, 79/4.

2010 “Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur’an’ı verdik.” el-Hicr, 15/87.

2011 Buhārī, Fedāilu’l-Kur‘ān, 9, no: 5006.

• سَبَبًا [sebeben]

• سَبْعَ طَرَائِقَ [sebʿa ɬarāiqa]

• السَّبْتُ [es-sebtu]

2018 “Cumartesi gününe saygı, ancak onda görüş ayrılığına düşenlere farz kılındı.” en-Nahl, 16/124.

“صَرَبَ” bābındandır. Ve “سَبَتْ”in cem’i zammıla “سُبُوتٌ” ve feth-i hemze ile “أَسْبَتْ” gelir. Kezā bāb-ı mezkûrdan خَلَقَ ya’nî tıraş etmek ma’nāsına da gelir. “سَبَتْ رَأْسَهُ يَسْبُتُ سَبْتًا”, “سَبَتْ” tıraş etti demek olur. Ancak rāhat ma’nāsına “قَتَلَ” bābından gelir, nevm-i sakīl ma’nāsına olan “سَبَاتٌ” da bundandır ki aslı rahattır: “سَبَتْ يَسْبُتُ سَبْتًا وَسَبَاتًا” denir, “نَامَ” “سَبَتْ يَسْبُتُ سَبْتًا” 2019 أَنَّى رَاحَةٌ لِأَبْدَانِكُمْ. Nevm-i sakīl ma’nāsına olan ismdir. Ma’ānī-i sāirede dahi müsta’emeldir.

• السَّبْعُ [es-sebu‘u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ﴾²⁰²⁰

“سَبْعَ” feth-i sīn ve zamm-ı muvahhade ile her bir nābı ya’nî azı dişi olup insān ve sāir hayvāna salıp iftirās eden parçalayıp yiyen yırtıcı, ‘ammenin cānāvar dediği hayvandır, arslan, kaplan, kurt ve sāire gibi.

• سَبِيًّا [sebe’in]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَقَدْ كَانَ لِسَبِيٍّ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةً﴾²⁰²¹ أَنَّى لَاُولَادٌ سَبِيٍّ بِنِ يَسْجُبُ بِنِ يَغْرُبُ بِنِ فَحَطَانَ

Görülüyor ki kelāmda hazf-ı muzāf vardır. Bunda karīne “مَسْكَنِهِمْ”de ve ‘alā-kırā’etini “مَسَاكِينِهِمْ”de vāki‘ zamīr-i cem’-i müzekker mecrûrdur, binā’en ‘aleyh takdīr lāzım gelir. İmdi “سَبِيًّا” ism-i recül olduğuna göre muzāf-ı mukadder “أُولَادٌ” olur, nitekim öyle takdīr ve tefsīr [502] edildi. Ve ism-i belde olduğuna göre muzāf-ı mukadder “أَهْلٌ” olup ve kelām “لَأَهْلِ سَبِيٍّ” sebkinde olur. Belde-i mezkûre arz-ı Yemen’den Me’rib’dedir. Miş-bāh’ta “سَبِيًّا” Yemen’de bir beldenin ismidir, tezkīr edilirse munsarīf ve te’nīs edilirse gayr-ı munsarīf olur. Belde-i mezkûre bānīsini ismiyle tesmiye olunmuştur diyor. Bu sūrette hem bir beldenin ismi hem de bir kimsenin ismi olur ki belde-i mezkûrenin bānīs-i ve ehl-i beldenin de eb-i ekberi olmakla ehl-i belde de onun evlādı olur, ﴿وَجِئْتُكَ مِنْ سَبِيٍّ﴾²⁰²² kavlı-i kerīminde dahi böyledir.

• سَبِيحًا [sebhan]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبِيحًا طَوِيلًا﴾²⁰²³ أَنَّى تَقْلُبْنَا وَتَضْرِبُ لِقَضَاءِ حَوَائِجِكَ

Ya’nî “Senin için gündüzün kazā-i havāyic husūsunda gezip çalışmak vardır” demek olur. Bu aslen yüzmek ma’nāsına olan kesre “سَبَاخَةٌ” dendir, ferāğ ve tasarruf fi’l-ma’āş ma’nālarına da gelir. “سَبَحَ يَسْبُحُ سَبِيحًا فَهُوَ سَابِحٌ” bābından “قَطَعَ” denir. Ferāğ ma’nāsına olarak “إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ فَرَاغًا طَوِيلًا لِنَوْمِكَ وَاسْتِرَاحَتِكَ” ‘ibāretiyle de tefsīr olundu ki “Uyku

2019 “Uygunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık.” en-Nebe’, 78/9.

2020 “Yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç.” el-Māide, 5/3.

2021 “Andolsun, Sebe’ halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardı.” Sebe’, 34/15.

2022 “Sebe’den sana sağlam bir haber getirdim.” en-Neml, 27/22.

2023 “Çünkü gündüzün sana uzun bir meşguliyet vardır.” el-Müzzemmil, 73/7.

veistirāhatin için gündüzün uzun boş vakit vardır” demek olur, ya'nī kıyām-ı leylden mütehasıl seher ve ta'abı gidermek için gündüzün sana vakt-i vāsi' vardır, kaylūle gibi. “سُبْحًا طَوِيلًا” de bundan “tefīl”dir, ke-mā se-yeçī'u. Ve bu kelime ḥā-i mu'ceme ile “سُبْحًا” dahi kırā'at olundu. Mu'ceme ile “سُبْحًا” sūf ditmek ve ferāg ve se'a ve nevm ma'nālarına gelir. “نَفْسٌ صُوفٌ” [503] ma'nāsından isti'āreten “وَلَكْ فِي النَّهَارِ تَفَرُّقٌ قَلْبٌ بِالشَّوَاغِلِ” 'ibāretiyle tefsīr olunmuş ki “Senin için gündüzün teblīg-i risālet ve ta'līm-i ümmet ve emr-i ma'āş meşāgiliyle kalb dağınkılığı vardır” demektir. Murād 'ibādete ferāg-ı kalb lāzım olduğunu beyandır. Mu'ceme ile “سُبْحًا”, “نَعْبٌ”, bābindan tasrīf olunur, سُبْحٌ سُبْحًا فَهُوَ سُبْحٌ, “سُبْحٌ وَهِيَ سُبْحَةٌ” denir. Vallāhu a'lemu.

• سُبْحٌ [sebbeḥa]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سُبْحٌ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾²⁰²⁴ أَيْ نَزْهَهُ

Lām zāidedir. “سُبْحٌ” de denir. Ānifü'l-beyān “سُبْحٌ” dendir. Lafz-ı mezkūr “بُعْدٌ” ma'nāsına da gelir. “سُبْحٌ” bundan teb'īd ma'nāsına “tefīl”dir. Bundan da takdīs ve tenzīh ma'nāsına alındı. Bi-nefsihi ta'addī eder. Murād Cenāb-ı Vācibü'l-vücūd'u ehl-i küfr ve şirk ve cehl ve dalālın akvāl ve mu'tekadātundan teb'īddir. Fevātiḥ-i suver-i Hadīd ü Haşr u Saff'ta böyle sīga-i māzī ve sūre-i Cum'a vü Tegābun'da muzārī'e “يُسَبِّحُ لِلَّهِ” ve sūre-i Benī İsrā'īl ve esnā-i ba'zı suverde lafz-ı masdarla²⁰²⁵ ﴿سُبْحَانَ﴾ ve ﴿سُبْحَانَ الَّذِي﴾²⁰²⁶ ve ﴿سُبْحٌ اسْمُ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾²⁰²⁷ ve ﴿فَسُبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ﴾²⁰²⁸ sūretlerinde de vāki' olmuştur. Ve “سُبْحٌ” teb'īd ve takdīs ve tenzīh ma'nāsına olduğu gibi, zikr ve namāz ve hāssaten duhā namāzı ve tahmīd ve ta'abbūd ve ta'accüb ve ta'zīm ve istisnā' ve ma'a't-ta'accüb istib'ād ma'nālarına da vārid olmuştur. Mahallerinde siyag-ı erba'asıyla ya'nī māzī, muzārī'e, emr, masdar olarak tefsīr olunmuştur. Ve “سُبْحَانَ” lafzı “غُفْرَانٌ” vezninde masdardır [504] olup “سُبْحَانَ اللَّهِ” kelimesi tesbīhe 'alem olmuştur. “تَنْزِيَهُ اللَّهِ عَنْ كُلِّ سُوءٍ” demektir. “سُبْحَانَ” masdariyyet üzere mansūb ve cumūdiyyetine mebnī gayr-ı munsarīf ve mā-ba'di izāfetle mecrūrdur.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “سُب”

• سُبْحَانَكَ [subḥāneke]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ﴾²⁰²⁹ أَيْ تَنْزِيهِهَا لَكَ عَنْ

2024 “Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tespih etmektedir.” el-Haşr, 59/1; Saff, 61/1. Ayrıca bkz. el-Hadīd, 58/1.

2025 “Onun şanı yücedir.” el-İsrā', 17/1; Yāsīn, 36/36; ez-Zuhruf, 43/13.

2026 “Allah'ın şanı yücedir.” el-Mü'minūn, 23/91; el-Kasas, 28/68; es-Sāffāt, 37/159; et-Tūr, 52/43; el-Haşr, 59/23.

2027 “Yüce Rabbinin adını tespih et.” el-A'lā, 87/1.

2028 “O hâlde Rabbinin hamd ile tesbih et (yücelt).” el-Hicr, 15/98; en-Nasr, 110/3.

2029 “Melekler, “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir

تَوَجُّهُ الْإِغْتِرَاضِ عَلَيْكَ أَوْ تَنْزِيهِهَا لَكَ أَنْ يُحْفَى عَلَيْكَ شَيْءٌ

Ya'nī “Seni üzerine i'tirāz teveccühünden tenzih ederiz.” Ya'nī su'ālımız istifsarı idi demek olur yāhūd “Üzerine bir şey hafî olmaktan seni tenzih ederiz” demek olur. “سُبْحَانَكَ” ile tasdir-i kelām böyle mahallerde i'tirāf-ı 'acız veyā cehl veyāhūd hatāyı 'arz ile i'tizār mevki'inde olmakla “تُبْنَا إِلَيْكَ” demek olur, nitekim İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumādan da tefsir-i mezbūr rivāyet olunmuştur. Ānifü'l-beyān “سَبَّحَ” kelimesine nazar oluna.

• سُبَاتَا [subāten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا﴾²⁰³⁰ أَنَّى قَطَعْنَا لِلْعَمَلِ

Ya'nī “Ebdānınız istirahat etmek için nevmi size kat'ı 'amel ve terk-i eşgāl kıldık” demek olur. Bu kelime sālifü'z-zikr “قَطَعَ” ma'nāsına olan “سَبَّتَ” lafzındandır. Ve “سَبَاتَ” nevm-i sakıl ma'nāsına da gelir. Bu faslın evāilinde vākî “السَّبَّتُ” kelimesine mürācaat oluna.

“س،ج” FASLU'S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA'A'L-CĪM:

• سَجَى [secā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَاللَّيْلَ إِذَا سَجَى﴾²⁰³¹ أَنَّى إِذَا سَكَنَ وَاشْتَوَتْ ظُلُمَتُهُ

Ya'nī “Gece sākin olup karanlığı istivā ettiğinde” demektir ki nısfu'l-leylde tahakkuk eder. “عَزَا” bābindan “سَجَا اللَّيْلُ يَسْجُو” [505] denir, “سَتَرَ بِظُلُمَتِهِ كُلَّ شَيْءٍ مُتَسَاوِيًا”, “سَمَا” bābindan “سَجَا الْبَحْرُ يَسْجُو سَجْوًا فَهُوَ سَاجٌ” denir, “سَكَنْتُ أَمْوَاجَهُ” demektir. Ve “بَحْرٌ سَاجٌ” kavli bundandır ki dalgasız, sākin demek olur. Ve “تَفَاتِلٌ”den “سَجِيْتُ الْمَيِّتِ تَسْجِيَةً”, “غَطِيَّتُهُ بِفَوْبٍ”, ya'nī “Bir bez ve örtü ile meyyiti örttüm” demektir.

• سَجَدَ [secede]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾²⁰³² أَنَّى خَضَعُوا لَهُ وَأَقْرَبُوا بِفَضْلِهِ

Ya'nī “Tevāzu'la inhinā ettiler, eğildiler ve Ādem'in fazl ve kemālini ikrār ettiler” demek olur. Ve bu secde keyfiyyet-i mahsūsa-i ma'lūme üzere secde-i 'ibādet değil secde-i tahiyyet idi denildi. Ve secde ta'abbüden lillāh olup Ādem kıble idi de denildi. Ba'zı ehl-i 'ilm secde lillāh olsa İblīs ibā etmezdi demişler ise de İblīs'in ibā ettiği secde değil, Hak ile kendi beyninde Ādem'i kıble ittihaz etmekten idi, bundan istikbār etti denilir.

bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler.” el-Bakara, 2/32.

2030 “Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık.” en-Nebe', 78/9.

2031 “Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun.” ed-Duhā, 93/2.

2032 “Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler.” el-Hicr, 15/30; Sād, 38/73.

“سَجَدَ يَسْجُدُ سُجُودًا فَهُوَ سَاجِدٌ وَذَٰكَ مَسْجُودٌ” bābından “دَخَلَ” bābından “سَجْدَةٌ” bundan ismidir. Ve fethle binā-i merre olur. Ve “سُجُودٌ” kelimesi “سَجْدَةٌ” nin cem'i de olur. Ma'nā-yı lügavîsi yüzü üstüne kapanmaktır. Ve huzûc ve tezellül ve tevāzu' ma'nalarına da kullanılır, lākin şer'ce 'ibādet kasdıyla hey'et ve sūret ve keyfiyyet-i ma'lūme üzere 'abd yüzünü yere koymaktır, sücūd-ı salāt ve tilāvet ve şükür gibi. Ve 'ale'l-ıtlāk secde-i 'ibādet melek ve cinn ve insān ve sāir hayvānāt ve nebāt ve ma'dene isnād olunur: ﴿وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاَصَالِ﴾²⁰³³ ve ﴿وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ﴾²⁰³⁵ [506] ve ﴿فِي الْاَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُوْنَ﴾²⁰³⁴ Burada “نَجْمٌ” nebāttan sākı olmayıp yere yayılındır. “شَجَرٌ” bunun zıddıdır. Ve hey'et-i 'umūmiyyesiyle namāz ma'nāsına dahi gelir, nitekim ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَادْبَارَ السُّجُودِ﴾²⁰³⁶ bu-yuruldu ki salāt-ı mefrūze 'akibinde demektir.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “س،ج”

• سَجَرَتٌ [succirat]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الْبَحَارُ سُجِّرَتْ﴾²⁰³⁷ أَي مِلَّتْ وَنَفَذَ بَعْضُهَا فِي بَعْضِ فَصَارَتْ بَحْرًا وَاحِدًا

Ya'nī “Denizler doldurularak kabarıp taşmakla bazı bazına nüfūz ile bahr-i vāhid olduğu vakte” demek olur, nitekim ﴿وَإِذَا الْبَحَارُ سُجِّرَتْ﴾²⁰³⁸ kavlı-i kerīminde vākī olmuştur ki “denizler birbirine meyl ve cereyān ettiği ya'nī beyinlerindeki hācizler açılıp birleştiği vakte” demektir. Bu kelimenin aslı teheyyüc-i nār ya'nī āteşi depreştirmek ve 'alevlen-dirmek ma'nāsına olan “سَجَرٌ” lafzıdır. “سَجَرَتٌ” bābından “سَجَرَتُهُ سَجْرًا”, “سَجَرَتٌ” ve “مَلَأَتْهُ”, “سَجَرَتٌ” demektir. Binā'en 'alā-hāzā āyet-i kerīme “سَجَرَتٌ”, “أَوْقَدْتُهُ أَشْعَلْتُهُ”, “أَضْرَمْتُهُ”, “النَّارُ سَجْرًا”, “سَجَرَتٌ” ile de tefsīr edildi. Ve “غِيَضَتْ مَأْوَهَا” ile de tefsīr edilmiş. Vallāhu a'lemu.

MEKSŪRETU'S-SĪN: “س،ج”

• سَجِيلٌ [siccīl]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سَجِيلٍ﴾²⁰³⁹ أَي مِنْ طِينٍ مُتَحَجِّرٍ

2033 “Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğler.” er-Ra'ḍ, 13/15.

2034 “Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a boyun eğler.” en-Nahl, 16/49.

2035 “Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğler.” er-Rahmān, 55/6.

2036 “Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da onu tespih et.” Kāf, 50/40. Ayrıca bkz. et-Tūr, 52/49.

2037 “Denizler kaynatıldığı zaman” et-Tekvīr, 81/6.

2038 “Denizler kaynayıp fişkırtıldığı zaman” el-İnfītār, 82/3.

2039 “Üzerlerine balçıktan pişirilmiş taşlar atan sürü sürü kuşlar gönderdi.” el-Fil, 105/3-4.

Ya'nī tuğla, kiremit gibi âteşte pişip taş gibi olmuş tîn demek olur. Ve “سَجِّل” taş cinsinden katı sert ve şedîd bir nev'dir de denildi. Bu Ebû 'Ubeyde kavlidir. Gayrıları sulb ve şedîd [507] olan çamurdan masnûc taştır dediler. Ve İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumā “أَجْرٌ”dür dedi ki çamurdan yapılp âteşte pişirilmiş demek olur. Nazm-ı celilin terkibi de bunu mü'eyyiddir, zîrâ “مِنْ سَجِّلٍ”de “مِنْ” beyāniyyedir. “حِجَارَةٌ”nin cins yâ nev'ini beyān eder. Ve kelime-i mezbûre Fārisî “seng-i gil”den mu'arrebdir de denildi. Seng-i gil tuğladır.

[es-sicilli] • السَّجِّلُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجِّلِ لِلْكَتُبِ﴾²⁰⁴⁰ أَيِ الصَّحِيفَةِ لِلْمَكْتُوباتِ

Ya'nī “yazılmış şeylerin sahifesini” demek olur. “الْكَتُبُ”, “الْكِتَابُ” in cem'idir. Ve “كِتَابٌ” bi-ma'nā “مَكْتُوبٌ”dur, binā'en 'aleyh “لِلْكَتُبِ”, “لِلْمَكْتُوباتِ” demektir. Bu sûrette “سَجِّلٌ” sahîfe ve üzerine yazı yazılan şey'dir. Ve “سَجِّلٌ” Nebî-i mükerrrem sallallāhu 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin kâtibidir denilmiş. Kendine ref' olunan kütüb-i a'mâl-i 'ibādı tayy eden düren melektir de denilmiş, nitekim tefsîr-i İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumāda “كَطَيِّ الْكِتَابِ الصَّحِيفَةِ” 'ibāretiyle tefsîr olunmuş. Rāğib rahimehullahu *Mufredât*'ta “سَجِّلٌ” bir taş idi ki ona yazı yazılırdı, sonra her üzerine yazı yazılan şey “سَجِّلٌ” tesmiye olundu demiş, lākin bu kavli “وَقِيلَ” ile tasdîr etmekle za'fını ifhām etmiş. Vallāhu a'lemu bi-murādihi. Ve “لِلْكَتُبِ” kelimesi “لِلْكِتَابِ” sûretinde de kırā'at olunmuş. “طَيِّ”dürmektir ki “نَشْرٌ”in zıddıdır.

[es-sicnu] • السَّجْنُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ﴾²⁰⁴¹ أَيِ الْمَحْبُسِ [508]

Burada “مَحْبُسٌ”ten murād zindandır. Ve fethle “سَجْنٌ” habs ma'nāsına masdardır. “نَصَرَ” bābindan “وَقَدْ سَجَنَهُ يَسْجُنُهُ سَجْنًا” denir, nitekim fethle dahi kırā'at olunmuştur. Âti'l-beyān “سَجِّينٌ” de bundandır.

[siccīnin] • سِجِّينٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ﴾²⁰⁴² فَعِيلٌ مِنَ السَّجْنِ وَتَفْسِيرُهُ ﴿وَمَا أَذْرِيكَ مَا سِجِّينٌ كِتَابٌ مَرْقُومٌ﴾²⁰⁴³ أَيْ مَسْطُورٌ بَيْنَ الْكِتَابَةِ

Ya'nī “ayān yazılmış bir kitāb”dır. Murād Allāhu a'lem kütüb-i a'māl-i fecereyi cāmîc olmak üzere müdevven bir kitāb-ı beyyindir ki cümlesi onda mündericidir yāhūd “مَرْقُومٌ” “رَقَمَ الْيَتَابُ” kavlinden olarak “مُعَلَّمٌ” ya'nī 'alāmetli nişanlı ma'nāsınadır. Murād onu gö-

2040 “Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün.” el-Enbiyâ, 21/104.

2041 “Yūsuf, “Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir” dedi.” Yūsuf, 12/33.

2042 “Hayır, günahkârların yazısı, muhakkak “Siccîn” dedir.” el-Mutaffifin, 83/7.

2043 “Siccîn “in ne olduğunu sen ne bileceksin. O, yazılmış bir kitaptır.” el-Mutaffifin, 83/8-9.

ren o 'alāmet ve nişāndan bilir ki onda hayr yoktur demek olur. Ve “سَجِّينَ”, “فَعِيلٌ” vezninde tahte'l-arzî's-sābi'a bir sahredir ki a'māl ve kütüb-i a'māl-i füccār onda mahbūs olup semāya su'ūd etmez de denildi. Ve cehennemin ismidir ki “عَلَّيْنِ” mukābilidir de denildi. Ve ism-i arz-ı sābi'adır da denildi. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi.

FASLU'S-SĪN VE'L-ḤĀ'Ī'L-MUHMELETEYN: “س،ح”

• سَحِيق [seḥīqin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾²⁰⁴⁴ أَيُّ بَعِيدٍ

Bu kelime aslen bir şey'i kesr ile ufaklayıp gubār hāline getirmek ma'nāsına olan “سَحَقٌ” dendir ki biz ona dövmek deriz; ekser edviyede kullanılır. “نَفَعَ” bābından “سَحَقْتُ فَأَنْسَحَقُ” denir. Ve sevb ve libās eskimekte de isti'māl olunur. Ve eskimiş [509] yıpranmış sevb de “سَحَقٌ” denir. Sīn'in zammıyla “سَحَقٌ” ve zammeteynle “سَحَقٌ” bu'd ma'nāsınadır. Bu ma'nada bāb-ı hāmisten “سَحَقَ الْمَكَانُ يَسْحَقُ سَحَقًا فَهُوَ سَحِيقٌ” denir, lafzen ve ma'nen “بُعْدٌ يَبْعُدُ” “أَبْعَدُهُ اللَّهُ”, “أَسْحَقَهُ اللَّهُ”, “سَحَقًا لَهُ” du'ā-i 'aleyhtir. Ve “if'āl”den “أَسْحَقَ اللَّهُ”, “أَسْحَقَ الثَّوْبُ”, “أَخْلَقَ” demek olur.

• سَحَرٍ [seḥarin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ﴾²⁰⁴⁵ أَيُّ فِي سَحَرٍ وَهُوَ آخِرُ اللَّيْلِ

Ya'nī “gece sonu” ki onu fecr ta'kīb eder. Zammeteynle “سَحَرٌ” de bundan lügattır. Rāğib rahimehullāhu *Mufredāt*'ta “السَّحَرُ وَالسَّحَرَةُ” ya'nī fethateyn ve āhirde tā' ziyādesiyle de gece sonunun karanlığıyla ziyā-i nehārın ihtilātıdır. Bu lafzlar vakt-i mezkūra ism kılınmıştır demiş. Cem'i “أَسْحَارٌ”dır. Ve “رُسُولٌ” vezninde “سَحُورٌ” vakt-i mezbūrda ekl edilen ta'āmdır. “Tefa'ul”den “تَسَحَّرْتُ”, “أَكَلْتُ السَّحُورَ”, “سَحَرْتُ” demektir. Ve “if'āl”den “إِسْحَارٌ” vakt-i seherde hurūc ma'nāsınadır. “أَسْحَرَ الرَّجُلُ فِي الْأَمْرِ” “Vakt-i seherde çıktı” ya'nī erkenden çıktı demek olur. Zammla “سَحُورٌ” bundan ismdir. “سَحَرٌ” māddesinin müştakkāt ve mu-tasarrafātı ma'ānī-i kesirde müsta'meldir, müfredāta nazar oluna.

• سَحَرُوا [seḥarū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَتَوْا سَحَرُوا أَغْثِينَ النَّاسِ﴾²⁰⁴⁶ أَيُّ صَرَفُوهَا عَنْ حَقِيقَةِ إِذْرَاكِهَا

Ya'nī “Nāsın gözlerini idrāk-i hakikatten sarf ettiler” demektir. Murād nāsa sihr ile hakikatın hilāfını gösterdiler, tahyil ettiler demek olur. Kesr ile “سَحَرٌ” dendir ki hidā'la [510] asl ve hakikati olmayan şeyleri enzār-ı nāsta tahyil ve el çabukluğu ile yapıp iz-hār olunan 'acāibāta da denildi. Fahr-i Rāzī rahimehullāhu *Tefsīr-i Kebīr*'de وَلَقَطُ السَّحَرِ

2044 “Veya rüzgār onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.” el-Hacc, 22/31.

2045 “Bir seher vakti onları kurtardık.” el-Kamer, 54/34.

2046 “Bunun üzerine onlar (ellerindeki) atınca insanların gözlerini büyülediler.” el-A'rāf, 7/116.

2051 “Nitekim âyetlerimiz kendilerine gerçeği gösterecek biçimde gelince, “Bu apaçık bir sihiridir” dediler.” en-Neml, 27/13; el-Ahkâf, 46/7; es-Saff, 61/6.

2056 “Allah’ın rızasına uyan kimse, Allah’ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi midir?” Âl-i ‘İmrân, 3/162.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “س،خ”

• [suḥriyyen] سُخْرِيًّا

• قَوْلُهُ تَعَالَى “فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سُخْرِيًّا”²⁰⁵⁷ أَيُّ هُزُوا وَمُسْتَهْزَأٍ مِنْهُمْ

Ānifü'l-beyān “سُخْر” kelimesinde mufassalen beyān olundu, ircā-ı nazar oluna. Bu kelime sîn'in kesriyle ﴿سُخْرِيًّا﴾ dahi kırâat olunmuştur, ma'nâ birdir, ke-mâ merre.

FASLU'S-SĪN MA'A'D-DĀLĪ'L-MUHMELETEYN: “س،د”

• [sedīden] سَدِيدًا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾²⁰⁵⁸ أَيُّ قَضَا وَصَوَابًا

Ya'nî [513] “Samīmî ve doğru ve dürüst söyleyiniz” demek olur. “سَدَاد” dandır ki savāb ve istikāmet ve kasd ve ‘adl ma'nālarına gelir. İkinci bābdan “سَدَّ يَسُدُّ سَدَادًا فَهُوَ سَدِيدٌ” denir. Ve kavî ve fîl ve meslek ve hüküm ve sāirede kullanılır. Ve kapamak ma'nāsına “سَدَّ يَسُدُّ سَدًّا فَهُوَ سَادٌّ وَذَلِكَ مَسْدُودٌ” bābindan “سَدَّ” bundan ism-i mekândır. Ve “tef'îl”den “سَدَّدَ تَسْدِيدًا” doğrultmak ma'nāsıdır. “سَدَّدَ رُمْحَهُ إِلَيْهِ” “Kargısını, mızrağını ona doğrulttu” ya'nî nişan aldı demek olur.

• [es-seddeyni] السَّدَيْنِ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَيْنِ﴾²⁰⁵⁹ أَيُّ جَبَلَيْنِ

Murād Zū'l-Ḳarneyn'in beynlerini sedd ettiği iki cebeldir. Şimâlde arz-ı Türk'ün tamām olduğu mahaldedir denilmiş. Çin'de böyle bir sedd-i ma'rûf vardır. Ve sedd-i İskender ta'bîri zebân-zeddir. *Tefsîr-i Kebîr*'de buna dâir mebahis vardır, mürâca'at oluna. Ve “السَّدَيْنِ” zammla “سَدَيْنِ” süretinde de kırâât olunmuştur, fark yoktur. Ancak aslen ve hilkaten olana zammla “سُدَّ” ve sunî olana fethle “سَدَّ” denir denilmiş. Vallāhu a'lemu. Ve fethle “سَدَّ” masdar da olur, nitekim mā-kablinde beyān olundu. Ve sūrî ve ma'nevî mevānî'de de müsta'meldir: ²⁰⁶⁰﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾

2057 “Siz ise onlarla alay ediyordunuz.” el-Mü'minūn, 23/110.

2058 “Doğru söz söyleyin.” el-Ahzāb, 33/70. Ayrıca bkz. en-Nisā, 4/9.

2059 “İki dağ arasına ulaşınca” el-Kehf, 18/93.

2060 “Biz onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler.” Yāsîn, 36/9.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “س،د”

• سُدَى [suden]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾²⁰⁶¹ أَنَّى مُهُمَّلاً لَا يَكْلَفُ شَيْءٌ أَوْ يُمْتَحَنُ

Ya'nī İnsān ahkām-ı şerā'iyi-den hıçbir şey'le [514] mükellef ve hıçbir sûretle imtihān olunmayarak başıboş hayvān gibi kendi ārzūsuna terk olunsun” demek olur. Zamm-ı sīn ve feth-i dāl ve elif-i maksûre ile “سُدَى” mühmel ve metrûk ma'ânısnadır. “إِبِلٌ سُدًى” denir, çobansız, kendi başına terk olunmuş, istediği yerde dilediği gibi otlar deve sürüsü demektir. Ve “ifāl”den “أَسَدَيْتُ الْإِبِلَ” denir, “تَرَكْتُهَا مُهُمَّلاً” Ya'nī “Başıboş salıverdim” demektir. Lafz-ı mezkûr ma'ānī-i sāireye de gelir, lügate nazar oluna.

MEKSŪRETU'S-SĪN: “س،د”

• سِدْرٍ [sidrin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَيْءٌ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾²⁰⁶² أَنَّى شَجَرِ النَّبَقِ

Ya'nī azıcık “نَبَقٌ” ağacı ‘Arabistān kirāzı derler; köknar ağacı ve meyvesidir dahi denilmiştir.²⁰⁶³ Bunda “مَخْضُودٌ” وَاكْذَا فِي ﴿فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ﴾²⁰⁶⁴ ya'nī dikensiz demektir. “سِدْرَاتٌ” ism-i cinstir. Vāhidesi “سِدْرَةٌ” ve cem'i “سِدْرَاتٌ” ve feth-i dāl ile “سِدْرَاتٌ” gelir. Vallāhu a'lemu.

• سِدْرَةٍ [sidratin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى﴾²⁰⁶⁴• وَفِي ﴿إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى﴾²⁰⁶⁵

“سِدْرَةٌ” mā-kablinde beyān olundu. Bu āyetlerde bir rütbe-i ‘āliye-i kudsiyyedir ki cem'i-i halāyık ve melāike-i mukarrebīnin ‘ilm-i ma'rifeti ancak o mertebeye kadar varır, orada tevakkuf eder ve ervāh-ı şühedā hemān o mertebeye kadar su'ūd ve ‘urūc eder, hıçbir kimse ve hıçbir şey onu tecāvüz edemez. Ve melāike ve enbiyā ve rūsul ve kaffe-i mukarrebīnin de ‘ilmi oraya kadardır, onun mā-verāsı mechūldür. ‘Arab dāimā esfārında şecere-i nَبَقِ ya'nī “سِدْرَه” zıllına ilticā [515] ile gölgelendikleri ve cem' oldukları cihetle mertebe-i müşārün ileyhā sidreye teşbīh olunmuştur. Vallāhu a'lemu bi-hakāyıkı kelāmihi'l-kerīm.

2061 “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.” el-Kıyāmet, 75/36.

2062 “Biraz da sedir ağacı” Sebe', 34/16.

2063 “Dikensiz sidr ağaçları altında” el-Vākı'a, 56/28.

2064 “Sidretü'l Muntehā'nın yanında.” en-Necm, 53/14.

2065 “O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı.” en-Necm, 53/16.

قَالَ الشَّيْخُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ الْكَاشَانِيُّ قُدَّسَ سِرُّهُ “سِدْرَةُ الْمُتَنَهَّى” هِيَ الْبِرْزَجِيَّةُ الْكُبْرَى الَّتِي تَنْتَهِي إِلَيْهَا مَسِيرُ الْكُمَّلِ وَأَعْمَالُهُمْ وَغُلُوفُهُمْ. وَ هِيَ نِهَايَةُ الْمَرَاتِبِ الْأَسْمَائِيَّةِ الَّتِي لَا تَعْلُوهَا رُتْبَةٌ، إِنْتَهَى

FASLU'S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA'A'R-RĀ: “سِر”

• السَّراء [es-serrā'i]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾²⁰⁶⁶ أَيُّ فِي الْمُسْرَةِ وَالْمَضَرَّةِ

Ya'nī “sürür ve ferah ve şādide ve zarar ve belā ve meşakkatte” demektir. Ve وَقَالُوا²⁰⁶⁷ bir ma'nāyadır. Bu kelime aslen mektūm ma'nāsına olan kesrele “سِر” lafzındandır. “İf'āl”-den “إِسْرَارٌ” hilāf-ı “إِعْلَانٌ”dır. “سُرُورٌ” dahi ferahtan kalbde münketem olan hoşluk olmakla feth ve kesrele “سِرٌ” ve “سِرٌّ” den me'hūzdur. Bāb-ı evvelden müte'addī olarak سِرُّهُ يسره bundan ismdir. Ve “مَسْرَةٌ” insānın mesrūr olduğu şeydir. Cem'i “مَسَارٌ” gelir. Ve “سَرَاءٌ” hayr ve ni'met ve yesāra da denir, binā'en 'aleyh bazı ehl-i tefsīr “سَرَاءٌ” kelimesini “يُسِرُّ” ve “ضَرَاءٌ” kelimesini “عَسِرٌ” ile de tefsīr etmişlerdir.

• سَرَبًا [seraben]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا﴾²⁰⁶⁸ أَيُّ مَسْلَكًا وَمَذْهَبًا

Bu kelimenin beyānı mufasssalen “سَارِبٌ” kelimesinde mürür etti, evāil-i bāba ircā'-ı nazar oluna.

• سَرَابِلُهُمْ [sarābiluhum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَسَرَابِيلٌ تَقِيكُمُ الْحَرَّ﴾²⁰⁶⁹ أَيُّ قُمْصَتُهُمْ

Ya'nī “gömlekleri” demek olur. Vāhidesi kesrele “سَرَبَالٌ”dır, herhangi [516] bir şeyden olursa olsun. “قَمِيصٌ” ya'nī bedene giyilen gömlektir. “قَطْرَانٌ” ma'rūf ve ma'lūm olan kâbil-i işti'āl māyi'dir, bundan gömlek olmaz. Ancak ehl-i nārın teşdīd-i 'azābı için vücūdlarına tılā olunan katrān-ı cehennem gömlek gibi vücūdlarını bi'l-ihāta temās etmesinden kināyetir yāhūd cevher-i nefsi hayavānī-i ehl-i dūzahı ihāta eden melekāt-ı ahlāk ve sıfāt-ı redī'e ve hey'et-i mūhişa-i rezīleyi temsilen ta'bīr buyurulmuştur. Vallāhu a'lemu bi-hakikatihā. Ve آتَى الْبَرْدَ²⁰⁷⁰ ﴿وَسَرَابِيلٌ تَقِيكُمُ الْحَرَّ﴾ ya'nī sıcak ve soğuktan bizi vikāye eden kamīslar demek olmakla ma'nā-yı lügavīsi üzerinedir. Ve ﴿وَسَرَابِيلٌ تَقِيكُمُ

2066 “Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar” Āl-i 'İmrān, 3/134.

2067 “Atalarımız da darlığa uğramış ve bolluğa kavuşmuşlardı” dediler.” el-A'rāf, 7/95.

2068 “Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti.” el-Kehf, 18/61.

2069 “Gömlekleri katrandandır.” İbrāhīm, 14/50.

2070 “Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler” en-Nahl, 16/81.

Ya'ni "harb ve kıtālinizde sizi merāmī ve darabātın te'sirinden vikāye eden kamīsler" demek olmakla "دُرُوع" demektir, "دُرُع" ma'lūm demirden masnūc harb libāsıdır.

• سَرَاب [serābin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ﴾²⁰⁷² أَيُّ كَهْبَاءٍ تُخِيلُ الشَّمْسُ وَقَتَ الزَّوَالِ أَنَّهُ مَاءٌ

"سَرَاب" çöllerde nısf-ı nehārda tāb-ı şemsten nazarda su gibi görülen hayāldir. Ve bununla bir hakikat gibi görünüp hıç aslı ve vücūdu olmayan şey'den kināyet edilir. Bu kelime 'Arabī lügatlerde "سَرَب" māddeinde yazılmıştır, ma'a-zālik vech-i iştikāk gösterilmemiştir. Ve "سَرَاب" lafzı Fārisīde dahi 'aynı ma'nāda isti'māl olunur. Ve aslı Fārisī olup 'Arab dahi isti'mālde iştirāk ettiği bazı delāil ile istidlāl olunabilir. Ez-cümle Fārisīde "ser" baş ve "āb" su demek olduğu gibi "ser-āb" kelimesi [517] su başı, çeşme başı ve maksem-i āb ma'nāsına müsta'meldir. Bir de "ser" lafzı lisān-ı Fārisīde fikr ve hayāl ma'nāsına gelmekle "ser-āb" hayāl-i āb demek de olur. Vallāhu a'lemu bi-hakikatihı.

• سَرْمَدًا [sermeden]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بَلِيلٌ تَسْكُنُونَ فِيهِ﴾²⁰⁷³ أَيُّ دَائِمًا

Bu kelime aslen mütābe'a ma'nāsına olan "سَرْد"den olup mīm mezīdedir. Bu sürette "سَرْمَد"ın vezni "جَعْفَر" olmayıp "فَعْمَل" olur. *Terceme-i Kāmūs*'ta "سَرْد" ve "سَرْمَد" kelimelerine mūrāca'at oluna. Ve "سَرْد" dir ve dir halkalarının birbirine idhāliyle nesci ma'nāsına müsta'mel olduğu ve "سَرْدُ الْكَلَامِ", "سَرْدُ الصِّيَامِ" kavliyle eşhūr-i hurum hakkındaki "ثَلَاثَةُ سَرْدٍ وَوَاحِدٌ فَرْدٌ" ta'bīri de bundandır. Mīm ziyādesi tetābu' ve imtidād ve devām-ı eczā-yı zamānda mübālaga ifādesi içindir.

• سَرِّحُوهُمْ [serrihūhunne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَسَرِّحُوهُمْ سَرَّاحًا جَمِيلًا﴾²⁰⁷⁴ أَيُّ أَرْسَلُوهُمْ إِزْسَالًا حَسَنًا

Ya'ni "Sudāk ve sāireden haklarını kadr-ı ma'rūf üzere tamāmen vererek hüsn-i sürette tatlīk ediniz, salıveriniz" demek olur. Bābu't-Tā'da "سَرِّحُونَ" kelimesine bak.

• السَّرْد [es-serdi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَدِرْ فِي السَّرْدِ﴾²⁰⁷⁵ أَيُّ فِي نَسْجِ الدَّرْعِ

2071 "Ve savaşta sizi koruyacak zırhlar" en-Nahl, 16/81.

2072 "İnkār edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir." en-Nūr, 24/39.

2073 "De ki: "Ne dersiniz? Allah, üzerinize gündüzü kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilah size içinde dinleneceğiniz bir gece getirebilir?" el-Kasas, 28/72.

2074 "Kendilerini güzel bir şekilde bırakın." el-Ahzāb, 33/49.

2075 "İşçilikte de ölçüyü tuttur" Sebe', 34/11.

“سَزْدَ” , “دَزْعَ” denilen libās-ı harbın demir halkaları birbirine idhāl ile nesc etmek demektir. Sānī'ine “سَرَادَ” denir, teşdīd ile ve sīn'in zā'ya tebdīliyle “زَرَادَ” da denilir. Ānī-fū'z-zikr “سَزْمَدَا” kelimesini de oku. Rāgīb'ın *Mufredāt*'ta beyānına göre ise “سَزْدَ” aslen haşh [518] ve galiz olan bir şey'i örmek ve dokumak ve dilmek ma'nāsınadır. “دَزْعَ” örmek ve deri ya'nī kösele gibi şey'i dilmek ma'nāsına olup sonra tanzīm-i hadīd ya'nī demir işlemekte isti'āre olundu.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “سُر”

• سُرَادِقُهَا [surādīkuhā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَخَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا﴾²⁰⁷⁶ أَيِ فُشْطَاطُهَا أَوْ حُجْرَةِ الْفُشْطَاطِ وَقِيلَ سُرَادِقُهَا دُخَانُهَا وَقِيلَ حَائِطٌ مِنْ نَارٍ

Aslen çadır ve Türkçe oba denilen hāne-i müteharrikin etrāfına dāiren-mā-dār çevrilen perdedir ki çadır eteği çadır duvarı denir. Ve sahn-ı dār üzerine çekilen tenteye ve hayvānāt ağılına da denir. Ve denildi ki bu lafzen Fārisī-i mu'arrebdir, zīrā 'Arabīde bu veznde ism-i mufred yoktur. Cem'i “سُرَادِقَاتُ” gelir. Bu āyetle zaleme ve küffārī ihāta eden nār “سُرَادِقُ”a teşbīh olunmuştur. Bu lafz *Miṣbāḥ*'ta “سَزْدَ” māddeinde ve *Şihāḥ*'ta “سَزْدَقُ” māddeinde zikr olunmuş. Vallāhu a'lemu bi's-savābi.

• سُرُرُ [sururun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ﴾²⁰⁷⁷ وَفِي كُلِّ مَحَلٍّ جَمْعُ سَرِيرٍ

Ya'nī taht ve erīke demek olan “سَرِيرُ”in cem'idir.

MEKSŪRETU'S-SĪN: “سِر”

• السِّرُ [es-sirra]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَإِنْ تَجَهَّزْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَ وَأَخْفَى﴾²⁰⁷⁸ أَيِ مَا أَسْرَرْتَهُ مِنْ قَوْلٍ أَوْ فِعْلٍ وَمَا أَخْفَيْتَهُ فِي نَفْسِكَ وَهُوَ أَخْفَى مِنَ الْأَوَّلِ

Ya'nī “Kavl ve fi'liden gizlediğin şey'i gizli söyleyip gizli işlediğin şey'i bilir. Ve bundan daha gizli olan şey'i bilir” ki o senin nefsinde sakladığın şey'dir ki evvelkinden daha gizlidir demek olur. İbn 'Abbās [519] radıyallāhu 'anhumā buyuruyor ki “سِرُّ” senin nefsinde setr ile saklayıp gizlediğin ve bundan daha gizlisi ba'de-mā Allāh'ın senin kalbine ilkā buyuracağı şey'dir. Murād-ı hazret-i müşārün ileyh, “Henüz ilkā olunacak

2076 “Onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır.” el-Kehf, 18/29.

2077 “Orada yüksek tahtlar vardır.” el-Gāşiye, 88/13.

2078 “Sen sözü açığa vursan da, gizlesen de Allah için birdir. Çünkü O, gizliyi de bilir, ondan daha gizli olanı da.” Tāhā, 20/7.

şey'i sen de nefsinde bilmezsin ki cehr mi yoksa isrār ve ihfā mı edeceksin" demek oluyor. "سِرٌّ" lafzı "عَلَنُ"nin zıddıdır. Bu ma'ḷūm, ancak ²⁰⁷⁹﴿وَلَكِنَّ لَا تُوَاعِدُوهُمْ سِرًّا﴾ kavlı-i celilî "نِكَاحًا" ile tefsir olundu da denilmiş. Bu sûrette "سِرٌّ" nikāhtan kināyet olur. Lākin bu āyette "سِرًّا" nez'-i hāfıdla mansūb olup ma'nā "لَا تُوَاعِدُوهُمْ فِي السِّرِّ" takdīrindedir de denildi ki mef'ul mahzūf "نِكَاحًا" dir. Ve "سِرٌّ" lafzı her şey'in hālîs ve hıyārında da isti'āreten isti'māl olunur. "هُوَ مِنْ سِرِّ قَوْمِهِ" ve "هُوَ سِرُّ قَوْمِهِ" denir ki "Kavminin hayrlılarındandır" yāhūd hayrlısıdır, yāhūd kavminin hālîslerinden yā hālîsidir demek olur ki dahıl ya'nî sonradan gelip onlara karışmış değildir demek olur.

FASLU'S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA'A'T-Ṭ-ṬĀ: "س،ط"

MAZMŪMETU'S-SĪN: "س،ط"

• سُطِحَتْ [suṭiḥat]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالِى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ﴾ ²⁰⁸⁰أَيَّ بُسِطَتْ

Ya'nî yayıldı, düz edildi, ferş olundu, döşendi ma'nalarıdır. Bu sükkān-ı arzın arz üzerinde kıyām ve hareket ve sükūn ve rükūdları itibārıyla buyurulmuştur yoksa arzın küreviyyetini nefy için bir delil-i kat'î değildir, çünkü hepimiz görüyoruz ki biz sath-ı arzın üzerinde düzlüğündeyiz. Ancak arzın [520] ızam-ı cirmi ve vüs'at-ı sathı zik-i had-eka-i nazarımız sebebiyle hey'et-i 'umūmiyyesiyle şekl-i hakikîsini bi'l-ihāta idrākten mānî' olmakla yalnız işgāl ettiğimiz sath-ı müstevāsını görüyoruz ve bir sath-ı basit-i müstevî sûretinde idrāk ediyoruz ve bunu şekl-i hakikî kabul ediyoruz, kuvā-yı hāssa-i beşeriyye de bundan başka bir şey'e kādir değildir. Binā'en 'aleyh bu āyet besātet-i arzı isbāt ve küreviyyetini nefy ve ibtāl için delil-i kat'î olamaz, çünkü ihtimāl mānî'-i istidlāldır. Vallāhu a'lemu bi-mā haleka ve savvere ve kaddere. Bu "سُطِحَ" lafzından fi'l binā edilip "قَطَعَ" bābından "سَطَحْتُ الْبَيْتَ، أَوِ الْمَكَانَ سَطَحًا" denildi, "جَعَلْتُهُ فِي التَّسْوِيَةِ كَالسَّطْحِ" demektir. Ve "سَطَحْتُ التَّمْرَ أَوِ التَّرِيدَ فِي الْقَصْعَةِ" dahi denir, "Tabaka bast ettim yaydım, döşedim" demektir. Ve "سَطَحَ" elsine-i nāsta ve ıstılāh-ı bazı ehl-i fenn ve sinā'atte şey'in zāhirine, dış yüzüne de denir, sath-ı beden, sath-ı lisān, sath-ı mā, sath-ı bahr gibi. Sath-ı arz da bu kabilden olabilir.

2079 "Sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin." el-Bakara, 2/235.

2080 "Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!" el-Gāşiye, 88/20.

FASLU'S-SĪN MA'AL-AYNĪ'L-MUHMELETEYN: "س،ع"

• السَّعِيرُ [es-se'iri]

- قَوْلُهُ جَلَّ جَلَالُهُ ﴿وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ﴾²⁰⁸¹ أَيِ النَّارِ الْمُوقَدَةِ
- وَفِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيُضَلَّى سَعِيرًا﴾²⁰⁸² أَيِ جَهَنَّمَ

Bu sûrette "سَعِيرٌ" esmâ-i cehennemden de olur, nitekim öyle de denildi. Aslı fethle "سَعَرٌ" dir ki tutuşup yanmak ve tutuşturmak, iş'âl etmek ma'nalarına gelir, "نَفْعٌ" bābından "سَعَرٌ يَسْعُرُ سَعْرًا" denir. Sülāsiden "سَعَرْتُ النَّارَ" ve "tef'īl'den "سَعَرْتُهَا" ve "if'āl'den "أَسْعَرْتُهَا" Ma'nāca müsāvīdir. Ve zamm-ı sîn'le "سَعَارٌ" âteşin harâretine denir. Bundan lâzım olarak [521] "سَعَرُ الرَّجُلِ" denir, "Şu kimseye sıcak isâbet etti" demek olur.

• سَعْيُكُمْ [sa'yekum]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى﴾²⁰⁸³ أَيِ عَمَلِكُمْ لِمُخْتَلَفٍ

Ya'nî "Sizin 'amelleriniz birbirine uymaz" demektir. Burada "سَعْيٌ" amel ile ve "شَتَّى" ihtilâfla tefsîr olunmuş. Aslen "سَعْيٌ", "عَدُوٌّ" ya'nî seğırtmek dūnunda meşy-i ser'ce denir. Ve hayr veyâ şerr bir işte cidden ve ihtimāmla çalışmakta isti'māl olunur, ef'āl-i mahmūde ve hayriyyede isti'mālî ekserdir. Bāb-ı sālisten "سَعَى يَسْعَى سَعْيًا فَهُوَ سَاعٌ" denir, "سَعَى" feth-i mīm'le ism-i mekân-ı "سَعْيٌ" dır. Ve "مَضَى" ve "ذَهَابٌ" ma'nāsına da gelir. "فَافْضُوا إِلَيْهَا" kavlı-i kerîmi ﴿فَافْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ﴾²⁰⁸⁴ demektir. "مَضَى وَذَهَبَ إِلَيْهَا", "سَعَى إِلَى الصَّلَاةِ" ile ve "فَافْضُوا" ile de tefsîr olunmuştur. Ve ma'anî-i sāirede dahi müsta'meldir. Kütüb-i lügate bak. "شَتَّى" Bābu'ş-Şîni'l-Mu'ceme'de görülür.

• سَعَةً [se'aten]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمْ يُولَدْ سَعَةً مِنَ الْمَالِ﴾²⁰⁸⁵ أَيِ غِنَى

Ya'nî "zenginlik" ki el genişliği demek olur. ﴿لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ﴾²⁰⁸⁶ أَيِ ذُو غِنَى مِنْ. Genişlik ma'nāsına olan "سَعَةٌ" tendir. Bābu'l-Vāv'da "وَاسِعٌ" kelimesine nazar oluna.

2081 "Ve (ahirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık." el-Mülk, 67/5.

2082 "Ve alevli ateşe girecektir." el-İnşikāk, 84/12.

2083 "Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir." el-Leyl, 92/4.

2084 "Hemen Allah'ın zikrine koşun." el-Cum'a, 62/9.

2085 "Ona zenginlik de verilmemiştir." el-Bakara, 2/247.

2086 "Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin." et-Talāk, 65/7.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “س،ع”

• سُعْر [su'urin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ﴾²⁰⁸⁷ أَيُّ جُنُونٍ

“سُعْر”un “جُنُون” ile tefsiri devede cünün olduğu vakte ‘Arabın “نَاقَةُ مَسْعُورَةٍ” kavlındendir ki delirmiş, esirmiş demektir. Ve esirik de denir. Bu ma‘nā iltihāb-ı nārdan alınmıştır. Ebū ‘Ubeyde “سُعْر”, “سَعِيرٌ”in [522] cem’idir dedi. Her hâlde aslı iltihāb-ı nāra mevzū‘ “سُعْر” lafzıdır. Ānifü'l-beyān “سَعِيرًا” kelimesine ircā‘-ı nazar oluna.

• سُعْرَت [su'irat]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِرَتْ﴾²⁰⁸⁸ أَيُّ أَوْقَدَتْ

Ya‘nī “alevlendirildiği vakte” demek. Bu da “سُعْر”den “tefīl”dir. Bu faslın evveline bak.

FASLU'S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA‘A'L-FĀ: “س،ف”

• سَفِهَة [sefihe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَنْ يَزْغُبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ﴾²⁰⁸⁹ أَيُّ جَهْلَ نَفْسَهُ

Ya‘nī “nefsini bilmeyen.” Murād, ne için halk olduğunu bilmeyen demektir ki hālīka ‘ubūdiyyet ve ‘ibādettir. Sicistānī rahimehullāhu diyor ki; Yūnus rahimehullāhu “سَفِهَة” burada teşdīd ile “سَفَهَة” ma‘nāsınadır dedi, zīrā “سَفَهَة”den “تَسْفِيَهَة”, “سَفَاهَة”e nisbet etmek ma‘nāsına gelir. Ebū ‘Ubeyde “أَوْقَبَهَا وَأَهْلَكَهَا, “سَفِهَة نَفْسَهُ” demektir dedi, “إِيْبَاقٌ” da ihlāk demektir. Ferrā’ rahimehullāhu “سَفِهَة نَفْسَهُ” nun ma‘nāsı, “سَفِهَتْ نَفْسَهُ” olup fi‘l-i nefsten “مَنْ”e ‘āid zamīre nakl ve sarf olundu, “نَفْسٌ” dahi tefsire teşbīh üzere nasb olundu dedi. Bu kavā'id-i lisān-ı ‘Arabın esrār ve gavāmızın[dan]dır. Ve Aḥfeş rahimehullāhu takdīr-i āyet “سَفِهَة فِي نَفْسِهِ” olup harf-i cerr sākit oldukta mā-ba‘dı mansūb oldu dedi. Bu lafz aslen hiffet ma‘nāsına olup cehl ve noksān-ı ‘akl ve sāir ma‘ānīde isti‘māl olundu. Ātī'l-beyān “السُّفَهَاء” kelimesine nazar oluna.

• سَفَرَة [seferatin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿بِأَيِّدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ﴾²⁰⁹⁰ أَيُّ الشُّفَرَاءِ الَّذِينَ يَسْفُرُونَ بَيْنَ اللَّهِ وَأَنْبِيََاءِهِ

Ya‘nī “Allāhu ‘azīmü’ş-şānla enbiyāsı beyninde sefer ederler.” [523] Bunun vāhi-

2087 “Şüphesiz suçlular (müşrikler) sapıklık ve ateşler içindedirler.” el-Kamer, 54/47.

2088 “Cehennem alevlendirildiği zaman.” et-Tekvīr, 81/12.

2089 “Kendini bilmeyenden başka İbrahim’in dininden kim yüz çevirir?” el-Bakara, 2/130.

2090 “Şerefli ve sādık yazıcı meleklerin elinde” ‘Abese, 80/15-16.

di “صَرْبٌ” ve “سَفِيرٌ” dir. ‘Arab kavmin aralarında sulh için meşy ve sefer ettikte “صَرْبٌ” bābından “سَفَرْتُ بَيْنَ الْقَوْمِ سَفْرًا” derler. Melāike dahi nāsın te’dīb ve irşād ve ıslāhı için vahy-i ilāhî ile enbiyāya nüzūl ettiklerinden “سَفِيرٌ” demek olmakla “سَفَرَةٌ” ten murād bu āyetle melāike-i müşārūn ileyhim olur. Ve Ebū ‘Ubeyde “سَفَرَةٌ”, “كُتِبَتْ” tir dedi. Bunun vechi kesre “سَفَرٌ”, kitāb ma‘nāsınadır ki cem’i “أَسْفَارٌ” gelir, kālallāhu ta‘ālā: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ﴾ 2091 ﴿حُبِلُوا التَّوْرِيَّةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا﴾ 2091 أَيْ كُتِبَا “سَفَرٌ” in cem’i “سَفَرَةٌ” gelir, “كَاتِبٌ” ve “كُتِبَتْ” gibi. Bābu’l-Hemze’de “أَسْفَارًا” kelimesine de ircā-ı nazar buyurula.

MAZMŪMETU’S-SĪN: “س،ف”

• الشَّهَاءُ [es-sufehā’u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَيَقُولُ الشُّهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلِيَهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا﴾ 2092 أَيْ الْجُهَالُ مِنَ الْيَهُودِ وَالْمُشْرِكِينَ

Ya’nī “Yehūd ve müşriklerden olan cāhiller, nādānlar” demektir. Bu kelime aslen hif-fet ma‘nāsına olan “سَفَهٌ” dendir. Ve ‘akldā noksan ve cehl ma‘nālarında isti‘māl olunur. “سَفَهٌ” bābından “سَفَهٌ يَسْفَهُ سَفْهًا فَهُوَ سَفِيهٌ وَالْأُنْثَى سَفِيهَةٌ” denir; cem’i mutlakan “سَفَهَاءٌ” gelir. ﴿وَلَا تُؤْتُوا﴾ kavlı-i kerīmde 2093 ﴿كَافِرًا كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ﴾ 2093 Mucāhid rahimehullāhu “سَفِيهٌ” cāhil ve “ضَعِيفٌ” ahmaktır dedi. Ve nisā ve sıbyāna dahi cehl ve hiffetlerinden ve noksan-ı ‘akllarından “سَفِيهٌ” denir. Kālallāhu ta‘ālā ﴿وَلَا تُؤْتُوا﴾ 2094 Murād “Akl ve rüşdleri nezd-i şer’de sābit olmadık-ça” demek olur. [524] Müte‘addī olarak “سَفَهٌ الْحَقُّ” denir, “Hakkı bilmedi” demek olur. Ve “tef’īl”den “تَسْفِيهٌ” bir kimseyi cehle nisbet etmek ve cehline hüküm etmek ma‘nāsı-nadır. Vallāhu a‘lemu.

FASLU’S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA‘A’L-ḲĀF: “س،ق”

• السَّقْفُ [es-saqfi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالسَّقْفُ الْمَرْفُوعُ﴾ 2095 أَيْ السَّمَاءُ

2091 “Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin du-rumu gibidir.” el-Cum‘a, 62/5.

2092 “Birtakım kendini bilmez insanlar, “Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?” diyecekler.” el-Bakara, 2/142.

2093 “Eğer borçlu, aklı ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın.” el-Bakara, 2/282.

2094 “Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin.” en-Nisā, 4/5.

2095 “Yükseltilmiş tavana (göğe) andolsun.” et-Tür, 52/5.

Sakf-ı merfū'un burada semā ile tefsiri ²⁰⁹⁶ ﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا﴾ kavlı kerîmin-den me'hûzdur. “الْقُرْآنُ يُفَسِّرُ بَعْضُهُ بَعْضًا” Lügatte “سَقْفٌ” ma'fûm biz ona dam yâhûd tâ ile tam deriz ²⁰⁹⁷ ﴿فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾ kavlinde lûgat ma'nâsınadır. Cem'i zammeteynle “سَقْفٌ” gelir: ²⁰⁹⁸ ﴿لِيُنْزِلَهُمْ سَقْفًا مِنْ فِضَّةٍ﴾

• سَقَرٌ [seḳara]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿سَأُضْلِيهِ سَقَرَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ﴾ ²⁰⁹⁹ أَنَّى جَهَنَّمَ

“سَقَرٌ” fethateynle esmā-i cehennemdendir. Aslı güneş bir kimseyi yakıp kavurup cildini karartmak ma'nâsına olan feth-i mühmele ve sükûn-ı kâf'la “سَقَرٌ” lafzıdır; güneş yakan kimseye “سَقَرَتُهُ الشَّمْسُ” denir. İşte bundan ahzle fethateynle “سَقَرٌ” cehenneme ism-i 'alem kılınmıştır. Bu kelime vezn-i fi'l ve 'alemiyyet sebebiyle gayr-ı munsarıftır.

• سَقِيمٌ [seḳîmun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَبَدَّلْنَا بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ﴾ ²¹⁰⁰ أَنَّى مَرِيضٌ

Hasta demektir. “سَقِيمٌ سَقَمٌ” sîn'in feth ve zammı ve sükûn-ı kâf'la maraz-ı cismânîdir. ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ﴾ “مَرَضٌ” ‘ammıdır, nefsanî ve kalbî ve rûhânîye de ıtlâk olunur: “طَالَ مَرَضُهُ” ²¹⁰¹ Ve tûl-ı maraz ma'nâsına da gelir. “تَعَبٌ” bābından “سَقَمٌ سَقَمًا” denir, “مَرَضًا” ²¹⁰¹ demek olur. Ve “قَرُبٌ” bābından [525] “سَقَمٌ سَقَمًا فَهُوَ سَقِيمٌ” denir. Cem'i kesre “سَقَامٌ” dır, “كَرِيمٌ” ve “كَرَامٌ” gibi. Ve hemze ve tadfî ile ta'addî eder. “أَسْقَمْتُهُ” ve “سَقَمْتُهُ” gibi. Ve ma'ânî-i sāirede dahi kināyeten ve isti'āreten müsta'meldir. “مَكَانٌ سَقِيمٌ” denir. Mahûf ve hatar-nāk demektir. Ve “رَأَيْتُ سَقِيمًا” gayr-ı sedîd demektir. Ve gayru zâlik emsâli çoktur.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “س،ق”

• سُقِطَ [suḳiṭa]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ﴾ ²¹⁰² أَنَّى نَدَمُوا

Ya'nî “Peşimân oldular” demek olur. Her bir nâdim olan kimseye ve bir şeyden 'âciz olana “سُقِطَ فِي يَدِهِ” ve “أُسْقِطَ فِي يَدِهِ” denir, her ikisi de lûgattır. Tercüme-i âyet-i kerîmede “Vaktâ ki Benî İsrâ'îl 'icde 'ibâdet ettiklerine peşimân oldular” denir. Bu ta'bîr bey-

2096 “Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık.” el-Enbiyâ, 21/32.

2097 “Tavanları başlarına çöküverdi.” en-Nahl, 16/26.

2098 “Evlerine gümüşten tavanlar” ez-Zuhruf, 43/33.

2099 “Ben onu “Sekar “a (cehenneme) sokacağım. Sekar'ın ne olduğunu sen ne bileceksin?” el-Müddes-sir, 74/26/27.

2100 “Derken biz onu hasta bir hâlde sahile attık.” es-Sâffât, 37/145.

2101 “Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır.” el-Bakara, 2/10.

2102 “İsrailoğulları (yaptıklarına) pişman olunca” el-A'râf, 7/149.

Ānifü'l-beyān “السَّفْ” kelimesine mürācaʿat oluna. [527]

MEKSÜRETU'S-SĪN: “س،ق”

[es-sikāyete] السِّقَايَةُ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رِجْلِ أَخِيهِ﴾²¹⁰⁶ أَيِ الْمُسْرَبَةِ الَّتِي كَانَ الْمَلِكُ يَشْرَبُ فِيهِ

Bu bir zarftan ʿibārettir ki kadeh ve tas gibi onunla su içilir ve taʿām ve māyiʿāt ölçülür; biz ölçek taʿbīr ederiz. Ancak bu zarf melikin su bardağı olmakla kıymetdār bir şey idi, nitekim siyāk-ı nazm-ı şerīfde ﴿قَالُوا نَفَقْدُ ضَوَاعَ الْمَلِكِ﴾²¹⁰⁷ cümle-i kerīmesi bunu müfessir ve müʿeyyiddir. “ضَوَاع” ölçek maʿnāsına “صَاع”dan lügattır. Ve içinden su içilen kaba da denir ki maşraba taʿbīr edilir. Melike izāfetinden zī-kıymet bir şey olduğu zāhirdir.

[sikāyete] سِقَايَةُ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾²¹⁰⁸ أَيِ سَقَى الْحَاجَّ

Kesrle “سِقَايَةُ” masdardır. “رَمَى يَرْمِي رَمِيًا وَرَمَايَةً” gibi. “سَقَى يَسْقِي سَقْيًا وَسِقَايَةً” denir. Ānifü'l-beyān “سَقْيَاهَا” kelimesine bak.

FASLU'S-SĪNĪ'L-MUHMELE MAʿA'L-KĀF: “س،ك”

[sekete] سَكَّتْ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَابَ﴾²¹⁰⁹ أَيِ سَكَنَ

Yaʿnī “Sākin oldu.” “Durdu ve yavaşladı” da denir. Bu maʿnā terk-i kelām maʿnāsına olan “كَانَ يَتَكَلَّمُ فَلَمَّا رَأَى” ve “سَأَلْتُهُ عَنْ شَيْءٍ سَكَتَ يَغْنِي تَرَكَ الْجَوَابَ فِي الْكَلَامِ” “سَكُوتٌ” “سَكَنَ” maʿnāsına istiʿāre olunmuştur. Bu kelime “دَخَلَ” ve “نَصَرَ” bāblarından gelir, “سَكَتَ يَسْكُتُ” “سَكَنَ” bundan merredir.

olmasalardı, Rahmān'ı inkār edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yaptık.” ez-Zuhuf, 43/33.

2106 “Su kabını kardeşinin yüküne koydurdu.” Yūsuf, 12/70.

2107 “Onlar, “Hükümdar’ın su kabını yitirdik dediler.” Yūsuf, 12/72.

2108 “Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’ın bakım ve onarımını, Allah’a ve āhıret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tutunuz?” et-Tevbe, 9/19.

2109 “Mūsā’nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı.” el-Aʿrāf, 7/154.

[sekīnetehū] • سَكِينَتُهُ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾²¹¹⁰ أَيُّ طُمَأْنِينَتُهُ وَأَمْنَتُهُ

“سَكِينَتُهُ” kelimesindeki ma'nā-yı sükūn hareketin zıddı olan sükūn değil, vakār ma'nāsına olan sükündür, buna binā'endir ki “طُمَأْنِينَتُهُ” ve “أَمْنَةٌ” ile tefsir olunmuştur, zīrā insānda havf bulunduğu vakte kalbi muztarib olur. Havf zāil olup emniyet husulünden mutma'inn olunca kalbden ıztırāb ve halecān zāil olur ve sükūnet gelir. Bu ma'nādan “سَكِينَتُهُ” ve “طُمَأْنِينَتُهُ” ta'bīr olunur. Ve²¹¹¹ ﴿فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ﴾ kavlı-i keriminde vāki' “سَكِينَتُهُ” in tefsirinde birtakım akvāl beyān olunmuş ise de bunlar hakkında bir nass-ı sarīh-i sahīh vārid olmadığından şāyān i'timād değildir. Ma'nā-yı sahīh budur ki “سَكِينَتُهُ” ānifen beyān olduğu üzere “طُمَأْنِينَتُهُ” ma'nāsına olmaktadır. Bu sürette “فِيهِ”deki zamīr-i mecrūr siyākında vāki' اِيْنِ اِيْةٍ ﴿وَإِنَّ أَيْةَ﴾²¹¹² “طُمَأْنِينَتُهُ” dan müstefād “إِثْبَانٌ” a rāci' olarak ma'nā “Tābūtun size gelmesinde rabbinizden sekīne vardır” demek olur. Tābūta da ircā' edilir, bu sürette “سَكِينَتُهُ”ten murād Tevrāt olur ki Benī İsrā'īl'in kulübunda sebab-i husul-i sekīnet ü itmi'nān u emndir. Bu āyetteki “سَكِينَتُهُ” hakkında keyfiyyet ve māhiyyet ve şekl ve sürete dāir irād olunan akvāl māddiyyet ifāde etmekle gayr-ı makbūl birtakım İsrā'īliyyāt olup berāy-ı i'tibār kütüb-i tefāsīrde zikr olunmuştur. Vallāhu a'lemu bi-hakikatihī.

[sekenun] • سَكَنَ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ صَلَوَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾²¹¹³ أَيُّ إِنَّ اسْتِعْفَارَكَ وَدُعَاءَكَ طُمَأْنِينَةً لِّقُلُوبِهِمْ

Ya'nī “Senin onlar için istigfār ve kabūl-i tevbeleri için du'ān itmi'nān-bahşır, emniyet-bahşır” demek olur. [529] Bu İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumā kavlidir. Ebū 'Ubeyde “تَثْبِثَ لِقُلُوبِهِمْ” dedi. “رَحْمَةً لَهُمْ” de denildi. Ve “سَكَنَ”, “مَا سَكَنَتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ”, “سَكَنَ” demektir dahi denilmiş. Görülüyor ki akvālın cümlesi “أَمْنَةٌ” ve “طُمَأْنِينَتُهُ” ma'nāsına rücu' eder. Bu kelime de “سَكُونٌ”dan “فَعَلٌ” dir.

[sekeran] • سَكَرَا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا﴾²¹¹⁴ أَيُّ طُعْمًا

Ya'nī “O meyvelerden ta'ām ve helāl rızık ittihāz edersiniz.” “سَكَرَ” ta'ām ma'nāsına gelir. “جَعَلْتُ غَيْبَ الْأَكْرَمِينَ سَكَرًا” denir, “طُعْمًا” demektir. Şā'irin mısra': “جَعَلْتُ لَكَ هَذَا سَكَرًا”

2110 “Sonra Allah, Resülü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi.” et-Tevbe, 9/26. Ayrıca bkz. el-Feth, 48/26.

2111 “Onda Rabbinizden bir güven duygusu ve huzur vardır.” el-Bakara, 2/248.

2112 “Onun hükümdarlığının alameti size o sandığın gelmesidir.” el-Bakara, 2/248.

2113 “Çünkü senin duan onlar için sükūnettir (Onların kalplerini yatıştırır.)” et-Tevbe, 9/103.

2114 “Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edirsiniz.” en-Nahl, 16/67.

kavli de buna şāhiddir ki “طَعَامًا” demektir. Ve denildi ki “سَكْرًا”, “حَمْرًا” demektir. Bu tesmiye bi'l-masdardır. “تَعَبٌ” bābından “سَكِرَ سَكْرًا فَهُوَ سَكْرَانٌ” denir, sarhoş olmak ma'nāsıdır. Bu tefsire kâil olan âyetin kable tahrîmi'l-hamr nüzûlüne istinād eder, zîrâ bu âyet sûre-i Nahl'dedir ki Mekkiyyedir. Tahrîm-i hamr ise sûre-i Mâide'de olup Medeniyye olmakla mu'ahhardır. Ve denildi ki “سَكْرٌ” sedd-i cû' eden ta'âmdır, “رَبِيبٌ” ve “نَمْرٌ” gibi, ya'nî kuru üzüm ve kuru hurmâ ancak sedd-i cû' eder bir ta'âmdır. Bu kavîl “سَكْرَتُ النَّهْرِ” kavlinden me'hûzdur ki “Sedd ettim” demektir. Bâb-ı evvelden “سَكْرٌ يَشْكُرُ سَكْرًا وَسَكْرًا” denir, sedd etmek ya'nî bir şey'in önünü kapamak ma'nāsıdır. “حَمْرٌ” demek olduğu takdîrde rızk-ı hasen, rızk-ı helâl demek olur. Bu ise hamrın hurmetini tesbît eder, binâ'en 'aleyh âyetin mensûh olmasını icâb etmez. Ve İbn 'Abbâs radiyallâhu 'anhumâdan 'Avfî rivâyet etti ki “سَكْرٌ” Hâbeşe lûgatinde “خَلٌّ” ya'nî sirke demektir buyurdu. Ve ba'zı ehl-i 'ilm “سَكْرٌ” nebîz ya'nî [530] kuru üzüm ve hurmânın nakî'idir. Suda ıslatılıp ittihâz olunan şerbettir biz şıra deriz, ekşiyip köpürmedikçe mübâhtır. Vallâhu a'lemu bi-murâdihi bihi.

• سَكْرَةٌ [sekratu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾²¹¹⁵ أَيِ اخْتِلَاطِ الْعَقْلِ لِشِدَّةِ الْمَوْتِ

Mestlik ma'nāsına olan “سَكْرٌ”dendir. “سَكْرًا” kelimesini oku.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “س،ك”

• سُكَّرَتْ [sukkirat]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ﴾²¹¹⁶ أَيِ سُدَّتْ

Ya'nî “Sedd edildi, kapatıldı.” Murād manzûru hakîkati üzere ve ke-mâ huve görmekten men' edildi demek olur. Bu da “سُدَّتْ” ma'nāsına olan “سَكْرٌ”dendir, nitekim سَكْرَتُ النَّهْرِ “سَكْرًا” denir. Ānifen beyân olunan “سَكْرًا” kelimesine mürâca'at oluna.

• سُكَارَى [sukārā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى﴾²¹¹⁷ أَيِ تَرَاهُمْ سُكَارَى عَلَى الشَّيْبِ وَمَا هُمْ بِسُكَارَى عَلَى التَّحْقِيقِ

Ya'nî “Nāsı o günde sarhoş gibi görürsün, hālbuki onlar hakîkaten sarhoş değillerdir” demek olur. Ve تَرَى النَّاسَ سُكَارَى مِنْ شِدَّةِ الْخَوْفِ وَمَا هُمْ بِسُكَارَى مِنَ الشَّرَابِ أَيِ شُرْبِ الْخَمْرِ الْمُسْكِرِ “Ya'nî “Nāsı havf ve dehşetten sarhoş olmuş görürsün, hālbuki onlar şûrb-i hamrden sarhoş değillerdir” de denildi. Bu da mestlik demek olan “سَكْرٌ”dendir, sarhoş demek olan

2115 “Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir.” Kāf, 50/19.

2116 “Yine “Gözlerimiz döndürüldü, biz herhâlde büyülenmiş bir toplumuz” derlerdi.” el-Hicr, 15/15.

2117 “İnsanları sarhoş görürsün; hālbuki onlar sarhoş değillerdir.” el-Hacc, 22/2.

“سَكْرَانٌ”ın cem’idir. Ve sîn’in fethiyle “سَكَارَى” dahi lügattır. “سَكْرَا” kelimesine mürâ-ca’at buyurula.

FASLU’S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA‘A’L-LĀM: “س،ل”

[es-selvā] • السَّلْوَى

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى﴾²¹¹⁸ أَيُّ طَيْرِ السَّمَاءِ

Ya‘nī “yelve kuşu” yāhūd “bıldırcın” demektir. Rāğıb rahimehullāhu *Mufredāt*’ta diyor ki “سَلْوَى”nın aslı insānı tesliyet eden şey’dir ki etıbbā müferrih [531] derler, ya‘nī her şey ki onunla magmūm ve mehmūm olan kimse ferah kesb eder; “سَلْوَانَةٌ” ile “تَسْلِي” de bundandır. Sonra da bıldırcına şebīh bir kuştur denildi demiş ki yelve kuşu olacak. Ve İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumānın “مَنْ” semādan nāzil olan şey’dir; “سَلْوَى” bir kuştur kavlini nakl etmiş ve bunlardan murād nebāt ve hayvāndan olan rızk olduğuna da işāret eylemiş. Vallāhu a‘lemu bihi. “مَنْ” için Bābu’l-Mīm’de “الْمَنَّاءُ” kelimesine bak.

[selefe] • سَلَفٌ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿عَمَّا سَلَفٌ﴾²¹¹⁹

• وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفٌ²¹²⁰

• وَفَلَهُ مَا سَلَفٌ²¹²¹ وَفِي أَمْثَالِهَا مَا مَضَى

Ya‘nī “geçen şey” demektir. “قَعْدٌ” bābından “سَلَفٌ يَسْلُفُ سُلُوفًا فَهُوَ سَالِفٌ” denir, “مَضَى” demektir. “سَالِفٌ”ın cem’i “خَادِمٌ” ve “حَدَمٌ” ve “خُدَامٌ” gibi “سَلَفٌ” ve “سَلَافٌ” gelir. Ve “أَسْلَافٌ”, “سَلَفٌ”ın cem’i olmakla cem’u’l-cem’dir. Ve “سَلَفٌ” mütekaddim demektir: ﴿فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ﴾²¹²² أَيُّ مُتَقَدِّمًا وَمُغْتَبَرًا

Ve ābā-i mütekaddimeye de “سَلَفٌ” denir. Bu “أَسْلَافٌ” ile cem’lenir. Ve “سَلَفٌ” semen-den mebt‘ üzerine mukaddem olan şey’dir ki buna “سَلَمٌ” dahi denir, biz pey deriz. Ve lafzen mezbūrun müştakkāt ve mutasarrafātı ma‘ānī-i kesirede dahi müsta‘meldir.

[selemen] • سَلَمًا

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ﴾²¹²³ أَيُّ خَالِصًا

2118 “Size, kudret helvası ile bıldırcın indirdik.” el-Bakara, 2/57; el-A‘rāf, 7/160. Ayrıca bkz. Tāhā, 20/80.

2119 “Allah geçmiştekileri affetmiştir.” el-Māide, 5/95.

2120 “Geçmişte olanlar hariç, artık babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin.” en-Nisā, 4/22, 23.

2121 “Artık önceden aldığı onun olur.” el-Bakara, 2/275.

2122 “Onları, sonradan gelecek inkārcılara, geçmiş bir ibret ve bir örnek kıldık.” ez-Zuhuf, 43/56.

2123 “Yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle)” ez-Zümer, 39/29.

Bu āyet-i kerīmede bu kelime fā'il sīgasıyla “سَالِمًا” sūretinde de kırā'at olduğu için evāil-i bābda vāki “سَالِمًا” kelimesinde tahkiki mürūr etti. Ve “سَلِمَ” lafzı fethateynle “إِسْتِسْلَامٌ” ve inkıyād ma'nāsınadır. Ve ānifen [532] beyān olduğu üzere “سَلَفٌ” ma'nāsına da gelir ki pey ta'bīr edilir. Ve kezā fethateynle “سَلِمَ” dikenli bir ağacın ismidir ki vāhidesi “سَلَمَةٌ”dır. “أَبُو سَلَمَةَ” ve “أُمُّ سَلَمَةَ” bundandır. Ve sīn'in fethi ve kesri iki hāldede lām'ın sükūnuyla selm ve silm ve İslām ve sulh ma'nāsına dahi gelir: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً﴾ حَالٌ مِنَ السِّلْمِ أَيْ اذْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ فِي جَمِيعِ شَرَائِعِهِ يَغْنِي بَعْضُ اشْتِنَاءِ بَعْضِهَا Ya'nī ﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسِّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾²¹²⁴ “Kāffe-i şerāyi'yle olarak İslām'a giriniz.” Ve²¹²⁴ “Eğer sulha meyl ederlerse” demektir. Ve iki āyette de istislām ve inkıyād ile de tefsīr olunmuş. Evāil-i bābda vāki “سَالِمًا” kelimesine bak.

[selāmen] سَلَامًا •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا﴾²¹²⁵ أَيْ نُسَلِّمُ عَلَيْكُمْ سَلَامًا

Ya'nī “Sizin üzerinize selām etmekle selām ederiz” demektir. Ba'zı ehl-i tefsīr lafz-ı “سَلَامٌ”ı makūl-ı kavlı itibār ettiler ki tahıyyet mevki'inde “سَلَامٌ” lafzını söylediler demek olur, biz selām verdiler deriz. Hazret-i İbrāhīm'in redd-i selāmını hikāyeten²¹²⁶ ﴿قَالَ سَلَامٌ﴾ cümle-i kerīmesinde de böyledir, “Redd-i selām eyledi” demek olur ki “عَلَيْكُمْ السَّلَامٌ” demektir, biz selām aldı deriz. Bu “سَلَامٌ” lafzı dört vech üzere müsta'meldir: Evvelen “هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ” esmā-i hüsnādan bir ism-i celīlū'ş-şāndır: Bu ism-i şerīfin ma'nāsı zāt-ı akdesi ‘aybdan, sıfāt-ı ilāhiyyesi noksandan ve ef'āl-i rabbāniyyesi şerr-i mutlakdan sālīm olan zāt-ı ecell ü a'lā demektir. Sāniyen selāmet demek olur: ﴿لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾²¹²⁸ أَيْ دَارُ السَّلَامَةِ [533] Ya'nī “mevt ve kāffe-i mekārihten selāmet dāri” demek olur ki o da cennetti. Sālisen “نُسَلِّمُ” ma'nāsınadır: “سَلَّمْتُ عَلَيْهِ سَلَامًا” denir, “نُسَلِّمًا” demektir. Rābi'an şecer-i 'izāma ya'nī sāl-horde ulu ağaçlara ism olur. Vāhidesi “سَلَامَةٌ”tır. Bu tesmiye ‘Arabın itikādınca o ağaçlar āfāttan selīm oldukları içindir. Fakīr öyle de olmasa o kadar büyüyünceye dek yaşayamazdı. Ve “if'āl”den “إِسْلَامٌ” inkıyād ve “نُسَلِّمُ” ve “إِسْتِسْلَامٌ” ve dīn-i İslām'a duhūl ma'nālarına da müsta'meldir. Bābu'l-Hemze'de “أَسَلَّمْتُ” kelimesine de ircā'-ı nazār buyurula. Ve sūlāsīde “تَعَبٌ” bābından فَهُوَ النَّجَا مِنَ الْآفَاتِ فَهُوَ “سَلِمَ الْمُسَافِرُ يَسْلَمُ سَلَامَةً أَيْ خَلَصَ وَنَجَا مِنَ الْآفَاتِ فَهُوَ” bābından فَهُوَ “سَلِمَ” denir.

2124 “Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et.” el-Enfāl, 8/61.

2125 “Hani misafirler İbrāhīm'in yanına girmiş ve “Selam” demişlerdi.” el-Hicr, 15/52; ez-Zāriyāt, 51/25.

2126 “Selām sana!” dediler.” Hūd, 11/69. Ayrıca bkz. Meryem, 19/47; ez-Zāriyāt, 51/25.

2127 “O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah’tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah’tır.” el-Haşr, 59/23.

2128 “Rableri katında selam yurdu (cennet) onlarındır.” el-En'ām, 6/127.

2132 “Orada bir pınar ki ona “selsebil” adı verilir.” el-İnsân, 76/18.

radıyallāhu ‘anhumāya mensüb *Tefsīr*’de “وَيَقَالَ سَلِ اللَّهَ إِلَيْهَا سَبِيلًا” te’vīl ve takdīri de bunu mü’eyyid görünüyor. Vallāhu a’lemu. [535]

MAZMŪMETU’S-SĪN: “س،ل”

[sullemen] سُلْمًا •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ سُلْمًا فِي السَّمَاءِ﴾²¹³³ أَيُّ مِضْعَدًا

Ya’nī ālet-i su’ūd ki Türkçemizde nirdübān denir, ‘āmme merdiven diyor, kendisiyle yüksek yere çıkılan şey’dir. Aslı “سَلَمٌ” lafzıdır. Kendinde selāmet me’mūl olan mekân-ı ‘ālīye tevassul olunan şey’e denir, sonra her mürtefi‘ şey’e çıkılan ve tevassul edilen vāsita ve sebebe de ism oldu. Cem’i “سَلَالِيمٌ” gelir.

[sultānīyeh] سُلْطَانِيَّة •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ﴾²¹³⁴ أَيُّ قُوَّتِي وَحُجَّتِي

Ya’nī “Kuvvet ve mülk-i sultanım ve dünyāda kendisiyle ihticāc ettiğim huccetim helāk oldu ve fenā bulup elimden gitti” demek olur. Bunun aslı “سُلْطَانِي” olup āhirde hā’ sekt için ilhāk olunmuştur. Bu āyetin mā-kablinde vākī‘ ﴿كِتَابِيَّةٌ﴾, ﴿حِسَابِيَّةٌ﴾, ﴿مَالِيَّةٌ﴾ kelime-lerinde de hā’lar böyledir. Bu kelime ya’nī “سُلْطَانٌ” lafzı aslen kahr ma’nāsına olan “سَلَاطَةٌ” tendir.

[sultān] سُلْطَان •

Bu lafz Qur’ān-ı kerīm’de otuz yā daha ziyāde mahallerde vārid olmuştur. Mā-kablinde beyān olunan “سَلَاطَةٌ”ten “فُعْلَانٌ”dır. Aslen kahr ve galebe ma’nāsına olup kuvvet ve mülk ve huccet ve burhān ve velāyet ve tasarruf ve saltanat ma’nālarına da isti’māl olunmuş. Ve vālī ve emīr ve halīfe ma’nālarına da şahs-ı vāhide itlāk olunur. Ve “tef’īl”den “سَلَطْتُهُ” bir kimseyi bir şeye āmir ve hākim ve mutasarrıf kılmak ma’nāsınadır. “سَلَطْتُهُ” “هُوَ بِنَفْسِهِ لَا بِتَسْلِيْطٍ أَحَدٍ” Ya’nī “تَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ تَسَلَّطًا” [536] “tefe‘ul”den demektir. İşte şu zikr olunan ma’āniden mahallerine münāsib olanıyla āyāt-ı kerīme tefsīr olunur. Ve āsār-ı selefle mervī ve menkūl olan tefsīrāt mu’ayyen āyetlerde müraccahtır, takdīm olunur.

Fāide: “سُلْطَانٌ” lafzı “سُبْحَانٌ” gibi esmā-i Allāh’tan olarak bazı ed’iyede mezkūrdur, يَا سُبْحَانُ وَبِذَا سُلْطَانٌ gibi. Bu sürette mülkünde bilā-şerīk mutasarrıf ve hākim ve emrinde gālib ve ‘ibād ve cümle mahlūkātı üzere kāhīr olan mālīkū’l-mülk demektir. Vallāhu a’lemu.

2133 “Yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak” el-En’ām, 6/35.

2134 “Saltanatım da yok olup gitti.” el-Hākka, 69/29.

• سَلَاة [sulāletin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَاةٍ مِنْ طِينٍ﴾²¹³⁵ أَيُّ مِنْ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Bu āyet-i kerîmede insândan murād cins-i insândır ki benî Âdem'dir. "سَلَاةٍ مِنْ طِينٍ" den murād Âdem 'aleyhi's-selām'dır, zîrâ Âdem, "طِينٍ" den çekildi ya'nî hulâsa edildi ve o cevher-i hâlisten halk olundu, nitekim sûretü's-Secde'de²¹³⁶ ﴿وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ﴾ bu-yuruluyor ki cins-i insân bidāyeten "طِينٍ" den halk olduğu bildiriliyor. Cins-i mezkûr-dan mahlûk-ı evvel Âdem'dir. Sonra buyuruluyor ki ﴿مِنْ سَلَاةٍ﴾ أي ذريته "مِنْ سَلَاةٍ" den murād zürriyyet-i Âdem ve "سَلَاةٍ" den murād vücûd-ı Âdem'den çekilen ve hulâsa edilen nutfedir. ﴿مِنْ سَلَاةٍ﴾, ﴿مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ﴾²¹³⁷ أي ضعیف حقیر مُتَبَدِّل Bundan zâhir oluyor ki bu âyette "نَسْلٍ" den murād zürriyyet-i Âdem ve "سَلَاةٍ" den murād vücûd-ı Âdem'den çekilen ve hulâsa edilen nutfedir. Bu kelime aslen "سَلَّ" dendir, bir şey'i bir şeyden nez' etmek, çekip çıkarmak ma'nâsı-nadır. "رَدَّ" bābından "سَلَّ سَيْفَهُ مِنْ غَمْدِهِ يُسَلُّ سَلًّا" denir, kılıcı kından çekmek ma'nâsıdır. "سَلَاةٍ" bundan "فَعَالَةٌ" tir, bir şeyden nez' olunan şey'dir. Râgıb rahimehullāhu [537] diyor ki "سَلَّ الشَّيْءُ مِنَ الشَّيْءِ نَزْعُهُ كَسَلَّ السَّيْفُ مِنَ غَمْدِهِ" sonra ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَاةٍ مِنْ طِينٍ﴾²¹³⁸ diyor. Bu sûrette arzdan çekilen, nez' olunan hulâsa-i tinden demek olur. Ve "سَلَاةٍ" nutfeden kinâyedir denildi. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihā.

FAṢLU'S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA'A'L-MĪM: "س،م،"

• سَمَاعُونَ [semā'ūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ﴾²¹³⁹ أَيُّ قَابِلُونَ الْكَذِبِ الَّذِي افْتَرَتْ أَحْبَابُهُمْ

Ya'nî "hahamlarının iftirā'en uydurdıkları yalanı kabul edenler" demektir, nitekim "لَا تَسْمَعُ مِنْ فُلَانٍ" denir, "Onun sözünü kabul etme!" demektir. Lisānımızda da cārīdir, "Onun sözünü dinle" deriz, kabul et demeği murād ederiz. Ve ﴿سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ كِتَابٌ مِنْ قَبْلِ هَٰذَا﴾²¹⁴⁰ kavlı-i kerîminde ma'nā-yı lügavîsi üzerinedir. Takdîr-i kelām: "سَمَاعُونَ مِنْكُمْ" demektir. Bu âyet ve mā-kablindeki âyet "مُتَجَسِّسُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ" Ya'nî "Cāsüslar vardır ki aranızda bulunup dinlerler, tâ hasmınıza tebliğ edeler" demektir de denildi. Bu kelime "سَمَاعٍ" dan "سَمِعَ يَسْمَعُ سَمْعًا وَسَمَاعًا فَهُوَ سَامِعٌ وَالْمُبَالَاةُ سَمَاعٌ" dır ki sîga-i mübālagadır. Bāb-ı rābî'den

2135 "Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık." el-Mü'minûn, 23/12.

2136 "İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı." es-Secde, 32/7.

2137 "Sonra onun neslini bir öz sudan, değersiz bir sudan yarattı." es-Secde, 32/8.

2138 "Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık." el-Mü'minûn, 23/12.

2139 "Onlar, (Yahudiler) yalan uydurmak için (seni) dinlerler" el-Māide, 5/41.

2140 "Sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler." el-Māide, 5/41.

2141 "Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı." et-Tevbe, 9/47.

﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾ ya'nî kulak ma'nāsına ism de olur: denir. Ve “سَمِعَ”، “أَدُنْ”، “وَذَاكَ مَسْمُوعٌ”
2142 ﴿وَعَلَى سَمْعِهِمْ﴾ Vallāhu a'lemu.

• سَمِ الْخِيَاطِ [semmi'l-ḥiyāṭi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾²¹⁴³ أَيِ ثُقُبِ الْإِبْرَةِ

“İğne deliği” demektir. Sīn'in fethi ve mīm'in teşdīdiyle “سَمِّ” ve zammla “سُمِّ” aslen her bir zayıyık ve dar deliğe denir, iğne deliği gibi, hattâ kulak ve burun deliklerine de denir. Bābu'l-Cīm'de “الْجَمَلُ” kelimesinde de buna dâir söz vardır, nazar buyurula. [538]

• السَّمُومِ [es-semūmi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَيْنَا عَذَابَ السَّمُومِ﴾²¹⁴⁴

• وَ﴿وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ﴾²¹⁴⁵

• وَ﴿فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ﴾²¹⁴⁶ أَيِ رِيحٍ حَارَّةٍ تَدْخُلُ مَسَامَ الْإِنْسَانِ مِنْ لُطْفِهَا وَقُوَّةِ حَرَارَتِهَا

Ya'nî “سَمُومٌ” gāyet sıcak bir rih̄tir ki lutf ve kuvvet-i harāretinden insānın mesāmātına nüfūz edip tesmīm eder. Zehr demek olan “سَمِّ” lafzından “fe'ül”dür. Bu vezn evzān-ı mübālagadandır. Ve “سَمُومٌ” veznen ve ma'nen “حَرُورٌ” gibidir. Ancak ba'zı ehl-i lügat “سَمُومٌ” gece ve “حَرُورٌ” gündüz vezān olana denir demişler. Ve İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumādan ‘aksi de rivāyet olunmuş. Ba'zılar da her ikisi dahi leyl ve nehārda müsta'emeldir demişler. Ve bu āyetlerin tefsīrinde ba'zı ehl-i tefsīr lafz-ı mezkūru “نَارٌ، لَا دُخَانَ” ile ba'zı ehl-i tefsīr lafz-ı mezkūru “النَّارُ جَهَنَّمُ” dir de denilmiş. Vallāhu a'lemu bi-hakīkati kelāmihi.

FASLU'S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA'A'N-NŪN: “سَنَ،”

• سَنَا [senā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾²¹⁴⁷ أَيِ ضَوْءِ بَرْقِهِ

Ya'nî “bulutun şimşeginin aydınlığı” demektir. Elif-i maksûre ile “سَنَا” dav-ı berk ma'nāsına ve memdûde ile “سَنَاءٌ” rif'at demektir. Bundan “fa'īl” vezninde “سَنِيٌّ” refī',

2142 “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.” el-Bakara, 2/7.

2143 “Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!” el-A'rāf, 7/40.

2144 “Allah da bize lütfetti ve bizi iliklere işleyen cehennem azabından korudu.” et-Tūr, 52/27.

2145 “Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık.” el-Hicr, 15/27.

2146 “Onlar, iliklere işleyen bir ateş ve bir kaynar su içindedirler.” el-Vākı'a, 56/42.

2147 “Bu bulutların şimşeginin parıltısı neredeyse gözleri alacak.” en-Nūr, 24/43.

yüce demektir. Medle “سَنَاءُ بَرْقِهِ” kırā'atine göre “رَفْعُهُ وَعُلُوُّ بَرْقِ السَّحَابِ” demek olur. Rāgıb rahimehullāhu kelime-i mezkûreyi “السَّنَاءُ الضُّوءُ السَّاطِعُ وَالسَّنَاءُ الرِّفْعَةُ” kavliyle tefsîr etmiş.

[se-nesimuhū] • سَنَسِمُهُ

• ﴿سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرُطُومِ﴾²¹⁴⁸ أَي سَنَجْعَلُ عَلَى وَجْهِهِ سِمَةً أَهْلُ النَّارِ

Ya'nî “An-karîb onun burnu ya'nî yüzü üzerine ehl-i cehennem nişânını koyarız” demek olur. “خُرُطُومُ” [539] burundur, “vech” murād olunur. Bu kelime kesrle “سِمَةً” tendir ki ‘alâmet ve nişân ve eser ma'nâlarıdır. Bu bâbın âhirinde “سِمَاهُمْ” kelimesine nazar oluna. Ve İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumādan “سَنَسِمُهُ بِالسَّيْفِ” kavli rivāyet olundu. Ve fi'l-vākî bu âyette murād olunan Velîd b. el-Muğîre, Yevm-i Bedr’de burnuna isâbet eden bir kılıç darbesiyle mecrûh olup çirkîn bir eseri kaldı. Bu suret de sıdk-ı nübüvvet-i Muḥammediyye’ye dâll olan mu'cizât-ı Kırā'aniyyedendir. Ve izlâlden ‘ibârettir dahi denilmiş. Vallāhu a'lemu.

[se-nuyessiruhū] • سَنَسِيرُهُ

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَسَيُسِيرُهُ لِلْيُسْرَى﴾²¹⁴⁹

• وَفِي ﴿فَسَيُسِيرُهُ لِلْعُسْرَى﴾²¹⁵⁰ أَي سَنُهِئُهُ

Ya'nî “Onu hâzırlarız, tehyî'e ederiz” demek olur. Bu tefsîr ‘Arabın “يُسِرُ الْفَرَسَ” kav-lindendir ki “Atın eyerini vurup başlığını takarak rükûba hâzırladı” demek olur. Ve İbn ‘Abbās radiyallāhu ‘anhumādan “فَسَنُهَوُّ عَلَيْهِ الطَّاعَةَ” ve âyet-i sāniyede عَلَيْهِ “فَسَنُهَوُّ عَلَيْهِ” tefsîri de mervîdir. Ve “يُسْرَى” dan murād bezl-i sadakât ve infāk fî-sebîlillâhtır. “عُسْرَى” dan murād imsāk ve buhdür de denildi.

[se-nefruğu] • سَنَفْرُغُ

• ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهُ الثَّقَلَانِ﴾²¹⁵¹ أَي سَنَقْضُدُ لِحِسَابِكُمْ

Ya'nî “An-karîb hesâbınızı ya'nî a'mâlinizi kasd edeceğim” ya'nî şürû' edeceğim demek olur. “كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فَرَاغٌ” ma'nâ-yı lügavîsiyle Cenâb-ı Hakk’a isnâd olunamaz, zîrâ هُوَ كُلُّ يَوْمٍ 2152 “فَرَاغٌ” buyurulur. Ve “لَا يُشْغَلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ” ile mevsûftur. Bâbu'l-Hemze’de “أَفْرَغُ” kelimesine mürâca'at oluna. Bâbu'n-Nûn’da “نَفْرَعُ” kelimesine bak.

2148 “Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.” el-Kalem, 68/16.

2149 “Biz onu en kolay olana kolayca iletiriz.” el-Leyl, 92/7.

2150 “Biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.” el-Leyl, 92/10.

2151 “Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!” er-Rahmân, 55/31.

2152 “O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır.” er-Rahmân, 55/29.

• سَنُرَاوِدُ [se-nurāvidu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ﴾²¹⁵³ أَي سَنَجْتَهِدُ فِي طَلَبِهِ مِنْ أَبِيهِ

Ya'nī “Pederinden talebi husûsunda çalışırız” demektir. Taleb ma'nâsına olan “رَوْدُ” den “müfâ'alet”tir. Bābu'n-Nūn'da “نُرَاوِدُ” kelimesine nazar oluna.

MAZMŪMETU'S-SĪN: “س،ن” [540]

• سُنْدُسُ [sundusin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيَلْبِسُونَ ثِيَابًا خَضْرَاءَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ﴾²¹⁵⁴ أَي مِنْ رَقِيقِ الدِّيبَاجِ وَالْأَلْفَهِ وَإِسْتَبْرَقٍ أَيِ الْغَلِيطِ الثَّخِينِ مِنْهُ

Ya'nī “dībāc.” Fārisī “dībā”nın mu'arrebidir ki atlas deriz, nev' nev' dir. 'Arab incesine “سُنْدُسُ” ve kalınına “إِسْتَبْرَقُ” itlāk eder. Ve “إِسْتَبْرَقُ”, “سُنْدُسُ”ün altın ya'nī sırma ile nesc olunmuşuna denir dahi denilmiş. Vallāhu a'lemu.

MEKSŪRETU'S-SĪN: “س،ن”

• سِنَةٌ [sinetun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تَأْخُذْهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾²¹⁵⁵ أَيِ نُعَاسٍ

Ya'nī “başta olan uyku ağırlığı” demektir, biz ona uyuklamak deriz. Ve denildi ki “سِنَةٌ” başta hâsıl olan ağırlıktır ki uyku gelmek denir. “نُعَاسٌ” gözde hâsıl olan mukaddimât-ı nevmdir ki göz kapakları ağırlaşır ve kapanmak ister ve gâh kapanır, Türkçe ımızganmak denir. “نَوْمٌ” kalbde olan hâlet-i ma'lûmedir ki biz uyku deriz, 'Acem hâb derler. Bu kelime aslen misāl-i vāvī olan “وَسَنٌ” lafzındandır. “تَعَبٌ” bābından وَسَنًا “وَيْسَنُ يَوْسَنُ وَسَنًا” “وَيْسَنُ يَوْسَنُ وَسَنًا” denir. “سِنَةٌ” bundan fā'ü'l-fi'li mahzûf başta hâsıl olan ānifü'l-beyān hâlet-i ismidir.

• السِّنِينَ [es-sinīne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصِ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ﴾²¹⁵⁶ أَيِ الْجَدْبِ

Ya'nī kaht, kıtlık demektir. Bu kelime “جَدْبٌ” ya'nī kıtlık demek olan “سِنَةٌ”nin cem'i “سِنُونَ” lafzının hâlet-i cerridir. Aslen kıtlık olan yıla denir iken sonra mutlakı havl ve

2153 “Dediler ki: “Onu babasından isteyeceğiz ve muhakkak bunu yaparız.” Yūsuf, 12/61.

2154 “İnce ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir.” el-Kehf, 18/31.

2155 “Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku.” el-Bakara, 2/255.

2156 “Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık.” el-A'rāf, 7/130.

sāl ya'nī yıl ma'nāsına isti'māl olundu. Bu āyetten gayrı mahallerde lām'la ve lām'sız hep yıl demektir. [541]

FASLU'S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA'A'L-VĀV: “س،و”

• سَوَاء [sevā'i]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾²¹⁵⁷ أَيْ وَسَطِ الطَّرِيقِ وَقَصْدِ الطَّرِيقِ

Ya'nī “orta” ve “adl.” Murād hüdā ve hak ve ‘adl yolundan demek olur ki dīn yoludur, şeh-rāh-ı dīn-i İslām’dır. “سَوَاء” kelimesi Qur’ān-ı kerīm’de müsāvī ve berāber ve bir ma’nāsına müsta’meldir, ²¹⁵⁸ ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنْذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ ve emsālinde olduğu gibi ve āyet-i ūlāda olduğu gibi. “صِرَاطٌ” ve “سَبِيلٌ” a izāfetinde ber-vech-i beyān vasat ve hak ve ‘adl ve müstakīm ma’nālarınadır. Ve “جَحِيمٌ” gibi mekān ve mahalle izāfetinde mutlak vasat, orta ma’nāsınadır. ²¹⁵⁹ ﴿فَاطْلِعْ فَارْأَ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ﴾²¹⁵⁹ أَيْ فِي وَسْطِ Cehennemnin ortasında demek olur. Ve “سَوَاءٌ” lafzının sülāsiden isti’mālī memnūdur, dāimā “müfā’alet” ve “tefā’ul” ve “ifti’āl” bāblarından isti’māl olunur. “مُسَاوَاةٌ” ve “تَسَاوِيٌ” gibi Bābu’l-Hemze’de “إِسْتَوَى” kelimesine mürāca’at oluna.

• سَوَاءَ [sevā’ete]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحِثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سَوَاءَ أَخِيهِ﴾²¹⁶⁰

• وَفِي ﴿قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعْجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُؤَارِي سَوَاءَ أَخِي﴾²¹⁶¹ أَيْ جَسَدَهُ الْمَيِّتَ وَقِيلَ حِيَفَةً أَخِيهِ لِأَنَّهُ كَانَ قَدْ تَفَسَّخَ وَأُتِنَ

Ya'nī “kardeşinin ölüsünü gövdesini” demektir, cīfesini de denilmiş, zīrā bir müddet defn olunamadığı cihetle tefessüh etmiş ve kokmuştu. Ve “سَوَاءٌ” lafzı ile her bir kabih görülen şeylerden ta’bīr edilir. Bundan dolayı zükūr ve ināstan mahall-i ‘avret-i galīzadan kināyet edilir. Buna binā’endir ki bu āyeti Sicistānī rahimehullāhu “فَرَجَ أَخِيهِ” ve ba’zı müfessirīn dahi “عَوْرَةَ أَخِيهِ” ile tefsīr etmişler. Ve سَوَاءَ أَخِيكَمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاءَ أَخِيكُمْ ile tefsīr etmişler. Ve ²¹⁶² ﴿مَا يُؤَارِي عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِهِمَا﴾²¹⁶⁴ ve ²¹⁶³ ﴿بَدَتْ لَهُمَا سَوَاتُهُمَا﴾²¹⁶³ ve ²¹⁶² ﴿وَرِيشًا﴾²¹⁶² āyetlerinde de murād

2157 “İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır.” el-Māide, 5/60.

2158 “Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.” el-Bakara, 2/6.

2159 “Kendisi de bakar ve onu cehennemnin ortasında görür.” es-Sāffāt, 37/55.

2160 “Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşele-yen bir karga gönderdi.” el-Māide, 5/31.

2161 “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz miyim ben?” dedi.” el-Māide, 5/31.

2162 “Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik.” el-A'rāf, 7/26.

2163 “Kendilerine avret yerleri göründü.” el-A'rāf, 7/22.

2164 “Kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini” el-A'rāf, 7/20.

mahall-i 'avret-i galīzadır. [542] Bu kelime aslen “سوء” dandır ki insānı magmūm ve mükedder eden ve gussalandıran şeydir. Aşağıda “سوء الدار” kelimesine nazar buyurula.

• سَوَّلَتْ [sevvelet]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً﴾²¹⁶⁵ أَيُّ زَيْنَتْ

Ya'nī “Tezyīn eyledi.” Türkçe “Bezedi” demektir. Bu kelime aslen mehmüzü'l-ayn olan zammla “سؤل” den “tefīl” dir. “سؤل لَهُ الْأَمْرُ يُسَوِّلُهُ لَهُ تَسْوِيًّا” denir, tezyīn ma'nāsınadır, çünkü “سؤل” Türkçe dilek demektir ki insānın hırsıla özlediği ve husulünü ārzü ettiği hācetidir. Ke-mā kāle ta'ālā²¹⁶⁶ ﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى﴾ Bundan “تسویل” in tezyīn ma'nāsına alınması bir şey'i bir kimseye beğendirip bugye ve maksūd kılmak için onun nazarında onu tezyīn lüzūmuna mebnīdir. Ve “سؤل”, “سؤال” dendir ki istemek ve sormaktır. Bāb-ı sālisten “سَالٌ يَسْأَلُ سُؤَالًا فَهُوَ سَائِلٌ وَذَلِكَ مَسْئُولٌ” denir. Emr-i hāzır “سأل” dir ve hemzeteynin iskātıyla “سل” de denir. Ve bu lafzda “خَفَ” bābından “سَالٌ يَسْأَلُ سُؤَالًا” dahi lügattır. Bunun emri “سل” gelir: ²¹⁶⁷ ﴿سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ﴾ Bu iskāt-ı hemze tahfif içindir.

• سَوَّطَ [sevṭa]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَضَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوَّطَ عَذَابٍ﴾²¹⁶⁸ أَيُّ مَا خُلِطَ لَهُمْ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَذَابِ وَقِيلَ نَوْعٌ عَذَابٍ

Aslen “سوط” kelimesi tākāt-ı cildten ya'nī ince ince kesilmiş sırimdan örülmüş yāhūd bükülmüş kamçı ve tura denilen ālet-i darbdır. 'Azāb kamçısı ve turası ta'bīri bu i'tibār ile envā'-ı 'azābı cāmi' olan 'azāb-ı 'azīm ve elīm ile tefsīr olundu. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi. [543]

• سَوِيًّا [seviyyen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَارْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾²¹⁶⁹ أَيُّ تَامَ الْخَلْقِ لَمْ يُنْقُصْ مِنْهُ شَيْءٌ مِنَ الصُّورَةِ الْبَشَرِيَّةِ شَابًّا مُعْتَدِلًا

Ya'nī “Şābb olarak sûret-i beşeriyreden hiçbir şey tankīs olunmadan tāmümü'l-hilkat insān sûretine temessül etti” demektir. Bu kelime 'adl ve vasat ve tām ve müstakīm ve müsāwī ve sahīh-i gayr-ı ma'lūl ma'nālarına gelen “سوى” dan “fa'īl” dir. ²¹⁷⁰ ﴿قَالَ آيَتُكَ أَلَّا فَاتَّبِعْنِي﴾ nin fā'ilinden hāldir: “سَوِيًّا”, “تَكَلَّمَ” nin fā'ilinden hāldir: ²¹⁷¹ ﴿أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ﴾ [ve] أَهْدَى صِرَاطًا سَوِيًّا²¹⁷¹ أَيُّ مُسْتَقِيمًا عَدَلًا

2165 “Yakub dedi ki: “Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi.” Yūsuf, 12/18, 83.

2166 “Allah şöyle dedi: “İstedğin sana verildi ey Mūsā!” Tāhā, 20/36.

2167 “İsrailoğullarına sor.” el-Bakara, 2/211.

2168 “Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı.” el-Fecr, 89/13.

2169 “Biz, ona Cebra'il'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü.” Meryem, 19/17.

2170 “Allah da, “Senin işaretin, sapasağlam olduğun hâlde insanlarla (üç gün) üç gece konuşamamandır” dedi.” Meryem, 19/10.

2171 “Bana uy ki seni doğru yola iletayim.” Meryem, 19/43.

ircā'-ı nazar buyurula. ²¹⁷² أَيْ عَادِلًا أَوْ قَائِمًا مُسْتَقِيمًا سَالِمًا مُعْتَدِلًا Bu faslın evvelinde vākī' "سَوَاء" kelimesine

MAZMÜMETU'S-SĪN: "س،و"

• سُؤى [suven]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُؤى﴾ ²¹⁷³ أَيْ وَسَطًا بَيْنَ الْمُؤْصِفَيْنِ

Mā-kabline nazar oluna.

• سُورَة [sūratun]

• ﴿سُورَة أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا﴾ ²¹⁷⁴ أَيْ جُمْلَةً مِنَ الْأَحْكَامِ

Mübtedā-i mahzūfa haberdır. Takdīr-i kelām "هَذِهِ سُورَة"dür. Bu lafz gayr-ı mehmūz olarak menzile-i uhrāya irtifā' eden bir menzile ya'nī 'ale'd-devām müterakkiye olan menziledir, "سُور الْبِنَاء" gibi ki hīn-i inşāda duvarlarda ittihāz ve iltizām olunan sıralarda metānet için yapılan takviyelerdir, hatıl gibi ki bunun üzerine yine inşāya devām edilir. Mutlakan "سُور" duvar ve hisār ma'nālarına da gelir. Ve mehmūz olarak "سُورَة" olursa kıt'a ma'nāsınadır. Bu 'Arabın "أَشَارْتُ مِنْ كَذَا" kavlindendir ki "Ondan bir mikdār bıraktım, fazlasını bıraktım, artırdım" demek olur. Bundan kıt'a ve parça ma'nāsına alınarak "سُورَة الْقُرْآن", "سُورَة الْقُرْآن" demek olur. Fātiha ve hātimesi olmakla mā-kablinden [544] ve mā-ba'dinden mefsūl ve maktū' müstakil bir kıt'a ma'nāsınadır. Rāğib *Mufredāt*'ında "سُورَة" menzile-i refī'adır deyip şā'irin:

"أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَغْطَاكَ سُورَة || تَرَى كُلَّ مَلِكٍ دُونَهَا يَتَذَبَذَّبُ"

kavliyle istiṣhād etmiş. Bu beytte "سُورَة", "مَنْزِلَة رَفِيعَة" demektir. Ve سُور الْمَدِينَة حَاطِطُهَا "سُور الْقُرْآن" ve "سُورَة الْقُرْآن" sūr-ı medīneye teşbīhen ta'bīr olunmuş olduğundan yāhūd süver-i Qur'āniyye menāzil-i kamer gibi menzileten ba'de-menzile vākī' olduğundan diyor.

• سُوء الْحِسَابِ [sū'u'l-ḥisābi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوَلَيْكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ﴾ ²¹⁷⁵ أَيْ الْمُؤْخَذَةُ بِكُلِّ مَا عَمِلُوا وَلَا يُعْطَرُ لَهُمْ مِنْهُ شَيْءٌ

Ya'nī kāffe-i hatāyā ve zünūblarıyla mü'āhaze olunup da hiçbirisi magfiret olunmamak-

2172 "Şimdi, yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüten mi daha doğru gider, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüten mi?" el-Mülk, 67/22.

2173 "Biz de mutlaka sana karşı onun gibi bir sihir yapacağız. Bunun için seninle bizim aramızda; uygun bir yerde, senin de, bizim de caymayacağımız bir buluşma vakti belirle." Tāhā, 20/58.

2174 "Bu, bizim indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir süredir." en-Nūr, 24/1.

2175 "İşte hesabın kötüsü bunlar içindir." er-Ra'd, 13/18.

tır. “سوء” lafzı her neden ve her ne sûretle olursa olsun insānı mükedder ve magmūm ve mahzūn eden ve gussalandıran şeydir, dünyevî ve uhrevî ve nefsî ve bedenî ve mālî de olur. Ve “بَرَصٌ” denilen ʿillete de itlāk olundu, nitekim ²¹⁷⁶ ﴿تَخْرُجُ بَيَظًا مِنْ غَيْرِ سُوءٍ﴾ kavlı-i kerīminde “مِنْ غَيْرِ بَرَصٍ” demektir. Ve her takbîh ve istikrāh olunan şeyde de denir. Fethle “سوء” lafzındandır. “قَالَ” bābından “سَاءَ الْأَمْرُ يُسُوُّهُ سُوءًا وَمَسَاءَةٌ وَمَسَائِيَّةٌ” denir. “سُرُورٌ” dan “سَرَرُهُ يَسُرُّهُ” nün zıddıdır. Zammla “سوء” bundan ismdir. Ve “سَيِّئَةٌ”, “حَسَنَةٌ” nin zıddıdır ki fiʿl-i kabīhtir, Türkçemizde kötü ve kötülük denir.

• سُوءُ الدَّارِ [sūʾu'd-dāri]

• ﴿وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ﴾ ²¹⁷⁷ الْمُرَادُ بِهِ جَهَنَّمُ

Ve “سوء” lafzı ʿazāb, darb ve emsāline izāfeti hālinde “أَشَدُّ” maʿnāsı ifāde eder: ﴿وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ﴾ ²¹⁷⁸ [545] أَيْ أَشَدُّ الْعَذَابِ
Ānifen beyān olunan “سوء” lafzındandır.

• السُّوْأَى [es-sūʾā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوْأَى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ﴾ ²¹⁷⁹ أَيْ جَهَنَّمُ

“السُّوْأَى”nın zıddıdır ki “حُسْنَى” cennettir. Ve “الْعُقُوبَةُ السُّوْأَى” da denildi. Bu kelime her takbîh olunan şeyde istiʿmāl olunur. “سوء”dan “أَفْعُلُ” olan “أَسُوْأُ”ın teʾnīsidir. Ve “بُشْرَى” gibi masdar da olur. Ve naʿt olarak kullanılır. Bu da “سوء”dendir. Ānifü'l-beyān “سُوْأَةٌ” kelimesine bak.

• السُّوْق [es-sūqī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾ ²¹⁸⁰

• ﴿فَاسْتَوَى عَلَى سُوْقِهِ﴾ ²¹⁸¹ جَمْعُ سَاقٍ

“سَاقٍ” topuktan diz kapağına kadar olan ʿuzvdur. Bu bābın evvelinde “سَاقٍ” kelimesine mürācaʿat oluna.

2176 “(Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın.” Tāhā, 20/22; en-Neml, 27/12; el-Kasas, 28/32.

2177 “İşte lânet onlara, yurdun kötüsü (cehennem) de onlarıdır.” er-Raʿd, 13/25; el-Gāfir, 40/52.

2178 “Firavun ailesini, azābın en kötüsü kuşattı.” el-Müʾmin, 40/45.

2179 “Sonra, Allah’ın âyetlerini yalanladıkları ve onlarla alay etmekte oldukları için, kötülük işleyenin sonu daha da kötü oldu.” er-Rûm, 30/10.

2180 “(Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı.” Sād, 38/33.

2181 “Gövdesi üzerine dikilmiş” el-Feth, 48/29.

• سُورُ [sūrun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَضْرِبْ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ﴾²¹⁸² قِيلَ هُوَ سُورُ الْأَعْرَافِ

“سُورُ” ‘ālī duvar ve kal‘a bedenine denir. Burada bir hāciz, bir fāsıldır ki ehl-i sa‘ādetle ehl-i şakāvet beynine hāil olur; sūr-ı A‘rāf’tır denildi. Bābu’l-Hemze’de “الْأَعْرَافِ” kelimesine nazar oluna.

• سُوَاعًا [suvā‘an]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا تَذَرْنِ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا﴾²¹⁸³

Kavm-i Nūh’un asnāmından biridir.

MEKSŪRETU’S-SĪN: “س،و”

• سُوَى [sivā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى “لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سَوَى”²¹⁸⁴ بِكَسْرِ السِّينِ عَلَى لُغَةِ أَهْلِ الْحِجَازِ

Zammla ﴿سَوَى﴾ gibidir ki “وَسَطًا” demektir. Ānifü’l-beyān “سَوَى” kelimesine bak.

FASLU’S-SĪNĪ'L-MUHMELE MA‘A’L-YĀ‘Ī'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE [546]

• السَّيَّارَةُ [es-seyyārati]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ﴾²¹⁸⁵• وَ﴿وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ﴾²¹⁸⁶ أَيَّ أَهْلِ الشَّفَرِ وَهُمْ الْمُسَافِرُونَ

Ya‘nī “yolcular” ki murād kāfile ve kārbān olacaktır. “كَالَ” bābından “فَعَالَةٌ” dir. “سَيَّارَ” den “سَيَّرَ” denir. “سَيَّارَ” ve “سَيَّارَةٌ” sīga-i mubālagadır. Ve “سَيَّرَ” de devām ve istimrār-ı seyr ifāde ettiği gibi, “سَيَّارَةٌ” lafzı cemā‘at-i müsāfirin ma‘nāsına ism olmuştur: ²¹⁸⁷ ﴿أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلْسَّيَّارَةِ﴾ Kārbān ve kāfile-i huccāc ve her türlü cemā‘at-i müsāfirin murād olunur. Ve tulū‘ ve gurūbu olan ya‘nī

2182 “Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir.” el-Hadīd, 57/13.

2183 “Şöyle dediler: ‘Sakın ilāhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Süvā’ı, Yeğus’u, Ye’ük’u ve Nesr’i hiç bırakmayın.” Nūh, 71/23.

2184 “Uygun bir yerde, senin de, bizim de caymayacağımız” Tāhā, 20/58.

2185 “Geçen kervanlardan biri onu bulup alsın.” Yūsuf, 12/10.

2186 “Bir kervan gelmiş suçularını suya göndermişlerdi.” Yūsuf, 12/19.

2187 “Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helal kılındı.” el-Māide, 5/96.

sevābitin gayrı nücūma da “سَيَّارَةٌ” denir, her biri kendi mahrekinde sāire olduğu için. Ve bunun cem’i “سَيَّارَاتٌ” gelir.

• سَيِّدَهَا [seyyidehā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالْفَتَىٰ سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ﴾²¹⁸⁸ أَي زَوْجَهَا

Ya’nī “kocasını” demektir. “سَيِّدٌ” efendi demektir. Lisānımızda da kadının zevcine efendisi ta’bīri vardır. “سَيِّدٌ” lafzı reṣṣ-is-i kavm ve ulu kimse ve hayr ve ni’mette kavmine fāik adam ve mālīk ma’nālarına da müsta’meldir. Aslı mecd ve şeref ve ululuk büyüklük demek olan “سَادَ قَوْمُهُ سَيَادَةً وَسُودَدَا بِالضَّمِّ وَسَيَّدُوذَةً بِالْفَتْحِ” bābından “كَتَبَ” māddesindendir. “سَادَ” “سَادَةٌ” tir. Ve Hazret-i Fāṭımatu’z-Zehrā ‘aleyhe’s-selāmdan gelen nesl-i Risālet-penāh’a da ism olmuştur. “سَيِّدٌ” evlād-ı Resulullāh’tan şahs-ı necībe denir. Bunun cem’inde “سَادَاتٌ” lafzı müştahirdir. Ve lafz-ı “سَادَاتٌ”, “سَادَةٌ”nin cem’i olmakla cem’ü’l-cem’dir. Vallāhu a’lemu. [547]

• سَيِّئَاءَ [seyynā’e]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيِّئَاءَ﴾²¹⁸⁹ أَي مِنْ جَبَلٍ مُبَارَكٍ وَقِيلَ مِنْ جَبَلٍ مُشَجَّرٍ

Mışır ile Eyle beyninde yāhūd Filistīn’de bir mübārek cebelin ismidir ki mahall-i münā-cāt-ı Mūsā ‘aleyhi’s-selāmdır. Sīn’in fethi ve kesriyle lügattır ve iki sûretle de kırā’at olunmuş. “سَيِّئُونَ” ve “سَيِّئِينَ” dahi mahal veyā cebel-i mezkûrun ismidir. Ve birbirine girişik eşcār-ı kesîresi olan cebele de itlāk olunur, orman demek olur. “طُورٌ” cebelin ismi “سَيِّئَاءَ” buk’a-i mübāreke-i mezkûrenin ismidir de denildi ve gayr-ı zālik. Vallāhu a’lemu bi-murādihi.

MAZMŪMETU’S-SĪN: “س،ي”

• سَيِّرَتِ [suyyirati]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ﴾²¹⁹⁰

• وَ﴿وَسَيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا﴾²¹⁹¹

• وَ﴿وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ﴾²¹⁹²

Bu kelime arz üzere nefāz ya’nī geçip gitmek ma’nāsına olan “سَيَّرَ” den “tef’ıl” dir.

2188 “Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar.” Yūsuf, 12/25.

2189 “Yine o su ile Sīna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı) yarattık” el-Mü’minūn, 23/20.

2190 “Kendisiyle dağların yürütüleceği bir Kur’an olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu).” er-Ra’d, 13/31.

2191 “Dağlar yürütülür, serap hâline gelir.” en-Nebe’, 78/20.

2192 “Dağlar, yürütüldüğü zaman” et-Tekvīr, 81/3.

MEKSŪRETU'S-SĪN: “سِ،ي”

• ﴿تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ﴾²¹⁹⁴ أَيَّ بَعْلَامَتِهِمْ

2199 “Elçilerimiz Lût’a gelince onların yüzünden üzüldü, göğsü daraldı ve “Bu çok zor bir gün” dedi.”
Hüd, 11/77.

Ya'nī “Onların gelmesi sebebiyle mahzūn ve magmūm oldu.” Ya'nī hüzünlendi ve gamlandı ve gussalandı demek olur. Ānifü'l-beyān “سَوَاءٌ” ve “سُوءٌ” kelimelerine mūrāca'at oluna.

[sinīne] سِينِينَ •

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونَ وَطُورِ سِينِينَ﴾²²⁰⁰

Ānifü'l-beyān “سَيْنَاءٌ” kelimesine ircā'-ı nazar oluna.

²²⁰⁰ “Tīn'e ve zeytūn'a andolsun. Sinā Dağına andolsun.” et-Tīn, 95/1-2.

BĀBU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME

ش

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-HEMZE: “ش، ء”

• شَانٍ [ʃeˈnin]

• قَالَ تَعَالَى ﴿كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ﴾²²⁰¹

• وَ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ﴾²²⁰²

• وَ[549] ﴿لِكُلِّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ يَوْمٌ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾²²⁰³ وَفِي امْتِثَالِهَا أَيُّ أَمْرٍ وَقَصْدٌ

“شَأْنٌ” kelimesi “حَالٌ” ve “أَمْرٌ” ma'nāsınadır, ancak “حَالٌ” ve “أَمْرٌ” āmmıdır. “شَأْنٌ” ahvāl ve umūr-ı 'azīme ve mühimmede kullanılır. Ve kasd ve taleb ma'nāsına masdar da olur. Bāb-ı sālisten “شَأْنٌ شَأْنُهُ” denir, “قَصْدٌ قَصْدُهُ” demek olur. “شَأْنٌ” in cem'i “شُؤْنٌ” ve “كِتَابٌ” vezninde “شِئَانٌ” gelir. Masdar olduğu takdīrce hāl ve emr ve hatbın “شَأْنٌ” tesmiyesi tesmiye bi'l-masdar kabīlinden olur. *Ḳāmūs Tercemesi*'ne mürāca'at tavsiye olunur.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-ELİF: “ش، ا”

• شَاوِرُهُمْ [ʃāvirhum]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾²²⁰⁴ أَيِ اسْتَخْرِجِ آرَاءَهُمْ فِي أَمْرِ الْحَرْبِ

Ya'nī “Emr-i harbde onların reyini istihrāc et.” Murād 'indlerinde ve nefislerinde zamīrlerinde olan şey'e 'ilm istihrāc et demek olur. Bu kelime ma'ānī-i 'adīdede müsta'mel

2201 “O, her an yeni bir ilahi tasarruftadır.” er-Rahmān, 55/29.

2202 “(Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun.” Yūnus, 10/61.

2203 “İşte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.” 'Abese, 80/37

2204 “Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et.” Āl-i 'İmrān, 3/159.

“شُورَ” lafzından “müfā‘alet”tir. “مُشَاوَرَةٌ” ‘ukalānın ba‘zı ba‘zına mürāca‘atla bir husūsta birbirlerinin reyini istihrāc ve āraya istihsāl-i ma‘lūmāt etmektir. Ve “شُورَى” ve “مُشَوَرَةٌ” böyledir. Ve “شُورَى” hakkında “مُشَاوَرَةٌ” edilen emrdir. Ve “istifāl”den “إِشْتِشَارَةٌ” de “مُشَاوَرَةٌ” gibidir. Ve “ifāl”den “إِشَارَةٌ” de bundandır, ma‘nāsı ma‘lūm. Bu aslen “شُورَ” den olduğu beyān olunmuştu. “شُرْتُ الْعَسَلِ أَشُورُهُ شُورًا” denir, “إِجْتِنَيْتُهُ” demektir ki aldım, cem‘ ettim yerinde kullanılır. Ve satılık hayvānı müşteriye ‘arz etmek üzere koşturmakla meşy ve sür‘at ve sāir muhassinātı göstermek ma‘nāsına da gelir. “شُرْتُ الدَّابَّةَ” “شُرْتُ الدَّابَّةَ” “عَرَضْتُه لِّلْبَيْعِ بِالْإِجْرَاءِ وَنَحْوِهِ” demektir. [550]

• شَاقُّوا اللَّهَ [şākḳullāhe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾²²⁰⁵ أَيْ حَارَبُوا اللَّهَ وَحَارَبُوا الرُّسُولَ

Ya‘nī Allāhu ta‘ālāya ve Resūlüne muhārib oldular ve onun dīn ve tā‘atından mücānebet ettiler demek olur. Ve “صَارُوا فِي شَيْءٍ غَيْرِ شَيْءِ الْمُؤْمِنِينَ”, ﴿شَاقُّوا اللَّهَ﴾ demek de olur. Ya‘nī mü‘minler tarafının gayrı tarafa munsarif ve müteveccih oldular ki muhālifin ve muhāribin tarafıdır dahi denir. Bu kelimeler kesre “شَقَّ” lafzından “müfā‘alet”tir. Ve “شَقَّةٌ” ve “شَقَاقٌ” muhālefettir. Ve aslen fethle “شَقَّ”den müştaktır ki bir şey’i yarmak, ikiye ayırmak ve yırtmak ma‘nālarıdır. Bu ma‘nādan birer takrīble müştakkāt ve mutasarrafātı ma‘ānī-i kesīrede isti‘māl olunmuştur, mufasssalāt-ı lügate nazar oluna.

• شَاكِلَتِهِ [şākiletihi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿كُلُّ يَغْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ﴾²²⁰⁶ أَيْ عَلَى نَاحِيَّتِهِ وَطَرِيقَتِهِ

Ya‘nī “Bir kimse hüdā ve dalālde kendi nāhiye ve cānibine çespān ve mezheb ve tarīkına müşākil ve muvāfık hāl üzere ‘amel eder.” Bu ma‘nā²²⁰⁷ ﴿فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا﴾ cümle-i kerīmesiyle te‘eyyüd eder ki “سَبِيلًا”, “طَرِيقًا” demektir. Ve “شَاكِلَةٌ” halīka ve tabī‘at ma‘nāsına da gelir, nitekim “لَسْتُ عَلَى شَكْلِي وَشَاكِلَتِي” denir ki sen benim hilkat ve tabī‘at ve seciyyem üzere değılsin ya‘nī bana benzemezsin demek olur. Hükm-i tabī‘at ve tīnet ve seciyyete insān üzerinde kāhir ve mü‘essir olmakla gerek hayr gerek şerr ona tābi‘ ve mahkūm ve onun muktezāsınca ‘āmil olur: “شَكْلٌ” “شَكْلٌ” “كُلُّ إِنَاءٍ إِنَاءٌ يَتَرَشَّحُ بِمَا فِيهِ” “شَكْلٌ” “شَكْلٌ يَشْكُلُ شَكْلًا فَهُوَ شَاكِلٌ” denir. Müştakkātı ma‘ānī-i ‘adīdede müsta‘emeldir.

• شَاطِئِي [şāṭi‘i]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ﴾²²⁰⁸ أَيْ جَانِبِ

2205 “Bu, onların Allah’a ve Resūlüne karşı gelmelerindendir.” el-Enfāl, 8/13; el-Hasr, 59/4.

2206 “Herkes kendi yapısına uygun işler görür.” el-İsrā, 17/84.

2207 “Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.” el-İsrā, 17/84.

2208 “Mūsā, ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi:” el-Kasas, 28/30.

الْوَادِي [551] الْأَيْمَنَ لِمُوسَى

Ya'nī “Mūsā ‘aleyhi’s-selāma olan vādīnin müşārūnileyhin sağına düşen cānibinden sağ tarafından, yanından çağrıldı” demek olur. “شَاطِئٌ” ve “سَطَاءٌ” birdir ki cānib, taraf; Türkçe yan demektir. Bu kelimenin cem'i yoktur. Āti'l-beyān “سَطَاءٌ” kelimesinde tafsili görölür, mahall-i mezkūra bak.

• شَاخِصَةً [şāḥiṣatun]

• ﴿فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾²²⁰⁹ أَيُّ مُزْتَفَعَةٍ أَجْفَانُهُمْ

Ya'nī “Göz kapakları yukarı kalkık” ya'nī içinde bulundukları hālin hevl ve dehşetten gözlerini kıpmağa kādīr değıller demek olur. “شَخْصٌ” lafzındandır. Ve “خَصَعَ” bābından “شَخَصَ يَشْخَصُ شُخُوصًا فَهُوَ شَاخِصٌ” bir beldeden çıkıp dīgerine gitmek ve ok hedefin üzerenden aşip geçip gitmek ma'nāsına da gelir. Bābu't-Tā'da “شَخَصَ” kelimesine mūrā-ca'at oluna.

• شَامِيحَاتٍ [şāmiḥātīn]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَّ شَامِيحَاتٍ﴾²²¹⁰ أَيُّ جِبَالًا ثَوَابِتٍ عَالِيَاتٍ شَاهِقَاتٍ

Ya'nī Arzda yerinden gitmez yüce dağlar halk ettik” demek olur. “جَبَلٌ شَامِيحٌ وَجِبَالٌ شَامِيحَةٌ” denir. Cem'i “شَامِيحَاتٍ” ve “شَوَامِيحٌ” gelir. “خَصَعَ” bābından “شَمَخَ يَشْمَخُ شُمُوحًا فَهُوَ شَامِيحٌ” denir. Bununla tekebbür ve ta'azzumdan kināyet edilir. Bir kimse tekebbür ve ta'azzum ettiğinde “شَمَخَ بِأَنْفِهِ” denir, gūyā burnunu kaldırdı, ya'nī kibirlendi demek olur. Lisānımızda da müsta'meldir. burnunu kaldırdı, burnu büyüdü deriz. “رَوَاسِي” kelimesi için Bābu'r-Rā'da “رَاسِيَّاتٍ” ve “رَوَاسِي” kelimelerine ircā'-ı nazar oluna.

• شَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ [şahidin ve meşhūdīn]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالْيَوْمَ الْمَوْعُودِ وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ﴾²²¹¹ أَيُّ يَوْمِ الْجُمُعَةِ وَيَوْمِ عَرَفَةَ “وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ” يَوْمِ الْقِيَامَةِ

Ve denildi ki [552] “شَاهِدٍ” Hazret-i Hātemü'l-enbiyāḥ sallallāhu ‘aleyhi ve sellem efendimizdir, nitekim²²¹² ﴿وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾ kavlı-i kerīmiyle zāt-ı risālet-penāhīlerine hitāb buyuruldu. Ve “مَشْهُودٌ” yevm-i kıyāmettir, nitekim²²¹³ ﴿وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ﴾ buyuruldu. Bu kelimeye dāir tahkīkāt āti'l-beyān Faslu'ş-Şīn Ma'a'l-Hā'da “شَهِدَ اللهُ” kelimesinde görölür, oraya nazar oluna.

2209 “Bir de bakarsın inkār edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır.” el-Enbiyā, 21/97.

2210 “Orada sabit yüce dağlar yaratmadık mı?” el-Mürselāt, 77/27.

2211 “Va'dedilmiş güne (kıyamete) andolsun. Şāhitlik edene ve şāhitlik edilene andolsun” el-Burūc, 85/2-3.

2212 “Ve seni de onların üzerine bir şāhit yaptığımız zaman” en-Nisā, 4/41.

2213 “Bu, herkesin toplamp bir araya geleceğı bir gündür.” Hūd, 11/103.

• شَانَتَاكَ [šāniṭeke]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ شَانَتَاكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾²²¹⁴ أَيُّ مُبْغِضِكَ

Ya'nī “Sana bugz eden” demektir. Bu kelimeye dāir kelām Faslu'ş-Şīn Ma'a'n-Nūn'da mufasssalen mezkūrdur, mahall-i mezkūra nazar oluna.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-BĀ'Ī'L-MUVAHHADE: “شُب،ب”

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: “شُب،ب”

• شُبَّيْهَ [šubbihe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ﴾²²¹⁵ أَيُّ الْقِي عَلَى مَنْ قَتَلُوهُ شُبَّهُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ

Ya'nī “Katl ettikleri Yehūdī üzerine Hazret-i 'Īsā'nın şibhi ya'nī müşārün'ileyhin sūreti-nin misli yāhūd benzeri ilkā' olundu” demektir. “شُبَّيْهَ”den “tef'īl”dir, “تَشْبِيْهَ” benzetmek-tir. “شُبَّيْهَ” bundan māzī-i mebnī 'ale'l-mef'ūl olmakla benzetildi demek olur. Bu sūrette onların katl ettiği Yehūdī onlara ya'nī nazarlarında 'Īsā'ya benzetildi demek de sahīh olur. “شُبَّيْهَ” ve “شُبَّيْهَ” bir şey'in benzeri ve misli dengdaşı demektir. Buna dāir tafsīlāt Bābu'l-Mīm'de “مُسَايَهًا” kelimesinde görülür.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'T-TĀ'Ī'L-MUSENNĀTĪ'L-FEVKĪYYE: “شَت،ت”

• شَتَّى [šetā]

• قَوْلُهُ عَزَّ اسْمُهُ ﴿فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى﴾²²¹⁶ أَيُّ أَصْنَافًا [553] مِنْ نَبَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ الْأَلْوَانِ وَالطُّعُومِ

Ya'nī “Renk ve ta'ımları muhtelif nebāttan sınıflar” demek.

• وَ ﴿تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى﴾²²¹⁷ أَيُّ مُتَفَرِّقَةً وَمُتَخَالِفَةً

• وَ ﴿إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى﴾²²¹⁸ أَيُّ مُخْتَلِفٍ فَعَامِلٍ لِلْجَنَّةِ وَعَامِلٍ لِلنَّارِ

Bu kelime aslen “شَتَّ يَشْتُ شَتًّا فَهُوَ شَتِيَّتٌ” bābından “صَرَبَ” māddesindendir. “شَتَّ” denir

2214 “Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.” el-Kevser, 108/3.

2215 “Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi.” en-Nisā, 4/157.

2216 “Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık.” Tāhā, 20/53.

2217 “Sen onları toplu sanırsın. Hālbuki kalpleri darmadağınaktır.” el-Haşr, 59/14.

2218 “Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir.” el-Leyl, 92/4.

teferruk ve perīṣānī ve dağınıklık ve dağıtmak ma'nalarına gelir. “شَتَّى”, “شَتِيَّتْ” in cem'idir. “مَرَضَى”, “مَرِيضٌ” gibi; “أَشْتَاتٌ” dahi böyledir. Bābu'l-Hemze'de zikri geçti.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-CĪM: “ش،ج”

• شَجَرٌ بَيْنَهُمْ [şecera beynehum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿حَتَّى يُحَكِّمُوكُمْ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ﴾²²¹⁹ أَيْ اخْتَلَطَ

Ya'nī “aralarında karışan ve karışık olan emrde” demektir. Aslen ağaç demek olan “شَجَرٌ” lafzındandır. “شَجَرٌ” in dalları, budakları birbirine karışık ve dolaşık olması tasavvuruyla umūrda ihtilāt ve iltibās ve nizā'da isti'māl olundu, nitekim fethateynle “شَجَارٌ” ve “شَجَرٌ يَشْجُرُ شَجْرًا” denir, “مُشَاجِرَةٌ” ve “تَشَاجُرٌ” münāza'a ma'nāsınadır. “قَتَلَ” bābından “شَجَرٌ يَشْجُرُ شَجْرًا” denir, “تَطَاعَنَ”, “تَشَاجَرَ”, “تَنَازَعَ” ve “تَفَاوُلَ” den “إِشْتَجَرَ” demektir. Ve “إِضْطَرَبَ” demektir. Ve “شَجَرَنِي عَنْهُ” kavli beni ondan nizā'la sarf ve men' ve def' eyledi demektir. Ve “دَخَلَ” bābından “شَجَرَ الْأُمْرَ يَشْجُرُ شُجُورًا” denir, ihtilāt ma'nāsınadır.

• الشَّجَرَةُ [eş-şeceratu]

• الشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ ﴿يَعْنِي شَجَرَةُ الرَّقُومِ الَّتِي ذُكِرَتْ فِي سُورَةِ الصَّافَّاتِ قَوْلُهُ تَعَالَى عَظُمَتْهُ﴾²²²⁰ أَذَلِكَ خَيْرٌ نَزَلًا أَمْ شَجَرَةُ الرَّقُومِ²²²¹ الْآيَةُ

Şecere-i zakkūm asl cahīmde çıkar bir şecere-i 'azābdır. Ve Qur'an'da la'ni ta'im-i se-meresinin [554] derk ettiği merāret-i şedīdesinden dolayı vākī' olan la'ni i'tibāriyledir. Bu āyette akvā olan kavī budur; bunun gayrı merviyāt za'iftir, belki merdūd ve mec-rūhtur, çünkü sūre-i Benī İsrā'ıl Mekkiyyedir, rivāyet ve tatbīk olunan vākī'āt ise Medeniyyedir. Vallāhu a'lemu bi-hakīkati kelāmihī'l-mecīdi.

• شَجَرَةُ الْخُلْدِ [şecerati'l-ḫuldi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَذِلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّيْلَى﴾²²²² يَعْنِي الشَّجَرَةُ الَّتِي مِنْ أَكَلِ مِنْهَا لَا يَمُوتُ وَيُخْلَدُ فِي الْجَنَّةِ

Ya'nī “Ondan ekl eden ölmez, cennette muhalled kalır.” Burada “خُلْدٌ”, “خُلُودٌ” ma'nāsınadır, Bābu'l-l-ā'da “خَالِدُونَ” kelimesine de ircā'-ı nazar oluna.

2219 “Aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapmadıkça.” en-Nisā, 4/65.

2220 “Kur'an'da lanetlenmiş o ağaç” el-İsrā, 17/60.

2221 “Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?” es-Sāffāt, 37/62.

2222 “Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?” Tāhā, 20/120.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'D-DĀLĪ'L-MUHMELE: "ش،د"

• شَدِيدُ الْقُوَى [şedīdu'l-kuvā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى﴾²²²³ يَعْنِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

"مَلِكٌ شَدِيدٌ قُوَاهُ" takdīrinde olup enbiyā' aleyhi's-selāma teblīg-i vahy ve izhār u ibdā-i havārika müvekkel Cibrīl-i emīn aleyhi's-selām irāde buyurulmuştur. "قُوَى" cem'-i "قُوَّةٌ" tir. Ve "شَدِيدٌ", "شَدُّ" den "fa'īl" dir. "صَرَبٌ" bābından "شَدَّ الشَّيْءُ يَشُدُّ شِدَّةً فَهُوَ شَدِيدٌ" denir, kavī oldu demektir. Ve "قَتَلَ" bābından "شَدَذْتُ الشَّيْءَ أَشَدُّهُ شَدًّا" denir, "قَوَيْتُهُ وَأَوْثَقْتُهُ" demek olur.

• شَدَذْنَا [şedednā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَشَدَذْنَا مُلْكَهُ﴾²²²⁴ أَيْ قَوَّيْنَا وَ﴿وَشَدَذْنَا أَسْرَهُمْ﴾²²²⁵

Kezā "قَوَّيْنَا أَعْضَاءَهُمْ وَمَفَاصِلَهُمْ" demektir, mā-kablinde beyān olundu.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: "ش،د"

• شُدُّوا [şuddū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَشُدُّوا الرِّبَا﴾²²²⁶ أَيْ قَوَّوْا قِيُودَهُمْ

Ya'nī "Bendlerini, bağlarını muhkem ve kavī bağlayınız" demek olur. "شُدُّ" sīga-i fi'l-i emrdir. [555]

MEKSŪRETU'Ş-ŞĪN: "ش،د"

• شِدَادٌ [şidādun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ﴾²²²⁷ أَيْ صِعَابٌ

Ya'nī "kaht sebebiyle su'übetli" demek.

• وَفِي ﴿عَلَيْهَا مَلِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ﴾²²²⁸ أَيْ غِلَاظُ الْقُلُوبِ لَا يَزَحْمُونَ وَأَقْوِيَاءُ فِي الْبَطْشِ

Hazene-i nār olan melāike-i azābın vasfıdır. "Ehl-i dūzaha acımazlar ve tuttıkları şey'i çetin tutarlar" demektir. Ānifü'l-beyān "شَدِيدٌ" in cem'idir. Bābu'l-Hemze'de "أَشَدُّ" ke-limesine bak.

2223 "Üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti." en-Necm, 53/5.

2224 "Biz Davud'un mülkünü güçlendirdik." Sād, 38/20.

2225 "Ve eklemlerini (birbirine) biz bağladık." el-İnsān, 76/28.

2226 "Bağı sıkı bağlayın." Muhammed, 47/4.

2227 "Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek." Yūsuf, 12/48.

2228 "O ateşin başında gayet katı, çetin melekler vardır." et-Tahrīm, 66/6.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'R-RĀ: "شُرْ"

• شُرُوا [şerav]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَيْسَ مَا شُرُوا بِهِ أَنْفُسُهُمْ﴾²²²⁹ أَيِ بَاغُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ

Ya'nī "Ne kötü şeydir, bedelinde nefslerini sattıkları şey" ya'nī sihr. Ve ﴿وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ﴾²²³⁰ kavlı kerīmi de bundandır. "شِرَاءٌ" ve "بَيْعٌ" kelimeleri mütelāzımlardır, ya'nī birinin vücūdu 'indinde dīgeri de mevcūddur, çünkü "شِرَاءٌ" almak, "بَيْعٌ" satmaktır. "مُشْتَرِي" semeni verip mālī alan; "بَائِعٌ" semeni alıp mālī verendir ki satıcı deriz. Bu sūret alış veriş dāimā derāhīm ve denānīr ya'nī para ve akçe ile olduğuna göredir, ammā metā' metā'la olduğuna göre ki mübādeledir, tarafeynden her biri bāyī' ve müşterī itibār edilmek tasavvuru sahīhtir. Bu sūrette "بَيْعٌ" ve "شِرَاءٌ" birbirinin mevzī'inde isti'māl olunur, ya'nī tarafeynden her biri "بَيْعٌ" veya "شُرَيْتٌ" demek sahīh olur. Ancak "بَيْعٌ" ma'nāsına "شُرَيْتٌ" ta'bīri ekserdir ve "إِشْتَرَيْتٌ" ma'nāsına "إِشْتَرَيْتٌ" ta'bīri ekserdir.

• شَرِدَ بِهِمْ [şerrid bihim]

• ﴿فَإِمَّا تَثَقَّفَتْهُمْ فِي الْحَزْبِ فَسَرِدَ بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ﴾²²³¹ أَيِ طَرِدَ بِهِمْ مِنْ وَرَاءِهِمْ

Ya'nī "Onların ardında olan a'dāyī onlara ettiğin mu'āmele ile ürküt ve ib'ād eyle" demektir. [556] Murād harbde yapılmaması meşrū' olan şeylerin en şedidini icrā etmekle onların ardında olan a'dāyī da ihāfe etmektir. "قَعْدٌ" bābından "سَرِدَ الْبَعِيرُ سُرُودًا" denir, deve ürkütü demek olur. Kesrle "شِرَادٌ" bundan ismdir. Ve "tefīl"den "سُرُودُهُ تَشْرِيدًا" denir, "ürküttüm" demektir.

• شَرَعَ [şera'a]

• ﴿شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا﴾²²³² أَيِ فَتَحَ لَكُمْ وَعَرَفَكُمْ طَرِيقَهُ

Ya'nī "Sizin için dīnin yolunu açtı ve dīn yolunu size bildirdi" demek olur. Aslen tarīk-i vāzıh ve mekşūf ve mübeyyen ma'nāsına olan şer'endir. Kesrle "شُرْعَةٌ" ve fethle "شَرِيعَةٌ" birdir ki dīndir. Ve "شَرِيعَةٌ" nāsın istikā için vürūd ettikleri yola denir ki dāimā gidilip gelindiği cihetle pek vāzıh ve zāhirdir. Ve lafz-ı mezkūr ebvāb-ı muhtelifeden ma'ānī-i sāirede dahi müsta'meldir. "قَطَعَ" bābından "شَرَعَ يُشْرِعُ شُرُوعًا" denir, "سُنٌّ" ma'nāsına. Ve "خَضَعَ" bābından "شَرَعَ يُشْرِعُ شُرُوعًا", "خَاضَ" ma'nāsına. Ve her iki bābdan da duhūl ma'nāsına müsta'meldir. "شَرَعَتِ الدَّوَابُّ فِي الْمَاءِ شُرُوعًا وَشُرُوعًا" denir, "دَخَلَتْ" demek olur. Ve "tefīl"den "شَرَعَ يُشْرِعُ تَشْرِيعًا" denir. Bu sūrette müte'addī olur.

2229 "Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür!" el-Bakara, 2/102.

2230 "O'nu ucuz bir fiyata sattılar." Yūsuf, 12/20.

2231 "Eğer onları savaşta yakalarsan, bunlar(a vereceğin ceza) ile arkalarındakileri de dağıt." el-Enfāl, 8/57.

2232 "Nüh'a emrettiğini size de din kıldı." eş-Şūrā, 42/13.

• شريعة [şerī'atin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ﴾²²³³ أَيُّ سُنَّةٍ وَطَرِيقَةٍ

Ya'nī “Emr-i dīnden seni bir tarīk-i vāzih ve minhāc-ı zāhir üzerine ba'sle sālik kıldık” demek olur. Merra tahkīkuhā kablehā.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: “شُر،ر”

• شُرْعًا [şurra'an]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرْعًا﴾²²³⁴ أَيُّ ظَاهِرَةً جَمْعُ شَارِعٍ

“denizde başını sudan dışarı çıkarıp yüzen balık”a [557] denir. Zuhūr, vuzūh ma'nāsına. “شُرْع”den “شَارِع” balığa vasf olduğu vakte ka'r-ı bahrden yüze, sath-ı bahre çıkıp başını sudan çıkararak yüzen balık murād olunur. “شُرْع” bunun cem'idir, “حِيتَانُ شُرْعٍ” denir. Mā-kabline ircā'-ı nazar oluna.

MEKSŪRETU'Ş-ŞĪN: “شُر،ر”

• شُرْعَةً [şir'aten]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شُرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾²²³⁵ أَيُّ سُنَّةٍ وَطَرِيقَةٍ وَيُقَالُ شَرِيعَةً وَطَرِيقًا وَاضِحًا فِي الدِّينِ

Ya'nī “Eyyühe'l-ümem, sizden her bir ümmet için bir sünnet, bir 'âdet ve bir yol açtık” yāhūd “dinde emr-i dīnde bir şerī'at ve vāzih bir yol açtık” demek olur. Ve kesrele “شُرْعَةً” ibtidā-i tarīk ve “مِنْهَاجٍ” tarīk-i müstakīmdir de denildi. Ānifü'l-beyān “شُرْع لَكُمْ” kelime-sine mürāca'at oluna.

• شُرْذِمَةٌ [şirzimetun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشُرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ﴾²²³⁶ أَيُّ طَائِفَةٍ قَلِيلَةٍ

“nāstan cemā'at-i kalīle”ye denir. Ve eksere nisbetle kalīle olan cemā'at-i kesī-reye de ıtlāk olunur, nitekim Āl-i fir'avn tarafından Benī İsrā'īl “شُرْذِمَةٌ” denildi, hālbuki altı yüz bin kişi idiler, lākin etbā'-ı fir'avna nisbetle kalīl idiler. Ve bir şeyden bir kıt'aya “شُرْذِمَةٌ” denir ki parça ve bölüktür.

2233 “Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk.” el-Cāsiye, 45/18.

2234 “Zira tatil yaptıkları Cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor.” el-A'rāf, 7/163.

2235 “Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk.” el-Māide, 5/48.

2236 “Dedi ki, “Bunlar pek az ve önemsiz bir topluluktur.” eş-Şu'arā, 26/54.

• شِرْبُ [şirbu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ﴾²²³⁷ أَيُّ نَصِيبٍ مِنَ الْمَاءِ

“Sudan hisse” demektir. Bu lafz māyî olan şey-i tenāvül ma'nāsına olan ya'nî içmek demek olan “شِرْبٌ” dendir. Kesrle “شِرْبٌ” nasīb ve hissedir, Türkçe içim denir.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'T-ṬĀ: “ش، ط” [558]

• شَطْرَ [şaṭra]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَوْلَ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾²²³⁸ أَيُّ قَصْدِهِ وَنَحْوِهِ

Ya'nî “Mescid-i Harām cānibine tarafına, nāhiyesine” demektir. Aslen “نِصْفُ الشَّيْءِ” demektir. Cem'i “أَشْطَرُ” gelir. “أَعْطَيْتُهُ شَطْرَ مَالِي” denir, “نِصْفَ مَالِي” demektir. Ve “müfā'alet”ten “شَاطِرُهُ مَالَهُ”, “نَاصِفُهُ” Ya'nî “yarı yarıya bölüştü” demek olur. Taraf ve nāhiye ma'nāsı tansīf edilen şey'in nisfeyni tarafeyni demek olduğu itibāriyle. Ve bu'd ve ma'ānī-i sāirede dahi müsta'meldir. “قَتَلَ” bābından “شَطْرَ الدَّارِ”, “بُعَدْتُ” ve “مَنْزِلُ شَطِيرٍ”, “بَعِيدٌ” demektir.

• شَطْطًا [şeṭaṭan]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا﴾²²³⁹ وَ﴿وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللَّهِ شَطَطًا﴾²²⁴⁰ أَيُّ جَوْرًا وَغُلُؤًا فِي الْمُؤْضِعَيْنِ

Zulm ve hadden tecāvüz ve kavilde lāyık olmayanı söylemek demektir. Asl ma'nā-yı “شَطَطِ الدَّارِ شَطًا وَشُطُوطًا” denir, “بُعَدْتُ” ve “دَخَلَ” bāblarından “شَطَطُ” ifrāt-ı bu'ddur. “شَطَطُ” ifrāt-ı bu'dden zulm ve cevri ve gulüvv ma'naları alınmış ve kavli ve fi'l ve hüküm ve sevmde de isti'māl olunmuştur. Ve cānib-i nehre de “شَطُّ” denir.

• شَطْطَاهُ [şaṭṭehū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَزَزِعَ أَخْرَجَ شَطْطَهُ﴾²²⁴¹ أَيُّ فَرَاخَهُ وَصِغَارِهِ

“فَرَاخُ” “kuş yavrusu”na denir. Ve “فَرَاخُ الزَّرْعِ” ekinin kökten tevli'd ettiği şu'ubātına denir, binā'en 'aleyh “شَطْطُ الزَّرْعِ” de ba'de't-tenebbüt aslından yetişen fer'ler demek olur. Ve bu āyette sünbül ile de tefsir olunmuş. Aslen “شَطْطُهُ” taraf ve cānib ve kenār demek olmakla

2237 “Salih, şöyle dedi: “İşte bir dişi deve! Onun (belli bir gün) su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır.” eş-Şu'arā', 26/155.

2238 “(Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.” el-Bakara, 2/144, 149, 150.

2239 “Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz.” el-Kehf, 18/14.

2240 “Demek bizim beyinsiz olanımız Allah hakkında doğruluktan uzak sözler söylüyormuş.” el-Cinn, 72/4.

2241 “Filizini çıkarmış bir ekin gibi.” el-Feth, 48/29.

“سَطَّءُ الْوَادِي وَشَاطِيءُ الْوَادِي” demek olur. “زَرْعٌ” e izāfetinde kökten süren fer'ler demektir ki Türk zürrā'ı koltuk ta'bīr ederler. Ekin [559] böylece fer'lerini ihrāc edince Arab “أَشْطَأَ الزَّرْعُ” derler, Türk zürrā'ı ekin pençeledi derler. Ānifü'l-beyān “شَاطِيءُ الْوَادِي” kelimesinde de zikri geçti.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-AYNĪ'L-MUHMELE: “ش،ع”

• شَعَائِرُ اللَّهِ [şa'airillāhi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾²²⁴² أَي مِنْ أَعْلَامِ دِينِهِ

Ya'nī “Allāh-ı ‘azīmü’ş-şānın dīn-i İslām’da tā’atına ‘alāmet ya’nī nişān kıldığı ‘alāmetlerdendir” demek olur. “شَعِيرَةٌ”nın cem'idir. Vāhidesi kesre “شِعَارَةٌ”dır de denildi ki ‘alem ve ‘alāmet ma'nāsınadır. Ve bu kelime “شُعْرٌ” māddesindendir ki müştakkāt ve mutasarrafātı ma'anī-i kesirede müsta'meldir. Mahalli mufasssalāt-ı kütüb-i lügattır.

MAZMÜMETU'Ş-ŞĪN: “ش،ع”

• شُعُوبًا [şu'uben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ﴾²²⁴³ جَمْعُ شَعْبٍ هُوَ أَعْلَى طَبَقَاتِ النَّسَبِ

Neseb, tabaka ve derecâtın en yükseğidir; “قَبَائِلُ” ki cem'-i “قَبِيلَةٌ”dır, bunun dūnundadır. Bundan sonra gelene “عَمَائِرُ” denir, vāhidi kesre “عِمَارَةٌ”dır. Bundan sonrakine “بُطُونُ” denir, vāhidi “بَطْنٌ”dır. Sonra “أَفْحَادُ”dır, vāhidi “فَحْدٌ”dır. Sonra “فَصَائِلُ”dır, vāhidi “فَصِيلَةٌ”dır. Sonra “عَشَائِرُ”dır, vāhidi “عَشِيرَةٌ”tır. Ve bu sondur, zīrā “عَشِيرَةٌ”ten sonra vasf-ı mahsûsla yād olunur bir cem'at yoktur. “شُعْبٌ” ayrılmak ve dağılmak ve bölük bölük olmak ma'nalarında müsta'meldir.

MEKSÜRETU'Ş-ŞĪN: “ش،ع”

• الشَّعْرَى [eş-şi'rā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَى﴾²²⁴⁴ كَوَكَبٌ مَعْرُوفٌ كَانَ يَغْبُهُ [560] حُرَاعَةٌ وَبَعْضُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ

Ya'nī “شِعْرَاءُ يَمَانِي” denilen ma'rûf yıldızdır ki ibtidā Ebū Kebşe sonra da ona tebe'an Huzā'a kabilesi onu ma'būd ittihāz etmişlerdi. Bu āyet-i kerīme onun ulūhiyyet-i mev-hūmesini nefy ve ibtāl eder, ya'nī ma'būd ittihāz ettikleri Şi'rā'nın da hālık ve rabbı o

2242 “Şüphesiz, Safa ile Merve Allah'ın (dininin) nişanelerindendir.” el-Bakara, 2/158.

2243 “Ve sizi boylara ve kabilelere ayırdık.” el-Hucurāt, 49/13.

2244 “Şüphesiz O, “Şi'rā'nın Rabbidir.” en-Necm, 53/49.

Allāh-ı 'azīmü'ş-şāndır. Merbüb ve mahlūk olan rabb ve ilāh ma'būd olur mu demek olur.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-ĠAYNĪ'L-MU'CEME: “ش،غ”

• شَعَفَهَا [şegāfehā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَدْ شَعَفَهَا حُبًّا﴾²²⁴⁵ أَيَّ أَصَابَ حُبُّهُ شَعَفَ قَلْبَهَا

Ya'nī “Yūsuf 'aleyhi's-selāmın muhabbeti imre't-i 'azīzin kalbi gılāfına isābet etti, değdi, te'sir etti” demek olur. Feth-i şīn ile “شَعَفَ”, gılāf-ı kalbdır, ya'nī kalbi muhīt olan gıṣā'dır. Ve habbe-i kalbdır de denildi ki samīm-i kalbde olan siyāh noktadır. “نَفَعَ” bābindan “شَعَفَ الْهَوَى يَشَعُفُ شَعْفًا” denir, “بَلَغَ شَعَفَ قَلْبِهِ” demek olur. Ve āyet 'ayn-ı muhmele ile “إِزْتَنَعَ حُبُّهُ إِلَى قَدْ شَعَفَهَا حُبًّا” sūretinde dahi kırā'at olundu. Bu kırā'ate göre ma'nā “إِزْتَنَعَ حُبُّهُ إِلَى قَدْ شَعَفَهَا حُبًّا” Ya'nī “Yūsuf'un muhabbeti Zelīhā'nın kalbinde mevzi' ya'nī mertebe-i a'lāya kadar çıktı” demek olur. Kelime-i mezbūre mühmele ile “شَعَفَ الْجِبَالِ” kavlin-dendir ki rū'ūsü'l-cibāl ya'nī dağ tepeleri demektir. Bāb-ı sālisten “شَعَفَهُ الْحُبُّ يَشَعُفُ شَعْفًا” denir ve “ذَهَبَ بِهِ حُبُّهَا إِلَى أَقْصَى مَذَاهِبِهِ” kavli “فُلَانٌ مَشْغُوفٌ بِفُلَانَةٍ” demektir. Vallāhu a'lemu bi-murādihi bihi.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-FĀ': “ش،ف”

• شَفَا جُرُفٍ [şefā curufin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ﴾²²⁴⁶ أَيَّ طَرَفٍ جَانِبٍ مُشْرِفٍ عَلَى الشُّقُوطِ

Ya'nī “yıkılmağa müteheyyi' cānib tarafına” [561] demektir.²²⁴⁷ ﴿وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ﴾ kavl-i kerīminde de böyledir. Bu kelime bir ve vādī ve kabr ve emsāline izāfetle hāffe, taraf, kenār ve yan ma'nāsınadır. Bunun aslı dudak Fārisice leb ma'nāsına olan “شَفَّةٌ” lafzıdır. Aslen “شَفَوُ” iken lām'ı hazf ve hā' ıvaz ilhākıyla “شَفَّةٌ” olmuştur. “جُرُفٍ” Bābu'l-Cīm'de beyān olundu.

• الشَّفَقِ [eş-şefekī]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَلَا أُفْسِمُ بِالشَّفَقِ﴾²²⁴⁸ أَيَّ الْحُمْرَةِ بَعْدَ مَغِيبِ الشَّمْسِ

Ya'nī “güneşin gurubundan sonra ufk-ı garbide kalan humret” demektir. Ve 'inde'l-Ha-

2245 “Ona olan aşkı yüreğine işlemiş.” Yūsuf, 12/30.

2246 “Yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup” et-Tevbe, 9/109.

2247 “Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz.” Āl-i 'İmrān, 3/103.

2248 “Yemin ederim şafağa” el-İnşikāk, 84/16.

nefiyye beyāzdır. Rāgıb rahimehullāhu *Mufredāt*'ta güneşin gurūbu 'indinde gündüzün aydınlığının gecenin karanlığıyla karışmasıdır diye tefsir etmiş. “شَفَقَ”ın aslı “شَفَقَةً”dır.

• الشَّفْعُ وَالْوَثْرُ [eş-şef'i ve'l-vetri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾²²⁴⁹

Bu iki kelimenin te'vîl ve tefsirinde akvâl vardır. Evvelen lügatte “شَفْعٌ” isnân, ya'nî çift, Türkçe ikiz denir. “نَفَعَ” bābından “شَفَعْتُ الشَّيْءَ شَفْعًا”, “صَمَّمْتُهُ إِلَى الْفُرْدِ”, “Ya'nî şey'i tek olan şey'e zamm ile çift ettim demek olur. Ve “وَثْرٌ” ferd ve vāhiddir. Türkçe tek denir. “وَعَدٌ” bābından “وَوَثَرْتُ الْعَدَدَ وَثْرًا” denir, “أَفْرَدْتُهُ” ya'nî sayıyı tekledim demek olur. Bunların te'vîl ve tefsirinde evvelā وَثَرَهَا شَفْعُهَا وَوَثَرَهَا²²⁵⁰ وَالشَّفْعُ وَالْوَتْرُ Ya'nî kaffe-i mevcūdāt-ı mümkünine ve onların zevc ve ferdi, çift ve teki hakkı için demektir denildi. Ve “الشَّفْعُ” yevmü'l-adhā ya'nî kurbān bayramı ve “الْوَتْرُ” yevm-i 'arefedir de denildi. Ve “شَفْعٌ” halk ve “وَتْرٌ” Hak'tır da denildi. Ve “الْوَتْرُ” Âdem 'aleyhi's-selāmdir ki zevci Hāvva 'aleyhe'[562]s-selām ile “شَفْعٌ” dir de denildi. Ve “شَفْعٌ” ve “وَتْرٌ”den murād namazlardır ki bir kısmı sabāh ve zuhr ve 'asr ve 'iṣā gibi reke'āt itibāriyle çift ve magrib ya'nî akşam namāzıyla salāt-ı vetr gibi tekdir de denildi. Vallāhu a'lemu bi-hakikatihā ve bi-kulli mā akseme bihi.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-ḲĀF: “ش، ق”

• شَفَقْنَا [şekaknā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ شَفَقْنَا الْأَرْضَ شَفْعًا﴾²²⁵¹ أَيَّ صَدَعْنَاهَا بِالنَّبَاتِ صَدْعًا

Ya'nî “Arzı murād toprağı nebātla yarmakla yarıdık” demektir. “شَقَّى” yarmak ve yarıl-mak ma'nāsına masdardır; yarık ma'nāsına ism de olur. “قَتَلَ” bābından “شَقَّ يَشُقُّ شَقًّا” denir. Ve “شَقَّى” lafzı ma'ānī-i sāireye gelir, ez-cümle muhālefet ve mübāyenet ve 'adāvet gibi; kesre “شَقَّى” taraf ve cānib ve zahmet ve meşakkat ma'nālarıdır. Her biri mahal-linde beyān olunur.

• شَقِيٌّ [şakiyyun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ﴾²²⁵² أَيَّ مُعَذِّبٍ وَمُنْعَمٍ

“سَعِيدٌ” “ilm-i ezelde 'azāb-ı nār kendisine vācib ve mütehattem olan nefis”tir. “شَقِيٌّ” bunun zıddıdır ki “نَعِيمٌ” kendisine mütehattem olan nefstir. Bāb-ı rābi'den شَقِيٌّ يَشُقُّ “شَقِيٌّ” denir. Ve fethle “شَقَاوَةٌ” ve kesre “شَقْوَةٌ” bundan isimlerdir. Ve hāib

2249 “Tan yerinin ağarmasına andolsun. On geceye andolsun. Çifte ve teke andolsun.” el-Fecr, 89/1-3.

2250 “Çifte ve teke andolsun” el-Fecr, 89/3.

2251 “Sonra toprağı, iyiden iyiye yarıdık!” Abese, 80/26.

2252 “Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da.” Hūd, 11/105.

ve hāsir ma'nāsına da gelir. Ve gerek şakāvet ve gerek sa'ādet-i dünyevī ve uhrevī de olurlar. Kezā mü'ebbed ve muvakkat de olurlar. Kütüb-i kelām ve kütüb-i hakāyika mürāca'at oluna.

• شَقِيًّا [şakiyyen]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا﴾²²⁵³ أَنِّي خَائِبًا
- وَفِي ﴿وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا﴾²²⁵⁴ أَنِّي عَاصِيًا لِرَبِّي
- وَفِي ﴿عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا﴾²²⁵⁵ أَنِّي بِعِبَادَةِ رَبِّي عَاصِيًا كَعَبْدَةِ أُوثَانَ

Ve lafz-ı “شَفَاءَ” bed-baht [563] uğursuz, ziyān-kār, yaramaz ma'nalarında isti'māl olunur; Türkçe kutsuzluk denir ki zıddı olan “سَعَادَةٌ” kutluluktur.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: “شُقْ”

• الشُّقَّةُ [eş-şukkatu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ﴾²²⁵⁶ أَنِّي مَسَافَةٌ السَّفَرِ

Murād sefer-i ba'ddır ki nice zahmet ve meşakkatle kat' olunduğu cihetle “شُقْ” lafzından müştakk “شُمَّةٌ” ile tesmiye olunmuştur. Lafzın tahkiki faslın evvelinde beyān olundu.

Fāide: Bu seferden murād Şām seferi olduğu İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhümā hazretlerinin “الشُّقَّةُ السَّفَرُ إِلَى الشَّامِ” kavlinden zāhir oluyor ki Tebük gazvesidir.

MEKSŪRETU'Ş-ŞĪN: “شُقْ”

• شِقِّ [şikki]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ لَمْ تَكُونُوا بِالْغِيَةِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ﴾²²⁵⁷ أَنِّي بِمَشَقَّةِ الْأَنْفُسِ وَجَهْدِهَا

Kesre “شُقْ” nefste ve bedende hāsıl olan meşakkat ve ta'ab ve inkisār ma'nāsınadır.

• شَقَاقٌ [şikākun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِنَّمَا هُمْ فِي شَقَاقٍ﴾²²⁵⁸ أَنِّي عَدَاوَةٌ وَمُبَايَنَةٌ وَمُخَالَفَةٌ

2253 “Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.” Meryem, 19/4.

2254 “Beni azgın bir zorba kılmadı.” Meryem, 19/32.

2255 “Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum.” Meryem, 19/48.

2256 “Fakat meşakkatli yol, onlara uzak geldi.” et-Tevbe, 9/42.

2257 “Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar.” en-Nahl, 16/7.

2258 “Onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar.” el-Bakara, 2/137.

Her yerde böyle tefsîr olunur. Evvel-i fasl'da “شَقُّنَا” kelimesiyle mā-ba'dını oku. Vallāhu a'lemu bi's-savāb.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-KĀF: “شَسْكَ”

• شَكُورٌ [ʃekūrun]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ﴾²²⁵⁹ أَيْ مُثِيبٌ يُجَازِي بِسِيرِ الطَّاعَاتِ كَثِيرِ الدَّرَجَاتِ

Ya'nî “ecr ve sevâb verici tâ'ât-ı kalîle mukâbilinde derecât-ı keşîre bahş edici” demektir. Bu âyet-i kerîmede “شُكْرٌ” esmâ-i hüsnâ-yı ilâhiyyedendir. “شُكْرٌ” den sîga-i mübâlagadır. “شُكْرٌ” bir kimsenin iyiliğine [564] karşı kavlen veya fi'len mükâfât etmek ma'nâsınadır. Bu 'abdden 'abde karşıdır. 'Abdden rabbe ve mün'im-i hakîkî olan Hakk'a karşı ni'meti tasavvur ve Hak'tan olduğunu itirâf ile kalben ve Mün'im üzerine hâlisen senâ-i cemîl ile lisânen ve ni'meti izhâr ve vücûh-ı hayr u birrde sarf ve isti'mâl ile 'amelen ve tâ'ât ve 'ibâdât ile bedenlen mükâfâttır. Bu mertebede tahakkuk eden kimseye “عَبْدُ شُكْرٍ” denir. ²²⁶⁰ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا kavli-i kerîmiyle emsâlinde olduğu gibi. Bâb-ı evvelden شَكَرَ denir. وَشَكَرْنَا لَهُ فَهُوَ شَاكِرٌ وَذَلِكَ مَشْكُورٌ وَفِي الْمُبَالَغَةِ شُكْرٌ denir. Ve zamm-ı şîn ile “شُكْرٌ” lafzı “شَكَرَ يَشْكُرُ شُكْرًا وَشُكْرَانًا فَهُوَ شَاكِرٌ” gibi masdar olmak yâhüd “بُرْدٌ” ve “بُرُودٌ” gibi “شُكْرٌ”ün cem'î olmak câizdir.

• شَكْلِه [ṣeklihī]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَأَخْرَجْنَا مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجًا﴾²²⁶¹ أَي مِنْ مِثْلِهِ وَضَرَبَهُ وَنَوَعَهُ أَصْنَافٌ وَأَجْنَاسٌ يَغْنِي مِنَ الْعَذَابِ

“شَكْلٌ” burada misl ve nev^c ma'nāsına. Ve “أَزْوَاجٌ” asnāf ve ecnās ma'nāsına olmakla mā-kablinde mezkūr “حَوِيمٌ” ve “عَسَاقٌ” misl ve nev^cinden nice asnāf u ecnās-ı ‘azāb vardır demek olur. Murād şekl ve sūret ve hey^cette “حَوِيمٌ” ve “عَسَاقٌ” gibi ve zevk ve ilāmda ondan mübāyin türlü türlü ‘azāblar vardır demektir.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĪN: “ش،ك”

• شُكُورًا [ʃukūran]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَا نُزِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا نُكُورًا﴾²²⁶² أَيُّ شُكْرًا

Ya'ni “Sizden mükāfāt ve senā-i cemīl istemiyoruz” demek olur. Bu faslın evvelinde vāki‘ “شُكْرٌ” kelimesine ircā‘-ı nazar buyurula.

2259 “Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.” Fâtır, 35/34.

2260 “Gerçek şu ki, o çok şükreden bir kuldu.” el-İsrâ’, 17/3.

2261 “O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır.” Sād, 38/58.

2262 “Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.” el-İnsân, 76/9.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'N-NŪN: “شَنْ” [565]

• شَنَانُ [ʃeneˈānu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ﴾²²⁶³ أَيُّ بَعْضَاءِ قَوْمٍ وَبِسُكُونِ الثَّوَنِ “شَنَآنٌ قَوْمٌ” أَيْ بَعْضُ قَوْمٍ
“بَعْضٌ” ‘adāvet-i şedīde ile “بَعْضَاءُ”nın farkı; “بَعْضٌ” mutlak ‘adāvet ve düşmanlık; “بَعْضٌ” ile “بَعْضٌ”
ve katı düşmanlık demektir. Lâkin bu Başıriyyūn mezhebidir. Kūfiyyūn ise “شَنَآنٌ” ve
سُكُونِ الثَّوَنِ بِفَتْحِ الثَّوَنِ فِيهِمَا “تَعَبٌ” bābindan “شَنَآنٌ” iki masdardır dediler. “شَنَآنٌ” denir. Bugz etmek ma’nāsındır. Kāle ta’ālā:²²⁶⁴ ﴿إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْأَثَرُ﴾
Ya’nī sana ‘adāvet eden demektir. Ve feth-i nūn’la “شَنَآنٌ” bugz ve sükunla “شَنْءٌ” bagiz ma’nāsına isimdir. Vallāhu a’lemu bi-murādihi.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-VĀV: “ش،و”

• الشُّوْكَة [eş-şevketi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ﴾²²⁶⁵ أَيِ الْبَاسِ وَالسِّلَاحِ

Yaʿnī “şiddet ve harb ve cidāl ve silāh sāhibi” demektir. Bu kelime aslen diken demek olan “سُوْكٌ” dendir. Bu ism-i cins olup vāhidesi “سُوْكَةٌ” dir. Sonra hadd ve menʿ ve şiddet-i beʿs ve kuvvet ve silāh maʿnālarına istiʿmāl olundu. Diken maʿnāsına ve dikenlenmek ve diken batmak ve batırmak maʿnālarına gelir. “قَالَ” bābından “سَاكَتِ الشَّجَرَةُ” “Ağaç dikenlendi” ve “سَاكَتَهُ الشَّوْكُ” “Ona diken battı” ve “شَاكَنِي الرَّجُلُ” “Şu kimse bana diken batırdı.” Ve mebnī ʿaleʿl-mefʿūl sīgasıyla “شَيْكَ الرَّجُلُ” de denir. Ve “خَافَ” bābından da gelir. شَاكَ “شَاكَ” denir. Vallāhu aʿlemu.

• شَوْبًا [ʃevben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ﴾²²⁶⁶ أَي لَخَلْطًا مِنْ حَمِيمٍ

Ya'nî “sıcak su ile mahlût şarâb” demek olur. Karıştırmak ma'nâsına [566] olan “شَوَّبَ” lafzındandır. “قَالَ” bābindan “شَابَ اللَّبَنُ شَوْبًا فَهُوَ مَشُوبٌ” denir, “süte su karıştırdı” ve “o süt karışıktır, suludur” demek olur. Bu âyetle “شَوَّبَ”, “مَشُوبٌ” ma'nâsınadır ki tesmiye bi'l-masdar kabîlinden olur. Ve “مُشَابَّةٌ” akzâr ve ednâs ve leke ma'nâsınadır. Cem'i “سَوَائِبُ” gelir.

2263 “Birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, (haddi aşmaya) sürüklemesin.” el-Mâide, 5/2, 8.

2264 “Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.” el-Kevser, 108/3.

2265 “Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz.” el-Enfāl, 8/7.

2266 “Sonra onlar için bunun üstüne kaynar sudan karışık bir içecek vardır.” es-Sâffât, 37/67.

2270 “Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler.” Āl-i ‘İmrān, 3/18.

tine şehâdeti 'âlemde ve nüfûsumuzda kendi vahdâniyyeti üzerine delâlet eden şey'leri icâd etmesidir demiş. "شَهِدَ يَشْهَدُ شَهَادَةٌ فَهُوَ شَهِيدٌ وَذَاكَ مَشْهُودٌ" bābından "سَلِمَ" bābından "شَهِدْتُ" denir. Ve "شَهِدَ يَشْهَدُ شَهَادَةٌ فَهُوَ شَهِيدٌ وَذَاكَ مَشْهُودٌ" da denir. 'Alā-küllî-hāl huzūr ve ittlāf ve müşāhede ve mu'āyene ve idrāk ve half ya'c'nī kase ve izhār ve beyān ve gaybın mukābili ya'c'nī havāss ve müdrikātla idrāk olunan eşyā ve 'avālim ma'nalarında isti'māl olunur. Ve "شَهِدَ" ma'rekede fī sebīlillāh maktûl olan ve vefāt eden 'abd-i mü'mindir. Ve bunda "fa'īl" bi-ma'nā "me'f'ul"dür. Sebeb-i tesmiye mufasssalâtta görülür. Ve lafz-ı mezbûr "شَهِدْتُ بِهِ" ve "أَشْهَدُهُ" gibi bā ile ve hemze ile ta'addī de eder. Bu bābın evāilinde "شَهِدَ" ve "مَشْهُودٌ" kelimesinde de mezkûrdur, mürāca'at oluna.

• الشَّهْرَ [eş-şehra]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾²²⁷¹ أَيَّ رَمَضَانَ [568]

"شَهْرٌ" lafzı a'cemî-yi mu'arrebdir denildi. Kelime-i 'Arabîyyedir de denildi. 'Arabî olduğuna göre intişār ve vuzûh ma'nāsına olan "شَهْرَةٌ" den olur. "شَهْرٌ" bābından "قَطَعَ" bābından "شَهْرٌ" denir. Ve "تَفَیْلٌ" den "شَهْرٌ تَشْهَرُ" de denir. Ve "شَهْرٌ سَنَةٌ", "شَهْرٌ" demektir. Hilāle de vuzûh ve şöhetinden dolābı "شَهْرٌ" tesmiye olundu. Ve rü'yat-i hilālden "مَحَاقٍ" a kadar olan yirmi dokuz yā otuz günlük müddete de "شَهْرٌ" denildi ki biz ona ay ve bir ay deriz.²²⁷² ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ﴾ ve²²⁷³ ﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ﴾²²⁷⁴ ve²²⁷⁵ ﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ﴾ ve emsālî āyāt-ı kerīme de bu ma'nāyadır. Ve "شَهْرٌ" Fāriside ve Türkçede kazādan büyük ve ma'rûf beldeye itlāk olunur ki 'Arabīde "مَدِينَةٌ" denir; bu da şöhetten me'hûz olsa gerek.

MAZMÜMETU'Ş-ŞĪN: "ش،ه"

• شُهْبَا [shubhen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهْبًا﴾²²⁷⁶ جَمْعُ شَهَابٍ بِالْكَسْرِ

Şîn-i meksûre ile "شُهْبَا" lafzı her ikād olunmuş ziyālî şey'e denir ki âteşten bir şu'le-i sâtîr'adır. Ve semāda vakt vakt yıldız gibi neşr-i ziyā ile uçan ve ba'zen dağılıp kıta'ata münkasim olan mādde-i mud'ıpeye de ism olmuştur ki āyetteki "شُهْبٌ" ondan 'ibārettir ki rü'cūm-ı şeyātındır. Sicistānī rahimehullāhu "شُهْبَا" kelimesini "يُغْنِي الْكَوَاكِبَ" 'ibāretiyle izāh etmiş ise de bi-'itbārî'ş-şekl ve'l-manzardır. Bundan murādı kevākib-i sâbite ve

2271 "Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin." el-Bakara, 2/185.

2272 "(O sayılı günler), Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır." el-Bakara, 2/185.

2273 "Haram ay, haram aya karışlıktır." el-Bakara, 2/194.

2274 "İki ay ardarda oruç tutması gerekir." en-Nisā, 4/92; el-Mücādele, 58/4.

2275 "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır." el-Kadr, 97/3.

2276 "Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk." el-Cinn, 72/8.

seyyāre değildir, zīrā kevākib-i mezkūre ²²⁷⁷﴿وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ kavlı-i kerīmi mantū-kunca hatt-ı hareketlerini tebdīl ile kendi medār ve mahreklerini terk edip hārice çıka-mazlar. Meğer ki kıyāmet kopa, [569] nitekim ²²⁷⁸﴿وَإِذَا الْكُوَكِبُ انْتَثَرَتْ﴾ buyuruldu. Ve sūre-i Mülk'te vāki ²²⁷⁹﴿وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ﴾ kavlı-i kerīminde dahi zikr olunan “مَصَابِيحُ”ten murād da “شُهَبٌ”dür, zīrā “سَمَاءٌ”, “دُنْيَا” ile tavsīf olunmuştur ki arza en yakın olan “سَمَاءٌ” demek olur. Şihābların da mahalli odur. Vallāhu a'lemu bi's-savāb.

MEKSŪRETU'Ş-ŞĪN: “ش.ه”

• شَهَاب [şihābin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوْ آتِيكُمْ بِشَهَابٍ مَّبِينٍ﴾ ²²⁸⁰ أَيْ بِنَارٍ فِي رَأْسِ فَيْلَةٍ أَوْ غُودٍ

Ya'nī “bir fetilenin yāhūd bir ağacın ucunda āteş” demek olur. Murād bir vāsita ile bir asldan iktibās edilen şu'le olacaktır. Bunun hey'et-i umūmiyyesine biz meş'ale ta'bīr ederiz. Diğer mahallerde vāki olan “شَهَابٌ” kelimeleri için ānifü'l-beyān “شُهَبَا” kelime-sine ircā'-ı nazar oluna.

FASLU'Ş-ŞĪNĪ'L-MU'CEME MA'A'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “ش.ي”

• شَيْئًا [şey'en]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقَدْ خَلَقْنَاكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾ ²²⁸¹ وَ﴿لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا﴾ ²²⁸² أَيْ مَوْجُودًا يُعْلَمُ وَيُخْبَرُ عَنْهُ

“ش.ي” lafzı hakkında birtakım akvāl vardır ki cümlesini zikr etmek itnāb-ı makālī mū-cib olur. Hulāsası şudur ki “ش.ي” bilinip kendinden ihbār sahīh olan mevcuddur. Ve ekser-i mütekellimīn ‘indinde ism-i müşterekdir, zīrā Bārī ta‘ālā hazretleriyle gayrında isti‘māl olunur ve gerek mevcūd gerek ma‘dūmda vāki olur. Lākin ba‘zı ehl-i ‘ilm ‘in-dinde mutlakan mevcuddan ‘ibārettir, ma‘dūm “ش.ي” değildir. Bu kavlı ta‘rīf-i sābika da mülāyimdir. Ve lafz-ı mezkūrun aslı “شَاءٌ”nin masdarıdır. “نَالٌ” bābından “رَيْدٌ” “شَاءٌ رَيْدٌ”nin masdarıdır. “أَرَادَهُ” demektir. Bundan [570] ber-vech-i ta‘rīf-i

2277 “Her biri bir yörüngede yüzmektedir.” Yāsīn, 36/40.

2278 “Yıldızlar saçıldığı zaman” el-İnfitār, 82/2.

2279 “Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık.” el-Mülk, 67/5.

2280 “Yahut ısınasınız diye bir kor ateş getireceğim” en-Neml, 27/7.

2281 “Nitekim daha önce, hiçbir şey değil iken seni de yarattım.” Meryem, 19/9.

2282 “(İnsan) (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken)” el-İnsān, 76/1.

sābık ism olarak isti'māl olundu ve denildi ki masdar olmak itibāriyle bununla Cenāb-ı Hak murād olundukta masdar bi-ma'nā "fā'ıl" olarak "شَاءَ" ve gayrullāh murād edildikte masdar bi-ma'nā "mef'ul" olarak "مَشِيَ" ma'nāsını tazammun eder. Vallāhu a'lemu.

MEKSÜRETU'Ş-ŞĪN: "ش،ي"

• شَيْعَةً [şiyete]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿مُسْلِمَةً لَا شَيْعَةَ فِيهَا﴾²²⁸³ أَيْ لَا لَوْنَ فِيهَا غَيْرَ لَوْنِهَا

Ya'nī "Bakara-i mezkūrede kendi renginin gayrı renk yoktur." Murād lekesiz beneksiz düz sarı alaca değil demektir. Lafz-ı mezkūr misāl-i vāvī olup aslı kesrele "وَشَيْعَةً" dir. "وَشَيْعَةً" gibi fā'ü'l-fi'l hazf olunarak ıvazen hā lāhık olarak "شَيْعَةً" olmuştur. Aslen at ve sāir hayvānda olan ve Türkçede ala denilen reng-i muhālifdir ki öyle hayvāna alaca deriz. Sonra libās ve sāire de dahi isti'māl olunmuş. "وَعَدَ" bābından "وَشَيْتُ الثَّوْبَ وَشَيْتُ وَشَيْتُ فَهُوَ مُوشًى" denir, telvīn ettim demek olur. Ma'ānī-i sāirede dahi müsta'emeldir.

• شَيْعًا [şiya'an]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَجَعَلَ أَهْلَهَا شَيْعًا﴾²²⁸⁴ أَيْ فِرْقًا

Ya'nī "bölük bölük."

• وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شَيْعِ الْأَوَّلِينَ﴾²²⁸⁵ أَيْ أُمَمِ الْأَوَّلِينَ يَغْنِي الْمَاضِينَ وَقِيلَ فِي فِرْقِ الْأَوَّلِينَ

"شَيْعَةً"nin cem'idir. Aslen intişār ve takviye ve tekessür ma'nālarına olan "شَيْعًا" dandır. Ve "شَيْعَةً" kişinin taraftarlarına denir ki onlarla husamā ve muhālifini üzerine kuvvet bulur.²²⁸⁶ ﴿فَاسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شَيْعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ﴾ ve emsālinde olduğu gibi. Hazreti Ya'sü-bü'l-muvahhidin 'Alī b. Ebī Ṭālib ve bi'l-cümle ehl-i beyt-i nübüvvet salavātullāhi 'aleyhim tarafını iltizām ve onlara nusret edenlere [571] "شَيْعَةً" tesmiyesi ıstılāhīdir, yoksa "شَيْعَةً" mutlakan taraftar demektir. Ve "شَيْعَةً" ve nisbetle "شَيْعِي" lafzlarının mutlakan Rāfizī ma'nāsına isti'mālī de galattır. Fi'l-hakika her Rāfizī Şī'īdir lākin her Şī'ī Rāfizī değildir.

• شَيْعَتِهِ [şī'atihi]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شَيْعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ﴾²²⁸⁷ أَيْ أَعْوَانِهِ

2283 "Kusursuz, hiç alacası olmayan (bir sığırdır)." el-Bakara, 2/71.

2284 "Ve ora halkını sınıflara ayırmıştı." el-Kasas, 28/4.

2285 "Ey Muhammed! Andolsun, senden önceki topluluklara da peygamber gönderdik." el-Hicr, 15/10.

2286 "Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi." el-Kasas, 28/15.

2287 "Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi." el-Kasas, 28/15.

Ya'nī “zahīr ve nāsırlarından” demek olur. Bu Sicistānī'nin kavlidir. Müşārūn ileyh diyor ki “شِيعَة” lafzı “شِيعَة” dandır. “شِيعَة” küçük odunlardır, ya'nī yonga ve çalı çırpı ki onlarla âteş yakılır. Büyük odunların tutuşup yanmalarına i'âne eder. Ve “شِيعَة” etbā' demektir. Bu 'Arabın “سَاعَكَ كَذَا” kavлиндendir ki “اتَّبَعَكَ” demektir. Ve “سَاعَكُمْ السَّلَام” kavli de bundandır. İntehā kavluhu me'ālen. Ve “تَشِيعُ” de bundandır. Allāhu a'lemu.

[şīben] شِيبَا •

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا﴾²²⁸⁸ جَمْعُ أَشْيَبَ

Ya'nī ak saçlı, saçı ağarmış ihtiyār kimseye na'ettir. Bāb-ı sānīden شِيبَا شِيبَا “شَابَ رَأْسُهُ يَشِيبُ شَيْبًا” denir, kesr-i şīn'le. Ve feth-i mīm'le “مَشِيبٌ” ihtiyārılık haddine duhūldür, saç ağarmak çağına girmek olur.

“Tef'īl” den “شَيْبَ الْحُزْنُ رَأْسُهُ وَرَأْسُهُ” denir, “Hüzn ve gam onun saçını ağarttı” demektir.²²⁸⁹ “شَيْبَتِي هُوَ” hadīs-i nebevīsi de bundandır. Ve “if'āl”den “أَشَابَهُ وَأَشَابَ بِهِ فَشَابَ” denir. Vallāhu a'lemu.

2288 “Hāl böyle iken inkār ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?” el-Müzzemmil, 73/17.

2289 Tirmizī, Tefsīr, 57, no:3297; Bezzār, Musned, 1/164, no: 92; Taberānī, el-Mu'cemu'l-kebir, 6/148, no:5804, Hākim, el-Mustedrek ala's-Sahīhayn, 2/374, no:3314; el-Beyhakī, Şuabu'l-īmān, 2/221, no:756.

BĀBU'Ş-ŞĀDĪ'L-MUHMELE

FASLU'Ş-ŞĀDĪ'L-MUHMELE MAʿA'L-ELİF: “ص،ا”

• الصَّاعِقَةُ [eş-şāʿikatu]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَأَخَذْتُكُمُ الصَّاعِقَةَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾²²⁹⁰ أَيِ الْمَوْتِ

Yaʿnī “ölüm.” [572] Ve “صَّاعِقَةٌ” her bir ʿazāb-ı mühlike dahi denir. Aslen raʿd-ı şedîdde semâdan sukût eden bir âteştir, Türkçede yıldırım denir. Bu maʿnâda “قَطَعَ” bâbından “صَعَقَتْهُمْ السَّمَاءُ تَصْعَقُ صَعَقًا” denir, “أَلَقْتُ عَلَيْهِمُ الصَّاعِقَةَ” demektir. Ve gaşy ve mevt maʿnâsına bâb-ı râbîʿden “صَعِقَ الرَّجُلُ يَصْعَقُ صَعَقَةً” denir, “عُشِيَ عَلَيْهِ أَوْ مَاتَ” demek olur, lâkin bir savt-ı şedîd ve sayha-i şedîdenin semâʿı sebebiyle olan gaşy ve mevtte kullanılır. Ve sayha-i ʿazāba da “صَّاعِقَةٌ” denir.²²⁹¹ ﴿فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾ kavlı kerîminde de “مَاتَ” ile tefsîr olunmuş. Râğîb rahimehullahu *Mufredât*’ta diyor ki baʿzı ehl-i lügat dediler ki “صَّاعِقَةٌ” üç vech üzere müstaʿmeldir: Biri mevttir,²²⁹² ﴿فَأَخَذْتُكُمُ الصَّاعِقَةَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ ve ﴿فَإِنْ﴾²²⁹³ kavlı kerîminde olduğu gibi. Diğerî ʿazâbdır, ²²⁹⁴ ﴿أَغْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثُمُودَ﴾ kavlı kerîminde olduğu gibi. Üçüncü vech nârdır yaʿnî yıldırımdır,²²⁹⁵ ﴿وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ﴾ kavlı kerîminde olduğu gibi. Bu vücûh-ı selâseye kâil olanların şu zikir ettikleri şeyler “صَّاعِقَةٌ” da hâsıla olan şeylerdir, zîrâ “صَّاعِقَةٌ” cevî-i semâdan gelen savt-ı şedîddir ki ondan âteş olur yâhûd ʿazâb

2290 “Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.” el-Bakara, 2/55.

2291 “Göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür.” ez-Zümer, 39/68.

2292 “Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.” el-Bakara, 2/55.

2293 “Göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür.” ez-Zümer, 39/68.

2294 “Eğer yüz çevirirlerse onlara de ki, “Ben sizi Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım.” Fussilet, 41/13.

2295 “O yıldırımlar gönderir.” er-Raʿd, 13/13.

olur yāhūd mevt olur, hālbuki “صَاعَةً” zātında şey-i vāhiddir. Bu eşyā-i selāse-i mezkūre ondan olan te'sīrattır. İntehā beyānuhu me'ālen.

Binā'en 'alā-hāzihi'l-akvāl nazm-ı kerimde kelime-i mezbūre mahalle ve hāle göre tefsir olunmuştur, fe'lyute'emmell.

• الصَّابِئِينَ [eş-şā'ibīne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ﴾²²⁹⁶ أَيَّ خَارِجِينَ مِنْ دِينٍ إِلَى دِينٍ

Ya'nī “Bir dīnden āhar bir dīne hurūc ettiler” [573] murāddır. ‘Arablar bir kimse dīninden āhar dīne çıktığı vakte “خَضَعَ” bābından “صَبَّأُ فُلَانٌ” derler ve o kimseye “صَابِئِي” denir. Ve lafz-ı mezkūr tulū ve zuhūr ma'nālarında da müsta'meldir. “صَبَّأَتِ النَّجُومُ” “Nü-cüm matla'larından çıktı” ya'nī tulū etti. Ve “صَبَّأَ نَابُهُ” “Azı dişleri çıktı” ya'nī zuhūr etti ve belirdi demektir. Ve “صَابِئِي” tāifesi hakkında akvāl-i kesīre vardır ki mufasssalātta görölür. Ve bu āyette bu kelime “وَالصَّابِئِينَ” sūretinde ya'nī bilā-hemze de kırā'at olunmuştur. Bu kırā'at ikiden hālī değildir yā tahfifen hemzeyi iskāt tarīki yāhūd “مَالٌ” ma'nāsına olan “صَبَّأَ يَضْبُو” dan olarak “وَالصَّابِئِينَ”, “وَالْمَائِلِينَ”, “وَالْمَائِلِينَ” ma'nāsına irāde olunmak tarīkidir. Vallāhu a'lemu bi-kelāmihi'l-kerīm.

• صَاغِرُونَ [şāgīrūne]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّى يَعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾²²⁹⁷ أَيَّ أَذِلَّاءٍ مُنْقَادُونَ لِحُكْمِ الْإِسْلَامِ

Ya'nī “Zelīl ve hor ve hakīr ve hūkm-i İslām'a inkıyāda mecbur oldukları hālde” demektir. Āti'l-beyān “صَغَارٌ” kelimesine bak.

• الصَّافَّاتِ صَفًّا [eş-şāffātu şaffen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَالصَّافَّاتِ صَفًّا﴾²²⁹⁸ أَيَّ وَالْمَلَائِكَةِ تَصُفُّ نُفُوسَهَا فِي الْعِبَادَةِ أَوْ أَجْنَحَتَهَا فِي الْهَوَاءِ مُنْتَظَرَةً لِمَا تُؤْمَرُ بِهِ

Kasemdir, “صَفًّا صَفًّا” kelimesine nazar oluna.

• الصَّافِنَاتُ [eş-şāfinātu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِذْ عَرَضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِبَادُ﴾²²⁹⁹ جَمْعُ صَافِنٍ

“At kısmından bir ayağının tırnağını dikip üç ayağı üzerinde duran atlar”a denir. “جَلَسَ”

2296 “Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sâbiilerden (her bir grubun kendi şeriatında)” el-Bakara, 2/62; el-Hacc, 22/17.

2297 “Küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar” et-Tevbe, 9/29.

2298 “Saf bağlayıp duranlara andolsun.” es-Sāffat, 37/1.

2299 “Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu.” Sād, 38/31.

bābından “وَقَدْ صَفَنَ الْفَرَسُ يَصْفُنُ صُفُونًا فَهُوَ صَافِنٌ” denir. Aşağıda “صَوَافٌ” kelimesi bahsine de nazar oluna. Kelime-i mezbûrede “صَوَافِنٌ” kırā’ati münāsebetiyle zikr olunmuştur. [574]

• صَافَاتٍ [şāffātin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ﴾²³⁰⁰ أَيُّ بَاسِطَاتٍ أَجْنَحَتَهَا وَقَابِضَاتِهَا

Ya’nī “Semāda kanatlarını yayıp toplayan kuşları görmüyorlar mı?” demek olur. Bu kelimenin de tahkiki “صَفَاً” kelimesinde görülür.

• الصَّافُونُ [eş-şāffūne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُونَ﴾²³⁰¹ أَيُّ صُفُوفٍ

Bu da “صَفٌّ” lafzından sīga-i fā’il olan “صَافٌ”ın cem’idir. Kezā “صَفًّا صَفًّا” kelimesine nazar buyurula.

• الصَّاحَّةُ [eş-şāḥḥatu]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاحَّةُ﴾²³⁰² أَيُّ الْقِيَامَةِ

Yevm-i kıyāmettir ki insānı sağır eder. Bir kimse sağır olsa “رَجُلٌ أَصْحُ” denir. “أَصْلَحُ” gibi ki hiç işitmez sağır kimseye na’ttır. Lafz-ı mezbûr “صَحٌّ”tandır. Mütakellim kelām esnāsında sāmī’in kulaklarını sağır edecek kadar şedidü’s-savt olmak ma’nāsınadır. “صَحَّ الرَّجُلُ يَصْحُ صَحًّا فَهُوَ صَاحٌّ” denir. Bununla yevm-i kıyāmetten kināyet olunması o günde vukū’a gelecek olan sıyāh-ı şedide-i müdhîşe ve recfāt ve sademāttan mütehasıl müz’ic ve mehûf sedālardan ötürüdür.²³⁰³ ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾²³⁰³ Nes’elullāhe’s-selāmete ve’l-’āfiyete ‘inde’s-şedāidi kullihā.

• صَارِمِينَ [şārimīne]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَنِ اغْدُوا عَلَى حَزْبِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ﴾²³⁰⁴ أَيُّ قَاطِعِينَ ثِمَارِكُمْ

Ya’nī “Meyve ve mahsülünüzü kesecek, devşirecek iseniz” demek olur. Aşağıda vāki’ “الصَّرِيم” kelimesine nazar oluna.

2300 “Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı?” el-Mülk, 67/19.

2301 “Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı?” el-Mülk, 67/19.

2302 “Kulakları sağır edencesine şiddetli ses geldiği vakit” ‘Abese, 80/33.

2303 “Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.” el-Hacc, 22/1.

2304 “Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin” el-Kalem, 68/22.

FASLU'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE MA'A'L-BĀ'İ'L-MUVAHHADE: "صَبْرٌ"

[şabera] • صَبْرٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾²³⁰⁵

"صَبْرٌ" lafzı aslen "الْإِمْسَاكُ فِي ضَيْقٍ" ya'nī her ne sūretle olursa darlık ve müzāyaka ve ız-tırāb vaktinde kişi nefsinin tutmak ve ceza ve feza'dan men etmek ma'nāsınadır. "صَبْرٌ" bābından "حَبْسُهَا بِلاَ, "صَبْرُ الدَّائَةِ" "صَبْرٌ يَصْبِرُ صَبْرًا فَهُوَ صَابِرٌ" denir. Ve müte'addi olarak "صَبْرُ الدَّائَةِ" "صَبْرٌ" akl ve şer'in muktezī olduğu şey' üzere kişi nefsinin habs etmek ma'nāsınadır, ya'nī a'māl-i [575] 'ubūdiyyette habs ve ma'āsī ve irtikāb-ı zünūbdan habs gibi. Bu lafz sebāt ve şecā'at ve tahammül ve intizār ma'nalarına gelir. Ve "صَبْرٌ" mübālaga ifade eder. "الصَّبْرُ" esmā-i hüsnādandır, zālimlerin 'ukūbet ve tec-ziyesinde hikmet-i ilāhiyyesinin iktizā ve ta'yīn ettiği vakt-i mukadderin hulūlünden mukaddem ta'cīl etmez demek olur, zīrā Zāt-ı akdes-i ulūhiyyette habs-i nefis ma'nası müstehīldir. Vallāhu a'lemu bi-hakīkatihī.

[şabbārin] • صَبَّارٌ

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾²³⁰⁶ أَيْ مُبَالِغٍ فِي الصَّبْرِ عَلَى الطَّاعَةِ وَفِي الشُّكْرِ عَلَى النِّعَمِ

Ya'nī "tā'at üzerine sabrda ve ni'metler üzerine şükürde mübālaga sāhibi" demek olur. "فَعَالٌ" vezninde "صَبَّارٌ" ānifü'l-beyān "صَبْرٌ" dan mübālaga sīgasıdır. Bu sīga "صَبْرٌ" da "صَابِرٌ" in nefsinin güçlük ve iltizām-ı sabrda nev'an tekellūf ve mücāhede bulunduğu mahallerde isti'māl olunur. "صَبْرٌ" a dāir ba'zı fevāid de Bābu'l-Hemze'de "أَصْبَرَهُمْ" kelimesinde mezkūrdur.

[şabebnā] • صَبِينَا

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَنَا صَبِينَا الْمَاءَ صَبًّا﴾²³⁰⁷ أَيْ الْمَطَرُ مِنَ السَّحَابِ

Ya'nī "Biz yağmuru buluttan arza dökmekle döktük" demek olur. "صَبٌّ" yukarıdan aşağıya dökmektir. Lafz-ı mezkūr "صَبْرٌ" bābından insikāb ya'nī dökülmek ma'nāsına lāzım olur. "صَبُّ الْمَاءِ يَصُبُّ صَبًّا" denir, döküldü demek olur. Ve "قَتَلَ" bābından müte'addi olarak "صَبُّ الْمَاءِ يَصُبُّ صَبًّا" denir, suyu döktü demektir. Ve "صَبَّ فَأَنْصَبَ" denir, suyu döktü, su da döküldü demek olur. Ve "صَبٌّ" ikāc ma'nāsına da gelir.²³⁰⁸ ﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾

2305 "Ey Muhammed!) O hâlde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret." el-Ahkāf, 46/35.

2306 "Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır." İbrāhīm, 14/5; Lokmān, 31/31; Sebe, 34/19; eş-Şūrā, 42/33.

2307 "Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık." Abese, 80/25.

2308 "Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı." el-Fecr, 89/13.

FASLU'Ş-ŞĀD MA'A'L-HĀ'İ'L-MUHMELETEYN: “ص،ح”

MEKSŪRETU'Ş-ŞĀD: “ص،ح”

• صحاف [ṣiḥāfin]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصَحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ﴾²³¹² أَيُّ بِقِصَاعٍ جَمْعُ الصَّخْفَةِ بِمَعْنَى [577] الْفُضَّةِ

“صَحْفَة” aslen ağaçtan i‘māl olunan kaptır, Türkçemizde ona kavata denir. Akvām-ı sālīfe husūsan ehl-i bedv bunda ta‘ām yerlerdi, sonra sonra tabak ve çanak gibi şeylerde de isti‘māl olundu. “صَحْفَة” tabak demek olur, nitekim ﴿مِنْ ذَهَبٍ﴾ kaydı bu ma‘nâyı mü‘eyyiddir. Vallāhu a‘lemu.

FASLU'Ş-ŞĀDĪ'L-MUHMELE MA'A'L-HĀ'İ'L-MU‘CEME: “ص،خ”

• الصَّخْرَة [eş-ṣaḥrati]

- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ﴾²³¹³

“صَخْرَة” “yerli kaya” demektir. Mu‘cemenin fethiyle de lügattır. Cem‘i “صُخْرُوز” ve “صُخْرَات” gelir, vāhidesi “صَخْرَة”dır. Bu āyet-i kerīmede Mūsā ‘aleyhi’s-selāma mev‘ūd olan mevzi’deki sahra-i mu‘ayyenedir ki müşārün ileyh onun ‘inde uyumuşlardı. Ve nehr-i Zeyt kurbünde bir sahra idi de denilmiş. ²³¹⁴ ﴿فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ﴾ kavlı kerīminde dahi bu ma‘nâyadır. ²³¹⁵ ﴿وَتُؤْمِدُ الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ Burada cins-i “صَخْرَة”dır ki Vādi’l-Kurā’daki kayaları demek olur. Şemūdīler kayaları oyup büyük itihāz ederlerdi, nitekim ²³¹⁶ ﴿وَتُتَجَثَّوْنَ الْجِبَالَ يُوْنَا﴾ kavlı kerīmi bunu müfessirdir. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi.

FASLU'Ş-ŞĀD MA'A'D-DĀLĪ'L-MUHMELETEYN: “ص،د”

• صَدَقَاتِهِنَّ [ṣaduqātihinne]

- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾²³¹⁷ أَيُّ مُهُورُهُنَّ

2312 “Onlar için altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır.” ez-Zuhurf, 43/71.

2313 “Gördün mü! Kayaya sığındığımız sırada” el-Kehf, 18/63.

2314 “Ve bir kayanın içinde olsa bile” Lokmān, 31/16.

2315 “Vadide kayaları oyan (Salih’in kavmi) Semūd’a” el-Fecr, 89/9.

2316 “Dağları oyup evler yapıyorsunuz.” el-A‘rāf, 7/74

2317 “Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin.” en-Nisā, 4/4.

Zamm-ı dāl ile “صَدَقَ”nın cem'idir. “صَدَقَ” mehrdir ki Fārisīde kābīn denir, lisānımızda ıstılāh olarak nikāh ta'bīri şāyi'dir. Şād-ın fethi ve kesriyle de “صَدَاقُ” ve “صِدَاقُ” ve zamm-ı şād ve sükūn-ı dāl ile “صَدَقَ” ve feth-i şād ve zamm-ı dāl ile “صَدَقَ” birdir ki kadına verilen mehr ve kābīndir. [578] “if'āl”, “أَصَدَقَ الْمَرْأَةَ”, “Kadına mehr tesmiye etti, takdīr etti” demektir. Bu lafzın aslı ma'nā-yı ma'rūfa mevzūc fete'hātla “صَدَقَ” mādidesidir.

• صَدَف [şadefe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا﴾²³¹⁸ أَيِ اعْرَضَ

Ya'nī “Yüz çevirdi” demek. “صَدَفَ يَصْدِفُ” bābından “صَرَبَ” bābından “Ondan ırāz etti, yüz çevirdi” demek olur. Ve “أَعْرَضَتْ بِوَجْهِهَا فَهِيَ صَدُوفٌ”, “صَدَفَتِ الْمَرْأَةُ”, “bi-gayr-i hā” demektir. Ve cebel-i 'ālī ve münkata'-ı cebel ma'nāsına da müsta'meldir, ke-mā se-yecū. Ve “صَدَقَ” inci kabıdır ki denizden çıkar derūnunda inci bulunur.

• الصَّدَفَيْنِ [eş-şadefeyni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾²³¹⁹ أَيِ بَيْنَ طَرَفَيْ الْجَبَلَيْنِ

Ya'nī “İki cebelin aşağıya doğru olan taraf-ı māilleri beynini tesviye edince” demektir. Ve “بَيْنَ الْجَبَلَيْنِ الْعَظِيمَيْنِ الْمُزْتَفَعَيْنِ” ibāretiyle de tefsīr edilmiştir. Mā-kabline nazar oluna. Ve kelime-i mezkūre zammeteynle “صَدَفَيْنِ” ve feth ve zamm ile “صَدَفَيْنِ” ve zamm ve sükūn-ı dāl ile “صَدَفَيْنِ” sūretlerinde de kırā'āt olunmuş, ma'nā birdir ki zikr olundu.

• صَدِيدِ [şadīdin]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ﴾²³²⁰ أَيِ مِنْ فَيْحٍ وَدَمٍ

“سَافِي كَاتِي İRİN”dir. Ve “صَدِيدٌ” kanla muhtelit katılaşmamış irindir. Bu ehl-i nārın ma'tam ve meşrebinden darb-ı meseldir ki bununla ne derecede müstekreh olduğu ifhām edildi. Ne'uzu billāhi ve se'ati rahmetihi ve 'afvihi min-'azābihi ve 'ikābihi.

• صَدِيقِ [şadīqin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ﴾²³²¹ أَيِ صَادِقٍ فِي الْمَوَدَّةِ مَعَ مُوَافَقَةِ الدِّينِ

Ya'nī “meveddet ve muhabbette sādık dindaş” demektir. “صَدِيقٌ” fethle doğru ve gerçek ma'nāsına olan “صَدَقٌ”tan “fa'ıl”dır. [579] Bāb-ı evvelden “صَدَقًا وَصَدَاقَةً فَهُوَ” “صَدَقَ يَصْدُقُ” denir. Ve “fe'ül” vezninde “صَدُوقٌ” bundan mübālagadır. Ve “fi'ıl” vez-

2318 “Artık Allah’ın āyetlerini yalanlayan ve (insanları) onlardan çeviren kimseden daha zalim kimdir!?” el-En'ām, 6/157.

2319 “İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince” el-Kehf, 18/96.

2320 “Orada kendisine irinli su içirilecektir.” İbrāhīm, 14/16.

2321 “İşte bu yüzden bizim şefaatçilerimiz yok. Candan bir dostumuz da yok.” eş-Şu'arā, 26/100-101.

ninde “صَدِيقٌ” da sîga-i mübālaga ise de “صَدِيقٌ” eblagdır, zîrâ “صَدِيقٌ”, sıdkta devām ve istimrār ve iksār ve ‘adem-i tagayyür ü tenākus ma‘nâlarını mutazammındır. Vallāhu a‘lemu.

• الصَّدْعُ [eş-şad’i]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ﴾²³²² أَيْ ذَاتِ تَصَدُّعٍ بِالنَّبَاتِ

“صَدْعٌ” lafzı aslen şişe ve demir ve emsālî eşyâ-i sulbede vâkî olan şakk ve inşikāk ya‘nî yarılmak, çatlamak ve yarık ve çatlak ma‘nâlarıdır. Bu âyette inbât vaktinde arzın yarılmasıdır ki ondan nebât zuhûr eder. Ve arzın “ذَاتِ الصَّدْعِ” ile tavsîfî inbât için yarılmak hâssasını isti‘dādını hâiz olan arz demek murād olunduğu içindir. “صَدَعْتُهُ” bābından “نَفَعَ” “صَدَعْتُه” denir, “شَقَقْتُهُ فَأَنْشَقُ” demek olur. Ve dağıtmak ve tefrîk ma‘nâsına da gelir. Yine bāb-ı mezkûrdan “صَدَعْتُ الْقَوْمَ صَدْعًا فَتَصَدَّعُوا” , “فَرَّقْتُهُمْ فَتَفَرَّقُوا” demektir. Bābu’l-Hemze’de “إِصْدَغُ” kelimesine de ircā‘-ı nazar buyurula.

• صَدُّوا [şaddū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا﴾²³²³ أَيْ مَنَعُوا النَّاسَ وَصَرَفُوهُمْ عَنْ دِينِ الْإِسْلَامِ

Men^c ve sarf ma‘nâsına müte‘addî olarak “رَدَّ” bābından “صَدَّ عَنْهُ يَصُدُّ صَدًّا وَصُدُّوا فَهُوَ صَادٌّ” denir. Ve bāb-ı evvel ve sâniiden ya‘nî “دَخَلَ” ve “جَلَسَ” bāblarından imtinā‘ ve i‘rāz ve insirāf ma‘nâsına lâzım da olur, nitekim ve²³²⁴ ﴿رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا﴾ kavlı-i kerîminde “يَمْتَنِعُونَ وَيُعْرِضُونَ وَيُصْرِفُونَ” ile tefsîr olunur. Lafz-ı mezkûr Qur’ân-ı kerîm’de hep bu ma‘nayadır. [580]

MAZMŪMETU’Ş-ŞĀD: “ص،د”

• الصُّدْفَيْنِ [eş-şudufeyni]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصُّدْفَيْنِ﴾²³²⁵ عَلَى الْقِرَاءَةِ بِضَمِّ الصَّادِ وَالذَّالِ

Ānifü’l-beyân “صَدْفَيْنِ” kelimesine mürāca‘at oluna.

2322 “Yarık yarık çatlamış yere andolsun.” et-Tārık, 86/12.

2323 “Şüphesiz inkâr edenler, insanları Allah yolundan alıkoyanlar derin bir sapıklığa düşmüşlerdir.” en-Nisâ, 4/167, Muhammed, 47/32, 34. Ayrıca bkz. en-Nahl, 16/88, Muhammed, 47/1.

2324 “Münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.” en-Nisâ, 4/61.

2325 “İki yamacın arasındaki boşluğa (dağlarla) bir hizaya getirince” el-Kehf, 18/96.

MEKSŪRETU'Ş-ŞĀD: “ص، د”

- **صَدِيقًا** [ṣiddīqan]
  - فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّهُ كَانَ صَدِيقًا نَبِيًّا﴾²³²⁶ و﴿يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ﴾²³²⁷ و﴿وَأُمُّهُ صَدِيقَةٌ﴾²³²⁸ وَغَيْرِهَا مُفْرَدًا وَجَمْعًا
- “صَدِيق” kelimesine ircā-ı nazar oluna. “صَدِيق”tan sīga-i mübālagadır.

FASLU'Ş-ŞĀDĪ'L-MUHMELE MA'A'R-RĀ': “صِر”

- **صَرْفًا** [şarfen]
- فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَضْرًا﴾²³²⁹ أَيَّ حِيلَةٍ وَلَا نُضْرَةٍ
- Zamīr-i sibākında mezkūr āliheye rāci‘ olup ma‘nā “Mezkūr ālihe ne bir hī-
leye ya’nī kuvvet ve çāre-i necāta ve ne de bir gūne yardıma kādir olurlar” demek olur.
Ve küffār ve müşrikūn ne kendi nefislerinden ‘azābı sarf ve de‘fe ne de Cenāb-ı Hak’tan
intisāra ya’nī taleb-i nusrete kādir olurlar diye de tefsīr olunur. “صَرْفٌ” lafzı için Bābu’t-
Tā’da “تَضْرِيفُ الرِّيحِ” kelimesine mürāca‘at oluna.

- الصَّرْحُ [eṣ-ṣarḥa]
- قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَقِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ﴾²³³⁰ أَيِ الْقَصْرِ
- Yaʿnī “Şu köşke gir” denildi demektir. Hā-i mühmele ile “صَرْحٌ” kasr yaʿnī köşke de-nir. Ve her ‘ālī ve müşrif bināya da “صَرْحٌ” denir, nitekim²³³¹ ve ﴿فَاجْعَلْ لِّي صَرْحًا﴾²³³² āyetlerinde binā-yı ‘ālī ve mürtefîc kule gibi bir binā murād olunur. Lafz-ı mezkûr zuhûr ve hulûs maʿnâlarına olan “صِرَاحَةٌ” tendir. Beşinci bâbdan صِرَاحُ الشَّيْءِ bundandır ki izmâr ve tev’îl ve tefsîre muhtâc olmayıp zâhirü’l-maʿnâ olan kelâmıdır. Ve bu lafz “tef’îl”den izhâr ve tebyîn ve tavzîh ve tahlîs maʿnâlarında istiʿmâl olunur. “صَرْحٌ” اَظْهَرَ وَبَيَّنَّ وَأَخْلَصَهُ لِلْمَعْنَى الْمُرَادِ denir. بَمَا فِي نَفْسِهِ يُصَرِّحُ تَصْرِيحًا“ demek olur.

2326 “Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi.” Meryem, 19/41, 56.

2327 “(Zindana varınca), “Yūsuf! Ey doğru sözlü!” Yūsuf, 12/46

2328 “Onun annesi de dosdoğru bir kadındır.” el-Māide, 5/75.

2329 “Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmeyecek ve kendinize yardım da edemeyeceksiniz.”
el-Furkân, 25/19.

2330 “Ona “köşke gir” denildi.” en-Neml, 27/44.

2331 “Bana bir kule yap!” el-Kasas, 28/38.

2332 “Bana yüksek bir kule yap” el-Mü’min, 40/36.

• صَرَعَى [şarʿā]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أُغِجَارٌ نَحْلٌ خَاوِيَةٌ﴾²³³⁸ أَيُّ مَوْتَى وَهَلَكَى

Ya'nī “Ölü ve helāk olmuş görürsün” demek olur. Bu tefsîrdir, lügaten düşürülmüş demektir. “صَرَعَى” in cem'idir. Burada “مَضْرُوعٌ” ma'nâsınadır. Ve “فَتِيلٌ” ve “هَلَكَى” ma'nâsına da gelir ki hep “صَرْعٌ”, düşmeği mücib ve müstelzimidir. “مَطْرُوحٌ” da denir. “نَفَعَ” bâbından “صَرْعُهُ يَضْرَعُهُ صَرْعًا” denir, ma'ânî-i mezkûreden biri murâd edilir.

• الضَّرِيمِ [eş-şarîmi]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصْبَحَتْ كَالضَّرِيمِ﴾²³³⁹ أَيُّ كَالْبُسْتَانِ الَّذِي ضَرِمَ ثِمَارُهُ أَيُّ قُطِعَ

Ya'nī “Şol bostân gibi ki meyve ve mahsülü kesilmiş, devşirilmiştir” demek olur. Ve “كَالْثِيلِ الْمُظْلِمِ شَدِيدِ السَّوَادِ” Ya'nī ziyâde siyâh karanlık gece gibi ya'nî yanıp kapkara olmuş. Ve İbn 'Abbâs radiyallâhu 'anhumâ “كَالْمَادِ الْأَسْوَدِ” [583] 'ibâretıyla tefsîr buyurmuş. Bu tefsîr Huzeyme lügati ile. Bu akvâl-i selâsenin menşe'i “ضَرِيمٌ” kelimesinin ma'ânî-i kesîrede isti'mâlidir. Kelime-i mezbûre kat' ma'nâsına olan “ضَرَمٌ” dan “fa'îl” bi-ma'nâ “me'ûl” olmakla maktûc ma'nâsınadır. Ve her biri dîğlerinden munkatıc olmak tasavvuruyla şedidü's-sevâd gece ve subh ma'nâlarında da müsta'meldir. Bu sûrette azdâddan 'add olunur. Ve leyl ve sevâd-ı leyl ma'nâsından yanıp kararmışşey'lerde de isti'mâl olunur. Yalnız²³⁴⁰ ﴿إِذْ أَقْسَمُوا لَيَضْرِبُنَّهَا مُصْبِحِينَ﴾ ve²³⁴¹ ﴿إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ﴾ kavlı kerîmlerinde kat' ma'nâsınadır. Evvelkinde “لَيَقُطَعَنَّهَا” ikincide “قَاطِعِينَ” ile müfesserdir. “ضَرَبَ” bâbından “ضَرَمَهُ يَضْرِمُهُ ضَرْمًا فَهُوَ صَارِمٌ وَضَرِبَ وَذَلِكَ ضَرِبٌ أَيْضًا بِمَعْنَى مَضْرُومٌ” denir, kat' ma'nâsınadır. Ve “infî'âl”den “إِنْصَرَمَ إِنْصِرَامًا” inkitâc ve kararmak ve gecenin karanlığı iştîdâd etmek ma'nâlarına gelir. Ve “ضَارِمٌ” seyfe vasf olur. Ve seyf ma'nâsına müsta'meldir. “سَيْفٌ” “ضَارِمٌ keskin kılıç ve “الضَّارِمُ الْمُسْلُولُ” kınından çekilmiş yalın kılıç demektir.

• صَرَفَ [şarafe]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ﴾²³⁴² أَيُّ مَالُوا وَرَجَعُوا عَنْ حَضْرَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ خَوْفَ الْفُضِيحَةِ أَوْ عَنِ الصَّلَاةِ وَسَمَاعِ الْخُطْبَةِ وَالْحَقِّ وَالْهُدَى أَمَالَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ عَنِ الْإِيمَانِ

Ya'nî huzûr-ı Hazret-i risâlet-penâhdan meyl ettiler dönüp gittiler yâhûd namâzdan ve hutbe-i Resûlullâh'ı ve hak kelâmı ve hidâyeti istimâdan meyl ve rücû ettiler. Allâh-ı

2338 “O kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş hâlde görürdün.” el-Hâkka, 69/7.

2339 “Böylece bahçe, (anızı) yakılmış toprağa döndü.” el-Kalem, 68/20.

2340 “Sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi.” el-Kalem, 68/17.

2341 “İğeri ürününüzü devşirecekseniz” el-Kalem, 68/22.

2342 “Sonra da sıvışıp giderler. Anlamayan bir toplum olmalarından dolayı, Allah onların kalplerini çevirmişti.” et-Tevbe, 9/127.

‘azīmü’ş-şān da onların kalblerini imāndan imāle etti, men‘ etti demek olur. “صُرْفٌ” lafzı ma‘ānī-i kesīrede müsta‘meldir. Ez-cümle bir şey’i bir hāletten [584] dıgerine redd etmek veyāhūd gayrı şey’e ibdāl etmek, döndürmek, men‘ etmek ma’nalarına isti‘māl edilir. “صُرْبٌ” bābından “صُرْفُهُ يَصُرْفُهُ صُرْفًا فَهُوَ صَارِفٌ وَذَاكَ مَصْرُوفٌ” denir. Ve “infi‘āl”den “إِنْصِرَافٌ” tahavvül ve irticā‘ ve tebeddül ve imtinā‘ ma’nālarıdır. Ve “صُرْفٌ”ın mutāvi‘i olur, “صُرْفُهُ فَانْصَرَفَ فَهُوَ مُنْصَرِفٌ” denir. “صُرْفٌ”da ma’nā-yı aslī reddir.

MAZMŪMETU’Ş-ŞĀD: “ص،ر”

• صُرْهُنْ [şurhunne]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ﴾²³⁴³ فَأَمِلْهُنَّ وَاصْمُمْهُنَّ إِلَيْكَ

“Kendine imāle eyle ve kendine zamm eyle.” Murād iyice görüp de o kuşların renklerini ve nişān ve ‘alāmetlerini te‘emmüle da‘vettir ki ba‘de’l-ihyā’ iltibās ve tereddüde düşülmesin. Bu zammıla olan kırā‘ate göredir. “قَالَ” bābından “صَارَ يَصُورُ صَوْرًا” denir. Emr-i hāzır “صُرْ” gelir, “فُلْ” gibi. Ve şād’ın kesriyle dahi kırā‘at edilmiştir, bu sūrette “صُرْهُنَّ فَصُرْهُنَّ وَاجْعَلْهُنَّ وَاجْعَلْهُنَّ قِطْعَةً قِطْعَةً” demek olur. “بَاعَ” bābından “صَارَ يَصِيرُ صَيْرًا” denir. Emr-i hāzır “صِرْ” gelir, “بِغْ” gibi. Bu sūrette nazm-ı kerīimde takdīm ve te’hīr vardır. Takdīr-i kelām “قَطَّعْهُنَّ وَاجْعَلْهُنَّ قِطْعَةً قِطْعَةً” sebkindedir ki “فَخُذْ إِلَيْكَ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ” demek olur. Ve “صُرْ” zammıla ve kesrle lügattır, ma’nāca fark yoktur da denilmiş, nitekim Kādī de “وَهُمَا لُغَتَانِ” kavliyle bunu kabūl ettiğini işāret etmiş. Vallāhu a‘lemu bi-murādihi bihi. *Mufredāt*-ı Rāğīb’da “صُورٌ” kelimesine mūrāca‘attan istignā yoktur, fe’fhem.

• صُرِفَتْ [şurifet]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ﴾²³⁴⁴ أَنَّى أُمِيلَتْ وَزِدَتْ وَحَوَّلَتْ وَأَرْجَعَتْ “صُرْفٌ”dendir. Ānifü’l-beyān “صُرْفٌ” kelimesine bak. [585]

MEKSŪRETU’Ş-ŞĀD: “ص،ر”

• الصِّرَاطُ [eş-şirāṭa]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾²³⁴⁵ أَيِ الطَّرِيقِ الْوَاضِحِ إِلَى رِضَاكَ وَهُوَ الْإِسْلَامُ

Ya’nī “İbādı senin rızāna müsıl doğru ve açık yola” demektir ki o dīn-i İslām’dır. Bir mü’min ve müslimin böyle du‘ā etmesi devām ve sebāt dilemektir, yoksa mazhar-ı hidāyet olmuştur. Ve “صِرَاطٌ” kelimesi sīn-i meksūre ile “سِرَاطٌ” ve zā-yı meksūre ile “زِرَاطٌ” sūretinde de kırā‘at olunmuştur. Ve aslı “سِرَاطٌ” olup şād sīn’den mübdeldir de denilmiş,

2343 “Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır.” el-Bakara, 2/260.

2344 “Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman” el-A‘rāf, 7/47.

2345 “Bizi doğru yola ilet” el-Fātiha, 1/6.

‘aksi de söylenilmiş. Her hâlde ya’nî şād ile ve sîn ile ve zāy ile tarîk ma’nâsınadır. Bu sûret ya’nî dîn-i İslâm’la tefsiri, “صِرَاطٌ” kelimesinin bu âyette olduğu gibi “مُسْتَقِيمٌ” ile tavsîfi yâhūd ²³⁴⁶﴿صِرَاطُ اللَّهِ﴾ ve ²³⁴⁷﴿صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا﴾ gibi Cenâb-ı Hakk’a ve esmâ-i ilâhiyyeden birine izâfeti takdirindedir, yoksa mücerred “صِرَاطٌ” ve صِرَاطٌ إِلَى صِرَاطٍ ﴿فَاهْدُوهُمْ﴾ ²³⁴⁸﴿الْجَحِيمِ﴾ gibi ‘azāba muzāf oldukta mutlakan tarîk yol ma’nâsınadır. Vallāhu a’lemu.

• صِرٌّ [şirrun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ﴾ ²³⁴⁹أَيُّ بَرْدٍ شَدِيدٍ

Ya’nî şol rüzgār ki onda şiddetli soğuk vardır demek olur. Bunun aslı fethle “صِرٌّ” lafzıdır. Sālifü’z-zikr “صِرْصِرًا” kelimesine mürāca‘at oluna.

“ص،ع” FASLU’Ş-ŞĀD MA‘A’L-‘AYNĪ’L-MUHMELETEYN:

• صَعِيدًا [şa‘iden]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ ²³⁵⁰أَيُّ تُرَابًا طَاهِرًا نَظِيفًا

Ya’nî “Temîz pāk toprağı kasd ediniz” demektir. Ve “صَعِيدٌ” aslen vech-i arzdir, taş ve toprak müsāvīdir; yukarı gitmek ma’nâsına olan “صُعُودٌ” dandır. Ve “صَعِيدٌ” lafzı kelām-ı ‘Arabda vücūh-ı kesīre ve ma‘ānī-i ‘adīdede isti‘māl olunur, mufassalât-ı lügatte görölür. [586]

• صَعْدًا [şa‘aden]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَسْلُكُهُ عَذَابًا صَعْدًا﴾ ²³⁵¹أَيُّ شَقًّا

Ya’nî “nefse güç ve meşakkatli” demektir. “صَعْدٌ” ve “صُعُودٌ” şād’ların fethiyle ‘akabe, Türkçe bayır, dik yokuş ma’nâsınadır. Bundan her bir mihnet ve meşakkat ve düşvârlığa isti‘āre olundu, nitekim ²³⁵²﴿سَأُرْهِقُهُ صُعُودًا﴾ âyet-i kerîmesinde de “عَقَبَهُ شَاقَّةٌ” ile müfesserdir ki “meşakkat verici bayıra” demek olur. “Tefa‘ul”den “تَصَعَّدَ فِي الْأَمْرِ” “Bu iş bana meşakkatli oldu” ya’nî beni yordu, bana güç geldi demektir. Bunlar hep “صُعُودٌ” lafzının müştakkâtıdır, nitekim “صَعِيدًا” kelimesinde beyân olundu.

2346 “Allah’ın yoluna” eş-Şūrā, 42/53.

2347 “Bu, Rabbinin dosdoğru yoludur.” el-En‘ām, 6/126.

2348 “Onları cehennemin yoluna koyun.” es-Sāffāt, 37/23.

2349 “Kavurucu ve soğuk bir rüzgārın durumu gibidir.” Āl-i ‘İmrān, 3/117.

2350 “O zaman temiz bir toprağa yönelip” en-Nisā, 4/43; el-Māide, 5/6.

2351 “Rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba sokar.” el-Cinn, 72/17.

2352 “Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım.” el-Müddessir, 74/17.

• صَعَقَ [şa'ika]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ﴾²³⁵³ أَي مَاتَ

Ya'nī “Düşüp öldü” demektir. Bu bâbın evvelinde “الصَّاعِقَةُ” kelimesine mürâca'at oluna.

FASLU'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE MA'A'L-ĞAYNİ'L-MU'CEME: “صُعْغُ”

• صَعَارَ [şağārun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرُمُوا صَعَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ﴾²³⁵⁴ أَي أَشَدُّ ذَلٍّ

Ya'nī “ziyāde horluk ve hakāret” demektir. “كَبُرَ”in zıddı olan “صَعَرَ”dendir. Bāb-ı hā-misten “صَعَرَ الشَّيْءُ صِعْرًا فَهُوَ صَعِيرٌ” denir, “Küçüldü” demektir. Ve “تَعَبَ” bābından “صَعَرَ” denir, “Küçüldü” demektir. Ve fethle “صَعَارَ” bundan ismdir. Ve “صَاعِرُونَ” kavlı celilinde vāki “صَاعِرُونَ” bu ma'naya “صَاعِرٌ”in cem'idir ki menzile-i deniyye ve zillet ve hevān ve hakārete rāzı dūn-himmet ve kem-māye kimseye denir.²³⁵⁶ ve “فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاعِرِينَ”²³⁵⁷ ve emsālinde de böyledir. [587]

• صَعَتَ [şağat]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَعَتَ قُلُوبُكُمَا﴾²³⁵⁸ أَي مَالَتْ

Bu hitāb Hazret-i Āişe ve Hāfşa radiyallāhu ‘anhumā vālidelerimizedir. Kıssa mufas-salātta görülür. Tercümede “Eğer tevbe ederseniz kabül olunur, zīrā sizin kalbleriniz hilāf-ı rızā-i Resūlullāh’a meyl etti” denir. Bu kelime meyl demek olun “صَعَوُ”dendir. “تَضَعَى” bābından “صَعَوْتُ إِلَيْهِ أَضَوْعُ صَعْوًا” denir, “مِلْتُ إِلَيْهِ” demek olur. Bābu't-Tā'da “تَضَعَى” kelimesinde tafsīl olunmuştur, mahall-i mezkūra mürâca'at oluna.

2353 “Sūr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür.” ez-Zümer, 39/68.

2354 “Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir.” el-En'ām, 6/124.

2355 “Küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar” et-Tevbe, 9/29.

2356 “Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın” el-A'rāf, 7/13.

2357 “Ve küçük düşmüşlerdi.” el-A'rāf, 7/119.

2358 “(Ey peygamber'in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı.” et-Tahrīm, 66/4.

FASLU'Ş-ŞĀDÎ'L-MUHMELE MA'Â'L-FĀ': "ص،ف"

• صَفْرَاءُ [safrā'u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ﴾²³⁵⁹ أَي سَوْدَاءُ

Murād “siyāha māil hālis koyu sarı” demektir. Ve ²³⁶⁰﴿كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ da böyledir ki “سود” ile müfesserdir. Bābu'l-Cīm'de bir nebze beyān olundu. Beyne'l-ʿArab “صُفْرٌ” un siyāh ma'nāsına olduğuna A'şā'nın şu beytiyle istiḥād edilmiş.

Beyt:

”بَلِّغْ خَيْلِي مِنْهُ وَتِلْكَ رِكَابِي || هُنَّ صُفْرٌ أَوْلَادُهَا كَالزَّيْبِ“

Ve “أَصْفَرُ” “زَيْبٌ” in Tāif'te çıkan zebīb olduğu ve siyāh olmayıp sarı olduğunu söylemiş. Vallāhu a'lemu bi's-şavāb.

”كَحَلَاءٍ فِي بُرْجٍ صَفْرَاءٍ فِي نَعَجٍ || كَأَنَّهَا فِضَّةٌ قَدْ مَسَّهَا ذَهَبٌ“

“نَعَجٌ” se'atu'l-ʿayn ve “بُرْجٌ” se'atu'l-ʿayn ve “نَعَجٌ” ibyīdād demektir. Ve A'şā'nın beytindeki “زَيْبٌ” in Tāif'te çıkan zebīb olduğu ve siyāh olmayıp sarı olduğunu söylemiş. Vallāhu a'lemu bi's-şavāb.

• الصَّفَا [eş-şafā]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾²³⁶¹ هُمَا جَبَلَانِ بِمَكَّةَ

Mekke-i mükerreme'de ma'rūf iki cebeldir ki birine Şafā diğerine Merve denir, [588] ikisi beyninde sa'y, a'māl-i haccdandır. Cebeleyn-i mezkūreyn arasındaki mesāfeye “مَسْعَى” tesmiye edilir. Ve “صَفَا” cem'dir. vāhidesi “صَفَاءٌ” tir, “صَحْرَةٌ مَلْسَاءٌ” demektir.

• صَفْوَانٍ [safvānin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ﴾²³⁶² أَي حَجَرٍ أَمْلَسَ

“Düz kaygan taş” demektir ki yalnız kaya denir. Lafz-ı “صَفْوَانٌ” cem' ma'nāsını müfid bir ism-i vāhiddir. Vāhidesinde hā ile “صَفْوَانَةٌ” denir. Ve “صَفْوَاءٌ” da “صَفْوَانٌ” gibidir. Bu lafz ve ānifü'l-beyān “صَفْوٌ” “الصَّفَا” dan me'hūzlardır.

• صَفًّا صَفًّا [šaffen šaffen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾²³⁶³ أَي وَجَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَالْمَلَكُ مُصْطَفَيْنَ

2359 “O, sapsarı bir sığırdır.” el-Bakara, 2/69.

2360 “Bunlar sanki birer kızıl devedir.” el-Mürselāt, 77/33.

2361 “Şüphesiz, Safa ile Merve Allah'ın (dininin) nişanelerindendir.” el-Bakara, 2/158.

2362 “Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan bir kayanın durumu gibidir.” el-Bakara, 2/264.

2363 “Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği” el-Fecr, 89/22.

Ya'nî "saff oldukları hâlde" yâhūd "ذَوِي صُفُوفٍ كَثِيرَةٍ" de denildi. Ve "صَفًّا بَعْدَ صَفٍّ بِحَسَبٍ" "صَفًّا" ile de tefsîr olundu. "صَفٌّ" kelimesinde asl i'tibâriyle iki vech vardır: Evvelâ feth ve teşdîdle "صَفٌّ" insân ve eşcâr ve emsâlî eşyânın sıra ile dizilmesine denir. Ve müte'addî olarak "رَدِّ" bâbından "صَفِّ الْقَوْمِ صَفًّا فَاصْطَفُوا" denir ki "أَقَامَهُمْ صَفًّا" ya'nî "Sıra ile durdurdu" demektir, meselâ namâz ve asker safları ve bâğ ve bostânlarda eşcâr sıraları gibi. İşte bu âyette ve ²³⁶⁴﴿فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا﴾ kavl-i kerîminde ve emsâlinde bu ma'nâyadır. Sâniyâ "صَفٌّ" kuş, tayerânı hâlinde kanatlarını bast edip tahrîk etmeyerek pervâz etmektir. "بَسَطَ جَنَاحَيْهِ وَلَمْ يُحَرِّكْهُمَا" "صَفِّ الطَّيْرِ صَفًّا فَهُوَ صَافٌّ" denir, "قَتَلَ" bâbından "صَفِّ الطَّيْرِ صَفًّا فَهُوَ صَافٌّ" demektir. Bu nev' kuşlar gayr-ı me'kûldür. "كُلُّ مَا دَفَّ وَدَعَّ مَا صَفٌّ" hadîs-i şerîfi de bundandır ki "Kanadını tahrîk ile uçan kuşu ekl et; bastla tahrîk [589] etmeyi terk et" demektir. ²³⁶⁵﴿وَالصَّافَّاتُ يَرْوُوا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٌ وَيَقْبِضْنَ﴾ kavl-i kerîmi bundandır. Ve ²³⁶⁶﴿صَفًّا﴾ kavl-i kerîminde bu vech de vardır. Ve edâ-yı salât edilen musallâyâ da "صَفٌّ" denir mahall-i saff-ı salât olmak i'tibâriyle, nitekim "مَا اسْتَطَعْتُ أَنْ آتِيَ الْيَوْمَ الصَّفِّ" kavli ba'zı zevâtan hikâyet edilmiştir. Lâkin murâdı "الْمُصَلَّى" demek mi yoksa "صَفِّ الصَّلَاةِ" demek mi kim bize ta'yîn etti? Zîrâ kelâmın ma'nâsın kâilîn gönlündedir.

• صَفْصَفًا [şafşafen]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَيَذُرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا﴾ ²³⁶⁷ مُنْبَسِطًا مُسْتَوِيًا

Bu kelime "düz ve nebâtsiz çıplak arz" demektir. "فَاع" lafzıyla karîbü'l-ma'nâdır. Elifle "صَفْصَفًا" şecer-i hilâf ya'nî söğüt ağacına denir.

• صَفْحًا [şafhan]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمْ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ﴾ ²³⁶⁸ أَنَّى إِعْرَاضًا

Ya'nî "yüz çevirmekle" demektir, "صَفْحٌ" i'râz ma'nâsınadır. "فَتْحٌ" bâbından "صَفْحًا" denir, "أَعْرَضْتُ" demektir. Bu ma'nâda asl olan "صَفْحَةٌ" lafzıdır ki bir şey'in tarafı ve cānibi ya'nî bir yanıdır. Meselâ vechin bir kimseden çevrilmesiyle bir tarafı güyâ diğer cihete tahvîl edilmiş olur. Ve "صَفْحٌ" lafzı 'afv ve tesrîb ve mu'âhazeyi terk etmek ma'nâsına da müsta'meldir. Bâbu'l-Hemze'de "إِصْفَحْ" kelimesinde bunâ dâir tahkîkât vardır, mürâca'at oluna.

2364 "Öyleyse, hilelerinizi toplayın (birbirinize destek olun) sonra sıra hâlinde gelin." Tâhâ, 20/64.

2365 "Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı?" el-Mülk, 67/19.

2366 "Saf bağlayıp duranlara andolsun." es-Sâffât, 37/1.

2367 "Onların yerlerini dümdüz, boş bir alan hâlinde bırakacaktır." Tâhâ, 20/106.

2368 "Haddi aşan bir topluluk olduğunuz diye vazgeçip Zikir'le (Kur'an'la) sizi uyarmaktan geri mi duralım?" ez-Zuhruf, 43/5.

FASLU'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE MA'A'L-KĀF: "ص،ك"

• صَلَّاتٌ [şakket]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا﴾²³⁶⁹ أَيْ لَطَمَتْ

Ya'nī "Tokatladı" demektir. Bāb-ı evvelden "صَكَّهُ يَضْكُهُ صَكًّا" denir, parmaklar açık olduğu hâlde elin içiyle vurmaktır ki biz buna tokat deriz. [590] "صَرَّةٌ", "صَبِيحَةٌ" demektir. Biraz evvelce zikri mürûr etti, ircā'-ı nazar oluna.

FASLU'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE MA'A'L-LĀM: "ص،ل"

• الصَّلَاةُ [eş-şalāti]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى﴾²³⁷⁰ الْمُرَادُ بِهَا صَلَاةُ الْعَصْرِ

Ya'nī salāt-ı vustādan murād ikindi namāzıdır ki zuhr ile gurûb beyninde olan müddetin nisfından sonra edāsı farz olan namāzıdır. Bu namāza salāt-ı vustā tesmiyesi evkāt-ı hamsede kılınan beş namāzdan iki gece namāzı ile ki akşam ve yatsıdır, iki gündüz namāzı ki sabāhla öğlendiri arasında vāki' olduğu içindir. Bunu mü'eyyid ehādīs-i nebeviyye ve ahbār-ı sahābe vardır ki mufasssalâtta görölür. Ma'a-hāzā bu bābda ihtilāf-ı sahābe ve 'ulemā ve akvāl-i fukahā da çoktur. Mufasssalāt-ı kütüb-i tefsīre mürāca'at oluna. Lafz-ı "صَلَاةٌ" a gelince beş vech üzere müsta'meldir: 1) Erkān-ı ma'lûme ile kılınan namāzıdır. 2) Cenāb-ı Hak'tan terahhum demektir: أَيْ²³⁷¹ ﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ﴾²³⁷² ﴿وَصَلَّى عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَوَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ﴾²³⁷³ أَيْ اذْعُ لَهُمْ إِنَّ دُعَاءَكَ سُكُونٌ وَتَثْبِيتٌ 3) Du'ā demektir: ﴿هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ﴾²³⁷⁴ أَيْ اللَّهُ يَتَرَحَّمُ عَلَيْكُمْ 4) Melāikeden müslimîne istigfārdır. 5) Dīn demektir: ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلُوكَ تَأْمُرُكَ﴾²³⁷⁵ أَدِينُكَ يَا مُرْكُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمُرَادِهِ بِهَا Ve "صَلَاةٌ" lafzı masdar mevzi'ine vaz' olunur ismdir; teşdīd ile "صَلَّى الْإِمَامُ يُصَلِّي صَلَاةً" denir, "تُصَلِّيَةُ" denilmez. Ve bu ma'nalarda sülāsīden isti'māl olunmaz. Aslen "صَلَّى" [591] māddesindendir. Bābu'l-Hemze'de "إِصْلَوْهَا" ve Bābü't-Tā'da "تُصْطَلُونَ" kelimelerine mürāca'at oluna.

• صَلَّادًا [şalden]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَصَابَهُ وَاِبِلٌ فَتَرَكَهُ صَلَّادًا﴾²³⁷⁵ أَيْ يَابِسًا أَمْلَسَ

2369 "Bunun üzerine karısı bir çılgılık koparak yönelip elini yüzüne vurdu." ez-Zāriyāt, 51/29.

2370 "Namazlara ve orta namaza devam edin." el-Bakara, 2/238.

2371 "İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır." el-Bakara, 2/157.

2372 "Onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükunettir (Onların kalplerini yatıştırır)." et-Tevbe, 9/103.

2373 "O ve melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir." el-Ahzāb, 33/43.

2374 "Dediler ki: "Ey Şu'ayb! sana namazın mı emrediyor." Hūd, 11/87.

2375 "Maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı" el-Bakara, 2/264.

Ya'nî “kuru ve katı taş gibi üzerinde nebât bitmez olduğu hâlde” demektir. Bundan saç bitirmez çıplak başa itlâk olundu. “رَأْسٌ صَلْدٌ” denir ki daz kafa demektir. Ve her hayrsız fâidesiz şey'e de kullanılır. “نَاقَةٌ صُلُودٌ وَمِضْلَادٌ” denir, sütü az sütsüz deve demektir. Ve terlemez ata da “فَرَسٌ صُلُودٌ” denir. Ve çakmak âteş çıkarmaz olsa “صَلَدَ الزُّنْدُ” denir. “جَلَسَ” bābından “صَلَدَ يَصِلْدُ صُلُودًا” denir.

• صَلَوَاتُ [şalevātun]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿لَهْدَمْتُ صَوَامِعَ وَبَيْعَ وَصَلَوَاتٍ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا﴾²³⁷⁶ أَيُّ مَعَابِدِ الْيَهُودِ

Yehūd tāifesinin havra ve sinagog denilen ma'bedleridir. Bu kelime aslen lafz-ı 'İbrānî-dir. Şā-i musellese ile “صَلُوتًا” olup ta'rib ile müsellese, müsennāta tebdil edilerek “صَلَاتٌ” olmuş ve “صَلَوَاتٌ” süretinde cem'lenmiştir. Bābu'l-Bā'da “بَيْعٌ” ve āti'l-beyān “صَوَامِعُ” kelimelerine de nazar buyurula.

• صَلْصَالٍ [şalşālin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ﴾²³⁷⁷ أَيُّ مِنْ طِينٍ يَابِسٍ يُسْمَعُ لَهُ صَوْتُ إِذَا نُقِرَ

Ya'nî “vurulduğu vakt sedâ çıkaran kurutulmuş çamurdan” demektir. Murād pişirilme-miş demektir ki pişmişine “فَخَّارٌ” denir. Ve müddet-i medîde suda durup lüzüçetlenmiş çamurdan da denildi; biz ona çömlekçi çamuru deriz.

MEKSÛRETU'Ş-ŞĀD: “ص،ل” [592]

• صَلِيًّا [şiliyyen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أُولَىٰ بِهَا صِلِيًّا﴾²³⁷⁸ أَيُّ دُخُولًا وَاخْتِرَافًا

Ya'nî “Onlar cehenneme girip onda yanmağa evlâdırlar” demek olur. Bu kelime aslen “صَلِّي” lafzındandır. Bābu'l-Hemze'de “إِصْلُوهَا” Ve Bābu't-Tā'da “تَضَطَّلُونَ” kelimelerin-de beyân olundu.

FASLU'Ş-ŞĀDÎ'L-MUHMELE MA'A'L-MĪM: “ص،م”

• الصَّمَدُ [eş-şamedu]

• قَوْلُهُ جَل جَلَالَهُ ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ﴾²³⁷⁹ أَيُّ السَّيِّدِ الْمَضْمُودِ إِلَيْهِ أَيُّ الْمَقْصُودِ فِي الْحَوَائِجِ

2376 “İçlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi.” el-Hacc, 22/40.

2377 “Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık.” el-Hicr, 15/26.

2378 “Sonra, oraya girmeye en layık olanları muhakkak ki en iyi biz biliriz.” Meryem, 19/70.

2379 “De ki: “O, Allah'tır, bir tektir.” “Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç

Ya'nī “cem'ī-i mevcūdāt için kâffe-i havāyicde ve her hâlde maksūdün ileyh olan seyyid ve melce ve penāh-ı mahlūkāt demek” olur. Bāb-ı evvelden “صَمَدُهُ يَضُمُّهُ صَمَدًا” denir, “قَصْدُهُ فِي حَاجَتِهِ” demektir; “صَمَدٌ” bi-ma'na “مُضْمُودٌ”dur, masdar bi-ma'na “mef'ūl” kabīlinden olur. Bu kelime-i celīle, esmā'ü'l-hüsnādandır, o seyyid-i ecell ü a'lā ki kâffe-i mevcūdāt-ı ulviyye vü süfliyye kâffe-i havāyicinde ve kātibe-i ahvâlde ona muhtâc ve cümlesi onu kāsıd ve kendisi hîçbir şey'e muhtâc olmayan ganīyyun 'anī'l-âlemīn ma'nāsınadır. Ve İbn 'Abbās radiyallāhu 'anhumādan “الَّذِي لَا جَوْفَ لَهُ” tefsīri de mervīdir. Vallāhu a'lemu bi-ma'ānī esmāihi ve sifātihi celle şānuhu.

• صَمُّوا [şammū]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَعَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ﴾²³⁸⁰ أَيْ لَمْ يُبْصِرُوا الْحَقَّ وَلَمْ يَسْمَعُوهُ

Sağırılık, fikdān-ı hāsse-i sem' demek olan “صَمَمٌ” dendir. “تَعَبٌ” bābindan “صَمَّتِ الْأُذُنُ” denir “بَطَلَ سَمْعُهَا” demektir. Ve fi'l-i “صَمَمٌ” sāhib-i üzün olan şahsa da isnād olunur. “صَمَّ” “أَصَمَّ” denir, “Şu kimse sağır oldu” demek olur. Na'ı zükürda “أَصَمَّ” ve ünsāda “صَمَاءٌ” gelir. Zammla “صَمَّ” cem'dir. [593]

MAZMÜMETU'Ş-ŞĀD: “ص،ض”

• صَمَّ [şummun]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿صَمَّ بَكَمَّ عَمِّي﴾²³⁸¹ الْآيَةُ

Mā-kablinde beyān olunduğu üzere “صَمَّ”den na'et olan “أَصَمَّ”in cem'idir. “بَكَمَّ” de “أَبَكَمَّ”in ve “عَمِّي” de “أَعَمِّي”nin cem'leridir.

FASLU'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE MA'A'N-NŪN: “ص،ض،ن”

• صَنَعُوا [şana'ū]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا﴾²³⁸²

• وَ﴿إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٍ﴾²³⁸³

• وَ﴿تَلَقَّفَ مَا صَنَعُوا﴾²³⁸⁴

“صَنَعَةٌ” lafzındandır ki “إِجَادَةُ الْفِعْلِ” ya'nī işi iyi ve mahāretle işlemektir. Bu lafza dāir

değildir.)” el-İhlās, 112/1-2.

2380 “Sonra yine onlardan çoğu kör ve sağır kesildiler.” el-Māide, 5/71.

2381 “Onlar, sağırđırlar, dilsizdirler, kördürler.” el-Bakara, 2/18, 171.

2382 “(Dünyada) yaptıkları şeyler, orada boşa gitmiştir.” Hūd, 11/16.

2383 “Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir.” Tāhā, 20/69.

2384 “Onların yaptıklarını yutsun.” Tāhā, 20/69.

tahkîkât Bābu'l-Hemze'de “إِصْطَنَعْتُكَ” kelimesinde mufassalān beyān olundu, mürāca'at oluna. Yalnız ²³⁸⁵ ﴿تُصِيهُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةً﴾ kavı-i kerîminde “بِسَبَبِ كُفْرِهِمْ” ibāretiyle tefsîr olunmuştur, gūyā küfrü kendilerine san'at ve pîşe ittihâz ederek onda ihtisās ve devām ve istimrārları sebab-i isābet-i şiddet ve belā ve dāhiye olmuştur.

MAZMŪMETU'Ş-ŞĀD: “ص،ن”

• **صُنْعُ اللَّهِ** [şun'allāhi]

• ﴿صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ﴾ ²³⁸⁶

“صُنْع” Cenāb-ı Hakk'a izāfe ve isnād olundukta kemāl-i kudret ve hikmetle halk ve icād ve bi'l-itkân masnū'atını ihkāmda teferrüd ma'nāsı irāde olunur, şöyle ki hîç kimse onun mislini ityān edemez, çünkü her sâni'-i māhir ve bedī' ma'a-kemāl mahārete, levāzım-ı san'ata muhtāc ve müftekırdır. Cenāb-ı Hak ise bundan münezzehtir.

• **صُنْعًا** [şun'an]

• **فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَهُمْ يَحْسُبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾** ²³⁸⁷ **أَيَّ عَمَلًا صَالِحًا**

Ya'nî “Kendi sa'yılarının butlānıyla berāber zann ediyorlar ki 'amel-i sālîh işlemekte [594] güzel ediyorlar.” “صُنْع”den murād burada 'amel-i sālîh oluyor.

MEKSŪRETU'Ş-ŞĀD: “ص،ن”

• **صِنْوَانٌ** [şinvānun]

• ﴿صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ﴾ ²³⁸⁸ **أَيَّ مُجْتَمِعٍ أَصُولُهَا فِي أَضَلِّ وَاحِدٍ وَمُقْتَرِقٍ**

“صِنْو”in cem'idir. Ve “صِنْو” bir kökten teşa'ub etmiş hurma ağacıdır, ya'nî bir kökten sürüp müte'addid sāklar peydā etmiş. “غَيْرُ صِنْوَانٍ” bir kök üstünde sāk-ı vāhid demektir. Lafz-ı “صِنْو”ın tesniyesinde nūn-ı ahîrenin bilā-tenvîn kesriyle “صِنْوَانٌ” ve cem'inde tenvînle “صِنْوَانٌ” denir. Çünkü sûret ve şekl-i kitābet müttehiddir, binā'en 'aleyh tesniye hareke-i binā ve cem' i'rābla temeyyüz eder. “عَمُّ الْمَرْءِ صِنْوُ أَبِيهِ” ve “الْوَلَدُ صِنْوُ أَبِيهِ” kavlleri de bundandır, “مِنْ أَضَلِّهِ، مِنْ أَضَلِّ وَاحِدٍ” demektir.

2385 “Yaptıkları işler sebebiyle (devamlı olarak, ya) büyük bir felaket gelecek” er-Ra'd, 13/31.

2386 “Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır.” en-Neml, 27/88.

2387 “İyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde” el-Kehf, 18/104.

2388 “Bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli” er-Ra'd, 13/4.

FASLU'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE MA'A'L-VĀV: "ص، و"

• صَوَامُ [şavmen]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا﴾²³⁸⁹ أَيِ صَمْتًا

Ya'nī "Kelāmdan imsāki, söz söylememegi nezr eyledim" demek. Bu ma'nāyı ﴿فَلَنْ أَكَلِمَ﴾²³⁹⁰ cümle-i kerimesi mü'eyyiddir. "صَوْمٌ" lügatte mutlak imsaktır, ya'nī tutmak ve men' ve habs etmektir. Şer'de 'abd-i mükellefin tulūc-ı fecrden gurūb-ı şemse kadar müte'abbiden lillāh ve niyyete mukārin olarak ekl ve şürb ve cimācdan imsāk etmesidir. "صَامَ يَصُومُ صَوْمًا وَصِيَامًا فَهُوَ صَائِمٌ وَصَوَامٌ مُبَالَعَةٌ وَقَوْمٌ صَوْمٌ وَصِيَمٌ وَصِيَامٌ" bāblarından "صَامٌ" ve "قَالَ" denir. Ve ta'āmdan ve kelāmdan ve seyrden imsāk eden kimseye de "صَائِمٌ" denir denilmiş. Ve "صَوْمٌ" lafzı "صِيَامٌ"-ı şer'iye de ism olmuştur, ya'nī tulūc-ı fecrden gurūb-ı şemse kadar niyyetle umūr-ı ma'lūmeden imsāka [595] ism olmuştur. Kāle ta'ālā şānuhu: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾²³⁹¹

• صَوَافٌ [şavāffe]

• فِي قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٌ﴾²³⁹² أَيِ قَائِمَاتٍ قَدْ صَفَقْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَأَرْجُلَهُنَّ

Ya'nī "hacda kurbān edilecek develerin elleri ve ayakları birer sıraya dizilmiş olarak kāim oldukları hâlde" demektir. Bu sûrette sıra ma'nāsına olan "صَفٌ" bābından "صَوَافٌ" denir. "صَوَافٌ", "صَافَةٌ"nin cem'idir. Ve "صَوَافِينَ" sûretinde de kırā'at olunmuş; üç ayak üzerine durmak ma'nāsına "صَفَقْنَ" dendir. Bu bābın evāilinde vāki' "الصَّافِنَاتُ" kelimesine bak. Burada ön ayağı yukarıya kaldırıp bağlanmakla üç ayağı üzere duran develerdir. Ve "صَوَافِي" sûretinde de kırā'at olunmuş ki "حَوَالِصُ" demek olur. Bu takdīrce "صَفَوُ" dendir, ya'nī şirk ve riyā ve sāir agrāz-ı fāsideden hālis olarak Allāh için demek murād edilir. "صَفَوُ الشَّيْءِ وَصَفَوْتُهُ" demektir. "خَالِصُهُ", "صَفَا يَصْفُو صَفْوًا بِتَشْدِيدِ الْوَاوِ فَهُوَ صَافٍ" denir, "كَذَرُ" in zıddı hālis demektir.

• صَوَامِعُ [şavāmi'u]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَهْدِمْتُ صَوَامِعَ وَبَيْعَ وَصَلَوَاتٍ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا﴾²³⁹³

"صَوْمَعَةٌ"nin cem'idir. "صَوْمَعَةٌ" hücre demektir. Aslen re'si mütelāsık binā' demek ki künbed olacak menāzil-i rehābīn-i Naşārā'ya 'alem olmuş. Elsine-i süfiyyede dahi hal-

2389 "Şüphesiz ben Rahmān'a susmayı adadım." Meryem, 19/26.

2390 "Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım." Meryem, 19/26.

2391 "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı." el-Bakara, 2/183.

2392 "Onlar saf saf sıralanmış dururken (kurban edeceğinizde) üzerlerine Allah'ın adını anın." el-Hacc, 22/36.

2393 "İçlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi." el-Hacc, 22/40.

vet-hāne, çille-hāne ma'nāsına isti'māl olunmuştur. Bābu'l-Bā'da “يُتَع” kelimesinde bir nebze beyān olundu, oraya nazar oluna. [596]

• صَوَابًا [şavāben]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾²³⁹⁴ أَيُّ حَقًّا وَقِيلَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Ya'nī “Rūh ve melāikeden hiçbirisi şefā'at bābında iclālen lillāhi ta'ālā söz söyleyemezler, ancak o kimse söyler ki Rahmān ona izin vere.” Ve şefā'at olunacak kimse de dünyāda hakkı söylemiş ola.” Murād lā ilehe illāllāh deyip vahdāniyyet-i Hakk'ı kabūl ve ona īmān etmiş demek olur. “صَوَابٌ” lügatte “خَطَاءٌ”nın zıddıdır. Ma'ānī-i kesīrede müsta'mel olan “صَوْبٌ”dendir. Ve “صَوَابٌ” iki vech ile müsta'meldir: 1) Şey'in nefsinde zātında olur. Bu i'tibārla “هَذَا صَوَابٌ” denir ki o şey'in 'aklen ve hikmeten ve şer'an makbūl ve mahmūd ve merzā olduğundan ihbārdır. Ve doğru ve 'adl ve hak mevzī'inde de kullanılır. 2) Kāsıd ve tālib i'tibārıyla olur ki maksūdunu arzūsu vechle bulmak ve idrāk etmek demektir. Bu ma'nāda “if'āl”den isti'māl olunur, “أَصَابَ مَقْصُودَهُ” ve “أَصَابَهُ بِالسَّهْمِ” denir ve “أَصَابَهُ أَلَمٌ” de denir. Bu āyetle vech-i evvel murāddır.

• صَوْتٍ [şavti]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ﴾²³⁹⁵ أَيُّ لَا تَجْعَلُوا كَلَامَكُمْ مُزْتَفِعًا عَلَى كَلَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ

Ya'nī “Hitābda kelāmınızı peygamberin kelāmı üzerine mürtefi' ya'nī savt cihetinden yüksek etmeyiniz” demek olur. “صَوْتُ” aslen iki cismin yekdiğere temāsında inzıyāk-ı havādan mütehasıl sedādır; cemādāttan gayr-ı ihtiyārī, zī-rūhtan ihtiyārī olarak zuhūr eder. Envāı vardır. Bu āyetle insāndan 'inde't-tekellüm mesmū' olan sestir. Murād “Celālet ü menzilet-i Resūlullāh'ı tevkīren huzūrunda ref'-i savt etmeyiniz, yavaş söyleyiniz” demektir. [597]

• الصَّوَاعِقُ [eş-şavā'ika]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ﴾²³⁹⁶ جَمْعُ صَاعِقَةٍ

“صَاعِقَةٌ” aslen bulutların tesādüm ve tazyīk ve tazayyukundan tahaddüs eden bir nev' āteş-i seyyāldir, Türkçemizde yıldırım denir. Buna dāir kelām bu bābın evvelinde “الصَّاعِقَةُ” kelimesinde mürūr etti, oraya ircā'-ı nazar oluna.

2394 “Sadece Rahmān'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecekler.” en-Nebe', 78/38.

2395 “Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin.” el-Hucurāt, 49/2.

2396 “O yıldırımlar gönderir.” er-Ra'd, 13/13.

• صَوْرُكُمْ [şavverakum]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ﴾²³⁹⁷

“صورة” lafzından “tefīl”dir. “صورة” lisānımızda da sûret taʿbīr ettiğimiz maʿnāya mev-zûʿdur ki zevât-ı eşyânın birbirinden temeyyüz ettiği şekil ve heyettir. Bundan “تصویر” sûret vermek maʿnâsındır. Tercüme-i âyette “Sizi sûretlendirdi ve sûretlerinizi güzel etti” denir. Kezâ²³⁹⁸ ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ kavlı-i keriminde dahi “Sizi evvelen Âdem’i yaratmakla halk ve icâd ettik, sonra her birinizi erhâm-ı ümmehâtta yegân yegân tasvîr ettik” denir. Ve “صورة” hissî ve ʿaklî olur. Hissî olan meselâ insân ve feres ve bakârın sûretleri ve efrâd-ı insânın yekdiğerde temeyyüz ettiği sûret-i mümeyyize ve nebât ve eşcâr ve ahcâr ve sāirenin suveri gibi havâss-ı zâhir ile idrâk olunur. Suver-i ʿakliyye ki ʿakl ve fikr ve temyîz ve reviiyyet ve emsâli sıfât-ı insâniyye ve bunların merâtib ve dere-câtıdır ki bu sıfâtla insân gayr-ı insândan ve merâtib ve derecâtıyla da efrâdı birbirinden temeyyüz eder. Ve ileyhi’l-işâretu fî kavlihi taʿâlâ: ²³⁹⁹ ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ ²³⁹⁹ أَيَّ يَمَيِّرُ بِهَا Ve “صورة” maʿnevî de olur: “هَكَذَا صُورَةُ الْمَسْأَلَةِ” ve “هَكَذَا جَرَتْ صُورَةُ الْأَمْرِ” denir. Ve efvâh-ı nâsta da keyfiyyet ve zâhir ve kılık kıyâfet gibi maʿânide kullanılır. [598]

MAZMŪMETU'Ş-ŞĀD: “ص، و”

• الصُّور [eş-şūri]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ﴾²⁴⁰⁰ أَيِ الْقُرْنِ الَّذِي يُنْفَخُ فِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِسْرَافِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

“صور” Ehl-i Yemen lûgatinde boynuzdur ki boru gibi nefh olunur, çalınır demektir. Murâd sûret ve mâhiyyet ve keyfiyyetini bu ʿâlemde ʿakl-ı beşerî ile idrâkten min-kül-lî’l-vücûh ʿaciz olduğumuz bir mahlûk-ı ʿazîmdir ki ebdândan müfârakattan sonra kâffe-i ervâh-ı beşeri muhîttir. Bundan “عَالَمُ الْبَرْخِ” ile de taʿbīr olundu ki ekser-i meşâyih-ı sūfiyye böyle taʿbīr ederler ki baʿde’l-mevt baʿse kadar devâm eden müddettir, nitekim İbn ʿAbbâs radiyallâhu anhumâ²⁴⁰¹ ﴿وَمُنُورَاتِهِمْ بَرْخٌ إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ﴾ kavlı-i keriminde “بَرْخٌ”ı “يَغْنِي الْقَبْرَ” ile tefsîr buyurmuştur.²⁴⁰² ﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ﴾ cümle-i kerîmesinin bu taʿkîbi de bu maʿnâyı müʾeyyiddir. Ve bunda iki nefha vâkiʿ olacaktır: Ūlâ nefha-i saʿk, sâniye nefha-i baʿstır. Her bir müʾmin-i muvahhid keyfiyyetinden bilâ-bahs buna îmân etmek

2397 “Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı” et-Tegâbün, 64/3.

2398 “Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik.” el-Aʿrâf, 7/11.

2399 “Dilediği bir biçimde seni oluşturan” el-İnfitâr, 82/8.

2400 “Sûra üflendiği gün” el-Enʿâm, 6/73; Tâhâ, 20/102; en-Nebeʿ, 78/18.

2401 “Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.” el-Mü’minün, 23/100.

2402 “Sür’a üfürüldüğü zaman” el-Mü’minün, 23/101; el-Hâkka, 69/13.

vācibdir, çünkü nass-ı Qur'ān'la sâbittir. Ve denildi ki “صُورُ” lafzı “صُورَةُ”nin cem'idir. “بُسْرُ”nin cem'i olduğu gibi. Bu takdîrce ma'nâ-yı nazm-ı kerîm “يَوْمُ يُنْفَخُ فِي صُورِ الْمُوتَى يَغِيي الْأَبْدَانِ الْأَرْوَاحُ” sebkinde olur. Lâkin kavlı evvel esahhtir denilmiş. Ancak fethateynle “وَنَفَخَ” ve feth-i vāv ile “فِي الصُّورِ” kırâ'atleri de kavlı ahîri mü'eyyid olur. Vallâhu a'lemu bi-murâdihi bihi.

• صَوَاعُ [şuvā'a]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعِ الْمَلِكِ﴾²⁴⁰³ أَيَّ صَاعِ الْمَلِكِ

“صَوَاعُ” ve “صَاعُ” ikisi de lügattır. Cem'i “أَصُوعُ” gelir, ölçektir. Ve denildi ki “صَوَاعُ” ölçek hey'etinde gümüşten masnūc kadeh ve bardaktır ki melik onunla su içerdî. Ve Yaḥyâ b. Ya'mer rahimehullâhu ḡayn-ı mu'ceme ile bu âyeti “صُوعُ الْمَلِكِ” sûretinde kırâ'at etmiş ve bununla “مُصُوعُ” murâd etmiştir. Bunda masdar bi-ma'nâ “me'fûl” olur. Ve tesmiye bi'l-masdar demektir. “قَالَ” bâbından “صَائِعٌ وَصَوَاعٌ وَصَيَّاعٌ” denir. “صَيَّاعٌ” bundan ismdir ki altın ve gümüşten huliyy ve sâire işlemektir. Lisânımızda [599] bundan ku[yu]mculuk ta'bîr edilir. Bābu's-Sîn'de “السِّيَّاقِيَّةُ” kelimesine de ircâ-ı nazar buyrula.

FASLU'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE MA'A'L-HĀ: “ص،ه”

MEKSÜRETU'Ş-ŞĀD: “ص،ه”

• صِهْرًا [šihran]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا﴾²⁴⁰⁴ أَيَّ ذَا نَسَبٍ وَذَا صِهْرٍ

Ya'nî “Erkek kıldı ki ona nisbet olunur.” “فُلَانٌ بَنُ فُلَانٍ” ve “فُلَانَةٌ بِنْتُ فُلَانٍ” denir. “Ve inās ya'nî dişi kıldı ki onlarla musâheret edilir.” Murâd nikâh ve tezevvüc edilir demektir. Bu²⁴⁰⁵ “فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى” kavlı kerîmiyle mü'eyyedir. Ve “نَسَبٌ” nikâhı helâl olmayandır ve “صِهْرٌ” nikâhı helâl olandır da denildi. Ve “صِهْرٌ” nikâhla olan karâbet-tir ya'nî kişinin kâim-i pederi ve zevcinin ehl-i beyt ve akrabâsıdır ki nikâh sebebiyle zevce akrabâ olurlar, tarafeyn için de bu ma'nâ sâbittir. “صِهْرٌ”in cem'i “أَصْهَارٌ” gelir. Ve “müfā'let”ten “صَاهَرْتُ إِلَيْهِمْ مُصَاهَرَةً” denir, “تَزَوَّجْتُ مِنْهُمْ” demektir, “صَاهَرْتُهُمْ” denilmez, çünkü fethle “صِهْرٌ” “إِدَابَةٌ” etmektir, Türkçe eritmektir. “صِهْرْتُ الشَّيْءَ فَانْصَهَرْتُ” denir, “Şu şey'i erittim, o da eridi” demek olur. Alâ-kavlin hâssaten şahm eritmekte kullanılır, nitekim erimişşahma zammıla “صِهْرَةٌ” denir. Binā'en'aleyh tezevvüc ma'nâsına “إِلَى”

2403 “Onlar, “Hükümdar’ın su kabını yitirdik” dediler.” Yūsuf, 12/72.

2404 “O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir.” el-Furkân, 25/54.

2405 “Nihayet ondan da erkek ve dişi iki eşi var etti.” el-Kiyâmet, 75/39.

isti'māl olunur: ²⁴⁰⁶﴿يُضَهَّرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ﴾ kavlı-i kerīminde “إِدَابَةٌ” ma'nāsınadır, muzāri'-i mebnī 'ale'l-mef'üldür. Murād mā-i hamīm ile karınlarında olan şuhūm ve em'ā eritilir demek olur. Bābu'l-Yā'da “يُضَهَّرُ” kelimesinde de mezkûrdur.

FASLU'Ş-ŞĀDİ'L-MUHMELE MA'Ā'L-YĀ'İ'L-MUSENNĀTİ'T-TAHTİYYE: “ض،ي” [600]

• صَيِّب [ṣayyibin]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ﴾²⁴⁰⁷ أَي مَطَرٍ

Ya'nî “Semâdan yağan yağmur gibi.” قَالَ” bābindan “صَابَ يَصُوبُ صَوْْبًا فَهُوَ صَيِّبٌ” denir. “صَيِّبٌ”, “fa‘īl”dir, idgām ile “صَيَّبَ”şekline girmiş, semâdan matar nüzûl etmek ma’nāsı-nadır. Ve tesmiye bi’l-masdar kabîlinden olarak yağmura da “صَوَّبَ” tesmiye edilmiştir. Ve “سَحَابٌ صَيِّبٌ”, “دُوْ صَيِّبٌ” demektir, biz yağmur bulutu deriz. “بَاعَ” bābindan “صَابَ” tesmiyesidir. Bābu'l-Mīm’de “مُصَيْبَةٌ” kelimesine bak.

• صَيَّا صِيَهُمْ [ṣayāṣīhim]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَأَنزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ﴾²⁴⁰⁸ أَي مِنْ حُصُونِهِمْ

Kalfa ma' nāsına olan “صِنِيْصَة” lafzının cem'idir. Lafz-ı mezkûr, hısn, kasr, melce', mekîk, öküz boynuzu, şevketü'd-dîk, horoz mahmuzu ve her kendisiyle tehassun edilen şey'e de itlâk olunur.

• الصَّيْحَةُ [eş-şayḥatu]

• قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ﴾²⁴⁰⁹ أَيِ الْعَذَابِ

”صِيْحَةٌ” sedā ve haykirmek maʿnālarına müstaʿmel ise de aslen ağaç kırılmak ve yarılmak esnāsında çıkan sedā ve çatırtı ve bez ve kumāş yırtıldıkta hāsıl olan çayırtıya denir, sonra ref-i savt maʿnāsına bağirmek, çağirmek Türkçe ünlemek maʿnāsına istiʿmāl olundu. Ve insānı ürküttüğü için ”فزع” maʿnāsına da kullanıldı. Ve ”صِيْحَةٌ”, nefh-i sūr ve sayha-i Cibril ve kıyāmet maʿnāsına da kināyeten müstaʿmeldir. İkinci bâbdan صَاحٌ بِالشَّيْءِ يَصِيحُ ”صَاحٌ بِالشَّيْءِ يَصِيحُ” denir. Vallāhu aʿlemu bi-murādihi bi-kelāmihi'l-mecīd.

2406 “Onunla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir.” el-Hacc, 22/20.

2407 “Yahud gökten sağanak hâlinde boşanan yağmur” el-Bakara, 2/19.

2408 “Allah kitap ehlinde olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi.” el-Ahzāb, 33/26.

2409 “O korkunç uğultulu ses onları yakalayiverdi.” el-Hicr, 15/73, 83; el-Mü’minün, 23/41.

el-Hamdu lillāhi ‘ale’t-tevfīki ve estagfirullāhe ‘ale’t-taksīri ve lā havle
ve lā kuvvete illā billāhi’l-‘aliyyi’l-‘azīm.

Temme’l-cüz’ü’l-evvelu min “en-Nūru’l-Furqān fī Şerhi Luġa-
ti’l-Ḳur’ān” bi-tahrīri musevvidihi’l-fakīri’l-herimi’z-za‘īf Meḥmed Elīf
‘afā ‘anhu ve ‘an vālideyhi Rabbuhu’l-Kerīmu’l-‘Afuvvu’l-Latīf fī’l-
yevmi’s-sābi‘a ‘aşera min şehri rebī‘i evvel li’s-seneti’l-erba‘īn ve selā-
si-mi‘etin ve elfin el-hicriyye yevmi’l-cum‘ati, ke-mā budi‘e.